

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

KRIMINALISTIKA

TAKTIKA IR METODIKA

Vadovėlis

Vilnius
2013

UDK 343.98(075.8)
Kr246

Recenzavo:

prof. dr. Jonas Prapiestis, Vilniaus universitetas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas
prof. dr. Armantas Abramavičius, Vilniaus universitetas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas
Viktoras Biriukovas, Kauno apygardos prokuratūra

Autorių indėlis:

prof. dr. Vidmantas Egidijus Kurapka – Pratarė, 5, 10 skyriai (5,7 autorinio lanko)
doc. dr. Snieguolė Matulienė – 1, 6, 7, 12, 13, 14, 27.3 skyriai (10,7 autorinio lanko)
prof. dr. Eglė Bilevičiūtė – 16, 18, 27.1 skyriai (4,8 autorinio lanko)
prof. dr. Ryšardas Burda – 3, 25 skyriai (6,1 autorinio lanko)
Redas Davidonis – 5 skyrius (1 autorinis lankas)
Edgaras Dereškevičius – 28 skyrius (2,1 autorinio lanko)
doc. dr. Janina Juškevičiūtė – 2, 9, 24, 29, 30 skyriai (6,8 autorinio lanko)
doc. dr. Rolandas Krikščiūnas – 4, 8, 17, 20, 21, 23, 27.4, 27.5 skyriai (12,3 autorinio lanko)
doc. dr. Lina Novikovienė – 22 skyrius (1,4 autorinio lanko)
doc. dr. Eglė Latauskienė – 11, 15, 19, 27.2 skyriai (4,1 autorinio lanko)
dr. Egidijus Radzevičius – 26 skyrius (1,4 autorinio lanko)

Atsakingieji redaktoriai:

prof. dr. Vidmantas Egidijus Kurapka
doc. dr. Snieguolė Matulienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros 2012 m. spalio 25 d. posėdyje (protokolo Nr. 1BPK-04) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės bakalauro studijų programos komiteto 2012 m. lapkričio 7 d. posėdyje (protokolo Nr. 1CPK-01(SPK)) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2012 m. lapkričio 12 d. posėdyje (protokolo Nr. 1T-6) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2012 m. lapkričio 14 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-38) pritarta leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

TURINYS

PRATARMĖ.....	10
1 DALIS.	
KRIMINALISTIKOS TAKTIKA	
1 SKYRIUS. KRIMINALISTIKOS TAKTIKOS TEORINIAI PAGRINDAI IR IKITEISMINIO TYRIMO VEIKSMŲ ATLIKIMO TVARKA	
14	14
1.1. Kriminalistikos taktikos samprata ir turinys	14
1.2. Kriminalistikos taktikos vieta kriminalistikos sistemoje	20
1.3. Kriminalistikos taktikos būdai ir rekomendacijos	21
1.4. Bendri atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai	26
1.5. Nusikalstamų veikų tyrimo situacijos.....	30
2 SKYRIUS. APŽIŪROS TAKTIKA.....	40
2.1. Apžiūros samprata kriminalistikoje bei jos teoriniai ir procesiniai pagrindai.....	40
2.2. Bendrieji apžiūros taktikos pagrindai.....	44
2.3. Apžiūros taktikos struktūra.....	47
2.4. Įvairių objektų apžiūros ypatumai	49
2.4.1. Įvykio vietos apžiūra	49
2.4.2. Asmens apžiūra.....	66
2.4.3. Lavono apžiūra	67
2.4.4. Ekshumacija	68
2.4.5. Daiktų apžiūra	69
2.4.6. Transporto priemonės apžiūra	70
2.4.7. Gyvūnų ir jų lavonų apžiūra	74
2.4.8. Patalpų ir vietovių, nesančių įvykio vietomis, apžiūra	76
2.5. Įvykio vietos tyrimo taktika	78
2.5.1. Įvykio vietos tyrimo samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai.....	78
2.5.2. Įvykio vietos tyrimo organizavimo modelis	81
3 SKYRIUS. APKLAUSOS IR AKISTATOS TAKTIKA	84
3.1. Apklausos samprata, reikšmė ir rūšys. Bendrosios atlikimo taisyklės.....	84

3.2.	Taktiniai apklausos būdai	98
3.3.	Pasirengimas apklausai	114
3.4.	Liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausos bendri taktikos ypatumai	118
3.5.	Įtariamojo apklausos taktikos ypatumai.....	126
3.6.	Mažamečių ir nepilnamečių apklausos taktika.....	131
3.7.	Specialistų (ekspertų) apklausos taktika.....	141
3.8.	Akistatos taktikos ypatumai	145
3.9.	Apklausos ir akistatos procesinis įforminimas	164
4	SKYRIUS. KRATOS IR POĖMIO TAKTIKA	172
4.1.	Kratos sąvoka, uždaviniai ir rūšys	172
4.2.	Pagrindiniai kratos taktiniai metodai	180
4.3.	Poėmis.....	197
5	SKYRIUS. PARODYMŲ PATIKRINIMO VIETOJE TAKTIKA.....	205
5.1.	Parodymų patikrinimo vietoje samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai.....	205
5.2.	Pasirengimas parodymų tikrinimui vietoje ir jo atlikimo taktika.....	211
5.3.	Parodymų patikrinimo vietoje eigos ir rezultatų fiksavimas ir įvertinimas.....	218
6	SKYRIUS. EKSPERIMENTO TAKTIKA	224
6.1.	Eksperimentas ikiteisminiame tyrime – samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai.....	224
6.2.	Eksperimento taktikos pagrindai ikiteisminiame tyrime.....	234
6.2.1.	Pasirengimas eksperimentui	234
6.2.2.	Atlikimo (eksperimentavimo) etapas.....	239
6.2.3.	Eksperimento eigos ir rezultatų fiksavimas bei įvertinimas.....	242
7	SKYRIUS. PARODYMO ATPAŽINTI TAKTIKA	249
7.1.	Parodymo atpažinti samprata, tikslai, uždaviniai ir rūšys.....	249
7.2.	Parodymo atpažinti taktikos pagrindai.....	255
7.2.1.	Pasirengimas parodymui atpažinti.....	255
7.2.2.	Pagrindinės parodymo atpažinti atlikimo taisyklės.....	260
7.3.	Tam tikrų parodymo atpažinti rūšių atlikimo taktiniai ypatumai	265

8 SKYRIUS. SULAIKYMO TAKTIKA.....	275
8.1. Sulaikymas ikiteisminiame tyrime – samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai.....	275
8.2. Atskirų nusikaltėlių kategorijų sulaikymo taktikos ypatumai	287
9 SKYRIUS. LYGINAMŪJŲ PAVYZDŽIŲ PAĖMIMO TAKTIKA.....	296
9.1. Lyginamieji pavyzdžiai ikiteisminiame tyrime – samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai	296
9.2. Lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktikos pagrindai ikiteisminiame tyrime	297
9.3. Lyginamųjų pavyzdžių ėmimas ir rezultatų fiksavimas.....	299
9.3.1. Rankų atspaudų lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika ...	299
9.3.2. Rašysenos lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika	303
9.3.3. Lyginamųjų pavyzdžių tekstą sukūrusiam asmeniui (autoriui) nustatyti paėmimo taktika.	309
9.3.4. Lyginamųjų pavyzdžių asmens identifikavimui pagal DNR ėmimo taktika	313
9.3.5. Asmens kvapo lyginamųjų mėginių ėmimo taktika	314
9.3.6. Fonoskopinių (garso) lyginamųjų įrašų parengimo taktika	318
9.3.7. Dirvožemio lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika	320
9.3.8. Dažų ir dažų dangų lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika	320
10 SKYRIUS. SPECIALIŲ ŽINIŲ PANAUDOJIMAS NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIME	323
10.1. Teismo ekspertizės ir specialisto išvados samprata.....	323
10.2. Teismo ekspertizių klasifikacija	343
10.3. Teismo ekspertizės skyrimo taktikos klausimai.....	353
10.4. Lietuvos ekspertinės įstaigos ir jose atliekamos ekspertizės bei tyrimai	376
10.5. Tarptautinės kriminalinės organizacijos ir tarptautinis bendradarbiavimas	398
11 SKYRIUS. KITŲ PROCESINIŲ PRIEVARTOS PRIEMONIŲ ATLIKIMO TAKTIKA.....	410
11.1. Nusikalstamos veikos imitavimo modelio organizavimo ir atlikimo taktiniai ypatumai	410
11.2. Kontroluojamo gabenimo atlikimo taktiniai ypatumai.....	419

11.3. Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir rezultatų panaudojimas.....	422
--	-----

2 DALIS.

KRIMINALISTINĖ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMO METODIKA

12 SKYRIUS. KRIMINALISTINĖS NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMO METODIKOS TEORINIAI PAGRINDAI	430
12.1. Nusikalstamų veikų tyrimo metodikos samprata.....	430
12.2. Atskirų kriminalistikos metodikos sistemos dalių s amprata ir turinys	437
12.3. Tyrimo situacija	441
12.4. Nusikalstamų veikų tyrimo etapai.....	447
13 SKYRIUS. NUŽUDYMŲ TYRIMO METODIKA	449
13.1. Nužudymų samprata ir kriminalistinė jų charakteristika	449
13.2. Tipinės nužudymų tyrimo situacijos ir šių nusikaltimų tyrimo planavimas.....	468
13.3. Įvairių pirminių tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai nužudymų bylose.....	478
14 SKYRIUS. IŠŽAGINIMŲ TYRIMO METODIKA	500
14.1. Išžagininų kriminalistinės charakteristikos pagrindiniai bruožai.....	500
14.2. Tipinės išžagininų tyrimo situacijos ir jų tyrimo planavimas	516
14.3. Įvairių tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai tiriant išžagininimus	521
15 SKYRIUS. NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ, SUSIJUSIŲ SU NETEISĖTU NARKOTINIŲ IR PSICHOTROPINIŲ MEDŽIAGŲ BEI JŲ PIRMTAKŲ (PREKURSORIŲ) DISPONAVIMU, TYRIMO METODIKA	538
15.1. Nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu narkotinių ir psichotropinių medžiagų bei jų pirmtakų (prekursorių) disponavimu, kriminalistinė charakteristika	538
15.2. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas, ikiteisminio tyrimo situacijos ir tyrimo organizavimas.....	543
15.3. Ikiteisminio tyrimo veiksmai ir procesinės prievartos priemonės	546

16 SKYRIUS. VAGYSČIŲ TYRIMO METODIKA	560
16.1. Vagysčių kriminalistinė charakteristika	560
16.2. Vagysčių tyrimo ypatumai	565
16.3. Žaibiškų vagysčių kriminalistinė charakteristika ir tyrimo ypatumai	577
17 SKYRIUS. PLĖŠIMŲ TYRIMO METODIKA	591
17.1. Kriminalistinė plėšimų charakteristika.....	591
17.2. Plėšimų tyrimo eiga ir ypatumai.....	596
17.2.1. Ikiteisminio tyrimo dėl plėšimų pradėjimas.....	596
17.2.2. Pirminiai tyrimo veiksmai	603
17.2.3. Tolesni tyrimo veiksmai	620
18 SKYRIUS. KOMPIUTERINIŲ NUSIKALTIMŲ TYRIMO METODIKA	629
18.1. Kompiuterinių nusikaltimų samprata ir jų kriminalistinė charakteristika	629
18.2. Kompiuterinių nusikaltimų ikiteisminio tyrimo ypatumai	658
18.3. Specialių žinių panaudojimo galimybės	667
19 SKYRIUS. KONTRABANDOS TYRIMO METODIKA	676
19.1. Kriminalistinė charakteristika	676
19.2. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas, ikiteisminio tyrimo situacijos ir tyrimo organizavimas.....	686
19.3. Ikiteisminio tyrimo veiksmai ir procesinės prievartos priemonės	689
20 SKYRIUS. KYŠININKAVIMO TYRIMO METODIKA	700
20.1. Kriminalistinė kyšininkavimo charakteristika ir tyrimo eiga.....	700
20.2. Nustatytinos aplinkybės ir tipinės tyrimo situacijos.....	710
20.3. Pagrindinių tyrimo veiksmų atlikimo taktika.....	716
21 SKYRIUS. PREKYBOS ŽMONĖMIS TYRIMO METODIKA	731
21.1. Prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinė charakteristika.....	731
21.2. Prekybos žmonėmis tyrimo ypatumai	736
22 SKYRIUS. EISMO ĮVYKIŲ TYRIMO METODIKA	754
22.1. Eismo įvykių kriminalistinė charakteristika	754
22.2. Įrodinėtinos aplinkybės eismo įvykių byloje.....	762

22.3. Ikitėsminio tyrimo pradėjimas, tipinės eismo įvykių tyrimo situacijos.....	763
22.4. Atskirų tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai tiriant eismo įvykių bylas.....	766
23 SKYRIU. SUKČIAVIMO TYRIMO METODIKA.....	780
23.1. Kriminalistinės sukčiavimo charakteristika.....	780
23.2. Nusikaltėlio ir nukentėjusiojo asmenybės charakteristika.....	786
23.3. Tipinės tyrimo situacijos ir sukčiavimo tyrimo metodika.....	790
24 SKYRIUS. GAISRŲ (PADEGIMŲ IR PRIEŠGAISRINĖS SAUGOS TAISYKLIŲ NUSIKALSTAMŲ PAŽEIDIMŲ) TYRIMAS.....	808
24.1. Bendros žinios apie gaisrą.....	808
24.2. Gaisrų kriminalistinė charakteristika.....	811
24.3. Ikitėsminio tyrimo pradėjimas.....	816
24.4. Gaisro priežasčių versijų kėlimas ir tikrinimas.....	818
24.5. Pirminiai tyrimo veiksmai.....	824
24.6. Tolesni tyrimo veiksmai.....	830
25 SKYRIUS. NUSIKALTIMŲ EKONOMIKAI TYRIMO METODIKA....	838
25.1. Nusikaltimų ekonomikai samprata ir kriminalistinė charakteristika.....	838
25.2. Įrodinėtinos aplinkybės nusikaltimų ekonomikai bylose.....	854
25.3. Tipinės nusikaltimų ekonomikai tyrimo situacijos.....	856
25.4. Atskirų ikitėsminio tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai tiriant nusikaltimus ekonomikai.....	858
26 SKYRIUS. NUSIKALSTAMŲ DARBŲ SAUGOS IR SVEIKATOS APSAUGOS DARBE REIKALAVIMŲ PAŽEIDIMŲ TYRIMO METODIKA.....	870
26.1. Nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimų kriminalistinė charakteristika.....	870
26.2. Ikitėsminio tyrimo pradėjimo etapas ir tipinės tyrimo versijos.....	880
26.3. Pagrindiniai ikitėsminio tyrimo veiksmai.....	884
26.4. Kai kurių rūšių nelaimingų atsitikimų priežastys ir ypatumai.....	894
27 SKYRIUS. ĮVAIRIŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMO YPATUMAI.....	899
27.1. Nusikalstamų veikų, padarytų organizuotų grupuočių, tyrimo metodika.....	899

27.2. Nusikalstamų veikų, padarytų įkalinimo įstaigose, tyrimo metodika.....	908
27.3. Nepilnamečių daromų nusikalstamų veikų tyrimo ypatumai	919
27.4. Mokestinių nusikalstamų veikų tyrimo metodika	928
27.5. Moterų daromų nusikaltimų tyrimo ypatumai	961

3 DALIS.

KRIMINALISTINIŲ MOKSLINIŲ DISKUSIJŲ PĖDSAKAIS

28 SKYRIUS. KRIMINALISTINĖS GYNYBOS TAKTIKA IR METODIKA	986
28.1. Kriminalistinės gynybos taktikos ir metodikos samprata.....	986
28.2. Gynėjo procesinės taktinės veiklos, taikant kriminalistikos metodus, principai.....	997
28.3. Kriminalistikos metodų taikymo gynėjo procesinėje veikloje metodikos turinys.....	1013
29 SKYRIUS. PSICHOFIZIOLOGINIS TYRIMAS.....	1022
29.1. Psichofiziologinio tyrimo samprata	1022
29.2. Trumpa istorinė apžvalga	1026
29.3. Psichofiziologinio tyrimo moksliniai pagrindai.....	1029
29.4. Psichofiziologinio tyrimo reglamentavimas Lietuvoje	1034
29.6. Lygmeninė balso analizė.....	1043
30 SKYRIUS. NETRADICINIS NUSIKALTIMŲ TYRIMO METODAS – NUSIKALTĖLIO PROFILIS	1047
30.1. Nusikaltėlio profilio sąvoka ir trumpa istorinė apžvalga.....	1047
30.2. Pagrindiniai nusikaltėlio profilio sudarymo metodikos ypatumai	1050
30.3. Nusikaltėlio profilio sudarymo metodo taikymo Lietuvoje perspektyvos.....	1055

PRATARMĖ

Vadovėlis „Kriminalistika. Taktika ir metodika“ – antroji knyga, pirmosios knygos „Kriminalistika. Teorija ir technika“ nuoseklus tęsinys, siekiant apimti tradicinę kriminalistikos mokslo sistemą. Taip ir norėtusi parašyti, jog autoriai siekia aprėpti visą kriminalistikos sistemą, tačiau tai nerealu, nes aprėpti tai, kas neaprėpiama, yra neįmanoma. Viena vertus, kriminalistika, kaip ir kiti mokslai, be perstojo vystosi, kriminalizuojamos naujos veikos, atsiranda naujų nusikaltimų padarymo būdų, naujų procesinių taisyklių, be abejo, iškyla klausimas apie tyrimo taktiką ir metodiką, teisės normų taikymo rekomendacijas, ir akys krypsta į mokslininkus, pedagogus, galinčius ir mokančius padėti teisėsaugos institucijų darbuotojams praktikams susigaudyti tokioje gana sudėtingoje situacijoje ir rasti teisingą metodiškai, moksliai bei technologiškai pagrįstą sprendimą tiriant nusikaltimus.

Kita vertus – kriminalistikos kursas toks platus, kad net į porą knygų nerealu jį sutalpinti. Iškyla dilema, ką pateikti, ko atsisakyti, nukreipiant į kitus šaltinius, juolab kad informacinio technologijų ir aukšto kompiuterinio raštingumo amžiuje tai nesudėtinga.

Todėl vadovėlio autoriai kriminalistikos taktikos ir technologijos, atskirų nusikaltimų rūšių tyrimų problematiką nagrinėjo atsižvelgdami į kriminalistikos studijų programą, taip suteikdami būsimiems teisininkams būtinų žinių pagrindus, pasilikdami laiko diskusijoms, tiek žinioms gilinti, tiek jų plėtrai pagal auditorijos poreikius seminaruose ir pratybose, taip leisdami patiems studentams susiformuoti jiems reikalingų žinių ir įgūdžių bagažą.

Atsižvelgiant į antrąją potencialių skaitytojų (ir vartotojų) grupę – nusikaltimų tyrėjus, teisininkus, jų interesus, buvo stengtasi gražinti moralinę skolą, kai per du dešimtmečius, pasikeitus pagrindiniams įstatymams, įsigaliojus Baudžiamajam ir Baudžiamojo proceso kodeksams, vadovėlio lygio metodinė pagalba kriminalistikos srityje jiems nebuvo suteikta, apsiribota tik atskirais epizodiniais metodinio pobūdžio leidiniais ar kodekso komentarais, taip ir nepasiekiant šiuolaikinės kriminalistikos aktualijų. Todėl šalia pavojingiausių nusikaltimų rūšių, tokių kaip smur-

tiniai nusikaltimai, nusikaltimai nuosavybei, vagystės, nusikaltimai transporto eismo saugumui, apie kurių tyrimą informacijos, nors ir išbarstytos įvairiuose šaltiniuose, dar galima nesunkiai rasti, tam, aišku, sugaištant laiko, kai kurios nusikalstamos veikos, pvz., kompiuteriniai nusikaltimai ir kt., jų tyrimo rekomendacijų požiūriu buvo visiška „balta dėmė“. Būtent šią spragą autoriai stengėsi užpildyti.

Vadovėlyje skirta vietos ir diskusiniams teoriniams klausimams bei besiformuojančios praktikos, kurią ne visada galima laikyti pozityvia, analizei. Manome, kad vadovėlį perskaitys tiek teisės mokslo atstovai, tiek siekiantys tokiais tapti.

Negalime nepakartoti vienos pastraipos iš pirmosios knygos prarmės: „Už šiuolaikinį požiūrį į kriminalistikos mokslo aktualijas ir galimybę kriminalistikos vadovėlį leisti būtent dviejų knygų formatu, taip užtikrinant ir būtiną racionalią kriminalistikos studijų dalyką atitinkančią apimtį, negalime nepadėkoti Mykolo Romerio universiteto mokslo prorektorei prof. dr. Ingai Žalėnienei ir Teisės fakulteto dekanei prof. dr. Rimai Ažubalytei, o už geranorišką rūpestį tvarkant ir leidžiant – MRU leidybos koordinatorėms Tatjanai Švec, Miglei Smilinskaitei ir, žinoma, gerbiamoms redaktorėms.“

Dėkojame visiems teisėsaugos institucijų darbuotojams – praktikams, visiems teisininkams, savo patarimais ir recenzijomis vadovėlį praturtinusiems ir neleidusiems jam atitrūkti nuo šiuolaikinės praktikos poreikių.

Autorių kolektyvo vardu
prof. dr. Vidmantas Egidijus Kurapka

1 DALIS

KRIMINALISTIKOS TAKTIKA

1 SKYRIUS

KRIMINALISTIKOS TAKTIKOS TEORINIAI PAGRINDAI IR IKITEISMINIO TYRIMO VEIKSMŲ ATLIKIMO TVARKA

1.1. Kriminalistikos taktikos samprata ir turinys

„Visada buvo ir bus reikalingi ne tik operatyvūs, bet kartu išsamūs ir kompleksiški nusikalstamumo, kovos su juo, o ypač mokslo pasiekimų taikymo kriminalistikos srityje tyrimai“¹.

Šiuo tikslu stengiamasi nuolat plėtoti kriminalistikos mokslą, didinant kriminalistikos galimybes, į nusikalstamų veikų tyrimo sritį įtraukiant tobulesnes ir veiksmingesnes mokslines technologijas, analizuojant naujausias nusikalstamumo formas, vertinant jas ir pateikiant taktines bei metodines atitinkamų nusikalstamų veikų tyrimo rekomendacijas.

Bendrą nusikalstamų veikų tyrimo ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimo tvarką bei principus nustato baudžiamojo proceso įstatymo normos. Jos nurodo aplinkybes, kurias reikia išsiaiškinti tiriant baudžiamąsias bylas, nustato teismo, prokuratūros, ikiteisminio tyrimo tyrėjų kompetenciją, baudžiamojo proceso dalyvių teises ir pareigas, tyrimo organų veiklos tvarką, garantuojančią tiesos nustatymą kiekviename baudžiamojoje byloje ir t. t., tačiau tai anaipatol dar neapima viso tyrimo proceso. Kad nusikalstamų veikų tyrimas būtų sėkmingas, labai svarbu gerai jį organizuoti, tinkamai planuoti, išskirti visas galimas konkrečioje byloje versijas ir kruopščiai jas patikrinti. Visus šiuos ypatumus apima trečioji kriminalistikos dalis – *kriminalistikos taktika*.

Taigi „**kriminalistikos taktika** – savarankiška kriminalistikos mokslo dalis, tyrinėjanti ir rengianti racionalius tyrimo organizavimo, planingo nusikalstamų veikų tyrimo ir efektyvaus tyrimo veiksmų atlikimo bei kryptingo duomenų rinkimo taktinius būdus ir rekomendacijas“².

¹ Kurapka, E. Kriminalistikos raidos tendencijos: mokslas ir praktika. *Jurisprudencija*. 2000, 15: 120–127.

² *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius: Eugrimas, 1998 m. p. 11. Toks pat kriminalistikos taktikos apibrėžimas pateikiamas ir kitame šaltinyje: Burda, R. *Kriminalistikos taktika*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001, p. 9.

Kriminalistikos *taktikos turinį* sudaro taktinių būdų bei mokslinių rekomendacijų sistema, kuriai būdinga daugiapakopė mokslinių rekomendacijų hierarchija su savo sudėtiniais elementais ir vidiniais ryšiais bei saviti šaltiniai.

Pagrindinis tyrimo *taktikos uždavinys* – rengti tokias nusikalstamų veikų tyrimo rekomendacijas ir taktinius būdus, kurie, papildydami įstatymo nustatytą procesinę bylų tyrimo tvarką, garantuotų operatyvų, greitą nusikalstamų veikų išaiškinimą.

Tačiau kriminalistikos taktikos uždaviniai keičiasi atsivėlgiant į naujas nusikalstamų veikų tyrimo sąlygas. Pasitelkiant semantinį aparatą yra naujai sumodeliuoti kriminalistikos taktikos uždaviniai, skirti kriminalistikos taktikos rekomendacijoms ir taktiniams būdams rengti. Šiomis taktikos rekomendacijomis ir taktiniais būdais yra siekiama:

- „• racionaliai organizuoti ikiteisminį tyrimą;
- planingai tirti nusikalstamas veikas;
- efektyviai atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus ir proceso prievarotos priemones bei kryptingai rinkti įrodymus“³.

Kriminalistikos **taktikos šaltiniams** yra priskiriama:

- „• baudžiamojo proceso teisės normos, reglamentuojančios bendrą tyrimo ir teismo nagrinėjimo tvarką bei normas, reguliuojančias atskirų tyrimo veiksmų atlikimą;
- nusikalstamų veikų tyrimo ir atskleidimo patirtis;
- kitų kriminalistikos mokslo dalių nuostatos;
- kitų mokslų, tokių kaip baudžiamojo proceso, kriminologijos, baudžiamosios teisės, teismo psichologijos ir kt., nuostatos“⁴.

Kriminalistikos taktika skirstoma į dvi dalis:

- 1) bendrąją ir
- 2) specialiąją.

Bendrojoje kriminalistikos taktikos dalyje nagrinėjamos pagrindinės sąvokos: „taktinis būdas“, „mokslinė rekomendacija“, „taktinis sprendimas“, „taktinė kombinacija“, „taktinė operacija“ ir kt. Kalbama taip pat apie nusikalstamos veikos elgesio imitavimo modelio taktiką, kaip pri-

³ Burda, R. Naujas baudžiamojo proceso kodeksas – nauji kriminalistikos taktikos uždaviniai. *Jurisprudencija*. 2003, 43 (35): 13.

⁴ *Криминалистика*. Москва: Спарк, 1998, с. 87.

klausančių kriminalistikos taktikos turiniui. Prie bendrosios kriminalistikos taktikos dalies priskiriama:

1. Pagrindinės kriminalistikos taktikos sąvokos.
2. Nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo mokslinės rekomendacijos.
3. Tyrimo veiksmų atlikimo būdai ir rekomendacijos.
4. Versijų iškėlimas, jų iškėlimo ir patikrinimo taisyklės.
5. Tyrėjo darbo organizavimo ir tyrimo planavimo mokslinės rekomendacijos.
6. Nusikalstamų veikų tyrimo dalyvių bendradarbiavimo taktika.
7. Veiksmingo techninių priemonių panaudojimo mokslinės rekomendacijos.

Išvardytas kriminalistikos taktikos bendrosios dalies turinys nėra išsamus. Kadangi kriminalistikos mokslas nuolat vystosi, sukuriamos naujos kriminalistikos teorijos ir kartu nauji, tarpusavyje glaudžiai susiję kriminalistikos skirsniai. Kai kurie dalykai šiuo metu priskiriami ir prie bendrosios kriminalistikos dalies (pvz., mokslas apie versijas), tačiau jų reikšmė kriminalistikos taktikai nesumažėjo.

Specialioji kriminalistikos taktikos dalis – tyrimo veiksmų taktika apima tikslingiausias, tinkamiausias konkrečių tyrimo veiksmų taktinius būdus ir rekomendacijas. Tai mokymas apie tai, kaip tikslingai ir veiksmingai taikyti kriminalistikos technikos laimėjimus atliekant tyrimo veiksmus – apžiūrą (patalpų, vietovės, daiktų, asmenų), kratą, poėmį, eksperimentą, parodymų patikrinimą vietoje, parodymą atpažinti ir kt.

Kriminalistikos taktika, nustatydamą atitinkamas rekomendacijas, priemones bei būdus, remiasi atitinkamomis vadovaujančiomis idėjomis, t. y. principais, kurių privalu laikytis ne tik numatant atitinkamą rekomendaciją, bet ir atliekant bet kurį tyrimo veiksmą.

Pabrėžtina tai, kad taktikos tikslas – sudaryti galimybes išaiškinti tam tikrus faktus ir juos suvokti, taip pat patikrinti, todėl kriminalistikos taktika remiasi bendraisiais pažinimo principais. Tačiau svarbu pastebėti ir tai, kad ikiteisminis tyrimas ir teisminis nagrinėjimas yra specifinė veikla, kurią reglamentuoja baudžiamojo proceso normos. Atsižvelgiant į tai kriminalistikos taktika remiasi ir bendraisiais baudžiamojo proceso principais.

Taktinio būdo pasirinkimo laisvės principas. Šio principo esmė yra ta, kad tyrėjas, norėdamas nustatyti ar patikslinti vieną arba kitą faktą, gali pasirinkti įvairius ikiteisminio tyrimo ir proceso veiksmus. Tai grindžiama tuo, jog tas pats faktas gali būti išaiškintas įvairiais būdais, tačiau negalima pamiršti, kad to būdo pasirinkimas priklauso nuo konkrečios situacijos, tyrėjo galimybių. Taigi tyrimo procesas – tai tyrėjo veiksmų pasirinkimo procesas, aiškinantis padarytos nusikalstamos veikos aplinkybes. „Šablonų“ negali būti, tie patys kriminalistikos taktikos būdai gali būti visiškai priimtini tam tikrose tyrimo situacijose, užtikrinant didžiausią veiksmingumą siekiant rezultatų, bet kitomis aplinkybėmis tie patys būdai gali būti visiškai neveiksmingi ir netgi neteisingi⁵.

Ikiteisminio tyrimo ir kriminalinės žvalgybos derinimo, išaiškinant nusikalstamas veikas ir vykdant jų prevenciją, principas. Šio principo esmė pasireiškia tuo, kad glaudus bendradarbiavimas tarp tyrėjo ir kriminalinės žvalgybos darbuotojų gali palengvinti reikalingos informacijos rinkimą. Štai, pvz., tyrėjas, panaudodamas kriminalinės žvalgybos galimybes, gali gerokai anksčiau sužinoti jam reikalingus faktus nei atlikdamas procesinius veiksmus. Tyrėjas, susipažinęs su kriminalinės žvalgybos medžiaga, gali sužinoti asmenų, kuriuos teks apklausti, išankstinę poziciją, jų gyvenimo aplinkybes, nuomonę vienais ar kitais klausimais ir pan. Taigi galima konstatuoti, kad remdamasis kriminaline žvalgyba, tyrėjas gali sudaryti tinkamiausią nusikalstamos veikos tyrimo planą, nuspręsti, kokius taktinius būdus pasirinkti vienu ar kitu atveju, nustatyti asmenų, kviečiamų tyrimo veiksmams atlikti, eiliškumą, klausimų, kuriuos teks jiems užduoti ir aplinkybių, kurias reikės išsiaiškinti, tvarką. Taigi, nors kriminalinės žvalgybos funkcija nusikalstamos veikos tyrimo metu yra pagalbinė, kriminalinės žvalgybos veiksmams padeda pasirinkti tinkamą tyrimo veiksmą, sudaro sąlygas tuos veiksmus efektyviai atlikti, padeda įtvirtinti tyrimo rezultatus, todėl konstatuotina, kad privaloma derinti pagrindines nusikalstamų veikų tyrimo kryptis. Tinkamas bendradarbiavimo organizavimas turi būti vykdomas remiantis baudžiamojo proceso įstatymu ir vadovaujantis šiomis nuostatomis⁶: 1) savitarpio bend-

⁵ Дулов, А. В.; Нестеренко, П. Тактика следственных действий. Минск: Вышэйшая школа, 1971, с. 11.

⁶ Андреев, И. С.; Грамович, Г. Н.; Порубов, Н. И. Курс криминалистики. Минск: Вышэйшая школа, 2000, с. 104.

radarbiavimo ir pagalbos; 2) konkrečią baudžiamąją bylą tiriančio pareigūno procesinio nepriklausomumo ir vadovavimo tyrimui; 3) kriminalinės žvalgybos darbuotojo laisvės pasirinkti priemones ir metodus savo funkcijoms atlikti. Taigi tiriant baudžiamąsias bylas turi būti nuolat bendradarbiaujama ir šio bendradarbiavimo tikslas – atsižvelgiant į tyrimo interesus kiekvienoje konkrečioje situacijoje derinti tarpusavio veiksmus.

Tyrėjo nuolatinio aktyvumo principas. Šio principo esmė pasireiškia tuo, kad atlikdamas tyrimo veiksmus, tyrėjas turi būti itin aktyvus kiekvieno šio veiksmo dalyvis. Pavyzdžiui, atliekant parodymų patikrinimą vietoje, atrodo, kad tyrėjas yra tik pasyvus stebėtojas, fiksuojantis šio tyrimo veiksmo rezultatus, nors iš tiesų turi būti ne taip. Tik aktyviais, iš anksto apgalvotais veiksmais tyrėjas gali neleisti įtariamajam ar kitam šio tyrimo veiksmo dalyviui iškraipyti tiesą, nuslėpti ar falsifikuoti duomenis. Dar svarbesnis tyrėjo aktyvumo vaidmuo yra akistatoje: tyrėjo pasyvumas šiame tyrimo veiksmo gali duoti galimybę akistatos dalyviams suderinti savo parodymus, o tai turėtų neigiamą įtaką tolesniam ikiteisminiam tyrimui. Taigi visuose tyrimo veiksmuose tyrėjas privalo būti aktyvus dalyvis, nukreipiantis tyrimo veiksmo atlikimą reikiama kryptimi.

Turimos informacijos apsaugos principas. Šio principo esmė pasireiškia tuo, kad tyrimo metu tyrėjas sukaupia vis daugiau informacijos apie atitinkamą asmenį, įvykį, faktą, aplinkybę. Remdamasis turima informacija, tyrėjas toliau planuoja tolesnį tiriamos nusikalstamos veikos tyrimą, atskirų tyrimo veiksmų taktiką. Todėl labai svarbu, kad tretieji asmenys nesužinotų apie turimą informaciją bei jos turinį ir tuo negalėtų trukdyti atlikti tolesnius tyrimo veiksmus. Tačiau, atlikdamas atitinkamus veiksmus, tyrėjas taip pat turi atskleisti informaciją kitiems asmenims (pvz., specialistui), tokiu atveju suteikdamas tik mažiausią tam tyrimo veiksmui reikalingą žinių kiekį, taip pat tyrėjas privalo stengtis, kad šią informaciją sužinotų kuo mažiau žmonių, nes informacijos nutekėjimas gali sugriauti tyrimo planus ir patį tyrimą padaryti neveiksmingą.

Kriminalistikos taktikos planavimo principas. Šis principas taip pat labai svarbus nusikalstamos veikos tyrimui ir jo efektyvumui. Iš esmės kriminalistikos taktikos planavimą galima suvokti dviem prasmėmis: 1) plačiąja prasme kriminalistikos taktikos planavimas – tai visos nusikalstamos veikos tyrimo planavimas, kai tyrėjas iš anksto numato atski-

rų tyrimo veiksmų eiliškumą; 2) siaurąja prasme kriminalistikos taktikos planavimas – tai atskiro tyrimo veiksmo taktikos nustatymas, kai iš anksto gerai pasirengus, sėkmingai suplanavus tam tikro tyrimo veiksmo atlikimo eigą ir pobūdį, galima tikėtis gerų rezultatų. Praktiniame darbe šis kriminalistikos taktikos principas pasireiškia abiem prasmėmis, t. y. tyrėjas kruopščiai suplanuoja ne tik atitinkamos nusikalstamos veikos tyrimą, bet ir iš anksto numato konkretaus tyrimo veiksmo atlikimo tvarką.

Kriminalistikos taktikos dinamiškumo principas. Kaip minėta, kad, atlikdamas bet kurį tyrimo veiksmą, tyrėjas turi iš anksto jam pasirengti, t. y. numatyti atitinkamą to veiksmo atlikimo taktiką. Tačiau būna nemažai atvejų, kai jau pradėjus atlikti atitinkamo tyrimo veiksmą, gali netikėtai pasikeisti kai kurios aplinkybės, lemiančios visos kriminalistikos taktikos visišką pasikeitimą. Todėl tyrėjas visais atvejais turi būti pasirengęs atsisakyti numatyto taktinio ėjimo ir taikyti kitą, pasirinkdamas jį pagal pasikeitusias aplinkybes. Pavyzdžiui, atliekant kratą, paaiškėja, kad konkrečiu atveju buvo įvykdyta nusikalstama veika ir tuomet tenka pradėti įvykio vietos apžiūrą, o kriminalinės žvalgybos veiksmai gali peraugti į tyrimo veiksmus, kuriems yra reikalinga tam tikra taktika. Taigi tyrėjas bet kuriuo tyrimo veiksmo atlikimo momentu turi būti pasirengęs keisti iš anksto suplanuotą tyrimo veiksmo taktiką ir imtis kito tyrimo veiksmo, t. y. tyrėjas turi būti dinamiškas.

Kitų mokslo žinių panaudojimo kriminalistikos taktikoje principas. Šis principas pasireiškia tuo, kad tyrėjui tiriant nusikalstamas veikas, būtina turėti ne tik teisinių žinių. Tyrėjui labai svarbu išmanyti ir mokėti pritaikyti logikos, psichologijos, pedagogikos bei kitų mokslų šakų dėsningumus. Be to, atkreiptinas dėmesys į tai, jog nusikalstamos veikos išties yra labai įvairios ir reikalaujančios iš tyrimą atliekančių asmenų tam tikrų žinių, kurių tyrėjui trūksta. Tokiais atvejais labai svarbu laiku paskirti ekspertizę, užduotį specialistams ar atlikti kitą tyrimo veiksmą, reikalaujantį specialių žinių. Praktikoje tyrėjo darbą labai palengvina tai, kad ikiteisminiame tyrime dalyvauja specialistas, nes tik sumaniai naudodamas kitų mokslo šakų žinias, tyrėjas gali atskleisti nusikalstamą veiklą.

Moralės reikalavimų kriminalistikos taktikoje laikymosi principas. Šis principas pasireiškia tuo, kad atsižvelgiant į tai, jog kriminalistikos taktikos nuodugnai nereglamentuoja baudžiamojo proceso įstaty-

mas, tyrėjas privalo remtis visuomenės priimtomis moralės normomis ir profesinės etikos normomis. Amoralūs taktiniai būdai gali būti ne tik neveiksmingi, bet taip pat pripažinti neteisėtais, o tai gali sužlugdyti visą ikiteisminį tyrimą.

Kriminalistikos taktikos principai, t. y. vadovaujančios idėjos, kuriomis remiantis yra atliekami nusikalstamų veikų tyrimo ir planavimo taktiniai veiksmai, įgyvendinami būdai ir rekomendacijos, užima svarbią vietą ne tik kriminalistikos taktikos teorijoje, bet ir praktikoje, nes baudžiamojo proceso įstatymas ne visus rūpimus klausimus gali išsamiai reglamentuoti. Tokiais atvejais, remiantis kriminalistikos taktikai priskirtiniais principais, turi būti vadovujamasi siekiant užpildyti spragas, atsižvelgiant planuojant, organizuojant nusikalstamų veikų tyrimą ir atliekant konkrečius tyrimo veiksmus. Todėl principų svarba kriminalistikos taktikoje yra neginčijama.

1.2. Kriminalistikos taktikos vieta kriminalistikos sistemoje

Kriminalistikos mokslas susideda iš kelių tarpusavyje sąveikaujančių sudėtinių dalių.

Kriminalistikos taktika yra organiškai susijusi su kitomis kriminalistikos mokslo dalimis, kaip antai kriminalistinė technika ir atskirų nusikalstamų rūšių tyrimo metodika plačiau naudoja kriminalistikos taktikos parengtus būdus bei rekomendacijas. Svarbu paminėti, jog tarp kriminalistikos taktikos ir technikos – atskirų dviejų kriminalistikos mokslo sistemos dalių – yra glaudus ryšys bei tarpusavio sąlygotumas. Tai galima paaiškinti tuo, jog kriminalistikos taktika rengia išsamaus bei objektyvaus kriminalistinių techninių priemonių ir būdų taikymo rekomendacijas ikiteisminio tyrimo ir teismo praktikoje. Taigi kriminalistikos technika veiksmingiausiai naudojama per tyrimo veiksmų atlikimo taktinius būdus. Pavyzdžiui, taktiškai teisingai nustatydamas įvykio vietos apžiūros ribas, tinkamai pasirinkdamas tyrinėjimo metodą, tyrėjas, apžiūrėdamas įvykio vietą, gali tikslingai ieškoti materialinių nusikalstamų veikų pėdsakų, veiksmingai panaudodamas technines priemones surasti ir paimti visus pėdsakus. Be to, pvz., kratos atlikimo metu panaudojant įvairias paieškos priemones, techninius prietaisus, dažniausiai daromas stiprus psichologinis poveikis

asmenims, pas kuriuos atliekama krata, o tai leidžia pasiekti, kad asmuo savo noru išduoda ieškomus daiktus. Garso ir vaizdo įrašymo priemonės panaudojamos įvairių apklausų metu ir ne tik padeda užfiksuoti tyrimo veiksmo rezultatus, bet kartu padeda tinkamai gauti parodymus, turi aki-vaizdžią įrodomąją galią. Be to, tokių įrašų demonstravimas atliekant kitus ikiteisminio tyrimo ar teismo veiksmus su kitais asmenimis sukelia jiems reikiamą įspūdį, dėl ko gaunami teisingi parodymai.

Glaudus ryšys kriminalistikos taktiką sieja ir su atskirų rūšių tyrimo metodika, nes pastarajai kriminalistikos taktika – tai pirminė bazė, mat ją naudojant mokslinės techninės priemonės pritaikomos prie specifinių atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo sąlygų. Norėtusi atkreipti dėmesį į tai, kad kriminalistikos taktika, rengdama bendruosius apžiūros ypatumus, nenagrinėja atskirų nusikalstamų veikų rūšių, nes tai daro atskirų nusikaltimų rūšių tyrimo metodika. Tačiau kriminalistikos taktikos reikšmė pasireiškia tuo, kad kurdama atskiras rekomendacijas, ji naudoja bendruosius kriminalistikos taktikos parengtus būdus bei priemones.

Taigi bendrąją kriminalistikos teoriją, kriminalistikos techniką, kriminalistikos taktiką ir atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodiką jų tarpusavio santykiai sujungia į gerai organizuotą visumą, kurioje kiekviena dalis turi itin aiškiai apibrėžtą vietą ir yra viena kitos lemiamą.

1.3. Kriminalistikos taktikos būdai ir rekomendacijos

Kriminalistikos taktikos apibrėžime pateikiami šios sąvokos elementai, tarp kurių yra *taktinis būdas*.

Atsižvelgiant į tyrėjo atliekamą tokią specifinę funkciją kaip nusikalstamų veikų tyrimas ir su juo susiję veiksmai, negalima būtų apsiriboti tik viena kuria nors būdo reikšme. Tyrėjas reiškiasi per savo savybių visumą, charakterį, jo bendravimui svarbi yra išvaizda, veiksmai arba saviraiškos būdas. Visa tai labai dažnai lemia tyrėjo gyvenimą, papročiai ir pan., galintys keistis dėl nuolat arba laikinai veikiančių veiksnių.

Kriminalistikos taktinio būdo koncepcija kriminalistikos moksle vystėsi dviem kryptimis: taktinio būdo, kaip mokslinės kriminalistinės rekomendacijos, samprata ir tyrėjo tikslingo elgesio būdas.

Kriminalistikos požiūriu „*taktinis būdas – tai tikslingiausias, veiksmingiausias tyrėjo veikimo būdas, kurį jis pasirenka atsižvelgdamas į konkrečią tyrimo situaciją ir kuriuo pasiekiamas tinkamiausias rezultatas*“⁷. Tyrimo formas ir metodus jis pasirenka atsižvelgdamas į konkrečią tyrimo situaciją, kuria siekiama tyrimo veiksmo tikslo ir numatyto rezultato.

Šiame taktinio būdo apibrėžime kalbama apie du elementus – tyrėjo elgesį ir tyrimo objektą⁸.

Tyrėjo elgesys – tai jo aktyvūs arba pasyvūs veiksmai, arba visiškas neveikimas tam tikroje situacijoje. Tai aplinkos paruošimas, atitinkamas įvaizdžio jai sudarymas, tai poveikis žodžiais, iš anksto apgalvotais sakiniais, kalbos intonacija, pauzėmis, gestais, veiksmis. Tokių veiksmų metu gali būti panaudotos techninės priemonės. Tyrėjas apsisprendžia, kaip elgtis atliekant ne tik tyrimo veiksmus, kurių metu tiesiogiai renkami ir tikrinami duomenys, bet ir kriminalinės žvalgybos paieškos veiksmus, renkant informaciją oficialiose duomenų kaupimo įstaigose ir pan.

Tyrimo objektais laikomi asmenys, daiktai ir tyrimo situacija. Paprastai poveikis daromas asmeniui, įvykdžiusiam nusikalstamą veiką, nes, be įvykio ir kitų aplinkybių, nusikaltėlis, jo kaltė, nusikalstamos veikos motyvai yra pagrindiniai įrodinėjimo baudžiamajame procese dalykai. Tačiau poveikį galima daryti ir nukentėjusiajam, ir liudytojui, ir kitiems proceso dalyviams, t. y. asmenims, suteikiantiems įvairių faktinių duomenų ir taip padedantiems pasiekti pagrindinį tyrimo tikslą.

Būdingiausi taktinio būdo bruožai – jo situacinis ir rekomendacinis pobūdis. Konkretūs taktiniai būdai ne visada yra tikslingi ir rezultatyvūs. Tai priklauso nuo susidariusios tyrimo situacijos, konkrečių tiriamo įvykio aplinkybių. Tai, kas tikslinga ir veiksminga vienu atveju, gali netikti kitu ir atvirkščiai. Todėl kriminalistikos taktika rengia daug ir įvairių taktinių būdų, o tai leidžia tyrėjui pasirinkti tinkamiausią, tikslingiausią ir labiausiai tinkantį konkrečiai tyrimo situacijai.

Taktiniai būdai turi savo struktūrą. Tai reiškia, kad kiekvienas taktinis būdas yra struktūrinis vienetas, turintis savo pavadinimą ir vietą taktinių būdų sistemoje. Atsižvelgdamas į situacijos ypatumus ir bendra-

⁷ *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 172.

⁸ Burda, R., *supra* note 2, p. 15.

vimo su tyrimo veiksmo dalyviais problemas, tyrėjas gali naudoti naujus problemos sprendimo būdus, nepažeisdamas pagrindinių taktinių būdų reikalavimų.

Taktinių būdų struktūra taip pat nėra vienoda. Kai kurie iš jų yra tik nesudėtingas vienkartinis veiksmas, pvz., judėjimo krypties pasirinkimas apžiūrint įvykio vietą. Kiti – sudėtingas veiksmas, sudarytas iš kelių dalių (pvz., tyrimo situacija, sudaryta iš pažinimo objekto analizės, induktyvinės išvados ir sekmenų išvedimo). Pagaliau yra taktinių būdų, kurie patys yra sudaryti iš beveik savarankiškų taktinių būdų. Tokia yra kriminalistinė parodymų analizė, kurią sudaro parodymų teisingumo įvertinimo būdai bei patikrinimas, ar parodymuose nėra vidinių prieštaravimų, ar jie atitinka kitais būdais gautus duomenis.

Taktiniai būdai yra formuojami ir sistematizuojami pagal rūšis⁹ (atsižvelgiant į tai, kokio specialiojo mokslo duomenimis buvo naudotasi kuriant taktinį būdą). Tai suteikia daugiau galimybių kuo išsamiau perprasti taktinio būdo esmę, jį veiksmingai panaudoti ir tobulinti. Taip formuojamus būdus lengviau naudoti atliekant tyrimo veiksmą.

Procesinių veiksmų taktinio atlikimo būdai nors ir nėra vieninteliai kriminalistikos taktikos elementai, tačiau sudaro pagrindinę jos dalį, o taktinio būdo ir rekomendacijos sąvokos priklauso pagrindinėms jos kategorijoms.

Taktinė (mokslinė) rekomendacija yra mokliškai pagrįstas ir praktikoje patikrintas taktinio būdo pasirinkimo ir panaudojimo patarimas. Taigi taktinė rekomendacija nėra tas pats, kas taktinis būdas. Taktinė rekomendacija egzistuoja savarankiškai ir atlieka svarbią užduotį naudojant kriminalistikos techninius bei taktinius būdus.

Taktines rekomendacijas galima skirstyti į:¹⁰

- „• Rekomendacijas pasirenkant taktinius būdus (įvykio vietą, kurioje yra lavonas, rekomenduojama apžiūrėti ekscentrinu būdu – nuo centro iki periferijos);
- Rekomendacijas taikant taktinius būdus (prieš pradėdant taikyti ekscentrinį apžiūros būdą ir eiti į įvykio centrą, rekomenduojama

⁹ *Ibid.*, p. 16.

¹⁰ *Ibid.*, p. 17.

apžiūrėti kelią iki įvykio centro, o įvykio centru pasirinkti lavono gulėjimo vietą“.

Taktiniai būdai, atsižvelgiant į jų apibrėžimą įstatyme, skiriami į dvi grupes:

1. Įstatymo nustatyti taktiniai būdai:

1.1. taktiniai būdai, kurių negalima laisvai pasirinkti (tyrėjo pasiūlymas atpažintinam asmeniui užimti bet kurią vietą tarp parodomų asmenų).

Pažymėtina, kad „kriminalistinės rekomendacijos, nors ir būdamos įtvirtintos baudžiamojo proceso įstatyme ir tapusios teisės normomis, nepraranda savo kriminalistinės reikšmės ir lieka kriminalistikos mokslo turinio sudėtine dalimi“¹¹. Visas tyrimo veiksmas gali netekti galios, tapti teisiniu požiūriu niekiniu, jei taktinis būdas, tapęs teisės normos dalimi arba vienu iš daugelio tyrimo veiksmų, atliekamas nepaisant jo atlikimo sąlygų ir taisyklių. Todėl itin svarbu griežtai laikytis įstatymo nustatytos tvarkos;

1.2. taktiniai būdai, kuriuos tyrėjas pasirenka savo nuožiūra (į įvykio vietos apžiūrą arba kratą bei parodymo atpažinti metu tyrėjas gali kviesti kviestinių, bet privalo fotografuoti ir t. t.);

2. Įstatymo nenustatyti taktiniai būdai (įvykio vietos apžiūros taktiniai būdai – ekscentrinis, koncentrinis, linijinis, nusikaltėlio paliktais pėdsakais ir t. t.).

Taktiniai būdai pagal jų pobūdį kriminalistinėje literatūroje skirstomi į:

- 1) kriminalistinius techninius;
- 2) kriminalistinius taktinius.

„Kriminalistiniai techniniai būdai – tai kriminalistikos technikos panaudojimas atliekant tyrimo veiksmus, jos formų ir metodų pasirinkimas, atsižvelgiant į technikos ir tyrimo veiksmo specifiką“¹².

Tyrėjas turi išmanyti naudotinos technikos galimybes ir tinkamai jas išnaudoti.

¹¹ Danisevičius, P.; Palskys, E. Kai kurie kriminalistinių rekomendacijų peraugimo į baudžiamojo proceso įstatymo normas teoriniai klausimai ir jų sprendimas Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekse. *Teisė*. 1966, 6: 70.

¹² Burda, R., *supra* note 2, p. 23.

Kriminalistikos technika gali būti naudojama kaip pagalbinė priemonė, padedanti užfiksuoti tyrimo veiksmo turinį, eigą, ir kaip priemonė, padedanti užfiksuoti ir paimti objektus. Tinkamai panaudoti technines priemones padeda įvairūs taktiniai būdai.

Kriminalistiniai techniniai būdai pagal tyrimo veiksmo metu naudojamos kriminalistikos technikos specifiką ir metodus skirstomi į dvi grupes:

1. Plataus naudojimo. Tai tokie kriminalistiniai techniniai būdai, kurie naudojami atliekant daugelį tyrimo veiksmų ir yra susiję su operatyviosios kriminalistikos technikos naudojimu.
2. Tikslinio naudojimo. Tai tokie kriminalistiniai techniniai būdai, kurie naudojami atliekant tik kelis arba tik konkretų tyrimo veiksmą ir kurie yra susiję su operatyviosios kriminalistikos technikos komplektų, skirtų tik konkrečioms pėdsakams arba daiktams aptikti, užfiksuoti arba paimti, naudojimu.

Skiriamos kelios kriminalistinių taktinių būdų grupės, iš kurių labiausiai paplitusios yra šios:

Loginio pažinimo metodais grindžiami taktiniai būdai. Tai versijų kėlimas ir tikrinimas, apklausiamųjų parodymų loginė analizė, įvykio vietos aplinkybių analizė ir pan., esamų parodymų prieštaravimų panaudojimas.

Tyrėjo ir kitų proceso dalyvių psichologinių santykių taktiniai būdai. Juos sudaro: psichologinio kontakto užmezgimas (emocinio barjero ir įtampos pašalinimas, pasikalbėjimas, užuojauta nukentėjusiajam ir pan.); atsižvelgiant į apklausiamojo asmens duomenis, psichologinius ir kitus sugebėjimus; palankių sąlygų sudarymas žmogaus psichinėms savybėms atsiskleisti (asociatyvus prisiminimas, apklausa įvykio vietoje ir pan.); asmens psichologinės reakcijos į tyrėjo veiksmus (žodžius) panaudojimas (daiktų pateikimas per apklausas, reakcijos stebėjimas kratos metu ir t. t.); sąmoningas asmens skatinimas atitinkamai elgtis.

Tyrimo ir mokslinio darbo organizavimo taktiniai būdai. Prie jų priskiriami: atskiro nusikaltimo tyrimo planavimas; tyrėjo žinioje esančių ikiteisminių tyrimų planavimas; pareigūno (ikiteisminio tyrimo tyrėjo, prokuroro) darbo planavimas ir organizavimas; nusikalstamos veikos tyrimas atliekamas tyrėjų grupės; pareigūnų, atliekančių ikiteisminį tyrimą, bendradarbiavimo formos.

Taktiniai būdai, parengti remiantis atskirų mokslų laimėjimais. Pavyzdžiui, nepilnamečių apklausoje naudojami pedagogikos mokslo parengti apklausos taktiniai būdai: nekelti balso; nežadėti to, kas neįvykdoma; netęsti apklausos ilgiau kaip 30 min., daryti pertraukas; apklausą pradėti nuo apklausiamojo gyvenimo sąlygų, aplinkos, jo pomėgių; vengti nesuprantamų vaikams žodžių ir t. t. Atliekant tyrimo veiksmus su psichiškai arba fiziškai nesveikais asmenimis, taktiniai būdai pasirenkami remiantis psichologijos, psichiatrijos ir kitais mokslais.

Atsižvelgiant į tyrimo veiksmo etapus, taktiniai būdai skirstomi į tinkamus rengiantis tyrimo veiksmui, jį atliekant, fiksuojant ir analizuojant.

Duomenų rinkimo ir patikrinimo pobūdžio atžvilgiu taktiniai būdai skirstomi į:

- Taktinius būdus, tiesiogiai skirtus įrodomajai informacijai surasti ir paimiti;
- Taktinius objektų fiksavimo būdus;
- Taktinius įrodomosios informacijos analizės, patikrinimo ir įvertinimo būdus;
- Taktinius būdus, skirtus turimai informacijai naudoti, kitiems duomenims rinkti.

Kriminalistinėje literatūroje galimas taktinių būdų skirstymas pagal atskiro tyrimo veiksmo etapus: taktiniai būdai rengiantis tam veiksmui, jį atliekant, fiksuojant, analizuojant ir įvertinant rezultatus.

Kiekviena taktinių būdų rūšis arba atskiras taktinis būdas naudojamas ne tik konkrečioje tyrimo situacijoje arba atliekant konkretų tyrimo veiksmą, bet ir esant atskirai tyrimo veiksmo atlikimo stadijai. Jų pasirinkimas taip pat priklauso nuo asmeninių tyrėjo savybių. Tyrėjas ne tik žino vieną arba kitą taktinį būdą, bet ir moka sėkmingai panaudoti tam tikrą psichologiškai jam patogų taktinį būdą.

1.4. Bendri atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai

Baudžiamojo proceso įstatymas nustato tyrimo veiksmų atlikimo procesinę tvarką. Tačiau, norint sėkmingai atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmą,

nepakanka tik žinoti procesinę tvarką. Antrą kriminalistikos taktikos dalį sudaro atskirų tyrimo veiksmų taktika.

Taigi „*ikiteisminio tyrimo veiksmo taktika – tai tikslingiausių taktinių būdų, naudojamų pasiruošiant, atliekant ir fiksuojant tą veiksmą, visuma, užtikrinanti maksimalų ir kryptingą tyrimo veiksmo organizavimą ir planingą jo darymą griežtai laikantis baudžiamojo proceso įstatymo normų*“¹³.

Ikiteisminio tyrimo veiksmo taktika susijusi su jo atlikimo stadijomis (etapais) ir apima:

- pasirengimą atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmą;
- ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimas;
- ikiteisminio tyrimo veiksmo eigos ir rezultatų fiksavimas;
- ikiteisminio veiksmo atlikimo metu gautų rezultatų analizė ir įvertinimas.

Taktiniai būdai parenkami atsižvelgiant į ypatybes, kurių turi kiekviena iš šių stadijų.

Pasirengimas ikiteisminio tyrimo veiksmui. Šioje stadijoje nustatomas ikiteisminio tyrimo veiksmo tikslas, numatomos aplinkybės, kurias tikimasi išsiaiškinti, taip pat sprendžiami kiti svarbūs klausimai. Rengdamasis atlikti bet kurį ikiteisminio tyrimo veiksmą, tyrėjas privalo apibrėžti ikiteisminio tyrimo tikslą; numatyti pasirinkto atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmo vietą ir laiką; numatyti veiksmo dalyvius (jei būtina, kviesti specialistą); pasirinkti reikiamą kriminalistikos techniką; pasinaudoti kriminalinės žvalgybos tarnybų galimybėmis; išspręsti transporto priemonės panaudojimo klausimą; numatyti ikiteisminio tyrimo veiksmo eigą ir naudojimo taktinius būdus ir pan.

Kiekvienas atskiras tyrimo veiksmas turi savo „vidinį“ tikslą arba jų sistemą¹⁴. Šį tikslą galima pavadinti įgimtu tikslu, kuris numatytas rengiant teisės normą. Tačiau įstatyme nurodyti tikslai yra bendro pobūdžio, o tyrėjas, atsižvelgdamas į nusikalstamą veiką, esamą situaciją, turi numatyti konkrečius tyrimo veiksmo tikslus.

Itin svarbu nustatyti tinkamą tyrimo veiksmo atlikimo vietą ir laiką. Ikiteisminio tyrimo atlikimo vieta gali būti tyrėjo darbo vieta (kabinetas,

¹³ Burda, R., et al. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004, p. 12.

¹⁴ Burda, R., *supra* note 2, p. 43.

areštinės tarnybinis kabinetas, tardymo izoliatoriaus kabinetas ir t. t.), įvykio vieta (ten atliekamos apžiūros, tikrinami parodymai, atliekamas eksperimentas), situacinė vieta (tai tyrimo veiksmo atlikimo vieta, kurią pasirenka tyrėjas atsižvelgdamas į įvairias aplinkybes ir tyrimo situacijas, pvz., apklausa gali būti atliekama nukentėjusiosios namuose).

Kai kurias tyrimo veiksmų atlikimo vietas nustato įstatymas, pvz., nepilnamečio apklausa teisme.

Nustatant tyrimo veiksmo laiką, pirmiausia reikia vadovautis baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimais ir atsižvelgti į objektyvias sąlygas (laiku atlikta įvykio vietos apžiūra, kad būtų užfiksuoti visi galimi įvykio vietoje palikti pėdsakai). Būtina atminti, kad įtariamieji ir kiti asmenys, suinteresuoti bylos baigtimi, gali paslėpti nusikalstamos veikos pėdsakus, sunaikinti įkalčius, paveikti kitus proceso dalyvius ir pan. Per vėlai, o kartais ir per anksti atlikus ikiteisminio tyrimo veiksmą, galima pakenkti visam bylos tyrimui. Svarbi kai kurių tyrimo veiksmų darymo taktinė sąlyga – netikėtumas. Todėl ir laikas šiems veiksams atlikti turi būti parenkamas taip, kad ši sąlyga būtų įvykdyta.

Atsižvelgiant į laiko veiksnį, kriminalistikoje yra skiriami *neatidėliotini ikiteisminio tyrimo veiksmai*, kurie *suprantami kaip veiksmai, kuriuos pasitelkus surenkami faktiniai duomenys, ir esamos tyrimo situacijos negalima atidėti, nes uždelsus atlikti tam tikrus tyrimo veiksmus, kiltų grėsmė prarasti dalį arba visus faktinius duomenis*.

Tyrėjas, atsižvelgdamas į tyrimo veiksmo pobūdį, gali pasikviesti reikiamus asmenis. „Tyrimo veiksmo dalyvius galima skirstyti į dvi grupes: būtini dalyviai ir nebūtini“¹⁵.

Būtini veiksmo dalyviai – tai asmenys, tiesioginiai dalyvaujantys atliekant konkretų ikiteisminio tyrimo veiksmą. Pavyzdžiui, liudytojas, per liudytojo apklausą, įtariamasis – per įtariamo asmens kratą ir pan. Kitų būtinų tyrimo veiksmo dalyvių grupę sudaro asmenys, kurių dalyvavimas reglamentuotas baudžiamojo proceso įstatymu: gynėjas, vertėjas, atstovai pagal įstatymą ir pan. Nebūtinų dalyvių grupę sudaro: policijos pareigūnai, prokuroras (organizuojantis ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujantis), specialistas arba ekspertas, kviestiniai, statistai ir pan.

¹⁵ *Ibid.*, p. 47.

Tyrėjas turi gerai psichologiškai pasirengti tyrimo veiksmo atlikimui, tikėti jo sėkme, nes nuo to priklauso tyrimo veiksmo rezultatai.

Ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimas. Šioje stadijoje įgyvendinamas anksčiau sudarytas tyrimo veiksmo planas, sprendžiami jame numatyti uždaviniai. Čia plačiausiai naudojami įvairūs taktiniai būdai – nustatoma tyrimo veiksmo atlikimo tvarka, jo etapų nuoseklumas, parenkami veiksmingiausi moksliniai techniniai duomenų rinkimo būdai, tikrinamos anksčiau iškeltos versijos, patvirtinami arba paneigiami jų nulemti sekmenys ir t. t.

Tyrimo veiksmo atlikimo etapas – tai tyrėjo elgesys, susidedantis iš veiksmų, tiesiogiai nurodytų Lietuvos Respublikos BPK, taip pat kontrolės, vadovavimo, bendradarbiavimo ir pažintinių veiksmų. Veikimo būdas atliekant kiekvieną tyrimo veiksmą, tiesiogiai numatytą įstatyme, yra skirtingas, įeina į tyrimo veiksmo turinį ir plačiai nagrinėjamas atskirų tyrimo veiksmų taktikos dalyje. Kontrolės, vadovavimo, bendradarbiavimo ir pažintiniai veiksmai yra tyrėjo atitinkami taktiniai būdai arba veiksmai, kurie sudaro antrą tyrėjo tyrimo turinio dalį.

Taktinių būdų parinkimas priklauso nuo tyrimo veiksmo pobūdžio: vieni iš jų naudojami darant neatidėliotiną, pirminį tyrimo veiksmą, kiti atliekant tolesnius veiksmus. Pirmuoju atveju taktiniai būdai turi padėti tyrėjui susiorientuoti aplinkoje, suvokti nusikalstamos veikos pobūdį, jo padarymo mechanizmą ir pasekmes, gauti informacijos, būtinos nusikaltėliui nustatyti ir jam surasti, surinkti tuos duomenis, kurie gali išnykti arba būti sunaikinti, gauti pradinę informaciją versijoms apie įvykį iškelti.

Tyrimo veiksmis, atliekamais tolesniuose bylos tyrimo etapuose, tiriami, įvertinami ir patikrinami surinkti duomenys, detalizuojamos ir kruopščiai tikrinamos bylos versijos, toliau renkami duomenys siekiant nustatyti visus nusikalstamos veikos subjektyviuosius ir objektyviuosius požymius. „Tų veiksmų taktikai būdingas kombinacinis, kompleksinis pobūdis“¹⁶. Dažnai vienas tyrimo veiksmas sudaro palankias sąlygas sėkmingai atlikti kitą veiksmą.

Ikiteisminio tyrimo veiksmo eigos ir rezultatų fiksavimas. Šioje stadijoje naudojami taktiniai būdai turi garantuoti, kad būtų kuo išsamiau ir teisingiau užfiksuojami viso tyrimo veiksmo turinys ir jo rezultatai. Taktiniais būdais turi būti sudarytos sąlygos, garantuojančios sėkmingą moks-

¹⁶ *Kriminalistika, supra* note 7, p. 176.

linių techninių priemonių panaudojimą įrodomajai informacijai įtvirtinti įstatymo nustatytais procesinėmis formomis.

Pagrindinis tyrimo veiksmo fiksavimo procesinis dokumentas yra protokolas. Protokolas susideda iš trijų dalių: įžanginės, aprašomosios ir baigiamosios.

Įžanginėje dalyje rašomas tyrimo veiksmo pavadinimas, tyrimo veiksmo laikas ir vieta; pareigūno, atliekančio tyrimo veiksmą, duomenys ir įstai-gos pavadinimas; dalyvių duomenys; tyrimo veiksmo atliko sąlygos; Lietuvos Respublikos BPK reikalaujami asmenų įspėjimai ir jų teisių išaiškinimas.

Aprašomąją dalį sudaro tyrimo veiksmo atlikimo tvarka, gautų faktinių duomenų, techninių priemonių bei mokslinių žinių panaudojimo aprašymas.

Baigiamojoje dalyje tyrėjas pažymi: protokolo turinio papildymus ir pataisymus, tyrimo veiksmo dalyvių pastabas dėl veiksmo atlikimo tvarkos; paaimamus daiktus, jų įpakavimo būdą bei tolesnį panaudojimą; panaudotų techninių priemonių duomenis; prie protokolo pridedamus priedus (planus, schemas, fotolenteles, vaizdo ir garso įrašus ir pan.). Pro-tokolas turi būti patvirtintas visų dalyvių parašais.

Ši stadija labai svarbi, nes tik tinkamai procesiškai įforminta gautoji medžiaga turi įrodomąją reikšmę.

Ikiteisminio tyrimo veiksmo rezultatų analizė ir įvertinimas. Tai bai-giamoji tyrimo veiksmo stadija. Atlikto darbo ir jo rezultatų analizė būtina tų rezultatų tikrumui įvertinti, jų reikšmei įrodinėjimo procese ir tolesnio panaudojimo galimybės nustatyti. Šioje stadijoje išaiškinamos padarytos klaidos, analizuojamos dėl to atsiradusios pasekmės, sprendžiamas tyrimo veiksmo pakartojimo tikslingumo klausimas. Turi būti įvertintas ir procesinis dokumentas (protokolas), kuriame užfiksuota tyrimo veiksmo eiga ir rezultatai: žiūrima, ar jis turi visus būtinus rekvizitus, ar parašytas išsamiai, objektyviai, logiškai, nuosekliai, ar formulavimai yra aiškūs bei tikslūs ir t. t.

1.5. Nusikalstamų veikų tyrimo situacijos

Mokymas apie nusikalstamų veikų tyrimo situaciją, kaip ir apskritai apie kriminalistines situacijas, yra vienas iš naujausių ir labiausiai disku-tuotinių kriminalistikos klausimų.

Tarpusavyje glaudžiai susijusios aplinkybės, viena kitai turinčios įtakos ir sudarančios tam tikrą erdvę, kurioje veikia tyrimą atliekantis asmuo, – ši kriminalistinė situacija vadinama nusikalstamos veikos tyrimo situacija. Nagrinėjant nusikalstamos veikos tyrimo situacijos sąvoką, situaciją visų pirma reikėtų suprasti kaip santykius, atsiradusius tiriant nusikalstamą veiką: į nusikalstamą veiką įtrauktų asmenų santykiai – yra tokie, kurie tarp įvairių proceso dalyvių susiklostė nusikalstamos veikos tyrimo metu. Ji suprantama kaip „informacijos apie tiriamą įvykį visuma, kuria disponuoja tyrėjas, tai taip pat realios situacijos, atsirandančios tiriant nusikalstamas veikas, informaciniai modeliai bei objektyviai egzistuojanti sudėtinga sąlygų sistema“¹⁷.

S. Kuklianskis yra rašęs, kad „nusikalstamos veikos tyrimo situacija visų pirma suprantama kaip santykiai, kurie susidaro tiriant nusikalstamą veiką (į šią veiką įtrauktų asmenų tarpusavio santykiai), taip pat santykiai, kurie susiklostė teismo nagrinėjimo metu ir įvairių proceso dalyvių santykiai (pvz., tyrėjo santykiai su įtariamaisiais, liudytojais, tyrėjo ir kitų proceso dalyvių santykiai ir pan.)“¹⁸. „Nusikalstamos veikos tyrimo situacija suprantama kaip informacijos apie tiriamą įvykį visuma, kuria disponuoja tyrėjas, tai taip pat realios situacijos, atsirandančios tiriant nusikalstamas veikas, informaciniai modeliai bei objektyviai egzistuojanti sudėtinga sąlygų sistema“¹⁹. „Tyrimo situaciją galima apibūdinti ir žodžiu „reiškinys“ (kokie reiškiniai atsirado tiriant nusikalstamą: nusikalstimas iširtas, neiširtas ir pan.)“²⁰, todėl galima teigti, kad visuma aplinkybių (santykių ir reiškinių), susidariusių tiriant nusikalstamą veiką, ir yra situacijos sudedamosios dalys.

Nusikalstamos veikos tyrimo situacija – tai tyrėjo, atliekančio išteisinio tyrimą, disponuojamos konkrečiu momentu informacijos visuma apie nusikalstamą veiką, asmenis, padariusius ją, ir kitus reikšmingus tyrimui duomenis.

Svarbu suvokti, kuo gi nusikalstamos veikos tyrimo situacija skiriasi nuo kitų situacijų, susiklosčiusių kitose srityse. Reikia pabrėžti, kad ši situacija susiklosto specifinėje veikloje, t. y. nusikalstamų veikų tyrimo

¹⁷ Зорин, Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск: Амалфея, 2000, с. 103–104.

¹⁸ Kuklianskis, S. Teorinės tardymo situacijų problemos. *Kriminalinė justicija*. 1996, (5): 91.

¹⁹ Зорин, Г. А. *op. cit.*, с. 103–104.

²⁰ Kuklianskis, S., *op. cit.*, p. 91.

veikloje. Visų pirma ši veikla griežtai reglamentuota teisiškai, ji įgyvendinama procesinėmis ir kriminalinės žvalgybos priemonėmis, įtvirtintomis įstatymuose. Atsižvelgiant į tai, kad nusikalstamos veikos iš esmės padaromos dėsningai, jos tiriamos remiantis ir tam tikrais kriminalistikos dėsninumuais. Taigi nusikalstamų veikų tyrimas yra determinuotas įstatymų, kriminalistikos dėsninumuų ir susidariusi situacija (nusikalstamos veikos tyrimo situacija) skiriasi nuo kitokios veiklos situacijų.

Tyrimo situacija atspindi tyrimo būklę, objektyviai susiklostančią skirtinguose jos atlikimo etapuose ir taip veikiančią daugybės veiksmų. Visų nusikalstamų veikų tyrimų situacijų struktūra nėra vienoda. Ji priklauso nuo įvykdytos nusikalstamos veikos pobūdžio, tyrimo etapo, dalyvių elgsenos ir t. t.

Nusikalstamos veikos tyrimo situacijos struktūra yra nevienalytė ir kintanti. Ji sudaryta iš daugybės elementų, kurie sugrupuoti į stambesnius junginius. Pastaruosius mes sąlygiškai pavadinsime komponentais²¹. Komponentai sąveikaudami papildo vienas kitą ir sudaro unikalią bei nepakartojamą nusikalstamos veikos tyrimo situaciją.

G. A. Zorinas²² nurodo, kad nusikalstamos veikos tyrimo situaciją sudaro keturių komponentų grupės:

- Psichologinio pobūdžio komponentai: konflikto rezultatas tarp tyrimą atliekančio pareigūno ir priešiško jam asmenų, psichologinių savybių ar asmenų, dalyvaujančių tyrime, t. y. eksperto, prokuroro, panaudojimas ir t. t.
- Informacinio pobūdžio komponentai: tyrimą atliekančio pareigūno žinojimas (apie aplinkybes, galimus įkalčius, jų suradimo galimybes ir galimą ekspertų tyrimą, įkalčių radimo vietas ir t. t.) ir kitų tyrimo dalyvaujančių asmenų žinojimas (pvz., kiek tyrimą atliekančiam pareigūnui yra žinoma apie liudytojų suradimą, apie rastus ir nerastus įkalčius, apie tolesnius tyrimą atliekančio pareigūno veiksmus).
- Procesinio ir taktinio pobūdžio komponentai: tyrimo eigos būklė, įkalčiai ir jų šaltiniai, galimybė parinkti persekiojimo priemones, asmenų, dalyvaujančių tyrime, izoliavimas vienas nuo kito, konkretaus tyrimo veiksmo atlikimo.

²¹ Komponentas – tai sudedamoji dalis, sandas. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1993, p. 322.

²² Зорин, Г. А., *supra* note, 17, с. 379.

- Materialinio ir organizacinio techninio pobūdžio komponentai: komunikacijų visuma tarp budėtojų dalies ir tyrimo grupės; visuma priemonių informacijai perduoti turima aparatūra, skirta pareigūnams, ir galimybė manevruoti mobiliomis pajėgomis bei priemonėmis.

Būtent tyrimą atliekantis pareigūnas turi suvokti susiklosčiusios tyrimo situacijos struktūrą, kad galėtų suprasti, kurio situacijos komponento trūksta, nepakanka. Tik tuomet jis gali imtis atitinkamų priemonių ir veiksmų problemai šalinti, nes nusikalstamos veikos tyrimo situacija nulemia konkrečių tyrimo veiksmų taktiką. Jos įvertinimas atliekamas būtent taktiniu sprendimu, kuris įgauna savo išorinę išraišką planuojant tyrimą. Tik žinodami, ko mums trūksta sėkmingam tyrimui, ieškosime būdų ir priemonių toms kliūtims šalinti. Teisingas susiklosčiusios nusikalstamos veikos tyrimo situacijos komponentų ir veiksmų, darančių įtaką jos formavimuisi, suvokimas nėra susietas su nusikalstamų veikų rūšimis ar grupėmis ir juos visus vienodai veikia. Tai būdinga taktinėms kategorijoms. Išsami struktūros analizė yra sėkmingos tyrimo proceso eigos pagrindas.

Kriminalistikos metodikoje taikomos nusikalstamos veikos tyrimo situacijos yra tipizuotos, nes konkrečios pavieniui naudojamose metodikos yra apskaičiuotos būtent pagal tipines nusikalstamos veikos tyrimo situacijas. Tačiau kyla klausimas: ar yra įmanoma tipizuoti nusikalstamos veikos tyrimo situacijas?

Sudėtinga nusikalstamos veikos tyrimo situacijos sudėtis, daugybė objektyvių ir subjektyvių veiksmų, darančių įtaką jos struktūros sudėčiai ir pobūdžiui, tarpusavyje sudaro nemenką kiekį tyrimo situacijos variantų, kur kiekvienas jų visada kuo nors skiriasi nuo kitų. Konkreti tyrimo situacija visuomet yra individuali ir todėl neįmanoma visiškai nusikalstamos veikos sudėties tipizacija. Tipizuoti tyrimo situacijas įmanoma tik pagal vieną jas sudarantį komponentą. Dažniausiai tokio tipizavimo objektu išrenkamas vienas iš komponentų elementų, esantis informacinio pobūdžio, būtent visuma informacijos apie įvykį ir jo dalyvius. Todėl svarbu iš daugumos nusikalstamos veikos tyrimo situaciją sudarančių komponentų elementų mokėti išskirti tuos, kurių pagrindu būtų galima kurti įvairias mokslines rekomendacijas tyrimo procesui pagerinti. Šių vyraujančių elementų išskyrimas dažniausiai pasitaikančiose nusikalstamosiose veikose

padėtų tyrėjui pasinaudoti kitų tyrėjų praktika panašiose situacijose ir tinkamai įvertinti susidariusią padėtį.

Pasakymas „tipinė“ tyrimo situacija yra sąlyginė. Tai nereiškia, jog tipinė tyrimo situacijos reikšmė paneigiama visiškai, bent pagal vieną nusikalstamos veikos tyrimo situacijos komponentą ar jo elementą. Tačiau negalime pervertinti tokių tipinių tyrimo situacijų reikšmės ir teisingai nustatyti tipizavimo objektą, konkretų vyraujančią elementą.

Tipinėse nusikalstamos veikos tyrimo situacijose yra juntamas modelinis – informacinis prielaidumas. „Tipinės nusikalstamos veikos tyrimo situacijos yra esamų mokslinių ženklų apibendrinimo rezultatas, bendrų tam tikrose nustatytose nusikalstamos veikos tyrimo situacijose.“²³

Nusikalstamų veikų situacijų tipizavimas pagal konkretų pasirinktą objektą ir klasifikavimas pagal įvairius esminius skiriamuosius bruožus yra tyrimo proceso eigos pamatas, kad palengvintų mokslines rekomendacijas, kaip išspręsti vieną ar kitą susidariusią situaciją, kurios struktūroje yra ryškūs keli apibendrinti vyraujantys elementai. Tačiau būtina nepamiršti, kad formalizuoti situacijas pagal griežtai nustatytus kriterijus praktiškai neįmanoma, todėl, kad situaciją sudaro įvairūs komponentai: psichologiniai, procesiniai, materialiniai, techniniai, biologiniai, moraliniai ir t. t.

Nusikalstamos veikos tyrimo situacijos struktūros komponentų charakteristika yra kintanti, todėl labai svarbu žinoti, prie kurios tyrimų situacijų klasifikavimo grupės ji priskiriama.

Klasifikuodami nusikalstamos veikos tyrimo situacijas, kaip ir kiekvieną socialinės srities reiškinį, negalime pasitenkinti koku nors vienu klasifikacijos kriterijumi. Jas reikia grupuoti pagal turinį, apimtį, situacijos pobūdį ir pan.

Kadangi tyrimo situacijos yra dinamiškos, jas pagal santykį su tyrimo procesu galime skirstyti į šias grupes:

- išėitinės (pirminės) nusikalstamos veikos tyrimo situacijos (apibūdina tą tyrimo pradžioje susidariusią situaciją, kai nusikalstamos veikos faktas yra užfiksuotas tyrimą atliekančių pareigūnų ir yra pradėtas ikiteisminis tyrimas, t. y. visos pirminės informacijos apie įvykį kaupimas);

²³ Драпкин, Л. Я. *Основы теории следственных ситуаций*. Свердловск: изд-во Урал. ун-та, 1987, с. 14.

- pereinamosios tyrimo situacijos (tai situacijos, esančios viso tyrimo metu, tai duomenų apie nusikalstamos veikos įvykį rinkimo procesas);
- baigiamosios tyrimo situacijos (kurios susiklosto priimant sprendimus dėl tyrimo proceso užbaigimo. Tai gali būti asmenų susitakymas, ikiteisminio tyrimo nutraukimas ir pan.).

Galima įvardyti dar vieną klasifikaciją²⁴, išplaukiančią ištyrus skirtingų lygių situacijas, kurios priklauso nuo ikiteisminio tyrimo medžiagoje sprendžiamų uždavinių lygio. Tokiu pagrindu skiriamos situacijos yra strateginės reikšmės (tokios situacijos, kurios susijusios su tyrimo uždavinių sprendimu, kai nusikalstamos veikos tyrimo etape įterpiamos nustatytos aplinkybės, priklausančios įrodinėjimo dalykui) ir taktinio pobūdžio situacijos (tai mažesnės apimties, turinčios lokalinį potencialą. Jų išskirtinis bruožas yra tai, kad jos iškyla ruošiant konkretų tyrimo veiksmą, jį atliekant ir sprendžiant šio veiksmo uždavinius).

Minimos situacijos tarytum papildo viena kitą. Strateginės situacijos yra didesnės apimties ir savo esme apima taktinės reikšmės situacijas. Todėl pradėdant problemų sprendimą, sietiną su taktinio būdo parinkimu, visuomet reikia pradėti nuo taktinio charakterio situacijų, kurių nuosekli grandinė padės pasiekti norimą strateginės reikšmės situacijų sprendimą.

Kiekviena susidariusi tyrimo situacija, nesvarbu, ar ji būtų pirminiam tyrimo etape, ar pereinamajame tyrimo etape, gali būti sudėtinga ir paini arba atvirkščiai – itin lengva. Šiuo pagrindu tokias nusikalstamos veikos tyrimo situacijas galime suskirstyti į: paprastas nusikalstamų veikų tyrimo situacijas (kai yra pakankamai informacijos vienareikšmiškam modeliui sudaryti ir viskas yra aišku dėl tolesnio tyrimo) ir sudėtingas nusikalstamų veikų tyrimo situacijas (kai trūkstant informacijos tenka modeliuoti keletą jos variantų).

Literatūroje²⁵ nusikalstamos veiktos tyrimo situacijos yra skirstomos labai įvairiai. Nusikalstamų veikų tyrimo situacijų klasifikacija gali būti labai įvairi ir daugialypė. Bet svarbiausios yra tos, kurios gali būti įgyvendinamos praktikoje tiriant konkrečią nusikalstamą veiką.

²⁴ *Криминалистика*. Москва: Юрист, 1995, с. 55.

²⁵ Драпкин, Л. Я., *supra* note 23, с. 157; Kuklianskis, S., *supra* note 18, p. 95.

Tokia įvairi nusikalstamų veikų tyrimo situacijų klasifikacija įrodo, jog yra labai daug motyvų, pagal kuriuos galima situacijas klasifikuoti. Todėl jų skirstymas neturi griežtai apibrėžtų ribų, nusikalstamos veikos tyrimo situacija bet kuriuo momentu gali transformuotis į kitos rūšies nusikalstamos veikos tyrimo situaciją. Didžiausią praktinę reikšmę ir aktualumą turi nusikalstamos veikos tyrimo situacijų tipizacija ir klasifikacija tam tikrų nusikalstamų veikų rūšių įvairiais nusikalstamos veikos tyrimo etapais. Dėl nužudymo ir dėl vagystės tikrai skirsis tipinė nusikalstamos veikos tyrimo situacija pradiniam ikiteisminio tyrimo medžiagos nagrinėjimo etape. Neverta net ginčytis, kad ir įvairių grupių nusikalstamų veikų susidariusių situacijų sudėtingumas, problemos bei konfliktai bus skirtingo lygio. Todėl atsižvelgiant į dėl tam tikros nusikalstamos veikos tyrimo susidariusią situaciją rengiami jų taktiniai sprendimo būdai.

Kriminalistika atsirado kaip mokslas apie nusikaltimų tyrimą. Pradinėje jos rekomendacijų srityje išimtinai buvo kalbama tik apie ikiteisminį tyrimą. Tačiau vėlesnė kriminalistikos mokslo ir teisminės praktikos plėtra parodė, kad kriminalistinės rekomendacijos sėkmingai naudojamos ir teisminiame nagrinėjime²⁶ (pvz., sudėtingose bylose pasiruošiamas bylos nagrinėjimo planas).

A. F. Oblakovas, nagrinėdamas kriminalistines situacijas pagal tai, kokiomis sąlygomis išskyla situacija ir kokioje aplinkoje vyksta tyrėjo, prokuroro, teisėjo ar eksperto veikla, nurodo nusikalstamos veikos tyrimo, kriminalinės žvalgybos, teismines ir ekspertines situacijas²⁷.

Teisminiame nagrinėjime yra situacijos, kurios sudaro šios veiklos pagrindą (pvz., veiksmų seka), dėl ko tai aiškiai reglamentuojama įstatymo ir yra procesualistų nagrinėjimo dalykas. Tačiau, be to, teisminės veiklos optimizavimui gali būti duotos ir metodinio pobūdžio rekomendacijos pagal atitinkamas teismines situacijas (pvz., dėl proceso dalyvių apklausų), pagrįstos įstatymu, bet nebūtinai privalomo metodinio pobūdžio, tokiu būdu teismui atsivertę kūrybiška erdvė nustatant bylos tiesą. Bet ir tuo atveju būtina nepamiršti skirtumo tarp veiksmo procesinio reglamentavimo ir taktinio jo atlikimo²⁸.

²⁶ Волчецкая, Т. С. *Криминалистическая ситуалогия*. Монография. Москва; Калинингр. ун-т, 1997, с. 111.

²⁷ *Ibid.*, с. 65.

²⁸ *Ibid.*, с. 112.

Nusikalstama veika ir jos tyrimas, kaip ir bet koks kitas reiškinys, turi pradžią bei pabaigą. Vienas iš nusikalstamos veikos tyrimo baigimo būdų – tai bylos perdavimas į teismą, kur vyksta nusikalstamos veikos nagrinėjimas, ir baigiant procesą priimamas atitinkamas sprendimas (pvz., apkaltinamasis nuosprendis).

Baigiantis ikiteisminiam tyrimui, prasideda kitas etapas – teisminis nagrinėjimas. Kartu tyrimo situacijos niekur nedingsta, o perauga į teismo nagrinėjimo situacijas.

Nors teismo nagrinėjimo metu ir yra nagrinėjamos tos pačios nusikalstamos veikos aplinkybės, kaip jau minėjome, neteisinga būtų šias situacijas sutapatinti su tyrimo situacijomis, nes jos susidaro visai kitu laiku, visai kitoje aplinkoje (procesas vyksta teisme), iš dalies pasikeičia ir skiriasi proceso dalyviai (nebėra ikiteisminio tyrimo tyrėjas, atsiranda teisėjas), be to, skiriasi ir pati proceso tvarka.

„Teismo nagrinėjimo situacijas pirmiausia reikėtų suprasti kaip santykius, kurie susidaro tarp proceso dalyvių bylą nagrinėjant teisme“²⁹. Tai santykiai tarp teisėjo ir prokuroro, teisėjo ir kaltinamųjų ar jų gynėjų, tarp pačių kaltinamųjų, nukentėjusiųjų ir pan. Nors kai kurie proceso dalyviai yra tie patys (pvz., įtariamieji, tapę kaltinamaisiais, ir prokuroras), tačiau tarp jų kylančios situacijos gali skirtis nei prieš tai buvusios ikiteisminio tyrimo metu (pvz., jei nors vienas įtariamasis, ikiteisminio tyrimo metu atsisakęs duoti parodymus, teisme nusprendė duoti juos, o šie, tarkime, nepalankūs kurio nors kito įtariamojo atžvilgiu, gali buvusios nekonfliktinės situacijos pasikeisti į konfliktines ir net į agresyvias).

Teismo nagrinėjimo situacija susiklosto specifinėje veikloje, nusikalstamos veikos nagrinėjimo veikloje, kuri kaip ir nusikalstamų veikų tyrimas, griežtai reglamentuota įstatymo.

Taigi teismo nagrinėjimo situacija – tai įvairaus pobūdžio aplinkybių (reiškinių, sąlygų, santykių) visuma, kuri susidaro apibrėžtu laiku nusikalstamą veiką nagrinėjant teisme.

Šias situacijas, kaip ir nusikalstamų veikų tyrimo situacijas, veikia įvairūs veiksniai, tik ši, skirtingai nei nusikalstamos veikos tyrimo situacija, formuojasi veikiama daugiau subjektyvių veiksmų nei objektyvių, nes procesas, kuris

²⁹ Kuklianskis, S., *supra* note 18, p. 91.

gali kisti veikiamas objektyvių, nuo asmenų, dalyvaujančių procese, nepriklausančių veiksmų, t. y. pats ikiteisminis tyrimas, baigtas bylai atsidūrus teisme, kur duomenys, turintys reikšmės bylai, jau nerenkami, o tik nagrinėjami.

Tokie subjektyvūs veiksniai, kaip asmenų, dalyvaujančių teismo procese, psichologinė būseną, asmeniniai bruožai, nenuspėjami asmenų poelgių veiksniai, gali sukelti daugiausia nepalankių ar konfliktinių situacijų.

Remiantis tuo, kad tyrimo situacija tam tikru momentu pereina į teismo nagrinėjimo situaciją, jas galima klasifikuoti pagal panašius pagrindus kaip ir tyrimo situacijas.

Manome, kad teismo nagrinėjimo situacijas būtų galima skirstyti:

- *pagal sudėtingumą*: į paprastas (pvz., kai proceso dalyvių yra nedaug) ir sudėtingas (kai procesas dėl dalyvaujančių asmenų ar bylos apimtys pasidaro sudėtingas);
- *pagal pobūdį*: į tipines (kurios būdingos konkrečios nusikalstamų veikų rūšies ar jų grupės nagrinėjimui, pvz., nusikalstamų veikų nuosavybei nagrinėjimo situacijos skirsis nuo tų, kurios iškilus, kai bus nagrinėjami nusikaltimai žmogaus gyvybei ar nusikalstamos veikos finansų sistemai) ir specifines (kurios susidaro nagrinėjant specifines nusikalstamas veikas, pvz., smurtinius nusikaltimus prieš nepilnamečius);
- *pagal palankumą nagrinėjimui*: į palankias (pvz., kai visi proceso dalyviai nusiteikę palankiai, nevilkina bylos nagrinėjimo) ir į nepalankias (kai proceso dalyviai stengiasi vilkinti bylos nagrinėjimą);
- *pagal išskylančius sunkumus, barjerus*: į problemines ir nekeliančias problemas;
- *pagal santykių pobūdį*: į konfliktines (ilgai besitęsiančias ir trumpai trunkančias, agresyvias ir tylas), nekonfliktines, provokuojančias ir pan.
- *pagal kaltinamųjų ar kitų proceso dalyvių amžių*, pvz., bylų, kuriose kaltinamieji nepilnamečiai, nagrinėjimo metu susidariusios situacijos tikrai skirsis nuo tų, kai kaltinamieji yra suaugusieji;
- *pagal emocinę proceso dalyvių būseną*: į pozityvias ir negatyvias³⁰;
- ir kt.

³⁰ Зорин, Г. А., *supra* note 17, c. 106.

Nurodyti visas aplinkybes, pagal kurias būtų galima suklasifikuoti teismo nagrinėjimo, kaip ir kitas kriminalistines situacijas, praktiškai neįmanoma, nes pagrindai, pagal kuriuos jos skirstomos, yra dinamiškai besikeičiantys, dėl to viena ir ta pati situacija įvairiais momentais gali pereiti iš vienos grupės į kitą.

Teisėtų, teisingų ir pagrįstų teismo sprendimų priėmimas galimas tik esant išsamiam procesui³¹. Iš to išplaukia, kad teismo nagrinėjimo visapusiškumas, išsamumas ir objektyvumas pasiekiamas ne tik baudžiamojo įstatymo reikalavimų, bet ir kriminalistikos rekomendacijų tinkamu panaudojimu.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kaip suprantama kriminalistikos taktika?
2. Koks yra kriminalistikos turinys?
3. Kokie yra kriminalistikos taktikos principai?
4. Kokia yra taktinio būdo samprata?
5. Kokios yra atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų stadijos (etapai)?
6. Kokia yra ikiteisminio tyrimo situacijų samprata?

Rekomenduojama literatūra:

1. Ancelis, P., et al. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
2. Bučiūnas, G. *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Registrų centras, 2009.
3. Burda, R. *Kriminalistikos taktika*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001.
4. Burda, R., et al. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004.
5. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985.
6. Lyman, Michael D. *Criminal investigation: the art and the science*. Michael D. Lyman. 6th ed. Upper Saddle River (N.J.): Pearson: Prentice Hall, 2011.
7. Бастрыкин, Александр Иванович. *Криминалистика: техника, тактика и методика расследования преступлений*. Научно-практическое пособие. Санкт-Петербург: Проспект, 2011.
8. Стояновский, Максим Валериевич. *Классификационный подход в криминалистической науке и практике: (на примере криминалистической тактики)*. Москва: Юрлитинформ, 2010.

³¹ Волчецкая, Т. С., *supra* note 26, c. 111.

2 SKYRIUS

APŽIŪROS TAKTIKA

2.1. Apžiūros samprata kriminalistikoje bei jos teoriniai ir procesiniai pagrindai

Nusikalstamas įvykis yra toks tikrovės reiškiny, kuris pasireiškia didesniu ar mažesniu, akivaizdžiu arba neakivaizdžiu aplinkos pasikeitimu. Šių materialios aplinkos pasikeitimų atskleidimas bei suradimas ir ištyrimas leidžia suprasti jų susidarymo mechanizmą, nustatyti rastų pėdsakų ryšį ir tuo remiantis daryti išvadą apie įvykusio reiškinio esmę, taip pat spręsti apie į jį įtrauktus asmenis. Dėl šios priežasties apžiūra yra vienas iš svarbiausių kriminalistinio tyrimo veiksmų. Apžiūra yra vienas iš pažinimo metodų, kurio metu tiesiogiai stebimos objekto ar daikto savybės.

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas apžiūrą apibūdina kaip apžiūrėjimą, patikrinimą³². Tai yra aktyvus pažinimo veiksmas, kai apžiūrintysis savo jutimo organais tiesiogiai stebi apžiūrimo objekto savybes ir požymius. Šio pažinimo metodo reikšmingumą kriminalistikoje plačiai aprašė jau XX a. pradžios ir Lietuvos kriminalistai³³.

Apžiūrą, kaip tyrimo veiksmą, reglamentuoja Lietuvos Respublikos BPK 207 straipsnis, kurio 1 dalyje nurodoma, kad apžiūrėti reikia nusikalstamai veikai ištirti turinčius reikšmės daiktus ir objektus, kurių nereikia tirti Kodekso 205 straipsnyje nurodyta tvarka.

Apžiūra – tai toks procesinis kriminalistinis tyrimo veiksmas, kurio metu Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka pareigūnas: prokuro-ras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar specialistas tiesiogiai, o esant būtinumui ir naudodamas kriminalistines technines priemones stebi, analizuoja, fiksuoja ir vertina su tiriamu įvykiu susijusį objektą, daiktą ar pėdsaką.

Apžiūra, kaip kriminalistinis veiksmas, yra ikiteisminio tyrimo pagrindas, nes bet kokio tyrimo veiksmo atlikimas yra susijęs su tyrimo

---

³² *Dabartinės kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidyklas, 1993, p. 38.

³³ Plačiau skaitykite: Palskys, E. *Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos (1918–1940 m.)*. Monografinė studija. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995.

veiksmo dalyko arba objekto stebėjimu, analizavimu, vertinimu ir tuo remiantis apibendrinančių išvadų darymu, nes ir kratos bei apklausos metu pareigūnas stebi aplinką, joje esančius objektus, asmenį ir jo reakcijas. Apžiūros, kaip tyrimo veiksmo, metu nustatoma dauguma daiktų ir kitų objektų, kurie turi reikšmę nusikalstamai veikai iširti.

Apžiūros, kaip procesinio tyrimo, veiksmo **esmė** – baudžiamojo proceso įstatymo reglamentuota tvarka, įstatymo įgaliotas asmuo ar teismas tiesiogiai stebėdami įsitikina tam tikrų daiktų, objektų, pėdsakų bei faktų buvimu ir tuo užtikrina užfiksuotų duomenų patikimumą.

Nusikalstamas įvykis jo tyrimo metu jau yra praeities faktas, kuris gali būti įvykęs tiek prieš kelias minutes, tiek ir prieš daugelį metų. Šio įvykio eiga, rezultatai, pasekmės atsispindi materialioje aplinkoje: pėdsakuose, daiktuose, aplinkoje.

Pagrindinis apžiūros **tikslas** – surasti, įtvirtinti, užfiksuoti informaciją ir duomenis apie nusikalstamos veikos požymių turinti įvykį.

Apžiūros **uždaviniai**:

- nustatyti arba rasti su tiriamu įvykiu susijusius pėdsakus ir objektus, ant kurių gali būti nusikalstamos veikos pėdsakų, arba jie patys yra ar gali būti informacijos apie nusikalstamą įvykį nešėjai;
- ištyrinėti apžiūrimo objekto ar daikto savybes ir požymius;
- nusikalstamos veikos pėdsakų ir kitų reikšmingų materialių objektų užfiksuojimas, įtvirtinimas, paėmimas ir vertinimas;
- nustatyti tiriamo įvykio arba reiškinio aplinkybes;
- surinkti pradinę informaciją nusikaltėlio paieškai karštais pėdsakais;
- surinkti informaciją, reikalingą pirminei versijai iškelti;
- surinkti duomenis apie aplinkybes, turėjusias įtakos nusikalstamai veikai padaryti;
- surinkti informaciją ir duomenis, leidžiančius pasinaudoti kriminalinėmis duomenų bazėmis.

Dažniausiai apžiūra yra procesinė priemonė gauti tokius faktinius duomenis bei informaciją, kurie negali būti gauti jokiais kitais būdais. Ty-rėjo galimybės tiesiogiai suvokti vienus ar kitus objektus bei jų tarpusavio ryšius negalima pakeisti ne tik asmenų, mačiusių įvykį, bet ir pačių nukentėjusiųjų apklausa.

Kiekvienas tiriamas įvykis yra jau praeities reiškinys, todėl informaciją apie jį galima gauti tik iš dviejų šaltinių: žmonių ir materialios informacijos nešėjų, kurie kartais dar vadinami „nebyliaisiais liudininkais“. Apžiūra yra neverbalinis tyrimo veiksmas, jo objektas yra materialaus pasaulio daiktai, kurių buvimo arba jų nebuvimo vieta, forma, savybės ir kiti požymiai gali atspindėti kokias nors įvykusio įvykio aplinkybes. Taigi visa informacija apie jį yra užkoduota tuose objektuose, kuriuos ikiteisminio tyrimo pareigūnas stebi, renka ir tiria apžiūros metu.

Apžiūra, kaip ir daugelis kitų tyrimo veiksmų, yra pažinimo metodas³⁴. Ji atliekama taikant ne tik stebėjimą, bet ir kitus empirinio pažinimo metodus: išmatuojama, apžiūrimi objektai bei daiktai lyginami ne tik tarpusavyje, bet ir su kitais objektais ir reiškiniais, laikantis tam tikrų ribų eksperimentuojama su apžiūrimais daiktais. Etimologiniu požiūriu žodžio „apžiūra“ prasmė yra susijusi tik su vizualiniu objekto savybių ir požymių stebėjimu, tačiau procesiniu požiūriu šis tyrimo veiksmas susideda iš keleto veiksmų: apžiūros kaip veiksmo, kurio metu tyrėjas tiesiogiai stebi objektą ir susipažįsta su jo savybėmis, ir šio proceso eigos bei rezultatų aprašymu. Tai nurodoma ir Lietuvos Respublikos BPK 207 str. 2 dalyje, kur sakoma, kad dėl apžiūros surašomas protokolas.

Apžiūros metu plačiai taikomi kriminalistiniai, ypač kriminalistiniai techniniai, metodai pėdsakų suradimui, išryškinimui, užfiksavimui ir paėmimui. Siekiant nustatyti stebimų objektų tarpusavio ryšius bei jų ryšius su apžiūros metu gautais kitais duomenimis, reikia taikyti ir formaliosios logikos metodus.

Nuo to, kaip kruopščiai ir kriminalistiškai kvalifikuotai bus atliktas šis tyrimo veiksmas, dažnai priklauso viso tyrimo sėkmė. Apžiūros rezultatai, jų analizė ir vertinimas tyrėjui leidžia susidaryti vaizdą apie įvykusio įvykio eigą bei kartais apie nusikaltėlio fizines savybes: ūgį, kūno sudėjimą, fizinę jėgą ar net apie jo asmenybę, o remiantis šia informacija keliamos versijos, numatoma nusikalstamos veikos tyrimo kryptis bei tolesni tyrimo veiksmai.

Apžiūros subjektai. Lietuvos Respublikos BPK 207 str. reglamentuoja apžiūros atlikimą. Šio straipsnio pirmoje dalyje išvardijami ir pareigūnai, galintys atlikti šį veiksma. Taigi apžiūros subjektais gali būti:

³⁴ Plačiau apie pažinimo metodus skaitykite: Kurapka, E., *et al.*, *Kriminalistika. Teorija ir technika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.

- prokuroras;
- ikiteisminio tyrimo pareigūnas;
- specialistas.

Įstatyme įvardijamas dar vienas subjektas – tai gynėjas, kuris gali atlikti tik dviejų išskirtinių objektų:

- įvykio vietas;
- ir transporto priemonės apžiūrą (Lietuvos Respublikos BPK 48 str. 1 d. 6 p.).

Baudžiamojo proceso kodeksas ypatingą reikšmę atliekant apžiūrą suteikia specialistui, kuris gali būti:

- tiek savarankiškas apžiūros subjektas (Lietuvos Respublikos BPK 207 str. 1 d.);
- tiek ir, vadovaujantis Lietuvos Respublikos BPK 180 str., gali dalyvauti apžiūroje kaip apžiūros subjekto: prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno pagalbininkas, kuris gali:
  - padėti naudotis kriminalistinėmis techninėmis priemonėmis pėdsakams surasti, juos užfiksuoti ir paimiti;
  - duoti paaiškinimus klausimais, iškylančiais atliekant objektų apžiūrą;
  - atlikti pagal savo kompetenciją kitus apžiūros subjekto pavedimus.

Apžiūros subjektas gali duoti užduotį specialistui atlikti objektų tyrimą, kurio rezultatai – specialisto išvada:

- gali būti įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą;
- arba surašoma atskiru dokumentu.

Apžiūros objektai. Lietuvos Respublikos BPK atskiruose straipsniuose, kaip antai 91 str., 205 str. ir 207 str., vartojamos daikto ir (kito) objekto, pėdsako ir dokumento sąvokos. Aiškaus išaiškinimo, kuri sąvoka šio kodekso prasme yra platesnė, mūsų nuomone, Baudžiamojo proceso kodeksas neduoda. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas daiktą apibūdina kaip kokį nors materialų objektą, o objektą – kaip kiekvieną daiktą, dalyką, reiškinį; žmogaus pažinimo ar veiklos dalyką³⁵. Nesileidžiant į galias filosofines diskusijas laikysimės nuostatos, kad objektas yra platesnė sąvoka nei daiktas, tai iš dalies lyg ir patvirtina 207 straipsnis.

³⁵ Dabartinės kalbos žodynas, *supra* note 32, p.105; 459.

Taigi apžiūros objektais gali būti:

1. Materialios aplinkos fragmentas, apribotas tam tikros erdvės:

- vietovė,
- patalpos.

Pagal tai, kaip šis materialios aplinkos fragmentas yra susijęs su įvykiu, jų apžiūra yra skirstoma į:

- įvykio vietos apžiūrą;
- patalpų ir vietovių, kurios nėra įvykio vieta, apžiūrą.

2. Daiktai.

3. Transporto priemonės.

4. Dokumentai.

5. Pėdsakai.

6. Kompiuterinės ir kitos elektroninės informacijos laikmenos.

7. Pašto ir telegrafo korespondencija.

8. Gyvo asmens kūnas.

9. Žmogaus lavonas ir jo dalys.

10. Gyvūnas, jo lavonas bei gyvūno lavono dalys.

2.2. Bendrieji apžiūros taktikos pagrindai

Apžiūrų klasifikacija. Apžiūros gali būti klasifikuojamos įvairiais pagrindais, taip pat ir pagal apžiūros subjektus bei objektus, tačiau nusikalstamų veikų tyrimo praktikai reikšmingesnis yra jų klasifikavimas pagal šiuos du kriterijus: atlikimo eiliškumą bei išsamumą.

Apžiūros pagal jų atlikimo eiliškumą skirstomos į:

- **pirminė apžiūra** – jau pats pavadinimas nurodo, kad apžiūros objektas apžiūrimas pirmą kartą. Kiekvienos apžiūros siekiamybė yra visapusiškai ir išsamiai apžiūrėti apžiūros objektą, kad to nereikėtų daryti antrą, o kartais ir trečia kartą, tačiau praktikoje dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių tai ne visuomet galima pasiekti.

- **pakartotinė apžiūra** – ji atliekama tada, kada pirminės apžiūros metu nebuvo pasiekti apžiūros tikslai: nebuvo apžiūrėti visi nusikalstamai

veikai ištirti reikšmingi daiktai ir kiti objektai. Tai gali būti nulemta tiek objektyvių, tiek ir subjektyvių priežasčių.

Kaip objektyvias priežastis būtų galima įvardyti:

- nepalankias sąlygas:
  - tamsus paros metas, naktis;
  - blogos oro sąlygos: lietus, rūkas – dėl to reikšmės nusikalstamai veikai ištirti turintys daiktai ir kiti objektai galėjo būti paprasčiausia nerasti;
- nepakankamas laikas;
- nebuvo būtinų kriminalistinių techninių arba kitų reikiamų priemonių;
- nebuvo reikiamos srities arba kvalifikacijos specialisto;
- paaiškėjo naujos įvykio aplinkybės.

Kaip subjektyvias nekvalifikuotai atliktos apžiūros priežastis būtų galima paminėti:

- neištirtos esminės įvykio aplinkybės;
- nebuvo pasitelkti reikiamų apžiūrai atlikti specialiųjų žinių turintys specialistai.

Esminis pakartotinės apžiūros bruožas – apžiūrėti jau apžiūrėti objektai. Jeigu įvykio vietos apžiūra atliekama esant nepalankioms sąlygoms ir yra fizinė galimybė užtikrinti įvykio vietos apsaugą, iki susidarys palankios sąlygos apžiūrai, tai pakartotinė įvykio vietos apžiūra atliekama iškart, kai tik susidaro palankios sąlygos.

Apžiūros pagal jų apimtį skirstomos į:

- **pagrindinę apžiūrą;**

- **papildomą apžiūrą** – ji atliekama tais atvejais, kai tolesnio tyrimo metu nustatoma, kad atskiri apžiūros objekto elementai visai nebuvo apžiūrėti arba apžiūrėti nepakankamai išsamiai. *Esminis šios apžiūros bruožas* – apžiūrimam objektui arba jo daliai tai yra pirminė apžiūra.

Tiek darant pakartotinę, tiek ir papildomą apžiūrą yra labai svarbūs šie veiksniai:

- laikas, tai yra laikas, praėjęs nuo pirminės ar pagrindinės apžiūros;
- apžiūros objekto eksploatacinės savybės.

Apžiūros principai. Nors kiekviena atskiros rūšies objektų apžiūra turi savitų ypatybių, tačiau kriminalistikos mokslininkai, remdamiesi bendrąja kriminalistikos teorija ir nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo praktikos apibendrinimu, parengė bendrus apžiūros principus ir rekomendacijas, kurių reikėtų laikytis apžiūrint objektus.

Atlikimo laiku principas, kitaip tariant, kai reikia atlikti objekto apžiūrą, reikalauja, kad objektas būtų apžiūrėtas tuo metu, kada ši veiksmą atliekant galima pasiekti pagrindinius apžiūros tikslus. Šio principo įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo fizinių objekto savybių: vienas objektas, pvz., plastikinė mokėjimo kortelė nepraras savo savybių bei klastojimo požymių ir po ilgo laiko; reikiamomis saugojimo sąlygomis laikomi net ir objektai su biologinės kilmės, pvz., kraujo, pėdsakais išsaugo savo informatyvumą bei kriminalistinį vertingumą; o maisto produktai su ant jų esančiais pėdsakais gali pakisti net ir apžiūros metu. Todėl šis principas turi būti taikomas visų pirma atsižvelgiant į objekto savybes.

Planingumo principas reikalauja, jog prieš pradėdamas objekto apžiūrą pareigūnas mintyse būtų susidaręs veiksmų planą ir jo laikytųsi, kad neatsitiktų taip, jog apžiūros metu pastebėjęs akivaizdžiai matomus pėdsakus jis „neperšoktų“ prie jų ir nepalikėtų neapžiūrėtų vietų, t. y. kad nesusidarytų vadinamosios „juodosios dėmės“ – kitaip tariant, neapžiūrėtos vietos.

Objektyvumo ir visapusiškumo principai reikalauja, kad apžiūrą atliekantis pareigūnas objektyviai ir visapusiškai užfiksuotų visas apžiūrimo objekto savybes bei ant jo esančius pėdsakus, kad neatsitiktų taip, jog užfiksuota buvo tik ta informacija, kuri patvirtino pareigūno susidarytą nuomonę apie objekto vaidmenį įvykyje.

Aktyvumo principas yra labai aktualus, kai apžiūrai atlikti yra pasi- telkiami specialistai, o ypač nekriminalistinės specializacijos. Šitoje situacijoje yra svarbu, kad pareigūnas neužmirštų, jog ne jis yra specialisto pagalbininkas, t. y., kad ir šioje situacijoje jis netampa tik veiksmo fiksavimo įrankiu, jis turi aktyviai dalyvauti apžiūroje ir užtikrinti objektyvią ir visapusišką objekto apžiūrą.

Mokslinių techninių priemonių panaudojimas praplečia žmogaus suvokimo ribas, sudaro materialias sąlygas apžiūros veiksmingumui, o

ir tam tikrus apžiūros objektus, tokius kaip skaitmeninės informacijos nešėjus, tiesiog visapusiškai apžiūrėti be techninių priemonių praktiškai neįmanoma.

Bendrųjų ir specialiųjų elgesio su daiktais ir kitais objektais bei pėdsakais laikymasis. Kriminalistikos mokslas yra parengęs įvairių taisyklių, kaip turi būti elgiamasi su objektais jų apžiūros metu, kad nebūtų sunaikinti ant objekto esantys pėdsakai bei prarasta kita vertinga informacija. Tas pats objektas gali būti skirtingos informacijos nešėjas, ant jo paviršiaus gali būti užsifiksavę kelių skirtingų grupių pėdsakai, kurių vienu paieškos metodai gali sugadinti ir net visai sunaikinti kitos grupės pėdsakus, todėl yra labai svarbu laikytis kriminalistinių pėdsakų paieškos metodų bei būdų eiliškumo³⁶.

Ekonomiškumo principas reikalauja, jog būtų siekiama, kad su kuo mažesnėmis sąnaudomis būtų pasiekiamas didžiausias rezultatas.

Efektyvumo principo laikymasis užtikrina ne tik tai, kad veiksmas būtų tik atliktas, bet kad jo metu būtų ir pasiekti tikslai, dėl kurių šis veiksmas ir buvo atliekamas.

2.3. Apžiūros taktikos struktūra

Kiekvieno objekto, neatsižvelgiant į jo sudėtingumą, apžiūroje aki-vaizdžiai išsiskiria trys sąlygiškai savarankiški etapai, kurių kiekvienas turi atskirus tikslus bei uždavinius ir kurių nuoseklus įgyvendinimas kiekviename apžiūros etape užtikrina bendro apžiūros tikslo pasiekimą.

Apžiūros etapai:

I. Pasirengimas apžiūrai.

Tikslas – pasirengti apžiūrai, kad būtų užtikrintas veiksmingas apžiūros atlikimas.

Pasirengimo apžiūrai uždaviniai:

1. Apsirūpinti bendromis techninėmis priemonėmis.
2. Užtikrinti reikiamų kriminalistinių techninių priemonių panaudojimą. Tai pasiekama, pirma, užtikrinant fizinį techninių priemonių

³⁶ Plačiau skaitykite: *Įvykio vietos tyrimo atmintinė*. Vilnius: Vitanika, 2006.

pristatymą, ir, antra, užtikrinant techninės priemonės technologinį veikimą³⁷.

3. Iš anksto numatyti, ar veiksmui atlikti reikia specialisto pagalbos, ir jeigu taip, tai kokios srities specialisto: ar užtektų tik specialisto kriminalisto pagalbos, ar reikėtų dar pasitelkti ir labiau specializuotas žinias, tai yra į pagalbą pasikviesti dar labiau specializuotos srities specialistą, pvz., kriminalistą balistą, kriminalistą dokumentotyryninką.

4. Išspręsti apžiūros atlikimo vietos ir laiko organizacinius klausimus.

5. Užtikrinti apžiūros vizualinį užfiksavimą. Nors pagrindinis apžiūros fiksavimo būdas yra aprašymas, tačiau vizualinis objekto užfiksavimas suteikia labai daug papildomos informacijos apie objektą, jo paviršiaus bei spalvines savybes, todėl manytume, kad fotografavimas jau tapo privalomu fiksavimo būdu, nors ir turinčiu papildomo būdo statusą, juo labiau kad ir BPK 207 str. 2 d. nurodoma, jog daiktai kiek galima nufotografuojamai arba nufilmuojami. Technologinis vaizdo fiksavimo priemonių naudojimo supaprastėjimas, kad jomis galima naudotis ir specialiai nepasirengus, turi ne tik teigiamų, bet ir neigiamų pasekmių: užmirštama apie mažiausią vaizdo fokusavimo atstumą, specialaus apšvietimo bei fotostovo panaudojimo būtinumą fotografuojant makrorežimu, o fiksuojant vaizdo kameromis nesilaikoma tam tikrų objektų fiksavimo reikalavimų³⁸.

II. Pagrindinis (darbinis) apžiūros etapas.

Jo metu tiesiogiai pasiekiami apžiūros tikslai ir uždaviniai, kurių pasiekimą užtikrina apžiūros principų laikymasis. Konkrečios apžiūros atlikimas labai priklauso nuo apžiūrimo objekto savybių bei įvykio, į kurį jis įtrauktas, pobūdžio bei masto. Šiame etape galima skirti dvi stadijas:

apžvalginę – jos metu konkrečiai susipažįstama su apžiūrimu objektu, galutinai pasirenkamas apžiūros būdas, objektai pradedami fiksuoti vizualiais metodais ir pradedamas surašinėti apžiūros protokolas;

³⁷ Tai, kad turima apžiūrai reikalinga techninė priemonė, dar neuztikrina veiksmingo jos panaudojimo. Svarbu, kad ta techninė priemonė būtų technologškai parengta ir tinkama naudoti. Būtina turėti omenyje ir tai, kad tam tikros techninės priemonės, kaip antai skaitmeniniai fotoaparatai, esant tam tikroms sąlygoms, tarkime, neigiamai aplinkos temperatūrai, gali neveikti dėl tam tikrų techninių charakteristikų.

³⁸ Plačiau apie kriminalistinį vaizdo fiksavimą skaitykite: Kurapka, E., *et al.*, *supra* note 34.

detalesnę – jos metu konkrečiai analizuojamas apžiūrimas objektas einant nuo bendro prie atskiro, tai pasiekama iš pradžių taikant statinius metodus: aprašomos objekto savybės, jo požymiai, ant jo esantys pažeidimai, pašalinės medžiagos ar matomi pėdsakai, taip pat taikomos nekontaktinio poveikio kriminalistinės techninės priemonės; vėliau dinaminis metodas – aktyviais veiksmais, taikant ir kontaktinio poveikio pėdsakų paieškos bei ryškinimo metodus, randami nematomi pėdsakai.

III. Baigiamasis³⁹ etapas.

Jo metu baigiamas surašyti apžiūros protokolai. Svarbiausias baigiamąjo etapo apžiūros **uždavinys** yra apibendrinti apžiūros metu gautą informaciją ir duomenis, palyginti juos su jau turima informacija, jeigu tai nėra pirmasis tyrimo veiksmas, ir anksčiau iškeltomis versijomis: nuspręsti, ar apžiūros metu gauti rezultatai tik patvirtina anksčiau iškeltas versijas, ar remiantis gautais duomenimis turi būti keliamos ir tikrinamos naujos versijos. Sprendžiamas klausimas dėl specialiųjų žinių panaudojimo, jeigu apžiūros metu nebuvo duota užduotis specialistui atlikti objektų tyrimą.

Baigiamajame etape sprendžiami ir organizaciniai klausimai, tai apžiūrėtų objektų saugojimas. BPK 92 str. 3–4 dalyse nurodoma, kad daiktai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, turi būti laikomi ir perduodami kartu su nusikalstamos veikos tyrimo medžiaga, tačiau daiktai, kurių dėl jų didelių gabaritų ar kitų priežasčių negalima laikyti ir perduoti kartu su nusikalstamos veikos tyrimo medžiaga, turi būti užantspauduojami ir laikomi ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo nurodytoje vietoje.

2.4. Įvairių objektų apžiūros ypatumai

2.4.1. Įvykio vietos apžiūra

Labiausiai tikėtina, kad būtent įvykio vietos apžiūra istoriškai ir buvo tas apžiūros objektas, nuo kurio apžiūros išsirutuliojo visų kitų atskirų objektų – dokumentų, transporto priemonės – apžiūros, nes bet kuris objektas gali būti atskiras įvykio vietos apžiūros elementas. Taip pat kaip ir pėdsakas – jis gali būti užsifiksavęs ant bet kokio objekto, kuris yra atskiras

³⁹ Manome, kad neteisinga šį etapą vadinti fiksavimo, nes visos apžiūros metu, tiek ir numatant apžiūros ribas, tiek ir nurodant apžiūros objekto lokalizaciją, vykdomas fiksavimas.

įvykio vietos apžiūros elementas. Taigi, pritaikius kriminalistikoje priimtą trinarę gradaciją, apžiūros objektus pagal apimties dydį sąlygiškai galima skirstyti: į įvykio vietos apžiūrą, atskiro daikto apžiūrą, pėdsako apžiūrą.

Įdomus faktas, kad būtent įvykio vietos apžiūra ir buvo tas veiksnys, kuris H. Grosą⁴⁰ pastūmėjo parašyti mokslinį veikalą, kurio išleidimo data šiandien ir laikoma kriminalistikos kaip mokslo gimimo data.

Nusikaltimas yra praeities įvykis, kuris įvyko tam tikrame erdvės plote ir kuriame liko to įvykio sukelti pakitimai, kriminalistikoje vadinami materialiais pėdsakais. Taigi praeities įvykį galima pažinti tik „skaitant“ šiuos pėdsakus, kurie yra įvykusio reiškinio padariniai ir per kuriuos galima pažinti juos lėmusį įvykį arba reiškinį.

Tiriant nusikalstamas, ypač prieš asmenį, veikas įvykio vietos apžiūra yra tas veiksmas, kurio metu nustatomi nusikaltimo požymiai, todėl šiam veiksmui jau, reikia manyti, nuo seniausių laikų buvo skiriamas dėmesys, tačiau jo atlikimo moksliniai pagrindai buvo parengti tik XIX a. pabaigoje. Prie to daug prisidėjo H. Grosas⁴¹. Daug dėmesio įvykio vietos apžiūrai bei atskiriems šios apžiūros elementams skyrė ir nepriklausomos Lietuvos kriminalistai, tiek mokslininkai, tiek ir praktikai⁴².

Šiuo metu užsienio šalyse įvykio vietos apžiūrai bendrai ir atskirų pėdsakų rūšių apžiūrai⁴³ įvykio vietoje skiriama daug dėmesio, tai pasireiškia tiek literatūros gausa⁴⁴, tiek ir įvairiais tarptautiniais bei naciona-

⁴⁰ H. Grosas, baigęs teisės fakultetą, pradėjo dirbti teismo tardytoju. Jis turėjo tirti nusikaltimus prieš asmenį, kurių pradinis, o daugeliu atveju ir vienintelis, informacijos šaltinis yra įvykio vietos aplinka bei joje palikti pėdsakai. Jau po pirmųjų darbo mėnesių H. Grosui tapo aišku, jog, nors jis turi universitetinį teisininko išsilavinimą patvirtinančią dokumentą, tačiau, kaip parodė praktika, tai jam negarantavo žinių, reikalingų nusikaltimui tirti. Tai ir paskatino jį susidomėti moksliniais nusikaltimų tyrimo veiklos pagrindais.

⁴¹ Plačiau skaitykite bet kuriame H. Groso knygos „Teismo tardytojo vadovas“ leidime vokiečių (originalo kalba) arba vertime į anglų ar į kitą užsienio kalbą. Į lietuvių kalbą šis veikalas nėra išverstas.

⁴² Plačiau skaitykite: Palskys, E., *supra* note 33, p. 204–222.

⁴³ Ypatingas dėmesys, ir tai visai suprantama, skiriamas kraujo pėdsakų apžiūrai: Matin, T. *Crime scene: forensic handbook: a field guide for the first responder: bloodstain pattern*. Flushing (N.Y.): Looseleaf Law Publications, 2010; *Bloodstain evidence in shooting incidents*. Carrollton (Tex.): Law Enforcement Training Network, 2009.

⁴⁴ Beveik visos naujausios mokslinės knygos anglų, vokiečių ir rusų kalbomis apie įvykio vietos apžiūrą yra Mykolo Romerio universiteto centrinių rūmų bei Viešojo saugumo fakulteto bibliotekų fonduose.

liniais kursais, skirtais atskirų rūšių pėdsakų⁴⁵ apžiūrai ir tyrimui įvykio vietoje.

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje apie įvykio vietos apžiūrą buvo išleisti du leidiniai: J. Bliekos ir P. Danisevičiaus mokomasis leidinys⁴⁶ (1962 m.) bei H. Malevskio⁴⁷ (1999 m.).

Lietuvos Respublikos BPK 207 str. 1 dalyje nurodoma, kad daiktai ir objektai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti, yra apžiūrimi, kai jų nereikia tirti BPK 205 str. nustatyta tvarka, tačiau kriminalistiniu požiūriu daugeliu atvejų nuspręsti, ar daiktai ir objektai turi reikšmės nusikalstamai veikai iširti, galima tik po apžiūros, o kartais ir tik po jų tyrimo. O ir tais atvejais, kai akivaizdžiai atrodo, kad daiktai turi reikšmės nusikalstamai veikai iširti, po jų apžiūros paaiškėja, kad jie neturi jokios reikšmės nusikalstamos veikos ištyrimui⁴⁸, nėra susiję su nusikalstamos veikos požymių turinčiu įvykiu.

Lietuvos Respublikos BPK 207 str. straipsnyje neišskiriamas joks objektas ar daiktas, todėl manome, kad procesiniu požiūriu įvykio vietą galima priskirti prie kitų objektų apžiūros, tačiau kriminalistiniu požiūriu tai yra išskirtinis objektas. Visiškai logiška, kad įstatymas neduoda ir šio objekto apibūdinimo.

Klasikiniu požiūriu nusikalstamos veikos įvykdymas susideda iš kelių stadijų: pasirengimo, įvykdymo ir pėdsakų slėpimo, jas kartais gali būti sudėtinga griežtai išskirti. Taigi konkretizuodami apžiūrimą objektą – vietą, turėtume trijų rūšių vietas: pasirengimo nusikalstamai veikai vietą, nusikalstamos veikos įvykdymo vietą bei nusikalstamos veikos pėdsakų slėpimo vietą, kuri kartais gali susidaryti iš kelių vietų: vietos, kur nusikalstėlis paslėpė nusikaltimo pėdsakus, pvz., miške paslėpė lavoną, ir iš pėdsakų „perslėpimo“ vietos, pvz., kai miško žvėrys atskiras lavono kūno dalis gali pernešti į kitą vietą.

⁴⁵ Pavyzdžiui, Olandijoje net keletą kartų per metus rengiami kelių sudėtingumo lygių kraujo pėdsakų apžiūros ir tyrimo tarptautiniai kursai. Atskirai rengiami dar tarptautiniai kursai, skirti nematomų kraujo pėdsakų ryškiniui naudojant įvairiausių cheminius reagentus.

⁴⁶ Blieka, J.; Danisevičius, P. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius, 1962.

⁴⁷ Malevski, H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.

⁴⁸ Įvykio vietos apžiūros metu virtuvėje ant stalo buvo rastas peilis, kurio geležtė buvo padengta sudžiūvusiu rusvos spalvos medžiaga, panašia į kraują. Atlikus ekspres tyrimus buvo nustatyta, kad tai augalinės kilmės medžiaga.

Tam, kad praktikoje nesusidarytų tokių problemų, buvo pradėtas vartoti įvykio vietos terminas, kuris tiesiogine prasme nusako vietą, kurioje buvo rasti nusikalstamos veikos požymių turinčios veiklos pėdsakai. Taigi įvykio vieta – yra vieta, kurioje rasti nusikalstamos veikos požymių turinčios veiklos pėdsakai ir daiktai, galintys turėti reikšmės nusikalstamai veikai iširti.

Taigi įvykio vietos apžiūros tikslas – surasti nusikalstamai veikai iširti turinčius reikšmės daiktus, pėdsakus ir objektus, juos apžiūrėti ir iširti jų požymius bei savybes, taip pat nustatyti jų tarpusavio ryšius. Mokslininkų ir praktikų visuotinai pripažįstama, kad sudėtingiausias apžiūros objektas yra būtent įvykio vieta. Tai lemia šios priežastys:

- 1) objektu gali būti labai didelis erdvės plotas;
- 2) visi galimi apžiūros objektai gali būti kaip atskiri įvykio vietos apžiūros elementai;
- 3) objektu gali būti labai sudėtingas konstrukciniu požiūriu objektas: sugriuvę gamyklos gamybiniai pastatai ir pan.

Įvykio vietos apžiūros metu remiantis kriminalistiniu mąstymu ir naudojant kriminalistines technines priemones kryptingai ieškoma informacijos, duomenų apie tiriamą įvykį. Įvykio vietos apžiūros reikšmingumą lemia tai, kad daugelio nusikalstamų veikų, ypač prieš asmenį, dauguma pėdsakų, daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai iširti, informacija apie galimą nusikaltėlį randama, išsiaiškinama būtent įvykio vietos apžiūros metu.

Apžiūrint įvykio vietą apžiūros subjektas tiesiogiai susipažįsta su įvykio vietos aplinka, stebi nusikalstamos veikos padarinius, randa pėdsakus ir kitus daiktus, nustato jų tarpusavio ryšį bei jų galimą ryšį su įvykiu. Tyrėjas savo jutimo organais suvokia informaciją, remdamasis kriminalistiniu mąstymu bei asmenine ir profesine patirtimi susidaro vaizdą apie nusikalstamos veikos mechanizmą, laiką, reikalingą šiai veikai atlikti, galimas nusikaltėlio asmenines savybes bei jo galbūt turimą kriminalinę patirtį. Šia informacija gali būti rengiama nusikaltėlio paieška karštais pėdsakais, vykdomos kitos paieškos priemonės ir numatomi kiti artimiausi tyrimo veiksmai.

Išskirtinis įvykio vietos apžiūros bruožas yra tai, kad tai – neatidėliotinas tyrimo veiksmas.

Įvykio vietos apžiūros metu ištiriama įvykio vietos aplinka, tai yra iš įvykio vietos aplinkoje esančių daiktų ir kitų objektų išskiriami objektai, kurie galbūt yra informacijos apie įvykį nešėjai, surandami, užfiksuojami ir paaimami pėdsakai. Apžiūros atlikimo metu gauta informacija gali būti išskart operatyviai panaudojama organizuojant neatidėliotinas paieškos priemones ir pasitelkiama atliekant kitus tyrimo veiksmus tolesnio tyrimo metu.

Įvykio vieta – tai visada apžiūros subjekto išskirtas vientisas materialios aplinkos fragmentas, kuriame įvykio nusikalstamos veikos požymių turintis įvykis. Įvykio vietos aplinka – tai sudėtinga, daugiaplanė sistema, į kurią įtraukiami išskirtoje materialioje aplinkoje įvykio metu buvę ir tarpusavyje sąveikavę objektai, jų požymiai, savybės, ryšiai, taip pat ir jų sąveikos bei santykių atspindžiai. Įvykio vietos aplinką sudaro daiktai, objektai ir kiti materialiai fiksuoti objektai, nusikalstamos veikos pėdsakai ir su ja susiję įvykiai, taip pat tuo metu ten buvę asmenys.

Įvykio vieta kriminalistikoje suprantama kaip nusikalstamos veikos padarymo (arba nusikalstamo neveikimo) vieta ir vieta, kurioje rasti nusikalstamos veikos pėdsakai.

Įvykio vieta – tai visada materialių objektų, pėdsakų bei jų santykių kompleksas, kuris yra įvairiarūšės informacijos šaltinis. Kryptingą ir veiksmingą informacijos nešėjų paiešką lemia tyrėjo prieškriminalinės įvykio vietos aplinkos įsivaizdavimas, jos palyginimas mintyse su tiesiogiai stebima įvykio vietos aplinka apžiūros metu. Tyrėjas, mintyse lygindamas šias aplinkas, rekonstruoja įvykį, susidaro vaizdą apie jo mechanizmą bei eigą. Šią informaciją suteikia netgi tie objektai, kurie tiesiogiai nedalyvavo įvykyje, t. y. kurie iki tiriamo įvykio buvo aplinkos elementais ir ant kurių neužsifiksavo nusikalstamos veikos pėdsakai, tačiau tų objektų buvimo vieta, jų rūšis, būklė bei jų tarpusavio išsidėstymas kartais gali suteikti pačią vertingiausią ir reikšmingiausią nusikalstamai veikai ištirti informaciją. Ne mažiau informatyvumo prasme gali būti reikšminga ir tai, kad nėra kokių nors materialios aplinkos objektų, kurie, jei nebūtų įvykęs tiriamas įvykis, turėtų ten būti, ar tikrai yra žinoma, kad buvo. Klasikiniu požiūriu daugiausia informacijos suteikia su nusikalstamos veikos įvykiu susiję pėdsakai, daiktų ir objektų būklės bei tarpusavio išsidėstymo pakitimai, o kartais ir tai, kad atsiranda naujų, iki nusikalstamo įvykio toje aplinkoje nebuvousių daiktų.

Įvykio vietos apžiūros uždaviniai⁴⁹:

- nustatyti ir užfiksuoti administracines teritorines bei geografines koordinates ir apibūdinti vietą bei aplinką;
- surasti, užfiksuoti ir paimti pėdsakus, daiktus bei kitus objektus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai ištirti ir nagrinėti;
- išsiaiškinti įvykio pobūdį, aplinkybes ir veikos mechanizmą;
- surinkti informaciją nusikaltėlio paieškai karštais pėdsakais.

Pasirengimas atlikti įvykio vietos apžiūrą. Įvykio vietos apžiūra yra viena iš apžiūros rūšių, kuriai, kaip ir kitų rūšių apžiūroms, taikomos bendros pasirengimo apžiūrai nuostatos, tačiau dėl šio objekto išskirtinumo ir sudėtingumo pasirengimas įvykio vietos apžiūrai turi ir daug išskirtinių bruožų. Kriminalistikos moksle pasirengimo įvykio vietos apžiūrai etapas dar skirstomas į dvi stadijas:

- pasirengimas apžiūrai iki atvykimo į įvykio vietą;
- pasirengimas apžiūros atlikimui atvykus į įvykio vietą.

Pasirengimas įvykio vietos apžiūrai – tai visuma organizacinių, informacinių ir kriminalistinių veiksmų, skirtų sudaryti palankias sąlygas įvykio vietos apžiūrai. Jis prasideda jau priimant informaciją apie nusikalstamos veikos požymių turintį įvykį. Šią informaciją policijos komisariato budėtojas gali gauti tiesiogiai iš piliečių, skambinančių bendruoju pagalbos telefonu, arba iš policijos patrulių. Pranešimą apie įvykį gavęs pareigūnas privalo, jeigu ir toliau tęsiami nusikalstami veiksmai, imtis priemonių nusikalstamai veikai kuo greičiau nutraukti, kiek galima skubiau organizuoti, jei reikia, pagalbą nukentėjusiajam, imtis visų įmanomų priemonių galimoms žalingoms materialinėms pasekmėms atsirasti, taip pat organizuoti nusikaltėlių paiešką bei persekiojimą karštais pėdsakais⁵⁰. Budėtojas iš asmens, pranešančio apie įvykį, turi gauti kiek galima išsamesnę informaciją apie įvykį, nes nuo šios informacijos išsamumo priklauso ne tik galimybė sulaikyti nusikaltėlį įvykio vietoje, bet ir pasirengimo įvykio vietos apžiūrai veiksmingumas. Vieni iš svarbių kriminalistinių veiksmų šioje stadijoje yra tinkamas asmens informavimas apie jo tolesnę elgesį⁵¹ galimoje įvykio vietoje, siekiant

⁴⁹ Itin plačiai jie yra aprašyti žr.: Malevski, H., *supra* note 47.

⁵⁰ Plačiau skaitykite: Malevski, H., *op. cit.*

⁵¹ Pilietė B. S., grįžusi į namus, rado apvogtą butą ir apie įvykį pranešė policijai. Budėtojas ją informavo, kad ji pasiliktų namuose ir lauktų atvykstančių kriminalinės policijos pareigūnų. Belaukdama „svečių“ pilietė sutvarkė butą, nuvalė dulkes.

ją apsaugoti nuo neigiamo poveikio, kad nebūtų prarasti pėdsakai ir kiti bylai iširti reikšmingi daiktai. Kitas svarbus etapas užtikrinant galimos įvykio vietos apsaugą prasideda atvykus pirmajam policijos pareigūnui⁵².

Pasirengimo iki pareigūnų atvykimo į įvykio vietą vienas iš pagrindinių kriminalistinių uždavinių yra užtikrinti įvykio vietos apžiūros aprūpinimą reikiamomis specialiosiomis žiniomis, t. y. užtikrinti reikiamos specializacijos ir kvalifikacijos specialisto kriminalisto ar kitos specializacijos specialisto dalyvavimą bei reikiamų kriminalistinių techninių priemonių plačiąja prasme panaudojimą. Šis pasirengimas priklauso nuo pirminės informacijos, gautos apie įvykį, išsamumo. Papildomą informaciją apie įvykį gali suteikti pirmasis pareigūnas, atvykęs į įvykio vietą. Ši informacija gali būti labai svarbi, kada apžiūroje yra tikslinga panaudoti kinologą su tarybinu šunimi, nes tai užtikrina greitesnę šio specialisto atvykimą į įvykio vietą.

Kita pasirengimo stadija prasideda atsakingam už įvykio vietos apžiūrą pareigūnui atvykus į įvykio vietą. Jis asmeniškai įsitikina, ar jau suteikta nukentėjusiajam, jei reikia, būtina pirmoji medicininė pagalba, ir ar iškviesta greitoji pagalba; ar tinkamai užtikrinta įvykio vietos apsauga, tiek nuo fizinio poveikio, tiek ir nuo nepalankių aplinkos sąlygų, ar dar reikia imtis papildomų apsaugos priemonių, ar užtikrinta visų objektų, kurie gali turėti reikšmės bylai, apsauga nuo nepalankių oro sąlygų. Jeigu įvykio vieta yra atviroje vietovėje, svarbu nustatyti įvykio vietos apžiūros ribas ir reikiamai užtikrinti jų apsaugą pagal perimetrą. Jeigu, atsakingo už apžiūrą pareigūno įsitikinimu, pirmasis į įvykio vietą atvykęs pareigūnas jas nustatė nepakankamo dydžio, tai reikia imtis priemonių, kad tos ribos būtų praplėstos ir užtikrinta jų apsauga pagal perimetrą. Kitas svarbus momentas, jau remiantis informacija, gauta prieš išvykstant į įvykio vietą, bei pirmine informacija, gauta atvykus ir tiesiogiai stebint įvykio vietą bei jos aplinką: miško masyvas, tankiai apgyvendinta vietovė, kur vyksta intensyvus judėjimas; reikia skubiai apsispręsti dėl tarnybinio šuns panaudojimo sekant karštais pėdsakais, nes, pirma, odorologiniai pėdsakai greitai išsisklaido, ir, antra, atvykti kinologui į įvykio vietą prireikia nemaža laiko.

Pagrindinis įvykio vietos apžiūros etapas. Šio etapo metu tiesiogiai apžiūrinama įvykio vieta, surandami, užfiksuojami, paimami pėdsakai bei

⁵² Plačiau skaitykite: *Įvykio vietos tyrimo atmintinė, supra* note 36.

daiktai ir kiti objektai, kurie, apžiūros subjekto vidiniu įsitikinimu, turi ar gali turėti reikšmės nusikalstamai veikai iširti. Pagrindinį apžiūros etapą taip pat būtų galima skirstyti į dvi stadijas:⁵³ apžvalginės ir detaliosios apžiūros.

Apžvalginė apžiūra pradedama susipažinimu su apžiūros vietovės savybėmis: susidaromas vaizdas apie jos pobūdį, galutinai nustatomos apžiūrėtinos teritorijoms ribos; jeigu yra nepalankios klimatinės sąlygos (pvz., lietus, spigina saulė) ir matomi akivaizdūs pėdsakai ar yra tikimybė, kad ant tam tikrų objektų gali būti pėdsakų, organizuojama jų apsauga. Apžvalginės arba šios apžiūros metu jau keliamos pirminės įvykio versijos, daromos prielaidos apie įvykio mechanizmą ir remiantis šia informacija sprendžiamas klausimas apie įvykio vietoje esančių objektų, pvz., statinių, o jei tai yra patalpa, apie atskirų jos dalių, apžiūros eiliškumą. Sprendžiamas klausimas, nuo kurios vietos tikslingiausia pradėti apžiūrą. Šie klausimai nėra tokie aktualūs, kai įvykio vieta yra butas ir netgi individualus gyvenamasis namas, problemų kyla tada, kai reikia apžiūrėti didelę vietovę, kurioje yra nemažai būtinų apžiūrėti statinių. Sunkumų iškyla, kai apžiūroje dalyvauja daugiau pareigūnų ir atsakingas už įvykio vietos apžiūrą pareigūnas turi gebėti vadovauti taip, kad kiekvienas nevadovautų sau.

Nors įvykio vietos apžiūra ir yra neatidėliotinas veiksmas, tačiau Vakarų kriminalistinėje literatūroje nurodoma šio principo nesuprasti tiesmukai, ypač tada, kai apžiūrėti reikia daug statinių. Rekomenduojama už apžiūrą atsakingam asmeniui, kartu su kitais apžiūros dalyviais, iš pradžių gerai susipažinti su įvykio vietos aplinka, nes apžiūrint tam tikrų kategorijų įvykių vietas tai gali suteikti daug vertingos informacijos, o ir atsakingas pareigūnas neturės kitos galimybės susidaryti įvykio vietos, kaip bendros visumos, vaizdo.

Taigi pagrindinio įvykio vietos apžiūros etapo pirmieji veiksmai priklauso nuo:

- įvykio vietos teritorinės padėties: patalpos, atvira vietovė: pieva, miškas;
- įvykio vietos aplinkos sudėtingumo: daug atskirtų statinių su įvairaus sudėtingumo įranga;

⁵³ Kai kurie mokslininkai šį etapą dar dalija į daugiau stadijų. Plačiau skaitykite: Malevski, H., *supra* note 47.

- apžiūroje dalyvaujančių subjektų skaičius: atliks vienas pareigūnas, keli arba dalyvaus specialistas kriminalistas ar kitos specializacijos specialistas;
- nusikalstamo įvykio kriminalistinio sudėtingumo: akivaizdūs nusikalstamos veikos požymiai ar galima inscenizacija.

Jeigu įvykio vietą apžiūri vienas pareigūnas, tai labai svarbu laikytis planingumo principo, mintyse susidaryti įvykio vietos planą, kurie objektai bus apžiūrėti pirmieji ir kokia seka bus apžiūrėti kiti. Jeigu įvykio vietos apžiūrą atlieka ne vienas pareigūnas, tai yra svarbus bendro vadovavimo įvykio vietos apžiūrai principas: kaip organizuoti apžiūrą, paskirstyti darbus, kad būtų užtikrintas efektyvumo principas – kuo mažesnėmis sąnaudomis būtų pasiekti apžiūros tikslai.

Apžvalginės apžiūros metu jau pradedamas vizualinis įvykio vietos aplinkos fiksavimas: fotografuojant ir filmuojant⁵⁴, braižant schemas bei planus. Šios veiklos rezultatai: nuotraukos, schemas ir planai pagal jų detalumo lygį skirstomi į:

- 1) orientacinius – jų tikslas parodyti įvykio vietos teritorinę padėtį ir aplinką aplink įvykio vietą.
Kriminalistinėje fotografijoje⁵⁵ šiam tikslui pasiekti taikomas panoraminis fotografavimo metodas, kuris įgyvendinamas dviem būdais:
  - linijiniu – jis taikomas, kai fiksuojamas objektas yra išsidėstęs vienoje linijoje, pvz., garažų masyvas. Šis būdas gali būti įgyvendinamas tiek horizontaliaja linijine panorama, tiek ir vertikaliąja;
  - aplinkiniu – jis taikomas, kai objektai išsidėstę ne vienoje linijoje;
- 2) apžvalginius – jų tikslas parodyti bendrą įvykio vietos vaizdą. Kriminalistinėje fotografijoje jie gali būti įgyvendinami ir panoraminio metodu;
- 3) situacinius – jų tikslas parodyti ryšį tarp kelių, dažniausiai dviejų svarbių mazgų. Šis tikslas geriausiai pasiekiamas taikant metrinės fotografijos būdą;

⁵⁴ Praktikoje įvykio vietos apžiūroje yra daug naudingesnis įvykio vietos vizualinis fiksavimas fotografuojant ir braižant planus nei taikant videofilmavimą.

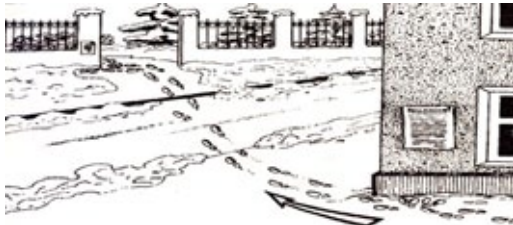
⁵⁵ Apie kriminalistinės fotografijos metodus ir būdus, taikomus atliekant įvykio vietos apžiūrą, plačiau skaitykite: Kurapka, E., *et al.*, *supra* note 34.

- 4) mazginius – jų tikslas stambiu planu, detaliai užfiksuoti svarbiausius įvykio vietos mazgus: daiktus, objektus ir pėdsakus. Atsižvelgiant į objektų dydį ir jų vietą, jie kartais taip pat gali būti fiksuojami panoraminiais metodais, dažniausiai tai linijinis panoraminis būdas;
- 5) detaliuosius – jų paskirtis stambiu planu užfiksuoti nedidelius objektus, pėdsakus, jų atskirus elementus. Šie objektai fotografuojami matuojamosios fotografijos masteliniu būdu.

Apžvalginė apžiūra baigiama tinkamiausiu, apžiūros subjekto nuomone, įvykio vietos apžiūros metodo ir būdo parinkimu.

Kriminalistinėje literatūroje skiriami šie du **įvykio vietos apžiūros metodai**: subjektyvusis ir objektyvusis.

Subjektyvusis apžiūros metodas taikomas, kai pakankamai aiškiai yra stebimas nusikaltėlio judėjimo kelias, kurį pakankamai gerai rodo jo palikti, dažniausiai tai avalynės, pėdsakai. Tyrėjas apžiūri tik tą teritoriją, kurioje yra objektai, kur didžiausia tikimybė, kad gali būti rasti pėdsakai ar nusikalstamai veikai ištirti reikšmingi daiktai. Taikant šį metodą faktiškai įvykio vieta apžiūrinama tik pasirinktinai, t. y. lieka daug neapžiūrėtos įvykio vietos teritorijos.

1 pav. Įvykio vietos apžiūra nusikaltėlio paliktais pėdsakais⁵⁶.

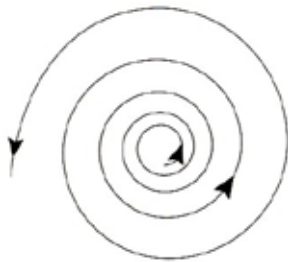
Objektyviojo apžiūros metodo esmė yra ta, kad įvykio vieta apžiūrinama išsamiai. Tai atliekama trimis būdais:

- koncentrinu, kai yra judama siaurėjančia spirale – šis būdas dažniausiai pasirenkamas tada, kai įvykio vietoje nėra akivaizdaus centro, t. y. objekto, ar vietos, kurioje yra didžiausia akivaizdžių pėdsakų kon-

⁵⁶ Ищенко, Е. П.; Топорков, А. А. *Криминалистика*. Учебник. Москва: издательский Дом «ИНФРА-М», 2006.

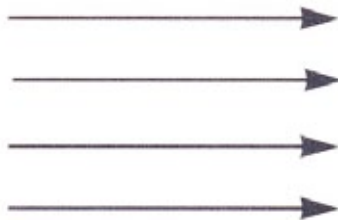
centracija arba tikimybė, kad ten jų turėtų būti, tada apžiūra atliekama nuo periferijos į įvykio vietos centrą, kuriuo laikomas sąlygiškai kaip svarbiausiu pasirinktas koks nors įvykio mazgas arba sąlygiškai pasirinkta vieta. Patalpų apžiūra dažnai pradedama nuo įėjimo (jeigu ant durų yra laužimo pėdsakų), tai reiškia, kad taip pat taikomas koncentrinis būdas;

- ekscentrinu, kai yra judama išsiplečiančia spirale – apžiūra atliekama nuo įvykio vietos centro į periferiją. Šio būdo pasirinkimą dažniausiai lemia ta aplinkybė, ar yra įvykio vietoje toks objektas, kur didžiausia tikimybė rasti daugiausia reikšmingų pėdsakų. Tokiais objektais dažniausiai būna lavonas, išlaužtas seifas, ar panašiai. Toks objektas laikomas įvykio vietos centru, apžiūra pradedama nuo jo ir toliau vykdoma ekscentrinu būdu;

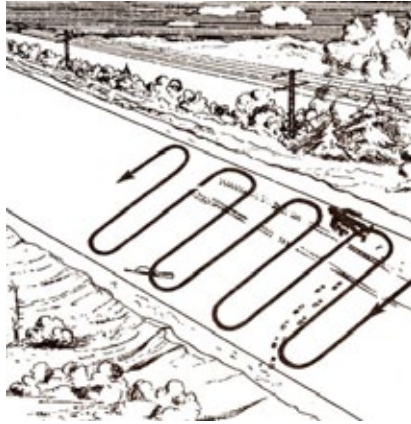

2 pav. Ekscentrinis apžiūros būdas.

- juostiniu, judama daugiau ar mažiau tiesia linija – apžiūra atliekama judant nuo pasirinktos įvykio vietos ribos iki priešingos įvykio vietos ribos ir taip nuosekliai apžiūrint įvykio vietos teritoriją. Šis būdas dažniausiai pasirenkamas, kai reikia apžiūrėti nemažą vietovės plotą.

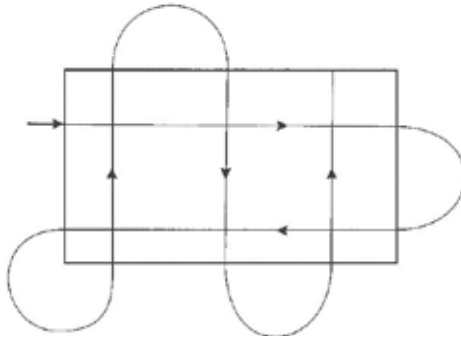
3 pav. Juostinio apžiūros būdo schema, kai apžiūri asmenų grupė.

4 pav. Juostinio apžiūros būdo schema, kai įvykio vietą apžiūri vienas asmuo⁵⁷.

Kaip juostinio apžiūros būdo porūšis skiriamas tinklinis apžiūros būdas, jis gali būti:

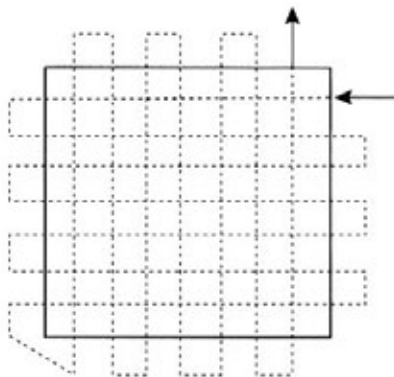
- reto tinklo;

5 pav. Reto tinklo apžiūros būdo schema.

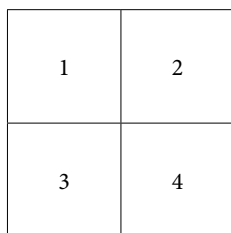
⁵⁷ *Ibid.*

- tankaus tinklo.

6 pav. Tankaus tinklo apžiūros būdo schema.

Kartais kaip atskiras įvykio vietos būdas dar skiriamas zoninis, kurio skiriamuoju bruožu nurodomas įvykio vietos teritorijos padalijimas į atskiras zonas, t. y. kokiu nors pagrindu išskirta įvykio vietos teritorijos dalis.

7 pav. Zoninio apžiūros būdo schema.

Tačiau šis būdas nenusako, kaip konkrečiai, t. y. kokiu būdu, bus atžiūrėta atskira išskirta zona, kurios gali labai skirtis pagal teritorijos dydį ir aplinkos ypatybes, pvz., gamybiniai pastatai ir tarp jų esantis kiemas. Todėl įvykio vietos padalijimą į zonas reikėtų laikyti organizaciniu įvykio vietos apžiūros planavimo elementu, kai pareigūnas, susipažinęs su įvykio vietos aplinka: teritorijos dydžiu, jos specifika, joje esančių elementų sudėtingumu ir akivaizdžiais įvykio požymiais, taip pat atsižvelgdamas į apžiūroje dalyvaujančių asmenų skaičių planuoja darbų eiliškumą ir paskiria atsakingus už tam tikrų įvykio vietos elementų apžiūras pareigūnus.

Vieno ar kito metodo ir būdo pasirinkimas priklauso nuo:

- įvykio vietos teritorijos ypatybių;
- apžiūros teritorijos dydžio;
- akivaizdžių nusikalstamos veikos pėdsakų buvimo, jų išsidėstymo ir kiekio;
- turimų žmogiškųjų išteklių;
- atsakingo už apžiūrą asmens ir jos dalyvių profesinės patirties.

Pasirenkant apžiūros būdą reikia turėti omenyje, kad praktikos poreikius geriausiai patenkina dviejų, o kartais net visų trijų apžiūros būdų deriniai.

Apžvalginės apžiūros stadijoje nerekomenduojama keisti objektų padėties, o tik susipažinti su įvykio vietos aplinka, objektų ir gerai matomų pėdsakų tarpusavio išsidėstymu, užfiksuoti jų padėtį vienas kito atžvilgiu. Rekomenduojama, kad už įvykio vietos apžiūrą atsakingas tyrėjas kartu su kitais apžiūros dalyviais, o jeigu apžiūroje dalyvauja daugiau asmenų, tai su specialistu kriminalistu ar didžiausią patirtį turinčiu tyrėju išsiaiškintų, kokie objektai yra įvykio vietoje, išspręstų kai kuriuos klausimus, susijusius su įvykio vietos aplinka: nustatytų aplinkos elementų tarpusavio išsidėstymą bei galimus jų tarpusavio ryšius, ir kiek galima nuodugniau visa tai užfiksuotų fotografuojant, braižant schemas ir planus.

Tiesiogiai susipažinus su įvykio vieta jau galima preliminariai įsivaizduoti įvykio mechanizmą, numatyti, kokių galima tikėtis rasti pėdsakų. Remiantis šia informacija reikia nuspręsti, ar galimiems pėdsakams rasti reikia dar kokios nors ypač specializuotos kriminalistinės technikos ir užtikrinti jos pristatymą į įvykio vietą, jeigu atliekant apžiūrą nedalyvauja specialistas kriminalistas, tai ar jo dalyvavimas tikrai yra būtinas ir ar nereikia kviešti kitos specializacijos specialisto, o jeigu taip, tai reikia užtikrinti jo dalyvavimą apžiūrint tuos elementus, kurių apžiūrai reikalingos jo turimos konkrečios specialiosios žinios.

Detalioji apžiūra. Baigus apžvalginę apžiūrą pradedama detalioji apžiūra, kurios metu iškart pradedamas rašyti įvykio vietos apžiūros protokolas arba bent jau jo juodraštinis variantas: aprašoma bendra įvykio vietos aplinka išsamiai nurodant esančius objektus bei jų buvimo vietą, savybes ir požymius. Daiktai kruopščiai apžiūrimi siekiant išsiaiškinti jų savybes bei požymius ir rasti ant jų atsispindėjusius nusikalstamos veikos pėdsakus, kurie pagal jų kontrastingumą su pėdsaką priimančiu paviršiu-

mi skirstomi į matomus, silpnai matomus ir nematomus. Silpnai matomų ir nematomų pėdsakų paieškai naudojamos įvairiausios kriminalistinės techninės priemonės. Jei leidžia techninės galimybės, mastelinės fotografijos būdu daromos surastų ir išryškintų pėdsakų detaliosios nuotraukos. Nors pėdsakai yra labai skirtingi, tačiau juos aprašant protokole reikia laikytis kriminalistinių pėdsako aprašymo reikalavimų.

Išrenkami objektai, kurių savybėms išsiaiškinti reikia skirti objektų tyrimą. Jis gali būti atliktas apžiūros metu ir gautos specialisto išvados surašytos tiesiogiai į įvykio vietos apžiūros protokolą arba tai gali būti ištirta vėliau ir įforminta atskiru dokumentu – specialisto išvada. Įvykio vietoje paimami daiktai ir objektai turi būti supakuoti laikantis kriminalistinių tos rūšies objektų įpakavimo reikalavimų⁵⁸.

Šios apžiūros stadijos metu yra išsiaiškinami arba galutinai patvirtinami ar paneigiami kartais jau apžvalginės stadijos metu pastebėti daiktų savybių, būklės, jų tarpusavio išsidėstymo negatyvūs požymiai arba kiti įvykio vietoje esančios situacijos neatitikimai, kurie gali pasireikšti:

- nebuvimu pėdsakų, kurie pagal objekto būklę privalėtų būti, pvz., į pakabinama spyna rakinamą sandėlį buvo įsibrauta nupjaunant spygnos lankelį: spyna su pjovimo būdu perdalytu lankeliu gulėjo prie durų, tačiau metalo drožlių, kurios pagal įvykio situaciją privalėtų būti, apžiūros metu nebuvo rasta;
- privalomų būti pėdsakų išsidėstymo ar jų lokalizacijos vieta neatitinka įvykio situacijos, pvz., išlaužtas seifas, tačiau laužimo pėdsakai nustatyti ant vidinės seifo durelių pusės;
- buvimu pėdsakų, kurių pagal įvykio aplinkybes neturėtų būti.

Baigus detaliają įvykio vietos apžiūrą jau galima daryti galutines išvadas apie įvykusio reiškinio pobūdį, patvirtinti ar paneigti, kad įvykis turi nusikalstamos veikos požymių.

Baigiamasis įvykio vietos apžiūros etapas⁵⁹. Baigiamojo apžiūros etapo metu analizuojama visa apžiūros metu gauta informacija: atsakingas už apžiūrą pareigūnas įvertina surinktus duomenis, išryškintus pėdsakus,

⁵⁸ Plačiau skaitykite: *Įvykio vietos tyrimo atmintinė, supra* note 36.

⁵⁹ Kai kurie mokslininkai šį etapą vadina fiksavimo, tačiau tai tinka tik teoriniam įvykio vietos apžiūros modeliui ir visai netinka įvykio vietų apžiūros praktikos modeliui. Plačiau skaitykite: Malevski, H., *supra* note 47.

daro išvadas apie įvykusio reiškinio pobūdį; jeigu apžiūros metu jis negalėjo asmeniškai dalyvauti (buvo apžiūrima didelė teritorijos dalis su dideliu kiekiu apžiūrėti būtinų objektų) apžiūrint kiekvieną objektą ar surandant itin reikšmingus versijoms patvirtinti ar paneigti pėdsakus, tai jis turėtų išklaudyti atsakingų už tam tikrų objektų apžiūrą pareigūnų atskaitą; analizuojant šią informaciją gali paaiškėti, kad būtina dar kartą ir nuodugniau apžiūrėti tam tikrus įvykio vietos objektus ar atskirus jų elementus.

Kartais įvykio vietos apžiūros metu kartu atliekami ir kiti tyrimo veiksmai: ieškoma liudininkų, jie apklausiami. Šių veiksmų metu gali būti gauta svarbi informacija, kurią galima patvirtinti jau apžiūros metu⁶⁰. Tai sutaupo laiko ir leidžia atmesti tam tikras versijas.

Baigiamojo įvykio vietos apžiūros etapo metu baigiamas surašyti įvykio vietos apžiūros protokolas, o iš įvykio vietos paimami daiktai, pėdsakai yra supakuojami taip, kad transportuojant nebūtų pažeistos jų savybės ir prarasti ant jų esantys pėdsakai.

Įvykio vietos apžiūros eigos bei rezultatų fiksavimas

Visuotinai pripažįstama, kad išskirtinis apžiūros bruožas yra tai, jog apžiūros subjektas tiesiogiai stebi apžiūros objektą, jo savybes, požymius ir ryšius su kitais objektais bei pėdsakais. Ypač kreipiamas dėmesys į tyrėjo gebėjimą suvokti įvykio aplinkos pasikeitimus, tačiau tai yra teisinga tik iš dalies, nes įvykio vietos apžiūra kaip tyrimo veiksmas bei jo metu užfiksuoti duomenys įgauna savo reikšmingumą tik tada, jeigu reikiama forma yra užfiksuojami pagrindiniame procesiniame dokumente – įvykio vietos apžiūros protokole. Tai yra svarbu dėl tos priežasties, kad kiti proceso dalyviai apie įvykio vietos aplinką, jos objektų tarpusavio ryšius, jų savybes ir požymius galės spręsti tik remdamiesi duomenimis ir informacija, įtvirtinta procesiniame dokumente – įvykio vietos apžiūros protokole, o daugeliu atvejų pakartotinai ar papildomai apžiūrėti įvykio vietą jau yra neįmanoma dėl fizinio įvykio vietos aplinkos pasikeitimo. Dėl šių priežasčių ypatingą svarbą turi procesiškai ir kriminalistiškai teisingas apžiūros eigos ir jos metu nustatytų duomenų bei gautų rezultatų įforminimas protokole.

⁶⁰ Nužudytosios giminaičiai pranešė, kur nukentėjusioji laikė paslėptus pinigus. Nuodugniai apžiūrėjus nurodytą vietą, pinigai buvo rasti.

Bendri reikalavimai tyrimo veiksmų eigai bei rezultatams fiksuoti yra nustatyti Lietuvos Respublikos BPK 179 str., čia nurodyta, kad protokolą surašo tyrimo veiksmą atliekantis arba jam padedantis asmuo. Protokolas turėtų būti surašomas apžiūros metu, tačiau dažnai dėl įvykio vietoje esančių nepalankių sąlygų tai padaryti labai sudėtinga. Tokiu atveju naudojantis įvykio vietoje į diktofoną įsirašyta informacija, juodraščiuose pasižymėtomis pastabomis bei nuotraukomis turėtų būti kiek galima greičiau po veiksmo atlikimo surašomas protokolas, nes praėjus ilgesniam laikui po apžiūros užsimiršta tam tikros detalės.

Įvykio vietos apžiūros protokolą sudaro trys dalys: įžanginė, aprašomoji ir baigiamoji, ir kaip ketvirtą atskirą dalį būtų galima įvardyti priedus prie protokolo, kurie padeda geriau įsivaizduoti, tiksliau suvokti įvykio vietos aplinką, jos objektų tarpusavio ryšius ir santykius bei pėdsakų išsidėstymą aplinkoje.

Surašant įžanginę protokolo dalį, ypač kai įvykio vieta yra atvira vietovė, neapribota kokiais nors aiškiais orientyrais, reikia atkreipti ypatingą dėmesį į tikslų ir aiškiai suvokiamą veiksmo atlikimo vietos nurodymą.

Aprašomojoje protokolo dalyje rašytine forma fiksuojama veiksmo atlikimo eiga, jos metu nustatyti faktai ir gauti duomenys, todėl šis aprašymas turi būti: tikslus, aiškus, objektyvus ir nuoseklus – tai pasiekama laikantis šių kriminalistinių rekomendacijų: nuo bendro prie atskiro, nuo viršaus į apačią, iš kairės į dešinę. Aprašant objektus, daiktus bei jų dalis ir pėdsakus reikia vartoti specialiąją ir kriminalistinę terminiją, nurodant objektų dydžius bei atstumus tarp jų nevertoti neapibrėžtų nuotolių reiškinčių sąvokų, pvz., „greta“, „šalia“, „netoli“ ir pan. Protokole turi būti nurodytos naudotos kriminalistinės techninės priemonės ir jas pasitelkus išryškinti pėdsakai, kurie turi būti aprašyti laikantis kriminalistinių pėdsakų aprašymo reikalavimų, taip pat turi būti ir nurodytas jų supakavimo būdas.

Baigiamojoje protokolo dalyje išvardijami iš įvykio vietos paimti daiktai bei pėdsakai, nurodomos naudotos kriminalistinės ir kitos vizualinio vaizdo fiksavimo priemonės bei jų naudojimo sąlygos, išvardijami protokolo priedai; informacija apie proceso veiksmo dalyvių susipažinimą su protokolu, išdėstomos jų pastabos, jeigu tokių yra, dėl veiksmų atlikimo, proceso dalyvių duomenys, parašai.

Apžiūrint įvykio vietą taikomi ir papildomi įvykio vietos fiksavimo būdai, kurie padeda išsamiau, vaizdžiau, o kartais ir kur kas tiksliau suvokti įvykio vietos aplinką, joje esančių daiktų ir objektų tarpusavio ryšius ir santykius. Dažniausiai taikomas įvykio vietos papildomo vizualinio fiksavimo būdas yra fotografavimas, kuris dėl naudojimo technologinio paprastumo ir suteikiamos informacijos vaizdingumo jau tapo beveik privalomu objektų fiksavimo būdu, tai patvirtina ir Lietuvos Respublikos BPK 207 str. 2 d. nuostatos, kur nurodoma, kad apžiūrimi objektai kiek galima nufotografuojami arba nufilmuojami. Šio fiksavimo būdo reikšmingumą nulemia ir tai, kad fotografuojant užfiksuojami ir tie objektai, kurių reikšmingumas paaiškėja tik tolesnio tyrimo metu, o jų aprašymas protokole nėra reikiamai išsamus. Fotografavimo proceso rezultatai – nuotraukos arba vaizdai – pateikiami fotolentelėse, kuriose nurodoma, prie kokio tyrimo veiksmo protokolo jos pridedamos. Po kiekviena nuotrauka parašomas paaiškinamasis užrašas, kuris paaiškina nuotraukoje matomą vaizdą. Nuotraukos turi būti pateikiamos laikantis nuoseklumo principo: nuo bendrų vaizdų prie detalių. Idealus variantas, kai protokolo aprašomojoje dalyje pateikiant tam tikrų objektų ar pėdsakų aprašymą yra nurodoma ir jų vaizdo numeris fotolentelėje, tai padeda geriau suvokti užrašytą informaciją.

Prie protokolo turi būti pridėtos ir skaitmeninės informacijos laikmenos, kuriose įrašyta skaitmeninė vaizdų informacija.

Pastaruoju metu įvykio vietų apžiūroje, ypač nusikalstamų veikų prieš asmenį, vis plačiau taikomas skaitmeninis vaizdo įrašas, tačiau, kaip rodo praktika, jis naudingesnis yra fiksuojant bendruosius įvykio vietos vaizdus nei atskirus pėdsakus.

2.4.2. Asmens apžiūra

Asmens apžiūra yra procesinė prievartos priemonė, kurios metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar specialistas gydytojas apžiūri asmens kūną, prireikus gali nustatyti, ar ant jo kūno yra nusikalstamos veikos pėdsakų arba ypatingų žymių.

Asmens apžiūros procesinę tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos BPK 143 straipsnis.

Nors asmens apžiūra yra procesinės prievartos priemonė, tačiau kriminalistiniu požiūriu tai yra veiksmas, kurio, kaip ir kitų apžiūrų, metu siekiama gauti duomenų, reikšmingų nusikalstamai veikai iširti, kada reikia daryti tyrimo.

Apžiūros metu gali būti nustatomi šie duomenys:

1. Kūno pažeidimai, jų pobūdis ir lokalizacija.
2. Ypatingos žymės, jų pobūdis ir lokalizacija.
3. Požymiai, galbūt nurodantys asmens veiklos pobūdį.
4. Ant kūno esančios pašalinės medžiagos, jų pobūdis, lokalizacija.

Jei apžiūra yra susijusi su kūno apnuoginimu, tai apžiūrą privalo atlikti tos pačios lyties ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, taip pat joje dalyvaujantis specialistas kriminalistas turi būti tos pačios lyties kaip ir apžiūrimasis. Šis reikalavimas netaikomas specialistui gydytojui. Jeigu asmuo geranoriškai nesutinka, kad būtų apžiūrėtas jo kūnas, tai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras priima nutarimą, kuris asmeniui yra privalomas.

Apžiūros metu draudžiami veiksmai, žeminantys apžiūrimo asmens orumą. Siekiant paimti ar užfiksuoti ant žmogaus kūno esančius pėdsakus, draudžiama tam naudoti pavojingas gyvybei ar sveikatai technines priemones ar reagentus.

Šio veiksmo atlikimas fiksuojamas laikantis bendrų tyrimo veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimo taisyklių, nurodytų Lietuvos Respublikos BPK 179 str. Tyrimo metu rekomenduojama naudoti papildomus fiksavimo būdus: fotografuoti, jei reikia nubraižyti schemas.

2.4.3. Lavono apžiūra

Lavonas yra ypatingos kriminalistinės reikšmės objektas, kurio radimo vieta visada yra laikoma įvykio vieta ir yra apžiūrima. Lavonas gali būti rastas ir atliekant kitus tyrimo veiksmus: kratą, parodymų patikrinimą vietoje, taip pat apžiūrint kitos nusikalstamos veikos požymių turinčią įvykio vietą, pvz., eismo įvykio vietą.

Lavono apžiūra dažniausiai atliekama apžiūrint įvykio vietą ir tai visada yra išorinė lavono apžiūra, ją galima skirstyti į dvi stadijas: bendrąją ir detaliąją, kuri visada atliekama lavoninėje.

Apžiūrint lavoną įvykio vietoje būtina iširti jo radimo vietą ir pozą. Bendroji lavono apžiūra pradedama nuo jo radimo vietos, padėties, bendro vaizdo ir lavono pozos, t. y. atskirų kūno dalių padėties viena kitos atžvilgiu, užfiksavimo. Lavono padėtis įvykio vietos atžvilgiu ir jo poza yra svarbūs versijoms kurti ir įvykio mechanizmui nustatyti. Labai svarbu tiksliai artimiausių stacionarių objektų atžvilgiu užfiksuoti lavono padėtį, tam labai plačiai taikomas fotografavimas. Patartina lavoną fotografuoti iš visų pusių ir, jeigu įmanoma, – iš viršaus. Jeigu lavonas yra nenatūralioje pozoje, vadinamasis lavono pozicionavimas, tai tokioje įvykio vietoje reikia ypač kruopščiai užfiksuoti lavono padėtį.

Ypatingą dėmesį reikėtų kreipti į požymius, kurie rodo apie lavono pozos keitimą. Tai gali padėti nustatyti specialistas teismo medikas. Drabužių padėtis ant lavono kūno yra svarbus elementas, kuriuo remiantis galima daryti tam tikras išvadas apie nusikalstamos veikos pobūdį. Jeigu yra akivaizdūs smurto požymiai, jie turi būti išsamiai užfiksuoti. Lavono apžiūros metu apžiūrimi ir ant jo esantys drabužiai, ypač svarbu patikrinti drabužių kišenių turinį. Turi būti apžiūrėta ir lavono buvimo vieta, nes po juo galima rasti reikšmingų tiriant nusikalstamą veiką objektų ar pėdsakų. Po lavono apžiūros įvykio vietoje visada skiriamas lavono tyrimas.

Įvykio vietoje apžiūrėtas lavonas gali būti dar kartą apžiūrimas lavoninėje arba lavono apžiūra lavoninėje gali būti pirminė lavono apžiūra. Lavonas taip pat apžiūrimas po ekshumacijos.

Lavonas yra daktiloskopuojamas, o jeigu nenustatyta jo tapatybė, tai ir fotografuojamas pagal registracinės fotografijos taisykles.

2.4.4. Ekshumacija

Žodis „ekshumacija“ kilęs iš lotynų kalbos žodžio *exhumo* ir reiškia „iškasu iš žemės“. Tarptautinių žodžių žodynuose ekshumacija apibūdinama kaip lavono iškasimas papildomai tirti.

Ekshumacija – tai sudėtingas ir savotiškas veiksmas, kurio atlikimo sudėtingumą lemia keletas veiksnių: visų pirma tai yra įsikišimas į labai jautrią žmogiškųjų emocijų ir jausmų sritį, kuri susijusi su palaidotojo atminimu; techniniu atlikimo sudėtingumu bei silpnu teisiniu reglamentavimu.

Lietuvos Respublikos BPK 206 straipsnio, kuris reglamentuoja tam tikrų objektų tyrimo ypatumus, 3-ioje dalyje nurodoma, kad oficialiai palaidotas lavonas gali būti iškastas (ekshumuotas) tik tuo atveju, kai yra priimta ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis. Ekshumuoto lavono turi būti nustatyta tapatybė: tai gali būti padaryta jį atpažįstant arba atlikus tyrimus, kurių metu jis identifikuojamas.

Ekshumacijai atlikti turi būti svarūs pagrindai, tai – nustatyti lavono buvimą kape, patikrinti lavono tapatybę, atlikti pirminį arba papildomą ar pakartotinį lavono tyrimą.

Ekshumacijai, kaip ir kiekvienam procesiniam veiksmui, reikia pasirengti. Svarbu pasirengti prieš pradėdant veiksmą, t. y. pasirūpinti, kad būtų užtikrintas materialinis veiksmo atlikimas, tam reikalingi techniniai pagalbininkai karstui iškasti, transportas lavonui nugabenti į tyrimo vietą. Be to, būtina pasirūpinti, kad dalyvautų asmenys, kurie galės atpažinti lavoną, taip pat turėtų dalyvauti kriminalistas specialistas, kuris fototechniniu būdu užfiksuoja veiksmo atlikimą ir lavono požymius.

Kitas pasirengimas vyksta atvykus į palaidojimo vietą, nes reikia užtikrinti, kad dalyvautų kapus prižiūrinčios organizacijos atstovas, veiksmo atlikimo metu nebūtų nuniokoti šalia esantys kapai.

Iškastas karstas turi būti atidarytas, kad būtų atliktas atpažinimas, jeigu tai įmanoma, ir apžiūrėtas lavonas, jeigu prie lavono yra kokių nors daiktų, jie taip pat turi būti įvardyti. Šio veiksmo atlikimo metu turi būti surašytas lavono apžiūros protokolas.

Po ekshumacijos lavonas su užduotimi specialistui arba ekspertui turi būti siunčiamas į ekspertinę įstaigą tyrimui.

2.4.5. Daiktų apžiūra

Daiktai ir dokumentai gali būti įvykio vietos apžiūros atskiri elementai, taip pat ir atskiro apžiūros veiksmo objektai. Jeigu jie yra apžiūrimi įvykio vietos apžiūros metu, tai fotografijos būdu turėtų būti užfiksuota jų buvimo vieta, taip pat protokole turi būti aprašyta jų radimo vieta, nes fotografinis vaizdas yra plokštuminis ir neparodo objekto erdvinės padėties kitų objektų atžvilgiu. Aprašant daiktą turi būti nurodoma daikto pavadinimas ir paskirtis, parametrai, nurodoma medžiaga, iš kurios jis yra pagamintas, bei seriji-

niai gamybos numeriai, jei tokie yra. Labai svarbu nustatyti ant daikto esančius ir ji individualizuojančius požymius. Jeigu ant daikto nėra akivaizdžiai matomų pėdsakų, jų gali būti ieškoma naudojant kriminalistines technines priemones. Jeigu randami pėdsakai, turi būti nurodyta:

- jų lokalizacijos vieta, pėdsako rūšis pagal kriminalistinę klasifikaciją;
- kas užsifiksavo pėdsake (pvz., papiliarinio rašto fragmentas);
- pėdsako vietą ant objekto ir jų tarpusavio išsidėstymas;
- pėdsako forma ir matmenys, reljefas ir jo pobūdis;
- pėdsake esančios pašalinės medžiagos ir dalelės (jei tokių yra);
- nurodomos techninės priemonės, naudotos surandant, užfiksuojant ir paimant;
- supakavimo būdas⁶¹.

2.4.6. Transporto priemonės apžiūra

Transporto priemonė šiandien yra neatsiejama žmogaus gyvenimo dalis: vieniems tai tik susisiekimo priemonė, kuri labai palengvina kasdienį gyvenimą ir suteikia beveik neribotas keliavimo galimybes, o kitiems – tai jau net gyvenimo būdas; dar kitiems – tai darbo įrankis, garantuojantis darbo vietą bei pragyvenimo galimybę. Tačiau ši techninės pažangos priemonė atnešė ne tik teigiamų pokyčių į žmonijos vystymąsi, bet ir sukėlė pavojų žmogaus sveikatai, o kartais ir gyvybei. Transporto priemonės atsiradimas lėmė ir naujos nusikalstamos veikos – eismo įvykių tyrimo, atsiradimą.

Transporto priemonė net tik palengvino žmogaus gyvenimą, bet tapo ir pagalbine priemone, padedančia įvykdyti kitas nusikalstamas veikas: leidžia pasiekti net ir dideliais atstumais nuo nusikaltėlio gyvenamosios vietos nutolusius pasikėsinimo objektus, taip pat greitai sprukti iš nusikalstamos veikos įvykdymo vietos. Transporto priemonė užtikrina kitų nusikalstamų veikų įvykdymą – tai kontrabandos gabenimą dideliais kiekiais.

Transporto priemonė ir pati gali būti vadinamoji „mobili įvykio vieta“, įvykdant smurtinius nusikaltimus, pvz., išžaginimus, plėšimus, siekiant užvaldyti transporto priemonę ar kt.

Neretai ir pati transporto priemonė yra nusikalstamo pasikėsinimo objektas – transporto priemonės vagystė, jos atskirų sudedamųjų dalių,

⁶¹ Plačiau skaitykite: *Kriminalistikos technikos pagrindai, supra* note 2.

pvz., žibintų, ratų vagystė, bei vagystės iš transporto priemonių, iš dalies transporto priemonės sudedamųjų dalių: radija, magnetola ir navigacinė sistema, taip pat transporto priemonėje paliktų daiktų: rankinių, dokumentų ar kt.

Lietuvos Respublikos saugaus eismo automobilių keliais įstatymas apibrėžia, kad transporto priemonė – priemonė žmonėms ir (arba) kroviniams, taip pat ant jos sumontuoti stacionariai įrangai vežti. Ši sąvoka taip pat apima traktorius, savaeiges mašinas ir eismui ne keliais skirtas transporto priemones.

Transporto priemonės apžiūra pagal apžiūros vietą gali būti skirstoma į:

- transporto priemonės apžiūrą įvykio vietoje, kai transporto priemonės apžiūra įforminama įvykio vietos apžiūros protokole;
- transporto priemonė apžiūrima, jai esant kitoje, ne įvykio vietoje, pvz., transporto priemonė išgabenta į stovėjimo aikštelę ar kt.

Transporto priemonės apžiūra gali būti skirstoma į:

- transporto priemonės išorės apžiūrą – kai apžiūrimas transporto priemonės išorinis paviršius ir prie jo pritvirtintos detalės: veidrodėliai ir kt.;
- transporto priemonės vidaus apžiūra: lengvuosiuose automobiliuose tai automobilio salonas, kroviniuose – vairuotojo kabina, krovininės transporto priemonės vidus.

Transporto priemonės apžiūra atliekama vadovaujantis Lietuvos Respublikos BPK 207 str. nuostatomis ir jos apžiūrą atlieka ikiteisminio tyrimo tyrėjas. Jeigu yra galimybė ir tyrėjas nusprendžia, kad apžiūroje turi dalyvauti specialistas, jis gali būti pakviestas dalyvauti apžiūroje.

Transporto priemonės apžiūros uždaviniai:

- pėdsakų ir pažeidimų, turinčių ryšį su kelių eismo įvykio kilimu, suradimas ir fiksavimas;
- transporto priemonės techninės būklės nustatymas;
- transporto priemonės gedimų, turėjusių įtakos kelių eismo įvykiui kilti, nustatymas.

Atliekant transporto priemonės išorės apžiūrą nustatomi ant transporto priemonės išorinio paviršiaus esantys pažeidimai bei pėdsakai, kurie gal-

būt susidarė eismo įvykio metu, ir turi būti užrašyti transporto priemonės parametrų techniniai duomenys. Apžiūros protokole turi būti nurodyta:

- transporto priemonės markė, modelis, taip pat tai, ar yra priekaba arba puspriekabė;
- jei transporto priemonė gabena krovinį, tai turi būti nurodytas krovinio tvirtinimo būdas;
- transporto priemonės pažeidimai, kaip antai: įbrėžimai, įlenkimai, atidalytos dalys ir kt.;
- pašalinės medžiagos, esančios ant transporto priemonės paviršiaus ar prie išsikišusių transporto priemonės dalių, pvz., veidrodelių ir kt.;
- transporto priemonės valdymo mazgų būklė ir matavimo prietaisų rodmenys.

Transporto priemonės techninės būklės patikrinimo metu, be išorinių sugadinimų, tikrinama ir protokole fiksuojama:

1. *Stabdžių sistemos būklė.* Apžiūros metu nustatoma, ar transporto priemonės stabdžių sistemos būklė atitinka KET reikalavimus. Automobilio stabdžių sistemos apžiūra pradedama nuo išorinės apžiūros eismo įvykio vietoje ir patikrinama, ar nėra stabdžių skysčių nutekėjimų, įvertinamas stabdžių skysčio lygis. Tuo atveju, jeigu transporto priemonė nebuvo stipriai sugadinta eismo įvykio metu ir skysčio nutekėjimo nesimato, stabdžių sistema tikrinama eismo įvykio vietoje. Spaudžiant stabdžių pedalą, būtina nustatyti jo laisvąją eigą. Jeigu spaudžiamas stabdžių pedalas netaupa standus (nukrenta), būtina nustatyti, po kurio paspaudimo atsiranda standumas. Paskui vėl tikrinama, ar nėra stabdžių skysčio nutekėjimo. Jei nustatoma, jog yra nutekėjimas iš atskirų mazgų, juos reikia atiduoti ištirti specialistams, kad būtų galima nustatyti gedimo priežastis. Taip pat turi būti užfiksuota rankinio stabdžio ir pavarų perjungimo svirčių padėtis. Tačiau stabdžių sistemos ir jos atskirų agregatų gedimų nustatymas yra kriminalistinio tyrimo dalykas.

2. *Ratų ir padangų techninės būklės patikrinimas.* Apžiūros metu nustatoma, ar transporto priemonės ratų ir padangų būklė atitinka KET reikalavimus. Jeigu galima ir turima prietaisų, manometru patikrinamas slėgis kiekviename rate. Vizualinės apžiūros metu nustatomi esami išo-

riniai padangų ir ratų diskų pažeidimai, protektoriaus reljefo gylis, ratų tvirtinimo prie ašį būklė.

3. *Vairo mechanizmo būklė.* Apžiūrint vairo mechanizmą, tikrinama, ar vairo ratai sukasi nepasukant vairo. Ypatingas dėmesys apžiūros metu turi būti skiriamas vairo pavaros tvirtinimo detalėms, taip pat būtina nurodyti, ar tvirtinimo detalės užpleištuotos, ar pleišių nėra.

4. *Stiklų valytuvų ir stiklų plautuvų techninės būklės patikrinimas.* Priekinio ir galinio stiklo valytuvų ir plautuvų techninės būklės patikrinimas atliekamas, jeigu eismo įvykis kilo esant atmosferos krituliams arba jeigu eismo įvykis kilo tuoj pat pasibaigus krituliams. Apžiūros metu nustatoma, ar transporto priemonės stiklų valytuvai ir plautuvai veikia ir valo stiklą, ypač vairuotojo pusėje.

5. *Išorinių apšvietimo prietaisų patikrinimas.* Apžiūros metu nustatoma, ar transporto priemonės išorinių apšvietimo prietaisų būklė atitinka Kelių eismo taisyklių reikalavimus. Patikrinama, ar veikia apšvietimo prietaisai: posūkiai, gabaritai, avarinis signalas. Kaip veikia apšvietimo prietaisai, ypačingą dėmesį būtina skirti tiriant eismo įvykius, kilusius riboto matomumo sąlygomis (naktis, rūkas ir pan.), jei kyla abejonų arba matosi, kad žibintas neveikia, ir reikia objektą ištirti, turi būti paimtas žibintas ar lemputė, kad prireikus vėlesnėje tyrimo stadijoje būtų galima paskirti objektų tyrimą.

6. *Galinio vaizdo veidrodėlių tvirtinimo patikrinimas.* Kilus eismo įvykiui, kurio priežastis, manoma, yra manevravimo taisyklių pažeidimas, būtina patikrinti, ar teisingai pritvirtinti automobilio galinio vaizdo veidrodėliai.

Apžiūrint transporto priemonę, kuri galbūt naudojama kaip kontrabandos ar kitų draudžiamų medžiagų gabavimo priemonė, apžiūrai keliami šie specialūs uždaviniai:

- rasti galbūt paslėptus daiktus. Šios apžiūros metu įvertinama transporto priemonės masė ar atskiros konstrukcijos (rėmo, kėbulo, apdailos) atitinka apžiūrimos transporto priemonės modelį, atkreipiamas dėmesys į remontuotas kėbulo detales, pvz., perdažytas, prie kėbulo privirintas detales ir kt.;
- rasti slaptai daiktams gabenti specialiai įrengtas erdves, kurios nebūdingos tai transporto priemonei pagal jos konstrukcinius reikalavimus.

2.4.7. Gyvūnų ir jų lavonų apžiūra

Į nusikalstamų veikų tyrimo praktiką neretai papuola ir gyvūnai. Kartais jie patys yra nusikalstamų veikų „subjektais“, dažniausiai jų įvykdoma nusikalstama veika yra didesnio ar mažesnio laipsnio sveikatos sutrikdymai, kurie pasireiškia žmogaus kūno vientisumo pažeidimu, t. y. apkandžiojant žmones.

Kartais ir patys gyvūnai tampa žmonių nusikalstamos veikos objektais, kai asmenys medžioja uždraustus medžioti gyvūnus ar tai daro neleidžiamu medžioti metų laiku arba medžiojimui naudoja uždraustas priemones, pvz., naudojant kilpas ar kitas panašias priemones. Šiomis nusikalstamomis veikomis padaroma neatitaisoma žala gamtai.

Gyvūnai gali būti ir nusikalstamų veikų objektais, kai yra pavagiami iš teisėtų savininkų. Dažniausiai tai brangūs naminiai veisliniai gyvūnai, kaip antai tam tikru laiku madingų veislių šunys ar katės, bet pasikėsinimo objektais gali būti ir kiti naminiai gyvūnai, pvz., žirgai, galvijai ar kiti naminiai gyvūnai.

Kartais gyvūnai, dažniausiai šunys ir katės, tiesiogiai patiria fizinį žmonių smurtą, kuris pasireiškia žiauriu elgesiu su gyvūnais.

Sparčiai plečiantis žmogaus ūkinei gamybinei veiklai, ypač žemės ūkiui, kertami miškai; o plečiantis žmonių gyvenamajai teritorijai – didėja miestai, todėl vis mažiau lieka laukinių gyvūnų natūralios gyvenamosios aplinkos: miškų, pelkių, pievų. Dėl žmonių ūkinės gamybinės veiklos tankėja transporto kelių tinklas. Juos tiesiant ne visada atsižvelgiama į laukinių gyvūnų natūralios migracijos takus, todėl kartais kelių eismo dalyviais, dažniausiai „nedrausmingais“, tampa laukiniai miško gyvūnai, o kartais dėl žmonių nepriežiūros ir stambieji naminiai gyvuliai: karvės, arkliai.

Dėl aukščiau išvardytų priežasčių kriminalistikoje gyvūnų apžiūra įvardijama kaip atskira apžiūrų rūšis. Šias apžiūras galima skirstyti į:

- gyvų gyvūnų:
  - išoriškai sveiko gyvūno;
  - sužeisto gyvūno;
- gyvūnų lavonų:
  - vientiso gyvūno lavono;
  - gyvūno lavono dalių.

Gyvūnai pagal jų gyvenamąją aplinką skirstomi į:

- naminius gyvūnus;
- laukinius gyvūnus.

Apžiūrint gyvūnus ir jų lavonus sprendžiami tie patys visoms apžiūrų rūšims būdingi uždaviniai, tačiau ši apžiūrų rūšis turi ir specifinius uždavinius, kuriais gali būti:

- gyvūno šeimininko nustatymas – apžiūrint naminius gyvūnus;
- gamtai padarytos žalos nustatymas – apžiūrint laikinius gyvūnus;
- sužalojimų pobūdžio nustatymas – gali būti sprendžiamas tiek apžiūrint naminius, tiek ir laikinius gyvūnus.

Apžiūrint gyvūną, atsižvelgiant į jo rūšį, jeigu galima, reikėtų pasiųsti specialistus: zootechniką – apžiūrint naminius gyvūnus, kinologą – apžiūrint šunis, laikinius gyvūnus – medžioklės specialistą, arba veterinarą.

Pagal tai, kokie apžiūrimo gyvūno bei apžiūros atlikimo metu sprendžiami uždaviniai, siūlytume gyvūnų apžiūrai pasirinkti šiuos taktinius būdus:

- pagal laikrodžio rodyklę – vadinamąjį ratinį būdą, kurio pradiniu apžiūros tašku rekomenduotume pasirinkti gyvūno snukį ir apžiūrą pradėti nuo dešinės galvos pusės, toliau judant dešine gyvūno puse aplink. Šis būdas labiau tinka stambiems gyvūnams;
- pagal kūno dalis: galva, kaklas, liemu, kojos, uodega.

Gyvūno ir gyvūno lavono apžiūros protokole turi būti nurodyta:

- gyvūno rūšis;
- veislė (jeigu ji nurodoma, tai turėtų būti pažymėta, kieno žiniomis remiantis tai buvo patvirtinta: dalyvaujančio specialisto, gyvūno savininko, kai kurie gyvūnai turi tai patvirtinančius dokumentus, ar apžiūrą atliekantis tyrėjas rėmėsi savo turimomis žiniomis);
- lytis (patelei, jeigu yra išoriškai akivaizdūs, nėštumo, jauniklio maitinimo požymiai);
- amžius arba amžiaus ribos: turi būti nurodyti požymiai, pagal kuriuos sprendžiama apie gyvūno amžių (požymis, kuris dažniausiai taikomas gyvūno amžiui nustatyti, yra dantų nusidėvėjimas) ar tai nurodė gyvūno savininkas;

- išvaizda: ūgis – matuojamas ūgis – aukštis iki keteros, liemens ilgis ir nurodomi kiti parametrai, apibūdinantys konkrečios rūšies gyvūną;
- kailis (jei apžiūrimas paukštis, tai plunksnų būklė): tankumas, ilgis;
- kailio spalva;
- turimi gyvūnų individualaus žymėjimo ženklai: įspaudai, įkarpos, žiedavimo žiedai paukščiams ar kitos žymės, kurios gali padėti nustatyti gyvūno šeiminingą ar kitą reikšmingą informaciją apie gyvūną;
- jeigu turi: aprašomi antkaklis ir pavadėlis;
- jeigu gyvūnas yra sužeistas: nurodomas žaizdų pobūdis, vieta, forma ir dydis.

Gyvūno lavono dalių aprašymas priklauso nuo rastų kūno dalių kiekio (suskaidymo) bei atskirų dalių dydžio. Vienas pagrindinių uždavinių yra nustatyti suskaidytų gyvūnų kiekį, jų rūšį, amžių (jauniklis, suaugęs gyvūnas), taip pat kitą pagal rastas liekanas galimą nustatyti informaciją.

2.4.8. Patalpų ir vietovių, nesančių įvykio vietomis, apžiūra

Kriminalistiškai vertinga informacija gali būti gaunama iš šaltinių, kurie nėra tiesiogiai susiję su nusikalstama veika. Vieni iš tokių materialių šaltinių yra patalpos ir vietovės, kurios nėra įvykio vietomis, todėl kriminalistikos mokslas kaip atskiras apžiūrų rūšis išskiria apžiūras patalpų ir vietovių, nesančių įvykio vietomis.

Patalpų, nesančių įvykio vietomis, apžiūra. Kriminalistiškai vertinga informacija gali būti gaunama ir apžiūrint patalpas, kurios nėra įvykio vietas. Tokių patalpų apžiūrų objektai skirstomi į:

- gyvenamąsias patalpas;
- tarnybines patalpas;
- gamybinius statinius;
- sandėliavimo patalpas;
- prekybinės paskirties patalpas (parduotuves);
- kitas patalpas.

Šių patalpų apžiūrų pagrindiniai uždaviniai yra:

- objekto išsidėstymo aplinkoje nustatymas;
- objekto paskirties ir darbo režimo nustatymas;

- nustatoma objekto apsaugos sistema;
- objekto daiktinės aplinkos apžiūra, kurios metu nustatoma ar paneigiama tam tikra tyrimui reikšminga informacija.

Apžiūros būdo pasirinkimas priklauso nuo apžiūrimo objekto dydžio, jo išsidėstymo teritorijoje, objekto gamybinio sudėtingumo, konkretaus objekto apžiūros uždavinių. Rekomenduotina patalpų apžiūrą atlikinėti pagal patalpos perimetrą judant pagal laikrodžio rodyklę arba vadovautis įvykio vietos apžiūros taisyklėmis.

Ypatinga vieta patalpų apžiūroje tenka gyvenamosioms patalpoms, kurių metu tiesioginis apžiūros objektas gali būti:

- atskiri kambariai;
- bendro naudojimo patalpos: virtuvė, vonios kambarys, tualetas;
- koridoriai;
- kitos paskirties patalpos.

Dažniausiai gyvenamosios patalpos yra apžiūrimos be žinios dingusių asmenų ir ne savo gyvenamojoje vietoje nužudytų asmenų, nes žmogaus gyvenamoji aplinka yra vertingos informacijos šaltinis apie žmogaus asmenybę, jo gyvenimo būdą ir pažįstamųjų grupę bei artimiausius gyvenimo planus, o kartais šios apžiūros metu nustatomas ir nužudymo motyvas, taip pat sužinoma kita nusikalstamai veikai tirti reikšminga informacija.

Vietovės, nesančios įvykio vieta, apžiūra. Siekiant nustatyti reikšmingas bylai aplinkybes, kartais reikia apžiūrėti vietovę, kuri nėra įvykio vieta, tačiau jos apžiūros metu gali būti nustatyti bylai tirti svarbūs faktai bei kitos reikšmingos aplinkybės, pvz., nustatyti patekimo į objektą bei atsiaravimo kelias, patikrintos versijos ir kita.

Labai svarbu apžiūros protokole tiksliai nurodyti geografines ir administracines teritorines vietovės koordinates, taip pat nurodyti pasirinktą vietovės apžiūros būdą.

Renkantis apžiūros būdą reikėtų vadovautis tomis pačiomis taisyklėmis kaip ir įvykio vietos apžiūroje.

Prie apžiūros protokolo patartina kaip papildomą, bet dažnai kur kas vaizdingesnę informaciją pridėti žemėlapius ar įvairaus detalumo vietovės planus bei schemas, kuriuose būtų pažymėtos apžiūrėtos vietovės ribos. Taip pat pagal reikalingumą, siekiant parodyti apžiūrėtos vietovės specifi-

ką, turėtų būti pateikiamos ir vietovės nuotraukos, naudojant panoraminius fotografavimo metodus, arba nufilmuotą medžiagą, taikant panoraminius filmavimo būdus.

2.5. Įvykio vietos tyrimo taktika

2.5.1. Įvykio vietos tyrimo samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai

Tiriant atskirų rūšių: smurtinių, padegimų, eismo įvykių, nusikaltamas veikas įvykio vieta yra ta vieta, kur surandama, užfiksuojama ir paaimama veikai ištirti reikalingi objektai, taip pat nustatomos kitos bylai ištirti reikšmingos aplinkybės. Dėl šios priežasties pasaulio⁶² ir Lietuvos kriminalistai⁶³ ypatingą dėmesį skiria įvykio vietos kaip, o daugeliu atvejų ir vieninteliam, informacijos apie nusikalstamą veiką šaltiniui. 1998 m. H. Malevski⁶⁴ apgynė įvykio vietos apžiūrai bei tyrimui skirtą daktaro disertaciją, kuri 1999 m. buvo išleista atskira knyga⁶⁵. Autorius siūlė atsižvelgiant į XX a. pabaigos Lietuvos galimybes ir poreikius skirti trijų lygių įvykio vietos apžiūras⁶⁶:

- paprastąsias – tiriant nesunkius arba akivaizdžius nusikaltimus. Ją galėtų atlikti ir vienas pareigūnas. Atliekant tokią apžiūrą autorius siūlė taikyti nesudėtingus apžiūros metodus ir priemones;
- kvalifikuotas;
- įvykio vietos tyrimus – kurių metu būtų kvalifikuotai apžiūrėta įvykio vieta ir atlikti įvykio situacijos ar jos atskirų elementų tyrimai, norint suvokti nusikaltimo mechanizmą ir jo aplinkybes, dalyvavusių jame asmenų veiksmus bei jų charakteristikas, iškelti pagrįstas versijas dėl nusikaltėlio ir kitų svarbių bylos aplinkybių.

⁶² Skaitytojas tuo gali įsitikinti apsilankęs Mykolo Romerio universiteto bibliotekos elektroniniame kataloge.

⁶³ Plačiau skaitykite Palskys, E., *supra* note 33; Blieka, J.; Danisevičius, P. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius, 1962.

⁶⁴ Plačiau skaitykite: Malevski, H. *Įvykio vietos apžiūra ir įvykio vietos tyrimas: naujas kriminalistinės koncepcijos modelis*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1997.

⁶⁵ Plačiau skaitykite: Malevski, H., *supra* note 47.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 87.

Siūlydamas tokią įvykio vietų diferenciaciją autorius rėmėsi tuo faktu, jog tuo metu (XX. a. pabaigoje) nebuvo įmanoma užtikrinti, kad visose įvykio vietos apžiūrose dalyvautų specialistas kriminalistas, ir iš dalies dėl to bei dėl kitų priežasčių negalima buvo užtikrinti įvykio vietų apžiūrų aukšto profesinio lygio ir rezultatų. Lietuvos kriminalistų bendruomenė laukė naujo Baudžiamojo proceso kodekso, tikėdamasi, kad teisiškai bus reglamentuota aukščiausia įvykio vietos apžiūros pakopa – įvykio vietos apžiūra.

2003 m. įsigaliojusiam Lietuvos Respublikos BPK 205 straipsnyje pateikiamas objektų, kurie gali būti tiriami siekiant surasti nusikalstamos veikos pėdsakus, nustatyti įvykio situaciją ar kitas reikšmingas bylai aplinkybes, sąrašas. Pirmą kartą Baudžiamojo proceso kodekse įvykio vieta įvardijama kaip atskiras tyrimo objektas. Nusikalstamų veikų tyrėjai tikėjosi, kad pagaliau bus sudaryta įstatyminė bazė, leisianti įvykio vietą ištirti kaip vieną visumą, kurioje užsifiksuoja, atsispindi ne tik materialūs⁶⁷, bet ir kriminalistiniai psichologiniai bei geografiniai pėdsakai.

Lietuvos Respublikos BPK, įvykio vietą įvardijęs kaip vieną iš tyrimo objektų rūšių, daugiau šio specifinio objekto tyrimo išsamiau nereglamentuoja, tuo parodydamas, autorės nuomone, kad šis objektas, nepaisant jo ypatingumo tyrimo prasme, niekuo neišsiskiria iš kitų objektų ir jo tyrimui galioja visų kitų objektų tyrimą, jo įforminimą reglamentuojančios normos.

Įstatymas įvykio vietos, kaip ir kitų objektų, tyrimą deleguoja specialistams, kurie yra specialiųjų žinių ir įgūdžių turintys asmenys. Jie gali būti:

- ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnai – jie pagal pareigas yra įspėti dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos BK 235 straipsnį už melagingos išvados pateikimą;
- nedirbantys ikiteisminio tyrimo įstaigoje asmenys – yra įspėjami dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos BK 235 straipsnį už melagingos išvados pateikimą.

Neįneša jokio aiškumo į įvykio vietos tyrimo reglamentavimą ir Baudžiamojo proceso kodekso rengėjų parengtas Lietuvos Respublikos BPK

⁶⁷ Apie pėdsakų klasifikaciją kriminalistikoje plačiau skaitykite: Kurapka, E. *et al.*, *supra* note 34.

komentaras⁶⁸ bei jo pagrindu parašytas Baudžiamojo proceso vadovėlis⁶⁹ bei Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro patvirtintos rekomendacijos dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo⁷⁰.

Pavesti objektų tyrimą specialistui gali ikiteisminio tyrimo tyrėjas, prokuroras.

Jeigu objektų tyrimo atlikimas pavedamas asmeniui, kuris nėra nusikalstamą veiką tiriančios įstaigos pareigūnas, tai specialistu jis kviečiamas Lietuvos Respublikos BPK 89 str. nustatyta tvarka, t. y. jis šaukiamas privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teisimą ir pateikti nešališką išvadą.

Specialistui užduotis gali būti pateikiama:

- žodžiu;
- arba raštu. Šį užduoties pateikimo forma yra privaloma tik tada, kai asmuo yra ne ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas.

Manytume, kad užduotis atlikti įvykio vietos tyrimą turėtų būti pateikiama raštu net ir ikiteisminį tyrimą atliekančios įstaigos pareigūnui. Užduotyje turi būti suformuluoti klausimai, atsakymai į kuriuos turi būti pateikiami specialisto išvadoje.

Baudžiamojo proceso kodekso komentaro autoriai objektų tyrimą paprastai sieja su technikos naudojimu, tai tinka tiriant pėdsakus, tačiau tiriant įvykio vietą kaip visumą, kaip tik pagrindinis dalykas gali būti ne techninė priemonė, o žmogaus protas, gebėjimas susieti kitų tyrimų išvadas į vieną visumą. Kalbant apie technines priemones reikia skirti du esminius dalykus, tai techninės priemonės sudėtingumas techniniu konstrukciniu⁷¹ požiūriu ir jos sudėtingumas eksploataciniu požiūriu. Šiuo

⁶⁸ Plačiau skaitykite: Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys. Parengė K. Goda, M. Kazlauskas, P. Kuconis. Vilnius: Registrų centras, 2003.

⁶⁹ Plačiau skaitykite: Goda, K.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2011.

⁷⁰ Plačiau skaitykite: Rekomendacijos dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. sausio 18 d. įsakymu Nr. I-14 (Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. liepos 10 d. įsakymas Nr. I-235).

⁷¹ Pavyzdžiui, išmanieji telefonai, kurie konstrukciniu požiūriu yra sudėtingi prietaisai, tačiau jų naudojimas yra visai paprastas, prieinamas net ir paaugliams, asmenims, neturintiems jokio specialaus išsilavinimo.

metu kuriamų techninių, taip pat ir kriminalistinių priemonių pagrindinis rodiklis ir yra jų panaudojimo nesudėtingumas. Kitas specialisto dalyvavimo rodiklis – tai specialių metodikų taikymas, tačiau tai priklauso nuo asmens bazinio išsilavinimo, nes vieniems tai speciali metodika, o kitiems nieko joje nėra sudėtingo.

Specialisto išvadoje turi būti nurodoma:

- 1) specialisto asmens duomenys;
- 2) tirti objektai – t. y. turi būti aprašomas tyrimui pateiktas objektas. Šiuo atveju turi būti aprašoma įvykio vieta. Čia turėtų būti naudojami įvykio vietos apžiūros taktikos elementai;
- 3)) naudoti tyrimo metodai ir techninės priemonės – jeigu apžiūrint įvykio vietą atskiri objektai gali būti ištirti, tai iškyla problema, kai tiriant įvykio vietą reikia ištirti kokį nors objektą – atskirą įvykio vietos elementą ir įvykio vietos tyrimo specialistas neturi tos srities specialių žinių, kaip turi būti elgiamasi šiuo atveju – nei įstatymai, nei įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų bazė atsakymo neduoda;
- 4) specialisto nustatytos aplinkybės, turinčios reikšmės nusikalstamai veikai ištirti.

Prie išvados turi būti pridėdama vaizdinė medžiaga.

Jeigu apžiūrint įvykio vietą ikiteisminio tyrimo tyrėjas turi pagalbininką, t. y. specialistą, tai specialistas, tiriantis įvykio vietą, pagalbininko neturi, bent jau to nenumato įstatymas. Todėl kelia didelę abejonę, jog įvykio vietos tyrimą gali atlikti vienas asmuo, kad ir kokios aukštos kvalifikacijos jis būtų. Baudžiamojo proceso kodeksas atsakymo į šį klausimą neduoda.

2.5.2. Įvykio vietos tyrimo organizavimo modelis

Teisinis įvykio vietos tyrimo reglamentavimas, mūsų nuomone, yra daugiau deklaratyvaus pobūdžio. Siūlytume tokį įvykio vietos tyrimo modelį.

Įvykio vietos tyrimas gali būti atliekamas:

- tiesiogiai tiriant įvykio vietą;
- neakivaizdžiai – t. y. tiriant įvykio vietos apžiūros protokole užfiksuotą informaciją, įvykio vietos apžiūros metu atliktų objektų tyrimų išvadas bei ekspertizes, vaizdinę medžiagą ir remiantis šia

informacija, jeigu yra pakankamai duomenų, gali būti pateikiamos visos įvykio vietos, kaip atskiro objekto, tyrimo išvados.

Įvykio vietos tyrimas turėtų būti atliekamas tik komandiniu principu, nes įvykio vietos tyrimas, palyginti su įvykio vietos apžiūra, yra kur kas sudėtingesnis darbas tiek kiekybiniu, tiek ir kokybiniu požiūriu, nes visų pirma turi būti nustatytos tyrimo objekto ribos, pasirinkti objekto apžiūros metodai, aprašytas objektas ir jis vizualinėmis priemonėmis užfiksuotas. Kad būtų galima atlikti įvykio vietos tyrimą, nepakanka atlikti tik jo atskirų objektų pirminį tyrimą, pvz., nustatyti rankų pėdsakų tinkamumą identifikavimui. Atskiri objektai turi būti visapusiškai ištirti. Atsakymo, kas turėtų suformuluoti klausimus šių objektų tyrimui, parinkti specialistus, kurie atliks šių objektų tyrimus (o gal jo visapusišką tyrimą turi atlikti pats įvykio vietos tyrėjas), įvertins atlikto tyrimo visapusiškumą ir galų gale įtrauks gauto tyrimo informaciją į įvykio vietos tyrimo išvadą, Lietuvos Respublikos BPK nepateikia.

Reikia manyti, kad Baudžiamojo proceso kodekso rengėjai, įtraukdami įvykio vietą į atskirų objektų sąrašą, visų pirma omenyje turėjo smurtinių nusikalstamų veikų įvykio vietų tyrimą, tačiau būtent šių įvykio vietų vienas iš tyrimo objektų visada yra žmogaus kūnas: gyvo ar mirusio.

Manytume, ir ne be pagrindo, kad šiandieną specialistas, turintis leidimą atlikti įvykio vietos tyrimą, tikrai neturi žinių, reikalingų suformuluoti klausimus žmogaus kūno ir lavono tyrimui. Tai kyla visai logiškas klausimas, kaip jis tokiu atveju gali atlikti viso objekto, t. y. įvykio vietos, tyrimą, ir surašyti išvadas. Anksčiau išsakyti pastebėjimai leidžia daryti išvadą, kad šiuo metu Lietuvoje nėra specialistų, kurie galėtų atlikti tikrąjį įvykio vietos tyrimą.

Siūlytume tokią organizacinę įvykio vietos tyrimo modelį: įvykio vietos tyrimą atlieka grupė specialistų (jų kiekis priklauso nuo tyrimo objekto ir įvykio sudėtingumo), kuriai vadovauja grupės vadovas, vyriausiasis įvykio vietos tyrėjas, organizuojantis įvykio vietos tyrimą, paskiriantis darbus kitiems grupės specialistams, organizuojantis objektų, kurių negalima ištirti pačioje įvykio vietoje ištyrimą, atsakantis už įvykio vietos ištyrimo nuodugnumą ir visapusiškumą. Grupės vadovas ir turėtų parengti galutinę įvykio vietos tyrimo išvadą, kurioje ir atspindėtų visų atskirų tyrimų išvados.

Reikia tikėtis, kad kurios nors teisėsaugos institucijų reformos metu įvykio vietos tyrimas įgaus savo tikrąją prasmę: bus parengta įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų bazė, kuri reglamentuos įvykio vietos tyrėjų grupės veiklą; bus sudarytos organizacinės ir materialinės šių grupių veiklos sąlygos, taip pat bus pradėti rengti tikrieji įvykio vietų tyrimo specialistai.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Išvardykite apžiūros uždavinius.
2. Kokių objektų apžiūrą gali atlikti gynėjas?
3. Kaip skirstoma apžiūra pagal atlikimo eiliškumą?
4. Ką reiškia savalaikiškumo principas apžiūroje?
5. Ar lietuvių kalba buvo išleista apžiūrai skirtos literatūros?
6. Nuo ko priklauso įvykio vietos apžiūros būdas?
7. Kokių tikslų atliekama asmens apžiūra?
8. Kur gali būti apžiūrimas lavonas?
9. Išvardykite ekshumacijos atlikimo pagrindus.
10. Kas turi būti nurodyta aprašant pėdsaką?

Rekomenduojama literatūra:

1. Ancelis, P., et al. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
2. Bertino, A. J.; Nolan, P. *Forensic science: fundamentals & investigations*. Mason, (Ohio): South-Western: Cengage Learning, 2009.
3. Fish, J. T. *Crime scene investigation*. Amsterdam: Elsevier: Anderson Publishing, 2011.
4. Houck, M. M. *Fundamentals of forensic science*. Amsterdam: Elsevier Academic Press, 2010.
5. Lee, H. C.; Palmach, T.; Miller, M. T. *Henry Lee's crime scene handbook*. Amsterdam: Elsevier Academic Press, 2004.
6. Malevski, H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.
7. Saferstein, R. *Forensic science: an introduction*. Pearson: Prentice Hall, 2011.
8. Stungys, K. *Autoįvykio vietos tyrimas*. Mokomasis leidinys. Vilnius: LTA, 2000.
9. Карабанов, А. С.; Мелькин, С. К. *Осмотр места происшествия: обнаружения, фиксация, изъятие и исследование следов*. Москва: Волтерс Кливер, 2011.
10. *Осмотр места происшествия*. Практическое пособие. Под ред. В. М. Логвина. Москва: Юрлитинформ, 2011.

3 SKYRIUS

APKLAUSOS IR AKISTATOS TAKTIKA

3.1. Apklausos samprata, reikšmė ir rūšys.

Bendrosios atlikimo taisyklės

Apklausa – tai procesinis nusikalstamos veikos tyrimo veiksmas, kurio metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teismas, griežtai laikydamasis baudžiamojo proceso normų reikalavimų, ypatingo verbalinio bendravimo (apklausos) metu iš apklausiamojo asmens parodymų forma gauna ir užfiksuoja informaciją (duomenis) apie aplinkybes, turinčias reikšmės nusikalstamai veikai ištirti.

Apklausos metu vyksta verbalinis bendravimo procesas:

- informacija yra ne tik gaunama, ja yra keičiamasi. Siekiant gauti iš apklausiamojo žinių (informacijos), paprastai reikia išsiaiškinti, kokios informacijos iš jo laukiama. Tuo darant apklausą neapsiri-bojama: per klausimus, teigimus, aiškinimus, pristatydamas save ir pan. pareigūnas perduoda apklausiamajam informaciją ir gauna iš jo atitinkamą informaciją, t. y. vyksta informacijos mainų procesas;
- abi šalys – klausiantysis (pareigūnas) bei apklausiamasis – per ap-klausą turi vienas kitą pažinti ir suvokti abipusiškai teikiamą in-formaciją. Kitaip jie vienas kito nesupras;
- abipusių informacijos mainų metu perduodama ir gaunama infor-macija daro poveikį apklausos proceso dalyviams. Ir čia nesvarbu, koks poveikis pasikeitus informacija yra daromas šalims: teigia-mas ar neigiamas. Be to, vienai šaliai perduodama ir gaunama in-formacija gali būti teigiama, o kitai gali būti neigiama. Gali atsitik-ti ir taip, kad apklausos metu perduodama ir gaunama informacija proceso dalyviams darys vienodą poveikį.

Paprastai bendravimo metu, ypač apklausos metu, išskyrus tada, kai perteikiamos žinios, imamasi ypatingų priemonių siekiant didžiausio po-veikio vienas kitam. Toks verbalinio bendravimo poveikis apklausos metu priskiriamas prie valinio pobūdžio poveikio.

Verbalinį bendravimą lemia bendravimo subjektų (partnerių) santykiai, charakteris, intelektas, asmens savybės, jų nuostatos, ketinimai, tikslai, interesai. Dėl bendravimo subjektų santykių pobūdžio, kurį lemia jau minėtos nuostatos, ketinimai, tikslai, interesai ir pan., bendravimo tėkmė gali būti taiki arba konfliktiška. Tai pastebima ir apklausos metu.

Tokiu būdu viskas, kas būdinga verbaliniam bendravimui, yra būdinga ir apklausai, tačiau sutapatinti bendravimą ir apklausą būtų netikslinga. Apklausiai būdingos ypatybės, kurios paprastam verbaliniam bendravimui suteikia išskirtinumo ir determinuoja jos taktiką.

Galima pažymėti dvi grupes ypatybių, kurios apklausai suteikia išskirtinumo: tai, kad bendravimą apklausos metu reguliuoja 1) baudžiamojo proceso įstatymas, ir tai, kad bendravimo apklausos metu dalykas yra 2) nusikalstamos veikos aplinkybės.

Baudžiamojo proceso įstatymas, siekdamas užtikrinti žmogaus teisių įgyvendinimą bei normalią verbalinio bendradarbiavimo eigą, pastarąjį įvelka į įstatymo rūbą ir reglamentuoja kai kuriuos suvaržymus.

Nusikalstamos veikos ir kitos reikšmingos aplinkybės sudaro apklausos dalyką.

Apklausa skirstoma į rūšis remiantis tam tikrais pagrindais:

1. Pagal apklausiamąjį procesinę padėtį:
  - a) liudytojo;
  - b) nukentėjusiojo;
  - c) specialisto (eksperto);
  - d) įtariamojo;
  - e) kaltinamojo.
2. Pagal apklausiamąjį amžių:
  - a) suaugusiojo;
  - b) nepilnamečio (mažamečio).
3. Pagal dalyvių sudėtį:
  - a) nedalyvaujant tretiesiems asmenims;
  - b) dalyvaujant ikiteisminio tyrimo teisėjui, gynėjui, specialistui, tėvams arba atstovui pagal įstatymą, vaikų teisių apsaugos įstaigos atstovui, vertėjui.

4. Pagal apklausos atlikimo vietą:
  - a) ikiteisminio tyrimo pareigūno darbo vietoje,
  - b) teisme;
  - c) įvykio vietoje;
  - d) ligoninėje;
  - e) pataisos įstaigoje;
  - f) areštinėje;
  - g) apklausiamojo namuose;
  - h) nuotoliniu būdu ir kt.
5. Pagal apklausos situaciją:
  - a) nekonfliktinė;
  - b) konfliktinė.
7. Pagal apimtį:
  - a) pagrindinė;
  - b) papildoma.
8. Pagal teisinį apibrėžtumą:
  - a) pirminė;
  - b) pakartotinė.

Bendrosios atlikimo taisyklės. Susipažinus su Lietuvos Respublikos BPK apklausos reglamentavimu, tenka daryti išvadą, kad nustatyta gana išsami apklausiamųjų apklausos tvarka, kartais labai detaliai.

Baudžiamojo proceso įstatymas nustato tokius apklausos (verbalinio bendradarbiavimo) dalyvius: tai – teismas, teisėjas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, liudytojas, nukentėjęsysis, ekspertas, įtariamasis, kaltinamasis.

Išvardytus baudžiamojo proceso dalyvius visų pirma galima suskirstyti į dvi dideles grupes pagal vaidmenį apklausoje. Vieną grupę sudarytų apklausiantieji: teisėjas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Antrą grupę sudarytų apklausiamieji. Tai – liudytojas, ekspertai, įtariamieji, kaltinamieji, teisiemieji. Atskirai reikėtų nurodyti gynėjus, kurie patys apklausti neturi teisės, o jų apklausa yra ribota, tačiau jie yra aktyvūs apklausos dalyviai ir nuo jų elgesio apklausos metu daug kas priklauso, ypač apklausos kokybė ir veiksmingumas.

Lietuvos baudžiamajame procese skiriamos specifinių liudytojų arba nukentėjusiųjų (Respublikos Prezidento, pareigūno, specialiojo liudytojo (Lietuvos Respublikos BPK 82 str. 3 d.), asmens, kuriam taikomas anonimiškumas arba dalinis anonimiškumas) apklausos taisyklės. Šios taisyklės kiek pakeičia apklausos procesinę tvarką, tačiau esminių apklausos taktinių pokyčių nėra. Todėl šių proceso dalyvių atskirai neapartinėsime. Pareigūnas, atlikdamas šių asmenų apklausą, pasirinkdamas taktinius apklausos būdus, turi atsižvelgti į apklausos situaciją ir apklausiamo asmens poziciją, motyvus, interesus ir kitus parodymų davimo aspektus.

Apklausa dalyvių bendravimo dalykas yra specifinis ir sietinas su nusikalstamomis veikomis.

Apklausa dalykas – tai, kas ir apie ką kalbama bendraujant – sudaro verbalinio bendravimo turinį. „Nusikaltimas, – rašoma Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 11 straipsnio 1 dalyje, – yra pavojinga ir šiame kodekse uždrausta veika (veikimas ar neveikimas), už kurią numatyta laisvės atėmimo bausmė.“ Tokių veikų Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse išvardyta daug. Tai – tyčiniai ir netyčiniai nužudymai, įvairūs sveikatos sutrikdymai, išžaginimai, plėšimai, vagystės, sukčiavimai, turto prievartavimas, kyšininkavimas, įvairūs nusikaltimai ekonomikai ir verslo tvarkai, įvairūs nusikaltimai teisingumui, gyvūnijai ir augalijai, visuomenės saugumui ir viešajai tvarkai, nusikaltimai valdymo tvarkai, nusikaltimai Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui ir konstitucinei santvarkai ir pan. Vien jų išvardijimas pasako, kad apklausa dalykas – tai neigiami visuomenės reiškiniai, iš kurių kiekvienas atitinkamu laipsniu kenkia normaliam žmogaus gyvenimui, silpnina valstybę, daro žymią žalą žmonių interesams.

Apklausa nebūdingi nei dviejų gerų bičiulių, nei kaimynų, nei viršininko ir jo pavaldinio pokalbio bruožai. Apklausa metu nekalbama apie tobulą meilę, apie normalius žmonių tarpusavio santykius, bet kalbama apie gyvenimo purvą, apie tokius žmonių elgesio variantus, kad kartais neįmanoma patikėti, jog tai padarė žmogus.

Apklausa metu kalbama apie intymiausius žmonių tarpusavio santykius ir elgesį, apie kerštą, klastą, išdavystę, godumą, neapykantą, nesąžiningumą bei kitas blogybes.

Atliekant apklausą vartojami žodžiai „meilė“, „draugystė“, „sąžinė“, „pasididžiavimas“, kiti kilnaus tūrinio žodžiai, bet jie minimi kaip fonas arba kaip išeities taškas pradendant nagrinėti, nuo ko viskas prasidėjo, arba siekiant išryškinti tų kilnių žodžių antipodus ir pan.

Apklausa, susijusi su prisiminimais apie patirtus išgyvenimus (mirtį, išžaginimą, turto praradimą ir pan.), kelia skausmą, itin nemalonus asociacijos, kartais net stresą ir isteriją.

Pabrėžtina, kad apklausa sukelia tam tikras juridines pasekmes, apklausos protokolais, kuriame fiksuojami apklausos rezultatai, dažniausiai tampa įrodymu, todėl apklausančiajam ir apklausiamajam apklausos metu tenka didelė atsakomybė. Laisvai ir lengvabūdiškai elgtis apklausos metu jokia būdu negalima. Čia svarbūs net tiriamojo įvykio, dėl kurio vykdoma apklausa, niuansai. Tiriant nusikalstamas veikas, taip pat ir atliekant apklausą smulkmenų nėra.

Nagrinėjant apklausą svarbu prisiminti nusikaltimų klasifikaciją (tyčiniai, netyčiniai, sunkūs nusikaltimai ir pan.). Kai kurie nusikaltimai net nusikaltėlių itin neigiamai vertinami, priskiriami prie „neprestižinių“ kategorijos. Yra nusikaltimų (pvz., senos moters išžaginimas), kurių nenori prisiminti net pats nusikaltėlis, nes tokie nusikaltimai yra labai smerkiami visos visuomenės.

Su apklausos dalyku susijusias aplinkybes galima grupuoti pagal apklausos metu gaunamos informacijos (duomenų) pobūdį:

- duomenys apie įrodinėjimo dalyką;
- informacija, padedanti surasti naujus įrodymus;
- duomenys, reikalingi tarpiniams tyrimo tikslams pasiekti;
- informacija, skirta patikrinti ir įvertinti įrodymus;
- informacija, turinti taktinę reikšmę nusikalstamos veikos tyrimui.

Apklausiantieji, sprenddami klausimus, susijusius su apklausos dalyku, neišvengia apklausos taktinių klausimų sprendimo. Tai klausimai, susiję su apklausos pradžia ir pabaiga, apklausos vieta ir dalyvių sąrašu, fiksavimo būdais, pagaliau kaip atlikti apklausą ir kaip elgtis su apklausiamuoju, kad jis pateiktų teisingus parodymus. Šiems uždaviniams pasiekti naudojami įvairūs taktiniai būdai, kurie yra specifiniai atsižvelgiant į taikymo laiką, tikslą ir kitas aplinkybes. Taigi priklauso nuo apklausos etapų ir stadijų. Kriminalistikoje įvardijami trys etapai ir atitinkamos etapų stadijos:

1. Pasirengimo etapas.
2. Darbinis apklaustos etapas:
  - a) laisvo pasakojimo stadija;
  - b) klausimų uždavimo stadija.
3. Baigiamasis etapas:
  - a) fiksavimo stadija;
  - b) analizės ir įvertinimo stadija;
  - c) kiti baigiamieji veiksmai.

Tačiau prieš nagrinėdami apklaustos taktinius aspektus būtina išsiaiškinti, kaip formuojasi parodymai.

Parodymų formavimosi procesas. Kiekvienas žmogus veikia savo aplinkoje (socialinėje erdvėje), atlikdamas tam tikrus naudingus (arba ne-naudingus) sau ir visuomenei darbus, įgyvendindamas fizinius, protinius ir psichinius sugebėjimus. Regėdami, klausydami, užčiuopdami, veikdami ir neveikdami žmonės palieka savo pėdsakus materialiaame pasaulyje, tačiau lygiai taip pat materialus pasaulis atsispindi jų atmintyje palikdamas idealius pėdsakus.

Neišsiaiškinus, kaip susidaro idealieji pėdsakai, koks yra parodymų formavimosi procesas, sudėtinga pateikti rekomendacijas, kaip juos gauti ir įtvirtinti.

Parodymų formavimasis kiekvienu atskiru atveju yra individualus ir net unikalus⁷². Tačiau apibendrintai parodymų formavimosi visumą galima įvardyti kaip faktų, reiškinių, įvykių suvokimą, atgaminimą, laikymą atmintyje ir atsiminimų visumos procesą. Psichologijoje skiriamos informacijos apdorojimo stadijos: užkodavimas, laikymas, atkūrimas⁷³. Aiškindami šį procesą, mes suskirstome jį į sąlygiškai autonomiškus suvokimo, įsiminimo, laikymo atmintyje ir atsiminimo etapus.

Taigi parodymų formavimosi procesą sudaro:

- suvokimas;
- įsiminimas;
- atsiminimas.

⁷² Weston, P. B.; Wells, K. M. *Criminal investigation: basic perspectives*. Englewood Cliffs [New Jersey]: Prentice Hall, 1990, p. 149.

⁷³ Myers, D. G. *Psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2000, p. 288.

Suvokimas (angl. *preception*) yra psichinis procesas – daikto, situacijos ar įvykio visumos atsispindėjimas sąmonėje arba pasaulio pažinimas per regos, klausos, uoslės ir kitus pojūčius. Suvokimo metu dirgikliai (materijūs, idealūs) dirgina jutimo organų (akių, ausų, liežuvio ir pan.) receptorius, tokiu būdu žmogus suvokia aplinką ir gali joje orientuotis. Suvokimas yra esminė pažinimo proceso dalis, susijusi su mąstymu, atmintimi.

Suvokimas yra esminė parodymų formavimosi (įvykių, reiškinių, faktų pažinimo) proceso dalis.

Parodymų formavimuisi būtinas ne bet koks suvokimas, o adekvatus. Visiško adekvatumo sunku tikėtis, nes tam turi įtakos subjektyvūs ir objektyvūs veiksniai. Todėl kalbant apie suvokimą bendrai ir suvokimą parodymų formavimosi stadijoje galima skirti įvairius suvokimo adekvatumo laipsnius (visas, dalinis ar mažas adekvatumas). Tai priklauso nuo įvairių aplinkybių, bet pamatą asmens suvokimui sudaro žmogaus fiziologija, t. y. asmens jutimo organų veikla.

Suvokiant nusikalstamas veikas svarbiausia yra tai, kad tie įvykiai (reiškiniai, faktai ir pan.) paprastai būna ekstremalus, neeiliniai, sukeltys ypatingus dirgiklius, savotiškas emocijas ir pan. Be to, nusikaltimai dažniausiai suvokiami spontaniškai, kai kada pojūčiai net nesusiję su nusikaltimu. Taip pat reikia pabrėžti, kad nagrinėjamas suvokimas dažniausiai vyksta ypatingoje, retai gyvenime pasitaikančioje situacijoje.

Galima įvardyti šiuos subjektyvius ir objektyvius veiksniai, turinčius įtakos suvokiant įvykius (reiškiniai, faktus ir pan.), susijusius su nusikaltimu.

Subjektyvūs veiksniai – tai žmogaus amžius, išsilavinimas, lytis, profesija (amatas), asmenybės bruožai, psichinė ir fizinė žmogaus būklė, įvairūs psichikos sutrikimai, susiję su suvokimu.

Objektyvūs poveikį suvokimui darantys veiksniai. Tai – konkrečios aplinkos situacija, įvykio (reiškinių, fakto ir pan.) pobūdis, taip pat žinių (tarp jų ir mokslinių) lygis.

Tiesioginę įtaką suvokimui turi konkrečios aplinkos pobūdis. Ją charakterizuoja matomumas, girdimumas ir pan. (rūkas, lietus, pūga, akustikos būklė ir kt.).

Vakarų šalių teisinėje praktikoje daug dėmesio skiriama įvykio stebėjimo trukmei.

Įvykį (reiškinį, faktą ir pan.) apibūdina daug požymių. Tai – įvykio išskirtinumas, reikšmingumas (nusikalstamas, nenusikalstamas, kasdienis įprastas įvykis ir pan.), jo rezonansas, sudėtingumo laipsnis (ar suvokimui reikia specialių žinių bei tam tikro profesinio pasirengimo).

Kaip rodo ikiteisminio tyrimo praktika, nurodyti požymiai turi ypatingą reikšmę suvokimui. Pavyzdžiui, žmogus geriau suvokia tokius įvykius (reiškinius, faktus ir pan.), kurie nereikalauja specialių žinių ar išsilavinimo, specialaus pasirengimo. Tačiau nereikšmingi kasdieniai įvykiai (reiškiniai, faktai ir pan.) gali likti nepastebėti ir kartu nesuvokti.

Liudytojas gali suvokti, prisiminti ir laiką, ir atstumą, ir greitį, bet tik reliatyviai, lygindamas, pvz., dviejų automobilių greičius. Antra vertus, klausinėjant liudytojus apie greitį ar atstumą (kilometrus per valandą, metrus, sekundes), reikia žinoti, kad čia susiduriama ne tiek su liudytojo suvokimo galimybe, kiek su jų sugebėjimu apskaičiuoti, nustatyti, nes metrai, kilometrai per valandą ir sekundės nėra tiesioginis liudytojo suvokimo rezultatas, o matavimo dydžiai, kuriuos galima tiksliai apskaičiuoti tik specialiais prietaisais.

Adekvaičiam įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) suvokimui didelę įtaką turi įvairūs žmogaus psichiniai sutrikimai: neurozės, oligofrenija (silpnaprotystė) ar atitinkamos formos debiliškumas, reaktyvinė būklė, sukelta pačios nusikalstamos veikos ir net išlikusi po jos. Svarbu, kad įvairūs psichiniai sutrikimai turi įtakos ne tik suvokiant, bet ir įsimenant, taip pat informaciją išlaikant atmintyje.

Mokslininkai įžvelgia ir skirtumų tarp skirtingų rasių bei tautų žmonių.

Baigiant įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) suvokimo analizę, norėtųsi pabrėžti du dalykus.

Pirma, gaunant ir įvertinant parodymus, į nurodytus aukščiau veiksnius reikia atsižvelgti, nes apklausa atžvilgiu šie veiksniai veikia kaip visuma. Tačiau negalima neįvertinti ir pavienių akivaizdžių veiksmų, kurie konkrečioje apklausoje gali vyrėti (pvz., aklumas, kurtumas, girtumas ir pan.).

Antra, gali kilti klausimas, ar tai, kas išdėstyta apie suvokimą, visiškai nesusiję su nusikalstėliu, kuris gerai supranta, ką daro. Reikia pabrėžti, kad tiriant nusikalstamas veikas būtina įrodyti, kaip įtariamasis suvokė ir ar išvis galėjo suvokti savo veiksmų pobūdį. Tam net skiriama psichiatrinė

ir psichologinė teismo ekspertizė. Be to, kai kurie pavienių nusikaltėlių veiksmai sveiku protu sunkiai suvokiami.

Įsiminimas – tai procesas, leidžiantis išlaikyti atmintyje informaciją. Skiriamas valingas ir nevalingas įsiminimas.

Nevalingas įsiminimas būna tada, kai žmogus nesiekia įsiminti kokio nors dalyko. Todėl šiuo atveju įsimenama tarsi tiesiogiai, be specialių valios pastangų, nesirenkant įsimenamo dalyko, be kokių nors kitų sąmoningų veiksmų.

Valingas įsiminimas – tai specialus veiksmas, turintis konkretų tikslą – įsiminti kuo tiksliau ir kuo ilgesniam laikui, taip pat vėliau prisiminti.

Nusikalstamų veikų įsiminimui būdingi abu įsiminimo būdai (valingas ir nevalingas įsiminimas). Atsitiktiniams liudytojams (žmonėms, buvusiems nusikalstamos veikos įvykdymo metu) būdingesnis nevalingas įsiminimas. Šiuo atveju žmogus kartais nesuvokia, kad įvyko nusikaltimas ar įvykis, susijęs su nusikaltimu.

Tiesioginiai įvykio dalyviai ar žmonės, neatsitiktinai atsiradę įvykio vietoje, įvykio aplinkybes dažniausiai įsimena valingai. Jie bent sąmonėje suvokia įsiminimo tikslą – kaltininkui teks atsakyti už padarytą nusikaltimą, o nukentėjusiems ir liudytojams reikės kuo tiksliau aprašyti įvykį.

Čia labai svarbų vaidmenį vaidina dėmesys – žmogaus veiklos sutelkimas tam tikru momentu į kurį nors realų ar idealų objektą. Dėmesys – tai procesas, kurio metu suvokimo turinys aiškiai įsisąmoninamas ir integruojamas į vientisą aukštesnio patyrimo struktūrą. Tai – intensyvus sąmonės sutelkimas į vieną kurį nors dalyką.

Taigi tarp dėmesio ir įsiminimo yra tiesioginis ryšys. Tačiau parodymų formavimosi požiūriu dėmesys gali būti labiau sutelktas į išskirtinius įvykius (reiškinius, faktus ir pan.). Eiliniams įvykiams paprastai neskiriama (arba skiriama mažai) dėmesio. Šiuo atveju jis gali tapti nevalingu dėmesiu, kurį psichologija įvardija kaip orientacinį (orientacija aplinkoje, įvykių sraute, t. y. sugebėjimas nevalingai išskirti, kas svarbiausia, esmę).

Skiriama trumpalaikė ir ilgalaikė atmintis.

Trumpalaikė, arba operatyvinė, atmintis – tai atminties posistemė, kurioje jutimo organų dėmesys fiksuojamas trumpai. Trumpalaikė at-

minčiai būdingas duomenų vidinis (prasminis, tūrinis) įvertinimas. Trumpalaikė atmintis būdingesnė nevalingam įsiminimui.

Ilgalaikiai atminčiai būdingas valingas įsiminimas. Ilgalaikė atmintis – tai atminties posistemė, kurioje žinios, kita informacija išlaikoma net dešimtmečius. Ilgalaikiai lemiamą reikšmę turi prasminis naujos informacijos interpretavimas, ryšių tarp jos ir to, kas jau žinoma, nustatymas.

Įsiminimui bei informacijos išlaikymui atmintyje, kaip ir suvokimui, turi įtakos nemažai objektyvių ir subjektyvių veiksnių.

Subjektyvūs veiksniai – tai žmogaus amžius, išsilavinimas, profesija, psichologinės savybės, įvairios psichinės anomalijos. Šie veiksniai jau buvo aptarti nagrinėjant suvokimo problemą, tačiau šiuo atveju jie įgauna kai kurių ypatumų.

Amžiaus tarpsniai įsiminimo kontekste siejami su tokiais dėmenimis kaip dėmesingumas, orientacija aplinkoje, sugebėjimas interpretuoti suvoktą informaciją. Atrodo, kad visos šios savybės yra geriau išvystytos brandžiam amžiuje. Atskirai tokios savybės kaip dėmesingumas, orientacija aplinkoje, sugebėjimas interpretuoti informaciją, įgyjamos kartu su patirtimi, su žmogaus socializacijos laipsniu. Nepilnamečių, kurie dar tik kaupia gyvenimo patirtį, minimos savybės mažiau išvystytos. Vyresnio amžiaus žmonių dėmesingumas ir orientacija blogėja. Todėl senatvėje žmogus šias savybes pamažu praranda.

Reikėtų išskirti tą amžiaus tarpą, kada dėmesingumas ir orientacija yra geriausi – paprastai tai žmogaus brandos amžius. Tačiau yra ir išimčių. Pavyzdžiui, vaikai savo interesams yra labai dėmesingi, todėl vaikai ir paaugliai geriau sugeba įsiminti informaciją, susijusią būtent su jais, arba informaciją, esančią jų interesų akiratyje. Praktikoje žinomi atvejai, kai vaikai ir paaugliai gerai įsimindavo informaciją apie žaislus ir su jais susijusius veiksmus. Berniukai puikiai įsimena viską, kas susiję su lenktiniais peiliukais, mergaitės – viską apie lėles, ir pan. Vaikų ir paauglių atmintis dažniausiai būna trumpalaikė. Tačiau esama pavyzdžių, kai nusikalstamos veikos įvykis ar faktai, susiję su juo, vaikų atmintyje išlieka labai ilgai, ypač tuomet, kai nusikalstamas įvykis turi sąsajų su jų interesais (susijęs su tėvais, kitais šeimos nariais ir pan.). Apskritai reikia pabrėžti, kad savi interesai turi išskirtinę reikšmę įsimenant.

Išsilavinimas – tai žmogaus mokymosi rezultatas. Paprastai kuo aukštesnis išsilavinimas, (treniruojama atmintis), tuo įsiminimo laipsnis didesnis. Besimokydamas žmogus lavinasi, plečia savo akiratį, tobulėja jo intelektas – sugebėjimas mokytis, išmokti, orientuotis naujose situacijose, atskleisti reiškinių ryšius. Tai – elementai (ypač du paskutiniai), tiesiogiai darantys įtaką informacijos išlaikymui atmintyje.

Tam tikrų bruožų įsiminimui suteikia žmogaus profesija. Ji apibūdinama kaip specializuoto ir kvalifikuoto darbo rūšis. Specializuotą ir kvalifikuotą darbą tegali atlikti žmogus, turintis reikiamų žinių ir įgūdžių tam tikroje veiklos srityje. Išsilavinimui būdingos bendrosios žinios, o profesijai to nepakanka – būtinos specialiosios žinios. Dabar, mokslui ir technikai pasiekus aukštą lygį, ne viskas būna suprantama eiliniam bendrajį išsilavinimą turinčiam žmogui. Buitinių reiškinių suvokimui ir įsiminimui turbūt pakanka žinių, įgytų bendrojo išsilavinimo metu, o išskirtinių įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) suvokimui ir įsiminimui būtinos specialios žinios.

Žmonių tipai (pagal charakterį bei temperamentą) su jų savybėmis turi reikšmę įsimenant. Apie žmonių tipologijos reikšmę suvokimui jau rašėme. Čia mums tenka išskirti įvairių tipų žmonių savybes, darančias įtaką įsiminimui.

Didelę reikšmę įsimenant ir informaciją išlaikant atmintyje turi įvairūs psichiniai sutrikimai. Paminėsime tik keletą būdingų mūsų nagrinėjamiems temai sutrikimų.

Prie objektyvių veiksnių, turinčių įtakos įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) įsiminimui ir informacijos išlaikymui atmintyje, priskiriamas laikas, kuris praeina po įvykio suvokimo, traumos (ypač galvos smegenų), gautos po įvykio suvokimo, ligos, įgytos po įvykio suvokimo, ir reikšmingi įvykiai žmogaus gyvenime, įvykę po ankstesnių įvykių suvokimo.

Laikas, praėjęs po įvykių suvokimo, yra didžiausias įvykių įsiminimo ir išlaikymo atmintyje priešas. Jau rašėme, kad pagal laiką skiriamos dvi atminties formos – trumpalaikė ir ilgalaikė atmintis. Sudėtinga, netgi beveik neįmanoma prognozuoti, kokį laiką informacija apie konkrečius įvykius (reiškinius, faktus ir pan.) gali išlikti žmogaus atmintyje. Todėl praktikoje daugiau tenka orientuotis į trumpalaikę atmintį.

Laikas turi reikšmės ne tik parodymų formavimosi procesui (įvykis išdyla iš atminties), bet ir kitiems įrodymams (laikui bėgant nyksta fiziniai įvykio pėdsakai).

Įvairios traumos (mechaninės ir psichinės), gautos dėl nusikalstamos veikos ar jos darymo metu, turi reikšmės suvokimui ir informacijos įsiminimui. O tokios traumos, gautos po nusikalstamos veikos, veikia įsiminimą ir informacijos išlaikymą atmintyje.

Psichinės traumos dažniausiai sukelia reaktyvinę būseną. Skiriamos dvi reaktyvinės būsenos rūšys. Pirmosios, reaktyviosios depresijos, būsenos žmogus yra prisilėgęs nuotaikos, lėtos reakcijos, nejudrus, į klausimus atsakinėja trumpai, neišraiškingai, visą laiką galvoja apie praeities įvykius ir liguistai juos išgyvena. Antrąją, reaktyviosios depresijos, būseną charakterizuoja tokie požymiai: sutrinka sąmonė, žmogus pasiduoda panikai arba jį apima visiškas sustingimas. Psichopatiškiems žmonėms liga arba sunki psichinė trauma gali sukelti reaktyvinę psichozę, kuri pasireiškia sąmonės aptemimu, kludiesiu ir pan.

Mechaninės galvos traumos ypač pavojingos žmogaus psichikai. Galvos traumos gali sukelti įvairius psichinius sindromus, taip pat ir sąmonės praradimą, psichikos sutrikimus, kurių metu žmogus negali adekvačiai suvokti ir įvertinti įvykių.

Atitinkamą įtaką suvokimui ir bendrai atminčiai turi ir somatinės ligos, kurios dažnai tampa psichikos sutrikimų priežastimi. Didelę reikšmę turi galvos smegenų kraujagyslių užkalkėjimas, sukeliantis sklerozę, kurios metu sutrinka atmintis.

Ikiteisminio tyrimo praktika rodo, kad vėlesni po nusikalstamos veikos įvykę ar susiję su juo reikšmingesni žmogui įvykiai, išgyvenimai taip pat gali paveikti informacijos išlaikymą atmintyje. Tokie įvykiai (jei susiję su minimu žmogumi) gali būti artimųjų mirtis ar katastrofos (žemės drebėjimas, potvynis, epidemija ir pan.).

Atsiminimas – tai savotiškas įsiminto įvykio pakartojimas, padedantis įsiminti ir išsaugoti informaciją⁷⁴. Tai – sužadinimas atmintyje to, kas buvo suvokta, įsiminta (įsiminimo procese užkoduotos informacijos dekodavimas).

⁷⁴ Соловьёв, А. Б. *Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии*. Москва: Юрлитинформ, 2002, с. 46.

Atsiminimas gali būti valingas ir nevalingas. Valingas atsiminimas – kai žmogus sąmoningai stengiasi ką nors atsiminti. Nevalingam atsiminimui būdinga tai, kad tarsi savaime iš atminties iškyla įsimintini dalykai.

Parodymų formavimosi procese reikšmingos abi atsiminimo formos. Paprastai valingas atsiminimas būdingas apklausos proceso pradžiai. Apklausoje metu nevalingo atsiminimo galimybės išsiplėčia tyrimą dominančiomis detalėmis. Žmogus savaime atsimeina atskirus įvykius (reiškinius, faktus ir pan.), kurie vėliau virsta valingu atsiminimu.

Skiriamos trys atsiminimo formos: atgaminimas, atpažinimas ir atkūrimas⁷⁵.

Atgaminimas (reprodukcija) – tai individo sugebėjimas įsiminti, sisteminti, išlaikyti atmintyje tai, kas patirta, ir prirėikus vėl grąžinti šią informaciją į sąmonę, ja remtis mąstant ir elgiantis.

Atkūrimui (rekonstrukcijai) būdinga tai, kad įsiminti dalykai atsimeinami kartu su kitais ankstesnės patirties dalykais, savaip pertvarkomi, apibendrinami, įtraukiami į tam tikrą sistemą. Atkūrimo forma atsimeinama ne visa įsiminta plati informacija.

Atpažinimas – trečia atsiminimo forma – tai objekto, įvykio atsiminimas jam pasikartojus ir jį pamačius. Pamatytas objektas atpažįstamas jį palyginus su atmintyje laikomu jo vaizdu. Skiriamas valingas ir nevalingas atpažinimas. Nevalingas atpažinimas yra savaiminis, spontaniškas (pvz., sutikto žmogaus atpažinimas). Valingas atpažinimas būna tada, kai atpažinimui pasitelkiamas protas, dėmesys, atkuriamas įvykių eiga.

Visos atsiminimo formos, pabrėžiant jas parodymų procese, turi kai kurių bendrų požymių:

- išskyrimas iš atminties svarbių įvykių (objektų, reiškinių ir pan.), t. y. dominančių įvykių;
- įsimintos informacijos sisteminimas;
- įsimintos informacijos formulavimas (aprašymas, atpasakojimas ir pan.);
- atitinkamas proto lavinimas.

⁷⁵ Ефимичев, С. П.; Кулагин, Н. И.; Ямпольский, А. Е. *Допрос*. Волгоград: ВСИШ, 1978, с. 17–20.

Šie momentai yra svarbūs tiek gaunant parodymus ir juos vertinant, tiek aiškinant atsiminimą lemiančius veiksnius. Tarp atsiminimą lemiančių veiksnių yra amžius, profesija, specialybė (amatas), išsimokslinimas, lytis, psichinė ir fizinė būsena atsiminimo metu, atsiminimo aplinka ir tikslas.

Reikėtų įvertinti šių veiksnių svarbą atsiminimui.

Kuo vyresnis ir labiau išsilavinęs žmogus, dažniausiai tuo geriau jis sugeba išskirti iš atminties tai, kas svarbu, reikšminga, sisteminti esamą informaciją ir formuluoti atsakymus. Amžius koreliuojamas su išsimokslinimu, juos abu sieja procesas, kurio metu įgyjama naujų žinių, sugebėjimų, įgūdžių. Mokymasis gali būti nesąmoningas – toks, kuriuo nesiekama įgyti naujų žinių, įgūdžių ir pan. Metams bėgant žmogus nesąmoningai (savaiame) mokosi iš gyvenimo, jo protas lavėja. Sąmoningam mokymuisi būdingas mokslo, įgūdžių, patirties, tikslo siekimas.

Specialybė (amatas, pomėgis) padeda žmogui atsiminti tokius dalykus (reiškinius, faktus ir pan.), kurie su ja susiję. Neapibrėžtos specialybės žmogus gali neatsiminti specialios informacijos. Savo specialybės pagrindu sugebama išskirti reikšmingas detales ir elementus, sisteminti juos ir formuluoti atsakymus.

Psichinė ir fizinė būsena veikia žmogų visose gyvenimo situacijose, todėl ji svarbi ir atminties procesui. Jei žmogus sveikas, atsipalaidavęs, neapimtas streso, jo neveikia pašaliniai dirgikliai, tai ligos nenustelbia atminties.

Atsiminimui svarbi aplinka, kurioje šis procesas vyksta. Šeimoje, draugų aplinkoje lengviau valingai atsiminti, sudėtingiau – egzaminų metu, bet dar sudėtingiau atsiminti ikiteisminio tyrimo pareigūno kabinete, jau nekalbant apie teismą, kai atsiminimų klauso ir juos vertina daug pašalinių, dažnai priešišškai nusiteikusių, žmonių.

Svarbus atsimenant ir atsiminimo tikslas (egzaminas, pokalbiai tarp draugų, parodymai ikiteisminio tyrimo pareigūno kabinete ar teisme). Su tikslu siejama ir atsakomybė už atsiminimus. Pavyzdžiui, draugams pasakojančias apie kokį nors įvykį (reiškinį, faktą ir pan.) žmogus žino, kad jam bus „atleista“ už netikslumus, todėl dažnai pabrėžia „jeigu tiksliai prisimenu“. Visai kitokia atsakomybė atsakinėjant į egzaminatoriaus užduotus klausimus. Ir dar atsakingiau atsimintą dalyką reikia išdėstyti ikiteisminio tyrimo pareigūnui, teismui, kai žmogus žino, kad jo atsiminimas gali lemti

kito žmogaus likimą. Kartais žmogus per pakartotinę apklausą tiksliau ir išsamiau išdėsto atsimintus dalykus. Šiuo atveju žmogus paprastai aiškina: „nebuvo tikras, kad tiksliai atsimenu“ arba „nemaniau, kad tai svarbu“.

Galima suformuluoti tokius apklausos taktikos tikslus:

- padėti apklausiamajam atsiminti tyrimui rūpimus įvykius (reiškinius, faktus ir pan.);
- padėti iš informacijos srauto išskirti informaciją, susijusią su nusikaltimu (išvengti informacinio triukšmo);
- padėti suformuluoti atsakymus, tačiau taip, kad atsakymai tikrai būtų apklausiamojo;
- veikiant teisėtomis priemonėmis demaskuoti melą apklausiamojo parodymuose;
- teisėtomis priemonėmis sudaryti tokią situaciją, kuri skatintų teisingų parodymų davimą.

Apklausos taktika taikoma tais atvejais, kai laisvo pasakojimo (dėsty- mo) metu nepasiseka gauti tikslų ir teisingų parodymų.

Sąžiningas apklausiamasis pats be ikiteisminio tyrimo pareigūno pagalbos gali tiksliai ir teisingai pavaizduoti nusikalstamą veiką bei su juo susijusius reiškinius. Žinoma, jo parodymus reikia vertinti atsižvelgiant į suvokimo, įsiminimo, informacijos išlaikymo atmintyje ir atsiminimo sąlygas bei veiksnius. Apklausiamajam leidžiama pačiam surašyti savo parodymus (Lietuvos Respublikos BPK 81 str. 1 d. 4 p.). Tačiau tokiu atveju paprastai neapsieinama be patikslinamųjų klausimų.

3.2. Taktiniai apklausos būdai

Apklausos taktinis būdas – tai tiksliausias, veiksmingiausias ikiteisminio tyrimo pareigūno veikimo būdas (elgesys), kurį jis pasirenka atsižvelgdamas į konkrečią apklausos situaciją ir kuriuo pasiekiamas tinkamiausias apklausos rezultatas.

Apklausos situacijos labai įvairios ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali tikėtis sėkmingų apklausos rezultatų tik tuomet, jeigu naudos tinkamus taktinius būdus. Taigi apklausos taktiniai būdai priklauso nuo apklausos situacijos.

Todėl reikėtų išsiaiškinti, kas yra situacija ir kas yra apklaustos situacija.

Situacija aiškinama kaip padėtis (situacija – padėtis). Padėtis (būklė), aplinka, susiklosčiusi atliekant atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus, apibūdina tuos reiškinius ir santykius, kurie susidaro apklaustos procese. Padėtis yra situacijos atspindys. Iš padėties (aplinkos), susiklosčiusios apklausiant žmogų, galime spręsti apie apklaustos pobūdį. Antai kaltinamojo atsakymas duoti parodymus apibūdina apklaustos situaciją – ji įvardijama kaip nekonfliktinė. Atsižvelgiant į konkrečių nusikaltimų tyrimo savitumus, minėta situacija dažniausiai susidaro, kai ikiteisminio tyrimo pareigūno ir kaltinamojo santykiai įtempti arba kai įtariamasis nėra suinteresuotas, kad būtų nustatyta tiesa (prieštaravimai tarp ikiteisminio tyrimo pareigūno bei kaltinamojo interesų, tikslų ir pan.).

Svarbu įsisąmoninti, kad apklaustos situacija labai dinamiška. Jos trukmė nepastovi. Ji keičiasi arba keičiama keičiantis arba pakeitus (pasikeitus) situaciją lemiančias sąlygas. Apklauskiant žmones, keičiantis aplinkybėms, keičiasi ir apklaustos situacija.

Apibendrinus tai, kas pasakyta apie apklaustos situacijas, galima suformuluoti, kad **apklaustos situacija yra visuma aplinkybių (reiškinių, santykių), atsirandančių apibrėžtu laiku apklaustos procese.**

Apklaustos situacijas pagal turinį galima skirstyti į:

- konfliktines,
- nekonfliktines (santaikines) ir
- neutralias.

Konfliktinės tyrimo situacijos dažniausiai susidaro, kai ikiteisminio tyrimo pareigūno ir kitų proceso dalyvių (liudytojų, įtariamąjo, kaltinamojo ir pan.) interesai nesutampa. Ne tiek svarbu, kas iš proceso dalyvių yra teisus ir kieno veiksmai yra teisėti, nors dėl jų elgesio tiesiogiai ir susidaro konfliktinės situacijos. Lemiamą reikšmę turi proceso dalyvių interesai. Kartais konfliktinė situacija suprantama kaip situacija, kai proceso dalyviai išreiškia nepagarbą vienas kitam arba elgiasi agresyviai. Tokias situacijas santykiškai galima pavadinti agresyviomis konfliktinėmis apklaustos (tyrimo) tyrimo situacijomis. Tačiau labai dažnai konfliktinės apklaustos (tyrimo) situacijos būna be agresyvumo ir be įžeidinėjimo požymių. Jas būtų galima pavadinti tyliomis konfliktinėmis tyrimo situacijomis. Praktiškai

jos pasireiškia tuo, kad atsisakoma duoti parodymus, slepiama tiesa, neigiamos pagrindinės (esminės) nusikalstamos veikos detalės, nepateikiami ir slepiami įrodymai, apklausiamieji sąmoningai klaidina ikiteisminio tyrimo pareigūną ir pan. Ir visa tai daroma be triukšmo, „kultūringai“ ir santūriai. Kartais tai slepiama po geranoriškumo skraiste ir pan. Tokios tylios konfliktinės situacijos yra gana pavojingos, nes jas atpažinti ir įveikti būna sunkiau negu agresyviais konfliktines situacijas. Tylios konfliktinės situacijos dažniausiai būna tikslingo pobūdžio: elgesys apgalvotas, savanaudiškas, pasirūpinta „užnugariu“ – dėl viso pikto parengti melagingi liudytojai, o kaltės įrodymai sunaikinti arba paslėpti. Agresyvios konfliktinės situacijos labiau pagrįstos proceso dalyvių emocijomis.

Nekonfliktinės situacijos dažniausiai atsiranda tada, kai proceso dalyvių ir ikiteisminio tyrimo pareigūno interesai iš esmės sutampa (nėra esminių prieštaravimų). Ir vieni, ir kiti proceso dalyviai suinteresuoti nustatyti objektyvią tiesą, prieštaravimų, kurie anksčiau buvo iškilę, pavyko išvengti.

Neutralias apklausos situacijas galima apibūdinti kaip situacijas, susidarancias tarp ikiteisminio tyrimo pareigūno ir kitų apklausos dalyvių, kai jų interesai iš esmės nėra skirtingi, bet bendradarbiauti jie nelabai nori. Pavyzdžiui, liudytojas nėra suinteresuotas bylos baigtimi, bet savarankiškai (dėl jam težinomų aplinkybių) nėra pasiruošęs atskleisti tai, kas jam žinoma. Paprastai toks liudytojas laukia ikiteisminio tyrimo pareigūno klausimų, o jeigu pareigūnas nepaklausia, žinomus faktus nutyli. Tačiau toks liudytojas nėra piktavališkai nusprendęs slėpti faktų nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno. Nuslėpti – ne, bet nutylėti, jeigu nepaklaus, – taip. Panašios situacijos susidaro taip pat tarp ikiteisminio tyrimo pareigūno ir kai kurių įtariamųjų. Dažnai iš įtariamųjų tenka girdėti: „jeigu įrodys, prisipažinsiu“ arba „prisipažinsiu tik tai, kas įrodyta“.

Apklausos situacijos dar skirstomos pagal informaciją apie situacijos apimtį į:

- individualias ir
- tipines.

Konkrečiau ikiteisminio tyrimo veiksmo situacija visuomet būna individuali. Tai priklauso nuo daugelio konkretų nusikaltimą lėmusių veiksnių, asmenų, įtrauktų į nusikaltimą, bei konkretaus ikiteisminio tyrimo pareigū-

no individualių savybių. Atliekant konkrečius atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus, susidarančios situacijos paprastai būna nepakartojamos.

Apibendrinus daugelį individualių apklauso situacijų pagal visus požymius ir turinį yra konstruojamos tipinės situacijos. Tai – dažniausiai pasitaikančios situacijos, tačiau jų negalima sutapatinti su individualiomis situacijomis. Jos yra labai svarbios rengiant kriminalistikos rekomendacijas.

Taktiniai apklauso būdai nekonflikcinėje situacijoje. Tik nustačius su apklausiamuoju abipusiu pasitikėjimu grįstą psichologinį ryšį, sudarius nekonflikcinę situaciją, prasideda apklauso dalykinė (procesinė) dalis. Po to, kai buvo užmegztas teigiamas psichologinis ryšys, būtina pasistengti gauti kuo teisingesnius parodymus.

Nekonflikcinėje situacijoje apklausiamasis dažniausiai gali klysti nei meluoti. Todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnui dažniausiai tenka korektiškai aiškinti apsirikimo priežastis. Apsirikimo priežastis dažniausiai lemia neadekvatus jutimas, suvokimas bei mąstymo ar parodymų atgaminimo trūkumai. Asmens apsirikimo priežastys:

- klaidingai arba vienpusiškai pajuto, matė, girdėjo, užuodė, užčiuopė patį įvykį, faktą, reiškinį ir pan.;
- neadekvačiai suvokė įvykį dėl asmenybės savybių ar psichologinės būsenos;
- mąstymas apie įvykį buvo neadekvatus suvokimui, apklausiamasis nesugeba adekvačiai mąstyti (fantazuoja, prideda savo);
- informacija apie įvykį neišliko atmintyje dėl atminties sutrikimo arba objektyvių aplinkybių (nauja, ryškesnė informacija ištrynė, užgožė seną informaciją, laikas, praėjęs nuo įvykio ir pan.);
- apklausiamasis nesugebėjo suformuluoti ir perteikti turimos informacijos.

Nukrypimas nuo tiesos parodymuose dažniausiai nustatomas, kai žmogaus parodymai neatitinka kitos bylos medžiagos. Bet čia reikia pabrėžti, kad tai – neabsolūtus kriterijus nukrypimui nuo tiesos atskirti; gali būti, kad kita bylos medžiaga (priežastys gali būti įvairios: piktybiškumas, ikiteisminio tyrimo pareigūno nesugebėjimas orientuotis byloje ir pan.) yra nukrypusi nuo tiesos, o parodymai yra teisingi. Čia verta prisiminti

ir jausmų reikšmę fiksuojant parodymus vaizdo įrašų. Tikri jausmai veide atsispindi anksčiau negu pasakomi žodžiai.

Požymiai, rodantys, kad būta apsirikimo, yra šie:

- nėra nustatytas suinteresuotumas bylos baigtimi;
- yra duomenų apie apklausiamojo parodymų formavimosi proceso sutrikimą;
- būta įvykių, užgožiančių (ištrinančių) atsiminimus apie nusikaltimą;
- būta ligų (sveikatos sutrikimų), kitokio pobūdžio psichikos sukrėtimų, galvos traumų, ištrinančių iš apklausiamojo atminties duomenis apie nagrinėjamą įvykį.

Nagrinėjant parodymų formavimosi proceso sutrikimus reikėtų turėti omenyje visus parodymų formavimosi etapus nuo įvykio pajutimo iki atsiminimo. Čia svarbu ne tik apklausiamojo subjektyvios, susijusios su parodymų formavimosi procesu savybės, bet ir objektyvių veiksnių poveikis konkrečiam parodymų formavimosi procesui. Pavyzdžiui, svarbu ne tik tai, kad apklausiamasis turi regos arba klausos sutrikimų, bet ir kokios matomumo sąlygos arba koks triukšmo lygis.

Išvelgęs apklausiamojo parodymuose apsirikimą bei užmarštį, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi padėti jam atgaivinti atmintį, o jeigu to negalima pasiekti – tiksliai užfiksuoti apklausiamojo parodymų susidarymo mechanizmą bei jo mąstyseną.

Prisiminti padedantys taktiniai būdai. Šios grupės taktiniai būdai naudojami per įvairias apklausas nekonfliktinių situacijų metu. Kriminalistinėje literatūroje minimi šie taktiniai būdai:

- apklausiamojo supažindinimas su kitų asmenų parodymų fragmentais;
- siūlymas pateikti faktus atsižvelgiant į įvykių nuoseklumą;
- apklausa įvykio vietoje;
- loginių uždavinių formulavimas;
- priminimas;
- detalizavimas;
- sugretinimas;
- daiktų ir dokumentų pateikimas ir kt.

Psichologai teigia, kad užmaršties atveju reikia pateikti primenančią ir kitą pagalbinę medžiagą. Tokia medžiaga gali būti ir verbalinė, ir materialinė.

Verbalinis (žodinis) priminimas gali būti įvairus. Pateikti baigtų žodinių priminimų variantų negalima. Tai priklauso nuo apklausiamojo imlumo ir ikiteisminio tyrimo pareigūno nuovokos. Galima pateikti keletą pavyzdžių.

Apklausiamajam labai bendrais bruožais primenamas įvykis nenurodant kitų smulkių detalių. Taip ikiteisminio tyrimo pareigūnas apsaugo save nuo staiga gautos informacijos iš pareigūno pakartojimo. Viena vertus, ikiteisminio tyrimo pareigūnas operuoja ne parodymais, gautais iš pirmųjų šaltinių, kartais pareigūnui pačiam sunku susigaudyti, kur jo pateiktos informacijos kartojimas, o kur paties apklausiamojo parodymai. Kita vertus, teismo metu teisiamieji, kartais ir liudytojai, savo parodymų keitimo priežastį aiškina tuo, kad informaciją apie įvykį sužinojo iš ikiteisminio tyrimo pareigūno. Šios aplinkybės leidžia teigti, kad glaustas įvykio atpasakojimas turi būti pareigūno apgalvotas ir visų pirma atsižvelgta į apklausiamojo įtaigumą.

Paprastai stiprios valios ir normalios psichinės būklės žmonėms įvykio atpasakojimo reikia tik tam, kad primintų, tokie žmonės nekartoja ikiteisminio tyrimo pareigūno informacijos.

Žodžiais galima padėti prisiminti apie įvykių (faktų, reiškinį ir pan.) laiką, vietą, žmogaus išvaizdą ir pan. Galima apklausiamajam priminti apie laiką, apie išskirtinius žmogui įvykius, svarbias datas (gimtadienius, vestuves, valstybės dieną ir pan.), religines šventes (šv. Velykas, šv. Kalėdas ir pan.), metų laikus (vasarą, rudenį ir pan.).

Primenant žodžiu apie vietovę, tikslinga nurodyti aplinkos elementus (medžius, dirvožemį, pastatus, kelius, upes, ežerus ir kita). Pavyzdžiui, apklausiant asmenį, kuris stebėjo įvykį miške, bet neprisimena, koks miškas buvo ir negali jo apibūdinti, ikiteisminio tyrimo pareigūnas galėtų padėti išvardyti medžių pavadinimus, jų išvaizdą, samanų pavadinimas ir pan.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas dažnai tenka priminti apklausiamajam apie žmogaus išvaizdą, ūgį, kūno sandarą, charakteringus judesius, veido išraišką ir pan. Klausimai šioje dalyje gali priminti subjektyvaus portreto (fotoroboto) kūrimą.

Verbalinis (žodinis) įvykių (reiškinių, faktų, ir pan.) suvokimas, taktiniai korekcijos būdai yra panašūs į žodinius laiko, erdvės ir panašius priminimus, tačiau čia apklausiamajam suteikiama kita informacija ir medžiaga. Ši medžiaga ir informacija sunkiai apibendrinama. Suvokimą tikslinti padeda artima suvokiamam įvykiui (reiškiniui, faktui ar pan.) informacinė medžiaga, beje, medžiagoje neturėtų būti alternatyvų, bet daugiau patikslinančių konkretesnių žinių.

Gautais patikslintais, konkretizuotais duomenimis galima padėti apklausiamajam prisiminti tikslesnį įvykio laiką ir kita. Per konkretizuotus ir patikslintus duomenis apie daiktų elementus (detales) įmanoma padėti suvokti daikto būklę, jo funkcinę paskirtį ir pan.

Baigiant nagrinėti suvokimo ir prisiminimų korekcijos taktinius būdus, būtina pabrėžti ikiteisminio tyrimo pareigūno sumanumo, profesionalumo, orientavimosi aplinkybėse reikšmę; lemiamas žodis čia priklauso tik ikiteisminio tyrimo pareigūnui.

Kaip jau buvo minėta, tais atvejais, kai parodymų formavimosi proceso apklausos metu nepasiseka pakoreguoti, turi būti surašytos objektyvios ir subjektyvios aplinkybės, kurios trukdė adekvačiai suvokti ir įsiminti įvykį (reiškinį, faktą ir pan.). Pavyzdžiui, apklausiamasis negali apibūdinti nusikaltėlio veido bruožų, nes yra silpnaregis, nusikaltėlį matė be akinių; arba apklausiamasis negirdėjo šūvio, nors buvimo vietoje galėjo girdėti. Apklausiamasis aiškina, kad toje vietoje, kur jis buvo šūvio metu, buvo didelis triukšmas ir girdėjosi lyg koks pliaukštelėjimas. Dažnai parodymuose užfiksuoti motyvai – nesuprato įvykio, neatsimena įvykio, nes buvo girtas.

Taigi aprašant suvokimo, priminimo bei atminties trikdžius yra sudaroma galimybė įvertinti, ar parodymai atitinka tikrovę.

Materialių įvykių (reiškinį, faktą ir pan.) primenantys daiktai gali būti įvairaus pobūdžio. Tarp jų – atskiri įvykių atspindintys daiktiniai įrodymai, fonuotraumos, vaizdo bei garso įrašai, dokumentai, kiti rašytiniai įrodymai ir pan. Tokiais primenamaisiais materialiais objektais gali būti ne tik originalai, bet jų kopijos, fotografijos ir kita, nes yra dalykų, kuriuos žodžiais yra sudėtinga papasakoti, bei reiškiniai (aplinkybės, faktai ir pan.), kurių be primenamųjų daiktų prisiminti neįmanoma. Be to, kai kuriuos įvykius lengviau prisiminti demonstruojant jų atspindžius materialiuose

objektuose. Tačiau šiuo atveju, kaip ir verbališkai (žodžiais) atpasakojant įvykį, reikia stengtis nerodyti viso vaizdo, siekiant išvengti įtaigos, neleistinų patarimų, menamųjų klausimų bei matyto vaizdo atpasakojimo.

Įvykio atspindžio materialiuose objektuose ar jų kopijose demonstravimas yra veiksmingas apklausiamiesiems, kurie mąsto vaizdais.

Ekonominėse bylose dėl turto pasisavinimo arba iššvaistymo, kontrabandos, kyšininkavimo, mokesčių piktybinio nemokėjimo ir panašiose ir jeigu byloje tiriamas ne vienas epizodas (veika), apklausa be dokumentų demonstravimo nebūna, nes tikslios datos, laiko, tikslios operacijos pavadinimo, tikslų kiekių prisiminti neįmanoma. Paprastai ūkinėse ar finansinėse bylose apklausa vyksta demonstruojant (pateikiant apklausiamajam) dokumentus arba jų kopijas. Nerekomenduojama demonstruoto (pateikto) dokumento komentuoti. Jį pakomentuoti reikia paprašyti apklausiamąjį.

Kitas veiksmingas, tačiau retai taikomas taktinis būdas yra apklausa įvykio vietoje. Šiuo atveju visa aplinka, joje esantys daiktai, augalai, kvapai ir garsai yra materialus katalizatorius, padedantis prisiminti įvykį, sukelti asociacijas, pakoreguoti suvokimo trūkumus, išryškinti įvykio aplinkybes ir objektus, kurių stebėjimas nusikalstamos veikos metu vyko trumpai arba buvo suvoktas klaidingai.

Šis taktinis būdas daro didelį psichologinį poveikį. Jį reikia taikyti labai atsargiai, kad nukentėjusiajam nekiltų antrinis, pokriminalinis stresas. Todėl būtina įvertinti nukentėjusiojo charakterį, nusikalstamos veikos pobūdį, nusikaltimu padarytą poveikį asmens psichikai ir kitas aplinkybes.

Atliekant apklausą įvykio vietoje svarbu nesupainioti šio taktinio būdo su parodymų patikrinimo vietoje veiksmu. Esminis skirtumas yra tas, kad apklausa įvykio vietoje metu apklausiamasis nedemonstruoja savo veiksmų, nepasakoja apie aplinkos elementus. Pats buvimas toje vietoje yra reikšmingas. Pakanka to, kad apklausiamasis mato tą vietą, girdi, užuodžia. Tai yra ikiteisminio tyrimo pareigūno galimybė pakeisti verbalinius skatinimo taktinius būdus materialiais, kurie daro didesnę poveikį apklausiamąjį atminčiai.

Iki šiol mes nagrinėjome apklausa priminimus bei suvokimo korekcijos taktinius būdus. Tačiau jais apklausa taktiniai būdai nekonfliktinėje situacijoje neapribojami.

Dažnai apklausiamieji nesugeba aiškiai ir suprantamai išreikšti savo minčių, ir suformuluoti parodymų, formuluodami parodymus jie nesugeba atskirti esminių nuo neesminių, antraeilių dalykų.

Tai skatina rengti papildomus apklausos taktinius būdus. Tokie būdai turėtų padėti apklausiamajam galutinai tinkamai ir teisingai suformuluoti parodymus.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnai dažnai susiduria su apklausiamaisiais, kurie, negalėdami ar nesuprasdami apklausos esmės, nenustato sau apklausos ribos. Tokie apklausiamieji daro ilgą įžangą (galvodami, kad tai svarbu) ir nesugeba „susistabdyti“. Pareigūnas turi sugebėti taktiškai sustabdyti pernelyg ilgą įžangą arba ją nutraukti, padėti apklausiamajam „užbaigti“ parodymus. Tačiau čia būtina pabrėžti mažiausiai du dalykus.

Pirma, pasitaiko, kad apklausiamieji, kurių pernelyg ilgą įžangą norima sustabdyti, sustabdžius parodymus negali sutelkti dėmesio ir tęsti parodymų. Tai žmonės, kurie pasakojimą (ir buityje) pradeda „solidžiai“, nemėgsta, kad jų pasakojimas būtų nutrauktas, po pasakojimo nutraukimo toliau negali pasakyti (bent jau ne taip entuziastingai). Taip tokių apklausiamųjų neretai pasitaiko primityvios mąstysenos žmonių.

Antra, dažnai tam tikra įžanga į parodymus yra reikalinga, jeigu apklausiamasis motyvuoja arba argumentuoja tolesnius įvykius, turinčius tiesioginę reikšmę nusikalstamos veikos tyrimui, pvz., įtariamojo parodymai apie nusikalstamos veikos motyvus, liudytojo parodymai, kodėl ir kaip jie atsirado įvykio vietoje ir pan. Be to, tam tikrame nusikalstamos veikos tyrimo etape dar nevisiškai žinoma tikroji padėtis, todėl kartais yra sudėtinga spręsti, kas apklausiamojo įžangoje yra racionalu, o kas ne.

Reikėtų pabrėžti, kad stabdyti apklausiamojo parodymus reikia apgalvotai. Tam turi būti rimtas pagrindas, atsižvelgta į apklausiamojo asmenybę ir bylos medžiagą.

Atskirti esmę nuo antraeilių dalykų apklausos metu apklausiamajam gali padėti klausimai, atskleidžiantys vienų ar kitų parodymų esmę, klausimai, konkretizuojantys ir patikslinantys parodymus. Tačiau atsakymą skatinantys klausimai – tai tie, kurie tam tikru būdu verčia priimti klausime suformuluotą pasiūlymą⁷⁶. Tokie klausimai problemiški tuo, kad ke-

⁷⁶ Kwiatkowska-Darul, V. The Role of Questions in the examination. *Jurisprudencija*. 2003, 43 (35): 91–98.

lia pavojų išsiaiškinant tikrovę. Lietuvos Respublikos BPK 183 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta įsakmi nuostata, draudžianti užduoti atsakymą menančius klausimus.

Klausimai, ryškinantys parodymų esmę, turi būti suformuluoti, kad nukreiptų apklausiamojo dėmesį į klausimuose suformuluotus įvykius (faktus, reiškinius ir pan.). Pavyzdžiui, apklausiamasis, duodamas parodymus nužudymo byloje, labiau pabrėžia aplinką, mažiau – nusikalstamos veikos veiksmus arba, kaip dažnai būna, liudytojai labiau pabrėžia savo išgyvenimus, bet mažiau – stebėtus įvykius. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas tokiais atvejais savo teikiamais klausimais turėtų nukreipti dėmesį į įvykių mechanizmo atpasakojimą.

Kreipiant apklausiamojo parodymus reikiama kryptimi, kaip tai nurodyta literatūroje⁷⁷, reikia vadovautis chronologiniu, loginiu nuoseklumu. Laikantis chronologinio nuoseklumo įvykiai atkuriami tokia tvarka, kokia jie buvo tikrovėje. Laikantis loginio nuoseklumo pirma pabrėžiamos įvykio priežastys, motyvai, o paskui – pats įvykio mechanizmas.

Klausimai, tikslinantys ir konkretizuojantys parodymus, turi padėti apklausiamajam sutelkti savo dėmesį ir giliau, smulkiau, detaliau išryškinti nusikaltimą bei jo aplinkybes.

Taktiniai apklausos būdai konfliktinėje situacijoje. Nekonfliktinėje situacijoje, nepaisant socialinių bei teisinių ikiteisminio tyrimo pareigūno ir apklausiamojo statuso skirtumų, vyrauja santaika. Konfliktinei situacijai būdinga ikiteisminio tyrimo pareigūno ir apklausiamojo nesantaika, priešprieša. Apklauso konfliktinėje situacijoje tikslas – konfliktinę situaciją paversti nekonfliktine. Apklauso taktikos būdai turi būti pagrįsti gudrybe, apsukrumu, priešininko klaidinimu (sudaryti tokią atmosferą apklauso metu, kuri verstų apklausiamąjį suklysti), jo valios priešintis palaužimu skatinant norą duoti teisingus parodymus. Ir visa tai reikia daryti teisėtomis, žmogiškomis priemonėmis, nežeminant apklausiamojo orumo.

Konfliktinė situacija dažniausiai siejama su apklausiamojo melu arba noru nuslėpti tiesą.

Melas apskritai suprantamas kaip sąmoningas tikrovės iškreipimas, tyčia pasakyta neteisybė, netiesa, apgaulė. Tuo melas skiriasi nuo sąžiningo klydimo, fantazavimo, lengvabūdiško pagyrūniškumo. Teisiniu po-

⁷⁷ *Kriminalistika, supra* note 7.

žiūriu melas – visada sąmoninga, valinga žmogaus veikla, kuria siekiama tam tikro rezultato: suklaidinti, apgauti kitą iš to turint turtinės ar kitokios naudos, išvengiant nemalonumų, atsakomybės ir pan. Čia susilieja ir loginis pažintinis, ir etinis, ir psichologinis melo aspektai.

Yra žinoma daug melo formų. Paprastai jos skirstomos pagal tai, koku laipsniu iškreipiama tikrovė. Taigi galima kalbėti apie visišką ir dalinį melą. Pirmuoju atveju kieno nors pranešamos žinios visiškai neatitinka tikrovės (pranešėjo nurodytų faktų iš tikrųjų nebuvo, jie išgalvoti). Prie visiško melo priskirtinos ir tokios melo atmainos, kai pranešėjas sąmoningai neigia iš tikrųjų buvusius ir jam gerai žinomus faktus, kai patvirtina ištiesai melagingą informaciją ir pan. Antruoju atveju tikrovė iškreipiama tik iš dalies, kai sąmoningai nutylimi, nuslepiami kurie nors faktai, tikrieji faktai iškreipiami, pakeičiami ar papildomi išgalvotais ir kt.⁷⁸

Dažniausiai melas pateikiamas žodine (verbaline) arba rašytine forma. Bet ne tik kalba yra melo laidininkas – juo gali būti ir veiksmai.

Taigi inscenizacija, simuliacija, dezinformacija, apsimetimas – taip pat nuo seno žinomos melo formos, su kuriomis tekdavo susidurti įvairių laikų teisininkams.

Melas – tai valingas ir sąmoningas nukrypimas nuo tiesos (visiškai ar dalimis). Apklausiamasis, duodamas neteisingus parodymus, ne tik suvokia, kad sako netiesą (dalinę tiesą), bet siekia klaidinti ikiteisminio tyrimo pareigūną. Melas pasireiškia tik parodymų formavimosi paskutinėje stadijoje – parodymų formulavimo stadijoje.

Konstruojant apklausos taktinius būdus būtina atsižvelgti į: informatiką, socialines psichologines, psichofizines bei moralines žmogaus savybes, logikos dėsningumus, kriminalistinę apklausos organizaciją.

Reikia įvertinti: 1) informaciją apie tiesiogines ir netiesiogines bylos aplinkybes, 2) informaciją apie apklausiamąjį, jo individualias savybes, informaciją apie nuostatas apklausos metu, 3) apklausiamojo informuotumą apie ikiteisminio tyrimo pareigūno turimą informaciją apie nusikalstamos veikos aplinkybes bei įrodymus byloje.

Pirmas aspektas yra reikšmingas tuo, kad kuo mažiau byloje yra duomenų apie nusikalstamos veikos aplinkybes, tuo ribotesnė ikiteisminio ty-

⁷⁸ Palskys, E. Melo problema teisėje. *Socialistinė teisė*. 1981, 1: 42.

rimo pareigūno iniciatyva apklausos metu. Kuo mažiau žinoma apie bylos aplinkybes, tuo sumažėja klausimų skaičius bei apklausos ribos. Ikitėisminio tyrimo pareigūnas tampa priklausomas nuo apklausiamąjo teikiamos informacijos apie aplinkybes. Sunku pritarti apklausos protokoluose dar pasitaikantiems tokio pobūdžio klausimams: „policijai yra žinoma, kodėl nesakote teisybės?“ arba „bylos medžiaga įrodyta, kodėl neigiate?“

Taktiniai apklausos būdai turi padėti kompensuoti informacijos apie nusikaltimą aplinkybių stoką (informacinį badą). Reikia pasiekti, kad apklausiamasis manytų, jog ikitėisminio tyrimo pareigūnas gerai informuotas apie nusikaltimą ir apie tai, ką apklausiamasis žino. Tam yra gana daug būdų.

Vienas iš jų – nebaigtų sakinių būdas. Jų esmę sudaro tai, kad ikitėisminio tyrimo pareigūnas taip logiškai sukonstruoja sakinį (klausimus, atsakymą), kad jo pabaigą pats, to nejausdamas, apklausiamasis baigtų. Taip pats apklausiamasis „save nuginkluoja“ ar suklaidina.

Kitas būdas: ikitėisminio tyrimo pareigūnas vartoja tikslus duomenis, pabrėžia juos. Bet jų pabrėžimas turi klaidinti apklausiamąjį: pateikta informacija turi įtikinti, kad pareigūnas žino viską (jeigu jis žino paminėtas aplinkybes, tai jis žino ir kitas, t. y. jis gerai informuotas).

Sudaroma informacijos „nutekėjimo“ inscenizacija ir pan.

Antras informacijos aspektas – žinios apie apklausiamąjo socialinę psichologinę bei fizinę būklę ir jo nuostatas apklausos metu. Jų reikšmė yra dvejopa. Žinant apklausiamąjo savybes galima panaudoti jas apklausos metu. Čia reikėtų labiau pabrėžti žinių apie apklausiamąjo nuostatas, kurių laikomasi apklausos metu, reikšmę. Tokias žinias svarbu gauti dar iki apklausos, prognozuojant apklausiamąjo elgesį. Bet tai ne visuomet įmanoma. Todėl apklausos pradžioje, vadinamojoje žvalgybos stadijoje, reikia stengtis iš atskirų frazių, judesių, mimikos, kalbos, intonacijos ir kita nuspėti, kaip apklausiamasis elgsis, ir reaguoti į tai.

Reikia stengtis pašalinti aplinkybes, kurios trukdo (baimė, savanau-diškumas ir pan.) apklausiamajam duoti teisingus parodymus.

Trečias informacijos aspektas – tai apklausiamąjo žinios apie tai, kiek ikitėisminio tyrimo pareigūnas žino apie visas nusikalstamos veikos aplinkybes. Jis tai turi slėpti. Būtina taip elgtis, kad apklausiamasis susi-

darytų vaizdą, kad pareigūnas apie tas nusikalstamos veikos aplinkybes, kurios yra apklausos dalykas, yra informuotas. Kai kada apklausos metu ikiteisminio tyrimo pareigūnui reikia slėpti savo žinias apie bylą (kada norima patikrinti parodymų objektyvumą arba siekiama suklaidinus apklausiamąjį įrodyti jo parodymų melagingumą).

Ikiteisminio tyrimo pareigūno elgesys vertinant informaciją apie nusikalstamos veikos aplinkybes gali apklausos metu keistis (apklausos pradžioje jis gali slėpti žinias, o apklausos pabaigoje – atvirksčiai – rodyti jas). Apskritai pareigūno elgesys, jo taikomi taktiniai būdai apklausos metu turi kisti.

Taktiniai būdai, paremti apklausiamojo socialinėmis psichinėmis, fizinėmis, dorovinėmis savybėmis. Žmogų apibūdina įvairios savybės, bet ne visos jos gali būti panaudotos renkantis apklausos taktinius būdus (dauguma fizinių savybių – ūgis, svoris, išorė), kai kurie fiziniai sutrikimai (regos, klausos, skonio ir pan.). Naudotis kai kuriomis žmogaus savybėmis kaip taktiniais būdais yra net amoralu (pvz., invalidumas, išorė, potrauminiai randai, mikčiojimas ir kiti įvairūs sutrikimai).

Pasirenkant apklausos taktinius būdus dažniausiai išnaudojamos šios socialinės psichologinės savybės: jausmai, emocijos, valia; iš psichofizinių savybių – ištvermė; iš moralinių savybių – sąžiningumas, humaniškumas ir kai kurios kitos.

Žmogaus emocijomis ir jausmais galima pasinaudoti atitinkamų apklausos konfliktinių situacijų metu. Tenka naudotis ir teigiamais (pvz., meile), ir neigiamais jausmais (pvz., neapykanta).

Konstruojant taktinius būdus meilės jausmo pagrindu reikėtų juos konkretizuoti (meilė moteriai (vyrui), žmonai (vyrui), sugyventinei (sugyventiniui), meilužei (meilužiui), meilė vaikams, meilė tėvams, giminėms, meilė Lietuvai, lietuvių tautai, kitoms tautoms, netgi potraukis kokiai nors meno ar sporto šakai ir pan.). Neapykanta – tai pastovus priešiškas reagavimas į nepatinkamus objektus, reiškinius, kurie prieštarauja žmogaus poreikiams, pomėgiams, vertybėms. Čia būtų galima išskirti neapykantą nusikaltimams, jų rėmėjams.

Konstruojant taktinius būdus baimės jausmo pagrindu būtina atsižvelgti į priežastį, dėl kurios žmonės duoda neteisingus parodymus arba

atsisako duoti parodymus. Taktiniuose būduose gali būti išnaudojama baimė būti nubaustam anksčiau, negu būti nubaustam už savo vaidmenį ar inkriminuojamą nusikaltimą, arba patrauktam baudžiamojon atsakomybėn už atsisakymą duoti parodymus, už melagingų parodymų davimą, arba baimė, kad nusikaltėlis liks nenubaustas ir toliau jį terorizuos, arba baimė dėl artimųjų likimo ir pan.

Pyktis paprastai pasireiškia energijos antplūdžiu, veiklos poreikiu, jis stiprina pasitikėjimą savimi, bet kartu susilpnina savikontrolę. Apklauso metu reikia skatinti pykčio keliamą apklausiamojo energijos antplūdį, stiprinti jo pasitikėjimą savimi, raginti nepasiduoti grasinimams, papirkinėjimams, neigiamai įtakai ir pan. Kartu reikia padėti apklausiamajam stiprinti savikontrolę – neišeiti už objektyvumo, tiesos ribų.

Sąžiningumas – žmogaus vertybinė orientacija, trukdanti jam netinkamai, savanaudiškai, objektyviai elgtis, kitaip sakant, tokių žmonių elgesio norma yra dorovingumas. Apklauso taktikai svarbu šią žmogaus savybę pabrėžti, panaudoti ją gaunant teisingus parodymus. Ekstremaliose situacijose daugumos elgesio paveiktas žmogaus sąžiningumas būna užslėptas arba nuslopintas. Taip pat reikia pabrėžti, kad kai kuriais atvejais, o tarybiniais metais ypač dažnai nesąžiningas, nedoras elgesys tapo įprastas. Apklauso metu kartais sąžiningas žmogaus elgesys yra į nusikaltimą įtrauktų žmonių smerkiamas, slopinamas grasinimais panaudoti smurtą arba šį panaudojus. Ikteisminio tyrimo pareigūno uždavinys – šalinti tas aplinkybes, kurios sąžiningą žmogų skatina arba verčia nesąžiningai elgtis ir žadinti žmogaus sąžiningumą.

Apklauso atžvilgiu valia yra apklauso objekto savybė ir orientyras konstruojant taktinius būdus. Vienas iš apklauso taktinių būdų tikslų – palaužti arba slopinti apklausiamojo valią priešintis, kartu reikia valią išnaudoti siekiant gauti teisingus parodymus: skatinti valią sakyti tiesą, slopinti valią meluoti. Reikia patarti apklausiamajam, kokioms nuostatom (melui, tiesai) suteikti pirmenybę, padėti jam nugalėti išorines ir vidines kliūtis sakyti tiesą, elgtis objektyviai. Todėl būtina apklausiamajam parodyti vienos ar kitos nuostatos pranašumus ar trūkumus, t. y. gresiančią žalą jam ir artimiesiems. Tačiau reikia žinoti, kad kartais tokie pamąstymai sukelia atvirkščius neigiamus rezultatus.

Apklausoos požiūriu išvermė reikalinga ikiteisminio tyrimo pareigūnui, bet pareigūnas kartu turi sugebėti tinkamai naudotis apklausiamojo išverme. Apklausiamojo išvermės negalima slopinti smurtu, fizine jėga ir pan. Dažniausiai išvermė įveikiama ilgai trunkančiose apklausose.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno uždavinys palankius jausmus ir emocijas skatinti, o kitus slopinti (neutralizuoti, palaužti, šalinti). Taip pat neigiami jausmai ir emocijos gali skatinti duoti neteisingus parodymus. Neigiami jausmai ir emocijos, neužtemdančios sveiko proto, yra veiksminga priemonė ikiteisminio tyrimo pareigūno apklausoos taktikos arsenale.

Logikos dėsningumais (dėsniais) paremti taktiniai apklausoos būdai.

Visa apklausa turi būti pagrįsta griežta vidine logika, nors išoriškai gali sudaryti chaotiškos apklausoos įspūdį. Apklausoos vidinė logika pasireiškia tuo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, laisvai kalbėdamas su apklausiamuoju ar užduodamas klausimus, teikdamas įrodymus, siekia užsibrėžto tikslo – gauti atsakymą į klausimus apie tų nusikaltimų aplinkybes, kurios rūpi ikiteisminiam tyrimui. Nebūtina pokalbį pradėti teisiškai, klausimus užduoti eilės tvarka (chronologine ar įvykių sekos tvarka), kad klausimai tiesiogiai būtų susiję su nusikalstamos veikos aplinkybėmis, ir pan., reikia taip konstruoti apklausą, kad apklausiamojo parodymai (atsakymai į neva chaotiškus klausimus) išryškintų tiriamų aplinkybių vaizdą. Reikia, kad būtų formuluojami tokie klausimai, kurie skatina atsakymus, užkertančius kelią melui, arba bent vienas kitą neigia, arba išryškina prieštaravimus parodymuose.

Prie logikos dėsningumais (dėsniais) paremtų apklausoos taktinių būdų priskiriami:

- 1) prieštaravimų panaikinimas;
- 2) įrodymų pateikimas.

Yra trijų rūšių prieštaravimai:

- prieštaravimai pačiuose apklausiamojo parodymuose,
- apklausiamojo parodymų prieštaravimai kitų žmonių parodymams,
- apklausiamojo parodymų prieštaravimas visai bylos medžiagai.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno uždavinys – nustatyti tokius prieštaravimus ir laiku jais pasinaudoti. Yra keletas būdų, kaip naudoti prieštaravimus:

- 1) gilinti prieštaravimus, dažniausiai netrukdyti apklausiamajam ir toliau duoti parodymus, prieštaraujančius kitiems įrodymams arba saviems parodymams,
- 2) užkirsti kelią prieštaravimams, dažniausiai atkreipiant apklausiamąjį dėmesį į juos. Tai priklauso nuo konkrečios ikiteisminio tyrimo ir apklausos situacijos bei nuo konkrečių apklausiamąjį savybių.

Prieštaravimus gali būti esminiai ir nepaaiškinami.

Esminiais prieštaravimais tenka laikyti tokius, kurie iš esmės kitaip nušviečia tą patį įvykį, kitaip aiškina pagrindinius dalykus arba aiškiai nesutampa. Nepaaiškinami parodymų prieštaravimai arba žmogaus parodymų prieštaravimai bus tokie, kurių negali pagrįsti pats apklausiamasis arba negali pagrįsti objektyvia bylos medžiaga. Pavyzdžiui, apklausiamasis teigia, kad matė, kaip kaltininkas grasino ginklu nukentėjusiajai, taip pat matė dūmus, sklindančius iš pistoleto vamzdžio, bet šūvio negirdėjo, nors klausia nesutrikusi; arba įvykį matė tik prabėgom, todėl visų aplinkybių nematė, nors pagrindinius dalykus papasakojo tiksliai.

Įrodymų pateikimas literatūroje priskiriamas prie loginių apklausos taktinių būdų. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad įrodymų pateikimas yra lengvas taktinis apklausos būdas, bet iš tikrųjų tai ne taip jau lengva ir paprasta. Čia būtina pabrėžti kelis dalykus.

Pirma, reikia iš visų įrodymų parinkti esminius ir tokius, kurių pateikimas gali duoti tinkamiausius rezultatus. Tokie įrodymai dažniausiai būna tie, kurie yra akivaizdūs (jiems komentarų nereikia) ir atskleidžiantys įvykio esmę, arba kurie visiškai ar iš dalies tiesiogiai griaua (neigia) apklausiamąjį parodymus. Įrodymus, kuriuos galima įvairiai vertinti ir komentuoti, reikėtų vengti teikti, nes galima gauti atvirkščią negu tikėtasi rezultatą.

Antra, reikia gerai apgalvoti įrodymų pateikimo eiliškumą; kokius įrodymus teiksime pirmiausia, o kokius vėliau. Labai svarbu, kad kiekvieno įrodymo teikimas didintų apklausiamąjį psichologinę įtampą, darytų vis didesnę psichologinę spaudimą ir poveikį. Yra du keliai: pradėti įrodymų pateikimą nuo mažiau akivaizdžių arba – atvirkščiai – nuo pačių svarbiausių, akivaizdžių (taip, kaip lošiant atidengiamos kortos). Pirmuo-

ju atveju su apklausiamuoju pradedamas katės ir pelės žaidimas, antruoju atveju – iš karto slopinamas pasipriešinimas. Pagal apklausiamojo reakciją pateikus parodymus koreguojamas įrodymų teikimo eiliškumas.

Trečia, reikia apgalvoti ir įrodymų pateikimo laiką (kada, kurioje apklausos stadijoje bus pateikti įrodymai).

3.3. Pasirengimas apklausai

Apklausa yra svarbus ikiteisminio tyrimo veiksmas, kuriam ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi ruošti gana ilgai ir kruopščiai. Apklausa turi būti planuojama, tai padeda tikslingai siekti užsibrėžto tikslo.

Pasirengimas apklausai pradedamas renkantis tinkamus organizacinius taktinius būdus, kuriais siekiama sudaryti palankias apklausai sąlygas ir gauti visapusiškus bei išsamius parodymus. Pasirengimą apklausai sudaro tokie elementai:

- 1) bylos medžiagos išstudijavimas;
- 2) apklausiamojo asmenybės ištyrimas;
- 3) apklausos dalyko nustatymas;
- 4) apklausos plano sudarymas;
- 5) apklausiamojo ir kitų asmenų iškvietimas bei techninių priemonių parengimas⁷⁹.

Išnagrinėti esamą bylos medžiagą privalu tada, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas pirmą kartą ruošiasi iškviesti apklausai apklausiamąjį, po to, kai gavo nusikalstamos veikos bylos medžiagą iš prokuroro arba savo kolegos ir iki tol buvo atliktas bylos tyrimas, apie kurį jis dažniausiai mažai žino. Tokiais atvejais labai svarbu atidžiai perskaityti visą bylos medžiagą atkreipiant dėmesį į pirminius asmenų pasisakymus, užfiksuotus pranešimuose (pranešimuose) arba pareigūnų tarnybiniuose pranešimuose, susipažinti su kriminalinės žvalgybos medžiaga, išsiaiškinti, ką būsimas apklausiamasis apie nusikalstamą veiką kalba su savo draugais ir kokios informacijos jis nenori teikti nusikaltimų tyrimo institucijoms, išsiaiškinti tokios nuostatos priežastis. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo išsiaiškinti ir nusikalstamo įvykio aplinkybes, perskaityti įvykio vietos apžiūros

⁷⁹ *Kriminalistika, supra* note 7, p. 228.

protokolą ar įvykio vietos tyrimo ataskaitą, išanalizuoti aptiktų nusikalstamos veikos vietoje pėdsakų atsiradimo priežastinius ryšius, gautus įvairiais veiksmais ir proceso prievartos priemonėmis daiktus bei dokumentus. Išstudijavęs iki tol apklaustų asmenų parodymus, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi juos sugretinti ir įvertinti naudodamas duomenis, gautus kitais ikiteisminio tyrimo veiksmais.

Tais atvejais, kada pareigūnas nusikalstamos veikos tyrimą pradėjo nuo įvykio registracijos momento, gilaus ir detalaus medžiagos studijavimo paprastai nereikia. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas paprastai neblogai atsimena (perpranta) informaciją bei asmenų parodymus ir gali greitai prisiminti tam tikrų asmenų parodymus, kitą bylos medžiagą, aplinkybes, kurios gali būti yra svarbios per būsimą apklausą. Tačiau laikui bėgant atnaujinti informaciją būtų naudinga.

Abiem atvejais būtina ištirti apklausiamojo asmenybę. Tam tikra informacija gali būti gauta iš bylos medžiagos, operatyvinių ir kriminalistinių įskaitų, medicinos, priklausomybės ligų ir psichiatrinėjų įstaigų, darbovietės, apylinkės inspektorių, draugų, kaimynų, giminių. Nemažai informacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali gauti iš oficialių dokumentų (pvz., charakteristikos iš mokymosi įstaigų, darbovietės ar gyvenamosios vietos, įvairių medicinos pažymų, administracinių bylų medžiagos ir t. t.). Pastaruoju metu nemažai informacijos galima gauti iš masinių informacinių priemonių, elektroninės žiniasklaidos ir pan. Reikiamais atvejais galima gauti ir teismo psichologo parengtą psichologinę apklausiamojo charakteristiką.

Renkamos informacijos apie asmenį pobūdis turi priklausyti nuo jo procesinės padėties byloje. Labai svarbu nepažeisti piliečių teisės į privatų gyvenimą. Konfidenciali informacija, gauta iš specialių institucijų, negali būti naudojama ir atskleidžiama viešai. Dažnai svarbu, kad apklausiamasis kuo mažiau žinotų apie turimą byloje informaciją, susijusią su baudžiamosios bylos dalyvių interesais, pomėgiais, charakteriu, pažeidimais, santykiais su giminaičiais ir su kolegomis darbovietėje, t. y. apie visa tai, kas gali trukdyti užmegzti psichologinį ryšį (kontaktą).

Gauta informacija apie apklausiamąjį leidžia nuspėti jo elgesį konkrečioje situacijoje. Išsamus asmenybės ištyrimas padeda užmegzti būtina

kontaktą su apklausiamuoju, teisingai išskirti versijas, suprasti ir paaiškinti veiksmus, nustatyti parodymų teisingumą, išaiškinti melą ir objektyviai įvertinti parodymus.

Rengdamasis apklausai ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi nustatyti įvairias duomenų apie apklausiamąjį asmenybę grupes, tai – socialiniai psichologiniai (intelektinės, emocinės, valinės, moralinės savybės); socialiniai biologiniai (lytis, amžius, sveikatos būklė) ir kiti duomenys, apibūdinantys socialinę požiūrį, jo darbą; elgesį buityje, laisvalaikio metu; duomenys apie ankstesnius teisės pažeidimus arba nusikalstamą veiklą.

Rengimosi apklausai metu būtina aiškiai apibrėžti tikslą, uždavinius ir apklausos dalyką, apgalvoti ir sudaryti apklausos planą. Plane turi atsispindėti pagrindiniai taktiniai būdai, pagrindiniai klausimai (kai kurie turi būti tiesiogiai ir preciziškai suformuluoti, pateikti nuosekliai), pateiktinų dokumentų, daiktų ir daiktinių įrodymų pavadinimai, jų pateikimo nuoseklumas ir susijusių su jais klausimų suformulavimas ir pan.

Svarbu nustatyti, kaip jau minėta, apklausos dalyką. Jis visada būna konkretus ir todėl nustatomas individualiai. Mes galime pateikti tik kai kurias rekomendacijas.

Visų pirma apklausos dalykas yra susijęs su nusikalstamos veiklos pobūdžiu. Vienas dalykas nustatomas apklausos metu tiriant nužudymus, kitas – kyšininkavimą (nors kartais šie nusikaltimai susiję).

Toliau apklausos dalykas konkretizuojamas pagal apklausiamųjų dalyvavimo nusikaltime laipsnį, jo procesinę padėtį. Vienaip apklausos dalykas bus formuluojamas įtariamajam, kitaip – liudytojui, trečiaip – nukentėjusiajam.

Apklausos dalykas priklauso nuo apklausiamąjo žinių apie nusikaltimą pobūdžio (pvz., liudytojas, kuris matė įvykį, arba liudytojas, kuris žino įtariamąjį ryšius ir pan.).

Toliau konkretizuodami apklausos dalyką pastebėsime, kad ne visiems liudytojams, ne visiems įtariamiesiems, ne visiems nukentėjusiesiems nustatomi vienodi apklausos dalyko turiniai.

Apklausa, kurios planas neparengtas, dažnai būna padrika; ikiteisminio tyrimo pareigūnas joje neaktyvus, pateikiama informacija trumpa, neįdomi ir nepadedanti išaiškinti nusikaltimo. Tai ypač pabrėžtina kalbant

apie nusikalstamų veikų vadovų, organizatorių, nusikalstamų susivienijimų narių, svarbesniųjų liudytojų apklausas.

Planuojant apklausą, svarbus yra apklausos laikas, vieta ir apklausiamojo iškvietimo apklausai būdas. Laikas pasirenkamas atsižvelgiant į piliečio socialinę padėtį, santykius darbovietėje ir darbo pobūdį. Paprastai tai vyksta darbo laiku, tačiau kartais tenka taikytis prie apklausiamojo galimybių atvykti apklausai per pietus arba baigiantis darbo diena.

Apklausos laiką galima panaudoti kaip apklausos taktikos būdo elementą. Apklausa organizuojant nusikalstamos veikos padarymo laiku (apklausos laikas primintų apie nusikaltimą) arba norint sureikšminti iškvietimo apklausai laiką, nereikėtų taikytis prie apklausiamojo darbo grafiko (užimtumo).

Įstatymas apklausos trukmės nereglamentuoja, bet apklausa be poilsio ir fiziologiniams poreikiams skirtų pertraukų gali pažeisti esmines žmogaus teises, o neleidimas atlikti žmogaus būtinų fiziologinių poreikių prilygintas žmogaus kankinimui.

Apklausos vieta yra ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro arba ikiteisminio tyrimo teisėjo darbo vieta. Praktikoje retai taikomas atskiras taktinis būdas – apklausa įvykio vietoje. Tai svarbu tais atvejais, kada apklausiamajam, patyrusiam psichologinį ar fizinį poveikį, sunku prisiminti įvykio aplinkybes, ir buvimas toje aplinkoje (aplinka, vaizdai, garsai, kvapai) padeda pagyventi įvykių prisiminimo procesą.

Apklausa gali būti rengiama neformalioje aplinkoje, apklausiamojo darbo vietoje ir net gyvenamojoje vietoje (bute).

Apklausos aplinka ikiteisminio tyrimo pareigūno darbo vietoje ir tvarka turi nuteikti rimtam pokalbiui. Labai dažnai pareigūno kabinete sukaupti daug įvairių daiktinių įrodymų, ant stalo – baudžiamųjų bylų medžiagos. Kai kur išblukusius tapetus ikiteisminio tyrimo pareigūnai „papuošia“ kino žvaigždžių, sekso simbolių plakatais ir pan. Visa tai neleidžia pakviestam į apklausą piliečiui susikaupti, o ikiteisminio tyrimo pareigūnui trukdo tinkamai panaudoti pasirinktus taktinius būdus.

Užmezgto psichologinio ryšio tvarumui turi reikšmės tai, kokią vietą kabinete ikiteisminio tyrimo pareigūnas pasiūlys apklausiamajam. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos teisėsaugos institucijose tarnybinės patalpos

ne visur atitinka reikalavimus, įgyvendinti kriminalistikos rekomendacijas kartais būna sunku. Psichologai skiria tris psichologinės erdvės zonas: „intymią“ (0,20–0,30 m), „privačią“ – iki 1 metro, socialinę – iki 3 metrų nuo asmens kūno⁸⁰. Dažnai ikiteisminio tyrimo pareigūnai, negalėdami pasirinkti, visiems siūlo tą pačią vietą.

Iškvietimo į apklausą būdų yra daug, pradedant įprastu šaukimu siuntimu paštu (telegrafu, faksu, asmeniškai įteikiant, atvesdinant), baigiant kvietimais pasitelkus elektroninius laiškus arba SMS (trumpųjų žinučių sistemą).

Lietuvos Respublikos BPK 182 straipsnyje teigiama, kad asmuo į apklausą gali būti šaukiamas telefonu ar kitais būdais, tačiau ikiteisminio tyrimo pareigūnas negalės jam taikyti proceso prievartos priemonių (atvesdinimo, baudos arba arešto). Šios priemonės galimos tik tada, kai asmuo šaukiamas tradiciniu būdu – šaukimu.

Apibendrinant galima pasakyti, kad universalus, visiems tinkamo šaukimo į apklausą būdo nėra. Kiekvienu atveju būtina atsižvelgti į kviečiamo asmens amžių, lytį, darbo grafiką, darbo pobūdį, charakterį ir apklausos į interesus.

Asmuo kviečiamas į apklausą pas pareigūną darbo dienomis ir dienos metu. Neatidėliotinais ir itin išskirtiniais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas turi teisę kviesti ir apklausti asmenį ir poilsio, švenčių dienomis ar naktį⁸¹.

Planuojant kelių asmenų apklausas toje pačioje byloje svarbu numatyti jų atvykimo eiliškumą, apklausos trukmę ir kitus susijusius su duotais parodymais veiksmus (akistatas, parodymų patikrinimus vietoje ir t. t.).

3.4. Liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausos bendri taktikos ypatumai

Liudytojas. Kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors reikšmės bylai iš-

⁸⁰ Панасюк, А. Ю. *А что у него в подсознании?* (12 уроков по психотехнологии проникновения в подсознание собеседника). 4-е изд. Москва: Дело, 2001, с. 214.

⁸¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 476.

spręsti turinčių aplinkybių (Lietuvos Respublikos BPK 78 str.). Taigi liudytojas šaukiamas, kad duotų parodymus apie bylai reikšmingas aplinkybes, t. y. apie visa, kas reikšminga bylai, ir „duotų teisingus parodymus“ (Lietuvos Respublikos BPK 83 str. 1 d.). Jis atsako už melagingus parodymus pagal Lietuvos Respublikos BK 235 straipsnį.

Taigi ne bet kas gali būti liudytoju. Liudytojas – fizinis asmuo, kuris, tyrimo institucijos manymu, turi žinių ir todėl turi duoti parodymus apie aplinkybes ir faktus, turinčius reikšmės baudžiamajam procesui, arba kuris buvo pakviestas dalyvauti procesiniame veiksme⁸². Iš šios sąvokos aiškėja, kad ir tais atvejais, kada liudytojas neduoda reikšmingų duomenų, jis vis tiek nepraranda savo procesinio statuso.

Nors dauguma liudytojų sąžiningai vykdo savo pilietinę pareigą teisingumui, tačiau kai kurie liudytojai duoda žinomai melagingus parodymus, tuo klaidina ikiteisminio tyrimo pareigūnus ir trukdo objektyviai ištirti nusikaltimą. Yra daug tokio elgesio priežasčių, mes paminėsime tik svarbiausias.

Pirma, neteisingus parodymus skatina duoti skirtingi šaukiamų duoti parodymus žmonių interesai. Nemažai žmonių, kviečiamų liudyti byloje, yra suinteresuoti bylos baigtimi. Prie suinteresuotų bylos baigtimi grupės reikėtų priskirti šiuos žmones:

- įtariamųjų giminaičius, draugus, meilužius ir pan. Baudžiamasis procesinis įstatymas šį klausimą palengvino, bet neišsprendė. Įstatymas (Lietuvos Respublikos BPK 82 str. 2 d.) uždraudė versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius;
- žmones, kurie yra netiesiogiai įtraukti į nusikaltimą arba jų elgesys nusikaltimo metu buvo amoralus. Pavyzdžiui, nelabai noriai liudija asmenys, nesuteikę pagalbos nukentėjusiems, nors tai galėjo ir turėjo padaryti pagal pilietinę pareigą, arba žmonės, kurie matė nusikaltimą, bet apie tai niekam nepranešė.

Didelį poveikį žmonių parodymams turi nusikaltimų pobūdis. Nenoriai žmonės liudija apie valstybinio, visuomeninio, akcinių bendrovių turto grobimą, kyšininkavimą, apie kitus nusikaltimus, priskirtus prie ekonominių, jeigu tais nusikaltimais nepažeisti jų interesai. Kitaip verti-

⁸² Gruza, E. Pojęcie świadka w procesie karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2002, 235: 7.

nami nusikaltimai prieš asmenį – žmonės dažniausiai noriai bendradarbiauja su ikiteisminio tyrimo pareigūnais, net buvo atvejų, kai įtariamieji (kaltinamieji), prisipažinę padarę nusikaltimą, akistatose demaskuodavo liudytojus, davusius melagingus parodymus.

Yra sąžiningai klystančių liudytojų grupė. Jų parodymams tam tikrą pobūdį suteikia neteisingai suvokti faktai arba išankstiniai atmintyje užfiksuoti įvykiai, reiškiniai ar faktai. Net Lietuvos Respublikos BPK yra norma (79 str.), kuri numato, kad negali būti šaukiamas ir apklausiamas kaip liudytojas asmuo, kuris dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus.

Sąžiningai klysti gali asmenys, turintys fizinę negalią (neregiai arba silpnaregiai ar apkurte, turintys iškreiptą uoslę, jutimo organų trūkumų ir pan.). Vertinti tokių žmonių parodymus reikia atsargiai, nes dažnai pasitaiko žmonių, kurie turi dalinių psichinių ir fizinių trūkumų, ir apklausiančiojo uždavinys yra atskirti „grūdus nuo pelų“. Bet to nenagrinėsime šiame darbe.

Nukentėjusysis. Nukentėjęs asmuo ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu apklausiamas kaip liudytojas (Lietuvos Respublikos BPK 185 str.).

Klasikinis nukentėjusiojo įvaizdis – tai asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar moralinės žalos (Lietuvos Respublikos BPK 28 str. 1 d.). Bet praktikoje nukentėjęs nėra vienareikšmiškai pasyvus nusikalstamos veikos atžvilgiu asmuo, kuriam nei iš šio, nei iš to nusikaltimu padaroma įstatyme įvardyta žala. Tokį nukentėjusįjį mes sąlygiškai pavadintume idealiuoju nukentėjusiojo tipu, kuris praktikoje, sakytume, virauja, bet nėra vienintelis.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai nurodytus asmenis dažniausiai pripažįsta nukentėjusiais, tačiau tai neatitinka baudžiamojo proceso betarpiškumo principo. Aiškinant nukentėjusiojo sąvoką išplėstai ir nesilaikant betarpiškumo principo, nukentėjusiais galima pripažinti, pvz., žuvusiojo darbo draugus, kurie neteko savo kolektyvo nario, ir višiuomenę, kuriai žmogus yra brangiausias turtas.

Nukentėjusysis, būdamas proceso dalyviu, turi gana daug teisių, išskyrus teisę ir pareigą duoti teisingus parodymus. Nukentėjusysis turi tei-

sę aktyviai teikti įrodymus, pareikšti prašymus ir nušalinimus, susipažinti su byla, apskųsti proceso subjektų veiksmus ir priimtus sprendimus, dalyvauti nagrinėjant bylą teisme.

Nukentėjusiojo teisės turi būti įgyvendintos tokia apimtimi: turėti savo atstovą, teikti įrodymus, pareikšti prašymus, pareikšti apklausiančiam nušalinimus, apskųsti apklausiančiojo, taip pat ir prokuroro veiksmus.

Nukentėjusiojo apklausoje gali dalyvauti įgaliotas atstovas, kuriuo gali būti tik aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis teisininkas arba advokatas. Įgalioto atstovo, kaip ir gynėjo, dalyvavimas apklausiant įtariamąjį daro tam tikrą poveikį: sudaro oficialumo atmosferą, kuri trukdo naudoti taktinius būdus, sukeliančius privatumo išpūdį pokalbių metu, sunkina abipusio pasitikėjimo susidarymą.

Reikšminga apklausai yra nukentėjusiojo teisė pareikšti nušalinimus (Lietuvos Respublikos BPK 57–61 str.) ikiteisminio tyrimo tyrėjui, prokurorui, t. y. visiems galimiems apklausinėjantiesiems. Tuo nukentėjęs asmuo gali pasinaudoti esant konfliktinei situacijai ir sukelti papildomų rūpesčių sprendžiant nušalinimo klausimą. Tačiau, kita vertus, nukentėjusiojo teisė nušalinti apklausiantįjį turi pastarąjį drausminti.

Nukentėjusiojo teisė pareikšti prašymus ir teikti įrodymus skatina nukentėjusiojo aktyvumą viso baudžiamosios bylos tyrimo bei teismo nagrinėjimo proceso ir tiesiogiai apklausos metu.

Nukentėjęs asmuo turi tam tikras teises vertinant įrodymus; jis gali būti apklausiamas byloje apie esančius įrodymus. Prie šios teisės pridėję jau minėtas nušalinimo teisę, teisę teikti įrodymus, pareikšti prašymus, galime tvirtinti, kad nukentėjusiojo statusas atitinka proceso šalies statusą visose baudžiamojo proceso stadijose, ir ne tik teisme.

Nusikalstamos veikos auką gali apibūdinti daug požymių, charakterizuojančių jo:

- a) asmenybę (socialiniai ir fiziniai požymiai);
- b) elgesį, kuris gali būti teisėtas arba neteisėtas;
- c) psichinę būseną;
- d) santykius su kaltininku⁸³.

⁸³ Remeikienė, Z. Nukentėjusiojo elgesys kaip įrodinėjimo dalykas baudžiamajame procese. *Socialistinė teisė*. 1977, 2: 20.

Pagal bylą dėl nusikaltimų asmens gyvybei ir sveikatai duomenis nukentėjusiojo elgesys gali būti būdingas kuriai nors visuomeninei situacijai:

- 1) nukentėjusysis pats užpuola nusikaltėlį ir toks nukentėjusiojo elgesys pastūmėja nusikaltėlį nužudyti nukentėjusįjį arba jį sužaloti;
- 2) nukentėjusysis neužpuola nusikaltėlio, bet savo elgesiu paskatina nusikaltimo asmens gyvybei ir sveikatai mechanizmą;
- 3) paties nukentėjusiojo sudarytos situacijos, palankios nusikaltimui prieš nukentėjusįjį padaryti (pvz., išgertuvės drauge su nusikaltėliu);
- 4) neigiamas nukentėjusiojo elgesys tampa postūmiu įvykdant nusikaltimą asmens gyvybei ir sveikatai (viktimologiniai aspektai);
- 5) nukentėjusiojo elgesys yra neutralus.

Įvardysime ir panagrinėsime trijų tipų nukentėjusiuosius.

Pirmam tipui priklausanis nukentėjusysis tolygus liudytojui. Jis žino kokias nors su byla susijusias aplinkybes. Antro tipo nukentėjusysis nėra visais atžvilgiais tolygus liudytojui; jis nežino su byla susijusių aplinkybių (kas būtina liudytojui) arba yra tiesiogiai susijęs su nusikaltimu. Nukentėjusiojo sąsajos su nusikaltimu gali būti įvairios. Kartais tai būna tiesioginė nusikalstamos veikos auka (moteris, kuri buvo išžaginta, nepilnametis, kuris buvo vyro lytinio išnaudojimo auka, vagystės, plėšimo, atviros vagystės aukos ir pan.). Kartais, ir tokių atvejų daugėja, nukentėjusiaisaisiis tampama dėl godumo, įstatymų nepaisymo, provokuojamo elgesio (tai dažnai pastebima turto prievartavimo byloje, kai nukentėję asmenys atsiskaito rašyti pareiškimus apie nusikaltimą, kartais nusikaltimą skatina provokuojamas moterų elgesys ir pan.).

Atskirai reikėtų nagrinėti trečiąjį tipą nukentėjusiųjų, kurie žino tam tikras bylos aplinkybes ir turi sąsają su nusikaltimu. Tačiau toji sąsaja yra neutrali ir kyla iš nukentėjusiųjų profesijos bei užimamų pareigų (gaisrininkai, policininkai, teisėjai ir prokurorai, gelbėtojai ir pan.). Kai kurie nukentėjusieji būna netiesiogiai įvelti į nusikalstamą veiką. Tai – dažniausiai nusikalstamos veikos aukos giminės (nužudytojo motina, žmona, vaikai ir pan.).

Nukentėjusiųjų tipai lemia jų apklausos turinį: apklausa siekiant gauti informacijos apie tai, kas žinoma nukentėjusiajam; apie su byla susijusius faktus; apklausa siekiant sužinoti nukentėjusiojo nuomonę apie byloje

esančius faktus; apklausa apie nukentėjusiojo santykius, apie jo santykius su įtariamuoju ir pan.

Negalima manyti liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos taktiką esant vienodą. Nukentėjusiojo apklausos taktika yra įvairesnė; jos esmę sudaro mūsų išdėstyti nukentėjusiojo ypatumai. Tačiau negalima paneigti ir liudytojo, ir nukentėjusiųjų apklausos tvarkos panašumą, tai lemia ir apklausos taktikos panašumus.

Atsižvelgdami į savo darbo patirtį, be jau minėto idealaus nusikaltėlio tipo, pateiksime tokius nukentėjusiųjų tipus:

- nukentėjęs savo veiksmais (elgesiu) provokavo nusikaltimą. Tai gali būti aktyvūs ir pasyvūs veiksmai (elgesys).
Pavyzdžiui, teigianti buvusi išžaginta nukentėjusioji pati savo noru aplankė įtariamąjį jo bute (viešbučio kambaryje), kai kitų žmonių ten nebuvo, glėbesčiavosi, bučiavosi su juo, buvo apsinuoginusi ir pan. Pasyvios provokacijos pavyzdys – nukentėjusysis nuosavą šaunamąjį ginklą saugojo užtaisyta. Išgertuvių metu jo draugas, žaisdamas su ginklu, netyčia paspaudė gaiduką ir sužalojo ginklo šeiminką;
- nukentėjęs pats buvo nusikalstamos grupės (susivienijimo ir pan.) narys, aktyviai dalyvavo grupei darant nusikaltimus;
- nukentėjo todėl, kad pats elgėsi nusikalstamai arba bent neteisėtai. Pavyzdžiui, asmuo norėjo apiplėšti kitą asmenį. Užpuolimo metu užpuolikas buvo sužeistas (nušautas, patyrė vienokius ar kitokius kūno sužalojimus ir pan.);
- nukentėjusieji inscenizuoja užpuolimą, vagystę, plėšimą ir pan. siekdami nuslėpti kitą nusikalstamą veiką, gauti materialinės ar moralinės naudos;
- nukentėjęs asmuo gyvena nusikalstamą gyvenimą (nemoka valstybei mokesčių, ima kyšius, daro kitas nusikalstamas veikas, ypač turтино pobūdžio), vengia atskleisti prieš jį padarytą nusikaltimą, atsisako rašyti pranešimus apie nusikaltimą, slepia jį arba nusikalstamos veikos esmę. Tuo siekiama, kad nekiltų viešumon nukentėjusiojo turtingumas, jo nusikalstami ar intymūs ryšiai ir t. t.;
- nukentėjęs pagal konkretaus įvykio raidą galėjo būti nusikalstamos veikos, kurios metu nukentėjo, kaltininkas.

Nukentėjusiųjų apklausos taktikai turi jų interesai baudžiamajame procese.

Nukentėjusiųjų interesus baudžiamajame procese galimas skirstyti į:

- normalius,
- savanaudiškus ir
- kerštingus.

Normalūs nukentėjusiųjų interesai sutampa su baudžiamojo proceso įstatymu, jo ginamais interesais gauti adekvatų padarytos žalos atlyginimą.

Savanaudiški interesai pasireiškia įvairiai – jie gali būti turтино ir ne-turтино pobūdžio:

- pasipelnėti iš savo ir kitų nelaimės (dažniausiai tai pasireiškia pa-didintai vertinant materialinę žalą, net klastojant dokumentus);
- pasipelnėti padidintai įvertinus moralinę žalą (pareikalavus didelės sumos kaip susitaikymo tarp kaltininko ir nukentėjusiojo sąly-gos ir pan.);
- išvengti baudžiamosios, moralinės ir kitos atsakomybės: nusikals-tamos veikos inscenizavimo atvejais;
- nuslėpti savo amoralų elgesį, nusikalstamą gyvenimo būdą ir pan.

Keršto interesas siejamas su iškreiptu teisingumo jausmu, kuris gali būti motyvu sutirštinti spalvas parodymų metu.

Liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos bendra procesinė tvarka. Prieš pradėdant nagrinėti veiksmus, trukdančius liudytojams ir nukentėjusiems duoti teisingus parodymus, reikėtų aprašyti bendrą liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausos tvarką, reglamentuotą Lietuvos Respublikos BPK 183 straipsnyje.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prieš pradėdamas apklausą, įsitikina liudytojo (nukentėjusiojo) tapatybe, išaiškina jam jo pareigą teisingai pa-pasakoti visa, kas jam žinoma byloje, ir įspėja dėl atsakomybės už žinomai melagingų parodymų davimą (Lietuvos Respublikos BK 235 str.).

Apklausos pradžioje ikiteisminio tyrimo pareigūnas nustato, kokie liudytojo (nukentėjusiojo) santykiai su įtariamuoju.

Apklausa dėl bylos esmės pradėdama pasiūlymu papasakoti visa, kas jam žinoma apie aplinkybes, dėl kurių jis pašauktas kaip liudytojas (nu-

kentėjusysis). „Liudytojas apklausiamas apie faktus, apibūdinančius kaltinamojo demografinius duomenis (amžių, profesiją, specialybę ir kt.); psichines ir fiziologines savybes (fizinę jėgą, fizinę ir psichinę sveikatos būklę ir pan.); socialines savybes (požiūrį į darbą, elgesį darbo kolektyve, šeimos buitines sąlygas, visuomeninę veiklą ir kt.); dorovines bei psichologines savybes (cinizmą, gobšumą, dalyvavimą antisuomeninėse grupuotėse ir pan.); elgesį po nusikalstamos veikos padarymo (kuris gali būti teigiamas (šalinant padėjusias padaryti nusikaltimą priežastis, sąlygas ir kitas aplinkybes, kurios patvirtina, kad įtariamasis nuoširdžiai prisipažino ir gailisi padaręs nusikaltimą) ir neigiamas (įtariamasis klastoja arba naikina įrodymus, grasina liudytojams ir pan.).“⁸⁴ Apklausiamajam papasakojus tai, kas jam yra žinoma, gali būti teikiami klausimai. Klausinėti pradedama tada, kada įsitikinama, kad liudytojas (nukentėjęs) ne viską pasakė arba melavo.

Liudytojas ir nukentėjusysis negali atsisakyti duoti parodymus ir duoti melagingus parodymus. Išimtį sudaro atsisakę duoti parodymus įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo šeimos nariai arba artimi giminaičiai; jie byloje gali būti apklausiami kaip liudytojai tik tuomet, jeigu jie sutinka. Tokie asmenys gali atsisakyti duoti parodymus visiškai arba atsakyti į atskirus klausimus. Įstatymas draudžia versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ir artimus giminaičius (Lietuvos Respublikos BPK 82 str.).

Įstatymas taip pat saugo liudytoją bei nukentėjusįjį nuo vertimo duoti parodymus pavartojus smurtą, grasinimus, papirkimus (Lietuvos Respublikos BK 233 str.), baudžia už poveikį nukentėjusiam asmeniui, kad šis susitaisyti su kaltininku, naudojant smurtą ar kitokią prievartą (Lietuvos Respublikos BK 234 str.). Tam pačiam apsaugos tikslui iš esmės padeda baudžiamojo proceso normos apie liudytojų ir nukentėjusiųjų įslaptinimą (Lietuvos Respublikos BK 198–204 str.) bei atsakomybę už valstybės paslapties atskleidimą (Lietuvos Respublikos BK 125 str.), nes nukentėjusiojo ir liudytojo asmens tapatybę nurodantys duomenys, įforminti ir įslaptinti Lietuvos Respublikos BK 201 straipsnyje nustatyta tvarka, sudaro valstybės paslaptį.

Tačiau praktikoje ne visada veikia čia išdėstytos normos (valstybė dar nesugeba užtikrinti teisėtumo šalyje ir kartu apsaugoti liudytojus, nuken-

⁸⁴ Kazlauskas, M.; Rinkevičius, J. *Asmenų parodymai baudžiamajame procese*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1991, p. 9.

tėjusius nuo grasinimo, smurto ir pan.), todėl apklausos metu susidaro konfliktinės situacijos.

Taktinių būdų pasirinkimą ir jų turinį lemia tai, kokia situacija susidarė apklausos metu. Apklausos situacijos skirstomos į:

- 1) konfliktines,
- 2) nekonfliktines,
- 3) neutralias.

Situacijos pobūdis dažniausiai aiškėja dar prieš apklausą, jis priklauso nuo daugelio aplinkybių, tokių kaip padarytos nusikalstamos veikos pobūdis, pati apklausiamąjo asmenybė ir kt. Užsienyje apklausos taktikos būdai nagrinėjami skirstant apklausos situacijas į tas, kurių metu apklausiamasis būna nekantrus ir apimtas baimės jausmo, ir apklausas, kurių metu pasireiškia pykčio jausmas. Kaip matyti, vyrauja psichologinis apklausos situacijų skirstymas. Atsižvelgdami į tai, mes taip pat pabrėšime psichologinį aspektą nagrinėdami konfliktines apklausos situacijas.

Konfliktinės situacijos apklausiant liudytojus ir nukentėjusiuosius atsiranda dėl įvairių priežasčių ir aplinkybių. Tarp jų – grasinimai, smurtas ir baimė, papirkinėjimas, nusikalstamos veikos pobūdis, liudytojo ir nukentėjusiojo vaidmuo nusikalstamos veikos mechanizme, suinteresuotumas bylos baigimi.

3.5. Įtariamąjo apklausos taktikos ypatumai

Pagrindinis baudžiamąjo proceso dalyvis – įtariamasis. Dėl jo viso ikiteisminio ir teismo tyrimo metu yra „laužomos ietys“. Visos nusikaltimų tyrimo procesinės ir neproceninės priemonės ir apklausa skirtos jį identifikuoti (nustatyti).

Atliekant įtariamąjo (kaltinamojo) apklausą svarbu atsižvelgti ne tik į bendras kiekvienam žmogui būdingas, bet ir į specifines savybes.

Įtariamiesiems būdingos „nusikalstamos specialybės“ yra įvairios. Jas galima skirstyti pagal nusikalstamas veikas, įvardytas Baudžiamajame kodekse.

Įtariamųjų „specialybė“ yra reikšminga tuo, kad pagal ją mes nustatom, kokių visuomenei priimtinių vertybių nusikaltėlis nevertina ir dėl to į jas kėsina. Tai savo ruožtu nurodo nusikaltėlio nuostatas, vertybines orientacijas ir pan.

Labai svarbu prieš apklausą nustatyti apklausiamo įtariamojo padarytos nusikalstamos veikos motyvus. Tokių būna gana daug – nuo nurodytų baudžiamajame kodekse (sunkinantys atsakomybę ar kvalifikuojantys nusikaltimą) iki buitinių. Tarp tokių motyvų gali būti savanaudiškumas, kerštas, baimė, pavydas, įvairūs šeiminiai nedarnumai, sunkios gyvenimo sąlygos, neteisingai suprastos draugystės motyvai, besiribojantys su valiūkiškumu, ir pan. Nusikalstamos veikos motyvai gali būti ir gana teigiami: dėl meilės, draugiškumo, šeimos garbės ir pan. Nepilnamečių nusikaltimai dažnai ribojasi su valiūkiškumu, išdaigomis ir pan. Šiuos motyvus galima skirstyti smulkiau, pvz., savanaudiškumą galima skirstyti į turtinio ir moralinio pobūdžio savanaudiškumą.

Nusikaltimų motyvai yra įvairūs – nuo pačių žemiausių iki patriotinių, teigiamų ir kilnių, pvz., būtinosios ginties ir būtinąjo reikalingumo, nors ir peržengia jų ribas.

Didelę įtaką įtariamojo elgesiui apklausos metu daro jo nusikalstama praeitis. Čia nesvarbu, ar teistumas buvo panaikintas dėl senaties, ar dėl amnestijos arba patenkinus malonės prašymą. Viena vertus, svarbu, kiek nusikaltimų buvo padaryta iki apklausos, kiek būta teistumų, taip pat labai svarbu, kur įtariamasis atliko bausmę, ar buvo laisvės atėmimo vietose, ir net tai, kuriose iš jų atliko laisvės atėmimo bausmės laiką. Pagal tai galima spręsti, kokias nusikalstamo pasaulio vertybes jis gerbia, kokių laisvės atėmimo vietų elgesio „taisyklių“ laikosi ir pan.

Svarbu suvokti galimą įtariamojo elgesio pobūdį ir interesų grupę apklausos metu.

Negalima neigti, kad yra įtariamųjų, kurių interesai sutampa su apklausančiųjų interesais nustatyti tiesą, t. y. teisybės siekis. Yra įtariamųjų, kurie patys atvyksta ir prisipažįsta padarę nusikaltimą. Tai paprastai būna žmonės, kurie nusikaltimą padarė didžiai susijaudinę (nors ir galėjo suprasti savo veiksmy padarinius) arba nusikaltimą padarė vedami ne žemų paskatų (bent jų nuomone), o vadovaudamiesi kilniais motyvais.

Didžiausiai daliai įtariamųjų yra būdingi savanaudiški interesai, kurie yra itin skirtingi. Dažniausiai siekiama:

- išvengti baudžiamosios atsakomybės;
- švelninti bausmę;

- padėti išvengti atsakomybės bendrininkams ir nusikalstamos veikos organizatoriams, ypač jeigu jie yra giminės arba geri draugai;
- išvengti grupinės atsakomybės, kurią įtariamieji supranta kaip griežtesnę;
- menkinti savo vaidmenį grupiniame nusikaltime, gaujoje, susivienijime ir pan.;
- parodyti, kad jo nusikalstamas elgesys susidariusioje situacijoje buvo neišvengiamas (kitaip jis elgtis negalėjo);
- parodyti, kad nusikaltimas buvo padarytas dėl susiklosčiusių sunkių materialinių sąlygų, nusišlyti tikras nusikalstamos veikos paskatas, ypač jeigu jos buvo žemos ir visuomenės itin smerkiamos;
- kiti interesai, kurie dažniausia yra susiję su atsakomybę lengvinančiomis aplinkybėmis.

Įtariamojo apklausos taktika turi atitikti bendruosius kriminalistikos taktikos reikalavimus, ją sudaro:

- pasirengimas apklausai;
- apklausos darbinis etapas;
- fiksavimo etapas;
- apklausos rezultatų analizė ir įvertinimas.

Tačiau visais įtariamojo apklausos etapais ikiteisminio tyrimo pareigūno darbas daug sudėtingesnis negu nukentėjusiojo arba liudytojo apklausos metu. Tai lemia ne tik tai, kad dažniausiai įtariamasis aktyviai arba pasyviai priešinasi ikiteisminio tyrimo pareigūnui ir trukdo atlikti ikiteisminį tyrimą meluodamas, naikindamas pėdsakus, darydamas poveikį liudytojams ir nukentėjusiesiems, bet ir tai, kad pareigūnas, atlikdamas ikiteisminio tyrimo veiksmus, tarp jų ir apklausą, privalo laikytis specialiai šiai procesinei figūrai skirtų procesinių taisyklių.

Didelę įtaką įtariamojo apklausai turi ikiteisminio tyrimo situacija, susidariusi įtariamojo sulaikymo metu arba tuoj pat prieš apklausą. Asmeniui pareikštas įtarimas ar sulaikymas su įkalčiais įvykio vietoje gali būti netikėtas. Šioje situacijoje ikiteisminio tyrimo pareigūnas prieš apklausą turi tam tikrą taktinį pranašumą, nors tais atvejais, kai įtariamasis asmuo sulaikomas su įkalčiais, ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali ir nežinoti

reikiamos informacijos apie įtariamojo asmenybę. Jeigu įtariamasis apie apklausą žino iš anksto, pareigūnas negali pasinaudoti netikėtumu, tačiau gali daug kruopščiau pasirėngti apklausai.

Atvykimas ir prisipažinimas padarius nusikaltimą yra lengvinanti atsakomybė aplinkybė tik tada, kai kaltininkas savanoriškai atvyksta į ikiteisminio tyrimo ar prokuratūros instituciją, į teismą arba kitą valstybinę instituciją ir nuoširdžiai prisipažįsta padaręs nusikaltimą.

Atvykimas ir prisipažinimas padarius nusikaltimą užfiksuojamas protokole, kuriame nurodoma, kokį nusikaltimą padarė asmuo, atvykęs ir prisipažinęs valstybiniam organui, nurodomos šios nusikalstamos veikos aplinkybės. Protokolas apie atvykimą ir prisipažinimą padarius nusikaltimą, nors asmeniui dar nėra pareikštas joks įtarimas, gali būti vada pradėti ikiteisminį tyrimą.

Be abejo, prisipažinimai gali būti melagingi. Kriminalistikoje skiriamos dvi melagingų prisipažinimų situacijos: paprasta (savo kaltės slėpimas) ir sudėtinga (savo kaltės slėpimas ir kitų asmenų kaltinimas). Melagingi prisipažinimai yra susiję su kaltės įvertinimu. Čia dažniausiai susiduriama su dviem atvejais: 1) kai dalyvavimas ir prisidėjimas prie nusikalstamos veikos visiškai neigiamas; 2) kaltė neigiamą pripažįstant iš dalies prisidėjus prie nusikalstamos veikos. Vertinant šias situacijas vien žodinės informacijos nepakanka.

Apklausiant įtariamąjį svarbu atsižvelgti ir į žodinius, ir į nežodinius signalus. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atsižvelgdamas į apklausiamojo žodžius, gali spręsti apie jo psichologinę būseną. Šiurkšti kalba gali rodyti nervinimąsi, o ypač lėtas kalbėjimas verčia manyti, kad asmuo stengiasi viską suplanuoti ir apgalvoja kiekvieną savo sakomą žodį. Nežodiniai signalai – tai kūno kalba. Galima paminėti keletą požymių, kurie išduoda, kad apklausiamasis meluoja:

- a) prakaitavimas;
- b) veido spalvos pokyčiai (raudonavimas arba išblyškimas);
- c) burnos džiūvimas. Jis yra pastebimas, kai asmuo labai dažnai pradeda ryti seiles arba laižo lūpas;
- d) pulso padažnėjimas;
- e) padažnėjęs kvėpavimas;

- f) dažnas mirksėjimas;
- g) didesnis negu įprastinis akių išsiplėtimas⁸⁵.

Kriminalistinėje literatūroje minimos aplinkybės, kurios suteikia galimybę kelti prielaidas dėl parodymų melagingumo:

- 1) įvairių duomenų pateikimas;
- 2) netikslūs, nekonkretūs duomenys;
- 3) parodymų sutapimas smulkmenose;
- 4) prasitarimai apie įvykio detales ir pan.;
- 5) silpnas parodymų emocionalumas;
- 6) apklausiamasis savo parodymus argumentuoja nesuinteresuotumu bylos baigtimi;
- 7) apklausiamasis vengia atsakyti į konkretų, atvirą klausimą.

Žinomi du psichikos mechanizmai, sunkinantys įtariamojo elgesio kaltės įrodinėjimą:

- 1) represija – kai iš atminties išstumiami faktai, sukeltantys ypatingą psichinį susijaudinimą. Paveiktas represijos įtariamasis gali atsiskyti duoti parodymus teigdamas, kad neatsimena, arba užpildyti trūkstamą informaciją netikrais prisiminimais;
- 2) inhibicija – kai atmintyje blokuojami visi prisiminimai, susiję su pavojaus šaltiniu, ir tai pasireiškia jo elgsenoje. Tai gali sukelti neadekvati ikiteisminio tyrimo pareigūno verbalinė agresija.

Vienas iš būdų įveikti netikrus prisiminimus yra savarankiškas įtariamojo veiklos nusikalstamos veikos dieną aprašymas protokole. Rankraščio analizės metu bus galima išskirti tuos momentus, kuriais įtariamasis patyrė didžiausią psichinę įtampą. Būtent tai padės atskirti netikrus prisiminimus nuo teisingų parodymų.

Įtariamieji toje pačioje byloje turi būti apklausiami atskirai vienas nuo kito. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi imtis visų priemonių, kad jie negalėtų susižinoti iki apklausos.

---

⁸⁵ Swanson, Ch. R.; Chamelin, N. C.; Territo, L. *Criminal investigation*. New York: The McGraw-Hill, 1996, p. 242.

3.6. Mažamečių ir nepilnamečių apklauso taktika

Pagrindiniai taktiniai sunkumai, su kuriais susiduria ikiteisminio tyrimo pareigūnai apklausdami nepilnamečius įtariamuosius ir kaltinamuosius, susiję su trimis specifinėmis priežastimis:

- 1) nepakankamu paauglystės psichologijos išmanymu;
- 2) nesugebėjimu įvardyti tų nepilnamečio asmeninių savybių, kurios gali būti reikšmingos taktikai;
- 3) nežinojimu, kaip apklauso metu panaudoti konkrečias asmenybės savybes įgyvendinant taktinius būdus.

Nepilnamečių apklauso ypatybes galima išnagrinėti per šiuos ker-
tinius nepilnamečių apklausą lemiančius blokus: procesinę nepilnamečio
apklauso tvarką, nepilnamečių asmenybės ypatumus, nepilnamečių ap-
klauso poveikio ypatumus, apklauso poveikį nepilnamečių elgesiui.

Procesinė nepilnamečio apklauso tvarka. Apklauso taktikai svarbi
apklausiamųjų šaukimo tvarka. Nors naujajame Baudžiamojo proceso ko-
dekse nebėra atskiros nepilnamečio šaukimo tvarkos, jos reikšmė apklauso
taktikai nesumažėjo. Rekomenduojama jaunesnį kaip šešiolikos metų am-
žiaus asmenį šaukti per tėvus ir kitus atstovus pagal įstatymą. Suprantama,
kad šiuo atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas praranda netikėtumo prana-
šumą. Tačiau dažnai tai gali būti kompensuota kitais taktiniais būdais.

Atsižvelgiant į daugumos nepilnamečių asmenybės bruožus, yra
tikslinga parinkti tokią apklauso vietą, kuri mažintų ikiteisminio tyrimo
pareigūno ir apklausiamojo santykių oficialumą, kad pati apklauso vieta
ir jos aplinka padėtų nepilnamečiui atsipalaiduoti, būti savimi. Sunku re-
komenduoti nepilnamečių apklauso vietos variantus. Pažymėsime, kad,
išskyrus ikiteisminio tyrimo pareigūno kabinetą, nepilnamečių galima ap-
klausti mokykloje, darbo vietoje, jo namuose, vietoje, kur jis praleidžia
laisvalaikį ir pan. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi užtikrinti, kad per
visą nepilnamečio apklausą niekas neįeitų į patalpas.

Tačiau kai kuriuos nepilnamečius, atvirksčiai, palankiai veikia oficia-
lumas. Oficialumas jam primena atsakomybę, parodo, kad nejuokaujama,
o apklausa gali turėti tam tikrą poveikį jo likimui.

Iš procesinių nepilnamečių apklauso nuostatų reikėtų ypač pabrėžti,
kad apklausiant jaunesnį kaip aštuoniolikos metų amžiaus liudytoją gali

dalyvauti jo atstovai arba proceso dalyvių prašymu ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas (Lietuvos Respublikos BPK 186 str. 3 d.). Per nepilnamečio įtariamąjį apklausą, išskyrus reikalavimus nepilnamečio liudytojo (nukentėjusiojo) apklausai, būtinas gynėjo dalyvavimas (Lietuvos Respublikos BPK 51 str.). Ikteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje, kurioje privalo dalyvauti prokuroras, taip pat turi teisę dalyvauti įtariamasis su savo gynėju (Lietuvos Respublikos BPK 184, 186 str.).

Tėvai ar kiti atstovai pagal įstatymą dalyvaudami apklausiant nepilnamečių gali padėti išaiškinant nepilnamečiui įtarimo esmę, tiriamos bylos reikšmingumą ir kitas aplinkybes. Taip pat jų dalyvavimas didina gynėjo atsakomybę ginant nepilnamečio teises. Jie gali paveikti apklausiamąjį ir tokiu būdu trukdyti gauti teisingus parodymus arba, atvirkščiai, gali skatinti duoti teisingus parodymus. Tai priklauso nuo tėvų požiūrio. Dažnai būna taip, kad tėvų ar kitų atstovų pagal įstatymą požiūris į vaikus ar globotinius nesikerta su ikiteisminio tyrimo pareigūno nuostata. Dažniausiai nuomonės nesutampa ne dėl objektyvios tiesos nustatymo, o dėl priemonių, kurių imamas prieš nepilnamečius. Kita vertus, tėvai ar juos atstojantys asmenys ikiteisminio tyrimo stadijoje turi turėti teisę: žinoti įtarimo, pareikšto nepilnamečiui, esmę, teikti asmeniškai įrodymus, ikiteisminio tyrimo pareigūno leidimu dalyvauti tyrimo veiksmuose, žinoti apie vienos ar kitos kardomosios priemonės paskyrimą, apskūsti pareigūnų veiksmus, susipažinti su baigto tyrimo medžiaga ir t. t.

Kartais vienas iš tėvų, neigiamai vertindamas savo vaiko nusikaltimą ir siekdamas, kad jis pasitaisyty, nedaro nieko, kas galėtų pakenkti ikiteisminiam tyrimui. Kita vertus, tėvai dažnai vertina savo vaikų padarytą nusikaltimą kaip vaikišką elgesį ir mano, kad jie gali pasitaisyti netaikant procesinių prievartos priemonių. Tėvai dažniausiai linkę pagražinti nepilnamečio asmenybę.

Dažnai tėvai stengiasi, kad jų vaikai išvengtų atsakomybės. Dalyvaujant tėvams paauglys gali patirti baimės, gėdos jausmą, jautriai reaguoti į tėvų emocijas, sekti jų mimiką, gestus, ir, atsižvelgdamas į tai, duoti parodymus.

Bet kuriuo atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi būti informuotas apie tėvų nuostatas apklausiant nepilnamečių (ir spręsti, kviesti arba

nekviesti tėvus dalyvauti apklausoje). Tačiau reikia žinoti, kad uždrausti tėvams ar atstovui pagal įstatymą dalyvauti apklausoje negalima.

Psichologas dalyvauja apklausoje kaip specialistas, jo dalyvavimą teismo apklausos procese trumpai galime vertinti taip: jam turi būti suteikta galimybė susipažinti su bylos aplinkybėmis, susijusiomis su nepilnamečio apklausa, taip pat su nepilnamečio asmenybę charakterizuojančiais duomenimis. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo išsiaiškinti į nepilnamečio šeimos aplinkybes ir išsiaiškinti sąlygas, kurios turėjo įtakos darant nusikalstamą veiką. Nurodomi tokie duomenys, kuriuos reikia surinkti apie nepilnamečių įtariamąjį:

- 1) duomenys apie šeimą;
- 2) duomenys apie užimtumą;
- 3) duomenys apie elgesį gyvenamojoje vietoje, mokykloje ar darbo vietoje (kai jis dirba).

Tyrimo metu būtina atkreipti ypatingą dėmesį į suaugusių kurstytojų ir kitų nusikalstamos veikos bendrų išaiškinimą.

Baudžiamojo proceso kodekse nėra atskiros normos, reglamentuojančios apklausos trukmę, pertraukas valgyti, ilsėtis. Nepilnamečio apklausa, kaip ir suaugusio asmens, negalima nakties metu nuo 22 val. iki 6 val. (Lietuvos Respublikos BPK 27 str.). Kriminalistinėje literatūroje seniai ir ne kartą aptarta nepilnamečio apklausos trukmė pagal amžiaus tarpsnius. Mažametį, kurio amžius nuo 5 iki 7 metų, rekomenduojama klausinėti iki 15 minučių, po to turėtų būti daroma pertrauka, nuo 7 iki 10 metų – iki 20 min., 10–12 metų nepilnamečių – klausinėti iki 25 minučių, o nuo 12 metų – iki 30 minučių. Tiesa, reikėtų pažymėti, kad čia nurodomas apklausos darbinės stadijos laikas. Pasirengimo ir psichologinio ryšio užmezgimo laikas, mūsų nuomone, čia nenurodytas.

Atskirų grupių nepilnamečių apklausos taktikos ypatumai

Nepilnamečio liudytojo (nukentėjusiojo) apklausos taktikos ypatumai. Atsižvelgiant į nepilnamečio santykį su byla ir kitas aplinkybes skiriamos tokios nepilnamečių liudytojų grupės:

- a) mačiusieji ir kiti asmenys, tapę kokių nors įvykių, susijusių su nusikalstamos veikos padarymu, liudytojais;
- b) nukentėjusieji;

- c) paaugliai iš artimiausios nepilnamečio įtariamojo aplinkos;
- d) paaugliai, kurie buvo nusikalstamos veikos bendrininkai, tačiau buvo atsakyta pradėti jų veiklos tyrimą ir pan.;
- e) mažamečiai liudytojai⁸⁶.

Rengiantis mažamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausai, būtina surinkti kuo daugiau duomenų apie nepilnamečio asmenybę. Be bendro pobūdžio duomenų apie mažamečio asmenybę (nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygos, vaiko santykiai su kitais asmenimis, bendras išsivystymo lygis, charakterio ir elgesio ypatumai, kalbos, jutiminių organų defektai ir kt.), skiriami ir specialaus pobūdžio duomenys, kuriuos būtina išsiaiškinti ruošiantis mažamečio apklausai:

- vaiko supratimo apie naują situaciją ir jos elementus laipsnis;
- vaiko aktyvumo tiriamoje situacijoje laipsnis ir emocinė būseną;
- vaiko požiūris į įvykio dalyvius ir į patį įvykį;
- kaip ir su kuo leido laiką mažametis nuo įvykio iki apklausos;
- ar vaikas kam nors pasakojo apie įvykį, kaip nusikalstamos veikos tyrimas buvo aptartas namuose.

Renkantis apklausos laiką reikia nepamiršti, kad kuo mažiau laiko praėjo nuo padarytos nusikalstamos veikos iki apklausos, tuo išsamesni ir tikslesni asmenų parodymai. Tiksliausius parodymus galima gauti laikotarpiu per pirmas tris dienas. Tačiau asmens, patyrusio didelį dvasinį sukrėtimą, apklausą reikėtų atidėti dėl moralinių ir psichologinių priežasčių. Kviečiant nepilnametį į apklausą geriau nesirinkti laiko, kai nepilnametis turi būti mokykloje, nebent tai būtų taktinis sumanymas.

Psichologinio ryšio su nepilnamečiu užmezgimas ir palaikymas per apklausą priklauso:

- nuo to, kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išsprendė apklausos organizacinius klausimus (kai kuriuos iš jų mes jau aptarėme);
- nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno profesionalumo ir jo moralinių bei psichologinių savybių;
- nuo nepilnamečio asmenybės, jo socialinio apleistumo lygio;

⁸⁶ Кузнецова, С. В.; Кобцова, Т. С. *Тактика допроса несовершеннолетних*. Практическое пособие. Москва: Экзамен, 2004, с. 45.

- nuo nepilnamečio pasirengimo bendrauti su ikiteisminio tyrimo pareigūnu.

Kad būtų lengviau užmegzti psichologinį ryšį ir jį palaikyti, rekomenduojama nepilnamečius apklausti jų namuose dalyvaujant tėvams arba specializuotose socialinio darbo su nepilnamečiais padalinuose ar įstaigose⁸⁷, visuomeninėse organizacijose, kurių patalpos pritaikytos bendrauti su vaikais.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno informacinis ir psichologinis pranašumas leidžia jam naudoti apklausa darbinėje stadijoje įvairius taktinius būdus, padedančius nepilnamečiui prisiminti įvykio aplinkybes. Tam gali būti naudingi analogijos, palyginimo, kontrolinių ir skatinančių prisiminti klausimų, žvelgimo į įvykį iš skirtingų pusių metodai, kurie gali padėti nepilnamečiui prisiminti primirštas aplinkybes. Prisiminimo pradinė stadija prasideda nuo priminimo apie tai, kad jis turi pasakyti kažką svarbaus. Prisiminimai kartu su atsakomybe, kurią jaučia nepilnametis, reikalauja iš jo labai daug jėgų. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi atpažinti tuos skatinamuosius motyvus, kuriais vadovaujasi nepilnametis, ir juos palaikyti. Kai nepilnametis ilgai galvoja tylėdamas, jo psichologinė būklė gali pereiti į paradoksalų tarpinį, kai nepilnametis praranda prisiminimo motyvus ir kartu praranda ryšį su reikiamais faktais, likusiais jo atmintyje. Tokia jo būsena gali lemti fantazijų atsiradimą, netikrus ir melagingus parodymus. Valių prisiminti gali sukaustyti ir baimė neteisingai prisiminti. Tais atvejais reikėtų sugrįžti atgal prie tų prisiminimų, kurie susiję su tuo, ką reikėtų prisiminti.

Nepilnamečių apklausa taktikoje skiriami šie taktiniai būdai:

1. Apklausiamojo pasakojamos istorijos išklausa. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas sąmoningai leidžia nepilnamečiui išsipasakoti, netgi tada, kai tai yra melagingi parodymai. Pareigūnas, žinodamas kur kas daugiau ir užduodamas klausimus, aiškinasi vidinius pasakojimo prieštaraivimus ir atkreipia dėmesį į tai. Pagrindinis ikiteisminio tyrimo pareigūno tikslas taikant šį būdą – išaiškinti nepilnamečio melagingų parodymų priežastis.

2. Melo užkardymas. Tai – taktinis būdas, priešingas „istorijos išklausymui“, kurio metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, turėdamas pa-

⁸⁷ Thornton, W. E., et al. *Delinquency and Justice*. New York, 1989, p. 296.

kankamai žinių apie nusikalstamos veikos aplinkybes, neleidžia nepilnamečiui meluoti. Toks būdas galimas tik tuomet, kai pareigūnas disponuoja tikra informacija ne tik apie nusikalstamos veikos aplinkybes bendrai, bet ir apie šio apklausiamojo vaidmenį konkrečiai.

3. **Dėmesio atitraukimas.** Ikiteisminio tyrimo pareigūnas tyčia nukreipia nepilnamečio dėmesį į antrines detales, tuo stengdamasis nuslopinti apklausiamojo budrumą.

4. **Prieštaravimų pašalinimas.** Pareigūnas, matydamas, kad nepilnamečio parodymuose atsirado prieštaravimų, nedelsdamas reaguoja į tai, stengdamasis juos pašalinti.

5. **Patikslinimas.**

6. **Detalizavimas.**

7. **Kontrolė.** Tai – ikiteisminio tyrimo pareigūno klausimai, kurie nėra apklausos dalykas (nesusiję su tiriamu įvykiu), tačiau padeda patikrinti, ar apklausiamasis duoda teisingus parodymus (pvz., nepilnametis pasakoja apie tai, kur nuėjo jo bendrininkas po nusikalstamos veikos, tarkime, į barą ar klubą, ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas pasiteirauja to baro pavadinimo, ar įėjimas į jį mokamas ir pan.).

8. **Priminimas.**

9. **Daiktų demonstravimas.**

10. **Apklausa įvykio vietoje.**

Kalbant apie nepilnamečio parodymų tikslumą, būtina pabrėžti, kad netikslūs parodymai atsiranda dėl vidinių priežasčių ir išorinių veiksnių poveikio⁸⁸. Tai – kalbos ir bendravimo gebėjimai (pastebėta, kad vaikai, ypač ikimokyklinio amžiaus, dažnai vartoja sąvokas, kurių nesupranta, ir painioja net elementarius žodžius); apklausiančiojo pareigūno kalbos su apklausiamu vaiku stilius; socialiniai bendravimo su apklausiamu nepilnamečiu aspektai (nepilnamečiai liudytojai dažniausiai nesugeba atrinkti reikiamos svarbios informacijos, todėl patariama apklausėjui formuluoti savo klausimus aiškiai ir tiksliai, skatinti vaiką pateikti kiek įmanoma daugiau informacijos); jo atmintis (jeigu vaiko prašoma laisvai papasakoti viską, ką prisimena, tikėtina, kad tuomet jo parodymai gali būti neišsamūs

⁸⁸ Čėsnienė, I. Vaikų parodymus lemiantys veiksniai. *Jurisprudencija*. 2003, 41 (33).

ir nenuoseklūs, tačiau tada yra didesnė tikimybė, kad tokie parodymai labiau atitiks tikrovę); apklausa stilius (tokie apklausa taktikos būdai, kai klausimais skatinama prisiminti atitinkamas detales, rekomenduojami tuomet, kai vaikas prisimena per mažai faktų arba kai parodymų turinys yra daugiau vaizduotės, o ne patyrimo padarinys).

Nepilnamečiai labai jautrūs įtaigai, tad klausimai turi būti neutralūs, be užuominų ir potekscijų.

Vienas iš būdų, kurio metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas nesmerkia nepilnamečio, nesistebi jo pasakytais žodžiais, neuždavinėja papildomų klausimų, tai – nepilnamečio žodžių kartojimas. Taigi tokioje apklausoje nepilnametis beveik visada skatinamas atsakinėti ne vienareikšmiškai „taip“ ar „ne“. Jis pats laisva valia papildo savo pasakojimą vis naujais faktais.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno pasirinkti taktiniai būdai gali daryti ir atvirkštinį poveikį. Toks poveikis vaiko parodymams gali būti nesąmoningai daromas keliais būdais, tačiau jų nedetalizuosime, nes jie nagrinėjami psichologinėje literatūroje⁸⁹.

Kad būtų išvengta neleistino poveikio, siūlomos kelios taisyklės:

- 1) vaiką apklausti tik vieną kartą;
- 2) neleisti vaiko apklausa pavesti asmeniui, kurio nuomonė tiriamu klausimu yra tvirta;
- 3) jeigu į klausimą galima atsakyti „taip“ arba „ne“, jo kartoti negalima;
- 4) negalima pateikti jokių klausimų ar teiginių, kuriais vaiko vertinimas tiesiogiai ar netiesiogiai siejamas su jo atsakymais;
- 5) negalima teikti klausimų, suformuluotų teiginio forma, ir vaiko prašyti tuos teiginius patvirtinti arba paneigti.

Klausimai, kurie teikiami po laisvo atpasakojimo, neturi klaidinti nepilnamečio, o ryškinti atskirus parodymų epizodus ir aiškinti galimus prieštaravimus parodymuose. Apklausančiam nepilnamečį, kurio amžius yra ties pilnamečystės riba, yra galimi ir kitokie klausimai bei visi kiti taktiniai būdai.

Nepilnamečio įtariamojo apklausa taktikos ypatumai. Nepilnamečio įtariamojo apklausa metu privaloma laikytis Lietuvos Respublikos BPK nustatytos įtariamojo apklausa tvarkos:

⁸⁹ Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 180–182.

1. Prieš pirmąją apklausą nepilnamečiui įtariamajam turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą (Lietuvos Respublikos BPK 187 str.).

2. Per nepilnamečio įtariamojo apklausą privalomai dalyvauja gynėjas (Lietuvos Respublikos BPK 10 str. 1 d. – nurodyta bendra teisė į gynybą; Lietuvos Respublikos BPK 51 str. 1 d. 1 p. – būtinas gynėjo dalyvavimas nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamas ar kaltinamas nepilnametis).

3. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kuris padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdamas į jo socialinę ir psichologinę brandą. Dalyvaujantiems apklausoje išaiškinamos jų teisės bei pareigos (Lietuvos Respublikos BPK 186 str. 1 d.).

4. Apklausoje pradžioje įtariamojo paklausiamą, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtariamas. Po to pasiūloma duoti parodymus apie įtarimo esmę. Vėliau įtariamajam gali būti užduodami klausimai (Lietuvos Respublikos BPK 188 str. 3 d.).

5. Įtariamajam atsisakius duoti parodymus, apklausa turi būti nutraukta, nes duoti parodymus yra įtariamojo teisė, o ne pareiga (Lietuvos Respublikos BPK 21 str. 4 d.).

Nepilnamečio įtariamojo apklausoje parengimą sudaro prieš tai apgalvoti organizaciniai taktiniai būdai ir visuma konkrečių klausimų, kuriais siekiama gauti visapusiškus ir išsamius parodymus. Pasirengimas apklausai sudarytas iš tokių elementų:

- 1) ikiteisminio tyrimo medžiagos išstudijavimu;
- 2) apklausoje dalyko nustatymo – jis paprastai yra tipinis, tačiau atsižvelgiant į dažniausiai grupinį nepilnamečių nusikalstamų veikų pobūdį, jis gali išsiplėsti;
- 3) apklausiamą asmenybės ištyrimo – informacijos rinkimas iš mokyklos, kaimynų, nepilnamečio draugų;
- 4) apklausoje plano sudarymo, kuris gali būti gana platus, atsižvelgiant į veikų daugiaepizodiškumą;
- 5) apklausiamą ir kitų asmenų iškvietymo būdo bei techninių fiksavimo priemonių paruošimo.

Rengdamasis apklausai ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi nustatyti tokius duomenis apie įtariamojo nepilnamečio asmenybę:

- socialinius demografinius;
- socialinius psichologinius (intelektinės, emocinės, valinės, moralinės savybės);
- socialinius biologinius (lytis, amžius, sveikatos būklė);
- duomenis, apibūdinančius paauglio požiūrį į mokslą, darbą;
- elgesį buityje, laisvalaikiu; duomenis apie ankstesnę antvisuomeninę ar nusikalstamą veiklą.

Nepilnamečio įtariamojo iškvietimo pas ikiteisminio tyrimo pareigūną būdo parinkimas turi didelę taktinę reikšmę. Tik pareigūnas gali spręsti, kaip iškviešti nepilnametį: šaukimu paštu, telefonu, asmeniškai, per tėvus, mokytoją arba auklėtoją, arba vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotoją. Tačiau pastebėta, kad nepilnamečiai nenoriai tėvams pasakoja apie padarytas nusikalstamas veikas, taip pat neigiamai reaguoja į visus iškvietimo būdus, kurie tampa žinomi tėvams. Be abejo, būtina nustatyti, kokie nepilnamečio santykiai su tėvais, nepilnamečio auklėjimo būdus ir metodus, šeimos sudėtį ir kitus nepilnamečio brendimui ir socialinei raidai svarbius dalykus.

Jau minėjome, kad įtariamojo nepilnamečio apklausos metu turi dalyvauti gynėjas. Tačiau jo dalyvavimas apklausoje turi tam tikrų taktinių ypatumų:

- a) dalyvaujant gynėjui sudėtingiau užmegzti psichologinį ryšį (apklausiamasis advokatą suvokia kaip žmogų, kuris atstovauja jo interesams, o ikiteisminio tyrimo pareigūnas suvokiamas kaip puolėjas, kuris siekia apkaltinti nepilnametį);
- b) nepilnametis apklausos metu jaučia tam tikrą psichologinę paramą.

Kitaip negu liudytojui, įtariamajam būdinga:

- 1) tiesioginis susidomėjimas bylos baigtimi, iš to kylantis aktyvumas;
- 2) baimė būti nubaustam;
- 3) sugniuždyta dvasinė būseną, depresija dėl suvokimo esant įtariamuoju;
- 4) neprisipažinti padarius nusikaltimą;
- 5) baimė, kad teisingi parodymai pakenks jam;

- 6) nepasitikėjimas tyrimo institucijomis;
- 7) polinkis gintis bet kokiomis priemonėmis, tarp jų ir melagingais parodymais;
- 8) priešiškas nusiteikimas prieš bet kokius kaltintojo liudytojus;
- 9) irzlumas, susijaudinimas, kartais nervinis sukrėtimas, artimas afekto būsenai.

Visa tai reikalauja iš ikiteisminio tyrimo pareigūno papildomų pastangų renkantis nepilnamečio apklausos taktinius būdus. Pirmiausia būtina paruošti ramią nedirginančią ryškiais objektais ir garsais aplinką; apklausos metu turi dalyvauti artimieji ir kiti asmenys, kuriais nepilnametis pasitiki; ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi kalbėti su nepilnamečiu ramiu tonu be neigiamų intonacijų, be pašaipos ir vengdamas emocinio pritarimo.

Apklausos pradžioje rekomenduotina pasikalbėti su apklausiamuoju bendraisiais klausimais.

Renkantis nepilnamečio įtariamojo apklausos taktinę kryptį, rekomenduojama vadovautis tokiomis nuostatomis:

- 1) būtina ne įkalbinėti, bet įtikinti nepilnamečių duoti teisingus parodymus;
- 2) kadangi paaugliams būdingas pesimizmas, svarbu, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas ramiai ir kantriai išaiškintų, kad tokios nuotaikos neteisingos;
- 3) apklausos toną reikia pasirinkti atsižvelgiant į paauglio charakterio ypatumus;
- 4) įrodymus geriausiai teikti nuosekliai;
- 5) jei paauglys užsispyręs neduoda parodymų arba meluoja, apklausos metu tikslinga fiksuoti prieštaravimus ir melagingus parodymus, o paskui juos paneigti įrodymais.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas neturėtų naudoti abejotinos informacijos, duomenų, nes nepatikimų duomenų naudojimas ne padeda, o tik sustiprina melagingą įtariamojo nuostatą.

Įtikinamą poveikį nepilnamečiui įtariamajam, siekiant sužlugdyti melagingus parodymus, daro parodymų vidinių prieštaravimų naudojimas ir prieštaravimų tarp pateiktų apklausiamojo duomenų ir turimų įrodymų atskleidimas. Labai dažnai nepilnamečiai, kurie iš pradžių buvo nusiteikę

slėpti tiesą apie padarytos nusikalstamos veikos aplinkybes, davė teisingus parodymus tik todėl, kad įsitikino, jog tolesnis tylėjimas yra beprasmiškas.

Įtariamojo apklausos darbinio etapo klausimų stadija nedaug kuo skiriasi nuo tos pačios kitų proceso dalyvių apklausos stadijos. Tačiau galime paminėti rekomendacijas gynėjui. Gynėjas neturėtų teikti tokių klausimų, kurie:

- nesusiję su apklausos dalyku;
- formuoja nepilnamečio elgseną (nuostatas) apklausos metu – menamųjų klausimų;
- blogina kito įtariamojo padėtį toje byloje;
- skirti pakeisti teisingus įtariamojo parodymus melagingais;
- jau buvo suformuluoti ir dėl jų buvo duoti išsamūs parodymai;
- nukreipti į papildomos apklausos atlikimą.

Visi gynėjo ir kitų dalyvių klausimai turi būti pažymėti apklausos protokole.

3.7. Specialistų (ekspertų) apklausos taktika

Baudžiamojo proceso kodekse nustatyta, kad ekspertu skiriamas asmuo, turintis reikiamų specialių žinių ir įrašytas į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą (Lietuvos Respublikos BPK 84 str.). Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 5 straipsnis nustato papildomus reikalavimus asmenims, siekiantiems tapti teismo ekspertais⁹⁰. Asmuo, siekiantis tapti teismo ekspertu, privalo:

- 1) turėti aukštąjį išsilavinimą, tinkantį pasirinktai eksperto specializacijai;
- 2) išlaikyti teismo eksperto kvalifikacijos egzaminą, kurio programą tvirtina ekspertizės įstaigos vadovas;
- 3) išlaikyti teisinių žinių egzaminą pagal teisingumo ministro patvirtintą teisinių žinių programą asmenims, siekiantiems tapti teismo ekspertais;
- 4) būti neteistas už labai sunkų ar sunkų nusikaltimą, taip pat už nusikaltimą teisingumui, valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams.

⁹⁰ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 112-4969.

Specialistui Baudžiamojo proceso kodekse keliami didesni reikalavimai, nes iš specialisto reikalaujama ne tik specialių žinių, bet ir įgūdžių (Lietuvos Respublikos BPK 89 str. 1 d.). Specialistu gali būti ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas arba šioje įstaigoje nedirbantis asmuo (Lietuvos Respublikos BPK 89 str. 2 d.). Lietuvos Respublikos BPK eksperto ar specialisto apklausos reglamentavimas nėra detalus, todėl teigti, kad yra nustatyta šių proceso dalyvių apklausos tvarka, negalima.

Nagrinęjant eksperto ar specialisto apklausą tenka gilintis į jų apklausos reglamentavimą Lietuvos Respublikos BPK.

Lietuvos Respublikos BPK 87 straipsnio 1 dalyje nustatyta eksperto pareiga atvykti į teismą ir pateikti nešališką išvadą jam pateiktais klausimais. Tad galima daryti išvadą, kad eksperto apklausos ikiteisminio tyrimo metu baudžiamasis procesas nereglamentuoja. Taigi į klausimą, ar gali būti ekspertas apklaustas ikiteisminio tyrimo metu, tenka atsakyti neigiamai. Ši situacija tikriausiai susijusi su ypatinga (sakytume, sudėtinga) ekspertizės skyrimo tvarka ikiteisminio tyrimo metu.

Apie specialisto apklausą baudžiamajame procese rašoma prieštarinčiai. Lietuvos Respublikos BPK 89 straipsnio 1, 2 ir 5 dalyse ne vieną kartą pažymima: „pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais“, „įspėti dėl atsakomybės [...] už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą“, „specialistas šaukiamas privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą ir pateikti nešališką išvadą ar paaiškinimus jam pateiktais klausimais“. Įstatymų leidėjas vietoj apklausos arba parodymų davimo sąvokų vartoja žodį „paaiškinimas“. Ar tai yra nauja duomenų gavimo forma ir būdas? Ar tai yra atskiras tyrimo veiksmas? Atsakymą į šiuos klausimus randame nagrinėdami Lietuvos Respublikos BPK 284 straipsnį, kuriame nustatyta, kad teismo proceso metu specialistas kviečiamas į apklausą paaiškinti ar papildyti išvadą. Taikant analogijos metodą ir vertinant žodžio „paaiškinimas“ reikšmę, prasmę bei procedūrą, kurioje šis paaiškinimas atliekamas, darytina išvada, kad ir ikiteisminio tyrimo metu įstatymo leidėjas numato apklausos formą.

Vertindami eksperto ir specialisto pateiktų duomenų turinį, duomenų gavimo aplinką, aplinkybes bei procesą, galime teigti, kad abu proceso dalyviai: ir darantis ekspertizę, ir darantis tyrimus, gauna naujų, ikiteismini-

nio tyrimo pareigūnui nežinomų duomenų. Skirtumas tarp ikiteisminio tyrimo pareigūno ir specialisto (eksperto) objekto (daikto) suvokimo ir galimybių daryti tam tikras išvadas tas, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas neturi specialių žinių bei įgūdžių, kuriuos pasitelkus galima iš to objekto „gauti“ kitą plika akim nematomą informaciją.

Kita vertus, specialistas, dalyvaujantis ikiteisminio tyrimo veiksmuose kartu su ikiteisminio tyrimo pareigūnu arba be jo (tai numato Lietuvos Respublikos BPK 207 str.) apžiūros arba kito veiksmo metu, suvokia pirminę informaciją. Tokiu būdu specialistas, suvokiantis tą informaciją, tampa panašus į ikiteisminio tyrimo pareigūną, atliekantį tą patį veiksmą. Tiesa, galima dar viena išlyga – informacijos (duomenų) suvokimo gilumas.

Tad apibendrinami galime pasakyti, kad ekspertas duoda parodymus teisme dėl atliktos ekspertizės, o specialistas – dėl atlikto tyrimo, duomenų, gautų atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus, ir jų metu pateiktų išvadų.

Specialisto apklausa nėra būtinas ikiteisminio tyrimo veiksmas, jo atlikimas priklauso nuo nusikalstamos veikos tyrimo poreikio.

Specialisto (eksperto) apklausos tikslas gali būti:

- specialisto kompetencijos patikslinimas ir jo tarpasmeninių ryšių su kitais proceso dalyviais patikslinimas;
- duotos išvados paaiškinimas⁹¹.

Specialistas paaiškina specialių sąvokų ar formuluočių turinį ir prigmį, pagrindžia pasirinktos tyrimo metodikos, įrangos, priemonių ir metodų pasirinkimą, išaiškina, kokie diagnostiniai ar identifikaciniai požymiai suteikė pagrindą daryti vieną ar kitą išvadą.

Apklausa turinys arba dalykas negali būti platesnis už nustatytą apklausos tikslą. Jeigu apklausos tikslas yra duotos išvados paaiškinimas, ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo susieti klausimus tik su atliktu tyrimu. Tam tikrais atvejais pareigūnas gali specialistui suteikti galimybę raštu protokole surašyti atsakymus į pateiktus klausimus. Tačiau iškilus klausimų, susijusių su naujų objektų tyrimu ar kitų specialių žinių taikymu jo ištirtam objektui, turi būti pavedama atlikti kitą specialų tyrimą.

⁹¹ Усманов, У. А. *Тактика допроса на предварительном следствии*. Справочник. Москва: ПРИОР, 2001, с. 105.

Pagrindinis specialisto ir liudytojo apklausos taktikos skirtumas tas, kad specialisto apklausa neturi laisvo pasakojimo stadijos. Psichologinio ryšio užmezgimas gali būti reikalingas tuomet, kai apklausai kviečiamas kitos įstaigos specialistas, privatus specialistas (ekspertas), kitos užsienio valstybės ekspertinės įstaigos specialistas. Kitais atvejais, kai apklausiamas tos pačios ikiteisminio tyrimo įstaigos specialistas, psichologinio ryšio užmezgimas nereikalingas dėl nuolatinių su darbu susijusių santykių.

Klausimai, pateikiami specialistui siekiant nustatyti jo kvalifikaciją, turi būti konkretūs, nereikia kartoti specialisto išvados įžanginėje dalyje nurodytų duomenų apie darbo stažą, darbo vietą ir pan.

Teikiamus klausimus dėl atlikto tyrimo galima suskirstyti į kelias grupes, tai:

- a) klausimai, susiję su ikiteisminio tyrimo pareigūno dalyvavimu tyrimo veiksmuose, kurių metu jis paėmė objektus tyrimui;
- b) klausimai, susiję su gautų objektų, pateiktų tyrimui, kokybe, kiekiais, pakuotėmis;
- c) klausimai, susiję su lyginamosios medžiagos kokybe, kiekiu ir pakankamumu;
- d) klausimai dėl tyrimo metodikos parinkimo, jų kiekio, sertifikavimo, lygio, paplitimo, naujumo, tinkamumo praktikoje ir pan.;
- e) klausimai dėl pasirinktos tyrimo metodikos ir nustatytų identifikacinių požymių;
- f) klausimai dėl tyrimo eigos ir jos metu naudojamų technikos ir medžiagų;
- g) atlikto tyrimo stadijų, specialisto atliktų eksperimentų;
- h) klausimai, susiję su techniniu pasirengimu, kokybės valdymu, laboratorijos ar padalinio valdymu, objektų saugojimu (saugumu), kurie darė arba galėjo daryti įtaką tyrimui.

Po specialisto apklausos ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali priimti kelis sprendimus⁹²:

- 1) neduoti pavedimo atlikti tam tikrus tyrimus, kai specialistas išaiškino neaiškumus;

⁹² Аверьянова, Т. В., *et al.* *Криминалистика. Учебник для вузов.* Москва: НОРМА-ИНФРА, 1999, с. 621.

- 2) pavesti atlikti papildomą tyrimą, kai specialistas nesugebėjo atsakyti į klausimus ir pašalinti išvados neaiškumų;
- 3) pavesti atlikti pakartotinį tyrimą, kai paaiškėjo specialisto kvalifikacijos ar kompetencijos trūkumai;
- 4) kreiptis į prokurorą spręsti klausimą dėl ekspertizės skyrimo.

Fiksuojant specialisto atsakymus svarbu rašyti kiekvieną žodį arba stenografuoti, taip pat naudoti garso ar vaizdo įrašymo įrangą.

3.8. Akistatos taktikos ypatumai

Akistata yra itin sudėtinga apklauso atmaina. M. Kavolio redaguoto Lietuvos Respublikos BPK įstatymo 452 straipsnyje nurodyta, kad „liudytojai statomi akistaton tais atvejais, kai nuo išaiškinimo prieštaravimų jų parodymuose pareina tolesnė ikiteisminio tyrimo eiga“⁹³. Šio įstatymo 726 straipsnyje nurodyta, kad „kiekvienas liudytojas gali būti perklaustas prie kitų liudytojų arba pastatytas su jais akistaton, bet ne kartojant priesaikos. Jei Teismas nepatenkino šalies prašymo pastatyti liudytojus akistaton, tad negali tatai būti apskūsta kasacijos tvarka“⁹⁴. Mes tik galime konstatuoti, kad tarpukario Lietuvos baudžiamajame procese akistatos atlikimas buvo įstatymo numatytas ikiteisminio tyrimo ir teismo bylos tyrimo metu tarp liudytojų.

Akistata nuo apklauso skiriasi:

- tikslais ir uždaviniais;
- taikomais taktiniais būdais;
- psichologiniu aspektu;
- teisiniu įforminimu.

Akistatos ir apklauso tikslai skirtingi. Akistatos tikslas – jau anksčiau duotų apklausiamųjų parodymų esminių prieštaravimų pašalinimas, dėl kurio galimi nauji parodymai, o apklauso tikslas – gauti duomenis apie nusikaltimą arba su juo susijusius faktus. Būtina taip pat pažymėti skirtumus tarp šių ikiteisminio tyrimo veiksmų esmės. Apklauso esmė – iš apklausiamojo asmens gauti ir užfiksuoti žinias, turinčias

⁹³ *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais*. Neofic. leidinys. Redagavo M. Kavolis. Kaunas: Literatūra, 1933, p. 336.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 452.

reikšmės bylai. Akistatos esmė – konkretaus prieštaravimo pašalinimas, atskirais atvejais susijęs su nedidele informacijos, gautos apklausiant liudytojus, nukentėjusiuosius, įtariamuosius, kaltinamuosius, apie nusikaltimą dalimi.

Tiksli akistatos apibrėžimo problema iškilo mokslinėje diskusijoje sprendžiant klausimą, kokie taktikos būdai turi būti taikomi akistatos metu: apklausos taktikos būdai ar kitokie būdai. Kriminalistinėje literatūroje reiškiami mintis, kad, ruošiantis akistatai ir ją atliekant, naudotini apklausos taktikos bendrieji dėsniai ir tie taktikos būdai, kurie taikomi apklausiant liudytojus, nukentėjusiuosius ir įtariamuosius (priklauso nuo to, kas yra akistatos dalyviai). Akistatos ir apklausos taktikos struktūros pagrindą sudaro klausinėjimo būdai, bet akistata organizacine ir psichologine prasme sudėtingesnė.

Apklausa nuo akistatos skiriasi ir papildomu emociniu poveikiu, daromu kito proceso dalyvio. Vieno akistatos dalyvio psichologinis poveikis kitam gali duoti pozityvius rezultatus, būtent – išaiškinti dalyvių parodymų prieštaravimų priežastis ir jas pašalinti, taip pat ir neigiamus rezultatus, kai dalyvis, veikiamas savo oponento, keičia savo parodymus melagingais, atsisako anksčiau duotų teisingų parodymų, tuo didindamas parodymų konfrontaciją (konkurenciją).

Akistatos uždaviniai. Siekiant teisingai suprasti akistatos sampratą ir jos vietą kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų sistemoje, būtina aptarti jos uždavinius.

1. *Padėti sąžiningai klystančiam asmeniui atsiminti.* Tai skatina vieną akistatos dalyvį tiesiogiai atskleisti savo parodymų detales kitam.

2. *Apklausto asmens melo demaskavimas.* Ikiteisminio tyrimo pareigūnas organizuoja teisėtą psichologinį poveikį asmeniui, duodančiam melagingus parodymus. Tokiu poveikiu gali būti laikomi teisingi sąžiningo apklausiamojo parodymai.

3. *Įtariamojo, davusio teisingus parodymus, nuostatų ir valios stiprinimas.* Akistatos metu demaskavus bendrininkus, įtariamojo valia tvirtėja, jis nusprendžia duoti teisingus parodymus ir teisme. Tačiau įtariamasis turi siekti demaskuoti bendrininkus, ir akistatos dalyvis daro teigiamą poveikį įtariamajam.

4. *Melagingo alibi ar apkalbų demaskavimas.* Akistatos procese parei-
gūnui neretai pavyksta demaskuoti įtariamojo melagingą alibi naudojant
kito asmens parodymus.

5. *Įrodymų, surinktų byloje, patikrinimas.* Akistata – būdas patikrin-
ti apklaustų asmenų parodymus. Šalinant esminius parodymų prieštara-
vumus, spragas, netikslumus, siekiant juos detalizuoti ir išaiškinti atskiras
aplinkybes, faktiškai atliekamas bylos įrodomosios medžiagos patikrinimas.

6. *Nusikalstamos veikos inscenizavimo demaskavimas.* Kai kuriais atve-
jais akistata padeda demaskuoti nusikalstamos veikos inscenizaciją. Akis-
tatos metu melagis paprastai neišlaiko gėdos jausmo prieš liudytoją (nu-
kentėjusį), duodantį teisingus parodymus, arba jam rodomos paniekos ir
prisipažįsta inscenizavęs nusikaltimą.

7. *Naujų įrodymų gavimas.* Akistata – tai papildomas būdas gauti įro-
dymus iš liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų parodymų ir juos patikrinti.

8. *Esminių prieštaravimų priežasčių išaiškinimas.* Akistata leidžia išsi-
aiškinti duomenis, aiškinančius parodymų esminių prieštaravimų priežas-
tis. Šiuo atveju svarbu protokole tiksliai užrašyti dalyvių parodymus. Aiš-
kintis esmines prieštaravimų priežastis būtina ir akistatos, skirtos melui de-
maskuoti, metu, ir siekiant padėti klystančiam sąžiningam apklausiamajam.

9. *Apklausiamųjų asmenybės tyrimas.* Akistatos metu dalyviai stebi-
mi ir tiriami jų parodymų esminiai prieštaravimai. Klausimų pateikimas,
elgesio, apklausiamųjų reakcijos į vienas kito parodymus bei reakcijos į
ikiteisminio tyrimo pareigūno pateiktus įrodymus stebėjimas leidžia gauti
duomenis apie apklausiamųjų charakterį, temperamentą, valią, intelektines
ir moralines savybes, kurių reikšmė gana svarbi. Gauti rezultatai gali
būti naudojami renkantis tikslingiausią akistatos taktikos būdą ir atliekant
kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus. Be to, žinios apie nusikaltėlio asme-
nybę padeda ikiteisminio tyrimo pareigūnui nustatyti įvykdytos nusikals-
tamos veikos motyvus. Tai nėra savarankiškas uždavinys, jis paprastai
įgyvendinamas per visas akistatas, tačiau ypatingas dėmesys kreipiamas
į įtariamojo asmenybę.

10. *Ikiteisminio tyrimo versijų patikrinimas ir įvertinimas.* Akistata gali
būti surengta siekiant patikrinti ir įvertinti ikiteisminio tyrimo versijas.
Šalindamas esminius prieštaravimus, demaskuodamas kaltinamojo savęs

apkalbėjimą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas akistatos metu gali gauti duomenis, įrodančius, kad nusikaltimą įvykdė kitas asmuo. Akistatos specifika leidžia patikrinti spėjimus dėl įvairių tiriamos bylos aplinkybių. Akistata ne riboja, o praplečia, padidina ikiteisminio tyrimo pareigūno galimybes nustatant objektyvią tiesą. Tačiau tuo pačiu metu nereikia pervertinti akistatos reikšmės. Ji negali pakeisti kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų.

Akistatos psichologiniai aspektai. Akistata atliekama specifinėje psichologinėje aplinkoje, turinčioje įtakos jos dalyviams. Šio veiksmo metu vyksta trijų asmenų – ikiteisminio tyrimo pareigūno ir dviejų apklausiamųjų – bendravimas vienu metu. Neišvengiamai atsiranda vieno apklausiamojo poveikis kitam apklausiamajam, ikiteisminio tyrimo pareigūno poveikis abiem apklausiamiesiems ir galbūt – apklausiamųjų poveikis ikiteisminio tyrimo pareigūnui. Kiekvienam iš apklausiamųjų tenka duoti parodymus dalyvaujant kitam, kuris neretai duoda priešingos reikšmės ir svarbos parodymus. Kiekvienas iš dalyvių laikosi savo parodymų, kuriuos davė ankstesnių apklausų metu. Taip tarsi sukeliama konfliktinė apklausos situacija, kurios metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas stengiasi pašalinti esminius anksčiau apklaustų asmenų parodymų prieštaravimus.

Konfliktinė akistatos situacija pasižymi kitomis ypatybėmis negu apklausos konfliktinė situacija. Per apklausą tarp ikiteisminio tyrimo pareigūno ir apklausiamojo, nenorinčio duoti parodymų, gali susidaryti konfliktinė situacija, o per akistatą konfliktas dažniausiai vyksta tarp dviejų apklausiamųjų, ir ikiteisminio tyrimo pareigūnui svarbu tinkamai valdyti šį procesą.

Asmuo, akistatos metu duodantis neteisingus parodymus, supranta, kad kitas dalyvis tai girdi, žino, kaip įvykiai klostėsi iš tikrųjų, ir gali ikiteisminio tyrimo pareigūno akivaizdoje juos paneigti. Pareigūnui labai svarbu neutralizuoti nesąžiningo dalyvio neigiamą poveikį ir kartu pasinaudoti teigiamu duodančio teisingus parodymus asmens poveikiu. Kita vertus, parodymams gali daryti įtaką bendraujant atsirandantys jausmai: baimė, gailestis, užuojauta, neapykanta ir pan.

Paprastai per akistatą vienas iš apklausiamųjų duoda teisingus parodymus, kitas – melagingus. Dalyvį, duodantį teisingus parodymus, akistatos metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi vertinti kaip sąjungininką ir jam padedant gauti kito dalyvio teisingus parodymus. Bet čia išskyla su-

dėtingas klausimas: kieno parodymai yra teisingi? Jis dažniausiai sprendžiamas parodymus sugretinus su kita bylos medžiaga, gali padėti ir kriminalinės žvalgybos medžiaga. Akistata tarp įtariamojo ir nukentėjusiojo psichologiniu požiūriu yra viena iš sunkiausių todėl, kad nukentėjusysis bijo pakartotinio susitikimo su įtariamuoju arba nenori susitikti, nes toks susitikimas jam nemalonus.

Būna atvejų, kada suvesti akistaton asmenys meluoja, bet jų melas yra prieštaringas. Tuo ir reikia pasinaudoti aiškinantis prieštaravimų kilmę bei prieštaravimų – melo – pagrindą.

Socialiniu bei psichologiniu požiūriu akistatą apibūdina konformizmo reiškiny. Žmogus, susidūręs su kitokia grupės asmenų nuomone, nusileidžia ir pritaria grupės nuomonei. Akistatos metu nesąžiningam apklausiamajam visada priešpriešinama grupė, sudaryta iš ikiteisminio tyrimo pareigūno, demaskuojančio jį asmens, o kartais ir trečio dalyvio (prokuroro, psichologo, nepilnamečio atstovo pagal įstatymą ir kt.). Jų veikiamas nesąžiningas dalyvis dažnai pakeičia savo nuostatas ir duoda teisingus parodymus. Tiesioginis ryšys tarp apklausiamųjų, jų parodymų suvokimas didina demaskuojamo asmens informacijos suvokimo svarbą. Įtariamasis pripažįsta savo įvykdytos nusikalstamos veikos faktą, kai kiti akistatos dalyviai jam primena kokias nors smulkias įvykių detales, nors jos pačios ir nėra demaskuojančios.

Akistatos metu labai sudėtinga ikiteisminio tyrimo pareigūno psichologinio ryšio užmezgimo ir palaikymo su abiem apklausiamaisiais problema. Sudėtingumą didina konfliktas tarp apklausiamųjų. Palyginti nesunku užmegzti psichologinį ryšį su sąžiningu apklausiamuoju, tačiau sunkiau su kitu dalyviu.

Norint užmegzti psichologinį ryšį su akistatos dalyviais, galima pasinaudoti liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų apklauso būdais, aprašytais kriminalistinėje literatūroje.

Poveikių rezultatyvumas per akistatą priklauso nuo šių elementų:

- ikiteisminio tyrimo pareigūno pasirengimo akistatos metu daryti išankstinių poveikį;
- akistatos metu poveikio stiprumas priklauso nuo netikėtumo. Kuo netikėtesnė akistata, tuo didesnį poveikį ji daro asmeniui, duodančiam žinomai melagingus parodymus;

- nuo faktų išdėstymo akistatos metu įtikinamumo ir nuo asmens, dėstančio tuos faktus, elgesio;
- nuo dalyvių valios savybių ir psichologinio aktyvumo;
- nuo akistatos metu dėstomų faktų tikimybės. Jei duodantis melagingus parodymus asmuo žinojo, kad tie faktai žinomi ikiteisminio tyrimo pareigūnui, ir yra asmuo, galintis tuos faktus išdėstyti, tokios akistatos poveikis bus mažesnis;
- nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno poveikio asmeniui, akistatos metu duodančiam melagingus parodymus, aktyvumo.

Akistatos metu sąžiningi apklausiamieji, ypač nepilnamečiai, turi būti apsaugoti nuo melagingus parodymus duodančių asmenų bandymo juos paveikti. Bet koks tokio pobūdžio psichologinis spaudimas turi būti ikiteisminio tyrimo pareigūno nutrauktas. Labai svarbu teisingai nustatyti, kuo paremti akistatos dalyvių parodymai, kiek jie patys tiki savo parodymais, kaip juos gins. Paprastai įsitikinimą parodo žmogaus vidinė būseną. Ji priklauso ir nuo asmens savybių, nuo jo charakterio, nuo jo gyvenimiškos ar nusikaltėlio patirties. Būtent tuo aiškinamas toks reiškinys, kai abu akistatos dalyviai užtikrintai gina savo parodymus, neigiančius kito dalyvio parodymus. Daugeliu atvejų tai priklauso nuo to, kad vienas iš apklausiamųjų savo melą pateikia kaip tiesą. Įtikinėdamas ikiteisminio tyrimo pareigūną savo parodymų teisingumu, jis naudoja tam tikrą balso intonaciją, gestus, mimiką, daug reikšmės ir pastangų skiria išorinėms psichinės veiklos išraiškoms.

Spręsdamas klausimų pateikimo akistatos dalyviams eiliškumo klausimus, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turėtų atsižvelgti į tam tikrus psichologinius aspektus. Paprastai sąžiningas liudytojas (nukentėjęsysis), įtariamasis (kaltinamasis), priklausomai nuo aplinkos, kurioje jis turi demaskuoti kito akistatos dalyvio parodymus, jaučia natūralų tokiomis aplinkybėmis jaudulį, emocinę įtampą. Todėl jam bendrais bruožais išdėčius parodymus rekomenduojama pateikti detalizuojančius, tikslinančius klausimus, o kai sąžiningas apklausiamasis „pripras prie situacijos“, pateikti svarbesnius bylai klausimus.

Akistata gali būti atlikta įtariamojo prašymu. Tokia akistata turi savo psichologinių ypatumų. Visų pirma įtariamasis naudoja akistatą norėdamas paveikti asmenį, duodantį jį demaskuojančius parodymus. Įtariamasis

svarsto visą akistatos eigą, savo elgesį ir pasirenka poveikio būdus kitam dalyviui. Antra, šiuo atveju nėra akistatos atlikimo netikėtumo elemento. Ikitaisminio tyrimo pareigūno užduotis – kruopščiai pasiruošti akistatai; labai svarbu parengti sąžiningą dalyvį, kad galėtų neutralizuoti neigiamą poveikį, kuris bus jam daromas. Sąžiningo dalyvio psichologinis pasirengimas reiškia, kad formuojama būsena, užtikrinanti jo veiksmų akistatos metu aktyvumą ir neutralizuojanti baime.

Akistatos atlikimo taktika. *Pasirengimas akistatai.*

Pasirengimas akistatai apima:

- asmenų, kurių akistatą numatoma daryti, anksčiau duotų parodymų, taip pat kitų apklaustų asmenų, patvirtinančių arba paneigiančių pirmųjų parodymus, parodymų, kitos būtinos medžiagos analizę;
- parodymų prieštaravimų pobūdžio ir turinio, tų prieštaravimų priežasčių nustatymą;
- kiekvieno iš apklausiamųjų asmenybės, charakterio ir kitų ypatybių, jų tarpusavio santykių tyrimą;
- akistatos atlikimo tvarkos nustatymą;
- pateikiamų klausimų eiliškumo nustatymą ir klausimų formulavimą;
- asmens, nuo kurio bus pradėta apklausa akistatos metu, nustatymą;
- šio ikiteisminio tyrimo veiksmo dalyvių sudėties nustatymą;
- akistatos atlikimo laiko ir vietos parinkimą, dalyvių iškvietimo būdus;
- bylos medžiagos, kuri gali būti pateikta akistatos dalyviams, parinkimą;
- šio ikiteisminio tyrimo veiksmo fiksavimo techninių priemonių parengimą;
- esant reikalui, akistatos operatyvinį, prevencinį profilaktinį ir kito pobūdžio užtikrinimą;
- ikiteisminio tyrimo pareigūno prognozės apie apklausiamųjų elgesį akistatos metu, galimų akistatos raidos variantų ir susijusio su tuo pareigūno elgesio plano parengimą.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas būtinai turi nustatyti akistatos atlikimo laiką, vietą ir trukmę. Kiekvienu konkrečiu atveju akistatos atlikimo

laiką skiria ikiteisminio tyrimo pareigūnas, išnagrinėjęs bylos medžiagą ir susidariusią situaciją. Besirengdamas akistatai, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi atsižvelgti į parodymų, kuriuos reikia patikrinti, pobūdį, į prieštaringų parodymų esmę, numatyti galimus jų pašalinimo būdus.

Tikslinga pabrėžti, kad akistata pradedama tik esant iš esmės prieštarīgiems proceso dalyvių parodymams. Reikia suprasti, kad dviejų žmonių neesminių parodymų prieštaravimų sunku išvengti.

Pagalvotina apie tai, ar naudinga ir būtina šiuo metu supažindinti įtariamąjį (kaltinamąjį) ar kitus asmenis su liudytojų arba kitų asmenų parodymais. Turbūt būtų neteisinga planuoti ir atlikti akistatą anksčiau, kai įtariamojo susipažinimas su liudytojų parodymais neduoda teigiamo rezultato, o akistata gali būti pasinaudota saviems tikslams. Todėl esminių prieštaravimų suradimas dar nereiškia, kad reikia nedelsiant atlikti akistatą: vienais atvejais ji būtina iš karto, o kitais atvejais ją tikslingiau atidėti iki tam tikro laiko, kai įtariamasis atsidurs „uždarame įrodymų rate“. Pavyzdžiui, atlikdami akistatas tiriant plėšimus, padarytus grupės susitarusių asmenų ar organizuotos asmenų grupės, turime atsižvelgti į pavojų, kad silpnavaliai įtariamieji ir nepilnamečiai pateks grupės lyderių įtakon ir pakės savo parodymus. Tokiais atvejais tikslinga nedaryti akistatų arba jas atidėti vėlesniam laikui, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas turės įrodymus, galinčius paveikti besispyriojančius grupės lyderius. Pabrėžtina, kad akistatos atlikimas yra ne ikiteisminio tyrimo pareigūno pareiga, o teisė. Atsižvelgiant į susidariusią tyrimo situaciją, net kai yra esminių prieštaravimų, nustatant tiesą akistata gali duoti atvirkščius rezultatus. Būtina pagalvoti ir apie tai, ar nėra kitų būdų pašalinti esamus prieštaravimus ir ar jie nėra geresni už akistatą norint nustatyti tiesą.

Sunkus darbas laukia ikiteisminio tyrimo pareigūno ir rengiantis kelių asmenų akistatoms. Būtina apsispręsti dėl jų eiliškumo, nutarti, kas pirmas pradės akistatą, kas bus po jos ir t. t. Akistatą reikia sumodeliuoti, kad akistatos pavyktų, reikia numatyti kiekvienos akistatos galimus rezultatus ir ar juos bus galima naudoti per kitą akistatą. Tais atvejais, kai akistata atliekama siekiant demaskuoti nesąžiningą įtariamąjį ar liudytoją, kita akistata turėtų būti vykdoma tarp asmens, duodančio melagingus parodymus, ir jį demaskuojančio asmens. Bendra taisyklė rekomenduoja pradžioje teikti klausimus tam, kuris, ikiteisminio tyrimo pareigūno nuo-

mone, duoda teisingus parodymus, ir tuo užkirsti galimą įtaką asmens, duodančio melagingus parodymus.

Jei vienas iš akistatos dalyvių (dažniausiai jie pažįsta vienas kitą) atsisako duoti parodymus dalyvaujant kitam asmeniui, akistata netikslinga. Netikslinga, kai kurių kriminalistų manymu, atlikti akistatą asmenų, iš kurių tas, kuris duoda teisingus parodymus, materialiai ar kitaip priklauso nuo kito dalyvio arba yra jo giminaitis, pvz., sūnaus ir tėvo, pavaldinio ir viršininko.

Akistata dažniausiai atrodo kaip konfliktinė situacija, kurioje kiekvieno dalyvio norai ir interesai nesutampa. Per akistatą susitinka įvairūs proceso dalyviai, kurių parodymai yra iš esmės prieštaringi, ir kiekvienas iš jų bando apginti savo parodymus.

Rengiantis akistatai ikiteisminio tyrimo pareigūnui svarbu išsiaiškinti apklausiamų asmenų parodymų prieštaravimų priežastis. Žinoma, ne visada pavyksta iš karto nustatyti tokių prieštaravimų priežastį. Tačiau versijos, pasiūlymai turi būti numatyti iš karto, nes nuo jų priklausys atliktos apklausos taktika. Tirdamas bylą ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi žinoti kiekvieno galimo akistatos dalyvio valios savybes, reikšmingas situacijoje, kurioje bus atliekama akistata. Rengiantis akistatai, išankstinio pokalbio metu naudinga „pažadinti“ tokią asmenį, einančio į akistatą, psichologinį būklę, kokia užtikrintų jo aktyvius veiksmus akistatos metu, pašalintų baimę, kurią jis anksčiau jautė įtariamojo ar kito apklausiamąjo akivaizdoje. Rengiantis turi būti siekiama daryti poveikį įtariamajam (kaltinamajam), taip pat kad einantis į akistatą asmuo pats galėtų ne tik išdėstyti tam tikrus faktus, bet ir atitinkamai savo elgesiu, kalba paveikti asmenį, kuris duoda melagingus parodymus.

Kad išvengtų akistatos dalyvių sąmokslą arba poveikio vienas kitam, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi pagalvoti apie akistatos atlikimo vietą, dalyvių išdėstymą, galimybę kitam pareigūnui dalyvauti per akistatą (stebėti dalyvius).

Pagrindinis pasirengimo akistatai momentas – plano sudarymas.

Pageidautini šie plano duomenys:

- akistatos objektas – prieštaravimai, kuriuos reikia šalinti;
- apklausiamųjų parodymų dėl kiekvienos ginčytinos aplinkybės esmė;

- akistatos dalyvių parodymus patvirtinantys arba paneigiantys įrodymai;
- ikiteisminio tyrimo pareigūno suformuluoti klausimai, nurodantys jų pateikimo akistatos dalyviams eiliškumą;
- įrodymai, kuriuos reikia pateikti;
- akistatos atlikimo vieta ir laikas;
- asmenys, dalyvaujantys akistatoje.

Klausimus reikia apgalvoti iš anksto, juos užsirašyti ir būti pasirengusiam įvairiems atsakymų variantams, taip pat atsižvelgiant į juos būti pasirengusiam pateikti papildomus klausimus, kuriais siekiama patvirtinti faktines bylos aplinkybes arba paneigti kai kuriuos duomenis, gautus atsakant į ankstesnius klausimus. Byloje nustatant tiesą svarbi ir klausimų teikimo seka. Kiekvienas klausimas turi būti pateiktas laiku, neužbėgant įvykiams už akių, ir tik tada, kai tam yra tinkamos sąlygos. Mūsų nuomone, reikia laikytis šių reikalavimų:

- klausimas turi būti konkretus, dėl kokios nors vienos aplinkybės, lakoniškas ir nedviprasmiškas⁹⁵;
- vengti klausimų, į kuriuos galimas menamasis arba vienareikšmis atsakymas, toks kaip „taip“, „ne“, „gali“, „negali“, „žinoma“ ir t. t.;
- klausimo formuluotėje neturi būti pagrindo galimam atsakymui;
- klausimai formuluojami atsižvelgiant į apklausiamojo protinį ir kultūrinį žinių lygį;
- klausimas teikiamas tiesiogiai ir tiksliai, kad asmuo, atsakantis į klausimą, nesiblaškytų tarp prielaidų;
- reikia prieš tai išsiaiškinti klausimų eiliškumą: vienas klausimas turėtų išplaukti iš kito ir turėti aiškią loginę seką;
- kitas klausimas neteikiamas tol, kol abu akistatos dalyviai neatsakė į prieš tai pateiktą klausimą.

Planą būtina parengti atliekant bet kokią akistatą. Plano teiginių analizė leis pastebėti silpnąsias plano vietas ir klaidas, laiku jas pašalinti, be to, tai padės rašyti protokolą. Akistatos rezultatyvumas priklauso ir nuo nuovokumo, ir nuo patirties, taip pat nuo rimto požiūrio į rengimąsi akistatai. Parengiamasis darbas, planavimas, skrupulingas bylos aplinkybių

⁹⁵ Zygorski, J. Konfrontacja w aspekcie kryminalistycznym i procesowym. *Problemy współczesnej kryminalistyki*. Warszawa, 1996, p. 153.

studijavimas visada tikslingas. Akistatos negalima atlikti skubotai, ji turi būti kruopščiai parengta. Norint palengvinti rengimąsi akistatai, galima sudaryti akistatos plano schemą.

Akistatos atlikimo taktikos bendrosios taisyklės. Apklauso akistatos metu tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos BPK 190 straipsnis. Tačiau normos nuostatos neįvardija konkrečių būdų ir metodų, kuriuos pasitelkęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas kiekvienu atskiru atveju pašalina esminius apklausiamų asmenų parodymų prieštaravimus. Įstatymas suteikia erdvės laisvę ir pareigūnui, ir kriminalistikai apskritai – kriminalistikos taktikos rekomendacijoms, parengtoms pagal kriminalistikos mokslą ir ikiteisminio tyrimo praktiką.

Taktiniai būdai pasirenkami atsižvelgiant į akistatos dalyvių individualias psichologines savybes, jų tarpusavio santykius, charakterį ir surinktų įrodymų apimtį.

Svarbu pabrėžti tokius momentus:

- 1) asmenys prieš apklausą turi būti apklausti;
- 2) suvestų akistaton asmenų parodymuose turi būti esminių prieštaravimų;
- 3) liudytojai ar nukentėjusieji įspėti dėl baudžiamosios atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos BK 235 str.;
- 4) būtina iki akistatos pradžios išaiškinti jos dalyviams jų teises ir pareigas bei ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo tvarką;
- 5) pradėdamas akistatą ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi išsiaiškinti, ar dalyviai vienas kitą pažįsta ir kokie jų tarpusavio santykiai;
- 6) ikiteisminio tyrimo pareigūnas siūlo kiekvienam iš apklausiamų asmenų paeiliui duoti parodymus apie aplinkybes, dėl kurių jie suvesti akistaton (čia verta pažymėti, kad svarbu aprašyti tik tas aplinkybes, dėl kurių yra esminių prieštaravimų);
- 7) tuo atveju, kai vienas iš suvestų akistaton asmenų pakeičia parodymus, būtina paklausti, kodėl jis pakeitė parodymus;
- 8) po to, kai abu dalyviai davė parodymus, ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali užduoti jiems klausimus;
- 9) toliau, ikiteisminio tyrimo pareigūnui leidus, akistaton suvesti asmenys gali pateikti klausimus vienas kitam, kiti dalyviai (gynėjas ir kt.) taip pat gali pateikti savo klausimus.

Akistatos taktiniai būdai. Akistatos taktikos būdai turi griežtai atitikti Baudžiamojo proceso kodekso nuostatas ir neprieštarauti bendrosioms moralės normoms. Moraliai leidžiami tik tie būdai, kurie skatina apklausiamą asmenį duoti teisingus parodymus, ugdo jo tokias savybes kaip sąžiningumas, asmenybės gerbimas. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas negali kelti akistatos dalyvių konflikto, skatinti neapykantos, meluoti, nesivaldyti, būti šiurkštus ir abejingas, įžeidinėti, žeminti, tyčiotis iš nacionalinių, religinių ar kitokių apklausiamųjų jausmų.

Akistatos taktikos būdai turi būti tikslingi, t. y. jie turi atitinkamai veikti tik apklausiamuosius, kuriems sunku prisiminti tiriamo įvykio aplinkybes, arba tuos, kurie duoda melagingus parodymus.

Akistatos metu taikomų taktikos būdų įvairovė iškelia jų klasifikacijos problemą. Klasifikacija turi suteikti ikiteisminio tyrimo pareigūnui galimybę pasirinkti reikalingą taktikos būdą ir jį taikyti tam tikroje akistatos situacijoje, taip pat skatinti teoriškai tyrinėti įvairių taktikos būdų kilmę ir nustatyti jų naudojimo dėsningumus.

Vienas iš taktinių būdų klasifikacijos kriterijų yra asmenų parodymų esminių prieštaravimų priežastys:

- 1) taktiniai būdai, kuriais siekiama pašalinti sąžiningo apklausiamąjo klaidas;
- 2) taktiniai būdai, kuriais siekiama pašalinti melą.

Apžvelgsime akistatos taktinius būdus, skirtus suaktyvinti klystančių asmenų atmintį:

- a) *iniciatyvos suteikimas akistatos dalyviams tiriant ginčytinus klausimus.* Taikant šį būdą jie gali padėti vienas kitam prisiminti įvykio detales;
- b) *ginčytinų klausimų nagrinėjimas atgaline įvykių raidos kryptimi.*

Jeigu klystantis sąžiningas apklausiamasis akistatos metu logiškai nagrinėjant ginčytinus klausimus negali paeiliui prisiminti ikiteisminio tyrimo pareigūną dominančių faktų, tai akistatos dalyviams verta pasiūlyti duoti parodymus atgaline įvykių raidos kryptimi – nuo vėlesnių įvykių link ankstesnių. Šiam taktiniam būdai reikia kruopščiai iš anksto pasirengti. Tiriamas įvykis turi būti suskirstytas į atskirus epizodus, pagal kiekvieną iš jų parengiama po kelis klausimus. Klausimai pateikiami taip,

kad akistatos dalyviai galėtų atvirkštine tvarka žingsnis po žingsnio atmintyje atgaminti dominančius įvykius;

c) *įrodomųjų objektų pateikimas siekiant atgaivinti asociatyvius atminties ryšius.*

Siekiant pašalinti klystančio sąžiningo apklausiamojo klaidas, akistatoje pateikiami:

- daiktai ir dokumentai (kiti objektai);
- ikiteisminio tyrimo veiksmų protokolai (apžiūrų, eksperimentų ir kt.);
- papildomos fiksavimo priemonės (planai, schemas, piešiniai, fonuotraumos, garso ir vaizdo įrašai ir t. t.).

Jeigu galima, akistatos dalyviams reikia pateikti tarpusavyje susijusių duomenų (įrodomosios informacijos) visumą. Kiekvienas atskiras įrodymas teikiamas tik tada, jeigu apklausiamajam nepavyko prisiminti aptariamų aplinkybių ir faktų. Akistatos dalyviams pateikiami objektai gali padėti prisiminti užmirštas aplinkybes ir faktus ne tik tiesiogiai, bet ir netiesiogiai, jie gali būti visai nesusiję su juo.

Akistatos metu pateiktus objektus vienu metu mato ir stebi du asmenys. Todėl kartais prisiminimai, kilę vienam apklausiamam asmeniui dėl pateikto objekto, sužadina ir kito apklausiamojo prisiminimus. Tie akistatos dalyvių prisiminimai turi būti nuolat kontroliuojami ikiteisminio tyrimo pareigūno.

Išvardyti taktiniai būdai yra veiksmingiausi ir dažniausiai naudojami akistatų metu, kai vienas iš apklausiamųjų duoda sąžiningus, tačiau klaidingus parodymus.

Akistatos taktiniai būdai, atskleidžiantys melą.

a) *įtariamojo prisipažinimų įvykdžius nusikaltimą naudojimas akistatos metu.*

Kartais pirminių apklausų metu pavyksta gauti vieno iš nusikalstamos veikos dalyvių teisingus parodymus, tada juos galima panaudoti akistatų metu norint gauti kitų nusikalstamos veikos dalyvių teisingus parodymus, taip pat meluojančių liudytojų, nukentėjusiųjų teisingus parodymus. Aktyviausio nusikalstamos veikos dalyvio prisipažinimas daro stiprų poveikį

kitiems nusikalstamos veikos dalyviams. Toks prisipažinimas skatina jo bendrininkus duoti teisingus parodymus ne tik dėl ginčijamų aplinkybių, bet ir dėl kitų, iki tol ikiteisminio tyrimo pareigūnui dar nežinomų nusikalstamos grupės veiksmų epizodų. Nusikalstamos veikos bendrininkams teigiamą psichologinį poveikį gali padaryti parodymai tik tokio bendrininko, kuris tvirtai nusprendė pasitaisyti, padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ir „išpirkti“ savo kaltę. Pavyzdžiui, kad gautų trijų įtariamųjų, kurie kategoriškai neigė dalyvavę nusikaltime, teisingus parodymus, ikiteisminio tyrimo pareigūnas paeiliui atlieka jų akistatą su prisipažinusių įtariamuoju. Akistatų metu įtariamasis, duodantis teisingus parodymus, aktyviai demaskavo šiuos įtariamuosius, tačiau jie laikėsi savo parodymų. Po kiekvienos akistatos buvo apklausiami asmenys, tvirtinę savo melagingus parodymus. Pasirodė, kad akistatos jiems padarė stiprų teigiamą psichologinį poveikį. Apklausos metu jie davė teisingus parodymus;

b) *įrodomųjų objektų pateikimas akistatos metu.*

Yra keletas būdų pateikti turimus įrodomuosius objektus akistatos metu:

- pateikiant demaskuojančius (atskleidžiančius) objektus pagal reikšmingumą;
- pateikiant patį svariausią (lemiamą) objektą;
- pateikiant kelis įrodomuosius objektus (jų visumą) vienu metu.

Demaskuojantys (atskleidžiantys) įrodomieji objektai pagal savo reikšmingumą pateikiami akistatos metu asmeniui, užsispyrusiai neigiančiam nustatytus faktus. Šio taktinio būdo esmė yra objektų pateikimo nuoseklumas – nuo „silpnescio“ prie „squaresnio“. Reikiamą rezultatą pasiekti galima tik laikantis šių sąlygų:

- ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo turėti įrodomuosius objektus, patvirtinančius sąžiningo dalyvio parodymų teisingumą;
- objektai turi būti susiję su akistatos metu gvildentais klausimais ir būti žinomi sąžiningam akistatos dalyviui, kad jis galėtų duoti parodymus apie juos;
- pateikti objektus tik tuo atveju, kai sąžiningo akistatos dalyvio teisingi parodymai nepadarė reikiamo poveikio kitam apklausiamajam ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas nebeturi kitų svarių argumentų;

- akistatos metu nesąžiningam dalyviui reikia išaiškinti pateiktų objektų reikšmę, rekomenduoti jam juos įvertinti, pasiūlyti juos įvertinti iš ikiteisminio tyrimo pareigūno pozicijos;
- nereikia skubėti pereiti prie kitos ginčytinos aplinkybės nagrinėjimo tol, kol apklausiamasis neišaiškins visų klausimų apie pateiktą objektą.

Šis objektų pateikimo būdas gali duoti teigiamų rezultatų esant tam tikroms sąlygoms.

Pirma, nesąžiningas akistatos dalyvis turi suvokti, kad negalima paneigti pateiktų įrodymų objektų reikšmės. Todėl būtina nustatyti, kuris iš įrodymų padarys nesąžiningam dalyviui didžiausią poveikį. Tokį poveikį nesąžiningam asmeniui dažniausiai padaro objektai ar įrodomoji informacija, kelianti stiprius emocinius išgyvenimus arba patvirtinanti tiriamos nusikalstamos veikos pagrindinius faktus. Akistatos dalyvių elgesio ir baudžiamojoje byloje esančių duomenų analizė leidžia nuspręsti, kokiais įrodomais informacijai tenka neginčytino duomens reikšmė.

Antra, prieš pateikiant demaskuojantį objektą ar informaciją, nesąžiningas akistatos dalyvis neturi žinoti, kas apie tai žinoma ikiteisminio tyrimo pareigūnui. Tiriant kartais tikslinga akistatos metu netiesiogiai, iki tam tikro momento, palaikyti nesąžiningo įtariamojo nuomonę apie tai, kad byloje nėra svarbios nusikalstamos veikos įvykdymą atskleidžiančios informacijos ar objekto. Teikiant klausimus tikslinga siekti tokios psichologinės nesąžiningo akistatos dalyvio būsenos, kuri lemtų emocionaliausiai pateikto objekto suvokimo reakciją.

Trečia, reikšmingiausias objektas (informacija) nesąžiningam akistatos dalyviui pateikiamas netikėtai. Kai surinktų duomenų pakanka, yra pagrindas manyti, kad įtariamojo kaltė nustatyta, ir byloje esančių duomenų paskelbimas nepadarys neigiamo poveikio tolesniam tyrimui, akistatos pabaigoje galima nesąžiningam dalyviui vienu metu pateikti visus reikšmingus įrodomuosius objektus. Paprastai tai įtikina įtariamąjį, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnui byloje viskas žinoma ir toliau neigti kaltę beprasmiška.

Atliekant akistatą asmenų, kurie duoda melagingus parodymus, gali būti pateikiami įrodymai, paneigiantys abiejų apklausiamųjų parodymus.

Abiejų dalyvių melagingų parodymų prieštaravimus neretai pavyksta panaikinti pateikiant objektus tokia pačia (anksčiau nurodyta) tvarka, darant poveikį abiem dalyviams.

Kartais akistatos metu sąžiningas dalyvis, norėdamas patvirtinti savo parodymus, remiasi ikiteisminio tyrimo pareigūnui žinomais duomenimis ir pateikia juos asmeniui, duodančiam melagingus parodymus. Tai nesąžiningam dalyviui padaro gana stiprų psichologinį poveikį.

c) *taktinė kombinacija naudojant akistatas ir apklausas.*

Kartais apklausos metu gali iškilti būtinybė nedelsiant atlikti vieną ar net kelias akistatas su apklausiamu asmeniu. Po tokios akistatos vėl tęsiama nesąžiningo asmens apklausa. Jei tas asmuo duos melagingus parodymus apie kitą epizodą, jo apklausa gali būti vėl nutraukta, bus surengta kita akistata ir t. t. Duomenų (objektų) pateikimas ir kelių akistatų atlikimas kartu su apklausa dažnai nepalieka nesąžiningam asmeniui vilties, kad jis galės ir toliau grįsti savo melagingus parodymus. Tai dažnai atsitinka tada, kai iš asmens jau duotų parodymų apie įvykio esmę aiškėja jo melagingos nuostatos arba aiškus suvokimo bei atminties sutrikimas. Manoma, kad tik akistata gali „gelbėti padėti“. Tokiu atveju tolesnė apklausa nutraukiama, užfiksuojami gauti parodymai ir čia pat padaroma akistata su asmeniu, duodančiu, ikiteisminio tyrimo pareigūno manymu, teisingus parodymus.

Akistatos metu vykdomas „opponento“ psichologinis spaudimas per jo pateiktą informaciją paremtas ikiteisminio tyrimo pareigūno poveikiu, atitinkančiu įstatymus ir moralę. Taip trikdomas melagingų parodymų teikimas.

Apklausos ir akistatų derinimas gerokai padidina minėtų ikiteisminio tyrimo veiksmų veiksmingumą.

Po akistatos gali būti atlikta vieno ar abiejų jos dalyvių apklausa, net jeigu esminiai jų parodymų prieštaravimai liko nepašalinti. Tokios apklausos veiksmingumas siejamas su tuo, kad:

- akistata jos dalyvius stipriai psichologiškai paveikia, susvyruoja nuostata duoti melagingus parodymus;
- tai leidžia giliau pažinti apklausiamųjų asmenybes, išsiaiškinti tokias individualias psichologines, moralines savybes, kurios nepašalinti ankstesnio tyrimo metu;

- ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali suprasti parodymų esminių prieštaravimų priežastį, išsiaiškinti, kuris iš dalyvių duoda teisingus parodymus, kaip kiekvieną iš jų veikia vienas ar kitas taktikos būdas.

Po akistatos atlikdamas apklausą ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali koreguoti šio ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo taktiką ir pasiekti teigiamų rezultatų. Jeigu apklausiamasis, bijodamas kito dalyvio, netikėtai pakeis teisingus parodymus melagingais, tai tokioje situacijoje rekomenduojama išsiaiškinti melagingų parodymų davimo priežastis tiek akistatos, tiek ir po jos vyksiančios apklausos metu. Apklauso metu vienas su ikiteisminio tyrimo pareigūnu bendraudamas apklausiamasis psichologiškai lengviau atskleidžia parodymų pakeitimo priežastis.

- d) *nesąžiningo apklausiamąjo nuomonės formavimas ikiteisminio tyrimo pareigūnui atliekant kelias akistatas.*

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali atlikti kelias akistatas su keliais sąžiningais dalyviais. Kelis kartus susidūręs su sąžiningais akistatų dalyviais, atskleidžiančiais jo melą, nesąžiningas apklausiamasis gali būti priverstas pakeisti savo nuomonę. Jam atrodo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas žino visas bylos aplinkybes. Kankinantis eilinio demaskavimo laukimas akistatos metu neleidžia jam atsipalaiduoti, jis yra emociškai įsitempęs, gali padaryti išvadą, kad toliau teikti melagingus parodymus yra beprasmiška.

Parodymų atpažinti procesas rodomam asmeniui turėtų padaryti stiprų psichologinį poveikį, tai gali sukurti palankias sąlygas atlikti apklausą ir akistatą. Šiuo atveju akistata turi vykti iš karto po parodymo atpažinti ir apklausos, būti susijusi su parodymu atpažinti. Dar didesnį psichologinį poveikį nesąžiningam apklausiamajam daro viena po kitos vykstančios atpažinimo ir akistatos procedūros. Rekomenduojama operatyviai rengti akistatas ir po parodymų atpažinti, ir po apklausos, jeigu pati parodymų atpažinti procedūra nepaveikė teigiamai, o byloje liko esminių prieštaravimų.

- e) *įvykio aplinkybių detalizavimas.*

Akistatą tikslinga skaidyti į atskiras dalis, o kiekvieną iš jų – į dar keletą. Šis taktinis būdas leidžia tiksliau išryškinti parodymų esminius prieštaravimus, padaryti juos vaizdingesnius. Akistatos dalyviams pateikiami

trumpi konkretūs klausimai dėl ginčytinų aplinkybių. Tai mažina nesąžiningo dalyvio galimybes keisti parodymų detales. Dalyvių apklausą akistatos metu reikia pradėti nuo klausimų, kurie netiesiogiai susiję su pagrindine ginčytina aplinkybe. Jei klausimų pateikimo seka kruopščiai apgalvota, nesąžiningam dalyviui bus sunku duoti melagingus parodymus ateityje, nes jis jaus sąsajas su teisingais parodymais, duotais akistatos pradžioje;

f) *akistatos dalyvių parodymų prieštaravimų „išryškimas“ mažiau reikšmingose ginčytinose situacijose.*

Šis taktinis būdas naudojamas atliekant akistatą tarp nusikalstamos veikos bendrininkų. Šio būdo esmę sudaro tai, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas pradeda akistatą nuo mažiau svarbių ginčytinų aplinkybių (kurias lengviau paneigti), aiškinimosi savo klausimais nukreipia apklausiamųjų dėmesį į tuos prieštaravimus, nuosekliai vis didina prieštaravimų svarbą pagal reikšmę bylai. Tokioje akistatos aplinkoje apklausiamieji prieš savo norą, dažnai patys to neįsąsąsdami, susivienija reikšmingais ginčytiniais klausimais;

g) *vieno akistatos dalyvio melo atskleidimas pabrėžiant kito teisingus parodymus.*

Tais atvejais, kai darant ikiteisminį tyrimą yra pakankamai duomenų apie vieno iš apklausiamųjų teisingus parodymus, gali būti naudojamas šis taktinis būdas. Šio būdo esmė – neleisti plėtoti melagingus parodymus. Akistatos metu būtina atkreipti nesąžiningo akistatos dalyvio dėmesį į kito dalyvio teisingus parodymus, paaiškinti sąžiningo apklausiamojo objektyvumą;

h) *nesąžiningo dalyvio teigiamų asmenybės savybių panaudojimas.*

Nesąžiningo akistatos dalyvio asmenybės teigiamų savybių išryškini-
mas gali padėti bendrauti su apklausiamuoju.

i) *apklausiamojo apgaulingo elgesio atskleidimas akistatos metu.*

Kartais nesąžiningas akistatos dalyvis savo išore ir ligos požymių simuliavimu nori paveikti asmenį, duodantį teisingus parodymus, stengiasi sukelti sau gailėstį tikėdamasis, kad tai lems jam naudingus parodymus. Ruošdamasis atlikti akistatą ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi numatyti tokio vieno apklausiamojo poveikio kitam galimybę ir imtis atitinkamų

priemonių tai neutralizuoti. Jei nesąžiningas dalyvis nesiskuta, netvarkingai rengiasi, vaidina ligonį, tai ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi jam rekomenduoti susitvarkyti ir tik po to atlikti akistatą. Būna atvirkščiai – vienas iš akistatos dalyvių, vaidindamas „teisingo“ žmogaus vaidmenį, stengiasi įtikinti pareigūną, kad kitas akistatos dalyvis duoda melagingus parodymus, apkalba pirmąjį. Apsimestinai piktindamasis, savo būseną perteikia gana natūraliai, kalba pakeltu tonu, pasitelkia atitinkamą mimiką ir gestus. Kartais, įsijautęs į vaidinamą vaidmenį, persistengia ir tuo save išduoda. Tokių akistatų metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi būti atsargus, apdairus, neleisti, kad akistatos dalyviai pyktųsi. Ginčas gali būti sukeltas apgaulės tikslu, kad dalyviai galėtų suderinti savo parodymus. Užkirsti kelią apgaulėi reikia santūriai.

j) *akistatos tikslo maskavimas.*

Šis taktinis būdas taikomas tada, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas žino, kad nesąžiningas akistatos dalyvis, supratęs akistatos tikslą, stengsis paneigti antrojo apklausiamojo parodymus arba sugalvos naują melą. Tokiais atvejais reikia nepastebimai akistatą pradėti nuo mažiau reikšmingų klausimų. Taip pamažu slopinamas nesąžiningo dalyvio budrumas. Toks apklausiamasis, atsipalaidavęs aptarinėjęs neesmines ginčytinas aplinkybes, dažnai tokį aktyvumą „perkelia“ ir į svarbių klausimų aiškinimosi sritį, duoda teisingus atsakymus.

k) *įspūdzio, kad vienas bendrininkas prisipažino įvykdęs nusikaltimą, sudarymas.*

Gavęs vieno iš nusikalstamos grupės dalyvio teisingus parodymus dėl vieno epizodo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas atlieka jo akistatą su įtariamuoju, duodančiu melagingus parodymus. Tokios akistatos objektas – tik to epizodo išsiaiškinimas, tačiau taktinis tikslas yra platesnis – sudaryti įspūdį apie tai, kad bendrininkas papasakojo pareigūnui ir apie kitus nusikalstamos veikos epizodus.

l) *akistatos tempo keitimas:*

1) lėtinamas akistatos tempas. Nesąžiningas dalyvis kartais stengiasi parodymus duoti kaip įmanoma greičiau, atsakydamas bendromis frazėmis, išsisukti nuo atsakymų į ikiteisminio tyrimo pareigūno klausimus, nepastebimai „peršokti“ tas įvykio detales, kurių jis nenori smulkiai pa-

pasakoti. Akistatos tempas gali būti sulėtintas teikiant įrodymus, pakartotinai aiškinantis ginčytinus klausimus, detalizuojant parodymus ir t. t.;

2) spartinamas akistatos tempas. Kartais nesąžiningas akistatos dalyvis ilgai rengia savo atsakymus, delsia, nuolat prašo pakartoti klausimą, nukreipia ikiteisminio tyrimo pareigūno dėmesį nuo dominančių klausimų pašaliniais samprotavimais, tada būtina paspartinti klausimų pateikimo tempą. Akistatą reikia atlikti klausimų ir atsakymų forma, aktyviai. Spartinamas akistatos tempas nesąžiningam apklausiamajam sukelia psichinę ir emocinę įtampą. Jis priverstas arba kalbėti tiesą, arba kurti naują melą. Ekspromtu sukurtus melagingus parodymus ikiteisminio tyrimo pareigūnas paprastai lengvai paneigia.

3.9. Apklausos ir akistatos procesinis įforminimas

Apklausos fiksavimas turi du aspektus – procesinį (apklausos protokolo forma) ir kriminalistinį (apklausos fiksavimo mechanizmą). Apklausos fiksavimo turinys priklauso nuo konkrečių aplinkybių, kurios buvo apklausos dalykas. Jis visuomet būna individualus.

Pagrindinis dokumentas, kuriame fiksuojama apklausos eiga ir rezultatai, yra apklausos protokolas. Apklausos procesas gali būti filmuojamas, fotografuojamas, įrašomas garsas, vaizdas. Apklausos metu gali būti sudaromos schemas bei planai (Lietuvos Respublikos BPK 179 str.).

Apklausos protokolą sudaro keturios dalys:

- 1) įžanginė,
- 2) laisvo atpasakojimo,
- 3) klausimai apklausiamajam,
- 4) baigiamoji.

Pastebėtina, kad tokia struktūra atspindi apklausos stadijas ir turi padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnui geriau suvokti kriminalistinius fiksavimo aspektus.

Įžanginėje dalyje nurodoma apklausos vieta, laikas, apklausą atliekantis pareigūnas, kiti dalyvaujantys asmenys, apklausiamojo anketiniai duomenys, čia pat nurodomas procesinių sąlygų įgyvendinimas: duomenys apie vertėją, specialistus, apie teisių ir pareigų išaiškinimą liudytojams, jų

išpėjimą dėl atsakomybės (Lietuvos Respublikos BK 235 str., Lietuvos Respublikos BPK 80 str. 2 d., 81 ir 83 str., 183 str. 1 d.), apklausos pradžioje įtariamąjį paklausiama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu yra įtariamąs (Lietuvos Respublikos BPK 188 str. 3 d.). Įžanginėje dalyje taip pat fiksuojamos dalyvaujančių apklausoje teisės ir pareigos.

Laisvo pasakojimo dalyje fiksuojami apklausiamojo išdėstyti parodymai apie jam žinomas aplinkybes. Fiksuojami parodymai dėl aplinkybių, turinčių reikšmės bylai, todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi padėti apklausiamajam iš viso informacijos srauto atrinkti tai, kas susiję su nusikaltimu ir turi reikšmės bylai.

Toliau fiksuojami apklausiamajam pateikti klausimai ir jo atsakymai. Kartais klausimas gali likti be atsakymo. Tokiais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnui lieka tik pažymėti dėl apklausiamojo nuostatos pateiktu klausimu: atsisakė atsakinėti; nepateikė atsakymo ir pan. Apklausiamasis gali būti prašomas pasirašyti po kiekvienu atsakymu į pateiktą klausimą. Tokiu būdu vengiama paneigimų, jeigu atsakymuose yra prieštaravimų.

Baigiamojoje apklausos protokolo dalyje fiksuojamas apklausiamojo susipažinimas su protokolu ir jo būdai (pats perskaitė, pareigūnas garsiai perskaitė), taip pat papildymai ir pataisos. Protokolą pasirašo apklaustasis, dalyvavę asmenys, ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Jeigu protokolas surašytas keliuose puslapiuose, apklausiamasis pasirašo kiekvieną puslapį atskirai. Ši rekomendacija buvo įgyvendinama visais analizuotais atvejais.

Aprašytų parodymų fiksavimo eilės tvarka paprastai atitinka apklausos eigą, tačiau reikia pabrėžti, kad antra ir trečia protokolo dalys – laisvas atpasakojimas ir pateikti klausimai bei atsakymai – gali susipinti, paprastai tarp jų nėra tikslios ribos: apklausiamasis laisvai atpasakoja, tačiau kai kada nerišliai, nenuosekliai arba nepagrįstai išplėstai pasakoja nereikšmingas tyrimui aplinkybes ar, priešingai, per daug abstrakčiai pasakoja esmines aplinkybes ir pan., tada ikiteisminio tyrimo pareigūno pasakojimą pertraukia ar prašo išsamiau papasakoti tam tikras aplinkybes, ar nurodo nepasakoti nereikšmingų aplinkybių, prašo pasakoti iš eilės, užduoda reikiamus patikslinančius klausimus.

Lietuvos Respublikos BPK 183 straipsnio 2 ir 3 dalyse nėra griežtos nuorodos atskirti apklausos stadijas. Tačiau asmens laisvo, savarankiško

papasakojimo ir to kas buvo gauta papildomai klausinėjant atskyrimas turi taktinės reikšmės. Dažnai įvykio faktų nutylėjimas ribojasi su atsiskyrimu duoti parodymus arba melu. Kartais nukentėjęsysis arba liudytojas nutyli apie savo veiksmus, kurie gali būti vertinami kaip administracinis nusižengimas arba kitas deliktas.

Tikslumas reikalauja, kad parodymuose būtų neiškreiptas apklausiamojo kalbos, minčių dėstymo stilius. Negerai, kada protokole fiksuojama tai, ko apklausiamasis negalėjo pasakyti dėl savo psichinės brandos, išsilavinimo lygio. Kai kada protokoluose galima rasti tarptautinių ir itin „modernių“ žodžių, slengo. Problema yra keiksmažodžių, išgirstų per apklausą, fiksavimas. Viena vertus, tikslus keiksmažodžių fiksavimas išryškintų kitus labai svarbius momentus (pvz., viešosios tvarkos pažeidimų bylose), kita vertus, negalima paversti apklausos protokolo keiksmažodžių suvestine. Reikėtų stengtis normine kalba išreikšti keiksmažodžio turinį. Tačiau kitokius, ciniškus, įžūlius pareiškimus, kai tiesiogiai nevertojami vulgarūs keiksmažodžiai, galima ar reikėtų, esant reikalui, fiksuoti. Apklausoje protokole apklausiamojo parodymai surašomi tiksliai. Siekiant tikslumo reikia stengtis parodymuose neiškreipti apklausiamojo kalbos, minčių dėstymo stiliaus. Negerai, kai protokole fiksuojama tai, ko apklausiamasis negalėjo pasakyti dėl savo psichinės brandos, išsilavinimo lygio. Kai kada mažai raštingų žmonių protokoluose galima rasti tarptautinių žodžių ir žargono (pvz., „kuliškai“ – nuo angliško žodžio *cool*, t. y. gerai)⁹⁶.

Apklausojo parodymus privalu fiksuoti taip, kad skaitant protokolą būtų galima spręsti apie vienokius ar kitokius įvykius (faktus, reiškinius). Protokole turi būti nuosekliai atspindėta apklausos eiga, aiškiai išdėstytos reikšmingos bylai aplinkybės, kartu sudaromos sąlygos (paprastai jos nurodomos įžanginėje protokolo dalyje pažymint patalpas, kuriose vyksta apklausa), kad protokole būtų jos užfiksuotos.

Protokolą gali surašyti pareigūnas, apklausęs asmenį, bei jo pavedimu jam padedantis asmuo (Lietuvos Respublikos BPK 179 str. 2 d.). Dėl didesnių dabarties techninių galimybių apklausos protokolą gali surašyti ikiteisminio tyrimo pareigūno padėjėjas iš karto per apklausą arba po apklausos.

⁹⁶ Daugiau apie žargono žodžių vartojimą žr.: Zaikauskas, E. *Lietuvių žargono žodynėlis*. Vilnius: Alma littera, 2007.

Sudėtingose bylose apklausa tęsiasi ilgą laiką (net po keletą savaičių). Tokiais atvejais daromos apklausa pertraukos. Reikia stengtis per vieną apklausa atkarpą suspėti apklausti asmenį dėl tam tikro epizodo arba asmens, objekto, žodžiu, stengtis per vieną apklausa atkarpą suspėti apklausti logiškai užbaigtą atvejį. Tokiais atvejais apklausa protokolo įžanginė dalis lieka ta pati (viena apklausa, vienas protokolas, tik šis rašomas dalimis).

Prireikus ikiteisminio tyrimo pareigūnas, apklausdamas įtariamąjį, liudytoją ar nukentėjusį, gali įrašyti garsą ar vaizdą, filmuoti pagal proceso reikalavimus. Garso, vaizdo įrašas duodamas apklausiamajam paklausti, pažiūrėti.

Atkreiptinas dėmesys į planų ir schemų, kitų grafines išraiškos būdų naudojimą fiksuojant parodymus. Literatūroje dažniausiai kalbama apie planus ir schemas. Tačiau būna ir kitokių grafinių vaizdavimo priemonių: žmogaus atvaizdas, gamtos (įvykio vietos) fragmentas, nusikalstamos veikos vaizdas ir pan. Nagrinėjant planus, schemas, kitų grafinių vaizdinių priemonių naudojimą, svarbu žinoti tris dalykus.

Pirma, kai kada žodžiais apibūdinti aplinką, susijusią su nusikaltimu, yra sunku, o kartais neįmanoma. Tais atvejais planai, schemas ir kitos grafines išraiškos priemonės yra būtinos.

Antra, schemas ir planus reikia pasiūlyti sudaryti patiems apklausiamiesiems, kitus grafinius vaizdinius gali atlikti tik šį darbą gebantys atlikti žmonės. Nesvarbu, kad planai ir schemas, padaryti apklausiamųjų, yra laisvos formos, tačiau jie turi didesnę įrodymų reikšmę, negu daryti ikiteisminio tyrimo pareigūno ranka.

Trečia, schemose ir planuose naudojama ženklų sistema turi būti vienoda, suprantama ir žinoma.

Akistatos fiksavimas. Pagrindinis akistatos fiksavimo būdas yra parodymų aprašymas, protokole. Pareigūnas įvairiu laiku užrašo akistatos parodymus: tyrimo veiksmo darbinio etapo (kartu su darbinio etapu) arba baigiamąjo etapo metu.

Akistata – specifinis veiksmas, jo fiksavimas negali būti šabloniškas. Mūsų manymu, akistatos darbinį etapą sudėtinga atskirti nuo akistatos fiksavimo. Akistatos metu klausimai teikiami eiles tvarka tai vienam, tai kitam akistatos dalyviui svarbu kiekvieno dalyvio parodymus kiekvieną

kartą užrašyti ir patvirtinti parašu. Kam to reikia? Akistata – tai melo ir tiesos kova, kurioje melas nuolat „spraudžiamas į kampą“. Akistatos metu reikia užkardyti situaciją, kai pilietis, įtariamasis meluojantis akistatos metu, patvirtina savo versiją arba jos dalį. Tokia situacija – tai ikiteisminio tyrimo pareigūno pralaimėtas mūšis. Kad tokios situacijos nebūtų, po kiekvieno atsakymo pareigūnas turi reikalauti patvirtinti savo žodžius parašu. Todėl vienintelis ir teisingas akistatos fiksavimo būdas, mūsų manymu, yra lygiagretus būdas.

Akistatos, kaip ir apklausos, protokolas sudarytas iš keturių dalių:

- 1) įžanginės (anketinės) dalies, kurioje nurodomi būtini apklausiamųjų anketiniai duomenys (pavardė, vardas, tėvo vardas, gimimo metai ir vieta, tautybė, išsilavinimas ir pan.);
- 2) klausimai apklausiamiesiems ir atsakymai į juos;
- 3) apklausiamųjų asmenų klausimai vienas kitam bei jų atsakymai ir gynėjo klausimai;
- 4) baigiamosios dalies, kurioje fiksuojamas apklausiamųjų ir kitų dalyvių susipažinimo su protokolu būdas, papildymai ir pataisos. Protokolą pasirašo visi dalyviai. Jeigu protokolas surašytas keliuose puslapiuose, akistaton suvesti asmenys kiekvieną puslapį pasirašo atskirai.

Kitaip negu apklausos protokolas, akistatos protokolas gali būti surašytas dviem formomis. Pirmą formą – kai kiekvienas akistatos protokolo puslapis vertikaliai padalijamas į dvi dalis, surašant kairėje vieno dalyvio parodymus, dešinėje – kito. Kairėje pusėje šiuo atveju surašomi, ikiteisminio tyrimo pareigūno manymu, teisingus parodymus teikiančio asmens žodžiai. Antra forma – kai klausimai ir atsakymai surašomi paeiliui. Pirmas būdas patogus, kai akistatos metu aiškinami nedideli prieštaravimai ir nesikeičia dalyvių apklausos eilės tvarka. Rašyti tekstą eilutėmis rekomenduojama, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnui reikia užprotokoluoti palyginti daug informacijos ir, be to, akistatos metu numatoma keisti dalyvių apklausos tvarką.

Akistatos protokole būtina apibūdinti apklausiamųjų tarpusavio santykius. Tai atsispindi atsakyme į pirmąjį klausimą, skirtą abiem akistaton suvestiems asmenims: „Ar Jūs pažįstate vienas kitą ir kokie Jūsų santykiai?“

Surašant akistatos protokolą, reikėtų vadovautis tokiomis taisyklėmis:

- 1) rašyti protokolą taip, kad išryškėtų poveikio mechanizmas;
- 2) klausimai ir akistatos dalyvių atsakymai fiksuojami kiek galima tiksliau, pažodžiui;
- 3) klausimai ir akistatos dalyvių atsakymai užrašomi tokia tvarka, kokia jie buvo gauti akistatos metu.

Parodymai akistatos protokole yra fiksuojami pirmuoju asmeniu. Parodymai užrašomi iš eilės, taip, kaip buvo gauti. Fiksuojami ne tik atsakymai, bet ir apklausiamajam suformuluoti klausimai. Protokolą reikia rašyti taip, kad jį perskaičius būtų suprantama, kokia tvarka buvo aiškinaamos bylos aplinkybės, kokie buvo pateikti įrodymai ir kokius dėl jų davė paaiškinimus.

Apie garso arba vaizdo įrašymą ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo pranešti apklausiamajam iki apklausos pradžios. Vaizdas arba garsas taip pat gali būti įrašomas ir pačių proceso dalyvių prašymu. Tai taip pat turi būti nurodyta apklausos protokole: garso ar vaizdo magnetofono pavadinimas, tipas, įrašymo greitis, nurodoma, kur įrašymo metu buvo magnetofonas ir mikrofonas, iš kurios vietos filmuota. Jeigu įrašymas buvo pertrauktas, apie tai pažymima protokole nurodant žodžius arba sakinį, po kurių nutrūko įrašas. Akistata turi būti įrašinėjama nuo pradžios iki pabaigos. Neleidžiama įrašinėti akistatos dalių, taip pat kartoti parodymų specialiai garso ar vaizdo įrašui. Baigus akistatą, apklaustiesiems sudaroma galimybė garso ar vaizdo įrašus perklausti ar peržiūrėti.

Garso ir vaizdo įrašymo techniką rekomenduojama naudoti tais atvejais, kai:

- 1) asmenys žino svarbius bylai duomenis ir gali duoti teisingus parodymus, tačiau jie gali būti paveikti įtariamųjų ir todėl ateityje gali parodymus pakeisti ar atsisakyti teikti tam tikrą informaciją;
- 2) įtariamieji padarė itin sunkias nusikalstamas veikas ir apklausiami sudėtingoje konfliktinėje situacijoje;
- 3) kai numatoma, kad kai kurie asmenys negalės atvykti į teismą dėl ligos ar kitų priežasčių;
- 4) apklausiamasis sunkiai sužeistas ir serga sunkia liga, ypač jeigu gali būti letalinė baigtis;

- 5) apklausiami mažamečiai, kurių kalba ypatinga;
- 6) asmens psichika kelia abejonių ir skirtina psichiatrinė ekspertizė.

Akistatos dalyvių veiksmų ir bendravimo bei elgesio fiksavimas pasitelkus garso bei vaizdo įrašą svarbus akistatos fiksacijos objektyvizavimo aspektais.

Naudojant garso ir vaizdo įrašymo techniką, galima užfiksuoti visą apklausiamo asmens pateiktą informaciją. Užfiksuojamas ne tik parodymų bei paaiškinimų turinys, bet ir kalbos ypatumai bei emociniai atspalviai, be to, naudojant vaizdo įrašą užfiksuojamas apklausiamojo elgesys, jo reakcijos į klausimus, pateiktus objektus (nusikalstamos veikos įrankius, specialisto išvadas), emocinės būklės pokyčiai. Tačiau, nepaisant visų garso ir vaizdo įrašų pranašumų, pagrindinis akistatos fiksavimo būdas yra akistatos eigos ir rezultatų aprašymas protokole, o fonograma ir vaizdo įrašas yra tik jo priedas.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kas yra apklausos taktika?
2. Koks yra parodymų formavimosi mechanizmas?
3. Kaip klasifikuojama apklausa?
4. Nuo ko priklauso apklausos taktinių būdų pasirinkimas?
5. Kokie yra liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos taktiniai būdai?
6. Kokie yra įtariamojo (kaltinamojo) apklausos taktiniai būdai?
7. Kas yra akistata?
8. Kokie yra apklausos ir akistatos fiksavimo būdai? Kuris iš jų pagrindinis, o kurie papildomi fiksavimo būdai?

Rekomenduojama literatūra:

1. Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Burda, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Mokymo priemonė. Vilnius. 2005. <<http://www.vrm.lt/index.php?id=612>>.
2. Brandl, S. G. *Criminal investigation*. Boston, Pearson, 2003.
3. Burda, R. *Kriminalistikos taktika*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
4. Burda, R.; Kuklianskis, S. *Apklausa ikiteisminio tyrimo metu (taktikos teorija ir praktika)*. Mokomasis metodinis leidinys. Vilnius. 2007.

5. Children's testimony: a handbook of psychological research and forensic practice /edited by J. Helen L. Westcott, Graham M. Davies, Ray H. C. Bull. Chichester: John Wiley & Sons, 2002.
6. Čėsniėnė, I. Vaikų parodymus lemiantys veiksniai. *Jurisprudencija*. 2003, 41(33).
7. Grigutyė, N.; Čėsniėnė, I.; Karmaza, E.; Valiukeviėiūtė, J. *Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnameėiais*. Vilnius: UAB „Reklamos Raganos“, 2006.
8. Jaworski, R. *Situational sequencing test in polygraph*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.
9. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985.
10. Kwiatkowska-Darul, V. The role of Questions in the examination. *Jurisprudencija*. 2003, 43(35).
11. Zulawski, D. E.; Wicklander, D. E. *Practical aspects of Interview and Interrogation*. New-York: Elsevier, 1992.

4 SKYRIUS

KRATOS IR POĖMIO TAKTIKA

4.1. Kratos sąvoka, uždaviniai ir rūšys

Krata – tyrimo veiksmas, kurio metu prievarta apieškomos patalpos, statiniai, vietovės, asmenys, siekiant surasti ir paimti turinčius reikšmės bylos ištyrimui daiktus, nusikaltimo pėdsakus, taip pat surasti lavonus bei nusikaltėlius.

Remiantis įstatymu (Lietuvos Respublikos BPK 145 str.) **krata atliekama tais atvejais, kai yra pagrindas manyti, kad kokioje nors patalpoje ar kitokioje vietoje yra nusikalstamos veikos įrankių, nusikalstamu būdu gautų ar įgytų daiktų bei vertybių, taip pat daiktų ar dokumentų, galinčių turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti, arba kad koks nors asmuo jų turi**. Krata nusikaltimo tyrimo metu gali būti atliekama ir tuomet, kai paieškos objektas yra ieškomas asmuo, lavonas ar jo dalys.

Kratos **rūšys** skirstomos įvairiais pagrindais:

- pagal vietą ir objektus: vietovių, negyvenamų ir gyvenamų statinių, patalpų, transporto priemonių, asmenų;
- pagal organizavimo būdą: pavienės ir grupinės;
- pagal eiliškumą: pirminės ir pakartotinės;
- pagal laiką: vienu laiku ir skirtingu laiku.

Uždaviniai: daiktų ir lavonų suradimas; nusikaltėlių ir juos nustatyti padedančių duomenų suradimas; turto, kuriuo būtų galima padengti nuostolius arba jį konfiskuoti, suradimas; konfiskuoto turto suradimas, iš apyvartos išimtų arba be leidimo laikomų daiktų paėmimas ir kt.

Psichologiniai veiksniai: nereikia pamiršti, kad kratomieji ne tik neatsako už melagingus paaiškinimus kratos metu, bet jie dažnai būna suinteresuoti tuo, kad pareigūnas nerastų nieko juos kompromituojančio. Kratos metu reikia stebėti kratomo asmens reakcijas, nuotaikų kaitą, veido išraišką, žvilgsnį. Dažnai toks stebėjimas parodo, ar pareigūnas artėja prie paslėptų daiktų vietos, ar tolsta nuo jos. Svarbu turėti mintyje, kad asmuo, pas kurį daroma krata, taip pat gali panaudoti psichologinius būdus

pareigūno dėmesiui nukreipti, sudaryti konfliktinę situaciją ir pan. Kratos atlikimo metu pareigūnas turi bandyti psichologiškai įtraukti asmenį į atviresnį pokalbį, sušvelninti esamą jo priešišumą ir pan.

Labai svarbu įsivaizduoti, kaip asmuo galėjo panaudoti profesinius ar kitokius įgūdžius, kad paslėptų ieškomus daiktus. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas pirmiausia pats turėtų įsijausti į kratomo asmens vaidmenį ir įvertinti, kurioje apieškomos patalpos vietoje pats galėtų paslėpti ieškomus daiktus.

Nepaisant išvardytų bendrųjų psichologinių metodų, kratą atliekantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi parinkti konkrečiai situacijai ir konkrečiam kratomam asmeniui veiksmingiausius psichologinius kratos atlikimo metodus ir priemones.

Svarbu užmegzti psichologinį kontaktą ne tik su kratomuoju, bet ir su kitais kratos dalyviais – pareigūnais, ekspertais ar specialistais, kviestiniais ir pan. Tokio kontakto užmezgimas padidina atliekamos kratos sėkmingumą. Psichologinio kontakto suradimas su kitais asmenimis pats savaime nėra vienas kriminalistikos taktikos metodų. Jo esmė yra teigiamos aplinkos, nuotaikos, bendravimo laisvumo sukūrimas tarp kratą atliekančių asmenų. Tačiau psichologinio kontakto užmezgimo nereikia suprasti kaip sėkmingo kratos rezultato garanto, nes net patys idealiausi santykiai kratą atliekančioje grupėje neužtikrina teigiamo rezultato. Tais atvejais, kai tokie santykiai nėra perkeliama į dalykinį lygmenį, o apribojami buitinais pašnekesiais, psichologinio kontakto kratos metu teikiamos galimybės nėra išnaudojamos. Nepaisant to, kad psichologinis kontaktas nėra tiesioginio poveikio ieškomam objektui priemonė, jo poveikis kratos poveikio gerinimui yra didžiulis. Psichologinio kontakto su kitu kratos dalyviu užmezgimas priklauso nuo labai įvairių veiksnių:

- procesinės padėties;
- kratos metu atliekamų funkcijų;
- veiklos tikslų ir uždavinių;
- intelekto lygio;
- charakterio bruožų;
- ikiteisminio tyrimo pareigūno, atliekančio kratą, profesionalumo ir organizacinių gebėjimų.

Kratai daryti turi būti faktiniai ir procesiniai pagrindai. **Faktiniai pagrindai** – tai konkretūs duomenys, nurodantys, kad reikia daryti kratą. **Procesiniai pagrindai** – tai prokuroro kreipimasis su prašymu į teismą, dėl ko ikiteisminio tyrimo teisėjas turi priimti nutartį. Prieš priimdamas nutartį ikiteisminio tyrimo teisėjas turi patikrinti, ar prokuroro prašymas yra pagrįstas.

Krata gali būti daroma be ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties tik neatidėliotinais atvejais, t. y. tada, kai pavėlavus atlikti kratą nusikalstamos veikos tyrimui gali atsirasti rimtų kliūčių. Neatidėliotinais laikomi šie atvejai:

- kai faktinis pagrindas kratai daryti atsiranda tuojau pat padarius nusikalstamą veiką;
- gauta duomenų, kad asmuo, pas kurį yra svarbūs tyrimui daiktai, dokumentai, vertybės ar kiti objektai, rengiasi juos sunaikinti.

Jei krata daroma ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu, tai per tris dienas nuo kratos atlikimo turi būti gaunamas ikiteisminio tyrimo teisėjo patvirtinimas dėl kratos darymo teisėtumo. Jei ikiteisminio tyrimo teisėjo patvirtinimas per šį terminą negautas, visi kratos metu paimiti daiktai, vertybės ir dokumentai turi būti gražinami asmenims, iš kurių jie paimti, o kratos rezultatais tolesniame procese negali būti remiamasi kaip įtariamąjo ar kaltinamojo kaltumą pagrindžiančiais duomenimis. Krata atliekama, kai yra ikiteisminio tyrimo duomenų, kuriais remiantis galima pagrįstai manyti, kad kurioje nors vietoje arba pas kurį nors asmenį yra nusikalstamai veikai tirti reikšmingi daiktai, dokumentai ar kiti objektai. Šie duomenys gali būti gaunami tiek iš procesinių šaltinių, t. y. įtariamųjų, nukentėjusiųjų, liudytojų parodymų, įvykio vietos apžiūros, bei iš ikiteisminio tyrimo įstaigos kriminalinės žvalgybos veiklos rezultatų medžiagos. Duomenys visada turi būti tikri ir pagrįsti. Informacija visada turi būti patikrinta ir perduota nusikalstamą veiką tiriančiam pareigūnui. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo užtikrinti, kad darant kratą dalyvaus tas asmuo, pas kurį daroma krata. Jeigu pareigūnai to užtikrinti negali, ikiteisminio tyrimo pareigūnai ar prokuroras privalo kratą daryti kviestinio ar savivaldybės institucijos atstovo akivaizdoje.

Informacija gaunama iš įvairių procesinių šaltinių (kaltinamųjų, nukentėjusiųjų, liudytojų parodymų, įvykio vietos apžiūros protokolo ir

pan.), taip pat iš kriminalinės žvalgybos veiklos rezultatų. Reikalavimai, keliami šiems faktiniams duomenims, yra jų **realumas** ir **pagrįstumas**. Kratos negalima daryti vadovaujantis ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro subjektyvia nuomone ar spėliojimais. Faktiniu kratos pagrindu negali būti ir pirminė informacija, kurią gauna pareigūnas, vykdydamas žvalgybinę veiklą. Minėta informacija, kuri yra gauta vykdant žvalgybinę veiklą, turi būti patikrinta ir perduota nusikalstamą veiką tiriančiam pareigūnui, jeigu patikrintus kriminalinės žvalgybos duomenis patvirtina ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas⁹⁷. Šis reikalavimas yra tam tikra teisinė garantija, kad nebus piktnaudžiaujama asmenų privataus gyvenimo neliečiamumo ir būsto neliečiamumo teisių suvaržymais.

Faktinis pagrindas kratai atlikti atsiranda tuojau pat po nusikaltimo padarymo; kai yra gauta duomenų, kad asmuo, pas kurį yra svarbūs bylai daiktai, dokumentai ar vertybės, rengiasi juos sunaikinti; kai yra pakankamas pagrindas manyti, kad asmuo, esantis patalpoje ar kitoje vietovėje, kur daromas procesinis veiksmas, slepia prie savęs daiktus ar dokumentus, galinčius turėti reikšmės bylai, ir panašiais atvejais.

Krata žemės sklype, miške, vandens telkiniuose gali būti daroma ir nedalyvaujant savininkui, nuomotojui ar valdytojui, tačiau šiems asmenims vėliau pranešama raštu apie darytą kratą⁹⁸.

Išoriškai krata gali pasirodyti panaši į kitus tyrimo veiksmus, pvz., įvykio vietos apžiūrą ar poėmį. Tačiau nuo kitų tyrimo veiksmų krata skiriasi prievartiniu tyrimo pobūdžiu, o nuo poėmio – dar ir tuo, kad jos metu daiktai ir asmenys yra **ieškomi**, nes jų buvimo vieta yra nežinoma, o kartais ir patys konkretūs daiktai nėra žinomi.

Krata panaši į įvykio vietos, vietovės, patalpų ir daiktų apžiūrą tuo, kad tyrėjas atlieka įvardytų objektų tyrimą siekdamas aptikti, fiksuoti ir paimti įvairius materialius kriminalistinės informacijos šaltinius. Krata skiriasi nuo apžiūros trimis požymiais:

- a) kratos procese apžiūrimos patalpos, vietovė ir kiti objektai, kurie nėra įvykio vieta, tačiau yra tam tikro asmens žinioje;

⁹⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, supra note 81, p. 364.

⁹⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.

- b) objektų tyrimo pobūdis – iš anksto žinomų konkrečių įrodomosios informacijos šaltinių, dažnai tyčia daugiau paslėptų, paieška;
- c) yra aiškiai išreikštas priverstinis tyrimo pobūdis.

Tiesioginiai kratos **tiksiai** yra:

- a) ieškomų objektų (daiktų, nusikaltimų pėdsakų, lavonų) suradimas;
- b) ieškomų objektų slėpimo vietos fiksavimas;
- c) nusikaltėlių ir juos nustatyti padedančių duomenų suradimas;
- d) areštuoto turto suradimas;
- e) bendrų, atskirų, taip pat ypatingų surastų objektų požymių fiksavimas ir t. t.

Pagal **organizavimo būdą** kratos skirstomos į:

pavienes – atliekamas vienoje vietoje, ir

grupines – krata atliekama keliuose vietose vienu metu, pas atskirus asmenis arba pas vieną asmenį skirtingose vietose (namuose, darbovietėje ir pan.). Ši krata būtina tais atvejais, kai yra pagrindas manyti, kad ieškomi objektai yra pas kelis tarpusavyje pažįstamus asmenis (tiek fizinius, tiek juridinius), kurių atžvilgiu pradėtas ikiteisminis tyrimas, arba pas vieną asmenį, tačiau skirtingose vietose (bute, sodyboje, tarnybinėje patalpoje, asmeninėje transporto priemonėje, įmonės padaliniuose skirtinguose valstybės miestuose ir t. t.). Šiais atvejais krata įgyja taktinės operacijos pobūdį. Siekiant išvengti klaidų, grupinės kratos metu dirba keli ar net keliolika pareigūnų, kurių vienas yra atsakingas už procesinį veiksma (taktinę operaciją), taip pat koordinuoja ir visų kratos grupių veiklą. Dažniausiai tai būna ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas arba prokuroras.

Taip pat pagal **eiliskumą** (nuoseklumą) kratos skirstomos į **pirmines, pakartotines ir papildomas**.

Pakartotinės kratos atliekamos ypatingais atvejais:

- 1) kai pirminė krata buvo atlikta neprofesionaliai, be kruopščiai apgalvoto išankstinio pasirengimo, be pakankamų žinių apie ieškomų objektų, kurie gali būti susiję su nusikaltimu, požymius, todėl ji nedavė teigiamo rezultato ir t. t.;

- 2) kai yra pagrindas manyti, kad pirminës kratos metu objektas buvo ištirtas nepakankamai kruopščiai, nenaudojant mokslinių techninių priemonių ir pan.;
- 3) kai krata buvo atlikta esant nepalankioms sąlygoms, dėl ko neįmanoma buvo gauti teigiamų rezultatų;
- 4) kai yra duomenų, kad ieškomi daiktai iki kratos buvo pašalinti iš objekto, o vėliau grąžinti.

Kartais gali būti skiriamos ir **papildomos** kratos, pvz., kai paaiškėja naujos bylos aplinkybės, atsiranda naujų žinių apie objektus, kuriuos reikia surasti ir paimti, ar apie asmenis, pas kuriuos ieškomieji objektai gali būti slepiami.

Kratos **objektais** gali būti:

- a) patalpos (butas, gyvenamasis ar sodo namas, ūkiniai statiniai, tarnybinės ar pagalbinės patalpos, garažas, jachta, bet kokia nuosavybė (parduotuvė, kavinė, kioskas, įmonė ir kt.);
- b) asmuo;
- c) vietovė;
- d) transporto priemonė ir kt.

Kartu su aukščiau nurodytais taip pat turi būti paimti objektai (daiktai arba dokumentai), liudijantys apie ruošiamą nusikaltimą arba pateikiantys galimas kitų įrodomosios informacijos šaltinių saugojimo vietas, o kai kuriais atvejais ir tokie, kurie ateityje gali būti panaudoti kaip pavyzdžiai lyginamajam tyrimui atlikti. Pavyzdžiui, jei ikiteisminio tyrimo pareigūnas mano, kad atliekant ikiteisminį tyrimą gali atsirasti poreikis atlikti rašotyro ekspertizę, specialistui kriminalistui siūloma surinkti laisvus rašto pavyzdžius.

Siekiant užtikrinti kratos veiksmingumą, ikiteisminio tyrimo pareigūnui yra suteikta teisė prievarta atidaryti uždarytas patalpas ir saugyklas, jei jų savininkas atsisako padaryti tai savo noru. Būdas, naudotas objektams atidaryti, nurodomas kratos protokole. Nerekomenduojama laužti durų, užraktų ar durų staktų, jei į objektą galima patekti kitu būdu.

Remiantis kriminalistikos taktikos rekomendacijomis, kratos nerekomenduojama atlikti naktį. Išskirtiniais neatidėliotinais atvejais šis veiksmas gali būti atliekamas ir naktį. Neatidėliotinais atvejais laikomi to-

kie atvejai, kai kratos neįmanoma užbaigti dienos metu, t. y. ji užsitęsia iki nakties, kai faktinis pagrindas daryti kratą atsiranda staiga, atliekant kitus tyrimo veiksmus, pvz., apžiūrą, kai kratą būtina daryti, paaiškėjus, jog ką tik padarytas nusikaltimas, kai svarbu skubiai atlikti procesinę veiksmą, kad nedingtų reikšmingi nusikaltimo duomenys, kai negalima laukti kitos dienos ryto, nes įtariama, jog asmenis, pas kuriuos atliekama krata, tam tikrais būdais gali pasiekti informacija apie būsimą kratą, todėl jie gali sunaikinti ar kitur paslėpti turinčius reikšmės bylai daiktus, asmenis ar lavonus ir panašiai.

Kratos procese ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi teisę iki tyrimo veiksmo pabaigos uždrausti asmenims, esantiems kratos vietoje, ją palikti, kištis į pareigūnų veiksmus, replikuoti ir atsakyti į telefono skambučius, bendrauti tarpusavyje ar su kitais asmenimis. Esant galimybei iš patalpos, kurioje atliekama krata, pašalinami vaikai.

Atliekant kratą skiriamos trys nuoseklios kratos atlikimo stadijos:

- a) parengiamoji (pasirengimo iki išvykstant ir pasirengimo kratos vietoje);
- b) darbinė (apžvalginė stadija ir detalioji kratos stadija);
- c) rezultatų fiksavimo⁹⁹.

Pasirengti daryti kratą reikia labai kruopščiai, apgalvojant, ko, ką, kas, kada, kaip darys kratą, kas turi dalyvauti jos metu ir kokias paimti technines priemones. Labai svarbu surinkti kuo daugiau informacijos apie ieškomus objektus, kratomąją vietą, jos aplinką, ten gyvenančius žmones ir / ar kaimynus. Svarbu parinkti ir tinkamą kratos laiką, geriausia kratą daryti ryte, o įstaigoje, įmonėje bei organizacijoje – ne darbo metu.

Iki išvykimo būtina nustatyti konkretų kratos tikslą, sužinoti tikslų adresą, kur vyks krata, vietą, nusikaltėlio (-ių) ar asmenų galimus pašalinimo būdus, nustatyti gyventojų patalpoje skaičių ir pan. Reikia žinoti asmenų, pas kuriuos daroma krata, amžių, šeiminių padėtį, užsiėmimą, teistumą, santykius su įtariamuoju / kaltinamuoju, kas dar kartu su jais gyvena ir pan. Būtina sužinoti, kaip galima nelaukta ir nepastebimai patekti į kratos darymo vietą, kad asmenys nespėtų sunaikinti ieškomų daiktų ar objektų. Jei bus daroma kitos lyties asmens krata, ikiteisminio

⁹⁹ Burda, R., *et al.*, *supra* note 13, p. 56.

tyrimo pareigūnas turi pasirūpinti, kad kratomoje grupėje būtų ir tos lyties asmenų.

Prieš išvykstant atlikti kratos tikslinga sudaryti kratos atlikimo planą, kuriame būtų nustatyta:

- kokius objektus būtina surasti;
- asmuo, kurio gyvenamojoje patalpoje bus atliekama krata, jo buvimo vieta;
- asmenys, kurie atliks krata;
- patekimo į vietą, kurioje numatoma atlikti krata, būdas;
- priemonės, kurios galėtų padėti įveikti priešinimąsi patekti į vietą, kurioje bus daroma krata;
- kratos laikas;
- reikalingi specialistai;
- reikalingos techninės priemonės (paieškos ir fiksavimo priemonės, pakotės surastiems daiktams ir pan.);
- taktiniai kratos atlikimo metodai ir būdai;
- ryšio ir transporto priemonės;
- kratomojo izoliacijos nuo kitų asmenų būdai (siekiant neleisti kontaktuoti tarpusavyje kratos atlikimo metu);
- kratos metu naudojamos žvalgybinės informacijos legalizavimo būdai;
- kratos dalyvių veiksmai nenumatytoje situacijoje (pvz., asmuo, kurio gyvenamojoje patalpoje daroma krata, pabando nusižudyti ar užpuola pareigūną, suradusį ieškomą daiktą, norėdamas atimti šį daiktą ar jį sunaikinti)¹⁰⁰.

Darbinės stadijos apžvalginiam etape trumpai susipažįstama su kratomąja vieta, jos padėtimi, aplinka, numatoma, kokiais būdais ji turėtų būti daroma, kokios techninės priemonės turėtų būti naudojamos.

Detaliojoje stadijoje viskas kruopščiai, išsamiai apžiūrinėjama, ištyrinėjama, naudojamosi techninėmis priemonėmis.

Fiksavimo stadijoje surašomas kratos protokolai, paimtųjų daiktų aprašas, nubraižomas planas arba schema, nufotografuojami paimti daiktai.

¹⁰⁰ Образцов, В. А. Следственные действия. Москва, 1999, с. 238–239.

4.2. Pagrindiniai kratos taktiniai metodai

Atskirų kratos rūšių atlikimo ypatumai. Svarbiausia kratos dalis yra jos atlikimo taktinio plano sudarymas. Toks planas leidžia numatyti pagalbinių veiksmų sistemą, procesinio veiksmo užtikrinimo priemones ir bendrą kratos sėkmę. Reikia atsižvelgti į tai, kad rekomenduojama parengiamųjų veiksmų apimtis priklauso nuo susiklostančios tyrimo situacijos ir siekiamybės atlikti viską, kas buvo suplanuota.

Kratos planą sudaro du etapai:

- 1) veiksmai, kuriuos atlieka ikiteisminio tyrimo tyrėjas ar prokuroras iki procesinio veiksmo atlikimo;
- 2) veiksmai atvykus į objektą¹⁰¹.

Pirmojo parengiamųjų veiksmų etapo metu turėtų būti atliekama tiriamo nusikaltimo ikiteisminio tyrimo surinktos medžiagos analizė: asmens sulaikymo, apklausos, įvykio vietos apžiūros protokolų, teisės saugos institucijų pareigūnų tarnybinių pranešimų, specialistų išvadų ir pan. analizė, renkama informacija ne tik apie ieškomus daiktus ir galimas jų slėpimo vietas, bet ir susisteminama informacija apie asmens, pas kurį bus atliekama krata (kartais ir jo giminaičių), gyvenimo būdo ar elgesio ypatumus. Tai leidžia teisingai parinkti kratos pradžios laiką, išspręsti kratos taktinius, techninio aprūpinimo, tyrimo grupės sudėties ir dalyvių skaičiaus bei kitus klausimus, paskirstyti pareigas, ryšio ir bendravimo būdus procesinio veiksmo vietoje ir už jos ribų, numatyti objekto apsaugos ir tyrimo grupės patekimo į objektą būdus bei galimus sutiktų asmenų pasipriešinimo prevencijos veiksmus. Tik susipažinęs su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo tyrėjas ar prokuroras gali priimti konkrečius sprendimus, nuspręsti, kokius taktinius būdus ir metodus reikės taikyti darant krata.

Informacijos apie ieškomų daiktų pobūdį ir požymius (pavadinimą, kiekį, dydį, spalvą, formą, fizines ir chemines savybes, individualius požymius ir kt.) galima gauti iš proceso šaltinių, kitos bylos medžiagos (pvz., techninių pasų, garantinių talonų ir kt.) ar susipažinus su kriminalinės žvalgybos informacija. Ieškomų daiktų atpažinimą gali palengvinti jų fotografijos arba panašūs objektai. Kartais ieškomų daiktų nuotraukas

¹⁰¹ *Криминалистика*. Под ред. Н. П. Яблокова. Москва: Юристъ, 2000, с. 436.

galima gauti iš nukentėjusiųjų. Surinkta informacija padeda iškelti versijas apie labiausiai tikėtinas ieškomų objektų slėpimo vietas. Be to, būtina nepamiršti, kad yra atvirkštinė priklausomybė tarp ieškomų objektų dydžių ir galimų jų slėpimo vietų, t. y. kuo didesnis yra ieškomas objektas, tuo mažiau vietų, kur jį galima paslėpti, ir atvirkščiai. Kai kuriais atvejais ieškomi objektai gali būti visai neslepiami, nes asmuo, laukęs kratos, gali pasikliauti tuo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas neatkreips dėmesio į daiktus, esančius matomose vietose, o kartais naudoja vadinamąją menamą maskuotę. Praktikoje žinomas atvejis, kai pareigūnai ieškojo ginklo, o įtariamoji vaikščiojo su kūdikiu ant rankų, kurio sauskelnėse buvo paslėptas ieškomas pistoletas.

Taip pat didelę reikšmę turi asmeniniai įtariamąjo ypatumai: profesiniai įgūdžiai, intelektas, sveikatos būklė (pvz., stiprus fiziškai žmogus gali įrengti slėptuvę sunkiai prieinamose vietose), gyvenimo būdas, įpročiai, pomėgiai (šachmatai, kompiuteris, muzikos instrumentai ir t. t.), ryšiai ir pažintys, taip pat ir nusikalstamoje aplinkoje, elgesys šeimoje, su kaimynais bei bendradarbiais, charakterio ypatumai (godus, nepatiklus ir t. t.). Pavyzdžiui, bailus žmogus slepia daiktus vietose, nutolusiose nuo jo nuolatinės buvimo vietos. Tokia informacija leidžia numanyti galimą saugojimo vietą, ieškotų objektų, ypač mažų gabaritų, slėpimo būdą.

Ne tik kratomo asmens, bet ir jo šeimos narių, taip pat kitų asmenų, gyvenančių kartu su juo, elgesio ypatumai kratos metu paprastai padeda nuspėti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar jo padėjėjams gali būti pasipriešinta ar kad bus sunaikintas ieškomas objektas.

Išankstinė informacija apie kratos atlikimo vietą (butas, kambarys nuomojamame bute, sodyba ir t. t.) patalpų išsidėstymo ypatumai, langų, durų ir palėpių skaičius, objekto apsaugos būdai ir formos, objekte esančių žmonių skaičius ir asmeninės charakteristikos, jų gyvenimo būdas, dienotvarkė ir pan. padeda ikiteisminio tyrimo pareigūnui apgalvoti organizacinius procesinio veiksmo klausimus, įsivaizduoti kratos veiksmų apimtį ir jų nuoseklumą. Nustačius kratos objektų ypatumus, prieigas prie jų, galimus greito ir netrukdomo patekimo į patalpą variantus, išsiaiškinus, ar apieškomas asmuo turi mobilųjį telefoną, šunį, sergančių šei-

mos narių ir t. t., ikiteisminio tyrimo pareigūnas nustato kratos dalyvių, kurie gali būti reikalingi procesiniam veiksmui atlikti, grupės sudėtį, taip pat reikalingas mokslines technines priemones. Jei krata vienu metu daroma skirtingose vietose, turi būti sudaromos kelios tyrimo grupės, kurios visos kratą pradeda kartu. Taip pat turi būti paskirtas centras, į kurį patektų žinios iš kratomųjų objektų. Be ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro, gali dalyvauti specialistai – kriminalistai (atliekant kratą, ypač nusikaltimuose finansams, būtina kviesti specialistus, kurie gerai išmano finansinius dokumentus, kanceliarijos darbą), specialiosios policijos pajėgos, taip pat numatomi dalyviai, kurie prisidės prie kratos dalyvių grupės (savivaldybių darbuotojai, įvairių įstaigų, įmonių, bendrovių atstovai, kviestiniai ir įtariamųjų gynėjai). Šiems kratos pasirengimo elementams ir pačiai kratos atlikimo taktikai įtaką daro tuo metu susiklosčiusi ikiteisminio tyrimo situacija, sulaukytų įtariamųjų skaičius, specifiniai kratos objekto požymiai ir kt.

Jeigu asmuo, pas kurį daroma krata, kratos objektus išduoda gera valia, krata gali būti tuo nebaigiama, nes pareigūnas dažnai nežino, kokie iš tikrųjų daiktai, dokumentai ar kiti objektai, turintys reikšmės nusikaltimams veikai tirti, yra patalpoje, kurioje atliekama krata. Darydamas kratą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi teisę atlikti įvairius paieškos veiksmus, panaudoti mokslines technines priemones, atidarinėti užrakintas patalpas, išjungti apsaugos signalizaciją, jeigu tai nesuję su tokių objektų gadinimu. Kai patalpos valdytojas atsisako gera valia atidaryti duris į užrakintas patalpas arba išjungti signalizaciją, o įeiti į jas nesugadinus užraktų, durų ar signalizacijos neįmanoma, pareigūnas turi asmeniškai paaiškinti, kad jo atsisakymas neteisėtas. Jeigu asmuo vis tiek nepaklūsta pareigūno nurodymui, šis, pasitelkęs specialistą ar panaudodamas technines priemones, atidaro užrakintas patalpas, išjungia apsaugos signalizaciją. Tokiu atveju, jeigu tai yra neišvengiama, leidžiama sugadinti užraktus, duris, kitus daiktus ar apsaugos signalizaciją.

Jeigu reikia kratą daryti patalpose, kuriomis kartu su kratomu asmeniu naudojasi kitos šeimos, kratos metu pirmiausia rekomenduojama apieškoti bendrojo naudojimo patalpas, tik paskui pereiti į užimamas kratomo asmens patalpas. Dėl tokios kratos darymo taktikos kratomo asmens kaimynai negali paslėpti ieškomų daiktų, taip pat sudaromos są-

lygos šiems asmenims normaliai naudotis patalpomis darant kratą. Tais atvejais, kai iškyla pagrįstas įtarimas, kad pas kratomo asmens kaimyną atsidūrė ieškomi daiktai, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo vietoje priimti nutarimą daryti kratą ir šio asmens patalpoje ją padaryti.

Pareigūnai turi teisę uždrausti asmenims, esantiems kratos darymo patalpoje, taip pat asmenims, ateinantiems į šią patalpą, išeiti iš jos, susižinoti tarpusavyje ar su kitais asmenimis. Šiomis priemonėmis siekiama garantuoti normalią kratos eigą.

Prieš atliekant kratą ir kratos darymo metu privalu laikytis elementarių taktikos taisyklių: laikantis parengiamosios, darbinės ir fiksavimo stadijų, atsižvelgiant į kratos atlikimo vietą, ar krata bus atliekama tam tikroje vietovėje, objekte, įmonėje, organizacijoje¹⁰².

Atsižvelgiant į bylos aplinkybes, krata gali būti daroma ne tik pas įtariamąjį, bet ir pas liudytojus bei kitus ne proceso dalyvius siekiant surasti su tirama byla susijusius daiktus bei dokumentus.

Turint informacijos, kad objektai gali būti laikomi ne vienoje vietoje, tai kratas ar poėmius būtina organizuoti iš karto visose vietose. Tik tada galima tikėtis veiksmingo rezultato.

Būtinų techninių priemonių poreikis atliekant kratą nustatomas remiantis konkrečiu tyrimo uždaviniu. Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali pasinaudoti apšvietimo šaltiniais, šiuolaikinėmis (lazeriniais) matavimo ir optinėmis priemonėmis, prietaisais, veikiančiais nematomose elektromagnetinių virpesių spektro zonose, dujų analizatoriais ir pan. lavonų paieškai, metalo ir minų ieškikliais juodųjų ir spalvotųjų, taip pat ir brangiųjų metalų paieškai, magnetiniais ieškikliais, srovės indikatoriais, sprogstamųjų medžiagų detektoriais, dujų chromatografais, endoskopais ir kitomis priemonėmis, esamomis kilnojamojoje kriminalinėje laboratorijoje. Ryšiai su policijos budėtojais palaikyti paprastai naudojamos nešiojamosios radijo stotys, mobilieji telefonai.

Antrojo etapo veiksmų kompleksas daugiausia yra skirtas tam, kad būtų galima užtikrinti apsaugą paieškos zonoje, patekimo į apieškomą objektą būdo parinkimą ir tinkamų sąlygų paieškos darbams kratos vieto-

¹⁰² Danisevičius, P. *Krata ir poėmis*. Vilnius: [b. v.], 1982, p. 39.

je sudarymą. Siekiant taktinių tikslų rekomenduotina užtikrinti didžiausią kratos netikėtumo poveikį. Todėl kratos grupė (įskaitant kviestinius), turi atvykti į procesinio veiksmo atlikimo vietą apieškomojo objekto savininko nepastebėta (transportą tikslinga palikti tam tikru atstumu nuo kratos objekto, liftu reikia kilti keletu aukštų aukščiau, o tuomet pėstute nusileisti į reikiamą aukštą, kad nekiltų problemų, per durų akutę turi būti matomas vienas žmogus, kuriam, remiantis surinkta informacija, apieškomas asmuo atidarys duris ir pan.). Atliekant kratą nuomojamo buto vienoje iš patalpų tikslinga skambinti kratomo asmens kaimynams.

Esant poreikiui, kratos grupės vadovas, siekdamas apsaugoti galimas prieigas prie tyrimo veiksmo atlikimo vietos, turėtų išstatyti apsaugos postus taip užtikrindamas teritorijos ar objekto saugumą. Langai ir išėjimai iš patalpos taip pat turėtų būti stebimi turint tikslą įsitikinti, kad asmuo ieškomų objektų neišmetė (neišmes) pro langą ar išėjimus.

Jei pareigūnai turi duomenų, kad asmuo yra ginkluotas arba gali pasipriešinti, pareigūnai turi imtis priemonių siekdami pašalinti ginkluoto pasipriešinimo pavojų ir tik po to kviešti tyrimo veiksmo dalyvius jį atlikti.

Atvykęs į kratos vietą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo parodyti tarnybinį pažymėjimą ir kratos atlikimo nutartį, įvardyti kratos atlikimo tikslą, pasiūlyti savo noru išduoti ieškomus daiktus ir dokumentus. Šį pasiūlymą būtina pateikti ne formaliai, o naudojant psichologines įtaigos ir įtikinimo priemones. Prieš kratos pradžią dalyvaujantiems yra paaiškinamos jų teisės ir pareigos, apie tai padaromas atitinkamas įrašas protokole. Išankstinio pokalbio su asmeniu metu taip pat tikslinga atlikti „žodinę žvalgybą“, pranešti jam, kokio pobūdžio objektams rasti yra atliekama krata, supažindinti su paieškos priemonių techninėmis galimybėmis ir t. t. Be to, šią informaciją reikia pranešti tokiu būdu, kad asmuo, pas kurį atliekama krata, neturėtų jokių iliuzijų, jog įmanoma nuslėpti ieškomus objektus. Jei ieškomi objektai nėra atiduodami savo noru, atsižvelgdamas į konkrečią situaciją, kratos grupės vadovas priima sprendimą prievarta apžiūrėti paieškų objektą. Būtina prisiminti, kad nutarimą pasirašo asmuo, pas kurį atliekama krata, tuo patvirtindamas, jog nutarimas jam buvo paskelbtas. Jeigu asmuo, pas kurį daromas

šis tyrimo veiksmas, gera valia išduoda kratos objektus, krata gali būti nebaigiama, nes ikiteisminio tyrimo pareigūnas dažnai nežino, kokių iš tikrųjų dokumentų ar daiktų, galinčių turėti reikšmės bylai, dar yra kratomojoje patalpoje, todėl, atsižvelgdamas į situaciją, kratos grupės vadovas privalo nuspręsti, ar visi reikalaujami objektai buvo pateikti. Prieš pradėdant objektų paiešką, asmenims, kurie yra gyvenamojoje patalpoje ir į ją įeina, turi būti pranešama, kad jie negali:

- išeiti iš gyvenamosios patalpos, kol nepasibaigs krata;
- skambinti telefonu;
- atsiliepti į telefono skambučius;
- bendrauti tarpusavyje;
- be priežiūros judėti po gyvenamąją patalpą (eiti į kitą kambarį).

Tokią teisę kratą atliekantiems pareigūnams suteikia Lietuvos Respublikos BPK. „Pareigūnas turi teisę uždrausti patalpoje ar vietoje, kur daroma krata ar poėmis, esantiems, taip pat į šią patalpą ar vietą ateinantiems asmenims išeiti iš jos, susižinoti tarpusavyje arba su kitais asmenimis iki kratos ar poėmio pabaigos.“¹⁰³

Esant poreikiui, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi teisę atlikti asmenų, esančių kratos vietoje, ir asmenų, ateinančių kratos metu, kratą. Ši taisyklė nėra taikoma asmenims, atvykusiems vykdyti tarnybinių pareigų (elektrikas ir t. t.).

Procesinio veiksmo pradžioje atliekama **apžvalginė** kratos stadija, leidžianti pareigūnams susiorientuoti vietoje, nustatyti objektų paieškos ribas, padalyti teritoriją į tam tikras dalis, įvertinti vietas, kuriose būtų didžiausia tikimybė rasti ieškomus daiktus, nustatyti jų tyrimo eiliškumą ir panašiai. Šiame etape pareigūnas apeina ir susipažįsta su objekto paieškos vietos aplinka, patikslina taktinį paieškos veiksmų eiliškumą, taip pat, panaudodamas kriminalistinės technikos metodus ir priemones, paskiria kratos dalyviams konkrečias pareigas ir pradeda vykdyti numatytą planą atsižvelgdamas į padarytus išankstinio plano pakeitimus.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnui rekomenduotina atidžiai stebėti kratomojo emocinę būseną. Ypatingą dėmesį reikia skirti asmens elgesio ir reakcijos į vykstančius procesus stebėjimui. Praktikoje žinomi atvejai, kai

¹⁰³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, *supra* note 98, 149 straipsnio 3 dalis.

mažiausi pokyčiai asmens elgesyje leido ikiteisminio tyrimo pareigūnui spręsti apie priartėjimą ir nutolimą nuo tos vietos, kurioje buvo slepiami ieškomi objektai. Stebėti asmenį būtina ir todėl, kad jam būtų neleista sunaikinti ieškomų objektų arba duoti kokius nors signalus kitiems asmenims, arba iš naujo paslėpti ieškomus daiktus. Jeigu kratomasis atsipalaiduoja, nors prieš tai buvo įsitempęs, nervingas – vadinasi, kratą atliekantis asmuo neaptiko vietos, kurioje gali būti saugomi objektai, susiję su šiais nusikaltimais. Tokiu atveju tikslinga daiktus, baldus dar kartą kruopščiai patikrinti. Taip pat galima pastebėti, kad kratomasis visą kratos darymo laiką yra vienoje ir toje pačioje vietoje, nors krata vyksta jau kurį laiką, į tai būtina atkreipti dėmesį ir tą vietą nuodugniai patikrinti.

Kitas svarbus taktinis kratos aspektas – pareigūnų visus veiksmus tiesiogiai turi stebėti kratomas asmuo ir kartu, aptikus kriminalistinius objektus, kratomasis turi paliudyti jų aptikimo aplinkybes. Tai labai svarbi kriminalistinė rekomendacija, skirta ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiklos teisėtumui ir objektyvumui užtikrinti.

Tuo pat metu negalima užmiršti, jog apieškomojo jaudulys yra susijęs su pačiu kratos faktu ir baime, kad pašaliniam asmeniui taps žinoma apie jo asmeninio gyvenimo aplinkybes. Siekiant išvengti tokio jaudulio, asmeniui, pas kurį atliekama krata, paaiškinama, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnas imsis priemonių, kad nebūtų paskelbtos asmens, užimančio šias patalpas, arba kitų asmenų intymaus gyvenimo aplinkybės, kurios tapo žinomos kratos metu, ir pan.

Daryti kratas diplomatinės atstovybės užimamoje patalpoje, taip pat patalpoje, kurioje gyvena diplomatinės atstovybės nariai ir jų šeimos nariai, galima tik diplomatinio atstovo prašymu arba sutikimu. Diplomatinio atstovo sutikimas gaunamas per Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministeriją.

Kratomojo nevalingų reakcijų patikrinimo metodas yra ne tik stebėjimas, bet ir daugkartinis sugrįžimas prie to paties objekto, „žodinė žvalgyba“, asmens pagalbos prašymas atliekant kratą ir kt. Žvilgsnis, balso tembras, intonacija, mimikos yra svarbūs refleksiniam mąstymo ir nuolatinės euristinės paieškos korekcijos informacijos šaltiniai. Pastebėta, kad kai žmogus pradeda jaudintis, padidėja gestikuliacija, atsiranda nevalin-

gi judesiai (lupų kramtymas, rankų, smilkinių trynimas ir t. t.). Asmenų, atliekančių kratą, dėmesys silpsta dėl netvarkos, kuri gali atsirasti kratos metu, nuovargio atliekant ilgą kratą, paieškos veiksmų monotoniškumo. Todėl kratos metu tikslinga daryti poilsio pertraukas, rekomenduojama keisti veiklos pobūdį. Reikia dažniau pereiti nuo smulkių daiktų (knygų) tikrinimo prie stambių objektų, pvz., baldų, apžiūros. Yra tikslinga kaitalioti paiešką nekeičiant eiliškumo ir griežtai numatytos sistemos. Be to, nerekomenduojama keisti pasirinktos judėjimo krypties, neskubėti prie naujo objekto apžiūros visiškai nepabaigus prieš tai buvusio objekto ar teritorijos tikrinimo.

Atlikdamas nuodugnų patalpos ar vietovės tikrinimą, pareigūnas turi laikytis pasirinkto kratos atlikimo plano, esant būtinybei, jį koreguodamas.

Pirmiausia apžiūros bendro naudojimo vietos ir vietos, kuriose, kaip manoma, gali būti paslėpti ieškomi objektai. Atlikdamas kratą patalpoje (kiemo statiniai, pagalbinės patalpos), ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi judėti viena kryptimi (pvz., pagal laikrodžio rodyklę), apžiūrėdamas vieną daiktą po kito, patalpos centrą, sienas, grindis, paskui pereiti į kitą patalpą. Paieškos metodų parinkimas priklauso nuo konkrečių veiksnių ir yra nustatomas paties ikiteisminio tyrimo pareigūno.

Nuoseklais išsistinio tyrimo metodas taikomas esant informacinio neapibrėžtumo situacijai numanomos ieškomų daiktų buvimo vietos atžvilgiu, jei pati krata yra atliekama nedalyvaujant kratomos teritorijos, vietos savininkui, taip pat jei nevalingas kratomojo elgesys neleidžia teisingai nustatyti objektų paieškos krypties ir sistemos. Šiuo atveju krata turi vykti pagal iš anksto nustatytą planą, sistemingai ir nuosekliai.

Pagal **paieškos veiksmų apimtį** skiriami **vientisas** ir **pasirinktinis** taktiniai būdai. Vientią kratos taktinį būdą rekomenduojama atlikti judant pagal laikrodžio rodyklės kryptį, palei sieną viena kryptimi, apžiūrint visus pakeliui esančius objektus, nuosekliai pereinant nuo vieno prie kito. Vientisa krata pagal atlikimo kryptį gali būti:

- **spiralinė**, kai kratą atliekantis pareigūnas juda pagal koncentrinis arba ekscentrinis apskritimus (pvz., pirmiausia apžiūrimi daiktai, kabančys ant sienų, pačios sienos, o paskui objektai, esantys centre, ir grindys arba atvirkščiai);

- **priešpriešinė**, kai kratą vienu metu atlieka du ar daugiau pareigūnų. Šiuo atveju vienas ikiteisminio tyrimo pareigūnas juda į dešinę, kitas – į kairę pusę ir pabaigoje susitinka patalpos viduryje; šis būdas itin tinka gyvenamųjų patalpų kratai;

- **lygiagrečioji**, kai kratą vienu metu atlieka du ar daugiau pareigūnų. Lygiagretusis būdas dažniausiai taikomas apieškant didesnius plotus, bet atsižvelgiant į gyvenamosios patalpos dydį ir išplanavimą, šis metodas galėtų būti naudojamas ir gyvenamųjų patalpų kratai; šio metodo esmė – kratantieji, judėdami į priekį lygiagrečiai, viską apieško.

Pagal **objektų tyrimo nuoseklumą** skiriami **nuoseklusis** ir **pasirinktinis** taktiniai būdai. Nuoseklios kratos esmė, kad kratantieji iš tam tikro taško juda pasirinkta kryptimi, apžiūrėdami greta esančius objektus, nuosekliai pereidami nuo vieno prie kito. Pareigūnas ar jų grupė turėtų judėti palei sienas ar pertvaras pagal laikrodžio rodyklę ir išsamiai tyrinėti visus pasitaikančius daiktus, taip pat sienų paviršių, grindis, lubas bei ant sienų ir lubų kabančius objektus. Vėliau turėtų būti pereinama prie centrinės patalpos (kambario) dalies. Bet koku atveju atliekant kratą turi būti stebima anksčiau jau šiame darbe aptarta asmens, kurio gyvenamojoje patalpoje atliekama krata, psichinė būklė, reakcija į įvairius pareigūnų veiksmus, emocijos ir pan. Tai leidžia veiksmingiau atlikti paieškos veiksmus.

Pasirinktinė paieška atliekama apieškant svarbiausias gyvenamosios patalpos dalis (vietas, kuriose lengviausia paslėpti ieškomuosius objektus, arba turima informacija apie objektų buvimo vietą). Tokios informacijos šaltinis gali būti tiek kriminalinės žvalgybos duomenys, tiek demaskuojančių požymių suradimas, kratomojo ar jo šeimos narių elgesys ir pan.

Atsižvelgiant į **kratančiųjų skaičių** taikomi **pavieniai** arba **grupiniai** kratos būdai. Jeigu pareigūnų yra keletas, kratos gali būti atliekamos kartu arba atskirai. Paprastai gyvenamosiose patalpose kratoje dalyvaujančių asmenų grupė nėra skaidoma į smulkesnes savarankiškas grupes. Tačiau jeigu tenka kratą daryti didelėje gyvenamojoje patalpoje, tokiu atveju pagal situaciją pareigūnai galėtų būti suskirstyti į dvi ar daugiau grupių.

Pagal **veiksmų, atliekamų su apžiūrimais objektais, pobūdį** skiriamas tyrimas, **susijęs su objekto pažeidimu**, bei tyrimas, **nesusijęs su**

tiriamajo objekto pažeidimu. Kiek leidžia galimybės, objektus reikia apžiūrėti nepažeidžiant tiriamųjų objektų visumos, tuo tikslu objektai gali būti matuojami, stuksenami, peršviečiami rentgeno ar gama spinduliais, mažos erdmės gali būti tiriamos naudojant optinę įrangą, kurią sudaro miniatiūrinis objektyvas, šviesolaidis ir okuliaras (endoskopas), birios medžiagos perpilamos, objektai liečiami, skysčiai perpilami, objektų ieškoma su specialiai dresuotais tarnybiniais šunimis.

Darant kratą gyvenamojoje patalpoje minėti metodai gali būti taikomi labai mišriai. Be to, pareigūnai, atliekantys kratą, vieną ir tą patį objektą apžiūri kelis kartus, tuo užtikrindami, kad nė vienas demaskuojantis požymis neliks nepastebėtas.

Kratos metu vienas iš loginio poveikio kratomam asmeniui būdų yra **įtikinimas.** Ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi stengtis įtikinti asmenį, kad ieškomų objektų išdavimas yra vienintelis teisingas, užtikrinantis kratomojo interesus, sprendimas. Taip pat gali būti taikomas toks būdas kaip **kylančių pasekmių,** kratomam asmeniui neišdavus tyrimą dominančių objektų, **išaiškinimas.** Pavyzdžiui, jam gali būti paaiškinama, kad jei pagrobtai daiktai nebus gražinti, teks aprašyti jo turtą ir pateikti civilinį ieškinį. Taip pat jam galima paaiškinti, kad nuosekliai atliekant kratą pašaliniam žmonėms gali tapti žinomos jo intymaus gyvenimo aplinkybės.

Jeigu įtikinimo būdai siekiamo rezultato nedavė, gali būti naudojami įvairūs psichologinės įtampos sustiprinimo elementai. Potencialūs psichologinės įtampos sustiprinimo dirgikliai yra ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmai, pasisakymai ir klausimai. Siekdamas sustiprinti kratomojo psichologinę įtampą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali pasidomėti apie kratomo asmens elgesio pokyčius, užduodamas šiuos ir panašius klausimus: Kodėl Jūs paraudote? Kas Jus išgąsdino? Ar nepaslėpėte ieškomų objektų čia?

Kratos metu gali būti naudojamas **žodinės žvalgybos** būdas, jo esmė sudaro nuoseklus objektų, kuriuos ketinama surasti, vardijimas. Vardydamos tokius objektus kaip būsimą paieškos kryptį, ikiteisminio tyrimo pareigūnas stebi, kokį tai daro poveikį asmenims, pas kuriuos atliekama krata, ir atsižvelgdamas į stebėjimo rezultatus nustato tolesnius veiksmus. Tokio poveikio rezultatus galima patikrinti neatlikus žadėtų veiksmų, o praėjus kuriam laikui vėl pranešti apie savo ketinimus.

Atliekant kratas patalpoje esant konfliktinei situacijai, pirmasis ikiteisminio tyrimo pareigūnui keliamas uždavinys – imtis reikiamų priemonių, kad apsaugotų kratos dalyvius nuo galimo užpuolimo. Tuo tikslu paskiriami pareigūnai, kurie kontroliuotų kratomų asmenų elgesį, užkardytų jų bandymus užpulti kratos dalyvius, pasislėpti, paslėpti arba sunaikinti ieškomus objektus. Jeigu būtina, gyvenamasis namas, kuriame atliekama krata, apsupamas. Prie durų ir langų pastatomi postai, kurie išdėstomi taip, kad vienas kitą matytų.

Jeigu yra pagrindo manyti, kad kratomieji gali kliudyti paieškos grupei patekti į patalpą, siūlomos šios rekomendacijos:

- siekiant, kad kratos dalyviai be kliūčių patektų į patalpą, reikėtų išsidėstyti taip, kad pro durų akutę būtų matomas tik vienas žmogus, geriausia, jei jis būtų pažįstamas kratomam asmeniui (kaimynas, giminaitis), kurio prašymas atidaryti duris nesukeltų įtarimo;

- siekiant patekti į daugiabučio namo butą reikėtų pasinaudoti bendru skambučiu arba skambinti ne kratomam asmeniui, o kitam gyventojui. Galiausiai kratą galima pradėti, kai kas nors išeis iš laiptinės ir atidarys duris;

- tais atvejais, kai patalpos savininkas, nepaisant to, kad buvo imtasi atitinkamų priemonių, atsisako atidaryti duris, reikia prisistatyti ir paaiškinti atvykimo tikslą. Jei ir tuomet durys neatidaromos, jas galima išlaužti ir kartu su kviestiniais patekti į patalpą;

- jeigu yra informacijos, kad kratomas asmuo nesivaldantis, linkęs į prievartą, gali pasipriešinti ginklų, tuomet prieš atliekant kratą taikoma ši taktinė kombinacija – krata prasideda kruopščia asmens ar kitų asmenų, esančių patalpoje, krata. Atlikus asmens kratą rekomenduojama apžiūrėti vietą, kurioje krata buvo atliekama, kad būtų įsitikinta, ar asmuo neišmetė kokių nors daiktų. Vėliau pereinama prie kratos gyvenamojoje patalpoje.

Konfliktinėje situacijoje svarbus vaidmuo tenka ikiteisminio tyrimo pareigūno sugebėjimui **stebėti**, t. y. iš anksto sumanytam, planingam, tikslingam tiriamo objekto suvokimui. Stebint kratos dalyvius gali būti pasiekiami trejopo pobūdžio tikslai: visų pirma užtikrinama tvarka, kratą atliekančių asmenų saugumas, rastų daiktų išsaugojimas. Antra, atliekama asmenų, atliekančių kratą, veiksmų kontrolė, siekiant išsamiai ir kruopš-

čiai atlikti kratą. Trečia, pastebimi kratomų asmenų elgesio pokyčiai, leidžiantys nustatyti ieškomų objektų slėpimo vietas.

Atliekant ieškomų objektų paiešką būtina atkreipti dėmesį į tai, kad kratomasis neretai imasi įvairių, o kartais itin rafinuotų tyrimų dominančių objektų slėpimo būdų. Galima įvardyti šiuos tyrimų dominančių objektų slėpimo būdus:

1) informacijos, susijusios su nusikalstamu įvykiu, sunaikinimas (nusikaltimo pėdsakai sunaikinami remontuojant patalpas (perdažymas, tapetų užklėjavimas)); lavono dalių, jo aprangos, dokumentų ir t. t. sudeginimas;

2) tyrimų dominančios informacijos nuslėpimas, kai slepiami nusikaltimo įrankiai, pagrobtos vertybės ir kiti objektai. Nurodyti objektai perkeliami į kitą vietą: saugojami pas bendrininkus, pažįstamus, saugojimo kameroje, stočių bagažo skyriuose (atliekant kratą rekomenduojama atkreipti dėmesį į numerėlius, raktus, čekius ir pan.), slepiami slėptuvėse. Tyrimų dominanti informacija gali būti nuslepiama ir pasyvia forma, nevykdant kratą atliekančio pareigūno reikalavimų, pvz., neatidarant užrakintų patalpų, seifų ir pan.;

3) ieškomų objektų maskavimas. Objektai maskuojami sudarant tam tikras sąlygas, kurios trukdo atlikti kratą atitinkamose vietose: ant slėptuvių vietų užkabinami paveikslai, kilimai. Pakeičiamas daiktų išorinis vaizdas, modifikuojami ieškomų objektų identifikaciniai požymiai. Keičiant objektai perdažomi, perdaromi, nupjaunami, apmušami naujais apmušalais, išsėdinami daiktų numeriai. Juvelyriniai dirbiniai perlydomi, brangakmeniai supjaustomi, drabužiai persiuvami, pakeičiamos sagos, apykaklės, sukeičiami drabužių ženkliniai, kailiniai iš vertingų kailių supjaustomi ir iš gabalėlių siuvami kito fasono drabužiai. Todėl atliekant objektų paiešką būtina atsižvelgti į šių objektų požymių visumą.

Tyrinėjant konkrečius objektus turi būti išanalizuotos visos objektų dalys (išorė, konstrukcija) lyginant išorinius ir vidinius dydžius, nes ieškomi objektai gali būti paslėpti viename iš jų ar keliuose (pvz., išrinktas ginklas paslėptas sieniniame laikrodyje bei televizoriuje). Tokia paieška yra labai sudėtinga ir trunka nemažai laiko. Tai labai aktualu kalbant apie gyvenamojoje patalpoje esančius baldus. Pirmiausia patikrinami stalų, indaujų, spintų, komodų stalčiai. Jie turėtų būti ištraukiami ir apžiūrimi,

ar neturi dvigubų sienelių arba dugno. Siekiant tai nustatyti, turėtų būti išmatuotas sienelių ir dugno storis. Ne mažiau rūpestingai turėtų būti apžiūrimos stalų ir kitų baldų kojos, nes jos dažnai būna išgręžtos. Tuštumos randamos tik labai atidžiai apžiūrint ir lengvai stuksenant. Taip pat turi būti apžiūrėti ir minkštų baldų apmušalai, spyruoklės. Atliekant tokią apžiūrą patartina naudoti ilgas plonas adatas, kuriomis galima nepakenkiant baldui nustatyti, ar jame nėra paslėpti kokie nors daiktai.

Apžiūrint sienas ir lubas būtina atkreipti dėmesį į ant jų kabančius daiktus – paveikslus, veidrodžius, barometrus, termometrus, nuotraukas ir kt. Tokie daiktai turėtų būti nukabinami ir atidžiai apžiūrimi, nes jie yra ideali slėptuvė, pvz., dokumentams. Paveiksluose dažnai slepiama tarp drobės ir kartono, kai kada ir rėmuose, taip pat laikrodžių, barometrų viduje.

Reikėtų patikrinti pačias netikėčiausias gyvenamosios patalpos vietas, nes yra žinomi atvejai, kai, pvz., padirbti banknotai buvo paslėpti užraktų skylutėse, svarbūs dokumentai – naujagimio vystykluose, auksinės monetos – verdančiame puode, pavogti pinigai – dviračio pompoje, auskarai – vaikų čiuptukuose¹⁰⁴.

Ypatingą dėmesį kratos metu reikėtų skirti knygoms, nes jose galėtų būti paslėpti dokumentai, narkotikai ar net ginklai. Pasitaiko, kad bylai svarbūs dokumentai įklijuojami tarp dviejų knygos lapų, paslepiami po viršeliu, aplankuose ir pan. Neretai atitinkamo storio knygoje išpjausčius ertmes yra įrengiamos slėptuvės. Todėl neužtenka paimiti knygą ir ją pakratyti tikintis, kad iš jos iškris slepiami dokumentai ar netgi daiktai (jie gali būti pritvirtinti). Tikrinant knygas reikėtų perversti kiekvieną lapą (ši rekomendacija turėtų būti taikoma ypač tuomet, kai ieškoma dokumentų).

Savo specifika pasižymi kratų atlikimas bendrabučiuose. Šiuo atveju kratos atlikimas tampa sudėtingesnis dėl kitų tame pačiame kambaryje gyvenančių asmenų. Krata bendrabučio kambaryje atliekama tik ten, kur yra įtariamojo asmens daiktai, lova, spinta, stalas, spintelė, šviestuvai, kėdės. Kitiems kartu su kratomuoju gyvenantiems asmenims pasiūloma patiems patikrinti, ar nėra jų daiktuose paslėpti ieškomi objektai. Tokių

¹⁰⁴ Palskys, E. Kratos taktika tarpukario Lietuvos kriminalistikoje. *Kriminalinė justicija*. 1997, 7–8: 80.

asmenų apklausos metu galima nustatyti, ar kratomasis asmuo neperdavė jiems ieškomų objektų¹⁰⁵.

Taikant **atrankinį metodą** pirmiausia ištiriami objektai – vietos, kuriose labiausiai tikėtina rasti ieškomus daiktus ir kurias ikiteisminio tyrimo pareigūnas nustato remdamasis gauta informacija (apieškomojo reakcijų stebėjimo kratos procese rezultatais, kriminalinės žvalgybos duomenimis, duomenimis apie įtariamąjį ir kitus asmenis, gyvenančius ar dirbančius kratos objekte). Taikant atrankinį kratos metodą mintyse nuolat nepertraukiamai modeliuojama situacija. Kratos sėkmę lemia ikiteisminio tyrimo pareigūno gebėjimas tinkamai orientuotis konkrečioje aplinkoje, siekti tikslo, būti aktyviam ir santūriam, įsitikinusiam paieškos sėkme. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas neturi teisės atsitraukti susidūręs su pirmomis nesėkmėmis ir prarasti viltį sėkmingai atlikti paiešką, atsakyti tirti „nepatogias“ vietas (rūsį, dūmtakį ir t. t.), bjaurėtis purvinu darbu (šiukšlių, šiukšlyno, labai purvinų vietų tyrimas). Neleistina, kad kratą atliekantys pareigūnai pasiduotų įtariamojo gudrybėms ar provokacijoms, reaguotų į konfliktus, kuriuos gali kelti asmenys.

Kratos tyrimo praktika rodo, kad neretai nusikaltimo bendrininkai naudojami analogiškais ieškomų daiktų slėpimo būdais. Į šią aplinkybę būtina atsižvelgti atliekant grupinę kratą, numatant bendros informacijos galimybę atliekant paieškos darbus. Atliekant kratą į akiratį patenka įvairiausi daiktai, kurių susietumą su byla kartais sunku nustatyti. Tokiais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi atkreipti dėmesį į galimus objekto pobūdžio ir jo saugojimo būdo neatitikimus, įtariamojo elgesį (bandymas nukreipti ikiteisminio tyrimo pareigūno dėmesį nuo šio daikto ir kt.), įtariamojo paaiškinimų neįtikinamumą surasto objekto atžvilgiu ir kt. Jei ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi abejonių dėl ieškomų daiktų, surastų kratos metu, reikšmingumo, reikia paimti juos išsamesniam tyrimui ir galimam pateikimui atpažinimui.

Neretai nusikaltėlis arba kitas asmuo įrengia vertingų daiktų arba dokumentų, ginklų slėptuves, todėl paieška tampa dar sudėtingesnė. Slėptuvės gali būti įrengtos netikėčiausiose vietose (sienoje, grindyse, paveiksle,

¹⁰⁵ Следственные действия: криминалистические рекомендации, типовые образцы документов. Под ред. В. А. Образцова. Москва: Юристъ, 1999, с. 248.

veidrodyje, įvairiuose baldų ar interjero detalėse, automobilių ratų padangose, kompiuterinėje ir kitoje technikoje ir t. t.). Tiriant grindis reikia atkreipti dėmesį į dažų pažeidimus ant dažytų grindų arba į naujas vinių galvutes, parketinių grindų atveju – į šviežius klijų pėdsakus atskirų parketlenčių susijungimo vietose ir pan. Dažnai slėptuvės būna įrengtos už langų ir durų atbrailų, palangėse ir po jomis, už radiatorių ir kitose vietose. Interjero daiktuose, iš kurių pašalinti drabužiai, indai, patalynė ir kiti daiktai, būtina apžiūrėti tarpus, dugną, išimti visas nuimamas dalis, išmatuoti ir palyginti visus jų vidinius ir išorinius gabaritus siekiant nustatyti galimus nesutapimus tarp jų išorinių bei vidinių dydžių ir rasti slėptuvę. Minkštus atskirų interjero daiktų apmušalus, taip pat patalynę ir pagalves reikia iširti apčiupinėjant ir naudojant specialų ploną virbą. Apžiūrint tokius objektus reikia atkreipti dėmesį į apmušalo medžiagos būklę ir į galimus neseniai įvykusio remonto pėdsakus. Gali būti tiriamą kompiuterinė, buitinė technika, ryšio priemonės, muzikos instrumentai, esant galimybei netgi po jų dalinio išardymo. Skysčius, esančius nepermatomuose induose, arba nepermatomus skysčius, taip pat birias medžiagas reikia perpilti, naminio konservavimo produkciją perdėti į kitus, jau iširtus indus. Žemę gėlių vazonuose reikia persmeigti liestuku, patikrinti puodus su maistu, net esančius ant ugnies.

Kratą juridinio asmens patalpose esant galimybei reikia atlikinėti ne darbo laiku, kad nebūtų sutrukdyta normali kratos eiga dėl galimų juridinio asmens gamybinių ypatumų. Atliekant tarnybinės patalpos kratą būtina kruopščiai apžiūrėti įtariamojo asmens darbo vietą, jo darbo (rašomojo) stalo stalčius, seifą, nedegančią spintą, įrankių dėžes ir t. t. Reikia atkreipti dėmesį į telefonų ir pavardžių užrašus kalendoriuje, ant sienos, galinčius liudyti apie apieškomo asmens ryšius. Būtiniais atvejais yra tikslinga pakviesti dalyvauti tarnybinių (gamybinių) patalpų, ypač tų, kuriose yra staklių, kitos gamybinės ir kompiuterinės įrangos, kratoje atitinkamą specialistą ir su jo pagalba ieškoti vietų, kuriose gali būt paslėpti ieškomi objektai. Jei tarnybiniame kabinete dirba keli žmonės, tuomet galima paprašyti jų atidaryti savo rašomųjų stalų stalčius, spintas ir pan.

Krata bendrabutyje, viešbutyje prasideda nuo vietos, kurioje yra apieškomo asmens daiktai, tyrimo. Asmenims, gyvenantiems kartu su apieškomu asmeniu, rekomenduojama patikrinti savo daiktus, ir išsiaiškinti,

ar tarp jų nėra ieškomų daiktų, kurie gali būti ten pakišti slapta. Būtina apžiūrėti radijo, televizijos techniką, portretus, knygas ir t. t.

Vietovės (sodybos sklypo, sodo, daržo) kratą reikia atlikti tam tikra kryptimi, atsižvelgiant į teritorijos ar vietovės pobūdį. Tuo tikslu kratos grupės vadovas vietovę suskirsto dalimis (kvadratais, sektoriais), kurių ribos dažnai būna natūralios. Kiekviena šių dalių priskiriama tyrimo operatyvinės grupės darbuotojui. Kratos procese apžiūros ir naudojant metalinį smaigą, apieškomos šieno kupetos, gėlynai, krūmų šaknys ir t. t. Statybinės medžiagos, malkos ir šiukšlių krūvos yra (rekomenduotina) išardomos. Jei yra pagrindas manyti, kad ieškomi daiktai yra užkasti žemėje, reikia atkreipti dėmesį į supurentą dirvą, vietas su pageltusia žole ir t. t. Turi būti ištirti medžiai, augantys kieme, inkilai, šunų būdos, aviliai ir kt. Negalima nekreipti dėmesio į akmenis, plyteles takeliuose, tarp kurių arba po kuriomis gali būti ieškomi objektai.

Automobilių kratą tikslinga atlikti dalyvaujant automobilių technikos specialistui. Atliekant automobilių tyrimą tikrinama vidinė kabinos (salono) erdvė, vietos po sėdynėmis, guminiai pedalų antdėklai, dėžės, esančios priekiniame skydelyje, turinys, vaistinėlės, nuimami užvalkalai, apžiūrimi ratai, ypač atsarginiai, kėbulas, transporte esantis kroviny, bagažinė ir kt.

Viena iš kratos rūšių yra **asmens krata**. Asmens kratos esmė – nusikaltimo įrankių, nusikalstamu būdu gautų ar įgytų daiktų arba vertybių, taip pat kitų daiktų ar dokumentų, galinčių turėti reikšmės bylai, prievartinio pobūdžio paieška. Asmens krata atliekama pagal įprastinės kratos atlikimo taisykles, nors galimos tam tikros išimty.

Jos metu turi būti ištirti drabužiai, avalynė, žmogaus kūnas, jo turimi nešiojamieji daiktai. Tai atliekant reikia numatyti pasipriešinimo arba netikėto užpuolimo galimybę iš apieškomo asmens pusės. Todėl asmeninė krata paprastai yra atliekama dviejų pareigūnų, vienas iš jų atlieka ieškomų daiktų arba dokumentų paiešką ir paėmimą, o kitas atidžiai stebi apieškomo asmens elgesį, užkirsdamas galimybę pasinaudoti jo turimu ginklu, perduoti surastus daiktus kitiems asmenims arba kitais būdais jų atsikratyti. Asmens krata atliekama dviem etapais.

Asmens kratos taktikai didelę įtaką turi pasirengimas šiai procesinės prievartos priemonei atlikti. Šioje kratos taktikos stadijoje būtina nusta-

tyti tikslus, numatyti dalyvius (ypač jeigu tai susiję su tos pačios lyties asmens buvimu), pasirinkti technines priemones ir jos atlikimo vietą (jeigu tai bus susiję su žmogaus kūno apnuoginimu), surinkti visą informaciją apie kitas įvykio aplinkybes.

Asmens kratą atlieka tik tos pačios lyties asmuo, pasirūpinęs savo paties saugumu.

Pirmojo asmens kratos etapo metu yra pasirošama: ikiteisminio tyrimo pareigūnas nuginčiuoja asmenį, pasiūlo atsistoti veidu į sieną (arba į automobilį) ir pakelti rankas į viršų, apčiupinėja drabužius, patikrina kišenes, turi paimti daiktus, kuriais būtų galima sukelti žalą – ginklą, peilį, raktus, skustuvą ir pan. Tikslinga atsižvelgti į tai, kad ginklai gali būti saugomi daugelyje turimų daiktų (lazdoje, dokumentų ritinyje ir kt.).

Antrojo asmens kratos etapo metu kruopščiai ištiriami galvos apdangalai, viršutiniai ir apatiniai drabužiai, avalynė ir kiti nešiojamieji daiktai (asmens higienos daiktai, piniginė, akinių dėklas ir t. t.). Jeigu būtina, krata baigiama apieškomojo asmens kūno tyrimu.

Asmens krata atliekama atskiroje patalpoje, iš kurios turi išeiti visi pašaliniai asmenys. Rekomenduojama atlikinėti asmens kratą nuo viršaus į apačią ir nuo nešiojamųjų daiktų žmogaus kūno link. Pavyzdžiui, tiriant galvos apdangalą, jeigu būtina, išardomas snapelis, pamušalas, atskiriamas kartonas, juostos, kokarda, kiti skiriamieji ženklai ir papuošalai. Apžiūrint drabužius ištiriamos siūlės, pamušalas, sagos, antkišeniai, gobtuvai, firmos gamintojo ženklai, sustorėjimai ir lopai ant drabužių, ženklai ant rankovių ir kt. Ardyti siūles ar kitas drabužių dalis reikia tik tuo atveju, kai pareigūnas yra tikras, kad ten yra paslėpti ieškomi daiktai. Apžiūrint avalynę reikia patikrinti, ar ieškomi daiktai nėra paslėpti po vidpadžiu, pamušalu, kulno viduje, po lopais ir kitais bato taisymo pėdsakais. Atliekant asmens kratą taip pat galima aptikti apieškomo asmens buvimo įvykio vietoje pėdsakus (grunto daleles ir kitas medžiagas), taip pat nusi-kalstamų veiksmų pėdsakus, kraujo, specifinių dulkių (metalo, cemento ir t. t.) įsilaužiant į seifą pėdsakus, psichotropines medžiagas, kurios gali būti saugomos plaukuose, tarp kojų pirštų ar kitose vietose.

Asmens kratą rekomenduojama atlikti dalyvaujant medikui. Jei ant kūno yra tvarstis, medicinos darbuotojui tikslinga jį nuimti ir pakeisti

kitu, savaime suprantama, jei tai nėra pavojinga apieškomo asmens gyvybei ar sveikatai.

Padarius krata, reikia įdėmiai ištirti vietą, kur buvo atliekama krata, nes kratomasis galėjo išmesti mus dominančius daiktus. Jei kratomasis priešinasi ar kliudo atlikti krata, ji gali būti daroma prievarta. Atliekant asmens krata, neleidžiami veiksmai, kurie yra pavojingi jo sveikatai ar žemina jo orumą.

Negalima daryti asmens kratos užsieniečių, turinčių diplomatinės neliečiamybės teisę, atžvilgiu.

4.3. Poėmis

Jeigu tiksliai žinoma, kur yra daiktai ar dokumentai, turintys reikšmės nusikalstamai veiklai tirti ir nagrinėti, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras daro poėmį (Lietuvos Respublikos BPK 147 str.). Pagrindines kratai skirtas rekomendacijas sėkmingai galima pritaikyti atliekant šį procesinį veiksma. Poėmis daromas, kai yra duomenų, kuriais nustatomi paimtinų daiktų ar dokumentų požymiai ir tikslī jų buvimo vieta. Šie duomenys gali būti gaunami iš įvairių šaltinių (remiantis liudytojų, nukentėjusiųjų bei įtariamųjų parodymais, eksperto išvadomis, dokumentais ir pan.). Poėmio objektai paprastai atiduodami gera valia, bet gali būti paimami ir priverstine tvarka.

Poėmis daromas motyvuota ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi. Neatidėliotinais atvejais poėmis gali būti daromas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu, tačiau šiuo atveju per tris dienas nuo poėmio padarymo turi būti gaunamas ikiteisminio tyrimo teisėjo patvirtinimas dėl padaryto poėmio teisėtumo. Analogiškai kaip ir kratos atveju, jei ikiteisminio tyrimo teisėjo patvirtinimas per šį terminą negautas, visi paimti daiktai ir dokumentai turi būti gražinami asmenims, iš kurių jie paimti, o poėmio rezultatais tolesniame procese negali būti remiamasi kaip įtariamojo ar kaltinamojo kaltumą pagrindžiančiais duomenimis.

Poėmis dažniausiai daromas pas įtariamuosius, tačiau įstatymas nedraudžia padaryti poėmį ir pas kitus asmenis, pvz., pas liudytojus ar iš įvairių įmonių, jeigu yra pakankamas pagrindas manyti, kad pas juos gali būti ieškomi daiktai ar dokumentai.

Nuo kratos poėmis skiriasi tuo, kad šiuo atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas tiksliai žino, kur yra jo ieškomi daiktai. Poėmis labai panašus į kratą, todėl Lietuvos Respublikos BPK dalis straipsnių yra skirti kratai ir poëmiui bendrai. Šie ikiteisminio tyrimo veiksmai artimi ir pagal jų atlikimo taktiką

Ruošiantis daryti poëmį reikia:

- nustatyti poëmio tikslus;
- tiksliai išsiaiškinti, pas ką reikia daryti poëmį (tai svarbu, kai poëmis daromas pas bendraturčius, bendrabučiuose ir pan.);
- nustatyti, kuriose vietose daryti poëmį ir kada jį pradėti;
- sudaryti operatyvinę grupę, jei manoma, kad daiktai gali būti neatiduodami ir reikės daryti kratą;
- užtikrinti, jei reikia (pvz., paimami dokumentai), kad kratoje dalyvautų specialistai;
- pasirūpinti paieškos ir transporto priemonėmis;
- pasirūpinti procesinio veiksmo rezultatų fiksavimo priemonėmis (technika);
- nustatyti poëmio darymo taktinius būdus;
- jeigu poëmis daromas įstaigoje ar įmonėje, turi dalyvauti materialiai atsakingas asmuo arba organizacijos atstovas, todėl būtina iš anksto išsiaiškinti, ar jis bus procesinio veiksmo atlikimo metu.

Poëmio rezultatai fiksuojami poëmio protokole, būtinai tiksliai surašomi paimami daiktai. Tikslinga vaizdo kamera fiksuoti ne tik poëmio rezultatus, bet ir jo eigą¹⁰⁶. Kratos ir poëmis atliekami laikantis Lietuvos Respublikos BPK 149 str. reikalavimų.

Poëmio metu asmenys neturi trukdyti paimti daiktus arba dokumentus ar jų neduoti, nes tuomet vadovaujantis Lietuvos Respublikos BPK 147 straipsnio 4 dalimi daiktai arba dokumentai gali būti paimami prievarta.

Lietuvos Respublikos BPK 149 str. numato kratos ir poëmio tvarką. Pirmiausia poëmį atliekantis pareigūnas privalo paskelbti nutartį ar nutarimą dėl poëmio ir pareikalauti, kad būtų atiduoti reikiami objektai ar dokumentai. Jei asmenys neatiduoda reikiamų dokumentų arba kliudo juos

¹⁰⁶ Kuklianskis, S.; Burda, R. *Nusikaltimų ekonomikai tyrimo taktikos bendrieji ypatumai*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1998, p. 22.

pasiimti, tai remiantis Lietuvos Respublikos BPK 146 str. 4 d. bus paskirta bauda. Rekomenduojama darant poëmį neleisti esantiems asmenims išeiti iki poëmio pabaigos.

Taktiniai poëmio ypatumai:

- ikiteisminio tyrimo pareigūnas prisistato ir paaiškina asmeniui, dėl ko atvyko;
- ikiteisminio tyrimo pareigūnas pasiūlo asmeniui ar įmonės, įstaigos vadovui (atsakingam asmeniui) pateikti tam tikrus daiktus (dokumentus), o jei atsisakoma, atliekamas poëmis;
- jei reikia apžiūrėti didelį kiekį pateiktų (paimtų) dokumentų (siekiant įsitikinti, kad paimami būtent tie dokumentai, jei pareikalautų tam tikro laiko tarpo ir pan.), paimami dokumentai supakuojami, užantspauduojami ir apžiūrimi vėliau, surašant apžiūros protokolą;
- jei išduota dalis objektų (dokumentu, daiktų) esant pakankamam pagrindui manyti, kad kita dalis yra slepiama, ikiteisminio tyrimo pareigūnas atlieka kitų objektų poëmį;
- jei asmuo neigia turintis ikiteisminio tyrimo pareigūno išvardytus objektus (dokumentus, daiktus) ir yra pagrindas manyti, kad jis meluoja, tai vietoj poëmio atliekama krata laikantis visų jai keliamų reikalavimų;
- savanoriškas objektų išdavimas nepanaikina tos vietos, kurioje buvo laikomi objektai, apžiūros tikslingumo;
- poëmio metu gali būti paimti ir kiti objektai, neįrašyti į poëmio potvarkį, jei jie turi reikšmės nusikaltimo tyrimui;
- jei yra pagrindas manyti, kad asmuo laiko paslėpęs objektus draabužiuose, tikslinga atlikti asmens kratą;
- poëmio metu paimti objektai privalo būti nuodugniai apžiūrėti¹⁰⁷.

Visi paimti daiktai ir dokumentai parodomi dalyvaujantiems asmenims ir išvardijami poëmio protokole arba prie protokolo pridedamame apraše (nurodomas jų kiekis, svoris, individualios žymės, susidėvėjimas). Paimti daiktai ir dokumentai poëmio vietoje turi būti supakuojami ir užantspauduojami.

Asmeniniai žmonių daiktai, neturintys ryšio su nusikaltimu, neturi būti paimami.

¹⁰⁷ *Криминалистика*. Учебник. Под ред. Н. П. Яблובה. Москва: Юристъ, 2001, с. 257.

Protokole pažymima, kas, kada, kam dalyvaujant, kur, kokioje vietoje ir pas ką atliktas poëmis. Protokole taip pat pažymima paimtų daiktų ir dokumentų būklė, jų rekvizitai, lapų skaičius, siekiant individualizuoti dokumentą gali būti parašomas pirmas ir paskutinis teksto žodžiai. Jei poëmio metu buvo bandoma sunaikinti ar kitaip pakenkti objektams, tai pažymima protokole. Poëmio protokolas pasirašomas visų dalyvavusių procesiniame veiksme asmenų ir kopija išduodama asmeniui, pas kurį buvo atliekamas poëmis.

Baigiamasis kratos ir poëmio etapas. Kratos ir poëmio procesas bei rezultatai užfiksuojami kratos ir poëmio protokole. Be protokolo, kaip pagrindinės kratos ar poëmio proceso bei rezultato fiksavimo priemonės, gali būti braižomi planai ar schemas, fotografuojama ir filmuojama, daromi vaizdo įrašai. Kratos ir poëmio metu tikslinga nufotografuoti bendrą vietos vaizdą, daiktų buvimo vietas (ypač slaptavietes), paimtus objektus. Visais atvejais reikia nufotografuoti tuos daiktus, kurie paliekami saugoti, ir daiktus, kuriuos dėl jų sudėtingumo ar kitų priežasčių sunku aprašyti arba greitai gendančius.

Apie fotografavimą, filmavimą, vaizdo įrašymą ir planų braižymą turi būti pažymėta protokole.

Darydami poëmį ar kratą, pareigūnai privalo tiksliai nurodyti protokole paimamų objektų požymius, o kratos atveju – paimamų objektų suradimo vietą. Jeigu proceso veiksmo protokole tai nebus tiksliai užfiksuota, tyrimo metu gali dėl to kilti procesiniai ginčai ir svarbūs duomenys netekti įrodomosios galios.

Tais atvejais, kai surandami daiktai ar dokumentai, kurių ieškoma, jie turi būti parodomi dalyvaujantiems asmenims ir išvardijami kratos protokole arba prie protokolo pridedamame apraše (nurodomas jų kiekis, svoris, individualios žymės, susidėvėjimas). Paimti daiktai ir dokumentai kratos vietoje turi būti kaip įmanoma supakuojami ir užantspauduojami (pvz., sudedami į polietileningus maišelius).

Protokolo surašymą reglamentuoja Lietuvos Respublikos BPK 149 straipsnio 9 dalis, kurioje sakoma, kad „dėl kratos ar poëmio surašomas protokolas“. Toje pačioje minėto straipsnio dalyje taip pat sakoma, kad „protokole turi būti nurodyti paimti daiktai ir dokumentai ir aprašyti pagrindiniai jų požymiai“.

Jei kratos metu jokie daiktai ir dokumentai nebuvo paimti, tai nurodoma protokole.

Prieš pradėdamas rašyti protokolą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turėtų dalyvaujantiems asmenims parodyti paimtus daiktus, o paskui kruopščiai juos aprašyti – nurodyti kiekį, matą, svorį, individualias žymes, susidėvėjimo laipsnį.

Tik procesiniu požiūriu tinkamai užfiksuoti paimti daiktai ar dokumentai turės įrodomąją reikšmę byloje. Be to, netinkamai juos įforminus, nebus aišku, ar procesinis veiksmas atliktas laikantis įstatymo reikalavimų, ar nebuvo pažeistos įstatymo garantuotos piliečių teisės.

Be procesinio veiksmo eigos bei rezultatų užfiksavimo protokole, gali būti braižomos schemos, planai, fotografuojama ar filmuojama. Bet kokiu atveju protokolas surašomas neatsižvelgiant į tai, ar procesinio veiksmo metu buvo kas nors rasta, ar ne. Kad lengviau būtų surašyti protokolą, būtų neužmirštos kai kurios detalės, atliekant kratą ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui rekomenduotina pasižymėti kai kurias pastabas juodraštyje arba naudoti šiam tikslui diktofoną.

Protokolas susideda iš trijų dalių:

1. **Įžanginė.** Šioje dalyje nurodoma kratos ar poėmio atlikimo vieta, duomenys apie asmenį, pas kurį ji daroma, jos darymo data, pareigūno, darančio kratą, pareigos, laipsnis, pavardė ir vardas, dalyvavusių kviestinių anketiniai duomenys, taip pat nurodoma, ką siekiama surasti ir paimiti. Be to, pažymima ir tai, jog kratos dalyviams išaiškinta jų teisė būti akivaizdoje atliekant visus veiksmus ir dėl šių veiksmų daryti pareiškimus, taip pat pareiga patvirtinti kratos faktą, turinį ir rezultatus bei tai, jog prieš pradėdamas kratą ikiteisminio tyrimo pareigūnas paskelbė nutarimą ją daryti ir pasiūlė kratomajam išduoti ieškomus ir įstatymo uždraustus laikyti daiktus, taip pat kratomo asmens atsakymas į tai.

2. **Aprašomoji.** Šioje dalyje nurodoma, kokiomis aplinkybėmis ir kokioje vietoje buvo surasti (jei surašomas kratos protokolas) ieškomi daiktai. Reikia turėti omenyje, kad surasti daiktai turi būti individualiai aprašyti taikant kriminalistikos mokslo rekomendacijas ir taisykles. Paimti daiktai išvardijami protokole arba apraše, kuris pridedamas prie protokolo, surašomas tų daiktų kiekis, matas, svoris, individualieji požymiai, forma, spalva,

susidėvėjimo laipsnis, numeriai, kitos žymės; kur paimti daiktai buvo laikomi, ar jie atiduoti geruolu, ar paimti prievarta. Kartais kratos metu surandamas labai didelis kiekis ieškotinų daiktų. Tuomet tokia daiktų apžiūra ir aprašymas kratos vietoje užtruktų labai ilgai ir būtų komplikuoatas. Tokiais atvejais daiktai aprašomi nurodant jų bendruosius požymius, kiekį. Paskui jie yra įpakuojami ir užantspauduojami. Tai fiksuojama protokole. Reikia turėti omenyje, kad nevienareikšmiškai vertintini daiktų požymiai protokole neturėtų būti fiksuojami. Pavyzdžiui, protokole nereikėtų nurodyti, iš kokio metalo padarytas surastas žiedas. Čia reikėtų nurodyti tik jo spalvą, dydį, įrašus. Ypač kruopščiai protokole reikia apibūdinti įvairius įrašus ir dokumentus. Patartina atskirai aprašyti kiekvieną surasto dokumento lapą, pacituojant jo turinio pradžią ir pabaigą. Jeigu surastų dokumentų yra daug ir visus atskirai aprašyti būtų sunku, jie susiuvami į aplanką, lapai sunumeruojami, persiuvami ir antspaudojami. Jeigu buvo mėginta daiktus ar dokumentus paslėpti ar sunaikinti, jei kratomasis ar kiti asmenys pažeidė tvarką, tai turi būti nurodoma protokole, taip pat ir kratą atlikusio pareigūno panaudotos priemonės. Be to, pažymima, kas iš atėjusiųjų buvo sulaukytas ar iškratytas, ką nuveikė pakviestas specialistas; ar prirėikė atidaryti kokias nors saugyklas, slėptuves, kaip į tai reagavo kratomieji. Jei kratos metu buvo nerasti kokie nors konkretūs daiktai, kuriuos pagal turimą informaciją tikėtasi rasti, tai taip pat pažymima. Taip pat šioje dalyje nurodomi įkalčiams surasti, įtvirtinti ir paimti panaudotų techninių priemonių pavadinimai bei charakteristikos, jų naudojimo sąlygos ir tvarka.

3. **Baigiamojoje** dalyje nurodoma, kas konkrečiai yra paimta, kas ir kam palikta saugoti, kaip supakuoti paimti daiktai. Šioje dalyje pažymima kviestinių ir kitų dalyvavusiųjų kratoje asmenų pastabos ir pareiškimai, jei jų buvo padaryta, specialistų paaiškinimai.

Protokolą pasirašo visi dalyvavę asmenys. Jeigu nors vienas atsisako pasirašyti, tai pažymima protokole ir patvirtinama ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro parašu.

Protokolai surašomi dviem egzemplioriais.

Neleistinos protokoluojant tokios frazės kaip „kratos metu nieko nerasta ir nieko nepaimta“. Reikia nurodyti, kokiose būtent vietose ieškota, pvz., kambariuose, pastogėse, rūsiuose ir t. t.

Teismui svarbu įsitikinti, kodėl nieko nerasta:

- ar dėl to, kad ne visur buvo kratyta ir krata buvo atlikta nekokybiškai;
- ar dėl to, kad ieškomų daiktai iš viso nėra, ar jų kratos metu nebuvo gyvenamojoje patalpoje.

Jei protokole kas nors prirašoma, taisoma, užbraukiama, tai turi būti pažymėta protokolo pabaigoje prieš jį pasirašant.

Gali būti naudojamos šios papildomos priemonės kratos ar poėmio eigai ir rezultatams fiksuoti:

1. Fotografavimas, turint tikslą užfiksuoti:

- bendrą kratomojo objekto vaizdą, jo atskiras dalis;
- rastų daiktų individualiuosius požymius, kai jų aprašymas būtų per daug sudėtingas;
- vietą, kur buvo rasti ieškomieji daiktai, ypač jei tai specialiai įrengta slėptuvė;
- daiktus, kurie perduoti saugoti kitiems asmenims;
- bylai svarbias detales (pirštų atspaudus, užrašus ant sienų ir pan.);
- kratos metu rastus lavonus ar jų dalis.

2. Vaizdo įrašas, skirtas kratos eigai, kratomo asmens veiksmams ar parodymams, slėptuvių suradimo, atidarymo faktams fiksuoti.

3. Garso įrašai ypač praverčia, jei krata daroma tokiomis sąlygomis, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnui sunku žymėtis savo pastabas raštu, kai kratomasis duoda paaiškinimus, kurie kuo įmanoma tiksliau turi būti perteikti protokole.

Apie tai, kad buvo filmuota, fotografuota ar braižyti planai ir schemas, reikia pažymėti protokole, o fotonuotraukos, vaizdo įrašai, schemas, planai pridedami prie kratos protokolo. Protokole nurodoma, koks objektas fotografuotas, kokia fotonuotraukos rūšis ir metodas, iš kurios vietos buvo fotografuota (pažymima plane ar schemeje), fotoaparato markė ir objektyvo tipas, apšvietimo sąlygos, ar buvo naudojamas šviesos filtras ir t. t.

Fotonuotraukos suklijuojamos ant specialių fotolentelių arba ant storesnio popieriaus lapų. Po fotonuotraukomis parašomi reikiami paaiškinimai, uždedamas spaudas (dalis ant fotonuotraukos kampo, dalis ant fotolentelės) ir pasirašo pareigūnas.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokia yra kratos ir poėmio sąvoka?
2. Kokias žinote kratų rūšis?
3. Kokie yra kratos tikslai?
4. Kuo ypatingas kratos psichologinis poveikis?
5. Kuo skiriasi krata nuo poėmio?
6. Kokie yra pagrindiniai kratos etapai?
7. Nurodykite kratos ir poėmio dalyvius.
8. Kokios yra pasirengimo atlikti kratą taktinės taisyklės?
9. Kokie yra kratos ir poėmio atlikimo taktiniai būdai?
10. Kuo skiriasi asmens krata nuo asmens apžiūros?
11. Kokia yra kratos ir poėmio eigos bei rezultatų fiksavimo tvarka?

Rekomenduojama literatūra:

1. Danisevičius, P. *Krata ir poėmis*. Vilnius, 1982.
2. Kuklianskis, S.; Burda, R. *Nusikaltimų ekonomikai tyrimo taktikos bendrieji ypatumai*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1998.
3. *Legitymowanie, zatrzymanie i przeszukanie osob.* Pod red. A. Osierdy. Szczytno, 1991.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
5. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Vilnius, 2003.
6. Palskys, E. Kratos taktika tarpukario Lietuvos kriminalistikoje. *Kriminalinė justicija*. 1997, Nr. 7, 8.
7. Аверьянова, Т. В., et al. *Криминалистика*. Учебник для вузов. Москва: НОРМА-ИНФРА, 1999.
8. *Криминалистика*. Под ред. Н. П. Яблокова. Москва: Юристъ, 2000.
9. *Криминалистика*. Т. 2. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. Под ред. Б. П. Смагоринского, А. Ф. Вольнского., А. А. Закатова, А. Г. Филиппова. Волгоград, 1994.
10. Образцов, В. А. *Следственные действия*. М., 1999.
11. Россинский, С. Б. *Обыск в форме специальной операций*. Москва, 2003.
12. Чурилов С. Н. *Криминалистическая тактика*. Москва, 2001.

5 SKYRIUS

PARODYMŲ PATIKRINIMO VIETOJE TAKTIKA

5.1. Parodymų patikrinimo vietoje samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai

Parodymų patikrinimo veiksmai – tai ikiteisminio tyrimo stadijos metu atlikti veiksmai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, kurie yra įtvirtinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse.

Parodymų patikrinimas vietoje pagal Lietuvos Respublikos BPK normas priskiriamas prie parodymų patikrinimo veiksmų. Pagal Lietuvos Respublikos BPK 196 str., siekiant patikrinti ar patikslinti liudytojo, nukentėjusiojo ar įtariamojo parodymus dėl įvykio vietos arba situacijos, įvykio dalyvių veiksmų ar kitų aplinkybių, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai iširti, galima atvykti su asmeniu, kurio parodymai tikrinami ar tikslinami, į šio asmens nurodytą vietą ir sugretinti parodymus su aplinkybėmis vietoje. Asmuo, kurio parodymai tikrinami ar tikslinami, savarankiškai parodo vietą, apie kurią davė parodymus, paaiškina savo ankstesnius parodymus akivaizdžiai juos susiedamas su aplinkybėmis vietoje ir atsako į užduodamus klausimus. Parodymų tikrinimo vietoje metu turi būti laikomasi šiame Kodekse numatytų bendrųjų liudytojo ir įtariamojo apklausos taisyklių. Pagal apklausiamo asmens parodymus gali būti atkuriamą įvykio situacija ir šis asmuo gali pademonstruoti parodymuose minimus veiksmus. Jeigu tikrinant parodymus vietoje randama kokių nors objektų, galinčių turėti reikšmės nusikalstamai veikai iširti, jie turi būti paimami ir šis faktas nurodomas parodymų patikrinimo vietoje protokole.

Taigi parodymų patikrinimo esmė yra ta, jog anksčiau apklaustas asmuo vietoje atkuria įvykio situaciją ir aplinkybes, demonstruoja tam tikrus veiksmus, parodo daiktus, dokumentus ir pėdsakus, susijusius su tiriamu įvykiu. Parodymų patikrinimo vietoje pažintinę funkciją lemia dviejų informacinių srautų derinimas ir lyginimas: asmenų paaiškinimo

ir faktinės nusikalstamo įvykio aplinkos analizės, kas yra specifinis parodymų patikrinimo vietoje požymis¹⁰⁸.

Parodymų patikrinimas vietoje – tai toks ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio metu, išvykus su apklaustu asmeniu į jo nurodytą vietą, išsiaiškinama, ar jo parodymai atitinka objektyvias aplinkybes, taip pat papildomi ir detalizuojami parodymai, surandama naujų įrodymų.

Pagrindiniai parodymų patikrinimo tikslai: anksčiau nustatytų faktų patikrinimas ir patikslinimas; naujų įrodymų suradimas; prieštaravimų parodymuose nustatymas ir pašalinimas; priežasčių ir sąlygų, lėmusių nusikaltimo padarymą, nustatymas. Siekiant šių tikslų sprendžiami tokie uždaviniai:

- surasti nusikaltimo padarymo vietą, kai kitu būdu to padaryti negalima;
- nustatyti, koku maršrutu buvo nuvykta į nusikaltimo vietą ir iš jos;
- surasti įrodymus, kuriuos apklausiamasis nurodė savo parodymuose;
- nustatyti įtariamuosius, nukentėjusiuosius, liudytojus, apie kuriuos nėra žinoma;
- nustatyti tikrąsias tiriamo įvykio sąlygas, jeigu jos pakito iki apžiūros momento;
- nustatyti apklausiamo asmens žinojimą apie aplinkybes, sudarančias tyrimo dalyką.

Parodymų patikrinimo vietoje atlikimo pagrindai dažniausiai nurodomi tokie:

- ikiteisminio tyrimo pareigūno abejonė apie duomenų (parodymų) tikrumą arba prieštaravimai tarp įvairios informacijos (faktų), esančių byloje;
- ikiteisminio tyrimo pareigūno siekis kiek įmanoma objektyviai ir tiksliai įtvirtinti (patikrinti) anksčiau gautą informaciją ar užtikrinti surinktos medžiagos akivaizdumą;
- gauti naujų duomenų arba informacijos šaltinių, kartais visiškai nelauktų tyrėjui, pvz., atgaminti asmens atmintyje įvykio aplinkybes, patikslinti anksčiau duotus paaiškinimus, palyginti juos su aplinka įvykio vietoje ir su kitais objektyviais duomenimis;

¹⁰⁸ *Криминалистика*. Учебник. Под. ред. Е. П. Ищенко. Москва: Проспект, 2012, с. 306.

- ne tik patikslinti jau žinomas aplinkybes, bet ir patikrinti konkrečias tyrimo versijas, kaip realiai vyko tiriamas įvykis.

Atsižvelgiant į tai, galima apibrėžti parodymų patikrinimo vietoje procesinį turinį kaip veiksmus tikrinant, tikslinant esamus ir aptinkant naujus faktinius duomenis, turinčius reikšmės bylai, tikrinant tyrimo versijas, pašalinant prieštaravimus tarp surinktos informacijos atkuriant įvykio vietą, nusikaltimo aplinkybes ir sąlygas bei jo dalyvių veiksmus.

Galima nurodyti keletą skirtumų nuo kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų:

- asmens savanoriškumas;
- asmuo realioje aplinkoje rodo objektus, paaiškindamas savo teiginius, ir demonstruoja savo veiksmus;
- neatliekama jokių specialių vietos pakeitimų;
- pėdsakai ir kiti objektai surandami pagal asmens, kurio parodymai tikrinami, nurodymus;
- parodymų turinys palyginimas su vietos aplinka bei jo detalėmis.

Kita vertus, tarp parodymų patikrinimo vietoje ir kitų parodymų patikrinimo veiksmų yra ir panašumų. Plačiau panagrinėsime pagrindinius panašumus ir skirtumus. Visų pirma aptarsime parodymų patikrinimo vietoje skirtumus nuo kitų parodymų patikrinimo veiksmų.

Pagrindinis parodymų patikrinimo vietoje ir eksperimento kaip parodymų patikrinimo procesinių veiksmų skirtumas yra jų turinys. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras atlieka eksperimentą, t. y. atkurdamas tiriamo įvykio situaciją, aplinką, asmenų veiksmus ar kitas aplinkybes atlieka ir būtinus bandymus, šie bandymai atliekami keletą kartų, tyrėjas tam sukuria būtinas sąlygas. Atliekant parodymų patikrinimą vietoje asmens, kurio parodymai tikrinami, veiksmas yra demonstracinio pobūdžio, be to, tai vyksta būtinai toje vietoje, kuri susijusi su tiriamu įvykiu, o eksperimentas, atsižvelgiant į aplinkybes, gali būti atliekamas ir kitoje vietoje. Parodymų patikrinimo vietoje būtinai ir savanoriškai turi dalyvauti asmuo, kurio parodymai tikrinami – įtariamasis, liudytojas, nukentėjęsysis, o eksperimentas gali būti atliekamas ir jiems nedalyvaujant. Parodymų patikrinimo vietoje nereikia specialiai rekonstruoti įvykio aplinkos, nėra sprendžiamas klausimas, ar įvykis galėjo įvykti, ar ne, kas būdinga eksperimentui, o tik patikslinama, kur ir kaip pagal parodymus

tai įvyko. Atliekant parodymų patikrinimą vietoje iniciatyva priklauso (turi priklausyti) asmeniui, kurio parodymai tikrinami, jam negali būti duodami nurodymai ar patarimai.

Tokie elementai kaip atpažinimas ir parodymas anksčiau apklausto asmens vietovės dalių, pastatų, objektų ir daiktų daro panašius parodymų patikrinimą vietoje ir parodymą atpažinti, tačiau skirtumų tarp šių veiksmų yra daugiau. Visų pirma skiriasi jų tikslai. Parodymo atpažinti tikslas – objekto identifikavimas pagal atmintyje išlikusį atvaizdą (viena iš kriminalistinės identifikacijos formų).

Objekto identifikacijai pagal atmintyje išlikusį atvaizdą – parodymui atpažinti kaip procesiniam veiksmui įstatymas numato keletą būtinų jo atlikimo taisyklių:

- objektus atpažinimui parenka ir pateikia ikiteisminio tyrimo pareigūnas, o parodymų patikrinimo vietoje metu – objektus parodo asmuo, kurio parodymai tikrinami;
- objektas (daiktas) rodomas panašių vienarūšių grupėje;
- jei atpažįstantysis nurodė vieną iš pateiktų objektų, jam pasiūloma paaiškinti, pagal kokius požymius ar ypatumus jis atpažino, parodymų patikrinimo vietoje metu asmuo, kurio parodymai tikrinami, ne tik parodo objektą arba vietovės dalį, bet ir nurodo susijusius su juo įvykius, demonstruoja veiksmus, paaiškina šių aplinkybių ryšį su tiriamu nusikaltimu.

Parodymų patikrinimą vietoje ir įvykio vietos apžiūrą sieja jų atlikimo vieta, tačiau pagrindinis skirtumas yra jų tikslai bei šių tikslų pasiekimo būdai. Apžiūros tikslas yra rasti nusikaltimo pėdsakus ir kitus įrodymus, išsiaiškinti įvykio aplinką, o parodymų patikrinimo vietoje pagrindinis tikslas – patikrinti anksčiau gautus parodymus, ir pagrindinis dalyvis čia yra asmuo, kurio parodymai tikrinami, be to, įvykio vietos apžiūra atliekama pirmiau negu parodymų patikrinimas toje pačioje vietoje. Apžiūrint įvykio vietą, kai dalyvauja įtariamasis, liudytojas ar nukentėjęsysis, ikiteisminio tyrimo pareigūnas pats pasirenka atliekamų veiksmų tvarką, o parodymų patikrinimo vietoje metu asmuo, kurio parodymai tikrinami, turi sąlyginį savarankiškumą, pats nurodo judėjimo kryptį, savarankiškai pats parenka objektų ar vietovės dalių parodymo eiliškumą.

Parodymų patikrinimas vietoje ir apklausa irgi tarpusavyje susiję, nes tikrinami tik tie parodymai, kurie gauti apklausos metu. Aišku, tyrėjas parodymų patikrinimo metu gali užduoti klausimus, išskyrus tuos, kuriuos galima vertinti kaip primenamuosius, sufleruojančiuosius, tačiau apklausos metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas aiškinasi visas apklausiamam asmeniui žinomas aplinkybes, parodymų patikrinimo vietoje metu užduoda klausimus, susijusius su tiriamojo įvykio aplinka, ir apklausiamas asmuo ne paprastai pateikia jam žinomą informaciją, o paaiškina jau duotus parodymus dėl savo veiksmų, jų ryšio su įvykio aplinka ir aplinkybėmis.

Kriminalistikoje parodymų patikrinimas vietoje gali būti skirstomas įvairiais pagrindais:

- pagal asmenis, kurių parodymai tikrinami (įtariamojo, kaltinamojo, liudytojo, nukentėjusiojo);
- pagal veiksmų demonstravimą (demonstravimas savo veiksmų, demonstravimas kitų asmenų veiksmų);
- pagal apimtį (pagrindinis, papildomas);
- pagal eiliškumą (pirminis, pakartotinis)¹⁰⁹.

Parodymų patikrinimo vietoje dalyviai procesine reikšme gali būti suskirstyti į privalomus ir neprivalomus.

Privalomas šio procesinio veiksmo dalyvis ir jo organizatorius yra ikiteisminio tyrimo tyrėjas arba prokuroras, kurie ir nusprendžia, atlikti šį veiksma ar ne, nustato jo laiką, aplinkybes, kitus dalyvius, planuoja šio veiksmo atlikimo taktiką, fiksuoja jo eigą bei rezultatus.

Kitas privalomas parodymų patikrinimo vietoje dalyvis ir svarbiausia figūra yra asmuo, kurio parodymai tikrinami. Lietuvos Respublikos BPK 196 str.¹¹⁰ yra nurodyta, jog tikrinami ir fiksuojami liudytojo, nukentėjusiojo ar įtariamojo parodymai, tačiau mūsų nuomone, į galimų privalomų asmenų sąrašą reikia įtraukti ir kaltinamąjį, kurio parodymai irgi gali būti tikrinami vietoje, nes pagal Lietuvos Respublikos BPK 287 str. bylos nagrinėjimo metu turi teisę atlikti bet kokį šio kodekso XIV skyriaus antra-

¹⁰⁹ Ищенко, Е. П.; Егоров, Н. Н. *Криминалистика для следователей и дознавателей*. Москва: Контракт Инфра-М, 2010, с. 394

¹¹⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas [žiūrėta 2012-12-28]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319053&p_query=&p_tr2=>>.

jame, trečiajame ir ketvirtajame skirsniuose numatytą proceso veiksmą. Jeigu šių veiksmų atlikti teisme dėl kokių nors priežasčių neįmanoma arba tai labai apsunkina bylos nagrinėjimą, teismas gali pavesti šiuos veiksmus atlikti ar organizuoti jų atlikimą ikiteisminio tyrimo teisėjui. Šioje situacijoje, prireikus atlikti parodymų patikrinimą vietoje, mes turime dar du privalomus šio veiksmo dalyvius – kaltinamąjį (asmuo, kurio parodymai tikrinami) ir ikiteisminio tyrimo teisėją (asmuo, kuris atlieka ir organizuoja parodymų patikrinimą vietoje).

Specialistas, dalyvaudamas parodymų patikrinimo vietoje ir apžiūrėdamas įvykio vietą gali padėti rasti, užfiksuoti ir paimti pėdsakus, patikslinti jų susidarymo mechanizmą. Užduodamas klausimus, leidus prokurorui arba ikiteisminio tyrimo pareigūnui, specialistas gali aktyvuoti asmens, kurio parodymai tikrinami, atmintį; paprašyti patikslinti parodymus, kurie, atsižvelgiant į specialisto žinias, gali jam kelti abejonių. Specialistas gali konsultuoti ikiteisminio tyrimo pareigūną dėl savo paties dalyvavimo šiame procesiniame veiksmo taktikos ir rezultatų racionalumo, padeda naudoti specialias technines priemones.

Teisinėje literatūroje atskirai skiriama grupė tarp vadinamųjų pagalbinių dalyvių arba, kaip vaizdžiai juos pavadino prof. R. S. Belkinas, „asmenų, atliekančių vaidmenis arba, kitaip tariant, statistų“¹¹¹. Jiems paprastai pavedama pakeisti įtariamuosius, liudytojus, ar nukentėjusiuosius ir atlikti tyrėjo nurodymus. Konkrečius veiksmus parenkant šiuos asmenis gali būti pasitelkiamas specialistas. Jis gali konsultuoti ikiteisminio tyrimo pareigūną ir parenkant analogus, maketus ar muliažus, kurių reikia atliekant parodymų patikrinimą vietoje, nekalbant jau apie svarbią paties procesinio veiksmo eigos ir rezultatų fiksavimo funkciją, kuri specialistui irgi dažnai pavedama.

Parodymų patikrinimo vietoje metu gali dalyvauti vertėjas, nes lietuvių kalbos nemokantiems baudžiamojo proceso dalyviams užtikrinama teisė kalbėti gimtąja kalba (Lietuvos Respublikos BPK 8 str.).

Darant parodymų patikrinimą vietoje gali dalyvauti ir įtariamojo asmens gynėjas, nes Lietuvos Respublikos BPK 48 str. suteikia gynėjui teisę

¹¹¹ Белкин, Р. С.; Белкин, А. Р. *Эксперимент в уголовном судопроизводстве*. Москва: ИНФРА-М-НОРМА, 1997.

dalyvauti veiksmuose, kurie atliekami su įtariamoju, taip pat įtariamojo arba jo gynėjo prašymu atliekamuose veiksmuose.

Parodymų patikrinimo vietoje pagalbiniais dalyviais (kartais jų dalyvavimas tiesiog būtinas) yra pedagogas (kai parodymų patikrinimas vietoje atliekamas su nepilnamečiais), psichologas, apsaugą atliekantys pareigūnai (ypač jei įtariamasis ar kaltinamasis yra suimti), pagalbinais darbininkai (pvz., kai reikia iškasti žemėje esančius daiktus ir pan.).

Lietuvos Respublikos BPK komentaro autoriai¹¹² nurodo, jog komentuojamą tyrimo veiksmą, be ikiteisminio tyrimo pareigūno ir prokuroro, gali atlikti ir ikiteisminio tyrimo teisėjas. Atliekant komentuojamą veiksmą jis gali dalyvauti tokiais atvejais, kai parodymų patikrinimą vietoje reikia daryti su nepilnamečiu liudytoju ar nukentėjusiuoju (Lietuvos Respublikos BPK 186 str.), kuriuos apklausė ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Tiesa, pamirštama nurodyti, jog ikiteisminio tyrimo teisėjas šį veiksmą gali atlikti ir tikrinant kaltinamojo parodymus, apie ką rašėme anksčiau.

5.2. Pasirengimas parodymų tikrinimui vietoje ir jo atlikimo taktika

Kiekvieno procesinio veiksmo, kaip ir parodymų patikrinimo vietoje, sėkmė ir veiksmingumas labai priklauso nuo to, ar tinkamai jam pasirengta, ar jis yra suplanuotas. Kadangi parodymų patikrinimas vietoje yra gana sudėtingas procesinis veiksmas, kurį atliekant dalyvauja daug asmenų, reikia vykdyti įvykio vietą, naudoti technines priemones, manekenus, muliažus, analogus, pasirūpinti naujos informacijos fiksavimu, numatyti tikimybę rasti nusikaltimo pėdsakų, naujų objektų, ir, be abejo, apsaugoti ne tik vietą, kurioje atliekamas parodymų patikrinimas, bet užtikrinti jo dalyvių saugumą tiek vietoje, tiek judėjimo į ją metu, sudaryti kitas tinkamas sąlygas. Šie klausimai gana išsamiai aprašomi įvairiose metodinėse rekomendacijose.

Dar 1985 m. doc. P. Danisevičius teisingai pastebėjo¹¹³, jog planuojant tikrinti parodymus vietoje reikia tiksliai apibrėžti konkretų šio tardymo

¹¹² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, *supra* note 81, p. 529.

¹¹³ *Kriminalistika*, *supra* note 7, p. 211–212.

veiksmo tikslą, išstudijuoti bylą ir susipažinti su kriminalinės žvalgybos medžiaga. Svarbu numatyti, kuriuos asmens parodymų momentus ir kaip reikia tikrinti, kokius klausimus jam užduoti ir t. t. Planuojant tam tikro asmens (įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo ar liudytojo) parodymus patikrinti vietoje su juo pačiu, prieš tai reikia išsiaiškinti kilusius neaiškumus – dar kartą jį išsamiai apklausti, išnagrinėti kitų asmenų parodymus, įvykio vietos apžiūros protokolą, fotonuotraukas bei planus. Dar kartą apklausiant asmenį išsiaiškinama, ar jis pats buvo įvykio vietoje, ar apie ją sužinojo iš kitų žmonių, ar pats dalyvavo nusikaltime ir ką konkrečiai veikė, ar buvo tik stebėtojas, ką darė kiti nusikaltimo dalyviai. Jeigu apklausiamasis sutinka, pageidaujama, kad jis pats nubraižytų įvykio vietos schemą, kurioje būtų pavaizduotas kelias į įvykio vietą, joje buvusių objektų bei dalyvių išsidėstymas, pasišalinimo iš tos vietos kelias ir t. t. Tokia schema su to asmens parašu pridedama prie apklausos protokolų. Be to, reikia išaiškinti, ar įtariamasis ar kaltinamas sutinka dalyvauti parodymus tikrinant vietoje. Jeigu šie asmenys atsisako, negalima vartoti prieš juos proceso prievartos priemonių, ir šis tardymo veiksmas neatliekamas. Liudytojai ir nukentėjusieji paprastai neatsisako dalyvauti parodymus tikrinant vietoje. Be to, reikia turėti galvoje tai, kad įstatyme numatyta baudžiamoji atsakomybė už jų atsisakymą arba vengimą duoti parodymus ir už žinomai melagingus parodymus.

Parodymų patikrinimo vietoje ikiteisminio tyrimo pareigūnui labai svarbu suaktyvinti apklausiamo asmens parodymus, kad parodymus duotų geranoriškai ir laisva valia. Todėl reikia siekti su juo užmegzti ir palaikyti reikiamą psichologinį kontaktą. Paprastai šis psichologinis santykis pradedamas užmegzti dar apklausos metu, prieš parodymų patikrinimą vietoje, nors pasitaiko atvejų, kai ryšys sunkiai pasiekiamas. Parodymų kriminalistinės analizės ir psichologinio poveikio svarba ypač didelė tada, kai parodymų tikrinimo metu to asmens duoti parodymai neatitinka tikrovės arba kai jis kokiais nors sumetimais juos pakeičia.

Pasirengimo stadijoje labai svarbu nustatyti parodymų patikrinimo vietoje įvykio vietą ir laiką, sudaryti parodymų patikrinimo vietoje planą, parinkti dalyvius bei reikalingus specialistus, juos instrukuoti, parengti mokslines technines priemones, nepamirštant pagalvoti ir apie transportą. Atliekant šį veiksmažį turi būti pasirūpinta, kad parodymų patikrinime

dalyvautų tam įvykiui reikalingi specialistai, kaip policijos pareigūnai, medikai, psichologai, atsižvelgiant į atliekamo parodymų patikrinimo vietoje pobūdį.

Kalbant apie laiko parinkimą parodymų patikrinimui vietoje atlikti, reikia atsižvelgti į tinkamiausių sąlygų sudarymą: gerą apšvietimą, kuo mažesnę pašalinių asmenų skaičių, geras oro sąlygas.

Taigi apibendrinant galima pasakyti:

Ką daryti rengiantis parodymų patikrinimui vietoje?

- Nustatyti tikslus;
- Jei būtina, atlikti papildomą asmens apklausą;
- Gauti įtariamojo arba kaltinamojo sutikimą dalyvauti; išsiaiškinti sutikimo priežastis;
- Nustatyti laiką, iš anksto išstudijuoti vietą;
- Sudaryti planą, parinkti dalyvius ir juos instrukuoti;
- Parengti technines ir transporto priemones.

Parodymų patikrinimo vietoje tvarka yra tokia. Dalyvaujantiems asmenims paaiškinama, kaip šie veiksmai bus atliekami, kokie rodančiojo asmens procesinė padėtis, dalyvių teisė būti akivaizdoje atliekant visus veiksmus ir dėl jų daryti pareiškimus. Jeigu toje byloje duomenys neskelbtini, tai dalyvius reikia įspėti dėl atsakomybės už jų paviešinimą. Atliekami numatyti veiksmai, fotografuojama, filmuojama, daromi garso ir vaizdo įrašai, pėdsakų modeliai, apžiūrėti ir paimami daiktiniai parodymai, braižomi planai ar schemas, rašomas protokolas. Paskui jis perskaitomas ir pasirašomas.

Parodymų patikrinimo vietoje taktiniai būdai

Lietuvių autorių parengtose metodinėse rekomendacijose¹¹⁴ yra nurodyti (išvardyti) tokie parodymų patikrinimo taktiniai būdai:

- asmens savanoriškumas dalyvauti;
- asmens savarankiškumas ir iniciatyvumas vykstant į parodymų patikrinimo vietą bei demonstruojant veiksmus;
- draudžiama užduoti menančius klausimus, nurodyti kokią nors kryptį;

¹¹⁴ Burda, R., *et al.*, *supra* note 13, p. 52

- atliekami veiksmai negali būti pavojingi dalyviams ir aplinkiniams;
- apklausiamajam, kurio parodymai tikrinami, negalima iš kitų šaltinių sužinoti apie tikrinamus faktus.

Kriminalistinėje literatūroje yra įvairių nuomonių dėl taktinių būdų gausos (skiriama net 16 taktinių būdų)¹¹⁵ ir netgi jų rūšių: pvz., kai kurie autoriai įvardija:

1. Privalomus taktinius būdus:

- parodymų patikrinimas pradedamas nuo pasiūlymo asmeniui, kurio parodymai tikrinami, parodyti vietą, kur jo parodymai bus tikrinami, t. y. savarankiškai nurodyti judėjimo kryptį ar kelią į parodymų patikrinimo vietą;
- suteikiamos šiam asmeniui iniciatyvos, neleistas bet koks pašalinis kišimasis į parodymų patikrinimo eigą;
- laisvas pasakojimas;
- veikslių, iliustruojančių pasakojimą, demonstravimas, paskui uždavimas klausimų.

2. Neprivalomus taktinius būdus: (stebėjimas asmens, kurio parodymai tikrinami, kas leistų spręsti, ar šis asmuo elgėsi užtikrintai, kokia buvo jo emocinė būsena apskritai ir tam tikrais parodymų patikrinimo vietoje momentais, su kuo tai susiję; parodymų detalizavimas ir veikslių konkretizavimas, laikymasis eiliškumo, stengiantis laikytis, pvz., tiriamo nusikaltimo įvykdymo etapų arba pradėti nuo taškų, kurie labiausiai įsiminė; verbalinių parodymų pirmenybė prieš vizualinius; parodymų patikrinimo eigos ir rezultatų fiksavimas ir kt.)¹¹⁶.

Mūsų nuomone, toks skirstymas yra šiek tiek dirbtinis, nes atsižvelgiant į situaciją, atskirų taktinių būdų privalomumas ar neprivalomumas varijuoja, tuo labiau jog šio veiksmo eigos ir rezultatų fiksavimą laikyti taktiniu būdu, netgi neprivalomu, yra neteisinga.

Trumpai apibūdinsime tuos taktinius būdus, kurie dažniausiai taikomi atliekant parodymų patikrinimą vietoje, plačiau pakalbėdami apie tuos, kurie literatūroje mažiau aptarti:

¹¹⁵ Драпкин, Л. Я.; Карагодин, В. Н. *Криминалистика*. Москва: Проспект, 2007, с. 308–311.

¹¹⁶ Ищенко, Е. П.; Егоров, Н. Н., *supra* note 109, p. 398–401.

1. Visiškos iniciatyvos suteikimas asmeniui, kurio parodymai tikrinami.

Parodymų patikrinimas pradedamas pasiūlant asmeniui, kurio parodymai tikrinami, savarankiškai nurodyti kelią į vietą, jeigu pastebimas neužtikrintumas tikrinamojo asmens veiksmuose, galima tikrai pabandyti atgaivinti jo atmintį, tačiau tai daryti reikia apgalvotai, nes ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmai gali būti suprantami kaip tiesioginis nurodymas.

Asmuo, kurio parodymai tikrinami, turi eiti į nustatytą vietą visos dalyvių grupės priekyje, rodydamas kryptį; važiuodamas automobiliu vairuotojas turi vykdyti šio asmens nurodymus. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas negali kištis į šio asmens veiksmus, reikšti abejones dėl kelio teisingumo, tačiau gali sustabdyti judėjimą tam, kad užfiksuotų parodymus arba užduotų klausimus.

2. Parodymų patikrinimas vietoje atliekamas atskirai su kiekvienu asmeniu, kurio parodymai tikrinami. Tai ypač aktualu tuomet, kai yra daug asmenų, norinčių atlikti parodymų patikrinimą vietoje parodant tą pačią kryptį ir kelią, demonstruoti tokius pačius veiksmus ir pan.

Reikia atkreipti dėmesį dar į vieną taktinę rekomendaciją. Tiriant nusikaltimus, kuriuos padarė asmenų grupė, neretai tenka atlikti visų arba daugelio asmenų parodymų patikrinimą vietoje, todėl reikia numatyti šių veiksmų eiliškumą. Praktikoje paprastai laikomasi tokio kriterijaus – parodymų patikrinimo vietoje „seriją“ pradėti nuo to asmens, kurio parodymai išsamiausi ir, ikiteisminio tyrimo pareigūno nuomone, teisingi, o to asmens, kuris galėjo būti nusikaltimo organizatoriumi arba kurio parodymai neišsamūs, kelia abejonių, parodymai tikrinami paskiausiai. Kriminalinė tokio eiliškumo prasmė aiški – ne tik gauti naujų duomenų, patikslinti daugumą aplinkybių, bet įgauti patirties tiek atliekant šį procesinį veiksmą, tiek ir fiksuojant jo rezultatus, pašalinti pasitaikiusius trūkumus.

3. Pasakojimo ir rodymo (demonstravimo) derinimas, nes asmenys, kurių parodymai tikrinami, duoda savo paaiškinimus kartu su veiksmiais, t. y. vienu metu rodo ir pasakoja apie ikiteisminio tyrimo pareigūną dominančius faktus, dėl kurių jau buvo apklaustas. Toks nuoseklumas turi atsispindėti ir šio procesinio veiksmo protokole.

4. Parodymų patikrinimo vietoje derinimas su įvykio vietos ar daiktų ir pėdsakų apžiūra, tyrimu ir kitais reikalingais procesiniais veiksmiais.

Kaip dažniausiai parodymų patikrinimo vietoje metu daroma klaida kriminalistinėje literatūroje¹¹⁷ yra nurodoma, kad atliekant šį procesinį veiksmą apsiribojama rodymu ir pasakojimu be vietos, daiktų, kitų objektų (pvz., asmens, kurio parodymai tikrinami pamestų daiktų, nusikaltimo įrankių) apžiūros, t. y. nerenkama nauja informacija, kuri vėliau gali tapti įrodymais, kartais parodymų patikrinimo vietoje metu išaiškinami nauji liudytojai, nukentėjusieji, galimi nusikaltimo dalyviai, kurie turi būti nedelsiant apklausti.

5. Dalinis įvykio vietos pakeitimas. Šis taktinis būdas kriminalistinėje literatūroje¹¹⁸ rekomenduojamas tada, kai nepasitikima duotais parodymais arba siekiant didesnio šio procesinio veiksmo įtikinamumo, kai tyrėjas pakeičia įvykio aplinką (pvz., uždaro langus, perstato baldus, pakeičia manekeno padėtį). Tai daryti rekomenduojama labai atsargiai, kad nebūtų apsunkintas šio procesinio veiksmo atlikimas, nesupainioti ir nesuklaidinti asmenys, kurių parodymai tikrinami.

6. Asmens, kurio parodymai tikrinami, elgesio stebėjimas. Tai atlieka pats ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba jo pavedimu – kitas pareigūnas, kad įsitikintų, ar asmuo, kurio parodymai tikrinami, veikia užtikrintai, kokia jo emocinė būsena ir reakcija tam tikrais šio veiksmo etapais. Jeigu asmuo, kurio parodymai tikrinami, suimtas, stebėjimas padeda įspėti jo norą pabėgti, bandymus susisiekti su kitais tyrime nežinomais asmenimis ar sunaikinti įvykio vietos apžiūros metu nerastus ir neužfiksuotus nusikaltimo pėdsakus¹¹⁹.

7. Literatūroje¹²⁰ teisingai pažymima, jog asmens nurodytoje vietoje pagal jo anksčiau duotus parodymus gali būti atkuriama įvykio situacija. Naudodamasis manekenu, asistentu ar atitinkamais daiktais, asmuo vietoje gali pademonstruoti parodymuose minimus veiksmus. Tikrinant parodymus vietoje negalimi tokie veiksmai, kurie žemintų asmens orumą, būtų pavojingi jo sveikatai arba kuriais būtų padaryta materialinė žala.

8. Psichologiniai aspektai. Kaip jau minėta, parodymų patikrinimo vietoje – sudėtingas procesinis parodymų patikrinimo veiksmas, pagrįstas

¹¹⁷ Аверьянова, Т. В., et al., *supra* note 92, p. 630–631

¹¹⁸ Драпкин, Л. Я.; Карагодин, В.Н, *supra* note 115, p. 309.

¹¹⁹ Ищенко, Е. П.; Топорков, А. А. *Криминалистика*. Москва: ИНФРА-М, 2010, с. 456.

¹²⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, *supra* note 81, p. 530.

asmens savanoriškumu, todėl reikia atsižvelgti ir į psichologinius klausimus, kurių tinkamas sprendimas gali turėti įtakos parodymų patikrinimo vietoje veiksmingumui. Paminėsime keletą psichologinių klausimų.

Visų pirma asmuo, atliekantis parodymus patikrinimo vietoje (prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas – tyrėjas), turi gerai išnagrinėti centrinės parodymų patikrinimo vietoje figūros – asmens, kurio laisva valia parodymai tikrinami (įtariamojo, liudytojo, nukentėjusiojo), psichologiją, siekiant užmegzti ar palaikyti tinkamą psichologinį santykį. Ypač tai pasakytina apie ryšį su įtariamoju, kuriam reikia išaiškinti, kad dalyvaudamas parodymų patikrinime nepablogins savo padėties, o leis kuo įmanoma tiksliau nustatyti įvykio aplinkybes, teisingai išspręsti bylą, atmetant nepagrįstus kaltinimus.

Antra, būtina atsižvelgti į kai kurias asmenines savybes. Pavyzdžiui, yra žmonių, kurie gana laisvai pasakoja apie įvykio aplinkybes apklausoje su ikiteisminio tyrimo pareigūnu akis į akį, ir visiškai kitaip elgiasi, kai reikia pasakoti grupei asmenų, be to, atliekant ir kitus parodymo veiksmus, todėl rekomenduojama iš anksto asmeniui, kurio parodymai bus tikrinami, smulkiai išaiškinti šio procesinio veiksmo esmę, būsimus kitus dalyvius, ypač pabrėžiant tiek jo paties, tiek kitų asmenų funkcijas. Parodymų patikrinimo metu vengti net ir nežymių konfliktų, priekaištų, elgtis ramiai, nesudaryti įspūdžio, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar kiti proceso dalyviai nusistatę priešškai asmens, kurio parodymai tikrinami, atžvilgiu, o priešingai – skatinti teisingus parodymus.

Trečia, ypatingą dėmesį atkreipti į nepilnamečių parodymus patikrinimo vietoje, tam pasitelkiant pedagogą, su kuriuo reikėtų pasikalbėti tiek apie patikrinimo veiksmo tikslus, eigą, dalyvius ir jų funkcijas, tiek apie nepilnamečio psichikos ypatumus, kad jo dėmesys būtų sutelktas pasakoti ir parodyti esminius dalykus, vengti dėmesį blaškančių veiksmų (per daug žmonių, pažįstamų, techninių priemonių ir pan.), turėti omenyje galimą nepilnamečio nuovargį, jeigu parodymų patikrinimas užtrunka ilgai, skirti laiko pailsėti ir pavalgyti.

Ketvirta, sunkumų kyla, kai parodymų patikrinimo vietoje aiškina masi tiriamo seniai įvykdyto nusikaltimo aplinkybės, kai įvyko pasikeitimų pačioje įvykio vietos aplinkoje. Todėl labai svarbu imtis priemonių

atgaivinti asmens, kurio parodymai tikrinami, asociatyvius ryšius, padėti jam atsiminti tas ar kitas aplinkybes, detales ir pan., kas padėtų teisingai įvertinti patikrinimo rezultatus.

Penkta, parodymų patikrinime dalyvaujančius asmenis įspėti iš anksto, jog šis veiksmas gali užtrukti, kad nebūtų nereikalingų emocijų, nervinimosi, skubėjimo, o tai gali pakenkti šio procesinio veiksmo rezultatams¹²¹.

5.3. Parodymų patikrinimo vietoje eigos ir rezultatų fiksavimas ir įvertinimas

Šiems veiksams atlikti turi būti skiriama daugiausia dėmesio, nes tyrimo (procesinio) veiksmo kokybiškumą ir rezultatyvumą lemia duomenys, užfiksuoti atitinkamo veiksmo protokole ir jo prieduose (planuose, schemose, nuotraukose, vaizdo įrašo laikmenose). Todėl išsamus ir kruopštus fiksavimas leidžia patikrinti kaltinamojo ir įtariamojo parodymus apie įvykio vietą, kurioje buvo padarytas nusikaltimas, jos būklę, apie naujai surastus daiktus, pėdsakus ir kitus objektus, užfiksuojant pritaikius procesinius ir techninius kriminalistinius metodus. Ir visi šie duomenys įgis įrodomąją reikšmę baudžiamajame procese, kai jie bus įtvirtinti įstatymo nustatyta tvarka, t. y. protokole.

Tyrimo veiksmo fiksavimas gali būti suvokiamas dviem aspektais: procesiniu (protokolo forma) ir kriminalistiniu (fiksavimo mechanizmu). Protokolas yra dokumentas, kuriame Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka rašytine forma patvirtinamas ikiteisminio tyrimo arba teismo veiksmo atlikimo faktas, jo turinys bei rezultatai. Apžiūros protokole turi būti objektyviai, tiksliai ir išsamiai aprašyta tai, kas gali turėti reikšmės tiriant bylą. Naujai nustatyti ir užfiksuoti faktai turi padėti iškelti pagrįstas galimas versijas, nustatyti įvykio mechanizmą bei kitas svarbias įvykio situacijos aplinkybes.

Reikėtų prisiminti, kad atliekamo tyrimo veiksmo metu yra taikomi žinomi metodai, tokie kaip stebėjimas, aprašymas, matavimas, palyginimas, eksperimentas, todėl tyrėjas dar kartą turėtų prisiminti ir vadovautis

¹²¹ Plačiau skaitykite: Быховский, И. Е.; Корниенко, Н. А. *Проверка показаний на месте*. Учеб. пособие. Ленинград: ин-т усоверш. следств. работников, 1988, с. 53-55.

septynnare nusikaltimo aiškinimo formule, atėjusia iš romėnų teisės: kas, ką, kur, kada, kaip, kodėl, kam padedant?¹²²

Visi šie parodymų patikrinimo vietoje metodai yra labai svarbūs, bet stebėjimas suvokiamas kaip jutiminis ir racionalus pažinimo procesas nustatant tam tikrus apžiūrėtos įvykio vietos faktus. Žinoma, kriminalistikoje labai svarbus ne paprastas, o kvalifikuotas stebėjimas, panaudojant tam tikrus būdus ir technines priemones, kurių panaudojimas turėtų atspindėti tyrimo veiksmo protokole.

Lietuvos Respublikos BPK 179 str. nurodyti tokie bendrieji tyrimo veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimo rezultatai:

„1. *Atliekant tyrimo veiksmus, rašomi protokolai. Tyrimo veiksmų metu taip pat gali būti fotografuojama, filmuojama, daromas garso ir vaizdo įrašas, daromi pėdsakų atspaudai ir išliejos, sudaromi planai ir schemos bei naudojami kitokie fiksavimo būdai.*

2. *Protokolą rašo tyrimo veiksmą atliekantis arba jam padedantis asmuo tyrimo veiksmo metu arba tuojau pat jį pabaigus. Protokole turi būti nurodyta tyrimo veiksmo atlikimo vieta ir laikas (data ir valanda); tyrimo veiksmą atliekantis asmuo ir visi asmenys, kurie dalyvauja ar kurių akivaizdoje tai atliekama; apklaustų asmenų parodymai arba kitų tyrimo veiksmų aprašymas ir rezultatai; asmenų, kurie dalyvavo atliekant tyrimo veiksmą ar kurių akivaizdoje jis atliktas, pareiškimai. Jeigu atliekant tyrimo veiksmą buvo panaudotos techninės priemonės, protokole turi būti nurodytos jų naudojimo sąlygos ir tvarka. Atliekant tyrimo veiksmą dalyvavusių asmenų duomenys (išskyrus asmens vardą, pavardę ir gimimo metus) saugomi atskirai nuo kitos ikiteisminio tyrimo medžiagos.*

3. *Protokolą pasirašo atlikęs tyrimo veiksmą asmuo, protokolą surašęs asmuo ir visi kiti asmenys, dalyvavę atliekant tyrimo veiksmą. Apie tai, kad dalyvavęs atliekant tyrimo veiksmą asmuo atsisako pasirašyti tyrimo veiksmo protokolą arba dėl fizinių trūkumų ar kitokių priežasčių negali jo pasirašyti, pažymima protokole ir tyrimo veiksmą atlikęs asmuo tai patvirtina parašu.*

4. *Protokole daromi pakeitimai, pataisymai ir papildymai turi būti aptariami.*

¹²² Malevski, H., *supra* note 47, p. 16.

5. *Nuotraukos, negatyvai, skaitmeninės informacijos laikmenos, garso, vaizdo įrašai ir kiti techninių priemonių panaudojimo atliekant tyrimo veiksmus rezultatai yra tyrimo veiksmo protokolo priedai.*“

Aišku, kad kiekvienas procesinis veiksmas turi savo specifiką, taip pagrindinis parodymų patikrinimų vietoje atlikimo ir rezultatų fiksavimo būdas yra protokolo surašymas. Šiame protokole fiksuojama:

- veiksmo vieta, laikas, dalyvių skaičius, teisių ir pareigų išaiškinimas;
- tikslas, įrašas apie savanorišką dalyvavimą;
- pradinis veiksmo taškas, judėjimo būdas, judėjimo maršrutas ir tikrinamojo nurodyti orientyrai;
- tikrinamojo judėjimo nuoseklumas, veiksmų pobūdis ir rezultatai, parodymų turinys;
- pėdsakų ir daiktų vieta bei suradimo priemonės;
- ikiteisminio tyrimo pareigūno užduoti klausimai ir atsakymai į juos;
- fiksavimo priemonių panaudojimo tvarka.

Judėjimo maršrutas, asmens, kurio parodymai tikrinami, nurodyta vieta, joje rasti objektai, tikrinamojo asmens atlikti veiksmai fiksuojami fotografuojant ir filmuojant. Vieni ir tie patys objektai turi būti užfiksuoti iš to paties taško, kad vėliau juos būtų galima palyginti.

Filmuojant grupės judėjimą, svarbu užfiksuoti, kad būtų matoma, jog asmuo, kurio parodymai tikrinami, pats pasirinko judėjimo kryptį ir maršrutą, laisvai eina grupės priekyje, savarankiškai demonstruoja veiksmus, niekas nedaro jam įtakos. Negalima filmuoti einančios grupės iš priekio prieš judėjimo kryptį, nes tai galėtų būti vertinama kaip tos krypties nurodymas, reikia filmuoti (ir fotografuoti) iš šono, kad būtų galima nustatyti visų proceso veiksmo dalyvių tarpusavio padėtį, ir būtų aišku, jog tikrinamas asmuo yra grupės priekyje. Iš visų pusių ir visais reikiamais rakursais filmuojama (fotografuojama) jau pačioje vietoje, kai tikrinamas asmuo atkuria įvykio aplinką ar atlieka konkrečius veiksmus. Iš tų pačių vietų ir tais pačiais rakursais filmuojama (fotografuojama) visų tikrinamų asmenų parodymai. Ypatinę dėmesį reikia skirti aptiktų daiktų, pėdsakų fiksavimui, pasinaudojant tomis taisyklėmis, kurios rekomenduojamos apžiūrint įvykio vietą ir fiksuojant jos rezultatus.

Tad apibendrinant galima pasakyti, kad filmuoti reikia pradėti nuo visų procesinio veiksmo dalyvių, vidutiniu ir stambiu planu, kas ką kalbėjo (filmavimas atliekamas kartu su garso įrašymu) ir darė, kas būtent pasakė tą ar kitą frazę. Judėjimo maršrutas fiksuojamas pasirinktinai, išskiriant orientyrus. Po pačios parodymų patikrinimo vietos užfiksavimo orientaciniu ir apžvalginiu būdais fiksuojami svarbiausi momentai pagal situacinės ir mazginės, o prirėkus ir pagal detaliosios fotografijos taisykles.

Be fotolentelių ir videofilmo, prie parodymų patikrinimo vietoje protokolo gali būti pridėtas planas ar schema su judėjimo maršruto, parodymų patikrinimo vietos, rastų objektų pažymėjimu. Rekomenduojama prieš apklausiant asmenis prieš parodymų patikrinimą vietoje jiems pasiūlyti nubraižyti vietos, kurią jie vėliau parodys, planą arba schemą su atitinkamais objektais, kad vėliau tai būtų galima palyginti su planu arba schema, padarytais atliekant patį parodymų patikrinimą ir būtų galima įsitikinti parodymų teisingumu.

Kriminalistinėje literatūroje rekomenduojama, jog tokia grafinė medžiaga turi turėti šiuos rekvizitus:

- antraštę, kurioje nurodyta, kas ir koku būdu atvaizduota plane ar schemoje;
- atvaizduotos vietos adresą ar koordinates;
- nurodymą, kad tai yra procesinio tyrimo veiksmo – parodymų patikrinimo vietoje – protokolas;
- plano arba schemos sudarymo vietą ir laiką;
- pažymėtas pasaulio šalis;
- skaitmeninio ar linijinio mastelių reikšmes (jeigu planas ar schema yra masteliniai);
- sąlyginius žymėjimus ir jų iššifravimą;
- kas sudarė planą ar schemą;
- procesinio tyrimo veiksmo dalyvių parašus.

Reikia nepervertinti rezultatų, gautų atlikus parodymų patikrinimą vietoje, nelaikyti šio veiksmo vien tik įrodomosios informacijos patvirtinimu. Šio procesinio veiksmo (kaip ir bet kurio kito) rezultatai turi būti tikrinami ir vertinami. Vienas dalykas, kai asmuo, kurio parodymai tikrinami, iš pradžių davė parodymus apie tam tikrus objektus, o paskui jie buvo per

parodymų patikrinimą vietoje rasti, tai daro didesnę tikimybę, jog parodymai atitinka tikrovę. Tuo atveju, kai objektus randa ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar kiti asmenys, o asmuo, kurio parodymai tikrinami, tik nurodo vietą, nors ir tiksliai, kartu su tuo, jog tai yra patvirtinanti parodymus informacija, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi įsitikinti, ar šios informacijos asmuo, kurio parodymai tikrinami, negalėjo gauti iš kitų šaltinių, pvz., kitų nusikaltimų dalyvių, iš neteisingai suformuluotai arba menamų paties tyrėjo klausimų, pasiklausius pokalbių ir pan. Neatmetamas ir kaltės už nusikaltimą, kurio asmuo neįvykdė, prisiėmimo variantas. Dėl šių priežasčių tyrėjas turi imtis priemonių, kad asmens, kurio parodymai tikrinami, nepasiektų tokia informacija (apie nusikaltimo aplinkybes, vietą, objektų išsidėstymą ir pan.), arba jis (tyrėjas) pats neprasitartų per apklausą.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Pateikite parodymų patikrinimo vietoje sąvoką.
2. Kokie yra parodymų patikrinimo vietoje tikslai ir uždaviniai?
3. Kuo skiriasi parodymų patikrinimas vietoje iš kitų tyrimo veiksmų: eksperimento, parodymo atpažinti, apklausos, įvykio vietos apžiūros?
4. Kokias žinote parodymų patikrinimo vietoje rūšis?
5. Kokie gali būti parodymų patikrinimo vietoje dalyviai?
6. Išvardykite pagrindinius parodymų patikrinimo vietoje taktikos būdus.
7. Kokie yra pagrindiniai parodymų patikrinimo vietoje fiksavimo būdai?
8. Kas turi būti nurodoma parodymų patikrinimo vietoje protokole?

Rekomenduojama literatūra:

1. Burda, R., et al. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004.
2. Danisevičius, P. *Parodymų patikrinimas vietoje*. Vilnius, 1989.
3. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985.
4. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. I knyga: I–IV dalys. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003.
5. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas*. Vilnius, 2011.
6. Malevski, H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.
7. Аверьянова, Т. В., et al. *Криминалистика*. Учебник для вузов. Москва: НОРМА-ИНФРА, 2001.

8. Белкин, Р. С. *Криминалистика*. Москва, 2001.
9. Быховский, И. Е.; Корниенко, Н. А. *Проверка показаний на месте*. Учеб. пособие. Ленинград: ин-т усоверш. следств. работников, 1988.
10. Драпкин, Л. Я.; Карагодин, В. Н. *Криминалистика*. Москва, 2011.
11. Ищенко, Е. П.; Топорков, А. А. *Криминалистика*. Москва, 2010.
12. Ищенко Е. П.; Егоров Н. Н. *Криминалистика для следователей и дознавателей*. Москва: Контракт Инфра-М, 2010.
13. *Криминалистика*. Учебник. Под. ред. Ищенко Е. П. Москва: Проспект, 2012

6 SKYRIUS

EKSPERIMENTO TAKTIKA

6.1. Eksperimentas ikiteisminiame tyrime – samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai

Žodis „eksperimentas“ kilęs iš lotynų kalbos žodžio *experimentum* ir reiškia mėginimą, bandymą. Kriminalistikoje su „eksperimento“ formomis mes susiduriame, kai kalbame apie jį kaip apie:

- 1) tam tikrą ikiteisminio tyrimo veiksmų sudėtinę dalį;
- 2) savarankišką ikiteisminio tyrimo veiksmą.

Kai eksperimentas yra kitų veiksmų sudėtinė dalis, jis neturi savarankiškos procesinės reikšmės, ir nėra pagrindo jį procesiškai reglamentuoti, nes reglamentuotas yra pats veiksmas, kurio sudėtinė dalimi šiuo atveju būna eksperimentas.

Literatūroje pateikiami įvairūs eksperimento apibūdinimai.

Tarptautinių žodžių žodyne terminas „eksperimentas“ apibrėžiamas kaip dirbtinis reiškinių (jo pakitimų) sukėlimas, norint iširti reiškinių pobūdį, savybes, eigą, priklausomybę; bandymas, mėginimas, be to, nurodoma, kad tai vienas pagrindinių mokslinio tyrimo metodų¹²³.

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne eksperimentas apibrėžiamas kaip „reiškinių, pakitimo sukėlimas tyrimo, tikrinimo tikslu; bandymas“¹²⁴.

Eksperimentas – tai empiriniai tyrimai, padedantys planingai valdant (keičiant, koreguojant) proceso ar reiškinių sąlygas patikrinti priežastinių reiškinių ryšių hipotezes. Pagrindinis eksperimento bruožas yra tas, kad tyrėjas apgalvotai kontroliuoja ir manipuliuoja sąlygomis, kurios lemia jį dominančius įvykius. Kitaip tariant, eksperimentas nustato daromus pokyčius vienam kintamajam, dar kitaip vadinamam nepriklausomu kintamuoju, ir įvertina to pokyčio rezultatą kitam kintamajam, vadinamam priklausomu kintamuoju.

¹²³ Vaitkevičiūtė, V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas, 2001, p. 246.

¹²⁴ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, supra note 32, p. 148.

Kriminalistikoje eksperimentas suprantamas kaip stebimo reiškinio sąlygų ir jo ryšių su kitais reiškiniais dirbtinis sisteminis pakeitimas¹²⁵. Eksperimento tikslas – stebimo reiškinio prigimties, jo esmės ir kilmės būdų bei metodų, kaip sąmoningai užvaldyti reiškinį, išaiškinimas. Atliekant eksperimentą tyrėją dominantis reiškinys išskiriamas iš kitų reiškinų bei faktų įvairovės ir gali būti tiriamas izoliuotai nuo su juo susijusių priežasčių bei pasekmių. Be to, iš įvairių santykių ir priežastinių ryšių, egzistuojančių tarp tiriamojo reiškinio ir kitų gamtos reiškinų, eksperimento būdu gali būti išskirta tik tyrėjus dominanti priežastinė priklausomybė, kuri ir yra eksperimento objektas.

Literatūroje galime aptikti ir tokią sąvoką kaip ekspertinis eksperimentas¹²⁶. Ekspertinis eksperimentas – tai fakultatyvinė ekspertinio tyrimo stadija. Šio eksperimento pagrindas taip pat yra bandymai, tačiau šį eksperimentą visada atlieka ekspertas, ir jo tikslas yra atsakyti į klausimus, kurie domina ikiteisminio tyrimo subjektus. Norint atlikti šį eksperimentą, reikia pasitelkti specialias žinias, o jo rezultatai neturi savarankiškos įrodomosios reikšmės. Duomenų šaltinis šiuo atveju yra eksperto išvada. Tuo tarpu eksperimentas kaip ikiteisminio tyrimo veiksmas yra savarankiškas procesinis veiksmas, kuriam atlikti nebūtina pasitelkti specialias žinias ir kuris turi įrodomosios reikšmės, neatsižvelgiant į tai, baigtas ikiteisminis tyrimas ar ne. Tačiau tiek vienas, tiek ir kitas eksperimentas turi tam tikrų bendrų bruožų: abu šie eksperimentai susiję su bandymais, kuriais remiantis tyrėjas ar ekspertas daro tam tikras išvadas, ir jie abu padeda vienam tikslui – nustatyti tiesą baudžiamajame procese.

Eksperimentą visada lydi stebėjimas, tačiau tai nereiškia šių metodų tapatumo. Skiriamasis eksperimento bruožas yra aktyvus eksperimentatoriaus įsikišimas į stebimų reiškinų procesą, kas leidžia jam tirti reiškinius įvairiomis sąlygomis, aptikti paslėptus reiškinius ir t. t. Kriminalistikoje eksperimentai atliekami siekiant patikrinti ir patikslinti, o kartais ir gauti naujus duomenis, turinčius reikšmės tiriamai arba nagrinėjamai teisme

¹²⁵Белкин, Р. С., Белкин, А. Р., *supra* note 111, c. 2.

¹²⁶Белкин, Р. С. *Собирание, исследование и оценка доказательств*. Москва: Наука, 1966, c. 38.

bylai¹²⁷. Atsiradęs stebėjimo pagrindu, eksperimentas aprėpia ir įsikišimą į tiriamąjį reiškinį, aktyvų jo pertvarkymą, ir pakeitimą jo eigos proceso bei sąlygų, kurioms esant reiškinys vyksta.

Norėdami išaiškinti faktines bylos aplinkybes, ikiteisminio tyrimo pareigūnai atlieka įvairius tyrimo veiksmus: apklausas, akistatas, parodymų patikrinimus, apžiūras ir kitus veiksmus. Tačiau, be tam tikrų tyrimo veiksmų, tyrėjai savo darbe taiko ir įvairius pažinimo metodus. Vienas iš tokių metodų, taikomų baudžiamosios bylos tyrimo procese, yra eksperimentas. Šis metodas plačiai taikomas įvairiose mokslo srityse, nes jis sieja mokslą su praktika. Eksperimentas – tai viena iš šios praktikos formų. Jis yra ir tam tikras tiesos kriterijus, ir specifinė pažinimo forma, ir vienas iš įrodymų rinkimo, tyrimo ir įvertinimo metodų.

Eksperimento pagrindas yra tam tikros teorijos, kurias jis leidžia praktiškai įvertinti ir patikrinti, tačiau, kita vertus, jis tuo pat metu yra ir pagrindas naujoms teorijoms atsirasti. Kartais eksperimento metu į keliamą klausimą gautas atsakymas gali būti netikėtas. Tuomet eksperimentas tampa pagrindu naujos teorijos, kuri vėliau bus tikrinama pasitelkus kitus eksperimentus.

Mokslinis eksperimentas naudojamas visose kriminalistikos šakose. Darant eksperimentus sukuriama objektų tyrimo metodikos, rengiami ikiteisminių tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai būdai, paaiškėja veiksmingesni įvairių nusikalstamų veikų rūšių tyrimo būdai.

Lietuvos Respublikos BPK 197 straipsnyje apibrėžta eksperimento paskirtis ikiteisminiame tyrime: „liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų parodymams ar versijoms patikrinti galima atkurti tiriamojo įvykio situaciją, aplinką, asmenų veiksmus ar kitas aplinkybes ir atlikti reikiamus bandymus“¹²⁸.

Šiame straipsnyje kalbama apie eksperimentą kaip ikiteisminio tyrimo veiksmą, kurio metu bandymai yra atliekami esant labai artimoms įvykio metu buvusioms sąlygoms, atkuriami buvusio įvykio veiksmai, aplinkybės ir tuo metu susiklosčiusi situacija. Šio ikiteisminio tyrimo veiksmo paskirtis – patikrinti ir (ar) patikslinti duomenis, turinčius reikšmės nusikals-

¹²⁷ *Криминалистика*. Под ред. Крылова И. Ф., Бастрыкина А. И. Москва: ДЕЛО, 2001, с. 30–31.

¹²⁸ *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, supra note 98, p. 157.*

tamai veikai iširti. Eksperimentu galima patikrinti jau turimus ikiteisminio tyrimo duomenis, kurie yra gauti apžiūrėjus įvykio vietą, atlikus visų baudžiamojo proceso dalyvių apklausas, taip pat atlikus kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus ar pritaikius procesines prievartos priemones. Atliekant eksperimentą patikrinami ne tik tyrimui reikšmingi duomenys, bet ir pareigūno prielaidos, ikiteisminio tyrimo versijos, kurios keliamos viso tyrimo metu, remiantis surinkta įrodomąją reikšmę turinčia informacija.

Eksperimentas ikiteisminiame tyrime daromas norint išaiškinti konkrečios nusikalstamos veiklos tam tikras dominančias aplinkybes. Tiek šio eksperimento rengimo, tiek jo darymo taktiką bei techniką nagrinėja kriminalistika, o jo procesiniai aspektai, ypač procesinis įforminimas bei rezultatų vertinimas susijęs su bendraisiais įrodymų teorijos pagrindais.

Tiek teisinėje, tiek kriminalistinėje literatūroje eksperimento kaip ikiteisminio tyrimo veiksmo sąvoka suprantama skirtingai. Bendra šioms sąvokoms yra tai, kad eksperimentas yra siejamas su dirbtiniu tam tikrų aplinkybių atkūrimu. Tačiau „atkūrimas“, kalbant apie eksperimentą, negali būti suprantamas tiesiogine šio žodžio prasme, nes materialiai tikrovė nuolat keičiasi, ir mes negalime atkurti to paties reiškimo ar įvykio, tuo labiau kai tyrimo dalykas mūsų nagrinėjamu atveju yra nusikalstama veikla. Atkurtos tiriamojo įvykio aplinkybės, sąlygos, veiksmai ar situacijos bet koku atveju bus panašūs į tiriamąjį įvykį, tačiau niekada nebus tokie, kokie buvo to įvykio metu.

Atkūrimas tai nėra eksperimentas. Jis dažnai, bet ne visada yra būtina eksperimento darymo sąlyga. Atkūrimas literatūroje dar dažnai įvardijamas kaip rekonstrukcija. Eksperimentas neapsiriboja įvykio aplinkybių ar sąlygų rekonstrukcija, nes pačiame rekonstrukcijos fakte nėra nieko eksperimentinio. Pačios įvykio situacijos aplinkybių rekonstrukcija nėra nei savarankiškas ikiteisminio tyrimo veiksmas, nei eksperimento atmaina. Rekonstrukcija yra pirminis etapas ar taktinis tyrimo būdas, taikomas atliekant įvairius ikiteisminio tyrimo veiksmus. Pati situacijos rekonstrukcija jokios reikšmės baudžiamosios bylos tyrimui neturi. Be to, reikia paminėti, kad rekonstrukcija neapsiriboja vien tik įvykio aplinkybių, situacijos ar sąlygų atkūrimu. Toks atkūrimas – tai tik viena iš daugelio rekonstrukcijos rūšių. Rekonstrukcijos pagrindas yra tam tikri faktiniai duomenys, gauti ikiteisminio tyrimo metu. Remiantis šiais duomenimis, atkuriamos aplinkybės, sąlygos, veiksmai, kurie buvo tiriamojo įvykio metu.

Atliekant eksperimentą, įvykio, situacijos, aplinkybių ar įvairių veiksmų atkūrimas yra svarbus ir neišvengiamas. Nuo jo priklauso šio veiksmo rezultatai, tačiau tam tikrais atvejais eksperimentas gali būti daromas ir situacijoje, nesutampančioje su tiriamojo įvykio situacija, jei tai neturi reikšmės eksperimento rezultatų patikimumui. Pavyzdžiui, jei eksperimento tikslas yra patikrinti, ar asmuo gali pats pasigaminti tam tikrus daiktus, tai tokiam eksperimentui būtina pateikti tik medžiagas bei įrankius, reikalingus šiems daiktams pagaminti, ir visai nesvarbu, kokioje aplinkoje tas eksperimentas bus daromas, nes žmogaus įgūdžiams neturi reikšmės nei oro sąlygos, nei kitos panašios aplinkybės.

Nuo paties eksperimento tikslo, pobūdžio, vietos, kur bus atliekamas eksperimentas, nuo tam tikrų pakitimų, kurie įvyko nuo nusikalstamos veikos padarymo iki eksperimento darymo, priklauso, ką ir kaip rekonstruosime. Literatūroje¹²⁹ yra įvardijamos šios galimos rekonstrukcijos rūšys atliekant eksperimentą:

- „1) situacijos rekonstrukcija naudojant autentiškus daiktus;
- 2) rekonstrukcija naudojant daiktus, turinčius panašių savybių (daiktus analogus);
- 3) rekonstrukcija dalyvaujant nukentėjusiajam;
- 4) rekonstrukcija panaudojant muliažus;
- 5) rekonstrukcija imituojant tam tikrus aplinkos fragmentus“.

Daiktai analogai gali būti panaudoti: kai įvykio vietoje pasikeičia aplinkybės ir nėra galimybių jų atkūrimui panaudoti autentiškus daiktus, pvz., įvykio vietoje nupjaunami medžiai, o turi būti daromas eksperimentas matomumui patikrinti; kai rekonstrukcija neturi nieko bendro su įvykio vieta. Ji daroma tada, kai bandomiesiems veiksams neturi reikšmės tai, kur jie bus daromi.

Aplinkybių atkūrimas eksperimento metu nėra savitiksliis. Jis garantuoja eksperimento veiksmingumą, ir nuo jo dažnai priklauso šio veiksmo rezultatai.

Pagrindiniai *eksperimento* kaip ikiteisminio tyrimo veiksmo *tiksiai* yra: byloje turimų duomenų patikrinimas ir iliustracija; versijų, iškeltų tyrimo

¹²⁹ Лузгин, И. М. *Реконструкция в расследовании преступлений*. Волгоград: изд-во ВСИИ МВД СССР, 1981, с. 10.

metu, patikrinimas ir įvertinimas; priešasčių ir sąlygų, sudarančių palankias sąlygas nusikalstamai veikai padaryti, nustatymas; naujų duomenų gavimas.

Tam, kad eksperimento atlikimas būtų pagrįstas, būtinos keturios sąlygos:

- 1) atsiranda arba gali atsirasti abejonų dėl tam tikrų įvykių, reiškinių ar veiksmų buvimo galimybės;
- 2) keliantys abejonų įvykiai, reiškiniai ar veiksmai turi esminę reikšmę nusikalstamos veikos tyrimui;
- 3) kyla klausimas, ar galėjo šie įvykiai, reiškiniai ar veiksmai būti tikrovėje, ir atsakymą į šį klausimą galime gauti atlikę reikiamus bandymus;
- 4) tyrėjas turi pakankamai duomenų apie aplinkybes, kuriomis vyko, ar manoma, kad vyko tikrinamasis įvykis tikrovėje.

Kriminalistikoje eksperimentas yra skirstomas įvairiais pagrindais. Pavyzdžiui, galima skirti eksperimento rūšį pagal tai, kas atlieka šį ikiteisminio tyrimo veiksmą – ikiteisminio tyrimo tyrėjas ar prokuroras. Taip pat eksperimentai gali būti klasifikuojami atsižvelgiant į jų atlikimo eiliškumą – pirminis ar pakartotinis (atliekamas, jeigu pirmas eksperimentas buvo atliktas nekvalifikuotai, su klaidomis, arba kai paaiškėja naujos aplinkybės, į kurias reikia atsižvelgti rengiantis atlikti reikiamus bandomuosius veiksmus).

Eksperimentas gali būti klasifikuojamas atsižvelgiant į tai, kokie asmenys dalyvauja jo metu: 1) eksperimentas dalyvaujant suinteresuotiems asmenims (liudytojui, nukentėjusiajam, įtariamajam); 2) eksperimentas dalyvaujant specialistui; 3) eksperimentas dalyvaujant gynėjui arba atstovui; 4) eksperimentas dalyvaujant kitiems asmenims. Savaime suprantama, vieno eksperimento metu gali dalyvauti ir specialistas, ir liudytojas, ir įtariamasis, ir gynėjas. Tačiau, žinodamas dalyvaujančių asmenų tikslų skaičių, jų procesinę padėtį, tyrėjas gali atitinkamai pasirengti šiam ikiteisminio tyrimo veiksmui.

Taip pat literatūroje galime aptikti klasifikaciją, kurios pagrindas yra techninių priemonių panaudojimas. Nuo to, ar eksperimento metu bus naudojamos tam tikros techninės priemonės, ar ne, taip pat priklauso pasirengimas šiam ikiteisminio tyrimo veiksmui.

Tačiau labiausiai paplitęs eksperimentų skirstymas atsižvelgiant į jo tikslus:

- 1) eksperimentas kokio nors įvykio ar reiškinio suvokimo galimybei nustatyti;
- 2) eksperimentas tam tikrų veiksmų atlikimo galimybei patikrinti ;
- 3) eksperimentas kokio nors įvykio ar reiškinio buvimo galimybei nustatyti;
- 4) eksperimentas kokio nors įvykio mechanizmo detalėms nustatyti;
- 5) eksperimentas pėdsakų, aptiktų nusikalstamos veikos tyrimo metu, susidarymo mechanizmui nustatyti.

Eksperimentas kokio nors įvykio ar reiškinio suvokimo galimybei patikrinti. Tai labiausiai paplitusi eksperimentų rūšis. Tai eksperimentai, kurių metu tikrinama galimybė matyti, girdėti. Šiai eksperimento rūšiai taip pat priklauso ir „patikrinimas, ar galima tam tikromis sąlygomis apčiuopti ir nustatyti daikto formą, ant jo esančius ženklus, pajusti tam tikrą kvapą ir t. t.“¹³⁰ Tačiau tokie eksperimentai praktikoje atliekami labai retai.

Darant šios rūšies eksperimentą būtina atkreipti dėmesį į asmens, kurio parodymai tikrinami, amžių, profesiją, fiziologinius ypatumus. Kiekvienu atveju, tikrinant asmens galimybę matyti ar girdėti, tikslinga gauti tam tikrus duomenis apie jo klausos, regos, uoslės ar kitus ypatumus. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šios rūšies eksperimentai gali būti dviejų rūšių: eksperimentas daromas siekiant nustatyti suvokimo galimybę apskritai; eksperimentas daromas siekiant nustatyti konkretaus asmens suvokimo galimybę. Šios rūšies eksperimentų metu tikrinamos asmens psichofiziologinės ir kitos ypatybės, todėl, planuojant daryti eksperimentą kokio nors įvykio ar reiškinio suvokimo galimybei patikrinti, būtina sudaryti panašias sąlygas, kuriomis vyko tikrinamasis įvykis.

Eksperimentas tam tikrų veiksmų atlikimo galimybei patikrinti. Tai eksperimentai, kurių metu tikrinama, ar galima atlikti tam tikrą veiksmą, ar tam tikrą veiksmą galima atlikti tam tikromis sąlygomis, ar tam tikrą veiksmą gali atlikti konkretus asmuo, ar tam tikrą veiksmą galima atlikti per tam tikrą laiko tarpą. Prie šios rūšies eksperimentų galime priskirti ir eksperimentą, kurio metu tikrinami konkretaus asmens profesiniai ar

¹³⁰ Danisevičius, P. *Tardymo eksperimentas*. Vilnius, 1987, p. 9.

specialūs įgūdžiai, pvz., ar gali asmuo pagaminti tam tikrą daiktą, taip pat galime patikrinti jo piešimo, spausdinimo bei kitus įgūdžius.

Šios rūšies eksperimentų metu nustatoma, ar galima įsibrauti į patalpas per tam tikro dydžio angą, ar galima per šią angą išnešti tam tikro dydžio daiktus, ar per tam tikrą laiko tarpą galima nueiti tam tikrą atstumą arba atlikti tam tikrus veiksmus, ar gali asmuo pakelti tam tikro dydžio bei svorio daiktą, ar gali išsinešti tam tikrą kiekį daiktų ir panašiai.

Darant eksperimentą, kurio metu tikrinama asmens suvokimo galimybė, ar eksperimentą, kurio metu tikrinama veiksmų atlikimo galimybė, galima nustatyti, kad:

- 1) girdėti, matyti, užuosti, atlikti tam tikrus veiksmus gali tik asmuo, kurio parodymai tikrinami, o tai liudija apie šio asmens klausos, regos, uoslės ar kitų savybių ypatumus;
- 2) girdėti, matyti, užuosti, atlikti tam tikrus veiksmus gali visi eksperimento dalyviai, tarp jų ir asmuo, kurio parodymai tikrinami;
- 3) girdėti, matyti, užuosti, atlikti tam tikrus veiksmus negali nė vienas iš eksperimento dalyvių, tarp jų ir asmuo, kurio parodymai tikrinami;
- 4) girdėti, matyti, užuosti, atlikti tam tikrus veiksmus gali visi eksperimento dalyviai, o asmuo, kurio parodymai tikrinami, teigia, kad jis nemato, negirdi, neužuodžia, negali atlikti tam tikrų veiksmų. Taip būna tais atvejais, kai asmuo turi tam tikrų klausos, regos ar kitų fizinių negalių, arba tuomet, kai asmuo meluoja.

Eksperimentas kokio nors įvykio ar reiškinių buvimo galimybei nustatyti. Šis eksperimentas daromas ne siekiant nustatyti kokio nors asmens suvokimo galimybę ar galimybę atlikti tam tikrus veiksmus, o sprendžiamas klausimas, ar galėjo apskritai būti toks reiškinys arba įvykis. Pavyzdžiui, ar galėjo tam tikroje automobilio ertmėje tilpti tam tikras kiekis cigarečių pakelių, gabenamų kontrabandos būdu. Šis eksperimentas daromas norint patvirtinti arba paneigti faktus, figūruojančius apklausiamojo asmens parodymuose, jo metu dažniausiai tikrinamos nusikalstamos veikos tyrimo metu iškeltos versijos.

Eksperimentas kokio nors įvykio mechanizmo detalėms nustatyti. Ši eksperimento rūšis labiausiai susijusi su įvykio aplinkos rekonstrukci-

ja ir šio eksperimento rezultatams didelės reikšmės turi tai, kiek tyrėjas turi duomenų apie sąlygas ir aplinkybes, kuriomis vyko tiriamasis įvykis. Šio eksperimento metu tyrėjas išsiaiškina, kokia buvo tikrinamojo įvykio veiksmų seka, ar galėjo nutikti įvykis būtent tokiu būdu, kaip jį aprašo liudytojas, nukentėjęsysis ar įtariamasis.

Eksperimentas pėdsakų, aptiktų nusikalstamos veikos tyrimo metu, susidarymo mechanizmui nustatyti. Šios rūšies eksperimentai praktikoje pasitaiko labai retai. Jie daromi tada, kai reikia patikrinti arba nustatyti, kokių būdu atsirado įvykio pėdsakai, aptikti atliekant kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus. Ši eksperimento rūšis labai panaši į ekspertizę, ir, kai kurių kriminalistų manymu, vietoje šios rūšies eksperimento turi būti daroma ekspertizė, nes tokių eksperimentų tikslas yra objekto identifikacija, o tai yra eksperto kompetencija.

Tačiau šio eksperimento tikslas nėra identifikuoti objektą, jo tikslas – išsiaiškinti, kokių būdu galėjo atsirasti tam tikri pėdsakai, ar gali tam tikras objektas, aptiktas atliekant kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus, palikti panašius pėdsakus. Tokio eksperimento metu tyrėjas nustato, ar tikslinga skirti ekspertizę. Be to, reikia pabrėžti, kad darant šios rūšies eksperimentą, nustatoma, ne tik kokių objektu buvo paliktas tam tikras pėdsakas, bet ir tai, ar galėjo dėl tam tikrų veiksmų susidaryti tam tikri pakitimai, aptikti ant objektų.

Taigi eksperimentas yra savarankiškas ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio esmę sudaro tikrinamojo įvykio ar reiškinių aplinkybių atkūrimas ir reikiamų bandymų darymas, siekiant patikrinti ir patikslinti duomenis, versijas, iškeltas tyrimo metu, ar gauti naujus duomenis, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai ištirti.

Eksperimento dalyviai. Baudžiamojo proceso įstatymas reglamentuoja tam tikrą eksperimento dalyvių grupę. Galima skirti procesine reikšme privalomus ir neprivalomus šio ikiteisminio tyrimo veiksmo dalyvius. Privalomas dalyvis ir šio veiksmo organizatorius yra ikiteisminio tyrimo tyrėjas arba prokuroras. Šie dalyviai priima sprendimą atlikti tokį ikiteisminio tyrimo veiksmą, nustato laiką, vietą, aplinkybes, kurios turi būti atkuriamos eksperimento metu, eksperimento dalyvius, planuoja šio veiksmo atlikimo taktiką, užfiksuoja šio procesinio veiksmo eigą bei jo rezultatus.

Kai kuriais atvejais eksperimente turi dalyvauti vertėjas. Įstatymo normose yra įtvirtinta, kad lietuvių kalbos nemokantiems baudžiamojo proceso dalyviams užtikrinama teisė kalbėti gimtąja kalba, tai numatyta Lietuvos Respublikos BPK 8 straipsnyje.

Dalyvauti darant eksperimentą gali būti kviečiamas ir specialistas. Tai numatyta Lietuvos Respublikos BPK 180 straipsnyje. Specialistas gali padėti geriau pasirengti šiam ikiteisminio tyrimo veiksmui, padėti tinkamai atkurti įvykio situaciją, atlikti tam tikrus bandymus, geriau užfiksuoti šį procesinį veiksmą, jeigu jo metu panaudojamos tam tikros techninės priemonės.

Taip pat darant eksperimentą gali dalyvauti ir įtariamąjo asmens gynėjas. Jis gali dalyvauti, jeigu eksperimento metu daromi bandymai, kuriuose dalyvauja jo ginamas įtariamasis, arba jeigu eksperimentas atliekamas įtariamąjo ar jo gynėjo prašymu (Lietuvos Respublikos BPK 48 straipsnio, 4 dalis).

Eksperimento metu gali dalyvauti ir liudytojai, ir nukentėjusysis. Jie eksperimento metu dalyvauja dviem atvejais: 1) kai tikrinami šių asmenų parodymai; 2) kai tyrėjui reikalinga jų pagalba norint atkurti įvykio situaciją, patikrinti versijas ar kitas tyrėjo prielaidas arba kitų suinteresuotų asmenų parodymus. Tačiau šių asmenų dalyvavimas eksperimento metu turi būti savanoriškas.

Labai dažnai eksperimentai daromi norint patikrinti įtariamąjo parodymus. Šiuo klausimu tiek mokslinėje literatūroje¹³¹, tiek praktikoje paplitusi nuomonė, kad įtariamajam dalyvauti yra būtina. Galime nurodyti tris atvejus, kai įtariamajam dalyvauti yra būtina:

- 1) kai be įtariamąjo neįmanoma atlikti tam tikrų bandomųjų veiksmų. Dažniausiai taip atsitinka tada, kai tikrinami įtariamąjo asmens profesiniai ar kiti specialūs įgūdžiai;
- 2) kai be įtariamąjo negalima atkurti aplinkybių bei situacijos ir tai yra būtina atliekant eksperimentą;
- 3) kai įtariamasis kviečiamas dalyvauti eksperimente dėl taktinių sumetimų.

¹³¹ Жукова, Н. И.; Жуков, А. М. *Производство следственного эксперимента*. Саратов: СГУ, 1989, с. 50-51.

Eksperte taip pat gali dalyvauti ir kiti asmenys, kurie jo metu gali atlikti tam tikrus tyrėjo nurodytus veiksmus. Tokie asmenys vadinami „pagalbiniais dalyviais“. Šių asmenų skaičius priklauso nuo to, kokie bandymai bus atliekami eksperimento metu.

Kiekvienam eksperimento dalyviui prieš atliekant komentuojamą proceso veiksmą pareigūnas turi paaiškinti, kuriu tikslu tai daroma ir koks jų vaidmuo bei funkcijos. Tačiau informuoti juos apie būsimų bandymų turinį pareigūnas turėtų tik pačiais bendriausiais bruožais. Jeigu, tarkime, darant eksperimentą girdimumui patikrinti tikrinamas asmuo iš anksto žino, kokie žodžiai ar frazės bus sakomi, eksperimento rezultatai gali būti nepatikimi, šališki: liudytojai gali pasakyti ne tai, ką išgirdo, o tai, ką sužinojo prieš eksperimentą iš pareigūno¹³².

6.2. Eksperimento taktikos pagrindai ikiteisminiame tyrime

Eksperte, kaip ir kiekvieno ikiteisminio tyrimo veiksmo, taktika susideda iš šių etapų: pasirengimo; atlikimo; eigos ir rezultatų fiksavimo bei rezultatų įvertinimo.

6.2.1. Pasirengimas eksperimentui

Eksperte, kaip ir bet kuriam kitam ikiteisminio tyrimo veiksmui, būtina kruopščiai pasirengti, nes nuo to dažniausiai priklauso eksperimento rezultatai. Prieš priimdamas sprendimą atlikti eksperimentą, tyrėjas turi įsitikinti, ar aplinkybės, keliantys abejonių faktai ar reiškiniai gali būti patikrinti atliekant bandomuosius veiksmus, ar jie gali būti patikrinti kitu, paprastesniu būdu. Be to, tyrėjas taip pat turi įsitikinti, ar byloje yra pakankamai objektyvių duomenų apie sąlygas ir aplinkybes, kuriomis vyko tikrinamasis įvykis. Jeigu tokių duomenų nėra arba tie duomenys nustatyti netiksliai, tuomet eksperimento netikslinga daryti, nes jo rezultatai nebus objektyvūs. Tik įsitikinęs, kad reikalingi duomenys yra ir jų pakanka eksperimentui atlikti, o kitų galimybių patikrinti iškilusias abejones šiuo metu nėra, tyrėjas priima sprendimą atlikti eksperimentą.

¹³² Plačiau skaitykite: *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, supra* note 81, p. 533.

Vieni autoriai pabrėžia, kad pasirengimo etapo pagrindas yra planavimas. Jų teigimu, viskas turi atsispindėti eksperimento plane, o plano vykdymas – tai jau eksperimento atlikimo etapas¹³³.

Pasirengimo etape skiriamos dvi pagrindinės šio etapo stadijos:

- 1) pasirengimas iki išvykstant į eksperimento darymo vietą;
- 2) pasirengimas atvykus į eksperimento darymo vietą.

Prieš išvykdamas į eksperimento darymo vietą, tyrėjas turi imtis tam tikrų priemonių. Tyrėjas turi nustatyti eksperimento tikslą, t. y. ką būtent reikia išsiaiškinti bandymų metu; parinkti tinkamą eksperimento darymo laiką; numatyti eksperimento darymo vietą, bandomųjų veiksmų turinį, jų atlikimo būdus bei bandymų eiliškumą; nustatyti eksperimento dalyvių grupę ir užtikrinti jų dalyvavimą, tai, kad būtų laiku atvykstama į eksperimento darymo vietą; parengti reikalingus daiktus; iš anksto susipažinti su eksperimento darymo vieta, siekiant išsiaiškinti situaciją ir įsivaizduoti dalyvių išsidėstymą; parinkti priemones, užtikrinančias eksperimento dalyvių bei vietos saugumą, taip pat mokslines technines priemones, kurių gali prireikti eksperimento metu, bei ryšio tarp eksperimento dalyvių būdus; nustatyti informacijos, kuri turi būti pateikta eksperimento dalyviams, apimtį ir pobūdį; pasirūpinti transporto priemonių panaudojimu. Prie šių parengiamųjų veiksmų dar priskiriamas papildomų apklausų atlikimas.

Atvykęs į eksperimento darymo vietą tyrėjas atlieka šiuos parengiamuosius veiksmus:

- 1) nustato, ar pasikeitė situacija, ir prireikus ją atkuria;
- 2) fiksuoja eksperimento darymo vietą iki rekonstrukcijos ir po jos;
- 3) išklauso asmenų, kurių parodymai bus tikrinami eksperimento metu, paaiškinimus dėl eksperimento dalyko;
- 4) nustato eksperimento dalyvių išsidėstymo vietas, išaiškina dalyviams ryšio būdus;
- 5) organizuoja eksperimento vietos apsaugą ir užtikrina eksperimento dalyvių bei kitų asmenų saugumą;

¹³³ Skaitykite: *Криминалистика*, *supra* note 101, p. 414–416; *Криминалистика*. Под редакцией И. Ф. Герасимова, А. Я. Драпкина. Москва: Высшая школа, 1994, с. 258–260.

- 6) išaiškina kiekvienam eksperimento dalyviui jo teises ir pareigas, taip pat reikiamais atvejais išpėja dalyvius dėl duomenų, gautų atliekant eksperimentą, paviešinimo;
- 7) instruktuoja eksperimento dalyvius ir pasiūlo užimti jiems savo vietas.

Tai nėra galutinis tyrėjo parengiamųjų veiksmų sąrašas. Kiekvienu atveju atvykus į eksperimento atlikimo vietą galima susidurti su įvairiomis problemomis (kurios priklauso nuo tyrimo situacijos, nusikalstamos veikos ir kitų dalykų), tačiau jų sprendimo būdų būtina ieškoti jau vietoje.

Rengiantis atlikti eksperimentą, tyrėjas visų pirma turi aiškiai nustatyti, ką būtent jis turi išsiaiškinti atlikdamas šį ikiteisminio tyrimo veiksmą. Tyrėjas turi suvokti, kokius parodymus ar bylos aplinkybes arba tyrimo metu iškeltas versijas reikia patikrinti ar patikslinti atkuriant įvykio situaciją ir atliekant bandomuosius veiksmus. Vienu atveju būtina patikrinti konkretaus asmens galimybę girdėti, kitu atveju – atlikti tam tikrus veiksmus per tam tikrą laiko tarpą arba esant tam tikroms aplinkybėms. Tik žinodamas eksperimento tikslą, tyrėjas gali nustatyti eksperimento rūšį ir bandomųjų veiksmų turinį. Be bendro eksperimento tikslo, tyrėjas turi numatyti kiekvieno bandymo tikslą. Tai yra eksperimento planavimas. Pavyzdžiui, tikrinant galimybę matyti, esant dideliam atstumui, būtina iš anksto nustatyti, kiek kartų ir kaip reikia kartoti bandymus, ką reikia parengti šiems bandymams.

Rengiantis eksperimentui svarbu parinkti tinkamą *eksperimento* darymo *laiką* ir numatyti *vietą*, kurioje bus atliekami bandomieji veiksmai.

Laiko parinkimas tiesiogiai susijęs su būtinybe sudaryti kuo panašesnes sąlygas į tas, kuriomis vyko tikrinamasis įvykis tikrovėje. Eksperimento atlikimo laikas turi ypatingą reikšmę, kai reikia patikrinti parodymus apie konkretų įvykį, kurį apklausiamasis suvokė tam tikromis sąlygomis: esant tam tikram apšvietimui, lyjant, sningant ir panašiai. Kartais tenka laukti visus metus, kol oro sąlygos kuo labiau atitinka tas, kurios buvo nusikalstamos veikos padarymo metu. Tokiais atvejais numatoma tiksli eksperimento atlikimo diena, valanda, o dažnai ir minutės.

Tačiau ne visada darant eksperimentą laikas yra reikšmingas. Jeigu tikrinamoji situacija nepriklauso nuo tikslaus laiko, tai jis pasirenkamas

atsižvelgiant į kitus taktinius sumetimus: kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo eiliškumą, galimybę išsaugoti nepakitusią aplinką, kurioje bus atliekamas eksperimentas, ir kita.

Baudžiamojo proceso kodekso straipsniuose, reglamentuojančiuose ikiteisminio tyrimo veiksmus, nėra numatyta, kad veiksmai turi būti atliekami dieną. Tačiau G. Goda teigia, kad „visi procesiniai veiksmai turi būti atliekami dieną, ir bet kokio veiksmo atlikimas naktį gali būti vertinamas kaip esminis baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas“¹³⁴. Jo teigimu, atlikti proceso veiksmus naktį galima „tik neatidėliotinais atvejais, kai proceso veiksmo atlikimo atidėjimas galėtų sukelti neigiamų pasekmių“.

Kalbant apie eksperimentą kaip apie ikiteisminio tyrimo veiksmą, laiko apribojimas, jeigu jis yra viena iš pagrindinių eksperimento darymo sąlygų, negali būti taikomas. Pavyzdžiui, sekimo metu buvo nustatyta, kad policijos apsaugos darbuotojai, tarnybos metu piktnaudžiaudami užimamomis pareigomis, iš sandėlio vogdavo UAB „X“ priklausančią buitinę techniką. Šios vagystės buvo fiksuojamos naktimis, matymo tamsoje prietaisais stebint kriminalinės žvalgybos darbuotojams per atstumą. Pradėjus ikiteisminį tyrimą, įtariamųjų advokatas pareiškė abejones, ar galėjo kriminalinės žvalgybos darbuotojai naktį, esant nemažam atstumui, įžvelgti konkrečius policijos darbuotojus. Buvo nuspręsta atlikti eksperimentą matomumui nustatyti. Kadangi nusikalstama veika buvo įvykdyta birželio mėnesį, tyrėjas paklausė Hidrometeorologijos tarnybos, koks laikas pagal meteorologines sąlygas artimiausiu metu atitiktų tą paros metą, kuriuo buvo įvykdyta nusikalstama veika. Buvo gautas atsakymas, kad artimiausias laikas, kai oro sąlygos labiausiai atitiks nurodytą datą, bus rugpjūčio mėnesio 17 dieną 22 valandą 50 minučių. Kaip matome, jeigu eksperimentas būtų daromas neatsižvelgiant į laiką, atitinkantį tiriamojo įvykio sąlygas, o dienos metu, jo rezultatai neturėtų jokios reikšmės tolesniam bylos tyrimui.

Rengiantis eksperimentui ne mažiau svarbu numatyti jo atlikimo vietą. Vieta, kaip ir laikas, reikšminga tais atvejais, kai atliekamam eksperimentui reikia sudaryti kuo panašesnes sąlygas į tas, kuriomis vyko tiriamasis įvykis. Vis dėlto dažniausiai eksperimentas daromas toje vietoje,

¹³⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, supra note 81, p. 61.

kurioje vyko tiriamasis įvykis. Pasirenkant eksperimento vietą, tikslinga iš anksto su ja susipažinti tam, kad būtų galima nustatyti tai, ką reikia rekonstruoti, kokius daiktus reikia parengti, kad būtų galima aiškiau išsivaizduoti įvykio situaciją, galbūt toje vietoje jau netikslinga daryti eksperimento, nes pastatas sugriautas arba atsirado papildomas apšvietimas, pvz., reklamos stendas. Tokiais atvejais, jei įmanoma, parenkama kita panaši vieta, o jei tokios nėra, tikslinga eksperimento atsisakyti, nes jo rezultatai kels didžiulių abejonių.

Pirmoje pasirengimo etapo stadijoje svarbu numatyti ir paruošti reikalingus daiktus, kurių gali prireikti tiek atkuriant įvykio situaciją, tiek atliekant pačius bandymus. Iš anksto susipažinęs su vieta, kurioje bus daromas eksperimentas, ir nustatęs, kad reikia atkurti situaciją, tyrėjas gali pasirūpinti maketais, tam tikrais daiktais, manekonais. Būtina nustatyti, kokie daiktai bus naudojami bandymų metu: ar daiktai, kurie buvo panaudoti įvykio metu, ar panašūs daiktai, ar maketai. Visais atvejais, kai autentiškų daiktų panaudojimas eksperimento metu yra esminis dalykas, norint sudaryti kuo panašesnes į tiriamojo įvykio sąlygas, eksperimentą tikslinga daryti panaudojant būtent šiuos, o ne kitus daiktus. Tuo atveju, kai eksperimento metu naudojami daiktai gali būti apgadinti, patariama padaryti jų maketus. Jeigu daiktai turi būti perduoti eksperimentiniam tyrimui, o jų panaudojimas eksperimento metu gali pakeisti jų pirminę būklę, tai eksperimentuoti su tokiais daiktais neverta. Norint išvengti klaidų sprendžiant tokių daiktų panaudojimo klausimą, siūloma pasitarti su ekspertu. Vis dėlto įvardijami du atvejai, kai daiktus, kurie turi būti perduoti ekspertiniam tyrimui, panaudoti eksperimento metu leistina: šių objektų ekspertizė jau atlikta (paimti visi galimi pėdsakai, esantys ant objekto) ir pakeisti šiuos objektus eksperimento metu į panašius neįmanoma. Tačiau net jei šių objektų ekspertizė atlikta, eksperimento metu vis tiek reikia imtis priemonių, kad šie objektai nebūtų apgadinti ar sunaikinti, nes tyrimo metu gali tekti atlikti ir pakartotinę ekspertizę.

Pirmoje parengiamojo etapo stadijoje labai svarbu numatyti informacijos, kurią tyrėjas mano esant tikslingą ir būtina pranešti kiekvienam iš eksperimento dalyvių, turinį ir apimtį.

Kiekvienu konkrečiu atveju pateikiamos informacijos apimtis priklauso nuo eksperimento rūšies. Kai atliekamas eksperimentas siekiant

nustatyti asmens suvokimo galimybę arba tais atvejais, kai yra reikšmingas netikėtumo veiksnys, apie atliekamų bandymų turinį eksperimento dalyviams pranešame tik bendra forma. Visi eksperimento dalyviai turi būti supažindinti su eksperimento tikslais ir aiškiai žinoti, kur jie bus atliekant bandymus, tačiau su šių bandymų turiniu šie asmenys supažindinami tik tiek, kiek tai reikalinga, kad jie galėtų dalyvauti eksperimente. Sprendžiant klausimą dėl informacijos turinio ir apimties, reikia atsižvelgti ir į psichologinį veiksnių, t. y. reikia atkreipti dėmesį į įvykio laukimą, nes su juo glaudžiai susijęs sąmoningas asmens dėmesys. Kaip žinome, jeigu ko nors laukiama, ko nors tikimasi, tai suvokiama geriau ir tiksliau, nes asmuo yra sutelkęs dėmesį. Tuo tarpu tikrinamojo įvykio metu viskas vyksta netikėtai.

Pasirengimo etapas yra vienas iš svarbiausių eksperimento taktikos etapų, ir jo reikšmė toliau atliekamam eksperimentui yra neabejotina. Dažniausiai tik nuo tinkamo pasirengimo šiam ikiteisminio tyrimo veiksmui priklauso jo sėkmė bei rezultatų patikimumas, todėl šio veiksmo pasirengimui būtina skirti pakankamai laiko.

6.2.2. Atlikimo (eksperimentavimo) etapas

Atlikus visus parengiamuosius veiksmus pereinama prie eksperimentavimo etapo. Bandymų turinys priklauso nuo eksperimento tikslo, rūšies, tačiau yra parengtos bendros eksperimento taktinės taisyklės, kurių būtina laikytis atliekant bet kokios rūšies eksperimentą.

Skiriamos trys pagrindinės eksperimentavimo etapo taktinės taisyklės:

- 1) bandomųjų veiksmų atlikimas sąlygomis, kuo panašesnėmis į tas, kuriomis vyko tiriamasis įvykis;
- 2) bandymų kartojimas ir tomis pačiomis, ir specialiai pakeistomis sąlygomis;
- 3) bandymų darymas keliais etapais.

Svarbiausia eksperimentavimo etapo taktinė taisyklė yra *bandomųjų veiksmų atlikimas sąlygomis, kuo panašesnėmis į tas, kuriomis vyko tiriamasis įvykis*. Ši taktinė taisyklė užtikrinama šiais taktiniais būdais:

- eksperimento darymas toje pačioje vietoje, kurioje vyko tiriamasis įvykis;

- eksperimento darymas tuo pačiu paros metu, kai apšvietimo sąlygos ir kiti veiksniai kuo panašesni į tuos, kuriomis vyko tiriamasis įvykis;
- eksperimento darymas panašiomis meteorologinėmis sąlygomis;
- eksperimento darymas esant panašiam dirbtiniam apšvietimui;
- eksperimento darymas naudojant daiktus, kurie buvo naudojami įvykio metu, arba naudojant panašius daiktus;
- bandomųjų veiksmų atlikimas tokiu pačiu greičiu, kaip vyko tikrinamasis įvykis;
- garsinių sąlygų panašumas: triukšmo laipsnis, tonas ir panašiai;
- įvertinti pasikeitusias sąlygas, kurių negalima atkurti.

Esant tam tikroms aplinkybėms gali būti panaudojami visi išvardyti taktiniai būdai arba viena ar kita jų dalis. Kokie taktiniai būdai bus naudojami eksperimento metu, dažniausiai priklauso nuo eksperimento tikslo ir rūšies.

Visų išvardytų taktinių būdų tikslas – sudaryti kuo panašesnes sąlygas.

Eksperimentas gali būti neatliekamas toje pačioje vietoje, kurioje vyko tiriamasis įvykis tuomet, kai:

- 1) vietos, kurioje vyko įvykis, jau nėra. Pavyzdžiui, anga, pro kurią asmuo pateko į patalpą, yra užmūryta, arba pats pastatas sugriautas;
- 2) tam, kad būtų atliktas visapusiškas eksperimentinis tyrimas, būtina eksperimentą atlikti laboratorinėmis sąlygomis;
- 3) eksperimento darymo vieta neturi įtakos eksperimento rezultatams (pvz., atliekamas eksperimentas, kurio metu tikrinama asmens galimybė pakelti tam tikro dydžio arba svorio daiktus).

Tikrinant atpažinimo galimybę, galimybę matyti, girdėti, eksperimentas paprastai atliekamas tokiu paros metu, kaip ir vyko tiriamasis įvykis. Šis taktinis būdas yra naudojamas tais atvejais, kai laikas turi esminę reikšmę eksperimento rezultatų patikimumui. Tačiau ne visi eksperimentai atliekami tokiu pačiu paros metu, kuriuo vyko tikrinamasis įvykis. Laikas neturi reikšmės, jeigu eksperimento metu tikrinama galimybė pagaminti tam tikrus daiktus arba sukrauti į automobilį tam tikrą daiktų kiekį, patekti į patalpą per tam tikro dydžio angą ir panašiai. Taigi jei eksperimento rezultatai priklauso nuo dienos šviesos stiprumo, Saulės nusileidimo ar patekėjimo laiko ir panašiai, tai eksperimentas atliekamas

tuo pačiu paros laiku, kaip vyko tiriamasis įvykis. Todėl rengiantis eksperimentui, reikia kruopščiai apgalvoti, kaip užtikrinti tokį patį natūralaus apšvietimo laipsnį, koks buvo tiriamojo įvykio metu.

Tais atvejais, kai eksperimento metu nepavyksta pasiekti didžiausio panašumo tarp eksperimento ir tiriamojo įvykio sąlygų, tai vertinant rezultatus reikia atkreipti dėmesį į sąlygų nesutapimo laipsnį. Kuo didesnis šis laipsnis, tuo eksperimento rezultatai nepatikimesni.

Dar viena eksperimento taktinė taisyklė yra *bandymų kartojimas*. Ši taktinė taisyklė reikalinga tam, kad būtų panaikinta atsitiktinumo galimybė, ir tam, kad būtų padidintas eksperimento rezultatų patikimumas bei įtikinamumas. Bandymai gali būti kartojami ir tomis pačiomis, ir specialiai tam pakeistomis sąlygomis. Jeigu eksperimento metu atliekamas tik vienas bandymas, tai jo rezultatai gali būti atsitiktiniai ir galima padaryti klaidingas išvadas. Pavyzdžiui, tikrinant, ar asmuo galėjo išgirsti šūvį, buvo iššauta. Šūvio metu šalia eksperimento darymo vietos pravažiavo sunkvežimis, kuris nuslopino šūvio garsą. Asmuo, kurio parodymai tikrinami, neišgirdo šūvio, tačiau, iššovus antrą ir trečią kartą, šūvis buvo išgirstas. „Todėl patikimi yra tik tokie eksperimento rezultatai, kurie, darant bandymus keletą kartų, nuolat pasikartoja“¹³⁵.

Darant bandymus specialiai pakeistomis sąlygomis, siekiama nustatyti šių sąlygų įtaką eksperimento rezultatams. Pavyzdžiui, tikrinant galimybę matyti, bandymai turi būti kartojami esant skirtingam apšvietimui. Sąlygas rekomenduojama keisti jas sunkinant ir lengvinant. Jeigu pakeitus sąlygas eksperimento rezultatai nesikeičia, tai jie tampa dar patikimesni ir objektyvesni. Daryti bandymus specialiai pakeistomis sąlygomis tikslinga ir tada, kai tyrėjas neturi tikslų duomenų apie tas sąlygas ar aplinkybes, kuriomis vyko tiriamasis įvykis. Tai ypač vertinga atliekant eksperimentą, kurio tikslas yra patikrinti versijas, iškeltas tyrimo metu.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad kalbant apie bandymų kartojimą, turimi omenyje vienaarūšiai bandymai. Jeigu eksperimento metu daromi keli skirtingi bandymai, tačiau kiekvienas iš jų atliekamas tik vieną kartą, tai dar nėra bandymų kartojimas. Apie kartojimą galime kalbėti tik tada, kai vienas ir tas pats bandymas pakartotas keletą kartų.

¹³⁵ *Kriminalistika, supra* note 7, p. 207.

Kita eksperimentavimo etapo taktinė taisyklė – *bandymų darymas keliais etapais*. Eksperimento suskaidymas į etapus palengvina eksperimento turinio suvokimą, analizę, padeda lengviau užfiksuoti jo rezultatus. Bandymų suskaidymas į etapus gali būti sąlyginis ir realus. Realus bandymų suskaidymas į etapus galimas tik tais atvejais, kai bandomųjų veiksmų atlikimo tempas neturi įtakos eksperimento rezultatams. Tokiu atveju po kiekvieno etapo bandymus galima nutraukti tam tikram laiko tarpui, kad būtų užfiksuoti pasiekti rezultatai. Užfiksuoti galima tiek eksperimento protokole, tiek naudojant papildomus fiksavimo būdus.

Atliekant atskiras eksperimento rūšis būtina atsižvelgti į kiekvieno eksperimento taktinius ypatumus, tuomet lengviau ruoštis ir atlikti šį gana sudėtingą ikiteisminio tyrimo veiksmą. Tačiau, kad ir koks eksperimentas būtų atliekamas ir kokie būtų gaunami rezultatai, kaip ir kiekvienas procesinis veiksmas, eksperimentas turi būti atitinkamai įformintas. Net jeigu eksperimentas atliktas nepriekaištingai, bet visiškai netinkamai įformintas, teismas negalės tinkamai įvertinti duomenų, gautų eksperimento metu.

6.2.3. Eksperimento eigos ir rezultatų fiksavimas bei įvertinimas

Kai atlikti visi bandymai, surašomas eksperimento protokolas, kuriame užfiksuojama eksperimento eiga ir rezultatai. Eksperimento eiga ir rezultatai užfiksuojami ne tik rašant eksperimento protokolą, bet ir fotografuojant, filmuojant arba padarant vaizdo ir garso įrašus, sudarant planus bei schemas.

Eksperimento procesinis įforminimas turi labai didelę reikšmę, nes šis ikiteisminio tyrimo veiksmas yra gana sudėtingas ir apie jo įrodomąją vertę galima spręsti tik įvertinus visą jo darymo eigą, kuri atsispindi tiek eksperimento protokole, tiek jo prieduose. Eksperimento protokolas – pagrindinis procesinis dokumentas, kuriame fiksuojama eksperimento darymo sąlygos, jo procesas ir gautieji rezultatai. Protokole, be bendrų visiems šios rūšies procesiniams dokumentams duomenų, nurodoma vieta ir aplinka, kurioje buvo daromas eksperimentas, sąlygos, kuriomis daryti bandymai, jų darymo būdai bei eiga. Atlikti bandymai išsamiai aprašomi nurodant ne tik jų darymo tvarką, bet ir rezultatus. Aprašoma tokiu nuoseklumu, koku bandymai buvo daromi. Jeigu jie buvo kartojami, būtinai nurodoma, kiek kartų, kokiomis sąlygomis tai buvo daroma, kokie gauti

rezultatai. Fiksuojamos visos aplinkybės, kurios gali turėti įtakos bandymų rezultatams. Tačiau eksperimento protokole nerašomos versijos ir išvados, kurias pareigūnas padaro iš eksperimento rezultatų. Jame fiksuojama tik tai, ką mato ir suvokia visi eksperimento dalyviai, stebėdami atliekamus bandymus. Protokolas rašomas eksperimento darymo vietoje tuojau po to, kai atlikti visi bandymai. Jį pasirašo visi eksperimento dalyviai.

Eksperimento protokolas susideda iš trijų dalių: įžanginės, aprašomosios ir baigiamosios. Įžanginėje dalyje nurodoma eksperimento laikas (metai, mėnuo, diena), vieta, tikslus eksperimento pradžios ir pabaigos laikas, pareigūno vardas ir pavardė, laipsnis, pareigos, dalyvių pavardės, vardai, eksperimento tikslas. Pažymima, kad dalyvaujantiems asmenims išaiškinta jų teisė būti akivaizdoje, atliekant visus veiksmus ir dėl jų daryti pareiškimus, nurodomi Lietuvos Respublikos BPK straipsniai, kuriais vadovaujasi darant eksperimentą, pažymima, kad vertėjas įspėtas dėl baudžiamosios atsakomybės už žinomai melagingą ar neteisingą vertimą.

Aprašomojoje eksperimento protokolo dalyje smulkiai aprašoma eksperimento aplinka, sąlygos (meteorologinės, garsinės ir kt.), pateikiami dalyvių pareiškimai dėl sąlygų atitikimo tas, kurios buvo įvykio metu, jeigu sąlygos buvo pasikeitusios – kaip jos atkurtos, išsidėstę dalyviai, signalai ir ryšys tarp dalyvių grupių, tam tikti veiksmai, kokie buvo naudoti daiktai (buvę įvykio metu ar pakaitalai), kaip konkrečiai buvo daromi bandymai, jų nuoseklumas, trukmė, kiek kartų kartota, kokie rezultatai.

Baigiamojoje protokolo dalyje reikia nurodyti eksperimente dalyvavusių asmenų pareiškimus (jei jų buvo), pažymėti, ar dalyviai įspėti dėl atsakomybės už eksperimento rezultatų paviešinimą (jeigu paviešinimas nepageidautinas), be to, nurodyti, ar eksperimentas buvo fotografuojamas, filmuojamas, daromi garso ir vaizdo įrašai, braižomi planai. Protokolas turi būti perskaitomas visiems tyrimo veiksmo dalyviams. Jiems taip pat turi būti išaiškinta jų teisė daryti pareiškimus, kurie įrašomi į protokolą. Protokolą pasirašo pareigūnas ir kiti dalyviai. Jei įtariamasis, liudytojas, nukentėjęsysis ar kitas asmuo atsisako pasirašyti eksperimento protokolą, tai žymima protokole ir tvirtinama ikiteisminio tyrimo veiksmą atliekančio asmens parašu. Atsisakiusiajam pasirašyti turi būti suteikiama galimybė paaiškinti atsisakymo priežastis, ir tas paaiškinimas įrašomas į protokolą. Jeigu asmuo negali pasirašyti eksperimento protokolo dėl fizi-

nių trūkumų ar kitokių priežasčių, tai pažymima protokole ir patvirtinama ikiteisminio tyrimo veiksmą atliekančio asmens parašu. Eksperimento protokole turi tiksliai, aiškiai, išsamiai ir nuosekliai atsispindėti visa jo eiga ir gauti rezultatai. Jokių išvadų protokole negalima daryti.

Prie protokolo pridedamose fotonuotraukose užfiksuojama eksperimento aplinka (prieš ir po rekonstrukcijos), bandymų etapai ir rezultatai. Patartina nufotografuoti bendrą eksperimento vietos vaizdą, bandomuosius veiksmus, ypač jų pradžią, svarbiausius momentus ir pabaigą. Nufilmuoti galima arba visą eksperimentą, arba atskirus svarbiausius jo momentus. Svarbu darant eksperimentą užfiksuoti bendrą vietos vaizdą, koks jis buvo rastas, atkurtą ankstesnę padėtį ir svarbiausiuosius bandomųjų veiksmų momentus. Garso įrašymo aparatu reikia užfiksuoti pagrindinius garsinius bandymų momentus.

Turėtų būti daroma serija fotonuotraukų, atkuriančių svarbiausius eksperimento etapus ir momentus. Ypač svarbu užfiksuoti dalyvių išdėstymą, jų pozas, naudojamus daiktus. Darant eksperimentą matomumui patikrinti, fotografuojama ar filmuojama iš tos vietos, iš kurios stebimas tiriamasis įvykis. Pavyzdžiui, jeigu matomumas tikrinamas iš vairuotojo kabinos, tai iš ten ir turi būti fotografuojama ar filmuojama. Be to, turi būti fotografuojama iš stebėjusio asmens aukščio lygio ir jo buvusios to momentų pozos. Taigi fotografuojama visa galima matyti vieta ir joje esantys objektai.

Fotografuojama taip pat tikrinant galimumą patekti į tam tikrą patalpą, atlikti kokius nors veiksmus ir kitais eksperimento atvejais. Fotonuotraukos turi būti geros kokybės ir tinkamai bei procesiškai įformintos.

Eksperimento protokole nurodoma, koks objektas fotografuotas, kokia fotonuotraukos rūšis ir metodas, iš kurios vietos buvo fotografuota (pažymima plane ar schemeje), fotoaparato markė ir objektyvo tipas, apšvietimo sąlygos, ar buvo naudojamas šviesos filtras ir t. t.

Fotonuotraukos suklijuojamos ant specialių fotolentelių arba šiaip ant storesnio popieriaus lapų ta tvarka, kokia buvo fotografuojama eksperimento metu – nuo bendro vaizdo iki detalaus. Po fotonuotraukomis parašomi reikiami paaiškinimai, uždedamas spaudas (dalis ant fotonuotraukos kampo, dalis ant fotolentelės) ir pasirašo pareigūnas.

Atliekant eksperimentą vis dažniau filmuojama; tai leidžia užfiksuoti daug daugiau informacijos nei fotografuojant. Filmuoti galima darant įvairiausių eksperimentus. Darant eksperimentus matomumui ar girdimumui patikrinti turi būti užfiksuota tiek ta vietovė, kurioje daromas eksperimentas, tiek ir tie objektai, kuriuos reikia suvokti, taip pat ir ta vieta, iš kurios suvokiami atitinkami objektai. Darant eksperimentą kokio nors veiksmo atlikimo galimumui patikrinti, turi būti nufilmuojamas visas to veiksmo atlikimo procesas. Eksperimento detalės, galinčios turėti įrodomąją reikšmę, užfiksuotinos stambesniu planu. Filmuojant ir darant vaizdo įrašus, fiksuojamas eksperimento procesas, atliekamų bandymų dinamika. Šiais būdais labai tiksliai užfiksuojamas daromų bandymų turinys. Vertinga yra tai, kad prireikus vaizdas gali būti atkurtas sulėtintai arba pagreitintai, o tai labai akivaizdžiai ir įtikinamai parodo patį bandymų procesą, jų vyksmą. Jeigu reikia grafiškai užfiksuoti eksperimento darymo aplinką, jo dalyvių, įvairių daiktų išsidėstymą, gali būti sudaromi planai ir schemas. Juos pasirašo pareigūnas ir kviestiniai. Jeigu per eksperimentą pagaminami kokie nors daiktai (pinigai, spaudai, antspaudai ir kt.), tai atitinkamai pažymima protokole, jie nufotografuojami, supakuojami ir pridedami prie bylos.

Fotografijų negatyvai, nuotraukos, kino juostelės ar vaizdajuostės, diapozityvai, fonogramos, skaitmeninės informacijos laikmenos, planai, schemas, pėdsakų išliejos ir atspaudai turi būti patvirtinti ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro parašu ir pridėti prie eksperimento protokolo. Tinkamai įforminti šie objektai yra eksperimento protokolo priedai ir turi įrodomąją reikšmę byloje.

Kadangi eksperimento rezultatai gali turėti didelę reikšmę tiek tiriant nusikalstamą veiklą, tiek ir bylą nagrinėjant teisme, juos reikia kritiškai įvertinti. Vertinant rezultatus, reikia objektyviai, turint mintyje rezultatų įrodomąją reikšmę, atsižvelgti į tai: ar visiškai buvo laikytasi procesinių ir kriminalistikos rekomendacijų, kokiomis sąlygomis ir kaip jis buvo darytas, kokie gauti rezultatai, koks tų rezultatų santykis su kitais bylos įrodymais ir t. t.

Vertinant eksperimento rezultatus, reikia atkreipti didelį dėmesį į tai, kiek jo darymo sąlygos atitiko buvusias nusikalstamos veikos metu, kokią

įtaką eksperimento rezultatams galėjo turėti tų sąlygų pasikeitimas. Vertinant rezultatus, neatsižvelgiant į eksperimento sąlygas bei bandymų eigą, galima padaryti atsitiktines išvadas, neatitinkančias tikrovės, ir drauge nutolti nuo objektyviosios tiesos.

Eksperimentas ir jo rezultatai vertinami dviem požiūriais: pirmiausia nustatomas gautų rezultatų patikimumas, tikrumas, paskui – jais remiantis padarytų išvadų teisingumas. Patikimi yra tokie eksperimento rezultatai, kuriuos dėsningai lemia atlikti bandymai ir kurie nėra atsitiktiniai. Tokiu atveju į juos galima žiūrėti kaip į objektyviai nustatytus faktus, turinčius įrodymų reikšmę byloje. Jeigu kartojant bandymus gaunami skirtingi rezultatai, jų negalima laikyti patikimais, dėsningais.

Svarbu teisingai skirti teigiamų ir neigiamų eksperimento rezultatų įrodomąją reikšmę. Teigiami eksperimento rezultatai patvirtina, o neigiami – paneigia tikrinamąją aplinkybę, jos objektyvią galimybę. Jeigu eksperimento metu objektyviai nustatytas tikrinamojo įvykio ar aplinkybės negalimumas, iš to daroma kategoriška išvada, kad tikrinamojo fakto tikrovėje nebuvo. Pavyzdžiui, jeigu, darant eksperimentą, nustatoma, kad per tokio dydžio angą lubose negalima patekti į patalpą, tai reiškia, kad į ją buvo patekta ne per šią angą (tai padaryti neįmanoma), o koku nors kitu būdu. Tačiau tokia išvada ne visada teisinga. Pavyzdžiui, galimumą nueiti (nubėgti) tam tikrą atstumą arba atlikti tam tikrą darbą per tam tikrą laiką nulemia vieno ar kito asmens individualios savybės (sveikata, profesinių įgūdžių turėjimas, gabumas ir t. t.). Todėl vertinant eksperimento rezultatus būtina atsižvelgti į šias savybes. Taip pat reikia turėti omenyje ir asmens, kurio parodymai tikrinami, psichologinę būklę. Pavyzdžiui, apimtas išgąščio asmuo gali bėgti tokiu greičiu, koku eksperimento metu jis nebėgs.

Vertinant eksperimento rezultatus atsižvelgiama į asmens norą atlikti vienus ar kitus veiksmus. Tai labai svarbu, jei buvo tikrinami parodymai suinteresuoto bylos baigtimi asmens: jis galėjo, pvz., tyčia pakeisti bandymų eiliškumą ir tempą, siekdamas netikrų rezultatų.

Kitaip vertinami teigiami eksperimento rezultatai. Jeigu jie patvirtina tikrinamojo fakto galimumą, tai dar nereiškia, kad tas faktas iš tikrųjų buvo. Antai jeigu eksperimento metu nustatoma, kad iš liudytojo

kambario gerai girdėti pokalbis kaimyno bute, tai dar nereiškia, kad toks pokalbis buvo ir liudytojas jį girdėjo. Šiuo atveju eksperimentu nustatyta tiktai objektyvi girdimumo galimybė, todėl ir išvada yra ne kategoriška, o tik tikėtina. Teigiami eksperimento rezultatai dažniausiai būna netiesioginiai įkalčiai, todėl juos paremti reikia kita byloje surinkta įrodomąja medžiaga.

Eksperimento rezultatai, kaip ir kiti bylos duomenys, vertinami ne atskirai, izoliuotai, o juos lyginant su turima byloje medžiaga, kitais jau surinktais įkalčiais. Analizuojant eksperimento rezultatus, juos lyginant su kitais bylos duomenimis, gali iškilti būtinybė padaryti dar kitus tyrimo veiksmus, surinkti papildomus duomenis.

Ikiteisminio tyrimo tyrėjas, prokuroras ir teismas vertina eksperimento rezultatus pagal vidinį savo įsitikinimą, visapusiškai ir objektyviai išnagrinėjęs visas nusikalstamos veiklos aplinkybes, vadovaudamasis įstatymais ir teisine sąmone.

Eksperimento rezultatų vertinimas paprastai atsispindi atitinkamuose procesiniuose dokumentuose, kaltinamajame akte, nutarime nutraukti bylą, teismo nutartyse.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokia yra eksperimento sąvoka kriminalistikoje?
2. Kokias žinote eksperimentų rūšis?
3. Kokie yra pagrindiniai eksperimento etapai?
4. Išvardykite eksperimento dalyvius.
5. Kokios yra pasirengimo atlikti eksperimentą taktinės taisyklės?
6. Kokius žinote taktinius eksperimento atlikimo būdus?
7. Apibūdinkite eksperimento eigos ir rezultatų fiksavimo tvarką bei rezultatų vertinimą.

Rekomenduojama literatūra:

1. Bertino, A. J. *Forensic science: fundamentals & investigations*. Anthony J. Bertino, Patricia Nolan Bertino. Mason, (Ohio): South-Western: Cengage Learning, 2009.
2. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985.

3. Martin, Tom. *Crime scene: forensic handbook* A field guide for the first responder. Bloodstain pattern edition. Tom Martin. Flushing (N.Y.): Looseleaf Law Publications, 2010.
4. Бастрькин, А. И. *Криминалистика: техника, тактика и методика расследования преступлений*. Научно-практическое пособие. Ф. И. Бастрькин. 3-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург: Проспект, 2011.
5. Белкин, Р. С.; Белкин, А. Р. *Эксперимент в уголовном судопроизводстве*. Москва: ИНФРА М–НОРМА, 1997.
6. Гинзбург, А. Я. *Опознание в следственной, оперативно-розыскной и экспертной практике*. Москва: Ассоциация работников правоохранительных органов, 1996.
7. Ищенко, Е. П. *Криминалистика*. Учебник. Москва: Контракт Инфра-М, 2010.

7 SKYRIUS

PARODYMO ATPAŽINTI TAKTIKA

7.1. Parodymo atpažinti samprata, tikslai, uždaviniai ir rūšys

Parodymas atpažinti – svarbus ikiteisminio tyrimo veiksmas, kuris tyrimo organų praktikoje yra gana dažnas, ir jo rezultatai daugeliu atvejų padeda nustatyti reikšmingas bylos aplinkybes. Parodymas atpažinti gali būti tiriant pačias įvairiausias nusikalstamas veikas (išžaginimus, vagystes, sveikatos sutrikdymus, kontrabandas ir t. t.).

Lietuvos Respublikos BPK IV dalies XIV skyriaus trečiame skirsnyje yra išvardyti parodymų patikrinimo veiksmai. Šio kodekso 191 str. numato parodymą atpažinti. Minėto straipsnio pirmoje dalyje yra nurodyta, kad „*apklaustojo asmens parodymams apie tam tikrą asmenį, daiktą ar kitokį materialų objektą patikrinti gali būti daromas parodymas atpažinti*“¹³⁶. Parodymą atpažinti galima atlikti tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek ir bylos nagrinėjimo teisme metu.

Įstatymo leidėjas parodymą atpažinti priskyrė prie parodymų patikrinimo veikslių, todėl vienas iš pagrindinių šio ikiteisminio tyrimo veiksmo tikslų yra patikrinti apklaustojo asmens (liudytojo, nukentėjusiojo) parodymus.

Semantinė žodžio „parodyti“ reikšmė yra duoti pamatyti, atskleisti¹³⁷, o žodžio „atpažinti“ – nustatyti tapatybę, pažinti iš kokių nors ženklų¹³⁸. Vadinas, dar vienas parodymo atpažinti tikslas yra anksčiau suvokto objekto identifikacija.

Psichologijoje atpažinimas yra apibūdinamas kaip „atgaminimas, kai atminties pėdsakai atkuriami veikiant objektui pakartotinai“¹³⁹, todėl pa-

¹³⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas: patvirtintas 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, įsigaliojo 2003 m. gegužės 1 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. 9-oji papildyta laida. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 154.

¹³⁷ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, supra* note 32, p. 204.

¹³⁸ *Ibid.*, p. 53.

¹³⁹ *Bendrosios psichologijos paskaitos: mokymo priemonė* [redaktorių kolegija: A. Gučas (vyriausiasis redaktorius), A. Jacikevičius, S. Kregždė]. Vilnius: Mokslas, 1980, p. 94.

rodymo atpažinti veiksmai yra grindžiamas asmens psichikos savybėmis. Psichologinis parodymo atpažinti procesas, formuojantis atpažįstančiojo parodymus, susideda iš trijų pagrindinių etapų¹⁴⁰:

- „ 1) formuojančiojo, į kurį įeina objekto vaizdo suvokimas, įsiminimas ir išlaikymas atmintyje;
- 2) reprodukcinio, susidedančio iš suvoktojo vaizdo prisiminimo ir pažinimo;
- 3) atpažintinio tiesiogine prasme, kurio metu remiantis pažinimu, pareiškiami apie atpažinimą“.

Atpažintinio objekto požymių suvokimas ir atsiminimas daug priklauso nuo objektą stebėjusio asmens sugebėjimų ir būsenos, jo atminties, nuo sąlygų, kuriomis vyko stebėjimas, nuo laiko tarpo tarp suvokimo ir pažinimo momento ir kt. Į kiekvieną iš anksčiau išvardytų sąlygų būtina atsižvelgti atliekant parodymą atpažinti, nes jos gali turėti įtakos gaunamiems rezultatams.

Todėl, sprendžiant klausimą, ar tikslinga pateikti objektus atpažinti, reikia išanalizuoti šio objekto suvokimo sąlygas: stebėjimo trukmę, atstumą nuo stebėtinio iki objekto, paties objekto rūšį (jo požymių pobūdį, objekto neįprastumą ir pan.), pašalinių trukdžių galimybę ir t. t.

Jeigu kalbame apie objekto, matyto nusikalstamos veikos padarymo metu, atpažinimą, būtina atkreipti dėmesį į subjekto sugebėjimus ir jo būseną tuo momentu, kai jis stebėjo (suvokė) objektą. Kitaip tariant, ar nusikalstama veika lietė jo interesus, ar prieš jį buvo naudojama prievarta ir kokia (fizinė, psichinė), ar jam grasino, ar reali buvo ši grėsmė ir pan. Tam įtakos turi psichofiziologinės šio asmens savybės – jo jutimai ir atmintis. Rega, klausia, uoslė, lytėjimas – tai kanalai, kuriais suvokiami stebimo objekto požymiai. Atmintis gali būti apibrėžiama, kaip „išgyvenimų, minčių, psichinių būsenų bei informacijos apie daiktus ir reiškinius įsiminimas, saugojimas ir atgaminimas (atkūrimas)“¹⁴¹. Atminties produktyvumas charakterizuojamas tokiomis jos savybėmis, kaip apimtis, greitumas, tikslumas, ilgalaikiškumas. Visos šios savybės turi įtakos procesui: įsiminimas – reprodukcija (prisiminimas) – pažinimas.

¹⁴⁰ *Kriminalistika, supra note 7, p. 245.*

¹⁴¹ *Bendrosios psichologijos paskaitos, supra note 139, p. 87.*

Įsiminimas priklauso nuo to, ar tiksliai asmuo sugeba įsiminti objekto požymius, ar treniruota jo atmintis, ar jis sugeba įsisąmoninti visiškai naujus, jam nežinomus faktus, aplinkybes, žmones, daiktus. Įsiminimas ir pažinimas priklauso nuo žmogaus sugebėjimo prisiminti (reprodukuoti) atmintyje išlikusį atvaizdą. Vykstant atpažinimui baudžiamajame procese, toks atsiminimas turi vykti du kartus. Pirmą kartą, kai žmogus apklauskos metu pateikia žymes ir ypatybes, pagal kurias gali atpažinti matytą objektą, antrą kartą, kai jam pateikiamas atpažinti objektas su kitais į jį panašiais objektais. Savaiame suprantama, jog atpažinimo rezultatai priklausys nuo atmintyje išlikusio atvaizdo nuodugnios ir patikimos reprodukcijos.

Parodymo atpažinti rezultatai priklauso ir nuo atpažįstančiojo asmens fizinės bei psichinės būsenos atpažinimo metu (ypač gyvo asmens ir lavono atpažinimo metu). Todėl į atpažįstančiojo asmens šaltakraujiškumą, emocionalumą būtina atsižvelgti kaip į aplinkybes, darančias įtaką atpažinimo procesui.

Parodymo atpažinti metu tapatumo nustatymas vyksta stebint. Ir šis veiksmas yra viena iš kriminalistinės identifikacijos rūšių, t. y. identifikacija pagal atmintyje išlikusius atvaizdus. Identifikuojamasis objektas, t. y. objektas, kurį reikia atpažinti, turi pasižymėti individualiais požymiais bei ypatybėmis, pagal kuriuos būtų galima atpažinti. Savaiame suprantama, jeigu konkrečių, aiškiai išreikštų individualių požymių nėra, tai atpažinimo atlikti netikslinga. Todėl ir nerekomenduojama pateikti atpažinti tokių objektų kaip vaisiai, miltai, malkos ar pan., nes jie neturi aiškiai išreikštų individualių požymių, pagal kuriuos būtų galima atpažinti. Skirtingai nuo kitų identifikacijos rūšių, identifikacija pagal atmintyje išlikusį atvaizdą yra ypatinga tuo, kad asmuo jau anksčiau stebėjo kokį nors objektą (daiktą, žmogų ir t. t.), atmintyje išsaugojo jo vaizdą ir vėliau jį lygina su jam pateiktuoju (ar keliais jų), darydamas išvadą, kad dabar jam parodytas objektas yra tas pats, kurį jis anksčiau stebėjo.

Literatūroje skiriami du atpažinimo būdai – analitinis ir sintetinis¹⁴². Analitinio atpažinimo metu atpažįstama pagal atskirus atmintyje išlikusius požymius, kurie vėliau sintezuojami į bendrą vaizdą. Tuomet atpažis-

¹⁴² *Криминалистика*. Учебник. Под ред. Белкина Р.С. Москва: Юридическая литература, 1986, с. 304.

tantysis daro išvadą apie jam pateiktų objektų panašumus ar skirtumus. Sintetinio atpažinimo metu išvada daroma pagal bendrą suvoktojo objekto vaizdą, neanalizuojant jo požymių. Pavyzdžiui, toks atpažinimas gali būti dažnai stebimų objektų (giminaičių, pažįstamų, asmeninių pastovaus naudojimo daiktų ir kt.).

Pažymėtina, kad atpažinimo tikslumo laipsnis gali būti skirtingas. Tapatumas bus tada nustatytas, kai atpažįstantysis, lygindamas parodomus objektus su mintyse išlikusiais anksčiau matytų objektų atvaizdais, galės pasakyti, kad pagal tam tikrus požymius atpažįsta vieną iš kelių jam pateiktų objektų. „Tačiau jeigu atpažįstantysis teigs, kad asmuo ar objektas panašus į anksčiau matytą, bet pagal kai kuriuos požymius ar ypatybes skiriasi, tai tokį atpažinimą galime vadinti grupinės priklausomybės nustatymu“¹⁴³.

Taigi **parodymas atpažinti** yra ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio metu tyrėjas, prokuroras ar teismas (teisėjas) pateikia nukentėjusiajam, liudytojui, įtariamajam arba kaltinamajam atpažintinus objektus, o asmuo juos lygina su anksčiau stebėtaisiais ir nustato, ar tai tie patys objektai, ar ne.

Parodymo atpažinti pagrindą formuoja psichologinis procesas, kurio esmę sudaro tai, kad atpažįstantysis mintyse sulygina praeityje matytus vaizdus su pateikiamuoju objektu, parodomu kartu su kitais objektais. Šių lyginimų procese daroma išvada apie jų panašumą ar ne.

Pagrindiniai parodymo atpažinti **tiksłai** yra du: anksčiau suvokto objekto identifikacija, t. y. patikimai nustatyti, ar tikrai pateiktas objektas yra tas pats, kurį atpažįstantysis anksčiau stebėjo ir kuris turi reikšmės tiriamam nusikaltimui, ir asmens parodymų patikrinimas apie tam tikrą asmenį, daiktą ar kitą materialų objektą. Tačiau šie tiksłai tarpusavyje yra glaudžiai susiję, nes parodymo atpažinti metu nustatant tapatybę ir yra patikrinami apklaustojo asmens parodymai.

Parodymo atpažinti metu yra sprendžiami šie **uždaviniai**:

- „ 1) tikrinama, ar tikrai rastas tas pats objektas, kuris turi ryšį su tiriamu nusikalstamu įvykiu;

¹⁴³ Гинзбург, А. Я. *Опознавание в следственной, оперативно-розыскной и экспертной практике*. Москва: Ассоциация работников правоохранительных органов, 1996, с. 12.

- 2) išsiaiškinama, kas yra objektas, jeigu to negalima nustatyti kitu būdu;
- 3) patikrinami parodymai, gauti apklausoje, jeigu jie dėl tam tikrų aplinkybių kelia abejonių¹⁴⁴.

Parodymo atpažinti kaip ikiteisminio tyrimo veiksmo užduotis – suteikti asmeniui galimybę pažinti tarp jam pateiktų asmenų, daiktų arba kitų objektų tą, kurį jis stebėjo arba žinojo apie jį anksčiau. Tai gali būti žmogus (įtariamasis, kaltinamasis), lavonas, kurio asmenybę reikia nustatyti, daiktai, pagrobti iš nukentėjusiojo, daiktai, kuriuos nusikaltėlis paliko įvykio vietoje ir kt.

Šio ikiteisminio tyrimo veiksmo esmė yra atpažinimas, t. y. jo metu yra atliekamas sutapatinimas. Sutapatinimas (tapatybės nustatymas), gali būti atliekamas tiek pagal materialiai fiksuotus atspindžius (pėdsakai, modeliai ir t. t.), tiek pagal žmogaus atmintyje išlikusius atvaizdus. Atpažinimas priklauso antrajam tapatybės nustatymo tipui, nes jo pagrindą kaip tik ir sudaro žmogaus atmintyje išlikę matyto (pvz., stebėjo asmenį nusikaltimo padarymo metu) ar anksčiau žinomo (pvz., daikto, kurį iš jo pagrobė nusikaltėlis) objekto požymiai. Parodymo atpažinti proceso metu asmuo, kuriam yra parodomas atitinkamas objektas, lygina jį mintyse su tuo, kurį stebėjo ar žinojo apie jį anksčiau, ir pareiškia, kad pagal atitinkamus požymius ar ypatybes tai tas pats ar kitas objektas.

Be to, vieno ar kito objekto atpažinimas galimas pačiose įvairiausiose situacijose. Pavyzdžiui, nukentėjusysis mieste pamatė ir atpažino iš jo pavogtą dviratį, kuriuo važinėjosi nepažįstamas asmuo, arba kur nors susitikęs atpažino ir sulaukė asmenį, kuris jį apiplėšė. Policijos kasdiniame darbe dažnas atvejis, kai iš karto po įvykio nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo, kartu su patruliuojančiais policijos pareigūnais važinėdamas po rajoną, kuriame nukentėjo, žmonių būryje pamato ir atpažįsta asmenį, jo atžvilgiu padariusį nusikalstamą veiką. Šie atpažinimo pavyzdžiai negali būti vertinami kaip parodymas atpažinti, nes jie įvyko nesilaikant įstatymo nustatytos procesinės formos, privalomos nagrinėjamo ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo tvarkos. Minėtais ir panašiais atvejais vie-

---

¹⁴⁴ Ищенко, Е. П. *Криминалистика: краткий курс*. Москва: КОНТРАКТ: ИНФРА-М, 2003, с. 174.

no ar kito objekto atpažinimas yra fiksuojamas nukentėjusiojo, liudytojo apklausos protokole ar pareigūno tarnybiniu pranešimu.

Kriminalistinėje literatūroje galima rasti labai įvairių parodymų atpažinti klasifikacijų. Pateiksime keletą jų.

Šis ikiteisminis tyrimo veiksmas gali būti skirstomas pagal atpažinimo objektą:

- 1) žmogaus atpažinimas (pagal jų išorinius anatominius ir išorinius funkcinis požymius);
- 2) lavono ar jo dalių atpažinimas;
- 3) daiktų ar dokumentų atpažinimas;
- 4) gyvūnų ar jų dalių atpažinimas;
- 5) patalpų, vietovių ar statinių atpažinimas.

Žmogaus atpažinimas pagal funkcinis (dinامينius) požymius dar gali būti skirstomas:

- 1) pagal balsą;
- 2) kalbos ypatumus;
- 3) pagal eiseną.

Pagal atpažinimo tikslus šis ikiteisminio tyrimo veiksmas skirstomas:

- 1) tapatumui nustatyti;
- 2) grupinei priklausomybei nustatyti.

Pagal atpažinimo formas:

- „ 1) natūraliai (tiesioginis atpažinimas);
- 2) iš fotonuotraukų (netiesioginis atpažinimas);
- 3) iš vaizdo (garso) įrašo (netiesioginis)¹⁴⁵.

Parodymas atpažinti įgyvendinamas dviem **formomis** – objekto pateikimas natūra ir foto- arba video- (skaitmeninio) atvaizdo pateikimas.

Dažniausiai parodymai atpažinti yra atliekami regimai – pagal išorės vaizdą, išskyrus žmogaus atpažinimą pagal balsą ar kalbos ypatumus, tai atliekama atpažįstant klausia, tačiau parodymai atpažinti gali būti atliekami ir pagal kitais jutimo organais skiriamus požymius, t. y. objektus galima atpažinti ragaujant, uostant ar liečiant.

¹⁴⁵ Гусаков, А. Н.; Филющенко, А. А. *Следственная тактика*. Свердловск: изд-во Урал. ун-та, 1991, с. 118.

Parodymas atpažinti, kaip ir kiti ikiteisminio tyrimo veiksmai, turi būti atliekami laikantis tam tikros taktikos, kuri apima tinkamiausius, tikslingiausius konkrečių ikiteisminių veiksmų taktinius būdus ir rekomendacijas.

7.2. Parodymo atpažinti taktikos pagrindai

Parodymo atpažinti taktika, kaip ir kiekvieno ikiteisminio tyrimo veiksmo taktika, yra susijusi su jo atlikimo stadijomis (etapais) ir apima:

- 1) pasirengimą parodymo atpažinti atlikimui;
- 2) parodymo atpažinti atlikimo taktinius būdus;
- 3) parodymo atpažinti eigos ir rezultatų fiksavimą bei gautų rezultatų įvertinimą ir analizę.

7.2.1. Pasirengimas parodymui atpažinti

Prieš sprendimą atlikti parodymą atpažinti turi būti kruopščiai pasirengta šiam veiksmui, nes nuo tinkamo pasirengimo priklauso gaunamo rezultato kokybė.

Pasirengiant atlikti šį ikiteisminio tyrimo veiksmą, rekomenduojama atlikti atpažįstančiojo apklausą, pateiktinų atpažinimui objektų parinkimą, laiko ir vietos parodymui atpažinti parinkimą, fiksavimo ir kitokių priemonių parengimą. Be šių pagrindinių pasirengimo veiksmų, dar atskirai skiriami šie veiksmai: sąlygų, užtikrinančių procesinio režimo laikymąsi, sudarymas; asmenų, kurie dalyvaus atliekant šį veiksmą, nustatymas.

Apklausoje metu gauti duomenys gali būti priežastis atlikti parodymą atpažinti ir jeigu jos metu pareigūnas išsamiai išsiaiškins visas liudytojai ar nukentėjusiajam žinomas įvykio aplinkybes, su įvykiu susijusius faktus, smulkiai aprašys pagrobto turto ir galimų įtariamųjų požymius, tai jokia kita apklausa, prieš atliekant parodymą atpažinti, nebus reikalinga.

Atpažįstantis asmuo turi būti apklaustas apie aplinkybes, kuriomis jis matė ar kitaip įsidėmėjo atpažintiną asmenį, daiktą ar kitokį objektą, t. y. kur, kada (jei galima, – tiksliai dieną ir laiką), kiek laiko, kokiomis sąlygomis (esant kokiam apšvietimui, kokiomis oro sąlygomis ir t. t.), koku atstumu; dėl ko atpažįstantysis atsirado būtent tokioje situacijoje.

Apie žymes ir ypatybes, pagal kurias jis gali atpažinti tą asmenį, daiktą ar kitokį objektą. Kuo daugiau individualių atpažįstamojo objekto požymių bus nurodoma, tuo lengviau bus jį individualizuoti, todėl pareigūnas apklausos metu turi nuodugniai fiksuoti atpažįstančio asmens parodymus apie bendrus ir individualiuosius atpažįstamojo objekto požymius. Tyrėjas privalo išsiaiškinti, kas dar, be jo, matė objektą; kas galėtų patvirtinti atpažįstančiojo parodymus apie atpažintino objekto požymius. Labai svarbu įsitikinti, ar tikrai pats atpažįstantysis stebėjo objektą, ar jam kas nors nepasakė objekto požymių. Kai kalbama apie apklausiamajam priklausančius daiktus, tyrėjas privalo išsiaiškinti, ar turi kokių nors duomenų, patvirtinančių daiktų priklausomybę jam.

Taip pat apklausos metu svarbu išsiaiškinti ir subjektyvias aplinkybes – kaip jautėsi pats atpažįstantysis stebėdamas objektą, t. y. ar nebuvo išsigandęs, sutrikęs, pavargęs. Gali būti svarbu sužinoti, kokia jo atmintis, ką geriau jis įsimena (veidus, datas, skaičius ir pan.), kokia jo profesija. Būtina pasidomėti atpažįstančiojo asmens rega, klausia ir atkreipti dėmesį į jo psichinę būklę. Šias aplinkybes išsiaiškinti yra svarbu todėl, kad būtent jos turi įtakos įsidėmint, prisimenant stebimo objekto požymius, ir prisiminto objekto vaizdą sulyginant su realiai atpažinti pateiktu objektu.

Apklausos pradžioje rekomenduojama leisti atpažįstančiam asmeniui laisvu pasakojimu papasakoti tai, ką jis matė ar girdėjo, nes taip asmuo gali tiksliau ir nuodugniau išdėstyti įvykio detales. Laisvo pasakojimo metu tyrėjas gali geriau ištirti liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų ir kaltinamųjų asmenybes, jų poziciją byloje, išsilavinimo lygį, ryšius ir pan. Tyrėjas neturi pertraukinėti apklausiamųjų, nes tai gali atitraukti nuo tikrų bylos aplinkybių ir jie gali duoti tiesos neatitinkančius parodymus.

Atpažįstančio asmens apklausos taktika gali priklausyti ir nuo atpažįstančiojo suinteresuotumo (nesuinteresuotumo) bylos eiga. Jeigu atpažįstančiuoju yra liudytojas, tai jis dažniausiai yra nesuinteresuotas proceso dalyvis; tuo tarpu atpažįstantysis – nukentėjęs yra suinteresuotas jam palankia bylos baigtimi. Kartais atsitiktinio liudytojo parodymai apie įvykio aplinkybes, palyginti su nukentėjusiojo parodymais, gali būti tikslesni, nors ir neišsamūs. Liudytojas, būdamas nesuinteresuotas ir įvykius stebėjęs ramioje (saugioje) aplinkoje, gali tiksliau įsiminti įvykio detales, o vėliau jas pateikti apklausos metu. Atpažįstančio asmens suinteresuotu-

mo įtaka gali būti teigiama, kai nukentėjusysis, būdamas suinteresuotas, stengiasi kuo ilgiau išlaikyti atmintyje įsimintus atpažįstamo asmens požymius, na, o neigiama gali būti tuo atveju, kai nukentėjusysis stengiasi prikurti neprisimenamas detales.

Atliekant parodymą atpažinti gali susiklostyti kelios situacijos:

- kai apklausiamasis garantuoja, kad atpažins pateikiamą atpažinti objektą ar asmenį, tvirtai išvardija individualiuosius atpažintino požymius;
- kai apklausiamas asmuo abejoja ir išvardija tik kelis požymius;
- kai apklausiamasis nesugeba suformuluoti atpažįstamo objekto ar asmens požymių, tačiau tvirtina, kad pamatęs atpažins.

Žmogaus psichikai požymių atsiminimo procesas yra sunkesnis nei atpažinimo procesas. Visas objekto vaizdas yra saugomas ilgalaikėje atmintyje ir suteikia apklausiamajam įsitikinimą tuo, kad sugebės objektą atpažinti, tačiau šiuo atveju ne visada pavyksta išskirti ir aiškiai suformuluoti atskiras savybes. Tokia psichikos savybė parodymo atpažinti rezultatų patikimumo nesumažina, ir tik todėl, kad asmuo nesugebėjo išdėstyti visų objekto ypatybių, nereikia atsisakyti atlikti parodymą atpažinti ar visiškai atmesti jo metu gautus rezultatus kaip nepatikimus. Šiuo atveju iškilus abejonių parodymo atpažinti rezultatais, jiems patikrinti yra atliekami kiti papildomi ikiteisminio tyrimo ar paieškos veiksmai.

Tais atvejais, kai apklausiamasis tvirtina, kad galės atpažinti asmenį, tačiau negali apibūdinti jo išorės požymių, tikslinga sudaryti subjektyvųjį portretą – asmens atvaizdą atitinkantį mintyse esantį vaizdą, kurį įsiminė apklausiamasis. Tokio portreto sudarymas bus pagalbinis veiksmas, konkretizuojantis supratimą apie nenustatyto asmens, padariusio nusikalstamą veiką, išvaizdą.

Remiantis baudžiamojo proceso įstatymu objektai, pateikiami atpažinti, turi būti kiek galima savo išore panašesni į atpažintiną objektą. Jeigu parodomi atpažinti asmenys, tai jų panašumas reiškia tą pačią lytį, panašų amžių, kūno sudėjimą, ūgį, šukuoseną, plaukų ir akių spalvą, veido formą ir kt. Be to, parenkant atpažinti asmenis, reikia atsižvelgti į jų rasinę ir nacionalinę priklausomybę, aprangą. Atpažįstamas asmuo atpažinti yra parodomas greta ne mažiau dviejų asmenų, jeigu atpažįstama pagal fotogra-

fijas, tai jų turi būti ne mažiau kaip trys, išimtis tik tuomet, kai parodomas atpažinti lavonas. Asmens atpažinimo veiksmingumas bus didesnis, jeigu atpažinimas bus atliekamas esant panašioms aplinkybėms, kuriose atpažįstantysis stebėjo atpažįstamą asmenį, t. y. uždėti akinius, jei nusikaltimo padarymo metu jis buvo su jais, parinkti panašią aprangą ir kita.

Įstatymas reikalauja, kad daiktai ir kiti objektai būtų parodomi atpažinti tarp kitų tos rūšies daiktų. Tos pačios rūšies daiktais laikomi tokie, kurie yra panašios ar vienodos formos, dydžio, spalvos, paskirties ir pan. Daiktų parinkimas atpažinti paprastai priklauso nuo požymių, kuriuos apklausos metu nurodo atpažįstantysis. Jeigu jis nurodė tokius požymius, pagal kuriuos būtų galima individualizuoti daiktą, tai atpažinti parenkami vienos rūšies daiktai, bet turintys skirtingus individualiuosius požymius (pvz., vienos sistemos šaunamieji ginklai, vienuarūšiai peiliai, vienodo modelio rankinės). Jeigu atpažįstantysis nurodo rūšinius požymius, pagal kuriuos gali atpažinti daiktą, tai parenkami daiktai, panašūs rūšiniais požymiais, bet skirtingų rūšių (pvz., skirtingų sistemų šaunamieji ginklai, įvairių modelių medžiokliniai ginklai, vienos spalvos ir dydžio, bet skirtingo fasono rankinės).

Parodymo atpažinti patikimumas tiesiogiai priklauso nuo laiko veiksnio. Praktikoje laiko parinkimas suprantamas kaip tyrėjo išankstinis jo suderinimas su parodymo atpažinti dalyviais. Laiko parinkimas priklauso nuo įvairių aplinkybių, tačiau tyrimą atliekantis pareigūnas, parinkdamas parodymo atpažinti laiką, turi laikytis principo – kuo trumpesnis laiko tarpas praeis nuo įvykio ar objekto stebėjimo, tuo patikimesni bus parodymo atpažinti rezultatai. Net ir kelias dienas delsimas atlikti šį ikiteisminio tyrimo veiksmą kai kada gali kelti abejonių parodymo atpažinti patikimumu. Tai susiję su tuo, kad laikui bėgant didėja galimybė, jog anksčiau matyto objekto vaizdą mačiusiojo atmintis praras, užsimirš skiriamieji požymiai, pagal kuriuos įmanoma atpažinti, be to, įvairūs vėliau stebėtų objektų požymiai gali „susisluoksniuoti“, o tai neigiamai veiks parodymo atpažinti rezultatus. Psichologų atliktų tyrimų pagrindu nustatyta, kad „geriausi atpažinimo rezultatai yra gaunami 6–7 dieną nuo stebėjimo momento“¹⁴⁶. Taip pat, parenkant laiką, turi būti atsižvelgiama

¹⁴⁶ Шурухнов, Н. Г. *Криминалистика*. Москва: Эксмо, 2002, с. 301–302.

į susiklosčiusią tyrimo situaciją. Jeigu atpažįstantysis yra streso būklės ar traumotas, jam visų pirma reikia leisti nusiraminti, atsigauti. Tokiais atvejais tikslinga pasikonsultuoti su gydytojais, psichologais ir tik tada, atsižvelgiant į atpažįstančiojo būklę, spręsti apie parodymo atpažinti laiką.

Pasirengiant parodymui atpažinti, nustatoma vieta, kurioje jis bus atliekamas. Parodymas atpažinti dažniausiai daromas tyrėjo kabinete ar kitose tarnybinėse patalpose, kurios yra pakankamai erdvios ir gerai apšviestos. Natūralus asmens parodymas atpažinti, kai atpažintinas asmuo yra sulaikytas ar suimtas, yra atliekamas areštinės patalpose. Kai kuriais atvejais parodymas atpažinti gali būti daromas ir toje vietoje, kurioje atpažįstantysis matė ar stebėjo objektą, apie kurį davė parodymus. Toks sprendimas gali būti priimtas, pvz., tada, kai asmuo yra atpažįstamas pagal dinامينius požymius (balsą, kalbą, eiseną). Tai susiję su tuo, kad balso akustinėms savybėms ir jam suvokti gali turėti įtakos patalpos būklė, aplinka, garsinis fonas. Žmogaus atpažinimas pagal eiseną, gestikuliaciją, figūros ypatumus glaudžiai susijęs su apšvietimo sąlygomis, atstumu, kuriu buvo stebimas atpažintinas objektas, todėl atkurti aplinką, panašią į tą, kurioje buvo stebimas objektas, tokiais atvejais galima būtent ten, kur vyko įvykis. Kai atpažįstamos patalpos ar vietovė, tai, savaime suprantama, atpažinimas vyksta toje vietoje. Įvykio vietoje atpažinimas gali būti daromas ir tuo atveju, kai atpažįstantysis turi atminties sutrikimų, labai išsigando to, kas vyko, arba pats įvykis įvyko staiga ir yra pavojus, kad konkretus asmuo blogai įsiminė stebėto objekto ypatumus. Tokiais atvejais parodymo atpažinti atlikimas ten, kur buvo stebimas objektas, matant jį tarp tų pačių daiktų, buvusių ir pirmo stebėjimo metu, gali suteikti atpažįstančiajam teigiamai atpažinimą veikiančias asociacijas.

Sąlygų parodymo atpažinti parinkimas turi būti orientuotas į tai, kad sumažintų atpažįstančiojo jaudinimąsi, nes iškilusios emocijos gali neiigiamai paveikti jo atmintį. Pareigūnas, rinkdamasis aplinką parodymui atpažinti, turi užtikrinti, kad atpažįstančiajam nebūtų daroma pašalinė įtaka tiek iki parodymo atpažinti, tiek ir atpažinimo proceso metu.

Parodymo atpažinti dalyvių sudėtis paprastai priklauso nuo jo rūšies, dažniausiai dalyvauja ikiteisminį tyrimą atliekantis tyrėjas ar prokuroras, atpažįstantysis, atpažįstamasis, statistai. Parodymo atpažinti metu baudžiamojo proceso numatytais atvejais turi dalyvauti vertėjas, specialistas,

valstybės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas, psichologas ar specialistas, įtariamojo gynėjas. Jei parodymas atpažinti atliekamas teismo nagrinėjimo metu, šiame tyrime dalyvauja teisėjas (teismas).

Pasirengimo metu parengiamos parodymo atpažinti eigos ir rezultatų fiksavimo priemonės – protokolas, vaizdo ar garso įrašymo aparatai. Tai yra būtinos parodymo atpažinti priemonės, numatytos Baudžiamojo proceso kodekse.

7.2.2. Pagrindinės parodymo atpažinti atlikimo taisyklės

Pareigūnas, atliekantis ikiteisminį tyrimą, kruopščiai atlikęs visus parengiamuosius darbus, gali atlikti patį parodymo atpažinti veiksma. Lietuvos Respublikos BPK 192 str., 193 str. ir 194 str. yra išsamiai reglamentuota įvairių parodymo atpažinti rūšių (asmens, daiktų, iš kolekcijų ir kartotekų) atlikimo tvarka. Pažeidus įstatymo nustatytą tvarką, bus prarasti tyrimui reikšmingi duomenys, kurių įtvirtinti kitais proceso veiksmis praktiškai neįmanoma. Organizacinis nesuderinimas, neapgalvoti pareigūno, atliekančio parodymą atpažinti, veiksmai, gestai, replika ar pastaba gali būti įvertinti kaip sufleravimas atpažįstančiajam, dėl to gali būti nevertinama šio veiksmo įrodomoji reikšmė.

Įstatymo leidėjas parodymą atpažinti priskyre prie parodymų patikrinimo veiksmų ir nurodė, kad jis gali būti daromas apklausto asmens parodymams patikrinti, todėl ši vienintele baudžiamojo proceso įstatymo keliamą sąlyga, kad atpažįstantis asmuo prieš atliekant parodymą atpažinti turi būti apklaustas, gali būti laikoma viena pagrindinių taktikos taisyklių.

Atpažįstančiojo apklausos metu rekomenduojama išsiaiškinti, ar po tiriamo įvykio pakartotinai nematė atpažintino objekto, ar nebuvo kur nors susitikęs su atpažintinu asmeniu. Svarbu imtis atitinkamų apsaugos priemonių, kad asmenys, kurie bus parodomi, ir atpažįstantysis negalėtų vienas kito iš anksto matyti. Daiktai ar kiti nedideli kilnojamieji objektai gali būti toje pačioje patalpoje, kurioje vyks parodymas atpažinti, bet reikia juos taip paslėpti, kad atpažįstantysis iš anksto jų nematytų. Paprastai atpažįstantis asmuo nuvedamas į kitą kabinetą ar patalpą ir ten laukia, kol jį pakvies. Atpažįstančio asmens pakvietimas į patalpą, kurioje vyks parodymas atpažinti, turi būti apgalvotas iš anksto, kad niekam iš ikiteis-

minio tyrimo veiksmo dalyvių nekiltų abejonių, jog atpažįstantysis koku nors būdu informuotas apie atpažintino asmens buvimo vietą. Geriausia atpažįstantįjį pakviesti telefonu, tada iš patalpos, kurioje vyks parodymas atpažinti, niekam nereikės išeiti.

Atpažintinas objektas parodomas atpažįstančiajam kartu su kitais panašiais objektais ir jų bendras skaičius turi būti ne mažesnis kaip trys. Ši taisyklė netaikoma lavono, unikalių daiktų bei objektų atpažinimo atvejais. Jeigu atliekamas asmens atpažinimas, atpažintinas asmuo parodomas atpažįstančiajam drauge su kitais tos pačios lyties asmenimis, pagal išorę kuo panašesniais į atpažintiną, ir atpažintinam asmeniui pasiūloma užimti bet kurią vietą tarp rodomų asmenų. Tai pažymima protokole. Toks pasiūlymas, tiesiogiai padarytas prieš parodymo atpažinti pradžią, yra atliekamas turint tikslą užtikrinti ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo objektyvumą. Jeigu parodyti asmens negalima, atpažinimas gali būti daromas pagal jo fotografiją, parodomą kartu su ne mažiau kaip trimis kitų asmenų fotografijomis. Nors įstatymas apibrėžia minimalų parodomų asmenų, daiktų ar jų fotografijų skaičių, tačiau nedraudžia jų rodyti daugiau.

Dalyvaujantiems asmenims yra išaiškinamos jų teisės ir pareigos. Visa tai parengus, yra pakviečiamas atpažįstantis asmuo. Jeigu atpažįstantys asmenys yra nukentėjusysis ar liudytojas, tai jie yra įspėjami pagal Lietuvos Respublikos BK 235 str. už melagingų parodymų davimą. Tai pažymima protokole ir patvirtinama liudytojo ar nukentėjusiojo parašu. Jeigu parodoma atpažinti įtariamajam, jis dėl atsakomybės už melagingą parodymų davimą neįspėjamas, nes ir šio veiksmo atlikimo metu duoti parodymus yra jo teisė, o ne pareiga.

Parodomų asmenų, daiktų ar objektų grupė nufotografuojama arba kitaip vizualiai užfiksuojama. Paskui atpažįstančiam asmeniui pasiūloma nurodyti asmenį ar daiktą, apie kurį jis davė parodymus. Paprastai į atpažįstantį asmenį kreipiamasi tokiu klausimu: „Ar tarp šių pateikiamų objektų (daiktų, asmenų ar kt.) yra tas objektas, apie kurį anksčiau davėte parodymus?“ Tai yra dažniausiai užduodamas klausimas, tačiau jo formuluotė gali priklausyti nuo situacijos, tarkime, parodomas atpažinti buvo atpažįstančiojo asmeninis daiktas, kurį iš jo pavogė; arba tai buvo asmuo, kurį matė vienintelį kartą ir jo nepažįsta, ir pan.

Atpažintinų asmenų padėtis, poza gali būti pakeista pagal atpažįstančiojo pageidavimą ar pareigūno nuožiūra, daiktus ar kitus objektus atpažįstantysis gali paimti į rankas, apžiūrėti iš visų pusių, jei būtina, pasimatuoti, patikrinti mechanizmo veikimą. Be to, yra numatyta, kad asmenį, daiktą ar kitą objektą, laikantis įstatymo nustatytos tvarkos, taip pat gali būti pasiūloma atpažinti ir pagal kitus jutimo organais suvokiamus požymius.

Jeigu atpažįstantysis nurodo vieną iš parodomų jam asmenų ar daiktų, jam pasiūloma paaiškinti, pagal kurias žymes ar ypatybes jis pažino tą asmenį ar daiktą. Apklausa parodymo atpažinti metu reglamentuoja Lietuvos Respublikos BPK 195 str. Asmuo turi paaiškinti, pagal kokius požymius atpažino tą objektą. Atpažinimo metu atpažįstantysis kiek įmanoma išsamiau turi nurodyti požymius, pagal kuriuos atpažino objektą, be to, jis privalo nurodyti, kada ir kokiomis aplinkybėmis anksčiau jį matė, tačiau atpažinimo metu jis neturėtų aiškinti visų jam žinomų įvykio aplinkybių, susijusių su atpažintu objektu.

Jeigu atpažįstantysis negali išvardyti tokių požymių, tai reikia nustatyti, kuo pagrįstas jo atpažinimas. Jeigu atpažįstantysis pareiškė, kad pateiktoje atpažinti grupėje nėra to asmens, daikto ar kito objekto, apie kurį jis davė parodymus, jam pasiūloma paaiškinti, kuo skiriasi jo parodymuose minėtas asmuo, daiktas ar kitas objektas nuo parodytųjų atpažinti.

Atliekant parodymą atpažinti, galima užduoti atpažįstančiajam klausimus, kad jis patikslintų ir papildytų atpažinimą, taip pat duotų išsamesnius parodymus dėl objekto ir jo ypatybių, tačiau draudžiama duoti atsakymą menančius klausimus. Pareigūnui neleidžiama parodymo atpažinti metu specialiai užduoti klausimus asmeniui, kurį reikia atpažinti, arba kitaip kreipti į jį daugiau dėmesio negu į kitus.

Atpažintam asmeniui pasiūloma save įvardyti, t. y. pasakyti vardą ir pavardę. Taip pat jam suteikiama galimybė pasakyti savo nuomonę apie jo atpažinimo faktą, atpažįstančiojo parodymus.

Dar viena taisyklė yra ta, kad, neatsižvelgiant į gautus rezultatus, parodymas atpažinti nekartojamas. Vėl parodyti atpažįstančiajam objektą, kuris jau buvo rodomas, nėra prasmės, nes priešingu atveju kiltų abejonių veiksmo patikimumu.

Tai, kad parodymas atpažinti nekartojamas, yra specifinė ypatybė, išskirianti jį iš kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų, tačiau šioje taisyklėje gali būti išimčių¹⁴⁷.

Iš šios taisyklės yra numatytos trys išimtys:

- 1) jeigu pirmasis atpažinimas darytas pagal foto-, video- ar kitą atvaizdą, be to, nepakankamai kokybišką. Tada, suradus patį objektą, jis gali būt parodytas tiesiogiai;
- 2) jeigu objektas buvo neatpažintas sąmoningai ir atpažįstantysis apie tai pareiškė, išreikšdamas pasirengimą vėl dalyvauti atpažinime;
- 3) jeigu yra aplinkybių, verčiančių abejoti atlikto parodymo atpažinti rezultatais – atpažįstantysis tuo metu dėl psichologinės ar fizinės traumos įtakos negalėjo adekvačiai suvokti to, kas vyko; atpažįstamojo išvaizda neatitiko jo išorės nusikalstamos veikos įvykio momentu (atpažintinasis anksčiau buvęs su barzda ją nusiskuto; fotonuotraukoje lavono veido bruožai buvo iškraipyti ir pan.).

Jeigu atsiranda nurodytų išimčių, vis dėlto tektų atlikti pakartotinį parodymą atpažinti, tada atpažintinas objektas turi būti parodytas tarp tų pačių objektų – tų pačių ir taip pačiai apsirengusių asmenų, tarp tų pačių daiktų kaip ir pirminio atpažinimo metu.

Svarbu yra tinkamai užfiksuoti parodymo atpažinti veiksmo eigą ir rezultatus.

Fiksavimas turėtų vykti nuo pačios parodymo atpažinti pradžios. Parodymo atpažinti eiga ir rezultatai turi būti fiksuojami protokoluojuant – surašant parodymo atpažinti protokolą, fotografuojant ar kitaip vizualiai užfiksuojant (pvz., darant tyrimo veiksmo vaizdo įrašą), darant garso įrašą, taip pat gali būti braižomos schemos, planai. Šie reikalavimai yra numatyti Lietuvos Respublikos BPK, todėl jų būtina laikytis atliekant bet kurios rūšies parodymą atpažinti.

Parodymo atpažinti protokolą sudaro trys dalys: įžanginė, aprašomoji ir baigiamoji. Pradedant parodymą atpažinti įžanginėje dalyje nurodoma bendro pobūdžio informacija: parodymo atpažinti veiksmo atlikimo vieta, data; ikiteisminio tyrimo įstaigos, prokuratūros ar teismo pavadini-

¹⁴⁷ *Криминалистика*. Учебник. Под редакцией В. А. Образцова. Москва: Юристъ, 1995, с. 341.

mas, pareigūno pareigos, vardas ir pavardė. Aprašomojoje dalyje – būtinai nuoroda į baudžiamojo proceso įstatymo normas, reglamentuojančias parodymą atpažinti, išvardijami dalyvaujantys asmenys ir nurodoma, kad jiems išaiškintos jų teisės ir pareigos, tai patvirtinama jų parašais. Būtinai aprašomi atpažinti pateikiami objektai, jų požymiai. Jeigu parodomi atpažinti asmenys, protokole turi būti nurodomi ne tik atpažintino, bet ir kitų asmenų (statistų) vardai, pavardės, gimimo metai, gyvenamoji vieta, nurodomas ūgis, kūno sudėjimas vaido bruožai, plaukų spalva, dėvimi drabužiai. Pradėjus parodymą atpažinti, protokole pažymima, kad atpažintinam asmeniui buvo pasiūlyta užimti norimą vietą tarp rodomų asmenų ir nurodoma, kokią vietą jis užėmė. Tęsiant protokolo pildymą, nurodoma atpažįstančio asmens vardas, pavardė, procesinė padėtis (liudytojas, nukentėjęsysis, įtariamasis). Jei parodoma atpažinti liudytojui ar nukentėjusiajam, protokole pažymima, kad jie įspėti dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos BK 235 str. už melagingų parodymų davimą, tai patvirtinama jų parašais. Toliau protokole fiksuojami atpažįstančiojo parodymai – pagal kokias žymes, požymius jis atpažįsta objektą ar iš viso neatpažįsta, kurioje vietoje šis objektas yra (viduryje, iš dešinės, iš kairės). Jeigu atpažinimas atliekamas pagal balsą, eiseną, tai protokole išsamiai aprašoma, kaip viskas vyko. Atpažinimo rezultatus, t. y. atpažįstančiojo parodymus, reikia stengtis užrašyti kiek galima smulkiau ir pažodžiui, pirmuoju asmeniu.

Protokole būtinai pažymimas parodymo atpažinti pradžios ir pabaigos laikas. Baigiamojoje dalyje nurodoma sąlygos (pvz., apšvietimas), naudoti fiksavimo būdai ir kokiomis techninėmis priemonėmis tai atlikta, kas yra pridėdama (fotonuotraukos, schemas) prie protokolo, veiksmo dalyvių pastabos ir pareiškimai. Protokolą pasirašo tyrimo veiksmą daręs pareigūnas, atpažįstantysis, atpažintasis, statistai bei kiti veiksmo dalyvavę asmenys (gynėjas, vertėjas, specialistas ir kt.).

Parodymo atpažinti eiga ir rezultatai gali būti fiksuojami planuose, brėžiniuose, schemose. Pagrindinė šių fiksavimo priemonių paskirtis – iliustracinė, jos puikiai atlieka protokolo paaiškinamąjį vaidmenį. Kaip jau minėta, kai kurie pareigūnai parodymą atpažinti fiksuoja protokoluodami ir sudarydami planus ar schemas, tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad proceso reikalavimas „vizualiai užfiksuoti“ negali būti užtikrinamas planu, schema ar brėžiniu. Baudžiamasis procesas griežtai reikalauja, kad

parodymas atpažinti turi būti fotografuojamas ar kitaip vizualiai užfiksuojamas, todėl būtent kriminalistinis techninis parodymo atpažinti įtvirtinimo būdas yra būtinas procesinis elementas.

Parodymo atpažinti metu gautų rezultatų vertinimas yra galutinis šio ikiteisminio tyrimo veiksmo etapas, kurio metu analizuojami atliekant parodymą atpažinti gauti duomenys, nustatomas jų patikimumas, reikšmė atskleidžiant nusikalstamą veiką ir numatomas tolesnis jų panaudojimas.

Šiame etape yra patikrinama, ar nebuvo padaryta klaidų. Jei klaidų buvo pastebėta, išsiaiškinama, kodėl jų atsirado, sprendžiamas klausimas, ar bus reikalinga pakartoti parodymą atpažinti esant išimtiniais atvejams, kokius kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus reikia atlikti, kad būtų galima įsitikinti gautų rezultatų patikimumu ir juos užtikrinti. Be to, reikia įvertinti ir parodymo atpažinti protokolą, kuriame atsispindi jo eiga ir rezultatai.

Vertinant protokolą, atkreipiamas dėmesys į jo objektyvumą, išsamumą, išdėstyto turinio logiškumą ir nuoseklumą, formuluočių aiškumą ir tikslumą, taip pat į tai, ar yra būtini procesiniai rekvizitai.

Sėkmingai, objektyviai atliktas parodymas atpažinti kai kuriais atvejais gali būti demaskavimo priemonė, kitais – kaip priemonė įtarimus panaikinti, nekaltam asmeniui reabilituoti, trečiu atveju – kaip priemonė įsitikinti parodymų tikrumu.

7.3. Tam tikrų parodymo atpažinti rūšių atlikimo taktiniai ypatumai

Žmogaus (asmens) atpažinimas. Žmonės gali būti atpažįstami pagal išorę, balsą, eiseną ir t. t. Tuo tikslu į atpažinimo vietą pakviečiami asmenys, tarp kurių bus atpažintinas asmuo. Jiems paaiškinamas atpažinimo tikslas. Paskui pakviečiamas atpažintinas asmuo ir jam pasiūloma pačiam pasirinkti vietą tarp pakviestųjų. Tada paprašoma, kad įeitų atpažįstantysis. Jam pasiūloma apžiūrėti parodomus atpažinti pagal išorę asmenis ir pasakyti, ar jis iš jų ką nors atpažįsta ir, jeigu taip, pagal kokius požymius. Reikia paprašyti, kad jie tuos požymius detalizuotų.

Baigus atpažinimo procedūrą, reikia visus parodytus asmenis nufotografuoti – iš pradžių kartu, paskui atpažintą asmenį atskirai pagal atpažintamosios fotografijos taisykles.

Parodymas atpažinti daromas ne tik tada, kai apklaustasis duodamas parodymus pareiškia, kad jis gali atpažinti jam nepažįstamą žmogų, apie kurį davė parodymus, nes jį matė ar girdėjo esant tam tikromis aplinkybėmis ir įsidėmėjo. Parodymą atpažinti asmenį gali tekti atlikti ir tada, kai:

- apklausiamasis davė parodymus apie vieną iš savo pažįstamų, bet tas dėl kokių nors priežasčių neigia savo pažintį su juo;
- nustatinėjama žmogaus, neturinčio dokumentų, asmenybė;
- yra pagrindas manyti, kad apklaustasis asmuo prisistato ne tuo, kas iš tikrųjų yra¹⁴⁸.

Žmonės gali būti atpažįstami ne tik pagal jų išorinius, anatominius požymius (išvaizdą), bet ir pagal funkcinis – balsą, eiseną ir t. t., kurie baudžiamojo proceso įstatyme yra įvardyti kaip „kiti jutimo organais suvokiami požymiai“. Taip pat galima atpažinti ir pagal kelis požymius.

Tam tikrų taktinių ypatybių turi žmogaus atpažinimas pagal balsą ir eiseną.

Atpažinimas pagal balsą atliekamas tokiais atvejais, kai atpažįstantysis pareiškia, kad dėl nepalankių aplinkybių (buvo tamsu, girdėjo kitame kambaryje) jis nematė atpažįstamojo, bet girdėjo jo balsą ir gali jį atpažinti.

Pagrindinis atpažinimo pagal balsą ypatumas ir skirtumas nuo kitų atpažinimo rūšių yra tas, kad veiksmo atlikimo metu atpažįstantysis neturi matyti atpažįstamojo, o tik gali girdėti balsą. Tai gali būti įgyvendinama tada, kai jie yra skirtinguose, bet sujungtuose kambariuose.

Šio atpažinimo metu kyla pavojus, kad atpažįstamasis gali sąmoningai iškraipyti balsą, jo individualius požymius. Balso iškraipymą galima neutralizuoti pailginant pokalbio laiką su kiekvienu iš asmenų, kurių balsai yra pateikiami. Atliekant šį ikiteisminio tyrimo veiksmą tikslinga naudoti garso įrašymo aparatūrą, kuria būtų įrašomas atpažintino asmens balsas jam to nežinant.

Pasirengdamas šios rūšies ikiteisminio tyrimo veiksmui ir parinkdamas asmenis, pareigūnas turi atsižvelgti į tai, pagal kokius balso požymius atpažįstantysis gali atpažinti. Privalu parinkti asmenis, kurių balsai pagal aukštį, akcentą, tembrą nedaug skiriasi. Yra reikalingas tekstas, kuriame

¹⁴⁸ Следственные действия: криминалистические рекомендации, типовые образцы документов, *supra* note 105, c. 166.

turėtų vyrauti tokie patys žodžiai, žodžių junginiai ir sakiniai, kuriuos atpažįstantysis girdėjo tariant atpažintiną asmenį, tačiau jie neturėtų būti susiję su nusikaltimu. Taip pat atpažinimo metu gali vykti ir abstraktus pokalbis ar būti užduodami iš anksto parengti klausimai. Prieš atpažinimą atpažįstantįjį reikia instrukuoti, kad jis tyliai išklausytų visus tris balsų variantus, ir tik tada pasakytų, kurį iš jų atpažįsta. Tekstas turi būti gerai girdimas, žodžiai tariami aiškiai.

Atpažinimas pagal eiseną, kaip ir pagal balsą, gali būti tiek papildomas, tiek pagrindinis identifikacinis požymis. Šis atpažinimas atliekamas tuomet, kai atpažįstantysis pareiškia, kad nematė ar matė, bet neprisimena išorės, o gerai įsidėmėjo eiseną. Ruošiantis reikia numatyti ir pasirinkti tokią patalpą, kurioje būtų daugiau vietos, kad būtų galima laisvai judėti. Tačiau tiksliausia parodymą atpažinti pagal eiseną būtų atlikti toje vietoje ir tomis sąlygomis, kur atpažįstantysis matė atpažintiną asmenį. Atpažįstančiam leidžiama pasirinkti eilę, kada eis. Iš anksto reikia susitarti dėl signalų, kurie reikėtų pakeisti judėjimo kryptį, greitį ir kt. Taip pat reikėtų susitarti, kaip bus kviečiami asmenys, nes pavardžių minėti negalima. Geriausiai tam tiktų sutartiniai ženklai ar numeriai. Šiame veiksmo, kaip ir atpažinime pagal balsą, atpažįstantysis pareiškia apie atpažinimą ar neatpažinimą tik peržiūrėjęs visų pateikiamų atpažinti asmenų eisenas. Siekiant išvengti, kad individualūs eisenos požymiai nebūtų iškraipyti, veiksmą reikėtų pakartoti kelis kartus. Atpažįstamas turėtų keisti ėjimo eilę, o atpažįstantįjį apie tai, ar atpažino ir kurį iš jų, reikia paklausti po kiekvieno karto atskirai.

Lavono atpažinimas. Pagrindinis nenustatyto žmogaus lavono parodymo atpažinti tikslas – jo asmenybės nustatymas. Šio parodymo atpažinti ypatumas tas, kad parodomas atpažinti vienas lavonas. Šią išimtį iš taisyklės, kad parodomų atpažinti asmenų turi būti ne mažiau kaip trys, reglamentuoja Lietuvos Respublikos BPK 192 str. 2 d. Galimas išankstinis lavonų, apie kurių asmenybę nėra jokių duomenų, parodymas. Dažniausiai asmenys, galintys atpažinti žuvusįjį, nežinomi, todėl neatpažintas lavonas pirmiausia rodomas visiems, kas, manoma, galėjo apie jį ką nors žinoti, ar to pageidaujantiems. Kartais kreipiamasi pagalbos į žiniasklaidą. Toks parodymas atliekamas nesilaikant parodymo atpažinti taisyklių. Šiuo atveju atpažįstantieji prieš parodant lavoną neapklausiami,

protokolas nerašomas. Apklausa atliekama tik po to, kai kas nors pareiškia, kad lavoną atpažino. Tada asmuo, kuris atpažino mirusįjį, išsamiai apklausiamas apie požymius, pagal kuriuos atpažino.

Jeigu yra kokių nors prielaidų dėl žuvusiojo asmenybės, tai nustačius asmenis, kurie galėtų jį atpažinti, yra apklausiami įprasta tvarka. Apklauso metu yra išsiaiškinami ne tik akivaizdūs išorės požymiai, bet ir ypatingos žymės, kurias paprastai dengia drabužiai (įvairūs randai, apgamai, tatuiruotės ir pan.), jų ypatybės ir lokalizacija. Be to, smulkiai apklausiamas apie drabužių, papuošalų ir daiktų, kuriuos turėjo žuvusysis, žymes. Po apklausos atpažįstančiajam parodomas atpažinti lavonas, atpažinimo rezultatai protokoluojami.

Skiriami du atvejai, kai yra būtina parengtinė atpažįstančiojo apklausa¹⁴⁹:

- „• kai kreipęsis į tyrėją asmuo pareiškia, kad pažįsta mirusįjį ir gali jį atpažinti;
- kai tyrėjas gavo tam tikrų duomenų apie mirusiojo asmenybę, bet nori juos patikslinti arba patikrinti ir tuo tikslu kviečia tuos, kurie turi pažinoti atpažintinąjį“.

Lavono parodymas atpažinti paprastai atliekamas iš karto toje vietoje, kurioje jis buvo rastas, arba morge. Pageidautina lavoną rodyti atpažinti patalpoje, kurioje daugiau lavonų nėra.

Kai lavonas būna labai sužalotas, apipuvęs ar dėl kitų priežasčių jį gali būti sunku atpažinti net ir artimiesiems, prieš pateikiant jį atpažinti, reikia nors iš dalies atkurti buvusią padėtį – restauruoti lavoną, padaryti veido tualetą, kad būtų kuo panašesnis į gyvą.

Atliekant parodymą atpažinti morge (ypač asmenims, gerai pažinusiems mirusįjį) parodomas tik pats lavonas, o drabužiai pateikiami atskirai. Tai susiję ne tik su tikimybe atpažinti drabužius, o ne patį mirusįjį pagal jo išorės požymius, bet ir su galimybe, pateikiant drabužius ir lavoną atskirai, procesiškai nustatyti svarbias bylai aplinkybes.

Atsižvelgiant į kriminalistines rekomendacijas lavonas parodomas be drabužių, pridengtas paklode. Pirmiausia parodoma jo galva, veidas, paskui paklodė nuimama arba atidengiamos tik tam tikros kūno dalys.

¹⁴⁹ *Криминалистика, supra* note 147, p. 346–347.

Dažnai giminės ir pažįstami lavoną atpažįsta pagal kaukolės ypatumus, dantų formą ir defektus, ausų formą.

Rastos lavono dalys parodomos tik tuomet, jeigu ant jų yra ypatingų žymių: randų, tatuiruočių, o rasti daiktai ar drabužiai parodomi atskirai pagal parodymo atpažinti daiktus taisykles.

Kartais gali iškilti būtinybė ekshumuoti lavoną tam, kad jis būtų parodomas atpažinti. Tai daroma gavus priimtą ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį.

Daiktų ir dokumentų atpažinimas. Būtinumas parodyti atpažinti daiktus atsiranda tada, kai reikia nustatyti daikto priklausomybę, jo ryšį su tiriamu įvykiu, vieta ir vaidmeniu tam tikrų bylai turinčių reikšmės santykių sistemoje. Dažniausiai tenka parodyti atpažinti įvairius pagrobtus daiktus arba nusikaltimo padarymo įrankius ir priemones. Netikslinga savininkui rodyti atpažinti daiktus, kai jis turi techninį pasą ar kitą daikto dokumentą, besąlygiškai nustatantį daikto priklausomybę.

Paprastai daiktų parodymas atpažinti atliekamas kaip ir asmens parodymas atpažinti. Kad lengviau būtų galima užfiksuoti parodymo atpažinti rezultatus, atpažintinus daiktus tikslinga sunumeruoti.

Daiktai atpažinti parenkami laikantis visų bendrųjų parodymo atpažinti taisyklių, tačiau pasitaiko, kad kai kada atlikti daiktų atpažinimą laikantis visų bendrųjų parodymo atpažinti taisyklių yra neįmanoma dėl to, kad atpažintinas daiktas yra unikalus ar ypatingas (pvz., meno ar antikvarinė vertybė). Lietuvos Respublikos BPK 193 str.1 d. numatyta, kad daiktai ir kiti objektai parodomi atpažinti tarp kitų tos rūšies daiktų ar kitų objektų. Parodomų atpažinti daiktų ar kitų objektų turi būti ne mažiau kaip trys, tačiau ši taisyklė netaikoma unikalių daiktų bei objektų atpažinimo atveju.

Kai reikia parodyti atpažinti didelį kiekį įvairių daiktų arba didelį kiekį vieno pavadinimo daiktų (drabužių, patalynės komplektai, automobilių detalės ir t. t.), pavogtų iš vienos vietos, tokiais atvejais skirtingi daiktai yra grupuojami pagal jų pavadinimus, paskirti ir tarp jų įmaišoma vienarūšių daiktų, neturinčių jokio ryšio su tiriama nusikalstama veika. Atpažįstantysis atsirenka atpažintus daiktus ir dėl kiekvieno iš jų atitinkamai paaiškina, būtent pagal kokius požymius jį atpažino.

Kai kada reikia pateikti atpažinti įvairius dokumentus, turinčius reikšmės baudžiamajai bylai tirti ir nagrinėti. Parodymui atpažinti pateikiami dokumentai gali būti ne tik rankraščiai, bet ir vertybiniai popieriai, turintys individualių požymių ir besiskiriantys nuo tapačių objektų. Dokumentai, kaip ir daiktai, taip pat pateikiami tarp panašių, analogiškų. Jie gali būti atpažinti pagal išorinį vaizdą, pagal grafinius požymius, pagal pataisymus ir pan.

Patalpų ir vietovių atpažinimas atliekamas tada, kai tyrimo metu būtina patikrinti apklausiamojo parodymus apie tam tikros vietos apibūdinimą. Pavyzdžiui, tuomet, kai žmogus neprisimena tikslaus buto adreso arba nežino, kur jis yra, tačiau gali jį atpažinti. Prieš atliekant patalpų ir vietovių atpažinimą būtina ypač kruopščiai ir sudėtingai pasirengti, tačiau jo rezultatai gali turėti didelę įrodomąją vertę. Atpažįstant patalpas, vietas ar statinius reikia atkreipti ypatingą dėmesį į atpažįstančiojo asmens apklausą. Apklausiama apie patalpų išsidėstymą, dydį, formą, durų ir langų skaičių, formas, sienų, lubų, grindų, šildymo, apšvietimo, baldų ir kitų daiktų, esančių patalpoje, ypatumus. Taigi, remdamasis papasakota situacija, pareigūnas, atliekantis ikiteisminio tyrimo veiksmą, turi parinkti kelias panašias patalpas, kurios yra parodomos atpažinti. Gali būti atpažįstama visa vietovė, patalpa ar statinys.

Yra nuomonė, kad patalpos ar vietovės negali būti pripažįstamos parodymo atpažinti objektais todėl, kad jų atpažinimas atliekamas kito ikiteisminio tyrimo veiksmo – parodymų patikrinimo vietoje – atlikimo metu¹⁵⁰. Tačiau pasitaiko tokių situacijų, kai reikia atlikti parodymą atpažinti, o ne parodymų patikrinimą vietoje. Tarkime, jeigu nukentėjusysis gali nurodyti tik namą, kurio viename iš butų jo atžvilgiu buvo padaryta nusikalstama veika, bet nei buto numerio, nei kuriame jis aukšte, nurodyti negali, o apibūdina tik buto vidų, tokiu atveju reikia daryti parodymą atpažinti ir tik tada bus galima parodymus patikrinti vietoje.

Gyvūnų parodymas atpažinti. Gyvūnai, kaip ir daiktai, gali būti parodymo atpažinti objektais tais atvejais, kai jie buvo pagrobti, kai nukentėjusysis ar liudytojas matė su nusikaltėliu buvusį gyvūną nusikalstamos

¹⁵⁰ *Криминалистика: учебник.* Под редакцией И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. Москва: Дело, 2001, с. 533.

veikos padarymo metu arba kai yra duomenų, kad gyvūnas dėl tam tikrų priežasčių buvo pakeistas. Vykdamas parodymą atpažinti, vadovaujasi bendromis parodymo atpažinti taisyklėmis, nes baudžiamojo proceso įstatyme jie yra įvardyti kaip „kiti objektai“, kurie gali būti rodomi atpažinti. Gyvūnas parodomas atpažinti ne mažiau kaip trijų vienaarūšių, tos pačios veislės, lyties, panašaus amžiaus ir išvaizdos gyvūnų grupėje. Gyvūno lavonas, kaip ir žmogaus, parodomas vienas, o jei gyvūnas yra retos veislės, jis parodomas atpažinti kaip unikalus daiktas. Siekiant padidinti parodymo atpažinti veiksmo patikimumą, gyvūno savininkui, aišku, jeigu jis nėra atpažįstantysis, galėtų būti suteikiama teisė išrinkti savo gyvūnui vietą tarp kitų parodomų atpažinti gyvūnų.

Pasirengiant atlikti parodymą atpažinti gyvūną, kaip ir prieš bet kuri kitos rūšies parodymą atpažinti, yra apklausiamas atpažįstantysis, kad nustatytų atpažįstamojo gyvūno požymius. Gyvūnų atpažinimas atliekamas pagal tokius požymius: veislė, spalva, amžius, įspaudai, daiktai, esantys ant gyvūno, kaustymo ypatybės, fizinės ypatybės ir defektai, dresavimo ypatybės, taip pat gyvūno reakcija į vienokius ar kitokius signalus arba kitus dirgiklius¹⁵¹.

Prieš parodant atpažinti gyvūną, atpažįstantis asmuo turi būti apklausiamas apie gyvūno rūšinę priklausomybę (šuo, katė, karvė ir pan.), veislę, giminę, amžių, dydį, vardą bei ypatingas žymes (spalvą, sužeidimus ir kt.). Taip pat apklausos metu svarbu sužinoti gyvūno vardą, nes parodymo atpažinti metu bus svarbu užfiksuoti ne tik tai, kaip elgiasi gyvūnas atpažįstančiojo akivaizdoje, jeigu pastarasis tvirtina, kad yra jo šeimininkas, bet ir į tai, ar gyvūnas reaguoja į atpažįstančiojo balsą, į savo vardą. „Gyvūno reagavimas į atpažįstantįjį priskiriamas prie svarbių identifikuojančių požymių“¹⁵².

Jeigu atpažįstantysis yra gyvūno šeimininkas, tuomet galima situacija, kad ir pats gyvūnas turėtų atpažinti jį, tai parodydamas savo elgesiu. Jeigu parodymo atpažinti metu gyvūnas savo elgesiu tai rodo, fiksuojant

¹⁵¹ Лившиц, Е. М.; Белкин, Р. С. *Тактика следственных действий*. Москва: Новый Юристъ, 1997, с. 157.

¹⁵² *Руководство для следователей*. Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности Прокуратуры Союза ССР, ВНИИ МВД СССР. 2-е изд., перераб. Москва: Юридическая литература, 1981–1982, с. 380.

ši veiksmȧ protokole būtina aprašyti ir atpažįstamojo elgesį, be to, šio atpažinimo metu dalyvaujantis specialistas turėtų pateikti paaiškinimus dėl gyvūno elgesio ir jie turėtų būtų įtraukti į protokolą. Tačiau, kad ir kaip elgtųsi gyvūnas, parodymo atpažinti subjektas yra asmuo, o ne gyvūnas, ir tai, kad gyvūnas atpažino šeimnininką yra tik vaizdingas pasakymas, apibūdinantis gyvūno elgesį, kuris gali būti svarbus vertinant šio veiksmo metu gautus rezultatus, jų patikimumą.

Tiesiogiai gyvūno gebėjimą atpažinti šeimnininką galima panaudoti tik kriminalinės žvalgybos tikslais, pvz., kai reikia nustatyti šuns, sužalojusio asmenį, šeimnininką, kurio asmenybė nežinoma.

Apklausiant nukentėjusįjį, iš kurio buvo pavogtas gyvūnas, ar kitą atpažįstantįjį, ypač smulkiai reikia išsiaiškinti gyvūno spalvą ir tai, ką jis konkrečiai turi galvoje ją nurodydamas, t. y. jeigu nukentėjusysis pareiškė, kad iš jo buvo pavogta žala karvė, tai reikėtų patitikslinti, kaip jis supranta žodį „žala“. Tai yra svarbu siekiant išvengti įvairių nesusipratimų. Terminai, apibūdinantys gyvūnų išorės požymius, būtent spalvą, yra specifiniai ir gali būti ne visiems žinomi, todėl reikėtų protokole paaiškinti, koks konkrečiai yra, pvz., laukas, obuolmušas, bėras ar sargas arklis, dvyklas jautis ir t. t.

Siekiant, kad būtų tinkamai parenkami gyvūnai, tarp kurių bus parodomas atpažinti gyvūnas, pageidautina, jog atpažinimo procese dalyvautų specialistas, kuriuo galėtų būti, pvz., veterinarijos gydytojas, kinologas. Specialisto dalyvavimas yra svarbus ne tik parenkant parodomus atpažinti gyvūnus, bet ir parodymo atpažinti veiksmo atlikimo metu, kad padėtų parodymo atpažinti protokole teisingai užfiksuoti jų požymius.

Nuo 1999 m. galvijai yra ženklinami unikaliais identifikavimo numeriais ir specialiais kodais, skirtingais tam tikros rūšies gyvuliams. Pagal unikalų gyvūno numerį galima nustatyti savininką, todėl tokiais atvejais, kai randami minėti numeriai, parodymas atpažinti yra netikslingas.

Atpažinimas pagal fotonuotraukas, kino juostas bei vaizdo ir garso įrašus. Tiriant baudžiamąsias bylas ne visada galima pateikti atpažinti patį objektą, todėl Baudžiamojo proceso įstatymas numato, kad asmens atpažinimas gali būti daromas pagal jo nuotrauką ar iš vaizdo įrašo. Tačiau tokios rūšies parodymą atpažinti galima ne bet kada, o tik esant įstatyme numatytiems išlygoms, kurios yra dvi. Pagrindinė baudžiamojo proceso

įstatymo išlyga, leidžianti atlikti asmens atpažinimą pagal jo nuotrauką, yra „negalimumas“ parodyti asmenį gyvai (natūraliai).

Toks „negalimumas“ yra numatomas tais atvejais, kai įtariamasis pasislepia ir kai atpažintinas asmuo serga, yra ilgam laikui išvykęs ir pan., o proceso veiksmą būtina neatidėliotinai atlikti. Prie tokių situacijų priskiriami atvejai, kai atpažįstantysis ir atpažįstamasis yra skirtingose vietose ir pristatyti vieną iš jų į kito buvimo vietą neįmanoma arba netikslinga; kai tiesioginis parodymas atpažinti netikslingas dėl tyrimo interesų; atpažįstamojo mirties atveju, taip pat jeigu nėra duomenų apie atpažįstamojo buvimo vietą ar asmenybę. Įvardijama ir daugiau atvejų, kai parodymas atpažinti yra atliekamas pagal fotonuotraukas: kai atpažintinas asmuo kliūdo tam (pvz., iš baimės); kai nustatoma nežinomo lavono asmenybė; jeigu atpažįstantieji yra toli nuo vietos, kurioje atliekamas tyrimas; kai tyrėjas turi įvairių fotonuotraukų su asmenų atvaizdais (paimtų kratos, apžiūros metu), tarp kurių gali būti nustatinėjamas asmuo, bet jis dar nežinomas pačiam tyrėjui; kai nuotraukoje turimas atpažintino daikto atvaizdas ir neįmanoma kitu būdu nustatyti jo priklausomybės.

Dar viena įstatyme numatyta išlyga, leidžianti atlikti asmens parodymą atpažinti pagal jo nuotrauką ar iš vaizdo įrašo, yra liudytojo ar nukentėjusiojo saugumo užtikrinimas. Jeigu liudytojui ar nukentėjusiajam taikomos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso bei kriminalinės žvalgybos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymo nuostatos arba jei tokiems asmenims būtina procese užtikrinti saugumą kitokiomis formomis (pvz., ikiteisminio tyrimo taktikos sumetimais būtina išvengti įtariamojo ir nukentėjusiojo fizinio kontakto iki komentuojamo proceso veiksmo atlikimo ar po jo ir pan.).

Ši išlyga tinka ir tais atvejais, kai atpažįstančiajam yra taikomas anonimiškumas. Nors įstatymas ir reikalauja, kad parodymas atpažinti su jais atliekamas sudarant akustines ir vizualines kliūtis, trukdančias nustatyti atpažįstančio asmens tapatybę, tačiau atsižvelgus į technines galimybes sudaryti akustines ir vizualines kliūtis, ikiteisminio tyrimo taktiką parodymą atpažinti galima daryti iš nuotraukų ar vaizdo įrašų.

Parodymas atpažinti pagal nuotraukas gali būti atliekamas ir tuo atveju, kai nukentėjusysis ar liudytojas atsisako atpažinti asmenį natūraliai.

Nors įstatyme nėra apibrėžta, tačiau atpažinti iš fotonuotraukų, vaizdo įrašų, kompiuterinių laikmenų galima parodyti ne tik asmenis, bet ir daiktus ar kitus objektus.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Nurodykite parodymo atpažinti tikslus ir uždavinius.
2. Kokios yra parodymo atpažinti rūšys?
3. Išvardykite parodymo atpažinti etapus.
4. Kokios yra pasirengimo atlikti parodymą atpažinti taktinės taisyklės?
5. Kokios yra bendrosios parodymo atpažinti atlikimo taktinės taisyklės?
6. Kokie yra atskirų parodymo atpažinti rūšių atlikimo taktiniai ypatumai?

Rekomenduojama literatūra:

1. Bertino, A. J. *Forensic science: fundamentals & investigations*. Anthony J. Bertino, Patricia Nolan Bertino. Mason, (Ohio): South-Western: Cengage Learning, 2009.
2. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985.
3. Martin, Tom. *Crime scene: forensic handbook*. A field guide for the first responder. Bloodstain pattern edition. Tom Martin. Flushing (N.Y.): Looseleaf Law Publications, 2010.
4. Бастрыкин, А. И. *Криминалистика: техника, тактика и методика расследования преступлений*. Научно-практическое пособие. Ф. И. Бастрыкин. 3-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург: Проспект, 2011.
5. Гинзбург, А. Я. *Опознание в следственной, оперативно-розыскной и экспертной практике*. Москва: Ассоциация работников правоохранительных органов, 1996.
6. Ищенко, Е. П. *Криминалистика*. Учебник. Москва: Контракт: Инфра-М, 2010.

8 SKYRIUS

SULAIKYMO TAKTIKA

8.1. Sulaikymas ikiteisminiame tyrime – samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai

Pagal Lietuvos Respublikos BPK 140 str. 1 dalį „ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras gali sulaikyti asmenį, užkluptą darant nusikalstamą veiką ar tuoj po to, kai jis nusikalstamą veiką padarė, kai yra pagrindas manyti, kad tas asmuo gali pabėgti, ar iš karto neįmanoma nustatyti jo asmenybės, taip pat kitais atvejais, kai yra suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos“. Būtina įvertinti nusikalstamos veikos pobūdį ir pavojingumą, ar nustatyta asmens tapatybė ir atlikti būtini proceso tyrimo veiksmai, ar asmuo gali pabėgti, pasislėpti, trukdyti tyrimui, daryti kitus nusikaltimus. Jei asmuo neužkluptas nusikalstamos veikos darymo vietoje ar tuoj po jos padarymo, jį sulaikyti galima tik esant suėmimo pagrindams bei sąlygoms, o procesinį sulaikymą gali vykdyti tik prokurorai ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Šiuo atveju nepažeidžiant žmogaus teisių ir įstatymo reikalavimų, sulaikyti galima tik tiriant nusikaltimą, už kurį numatyta griežtesnė negu vienerių metų laisvės atėmimo bausmė.

Jei asmenį sulaiko ne prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, apie sulaikymą tuoj pat turi būti pranešta policijai. Laikinas sulaikymas, neužkluptus asmens nusikalstamos veikos padarymo vietoje ar tuoj po nusikalstamos veikos padarymo, galimas prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu tik išimtiniais atvejais, kai paaiškėja, kad yra Lietuvos Respublikos BPK 122 str. numatyti suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos; tuoj pat būtina suvaržyti asmeniui laisvę siekiant Lietuvos Respublikos BPK 119 str. numatytų tikslų; nėra galimybės Lietuvos Respublikos BPK 123 str. 2 d. nustatyta tvarka itin skubiai kreiptis į teismą dėl suėmimo skyrimo. Apie kiekvieną ikiteisminio tyrimo pareigūno ar kito asmens sulaikytą asmenį per įmanomai trumpiausią laiką turi būti pranešta prokurorui išsiunčiant laikino sulaikymo protokolo nuorašą. Ilgiausias laikino sulaikymo terminas yra 48 valandos. Jei sulaikomas asmuo anksčiau procese buvo apklaustas kaip įtariamasis, laikinas sulaikymas gali trukti ne ilgiau

kaip 24 valandas, prokuroro nutarimu šis terminas gali būti pratęstas iki numatyto ilgiausio laikino sulaikymo termino. Jei sulaikytam asmeniui reikia skirti suėmimą, jis ne vėliau kaip per 48 valandas turi būti pristatytas teisėjui, kuris išsprendžia suėmimo skyrimo klausimą. Laikino sulaikymo terminas skaičiuojamas nuo asmens faktinio sulaikymo nusikalstamos veikos padarymo ar kitoje vietoje. Būtina atsiminti, kad apie asmens sulaikymą per įmanomai trumpiausią laiką ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras surašo laikino sulaikymo protokolą. Sulaikytas asmuo turi būti nedelsiant paleistas, jeigu nepasitvirtino įtarimas, kad jis padarė nusikalstamą veiką, jeigu nustatyta, kad nėra suėmimo skyrimo pagrindų ir sąlygų ar suėmimas nėra būtinas arba jeigu baigėsi įstatymo numatytas sulaikymo terminas ar teismas priėmė nutartį atsisakyti skirti suėmimą.

Sulaikymas vykdomas didelės taktinės rizikos sąlygomis. Sulaikymo vykdymo klaidos gali suteikti įtariamajam ar nusikaltėliui galimybę pasislėpti, sunaikinti įkalčius, padaryti spaudimą nukentėjusiajam ir liudininkams arba kitokiu būdu trukdyti tyrimui.

Būtina numatyti įvykių eigą, suplanuoti veiksmus sulaikymo metu. Jei nėra tikslo skubėti, tikslinga nustatyti įtariamųjų asmenybes; pasirinkti sulaikymo vietą; pasirinkti sulaikymo laiką ir būdą; spręsti organizacinius sulaikymo grupės formavimo ir techninių priemonių parinkimo klausimus ir kt.

Renkant informaciją apie įtariamojo asmenybę, būtina įvertinti nusikaltimo pobūdį, veiksmus nusikaltimo įvykdymo metu ir po jo, nusikaltėlių skaičių, nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį bei kitas aplinkybes. Atliekama asmens identifikacija naudojant fotoalbumus ar kitas duomenų bazes.

Išsiaiškinus nusikaltėlio asmenybę, tikslinami duomenys įvairiose kriminalistinėse ir žvalgybinėse įskaitose. Nustatomi asmens ankstesnių nusikaltimų įvykdymo, pasipriešinimo policijos pareigūnams faktai.

Remiantis žvalgybinės paieškos medžiaga, renkami duomenys apie nusikaltėlių praeitį: gyvenimo būdas; darbo vieta; įpročiai; įprastiniai judėjimo maršrutai; asmeninio gyvenimo faktai; nusikalstami ryšiai; ar turi giminaičių, draugų, bendradarbių; santykių su bendradarbiais ir pažįstamais pobūdis.

Sulaikantieji pareigūnai privalo tiksliai žinoti sulaikomųjų išvaizdą. Tam pasitelkiamos fotonuotraukos, aprašymai „žodinio portreto“ metodu, fotorobotai.

Duomenų apie sulaikomąjį rinkimas gali būti vykdomas vizualiai stebint jo veiksmus, slapstymosi vietas; kriminalinės žvalgybos būdu klausantis telefono pokalbių; atliekant užšifruotas giminaičių, pažįstamų ir kitų asmenų apklausas; naudojant kriminalinės žvalgybos ir kriminalistines įskaitas; naudojant slaptųjų pareigūnų pagalbą.

Kai kuriais atvejais, siekiant taktinių bylos tikslų, tikslinga skatinti sulaikomuosius nerimauti, daryti klaidas, leistinas klaidingos informacijos apie numatomą sulaikymo subjektą, laiką ir vietą, suėmimo grupės dydį nutekėjimas.¹⁵³

Pateiktas sąrašas veiksmų neapėmė visų būtinų veiksmų ir gali skirtis atsižvelgiant į konkrečią nusikaltimo tyrimo situaciją.

Surinkti duomenys leis prognozuoti asmens elgesį sulaikymo momentu, neutralizuoti pasipriešinimą, užkirsti kelią bandymui pabėgti, sumažinti sulaikymo grupei ir aplinkiniams keliamą pavojų, parengti teisėsaugos institucijų darbuotojų veiksmų taktiką, parinkti suėmimo grupės dydį ir sudėtį, aprūpinti grupę būtinomis techninėmis priemonėmis ir transportu, parinkti taktiškai palankią sulaikymo vietą ir laiką, kuo tinkamiau suplanuoti suėmimo operaciją.

Renkantis sulaikymo vietą, būtina atsižvelgti į jos pranašumus ir trūkumus. Būtina prisiminti, kad ji neturi kelti pavojaus sulaikymą vykdančioms pareigūnams ir aplinkiniams, turi būti galimybė taikyti specialiąsias ir technines priemones.

Sulaikant darbo vietoje, galima, padedant bendradarbiams ar vadybei, išsikviesti sulaikomąjį į atskirą kabinetą, tačiau šiuo atveju kyla žalos pavojus įstaigos darbuotojams, jei sulaikomasis priešinsis.

Sulaikant judrioje gatvėje yra palankesnė galimybė slapta prisiartinti prie asmens, tačiau sunku užtikrinti atsitiktinių praeivių saugumą.

Asmens sulaikymas vietoje, kurioje nėra žmonių, nesukelia pavojaus aplinkiniams, asmuo turi mažiau galimybių pasislėpti, tačiau yra sunkiau slapta prisiartinti prie jo.

Įšankstinis numatomos sulaikymo vietos aplinkos planavimas atliekamas siekiant kuo tinkamiau jį organizuoti: užtikrinti galimybę orien-

¹⁵³ Луговец, Н. В. *Задержание подозреваемого и иные меры процессуального принуждения: Дисс. ... канд. юр. наук.* Саратов: СЮИ МВД РФ, 2004, с. 60

tuotis vietoje; strateguoti sulaikymo dalyvių išsidėstymą, nustatyti išankstinio stebėjimo punktus; sudaryti judėjimo maršrutus ir nustatyti transporto priemonių stovėjimo vietas.

Atsižvelgiant į pasirinktą sulaikymo vietą, vyrauja įvairūs jo taktiniai būdai.

Planuojant sulaikymą namo kieme, būtina nustatyti aplinkinių namų laiptinių skaičių, ar jose yra kodinės spynos, ar yra antras išėjimas iš laiptinės, ar galima išeiti iš kiemo kitu maršrutu, koks kiemo judrumas yra tam tikru paros metu. Sudaromas apytikslis sulaikymo vietos planas.

Vykdamas sulaikymą patalpoje, pirmiausia reikia turėti patalpos planą, išsiaiškinti įėjimų, langų skaičių, ar yra palėpių, rūsių, pagalbinių ir ūkinių patalpų bei išėjimų iš jų, įvertinti galimas nusikaltėlių slėpimo vietas, vykdamas sulaikymą transporte, patikslinti transporto judėjimo laiką ir maršrutą, jo konstrukcinius ypatumus.

Būsimo sulaikymo vietoje galima taikyti kai kurias organizacines priemones. Pavyzdžiui, siekiant blokuoti nusikaltėliams galimus atsitraukimo kelius, kai kuriuose keliuose gali būti vykdomi netikri remonto ar žemės darbai apsimitus įvairių komunalinių tarnybų darbuotojais ir panašiai.

Sulaikymo netikėtumas, jo įvykdymas tokiu momentu, kai įtariamasis nėra pasiruošęs priešintis ir negali to padaryti, praktiškai visada užtikrina šio tyrimo veiksmo sėkmę. Net jei įtariamasis laukia sulaikymo, paprastai galima kurį laiką nukreipti jo dėmesį ir atlikti operaciją greitai ir veiksmingai. Žinoma, tai įmanoma tik kruopščiai pasiruošus, tinkamai pasirinkus sulaikymo laiką ir vietą. Sulaikymo netikėtumas daug kuo garantuoja ne tik jo sėkmę, bet ir jame dalyvaujančių asmenų saugumą.

Būtina prisiminti klasikinę taktinę taisyklę, – sulaikymas turi būti vykdomas kuo nepalankesnėmis nusikaltėliui ir kuo palankesnėmis pareigūnams sąlygomis. Tuo atveju, jei nusikaltėliai tikisi sulaikymo, jei leidžia susiklosčiusi situacija, tikslinga atidėti sulaikymą kuriam laikui. Nuolat asmeniui laukiant sulaikymo, po kurio laiko sumažės dėmesys ir pasiruošimas jam.

Sulaikymo grupė formuojama atsižvelgiant į nusikaltėlių skaičių, jų pavojingumą, apsiginklavimo laipsnį ir numatomą situacijos sulaikymo metu vystymąsi. Bet kuriuo atveju suėmimo grupė turi turėti kiekybinę

persvarą. Suėmimo grupės narių skaičius formuojamas skiriant 2–3 policijos pareigūnus vienam nusikaltėliui. Tikslinga paskirstyti funkcinis suėmimo grupės narių vaidmenis. Kai kurie sulaikymo dalyviai turi vykdyti tiesioginį suėmimą, kiti – stebėti nusikaltėlių ir aplinkinių veiksmus, taip pat užkirsti kelią jų nepageidaujamam įsikišimui.

Daugelyje literatūros šaltinių grupių kūrimas nagrinėjamas tarp neprocesinių, organizacinių arba organizacinių taktinių bendradarbiavimo formų.

Sulaikymo grupė suteikia daug privalumų:

pirma, stabilizuoja bendradarbiavimo dalyvių sudėtį;

antra, atsiranda objektyvios galimybės sudaryti suderintus tyrimo veiksmų ir žvalgybinių paieškos priemonių planus;

trečia, užtikrinamas diferencijuotas požiūris į raštišką pavedimų ir nurodymų įforminimą;

ketvirta, kuo labiau naudojami grupinio tyrimo metodo privalumai.

Sulaikymo grupės sudėtis gali ir turi keistis kiekvienu konkrečiu atveju atsižvelgiant į tiriamo nusikaltimo pobūdį ir aplinkybes, tyrimo situacijos vystymąsi. Formuojant sulaikymo grupę ir paskiriant jos vadovą, būtina atsižvelgti ir į profesines, ir į asmenines dalyvių savybes, jų tarpusavio santykius.

Grupėje paskiriamas vienas vadovas – tyrėjas. Kiekvienas pogrupis gali turėti savo vadovą, kuris yra pavaldus visos grupės vadovui.

Specialistų, priklausančių sulaikymo grupei, veikla suteikia galimybę nustatyti laiką, praėjusį nuo nusikaltimo įvykdymo momento, nusikaltėlio pasitraukimo kryptį, kriminalinės žvalgybos darbuotojams pradėti jo persekiojimą ir sulaikyti karštais pėdsakais.

Bendradarbiavimas su specialistais. Didelę pagalbą tiriant nusikaltimą ir vykdant sulaikymą gali suteikti atitinkamos srities specialistas: kriminalistai, psichologai, psichiatrai ir kt. Be tiesioginės pagalbos atliekant procesinį veiksma, specialistas gali konsultuoti tyrėją tam tikrais klausimais, kuriems reikia specialių žinių ir praktinės veiklos patirties. Specialistų konsultacinė informacinė veikla yra reikšminga nusikaltimų atskleidimo ir tyrimo procese. Konsultacijos – tai specialistų teikiami duomenys,

būtinai suinteresuotam asmeniui, leidžiantys jam tinkamai įvertinti vienus ar kitus dokumentus, aplinkybes, kurios turi būti įrodytos.

Bendradarbiavimas su visuomenės informavimo priemonėmis. Veiksmingą pagalbą teisėsaugos institucijoms gali suteikti visuomenės informavimo priemonės (toliau – VIP). VIP pranešimai apie įvykdytus nusikaltimus ir nusikaltėlių požymius gali padėti juos surasti ir užkirsti kelią naujiems nusikaltimams įvykdyti. VIP platinant informaciją apie ieškomus nusikaltėlius, padidėja galimybė, kad juos suras ir apie jų buvimo vietą teisėsaugos institucijoms praneš paprasti piliečiai, o tai, žinoma, pagreitina nusikaltėlio sulaikymą ir patį tyrimo procesą.

Visuomenės dalyvavimas. Tiriant ir išaiškinant nusikaltimus ypač svarbu pasitelkti visuomenės pagalbą. Sulaikymo metu gali būti bendradarbiaujama ir su atskirais piliečiais, neetatiniiais pareigūnais, visuomeniniais pagalbinkais ir su visuomeninėmis organizacijomis.

Galima įvardyti pagrindines piliečių ir visuomeninių susivienijimų pagalbos naudojimo formas:

- atskiri piliečiai ir visuomeninių organizacijų atstovai gali savo iniciatyva atkleisti ir pranešti teisėsaugos institucijoms apie ruošiamą, vykdomą arba įvykdytą nusikaltimą, kartu palengvinę jų tolesnį nusikaltimo tyrimo ir nusikaltėlio sulaikymo darbą;
- piliečiai gali savo jėgomis įvykdyti nusikaltėlio sulaikymą, siekdami pristatyti jį į policiją.

Dažniausiai, vykdant tyrimo veiksmus, visuomenės atstovus pritraukia kaip kviestinius arba statistus (parodant atpažinti, tikrinant parodymus, atliekant eksperimentą). Piliečiai, padedantys vykdyti tyrimo ar kitą veiksmą, vėliau gali būti liudininkais, nes jie dalyvavo vykdant veiksmą ir gali duoti parodymus apie jo eigą bei rezultatus¹⁵⁴.

Jei nėra įmanoma nustatyti nusikaltėlio buvimo vietos, gali būti taktiškai pagrįstas vietovės „šukavimas“, tam naudojantis mokymo įstaigų kursantų, taip pat gyventojų ir visuomeninių organizacijų, sukurtų teikti pagalbą policijai saugant visuomeninę tvarką (savanoriškų draugijų ir kt.), pagalba.

¹⁵⁴ Schmidt, L. *Fragebogen zur Erfassung verschiedener Risikobereitschaftsfaktoren (FRF)*/ B. Bukasa, R. Risser (I Rsg.). Die Verkehrspsychologischen Verfahren im Rahmen der Fahreignungsdiagnostik, 1985, Wien. L.23.

Visuomenės atstovų pagalbą taip pat galima pasitelkti, didelio žmonių susibūrimo vietoms arba galimo pagrobtų daiktų pardavimo vietoms stebėti.

Kai kuriais atvejais tikslinga įtraukti į grupę įvairius specialistus. Atsižvelgiant į konkrečią situaciją, tai gali būti teismo medikas, trasologas ir t. t. Jei vykdant sulaikymą būtina patekti į patalpas, į grupės sudėtį gali būti įtrauktas asmuo, kurį nusikaltėlis gerai pažįsta. Didelės rizikos situacijose (pvz., ginkluoto nusikaltėlio, asmenų grupės, teroristų, recidyvistų ir kt. sulaikymas) funkciniai vaidmenys grupėje paskirstomi dar nuodugniau.

Rekomenduojama skirstyti sulaikymo grupę į pogrupius: tiesioginio suėmimo, stebėjimo, apsupimo, persekiojimo, rezervo, procesinių veiksmų užtikrinimo (kurį sudaro tyrėjas, specialistas kriminalistas, vaizdo operatorius).

Aktyvaus pasipriešinimo situacijoje galima ir diferenciacija į pagrindines (suėmimo, priedangos, blokavimo, persekiojimo ir kt.) bei papildomas (medicininio aprūpinimo, konvojavimo, ryšių ir kt.) grupes.

Vykdant sulaikymą gali būti naudojamas ir bendros paskirties transportas (automobiliai arba autobusai pareigūnams pervežti, atsitraukimo keliams blokuoti ir kt.), ir specialios paskirties (greitosios pagalbos, priešgaisrinės tarnybos automobiliai ir kt.).

Sulaikymo planavimas – tai sudėtinga protinė tyrimo veikla, paremta tyrimo situacijos ir turimos informacijos analize, skirta nustatyti tinkamiausius šio veiksmo uždavinių sprendimo būdus. Sulaikymo planą dažniausiai sudaro asmuo, vykdantis bylos tyrimą. Sulaikymo planą sudaro: duomenys apie sulaikomąjį; sulaikymo dalyviai; kiekvieno dalyvio užduoties nustatymas; sulaikymo dalyvių bendradarbiavimo klausimai; sulaikymo vykdymo laikas ir vieta; reikalingos materialinės techninės įrangos parinkimas; saugumo ir maskavimosi priemonių parengimas; pasalos ir slapto stebėjimo organizavimas; ryšių tarp sulaikymo dalyvių tvarka ir būdas; taikomos mokslinės techninės priemonės; sulaikomųjų, bendrininkų ir pašalinių piliečių pasipriešinimo neutralizavimo priemonės; kitų tyrimo veiksmų ir žvalgybos paieškos priemonių, įeinančių į šią taktinę operaciją, eiliškumas ir vykdymo ypatumai¹⁵⁵.

¹⁵⁵ Григорьев, В. Н. *Задержание подозреваемого*. Москва: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфорР», 1999. с. 87–96.

Plane tikslinga numatyti kelis veiksmų variantus atsižvelgiant į sulai-
kymo situacijos vystymąsi.

Baigiamasis pasirengimo sulaikymui etapas yra instruktažas. Atlie-
kant instruktažą suėmimo grupės dalyviams pateikiama informacija apie
pagrindinius planuojamo sulaikymo momentus. Nereikia apsiriboti kon-
krečių uždavinių pateikimu konkretiems vykdytojams. Instruktuojant su-
laikymo dalyviams pateikiama informacija apie: bendrą sulaikymo tikslą;
konkrečią kiekvieno dalyvio užduotį; asmenį, kuris turi būti sulaikytas, jo
požymius (jei bylos medžiagoje yra nuotraukų, pageidautina pateikti kopii-
jas kiekvienam sulaikymo dalyviui, kitu atveju reikalingi išsamūs aprašymai
„žodinio portreto“ metodu), jei yra keli sulaikomieji, sprendžiamas jų vie-
nalaikio ar nuoseklaus sulaikymo klausimas; sulaikymo vietą ir jos ypatybes
(grupės patekimo, galimo nusikaltėlių pasislėpimo arba atsitraukimo būdus
ir kt.); informacija apie atvykimo į sulaikymo vietą laiką ir maršrutą; grupės
dalyvių ryšio vienas su kitu ir su operacijos vadovais būdus, nustatytus šau-
kinius; konspiracijos ir saugumo priemonių ypatybes; šaunamųjų ginklų,
specialių priemonių ir antrankių naudojimo teises ir situacines sąlygas;
konkrečius veiksmus esant skirtingiems situacijos vystymosi variantams;
kratos atlikimo ypatumus; techninių priemonių taikymo, paimtų objektų
aptikimo ir įpakavimo ypatumus, konkrečius objektus, į kuriuos būtina
ypač atkreipti dėmesį; judėjimo su sulaikytais asmenimis maršrutą.

Grupės vadovas turėtų įsitikinti, kad visi teisingai suprato ir įsisą-
monino pateiktą informaciją bei nustatytus jiems uždavinius. Būtina pri-
minti, kad vykdydami sulaikymą, kriminalinės žvalgybos darbuotojai turi
būti pasirengę nukrypti nuo tikslo plano vykdymo, jei tai tampa būtina
dėl nenumatyto situacijos vystymosi.

Sulaikymo situacijos ir jų tipai

Šio procesinio veiksmo vykdymo taktika diferencijuojama atsižvel-
giant į jo vykdymo aplinkos situacinį pobūdį. Sulaikymo situacijos priski-
riamos prie tyrimo veiksmų situacijų, t. y. apibūdina susiklosčiusias loka-
lias padėtis daugiausia iš taktinių pozicijų. Taktinius pareigūnų veiksmų
ypatumus konkrečios sulaikymo situacijos sąlygomis lemia įvairūs veiks-
niai: teisiniai, psichologiniai, informaciniai, darantys pagrindinį poveikį
šiai procesinio veiksmo situacijai formuoti.

Būtina skirti procesinio veiksmo situacijas ir įtariamojo suėmimo situacijas. Įtariamojo suėmimo situacijos lemia tiesioginio suėmimo, kaip jėgos poveikio sulaikant įtariamąjį, organizavimo veiksmų taktiką. Procesinio veiksmo situacijos daro poveikį visai veiksmų, priskiriamų įtariamojo sulaikymui, sistemai, be to, įtakos sričiai priskiriama ne tik taktika, bet ir procesiniai bei materialūs teisiniai šio procesinio veiksmo įvykdymo ypatumai.

Procesinio veiksmo situacijos. Galimi du situacijų, kuriomis vykdomas procesinis sulaikymo veiksmas, variantai: sulaikymas kaip bylos medžiagos nagrinėjimo rezultatas ir sulaikymas tiesiogiai aptikus veiką. *Sulaikymui remiantis surinktos medžiagos nagrinėjimo rezultatais* yra būdinga didelė duomenų apie įtariamąjį ir jo įvykdytą veiką apimtis, taip pat pakankamas laikas sulaikymo grupės paruošimui planavimas, taktikos parinkimas, situaciją atitinkantis materialinis techninis grupės aprūpinimas. Remiantis surinktų duomenų analize, priimamas sprendimas atlikti suėmimą, taikomos paruošiamosios ir aprūpinimo priemonės bei įvykdomas pats suėmimas.

Sulaikymas nusikaltimo darymo metu. Tiesioginis nusikalstamos veikos aptikimas dažniausiai vyksta pareigūnams (patruliams) vykdant profesinę veiklą. Toks sulaikymas praktiškai nepalieka laiko pasirengti sulaikymui. Tenka iškart priimti sprendimus ir rinktis veiksmų taktiką.

Abiejų tipų situacijos (ir sulaikymas remiantis surinktos medžiagos analize, ir sulaikymas nusikaltimo darymo metu) savo ruožtu skirstomos į kelis tipus.

Jei sulaikymas vykdomas remiantis surinktos medžiagos analize, galima įvardyti tokias situacijas pagal sudėtingumo laipsnį:

1. *Asmens, dėl kokių nors priežasčių esančio policijos pastate, sulaikymas.* Šioje situacijoje gali būti sulaikyti asmenys, kurie atvyko į apklausą kaip liudinininkai ir vykstant apklausai prisipažino įvykdę nusikaltimą arba apklausos metu tyrėjas gavo informaciją apie asmens įvykdytą nusikaltimą. Ši informacija gali būti gauta kartu su apklausa vykdant kitus tyrimo veiksmus arba taikant kriminalinės žvalgybos priemones. Esantis laisvėje asmuo taip pat gali savanoriškai atvykti, arba policijos pareigūnai gali atvesdinti jį į apklausą kaip įtariamąjį, o apklausai pasibaigus įtariamasis gali būti sulaikytas. Pasitaiko asmens sulaikymo atvejų po to, kai būna įformintas jo prisipažinimas nusikaltus.

2. *Asmens, esančio už policijos patalpos ribų, sulaikymas.* Tokio tipo situacijose galimi du situacijos vystymosi variantai: tiksliai įtariamojo buvimo vieta gali būti žinoma arba nežinoma tyrimo institucijoms. Antruoju atveju būtina taikyti taktinius metodus, skirtus surasti įtariamąjį: tikėtinių įtariamojo lankymosi vietų apėjimas arba jų paieška, pasalos organizavimas nustatčius konkrečią vietą ir kt. Šio tipo situacijose suėmimas ir pristatymas yra aiškiai skiriami kaip savarankiški įtariamojo sulaikymo veiksmų sistemos elementai.

3. *Sulaikymo pagrindų nustatymas po ikiteisminio tyrimą atliekančiam pareigūnui pateiktos kriminalinės žvalgybos medžiagos analizės.* Tokio tipo situacijų savitumas aiškinamas ypatinga medžiagos, gautos atliekant kriminalinės žvalgybos veiksmus (metu), pateikimo tvarka. Patį suėmimą pareigūno, atliekančio ikiteisminį tyrimą, nurodymu paprastai vykdo kriminalinės žvalgybos darbuotojai.

4. *Taktinė sulaikymo operacija.* Vykdamas sulaikymą, vienu metu su juo, taip pat po jo gali būti vykdomi kiti įvairūs tyrimo veiksmai ir taikomos kriminalinės žvalgybos priemonės, kurių tikslas yra bendros taktinės užduoties sprendimas: stebėjimas, asmeninė krata, sulaikymo vietos apžiūra, sulaikytojo patikrinimas. Šioje situacijoje sulaikymas kaip procesinis veiksmas vykdomas kaip tyrimo veiksmų, kriminalinės žvalgybos, patikrinimo ir kitų priemonių bei veiksmų, vadinamų taktine operacija, kompleksas.

5. *Sulaikymas vykdamas kitą taktinę operaciją.* Sulaikymas gali būti kitų taktinių operacijų elementas, atliekantis svarbias, o daugeliu atvejų ir lemiamas funkcijas tyrime („Sulaikymas su įkalčiais“, „Sulaikymas karštais pėdsakais“, „Paieška“ ir kt.). Ypatingą šio sulaikymo situacijos pobūdžio sudėtingumą lemia didelis naudojamų jėgų ir priemonių mastas, būtinybė užtikrinti kruopščiai suderintą visų dalyvių bendradarbiavimo mechanizmą, visų taktinės operacijos veiksmų ir priemonių tarpusavio ryšys¹⁵⁶.

Sulaikymas nusikaltimo darymo metu situacijos skirstomos į šiuos tipus:

1. Pareigūnas, turintis teisę vykdyti sulaikymą, asmeniškai stebi veiksmus, liudijančius, kad asmuo įvykdė nusikaltimą (BPK 141 str. 1 d.). Daž-

¹⁵⁶ Белкин, Р. С. Курс криминалистики. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва: Юрист, 1997, с. 216.

nai nelieka laiko pareigūnų iškviešti ir laukti, tad pareigūnas savarankiškai atlieka suėmimą. Tyrėjas (ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras) vietoje nustato, ar yra pagrindas sulaikyti įtariamąjį, ir atlieka procesinį sulaikymo įforminimą.

2. *Asmuo sulaikomas kitų asmenų nusikaltimo įvykdymo metu.* Šiuo atveju nusikaltėlio suėmimą vykdo asmenys, kurie nėra įgalioti atlikti procesinio sulaikymo įforminimo. Sulaikytas nusikaltėlis pristatomas pas tyrėją (prokurorą), kuris nustato, ar yra pagrindas įvykdyti sulaikymą, ir atlieka jo procesinį įforminimą.

3. *Asmens sulaikymas neturint pakankamai duomenų apie tai, ar įvykdytoje veikoje yra nusikaltimo sudėties elementų.* Po tiesioginio sulaikomojo veiksmų, sukeliančių pagrįstų abejonių asmens veiksmų teisėtumu, taip pat suteikiančių galimybę manyti, kad veika yra baudžiama bausme, stebėjimo sulaikytasis pristatomas į vidaus reikalų institucijas. Po įvykdytos veikos teisinio įvertinimo, aptikus nusikaltimo sudėties, numatytos specialioje BK dalyje, elementų, pradedamas ikiteisminis tyrimas ir atliekamas įtariamojo sulaikymo procesinis įforminimas, jis uždaromas į sulaikytųjų laikymo vietas. Priešingu atveju asmuo turi būti paleistas. Šio pobūdžio situacija atsiranda, kai policijos pareigūnams neaiškus įvykdytų veiksmų pobūdis. Kai nėra abejonių dėl neteisėto veikos pobūdžio, atsižvelgiant į kai kuriuos kitus esamus ar nesamus papildomus požymius, ji gali būti kvalifikuojama ir kaip nusikaltimas, ir kaip administracinis teisės pažeidimas.

Įtariamojo sulaikymo situacijos gali būti skirstomos remiantis įvairiais pagrindais:

1) atsižvelgiant į tai, ar yra laiko pasirengti sulaikymui, skirstoma į sulaikymą be išankstinio pasirengimo, turint ribotą laiką pasirengimui ir sulaikymą, vykdomą po išsamaus pasirengimo. Sulaikymo be išankstinio pasirengimo būtinybė atsiranda atsitiktinai aptikus nusikalstamą veiką arba atsitiktinai sutikus ieškomą asmenį. Antroji situacija ypač akivaizdžiai pasireiškia tiriant nusikaltimus karštais pėdsakais: kai vidaus reikalų institucijos budėtojų padaliniui iš nukentėjusiųjų ar liudininkų pateikiamas pranešimas apie nusikaltimą; kai būna nuspaustas „aliarmo mygtukas“; suveikus signalizacijai ir pan. Išsamus pasirengimas atliekamas nustačius, kad yra sulaikymo pagrindas analizuojant baudžiamosios bylos medžiagą,

taip pat vykdant sulaikymą taktinės operacijos metu. Tam tikras laiko rezervas būna ir šiais atvejais: gavus pareiškimą iš piliečių arba žvalgybinės informacijos apie pasislėpusio nusikaltėlio buvimo vietą; gavus nurodymą surasti ir areštuoti besislapstantį nusikaltėlį; gavus informaciją apie nusikalstamų elementų susibūrimą tam tikroje vietoje;

- *pagal nusikaltėlių informuotumo apie būsimą sulaikymą laipsnį* galima įvardyti laukiamą sulaikymą, netikėtą sulaikymą, taip pat sulaikymą naudojant taktinius veiksmus ir technines priemones nusikaltėlių dėmesiui atitraukti, taikomą esant bet kokiam nusikaltėlių informuotumo apie teisėsaugos institucijų planus laipsniui;
- *pagal teisėsaugos institucijų informuotumo laipsnį* sulaikymą galima skirstyti į: asmens, apie kurį žinoma visa informacija; kai yra nustatyta tik asmens asmenybė; nežinomo nusikaltėlio sulaikymą (šiam sulaikymui būdinga didžiausias taktinės rizikos lygis tokio pobūdžio situacijose);
- *pagal sulaikymo laiką* jis gali būti vykdomas ir šviesiu paros metu (dieną), ir tamsiu (naudojant naktinio matymo prietaisus arba apšvietimo technines priemones);
- *pagal sulaikomųjų skaičių* sulaikymas gali būti vieno asmens ir grupinis. Grupinis sulaikymas gali būti vykdomas sulaikant visus grupės narius vienu metu bendrai, sulaikant grupės narius vienu metu atskirai (grupės narius, esančius skirtingose vietose, arba dirbtinai padalijus grupę į smulkesnius kovinius vienetus) ir sulaikant grupės narius nuosekliai. Ypatinga grupinio sulaikymo rūšis yra tam tikro skaičiaus asmenų, nesusibūrusių į grupę, sulaikymas masinių riaušių metu;
- *atsižvelgiant į suėmimo dalyvaujančias pajėgas*, sulaikymas gali būti žinybinis (VRM ir kt.), dalyvaujant tyrėjui arba be jo, pritraukiant kitus proceso dalyvius (nukentėjusįjį, liudininkus), naudojant pagalbines jėgas ir priemones (visuomenines formuotes; kariuomenes junginius ir kt.);
- *atsižvelgiant į teisėsaugos institucijų pareigūnų veiksmų atvirumą*: atviras ir užmaskuotas sulaikymas;
- *atsižvelgiant į nusikaltimo įvykdymo stadiją*, kurios metu vykdomas sulaikymas: suėmimas ruošiantis nusikaltimui, kėsinantis įvykdyti nusikaltimą arba po nusikaltimo įvykdymo;

- *atsižvelgiant į įvykdyto vietą*: sulaikymas patalpoje (įtariamąjo gyvenamojoje ar darbo vietoje); lauke; visuomeninėse vietose; transporte (geležinkelio, vandens, oro ar autotransporte); įvairiose vietovėse (miške, lauke, kalnuose, raižytose vietovėse sąlygomis ir kt.). Sulaikymas pagal paieškos nurodymą gali būti vykdomas trimis skirtingomis situacijomis: sulaikymas asmens, besislapstančio vykdytojų aptarnaujamoje teritorijoje; sulaikymas pasitinkant nusikaltėlį, atvykstantį transportu (priemiestiniu arba tarp miestiniu); vykstančio pravažiuojančiu transportu nusikaltėlio sulaikymas;
- *atsižvelgiant į surengtą pasipriešinimą*: nekonfliktinėje situacijoje (nusikaltėliui besąlygiškai paklūstant teisiniams reikalavimams); surengus neginkluotą pasipriešinimą; surengus aktyvų ginkluotą pasipriešinimą; nusikaltėlių, paėmusių įkaitus, sulaikymas;
- *atsižvelgiant į teisinį režimą šioje teritorijoje*: sulaikymas įprastinio teisinio režimo; ypatingosios padėties teisinio režimo; karinės padėties teisinio režimo sąlygomis;

8.2. Atskirų nusikaltėlių kategorijų sulaikymo taktikos ypatumai

Ginkluotų nusikaltėlių sulaikymas. Piliečiai, neteisėtai turintys su savimi šaltuosius ar šaunamuosius ginklus, sprogstamuosius įtaisus, sprogstamąsias ar nuodingas medžiagas (toliau – ginkluoti nusikaltėliai), paprastai yra pasirengę naudoti juos pagal paskirtį. Todėl ginkluotų nusikaltėlių sulaikymas yra gana sudėtingas. Ypač pavojingi nusikaltėliai, ginkluoti automatiniais ginklais arba sprogdinimo įtaisais. Papildomi veiksniai, didinantys ginkluotų nusikaltėlių pavojų juos sulaikant, yra:

- laiko paruošti suėmimo operaciją stoka;
- būtinybė įvykdyti sulaikymą iš pirmo karto ir neleistinumai atlikti kelis sulaikymo bandymus;
- padidėjęs pavojus aplinkiniams ir patiems sulaikantiesiems; reali galimybė susidurti su aktyviu ginkluotu nusikaltėlių pasipriešinimu.

Nurodyti veiksniai nulemia didesnius reikalavimus pareigūnų, dalyvaujančių suimant nusikaltėlius, paruošimui. Pareigūnai turi būti profesionalūs, turėti gerą psichologinį pasirengimą, žinių apie ginkluotų nusikaltėlių sulaikymo teisinius pagrindus ir taktinius ypatumus.

Sulaikant ginkluotus nusikaltėlius, teisės aktai leidžia taikyti teisėsauogos institucijų pareigūnams specialias priemones ir ginklus.

Daug dėmesio sulaikant ginkluotus nusikaltėlius turi būti kreipiama į parengiamąjį etapą. Renkant informaciją, ypatingą reikšmę turi duomenys apie nusikaltėlio turimų ginklų skaičių ir rūšis, duomenys, liudijantys, kad jie gali būti paruošti panaudoti pagal paskirtį, duomenys apie nusikaltėlio buvimo vietą ir vietovės ar patalpos, kurioje jis yra, planas, duomenys apie netoli esančias slėptuves. Remiantis gautais duomenimis, nustatoma kiekybinė ir kokybinė asmenų, dalyvaujančių sulaikant, sudėtis. Dėl padidėjusios rizikos, iškylančios sulaikant ginkluotą nusikaltėlį, labai padidėja pareigūnų skaičius suėmimo grupėje.

Mažiausiai pavojingas ir patiems sulaikantiesiems, ir aplinkiniams bus ginkluoto nusikaltėlio, nepasirengusio priešintis, sulaikymas. Tam reikia kiek įmanoma labiau išnaudoti netikėtumo poveikį ir, slapta priartėjus prie nusikaltėlio, blokuoti jam rankas, atimant iš jo galimybę ištraukti ir panaudoti ginklą. Siekiant slapta priartėti, galima naudoti maskuotę, taip pat taktines priemones, nukreipiančias nusikaltėlio dėmesį.

Tuo atveju, jei vis dėlto netikėtas suėmimas nepavyko ir nusikaltėliai surengė aktyvų ginkluotą pasipriešinimą, tam, kad būtų galima užtikrinti pašalinių piliečių saugumą, sulaikymo vieta apsupama ir blokuojama. Atsižvelgiant į nusikaltėlio turimo ginklo tipą, blokavimo zonos apjuosimas konkrečiais atvejais gali skirtis, tačiau bet kuriuo atveju paprasti piliečiai turi būti už šaudymo prisitaikius ir kitų ginklų naikinamųjų veiksmų ribų. Ginkluotų nusikaltėlių sulaikymo taktika tokiu atveju parenkama atsižvelgiant į susiklosčiusią situaciją ir turimą informaciją apie nusikaltėlį. Literatūroje rekomenduojama sulaikyti nusikaltėlius, surengusius aktyvų ginkluotą pasipriešinimą, vykdant specialią operaciją ir naudojant (kai kuriais atvejais) net kovinę techniką. Šis pasiūlymas tinka tik stambioms neteisėtoms formuotėms ir teroristinėms grupėms sulaikyti (ypač išlaisvinant įkaitus).¹⁵⁷ Ginkluotiems nusikaltėliams sulaikyti būtina naudotis specialiai sukurtų teisėsaugos institucijų padalinių paslaugomis, pvz., pasitelkiant specialiųjų operacijų rinktinę „Aras“.

¹⁵⁷ Каледин, Р. А. О содержании понятия тактическая операция. Тактические операции и эффективность расследования. Межвуз. сб. науч. тр. Свердловск: Свердловский юр. ин-т., 1986, с. 34–39.

Jei ginkluotas nusikaltėlis paėmė įkaitus, būtina surengti su juo derybas, siekiant įtikinti jį pasiduoti savanoriškai. Derybos turi vykti dalyvaujant profesionaliam psichologui. Galima pakviesti į derybas nusikaltėlio giminaičius. Nusikaltėlio sulaikymo veiksmai pradedami, jei derybos buvo nesėkmingos arba vienu metu su derybomis.

Šiuolaikiniam pasaulinės bendruomenės raidos etapui būdingas terorizmo pavojus. Ypač pastaraisiais dešimtmečiais paplito vadinamasis „bombų“ terorizmas. Atsirado poreikis, kad kriminalistai sukurtų rekomendacijas, nurodančias, kaip užkirsti kelią teroristiniams aktams, sulaikyti nusikaltėlius.

Sulaikant nusikaltėlius labai svarbu nedelsiant reaguoti į pranešimus apie ruošiamus, vykdomus arba įvykdytus teroristinius aktus. Būtina ne tik užkirsti kelią teroristiniam aktui, bet ir sulaikyti nusikaltėlį. Nusikaltėlio suėmimo ir sulaikymo metodai turi blokuoti bet kokią galimybę paleisti sprogdinimo prietaisą. Labai svarbus tolesnis specialiųjų techninių prietaisų parengimas ir tobulinimas: kompaktinių prietaisų, blokuojančių radijo signalą arba išvedančių iš rikiuotės elektros įrenginius, tikslųjų prietaisų, skirtų aptikti sprogstamąsias medžiagas ir metalus, specialiųjų priemonių, būtinų nusikaltėlio imobilizavimui ar sužalojimui be mirtinos baigties užtikrinti. Būtina išaiškinti teroristą dar tik prieinant prie teroristinio akto objekto. Todėl policijos pareigūnams rekomenduojama (ypač saugant vietas, kuriose susitelkę daug žmonių) kreipti dėmesį į įtartina elgesį, neadekvačius veiksmus, sukaustytą eiseną ir gestus, dideles ar sunkias rankines praeivių rankose.

Pastaruoju metu didelę reikšmę įgauna religinio fanatizmo, ypač teroristų mirtininkų problema. Padažnėjo moterų naudojimo tokioms akcijoms vykdyti atvejai. Užkertant kelią tokiems teroristiniams aktams, reikia atsižvelgti į tai, kad teroristas yra pasirengęs mirčiai ir pasistengs tai darant sužaloti kuo daugiau žmonių. Jei negalima sulaikyti teroristo mirtininko nesukeliant neproporcingo pavojaus aplinkiniams piliečiams ir bombos detonavimo pavojaus, būtina sunaikinti nusikaltėlį.

Nusikalstamų grupių sulaikymas. Nusikalstamos grupės tampa vis labiau organizuotos. Pasipriešinimas tampa vis įvairesnis – nuo aktyvaus (įskaitant ginkluotą) pasipriešinimo iki korumpuotų ryšių valstybės valdžios ir teisėsaugos institucijose naudojimo.

Siekiant pasirinkti tinkamiausią sulaikymo taktiką, būtina turėti tikslią informaciją apie grupės pobūdį. Baudžiamasis kodeksas skirsto grupes pagal organizuotumo laipsnį (asmenų grupė, asmenų grupė, susitarusi iš anksto, organizuota grupė, nusikalstamas susivienijimas). Žinoma, kuo aukštesnis grupės organizuotumo lygis, tuo didesnis laukia pasipriešinimas. Sulaikydami nusikalstamos bendrijos vadovus, teisėsaugos institucijų darbuotojai gali susidurti net su tiesiu operacijos draudimu iš tiesioginių arba aukštesniųjų vadovų pusės. Todėl ypač reikšmingas tampa ne tik išorinės (nuo pašalinių asmenų), bet ir vidinės (nuo policijos pareigūnų, nedalyvaujančių tyrime) konspiracijos laikymasis.

Prognozuojant pasipriešinimo pobūdį ypač svarbu nustatyti pagrindinės grupės veiklos kryptį. Yra didesnė tikimybė, kad bendros kriminalinės grupės parodys aktyvų pasipriešinimą suėmimui. Ekonominės krypties grupės dažniau pasikliauja papirkimu ir korumpuotais ryšiais.

Po grupės krypties nustatymo svarbią reikšmę įgyja jos hierarchijos ir struktūros nustatymas, ar joje yra oponuojančių vadovui asmenų, potenciali „silpnoji grandis“, vidinių konfliktų.

Aptikus potencialų maištininką, būtina imtis visų priemonių, siekiant įtikinti jį bendradarbiauti. Turėdami informatorių grupės viduje, pareigūnai gali laiku gauti išsamią informaciją apie grupės veiklą. Padedant informatoriui į grupę gali būti įtrauktas slaptas kriminalinės žvalgybos darbuotojas. Padedant asmenims, „dirbantiems“ grupės viduje, gali būti surinkta išsami kriminalinės žvalgybos informacija, grupė gali būti išardyta, atliktas dezinformavimo darbas. Padedant šiems asmenims, grupę galima įvilioti į spąstus, įvykdyti sulaikymą iš anksto parengtomis sąlygomis, kurios yra palankiausios suėmimo grupei ir užtikrina, kad bus paralyžiuotas nusikalstamos grupės pasipriešinimas.

Informacijai gauti taip pat gali būti naudojama artimiausia nusikaltėlių aplinka (draugai, giminaičiai, kaimynai, sugyventiniai ir kt.). Daugelis nusikalstamų grupių narių negali išlaikyti paslapyje duomenų apie sėkmingus neteisėtus veiksmus.

Galimi trys nusikalstamos grupės sulaikymo variantai:

- laipsniškas visų jos narių sulaikymas;
- vienalaikiai individualūs sulaikymai;

- vienalaikis grupinis sulaikymas.

Laiapsniškai sulaikant grupės narius būtina nustatyti sulaikymo nuoseklumą. Teigiamas poveikis sulaikant grupę pradedant nuo jos žemutinės grandies, yra mažesnis pasipriešinimas ir didesnė įrodomosios informacijos apie nusikalstamą veiklą apimtį gavimas, nei sulaikant lyderį. Tačiau šiuo atveju prarandamas netikėtumo poveikis. Grupės vadovas žinos apie grupės tyrimo pradžią ir galės imtis priemonių, siekiant nuslėpti nusikalstamos veiklos pėdsakus ir parengti pasipriešinimo priemones, pvz., pasislėpti. Todėl nepaisant suėmimo operacijos sudėtingumo, vykdant vienalaikį sulaikymą pirmiausia reikia sulaikyti grupės vadovaujančią grandį.

Taip pat taktiškai veiksmingas bus grupės suskaidymo ir vienalaikio jos narių sulaikymo po vieną ar mažomis grupėmis priemonių taikymas. Tam galima naudoti ir natūraliai susiklosčiusią situaciją, ir taikyti tam tikras tokio suskaidymo priemones. Be to, būtina pašalinti galimybę grupės nariams susitikti ir prieš, ir po sulaikymo.

Jei grupinio sulaikymo nepavyksta išvengti, būtina užtikrinti didelę policijos pareigūnų kiekybinę persvarą, vykdant taktinę operaciją. Jei yra galimybė, nusikalstamą grupę reikia sulaikyti tuo momentu, kai jos nariai nėra pasirengę priešintis, jų dėmesys nukreiptas į ką nors, arba dėl kokios nors priežasties jie paliko ginklus kitoje vietoje. Suėmimo grupės veiksmai turi pasižymėti ypatingu tikslumu, greičiu ir ryžtingumu.

Asmenų, kenčiančių nuo psichikos ligų, sulaikymas. Dažnai tiriant nusikaltimus pareigūnams tenka susidurti su asmenimis, kenčiančiais nuo įvairaus pobūdžio psichikos sutrikimų.

Abejonių dėl nusikaltėlio psichinės sveikatos gali kilti tyrėjui gavus informacijos apie nusikalstamo kėsinosi mechanizmą, nusikaltimo objektą ir nusikaltėlio elgesį vykdant visuomenei pavojingą veiką. Psichikos nukrypimai gali būti ir aiškiai išreikštų psichinių sutrikimų, ir kitų pakitusios sąmonės būklių, patologijų, anomalių emocinių psichikos būklių (afektas) ir kt., pobūdžio.

Asmenys, turintys psichikos anomalijų, yra:

- a) lėtiniai alkoholikai;
- b) epileptikai;

- c) asmenys, besiskundžiantys kaukolės ar smegenų traumų liekamaisiais reiškiniais;
- d) asmenys, patiriantys reaktyvinę būklę (psichogeninės reakcijos), kurioms būdingi laikini, grįžtamojo pobūdžio psichikos veiklos sutrikimai, atsirandantys dėl dvasinių traumų;
- e) asmenys, kenčiantys nuo psichofizinio infantilizmo.

Riba tarp psichikos sveikatos ir nukrypimo yra labai siaura. Anomalios elgesio formos ir tam tikri psychopatologinio pobūdžio simptomai kartais gali pasireikšti ir visiškai psichiškai sveikiems žmonėms kaip reakcija į emocines stresines situacijas. Tačiau tai ne patologija, o tik didžiulės psichinių žmogaus funkcijų pasireiškimo įvairovės įrodymas. Taip pat reikia atsižvelgti į tai, kad panašios pasekmės ir reakcijos gali būti susijusios su ligotomis psichikos sutrikimų ir neligotomis psichikos bei kitų žmogaus organizmo būsenomis.

Skiriamasis asmenų, kenčiančių nuo psichikos anomalijų, bruožas yra jų elgesio sulaikymo metu neapibrėžtumas. Tokių asmenų sulaikymas gali sukelti neadekvačią nusikaltėlių reakciją į teisės saugos institucijų darbuotojų veiksmus, nemotyvuotus poelgius, agresijos protrūkius arba, atvirkščiai, sustingimo būseną, sulėtėjusias reakcijas.

Ne visada žmogaus psichikos nukrypimą galima aptikti be specialios apžiūros. Daugeliu atveju pernelyg didelis žiaurumas, nemotyvuota agresija, nelogiški reikalavimai gali liudyti apie tai, kad žmogus turi psichikos nukrypimų.

Nepaisant to, kad universitetuose mokomasi teisės psichologijos ir teismo psichiatrijos, ikiteisminio tyrimo pareigūnas paprastai neturi pakankamai specialių žinių apie žmogaus psichiką. Todėl kilus abejonėms dėl tiriamojo psichikos būklės, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi pasinaudoti specialistų – psichologų arba psichiatrių – pagalba. Nurodytų mokslo sričių specialistai gali suteikti pareigūnui didelę pagalbą vykdant sulaikymą: konsultacinę, prognostinę, komunikacinę.

Konsultacinė pagalba – tai rekomendacijų teikimas apie nusikaltėlio suėmimo vykdymo taktiką. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas kartu su specialistu nagrinėja apie nusikaltėlių turimą informaciją. Didelę reikšmę įgyja duomenys apie apžiūros ar gydymo psichoneurologinėje įstaigoje atlikimą, tai, kad

asmuo yra įrašytas į šių įstaigų įskaitą, dėl psichikos ligų turi invalidumą, yra atleistas nuo karinės prievolės arba demobilizacijos dėl nurodytų ligų, turi kaukolės ar smegenų traumų, yra atlikęs teismo psichiatrinę ekspertizę, pikt-naudžiauja alkoholinėmis, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis.

Prognostinę pagalbą sudaro galimų nusikaltėlio elgesio variantų prognozavimas. Tam galima naudoti nusikaltėlio profilio psichologinę analizę, aktuarinį ir klinikinį prognozavimą. Psichologinė nusikaltėlio profilio analizė atliekama remiantis duomenimis apie aplinką nusikaltimo vietoje, pačią nusikaltimo situaciją ir nusikaltėlio elgesį. Aktuarinis (statistinis) pavojaus prognozavimas atliekamas remiantis statistiniais duomenimis apie nusikaltėlį. Klinikinis (subjektyvus) prognozavimas atliekamas atsižvelgiant į psichiatrų nuomonę apie tiriamojo būklę¹⁵⁸.

Komunikacinė specialisto pagalba naudojama vedant derybas su nusikaltėliu.

Veiksmingai naudojant psichologijos ir psichiatrijos žinias, gali gero- kai sumažėti pavojus sulaikant nusikaltėlį, kenčiantį nuo psichikos nukrypimų. Suėmimo taktika gali remtis duomenimis apie konkrečią įtariamojo psichikos anomaliją. Tokiu būdu, pažadėjus suteikti saugią slėptuvę persekiojimo manijos atveju, apsimetus, kad palaikote didybės maniją, panaudojus duomenis apie konkrečias supančios aplinkos sąlygas (garsų, kvapų, spalvų ir t. t. kombinaciją), kurie sukelia šiam nusikaltėliui sąstingį, galima įvykdyti nekonfliktingą sulaikymą. Sulaikant asmenis, kenčiančius nuo psichikos nukrypimų, gana sėkmingai gali būti naudojamos neurolingvistinio programavimo technologijos.

Taip pat svarbu parinkti tinkamą sulaikymo momentą. Asmenis, kenčiančius nuo maniakinės depresinės psichozės, saugiau sulaikyti depresinės ligos stadijos metu. Reikia atsižvelgti į tai, kad net asmuo, kenčiantis nuo psichikos sutrikimų, negali būti nuolat įaudrintas, agresyvus. Nervinė įtampa turi atslūgti, atsirasti sąstingio būklė. Jei leidžia sulaikymo aplinkybės, reikia sulaukti šio momento ir būtent tada įvykdyti suėmimą.

¹⁵⁸ *Криминалистика*. Т. 2. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. Учебник для работников уголовного розыска. Под ред. А. Г. Филиппова и А. А. Кузнецова. Омск, 1993; с. 325; *Криминалистика*. Учебник под ред. Е. П. Ищенко. Москва: ЛексЭст, 2003; *Криминалистика*. Учебник под ред. А. Г. Филиппова. 3-е изд. перераб. Москва: Спарк, 2004, с. 327–337.

Tuo atveju, jei asmuo yra pavojingas aplinkiniams, sulaikymą dažnai tenka vykdyti nelaukiant palankių sąlygų. Asmenų, kenčiančių nuo psichikos anomalijų, fizinės galimybės dažnai smarkiai padidėja. Afekto protrūkiai ir neadekvati reakcija sukelia didelį pavojų aplinkiniams. Todėl vykdant tiesioginį suėmimą reikia laikytis ypatingo atsargumo. Negalima tikėtis, kad pamatęs, jog policijos pareigūnai turi kiekybinį ir ginkluotės pranašumą, nusikaltėlis, turintis psichikos nukrypimų, būtinai nustos priešintis.

Pareigūnų sulaikymas. Pareigūnų sulaikymas paprastai atliekamas taktinės operacijos „Sulaikymas su įkalčiais“ forma. Tai paaiškinama tuo, kad, nepaisant atskirų atvejų, kai pareigūnai įvykdo bendro kriminalinio pobūdžio nusikaltimus, dažniausiai šios kategorijos asmenys vykdo veikas, numatytas Lietuvos Respublikos BK 33 skyriaus „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams“. Pareigūnų sulaikymas retai vyksta jiems aktyviai priešinant. Todėl jį galima vadinti nekonfliktiniu. Paprastai pareigūnai daugiau pasikliauja savo ryšiais nei aktyviu pasipriešinimu naudojant jėgą.

Kai kurių kategorijų pareigūnams dėl jų ypač svarbių tarnybinių funkcijų vykdymo įstatymų leidėjas numatė specialias sąlygas ir ypatingą (sudėtingesnę) sulaikymo tvarką arba neleistinumą atlikti procesinius veiksmus šių asmenų atžvilgiu.

Sulaikant įtariamąjį, rekomenduotina veikti ryžtingai, griežtai, bet teisėtai ir tinkamai. Kalbėti reikia reikliai, ramiu tonu. Sulaikymo metu būtina stebėti sulaikomojo veiksmus, judesius. Jei tenka įtariamąjį vyti, būtina po sulaikymo patikrinti bėgimo maršrutą, siekiant surasti galbūt išmestus įkalčius. Persekiojant asmenį būtina prisiminti asmenis, kuries galės liudyti apie asmens pasitraukimą iš įvykio vietos. Sulaikius asmenį būtina prisiminti, kad rekomenduotina pirma uždėti antrankius, o tik po to atlikti asmens apžiūrą ar kratą.

Sulaikytąjį rekomenduotina apklausti sulaikymo vietoje. Nuvežus sulaikytąjį į policijos įstaigą, surašomas išsamus tarnybinis pranešimas, kuriame aprašomas įvykis, smulkiai išdėstant, kaip elgėsi asmuo sulaikymo metu, kas pas jį rasta ir panašiai.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokia yra sulaikymo sąvoka?
2. Kokias žinote sulaikymų rūšis?
3. Kokie yra pagrindiniai sulaikymo etapai?
4. Išvardykite sulaikymų dalyvius.
5. Apibūdinkite pasirengimą sulaikymui.
6. Kokie yra taktiniai sulaikymo būdai?
7. Kokie yra psichologiniai sulaikymo ypatumai?

Rekomenduojama literatūra:

1. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985.
2. Weinreb, L. L. *The Law of Criminal Investigation: A Book for Law Enforcement Personnel*. Cambridge, Ballinger Publ. Co., 1982. XV.
3. Аверьянова, Т. В., et al. *Криминалистика*. Учебник для вузов. Москва: НОРМА-ИНФРА, 1999.
4. Веретенников, И. А. *Задержание подозреваемого как комплексный правовой институт*. Автореф.-дис. ...к.ю.н. Юридический институт МВД России. Москва, 2001.
5. Волков, А. С. *Особенности тактической операции «Задержание подозреваемого (подозреваемых) и освобождение похищенного человека»*. Вестник криминалистики. Отв. Ред. А.Г. Филиппов. Вып. 1 (9). Москва: Спарк, 2004.
6. Кондрашова, О. В. *Краткая характеристика института задержания преступника*. Сборник научных трудов. Выпуск 2. Москва: Академия права и управления, 2001.
7. *Криминалистика*. Т. 2. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. Учебник для работников уголовного розыска. Под ред. А. Г. Филиппова и А. А. Кузнецова. Омск, 1993.
8. *Криминалистика*. Учебник под ред. Е. П. Ищенко. М., 2003; *Криминалистика*. Учебник под ред. А. Г. Филиппова. 3-е изд. перераб. М., 2004.
9. Ретюнских, И. А. *Процессуальные проблемы задержания лица по подозрению в совершении преступления*. Автореф.-дис. ... к.ю.н. Уральский юридический институт МВД РФ. Екатеринбург, 2001.
10. Труханов, Н. И. *Тактика задержания участников преступных групп*. Авто- реф.-дис. ... к.ю.н./ Санкт-Петербургский ун-т МВД России. СПб., 2001.

9 SKYRIUS

LYGINAMŪJŲ PAVYZDŽIŲ PAĖMIMO TAKTIKA

9.1. Lyginamieji pavyzdžiai ikiteisminiame tyrime – samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai

Siekiant nustatyti nusikalstamai veikai reikšmingas aplinkybes yra naudojamos specialiosios žinios, kurios baudžiamajame procese pasitelkiamos atliekant objektų tyrimus ir ekspertizes. Jų metu atliekami tyrimai skirstomi į:

- diagnostinius;
- klasifikacinius;
- identifikacinius, kuriuos atliekant yra reikalingi lyginamieji pavyzdžiai. Šiuos tyrimus pagal identifikuojamąjį objektą galima skirstyti į objektų ir asmenų.

Asmens identifikaciniam tyrimui reikalingų pavyzdžių paėmimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos BPK 144 straipsnis.

Kriminalistikoje lyginamieji pavyzdžiai pagal susidarymo laiką baudžiamosios bylos pradėjimo atžvilgiu skirstomi į:

- laisvuosius pavyzdžius – užsifiksavę arba susiformavę iki baudžiamosios bylos, kurioje jie bus panaudoti atliekamiems tyrimams, pradėjimo;
- sąlygiškai laisvieji – susiformavę arba padaryti, pvz., rašysenos, vaizdo įrašai, jau pradėjus baudžiamąją bylą;
- eksperimentiniai pavyzdžiai – kurių skiriamasis bruožas yra tai, kad tiksliai žinomos sąlygos, kuriomis jie buvo gauti. Jų esmę sudaro šių pavyzdžių patikimumas, kad jie gauti iš tikrinamojo objekto. Šie pavyzdžiai yra žinomomis sąlygomis specialiai atlikto veiksmo, kuris gali būti pakartotas, rezultatas.

Eksperimentinių pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas – tai procesinės prievartos priemonė, kurios metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras, asmeniškai arba pasitelkdamas specialisto kriminalisto ar kitos srities specialisto pagalbą, paima iš asmens lyginamajam

tyrimui reikalingus eksperimentinius lyginamuosius pavyzdžius. Šios prievartos priemonės esmė yra tai, kad jos metu gauti rezultatai toliau naudojami kitiems tyrimams atlikti. Įstatymas neduoda išsamaus pavyzdžių, kurie gali būti paimti iš asmens, sąrašo.

Subjektus, iš kurių gali būti paimti palyginamieji pavyzdžiai, įstatymas skirsto į dvi grupes:

- nukentėjusysis, liudytojas – iš jų pavyzdžiai imami tik esant būtinumui patikrinti, ar šie asmenys nepaliko pėdsakų ant objektų ar įvykio vietoje;
- įtariamasis – šiems asmenims jokie apribojimai netaikomi.

Jeigu asmuo savanoriškai sutinka duoti lyginamuosius pavyzdžius, yra surašomas tik lyginamųjų pavyzdžių paėmimo protokolas pagal Lietuvos Respublikos BPK 179 str. reikalavimus. Jeigu asmuo geranoriškai atsisako duoti palyginamuosius pavyzdžius, prokuroras turi priimti motyvuotą nutarimą, kuris asmeniui yra privalomas. Jeigu asmuo ir susipažinęs su nutarimu atsisako duoti pavyzdžius, kai kurie pavyzdžiai iš jo gali būti paimti prievarta, tačiau net ir tokiu atveju prieš asmenį negalima taikyti veiksmų, kurie yra pavojingi sveikatai arba įžeidžia žmogaus orumą.

Laisvieji ir sąlygiškai laisvieji pavyzdžiai gali būti gauti atliekant kitus tyrimo veiksmus.

9.2. Lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktikos pagrindai ikiteisminiame tyrime

Tyrėjas ar prokuroras, pripažinęs, kad svarbioms bylos aplinkybėms išsiaiškinti reikia atlikti identifikacinį tyrimą, pradeda pasirengimą šiam veiksmui atlikti. Pasirengimas šiam veiksmui atlikti yra kompleksas kriminalistinių organizacinių priemonių, kurių sudėtingumas priklauso nuo paimamo palyginamojo pavyzdžio rūšies: reikės specialių kriminalistinių techninių priemonių ar pasikviesti į pagalbą specialistą kriminalistą arba specialistą tos srities, kurios tyrimams rengiami lyginamieji pavyzdžiai, o gal užteks tik pasikonsultuoti su juo dėl pavyzdžių paėmimo metodikos.

Tyrėjui renkantis tam tikrų, pvz., rašysenos, palyginamųjų pavyzdžių paėmimo iš gyvų asmenų momentą, reikia atsižvelgti į žmogaus fizinę,

psichinę būklę bei suinteresuotumą duoti pavyzdžius. Reikia turėti omenyje, kad asmuo gali atsisakyti geranoriškai duoti pavyzdžius. Tyrėjui reikėtų planuoti, kiek laiko užims pavyzdžių paėmimas.

Įstatymas nereglamentuoja šio tyrimo veiksmo atlikimo vietos, tik nurodo privalomus dalyvius – tyrėją ir asmenį, kurio lyginamieji pavyzdžiai yra imami.

Dviejų rūšių lyginamųjų asmens pavyzdžių: rankų atspaudų ir pavyzdžio genetiniam tyrimui paėmimą, Baudžiamojo proceso kodeksas reglamentuoja atskiru straipsniu. BPK 156 str. reglamentuoja dar ir asmenų fotografavimą, filmavimą bei matavimą. Taigi šių pavyzdžių paėmimas yra prievartos priemonė, kuri taikoma šiems subjektams:

- įtariamajam – ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu;
- kaltinamajam – teismo nutartimi;
- kitiems asmenims, kai atsiranda su tyrimu susijusi būtinybė. Jei šie asmenys nesutinka geranoriškai, tokiai priemonei atlikti reikia prokuroro nutarimo.

Rankų atspaudai bei biologiniai pavyzdžiai gali būti panaudoti tiek tyrimams, tiek ir įtraukti į duomenų bazes. Asmens video- ir fotografiniai atvaizdai gali būti panaudoti asmenų atpažinimui iš fotoalbumų bei videojrašų kartotekos, o asmens matavimai gali būti panaudoti atliekant kitus tyrimo veiksmus.

Pasirengimas lyginamiesiems pavyzdžiams paimti

Pasirengimas šiam veiksmui atlikti yra kompleksas kriminalistinių organizacinių priemonių, tačiau kadangi šis straipsnis duoda išsamų lyginamųjų pavyzdžių sąrašą, tai pasirengimo procesas yra labiau apibrėžtas.

Rankų atspaudai turi būti pateikiami užfiksuoti daktiloskopinėse kortelėse. Šiems pavyzdžiams paimti geriau pasitelkti specialistą kriminalistą, kuris iškart galės įvertinti paimtų pavyzdžių tinkamumą tyrimams bei tinkamumą įvesti į daktiloskopinę duomenų bazę, nes jeigu atliekant objektų tyrimą paaiškės, kad pateikti lyginamieji pavyzdžiai yra padaryti netinkamai, tai vėl reikės kviesti asmenį pakartotinai padaryti lyginamuosius pavyzdžius, o asmeniui susižeidus pirštus gali tekti laukti, kol sugis

žaizdos, blogiausiu atveju net gali būti prarasta galimybė panaudoti šiuos atspaudus daktiloskopiniams tyrimams, nes jeigu būtų pažeisti gilieji plaštakos vidinio paviršiaus odos sluoksniai, – tokiu atveju odos papiliarinis raštas neatsinaujina, o toje vietoje susiformuoja randas. Dėl šios priežasties tokie lyginamieji pavyzdžiai turi būti imami nedelsiant, kad nebūtų prarasta galimybė atlikti daktiloskopinius tyrimus.

Pavyzdys genetiniam tyrimui gali būti imamas: kraujo – jo paėmimą geriau patikėti specialistui medikui; seilių – tam naudojamas specialus DNR pavyzdžio paėmimo paketas. Šį pavyzdį gali paimti ir tyrėjas, kuris yra apmokytas paimti šiuos pavyzdžius. Parenkant DNR tyrimo ar ekspertizės paskyrimo momentą reikia turėti omenyje, kad šiam tyrimui atlikti reikalingas netrumpas laiko tarpas.

Asmens fotografavimą bei filmavimą ir, jeigu reikia, matavimą geriau reikėtų patikėti specialistui, kuris labiau išmano kriminalistinius asmens fotografavimo ir filmavimo kartotekų sudarymui reikalavimus.

Lyginamųjų pavyzdžių paėmimo eigos ir rezultatų fiksavimas. Priešartas priemonių taikymo lyginamiesiems pavyzdžiams paimti eiga ir rezultatai fiksuojami veiksmo atlikimo protokole laikantis Lietuvos Respublikos BPK 179 str. numatytų reikalavimų. Protokolo aprašomojoje dalyje turi būti išsamiai aprašyta lyginamųjų pavyzdžių paėmimo tvarka. Šių priemonių išskirtinis bruožas yra tai, kad jų metu gaunami rezultatai – tam tikri materialūs objektai, kurie turi būti įtvirtinami laikantis tų rūšių lyginamųjų pavyzdžių procesinio įforminimo reikalavimų, pvz., daktiloskopuotas asmuo turi pasirašyti daktiloskopinėje kortelėje, būtinai turi būti nurodyta atspaudų padarymo data, daktiloskopinėje kortelėje turi pasirašyti daktiloskopavęs asmuo. Turi būti užtikrintas reikiamas biologinės kilmės palyginamųjų pavyzdžių saugojimas, kad nebūtų prarastos objekto savybės.

9.3. Lyginamųjų pavyzdžių ėmimas ir rezultatų fiksavimas

9.3.1. Rankų atspaudų lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika

Rankų atspaudų lyginamajam tyrimui paėmimas vadinamas daktiloskopavimu. Daktiloskopavimas – tai eksperimentinių žmogaus plaštakos vidinio paviršiaus: delnų ir pirštų, atspaudų paėmimas siekiant pa-

naudoti juos lyginamajam tyrimui, daktiloskopinei registracijai bei asmens tapatybei nustatyti.

Daktiloskopuojami gali būti:

- gyvi asmenys;
- žmonių lavonai.

Daktiloskopavimas pagal jo paskirtį ir tikslus skirstomas į:

- tradicinį, kuris daromas asmens identifikavimo ir registravimo tikslais;
- specialųjį, kuris daromas tik lyginamojo tyrimo tikslais ir atliekamas plaštakos dalių atspaudams, kurių tradicinio tyrimo metu negaunama, padaryti.

Tradicionis daktiloskopavimas.

Rankų atspaudai lyginamajam tyrimui turi būti daromi ant specialios formos blanko, kuris vadinamas daktiloskopine kortele.

Daktiloskopinė kortelė – tai nustatytos formos A4 formato blankas, jo abiejose pusėse yra išskirti laukai, kuriuose turi būti padaryti nurodytos rankos dalies atspaudai.

Daktiloskopinė kortelė susideda iš šių dalių:

aversinėje pusėje:

- informacinė, kurioje pateikiami duomenys apie asmenį: pavardė, vardas ir tėvo vardas, gyvenamoji vieta, lytis bei gimimo vieta, data ir asmens kodas, taip pat nurodomas dokumentas, pagal kurį buvo nustatyta daktiloskopuojamo asmens tapatybė;

- pilnų pirštų atspaudai, ši dalis skirta pirštų nago falangų atspaudams. Šią dalį sudaro dvejų eilučių: viršutinėje – dešinės rankos, apatinėje – kairės; ir penkių kvadrato formos skilčių: kiekvienam piršto atspaudui atskiras langelis, lentelė. Virš kiekvieno langelio sutrumpintai: D. nykštys, D. smilius ir taip toliau, yra nurodyta, kokio piršto atspaudas turi būti atspaudamas tame langelyje;

- kontroliniai atspaudai, ši kortelės dalis skirta kontroliniams pirštų atspaudams. Ją sudaro keturi laukeliai, kurių du viduriniai skirti nykščių nago falangų kontroliniams atspaudams, o du kraštiniai: kairysis – kairės rankos, o dešinysis – dešinės rankos; pirštų atspaudams;

reversinėje pusėje:

- delnų atspaudai, kur nurodyta, kurioje vietoje turi būti atspausti dešinės ir kairės rankų delnų atspaudai;

- veiksmo atlikimą patvirtinanti informacija, kortelės apačioje išskirti laukai: daktiloskopavimo datai ir daktiloskopuoto asmens parašui bei pareigūno, atlikusio šį veiksma pavardei bei pareigoms įrašyti.

Jei dėl kokių nors priežasčių nėra daktiloskopinės kortelės blanko, asmens lyginamieji rankų atspaudai gali būti padaromi ir ant baltos spalvos kopijavimo A4 formato lapo.

Daktiloskopavimui naudojami specialūs daktiloskopiniai dažai, kurie gali būti:

- metalinėse tūbelėse;
- daktiloskopiniais dažais padengtose plėvelėse;
- tabletės formos;
- plokštelės formos.

Daktiloskopavimo procesas gali būti atliekamas ant:

- specialių daktiloskopavimo stalų, kurie gali būti:
  - stacionarūs, šių stalų aukštis gali būti reguliuojamas arba pastovus;
  - uždedami, jie pritvirtinami prie paprasto stalo, jų aukštis gali būti reguliuojamas;
  - nešiojami, kurie yra uždedami ir pritvirtinami prie stalo krašto. Trūkumas yra tai, kad negalima reguliuoti jų aukščio.

Specialūs daktiloskopavimo stalai turi rėmelius, kuriuose, kad nejudėtų, prispaudžiama daktiloskopinė kortelė. Stalėliai, išskyrus nešiojamuosius, dar turi ir specialią plokštelę, skirtą daktiloskopiniams dažams voluoti.

- ant bet kurio stalo.

Daktiloskopuojant ant nešiojamojo daktiloskopinio stalėlio arba ant tam specialiai nepritaikyto stalo, dar reikalinga lygi, kieta plokštelė, kuri gali būti iš organinio stiklo ar metalinė, skirta dažams išvoluoti.

Daktiloskopuojant dar yra reikalingas ir guminis volelis, jis gali būti įvairaus pločio.

Asmuo gali būti daktiloskopuojamas:

- teisėsaugos institucijoje, dažniausiai policijos įstaigoje;
- tyrimo veiksmo atliko vietoje;
- namuose;
- kitur, pvz., darbo vietoje, ligoninėje ar kt.

Daktiloskopavimo procesas susideda iš šių etapų:

- pasirengimo, kurio metu reikia pasirūpinti aukščiau nurodytomis techninėmis priemonėmis ir paruošti daktiloskopuojamo asmens rankas lyginamiesiems pavyzdžiams daryti. Tuo tikslu reikia pasiūlyti asmeniui nusiimti nuo rankų papuošalus, nes jie gali trukdyti, norint gauti kokybiškus lyginamuosius pavyzdžius, taip pat gali nenuvalomai išsitepti; nusiplauti rankas ir jas sausai nusišluostyti. Reikia apžiūrėti asmens rankas, jeigu ant rankų yra žaizdų, pvz., pūslelių ar kraujuojančių, tai kortelėje būtina pažymėti, kad tam tikras pirštas ar delnas nedaktiloskopuojami dėl priežasties, kuri turi būti trumpai nurodoma to atspaudavimo vietoje. Jeigu asmuo neturi plaštakos ar kurio nors piršto arba piršto dalies, tai būtina pažymėti atitinkamo atspaudavimo vietoje. Jeigu asmuo gali nurodyti traumos datą, ji taip pat turėtų būti nurodoma, pažymint kaip asmens nurodomą datą. Taip pat turi pasiruošiamą daktiloskopinė kortelė ir daktiloskopiniai dažai;

- lyginamųjų pavyzdžių paėmimas. Lyginamųjų pavyzdžių paėmimo technika išsamiai yra pateikiama specializuotoje literatūroje¹⁵⁹. Parengti lyginamieji pavyzdžiai turi būti įvertinti, todėl šiuos lyginamuosius pavyzdžius turėtų imti su daktiloskopinės identifikacijos pagrindais susipažinęs asmuo, nes tyrimui yra reikalinga ne daktiloskopinė kortelė kaip tokia, bet joje užfiksuoti lyginamieji pavyzdžiai, kurie gali būti panaudoti lyginamajam tyrimui tik tada, jeigu juose užsifiksavo bendrieji ir individualieji požymiai. Turi būti padaromos dvi geros kokybės daktiloskopinės kortelės;

- lyginamųjų pavyzdžių paėmimo įforminimas. Daktiloskopuotas asmuo turi pasirašyti kiekvienoje daktiloskopinėje kortelėje, taip pat daktiloskopavimą atlikęs pareigūnas turi įrašyti daktiloskopavimo datą ir nurodyti savo pareigas bei pavardę.

¹⁵⁹ Plačiau skaitykite: *Daktiloskopavimas*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius: Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras, 2009.

9.3.2. Rašysenos lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika

Atliekant rašysenos lyginamąjį tyrimą identifikuojamas tekstą parašęs žmogus. Asmenį identifikuoti pagal rašyseną galima, nes kiekvieno žmogaus rašysena yra:

- individuali;
- sąlygiškai pastovi¹⁶⁰.

Šio tyrimo metu lyginami tik rankraštiniai tekstai, t. y. parašyti ranka. Šiuose tyrimuose rašysenos tyrimas suprantamas plačiąja prasme:

- raidinis tekstas;
- skaitmenys;
- parašas.

Pasirengimas. Labai didelės reikšmės lyginamajai medžiagai parengti turi tiriamųjų dokumentų apžiūros¹⁶¹ atlikimas ir išsamus jo rezultatų įforminimas. Prieš imant lyginamuosius pavyzdžius reikia patikrinti kai kuriuos faktus. Reikia sužinoti, ar asmenys, kurių vardais dokumente rašyta (pasirašyta), *tikrai yra ar jie išgalvoti*. Jeigu tokie žmonės yra ir turėjo tuos dokumentus pasirašyti, ar pasirašymo metu jie nebuvo komandiruotėje, neatostogavo, nesirgo ar pan., tai yra ar jie tikrai galėjo pasirašyti.

Apklausų metu asmenis, kurių vardais pasirašyta ir kurie įtariami pasirašę, reikia paklausti, ar jie prisipažįsta pasirašę, ar neigia. Jei jie prisipažįsta, tai imant eksperimentinius lyginamuosius pavyzdžius būtina „atkurti“ pasirašymo sąlygas. Būtina išsiaiškinti:

- *kokia buvo pasirašančiojo poza* (jis sėdėjo, stovėjo, gulėjo, pvz., sunkiai sirgo);
- *kokia buvo jo būseną* (įprasta, jis buvo labai susijaudinęs, blogai jautėsi dėl ligos, buvo girtas),
- *kur buvo padėtas dokumentas*, ant kurio pasirašyta (ant kieto stalo ar ant minkšto pagrindo).

Jeigu asmenys tvirtina tiriamųjų dokumentų nepasirašę, reikia išsiaiškinti jų pateikiamus motyvus.

¹⁶⁰ Plačiau apie rašysenos tyrimą skaitykite: Kurapka, E., *et al.*, *supra* note 34.

¹⁶¹ Plačiau apie dokumentų apžiūrą skaitykite: *Ibid.*

Specialistui ar ekspertui reikia pateikti šiuos duomenis apie asmenį, kurio rašysena bus lyginama:

- apie jo veiklos sritį;
- išsilavinimą;
- profesiją;
- fizinius trūkumus, jeigu tokių yra;
- ar daug rašo;
- kuria ranka paprastai rašo;
- taip pat reikia žinoti apie galimus parašo pasikeitimus paskutiniu metu (pvz., moterų pavardės pasikeitimą).

Turi būti nustatyti asmenys, kurie pagal bylos aplinkybes galėjo pasirašyti už kitus, išsiaiškinama, kas surašė ginčytiną dokumentą, kas galėjo jį pasirašyti.

Išsiaiškinus asmenis, kurie prisipažįsta pasirašę už kitą žmogų, turi būti nustatyta, kaip jie tai padarė:

- nepamėgdžiodami parašo;
- pamėgdžiodami jį. Taip pat reikia nustatyti, kaip tai buvo padaryta:
  - žiūrėdami į tikrą parašą;
  - pasirašydami, kaip prisiminė;
  - pasirašydami pasitreniravę;
  - perkopijavo prieš šviesą;
  - apvedžiojo išpaustus parašo štrichus ar pan.

Jei pasirašyta pamėgdžijojant, reikia mėginti išsiaiškinti, koks parašas buvo modelis, jeigu galima, surasti tą dokumentą. Jei tyrėjas įtaria, kad dokumentas yra akivaizdus montažas arba kad tiriamasis parašas yra nukopijuotas, reikia skirti ne rašysenos, o dokumentų tyrimą ir tam nereikia lyginamųjų pavyzdžių. Lietuvoje rašysenos specialistai ir ekspertai netiria nukopijuotų parašų, o apie nukopijuotus įrašus daro tik tikėtinas išvadas.

Rašysenos pavyzdžiai yra *laisvieji, sąlygiškai laisvieji ir eksperimentiniai*.

Laisvieji pavyzdžiai – tai tekstai, įrašai ir parašai dokumentuose, surašytuose ir pasirašytuose iki civilinės ar baudžiamosios bylos iškėlimo ir neturintys su šia byla jokio ryšio. Tokių dokumentų galima gauti iš asmens darbo vietas. Asmens darbo vietoje jo rašysenos pavyzdžių yra atlyginimų

mokėjimo žiniaraščiuose, darbuotojo asmens byloje su jo prašymais, gyvenimo aprašymu ir pan.

Darbo biržoje būna ieškančių darbo asmens kortelės. Pensininkų parašų reikia ieškoti socialinio draudimo skyriuose, jų parašų yra pensijų bylose, jie pasirašo pensijų mokėjimo žiniaraščiuose. Pasų poskyriuose yra visų piliečių kortelės gaunant pasą. Asmens rašysenos pavyzdžių galima gauti ir iš jo artimųjų bei kitais būdais.

Jeigu asmuo buvo suimtas, jo rašysenos pavyzdžių galima rasti: suimtieji pasirašo jų asmens byloje esančioje anketoje (asmens žymės ir bent pora parašų). Šių anketų būna PK skirstymo punkte arba kalėjime. Parašų ir rašysenų pavyzdžių yra ir įkalinimo dokumentuose, pvz. įkalinųjų asmenų bylose gali būti jų rašytų prašymų ir kitokių tekstų.

Vertingiausi laisvieji rašysenos pavyzdžiai būna analogiškuose tiriamiesiems dokumentuose¹⁶², parašyti ant tokio pat kaip tiriamasis rankraštis popieriaus, tokia pat kalba, maždaug tuo pačiu metu. Jeigu asmens rašysena yra susiformavusi ir dar nekinta dėl senatvės, pakanka ir artimų metų pavyzdžių. Tačiau jeigu rašysena dar formuojasi (labai jaunų žmonių) arba jeigu tiriama seno, ligoto žmogaus rašysena, pavyzdžiai būtinai turi būti to paties laiko kaip ir tiriamasis tekstas, įrašas ar parašas. Be to, laisvieji pavyzdžiai turi būti parašyti tokiu pat tempu kaip tiriamasis dokumentas, tokio pat nuolinkio ir tokio pat dydžio raidėmis ir skaitmenimis, turi sutapti parašų sandara.

Rengiant lyginamuosius pavyzdžius tik parašams tirti, turi būti pateikiami ne tik parašų, bet ir rašysenos pavyzdžiai. Tai daroma dėl dviejų priežasčių:

- 1) kad specialistas ar ekspertas galėtų įvertinti įtariamojo asmens rašymo galimybes apskritai;
- 2) kad galėtų nustatyti jo rašysenos požymius suklastotuose parašuose, jei tokių pasitaikytų.

Tiriant parašus išgalvotų asmenų vardais, laisvuosius pavyzdžius reikia parinkti labai kūrybiškai. Būtina turėti daug paties įtariamojo asmens

¹⁶² Plačiau apie rašysenos lyginamųjų pavyzdžių paėmimą skaitykite: Tamošiūnaitė, R. Eksperimentinių pavyzdžių ruošimas rašysenos objektų tyrimui. *Jurisprudencija*. 2005, 66 (58): 77-83.

parašų, ypač supaprastintų, pasirašytų paskubomis, nereikšminguose dokumentuose. Rašysenos pavyzdžių tokiam tyrimui reikia tokių, kuriuose būtų daug kartų pasikartojančių didžiųjų raidžių, pavyzdžiui, kokių nors sąrašų, užrašų sąsiuvinių ir pan.

Svarbiausia, kad rašysenos ir parašų pavyzdžiai būtų tikrai tų žmonių. Pareigūnas, rengiantis laisvuosius lyginamuosius pavyzdžius, juos turi pateikti pačiam žmogui, kurio vardu rašyta ar pasirašyta, kad jis tai patvirtintų. Jeigu to asmens nėra, tai patvirtinti turi kiti asmenys, gerai žinantys, kokius dokumentus jis pasirašinėdavo, ir atpažįstantys jo rašyseną bei parašą.

Daugiausia rūpesčių dėl laisvųjų pavyzdžių kyla, kai reikia gauti pavyzdžius asmenų, kurie niekur nedirba ir nesimoko.

Renkant laisvuosius pavyzdžius, pvz., mirusio testatoriaus parašus pensijų mokėjimo žiniaraščiuose, reikia būti atidiems ir atsargiems, nes neretai už pensininką šiuose žiniaraščiuose būna pasirašyta kitų asmenų. Ne visada ir apklausiant galima išsiaiškinti, kas kuriuose dokumentuose už mirusįjį pasirašė. Kita vertus, kai kurie iš pasirašiusiųjų vėliau su byla būna visiškai nesusiję ir neapklausiami. Būna problemų su parašais asmenų, kurie pasirašinėja lenkiškai ir rusiškai arba rusiškai ir lietuviškai. Parenkantis parašų pavyzdžius pareigūnas turi atidžiai žiūrėti, ar pateikia ta pačia kalba kaip tiriamasis parašas parašytus pavyzdžius, nes jų bus negalima palyginti, pvz., lenkiškai ir rusiškai parašytų Zadranoičiaus ar Chomskio parašų.

Sąlygiškai laisvieji pavyzdžiai – tai bylos medžiagoje esantys įrašai ir parašai, pvz., apklausos, akistatų protokoluose, nutarimuose, prašymuose, pareiškimuose ir kitokiuose procesiniuose dokumentuose. Sąlygiškai laisvieji labai praverčia, kai nepateikiama laisvųjų pavyzdžių.

Ekspperimentiniai pavyzdžiai – tai pavyzdžiai, kurie imami iš konkretaus asmens ir konkrečiam tyrimui. Lyginamajam tyrimui jie būtini, nes:

- 1) jų turint, papildomai patikrinamas laisvųjų pavyzdžių tikrumas;
- 2) jų galima paimti tokių, kokių trūksta laisvųjų, pvz., analogišku būdu parašytų įrašų: spausdintinėmis raidėmis, neįprasta kaire ranka ar kitaip;
- 3) kartais jų paėmus galima visai apsieiti be laisvųjų, ypač tai aktualu, kai laisvųjų sunku gauti.

Ekspimentinių pavyzdžių paėmimas. Kiekvienas pavyzdžių ėmimas pradedamas, pasiūlius asmeniui parašyti kokį nors tekstą įprastomis sąlygomis. Paprastai rašomas gyvenimo aprašymas. Asmuo taip pat paprašomas pasirašyti visais parašų variantais, kokius vartoja.

Imant rašysenos pavyzdžius, kelis kartus padiktuojamas tiriamasis tekstas ar įrašai. Jei tiriamojo teksto diktuoti negalima, tekstas sudaromas specialiai: iš žodžių ar raidžių junginių ir skaičių, kurie yra tiriamajame tekste, ir toks diktuojamas. Padiktuotas tekstas yra vertingėnis pavyzdys negu pateiktas nurašyti išspausdintas, nes padiktuotame tekste atsiskleidžia rašančiojo įgūdžiai išdėstyti tekstą lape. Negalima duoti nurašinėti nuo paties tiriamojo dokumento. Neretai pasitaiko įtariamųjų, kaltinamųjų, kurie, pateikdami savo ekperimentinius pavyzdžius, labai stengiasi, kad specialistas ar ekspertas suklystų: keičia, kraipo savo rašyseną, apsimeta nemoką rašyti ta kalba, kuria reikia. Yra buvę ekspertizijų, kuriose visi pateikti ekperimentiniai pavyzdžiai buvo tyčia iškraipyti. Kai tiriamasis tekstas parašytas pamėgdžiojant spausdintines raides, vien didžiosiomis spausdintinėmis raidėmis ar kaip kitaip neįprastai, tokių reikia paimti ir pavyzdžių. Kai tekstas atrodo nenatūraliai dėl sutrikusios judesių koordinacijos, netolygaus tempo, nevienodo nuolinkio, gali būti rašyta neįprasta ranka. Tokiais atvejais iš dešiniarankių asmenų reikia paimti rašysenos pavyzdžių kaire ranka, o iš kairiarankių – dešine. Kai byloje yra informacijos, kad asmuo galėjo rašyti sunkiai sirgdamas ar susižalojęs ranką, specialistui ar ekspertui būtina pateikti jo ligos istoriją. Jei įtariama, kad asmuo rašė ar pasirašė girtas, specialistui ar ekspertui reikia pateikti apklausą apie jo polinkį vartoti alkoholinius gėrimus.

Skiriant parašų tyrimą, reikia pateikti ir rašysenos, ir parašų pavyzdžių. Kai patys asmenys, kurių vardais pasirašyta dokumentuose, tvirtina juose nepasirašinėję, ir kai yra įtariamų asmenų, galėjusių už juos pasirašyti, imami ir pačių asmenų, ir įtariamųjų parašų bei rašysenų pavyzdžiai. Iš įtariamųjų reikia paimti ne tik jų pačių parašų, bet ir pavyzdžių, pasirašant už tuos asmenis, kurie turėjo pasirašyti dokumentuose. Paprastai prašoma parašyti įtariamųjų asmenų pavardes ir už kiekvieną atskirai pasirašyti. Tokia procedūra kartojama kelis kartus. Galima pateikti išgalvotų pavardžių, pradėtų lyginimui reikalingomis raidėmis, sąrašus, ir prašyti pasirašyti tų išgalvotų asmenų vardais. Imant parašų pavyzdžius,

negalima rodyti tiriamųjų objektų (apklausos metu paprastai jie jau būna parodyti), negalima leisti kopijuoti tiriamųjų parašų ar kitų to asmens parašų. Asmeniui reikia pasiūlyti pasirašyti už kitą žmogų taip, kaip jis moka. Jeigu jis atsisakinės pasirašyti, sakydamas, kad niekada gyvenime už kitus žmones nepasirašinėjo ir nemoka, reikia pasiūlyti jam daug kartų parašyti to asmens pavardę ir vardą, taip pat padiktuoti sąrašą panašiai prasidedančių pavardžių, t. y. paimti tik rašysenos pavyzdžių, kurie gali būti naudingi tiriant parašą.

Siekiant atkurti rašymo ar pasirašymo sąlygas, pavyzdžius reikia paimti ant analogiško tiriamajam pagrindo (kieto ar minkšto), analogišku rašikliu (plonai ar storai rašančiu), tokio pat dydžio skiltyse ar eilutėse (analogiškuose blankuose arba specialiai suliniuotuose lapuose).

Pagrindinis reikalavimas lyginamajai medžiagai yra toks: tiriamoji rašysena ar parašas ir įtariamų asmenų rašto pavyzdžiai turi būti **palyginami**. Todėl reikia, kad pareigūnas tiriamąjį dokumentą ne tik apžiūrėtų, bet gerai išstudijuotų. Pirmiausia pavyzdžiuose turi būti daug kartų pasikartojančių tų pačių raidžių ar skaitmenų kaip tiriamuosiuose įrašuose. Tiriamuosiuose parašuose ir lyginti pateiktuose parašų pavyzdžiuose taip pat turi būti tokios pačios raidės, kitaip ekspertas negalės palyginti. Specialistas ar ekspertas lygina raidę „A“ ginčytinuose įrašuose ar paraše su raide „A“ pavyzdžiuose, raidžių junginį „iki“ su raidžių junginiu „iki“, skaičių „17“ su „17“, o „1999“ su „1999“.

Bendriausi principai būtų tokie: kiekvienoje rašysenos ekspertizėje ar tyrime būtina pateikti **laisvųjų pavyzdžių**. Jeigu tiriamą rašysena, – rašysenos, jeigu parašai, – parašų ir rašysenos. **Laisvųjų parašų** pavyzdžių reikia ne mažiau nei dešimties; jei parašai variantiški, – daugiau, **rašysenos** – kelių ar keliolikos lapų. Jeigu manoma, kad rašysena buvo kraipyta, jų reikės daugiau. Pavyzdžių per daug nebūna. **Eksperimentinių parašų** pavyzdžių pateikiama keli lapai arba ant 25–30 blankų savo įprastų parašų ir po kelis ar keliolika lapų, pasirašant už kitus asmenis, jeigu įtariama, kad galėjo būti taip pasirašyta. Imant **eksperimentinius rašysenos** pavyzdžius geriausia, kaip minėta, kelis kartus padiktuoti tiriamąjį tekstą ar tiriamuosius įrašus; tada pavyzdžiuose tikrai bus tokios raidės, kokios yra tiriamajame objekte.

Sudėtingais atvejais prieš imant rašysenos pavyzdžius reikėtų pasikonsultuoti su specialistais, kuriems pavesite atlikti tyrimus, arba pasikviesti raštotyros specialistą, kad padėtų parengti eksperimentinius pavyzdžius.

Rašysenos lyginamųjų pavyzdžių paėmimo eigos įforminimas

Siekiant užtikrinti tyrimo medžiagos konfidencialumą, gauti eksperimentiniai pavyzdžiai turėtų būti sudėti į A4 formato voka, prieš tai užrašius ant jo reikiamą informaciją ir pasirašius. Vokas turėtų būti užklijuotas asmens, kurio akivaizdoje ten pateikiami eksperimentiniai lyginamieji pavyzdžiai, apie tai pažymima protokole.

9.3.3. Lyginamųjų pavyzdžių tekstą sukūrusiam asmeniui (autoriumi) nustatyti paėmimo taktika.

Identifikaciniai autorystės tyrimai yra atliekami, kai reikia nustatyti reikšmingo nusikalstamos veikos ištyrimui teksto autorių¹⁶³, t. y. tekstą sukūrusį asmenį, ir kai yra žinomi vienas ar keli įtariami asmenys, galėję tą tekstą sukurti. Šis tyrimas atliekamas lyginant autorių mintis, o tam reikalingi lyginamieji pavyzdžiai.

Pasirengimas. Prieš skiriant identifikacinį autorystės tyrimą, visų pirma reikia įvertinti patį tiriamąjį tekstą. Lietuvoje teismo lingvistų yra tiriama lietuviškai ir rusiškai parašyti tekstai. Nustatyti autorių galima tik iš pakankamai ilgo ir rišlaus teksto – trumpi pavienių sakinių įrašai netinka autoriui identifikuoti. Be to, tiriamasis tekstas turi būti buitinio stiliaus rašinys arba publicistinio ar dalykinio stiliaus rašinys su buitinio stiliaus elementais. Tekstai, parašyti griežtai laikantis administracinio stiliaus standartų, yra netinkami autorystės tyrimams. Taip pat ir buitinio stiliaus tekstų būna labai menko informatyvumo arba ir visai neinformatyvių. Tokių tekstų tyrimo galimybės yra labai ribotos, net ir turint gausią lyginamąją medžiagą.

Apžiūrėjus tiriamąjį dokumentą reikia dar išsiaiškinti ir jo atsiradimo aplinkybes. Jei tekstas yra parašytas konkretaus asmens vardu, jį apklausiant reikia išsiaiškinti, ar jis galėjo tokį tekstą sukurti, pvz., jei tekstas yra spausdintas kompiuteriu, ar asmuo moka dirbti kompiuteriu ir pan. Taip pat jei asmuo, kuriam buvo adresuotas grasinantis ar kitoks tekstas, nu-

¹⁶³ Plačiau skaitykite: Ryngevič, R. *Kriminalistinė lingvistika: metodologiniai pagrindai ir jų taikymas atliekant ekspertizes*. Vilnius: MRU, 2006.

rodo konkrečius įtariamus asmenis, turi būti išsiaiškinti įtarimo motyvai bei nurodytų asmenų galimybės sukurti inkriminuojamą tekstą. Surinkta informacija apie teksto atsiradimo aplinkybes turėtų būti aprašyta užduotyje specialistui ar nutartyje ekspertui skiriant autorystės tyrimą. Teksto sukūrimo aplinkybės yra labai svarbios ir dėl to, kad dalis autorystės tyrimams pateikiamų tekstų būna padiktuoti, ypač kai tyrimui yra pateikiami vaikų rašyti tekstai. Šiuo atveju tekstas būna rašytas vieno asmens, tačiau jo autorius yra kitas asmuo. Tyrimą atliekančiam specialistui turėtų būti pateikiami duomenys apie įtariamuosius asmenis: jų amžių, išsilavinimą, tautybę, gimtąją kalbą, profesiją, pareigas, gyvenamąją vietą, psichikos ligas ir kt. Jei tiriamasis tekstas yra glaudžiai susijęs su tam tikru kontekstu, specialistui reikėtų pateikti visą susijusią medžiagą, tarkime, jei tiriami internetiniai komentarai po konkrečiu straipsniu, rekomenduotina pateikti ir patį komentuojamojo straipsnio tekstą arba kitų autorių komentarus, į kuriuos yra reaguojama tiriamajame komentare. Atlikus pasirengimo darbus, kurių metu tyrėjas daro išvadą, kad tikslinga skirti tyrimus, reikia paimti įtariamųjų asmenų rašto kalbos pavyzdžių.

Kai tirtinas dokumentas pareigūnui pasirodo netinkamas autoriui identifikuoti dėl trumpumo, dalyvauti jo apžiūroje pakviestas specialistas gali tai patvirtinti ar paneigti apžiūros protokole.

Lyginamųjų pavyzdžių ėmimas. Rašto kalbos pavyzdžiai turi būti rišlūs pakankamai ilgi tekstai (trumpi pavienių sakinių rašteliai nėra tinkami lyginti), parašyti buitiniu stiliumi arba nukrypstantys nuo dalykinio ar administracinio stiliaus standartų. Labai svarbu, kad lyginti paimti tekstai iš tiesų būtų rašyti paties įtariamojo asmens ir nebūtų kitų asmenų redaguoti. Pavyzdžiui, lyginamajam tyrimui gali būti sunkiai pritaikomi spaudoje skelbti straipsniai, jei jie yra redaguoti ir keisti prieš paskelbiant (net pastraipų pergrupavimas ar atskirų klaidų pataisymas iškreipia duomenis apie tekstą kūrusio asmens rašto kalbos įgūdžius ir įpročius). Todėl tyrėjas lyginimui turi stengtis pateikti neredaguotus tekstų variantus. Dalis tekstų, kurie yra pasirašyti asmens, nebūtinai yra jo paties kurti, pvz., įvairūs protokolai ar kiti dokumentai gali būti surašyti ne paties asmens, o jo pavaldinio ar jam padedančio kito žmogaus. Tai turėtų būti išsiaiškinama prieš imant pavyzdžius – asmuo, kurio vardu yra rašyti tekstai, turėtų patvirtinti, kad pats juos parašė. Lyginimui netinka ir tekstai, kurie yra kurti kelių asmenų.

Lyginimui rekomenduotina iš viso pateikti apie 10–20 tekstų, atsižvelgiant į jų ilgį – trumpų tekstų reikės daugiau¹⁶⁴. Tačiau kiekvienam atvejui reikalingos medžiagos kiekis gali būti vis kitoks, atsižvelgiant į tiriamojo dokumento informatyvumą ir į pačios lyginamosios medžiagos informatyvumą, todėl konkrečiam tyrimui gali pakakti mažiau arba reikėti daugiau lyginamosios medžiagos. Rašto kalbos pavyzdžiai skirstomi keliais aspektais: 1) pagal atsiradimo laiką ir paėmimo sąlygas, 2) pagal parašymo būdą ir 3) teksto tipą. Kad pateiktus rašto kalbos pavyzdžius būtų galima lyginti su tiriamuoju tekstu, jie turi būti parašyti tokia pat kalba kaip tiriamasis, bent dalis turi būti sukurti tokiu pat būdu ir būti to paties tipo.

Skirstant pagal atsiradimo laiką ir paėmimo sąlygas, pavyzdžiai yra trijų rūšių: laisvieji, sąlygiškai laisvieji ir eksperimentiniai. **Laisvieji** – tai įvairūs tekstai, įtariamą asmens parašyti ar išspausdinti iki bylos iškėlimo. Tai laiškai, prašymai, skundai, atsiminimai, dienoraščiai, įvairūs kiti neredaguoti rašiniai. Tokių dokumentų galima gauti kratos metu, iš asmens darbovietės ar mokymosi vietos, kitų institucijų, artimųjų arba gali pateikti pats įtariamasis asmuo. Tyrėjas ar kitas lyginamąją medžiagą renkantis asmuo turi įsitikinti, kad laisvieji rašto kalbos pavyzdžiai tikrai yra rašyti įtariamą asmens. **Sąlygiškai laisvaisiais** vadinami tekstai, susiję su byla. Tai byloje esantys paaiškinimai, prašymai ir pan. Jie gali papildyti lyginamąją medžiagą, jei laisvųjų pavyzdžių nėra pakankamai daug, o bylos medžiagoje yra netrumpų įtariamą asmens rašytų raštų. **Eksperimentiniai** rašto kalbos pavyzdžiai imami specialiai ekspertizei ar tyrimui. Paprastai asmuo prašomas parašyti gyvenimo aprašymą, paaiškinimą apie įvykį, dėl kurio prireikė ekspertizės ar tyrimo, laiškus artimiesiems ir pan. Tema eksperimentiniams pavyzdžiams parenkama atsižvelgiant į tiriamojo teksto pobūdį. Eksperimento metu galima gauti tokių pavyzdžių, kokių nerandama laisvųjų, pvz., jei tiriamas internetinis komentaras po tam tikros temos straipsniu, įtariamą asmens gali būti prašoma parašyti komentarą tokios pačios temos straipsniui; jei tiriamasis tekstas yra prašymas, įtariamasis eksperimento metu gali parašyti prašymą tokia pačia tema. Gautų eksperimentinių teksto pavyzdžių autentiškumas turi būti patvirtintas juos ėmusio pareigūno parašu.

¹⁶⁴ *Rašysenos ir autorystės ekspertizės (skyrimas ir medžiagos ruošimas)*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės institutas, 2000.

Pagal parašymo būdą tiriamasis tekstas ir lyginamieji pavyzdžiai gali būti¹⁶⁵:

- internetiniai tekstai – sukurti ir paskelbti internete (komentarai, elektroniniai laišakai, tinklaraščių tekstai ir kt.)
- spausdintiniai tekstai – surinkti kompiuteriu ir išspausdinti buitiniu spausdintuvu arba poligrafiniu būdu, t. y. spaustuvėje;
- rankraštiniai tekstai – parašyti ranka.

Lyginamajam tyrimui pateikiama medžiaga ar dalis jos turi atitikti tiriamojo teksto parašymo būdą – jei tiriamasis tekstas yra internetinis, lyginimui taip pat reikia internetinių tekstų, jei tiriamasis tekstas yra spausdintinis, lyginimui taip pat turi būti paimama spausdintinių įtariamojo asmens rašto kalbos pavyzdžių.

Pagal teksto tipą tiriamieji objektai ir rašto kalbos pavyzdžiai gali būti skirstomi į dalykinius raštus, buitinio pobūdžio laiškus, straipsnius ir kt. Bent dalis lyginimui pateiktų pavyzdžių turėtų atitikti tiriamojo teksto tipą. Lyginimui labiausiai tinka artimos tematikos tekstai, nes nuo tematikos labai priklauso tekste vartojamos kalbinės išraiškos priemonės. Taip pat kalbinė raiška gali kisti pagal tai, kas yra teksto adresatas¹⁶⁶, pvz., elektroniniai laišakai, rašomi skirtingiems adresatams, gali skirtis tarpusavyje, todėl lyginimui geriau pateikti įvairiems adresatams rašytų laiškų, kad lyginamoji medžiaga atspindėtų asmens kalbą įvairiose situacijose.

Itin sudėtingais atvejais specialistas gali dalyvauti apimant lyginamuosius eksperimentinius rašto kalbos pavyzdžius.

Ekspertinių lyginamųjų pavyzdžių paėmimo įforminimas. Protokole nurodoma, kaip jie buvo paimti: tekstai rašyti paties įtariamojo sugalvotomis temomis ar pasiūlytomis tyrėjo ir kita su jų paėmimu susijusi informacija. Pateikiant laisvuosius pavyzdžius nurodoma, kaip jie gauti: pateikė pats asmuo ar buvo išsireikalauta iš darbovietės ar pan. Kad būtų galima išsiųsti, lyginamieji pavyzdžiai sudedami į popierinį voka, prieš tai ant jo užrašius reikiamą informaciją, ir užklijuojami, rekomenduota, kad

¹⁶⁵ Žalkauskaitė, G. Interneto tekstas kaip autorystės tyrimo objektas. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika VI*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 2009, p. 361–369.

¹⁶⁶ Žalkauskienė, A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodikos pagrindai. *Jurisprudencija*. 2000, 18 (10): 113–121.

tai matant asmeniui, kurio pavyzdžiai buvo paimti, ir apie tai pažymima protokole.

9.3.4. Lyginamųjų pavyzdžių asmens identifikavimui pagal DNR ėmimo taktika

Asmenį identifiukuoti pagal DNR (dezoksiribonukleininę rūgštį) galima iš žmogaus fiziologinės veiklos skysčių: kraujo, seilių, spermos. Dėl atskirų šių skysčių paėmimo sudėtingumo ir etinių moralinių normų bei dar nepakankamos DNR išskyrimo technologijos ištobulinimo lyginamajam tyrimui buvo imamas žmogaus kraujas – intraveniniu būdu, t. y. iš venos.

Vystantis biotechnologijoms buvo pasiektas toks lygis, kad asmeniui identifiukuoti pakankamai išskiriama DNR iš seilių mėginių, todėl asmeniui identifiukuoti pagal DNR dabar imami tik seilių mėginiai, nes:

- taip pat lengvai iš seilių mėginių gali išskirti DNR;
- kur kas paprasčiau paimti lyginamuosius pavyzdžius, juos paimti gali kiekvienas pareigūnas, tam net nereikia specialisto kriminalisto;
- nėra pažeidžiamas žmogaus organizmo vientisumas.

Pasirengimas. Šiems lyginamiesiems pavyzdžiams paimti yra parengtas asmens DNR ėmimo komplektas – A4 formato popierinis vokas, kuriame yra:

- priemonės, reikalingos pavyzdžiui paimti (dvi šluotelės, t. y. ant plastikinio ar medinio 10–15 cm ilgio kotelio pritvirtintas sterilus medvilnės gabalėlis (tamponas) seilių mėginiams paimti; 2 vnt. vienkartinį sterilių pirštinių);
- priemonės pavyzdžiams įpakuoti (sterilios kartoninės dėžutės-konteinerio išsklotinė šluotelėms įdėti su keturiais 20x15 mm dydžio lipniais popierėliais dėžutei sutvirtinti, kad neišsiskleistų; popierinis vokas; 16 vnt. lipdukų su brūkšniniais kodais);
- blankas – asmens DNR ėmimo kortelė ir trumpa mėginio paėmimo instrukcija.

Pasirengimo metu reikia įsitikinti, kad ar asmens DNR (seilių) mėginio paėmimo rinkinys yra visiškai sukomplektuotas, ar priemonių, kurios turi būti steriliai įpakautos, pakautė nepažeista. Susipažinti su mėginio paėmimo instrukcija.

Mėginio paėmimas. Prieš imant asmens seilių mėginį reikia įsitikinti, kad asmuo yra ne mažiau kaip 20 minučių nevalgęs ir negėręs bei nerūkęs.

Asmuo, imantis mėginį, turi užsimauti vienkartines sterilias pirštines iš mėginio paėmimo rinkinio. Iš dėžutės-konteinerio išklotinės sulankstyti kartoninę dėžutę ir ant dėžutės išorinės pusės priklijuoti vieną brūkšninį kodą. Iš sterilios pakuotės, laikant už kotelio, išimti sterilų tamponą. Asmeniui, iš kurio imami lyginamieji pavyzdžiai, išsižiojus, reikia tamponu perbraukti vidiniu kairiojo skruosto paviršiumi (skruosto gleivine). Tamponą įdėti į dėžutę. Paskui antru tamponu taip pat perbraukti vidiniu dešiniojo skruosto paviršiumi ir įdėti į dėžutę. Dėžutę-konteinerį reikia sandariai uždaryti ir užlipdyti tam skirtais popierėliais, kad dėžutė neišsiskleistų.

Pareigūnas, imantis mėginį, lyginamojo mėginio paėmimo metu neturi kalbėti, kosėti arba čiaudėti, kad jo seilių dalelės nepapultų ant mėginio.

Mėginio paėmimo eigos įforminimas. Seilių pavyzdžių paėmimas protokole įforminamas laikantis bendrųjų reikalavimų. Mėginiai iki jų išsiuntimo tyrimui turi būti laikomi kambario temperatūroje, kad jų nepasiektų tiesioginiai saulės spinduliai. Reikia užtikrinti, kad transportavimo metu nebūtų pažeistas voko ir jo turinio vientisumas. Vokų negalima lankstyti.

9.3.5. Asmens kvapo lyginamųjų mėginių ėmimo taktika

Pagrindas odorologiniams¹⁶⁷ lyginamiesiems tyrimams atlikti yra:

- žmogaus skleidžiamo kvapo individualumas;
- šuns uoslės receptorių specifinis gabumas greitai įsiminti duotą uostyti užkonservuotą žmogaus individualų kvapą ir jį atpažinti konservuotame kvapo pėdsake.

Pasirengimas pavyzdžiams imti. Asmens lyginamojo kvapo mėginiui paimti yra reikalingos techninės priemonės, todėl visų pirma reikia apsirūpinti jomis.

¹⁶⁷ Apie kriminalistinę odorologiją plačiau skaitykite: Kurapka, E., *et al.*, *supra* note 34.

Techninės priemonės reikalingos kvapo lyginamiesiems pavyzdžiams paimti:

- ne mažiau kaip dviejų odorologinių stiklainių. Odorologinis stiklainis yra 0,5 l talpos stiklinis stiklainis su steriliu kvapo sugėrikliu (absorbentu – 30 × 40 cm dydžio balintos flanelės skiautė), hermetiškai uždarytas metaliniu dangteliu, kuris turi būti užantspauduotas. Reikia įsitikinti, ar nepažeistas odorologinio stiklainio antspaudas;
- aliumininės (buitinės) folijos rulonas;
- kvapo objektų įforminimo etiketės: asmens lyginamojo kvapo ir foninio kvapo;
- guminės medicininės pirštinės;
- pincetai arba chirurginės žnyplės;
- lipni juostelė.

Kvapo ėmimas. Asmens lyginamojo kvapo mėginį paima procesinį veiksma atliekantis asmuo: ikiteisminio tyrimo tyrėjas arba prokuroras, kurie į pagalbą gali pasikviesti specialistą kriminalistą. Pagrindinis reikalavimas paimant šios rūšies lyginamuosius mėginius yra tai, kad šių mėginių negali imti asmuo ėmęs kvapo, su kuriuo bus lyginama imamieji mėginiai, pėdsakus. Dažniausia kvapo pėdsakai yra imami įvykio vietos apžiūroje arba tiriant įvykio vietą. Jeigu šito neįmanoma išvengti, su siunčiamais identifikuoti konservuotų kvapų objektais pateikiamas ir juos paėmusio bei užkonservavusio pareigūno kvapo pavyzdys¹⁶⁸.

Siekiant užtikrinti, kad nebūtų net mažiausios kvapo „pernešimo“ galimybės, rekomenduotume, jog:

- kvapo lyginamųjų mėginių neimtų net ir pareigūnas, tik dalyvavęs atliekant tą procesinį veiksma, kuri atliekant buvo paimti kvapo pėdsakai, su kuriais bus lyginamas imamas kvapo mėginys;
- kvapo lyginamieji pavyzdžiai nebūtų imami toje pačioje patalpoje, kurioje dirba asmenys, dalyvavę atliekant tą procesinį veiksma, kai su paimtais kvapo pėdsakais bus lyginamas imamas lyginamasis kvapo mėginys.

¹⁶⁸ Plačiau skaitykite: Lietuvos policijos generalinio komisaro 2003 m. gruodžio 24 d. įsakymas Nr. V-712 „Dėl žmogaus kvapo pėdsakų, lyginamųjų kvapo pavyzdžių, foninių kvapų paėmimo ir konservavimo, odorologinių tyrimų atlikimo metodikos patvirtinimo“.

Žmogaus kvapas pagal kilmę skirstomas į:

- vietinis individualus kvapas – jį apibrėžia odos, prakaito, riebalinių bei endokrininių liaukų funkcionavimo ypatumai įvairiose žmogaus organų arba kūno audinių srityse;
- bendras individualus kvapas – jis susideda iš visų vietinių individualių kvapų.

Todėl lyginamieji kvapo pavyzdžiai iš asmens turėtų būti imami nuo tos kūno dalies, kuri lietsi su tais objektais, nuo kurių paviršiaus buvo paimti kvapo pėdsakai.

Kvapo lyginamieji mėginiai imami nuo šių žmogaus kūno dalių:

- plaštakos vidinio paviršiaus – delno – pėdsakai paimti nuo objektų, kuriuos asmuo lietė rankomis;
- riešo – pėdsakai, paimti nuo objektų, kuriuos asmuo lietė rankomis;
- sprando srities;
- nuo juosmens srities;
- sėdmenų – jei pėdsakas paimtas nuo objekto, ant kurio sėdėjo asmuo;
- pėdos – jei kvapo pėdsakas paimtas nuo kojų pėdsakų;
- nuo kitos kūno dalies – jei pagal aplinkybes įtariama, kad asmuo lietsi kitomis kūno vietomis.

Procesinį veiksmažodį atliekantis pareigūnas, užsimovęs gumines pirštines, atidaro stiklainį ir paprašo asmens paimti iš odorologinio stiklainio kvapo sugėriklį ir prisidėti prie tos kūno dalies, prie kurios nurodo pareigūnas:

- marškinių rankogalių;
- apykaklės;
- už kelnų diržo.

Imant kvapo mėginį nuo pėdos – asmuo turi įdėti kvapo sugėriklį į avalynę ir apsiauti.

Imant kvapo mėginį nuo sėdmenų reikia, kad iš anksto būtų paruošta kėdė, t. y. ji neturėtų kokie nors specifinio pašalinio kvapo¹⁶⁹. Ant kėdės sėdimosios dalies paviršiaus dedami 1–2 folijos lakštai. Tada pareigūnas

¹⁶⁹ Specifinį kvapą kėdės paviršius gali įgauti, jeigu ant jos neseniai sėdėjo asmens higienos nesilaikantis asmuo.

(su pirštinėmis ir pincetais) arba pats asmuo ant folijos lakšto deda kvapų sugėriklį ir ant jo atsisėda.

Svarbiausias reikalavimas imant asmens kvapo mėginį, kad sugėrikklis gerai liestųsi su žmogaus kūnu, ir kuo mažiau kontaktuotų su aplinkos oru. Svarbi sąlyga, kad asmuo būtų apsirengęs savo drabužiais¹⁷⁰.

Kvapo sugėrikklis prie žmogaus kūno turi būti laikomas ne trumpiau kaip 30 min. Siekiant užtikrinti, kad sugėrikklis tikrai visą mėginio ėmimo laiką liestųsi su asmens kūnu, žmogus negali būti paliekamas patalpoje vienas, todėl šio procesinio veiksmo atlikimą galima suderinti su apklausa.

Praėjus reikalingam mėginio paėmimui laikui, asmuo pats turi sugėrikklį įdėti į odorologinį stiklainį, kuris turi būti užantspauduojamas. Ant stiklainio turi būti priklijuojama etiketė su joje jau užpildyta būtina informacija.

Foninio kvapo mėginio paėmimas. Kadangi kiekviena patalpa turi kvapą, kurio asmuo gali ir nejausti, tačiau lyginamajame kvapo mėginyje jį gali justti šunys – biodetektoriai, kurių uoslė yra kur kas jautresnė už žmogaus, ir šis kvapas tyrimo metu gali juos trikdyti ar klaidinti. Todėl siekiant to išvengti, vadovaujantis Lietuvoje naudojama metodika, foninis kvapas visada turi būti imamams iš tos patalpos ir tuo pačiu metu, kai imamas lyginamasis kvapo mėginys. Taigi foninis kvapas – yra patalpos, kurioje tuo metu imamas kvapo mėginys, kvapas.

Foninio kvapo paėmimas. Asmeniui, kurio kvapo mėginys imamas, padavus mėginį, iškart imamas ir foninis kvapo mėginys. Mūvint gumines pirštines, pincetu ar chirurginėmis žirkklėmis iš odorologinio stiklainio paimamas kvapo sugėrikklis, kuris turi būti laikomas ar padėtas, kur žmogaus kvapo buvimas mažiausiai tikėtinas: kvapo sugėrikklis lipnia juostele gali būti pritvirtintas prie patalpos apšvietimo lempos, uždedamas ant paveikslų rėmo ar dedamas ant aliuminio folijos ir ji padedama ten, kur neturi sąlyčio su specifiniu asmens kvapu.

Foninio kvapo sugėrikklis laikomas 30 minučių, paskui pincetu dedamas į stiklainį, kuris hermetiškai uždaromas dangteliu ir užantspauduoja-

¹⁷⁰ Į tai labai reikėtų atkreipti dėmesį imant lyginamuosius kvapo mėginius iš asmenų, kurie yra areštinišė arba kalėjime, šie asmenys kartais gali būti apsivilkę ne savo drabužius, ypač tai aktualu vasarą.

mas. Foninėje kvapų etiketėje (su žalias įstriža juostele) įrašomi duomenys ir ji užklijuojama ant stiklainio.

Pastaba: pareigūnas, atlikdamas bet kokius veiksmus, visada turi mūvėti pirštines.

Kvapo lyginamųjų mėginių paėmimo eigos įforminimas. Proceso veiksmo protokolo aprašomojoje dalyje turi būti išsamiai aprašyta lyginamųjų mėginių paėmimo eiga. Rekomenduotume nurodyti, ar asmuo atvyko iš namų, ar prieš mėginių paėmimą buvo laikomas areštinėje. Nurodyti, nuo kurios kūno vietos paimti kvapo mėginiai. Rekomenduotume nurodyti ir drabužius, kuriuos vilkėjo asmuo, taip pat ar nuo jo sklido specifinis kvapas: kvepalų ar kt. Kadangi kaip šio tyrimo veiksmo pasekmė visada yra materialūs objektai, tai būtina nurodyti, kiek lyginamųjų pavyzdžių – sugėriklių, buvo paimta. Kaip jie užkonservuoti – viename stiklainyje ar keliuose. Jeigu reikia, kad lyginamieji kvapų mėginiai būtų saugomi ilgiau, nei tai daroma įprastai, apie tai būtina nurodyti.

Užantspauduoti odorologiniai stiklainiai su užkonservuotais kvapų mėginiais prieš išsiunčiant saugoti ar tirti turi būti laikomi taip, kad nesudužtų, ir ten, kur nėra tiesioginių saulės spindulių, kambario temperatūroje.

Odorologiniai stiklainiai su kvapo mėginiais juos saugoti arba tirti siunčiami į Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro odorologinių tyrimų ir kinologijos valdybos kriminalistinės odorologijos skyrių.

Siunčiant stiklainius reikia įpakuoti taip, kad gabenami jie nesudužtų. Odorologijos skyriuje gauti neužantspauduoti odorologiniai stiklainiai gražinami tyrimą paskyrusiai institucijai, nes su neužantspauduotais kvapų pavyzdžiais odorologiniai tyrimai neatliekami, jie nepriimami saugoti į kvapų banką. Lyginamieji kvapų mėginiai saugomi vienus metus nuo jų gavimo datos. Jei būtina, jie gali būti saugomi ir ilgiau, bet apie tai turi būti nurodyta nutarime saugoti kvapo objektus arba užduotyje atlikti odorologinį tyrimą.

9.3.6. Fonoskopinių (garso) lyginamųjų įrašų parengimo taktika

Fonoskopiniam asmens identifikavimui yra būtina parengti asmens balso ir sakininės kalbos lyginamuosius pavyzdžius, kurie yra trijų rūšių: laisvieji, sąlygiškai laisvieji ir eksperimentiniai. Laisvųjų ir sąlygiškai laisvųjų fonoskopinių pavyzdžių parengimas yra garso įrašų suradimas ir jų

procesinis paėmimas remiantis poėmio taktika, todėl šis procesas nebus išsamiai aprašomas.

Ekspirimentinis fonoskopinis lyginamasis pavyzdys – fonograma su žinomo asmens balso ir sakytinės kalbos įrašu, parengta laikantis lyginamųjų pavyzdžių parengimo taisyklių.

Lyginamųjų pavyzdžių parengimo procesas susideda iš šių etapų:

- parengiamojo, kurio metu reikia paruošti įrašui padaryti reikalingas technines priemones: aukštos kokybės profesionalų garso įrašymo prietaisą, pageidautina su išoriniais mikrofonais. Parengti standartinį tekstą, kuris bus pasiūlytas perskaityti asmeniui, kurio lyginamieji pavyzdžiai yra imami. Paruoši patalpą, kurioje negirdimi pašaliniai garsai, pasirūpinti, kad kalbantysis asmuo sėdėtų 30–50 cm atstumu nuo mikrofono, užtikrinti jo stabilų padėtį, kad mikrofonas nebūtų judinamas įrašo metu;

- lyginamojo pavyzdžio parengimas¹⁷¹. Lyginamoji medžiaga turi būti sudaryta iš dviejų dalių:

- pirma dalis, mažiausiai 5 minutės laisvos kalbos bet kokia tema, kuria kalbantysis spontaniškai kalba, tai gali būti, pvz., asmeninės biografijos pasakojimas, papasakojimas apie pomėgį ar bet kuria kita tema. Jeigu asmuo nenoriai šneka, tai nebūtinai tame įraše turi būti tik jo kalba, lyginamuosius pavyzdžius imantis asmuo tiesiog gali pasikalbėti su juo bet kuria tema;
- antra dalis, tris kartus perskaitytas pateiktas standartinis tekstas.

- lyginamojo pavyzdžio įforminimas. Surašomas lyginamųjų pavyzdžių paėmimo protokolai, kuriame nurodomos eksperimentinių pavyzdžių darymo sąlygos ir eiga. Jei darant įrašą asmuo bando keisti balsą, tai apie tai būtinai turi būti pažymėta protokole nurodant, kokioje įrašo dalyje ar viso įrašo metu jis bandė keisti balsą.

Lyginamųjų pavyzdžių paėmimo eigos ir rezultatų fiksavimas. Lyginamųjų pavyzdžių paėmimo eiga ir rezultatai fiksuojami procesinio veiksmo atlikimo protokole laikantis Lietuvos Respublikos BPK 179 str. nurodytų reikalavimų. Protokolo aprašomojoje dalyje turi būti išsamiai aprašytas lyginamųjų pavyzdžių ėmimo procesas. Išskirtinis šio veiksmo

¹⁷¹ Plačiau skaitykite: *Teismo ekspertizės: jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagoms parengimas*. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 2004.

bruožas yra tai, kad jo metu gaunami nauji materialūs objektai: pėdsakai, daiktai, kurie turi būti ištirtinti laikantis tų rūšių lyginamųjų pavyzdžių procesinio įforminimo reikalavimų.

9.3.7. Dirvožemio lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika

Siekiant palyginti dirvožemį, esantį ant kokio nors objekto, kuris vadinamas objektu nešikliu, su konkretaus žemės sklypo (nors kartais gali būti ir rūšio, lubų užpildo) dirvožemiu, reikia paimti lyginamuosius ir kontrolinius dirvožemio pavyzdžius.

Lyginamieji dirvožemio pavyzdžiai gali būti paimami iš įvykio vietos ar iš konkrečios dirvožemio masės (tūrio).

Kontroliniai dirvožemio pavyzdžiai yra skirti dirvožemio kintamumui tam tikrų ribų vietovėje nustatyti, jie imami kontrolės tikslais už identifikuojamo žemės sklypo ribų.

9.3.8. Dažų ir dažų dangų lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika

Dažų ir dažų dangos lyginamieji pavyzdžiai yra reikalingi, kai reikia nustatyti tiriamųjų objektų – dažų atplaišos arba lako dažų dangos bendrą kilmę arba grupinę priklausomybę.

Ekspertinės įstaigos rekomenduoja kaip lyginamuosius pavyzdžius pateikti visą objektą¹⁷², pvz., transporto priemonę. Praktikoje tai neįgyvendinamas procesas, nes:

- ekspertinės įstaigos, atliekančios tokio pobūdžio tyrimus, yra Vilniuje, ir ikiteisminį tyrimą atliekančiam pareigūnui bei institucijai, kurioje vykdomas nusikalstamos veikos tyrimas, būtų pernelyg sudėtinga pristatyti transporto priemonę į Vilnių, nes tai susiję su materialinėmis išlaidomis bei transporto priemonės transportavimo problematiškumu, jeigu, pvz., tai yra didelis autobusas;
- būtų pažeisti objekto savininko interesai, nes, jeigu, tarkime, transporto priemonė asmeniui reikalinga ūkinei veiklai vykdyti arba asmeniniams reikalams, pvz., kas rytą nuvežti vaikus į mokyklą;
- ir panašios problemos.

---

¹⁷² *Ibid.*

Pateikiamiems lyginamiesiems pavyzdžiams ne natūra keliami šie reikalavimai – jie turi būti pakankamai informatyvūs, t. y. dangos pavyzdžiai turi būti imami per visą dangos gylį iki paviršiaus to objekto, kurį dengia lyginamajam tyrimui imami dažai. Lyginamieji pavyzdžiai turi būti ne mažesni kaip 20 kvadratinių centimetrų dažų dangos lopinėliai su jo išoriniu paviršiumi ir visais dažų dangos sluoksniais.

Imant šios rūšies lyginamuosius pavyzdžius reikia turėti omenyje, ypač jei dažais padengtas didelis plotas, pvz., transporto priemonė, kad danga gali būti nevienarūšė: eksploatacijos metu atskiri plotai perdažyti, o ir dažant gali būti naudoti skirtingi dažai atskiriems objekto plote-liams.

Siekiant išvengti tokio dalyko, lyginamieji pavyzdžiai turi būti imami iš kelių vietų, kiekvienas pavyzdys turi būti įpakuotas atskirai, nurodant paėmimo vietą.

Jeigu reikia paimti skystų dažų lyginamuosius pavyzdžius, tai dažai turi būti išmaišomi iki vienalytės masės ir tik tada imamas lyginamasis pavyzdys.

Dažų ir dažų dangų lyginamųjų pavyzdžių paėmimo įforminimas. Siekiant užtikrinti veiksmo akivaizdumą, rekomenduotume nufotografuoti bendrą objekto vaizdą, pvz., transporto priemonę iš tos pusės, iš kurios imami pavyzdžiai, ir rodyklėmis nurodyti tas vietas, iš kurių paimti pavyzdžiai.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokių tikslu imami lyginamieji pavyzdžiai?
2. Kokiems tyrimams atlikti yra reikalingi lyginamieji pavyzdžiai?
3. Kaip skirstomi lyginamieji pavyzdžiai pagal susidarymo laiką?
4. Koks yra eksperimentinių lyginamųjų pavyzdžių skiriamasis bruožas?
5. Iš kokių subjektų gali būti paimti lyginamieji pavyzdžiai?
6. Kokių lyginamųjų pavyzdžių paėmimą Baudžiamojo proceso kodeksas priskiria prie prievartos priemonių?
7. Kam dar, išskyrus lyginamąjį tyrimą, gali būti panaudoti paimti lyginamieji pavyzdžiai?

Rekomenduojama literatūra:

1. Ancelis, P., et al. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese. Vadovėlis*. Vilnius: MRU, 2011.
2. *Dažų ekspertizė*. Informacinis laiškas. Vilnius, 2006.
3. *Medžiagų ir gaminių teismo ekspertizių skyrimas ir medžiagos joms parengimas*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius, 2002.
4. *Objektų kriminalistiniai tyrimai*. Metodinis leidinys. Vilnius: Vitanika, 2004.
5. *Plastikų ir jų gaminių ekspertizė*. Informacinis laiškas. Vilnius, 2006.
6. *Pluoštinių medžiagų ekspertizė*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius, 2006.
7. *Teismo ekspertizės: jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagos joms rengimas*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius, 2004.
8. Аверьянова, Т. В., et al. *Криминалистика*. Москва: Норма, 2006.

10 SKYRIUS

SPECIALIŲ ŽINIŲ PANAUDOJIMAS NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIME

10.1. Teismo ekspertizės ir specialisto išvados samprata

Kriminalistikos mokslo pradininkas H. Grosas dar 1893 m. rašė: „Be abejonės, svarbiausia pagalbinė priemonė, kurią turi teismo tardytojas, yra žinovai, kurių išvados dažnai daro lemiamą įtaką bylai <...> aš leisiu sau netgi tvirtinti, kad neretai bylai ne taip svarbu, kas būtent buvo apklaustas, o daug svarbiau, kaip suformuluoti klausimai, apie ką ir kokių tyrimo momentu. Svarbiausia visada yra tai, kad 1) teismo tardytojas iki galo išsiaiškintų, ko jis turi paklausti, t. y. į kokios srities žinovus jis turi kreiptis, 2) kad jis žinotų, ką jam gali pasakyti ekspertas, t. y. žinoti jo žinių esmę ir ribas ir 3) kad jis mokėtų tam pasirinkti tinkamą momentą.“¹⁷³

Specialių žinių sampratai, jų panaudojimo problematikai nemažai dėmesio skyrė ir skiria ir Lietuvos mokslininkai. Pažymėtinas H. Malevski ir J. Juškevičiūtės atliktas specialių žinių sampratos ir turinio lyginamasis tyrimas Lietuvos ir užsienio kriminalistinėje literatūroje. Tyrimas leido padaryti išvadą, jog, nepaisant tam tikrų skirtumų, daugumos mokslininkų buvo pabrėžiama, kad specialios žinios – tai neteisinės žinios ir žinios, kurių neturi „vidutinis“ pilietis, specialios žinios baudžiamajame procese – tai išsamios mokslo, technikos ar bet kurios kitos žmogaus veiklos srities žinios, įgytos dėl išsilavinimo ir specialaus pasirėngimo arba profesinės veiklos¹⁷⁴.

Specialių žinių panaudojimo tiriant nusikaltimus būklę ir perspektyvas savo disertacijoje nagrinėjo J. Juškevičiūtė (žr. Juškevičiūtė J. *Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikaltimus: būklė ir perspektyvos*. Daktaro disertacija. Vilnius, 1997).

¹⁷³ Гросс, Ганс. *Руководство для судебных следователей как система криминалистики*. Москва: Лексэст, 2002.

¹⁷⁴ Juškevičiūtė, J.; Malevski, H. Dėl specialių žinių termino apibrėžimo (lyginamoji studija). *Kriminalinė justicija*. 1997, 6: 42.

Nuo 2003 m. Lietuvoje galioja šie pagrindiniai norminiai aktai, reglamentuojantys specialiųjų žinių taikymą tiriant nusikalstamas veikas: Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau – ir BPK) ir Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas (toliau – ir TEĮ). Šiuose norminiuose aktuose naujai reglamentuojamos specialiųjų žinių naudojimo formos. Pasikeitė ir pagrindinių specialiųjų žinių naudojimo formų (ekspertizė ir specialisto išvada) samprata bei procesinis reglamentavimas.

Beje, ne visose šalyse, o, tiksliau, – tik nedaugelyje jų terminas „specialios žinios“ yra apibrėžtas įstatyme. Lietuvoje specialiųjų žinių sampratą randame TEĮ 3 straipsnyje: specialios žinios – dėl išsilavinimo ir specialaus pasirengimo arba profesinės veiklos įgytos išsamios mokslo, technikos, meno ar bet kokios kitos žmonių veiklos žinios, reikalingos ekspertizei atlikti¹⁷⁵.

Nors ir tapęs teisės norma, toks supratimas, mūsų nuomone, viena vertus, pernelyg abstraktus (bet kokia kita veikla), kita vertus – per siauras (ekspertizei atlikti). Pagal tokią logiką, specialiųjų žinių gali turėti tik ekspertas, tačiau Lietuvos Respublikos BPK 89 str. nurodoma, jog ir specialistas yra reikiamų specialiųjų žinių bei įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais.

Dėl pasitaikančių įstatymų spragų, nevienodo jų komentavimo, nepakankamai išdiskutuotų klausimų kriminalistinėje literatūroje, mūsų nuomone, specialiųjų žinių sampratos negalima nagrinėti atskirai nuo specialiųjų žinių panaudojimo formų ir subjektų problematikos, bandant įnešti aiškumo į susidariusią painiavą tiek teoriniuose darbuose, tiek teisiniame reglamentavime, tiek teisės normų taikymo praktikoje.

Negalime nepaliesti dar vienos diskutuotinos problemos, išlaikiusios savo aktualumą ir šiandien, nors apie jos sprendimo kryptis profesorius E. Palskys rašė daugiau kaip prieš keturis dešimtmečius. Taigi, nagrinėsime specialiųjų žinių tiriant nusikaltimus tinkamiausio panaudojimo problematiką, kuriai profesorius paskyrė nemažai darbų.

---

¹⁷⁵ *Valstybės žinios. supra* note 90.

Viename savo pirmųjų mokslinių straipsnių¹⁷⁶ jis pastebėjo, kad „specialisto sąvoka <...> bus nepilnai atskleista, jei nebus bent trumpai nusakyta, kuo specialistas skiriasi nuo eksperto. Lyginant specialisto ir eksperto sąvokas, nesunku pastebėti, kad jos yra labai panašios. Ir specialistas, ir ekspertas yra asmenys, turintieji tam tikros srities specialių žinių. Tačiau jau tas faktas, kad specialistas Lietuvos TSR BPK minimas greta liudytojo, eksperto, rodo, jog specialistas nėra nei liudytojas, nei ekspertas. Kiekvienas ekspertas yra, be abejojimo, specialistas bendra gyvenimiška prasme, ekspertas gali būti specialistas ir BPK 25 str.7 „a“ p. prasme, bet ne kiekvienu atveju prireikia specialistą kviešti dalyvauti byloje ekspertu. Specialistas nuo eksperto skiriasi veiklos tikslais, jos turiniu, procesinių teisių ir pareigų pobūdžiu, jų apimtimi ir kt. Ekspertizės darymo tikslas, kaip žinoma, yra objektyvios išvados, pagrįstos specialiais tyrimais, gavimas <...>. Panaudodamas savo specialias žinias, ekspertas daro išvadas, nustato naujus faktus, turinčius įrodymų reikšmę. Taigi eksperto išvada yra savarankiškas įrodymų šaltinis <...> ir sukelia tam tikras procesines pasekmes. Specialisto veika baudžiamajame procese yra kitokio pobūdžio. Dalyvaudamas tardymo veiksmuose, specialistas, remdamasis savo specialiomis žiniomis ir įgūdžiais, suteikia tardytojui būtiną techninę, konsultacinę ar kitokią pagalbą. Specialistas savo veikla nesukuria įrodymų, o tik padeda juos surasti, įvertinti bei paimti <...>. Taigi specialisto nuomonė įrodomosios reikšmės neturi ir jokių procesinių pasekmių nesukelia. Ekspertas, kaip žinoma, žymia dalimi veikia savarankiškai. Tuo tarpu specialisto veikla sudaro tikro tardymo veiksmo sudėtinę dalį ir specialistas neturi eksperto autonomijos, savarankiškumo. Tai nulemia eksperto ir specialisto procesinių teisių ir pareigų pobūdį bei apimtį. Eksperto teisės ir pareigos įstatyme <...> sureglamentuotos gana smulkiai. Specialisto teisių ir pareigų apimtis yra siauresnė, o jų procesinė reglamentacija – bendresnio pobūdžio. Neminint kitų specialisto ir eksperto skirtumų, galima pasakyti, kad specialistas nuo eksperto skiriasi savo žinių apimtimi, ne jų taikymo būdais, bet tais procesiniais rėmais, kuriuose veikia ekspertas ir specialistas, taip pat ir įrodomąją jų veiklos rezultatų reikšmę. Taigi skirtumo tarp eksperto ir specialisto reikia ieškoti ne mokslinėje – techninėje, bet teisinėje – procesinėje sferoje.“

¹⁷⁶ Palskys, E. Procesinė specialisto padėtis parengtiniame tardyme. *Socialistinė teisė*. 1968, 3: 21-28.

Reikia paminėti, kad apie ekspertizės reikšmę profesorius rašė ir retrospektyviniu aspektu savo žymioje monografijoje „Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos (1918–1940)“ tyrinėdamas tarpukario Lietuvos baudžiamojo proceso ir kriminalistikos istoriją, sakydamas „mokslinė teismo ekspertizė, padėdama nustatyti tiesą baudžiamosiose bylose, neretai apsaugodavo policiją ir teismus nuo lemtingų klaidų. Todėl literatūroje teisingai nurodyta, jog kvotas atliekantys policijos tarnautojai turi būti gerai susipažinę su ekspertizės skyrimo tvarka, turi žinoti, kokios įstaigos tas ekspertizes atlieka ir kur siųsti nusikaltimo vietoje surinktą medžiagą, kad gautų „tvirtą, nesugriaunamą ekspertyzos išvadą... Jie turi atsimiti, kad kartais padaryta ekspertyza yra susijusi su žmogaus likimu“. Apskritai ekspertizė, „kaip mokslinis faktų konstatavimo ir vertinimo metodas, randa vis didesnio pritaikymo baudžiamajame procese ir pasidaro labai svarbi pagalbinė... teismo darbo priemonė“. Šiais žodžiais gerai apibūdinta prieškarinio Lietuvos teismo ekspertizės paskirtis ir reikšmė.¹⁷⁷

Aptardamas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymų raidą atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, E. Palskys vėl grįžta prie šio klausimo, teigdamas: „į įrodymų sąrašą įrašyta ir specialisto išvada, taigi faktinių duomenų, kurie gali būti įrodymais byloje, labai padaugėjo. Tai padidino kvotėjo, tardytojo ir teismo pažintines galimybes, jų rankose radosi daugiau veiksmingų įrodinėjimo priemonių, įrodinėjimas tapo patikimesnis. Baudžiamosiose bylose atsirado galimybė kaupti ne vienos ar tik kelių rūšių įrodymus, o daug daugiau ir įvairesnių jų šaltinių. Kokybiškai naujų procesinių veiksmų ir įrodymų rūšių panaudojimas garantuoja labai svarbų kompleksinio įrodomosios informacijos kaupimo baudžiamojoje byloje principą, sudaro patikimesnes procesines prielaidas tiesai byloje nustatyti.“¹⁷⁸

Vertindami nūdienos situaciją specialių žinių panaudojimo nusikaltimų tyrime procesinio reglamentavimo požiūriu, deja, negalime pasakyti, kad į mokslininkų rekomendacijas, net ir tokių autoritetingų kaip profesorius E. Palskys buvo visiškai atsižvelgta. Į ką norėjome atkreipti dėmesį?

¹⁷⁷ Palskys, E., *supra* note 33, p. 203.

¹⁷⁸ Palskys, E. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymų raida 1990–1994 metais. *Kriminalinė justicija*. 1995, IV: 99.

Visų pirma nepakankamai diferencijuota ir praktiškai niveliuota pati eksperto ir specialisto samprata. Tiek ekspertu, tiek specialistu gali būti asmuo, turintis specialių žinių, tačiau specialistui keliami dar ir reikalavimai turėti specialių įgūdžių (Lietuvos Respublikos BPK 84 str. ir 89 str.), tarytumei ekspertui šių įgūdžių nereikia.

Antra, supainiotos eksperto ir specialisto funkcijos. Abu atlieka tyrimus, teikia išvadas tiek ikiteisminiame tyrime, tiek ir teisme. Lietuvos Respublikos BPK 84 straipsnyje nurodoma, kad:

1. Ekspertu gali būti skiriamas asmuo, turintis reikiamų specialių žinių ir įrašytas į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą.

2. Jeigu Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašė nėra reikiamos specialybės ekspertų, ekspertu gali būti skiriamas į šį ekspertų sąrašą neįrašytas asmuo.

3. Prireikus ekspertu gali būti skiriamas asmuo, turintis teisę būti ekspertu Europos Sąjungos valstybėje narėje arba valstybėje, su kuria Lietuva yra sudariusi teisinės pagalbos sutartį.

Lietuvos Respublikos BPK 86 straipsnis numato, jog:

„1. Ekspertas turi teisę:

- 1) susipažinti su bylos medžiaga, susijusia su ekspertizės dalyku;
- 2) prašyti pateikti papildomą medžiagą, reikalingą išvadai pateikti;
- 3) dalyvauti atliekant su ekspertizės dalyku susijusius tyrimo veiksmus ir nagrinėjant bylą teisme.

2. Ekspertas atsisako pateikti išvadą, jeigu jam pateiktos medžiagos nepakanka išvadai padaryti arba ta medžiaga neatitinka specialių jo žinių. Šiais atvejais ekspertas surašo aktą, kad negalima pateikti išvados.“

Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatyme numatyta, jog teismo ekspertas taip pat turi teisę:

- a) savarankiškai pasirinkti atliekamų tyrimų būdus;
- b) šio įstatymo 23 straipsnio 2 dalyje nustatyta tvarka gauti produkcijos pavyzdžius ar katalogus, techninę dokumentaciją ir kitokią teismo ekspertizėms atlikti reikalingą informaciją;
- c) prašyti tyrimui reikalingos papildomos medžiagos;
- d) dalyvauti proceso veiksmuose, jei tokiu būdu gaunama ekspertizei reikalinga medžiaga.

3. Teismo ekspertas neturi teisės savarankiškai rinkti ar imti medžiagą, reikalingą ekspertizei, bet nepateiktą jam įstatymų nustatyta tvarka.

4. Teismo ekspertizės įstaigos ekspertas neturi teisės verstis privačia teismo eksperto veikla, sutartiniais pagrindais konsultuoti proceso šalis ir teikti išvadą joms iškilusiais klausimais, reikalaujančiais specialių žinių.

Lietuvos Respublikos BPK 87 straipsnis apibrėžia eksperto pareigas ir atsakomybę:

1. Ekspertas privalo šaukiamas atvykti į teismą ir pateikti nešališką išvadą jam pateiktais klausimais.

2. Ekspertui, kuris be svarbios priežasties neatvyksta į teismą arba be teisėto pagrindo atsisako atlikti savo pareigas, gali būti taikomos šio Kodekso 163 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės.

3. Už melagingos išvados pateikimą ekspertas atsako pagal Lietuvos Respublikos BK 235 straipsnį.

Apie eksperto pareigas kalba ir Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 12 straipsnis:

1. Procesines teismo eksperto pareigas nustato proceso įstatymai.

2. Teismo ekspertas taip pat privalo:

- a) pagal kompetenciją atlikti teismo ekspertizės;
- b) atsisakyti spręsti ne jo kompetencijos klausimus ir atlikti specialių žinių nereikalaujančias užduotis;
- c) garantuoti išsamų ir nešališką visų pateiktų duomenų ištyrimą;
- d) saugoti tyrimui pateiktus objektus. Už jų praradimą ar sugadinimą teismo ekspertas atsako įstatymų nustatyta tvarka.

Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 14 straipsnis interpretuoja ir teismo eksperto atsakomybę:

1. Teismo ekspertas atsako už savo padarytos ekspertizės akto pagrįstumą ir tikrumą.

2. Už pareigų nevykdymą, melagingos išvados ir paaiškinimų pateikimą ar kitokį priesaikos sulaužymą teismo ekspertas, kuriam skiriama atlikti teismo ekspertizę, atsako pagal įstatymus.

Lietuvos Respublikos BPK 89 straipsnis specialistą apibūdina taip:

1. Specialistas yra reikiamų specialių žinių ir įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais.

2. Specialistu gali būti ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas arba šioje įstaigoje nedirbantis asmuo. Specialistai, kurie yra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnai, pagal pareigas yra įspėti dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos BK 235 straipsnį už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą. Specialistai, kurie nėra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnai, kiekvienu atveju, kai jie yra kviečiami dalyvauti procese, įspėjami dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos BK 235 straipsnį už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą.

3. Teismo medikai yra specialistai, atliekantys žmogaus kūno arba lavono tyrimą.

4. Teismo psichiatrai, teismo psichologai yra specialistai, atliekantys asmens psichinės būklės tyrimą.

5. Specialistas šaukiamas privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą ir pateikti nešališką išvadą ar paaiškinimus jam pateiktais klausimais. Specialistui, kuris be svarbios priežasties neatvyksta arba be teisėto pagrindo atsisako atlikti savo pareigas, gali būti taikomos šio Kodekso 163 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės. Už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą specialistas atsako pagal Lietuvos Respublikos BK 235 straipsnį.

Lietuvos Respublikos BPK 89 straipsnis papildomas nauja 5 dalimi, buvusi 5 dalis laikoma 6 dalimi nuo 2012-07-01:

5. Probuotojai yra specialistai, atliekantys asmens socialinės aplinkos, kriminogeninių veiksnių, taip pat kitų aplinkybių, galinčių padėti teismui individualizuoti probacijos sąlygas, tyrimą.

6. Specialistas šaukiamas privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą ir pateikti nešališką išvadą ar paaiškinimus jam pateiktais klausimais. Specialistui, kuris be svarbios priežasties neatvyksta arba be teisėto pagrindo atsisako atlikti savo pareigas, gali būti taikomos šio Kodekso 163 straipsnyje numatytos procesinės prievartos

priemonės. Už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą specialistas atsako pagal Lietuvos Respublikos BK 235 straipsnį.

Lietuvos Respublikos BPK 90 straipsnis kalba apie specialisto išvadą:

1. Atlikęs pavestą objektų tyrimą, specialistas pateikia išvadą.
2. Specialisto išvada surašoma atskiru dokumentu arba gali būti įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą. Po išvada, įrašyta į tyrimo veiksmo protokolą, specialistas pasirašo.
3. Specialisto išvadoje, kuri surašoma kaip atskiras dokumentas, nurodoma: specialisto asmens duomenys – vardas, pavardė, išsilavinimas, specialybė, kvalifikacija; tirti objektai; naudoti tyrimo metodai ir techninės priemonės; specialisto nustatytos aplinkybės, turinčios reikšmės nusikalstamai veikai tirti. Prie specialisto išvados pridedama vaizdinė medžiaga.

3 dalies redakcija nuo 2012 m. liepos 1 d.:

3. Specialisto išvadoje, kuri surašoma kaip atskiras dokumentas, nurodoma: specialisto asmens duomenys – vardas, pavardė, išsilavinimas, specialybė, kvalifikacija; tirti objektai; naudoti tyrimo metodai ir techninės priemonės; specialisto nustatytos aplinkybės, turinčios reikšmės nusikalstamai veikai tirti ar probacijos sąlygoms individualizuoti. Prie specialisto išvados pridedama vaizdinė medžiaga.

Trečia, Lietuvos Respublikos BPK 205 str. numatyta objektų tyrimo tvarka: „siekiant surasti nusikalstamos veikos pėdsakus ir kitus objektus, turinčius reikšmės tyrimui, nustatyti įvykio situaciją ir kitas reikšmingas bylai aplinkybes, atliekamas įvykio vietos, žmogaus kūno, lavono, vietovės, patalpų, dokumentų ir kitokių objektų tyrimas. Daiktai, dokumentai ir kitokie objektai tiriami jų radimo vietoje. Daiktai, dokumentai ar kitokie objektai, kuriems ištirti reikia daug laiko arba kuriuos būtina tirti techninėmis priemonėmis, gali būti tiriami laboratorijoje arba kitoje vietoje, kur yra tam reikalingos sąlygos. Objektų tyrimą atlieka specialistai. Specialistui, kuris nėra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, užduotis atlikti objektų tyrimą duodama raštu.“¹⁷⁹ Iš to išplaukia, kad objektų tyrimus atlieka specialistas, nors objektų tyrimas būtina kiekvieno eksper-

¹⁷⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas [žiūrėta 2011-03-29]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=163482>.

tinio tyrimo stadija. Beje, objektų tyrimą ekspertas gali atlikti taip pat ir ikiteisminio tyrimo stadijoje.

Ketvirta, taip „atskyrus“ arba „išskyrus“ objektų tyrimą, įvedama nereikalinga painiava vertinant specialisto išvadą ir eksperto išvadą (ekspertizės aktą) įrodomosios informacijos reikšmingumo požiūriu. Praktikoje pasitaiko atvejų, kad atlikus objektų tyrimą, tiems patiems objektams tirti yra skiriama atlikti ekspertizę.

Penkta, pastaruoju metu atsirado, mūsų požiūriu, nekorektiška baudžiamojo proceso normų žinybinė teisėkūra. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose rekomendacijose dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo patvirtinimo¹⁸⁰, pasireiškia specialisto atliekamo tyrimo ir ekspertizės niveliavimo tendencija, ne tik atkartojant, bet ir sustiprinant Lietuvos Respublikos BPK paliktą šių sąvokų adekvatumą, o ne mėginant šias sąvokas, kurios užfiksuotos Lietuvos Respublikos BPK, paaiškinti ir pakomentuoti, taip mėginant padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnams teisingai jas vartoti, o tai ir būtų rekomendacijų prasmė. Kelia abejonių pats tokio akto pavadinimas (statusas), nekalbant apie semantinę šio termino prasmę. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 16 str. 2 d. numato, kad prokurorams ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams generalinio prokuroro patvirtintos rekomendacijos ir kiti teisės norminiai aktai, formuojantys ikiteisminio tyrimo, valstybinio kaltinimo ir nuosprendžių vykdymo kontrolės praktiką, yra privalomi. Tai iliustruoja minimų rekomendacijų 8 punktą „Skiriant užduotį būtina vadovautis metodinėmis rekomendacijomis dėl atskirų rūšių užduočių ir ekspertizių skyrimo, o jei tokių rekomendacijų nėra, tikslinga konsultuotis su atitinkamos srities specialistais.“ Kita vertus, rekomendacijose, parengtose nepasirėmus atliktų tyrimų ir nusikaltimų tyrimo praktikos analize, nepakankamai suvokiant rekomendacijų kaip metodinio patarimo prasmę, o gal ir dėl neapsižiūrėjimo ar patirties stokos (nors rekomendacijos suderintos su Policijos departamentu prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Lietuvos teismo ekspertizės centru, Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centru, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba prie Lietuvos Respublikos VRM, Valstybine teismo medicinos

¹⁸⁰ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl rekomendacijų dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo patvirtinimo“ 2011 m. sausio 18 d. Nr. I-14.

tarnyba prie Lietuvos Respublikos TM, Valstybine teismo psichiatrijos tarnyba prie Lietuvos Respublikos SAM) yra ir aiškių neatitikimų įstatymui. Taip, pvz., rekomendacijų 16 punktą „rekomenduoja“, kad „prokuroras, organizuojantis ikiteisminį tyrimą, aukštesnysis prokuroras, taip pat ikiteisminio tyrimo įstaigos ar padalinio vadovas, suderinęs su prokuroru, turi teisę atšaukti visą užduotį, atskirus užduočių klausimus, sumažinti tiriamų objektų skaičių, papildyti užduotį ar pakeisti tyrimo pobūdį (papildomas, pakartotinis ar kitas tyrimas). Užduotis atšaukiama arba jos apimtis keičiama raštu“, o rekomendacijų 42 punkte jau kategoriškai nustatoma „ypatingos skubos tvarka tyrimai (ekspertizės) atliekami generalinio prokuroro, jo pavaduotojo, Generalinės prokuratūros departamento, skyriaus vyriausiojo prokuroro, jo pavaduotojo rašytiniu prašymu ikiteisminiuose tyrimuose, sukėlusiuose didelį atgarsį visuomenėje. Ekspertinių įstaigų teritoriniuose padaliniuose tyrimai (ekspertizės) ypatingos skubos tvarka gali būti atliekami ir apygardos vyriausiojo prokuroro ar jo pavaduotojo rašytiniu pavedimu.“

Šiose rekomendacijose jau pats sąvokų pateikimo faktas, nežinant, iš kokių šaltinių tai paimta, nėra korektiškas, ir tai, ko gero, ne rekomendacijų dalykas. Mes pritariame idėjai, kad tokios sąvokos kaip „specialistų (ekspertų) komisijos tyrimai“, „kompleksinis tyrimas (ekspertizė)“, „papildomas tyrimas (ekspertizė)“, „pakartotinis tyrimas (ekspertizė)“ yra būtinos, tačiau jos turi būti pačiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse arba bent jau Teismo ekspertizės įstatyme, be to, turi būti vienodai suprantamos ir privalomai vykdomos visų proceso dalyvių.

Vis dėlto reikėtų nepamiršti, kad ekspertizės ir tvarka jau numatyti Lietuvos Respublikos BPK 208 ir 209 straipsniuose, kur aiškiai pasakyta, kad ekspertizė skiriama tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas nusprendžia, jog nusikalstamos veikos aplinkybėms nustatyti būtina atlikti specialų tyrimą, kuriam reikalingos mokslo, technikos, meno ar kitos specialios žinios; kad prokuroras, pripažinęs būtinumą skirti ekspertizę, raštu apie tai praneša įtariamajam, jo gynėjui ir kitiems ekspertizės rezultatais suinteresuotiems proceso dalyviams ir nurodo terminą, per kurį šie asmenys gali pateikti prašymus dėl klausimų ekspertui, dėl konkretaus eksperto skyrimo ir pateikti papildomą medžiagą ekspertizei. Paskui prokuroras su pareiškimu dėl ekspertizės kreipiasi į ikiteisminio

tyrimo teisėją. Prie pareiškimo pridedami proceso dalyvių prašymai arba jame nurodoma, kad prašymų negauta. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, nusprendęs, jog būtina skirti ekspertizę, priima nutartį skirti ekspertizę, o nusprendęs, jog ekspertizės skirti nebūtina, – nutartį atsisakyti skirti ekspertizę.

Todėl atlikti ekspertizes prokuroro pavedimu ar keisti tyrimų apimtį nėra pakankamo pagrindo, tai, beje, kertasi su įstatymo (Lietuvos Respublikos BPK) nuostatomis, juo labiau bandyti formuoti tokią praktiką.

Atsižvelgiant į tai, jog ekspertizę skiria ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, kai jis nusprendžia „kad nusikalstamos veikos aplinkybėms nustatyti būtina atlikti specialų tyrimą, kuriam reikalingos mokslo, technikos, meno ar kitos specialios žinios“, rekomenduoti vadovautis rekomendacijomis vargu ar galima, o sukelti painiavą pavyksta¹⁸¹.

Tenka apgailestauti, kad į šių rekomendacijų svarstymą, o gal į bendro sutarimo pasiekimą nebuvo įtraukta Lietuvos advokatūra, kuri vadovaujantis rekomendacijų logika, turėtų priimti „savas“ rekomendacijas. Prisiminkime, kaip korektiškai ir moksliskai argumentuotai prof. E. Palskys kalbėjo apie kriminalistinių rekomendacijų peraugimo į baudžiamojo proceso normas tendencijas ir bendrai apie patį baudžiamąjį procesą, kai 1995 m. jis rašė: „atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, iškilo uždavinys reformuoti galiojančią sovietinę teisės sistemą, parengti naujus Lietuvos Respublikos įstatymus, tarp jų ir baudžiamojo proceso, kurie atitiktų demokratinės teisinės valstybės poreikius, pasikeitusias krašto politines, ekonomines, socialines bei visuomenines sąlygas ir naują šalies valstybinumo lygį. Pradėtas didžiulis organizacinis, kūrybinis ir techninis metodinis teisėkūros darbas. Iš aukščiausios kvalifikacijos teisininkų – mokslininkų bei praktikų – sudarytos darbo grupės naujiems pagrindinių teisės šakų kodeksams (BK, BPK, CK, CPK ir kt.) sukurti. Darbo grupė naujam

¹⁸¹ Apie įstatymo normų „pakeitimą“ žinybiniais aktais teisingai rašė ir P. Ancelis, kuris teigė: „kelia nerimą tai, kad einama ne tiesiai, o aplinkiniais keliais, tai yra iš esmės neko-reguojant BPK normų toliau kaitaliojamos rekomendacijos, įsakymai, instrukcijos ir kt. Šie norminiai aktai sukelia dar didesnę painiavą, todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų suvokiami ir taikomi nevienodai.“ Plačiau skaitykite: Ancelis, P. Baudžiamojo proceso normų įtaka užtikrinant žmogaus ir visuomenės saugumą. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 339.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui parengti sudaryta tuometinės Aukščiausiosios tarybos Prezidiumo nutarimu 1990 metais. Grupei vadovavo vienas žymiausių baudžiamojo proceso specialistų Lietuvoje, Vilniaus universiteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros vedėjas doc. M. Kazlauskas. Jau 1990 m. spalio mėn. grupė parengė naujo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso metmenis. Juose atsižvelgta į Lietuvos politines ir socialines sąlygas, nusikalstamumo būklę bei kaitą, galiojančių baudžiamojo proceso normų taikymo praktiką, užsienio šalių patirtį, baudžiamojo proceso mokslo teiginius bei rekomendacijas ir Lietuvos teisinės tradicijas. Metmenys orientuoti į Europos kontinentinių šalių baudžiamąjį procesą. Naująjį kodeksą planuota sukurti per 2–3 metus. Ir iš tikrųjų 1993 m. viduryje jau buvo parengtas pirmasis rankraštinis beveik viso kodekso variantas. Tačiau realiai ir plačiu mastu teisės sistema, taip pat ir baudžiamasis procesas galėjo būti reformuoti tik tai priėmus naują Lietuvos Respublikos Konstituciją (1992) ir po metų Seimui patvirtinus Teisinės sistemos reformos metmenis. Taigi naujų kodeksų ir kitų didesnių Lietuvos Respublikos įstatymų parengti nustatytu laiku dėl objektyvių priežasčių nepavyko – juos jau reikėjo derinti su Konstitucija ir Teisinės sistemos reformos metmenų nuostatomis, tikslinti teisėsaugos institucijų funkcijas bei vietą valstybės teisės mechanizme. Nemažai to, kas jau buvo padaryta, nebetiko, tad daug ką teko kurti iš naujo. Todėl daugelyje teisės sričių, tarp jų ir baudžiamajame procese, naujų kodeksų rengimas praktiškai sustojo. Užuo sutelkus geriausias krašto intelektualines ir mokslo jėgas kuo sparčiau baigti parengti naujus kodeksus, pasirinktas kitas ir, sakytume, ne pats geriausias kelias: dar sovietmečiu priimtus pagrindinių teisės šalių kodeksus imta be atodairos nuolat keisti ir pildyti, stengiantis bent minimaliai juos pritaikyti naujiems visuomeniniams santykiams reguliuoti. Todėl ir dabartinis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas atrodo kaip blogai sudėliota mozaika: šalia atgyvenusių, pasenusių teisės normų jame nemažai ir visiškai naujų, pažangių, tarsi iš kitos civilizacijos perkeltų normų. Natūralu, kad tos normos prieštarauja kitoms, todėl kodeksas nėra vieninga loginiais vidiniais ryšiais susieta sistema, konceptualus norminis aktas.¹⁸²

¹⁸² Plačiau skaitykite: *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija. Vilnius: MRU, 2011, p. 28–29.

Dėl šios problemos principingai pasisakė R. Burda ir J. Juškevičiūtė, teigdami, jog „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso II skyrius skirtas pagrindinėms kodekse vartojamoms sąvokoms išaiškinti (išaiškintos 32 sąvokos), tačiau nei ekspertizės, nei eksperto sąvokos nepaaiškintos. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 84 straipsnyje nurodyta, kad ekspertu gali būti paskirtas asmuo, turintis reikiamų specialiųjų žinių ir įrašytas į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą. Teismo ekspertizės sąvoka išaiškinta: pirmą kartą Lietuvos baudžiamojo proceso istorijoje teismo ekspertizė tapo proceso veiksmu, kuris, įvertinus teismo ekspertizės įstatymo nuostatas, faktiškai sudarytas iš dviejų skirtingų veiksmų:

- teismo ar teisėjo skyrimo teismo ekspertui atlikti ekspertizę;
- teismo eksperto atlikimo jam pavestų tyrimų ir jų rezultatų užfiksavimo ekspertizės akte.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 84 straipsnio pavadinimas – „Ekspertas“, tačiau neatsakyta į klausimą, kas yra ekspertas ikiteisminio tyrimo ir bylos nagrinėjimo teisiniame procese, tik nurodoma, kas juo gali būti. Tas pats pasakytina ir apie kitą norminį aktą, kuris nustato, kad teismo ekspertas – asmuo, turintis teismo eksperto kvalifikaciją ir įrašytas į Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašą.

Teismo ekspertizės įstatymo 5 straipsnis nustato reikalavimus asmenims, siekiantiems tapti teismo ekspertais. Asmuo, siekiantis tapti teismo ekspertu, privalo:

- 1) turėti aukštąjį išsilavinimą, atitinkantį pasirinktą eksperto specializaciją (tiesa, ji iki šiol neparengta);
- 2) išlaikyti teismo eksperto kvalifikacijos egzaminą, kurio programa patvirtinta ekspertinės įstaigos vadovo;
- 3) išlaikyti teisinių žinių egzaminą pagal teisingumo ministro patvirtintą teisinių žinių programą asmenims, siekiantiems tapti teismo ekspertais;
- 4) būti neteistas už labai sunkų ar sunkų nusikaltimą, taip pat už nusikaltimą teisingumui, valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams.¹⁸³

¹⁸³ Burda, R.; Juškevičiūtė, J. Specialių žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. *Jurisprudencija*. 2006, 11(89): 19–26.

R. Burda ir J. Juškevičiūtė pateikia taip pat labai įdomią mokslinę diskusiją šia problematika, teigdami „papildant aukščiau minėtas nuostatas pagedautina, kad įstatymo leidėjas neatmestų praktinės patirties reikalavimų ir neignoruoūtų mokslininkų, dirbančių šioje srityje, patirties ir žinių. Baudžiamojo proceso teisės vadovėlyje teigiama, kad specialistas – reikiamų specialiųjų žinių ir įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimą jo kompetencijos klausimais.“¹⁸⁴ Čia vadovėlio autoriai pakartojo Lietuvos Respublikos BPK 89 straipsnio nuostatas. Tad nesugebėta išsklaidyti prieštaravimų dėl specialisto sąvokos apibrėžimo baudžiamajame procese. Pirmas prieštaravimas siejamas su specialistui keliamu reikalavimu: jis turi turėti ne tik specialiųjų žinių, bet ir įgūdžių (to nereikalaujama net iš eksperto). Antras – sąvokos „išvada“ semantinės ir procesinės reikšmių prieštaravimas. Lietuvos Respublikos BPK yra nemažai sąvokų, kuriose pavartotas žodis „išvada“: prokuroro išvada – 448 straipsnyje, gydytojų komisijos išvada – 359 straipsnyje, sveikatos priežiūros įstaigos išvada – 405 straipsnio 3 dalyje, eksperto išvada – 400 straipsnio 2 dalyje, ekspertų komisijos išvada – 305 straipsnio 2 dalyje, teismo išvada – 328 straipsnyje. Išvada – teiginys, išvestas iš kitų teiginių¹⁸⁵, o baudžiamajame procese specialisto teiginiai virto procesiniu dokumentu. Logiška būtų specialisto atliktų objektų tyrimus įforminti objektų tyrimo akte arba specialisto akte, bet ne išvadoje. Gilinantis į šią problemą reikia bent iš dalies išnagrinėti sąvoką „forma“. Forma – nustatytas pavyzdys, norma kam nors atlikti¹⁸⁶. Baudžiamajame procese nustatyti kelių pagrindinių procesinių dokumentų turinio „pavyzdžiai“: ekspertizės akto (BPK 88 str.), specialisto išvados (BPK 90 str.), protokolo (BPK 179 str.). Lietuvos Respublikos BPK 86 straipsnio 2 dalyje ir 286 straipsnio 3 dalyje minimas eksperto aktas („ekspertas surašo aktą“), tačiau analizuodami prieiname prie išvados, kad pastarajame straipsnyje „eksperto aktas“ tapatinamas su „ekspertizės aktu“. Taigi būtina atskirti formą nuo turinio ir skirti specialiųjų žinių panaudojimo formą nuo dokumento formos (rekvizitų, blanko ir pan.). Specialiųjų žinių naudojimo formos sąvokos apibrėžimo nėra net specialioms žinioms

¹⁸⁴ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius: TIC, 2005.

¹⁸⁵ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. IV leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 256.

¹⁸⁶ *Ibid.*, p. 158.

skirtuose disertaciniuose darbuose¹⁸⁷. Mokslininkų darbuose pažymima, kad teismo ekspertizės išvada yra viena iš „labiausiai paplitusių procesinių specialių žinių panaudojimo formų“¹⁸⁸. Turėtume patikslinti, kad teismo ekspertizės išvada yra galutinis ekspertinio tyrimo rezultatas, t. y. „eksperto motyvuotas atsakymas, pagrįstas vidiniu įsitikinimu, į pateiktus klausimus, jo gautas visapusiškai, išsamiai ir objektyviai ištyrus turėtą medžiagą taikant atitinkamos srities tyrimo metodus ir technologijas“¹⁸⁹. Todėl ekspertizės ar eksperto išvada pagal pobūdį yra eksperto darbo pabaiga, kuri išdėstoma ekspertizės ar eksperto akte ir yra šio akto sudėtinė dalis. Ekspertizės aktas – procesinis ekspertizės dokumentas, specialių žinių panaudojimo formos loginė pabaiga. Mes specialių žinių formą suprantame kaip specialių žinių realizavimą baudžiamajame procese nustatyta tvarka, baigiamą atitinkamus rekvizitus turinčiu procesiniu dokumentu (protokolu, aktu).¹⁹⁰

Kur kas suprantamiau ir aiškiau eksperto bei specialisto funkcijos diferencijuotos, pvz., Latvijos BPK, kurio 113 str. nustatyta, jog specialistas – asmuo, kuris pareigūno, dalyvaujančio procese, kvietimu, teikia jam pagalbą panaudodamas savo specialias žinias ar darbo gebėjimo konkrečioje srityje ... specialistas privalo:

- 1) atvykti į pareigūno, dalyvaujančio procese, nurodytą vietą ir nurodytu laiku ir dalyvauti tardymo veiksmė, jeigu yra laikomasi jo iškvietimo tvarkos;
- 2) suteikti pagalbą atliekant tardymo veiksmą, panaudodamas savo žinias ir gebėjimo ieškant nusikalstamos veikos pėdsakų, išsiaiškinant faktus ir aplinkybes, taip pat fiksuojant tardymo veiksmo eigą ir rezultatus, tačiau neatlikdamas praktinių tyrimų;
- 3) atkreipti asmens, atliekančio tardymo veiksmą, dėmesį į faktus, turinčius reikšmės bylos aplinkybėms nustatyti ir suprasti;
- 4) neviešinti tardymo turinio ir rezultatų, jeigu jis apie tai specialiai įspėtas.

Specialistas turi teisę daryti pastabas dokumente, kuriame užfiksuotas tardymo veiksmas, dėl savo darytų veiksmų ar duotų paaiškinimų.

¹⁸⁷ Juškevičiūtė, J. *Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikaltimus: būklė ir perspektyvos*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1998.

¹⁸⁸ Juodkaitė, G. Teismo ekspertizės išvadų formulavimas. *Teisė*. 1998, 32: 77.

¹⁸⁹ *Ibid.*, p. 77-78.

¹⁹⁰ Burda, R.; Juškevičiūtė, J. *Jurisprudencija, supra* note 183, p. 19-26.

Kokybiškai kitokios, bet labai aiškiai reglamentuotos eksperto funkcijos, beje, atskirai išskiriant ekspertinės įstaigos ekspertą ir kviestą ekspertą. Pagal Latvijos BPK 33 str. ekspertinės įstaigos ekspertas turi teisę vykdyti procesinius veiksmus, jeigu jis:

1. Turi teisę atlikti konkrečios rūšies ekspertizes.
2. Turi asmens, vadovujančio procesui (tardytojo, prokuroro, teisėjo, teismo sudėties), pavedimą.

Turėdamas tokį pavedimą, ekspertas:

- 1) atlieka ekspertizę, jei bylai reikalingai informacijai gauti, reikia atlikti tyrimus, panaudojant specialias žinias, įrangą ir medžiagas;
- 2) atlieka įvykio ar kitos vietos, lavono, vietovės, daiktų apžiūrą;
- 3) atlieka fizinių asmenų apžiūrą;
- 4) paima pavyzdžius lyginamajam tyrimui;
- 5) dalyvauja atliekant kitus tardymo veiksmus;
- 6) naudoja specialias žinias ieškant ir paimant nusikalstamos veikos pėdsakus bei kitus daiktus.

Ekspertas turi teisę:

- 1) susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga;
- 2) pareikalauti iš asmens, vadovujančio procesui, būtinos ekspertizei atlikti informacijos ir medžiagos;
- 3) atsisakyti daryti ekspertizę, jeigu pateiktos medžiagos nepakanka arba pateikti klausimai viršija jo kompetenciją;
- 4) gauti išlaidų, kilusių su atvykimu, pagal asmens, vadovujančiam procesui, kvietimą, atlyginimą.

Ekspertas turi teisę daryti tik nutarime nurodytą ekspertizę ir duoti atsakymus į pateiktus klausimus. Jeigu ekspertas mano, kad panaudojant specialias žinias galima gauti svarbios baudžiamajai bylai informacijos, dėl kurios nepateiktas klausimas, jis raštu apie tai informuoja vadovujančią procesui asmenį.

Ekspertas savo pareigas vykdo:

- 1) asmens, vadovujančio procesui, nurodymu, o tai fiksuojama tardymo veiksmo, kuriame dalyvauja ekspertas, protokole;
- 2) pagal nutarimą ekspertizei skirti.

Latvijos BPK 34 str. taip pat nurodyta, jog asmuo, vadovaujantis procesui, savo nutarimu gali pavesti atlikti ekspertizę asmeniui, kuris nėra ekspertinės įstaigos ekspertu, tačiau turi žinių ir praktinės patirties, pakankamų ekspertizei atlikti¹⁹¹.

Atskirai reikėtų pasisakyti dėl kriminalistinėje literatūroje šiuo metu vėl aktyviai vykstančios diskusijos, ar teisinės žinios yra laikomos specialiomis žiniomis. Daugumoje šalių įstatymo lygiu nėra apie tai pasisakyta, todėl diskusijos perkeltos į teorinę plotmę, kur gana argumentuota pozicija, jog daugeliu atveju konsultacijų, panaudojant teises žinias, nepakanka. Būtinai tam tikrų teisės klausimų tyrimai, kurių rezultatai būtų pateikiami išvados forma. Kaip teigiama kriminalistinėje literatūroje, praktika rodo, jog faktas, kad tyrėjas ar teismas nežino visų įstatymų leidybos subtilybių, gali lemti jų netinkamus sprendimus, ir priežastis dažnai yra ne jų nekompetentingumas arba nepasinaudojimas literatūra, žinytais, o ta, jog norint gauti atsakymą į kylančius klausimus, nepakanka rasti reikiamą norminį aktą ir jį išstudijuoti, bet reikia atlikti tyrimą specialiomis žiniomis.

Dėl to, ar teisinės žinios gali būti pripažintos specialiomis žiniomis, tarp Lietuvos mokslininkų nebuvo diskutuojama iki nepriklausomybės atkūrimo, kai buvo pabrėžiama, jog vadovaujamasi TSRS Aukščiausiojo teismo plenumo dar 1971 m. priimtu nutarimu „Dėl teismo ekspertizės baudžiamosiose bylose“, kuriame nurodyta, jog teismai neturėtų kelti ekspertams teisinių klausimų, kaip neįeinančių į jų kompetenciją. Tokia nuostata (palikimas) išliko ir net rado atgarsį Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatyme, nors tos pačios Rusijos Federacijos įstatymuose vietos jai nebeatsirado, o aktyviai diskutuojama dėl teisinės ekspertizės. Mokslo žinių diferenciacija neaplenkia ir teisės mokslų, ir teisininkas, net ir pareigūnas (tyrėjas, prokuroras, teisėjas) turi tik tam tikros teisės srities gilių žinių, tad fiziškai nepajėgus orientuotis dažnai besikeičiančiuose, vienų kitiems prieštaraujančiuose įstatymuose ir poįstatyminiuose teisės aktuose. Susidaro situacija, kai teisės moksle galima išskirti teisininkams žinomų bendrųjų teisinių žinių bloką ir specialiųjų teisinių žinių bloką. Galimybė taikyti specialias teises žinias ypač aktuali kalbant apie kons-

¹⁹¹ Уголовно-процессуальный закон (под общей редакцией и с пояснениями М. Шешунова) Балтийский русский институт, Высшая школа психологии, Рига, 2005.

titucinę teisę, o mūsų nagrinėjamu kriminalistiniu aspektu – taikant specialias žinias civiliniame, administraciniame, arbitražo, o kartais ir baudžiamajame procese.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 9 straipsnyje pasakyta, jog teisėjas turi teisę iškviešti ir apklausti ekspertus, naudotis specialistų konsultacijomis. 27 straipsnyje pasakyta, jog teisėjas rengdamas bylą Konstitucinio Teismo posėdžiui skiria ekspertizes, iškviečia ir apklausia specialistus, nesuinteresuotus bylos baigtimi. Taigi atliekant išankstinį bylos tyrimą, ar teisės aktas atitinka Konstituciją, gali būti skiriama ekspertizė, o ekspertu gali būti skiriamas asmuo, turintis reikiamų žinių išvadai duoti (37 straipsnis). 38 straipsnyje nurodyta, jog eksperto išvada teikiama raštu ir išdėstoma ekspertizės akte, kur nurodomi atlikti tyrimai, jų pagrindų padarytos išvados ir pagrįsti atsakymai į teismo iškeltus klausimus¹⁹².

Kaip ir kitos ekspertizių rūšys, šios ekspertizės turi turėti savo uždavinius, dalyką ir objektus, tyrimo metodus ir metodikas, kurias dar reikia sukurti. Mūsų nuomone, teisinės ekspertizės turi beveik visus ekspertizėms būdingus bruožus, jų įteisinimo būtinumas (arba bent jau to pradžia) yra objektyviai pribrendęs.

„Tarpusavyje susijusių visuomeninių procesų prieštarīgumas, sąlygotas šalies teisės aktų gausos teisėkūroje, iškelia įvairiapusių problemų, kylančių vykdant techninę-kriminalistinę veiklą administraciniame procese analizės poreikį, išplečiant tradicinės metodologijos ir atskirų mokslo metodų panaudojimo ribas. Greitai tobulėjant mokslinėms-techninėms žinioms, plečiantis ekspertizių galimybėms, didėjant moliniam potencialiu bei atsižvelgiant į ekspertizių atlikimo specifiką, pastaraisiais dviem dešimtmečiais žymus teisės ekspertizės turtinimas vyko trimis pagrindinėmis kryptimis: teismo ekspertizės bendrosios teorijos vystymas; esamų metodų ir metodikų tobulinimas, o taip pat naujų sukūrimas konkrečiose ekspertiniuose tyrimuose; ir kaip dviejų pirmųjų krypčių vystymosi rezultatas išskirtina naujų rūšių ir tipų ekspertizių formavimasis.“¹⁹³

¹⁹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 6-120.

¹⁹³ Майлис, Н. П. Криминалистика и судебная экспертиза: связи и соотношение. *Jurisprudencija*. 22 (14): 172–175.

Panašiai mąsto ir kai kurie kiti autoriai. Vienoje iš naujausių mokslinių publikacijų, teigiama:

„Todėl šiandien jau pribrendo diskusija apie naujos ekspertizės rūšies – teisinės ekspertizės įteisinimą tais atvejais, pvz., kai tiesiai nustatyti administracinių teisės pažeidimų bylose būtinas atskiras tyrimas, reikalaujantis specialių žinių, kurių neturi teismas ar pareigūnas, nagrinėjantys administracinių teisės pažeidimų bylą. Ir būtent dėl tokių administracinių teisės pažeidimų, kurių įvykdymo specifika galėtų visapusiškai atsispindėti tik specialaus tyrimo, atliekamo kaip tik toje konkrečioje srityje administracinius įgalinimus turinčios asmens, ekspertizės išvadoje. Ir iš tikrųjų, jeigu, pavyzdžiui, Valstybės sienos apsaugos tarnyboje, Teritorinėje muitinėje ar Valstybinėje mokesčių inspekcijoje ar kitose Valstybės institucijose, įgaliotose surašyti teisės administracinių teisės pažeidimų protokolą dirbantis pareigūnas neturi specialių žinių tam tikroje mokslo, meno, verslo ar kt. srityje, tai jam ypač sunku nustatyti visas administracinio pažeidimo aplinkybes, tinkamai surašyti teisiškai pagrįstą administracinių teisės pažeidimo protokolą ir juolab kvalifikuotai atlikti patį administracinės bylos tyrimą, t. y. nuodugniai, visapusiškai ir objektyviai ją iširti. O nesant šių sąlygų, akivaizdu, kad nėra objektyvių sąlygų kalbėti apie administracinę atsakomybę traukiamo asmens tinkamą bei kvalifikuotą atstovavimą. Todėl darytina išvada, kad tik kompleksiškas ir tarpdisciplininis tiriamų reiškinių vertinimas yra vienas iš pagrindinių naujausiam moksliniam pažinimui keliamų reikalavimų. Mokslo sričių specifika bei diferenciacija neužkerta, o priešingai tik skatina įvairių mokslo sričių sintezę, suteikiant galimybę kompleksškai iširti sudėtingus visuomeninius reiškinius ar problemas, viena kurių ir yra kriminalistinių būdų ir metodų administraciniame procese panaudojimo galimybių tyrimas, įgyvendinant pagrindinį tikslą – administracinių teisės pažeidimų atskleidimą bei prevenciją.“¹⁹⁴

¹⁹⁴ Bilevičiūtė, E.; Dereškevičius, E.; Kurapka, K. Криминалистические основы деятельности адвоката-уполномоченного представителя в административном процессе Литвы (Advokato-įgaliotojo atstovo kriminalistinė veikla Lietuvos administraciniame procese). *Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика* (Criminalistic and forensic examination: science, studies, practice). 8-я (внеочередная) международная научно-практическая конференция, Санкт-Петербург, 2012.

Kalbant apie teisinę ekspertizę, reikia pažymėti, jog Lietuvoje ir šiuo metu remiantis nuolatinės arbitražo institucijos Vilniaus komercinio arbitražo teismo valdybos 2003 m. gruodžio 8 d. nutarimu (2008 m. kovo 26 d. redakcija) patvirtinto Vilniaus komercinio arbitražo teismo arbitražo procedūros reglamento 30 str. 2. d. ekspertizė gali būti skiriama ir tais atvejais, kai reikia išsiaiškinti klausimus, susijusius su taikoma užsienio teise¹⁹⁵.

Ekspertizė (lot. *expertus* – įgudęs, prityręs) – specialių žinių reikalaujanti veikla, kurios metu kompetentingas asmuo tiria įvairius objektus.

Teismo ekspertizė skiriasi nuo visų kitų veiklos sričių tuo, kad ji yra inicijuojama teismo, kai jis nagrinėja administracines, baudžiamąsias ir civilines bylas. Tuo teismo ekspertizė atibojama nuo bet kurios kitos ekspertinės veiklos, nesusietos su procesine teismo veikla. Antai tokių ekspertizių atlikimą numato organizacinis tvarkomasis statybos techninis reglamentas „Statinio projekto ir statinio ekspertizė STR1.06.01: 1999“ (Žin., 1999, Nr. 67-2169), Gaminamų ir perdirbamų kelių transporto priemonių techninės ekspertizės taisyklės (Žin., 1998, Nr. 84-2360), Higieninės (visuomenės sveikatos saugos) ekspertizės atlikimo ir įteisinimo tvarka (Žin., 1999, Nr. 25-721) ir kt. Jeigu tokių ekspertizių aktai pateikiami teismui, jie neturi teismo ekspertizės akto statuso, todėl gali būti vertinami tik kaip kitokie dokumentai (Lietuvos Respublikos BPK 94 straipsnis) arba rašytiniai įrodymai (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 73 straipsnis). Specialus teismo ekspertizės įstatymas apibrėžia šiuos skirtumus ir pašalina painiavą, pasitaikančią naudojant ekspertinius vertinimus įvairiose žmonių veiklos srityse.

Kadangi tokios ekspertizės daugiausia atliekamos teismo reikalams, jos vadinamos teismo ekspertizėmis ir nuo ne teismo bei kitų ekspertinių tyrimų skiriasi šiais požymiais:

- teismo ekspertizė atliekama tik tada, kai reikia specialių mokslo, technikos arba kitų sričių žinių tam tikros bylos aplinkybėms (faktams), turinčioms reikšmės bylai, nustatyti;

¹⁹⁵ Vilniaus komercinio arbitražo teismo valdybos 2003 m. gruodžio 8 d. nutarimu (2008 m. kovo 26 d. redakcija) patvirtinto Vilniaus komercinio arbitražo teismo arbitražo procedūros reglamentas.

- teismo ekspertizė daroma siekiant nustatyti aplinkybes, turinčias reikšmės bylai, atlikus specialų ekspertinį tyrimą;
- teismo ekspertizę atlieka specialus ekspertizės subjektas – ekspertas. Jis turi turėti specialių žinių, būti nesuinteresuotas bylos baigtimi, turėti tam tikras procesines teises ir pareigas, būti savarakiškas ir nepriklausomas, pateikti ekspertizės išvadą savo vardu ir asmeniškai už ją atsakyti;
- teismo ekspertizė atliekama laikantis Baudžiamojo proceso, Civilinio proceso, Administracinių teisės pažeidimų kodeksuose numatytos procesinės tvarkos;
- ekspertinio tyrimo eiga ir rezultatai įforminami specialiaame procesiniame dokumente – ekspertizės akte, kuriame išdėstoma eksperto išvada;
- kokybės užtikrinimo mechanizmas: ekspertizę atlieka į ekspertų sąrašą įtraukti ekspertai, įstatyme numatyti specialūs kvalifikaciniai reikalavimai, ko nėra įstatymo lygiu numatyta specialistams.

Tai leidžia teigti, kad labiausiai kvalifikuota specialių žinių panaudojimo forma (daugelio kriminalistikos mokslo atstovų nuomone) laikytina teismo ekspertizė.

Taigi **teismo ekspertizė** – proceso veiksmas, kuriuo teismas ar teisėjas skiria teismo ekspertui atlikti ekspertizę ir atsakyti į specialių žinių reikalaujančius klausimus, o teismo ekspertas atlieka jam pavestus tyrimus ir jų rezultatus fiksuoja ekspertizės akte.

10.2. Teismo ekspertizių klasifikacija

Norint teisingai ir išsamiai apibūdinti teismo ekspertizę, suvokti jos esmę, reikia išsiaiškinti keletą pagrindinių sąvokų: dalyką, objektus, metodus (metodikas), t. y. ekspertologijos moksle vadinamąjį trinarį ekspertizių klasifikavimo pagrindą.

Teismo ekspertizės dalykas – tai faktiniai duomenys (bylos aplinkybės), ištiriami ir nustatomi remiantis specialiomis žiniomis, tiriant bylas baudžiamajame, civiliniame, administraciniame (ir konstituciniame) procese.

Kiekviena ekspertizės rūšis turi savo dalyką, t. y. tuos faktinius duomenis, kurie nustatomi atliekant tyrimus.

Konkrečios teismo ekspertizės dalykas yra klausimai, kuriuos sprendžia ekspertas, atlikdamas konkrečią ekspertizę.

Tai gali būti identifikaciniai, klasifikaciniai, diagnostiniai ir situaciniai klausimai. Identifikaciniai klausimai yra keliami įvairių objektų (žmonių, instrumentų, transporto priemonių ir kt.) tapatybei nustatyti pagal jų paliktus pėdsakus ar kitokius atspindžius. Sprendžiant klasifikacinius klausimus nustatoma tiriamųjų objektų rūšinė, grupinė priklausomybė, t. y. objektai priskiriami tam tikrai standartizuotai klasei (grupei). Diagnostiniai klausimai yra keliami tiriamojo įvykio mechanizmui, būdai, laikui, veikslių eiliškumui, priežastiniam ryšiui ir kitoms aplinkybėms nustatyti. Situaciniai klausimai yra skirti tam tikroms įvykio mechanizmo aplinkybėms nustatyti

Teismo ekspertizės objektas – tie informacijos šaltiniai, kuriuos tiria ekspertas, siekdamas nustatyti faktinius teismo ekspertizės duomenis (faktus ir aplinkybes), kurie yra ekspertizės dalykas.

Teismo ekspertizės objektus galime klasifikuoti įvairiais pagrindais. Jie gali būti skirstomi pagal bendrumo laipsnį:

- bendras teismo ekspertizės objektas;
- rūšiniai (grupiniai) objektai;
- konkretūs ekspertizės objektai.

Bendras teismo ekspertizės objektas – tai informacijos šaltinis (apibendrinta kategorija), kurio tyrimas leidžia pažinti faktinius duomenis, įeinančius į bendrą ekspertizės dalyką.

Rūšiniai ekspertizės objektai – tai tam tikrų kategorijų, klasių, rūšių daiktai (pėdsakai, dokumentai ir kt.), turintys tam tikras bendras savybes (požymius), kurių tyrimas leidžia pažinti tam tikros rūšies ekspertizės dalyką.

Konkretūs ekspertizės objektai – tai konkretūs daiktai, pėdsakai ir kt., kuriuos gavo ekspertas objektyviems faktams tam tikroje byloje nustatyti.

Pagal procesinę reikšmę teismo ekspertizės objektai gali būti materialūs objektai – daiktai (pėdsakai, dokumentai ir pan.), pavyzdžiai lyginamajam tyrimui, bylos medžiaga, kurioje yra informacijos apie ekspertizės dalyką.

Ekspertinio tyrimo metodams kriminalistinėje literatūroje skirta nemažai dėmesio, pakankamai vietos jiems skyrėme vadovėlio „Krimi-

nalistika. Teorija ir technika“ specialiame skyriuje¹⁹⁶, todėl dabar plačiau pakalbėsime apie ekspertinio tyrimo metodiką – kaip tam tikrų nurodymų, rekomendacijų sistemą, kokius tyrimo metodus pasirinkti, kokia eilės tvarka naudoti sprendžiant ekspertui iškeltas užduotis. Metodika – tai lyg savotiška užduoties sprendimo veiksmų programa arba algoritmas, susidedantis iš moksliskai pagrįstų kategoriškų arba alternatyvių nurodymų apie metodus, jų taikymo nuoseklumą ir procedūras. Kalbant apie metodiką kaip apie ekspertinio tyrimo procesą, skiriamos tam tikros stadijos arba būtini elementai¹⁹⁷:

1. Ekspertinės metodikos rekvizitai:

- pavadinimas;
- autorius (sudarytojas);
- metodiką parengusi organizacija (institucija);
- bibliografiniai paskelbtos metodikos duomenys.

2. Metodikos struktūra:

- ekspertinė užduotis;
- tyrimo objektas;
- metodikos esmė (užduoties sprendimo principas);
- požymių, apibūdinančių objektą, visumą;
- įranga, medžiagos ir reaktyvai;
- eksperto veiksmų eiliškumas;
- eksperto išvadų formulavimas;
- pagrindinė naudota literatūra.

Teismo ekspertizų (ir specialisto tyrimų) klasifikacija yra svarbi tuo, kad užtikrina turimos informacijos tvarkymą, remiantis moksliniais pagrindais numato ekspertizės vystymosi kryptis, tendencijas ir perspektyvas, leidžia teisėsaugos institucijoms kuo tinkamiau organizuoti ekspertinių institucijų darbą, vertinti ekspertų ir specialistų kompetenciją.

Teismo ekspertizės yra klasifikuojamos pagal:

- mokslo žinių sritį (kryptį, šaką);
- ekspertų skaičių – vienasmenės ir komisijinės;

¹⁹⁶ Plačiau skaitykite. Kurapka, E., *et al.*, *supra* note 34, p. 44–57.

¹⁹⁷ Россинская, Е. Р. *Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе*. Москва: НОРМА, 2005, с. 71.

- panaudotų mokslo žinių sričių kiekį – vienaarūšės ir kompleksinės;
- tyrimų mastą – pagrindinės ir papildomos;
- tyrimų eiliškumą – pirminės ir pakartotinės;
- ekspertizės objektų skaičių – mažaobjektės ir daugiaobjektės.

Beje, ekspertizių klasifikavimo klausimu nėra vienos nuomonės, ypač klasifikuojant pagal mokslo bazinę sritį, kurios pagrindu formuojasi specialios žinios.

Pavyzdžiui, anglosaksų (amerikiečių) kriminalistikos mokyklos atstovai teismo ekspertizes skirsto į tokias rūšis¹⁹⁸:

- Kriminalistines, joms priskirdami biologinius tyrimus, pėdsakų tyrimus, išpaudų tyrimus, tokius kaip pirštų, kojų, padangų, balistinius tyrimus, įrankių pėdsakų tyrimus.
- Skaitmeninių pėdsakų tyrimus (*digital forensic*).
- Teismo buhalteriją arba apskaitą (*accounting*).
- Teismo fotografiją.
- Teismo antropologiją.
- Teismo archeologiją.
- Teismo astronomiją.
- Teismo botaniką.
- Teismo chemiją.
- Teismo daktiloskopiją.
- Dokumentų teismo ekspertizę.
- Teismo DNR tyrimus.
- Teismo inžineriją.
- Gaisų tyrimą.
- Teismo entomologiją.
- Teismo geologiją.
- Teismo geofiziką.
- Teismo limnologiją (ežerotyrą).
- Teismo lingvistiką.
- Teismo metrologiją.
- Teismo odontologiją.
- Teismo optometriją.

---

¹⁹⁸ Plačiau skaitykite: *Wiley Encyclopedia of Forensic Science*. By Allan Jamison and Andre Mochsens (eds). Jon Wiley and sons Ltd., 2009.

- Teismo patologiją.
- Teismo pediatriją.
- Teismo psichiatriją.
- Teismo psichologiją.
- Teismo seismologiją.
- Teismo aerologiją.
- Teismo toksikologiją.
- Teismo videoanalizę.
- Mobilųjų prietaisų tyrimą (*mobile device forensics*).
- Medžiagų pėdsakų tyrimą.
- Gyvūnijos ir augalijos tyrimą (*wild life forensic science*).

Kaip matome, ekspertinių tyrimų rūšių klasifikacija skiriasi nuo mums įprastos klasifikacijos, tam tikros ekspertizių rūšys patenka į vieną grupę pagal sunkiai paaiškinamus kriterijus.

Nacionalinės teismų administracijos ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos interneto svetainėse esančiame Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašė (2012 m. gegužės 29 d.) yra šios teismo ekspertizių rūšys (teismo ekspertų specialybės), suskirstytos į 19 grupių:

1. Autorių teisių objektų (fonogramų ir audiovizualinių kūrinių) ekspertizės, kompiuterių video- ir žaidybinių programų ekspertizės.
2. Kalbos, garso ir garso signalų bei jų įrašymo priemonių ekspertizė.
3. Dokumentų rekvizitų ekspertizė, spausdintų tekstų ir spausdinimo priemonių ekspertizės, pinigų banknotų ekspertizė.
4. Rašysenos ekspertizės, lingvistikos (autorystės) ekspertizės.
5. Buhalterijos, finansų, bankininkystės ekspertizės
6. Ekonominių tyrimų ekspertizės.
7. Informacinių technologijų ekspertizės.
8. Balistinės ekspertizės, daktiloskopinės ekspertizės, trasologinės (pėdsakų) ekspertizės.
9. Gaisų ekspertizės, darbų saugos ekspertizės.
10. Metalų, dažų, šūvio pėdsakų, metalografijos, sprogstamųjų medžiagų ir sprogimo pėdsakų, stiklo gaminių, plastikų, panaikintų ženklų atkūrimo, narkotinių ir psichotropinių medžiagų ekspertizės.

11. Pluoštinių medžiagų ekspertizės, augalinės ir gyvulinės kilmės objektų ekspertizės, dirvožemio ekspertizės.

12. Naftos produktų, medžiagų ir gaminių tyrimo chromatografiniais analizės metodais ekspertizės, alkoholinių skysčių tyrimų ekspertizės, aparatų naminei degtinei tirti ekspertizės.

13. Eismo įvykių ekspertizės, transporto trasologijos ekspertizės.

14. Ypatingo statinio projekto ekspertizės, pastatų energetinio naudojimo ekspertizės, teritorijų planavimo ekspertizės.

15. Nekilnojamojo, kilnojamojo turto, verslo vertinimo, įmonės apskaitos ir atskaitomybės ekspertizės.

16. DNR, tėvystės nustatymo ekspertizės, serologinės, citologinės ekspertizės, dvitomio planktono biologiniuose objektuose nustatymo ekspertizės, metalo kiekio nustatymo biologiniuose objektuose nustatymo ekspertizės.

17. Mirusių žmonių kūnų ir jų dalių, gyvų asmenų ekspertizės, deontologinės ekspertizės, histologinės ekspertizės.

18. Teismo psichiatrinės, teismo psichologinės ekspertizės

19. Toksikologinės ekspertizės¹⁹⁹.

Pažymėtina, jog šioje klasifikacijoje, o tiksliau – grupavime, trūksta sistemos, loginio ryšio, painiojami klasifikavimo pagrindai, o ir jų nesilaukoma, kai į vieną grupę patenka ekspertizės, kurios skiriasi pagal tyrimo objektus, uždavinius, metodus. Tai rodo, kad būtina patikslinti ekspertinių tyrimų metodikų ir kartu ekspertinių specialybių sąrašą, kurį galėtų suprasti ir veiksmingiau naudoti suinteresuotos šalys, siekiant turėti Lietuvoje atliekamų ekspertizių rūšių ir ekspertinio tyrimo metodikų katalogą bei pagal tai sudarytą ekspertų sąrašą.

Kaip jau minėjome, viena iš svarbiausių teismo ekspertizių klasifikacijų yra pagal naudojamų bazinių mokslinių disciplinų žinias. Išsamiausiai ji atskleista rusų kriminalistikos mokyklos atstovų. Teismo ekspertizių klasifikacija pagal specialių žinių sritis turi savo hierarchiją, kurią sudaro keturi lygiai. Pirmas lygis – tai klasės, antras – tai šakos, trečias – tai rūšys, ketvirtas – tai porūšiai. Bendriausio pobūdžio ekspertizių skirstymas į

¹⁹⁹ Teismo ekspertų sąrašas [žiūrėta 2012-10-29]. <http://www.tm.lt/dok/20120529>.

teismo ekspertizės klases yra siejamas su baziniais mokslais, kurie sudaro tam tikrų objektų tyrimo metodologinį pagrindą. Teismo ekspertizės klase laikome tam tikrą ekspertizių tipą, kurių atliekamus tyrimus sieja tam tikro bazinio mokslo žinios, sudarančios šių ekspertizių teorinį ir metodologinį pagrindą. Teismo ekspertizės klasė aprėpia ne tik tam tikras specialias žinias, metodus ir būdus, metodikas ir jų įgyvendinimo instrumentinę bazę, bet ir tam tikros klasės objektus. Nors teismo ekspertologijos ir kriminalistikos mokslai sparčiai vystosi ir atsiranda nauji tyrimo objektai, metodai ir metodikos, bet, daugumos mokslininkų manymu, visas ekspertizes galime skirstyti į dvylika klasių. Tarp tradicinių teismo ekspertizės klasių galima nurodyti kriminalistines, teismo medicininės ekspertizes.

Teismo ekspertizės klasėje yra įvardijamos **teismo ekspertizės šakos**, kurios skiriasi tarpusavyje pagal dalyką, objektus ir ekspertinio tyrimo metodikas. Visas kriminalistines ekspertizes skirstome į trasologines, ginklotyros, raštotyros, habitoskopines ir kitas.

Teismo ekspertizės šakos elementas yra **teismo ekspertizės rūšis**. Teismo ekspertizės rūšys skiriasi tarpusavyje jų tyrimo dalyko specifiškumu, nors jas vienija tyrimo objektai ir metodikos. Pavyzdžiui, dokumentotyroje kaip atskiros teismo ekspertizės rūšys bus dokumentų rekvizitų ekspertizės ir dokumentų medžiagos ekspertizės (popieriaus, rašalo ir kt.).

Teismo ekspertizės rūšies elementai yra **teismo ekspertizės porūšis**. Teismo ekspertizės porūšį apibūdina atskirų grupių objektų tyrimo ypatumai. Tokios ekspertizės gali būti, pvz., antspaudų ekspertizės.

Visas teismo ekspertizes, T. Volčeckajos ir kitų mokslininkų nuomone²⁰⁰, galima skirstyti į dvylika klasių.

I klasė – kriminalistinės ekspertizės. Visos kriminalistinės ekspertizės šakos sąlygiškai gali būti suskirstytos į tris grupes. A grupei priklauso tradicinės kriminalistinės ekspertizės, kurios susiformavo anksčiausiai. B grupei priklauso ekspertizės, kurios susiformavo paskutiniaisiai XX a. dešimtmečiais. C grupei priklauso įvairios kriminalistinės medžiagų ir gaminių ekspertizės, kurios tapo savarankiškomis kriminalistinių ekspertizių šakomis.

²⁰⁰ Зинин, А. М.; Майлис, Н. П. *Судебная экспертиза*. Учебник. Москва: Право и закон, 2002, с. 56-58; Волчечкая, Т. С. *Основы судебной экспертологии*. Калининград: КГУ, 2004, с. 34-36.

- A. 1.1. Rašysenos ekspertizė.
- 1.2. Lingvistinė (autorystės) ekspertizė.
- 1.3. Techninė dokumentų ekspertizė.
- 1.4. Balistinė (šaunamųjų ginklų, šaudmenų ir šūvio pėdsakų) ekspertizė.
- 1.5. Nešaunamojo ginklo (geležtinių, smogiamųjų, svaidomųjų ir kt. objektų) ekspertizė.
- 1.6. Fotoportretinė (antropometrinė) ekspertizė.
- 1.7. Daktiloskopinė ekspertizė.
- 1.8. Trasologinė ekspertizė.
- B. 1.9. Videofonografinė (videofonoskopinė) ekspertizė.
- 1.10. Sprogstamųjų įtaisų, sprogstamųjų medžiagų ir jų panaudojimo pėdsakų ekspertizė.
- 1.11. Fototechninė ekspertizė.
- 1.12. Panaikintų fabrikinio žymėjimo ženklų atkūrimo ekspertizė.
- C. 1.13. Tekstilės pluoštų ir jų gaminių ekspertizė.
- 1.14. Dažų (dažų dangų, lakų ir kt.) ekspertizė.
- 1.15. Naftos produktų ekspertizė.
- 1.16. Stiklo ir jo gaminių ekspertizė.
- 1.17. Metalų, lydinių ir jų gaminių ekspertizė.
- 1.18. Polimerinių medžiagų, gumos ir jų gaminių ekspertizė.
- 1.19. Narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų ekspertizė.
- 1.20. Alkoholinių skysčių ekspertizė.
- 1.21. Parfumerinių ir kosmetinių priemonių ekspertizė.

2 klasė – teismo medicininės ir psichofiziologinės ekspertizės.

- 2.1. Teismo medicininė ekspertizė.
  - 2.1.1. Teismo medicininis lavonų tyrimas.
  - 2.1.2. Teismo medicininis gyvų asmenų tyrimas.
  - 2.1.3. Teismo medicininis žmogaus kraujo, plaukų, audinių, išskyrų ir kt. tyrimas.
- 2.2. Teismo psichiatrinė ekspertizė.
- 2.3. Teismo psichologinė ekspertizė.
- 2.4. Teismo psichologinė psichiatrinė ekspertizė.

3 klasė – teismo inžinerinė techninė ekspertizė.

- 3.1. Gaisrų techninė ekspertizė.

- 3.2. Darbų saugos techninė ekspertizė.
- 3.3. Statybinė techninė ekspertizė.
- 3.4. Elektrotechninė ekspertizė.
- 3.5. Kompiuterinė techninė ekspertizė.

4 klasė – teismo transporto inžinerinė ekspertizė.

- 4.1. Autotechninė ekspertizė.
- 4.2. Aviacijos techninė ekspertizė.
- 4.3. Geležinkelio techninė ekspertizė.
- 4.4. Kitos inžinerinės transporto ekspertizės.

5 klasė – teismo inžinerinės technologinės ekspertizės.

- 5.1. Technologinės ekspertizės.
- 5.2. Prekių ekspertizės.

6 klasė – teismo ekonominės ekspertizės.

- 6.1. Buhalterinė ekspertizė.
- 6.2. Finansų ekonominė ekspertizė.
- 6.3. Inžinerinė ekonominė ekspertizė.

7 klasė – teismo biologinės ekspertizės.

- 7.1. Botanikos ekspertizė.
- 7.2. Zoologijos ekspertizė.
- 7.3. Mikrobiologinė ekspertizė.
- 7.4. Entomologinė ekspertizė.
- 7.5. Ichtologinė ekspertizė.
- 7.6. Ornitologinė ekspertizė.
- 7.7. Odorologinė ekspertizė (dalis mokslininkų ir praktikų, tarp jų ir Lietuvoje, odorologinę ekspertizę priskiria prie naujų kriminalistikos ekspertizės šakų).

8 klasė – teismo dirvotyros ekspertizė.

- 8.1. Dirvožemio ekspertizė.
- 8.2. Mineraloginė ekspertizė.

9 klasė – žemės ūkio (agrarinės) ekspertizės.

- 9.1. Agrobiologinės ekspertizės.
- 9.2. Agrotechninės ekspertizės.
- 9.3. Zooveterinarinės ekspertizės.
- 9.4. Veterinarinės toksikologinės ekspertizės.

10 klasė – maisto produktų ekspertizė.

11 klasė – teismo ekologinės ekspertizės.

11.1. Aplinkos ekologinė ekspertizė.

11.2. Biocenozės ekologinė ekspertizė.

12 klasė – menotyros ekspertizė.

Pateikta teismo ekspertizių klasifikacija nėra užbaigta, kaip negali būti galutinai išbaigta mokslinė teorija, nes mokslas nuolat vystosi, tačiau ji labiausiai atitinka šiuolaikinių ekspertologijos išsivystymo lygį, yra išsamiausia ir gali būti taikoma praktikoje.

Trumpai apžvelgsime ekspertizių klasifikacijas pagal kitus pagrindus.

Vienasmenes ekspertizes atlieka vienas ekspertas. **Komisijines** – keli teismo ekspertai (ne mažiau kaip trys). Visi jos nariai turi vienodas teises ir pareigas ir vienodai atsako už išvadą. Prieš surašydami ekspertizės aktą, ekspertai pasitaria tarpusavyje. Jeigu ekspertai padaro bendrą išvadą, ekspertizės aktą surašo ir pasirašo visi, jeigu nepadarо bendros išvados, kiekvienas ekspertas ekspertizės aktą surašo atskirai. **Vienarūšes** ekspertizes atlieka vienos ekspertinės specialybės ekspertas (ekspertai). Jei ekspertams pateiktam klausimui spręsti būtini bendri kelių ekspertinių specialybių (sričių) tyrimai, skiriama **kompleksinė** ekspertizė. Pavyzdžiui, teismo medicinos ekspertas dalyvauja atliekant kompleksines teismo medicinos trasologines (pvz., nustatant duriamąjį ir pjaunamąjį įrankį, kuriuo buvo sužalotas žmogus ir supjaustyti arba subadyti drabužiai, nustatant, ar konkretus asmuo įvykio metu avėjo rastą avalynę ir pan.), teismo medicinos trasologines arba transporto ir autotechnines ekspertizes (nustatant eismo įvykio mechanizmą, prie vairo sėdėjusį asmenį pagal pėdsakus ant žmogaus kūno, drabužių, transporto priemonės bei kitų objektų), teismo medicinos balistines ekspertizes (nustatant šovusiojo ir nukentėjusiojo padėtį šūvio metu ir pan.). Komisija sudaroma iš kelių specialių mokslo sričių atstovų. Ištyrę objektus, jie duoda bendrą išvadą.

Kompleksinės ekspertizės akte nurodoma, kuriuos objektus tyrė kiekvienas iš ekspertų, kokius tyrimus atliko, kokią išvadą padarė. Apibendrinamojoje ekspertizės akto dalyje nurodoma, kad galutinė išvada grindžiama visų ekspertų nustatytais ir kompleksiška įvertintais faktais. Ekspertizės aktą pasirašo visi ekspertai, jei visų jų nuomonės sutampa. Jei-

gu vienos nuomonės nėra, kiekvienas ekspertas turi teisę pasirašyti tik tai tą dalį, kuri atspindi jo atliktų tyrimų rezultatus.

Papildoma ekspertizė skiriama, jeigu teismas nesutinka su pirminės ekspertizės aktu dėl nepakankamo jo aiškumo ar išsamumo. Taigi papildoma ekspertizė skiriama:

- eksperto išvadai paaiškinti (kai eksperto išvados netiksliai suformuluotos arba nekonkrečios);
- kai reikia spręsti papildomus klausimus dėl eksperto tirtos medžiagos;
- kai pagal eksperto spėjimus reikia ištirti papildomą medžiagą.

Papildomą ekspertizę pavedama daryti tam pačiam arba kitam ekspertui.

Jeigu teismas nesutinka su ekspertizės aktu dėl jo nepagrįstumo arba keliuose ankstesnėse ekspertizių išvadose yra esminių prieštaravimų, gali būti skiriama **pakartotinė** ekspertizė, kurią daryti (t. y. spręsti tą patį klausimą) pavedama kitam ekspertui arba ekspertų komisijai.

Beje, nei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse, nei Teismo ekspertizės įstatyme apie vienasmenes, komisijines, vienaarūšes, kompleksines, papildomas ir pakartotines ekspertizes nekalbama, nors praktikoje tai egzistuoja, teisėsaugos institucijos vadovaujasi arba teismo ekspertizės teorija, arba nusistovėjusia praktika, tik neseniai šios sąvokos atsirado prokuratūros parengtose metodinėse rekomendacijose, svarbi paspartis praktikams yra ir pasirodantys moksliniai straipsniai²⁰¹.

10.3. Teismo ekspertizės skyrimo taktikos klausimai

Kriminalistikos literatūroje ekspertizės taktikos klausimams skiriama nemažai dėmesio, yra įvardijami įvairūs taktiniai aspektai arba ypatumai, tačiau dažniausiai kalbama apie šiuos:

- medžiagos ekspertiniam tyrimui surinkimą;

²⁰¹ Gorbatkov, A.; Juodkaitė-Granskienė, G. Kompleksinės ir komisijinės ekspertizės (objektų tyrimai) Lietuvoje: baudžiamosios procesinės aktualijos ir problemos. *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Liber Amicorum profesorium Jonui Prapiesčiui. Vilnius, 2012, p. 517–531.

- ekspertizės skyrimo momento pasirinkimą;
- ekspertizės dalyko nustatymą;
- ekspertinės įstaigos arba eksperto pasirinkimą;
- nutarties skirti ekspertizę priėmimą;
- supažindinimą su ja suinteresuotų asmenų;
- nutarties ir tyrimo objektų nusiuntimą į ekspertinę įstaigą.

Kai kuriuos iš jų, dėl kurių dažniausiai praktikoje kyla neaiškumų, paaiškinsime plačiau.

Ekspertinio tyrimo objektais būna įvairūs daiktai, dokumentai, pėdsakai, žmogaus kūnas, lavonas ir jų dalys, vietovė, patalpos ir kiti objektai, taip pat pavyzdžiai, skirti lyginamajam tyrimui, bylos medžiaga, kurioje yra ekspertui būtina informacija apie objektų kilmę, jų radimo sąlygas ir pan. (pvz., įvykio vietos apžiūros protokolai, lavono apžiūros protokolai, kuriame yra užfiksuota informacija apie objektų radimo vietą, jų fiksavimo, paėmimo, įpakavimo, transportavimo būdus).

Pagal Teismo ekspertizės įstatymą

- Teismo ekspertizei reikalingą medžiagą pateikia ją paskyręs teismas ar teisėjas arba jų įpareigoti pareigūnai ar atstovai.
- Lietuvos Respublikoje veikiančys juridiniai asmenys teismo ekspertizės įstaigų reikalavimu privalo pateikti savo produkcijos pavyzdžius ar katalogus, techninę dokumentaciją ir kitokią teismo ekspertizėms reikalingą informaciją.
- Teismo ekspertams turi būti sudarytos sąlygos dalyvauti proceso veiksmuose, jeigu tokiu būdu gaunama teismo ekspertizei reikalinga medžiaga.

Labai svarbu yra gauti tinkamus pavyzdžius lyginamajam tyrimui, kurie turi būti kokybiški, jų turi pakakti lyginamajam tyrimui, turi būti aiški jų kilmė. Dažniausiai pavyzdžius lyginamajam tyrimui pateikia skyres ekspertizę pareigūnas, būtinai atvejais pasikviesdamas į pagalbą specialistą, tačiau, jeigu tokių pavyzdžių gavimas yra ekspertinio tyrimo dalis (pvz., reikia gauti eksperimentines kulkas, kurias būtina palyginti su įvykio vietoje rastomis kulkomis), tai atlieka pats ekspertas.

Ekspertizės skyrimo momentas priklauso nuo įvairių aplinkybių, paprastai rekomenduojama ją skirti kuo greičiau, kad nebūtų pokyčių ty-

rimo objektuose, kurie gali sugesti (ypač tai pasakytina apie pėdsakus ant maisto produktų), išnykti ant jų esantys pėdsakai, taip pat reikia atsižvelgti į pavyzdžių lyginamajam tyrimui gavimo galimybes ir tam reikalingą laiką, ekspertinio tyrimo ypatumus, ypač kai tyrimai yra sudėtingi, susiklosčiusią bylos tyrimo taktinę situaciją, o pastaruoju metu – į ekspertinėje praktikoje neretą reiškinį – ekspertinių tyrimų eiles (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Ekspertinių tyrimų eilės Lietuvos teismo ekspertizės centre (LTEC) ir Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre (KTC) (2012-03-13)²⁰²

Ekspertinio tyrimo rūšis	Eilė LTEC mėnesiais	Eilė KTC mėnesiais
Rašysenos tyrimai	Iki 3	~4–5
Informacinių technologijų tyrimai	~16 / eilė be eilės ~6	~19
Ekonominiai tyrimai	~10	~12
Dokumentų blankų ir rekvizitų tyrimai	~1–2	~1
Dokumentų medžiagų tyrimai	Iki 3	~2
Pinigų tyrimai	Nėra eilės	Nėra eilės
Portretų tyrimai	Nėra eilės	~1–2
Balistiniai tyrimai	~1	~6
Šūvio aplinkybių tyrimai	~1	
Trasologiniai tyrimai	~1	~1–2
Elektros skaitiklių tyrimai	Nėra eilės	~7
Daktiloskopiniai tyrimai	~1	Nėra eilės
Nešaunamųjų ginklų tyrimai	~1	~5
Alkoholinių skysčių tyrimai	Nėra eilės	Nėra eilės
Vaizdų tyrimai	~1	~1–2
Ženklų atkūrimo tyrimai	~1–2	
Šūvio pėdsakų tyrimai	~1	
Narkotinių ir psichotropinių medžiagų tyrimai	~2–3	~4
Pluoštinių medžiagų tyrimai	~2	
Stiklo tyrimai	~1	Nėra eilės
Metallų tyrimai	~0,5	Nėra eilės
Naftos produktų tyrimai	~1,5	
Plastikų (polimerinių medžiagų) tyrimai	~1–2	Nėra eilės

²⁰² [Žiūrėta 2012-10-20]. <<http://www.ltec.lt/index.php?id=44/>. 2012.10.29.16:20>.

Ekspertinio tyrimo rūšis	Eilė LTEC mėnesiais	Eilė KTC mėnesiais
Augalinės ir gyvulinės kilmės objektų tyrimai	~0,5	
Fonogramų, audiovizualinių kūrinių, kompiuterių žaidybinių programų tyrimai	Nėra eilės	
Lingvistikos tyrimai	Iki 3	
Eismo įvykių tyrimai	~3–4	
Transporto trasologijos tyrimai	~3–4	
Fonoskopiniai tyrimai	~8	
Gaisrų tyrimai	~2	
Darbų saugos tyrimai	~1–3	
Metalografijos tyrimai	~2	
Dirvožemio tyrimai	~1–2	

Klausimas apie ekspertizės skyrimo būtinumą sprendžiamas ne automatiškai, o atsižvelgiant į byloje susiklosčiusią procesinę ir taktinę situaciją. Kai kurių šalių įstatymuose būtini ekspertizių skyrimo atvejai tiesiog numatyti. Pažvelkime į kaimyninių šalių (Rusijos Federacijos ir Latvijos) įstatymus.

Rusijos Federacijos baudžiamojo proceso kodekso 196 str. numatyta, kad ekspertizę skirti būtina, jeigu reikia nustatyti:

- mirties priežastį;
- sveikatos sutrikdymo pobūdį ir laipsnį;
- įtariamojo, kaltinamojo psichinę ar fizinę būklę, kai kyla abejonių dėl jo veiksnio ar sugebėjimo savarankiškai ginti savo teises ir teisėtus interesus baudžiamajame procese;
- nukentėjusiojo psichinę ar fizinę būklę, kai kyla abejonių dėl jo sugebėjimo teisingai vertinti (suprasti) aplinkybes, turinčias reikšmės baudžiamajai bylai, ir duoti parodymus;
- įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo amžių, kai tai turi reikšmės baudžiamajai bylai, o dokumentų, patvirtinančių jo amžių, nėra arba jie kelia abejonių.

Latvijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 195 str. numato, kad ekspertizė būtina nustatant:

- mirties priežastį arba kūno sužalojimų pobūdį ir sunkumą;

- nėštumą arba jo dirbtinio nutraukimo faktą;
- požymius, rodančius lytinio nusikaltimo padarymą;
- asmens amžių, jeigu tai turi reikšmės bylai, o atitinkamų dokumentų nėra;
- įtariamojo ar kaltinamojo psichinę būklę arba psichinę būklę asmens, kurio atžvilgiu atliekamas tyrimas dėl prievartinių medicininio pobūdžio priemonių taikymo, jeigu procesui vadovaujantiam asmeniui kilo pagrįstų abejonių dėl jo veiksnumo;
- asmens sugebėjimą adekvačiai vertinti ir įsiminti bylai reikšmingus faktus ir duoti dėl jų parodymus, taip pat sugebėjimą savarankiškai įgyvendinti savo teises ir tesėtus interesus baudžiamajame procese, jeigu dėl to yra pagrįstų abejonių;
- pinigų ir vertybinių popierių tikrumą;
- narkotines, psichotropines medžiagas ir prekursorius;
- mirusiojo asmenybę, jeigu atlikta lavono ekshumacija;
- ginklus, šaudmenis ar sprogstančias medžiagas.

Abiejų minėtų valstybių BPK yra apibūdintos (apibrėžtos) papildomos, pakartotinės, komisijinės ir kompleksinės ekspertizės.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nėra numatyta nei būtinų ekspertizės skyrimo atvejų, nei išskirtos specifinės ekspertizių rūšys. Šias spragas bandyta taisyti Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros parengtose mūsų jau minėtose metodinėse rekomendacijose, kuriose yra atskiras skyrius „Prioritetiniai tyrimai (ekspertizės)“ ir jame nurodyta, kad tokie tyrimai skubos tvarka gali būti atliekami:

- dėl labai sunkių nusikaltimų;
- kai yra suimtų asmenų;
- dėl nusikalstamų veikų, numatytų Lietuvos Respublikos BK XVII skyriuje (nusikaltimai žmogaus gyvybei), XVIII skyriuje (nusikaltimai žmogaus sveikatai) ir XXI skyriuje (nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui), padarytų nepilnamečių asmenų atžvilgiu;
- kuriuos planuojama baigti pagreitinto proceso tvarka, o patys tyrimai (ekspertizės) yra nesudėtingi.

Ypatingos skubos tvarka tyrimai (ekspertizės) atliekami generalinio prokuroro, jo pavaduotojo, Generalinės prokuratūros departamento, sky-

riaus vyriausiojo prokuroro, jo pavaduotojo rašytiniu prašymu ikiteisminiuose tyrimuose, sukėlusiuose didelį atgarsį visuomenėje. Ekspertinių įstaigų teritoriniuose padaliniuose tyrimai (ekspertizės) ypatingos skubos tvarka gali būti atliekami ir apygardos vyriausiojo prokuroro ar jo pavaduotojo rašytiniu pavedimu.

Pavedime atlikti tyrimą (ekspertizę) ypatingos skubos tvarka gali būti nurodoma konkreti ar pageidaujama tyrimo (ekspertizės) atlikimo data²⁰³.

Lietuvos Respublikos BPK 209 straipsnyje numatyta tokia ekspertizės skyrimo tvarka:

1. Prokuroras, pripažinęs būtinumą skirti ekspertizę, raštu apie tai praneša įtariamajam, jo gynėjui bei kitiems ekspertizės rezultatais suinteresuotiems proceso dalyviams ir nurodo terminą, per kurį šie asmenys gali pateikti prašymus dėl klausimų ekspertui, dėl konkretaus eksperto skyrimo ir pateikti papildomą medžiagą ekspertizei. Paskui prokuroras su pareiškimu dėl ekspertizės kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją. Prie pareiškimo pridedami proceso dalyvių prašymai arba jame nurodoma, kad prašymų negauta.

2. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, nusprendęs, jog būtina skirti ekspertizę, priima nutartį skirti ekspertizę, o nusprendęs, jog ekspertizės skirti nebūtina, – nutartį atsisakyti skirti ekspertizę.

3. Nutartyje skirti ekspertizę nurodoma: nusikalstamos veikos aplinkybės; pagrindas ekspertizei skirti; atlikti ekspertizę paskiriama ekspertizės įstaiga arba ekspertas; klausimai ekspertui; ekspertui pateikiama medžiaga.

4. Nutartis skirti ekspertizę nusiunčiama į ekspertizės įstaigą arba įteikiama ekspertui. Ekspertizės įstaigose ekspertizės atliekamos laikantis šių įstaigų nuostatuose nustatytos tvarkos.

Lietuvos Respublikos BPK 210 straipsnis reglamentuoja pavedimą asmeniui, neištrauktam į ekspertų sąrašą, atlikti ekspertizę:

1. Jeigu ekspertizę pavedama atlikti asmeniui, neištrauktam į ekspertų sąrašą, ikiteisminio tyrimo teisėjas pakviečia prokuroro pasiūlytą asmenį, įsitikina jo asmens tapatybe, specialybe ir kompetentingumu, išsiaiškina

²⁰³ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl rekomendacijų dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo patvirtinimo“ 2011 m. sausio 18 d. Nr. I-14.

jo santykius su įtariamuoju ir kitais proceso dalyviais, taip pat patikrina, ar nėra pagrindo ekspertą nušalinti.

2. Į ekspertų sąrašą neįtraukti asmenys šaukiami ekspertais tik savanoriško susitarimo pagrindu.

3. Prieš skirdamas ekspertizę, ikiteisminio tyrimo teisėjas išaiškina asmeniui, neįtrauktam į ekspertų sąrašą, eksperto teises ir pareigas, priima jo priesaiką ir įspėja jį dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos BK 235 straipsnį už melagingos išvados pateikimą. Asmuo, skiriamas ekspertu, prisiekia ir po priesaikos tekstu pasirašo. Prisiekiantis asmuo turi teisę pasirinkti vieną iš šių priesaikos tekstų:

1) „Aš, (vardas, pavardė), prisiekiu sąžiningai atlikti eksperto pareigas. Tepadedu man Dievas.“

2) „Aš, (vardas, pavardė), prisiekiu sąžiningai atlikti eksperto pareigas.“

Toliau kalbėdami apie ekspertizės skyrimo taktiką, pateiksime informaciją apie metodinėse rekomendacijose duotus patarimus šiuo klausimu, taip pat diskutinę mokslininkų nuomonę kai kuriais ekspertizių skyrimo klausimais.

Pagrindiniai Generalinės prokuratūros rekomendacijose nurodyti ekspertizių ir užduočių skyrimo principai yra šie:

- Laiku atlikti objektų tyrimai ir ekspertizės užtikrina spartesnę ikiteisminio tyrimo atlikimą. Kad objektų tyrimai ir ekspertizės būtų greitai atliekami, didelės įtakos turi:

- 1) *objektų tyrimų ir ekspertizių skyrimo faktinių pagrindų pagrįstumas;*
- 2) *tinkamas ikiteisminio tyrimo byloje esančių duomenų įvertinimas ir tinkamas klausimų formulavimas;*
- 3) *greitas medžiagos, reikalingos objektų tyrimui ar ekspertizei atlikti, pateikimas;*
- 4) *specialistų ar ekspertų bendravimas su pareigūnais objektų tyrimo, ekspertizės metu;*
- 5) *tinkamas užduočių eiliškumo nustatymas. Galimos situacijos, kai tikėtinas tyrimo objektų (pvz., pluoštų) sunaikinimas ar pametimas dėl netinkamai parinktos ekspertinių tyrimų atlikimo eilės, todėl būtina atsižvelgti į ekspertinių įstaigų rekomendacijas, kokie tyrimai ar ekspertizės turi būti atliekami pirmumo tvarka.*

- Skiriant užduotį būtina vadovautis metodinėmis rekomendacijomis dėl atskirų rūšių užduočių ir ekspertizių skyrimo, o jei tokių rekomendacijų nėra, tikslinga konsultuotis su atitinkamos srities specialistais.

- Klausimai užduotyje (prokuroro pareiškinge dėl ekspertizės) turi būti suformuluoti trumpai, tiksliai ir aiškiai. Jie turi būti reikšmingi ir konkretūs, atitikti ikiteisminio tyrimo medžiagą, sietis su bylos aplinkybėmis ir laikotarpiu, apie kurį turima duomenų, kad buvo vykdoma nusikalstama veika. Klausimų eiliškumas turi būti nuoseklus ir logiškas.

- Jeigu pareigūnui, kuris skiria tyrimą, kyla neaiškumų ar abejonių dėl klausimų formulavimo, siekiant išvengti perteklinių, specialisto kompetencijai nepriskirtų klausimų, taip pat klausimų, kurie nepagrįstai išplečia tyrimo (ekspertizės) apimtį, formuluojamus klausimus būtina aptarti su kompetentingu ekspertinės įstaigos specialistu.

- Skiriant tyrimą būtina, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas užduotyje formuluojamus klausimus suderintų su ikiteisminio tyrimo įstaigos ar padalinio vadovu, o šiose rekomendacijose nustatytais atvejais ir su prokuroru, kuris įvertintų ir patikrintų, ar specialistui pavesti ištirti visi jo kompetencijai priskirti klausimai, ar nėra perteklinių klausimų, ar pateikti klausimai yra aiškūs, reikšmingi, konkretūs, ar jie atitinka ikiteisminio tyrimo byloje tiriamas aplinkybes ir laikotarpį. Klausimai suderinami elektroninio ryšio priemonėmis arba patvirtinant rašytine viza ant užduoties.

- Siekiant išvengti situacijų, kai į teisėjo nutartį skirti ekspertizę įtraukiami dažnai ikiteisminiam tyrimui nereikšmingi, su ikiteisminiu tyrimu tiesiogiai nesusiję ar nereikalaujantys specialių žinių visi proceso šalių pateikti klausimai, prokuroras, prieš ikiteisminio tyrimo teisėjui pateikdamas suinteresuotų šalių pateiktus klausimus, privalo juos peržiūrėti, kritiškai išanalizuoti ir pareiškinge dėl teismo ekspertizės skyrimo pasisakyti dėl, jo nuomone, nespęstinių klausimų atmetimo motyvų.

- Užduotyje turi būti nurodyti ikiteisminio tyrimo pareigūno, ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovo, prokuroro, organizuojančio ikiteisminį tyrimą, ir prokuratūros padalinio vadovo arba vyriausiojo prokuroro (teritorinėse prokuratūrose, kuriose nėra padalinių) duomenys (telefono numeris, elektroninio pašto adresas), kad esant reikalui būtų galima susisiekti dėl užduotyse pateiktų klausimų. Kai užduotį skiria prokuroras, joje turi būti nurodomi aukštesniojo prokuroro kontaktiniai duomenys.

- *Perdavus (pavedus) atlikti ikiteisminį tyrimą kitam ikiteisminio tyrimo įstaigos padaliniiui ar kitai ikiteisminio tyrimo įstaigai, tyrimą (ekspertizę) atliekančiam specialistui (ekspertui) ar ekspertinei įstaigai raštu nedelsiant pateikiami nauji ikiteisminį tyrimą atliekančio pareigūno kontaktiniai duomenys.*

- *Prokuroras, organizuojantis ikiteisminį tyrimą, aukštesnysis prokuroras, taip pat ikiteisminio tyrimo įstaigos ar padalinio vadovas, suderinęs su prokuroru, turi teisę atšaukti visą užduotį, atskirus užduočių klausimus, sumažinti tiriamų objektų skaičių, papildyti užduotį ar pakeisti tyrimo pobūdį (papildomas, pakartotinis ar kitas tyrimas). Užduotis atšaukiama arba jos apimtis keičiama raštu.*

- *Inicijuoti teismo ekspertizės skyrimą rekomenduojama tik esant BPK 208 straipsnyje numatytiems pagrindams ir tik tais atvejais, kai: yra pagrįstų ir motyvuotų proceso dalyvių prašymų skirti ekspertizę; yra proceso dalyvių prieštarų prašymų dėl klausimų užduotyje; yra esminių prieštaravimų tarp atliktų tyrimų išvadų (ekspertizių).*

Atrenkant specialistą (ekspertą), kuris atliks tyrimą (ekspertizę), būtina išsiaiškinti, ar yra metodika, kuria vadovaujantis bus atliekamas tyrimas (ekspertizė). Mokslinės metodikos sukūrimas neturėtų būti apmokamas prokuratūros ar ikiteisminio tyrimo įstaigos lėšomis.

Skirti užduotį atlikti kompleksinį tyrimą (ekspertizę) rekomenduojama tik esant procesinei būtinybei, kai atliekant vieną tyrimą (ekspertizę) vienu metu būtina pasitelkti skirtingų sričių specialistus.

Specialistų (ekspertų) komisijos tyrimą (ekspertizę) skirti skirtingų institucijų specialistams (ekspertams) nerekomenduojama, išskyrus deontologinius ir kitus teismo medicinos tyrimus (ekspertizes), kai pateiktiems klausimams spręsti būtinos kelių medicinos sričių žinios. Jei skiriant tyrimą (ekspertizę) nežinoma, ar reikalingas specialistų (ekspertų) komisijos tyrimas (ekspertizė), specialistų skaičius nenurodomas, o ekspertinė įstaiga apie būtinumą atlikti specialistų (ekspertų) komisijos tyrimą (ekspertizę) gali nuspręsti vadovaudamasi įstaigoje galiojančia tvarka.

Skiriant kompleksinius tyrimus (ekspertizes) būtina įvertinti, ar tikslinga tyrimus (ekspertizes) atlikti kaip savarankiškus (tokiu atveju dalis būtinų išvadų gaunama greičiau ir įvertinus surinktus duomenis galima spręsti, ar tikslinga skirti kitas papildomas užduotis (ekspertizes).

- Papildomą tyrimą (ekspertizę) rekomenduojama skirti, kai, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno manymu, yra neišsamiai iširta tyrimui (ekspertizei) pateikta medžiaga ar atsiranda būtinybė atsakyti į papildomus anksčiau nepateiktus klausimus, neišsamiai, neaiškiai atsakyta į klausimus (šių neaiškumų neįmanoma pašalinti specialisto apklausoje) arba atsiranda papildomų duomenų (tyrimo objektų), kurie specialistui (ekspertui) nebuvo pateikti pirminio tyrimo (ekspertizės) metu, arba tų duomenų pirminio tyrimo metu nebuvo. Papildomą tyrimą (ekspertizę) paprastai atlieka tas pats specialistas (ekspertas), kuris atliko pirminį tyrimą (ekspertizę).

- Pakartotinis tyrimas gali būti atliekamas prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno pavedimu dėl pirminio tyrimo išvadų nepagrįstumo ar prieštaravimo kitai ikiteisminio tyrimo medžiagai. Prieštaravimus ar abejones tikslinga stengtis pašalinti apklausiant pirminį tyrimą atlikusį specialistą, paskiriant papildomą tyrimą ir tik nepavykus tokiu būdu jų pašalinti – skirti pakartotinį tyrimą (ekspertizę). Skiriant pakartotinį tyrimą (ekspertizę) užduotyje būtina aiškiai ir išsamiai pateikti skyrimo motyvus (vienos iš šalių nesutikimas su išvadomis negali būti pagrindas skirti pakartotinį tyrimą (ekspertizę). Pakartotinį tyrimą (ekspertizę) atlieka kitas specialistas (ekspertas). Kartotinio tyrimo (ekspertizės) skyrimas turi būti ypač motyvuotas užduotyje. Užduotis pateikiama ekspertinės įstaigos administracijai, o ši sprendžia, kuriam padaliniui pavesti atlikti užduotį.

- Skiriant pakartotinius tyrimus (ekspertizes) rekomenduojama nepateikti tų klausimų, į kuriuos jau buvo atsakyta ankstesnių tyrimų (ekspertizių) metu ir dėl kurių abejonių nekyla, nes tai ilgina tyrimų (ekspertizių) atlikimo trukmę.

- Skiriant pakartotinį tyrimą (ekspertizę) būtina, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas užduotyje formuluojamus klausimus suderintų su ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovu ir su prokuroru.

- Tais atvejais, kai specialisto išvadą galima gauti atlikus tyrimo veiksmą, pvz., daikto apžiūrą, tyrimo veiksmo turi dalyvauti specialistas. Specialisto išvada įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą ir atskira užduotis neskiiriama. Proceso veiksmai dalyvaujant specialistams ir ekspertams gali būti atliekami ir ekspertinėse įstaigose.

- Jeigu tyrimą (ekspertizę) atliekantis specialistas (ekspertas) gali greitai atsakyti į dalį klausimų, gali būti pateikta specialisto išvada (ekspertizės

aktas) dėl dalies klausimų, o vėliau – specialisto išvada (ekspertizės aktas) dėl likusių neatsakytų klausimų. Ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas, gavęs specialisto išvadą (ekspertizės aktą) dėl dalies klausimų, turi įvertinti gautų duomenų pakankamumą ir spręsti klausimą dėl būtinumo gauti specialisto išvadą (ekspertizės aktą) dėl neatsakytų klausimų. Tyrimas (ekspertizė) dėl neatsakytų klausimų atliekamas tik gavus užduotį paskyrusio pareigūno rašytinį patvirtinimą dėl tokio tyrimo būtinumo.

Šio vadovėlio bendraautorai R. Burda ir J. Juškevičiūtė taip pat yra pasisakę dėl probleminių ekspertizės skyrimo klausimų. Pristatysime jų poziciją.

Jų požiūriu, baudžiamajame procese specialiųjų žinių panaudojimo koncepcija yra nevientisa, nėra logiškai pagrįstos ir nuoseklios specialiųjų žinių naudojimo baudžiamajame procese sistemos:

„Ekspertizės skyrimo pagrindai išdėstyti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 208 straipsnyje, kuriame nurodyta, kad ekspertizė skiriama, kai ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas nusprendžia, jog siekiant nustatyti nusikalstamos veikos aplinkybes būtina atlikti specialiųjų tyrimą, kuriam reikalingos mokslo, technikos, meno ar kitos specialiosios žinios. Pirmą kartą Lietuvos baudžiamojo proceso istorijoje ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnai, kurie pagal savo kompetenciją privalo imtis visų įstatymuose numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 2 str.), „neteko galimybių“ pasinaudoti specialiosiomis žiniomis ekspertizės forma. Kadangi šioje normoje nurodoma, kad ekspertizę gali skirti tik ikiteisminio tyrimo teisėjas, tai specialiųjų žinių panaudojimo ekspertizės forma gali būti ikiteisminiame tyrime ir teismo nagrinėjimo metu. Ekspertizės skyrimo ikiteisminiame tyrime procedūra tapo labai sudėtinga ir sunkiai prieinama. Ekspertizės skyrimo ikiteisminio tyrimo metu tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 209 straipsnis, kuriame nurodoma, kad būtinumą skirti ekspertizę visų pirma turi pripažinti prokuroras. Pati ekspertizės paskyrimo procedūra tapo daugiapakopė. Joje mes išvelgiame tokias spragas:

- a) baudžiamojo proceso įstatymas tiesiogiai nenurodo, kad ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas gali kreiptis į prokurorą prašydamas paskirti ekspertizę;

- b) neaišku, kokia forma: rašytine ar žodine, turi būti kreipiamasi į prokurorą prašant skirti ekspertizę;
- c) apie tai, kad kiti proceso dalyviai (nukentėjusysis, gynėjas ir kt.) turi ekspertizės skyrimo iniciatyvos teisę, sužinome ne iš Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 209 straipsnio, o iš Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 211 straipsnio ir tik netiesiogiai, nagrinėdami kitų proceso dalyvių teisę susipažinti su ekspertizės aktu;
- d) nereglamentuotas terminas, per kurį proceso dalyviai gali pateikti prašymus dėl klausimų ekspertui bei dėl konkretaus eksperto skyrimo ir papildomos medžiagos ekspertizei pateikimo;
- e) lieka neaišku, kokiais kriterijais turi vadovautis prokuroras, pasiskirdamas laiką, per kurį proceso dalyviai turi pateikti papildomą medžiagą;
- f) sunku suprasti įstatymo leidėjo nuostatą, ar prokuroras ikiteisminio tyrimo teisėjui turi pateikti būtiną lyginamajam tyrimui medžiagą.

Prokuroro pareiškimas, proceso dalyvių prašymai ir ikiteisminio tyrimo medžiaga pateikiama ikiteisminio tyrimo teisėjui. Šiame etape išlieka palyginamosios medžiagos parengimo problema. Manytume, kad tai, jog dabartinėje ekspertizės skyrimo tvarkoje nėra galimybės apskusti ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimą, trikdo naujų duomenų (įrodymų) paieškos procesą ikiteisminio tyrimo metu. Nutartis skirti ekspertizę perduodama prokurorui, kuris toliau organizuoja ekspertizę, t. y. perduoda teisėjo nutartį ir reikiamą medžiagą į ekspertizės įstaigą arba įteikia ekspertui. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nuostata, kad ekspertinėse įstaigose ekspertizės atliekamos laikantis šių įstaigų nuostatuose nustatytos tvarkos, specialiųjų žinių panaudojimo požiūriu yra nekorektiška. Manytume, kad ekspertizės turi būti atliekamos laikantis jų atlikimo metodikų, o ne pagal ekspertinių įstaigų nuostatus. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 211 straipsnis reglamentuoja proceso dalyvių susipažinimą su ekspertizės aktu. Ekspertizės aktas pateikiamas prokurorui, kurio prašymu buvo atlikta ekspertizė, o šis apie tai turi pranešti įtariamajam, jo gynėjui ir kitiems proceso dalyviams, kurių prašymu buvo skirta ekspertizė arba kurie buvo pateikę prašymų skirti ekspertizę. Įstatymas nenumato pagreitinto ekspertizės paskyrimo proceso net tuo atveju, kada aišku, jog

tyrimo metu objektas bus sunaikintas, o per tą laiką, kurio reikia paskirti ekspertizei, ant tyrimo objekto esantys nusikalstamos veikos pėdsakai išnyks, net Komentare atsakymo į šį klausimą nėra.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 286 straipsnis numato ekspertizės skyrimą bylos nagrinėjimo teisme metu. Šioje normoje įstatymas aiškiai išsako nuostatą, kad dalyviai turi iniciatyvos teisę prašyti paskirti ekspertizę, todėl skirti ekspertizę teismo nagrinėjimo metu nėra itin sudėtinga. Eksperto teisės išvardintos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 86 straipsnyje, kuriame pažymėta, kad ekspertas atsisako pateikti išvadą, jeigu jam nepakanka pateiktos medžiagos išvadai arba ta medžiaga neatitinka specialiųjų jo žinių, ir surašo eksperto aktą. Tačiau įstatymo leidėjas nenuosekliai „išmėto“ eksperto teises keliose normose ir reglamentuodamas skirtingas baudžiamojo proceso stadijas: ekspertui ekspertizės darymo teismo nagrinėjimo metu suteikiama daugiau teisių negu ikiteisminio tyrimo metu. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 286 straipsnio 4 dalyje nurodoma, kad ekspertas, ekspertizės metu nustatęs reikšmingų bylai aplinkybių, dėl kurių nebuvo teirautasi, turi teisę nurodyti jas ekspertizės akte. Manytume, kad ši nuostata turėtų būti įtraukta į bendrąsias eksperto teises (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 86 str.). Įstatymas numato, kad teismas, įvertinęs ekspertizės aktą kaip nepakankamai išsamų ar nepakankamai pagrįstą, turi teisę paskirti naują ekspertizę. Iki teismo tyrimo dalyviai, susipažindami su ekspertizės aktu, jį taip pat vertina ir gali įvertinti kaip nepakankamai išsamų. Įstatymas, kuris išsamiai reglamentuoja ekspertizės skyrimą ir susipažinimą su jos aktu, šios galimybės proceso dalyviams kažkodėl nesuteikia. Proceso dalyviai, norėdami išsiaiškinti iškilusių neaiškumus, negali ikiteisminio tyrimo metu užduoti ekspertui klausimų. BPK komentare nurodyta, kad specialiųjų žinių reikalaujantys klausimai ikiteisminiame tyrime turėtų būti išspręsti tiriant objektus, kaip numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 205 straipsnyje. Komentaro autoriai numato atvejus, kada ekspertizė turėtų būti skiriama ikiteisminio tyrimo metu. Vienas iš tokių atvejų – kai objekto tyrimo metu objektai gali būti sunaikinti, sugadinti arba pakeisti taip, kad vėliau nebus galima tirti jų pakartotinai²⁰⁴. Mūsų

²⁰⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, supra note 81, p. 557.

nuomone, laikantis Komentaro nuostatų, tiriant tokį objektą, pvz., lavoną, visada turėtų būti skiriama ekspertizė, nes beveik visada toks objektas tyrimo metu pasikeičia taip, kad tyrimų negalima pakartoti (pavyzdžiui, šūvio kanalo tyrimo ir kt.). Komentaro autoriai mano, kad nusikaltimų tyrėjai privalo taip gerai išmanyti objektų tyrimų metodikas, kad kiekvienu konkrečiu atveju galėtų pasakyti, kaip vyks tyrimas, tačiau Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 209 straipsnio komentare kaip teisėjo pasirinktas pagrindas atsisakyti skirti ekspertizę pateikiamas toks pavyzdys: nesurinkta ekspertizei reikalinga medžiaga. Vienu atveju pareigūnas nežino, ką reikia pateikti tam tikrai ekspertizei, o kitu jis puikiai žino taikomas metodikas. Daugeliu atvejų tik tyrimo metu galima nustatyti, kad tyrimo metu objektas bus sunaikintas, tačiau net ir BPK komentare nenurodyta, kaip tokio tyrimo metu privalėtų elgtis tyrimą atliekantis specialistas. Kitas atvejis, kuriam esant, komentaro autorių nuomone, turėtų būti skiriama ekspertizė, – kada objektų tyrimo rezultatai prieštarauja kitai ikiteisminio tyrimo medžiagai. Čia taip pat tiktų lavono tyrimo pavyzdys, kada po pusės metų bylos tyrimo paaikškėjo, kad objekto – lavono – tyrimo metu nustatyta mirties priežastis prieštarauja kitai ikiteisminio tyrimo metu surinktai medžiagai, bet ekspertizės nebegalima paskirti, nes reikia ekshumuoti objektą.

Baudžiamojo proceso kodekso komentaro autorių nuomone, specialiosios žinios ikiteisminiame gali būti naudojamos tik tiriant objektus. Įstatymas tik teismui tiesiogiai suteikia teisę naudotis svarbiausiomis baudžiamajame procese numatytomis specialiųjų žinių panaudos formomis: tiek ekspertize, tiek ir objektų tyrimu. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 287 straipsnyje nurodoma, kad teismas bylos nagrinėjimo metu turi teisę atlikti bet koki šio kodekso XIV skyriaus 2–5 skirsniuose numatytą proceso veiksmą. Taigi teismas turi teisę pavesti specialistui atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą. Straipsnio autorių nuomone, tai yra procesinis kazusas, keliantis daug klausimų. Kodėl teismas turėtų pavesti ištirti objektus specialistui, jeigu jis gali pasinaudoti „žymiai kokybiškesniu“ ekspertiniu objektų tyrimu? Kodėl, pasak įstatymo, „žymiai žemesnės pagal kokybę“ specialisto išvados prireikia teismui? Juk įstatymas suteikia teismui galimybę kreiptis dėl ekspertizės į asmenį, kuris neįrašytas į šalies ekspertų sąrašą. Ir pagaliau – kas bus paskirtas specialistu?

Praktikoje asmenys, turintys teismo eksperto kvalifikaciją ir įrašyti į šalies ekspertų sąrašus, atlieka objektų tyrimus, tai yra baudžiamajame procese vertinami kaip specialistai. Įdomiausia yra tai, kad įstatymas nereikalauja, kad ekspertas turėtų įgūdžių, kurie kažkodėl yra būtini specialistui.

Teisine reforma, kuri prasidėjo 1990 metais atkūrus šalies Nepriklausomybę, buvo siekta optimizuoti procesinę procedūrą, kuri užtikrintų spartų baudžiamosios bylos medžiagos parengimą ir išnagrinėjimą, bet ekspertizės instituto baudžiamajame procese analizė rodo, kad to nebuvo pasiekta. 1994 m. prof. P. Pošiūnas rašė, kad „aiškiai dirbtinis vienos procesinės figūros – eksperto funkcijų išskaidymas“ ir „minėtas dirbtinis funkcijų išskaidymas buvo pagrįstas TSRS VRM ir TSRS Teisingumo ministerijos žinybiniais interesais“. Tiesa, pastebėtina, kad kiti autoriai vėliau išsakė minčių, kuriose šias tendencijas vertino kitaip, kaip siekį – „ekspertizų atlikimo monopolizavimas“ Prof. E. Palskys vertino specialisto išvadą baudžiamajame procese kaip „kompleksinio įrodomosios informacijos kaupimo baudžiamajame byloje principo garantiją“ Vertinant specialisto teisių išplėtimo motyvus ir dabartinį jo galimybių baudžiamajame procese reglamentavimą pažymėtina, kad naujose nusikaltimų tyrimo procesinėse sąlygose neliko specialisto teisių išplėtimo motyvų. Taigi mes norime atkreipti dėmesį į tai, kad specialisto išvados atsiradimą Lietuvos baudžiamajame procese lėmė: iš vienos pusės – baudžiamosios bylos iškėlimo stadijos buvimas baudžiamajame procese; iš kitos pusės – kvotos padalinių ir kvotos stadijos buvimas tuometiniame procese bei atliekamų specialisto tyrimų įrodomoji reikšmė. 1991 m. J. Rinkevičius mokslinės konferencijos pranešime rašė: „Tiriant nusikaltimus, dažnai pririekia atlikti kai kuriuos tyrimus ir gauti specialistų išvadas dar iki baudžiamosios bylos iškėlimo. Tokius pavedimus priima ir tyrimus daro visos mūsų ekspertinės įstaigos. Tačiau tai daroma remiantis vien žinybinėmis instrukcijomis, todėl šių tyrimų darymo tvarka ir jų įrodomoji reikšmė nėra reikiamai įteisinta.“ Panašius apgailestavimus išsakė ir P. Pošiūnas, rašydamas, kad „specialistas negali atlikti savarankiškų tyrimų ir jų rezultatus išdėstyti atskirame dokumente“. Tačiau gal ir dabartinis baudžiamojo proceso kodeksas turi minėtų ydų? Pirma, baudžiamosios bylos iškėlimo stadijos nėra. Antra, neišliko daugiapakopio bylos perdavimo iš kvotėto tardytojui. Trečia, negalima atlikti jokių procesinių veiksmų iki ikiteis-

minio tyrimo pradžios. Ketvirta, bet kokių duomenų, gautų ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro atliekamais veiksmais, įrodomoji reikšmė vertinama kaip paprasti duomenys ar informacija, ir tik teisme paaiškės, kurie duomenys taps įrodymais.

Kitas svarbus aspektas – specialisto išvados ir ekspertizės akto turinio skirtumai. Anksčiau siūlyta, kad specialisto išvada „skirtųsi nuo ekspertizės akto pirmiausiai savo apimtimi. Specialistui nėra reikalo smulkiai aprašinėti visos tyrimo procedūros, jis turi pateikti tik galutinį rezultatą, turintį reikšmės bylai svarbioms aplinkybėms nustatyti. Visą medžiagą, atspindinčią tyrimo eigą, specialistas turėtų saugoti pas save ir pateikti ją tardytojui arba teisėjui pareikalavus“²⁰⁵. Deja, šie pasiūlymai, vizijos ar pa-geidavimai netapo įstatymo normomis.

Taigi darytina išvada, kad dabartinis baudžiamasis procesas, kaip rašo H. Malevski ir E. Kurapka, „praktiškai suvienodino eksperto ir specialisto teises ir pareigas“, taip pat „suskirstė specialias žinias ir įrodymus į dvi klases“, kita vertus, – neliko teorinio ir praktinio poreikio greta teismo ekspertizės egzistuoti specialisto išvadai.“²⁰⁶

Pagrindiniai teismo ekspertizių darymo etapai yra šie:

- nutarties dėl ekspertizės paskyrimo nagrinėjimas;
- įvykio aplinkybių, pagrindo skirti ekspertizę ir klausimų, į kuriuos turi atsakyti ekspertas, išsiaiškinimas;
- nustatymas, ar medžiaga ekspertizei atlikti yra kokybiška ir ar jos pakanka; prireikus rašomas prašymas pateikti papildomos medžiagos (ekspertinio tyrimo objektų);
- ekspertinio tyrimo plano sudarymas. Plane turi būti numatytas klausimų sprendimo ir tyrimo metodų panaudojimo eiliškumas;
- pateiktų objektų apžiūra;
- objektų atskirasis ir (arba) lyginamasis tyrimas;
- tyrimo rezultatų analizė ir sintezė;
- eksperto išvados formulavimas.

²⁰⁵ Rinkevičius, J. Specialisto atliekamas tyrimas ir ekspertizės darymas. *Mokslinės konferencijos „Teismo ekspertizės aktualijos“ tezės* (1991 m. lapkričio 12–13 d.). Vilnius, 1991, p. 10.

²⁰⁶ Burda, R.: Juškevičiūtė, J. *Jurisprudencija, supra* note 183, p. 19–26.

Pagal Lietuvos Respublikos BPK 88 straipsnį:

1. Atlikęs reikiamus tyrimus, ekspertas surašo ekspertizės aktą. Jis susideda iš įžanginės dalies, tiriamosios dalies ir išvadų.

2. Ekspertizės akto įžanginėje dalyje nurodoma: akto surašymo data ir vieta; nutartis skirti ekspertizę; ekspertizei pateikta medžiaga ir klausimai; eksperto asmens duomenys – vardas, pavardė, išsilavinimas, specialybė, kvalifikacija, darbo ekspertu stažas; tyrimų pradžios ir pabaigos datos; atliekant ekspertizę dalyvavę asmenys.

3. Ekspertizės akto tiriamojoje dalyje nurodoma: tyrimo objektų būklė; jų apžiūros rezultatai; atlikti tyrimai, naudoti metodai ir priemonės; gauti rezultatai ir jų vertinimas.

4. Išvadose suformuluojami atsakymai į pateiktus klausimus. Eksperto išvados negali peržengti jo specialių žinių ribų.

Lietuvos Respublikos BPK 90 straipsnis skirtas specialisto išvadai:

1. Atlikęs pavestą objektų tyrimą, specialistas pateikia išvadą.

2. Specialisto išvada surašoma atskiru dokumentu arba gali būti įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą. Po išvada, įrašyta į tyrimo veiksmo protokolą, specialistas pasirašo.

3. Specialisto išvadoje, kuri surašoma kaip atskiras dokumentas, nurodoma: specialisto asmens duomenys – vardas, pavardė, išsilavinimas, specialybė, kvalifikacija; tirti objektai; naudoti tyrimo metodai ir techninės priemonės; specialisto nustatytos aplinkybės, turinčios reikšmės nusikalstamai veikai tirti. Prie specialisto išvados pridedama vaizdinė medžiaga.

3 dalies redakcija nuo 2012 m. liepos 1 d.:

3. Specialisto išvadoje, kuri surašoma kaip atskiras dokumentas, nurodoma: specialisto asmens duomenys – vardas, pavardė, išsilavinimas, specialybė, kvalifikacija; tirti objektai; naudoti tyrimo metodai ir techninės priemonės; specialisto nustatytos aplinkybės, turinčios reikšmės nusikalstamai veikai tirti ar probacijos sąlygoms individualizuoti. Prie specialisto išvados pridedama vaizdinė medžiaga.

Trumpai pakomentuosime šių straipsnių nuostatas, daugiau dėmesio skirdami eksperto (specialisto) išvadų klasifikacijai.

Kaip minėjome, ekspertinio tyrimo rezultatai ir eksperto išvada išdėstoma ekspertizės akte, kuris susideda iš įžanginės, tiriamosios dalių ir išvados.

Įžanginėje dalyje nurodoma, kuo remiantis (nutarimu, nutartimi) atlikta ekspertizė, trumpai išdėstomos bylos aplinkybės, turinčios reikšmės ekspertizei, nurodomi ekspertui pateikti klausimai, medžiagos sąrašas, tyrimo objektai, duomenys apie ekspertą (vardas, pavardė, išsilavinimas, specialybė, mokslo laipsnis, pareigos, ekspertinio darbo stažas) ir asmenys, kurių akivaizdoje buvo daroma ekspertizė. Klausimai ekspertui surašomi nekeičiant jų eiliškumo ir formuluočių. Jeigu klausimai ekspertui neaiškūs, akte jis nurodo, kaip tuos klausimus suprato. Ekspertas turi teisę kreiptis į ikiteisminio tyrimo pareigūną patikslinti klausimus. Jeigu yra pateikti keli panašūs klausimai, ekspertas gali juos sugrupuoti, išdėstyti jam priimtinesne eilės tvarka. Eksperto iniciatyva ištirti papildomi klausimai išdėstomi po nutarime (nutartyje) skirti ekspertizę suformuluotais klausimais.

Jeigu ekspertizė yra papildoma arba pakartotinė, reikia nurodyti, kas ir kada atliko pirminę ekspertizę, kokios buvo ekspertui pateiktų klausimų išvados ir pagrindas skirti papildomą arba pakartotinę ekspertizę.

Ekspertizės akto tiriamojoje dalyje aprašomi atlikti tyrimai, pateikiami jų rezultatai ir įvertinimas.

Tiriamojoje dalyje nurodoma: medžiagos pateikimo ir įpakavimo būdai; tyrimo objektų apžiūros rezultatai ir jų būklė; eksperto ištirta medžiaga; tyrimai, jų metodai bei mokslinės techninės priemonės ir jų naudojimo sąlygos; ekspertinio eksperimento sąlygos; atskira požymių analizė ir jų palyginimo rezultatai; norminiai dokumentai, kuriais vadovavosi ekspertas, sprendamas pateiktus klausimus; literatūros šaltiniai; tardymo veiksmai, turėję reikšmės išvadai pagrįsti; nuorodos į priedus, iliustracijas; ekspertizės atskirų tyrimo etapų ir visų gautų rezultatų visumos įvertinimas kaip pagrindas tam tikroms išvadoms formuluoti. Tiriamojoje dalyje nurodomas tyrimų metu sunaikintas arba sugadintas objektas. Joje nurodomos ir priežastys, dėl kurių negalima buvo atsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus. Tiriamoji akto dalis turi būti išdėstyta aiškiai, kad ją suprastų ir neturintys specialių žinių asmenys, o specialūs terminai turi būti paaiškinti.

Ekspertizės akto išvadoje atsakoma į pateiktus klausimus. Eksperto išvada – tai motyvuotas atsakymas į pateiktus klausimus. Joje turi būti

atsakyta į kiekvieną iš klausimų arba nurodyta, j kurį klausimą negalima buvo atsakyti.

Teismo ekspertizių aktų išvados būna nepakankamai teisingos, pagrįstos ir įtikinamos, jei byla tirama paviršutiniškai, pasirenkama netinkama ekspertizės taktika, nesilaikoma proceso įstatymų reikalavimų, netinkamai suformuluojamos išvados. Pastarąją aplinkybę lemia prastas ekspertų teorinis pasirengimas sisteminti bei klasifikuoti išvadas, kriminalistikos teorijos pagrindinių reikalavimų nežinojimas²⁰⁷.

Teismo ekspertizių išvados dažniausiai kvalifikuojamos pagal²⁰⁸:

Tiriamąo objekto turinį:

- išvados dėl objekto savybių ir būklės. Teismo medicinos ekspertizėse tai, pvz., išvados dėl individo amžiaus, būklės, profesinio ir bendrojo darbingumo, etanolio koncentracijos kraujyje, šlapime ir pan.;
- išvados dėl įvykio mechanizmo ir aplinkybių, pvz., dėl nukentėjusiojo ir užpuoliko tarpusavio padėties smūgio metu, gebėjimo atlikti tam tikrus veiksmus po konkretaus sužalojimo ir pan.;
- išvados dėl faktų arba objektų buvimo (egzistencinės);
- išvados dėl objektų išskyrimo (išskiriančiosios), t. y. dėl to, koks objektas (objektai) atitinka tam tikrus reikalavimus;
- klasifikacinės išvados – jose konstatuojama tiriamojo objekto priklausomybė tam tikrai standartizuotų objektų klasei pagal oficialiai nustatytus pagrindus;
- išvados dėl faktų arba objektų santykių. Čia pateikiamos identifikacinės išvados. Formuluojuojant jas, reikėtų vadovautis tuo, kad kriminalistinės identifikacijos tikslas yra nustatyti individualią priklausomybę. Identifikuoti galima tik konkretų objektą. Atliekant tokius tyrimus sunkumų nekyla, jei galutiniam tikslui pasiekti – objektui identifikuoti – požymių pakanka. Jei jų nepakanka, galima išvadų įvairovė. Tuomet reikėtų pasirinkti kiek galima mažesnės apimtys klasę, artimiausią tapatybei nustatyti, t. y. pateikti „grupinės priklausomybės“ lygio išvadą. Išvadoje būtina nurody-

²⁰⁷ Plačiau skaitykite: Zakaras, A.; Kurapka, E. Apie išvadų formulavimą teismo medicinos ekspertizėse. *Teismo ekspertizių skyrimo ir darymo klausimai: metodinės rekomendacijos*. Informacija Nr. 16. Vilnius: Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės institutas, 1991, p. 36–42.

²⁰⁸ *Teismo medicina*. Vadovėlis. Vilnius: LTA Leidybos centras, 2000, p. 31–35.

ti, kodėl negalima individuali identifikacija. Pavyzdžiui: „Sužalojimas padarytas plokščiu duriamuoju ir pjaunamuoju vienašmeniu įrankiu, kurio geležtės veiklioji dalis buvo ne trumpesnė kaip 8 cm, o bukasis kraštas turėjo neaštrias briaunas. Tokiomis savybėmis pasižymi ir tirti pateikto peilio geležtė. Tačiau nustatyti, ar sužalojimas padarytas pateiktuoju peiliu, nėra galimybės, nes nei tiriamajame, nei eksperimentiniuose peilio sužalojimuose nėra individualių, tik šiam įrankiui būdingų požymių.“ Identifikaciniuose tyrimuose nederėtų rašyti „panašus“, nes panašumui nustatyti nereikia specialių žinių, jų negali vertinti teismas. Tokiu atveju geriau pateikti klasifikacines išvadas. Šiai grupei priklauso:

- išvados dėl priežastinio ryšio, pvz., priežastinio ryšio buvimo ar nebuvimo, priežasčių ir pasekmių nustatymo;
- išvados, ar veiksmai atitinka specialias taisykles;
- išvados, ar sprendimai arba išvados teisingi.

Apibrėžtumo laipsnį – kategoriškos ir tikimybinės.

Eksperto tikimybinė išvada – tai ne spėjiojimas, o išvada, objektyviai pagrįsta tam tikrų požymių visuma, kurios kategoriškai išvadai neužtenka.

Tikimybinė išvada galima tik esant didelei tikimybei. Tokia išvada turi būti pagrįsta – įvertinti identifikaciniai požymiai. Jei tiriamųjų variantų tikimybių skirtumai nedideli, tikimybinės išvados reikia atsakyti, o išvadoje pažymėti, kad atsakyti į klausimą negalima ir būtinai nurodyti priežastį. Pavyzdžiui: „Nustatyti, ar smūgis buvo suduotas plaktuku, ar veidrodžio rėmo kampu, neįmanoma, nes nėra esminių skirtumų tarp jais padarytų eksperimentinių sužalojimų grupinių požymių.“

Jei atliekant identifikacinius tyrimus, individualios tapatybės klausimo išspręsti nepavyksta, iš kategoriškų išvadų galimos tik klasifikacinės, t. y. objektų priskyrimas tam tikrai klasei. Pavyzdžiui, galima teigti, kad sužalojimas padarytas daiktu, turinčiu konkrečias savybes (nurodyti kokias). Prie tokių daiktų priskiriamas ir pateiktas tirti daiktas. Tačiau išvados, ar žmogus sužalotas būtent tuo daiktu, daryti negalima, nes dėl konkrečių priežasčių (nurodyti kokių) šito nustatyti nepavyksta.

Tokiu atveju galutinis tikslas – tapatumo įrodymas gali būti pateikiamas tikimybės forma arba klausimą spręsti atsisakoma.

Tikimybinių išvadų negalima painioti su išvadomis dėl faktų galimumo. Galimybė visada yra arba jos nėra, tikimybė gali būti tik tam tikro laipsnio. Todėl identifikaciniuose tyrimuose negalima sakyti „galėjo būti“, „galimas“, „kiek galima“.

Ekspertas gali teikti išvadą dėl galimybės tik tais atvejais, jei teisma arba tardymą domina tam tikro įvykio fizinė galimybė, jeigu jai nustatyti būtinos specialios žinios, pvz., išvada atsakant į klausimą, ar sužalotas pilietis N. galėjo nueiti 150 m ir užlipti į 11 aukštą.

Teiginyje nurodomą objekto ir požymio ryšį:

- išvados dėl faktų galimumo tam tikromis sąlygomis, pvz., išvada atsakant į klausimą, ar sužalojimas galėjo būti padarytas tomis sąlygomis, kurias nurodo nukentėjusysis, t. y. sėdint priešingoje nei užpuolikas stalo pusėje;
- išvados dėl faktų realumo, pvz., išvada dėl lytinio akto galimybės nepažeidžiant mergystės plėvės;
- išvados dėl faktų būtinumo, t. y. kai ekspertas konstatuoja, kad veiksmas būtinai įvyks esant tam tikrai sąlygai, pvz., sužalojus žarnyną išsivystys pilvaplėvės uždegimas;
- išvados dėl privalomumo, t. y. kai nustatoma, kaip turi būti elgiamasi konkrečioje situacijoje, pvz., išvados deontologinėse bylose.

Loginius ryšius ir jų tipą – alternatyvios ir vienareikšmės.

Alternatyviose išvadose reikia išvardyti visus variantus. Variantai vienas kitą turi neigti, jie turi būti vieno lygio nariai, t. y. neturi būti pažeidžiamos loginės skirstymo į poklases taisyklės. Nelogiška būtų teigti, jog „sužalojimas buvo padarytas nukentėjusiajam stovint arba jo liemeniui esant vertikalios padėties“. Liemuo gali būti vertikalios padėties ir stovint, ir sėdint, ir tupint. Tokiu atveju geriau daryti vienareikšmę išvadą: sužalojimas buvo padarytas nukentėjusiojo liemeniui esant vertikalios padėties (nurodyti motyvus, kodėl taip tvirtinama).

Priežasties ir pasekmės pobūdį – sąlyginės (teiginio tikrumas priklauso nuo tam tikrų sąlygų) ir besąlyginės.

Sąlyginių išvadų formuluotė tokia: „jeigu ..., tai ...“ Įrodomąją reikšmę tokios išvados turi tik tada, kai tos sąlygos tikrumas yra patvirtintas kita bylos medžiaga. Pradiniai duomenys (sąlygos), kuriais remiasi ekspertas,

darydamas sąlyginę išvadą, gali būti nurodyti nutarime (nutartyje) skirti ekspertizę. Ekspertas, rodydamas ekspertinę iniciatyvą, gali ištirti kitus papildomus variantus arba įrodyti techninį kai kurių pradinių duomenų nepagrįstumą, pareikalauti bylos medžiagos. Pagrindiniai reikalavimai, kurių privalu laikytis naudojantis bylos medžiaga, yra šie: ekspertas turi teisę panaudoti kaip sąlyginės išvados prielaidą tik tuos duomenis, kurie yra bylos medžiagoje. Neleidžiama naudotis neprocesiniais šaltiniais (žodiniu tyrėjo pasakojimu, dokumentais, kurių nėra bylos medžiagoje ir kt.). Akto tiriamojoje dalyje turi būti nuoroda, kokie konkretūs duomenys panaudoti ir iš kokių procesinių šaltinių jie gauti. Išvadoje turi būti nurodyta, kad ji teikiama atsižvelgus į aplinkybes, esančias bylos medžiagoje.

Santykį su tiriamu ir nustatomu faktu – teigiamos ir neigiamos.

Neigiamos išvados turi dalelytę „ne“, pavyzdžiui, „tai ne žmogaus kraujas...“ ir pan.

Išvadoje negalimos formuluotės su žodžiu „nerasta“. Tokią išvadą galima vertinti įvairiai, nes neaišku, ar iš tikro pėdsakų nėra, ar jų nerasta dėl nepakankamos kvalifikacijos bei kitų priežasčių. Tokiais atvejais derėtų rašyti žodelį „nėra“ arba, jei abejojama, formuluoti išvadą, kad spręsti klausimo negalima dėl konkrečių priežasčių (nurodyti kokių).

Pridėta prie ekspertizės akto vaizdinė medžiaga yra sudedamoji ekspertizės akto dalis.

Jeigu ekspertizei pateiktos medžiagos nepakanka išvadai pateikti ir negalima gauti papildomos medžiagos arba teismo ekspertui pateikti klausimai išeina už jo specialių žinių ribų, ekspertas surašo aktą, kuriame motyvuotai išdėsto atsisakymo pateikti išvadą priežastis.

Eksperto atliekamų tyrimų eigą, sąlygas ir rezultatus fiksuojantys dokumentai saugomi teismo ekspertizės įstaigoje. Prireikus teismo ekspertizę skyrusi institucija gali jų pareikalauti.

Ekspertizės aktas pateikiamas prokurorui, kurio prašymu buvo atlikta ekspertizė. Gavęs ekspertizės aktą, prokuroras apie tai raštu praneša įtariamajam, jo gynėjui ir kitiems proceso dalyviams, kurių prašymu buvo skirta ekspertizė arba kurie buvo pateikę prašymų skiriant ekspertizę, ir nurodo, kur ir kada galima susipažinti su ekspertizės aktu. Dėl susipažinimo su ekspertizės aktu surašomas protokololas (BPK 211 str.).

Specialistas (ekspertas) turi teisę surašyti negalimumo pateikti išvadą aktą, o kai gali atsakyti bent į vieną užduotyje suformuluotą klausimą – surašyti išvadą (ekspertizės aktą) jos tiriamąją dalį papildydamas priežastimis, kodėl atsisakoma atlikti tyrimą (ekspertizę), ir duoti išvadą pagal kitus klausimus. Surašyti negalimumo pateikti ekspertinę išvadą aktą ar atsakyti tik į dalį užduoties (ekspertizės) klausimų galima tik trūkstant medžiagos ir tik gavus ikiteisminį tyrimą atliekančio pareigūno (ar) prokuroro informaciją raštu, kad trūkstamos medžiagos pateikti negalima, arba jei per mėnesį negautas atsakymas į specialisto (eksperto) prašymą pateikti papildomos medžiagos.

Jeigu specialisto išvada (ekspertizės aktas) bus pateikta praėjus daugiau kaip 4 mėnesiams, kai gauta užduotis (paskyrimas atlikti teismo ekspertizę), ekspertinės įstaigos, jos padalinio vadovas, gavęs užduotį (paskyrimą atlikti teismo ekspertizę), iš karto elektroniniu paštu ar kita rašytine forma informuoja ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovą arba prokurorą, paskyrusį (pateikusį) užduotį, apie konkretų terminą, per kurį planuojama atlikti užduotį ar ekspertizę. Ekspertinės įstaigos, jos padalinio vadovo pateikta informacija turi būti segama į baudžiamąją bylą. Jeigu tyrimas (ekspertizė) nebuvo atliktas per nurodytą terminą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras elektroniniu paštu ar kita rašytine forma kreipiasi į ekspertinės įstaigos, jos padalinio vadovą ir prašo informuoti apie terminą, iki kurio planuojama atlikti tyrimą (ekspertizę). Gautas atsakymas segamas į baudžiamąją bylą.

Jeigu ikiteisminį tyrimą atliekančiam pareigūnui ar prokurorui, gavusiam specialisto išvadą, kyla neaiškumų dėl pateiktų atsakymų, specialistą galima apklausti surašant specialisto apklausos protokolą.

Eksperto išvada teismui neprivaloma ir įvertinama pagal vidinį teisėjo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu byloje esančių įrodymų ištyrimu. Tačiau teismo nesutikimas su eksperto išvada turi būti motyvuojamas bylos sprendime arba nutartyje.

Eksperto išvados vertinimas – tai procesas, nustatant jos teisėtumą, išsamumą, mokslinį pagrįstumą, objektyvumą, ir susideda iš keleto nuosekliai einančių stadijų:

- patikrinti, ar buvo laikomasi įstatymų skiriant ekspertizę (ar ekspertas kompetentingas išspręsti jam pateiktus klausimus, ar nevir-

šijo savo kompetencijos, ar nebuvo priežasčių nušalinti ekspertą, ar užtikrintos proceso dalyvių teisės skiriant ir atliekant ekspertizę, ar nebuvo pažeista procesinė tvarka gaunant pavyzdžius lyginamajam tyrimui, ar tai užfiksuota protokole, ar laikytasi išvadų procesinės formos, ar yra visi būtini rekvizitai ir pan.);

- patikrinti tyrimo objektų tikrumą ir pakankumą, ar jie tinka ekspertiniams tyrimams pagal naudojamą metodiką;
- įvertinti šios metodikos mokslinį pagrįstumą ir jos naudojimo teisėtumą. Tai daroma studijuojant metodinę medžiagą, skiriant pakartotines ekspertizes, apklausiant specialistus;
- patikrinti ir įvertinti išvados išsamumą ir visapusiškumą. Tai padaryti galima skiriant papildomas ekspertizes, apklausiant specialistus;
- patikrinti, ar ekspertinio tyrimo rezultatai logiškai pagrįsti (ar nėra loginių klaidų, pagal tą patį dalyką duotos prieštaraujančios viena kitai išvados, išvados nepakankamai motyvuotos), ar išvados susijusios su įrodinėjimo dalyku ir atitinka kitus surinktus įrodymus.

Mes palaikome tų kriminalistų mokslininkų ir praktikų nuomonę, kad svarbiausia eksperto išvadų mokslinio patikimumo ir tikrumo patikrinimo galimybė yra realus ekspertų rungtyniškumo principo įgyvendinimas, ko Lietuvoje dar nėra pasiekta. Tačiau ir Lietuvoje pasirodo mokslinių publikacijų ekspertų kompetencijos vertinimo problematika, kas yra svarbu teismui, sprendžiant, kurios proceso šalies ekspertizės išvada pasitikėti²⁰⁹.

10.4. Lietuvos ekspertinės įstaigos ir jose atliekamos ekspertizės bei tyrimai

Šių dienų socialiniai pokyčiai Lietuvoje atsiliepė daugeliui santykių visuomenėje. Ekonomikos, socialinio gyvenimo pokyčiai užtikrina ne tik spartų rinkos ekonomikos kūrimą, visuomeninių demokratiškesnių procesų įtvirtinimą ir tam tikrų disfunkcijų, taip pat žmogaus saugumo užtikrinimo srityje. Ganėtinais sudėtinga kriminogeninė situacija, teisėsaugos

²⁰⁹ Juotkaitė-Granskienė, G. Ekspertizės (objektų tyrimo) išvadų rezultatyvumo ir kokybiškumo veiksniai. *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksiui – 10 metų*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius, 2011, p. 459–472.

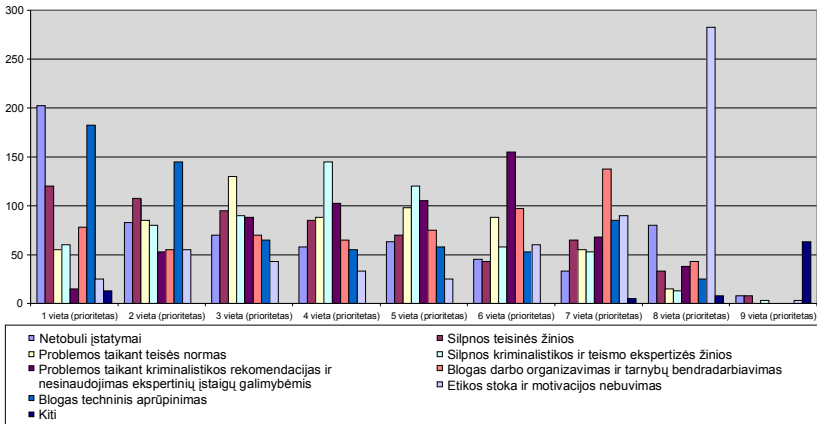
institucijų reformos, kardinali teisinės sistemos reforma (priimti pagrindiniai kodeksai: BK, BPK, CK bei kiti svarbūs teisės aktai, pvz., Teismo ekspertizės įstatymas, dėl kurio buvo diskutuojama jau keletą metų) – tai šiandieninės Lietuvos realijos.

Baudžiamajame procese rungimosi stadijose, ikiteisminio tyrimo funkcijas atliekančio teisėjo arba bylą nagrinėjančio teismo, skiriamas ekspertizės atlieka kriminalistikos ir teismo ekspertizių įstaigos, kurios įstatymų nustatyta tvarka steigiamos Lietuvos Respublikos Vyriausybės, ministerijų ir yra finansuojamos iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto, pastaraisiais metais įsisteigė atskiros privačios ekspertinės institucijos.

Dar 2005–2008 m. Mykolo Romerio universiteto mokslininkai atliko tyrimą dėl kriminalistikos bei teismo ekspertizės žinių ir jų taikymo lygio Lietuvoje²¹⁰. Respondentai atstovavo ikiteisminio tyrimo (tarp jų ir policijos) įstaigoms, prokuratūrai, ekspertinėms įstaigoms, teismams, advokatūrai ir kt. Pirminiame tyrimo etape buvo išplatinta apie 1000 anketų, bet dėl įvairių priežasčių buvo apdorotos 693 respondentų apklausos anketos, iš jų: teismo darbuotojų – 1 proc. visų apklaustųjų, prokuratūros pareigūnų – 4 proc. visų apklaustųjų, ikiteisminio tyrimo pareigūnų – 14 proc. visų apklaustųjų, Vidaus reikalų ministerijos arba Teisingumo ministerijos ekspertinių padalinių darbuotojų – 7 proc. visų apklaustųjų, policijos pareigūnų – 58 proc. visų apklaustųjų, valstybės valdymo struktūrų darbuotojų – 1 proc. visų apklaustųjų, advokatūros darbuotojų – 1 proc. visų apklaustųjų, kitose – 14 proc. visų apklaustųjų. Vėliau buvo išplatinta dar 500, jų tik dalis grįžo. Viso tyrimo laikotarpiu buvo apdorotos 693 anketos su respondentų atsakymais. Pagal atlikto tyrimo rezultatus buvo matyti, kad praktiniai darbuotojai, gana aukštai vertindami savo turimus praktinius įgūdžius kriminalistikos srityje, taip pat pripažįsta, kad reikia stiprinti baudžiamųjų disciplinų, kriminalistikos bei teismo ekspertizės disciplinų dėstymo procesą aukštojoje mokykloje ir keliant kvalifikaciją, nes tai yra viena iš neveiksmingo Lietuvos policijos, prokuratūros, teismų, ekspertinių įstaigų ir kitų teisėsaugos pareigūnų darbo aiškinant nusikaltimus priežasčių. Pavyzdžiui, kaip neefektyvaus Lietuvos policijos pareigūnų

²¹⁰ Kurapka, E. V.; Malevski, H.; Kažemikaitienė, E. Kriminalistikos ir teismo ekspertizės žinių poreikio ir jų taikymo praktikos Lietuvoje vertinimas. *Jurisprudencija*. 2007, 12 (102): 22–31.

darbo priežastį aiškinant nusikaltimus, pirmoje vietoje nurodo: 29 proc. – netobulus įstatymus; 17 proc. – silpnas teisinės žinias; 8 proc. – problemas taikant teisės normas; 9 proc. – silpnas kriminalistikos ir teismo ekspertizės žinias; 2 proc. – problemas taikant kriminalistikos rekomendacijas ir nepanaudojant ekspertinių įstaigų galimybių; 11 proc. – blogą darbo organizavimą ir tarnybų bendradarbiavimą; 26 proc. – blogą techninį aprūpinimą; 4 proc. – etikos stoką ir motyvacijos nebuvimą (žr. 1 grafiką).

1 grafikas. Priežastys, kodėl Lietuvos policijos pareigūnų darbas yra neefektyvus aiškinant nusikaltimus.

Mokslininkai pasiūlė, kad susidariusioje situacijoje būtina parengti kriminalistikos mokslinės institucinės plėtros koncepciją ir jos įgyvendinimo mechanizmą. Tam buvo pritarta Vyriausybės 2009 m. lapkričio 16 d. pasitarime dėl būtinumo optimizuoti visų Lietuvos ekspertinių institucijų veiklą ir 2010 m. sausio 28 d. Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko potvarkiu Nr. 33 sudaryta darbo grupė, kuriai pavesta išanalizuoti Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstaigų sujungimo į vieną teismo ekspertizės įstaigą galimybes, šių įstaigų veiklos problemas ir plėtros perspektyvas.

Lietuvoje valstybinės teismo ekspertizės įstaigos yra steigiamos specialiai ekspertiniam darbui arba jos yra kitų įstaigų specialūs padaliniai, skirti ekspertiniam darbui, tačiau jos yra skirtingo žinybinio priklausomumo.

Šiuo metu šalyje turime kelias valstybines teismo ekspertizės įstaigas. Teismo ekspertizės įstatyme yra numatyti privatūs ekspertai, koordinacinė taryba, tačiau ekspertinės veiklos koordinavimui ir optimizavimui buvo skirta nepakankamai dėmesio.

Dabar Lietuvoje yra šios pagrindinės kriminalistinės teismo ekspertizės įstaigos:

1. Lietuvos teismo ekspertizės centras (toliau LTEC), pavaldus LR teisingumo ministerijai.
2. Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras (toliau KTC), pavaldus LR vidaus reikalų ministerijai
3. Valstybinė teismo medicinos tarnyba prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (toliau VTMT), iki 2010 m. buvo Mykolo Romerio universiteto mokslo institutas, dabar pavaldi LR teisingumo ministerijai.
4. Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba (toliau VTPT), pavaldi LR sveikatos apsaugos ministerijai.

Lietuvos teismo ekspertizės centras (LTEC) teisingumo ministerijos sistemoje buvo įsteigtas 1958 m. kaip Kriminalistikos mokslinio tyrimo laboratorija (vėliau Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo institutas – Lietuvos teismo ekspertizės institutas – Lietuvos teismo ekspertizės centras). Nuo pat steigimo svarbiausiu centru uždaviniu buvo ekspertizė darymas. LTEC daugiaplanė veikla gana išsamiai aprašyta vadovėlyje „Kriminalistika. Teorija ir technika“, todėl dabar tik paminėsime čia atliekamas ekspertizes. Lietuvos teismo ekspertizės centras atlieka²¹¹:

- Rašysenos ekspertizes (nustato asmenis, rašiusius rankraščius, skaitmeninius įrašus ir parašus, rašysenos pakeitimo faktą ir būdą, rašymo sąlygas, rašiusiojo būklę ir kt.);
- Lingvistikos (autorystės) ekspertizes (nustato neredaguoto teksto autorių, teksto autoriaus gimtąją ar dažniausiai vartojamą kalbą, vietovę, kurioje formavosi teksto autoriaus lietuvių kalbos įgūdžiai, teksto autoriaus raštingumo lygį, profesiją ar tarnybinės veiklos sritis, būklę ir kt.);
- Kalbos, balso bei garso signalų ir jų įrašymo priemonių (fonoskopines) ekspertizes (nustato asmenį pagal balso ir kalbos savybes,

²¹¹ Lietuvos teismo ekspertizės centro nuostatai, patvirtinti 2007 m. rugpjūčio 21 d. įsakymas IR-312 [žiūrėta 2011-11-08]. <<http://www.ltec.lt>>.

užfiksuotas elektromagnetiniais signalais, garso įrašų autentiškumą (originalus įrašas ar sumontuotas), jų įrašymo, atgaminimo sąlygas ir priemones, kuriomis įrašytas, atgaminamas signalas ir kt.);

- Dokumentų (dokumentų rekvizitų, dokumentų medžiagų, spausdintų tekstų ir spausdinimo priemonių) ekspertizes (nustato dokumentų pagaminimo būdą, dokumentams gaminti naudotos medžiagas ir priemones, dokumentų turinio pakeitimo faktą, būdą, pakeitimui naudotas medžiagas ir priemones; tiria pinigus, vertybinius popierius ir dokumentus, išspausdintus su specialiomis apsaugos nuo padirbinėjimo priemonėmis ir kt.);
- Portretų ekspertizes (nustato asmenis pagal išorės požymius, užfiksuotus fotonuotraukose, kino juostose, hologramose, rentgeno nuotraukose, pomirtinėse kaukėse ar kituose materialiuose informacijos šaltiniuose ir kt.);
- Trasologines ekspertizes (nustato pėdsakus palikusį objektą, jo grupinį priklausomumą pagal paliktus pėdsakus, pėdsakų susidarymo mechanizmą, objektų būklę, savybes, atitiktį tam tikroms charakteristikoms ir kt.);
- Daktiloskopinės ekspertizes (nustato asmenį, palikusį įvykio vietoje rankų pėdsakus, jų atsiradimo sąlygas, mechanizmą ir kt.);
- Transporto trasologines ekspertizes (nustato pėdsakus, atsiradusius eismo įvykio metu ant kelio dangos, ant pakeinės objektų, ant transporto priemonių, ant transporto priemonių sugadintų detalių, ant žmogaus kūno, drabužių bei apavo ir kt.);
- Balistines ekspertizes (pagal pėdsakus ant sviedinių – kulkų, grankulių, šratų bei tūtelių ir nustato šaunamojo ginklo rūšinę priklausomybę arba ją identifikuoja, sprendžia šaunamojo ginklo, šaudmenų, jų komponentų bei jų pėdsakų klasifikacinius, diagnostinius ir situacinius klausimus);
- Šūvio pėdsakų ekspertizes (pagal šūvio pėdsakus nustato, ar ant asmens rankų, rūbų yra medžiagų, charakteringų šūvio pėdsakams ir pan.);
- Nešaunamųjų ginklų ekspertizes (nustato ar priskiriamas objektas prie nešaunamųjų ginklų, jo rūšinė priklausomybė, pagaminimo būdas ir kt.);

- Pluoštinių medžiagų ekspertizes (suranda pluoštinių medžiagų ir jų gaminių mikrodaleles, nustato šių medžiagų, gaminių ir jų mikrodalelių prigimtį (tipą, rūšį), grupinį priklausomumą, atskirų dalių priklausymą vienam gaminiui, konkrečių pluoštinės prigimties objektų kontaktą ir kt.);
- Plastikų (polimerinių medžiagų) ekspertizes (nustato polimerinių medžiagų rūšį (tipą), jų mikrodaleles ant įvairių objektų, lyginamųjų plastiko objektų grupinį priklausomumą bendrą plastiko gaminių kilmės šaltinį ir kt.);
- Dažų ekspertizes (nustato dažų, lakų rūšį (tipą), suranda dažų mikrodaleles, nustato dažų, lakų pėdsakų ar mikrodalelių grupinį priklausomumą, bendrą gaminių kilmės šaltinį ir kt.);
- Naftos produktų ekspertizes (nustato naftos produktų (degalų, tepalų ir kt.) rūšį, naftos produktų grupinį priklausomumą, atskirų tūrių (dalių) priklausymą vienam tūriui (masei), naftos produktų pėdsakus ir kt.);
- Narkotinių ir psichotropinių medžiagų ekspertizes (nustato, ar medžiagos yra narkotinės, psichotropinės, jų koncentraciją (kiekį), pėdsakus (likučius) ant įvairių objektų, lyginamųjų pavyzdžių priklausymą vienai masei (tūriui), bendrą jų kilmės šaltinį, pagaminimo būdą ir kt.);
- Alkoholinių skysčių ir aparatų naminei degtinei gaminti ekspertizes (nustato etilo alkoholio turinčių skysčių rūšį, pagaminimo būdą, atskirų alkoholio pavyzdžių priklausymą vienam tūriui, gaminimo partijai, alkoholinių skysčių likučius ant įvairių objektų ir kt.);
- Stiklo ekspertizes (suranda stiklo gaminių šukes (mikrodaleles), nustato šukių kilmę, paskirtį, priklausymą konkrečiam gaminiui, bendrą kilmės šaltinį ir kt.);
- Metalų ekspertizes (suranda metalų ir jų gaminių mikrodaleles ir pėdsakus, nustato objekto atskiras savybes, savybių kitimo sąlygas, naujų savybių atsiradimo laiką, nustato gaminio rūšį (grupę), objekto (mikroobjekto) medžiagos prigimtį, objektų priklausymą tai pačiai visumai, tam pačiam kilmės šaltiniui ir kt.);
- Metalografinės ekspertizes (įvertina terminį, elektroterminį ir cheminį aplinkos poveikį metalo gaminiams, nustato jo priežastis, laiką ir aplinkybes, taip pat metalinių detalių lūžio pobūdį ir laiką, įverti-

na terminio apdirbimo kokybę, metalurginius ir gamybos defektus bei kt.);

- Dirvožemio ekspertizes (suranda dirvožemio daleles ant įvairių daiktų, nustato dirvožemio prigimtį ir rūšį, lyginamųjų dirvožemio pavyzdžių bendrą ar skirtingą priklausomumą, bendrą kilmės šaltinį, taip pat kokiai konkrečiai vietai dirvožemis priklauso ir kt.);
- Augalinės ir gyvulinės kilmės objektų ekspertizes (suranda augalinės ir gyvulinės kilmės objektų mikrodaleles ir pėdsakus, nustato šių objektų prigimtį, rūšinį, grupinį priklausomumą, bendrą kilmės šaltinį, visumą pagal dalis ir kt.);
- Bankininkystės ekspertizes (nustato komercinių bankų ir kitų kredito įstaigų veiklos pagrįstumą, paskolų grupavimo ir ekonominių rodiklių apskaičiavimo pagrįstumą, apskaitos ir atskaitomybės banukuose ir kitose kredito įstaigose teisingumą bei kt.);
- Buhalterines ekspertizes (nustato materialinių vertybių ir pinigų trūkumą, perteklių, jų atsiradimo laikotarpį, slėpimo būdus, naudojant apskaitos dokumentus, turtinės žalos dydį; materialinių vertybių ir lėšų užpajamavimo bei nurašymo į išlaidas pagrįstumą; privatizuojamo turto ir žemės vertės apskaičiavimo pagrįstumą; akcinio ir valstybinio kapitalo vertės apskaičiavimo pagrįstumą; buhalterinės apskaitos ir kontrolės trūkumus bei kt.);
- Finansų ekspertizes (nustato pelno (nuostolio) apskaičiavimo ir paskirstymo pagrįstumą; mokesčių ir mokėjimų į valstybės, savivaldybių ir socialinio draudimo biudžetus teisingumą; fizinių ir juridinių asmenų tarpusavio atsiskaitymo operacijų pagrįstumą; biudžeto lėšų naudojimo pagrįstumą; nusidėvėjimo ir amortizacinių atskaitymų apskaičiavimo pagrįstumą; negautą naudą dėl atskirų sutartinių įsipareigojimų ir ūkinių finansinių operacijų nevykdymo; finansinės atskaitomybės teisingumą ir kt.);
- Darbo ekonomikos ekspertizes (nustato darbo užmokesčio ir kitų išmokų, susijusių su darbdavio piniginiiais atsiskaitymais su darbuotoju, apskaičiavimo ir išmokėjimo pagrįstumą bei kt.);
- Eismo įvykių ekspertizes (tiria transporto priemonių gedimus, jų atsiradimo laiką, gedimų ir eismo įvykio ryšį, atkuria eismo įvykio eigą

(nustato įvykio mechanizmą), tiria kelio situaciją eismo įvykio vietoje, eismo įvykio dalyvių veiksmus, aplinkybes, kurios turėjo įtakos eismo įvykiui įvykti bei kt.);

- Gaisrų ekspertizes (nustato gaisro židinio vietą, techninę gaisro kilimo priežastį, gaisro aplinkybes, taip pat ar techninės priemonės (technologinis procesas) atitinka priešgaisrinio saugumo taisyklių reikalavimus ir sprogimų, įvykusių ne dėl sprogstamųjų medžiagų poveikio, priežastis, aplinkybes bei kt.);
- Darbų saugos ekspertizes (nustato nelaimingo atsitikimo darbe priežastis, taip pat ar darbo sąlygos ir organizacinės bei techninės darbų saugos priemonės atitinka darbų saugos techninių norminių aktų reikalavimus ir vykdomų darbų pobūdį bei kt.);
- Elektrotechnines ekspertizes (nustato elektros įrenginių, prietaisų, įtaisų techninę būklę, pagaminimo būdą, paskirtį, naudojimo pagal paskirtį techninę galimybę, jų gedimų ir darbo režimo sutrikimų požymius, patikrina, ar elektros įrenginių įrengimas ir jų eksploatavimo organizavimas atitinka eksploatacijos sąlygas bei elektrosaugos reikalavimus, taip pat ar elektros energijos vartojimo apskaitos prietaisai atitinka keliamus reikalavimus, nustato techninių priemonių, galinčių keisti elektros energijos vartojimo apskaitos rezultatus, panaudojimo faktą, tyrimui pateiktų elektros įrenginių keliamą grėsmę žmonėms, gyvūnams bei aplinkai ir šių įrenginių sukeltus pavojingus veiksnius);
- Informacinių technologijų ekspertizes (nustato faktinius duomenis apie susijusią su tiriamuoju įvykiu kompiuterinę įrangą – aparatinę įrangą, programinę įrangą, informaciją, sukauptą kompiuterių duomenų laikmenose ir kompiuterinę sistemą, jos funkcionavimo aplinkybes ir vaidmenį tiriamojo įvykio atveju bei kt.);
- Fonogramų, audiovizualinių kūrinių ir kompiuterinių žaidybinių ir videoprogramų laikmenose ekspertizes (nustato, ar pateiktas tyrimui objektas atitinka licencijuotam autorių teisių objektui keliamus reikalavimus ir kt.);
- Vaizdų ekspertizes.

Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras) – tai šiuolaikinė kriminalistinė ekspertinė institucija, kurios pagrindiniai uždaviniai yra

objektų tyrimai pagal policijos ir kitų ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų užduotis bei ekspertizių darymas pagal ikiteisminio tyrimo teisėjų ir teismų nutartis. Tarp kitų centro uždavinių būtina paminėti įvykio vietų apžiūrų ir įvykio vietų tyrimų atlikimą, dalyvavimą ikiteisminio tyrimo veiksmuose, kriminalistinės registracijos objektų duomenų bazių, įskaitų ir kolekcijų tvarkymą ir kt.

Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre (LPKTC), be struktūrinių padalinių, užtikrinančių jo funkcionavimą ir efektyvią veiklą, yra specializuoti padaliniai, kurie tiesiogiai užtikrina tam tikrų klasių, šakų ar rūšių objektų tyrimą ar ekspertizių darymą. Kriminalistinių tyrimų centre turime šiuos objektams tirti ir ekspertizėms atlikti skirtus skyrius:

- daktiloskopinių tyrimų;
- trasologinių tyrimų;
- transporto priemonių tyrimo;
- dokumentų tyrimo;
- ginklų ir sprogmenų tyrimo;
- cheminių tyrimų;
- biologinių tyrimų;
- alkoholinių skysčių tyrimo;
- informacinių technologijų tyrimo;
- ekonominių tyrimų.

Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras bei šalies policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniai užtikrina ne tik kriminalistinių metodų, būdų ir priemonių panaudojimą dalyvaujant ikiteisminio tyrimo veiksmuose, bet ir juose paimtų pėdsakų ir kitų objektų tyrimą. Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre ir kriminalistinių tyrimų padaliniuose atliekami šių rūšių tyrimai, kurių metu gali būti nustatyta:

- Alkoholinių skysčių – namų gamybos alkoholinių gėrimų, etilo alkoholio ir jo skiedinių (mišinių), pramoniniu būdu pagamintų alkoholinių gėrimų organoleptinės, fizikinės, fizikinės cheminės charakteristikos, pagal kurias nustatoma alkoholinių skysčių rūšinė priklausomybė, priklausomybė vienai talpyklai ar vienam kilmės šaltiniui;
- Aparatų naminei degtinei gaminti – naminei degtinei gaminti skirtų įrenginių sudėtinės dalys ir galimybė pritaikyti jų visumą naminei degtinei gaminti;

- Balistiniai – objekto priklausymas šaunamiesiems ginklams, šaunamojo ginklo rūšis, sistema, modelis, kalibras, techninė ginklo būklė bei kiti jo duomenys. Ginklai identifikuojami pagal pėdsakus, esančius ant šautų kulkų, šovinių tūtelių; šūvio aplinkybės (šūvio atstumas, šovusiojo vieta bei padėtis), šautos kulkos ir tūtelės priklausymas vienam šoviniui, to paties ginklo panaudojimo faktas skirtingose nusikaltimo padarymo vietose, cheminiais tyrimo būdais nustatomas šūvio faktas po paskutinio ginklo vamzdžio valymo ir kt.;
- Dažų ir lakų – dažų, lakų jų pėdsakų, mikrodalelių fizinės ir cheminės savybės, jų rūšis bei grupė, objektų ir lyginamųjų pavyzdžių kokybinė ir kiekybinė cheminė sudėtis, pagal kurią nustatomas jų vienodumas;
- Daktiloskopiniai – ar žmogaus rankų pėdsakai tinka identifikacijai, jų susidarymo mechanizmas, žmogaus, palikusio rankų pėdsakus, neatpažinto lavono ar nežinomo bejėgio ligoonio asmens tapatybė;
- Dirginančio poveikio medžiagų – aerosoliniuose dujų balionėliuose, dujiniuose šoviniuose esanti veiklioji medžiaga, dirginanti gleivinę bei nosiaryklę;
- DNR, tėvystės nustatymo – DNR analizė (genotipas), pagal kurią nustatoma biologinės kilmės pėdsaką palikusio asmens tapatybė. Taip pat pagal genetinę informaciją nustatomas artimas giminystės ryšys (tėvai, vaikai), galima identifikuoti palaikus ar kitus žmogaus biologinius pėdsakus nesant lyginamojo pavyzdžio (pvz., asmenų, dingusių be žinios);
- Dokumentų blankų ir rekvizitų – dokumentų blankų padirbimo faktas, būdas ir priemonės, dokumentų turinio pakeitimo faktas ir būdas, spaudų ir antspaudų padirbimo faktas ir būdas, nematomų ir silpnai matomų, užbrauktų ir užlietų įrašų atkūrimas, suplėšytų ar sudegintų tekstų perskaitymas (esant galimybei), nustatomos priemonės ir mechanizmai, naudoti dokumentų blankams bei jų rekvizitams gaminti, banknotų ir vertybinių popierių tikrumas, netikrų banknotų pagaminimo būdas ir priemonės, apsaugos elementų padirbimo būdas ir priemonės ir kt.;
- Dokumentų medžiagų – dokumentų ar jų blankams pagaminti naudotų medžiagų ir pateiktų lyginamųjų pavyzdžių fizikinės savybės,

kokybinė ir kiekybinė cheminė sudėtis, pagal kurią nustatoma grupinė ar rūšinė priklausomybė ir jų vienodumas;

- Ekonominiai – Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų laikymasis, organizuojant ir tvarkant Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka įsteigtų visų rūšių ir nuosavybės formų įmonių, įstaigų ir organizacijų bei fizinių asmenų (toliau – ūkio subjektai) buhalterinę apskaitą; ūkio subjektų mokumas ir nemokumo atsiradimo priežastys; ūkio subjektų tarpusavio atsiskaitymo operacijų pagrįstumas; materialinių vertybių ir lėšų trūkumas ar perteklius, jų atsiradimo laikotarpis, slėpimo būdai naudojant apskaitos dokumentus, materialinių vertybių ir lėšų užpajamavimo ir nurašymo į išlaidas pagrįstumas; darbo užmokesčio ir kitų išmokų, susijusių su darbdavio piniginiams atsiskaitymams su darbuotoju, apskaičiavimo ir išmokėjimo pagrįstumas; išmokų iš įvairių fondų, paskolų iš bankų išdavimo pagrįstumas, paskolų panaudojimas; žalos dydis; nustatomas ūkio subjektų veiklos rezultatas, finansinė būklė bei įvertinamas balansinis turtas ir kt.;
- Įvykio vietos – įvykio situacija ir kitos ikiteisminiam tyrimui reikšmingos aplinkybės, ištiriama ir užfiksuojama įvykio vieta, jos aplinka, surandami, BPK nustatyta tvarka įforminami ir paimami nusikalstamos veikos pėdsakai, daiktai, dokumentai, kitokie objektai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti;
- Maisto produktų – paimtų iš prekybos ar įvežtų maisto produktų atitinkamuose norminiuose aktuose reglamentuotos analizės ir jų vertės ar tiriamojo objekto bei lyginamojo pavyzdžio organoleptinės, fizikinės, fizikinės cheminės charakteristikos;
- Metalų – metalų, jų lydinių bei metalizacijos pėdsakų savybės, jų prigimtis, objektų ir lyginamųjų pavyzdžių kokybinė ir kiekybinė cheminė sudėtis, pagal kurią nustatomas jų vienodumas, priklausomybė vienam šaltiniui arba vienai visumai;
- Narkotinių ir psichotropinių medžiagų – identifikuojamos medžiagos, pėdsakai ant objektų nešiklių bei narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakai, nustatoma jų rūšis, kilmė, koncentracija, masė ar kiekis;

- Nešaunamojo ginklo – objektų priklausymas nešaunamiesiems ginklams, jų konstrukcijos ypatumai, rūšis ir tipas, pagaminimo būdas, ar jie atitinka nešaunamajam ginklui keliamus reikalavimus, neatitikimo atvejais nustatomas objektų priklausymas specialioms priemonėms ar ūkinės bei buitinės paskirties reikmėms;
- Panaikintų ženklų atkūrimo – ženklai ant gaminių paviršių atkuriami pagal liekamųjų medžiagų struktūros pasikeitimus, atsiradusius ženklų iškalimo metu;
- Plastikų (polimerinių medžiagų) – plastikų (polimerinių medžiagų) infraraudonųjų spindulių spektrai, pagal kuriuos plastikai (polimerinės medžiagos) priskiriami tam tikrai rūšiai, vienam kilmės šaltiniui ar vienai visumai;
- Portretų – asmens tapatybė pagal išorės požymius, užfiksuotus foto nuotraukose, skaitmeninėse laikmenose, vaizdajuostėse bei kituose informacijos laikymo šaltiniuose;
- Rašysenos – rankraštinių tekstų bei parašų atlikėjas pagal pateiktus rašysenos bei parašų pavyzdžius, ar vienas ir tas pats asmuo parašė tekstus ir parašus, rašysenos iškrypimo bei parašų klastojimo būdai, judesių dinaminio stereotipo pakitimai;
- Serologiniai – žmogaus biologinės kilmės pėdsakai, jų rūšinė, lytinė ir grupinė priklausomybė, bendros kilmės šaltinis ir kt.;
- Sprogstamųjų medžiagų ir sprogo pėdsakų – sprogstamųjų medžiagų pėdsakai ant objektų, turėjusių kontaktą su sprogstamąja medžiaga, ir sprogstamųjų medžiagų komponentų likučiai po sprogo bei kokia sprogstamoji medžiaga buvo susprogdinta;
- Stiklo ir keramikos – stiklo ir keramikos gaminių ir jų dalelių fizikinės savybės, stiklo lūžio rodiklis. Pagal stiklo ir keramikos chemines savybes sprendžiama apie jų priklausomybę vienai rūšiai, vienam kilmės šaltiniui ar vienai visumai;
- Šūvio pėdsakų – pagrindiniai ir papildomi šūvio pėdsakai, šūvio metu susidariusių ir paplitusių artimoje aplinkoje ant šovusio ar arti buvusio asmens medžiagų cheminė sudėtis ir išsidėstymas šūvio faktui ar asmens kontaktui su ginklu nustatyti;

- Techniniai sprogimo – techninė sprogimo priežastis, susprogdintos medžiagos masė, sprogstamųjų įtaisų paskirtis, sudėtis ir rūšinė priklausomybė (savadarbiai, pramoninės gamybos ar karybos), sprogi- mo aplinkybės ir kt.;
- Transporto priemonių – transporto priemonių identifikacinių duomenų (markės, modelio, modifikacijos, spalvos, identifikavimo numerio – VIN, pagaminimo metų, kitų transporto priemonėje esančių numerių) autentiškumas, jų ir gamyklos duomenų atitikimas, taip pat transporto priemonių dokumentų autentiškumas;
- Trasologiniai – spynų ir užraktų atidarymo padirbtais ar parinktais raktais bei visrakčiais faktai, plombų ir vielinių pynių pažeidimo faktai ir būdai, objektų būklė, mechaninių pėdsakų susidarymo mecha- nizmas bei objekto visuma pagal jo dalis, identifikuoja žmogaus kojų ir avalynės, drabužių, žmogaus dantų, nagų ir kitų kūno dalių, įsi- laužimo įrankių ir gamybos mechanizmų, transporto priemonių bei gyvulių pėdsakus;
- Vaizdų – judančio ar stovinčio asmens tapatybė pagal išorės požy- mius, transporto priemonės, kiti objektai ir vietos (vietovės) atitin- kamai pagal transporto priemonės skiriamuosius ženklus, objektų ir vietos (vietovės) būdinguosius požymius, užfiksuotus vaizdajuostėse, skaitmeninėse laikmenose bei kituose informacijos laikymo šalti- niuose²¹². Pagal užsakovų poreikį gali būti atliekami ir kitų rūšių ty- rimai, jeigu Centre arba jo padaliniuose yra reikalinga techninė bazė, atitinkamos kvalifikacijos specialistai ar ekspertai, taikoma tyrimo rezultatų patikimumo kontrolė. Plačiau KTC veikla yra aptarta vado- vėlyje „Kriminalistika. Teorija ir technika“²¹³.

Valstybinė teismo medicinos tarnyba prie Lietuvos Respublikos tei- singumo ministerijos (toliau – VTMT) yra teismo ekspertizės įstaiga.

Pagal kompetenciją įgyvendindama valstybės politiką specialių žinių panaudojimo srityje, VTMT atlieka teismo medicinos ekspertizės ir tyri-

²¹² Plačiau skaitykite: *Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro nuostatai*, patvirtinti Lietuvos policijos generalinio komisaro 2007 08 22 Nr.5-V-568 įsakymu [žiūrėta 20011-11-08]. <<http://www.ktc.policija.lt>>; *Objektų kriminalistiniai tyrimai*. Metodinis leidinys. Vilnius: Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras, 2004.

²¹³ Kurapka, E., *et al.*, *supra* note 34, p. 217–225.

mus pagal teismų, prokurorų ir ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų pavedimus, kitų fizinių ir juridinių asmenų prašymus, diegia naujus tyrimo metodus ekspertinėje praktikoje, vykdo mokslo tiriamąją ir taikomąją bei metodinę veiklą teismo medicinos srityje.

VTMT savo veikloje vadovaujasi Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos tarptautinėmis sutartimis, Europos Sąjungos teisės aktais, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksu, Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymu, Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymu, kitais Lietuvos Respublikos Seimo priimtais įstatymais ir teisės aktais, Respublikos Prezidento dekretais, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimais, Ministro Pirmininko potvarkiais, teisingumo ministro įsakymais, VTMT nuostatais, kitais teisės aktais.

VTMT atliekamos šių rūšių ir porūšių teismo ekspertizės:

1. Mirusių žmonių kūnų ir jų dalių ekspertizės (mirties priežasties, mirties laiko, sužalojimų, jų padarymo priemonių, būdo ir laiko nustatymas, sveikatos sutrikdymo masto nustatymas, amžiaus nustatymas ir kt.).

2. Gyvų asmenų ekspertizės (sužalojimų, jų padarymo priemonių, būdo ir laiko nustatymas, sveikatos sutrikdymo masto nustatymas; lytinių būklių ekspertizės ir tyrimai – išžaginimų, tvirkinamųjų veiksmų, lyties, buvusio nėštumo, buvusio gimdymo, aborto; amžiaus, bendro darbingumo netekimo, sveikatos būklės nustatymas ir kt.).

3. Deontologinės ekspertizės (diagnozės nustatymo, gydymo taktikos įvertinimas ir kt.).

4. Toksikologinės ekspertizės: alkoholių, jų koncentracijos nustatymas kraujyje, šlapime, skrandžio turinyje, kraujo išlajose, smegenų skystyje ir kitose biologinėse terpėse; narkotinių ir psichotropinių medžiagų nustatymas mirusiųjų vidaus organuose, mirusiųjų ir gyvų asmenų biologinėse terpėse – šlapime, kraujyje, skrandžio išplovose, nuoplovose nuo veido, rankų ir kt.; vaistinių medžiagų nustatymas mirusiųjų vidaus organuose, mirusiųjų ir gyvų asmenų biologinėse terpėse ir išskyrose; rūgščių, šarmų, „metaliųjų“ nuodų, fosforo organinių junginių nustatymas mirusiųjų vidaus organuose, skrandžio išplovose; anglies monoksido nustatymas kraujyje; alkoholio surogatų (metilo, propilinių, butilinių ir amilinių alkoholių, acetono, dichlo-

retano, etilenglikolio) nustatymas mirusiųjų vidaus organuose, mirusiųjų ir gyvų asmenų kraujyje, šlapime, skrandžio išplovose.

5. Serologinės ekspertizės: kraujo, spermos, seilių, prakaito nustatymas; kraujo rūšinė priklausomybė; kraujo, spermos, seilių, prakaito, plaukų, kaulų grupinė priklausomybė; morfologinis plaukų tyrimas.

6. Citologinės ekspertizės: regioninė ląstelių priklausomybė; lytinė ląstelių priklausomybė.

7. DNR ekspertizės: kraujo, išskyrų, plaukų, audinių tapatumas (tiriamo objekto DNR struktūros sutapimas su konkrečių asmenų DNR struktūromis ir tiriamo objekto priklausomybė identifikuojamam asmeniui); ginčytinos tėvystės, motinystės, vaikų sukeitimo, giminystės ryšio nustatymas.

8. Osteologinės ekspertizės: lyties, biologinio amžiaus, kūno ilgio bei kitų grupinių ir individualių identifikacinių požymių nustatymas skeletuose, aukštos temperatūros ar stipriai veikiančių medžiagų paveiktose kaulinėse liekanose nustatymas; kaulų buvimo žemėje laiko nustatymas; asmens identifikacija pagal skeletą.

9. Medicinos kriminalistikos ekspertizės: sužalojimų, jų padarymo būdo pateiktuose objektuose nustatymas; mikroskopinio dydžio intarpų pateiktuose objektuose nustatymas; žalojusio įrankio grupinės priklausomybės nustatymas, įrankio identifikacija pagal sužalojimus pateiktuose objektuose; šautinių sužalojimų tyrimai – šūvio įėjimo, išėjimo angų (žaizdų) nustatymas, sviedinio skersmens nustatymas, sviedinio rūšinės, grupinės priklausomybės nustatymas, lydinčių šūvio veiksmų buvimo ar jų poveikio pėdsakų nustatymas, šūvio atstumo nustatymas; metalizacijos pėdsakų kokybinis nustatymas sužalojimuose ir drabužių pažeidimuose.

10. Trasologinės ekspertizės: nukentėjusiojo drabužių mechaninių pažeidimų ekspertizės, nustatant jų padarymo būdą, grupinę įrankio priklausomybę, identifikuojant įrankį; kraujo pėdsakų susidarymo būdo ant įrankių, nukentėjusiojo drabužių nustatymas.

11. Metalų koncentracijos nustatymo biologiniuose objektuose ekspertizės.

12. Histologinės ekspertizės (biologinės kilmės objektų mikroskopinės struktūros, priklausomybės konkrečiam organui nustatymas; liguistų

pokyčių, sužalojimų pėdsakų, jų pobūdžio nustatymas; požymių, rodančių pokyčių trukmę, nustatymas)²¹⁴.

Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos teismų nutartimi daromos ambulatorinės ir stacionarios teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės baudžiamosiose, civilinėse ir administracinėse bylose, teikiamos specialisto išvados teismo psichiatrijos, teismo psichologijos klausimais bei metodinė pagalba teismams, prokuratūrai ir ikiteisminio tyrimo įstaigoms pagal savo kompetenciją. Ekspertizės daro tarnybos teismo psichiatriai ekspertai, teismo psichologai ekspertai, turintys galiojančius kvalifikacinės komisijos išduotus pažymėjimus ir įrašyti į Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašą. Ambulatorinės ir stacionarinės ekspertizės daromos tarnybos patalpose. Ambulatorinės ekspertizės gali būti daromos kitose tiriamojo buvimo vietose (įkalinimo įstaigose, tiriamojo namuose, globos ir sveikatos priežiūros įstaigose ir panašiai), jeigu jose yra reikalingos sąlygos ekspertizei daryti, jeigu tokių sąlygų nėra, ekspertas apie tai informuoja ekspertizę paskyrusią instituciją.

Pagal privačių asmenų prašymus Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie SAM ekspertizės nedaromos ir jokios kitos paslaugos ne-teikiamos.

1. Svarbiausi teismo psichiatrijos ekspertizės uždaviniai yra:

1.1. Įvertinti įtariamųjų, kaltinamųjų, taip pat padariusių administracinius teisės pažeidimus asmenų psichikos būseną ir nustatyti jų sugebėjimą suprasti savo veiksmų esmę bei juos valdyti.

1.2. Įvertinti asmenų, kuriems po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutriko psichika, psichikos būklę.

1.3. Nustatyti, ar įtariamasis, kaltinamasis ar kitas su byla susijęs asmuo dėl psichikos sutrikimo yra pavojingas sau ar kitiems asmenims.

1.4. Rekomenduoti, taikyti atitinkamą priverčiamųjų medicinos priemonių rūšį asmenims, pripažintiems nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais.

---

²¹⁴ Plačiau skaitykite: Valstybinės teismo medicinos tarnybos prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuostatai. 2012 vasario 7 d. LR teisingumo ministro įsakymo Nr. 1R-37 redakcija [žiūrėta 2012-10-29]. <www.vtmt.lt/pages/lt.veikla.php>.

1.5. Įvertinti liudytojų, nukentėjusiųjų ir asmenų, padariusių administracinius teisės pažeidimus, psichikos būklę – įvertinti jų gebėjimą atkurti iš atminties aplinkybes, turinčias reikšmės bylai.

1.6. Civilinės bylos procese teisėjo ar teismo nurodymu įvertinti psichikos būklę asmenų, kuriems sprendžiamas veiksnio klausimas, taip pat ieškovo arba atsakovo psichikos būklę, jų gebėjimą suprasti savo veiksmų reikšmę ir juos valdyti, sudarant sandorius.

1.7. Teikti ikiteisminio tyrimo teisėjui ar teismui išvadas dėl asmens medicinos apžiūros neblaivumo ir girtumo laipsniui nustatyti.

1.8. Nustatyti įtariamųjų, teisiamųjų, nuteistųjų priklausomybę nuo psichoaktyvių medžiagų bei gydymo reikalingumą.

1.9. Įvertinti tiriamojo piktnaudžiavimą alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis, toksinėmis medžiagomis civilinėse bylose dėl veiksnio apribojimo.

1.10. Atsakyti į kitus klausimus, kai reikia psichiatrijos žinių.

2. *Svarbiausi teismo psichologijos ekspertizės uždaviniai yra:*

2.1. Nustatyti kaltinamųjų, liudytojų ir nukentėjusiųjų gebėjimą, atsižvelgiant į jų protinio išsivystymo lygį, emocinę būseną suvokimo metu bei situacijos ypatumus, teisingai suvokti reikšmingas bylai aplinkybes ir duoti apie tai parodymus.

2.2. Nustatyti mažamečių ir nepilnamečių nukentėjusiųjų gebėjimą suprasti su jais atliktų veiksmų pobūdį ir reikšmę bei galimybę pasipriešinti.

2.3. Nustatyti nepilnamečių kaltinamųjų gebėjimą, atsižvelgiant į jų psichinio išsivystymo lygį, amžiaus tarpsnio ypatumus bei individualias psichologines ypatybes, visiškai suvokti savo veiksmus ir juos valdyti nusikaltimo metu.

2.4. Nustatyti individualius psichologinius tiriamojo ypatumus, galėjusius turėti įtakos jo elgesiui nusikaltimo metu.

2.5. Nustatyti, kokios emocinės būsenos buvo subjektas nusikaltimo metu ir tos būklės įtaką jo elgesiui.

2.6. Nustatyti nusižudžiusiojo asmens psichikos būklę priešmirtiniu periodu ir tą būseną sukėlusias priežastis.

2.7. Nustatyti įvairių psichikos būklių (pvz., sutrikimo ir kt.) atsiradimo galimybę ir jų įtaką funkcijų (vairuotojo) atlikimo kokybei.

2.8. Nustatyti civilinio proceso dalyvių (ieškovų, atsakovų, liudytojų) gebėjimą teisingai suvokti aplinkybes, turinčias reikšmės bylai, ir duoti apie tai parodymus.

2.9. Įvertinti vaiko gebėjimą išreikšti savo nuomonę (vaiko gyvenamosios vietos nustatymo ir įvaikinimo byloje).

2.10. Įvertinti nepilnamečio gebėjimą visiškai suvokti savo veiksmų reikšmę ir juos kontroliuoti (nepilnamečio pripažinimo emancipuotu byloje).

2.11. Nustatyti emocinės būklės įtaką asmens gebėjimui visiškai suvokti savo veiksmų reikšmę ir juos kontroliuoti (sudarant sandorius).

Plačiau apie ekspertizų rūšis, jų darymo ypatumus, organizavimą skaitykite teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizų darymo nuostatuose²¹⁵.

Be minėtų keturių pagrindinių valstybinių teismo ekspertizės įstaigų Lietuvoje, jų yra ir daugiau. 2012 m. gegužės 29 d. duomenimis, į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą yra įrašyti 365 asmenys, iš kurių dauguma deklaruoja, kad dirba šiose valstybinėse įstaigose:

- Lietuvos teismo ekspertizės centre;
- Valstybinėje teismo psichologijos ir narkologijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos;
- Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijoje (eismo įvykio ekspertizė, transporto trasologijos ekspertizė);
- Vilniaus Gedimino technikos universiteto Automobilių transporto katedroje, Statybos ekonomikos ir nekilnojamojo turto vadybos katedroje;
- Valstybinėje teismo medicinos tarnyboje;
- Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre;
- Priešgaisrinės saugos ir gelbėjimo departamente prie Vidaus reikalų ministerijos;

²¹⁵ Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizų darymo Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai, patvirtinti LR sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr. V-499[žiūrėta 2012-10-29]. <www.vtpt.lt/lt/teisine_informacija/darymo_nuostatai.html>.

- Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos;
- Valstybinėje kelių transporto inspekcijoje prie Susisiekimo ministerijos;
- Lietuvos auditorių rūmuose²¹⁶.

Gana aktyviai dirba ir privatūs ekspertai, kurie dažniausiai atlieka ismo įvykių ekspertizes, nekilnojamojo turto vertinimo ekspertizes, teritorijų planavimo ekspertizes, statybos ekspertizes, kai kurias teismo medicininės ekspertizes.

Lietuvoje 2009 m. pabaigoje, 2010 m. pradžioje buvo atlikti išsamūs tyrimai dėl ekspertinių įstaigų veiklos ir jų darbo efektyvumo. Buvo įvardytos septynios problemų grupės, kurios šiuo metu yra itin aktualios siekiant optimizuoti ekspertinių įstaigų veiklą ir padidinti jų veiklos efektyvumo rodiklius.

Pirma grupė klausimų, kurie apėmė *paslaugų teikimo problemas*, parodė, kad susiduriame su pertekliniais, pakartotiniais tyrimų skyrimais. Viena iš priežasčių, kodėl yra skiriami pertekliniai tyrimai – nepakankama ikiteisminio tyrimo pareigūnų kvalifikacija ir nemotyvuotas šių pareigūnų užduočių skyrimas. Patikrinus ekspertines įstaigas pagal darbo krūvio kriterijų nustatyta, kad darbo krūvis viršija teismo ekspertų pajėgumus ir galimybes atlikti ekspertizes bei tyrimus laiku ir kokybiškai, tačiau nepajėgiama pritraukti naujų ekspertų (nėra norinčių įgyti eksperto kvalifikaciją dėl mažų, nekonkurencingų atlyginimų, privalomojo parengimo, ilgo mokymosi laikotarpio). Reikalavimai ekspertams šiuo metu neatitinka socialinių garantijų. Dėl šių problemų nustatyta ir kita problema – pensinis ekspertų amžius.

Su paslaugų teikimo problemomis susijęs ir specialistų / ekspertų išvykimas į įvykio vietas. Dėl žmogiškųjų išteklių ir finansų trūkumo negalima užtikrinti išvykimo į įvykio vietą ištiesą parą. Darbo grupė taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad nėra bendros sistemos nustatant teikiamų paslaugų įkainius. Įkainiai yra tvirtinami steigėjų arba įstaigos vadovo. Privatinių ekspertų įkainiai nėra reglamentuoti norminiuose aktuose.

Daugiausia dėmesio darbo grupė skyrė besidubliuojančiai veiklai ir tyrimų tarp įstaigų paskirstymui. Buvo nustatyta, kad DNR tyrimus atlieka

²¹⁶ Teismo ekspertų sąrašas [žiūrėta 2012-10-29]. <<http://www.tm.lt/dok/20120529>>.

KTC ir VTMT, panašaus pobūdžio ekspertizes atlieka KTC ir LTEC. Šiuo metu funkcijų dubliavimosi tarp KTC ir VTMT problema sprendžiama tarpininkaujant Lietuvos Respublikos generalinei prokuratūrai (siekiant sumažinti ilgus DNR tyrimų terminus KTC, buvo sutarta kokius tyrimus atliks kiekviena ekspertinė įstaiga). Nagrinėjant KTC ir LTEC veiklą nustatyta, kad dubliuojamų ekspertizių skiriasi tyrimų apimtys.

Kita nagrinėtų klausimų grupė – *infrastruktūros būklės problemos*. Įvertinus ekspertinių įstaigų patalpų būklę nustatyta, kad daugumoje ekspertinių įstaigų, išskyrus KTC²¹⁷ ir VTMT pagrindinį pastatą Vilniuje, patalpos neatitinka teisės aktais nustatytų darbo sąlygų ir higienos reikalavimų. Daugumai patalpų reikalinga rekonstrukcija. Taip pat nustatyta, kad daug kur nusidėvėjusi materialinė bazė tiek pagrindiniuose, tiek periferiniuose skyriuose. Prastą teismo ekspertizės įstaigų apsirūpinimą reikalinga įranga lemia nepakankamas finansavimas.

Trečioji grupė klausimų, kuriuos tyrinėjo sudaryta darbo grupė, – *žmogiškieji išteklių*.

Nustatytos skirtingos specialistų rengimo ir kvalifikacijos teikimo sistemos. Kvalifikacijos tobulinimosi tvarka neregamentuota. Visose ekspertinėse įstaigose (tiek centriniuose, tiek periferiniuose skyriuose) trūksta ekspertizes atliekančių specialistų. Žmogiškoji išteklių problema susijusi su neadekvačiu darbo užmokesčiu, darbo krūviu, nepatrauklia profesija ir jos specifika, laiko ir intelektinėmis sąnaudomis profesijai ir kvalifikacijai įgyti. Atlikus tyrimus įvardytos profesijos patrauklumo skatinimo problemos. Jos itin aktualios tarp teismo medicinos ekspertų.

Nagrinėjant *apmokėjimo už ekspertizes problemas* nustatyta, kad nesuderintas su teismais kelionės išlaidų apmokėjimas (teismai atsisako apmokėti kelionės išlaidas teismo ekspertizės įstaigų ekspertams). Civiliniame procese teismai laiku neatsiskaito už atliktas ekspertizes. Dėl lėšų trūkumo ne visiems atliekamiems tyrimams taikoma išorinė kontrolė, nes dalyvaujant išorinėse (tarplaboratorinėse) tyrimų kokybės kontrolės programose būtina investuoti lėšų. Dažnai nėra galimybės atlikti įrangos

²¹⁷ 2002–2004 m. LP KTC įgyvendino PHARE projektą. Lietuvos valstybės indėlis į bendrą projektą buvo naujas KTC pastatas, kurio vertė apie 26 mln. litų. Patalpos ir laboratorijos visiškai atitinka Lietuvos policijos poreikius, susijusius su atliekamais tyrimais, ir tenkina priešgaisrinės bei darbo saugos reikalavimus.

metrologinės patikros. Taip pat nustatyta, kad ekspertinėms įstaigoms kasmet skiriama nepakankamai asignavimų akreditacijai ir jai palaikyti.

Tyrimo metu nustatytas *Lietuvos teismo ekspertų profesinės etikos kodekso galiojimo ribotumas*. Teismo ekspertų koordinavimo tarybos 2007 m. vasario 9 d. posėdyje buvo svarstytas Lietuvos teismo ekspertų profesinės etikos kodeksas, tačiau šis teisės aktas nėra priimtas. Jis tik rekomendacinio pobūdžio.

Darbo grupė, vertindama ekspertinių įstaigų veiklą, konstatavo, kad *Teismo ekspertų veiklos koordinavimo taryba* yra neveikli. Pagal Teismo ekspertizės įstatymo 16 str. 1 d. teismo ekspertizės įstaigų ir privačių teismo ekspertų veiklą koordinuoja Teismo ekspertų veiklos koordinavimo taryba, tačiau ši institucija nėra veikli. Todėl atkreiptas dėmesys į tai, kad būtina peržiūrėti Tarybos veiklos galimybes ir funkcijas, jas stiprinti; efektyvesnei jos veiklai užtikrinti būtina suteikti išakmius įgaliojimus, pvz., aprobuoti ikiteisminio tyrimo pareigūnų mokymo specialių žinių naudojimo klausimais programas ir pan., išplėsti jos kompetenciją ir įgaliojimus.

Paskutinė nagrinėtų klausimų grupė susijusi su *privačiais teismo ekspertais*. Pagal įstatymą privačių teismo ekspertų veiklą koordinuoja Teismo ekspertų veiklos koordinavimo taryba, tačiau ji faktiškai neveikia. Nenustatytas privačių teismo ekspertų kontrolės mechanizmas. Taip pat nepriimti teisės norminiai aktai, kurie reglamentuotų bendrąsias privačių ekspertų kvalifikacijos teikimo nuostatas (kvalifikacijos suteikimo privatiems teismo ekspertams teismo ekspertizės įstaigose suteikimo tvarką reglamentuoja rekomendacinio pobūdžio aktas bei teismo ekspertizės įstaigų vidiniais teisės aktai)²¹⁸.

Siekis optimizuoti ekspertinių įstaigų veiklą valstybėje, jas jungiant į tam tikrus institutus, nėra naujas reiškinys. Pavyzdžiui, JAV Kongresas Nacionalinių mokslo akademijų mokslo tarybai pavedė parengti teismo ekspertizės vystymo šalyse programą. Pateiktose Tarybos rekomendacijoje²¹⁹ nurodoma, kad turi būti įkurtas Nacionalinis teismo ekspertizės institutas (National Institute of Forensic Science). Šio instituto pagrindi-

²¹⁸ Apie šias problemas ne kartą esame pasisakę. Plačiau skaitykite: *Specialių žinių taikymo tiriant nusikaltimus mokslinė koncepcija ir jos įgyvendinimo mechanizmas*. Mokslo studija. Vilnius: MRU, 2012.

²¹⁹ IAI Positions and Recommendations to the Nacional Academies of Sciences Committee to Review the Forensic Sciences. Internacional Association for Identifications. *Identification News*. 2008, vol.38 No.1.

niai strateginiai tikslai – teismo ekspertinės, mokslo ir mokymo programų plėtra, nacionalinių duomenų bazių ir registrų administravimas, bendros ekspertinės veiklos standartų ir įstatymų bazės sukūrimas. Nacionalinis teismo ekspertizės institutas turi orientuotis į: geros (pažangios) praktikos kaupimą ir diegimą teismo ekspertizės profesionalams bei laboratorijoms; nustatyti privalomos laboratorijų akreditacijos bei ekspertų (kriminalistų) sertifikavimo standartus ir numatyti institucijas, kurios tai vykdys; skatinti kvalifikacijos kėlimą, kompetentingą recenzuotą mokslą (tyrimus) ir techninį aprūpinimą; numatyti (parengti) kriminalistikos mokslo ir mokymo programų strategiją; prižiūrėti studijų standartus ir kriminalistikos programų akreditaciją koledžuose ir universitetuose; vertinti naujų technologijų diegimą kriminalistiniuose tyrimuose ir t. t. (koordinavimo ir sistemos rekomendacijų grupė).

Rekomendacijose taip pat pabrėžiama, kad NTEI turi parengti terminologijos ir ekspertizės aktų standartizavimo rekomendacijas, rekomendacijas dėl mokslo kiekybinių ir kokybinių rodiklių, autonomijos rekomendacijas (teismo ekspertizės paslaugos ir jų teikėjai turi būti nepriklausomi nuo išorinio komercinio spaudimo, teisėsaugos ir prokuratūros tarnybų), nustatyti tyrimų kokybės kontrolės sistemą (klaidų pašalinimo rekomendacija), parengti etikos rekomendacijas, visuotinai privalomo tiek viešųjų, tiek privačių institucijų ir asmenų, teikiančių ekspertines paslaugas akreditavimo ir sertifikavimo rekomendacijas bei kitas rekomendacijas, susijusias su ekspertų rengimu, biometrinių automatizuotų sistemų įdiegimu ir pan.

Kadangi atlikti tyrimai Lietuvoje parodė, kad ekspertinių įstaigų sistema jau yra pribrendusi pokyčiams, pritariant Vyriausybės pasitarimo nuostatoms dėl ekspertinės veiklos tobulinimo bei Teisingumo ministerijos darbo grupės pastangoms, mūsų nuomone, Lietuvoje turėtų būti įkurta mokslinė įstaiga, kuri užtikrintų strateginį, kompleksinį įvairių lygių teismo ekspertizės problemų nagrinėjimą, racionalų esamo potencialo ir materialinės bazės panaudojimą sprendžiant ne tik įvairius teismo ekspertizės ir kriminalistikos klausimus, bet ir nusikaltimų tyrimo aiškinimo ir užkardymo mokslinius, metodinius, didaktinius ir organizacinius klausimus²²⁰.

²²⁰ Kurapka, V. E.; Bilevičiūtė, E.; Matulienė, S. Ekspertinių įstaigų Lietuvoje pertvarkymo gairės. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: MRU, 2010, p. 470.

Susidariusioje situacijoje reikia nedelsiant imtis priemonių, siekiant veiksmingiau taikyti mokslo pasiekimus nusikaltimų tyrime, kartu atsižvelgiant į praktinius teisės saugos poreikius, sukurti efektyvų praktinių ekspertinių įstaigų tinklą.

10.5. Tarptautinės kriminalistinės organizacijos ir tarptautinis bendradarbiavimas

Viena iš pagrindinių valstybių institucijų yra jos piliečių saugumo ir jų teisių apsaugos užtikrinimas. Sprendžiant šiuos uždavinius ypatinga reikšmė tenka teismo ekspertiniams tyrimams. Šiandien teismo ekspertizė yra ne amatininko, o mokslininko veikla. Tą ryškiai matome Vakarų Europoje, o ypač JAV, kur teisėjas ne tik priima ir vertina pateiktus įrodymus, bet ir privalo elgtis taip, kad įrodymai, kuriais bus grindžiamas nuosprendis, būtų ne tik leistini, susieti su tiriamuoju įvykiu, bet ir patikimi, ypač moksliniai įrodymai (teismo ekspertizės). Teismo įrodymų mokslinis patikimumas turi būti grindžiamas moksliniais dėsningumais. Tai reikalauja įvertinimo, ar metodika ir metodologija, kuriomis grindžiama išvada, yra teisinga iš mokslo pozicijų ir ar jos buvo teisingai panaudotos²²¹.

Pasireiškiant nepalankioms nusikalstamumo dinamikos, naujų nusikaltimų būdų ir priemonių atsiradimo tendencijoms, kaip niekada išauga ir naujausių mokslinio tyrimo pasiekimų panaudojimo nusikaltimams tirti poreikis. Daugumoje užsienio šalių pastebimas plataus šiuolaikinių nusikaltimo tyrimo technologijų kūrimo ir diegimo protrūkis, padedantis stabilizuoti nusikalstamumą: nusikalstamumo reiškinys nagrinėjamas ir prognozuojamas kompleksiskai; reformuojamos kriminalistikos, teismo ekspertizės ir kriminologinės mokslinės ir praktinės institucijos, optimizuojama jų veikla.

Tarptautinis bendradarbiavimas kriminalistikos srityje tampa neatsiejama tarptautinio bendradarbiavimo nusikaltimų prevencijos ir tyrimo dalimi. Formuojasi supratimas, jog tik bendros pastangos diegiant naujausias tyrimo technologijas, keičiantis kriminalistine informacija, kartu ieškant

²²¹ Houck, Max M.; Siegel, Jay A. *Fundamentals of forensic science* [žiūrėta 2012-09-05]. <http://books.google.lt/books?id=p9c6DKvAyn4C&printsec=frontcover&source=gs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>.

veiksmingesnių tarptautinio ir nacionalinio nusikalstamumo kontrolės formų gali duoti apčiuopiamesnių rezultatų ir pristabdyti jo augimą.

Tarp efektyviausiai veikiančių tarptautinių kriminalistinių organizacijų ryškiai šiuo metu išsiskiria Europos teismo ekspertizės institutų tinklas – European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). Ši institucija formaliai įkurta 1992 m., kai Vakarų Europos valstybinių teismo ekspertinių įstaigų vadovai pripažino būtinybę ir susitarė reguliariai susitikinėti ir diskutuoti svarbiausiais savo institucijų veiklos klausimais. 1993 m. pirmajame oficialiame susitikime Reikjavike vadovai tai patvirtino, 1994 m. jie paskelbė Bendradarbiavimo memorandumą, o 1995 m. spalio 20 d. jį pasirašė, savo tikslu įvardydami ekspertinių tyrimų kokybės užtikrinimą. Šiuo metu ENFSI vienija 64 teismo ekspertines institucijas iš 36 šalių.

Svarbiausios ENFSI veiklos formos yra:

- kasmetiniai vadovų pasitarimai;
- kas treji metai vykstančios tarptautinės konferencijos, sukviečiančios žymiausius teismo ekspertizės ir kriminalistikos teoretikus bei praktikus pasidalyti patirtimi, kuriant ir diegiant šiuolaikines ekspertinio tyrimo metodikas. Pavyzdžiui, 2003 m. Stambule vykusioje konferencijoje su pranešimais dalyvavo per 800 dalyvių iš 58 šalių, tarp jų ir iš Lietuvos²²²;
- seminarų rengimas, ekspertų mokymas ir kvalifikaciniai testai;
- patarimai Europos Sąjungos institucijoms teismo ekspertizės klausimais;
- mokslinės publikacijos, ekspertinių terminų žodynų rengimas;
- ekspertų darbo grupės pagal atskirą problematiką (mokslinius gebėjimus ir interesus), užsiimančios ekspertinio tyrimo metodikų tobulinimu, aprobavimu, tyrimų kokybės kontrole.

ENFSI nuolatiniai komitetai:

- Kokybės ir kompetencijos komitetas (Quality and Competence Committee – QCC). Jo pagrindinės funkcijos – kokybės ir kompetencijos užtikrinimas, konsultacijų teikimas ENFSI narių ekspertų

²²² Žr.: *Program 3rd European Academy of Forensic Science Meeting*. September 22–27, 2003 Istanbul, Turkey.

darbo grupėms, siekis padėti laboratorijoms į savo veiklą įdiegti geriausią praktiką ir tarptautinius standartus.

- Europos teismo ekspertizės akademija (European Academy of Forensic Science – EAFS). Ji rengia mokslo strategiją, organizuoja mokslines konferencijas, spausdina specialius terminų žodynus. Kai kurie šio vadovėlio autoriai skaitė pranešimus Stambule vykusioje trečiojoje EAFS konferencijoje ekspertų rengimo, teismo ekspertizės teisinio reglamentavimo, įvykio vietos tyrimo problematika bei 2006 m. Helsinkyje vykusioje ketvirtojoje konferencijoje, kurioje pristatė savo atliktų mokslinių tyrimų apie Lietuvos teisėsaugos institucijų pareigūnų kriminalistinių žinių lygį rezultatus²²³.

Pastaraisiais metais įkurti dar du nuolatiniai ENFSI komitetai – Mokymo ir kvalifikacijos kėlimo bei Mokslinių tyrimų ir plėtros.

Šiuo metu aktyviai veikia šios darbo grupės, kuriose aktyviai bendradarbiauja svarbių šalių ekspertai:

- skaitmeninio fiksavimo;
- DNR;
- dokumentų;
- narkotinių medžiagų;
- sprogstamųjų medžiagų;
- pluoštelių;
- rankų pėdsakų;
- šaunamųjų ginklų;
- gaisrų ir sprogimų tyrimo;
- fonoskopijos;
- raštotyros;
- pėdsakų;
- dažų;
- eismo įvykių analizės;
- įvykio vietos tyrimo;
- informacinių technologijų;
- gyvūnų, augalų ir dirvožemio pėdsakų.

²²³ Kurapka, E.; Malewski, H. Analysis of the Lithuanian Law Enforcement Officials Level of Knowledge in Criminalistics. *4th European Academy of Forensic Science Conference: Final Programme and Abstracts*. Helsinki, 2006, p. 244–245.

ENFSI veikloje aktyviai dalyvauja Lietuvos ekspertinės institucijos: Lietuvos teismo ekspertizės centras priimtas į šią organizaciją 1995 m., Kriminalistinių tyrimų centras – 2005 m.

ENFSI bendradarbiauja su kitomis tarptautinėmis kriminalistinėmis organizacijomis:

Interpolu, kurio pagrindinė veikla yra kriminalistikos technikos kollokviumai, ypač pabrėžiant pėdsakų vadybos ir naujų idėjų kūrimo problematiką, teminiai pasitarimai, ypač naujų informacinių duomenų bazių ir sistemų kūrimo ir plėtojimo, tarptautinio terorizmo, pinigų ir dokumentų klastojimo ir kitais svarbiais klausimais;

Amerikos kriminalistikos laboratorijų direktorių sąjunga (American Society of Crime Laboratory Directors – ASCLAD), kurios vienas iš pagrindinių uždavinių – užtikrinti ekspertinių tyrimų kokybę tiek vietos, tiek valstijos, tiek federaliniu lygmeniu. Be šios sąjungos rekomendacijų visais lygmenimis nėra nei sertifikuojami ekspertai, nei akredituojamos ekspertinės įstaigos²²⁴. Tai ne pelno siekianti profesionali asociacija, įkurta 1974 m., jos nariai yra kriminalistikos laboratorijų direktoriai, vadybininkai, taip pat aukštojo mokslo ar teisėsaugos kvalifikacijos kėlimo sistemoje dirbantys aukšto rango pedagogai ne tik iš JAV, bet ir Kanados, Puerto Riko, Mergelių Salų, Kinijos, Kosta Rikos, Suomijos, Airijos, Italijos, Anglijos, Izraelio, Švedijos, Šveicarijos, Naujosios Zelandijos, Singapūro, Taivano, Turkijos, Australijos. Šios organizacijos tikslai yra puoselėti profesinius interesus, padėti tobulinti laboratorijų vadybos principus ir techniką, ugdyti, saugoti ir skleisti informaciją apie teismo ekspertizes, gerinti bendradarbiavimą tarp laboratorijų vadovų, palaikyti ir skatinti aukščiausių standartų diegimą į laboratorijų veiklą. Šie tikslai yra dažniausiai įgyvendinami per metinius Sąjungos simpoziumus, suteikiančius progą ir pasikeisti patirtimi, kelti kvalifikaciją vadybos bei lyderystės srityje, kurti bendradarbiavimo tinklus, taip pat aktyviai bendraujant ir skleidžiant informaciją interneto svetainėse²²⁵.

Pažymėtina Australijos ir Naujosios Zelandijos teismo ekspertizės laboratorijų vadovų grupė (The Senior Managers of Australian and New

²²⁴ Nickell, J.; Fischer, J. F. *Crime science: methods of forensic detection*. The University Press of Kentucky, 1999, p. 19.

²²⁵ [Žiūrėta 2012-02-25]. <http://www.asclad.org/content/about_asclad-2012.02.25>.

Zealand Forensic Laboratories – SMANZFL). Jos funkcijos yra diegti geriausių lyderiavimo praktiką Australijos ir Naujosios Zelandijos laboratorijose, bendrauti su ekspertizės užsakovais, remti aukščiausio lygio mokslą, skatinti veiksmingą ir efektyvų išteklių naudojimą. Laboratorių vadovai susitinka kartą per metus, jiems patarimus teikia iš visų laboratorijų atstovų sudarytos specialistų patarėjų grupės aštuoniose srityse²²⁶:

1. Biologijos.
2. Kriminalistinės chemijos.
3. Dokumentų tyrimo.
4. Identifikacijos.
5. Toksikologijos.
6. Uždraustų narkotikų.
7. Elektroninių tyrimų.
8. Medicinos mokslų.

Tarptautinė identifikacijos asociacija (International Association for Identification – IAI), įkurta 1915 m. JAV, buria per 7000 narių iš daugiau kaip 70 pasaulio šalių.

Tarptautinės identifikacijos asociacijos nuostatuose (*Constitution of the International Association for Identification*) numatyti tokie asociacijos tikslai²²⁷:

- suburti asmenis kurie aktyvūs kriminalistikos ir nusikaltimų tyrimų profesijoje į organizacinį vienetą tam, kad profesija ir profesinė veikla visose jos šakose būtų standartizuota ir vyktų efektyviai, moksliniais pagrindais;
- remti didesnę mokslo pasiekimų diegimą į kriminalistikos, teismo ekspertizės ir nusikaltimų tyrimų praktiką;
- skatinti savo narius deramai vertinti ir taikyti savo veikloje naujausias technologijas ir atradimus;
- kaupti kolektyvinę profesinę išmintį ir teikti patarimus;
- vykdyti mokymus, kvalifikacijos kėlimą ir skelbti visų disciplinų, kurias reprezentuoja asociacija, informaciją.

²²⁶ [Žiūrėta 2012-02-25]. <<http://www.nifs.com.au/SMANZFL/About.asp?>>.

²²⁷ [Žiūrėta 2012-02-25]. <http://www.theai.org/about/constitution_20110812.pdf>.

IAI politika nustato ir ją įgyvendina direktorių taryba, susidedanti iš 15 narių, ši taryba yra asociacijos prezidento patariamasis organas, 13 tarybos narių išrenkami metiniame generaliniame narių susirinkime, 14-asis narys yra naujai išrinktas asociacijos prezidentas, 15-asis – buvęs asociacijos prezidentas. Asociacijos veiklą vykdo atitinkami komitetai ir pakomitečiai. Vienas svarbiausių komitetų yra mokslo ir praktikos komitetas, kurio pakomitečiai yra sudaromi pagal atitinkamas veiklos rūšis (ekspertines disciplinas):

1. Latentinių pėdsakų.
2. Dokumentų tyrimo.
3. Teismo fotografijos.
4. Šaunamųjų ginklų ir įrankių tyrimo.
5. Laboratorinių tyrimų (analizės).
6. Įvykio vietos tyrimo.
7. Ekspertinio meno (dailės).
8. Svarbiausių ekspertinių disciplinų.
9. Kojų pėdsakų ir transporto padangų pėdsakų tyrimo.
10. Kraujo pėdsakų tyrimo.
11. Teismo odontologijos.
12. Skaitmeninių tyrimų.
13. Kriminalistinės registracijos.
14. Teismo antropologijos.
15. Teismo pediatrijos.

Pagrindinės IAI funkcijos:

- ekspertų ir detektyvų mokymas ir kvalifikacijos kėlimas;
- mokslinių tyrimų organizavimas;
- tyrimo metodikų sertifikavimas;
- pasikeitimas patirtimi, mokslinė leidyba;
- kriminalistinės technikos kūrimas, sertifikavimas.

Asociacija leidžia periodinį mokslinį žurnalą „Journal of Forensic Identification“, kuriame spausdinama informacija apie kriminalistikos technikos ir kriminalistinių ekspertizių metodikų naujoves, pateikiami geriausi ekspertinės praktikos pavyzdžiai, taip pat leidžia informacinį leidinį „Identification News“.

Nuo 1992 m. IAI tikruoju nariu yra ir Lietuvos atstovas prof. Vidmantas Egidijus Kurapka²²⁸.

2008 m. įkurtas Azijos teismo ekspertizės tinklas (Asian Forensic Science Network – AFSN), reprezentuojantis teismo ekspertizės bendruomenę (Brunėjus, Malaizija, Filipinai, Tailandas, Vietnamas, Singapūras, Korėja, Kinija, Indonezija, Mongolija, Laosas). Tinkle yra veikiančios darbo grupės – DNR, draudžiamų narkotikų, toksikologijos pėdsakų tyrimo, taip pat Kokybės kontrolės ir standartų komitetas.

Su Europos teismo ekspertizės institucijomis yra susijusi ir Iberijos–Amerikos kriminalistikos ir teismo ekspertizės studijų akademija (Academia Iberoamericana de Kriminalistika y Estudios Forences – AICEF), įkurta 2004 m., susidedanti iš 32 mokslo institucijų, kurios reprezentuoja 19 Lotynų Amerikos šalių, Ispaniją, Portugaliją, siekiant bendradarbiavimo tarp institucijų ir ekspertų, tiriančių nusikaltimus. Tai savotiškas mokslinis susitikimų taškas, kurio tikslas sudaryti prielaidas koordinuoti mokslinę veiklą, derinti ir standartizuoti tyrimo metodikas, kelti kvalifikaciją ir profesinius gebėjimus, formuoti aukštus veiklos standartus²²⁹.

Tarptautinis teismo ekspertizės strateginis aljansas (International Forensic Science Alliance – IFSA) – tai partnerystės ryšiais susieta neformali, autonomiška organizacija, neturinti teisinio statuso, tačiau besivadovaujanti kooperacijos pagrindais, kurioje yra atstovaujami regioniniai ekspertinių laboratorijų tinklai (Amerikos, Europos, Azijos, Australijos, Naujosios Zelandijos Pietų Amerikos). Aljanso vizija – sudaryti galimybes strateginiam bendradarbiavimui globalioje teismo ekspertizės bendruomenėje, ją reprezentuoti, užtikrinti keitimąsi informacija, žiniomis, patirtimi ir gebėjimais.

Tarptautinė teismo ekspertizės asociacija (International Association of Forensic Sciences – IAFS), įkurta 1957 m., vienija pasaulio teismo ekspertus, akademiinių ir mokslinių sluoksnių atstovus ir praktikus, dirbančius įvairiose teismo ekspertizės srityse, tiek valstybinėse, tiek privačiose laboratorijose. IAFS²³⁰ tikslai – vystyti teismo ekspertizės mokslą ir prak-

²²⁸ [Žiūrėta 2012-02-25]. <<http://www.theai.org.membership/>>.

²²⁹ [Žiūrėta 2012-02-25]. <<http://www.AICEF.Net>>.

²³⁰ [Žiūrėta 2012-02-25] <<http://www.iafs 2011.mj.pt/aboutIAFS.htm>>.

tiką, sudaryti galimybes jos nariams keistis moksline ir technine informacija, organizuoti mokslines konferencijas. Šiose konferencijose dalyvauja ir Lietuvos atstovai²³¹.

Dar iš Europoje veikiančių tarptautinių teismo ekspertizės organizacijų paminėtina Jungtinėje Karalystėje įkurta Teismo ekspertizės draugija (Forensic Science Society). Jos veikloje dalyvauja įvairių šalių teismo ekspertizės mokslininkai ir praktikai. Pagrindinis draugijos uždavinys – būti profesionalia institucija visiems teismo ekspertizės praktikams, padėti jiems bendrauti, keistis patirtimi, kelti kvalifikaciją, vykdyti įvairius bendrus projektus, teikti rekomendacijas. Iš pastarųjų metų draugijos darbų yra pažymėtinos Teisės komisijos rekomendacijos Parlamentui „Ekspertiniai tyrimai baudžiamajame procese Anglijoje ir Velse“²³².

Kalbant apie tarptautinį bendradarbiavimą teismo ekspertizės srityje negalima nepaminėti dar vieno svarbaus įvykio: 2010 m. Jungtinių Tautų Nusikalstamumo prevencijos ir kriminalinės justicijos komisija savo 19-ojoje sesijoje (Viena, 2010 m. gegužės 17–21 d.) priėmė rezoliuciją apie tarptautinį bendradarbiavimą teismo ekspertizės srityje. Šioje rezoliucijoje komisija pripažino, kad teismo ekspertizės paslaugas teikiančios įstaigos vaidina svarbų vaidmenį padėdamos tirti nusikaltimus. Pažymėdama tarptautinio šių institucijų bendradarbiavimo svarbą keičiantis informacija, žiniomis ir technologijomis siekiant tyrimų kokybės ir koordinuojant veiklą, ypač pabrėžiant regioninių tarptautinių asociacijų svarbą, komisija kviečia valstybes nares prisidėti prie tarptautinio bendradarbiavimo skatinimo, naujų, efektyvesnių jo formų paieškos. Taip pat komisija kviečia didinti nacionalinių ekspertinių institucijų nepriklausomumą, sudaryti šioms institucijoms sąlygas, užtikrinančias vidinę plėtrą ir modernizaciją, mokslinį ir kadru rengimą, siekiant didinti techninės kompetencijos lygį. Šioje rezoliucijoje taip pat prašoma Jungtinių Tautų Valdybos narkotikų ir nusikalstamumo klausimais remti tarptautinį bendradarbiavimą teismo

²³¹ Juškevičiūtė, J.; Kurapka, E.; Malewski, H. A New Study Model of Criminalistics for the Law Enforcement Officers in Lithuania. *16 th Meeting of the International Association of Forensic Sciences. Montpellier (France), September 2-7, 2002.* Monduzi Editore, International Proceedings Division.

²³² *The Forensic Society. Precipos of the Law Commission's Recommendations to Parliament "Expert Evidence in Criminal Proceedings in England and Wales", 20 April 2011 [žiūrėta 2012-02-25].* <www.forensic-science_society.org.uk>.

ekspertizės srityje, sudaryti palankesnes sąlygas kuriant ir plėtojant regionines asociacijas bei tinklus²³³.

Su tuo susišaukia ir paminėtina dar viena svarbi Lietuvai institucija – Baltijos šalių teismo ekspertizės institucijų sąjunga, kuri įkurta neseniai ir dar tik pradeda savo veiklą, tačiau turi ambicingų tikslų siekti aukštesnės ekspertinių tyrimų kokybės bendromis pastangomis ir koordinuojant savo veiklą.

Apibendrinus dalyvavimą daugelyje tarptautinių kriminalistikos forumų, galima suformuluoti keletą pagrindinių teiginių, aktualių Lietuvai, vystant tarptautinį bendradarbiavimą ir remiantis pozityvia užsienio šalių praktika:

1. Moderni kriminalistika yra ne tik šiuolaikinės centrinės laboratorijos. Kriminalistikos lygį lemia silpniausioji grandis, o tokia grandimi daugelyje šalių yra darbas įvykio vietoje, todėl ir kriminalistikos modernumas bei lygis priklauso nuo darbo įvykio vietoje (įvykio vietos ištyrimo) lygio.

Čia svarbu:

- įvykio vietos (pėdsakų) tyrimo vadyba;
- žinios, apimančios visą pėdsakų įvairovę, o ne susitelkimas, kaip rodo praktika, į tradicinius (rankų, kojų, įrankių) pėdsakus;
- modernios aparatūros naudojimas įvykio vietoje;
- kriminalistinis mąstymas.

2. Kita vertus, greta naujausių DNR metodų (genetinės daktiloskopijos) neturi būti užmiršti ir tradiciniai daktiloskopiniai metodai, kurių galimybės turi būti visiškai išnaudojamos.

3. Kompleksinis kriminalistinis mokymas yra nesistematizuotas ir neinstitucionalizuotas tam, kad būtų galima visiškai įvertinti, išnaudoti jo didžiulę reikšmę. Taigi kriminalistinė didaktika įgyja vis svarbesnę reikšmę. Pavyzdžiui, Vakarų Europos šalys, JAV teisėssaugos pareigūnams įveda specialius kvalifikacijos kėlimo kursus universitetiniu lygmeniu²³⁴.

4. Įvairūs ir gausūs duomenų bankai bei kriminalistinės informacinės sistemos yra pernelyg vertinga priemonė, kad būtų diegiamos tik lokaliai,

²³³ Žr.: Rezoliucija 19/5.E/2010/30E/cn.15/2010/20 [žiūrėta 2012-02-25]. <http://www.un.org/ru/ciosoc/about/crime/prev_commission.sht ml.>

²³⁴ Plačiau skaitykite: <http://www.forensicpage.com/new05.htm>. [žiūrėta 2012-10-05], taip pat Houck, Max M., Siegel, Jay A. *Fundamentals of Forensic Science*. Elsevier, 2005.

nekoordinuojant to tarptautiniu mastu, iš kitos pusės užtikrinant operatyvų ryšį nuo įvykio vietos iki centrinių žinybų.

5. Kriminalistikos produkcija, ypač kriminalistinių tyrimų (ekspertizų) rezultatai, turi atitikti aukščiausius kokybės reikalavimus. Be jokių išlygų turi būti nuspręsta, kad kokybė visada turi kainą ir nėra kokybės „nuliniu“ tarifu.

Kriminalistikos įvaizdį vienoje ar kitoje šalyje formuoja:

- tradicinis kriminalistikos populiarumas, kriminalistikos sąryšis su žymiais kriminalistais (H. Grosas – Austrija, E. Lokaras – Prancūzija, E. Anušatas – Vokietija ir pan.);
- pasitelkus kriminalistiką šalinant sunkius padarinius, ypač stichinių nelaimių ir katastrofų metu;
- kriminalistikos svarbiausių inovacijų lygis;
- kriminalistika kaip madingas reiškinys, ypač per žiniasklaidą, pvz., filmas „CSI kriminalistai“;
- kriminalistika kaip veiksmingas teisinis taktinis teisėsaugos ir gyvybos ginklas siekiant teisingumo.

Kaip jau minėjome, Lietuvos kriminalistai gana sėkmingai integruojasi į Europos kriminalistinių tyrimų ir mokslo erdvę, tuo įnešdami savo indėlį padedant didinti žmogaus saugumą mūsų visuomenėje. Naujas iššūkis Lietuvos mokslininkams – parengti ir įvykdyti naują mokslo programą, kaip įgyvendinti Europos Sąjungos tarybos išvadas dėl Europos kriminalistikos vizijos 2020 m., įskaitant kriminalistikos erdvės sukūrimą ir kriminalistikos infrastruktūros Europoje plėtojimą²³⁵.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kaip galėtumėte apibūdinti specialias žinias?
2. Kokias žinote specialių žinių panaudojimo formas?
3. Kuo panašios ir kuo skiriasi eksperto ir specialisto funkcijos?
4. Ar teisinės žinios gali būti laikomos specialiomis žiniomis?
5. Kaip galite apibrėžti teismo ekspertizę?
6. Kokie yra jos požymiai?

²³⁵ Plačiau skaitykite: *Specialių žinių taikymo tiriant nusikaltimus mokslinė koncepcija ir jos įgyvendinimo mechanizmas, supra note 218.*

7. Kaip yra klasifikuojamos teismo ekspertizės?
8. Kokie yra ekspertizių skyrimo taktikos ypatumai?
9. Kokias žinote ekspertines įstaigas Lietuvoje?
10. Kokios yra žinomiausios tarptautinės ekspertinės organizacijos?
11. Apibūdinkite pagrindines tarptautinio bendradarbiavimo teismo ekspertizės srityje formas.

Rekomenduojama literatūra:

1. Burda, R.; Juškevičiūtė, J. Specialių žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. *Jurisprudencija*. 2006, 11 (89).
2. Fundamentals of forensic science. Max Houc Jay Siegel. ISBN 0-12-3567629. 2006.
3. Garmus, A.; Kurapka, E.; Cėpla, A. *Teismo medicina*. Vadovėlis. Vilnius, 2000.
4. IAI Positions and Recommendations to the Nacional Academies of Sciences Committee to Review the Forensic Sciences. Internacional Association for Identifications. *Identification News*. Vol. 38, No. 1, 2008.
5. Juškevičiūtė, J.; Kurapka, E.; Malewski, H. *A New Study Model of Criminalistics for the Law Enforcement Officers in Lithuania*. 16 th Meeting of the International Association of Forensic Sciences. Montpellier (France), September 2–7, 2002. Monduzi Editore, International Proceedings Division.
6. Juškevičiūtė, J.; Malevski, H. Dėl specialių žinių termino apibrėžimo (lyginamoji studija). *Kriminalinė justicija*. Mokslo darbai. 1997, 6.
7. *Kriminalistika. Teorija ir technika*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2012.
8. Kurapka, E.; Malewski, H. *Analysis of the Lithuanian Law Enforcement Officials Level of Knowledge in Criminalistics*. 4th European Academy of Forensic Science Conference: Final Programme and Abstracts. Helsinki, 2006.
9. Kurapka, E. V.; Malevski, H.; Kažemikaitienė, E. Kriminalistikos ir teismo ekspertizės žinių poreikio ir jų taikymo praktikos Lietuvoje vertinimas. *Jurisprudencija*. 2007, 12 (102).
10. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl rekomendacijų dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo patvirtinimo“ 2011m. sausio 18 d. Nr. I-14.
11. Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro nuostatai, patvirtinti Lietuvos policijos generalinio komisaro 2007 08 22. Nr. 5-V-568 įsakymu. <<http://www.ktc.policija.lt>>.
12. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas Nr. IX-1161. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 112-4969.
13. Lietuvos teismo ekspertizės centro nuostatai, patvirtinti 2007 m. rugpjūčio 21 d. įsakymu Nr. 1R-312. <<http://www.ltec.lt>>.

14. Nickell, J.; Fischer, J. F. *Crime science: methods of forensic detection*. The University Press of Kentucky, 1999.
15. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
16. *Objektų kriminalistiniai tyrimai*. Metodinis leidinys. Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras. Vilnius, 2004.
17. Palskys, E. *Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos (1918–1940)*. Monografinė studija. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995.
18. Program 3rd European Academy of Forensic Science Meeting, September 22–27, 2003 Istanbul, Turkey.
19. *Specialių žinių taikymo tiriant nusikaltimus mokslinė koncepcija ir jos įgyvendinimo mechanizmas*. Mokslo studija. Vilnius: MRU, 2012.
20. The Forensic Society. *Precis of the Law Commission's Recommendations to Parliament „Expert Evidence in Criminal Proceedings in England and Wales“*, 20 April 2011. <www.forensic-science_society.org.uk>.
21. Zakaras, A.; Kurapka, E. *Apie išvadų formulavimą teismo medicinos ekspertizėse*. Teismo ekspertizių skyrimo ir darymo klausimai. Metodinės rekomendacijos. Informacija Nr. 16. Vilnius, 1991.
22. *Wiley Encyclopedia of Forensic Science* by Allan Jamison and Andre Mochsens (eds). Jon Wiley and sons Ltd., 2009.
23. Майлис, Н. П. Криминалистика и судебная экспертиза: связи и соотношение. *Jurisprudencija*. 2002, 22 (14).
24. Росинская, Е. Р. *Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе*. Москва: НОРМА, 2005.
25. *Уголовно-процессуальный закон* (под общей редакцией и с пояснениями М. Шешунова). Балтийский русский институт, Высшая школа психологии, Рига, 2005.

11 SKYRIUS

KITŲ PROCESINIŲ PRIEVARTOS PRIEMONIŲ ATLIKIMO TAKTIKA

11.1. Nusikalstamos veikos imitavimo modelio organizavimo ir atlikimo taktiniai ypatumai

Leidimo atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus esmė ir teisiniai pagrindai. Nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai – tai ikiteisminio tyrimo teisėjo sankcionuoti veiksmai, turintys nusikalstamos veikos ar kitokio teisės pažeidimo požymių, atliekami siekiant apginti nuo nusikalstamo kėsinosi įstatymų saugomas asmens teises ir laisves, nuosavybę, visuomenės ir valstybės saugumą. Nusikalstamą veiką imituojančiais veiksmais nusikalstama veika nedaroma, jais tik imituojamas nusikalstamas elgesys, siekiant atskleisti nusikaltimus, nustatyti nusikaltimą padariusį asmenį ir nusikaltimo aplinkybes.

Nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai, numatyti Lietuvos Respublikos BPK 158 straipsnio 1 dalyje:

- atliekami Lietuvos Respublikos BPK 159 straipsnyje nustatyta tvarka, kai baudžiamojoje byloje turima duomenų apie rengiamus daryti ar daromus sunkius ir labai sunkius nusikaltimus ar apysunkius nusikaltimus;
- ikiteisminio tyrimo pareigūnams (ypatingais atvejais ir kitiems asmenims) tiriant šiuos nusikaltimus, būtina atlikti nusikalstamą veiksmą imituojančius veiksmus neatskleidžiant savo tapatybės;
- šių veiksmų atlikimą ir eigos bei rezultatų fiksavimą bei jų atlikimo teisėtumą sankcionuoja ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Ypač svarbu pažymėti tai, kad draudžiama atlikti nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus, kurie kelia tiesioginį pavojų žmogaus gyvybei, sveikatai arba gali sukelti kitų sunkių pasekmių, žemina žmogaus garbę ir orumą (Lietuvos Respublikos BPK 11 str. 2 d.).

Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straips-

nio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos BPK 198¹ straipsnio 1 bei 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ yra išaiškinta, kad „<...> modeliu gali būti tik „prisijungiama“ prie tęstinių ar trunkamųjų nusikaltimų, taip pat kitų besitęsiančių, bet nepasibaigusiu nusikaltimų. Ši nusikalstama veika tęsiasi be operatyvinės veiklos slaptųjų dalyvių pastangų. Jie tik imituoja rengiamo ar daromo nusikaltimo veiksmus. Modeliu negali būti kurstomas ar provokuojamas naujo nusikaltimo darymas, negali būti kurstoma padaryti nusikalstamą veiką, kurią asmuo tik rengė ir tokius veiksmus nutraukė.“

Nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų bendrieji organizavimo pagrindai

Nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai, numatyti Lietuvos Respublikos BPK 159 straipsnio 1 dalyje, gali būti atliekami, kai prokuroras iš asmens gavo informacijos, kad tam asmeniui siūloma padaryti nusikaltimą (apysunkį, sunkų ar labai sunkų) ar dalyvauti jį darant. Jei asmuo su tokia informacija kreipiasi į ikiteisminio tyrimo įstaigą, ši gautą informaciją turi nedelsiant pateikti prokurorui, kuris priima sprendimą dėl tokių veiksmų taikymo būtinumo.

Asmuo informaciją apie siūlymą padaryti nusikaltimą ar dalyvauti jį darant gali pateikti tiek prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą, tiek ir ikiteisminio tyrimo metu rašytiniu pareiškimu ar žodžiu, tačiau pateikus informaciją žodžiu turi būti surašytas protokolas-pareiškimas, o vėliau ikiteisminio tyrimo metu tokia informacija turi būti užfiksuota liudytojo apklausos protokole.

Leidimo atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus faktiniai pagrindai:

- prokuroras, iš asmens gavęs informaciją, kad tam asmeniui siūloma padaryti nusikaltimą ar dalyvauti jį darant, gali kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją su prašymu leisti tam asmeniui atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, kad būtų įmanoma išaiškinti nusikaltimus darančius asmenis;
- prokuroras, vadovaudamasis Lietuvos Respublikos BPK 158 ir 159 straipsniais, gali nuspręsti kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją su prašymu priimti nutartį leisti atlikti tokius nusikalstamą veiką imi-

tuojančius veiksmus tiek savo iniciatyva, tiek ikiteisminio tyrimo pareigūno rašytiniu pasiūlymu dėl tokių veiksmų atlikimo būtinumo.

Prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, organizuodami nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus (tikslus, ribas ir turinį), turi įvertinti tokius realiai grėsmę keliančius momentus:

- galimą subjektyvumo elementą: nukentėjusysis ar liudytojas gali pervertinti pavojaus grėsmę;
- objektyviai nustatyti, kad, asmeniui davus parodymus, bus pasikėsinta į jį ar jo artimų giminaičių gyvybę ar sveikatą, ar jų nuosavybę, neįmanoma. Apie grėsmės realumą galima tik daryti tikėtiną prielaidą, kurios tikėtumo laipsnis priklauso nuo nukentėjusiojo ar liudytojo santykių su įtariamaisiais, jų parodymų demaskuojančios galios, įtariamųjų ir kitų byla suinteresuotų asmenų agresyvumo pobūdžio ir laipsnio, kitų veiksmų;
- nukentėjusysis ar liudytojas gali net nesuvokti realios grėsmės savo saugumui. Tai gali numatyti prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atsižvelgdami į byloje esančius faktinius duomenis bei gaunamą kriminalinės žvalgybos informaciją, teisėsaugos institucijų atskleistas nusikaltėlių susidorojimo su jiems nepalankiais liudytojais tendencijas;
- kaip reali grėsmė gali būti vertinama pats brutali nusikalstamos organizuotos grupuotės egzistavimo faktas;
- realią grėsmę gali rodyti jau padarytas neteisėtas poveikis nukentėjusiajam ar liudytojui.

Leidimo atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus teisiniai pagrindai. Pažymėtina, kad leisdamas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, ikiteisminio tyrimo teisėjas turi priimti nutartį²³⁶. Šioje nutartyje turi būti nurodyta:

- 1) asmuo, kuriam leidžiama atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus;

²³⁶ Neatidėliotinais atvejais prokuroras priima nutarimą dėl šių veiksmų atlikimo, tačiau per tris dienas nuo nutarimo priėmimo turi būti gauta ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis, patvirtinanti procesinės prievartos priemonės taikymo teisėtumą. Jeigu negauta šios procesinės prievartos priemonės taikymo teisėtumą patvirtinanti nutartis, tokiais atvejais šių veiksmų rezultatai tolesniame procese negali būti remiamasi kaip įtariamąjo ar kaltinamojo kaltumą pagrindžiančiais duomenimis.

- 2) asmuo, prieš kurį veiksmai turi būti atlikti;
- 3) duomenys apie asmens, prieš kurį veiksmai turi būti atlikti, nusikalstamą veiką;
- 4) konkretūs veiksmai, kuriuos leidžiama atlikti;
- 5) siekiamas rezultatas;
- 6) veiksmų atlikimo trukmė.

Kai atliekant kriminalinės žvalgybos tyrimą buvo taikytas nusikalstamos veikos imitacijos modelis, tokie duomenys, sudarę jo sankcionavimo ir atlikimo pagrindą, turi būti pateikti ir pridėti prie ikiteisminio tyrimo medžiagos. Prokuroras gali kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją su prašymu leisti atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, numatytus Lietuvos Respublikos BPK 158 straipsnio 1 dalyje, tik tuo atveju, kai yra pakankamai duomenų apie asmens, dėl kurio atliekamas ikiteisminis tyrimas, nusikalstamą veiką, o veiksmus, numatytus Lietuvos Respublikos BPK 159 straipsnio 1 dalyje, – tik gavęs informaciją, kad asmeniui siūloma padaryti nusikaltimą ar dalyvauti jį darant. Tokie duomenys privalo būti pagrįsti ikiteisminio tyrimo medžiaga, „<...> bet kuris operatyvinis veiksmas, įskaitant ir tuos, kuriems atlikti reikia motyvuotos teisėjo nutarties, gali būti atliekamas tik tada, kada yra Operatyvinės veiklos įstatymo 9 straipsnyje numatyti pagrindai ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės apsaugos ar šalies ekonominės gerovės interesams siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat būtina žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio 2 dalis, Operatyvinės veiklos įstatymo 3 straipsnio 5 dalis). Šio reikalavimo turi būti paisoma ir tada, kada sprendžiamas klausimas dėl Lietuvos Respublikos BPK 154, 159 ir 160 straipsniuose numatytų procesinių prievartos priemonių taikymo. Dėl šių priežasčių teisėjui turi būti pateiktas ne tik motyvuotas teikimas atlikti Operatyvinės veiklos įstatyme numatytus operatyvinius veiksmus ar taikyti Baudžiamojo proceso kodekse numatytas procesines prievartos priemones, bet ir medžiaga, kurios pagrindu surašytas teikimas ir kuri būtina atitinkamo sprendimo priėmimui.“²³⁷

²³⁷ 2004 m. sausio 22 d. Aukščiausiojo Teismo konsultacija „Dėl Operatyvinės veiklos įstatymo 10 straipsnio 1 ir 12 dalių, 11 straipsnio 1 dalies; dėl Lietuvos Respublikos BPK 154, 159 ir 160 straipsnių taikymo“ Nr. B3-299.

Jei nusikalstamos veikos imitavimas buvo sankcionuotas kriminalinės žvalgybos tyrimo metu pagal Kriminalinės žvalgybos įstatymą (toliau – KŽĮ), kriminalinės žvalgybos subjektai, prieš pradėdami ikiteisminį tyrimą ar tuojau po to, kai ikiteisminis tyrimas pradėtas, Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo nustatyta tvarka sprendžia dėl kriminalinės žvalgybos informacijos ar jos dalies, sudariusios nusikalstamos veikos imitavimo sankcionavimo ir taikymo pagrindą, bei kitos tyrimui reikšmingos kriminalinės žvalgybos informacijos, gautos taikant kriminalinės žvalgybos rinkimo būdus, išslaptinimo (jei ji buvo išlaptinta) ir išslaptintą informaciją, vadovaudamiesi KŽĮ 19 straipsnio 2 dalimi, pateikia pridėti prie ikiteisminio tyrimo medžiagos. Kita pagal KŽĮ surinkta informacija, kuri ikiteisminiame tyrime gali turėti įrodomosios reikšmės, gali būti naudojama procese, jeigu yra užfiksuota dokumente, kuris atitinka Lietuvos Respublikos BPK 95 straipsnyje nurodyto dokumento požymius, ir to dokumento rūšis yra numatyta Lietuvos Respublikos BPK 96 straipsnyje.

Atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, numatytus Lietuvos Respublikos BPK 158 str. 1 dalyje, būtina fotografuoti, filmuoti, daryti vaizdo ir (ar) garso įrašą, šie veiksmai turi būti nurodyti prokuroro prašyme ikiteisminio tyrimo teisėjui.

Ikiteisminio tyrimo teisėjui sprendžiant dėl leidimo atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, numatytus Lietuvos Respublikos BPK 158 straipsnio 1 dalyje ar 159 straipsnio 1 dalyje, turi būti pateikti įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys, kad iki tokių veiksmų sankcionavimo momento asmuo rengėsi daryti ar darė nusikalstamą veiką, t. y. kad sankcionuojamais veiksmais siekiama prisijungti prie asmens jau rengiamos ar daromos nusikalstamos veikos.

Atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, draudžiama provokuoti asmenį padaryti nusikalstamą veiką. *Provokacija* – tai spaudimas, aktyvus skatinimas ar kurstymas padaryti nusikalstamą veiką apribojant asmens veiksmų pasirinkimo laisvę, jei dėl to asmuo padaro ar kėsinaisi padaryti nusikalstamą veiką, kurios prieš tai neketino daryti. Provokaciniais veiksmais apribojama asmens veiksmų pasirinkimo laisvė ir dėl to asmuo padaro ar kėsinaisi padaryti nusikalstamą veiką, kurios prieš tai neketino daryti. Provokacija kaip veika gali pasireikšti kito asmens lenkimu padaryti konkrečią nusikalstamą veiką jį įtikinėjant, grasinant,

šantažuojant, prašant ar naudojant kitus veiksmus, palaužiančius asmens valią ir lemiančius jo apsisprendimą elgtis nusikalstamai. Nusikalstamą veiką imituojančiais veiksmais negali būti kurstomas ar provokuojamas naujo nusikaltimo darymas, negali būti kurstoma padaryti nusikalstamą veiką, kurią asmuo tik rengė ir tokius veiksmus nutraukė. Ši nusikalstama veika asmens tęsiama be ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų ar šių įstaigų slaptųjų kriminalinės žvalgybos dalyvių pastangų.

Asmenys, atliekantys nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus

Asmuo, atlikęs nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, laikomas vykdžiusiu teisės saugos institucijos užduotį pagal Lietuvos Respublikos BK 32 straipsnį ir negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už tų veiksmų atlikimą.

Asmuo, kuriam leidžiama atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, privalo būti supažindintas su ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, kurioje nurodomi konkretūs veiksmai, kuriuos leidžiama tam asmeniui atlikti, ir Lietuvos Respublikos BK 32 straipsnio bei Lietuvos Respublikos BPK 158 ir (ar) 159 straipsnių nuostatomis. Šis asmuo taip pat informuojamas apie nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų nutraukimą, kai šie veiksmai nutraukiami nepasibaigus terminui. Asmenį supažindinus su ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, taip pat ir pranešus apie nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų nutraukimą, surašomas protokolas.

Kai tyrimas atliekamas dėl sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo ir yra kiti Lietuvos Respublikos BPK numatyti pagrindai, ikiteisminio tyrimo pareigūnams arba Lietuvos Respublikos BPK 158 straipsnio 6 dalyje numatytais atvejais ir kitiems asmenims, atlikusiems tyrimą Lietuvos Respublikos BPK 158 straipsnio nustatyta tvarka, gali būti suteiktas anonimiškumas.

Sprendimas dėl anonimiškumo taikymo priimamas Lietuvos Respublikos BPK 200 straipsnyje nustatyta tvarka. Tokiu atveju tyrimo veiksmų protokolai ir kiti bylos dokumentai turi būti surašomi Lietuvos Respublikos BPK 201 straipsnyje nustatyta tvarka. Anonimiškumas esant pagrindui gali būti suteiktas jau prokuroro kreipimosi į ikiteisminio tyrimo teisėją su prašymu metu. Anonimiškumas esant pagrindui

gali būti suteiktas ir vėliau, atlikus tyrimo veiksmus ir surašant tyrimo veiksmų protokolus ar kitus bylos dokumentus. Ikiteisminio tyrimo pareigūną ar kitą asmenį, kuriam taikomas anonimiškumas, supažindinus su ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi leisti atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus ir pranešus apie šių veiksmų nutraukimą, protokolas taip pat turi būti surašomas Lietuvos Respublikos BPK 201 straipsnyje nustatyta tvarka.

Ypatingais atvejais, kai nėra kitų galimybių nustatyti nusikaltimus darančius asmenis, Lietuvos Respublikos BPK nustatyta tvarka nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus gali atlikti ir asmenys, kurie nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Tai gali būti slaptai bendradarbiaujantys asmenys KŽĮ nustatyta tvarka.

Pasirengimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus. Kriminalistiniu požiūriu nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų atlikimas atitinka *slaptos taktinės operacijos požymius*²³⁸.

Ši operacija visada yra iš anksto planuojama, suderinami visų jos dalyvių veiksmai, t. y. numatomi visi ikiteisminio tyrimo veiksmai arba procesinės prievartos priemonės, jų atlikimo taktiniai ypatumai, išsprendžiami kiti organizaciniai klausimai. Būtina pažymėti, kad sankcionuojant veiksmus, neįmanoma apibrėžti atliekamų konkrečių veiksmų ribų, turinio, atlikimo mechanizmo, nes tai lemia nuolat kintančios objektyvios ir subjektyvios konkrečios tiriamų nusikaltimų aplinkybės, ypač įtariamų asmenų elgesys.

Planuojant sulaikymo operacijas, svarbiausia yra sulaikytųjų asmeninės charakteristikos ir elgesio ypatumai, būsimos sulaikymo vietos požymiai ir teritoriniai ypatumai, palankiausios sulaikymo vietos parinkimas. Jeigu tai bus *atvira vietovė*, ruošiantis sulaikyti asmenį, būtina išanalizuoti tipografinius duomenis, transporto judėjimo maršrutus miesto teritorijoje. Jeigu pasirenkama *uždara patalpa*, būtina iš anksto susipažinti su patalpų išsidėstymo ypatumais, numatyti galimas asmens ar nusikaltimo dalyko (pvz., narkotinių arba psichotropinių medžiagų) paslėpimo vietas.

²³⁸ Išsamiau apie kriminalistines taktines operacijas skaitykite: Burda, R., *supra* note 2, p. 35–39.

Plane turi būti numatyta: operacijos tikslai (pvz., sulaikyti su įkalčiais, užkardyti narkotinių medžiagų gamybos procesą ir pan.); jos atlikimo laikas ir vieta; operacijos dalyvių skaičius ir jų funkcijos; operacijos metu taikomi metodai ir priemonės, jų eiliškumas, jeigu sulaikytieji bandys priešintis policijos pareigūnams arba nuo jų bėgti; maskavimo priemonės ir drabužiai, specialiosios priemonės ir ginklai, tarnybinių šunų naudojimo galimybės, vieta, į kurią bus pristatyti sulaikyti asmenys, atlikus sulaikymo operaciją, kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo tvarka.

Asmens sulaikymo momentas parenkamas atsižvelgiant į gautą informaciją, kad pas sulaikytą asmenį bus rasta, pvz., narkotinių arba psichotropinių medžiagų ir kitų kriminalistinių objektų, tiesiogiai susijusių su imituojančiais nusikaltimais. Kelių asmenų sulaikymo eiliškumas priklauso nuo to, kokie įrodymai bus rasti pas kiekvieną iš jų konkrečiai. Atsižvelgiama ir į tai, kokia yra organizuotoje nusikaltėlių grupuotėje susiklosčiusi psichologinė atmosfera. Kartais asmens sulaikymo faktą tikslingai slėpti nuo kitų šios neteisėtos veiklos dalyvių. Šis sulaikymo momentas svarbus ir ta prasme, kad galima numatyti, kuris iš kelių sulaikytų asmenų duos teisingus parodymus sulaikius.

Asmens sulaikymo rezultatas priklauso nuo sulaikymo grupės narių informuotumo, jų gebėjimų laiku numatyti sulaikytojo elgesį ir priimti sprendimus, užkertančius kelią įvairiems nenumatytiems įvykiams. Visais atvejais taktiniai sulaikymo būdai turi garantuoti, kad nebus sunaikinti nusikaltimo pėdsakai, priemonės ar įrankiai, pasikėsinimo dalykas (pvz., narkotinės medžiagos) ir kiti objektai, o sulaikytasis neturės galimybės susitarti su kitais sulaikytais asmenimis, kaip elgtis ikiteisminio tyrimo metu.

Nusikalstamą veiklą imituojančių veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimo bei panaudojimo pagrindai

Neabejotinai labai svarbu atliekant konkrečius ikiteisminio tyrimo veiksmus ar kitas procesines prievartos priemones, tiesiogiai susijusias su nusikalstamos veiklos imitavimo veiksmais, viską tinkamai užfiksuoti. Protokolas rašomas atlikus šiuos veiksmus arba gali būti rašomas ir nepasibaigus ikiteisminio tyrimo teisėjo sankcijos terminui, jei gautus duomenis būtina panaudoti ikiteisminio tyrimo metu.

Protokolas rašomas ir tais atvejais, kai atlikus šiuos veiksmus reikšmingų ikiteisminiam tyrimui duomenų negauta.

Atlikus neviešo pobūdžio ikiteisminio tyrimo veiksmus, numatytus Lietuvos Respublikos BPK 154, 158 ir 159 straipsniuose, protokolas rašomas pagal taisykles, nustatytas Lietuvos Respublikos BPK 179 straipsnyje, o jei taikomas anonimiškumas ar atlikus slaptą sekimą, ir pagal taisykles, nustatytas kodekso 201 straipsnyje. Protokolus turi surašyti ikiteisminio tyrimo pareigūnai, kurie tuos veiksmus atliko ir gali patvirtinti gautų duomenų autentiškumą ir tikrumą.

Atlikus nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, protokole išdėstomi tik tyrimui reikšmingi duomenys: pateikiamas apibendrintas šių veiksmų aprašymas ir rezultatai, o jei buvo daromas garso įrašas – pažodžiui tiksliai užfiksuotas pokalbio turinys (ta kalba, kuria vyko pokalbis), nurodant pokalbio dalyvius. Jei pokalbis vyko ne lietuvių kalba, padaromas protokolo dalies vertimas į lietuvių kalbą. Protokole, be kitų duomenų, išvardytų Lietuvos Respublikos BPK 179 straipsnyje, turi būti nurodytas tyrimo veiksmų atlikimo laikas. Taip pat protokole turi būti nurodytas konkrečių ikiteisminiam tyrimui reikšmingų duomenų gavimo laikas. Prie protokolo pridedama: nuotraukos, negatyvai, skaitmeninės informacijos laikmenos, garso, vaizdo įrašai ir kiti techninių priemonių panaudojimo rezultatai.

Nusikalstamos veikos imitavimo veiksmų metu padarytų vaizdo ir garso įrašų originalai paprastai laikomi prie baudžiamosios bylos. Jei originalių vaizdo ir garso įrašų pridėti prie baudžiamosios bylos nėra techninių galimybių (pvz., garso ir vaizdo įrašai, padaryti pirminio skaitmeninio įrašymo įrenginio kaupiklyje ar elektroniniame įrenginyje naudojamame informacijos kaupiklyje), daroma šių įrašų kopija, apie tai nurodoma protokole. Jeigu originalūs įrašai nėra naikinami ir nėra pridedami prie baudžiamosios bylos, protokoluose nurodoma jų laikymo vieta. Įrašų kopijos gali būti daromos ir kitais atvejais, tačiau tik prokuroro rašytiniu leidimu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo sutikimu Lietuvos Respublikos BPK nustatyta tvarka. Ikiteisminio tyrimo kontrolės byloje turi būti duomenys apie tokių įrašų kopijų darymą, perdavimą ir saugojimo vietą.

11.2. Kontroliuojamo gabenimo atlikimo taktiniai ypatumai

Kontroliuojamojo gabenimo esmė, tikslai ir rūšys. Kontroliuojamojo gabenimo metodas taikomas bendradarbiaujant užsienio šalims tarptautiniu lygiu²³⁹. Jos, prireikus taikyti šį specialų metodą, sudaro dvišales ar daugiašales sutartis arba susitarimus. Jei sutartis arba susitarimas nesudaryti, sprendimai tarptautiniu lygiu taikyti tokius specialius tyrimo metodus primami atsižvelgiant į kiekvieną atskirą atvejį ir prireikus – į finansinius susitarimus ir sutarties sąlygas, į suinteresuotų valstybių (konvencijos šalių) vykdomą jurisdikciją. Tokios sutartys ar susitarimai sudaromi ir įgyvendinami nuosekliai laikantis valstybių suverenios lygybės principo, vykdomi nenukrypstamai laikantis tų sutarčių ar susitarimų sąlygų. Sprendimai taikyti kontroliuojamojo gabenimo metodą tarptautiniu lygiu gali suinteresuotų valstybių (konvencijos šalių) sutikimu apimti tokius metodus kaip: prekių susekimas ir leidimas jas gabenti nepakeistas arba jų paėmimas ar visų arba dalies pakeitimas kitomis. Kontroliuojamasis gabenimas, kaip procesinės prievartos priemonės metodas, taikomas kontrabandos byloje. Tačiau tokio gabenimo atvejai Lietuvoje tiriant kontrabandą yra pavieniai. Jie buvo atlikti daugiausia dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrabandos.

Kontroliuojamasis gabenimas – veiksmingas nusikalstamų veikų tyrimo informacijos rinkimo būdas, kuriuo galima kontroliuoti kontrabandos subjektų sulaikymo eigą, apsaugoti nuo priešlaikinio liudytojų atskleidimo, kontrabandos dalyko sunaikinimo ir kt.

Pagrindiniai jo tikslai:

- nustatyti ir sulaikyti kontrabandos subjektus;
- demaskuoti ir išskaidyti organizuotas grupes arba nusikalstamus susivienijimus, užsiimančius kontrabanda;
- pagerinti tyrimo kokybę, išaiškinti dar nežinomus, aukštesnio lygio kontrabandos subjektus (pvz., organizatorius);
- gauti papildomų duomenų, būtinų greitam ir išsamiam nusikalstamos veikos ikiteisminiam tyrimui;
- gauti įrodomosios reikšmės duomenis apie įtariamųjų sąmoningą nusikalstamą veiklą;

²³⁹ Latauskienė, E.; Matulienė, S. Kontroliuojamasis gabenimas – de lege lata, procesinė prievartos priemonė – de lege ferēnda. *Jurisprudencija*. 2006, 1(79): 59-64.

- nustatyti kontrabandos gabenimo būdus ir saugojimo vietas;
- aptikti papildomą kontrabandą;
- patvirtinti galutinį kontrabandinių prekių vartotoją (užsakovą).

Taikyti kontroliuojamąjį gabenimą galima:

1) atliekant procesinius veiksmus, kai priimta atitinkama teisėjo ar teismo nutartis (pagal Lietuvos Respublikos BPK), taikymo subjektai: a) ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnai ir b) kiti asmenys²⁴⁰;

2) atliekant kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdus, juos sankcionavus (pagal KŽĮ), taikymo subjektai: a) kriminalinės žvalgybos subjektai ir b) kriminalinės žvalgybos subjektai kartu su kriminalinės žvalgybos slaptaisiais dalyviais (pvz., kai atliekamas kompleksas kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdų – kontroliuojamasis gabenimas ir nusikalstamos veikos imitacijos modelis).

Kontroliuojamojo gabenimo rūšys:

1) kontroliuojamasis gabenimas, įtraukiant bendradarbiaujančius kontrabandos subjektus. Jį galima atlikti, kai: a) kontrabandos subjektas sutinka bendradarbiauti, pristatant kontrabandos dalyką į paskirties vietą sulaukius pasienyje; b) kontrabandos subjektas, nustatytas kito tyrimo metu, sutinka bendradarbiauti pristatant kontrabandos dalyką į paskirties vietą; c) pats ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kiti asmenys (pagal KŽĮ kriminalinės žvalgybos subjektai ar slaptieji kriminalinės žvalgybos dalyviai) atlieka kontroliuojamąjį gabenimą arba lydi pažeidėją (kontrabandos subjektą);

2) neakivaizdi palyda – tai kontroliuojamasis gabenimas, kai kontrabandos dalyką toliau leidžiama gabenti į paskirties vietą prižiūrint teisėsaugos institucijų pareigūnams ir nedalyvaujant bendradarbiaujančiam asmeniui, kai: a) kontrabandos dalyką aptinka muitinio patikrinimo metu apie tai nežinant kontrabandos subjektui; b) transportuotojas gali žinoti arba nežinoti apie kontrabandą;

3) praleidimas – kai kontrabandos dalykas gabenamas per šalį tranzitu į kitą šalį arba į paskirties vietą šalies viduje; atliekant tarptautinį kontroliuojamąjį gabenimą arba turint išankstinių duomenų apie tokio

²⁴⁰ Asmenys, kurie nėra ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnai, kontroliuojamąjį gabenimą gali atlikti tik ypatingais atvejais, jeigu ikiteisminio tyrimo metu nėra kitų galimybių nustatyti nusikaltimus darančius asmenis.

krovinio tikslų gabenimo laiką, paskirties vietą ir kt., kurį gali inicijuoti kriminalinės žvalgybos subjektas; arba tai gali būti sulaikymo arba tyrimo užsienyje rezultatas.

Kontroliuojamasis gabenimas galimas per sausumos sienos kirtimo punktus; oro (keleiviai arba įgula; oru gabenami kroviniai) ir jūrų uostus (keleiviai arba įgula, jūrinių konteinerių importas (eksportas)); transporto priemonių importas (eksportas); tarptautiniu paštu.

Kontroliuojamojo gabenimo organizavimo ir įgyvendinimo etapai:

- kontrabandos sulaikymas, neatidėliotinų tyrimo veiksmų atlikimas arba (ir) ikiteisminio tyrimo tyrėjų, kriminalinės žvalgybos subjektų bendradarbiavimas siekiant atlikti kontroliuojamąjį gabenimą;
- kontrabandos subjekto sutikimas bendradarbiauti²⁴¹;
- kontrabandos paskirties vietos, kitų objektyviosios pusės duomenų nustatymas;
- įtariamųjų grupės nustatymas, duomenų apie juos surinkimas;
- pasirengimas kontroliuojamajam gabenimui, veiksmų „sankcionavimas“;
- kontroliuojamojo gabenimo vykdymas;
- įtariamųjų sulaikymas su įkalčiais.

Pareigūnas, sulaikęs kontrabandą, turi greitai priimti sprendimą dėl kontroliuojamojo gabenimo metodo taikymo, nes laikas yra vienas iš svarbiausių veiksnių, leidžiančių sėkmingai taikyti šį tyrimo metodą. Nemažai laiko reikia procesiniams (ir neprocesiniams) veiksams atlikti, teisminėms nutartims, leidžiančioms atlikti kontroliuojamąjį gabenimą ir kitus, šio metodo sėkmingam taikymui užtikrinti būtinus procesinius veiksmus (elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę ir įrašų darymą, slaptą sekimą ir kt.), gauti. Būtina numatyti – šio taikyto metodo naudą tolesniam tyrimui (teisinė perspektyva): a) numatyti ikiteisminio tyrimo tikslus; b) sekimo galimybes (surinkti ir išanalizuoti duomenis apie kontrabandos subjektus, jų gyvenamąsias, lankymosi ir darbo vietas; c) kontroliuojamo gabenimo maršrutą; krovinio pristatymo vietą; d) gali-

²⁴¹ Šio etapo gali ir nebūti, kai kontrabandos subjektas nesutinka bendradarbiauti arba jam nežinoma apie kontrabandos sulaikymą.

mus kontrabandos organizatorių kontraveiksmus ir pan.); e) sutelkti pareigūnų pajėgas (kontroliuojamojo gabenimo specialistus, technikus, sekimo padalinio pareigūnus, ikiteisminio tyrimo tyrėjus ir kt.); f) pasirūpinti transporto ir technikos priemonėmis ir kt.

Šis metodas gali būti taikomas tik tais atvejais, kai be jo negalima pasiekti reikiamų baudžiamojo proceso tikslų. Jo taikymas turi būti nedelsiant nutrauktas, kai tai tampa nereikalinga ikiteisminiam tyrimui. Asmeniui (asmenims), kuriems buvo taikytas kontroliuojamasis gabenimas jiems nežinant, baigus jį taikyti turi būti apie tai pranešta. Pranešti būtina iškart, kai tik įmanoma tai padaryti nepakenkiant ikiteisminio tyrimo sėkmei (Lietuvos Respublikos BPK 161 str. 1 d.). Pranešime asmeniui nurodoma tik tai, kad ikiteisminio tyrimo metu jo atžvilgiu buvo taikyta procesinė prievartos priemonė pagal Lietuvos Respublikos BPK 158 straipsnį, kurios metu buvo atliktas kontroliuojamasis gabenimas.

Duomenys, gauti atliekant kontroliuojamąjį gabenimą, gali būti panaudoti:

- atskirų nusikalstamų veikų rūšių ikiteisminiame tyrime;
- sprendžiant KŽĮ 4 straipsnyje numatytus uždavinius.

Pagal KŽĮ atliekant kontroliuojamąjį gabenimą, gautą informaciją tyrėjas gali panaudoti kaip kriminalinės žvalgybos informaciją tiriant nusikalstamas veikas. Šia informacija ikiteisminio tyrimo tyrėjas gali pagal tam tikrus susitarimus keistis su kitomis valstybėmis, institucijomis, tarnybomis ir kt. Lietuvos Respublikos BPK nustatyta tvarka ji gali būti pagrindas pradėti konkrečios nusikalstamos veikos ikiteisminį tyrimą ir baudžiamąjį persekiojimą asmens(-ų) atžvilgiu.

11.3. Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir rezultatų panaudojimas

Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės bei įrašų darymo esmė. Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas – procesinė prievartos priemonė, kurią taikant įstatymo nustatyta tvarka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras gali klausytis asmenų pokalbių, perduodamų elektroninių ryšių tinklais, daryti jų įrašus, kontroliuoti kitą elektroninių

ryšių tinklais perduodamą informaciją, ją fiksuoti, kaupti ir panaudoti, siekdami nustatyti reikšmingas aplinkybes nusikalstamai veikai tirti.

Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės, jos fiksavimo ir kaupimo samprata telefoninių pokalbių klausymo kontekste apima tiek laidinio ryšio telefonu, tiek radiotelefonu, mobiliojo ryšio telefonu, palydovinio ryšio telefonu ir visais kitais telefono aparatais perduodamos verbalinės informacijos klausymą, fiksavimą ir kaupimą bei kitokį informacijos gavimą, o papildomi veiksmai yra informacijos kontrolė ir fiksavimas kitomis priemonėmis, reiškiamomis ne verbalinėmis formomis, pvz., kompiuterinių įrenginių, faksimilinių aparatų kontrolė, asmens buvimo vietos nustatymas realiame laike.

Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės ir įrašų darymo tikslai:

- nustatyti byloje įrodinėtinas aplinkybes;
- nustatyti tarpinius faktus;
- surasti kitas įrodomąsias aplinkybes;
- patikrinti kitų įrodomųjų aplinkybių tikrumą ar išsamumą;
- patvirtinti arba paneigti tiriamas versijas;
- vykdyti paiešką asmens, įtariamo nusikalstamos veikos padarymu.

Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės bei įrašų darymo organizaciniai pagrindai. Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolei ir įrašų darymui ypač būdingas informacijos laiku gavimo principas, nes dažnai pavėluota ar pasenusi informacija kriminalinės žvalgybos požiūriu yra nenaudinga ir neveiksminga, kokia ji būtų buvusi, jei būtų gauta laiku. Todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi siekti, kad informacijos, gaunamos ir perduodamos elektroninių ryšių tinklais, kontrolė ir įrašų darymas juos pasiektų laiku, nes tai yra vienas pagrindinių sėkmingo ikiteisminio tyrimo organizavimo bei įgyvendinimo veiksnių.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje ar prokuroro nutarime klausytis asmenų pokalbių, perduodamų elektroninių ryšių tinklais, daryti jų įrašus, kontroliuoti kitą elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją ir ją fiksuoti, taip pat kaupti turi būti nurodyta:

- 1) turimi duomenys apie asmenį, prieš kurį veiksmai turi būti atlikti;

- 2) duomenys, kuriais pagrindžiama būtinybė atlikti Lietuvos Respublikos BPK 154 straipsnio 1 dalyje numatytus veiksmus;
- 3) konkretūs Lietuvos Respublikos BPK 154 straipsnio 1 dalyje numatyti veiksmai, kuriuos leidžiama atlikti;
- 4) veiksmų trukmė.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą pagal nusikaltimo faktą, jį padaręs asmuo dažnai žino apie ikiteisminio tyrimo pradėjimą ir gali stengtis sunaikinti įkalčius ir neišsiduoti, todėl paprastai toks asmuo apie savo veiklą stengiasi nešnekėti, o juo labiau elektroninio ryšio priemonėmis. Dar didesnio atsargumo bendraudamas telefonu asmuo ims, jei ikiteisminis tyrimas yra pradėtas jo atžvilgiu. Tokiais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnui sunku teisingai suvokti informaciją, gaunamą kontroliuojant elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją ir darant įrašus, nes šis asmuo gali bandyti tyčia suklaidinti bylos tyrėją, specialiai teikti klaidinančią informaciją, tuo tarpu ikiteisminio tyrimo pareigūno galimybės ją greitai, Baudžiamojo proceso kodekse numatyta tvarka patikrinti yra labai ribotos.

Asmenys, kurių telefoninių pokalbių yra klausoma dažnai, vartoja tam tikrus specifinius terminus, žargonus. Dažnai juose atsispindi ne tik nusikaltėlio intelektinis lygis, bet ir sąsajos su vykdoma nusikalstama veikla. Ikiteisminio tyrimo metu arba teisme tokie žargonai gali būti paaiškinti įtariamajam priimtina linkme, terminais, todėl tokių žargonų aiškinimas sukelia tam tikrų nesklandumų įrodinėjimo procese.

Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės ir įrašų darymo eigos bei rezultatų fiksavimo ir vertinimo rekomendacijos. Dėl telefoninių pokalbių ir kitos elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos turinio kontrolės fakto ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo surašyti protokolą. Protokole ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi išdėstyti tik tyrimui reikšmingą duomenų bei garso įrašo turinį. Tyrimui reikšmės neturintys garso įrašai, kurie nėra bendroje laikmenoje su reikšmingais bylai įrašais, prie bylos nepriedami ir tuoj pat prokuroro nutarimu sunaikinami surašius atitinkamą aktą.

Tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnas, tiek prokuroras, prieš pateikdami teismui elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės bei įrašų darymo metu gautą informaciją, turi nustatyti pateikiamos

informacijos liečiamumą, kuris apibūdinamas kaip turinio ryšys su įrodinėjimo dalyku ar kitais duomenimis, turinčiais reikšmės teisingam bylos išsprendimui.

Duomenys, gauti elektroninių ryšių tinklais, perduodamos informacijos kontrolės metu yra tiek įrodomojo, tiek orientacinio pobūdžio. Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės metu gautų duomenų rezultatus ikiteisminio tyrimo metu tyrėjai gali panaudoti priimant procesinius ir taktinius sprendimus.

Faktiniai duomenys, gauti elektroninių ryšių tinklais perduodamos kontrolės bei jų įrašų darymo metu, turi įrodomąją galią tiek tiriamos nusikalstamos veikos, tiek neteisėtų veiksmų, darant įtaką proceso dalyviams neduoti ar duoti melagingus parodymus, kontekste. Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės metu gautus duomenis rekomenduojama panaudoti atliekant baudžiamojo proceso dalyvių *apklausas*. Tokiais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas prieš apklausą disponuoja tokia informacija, jis gali numatyti apklausiamojo poziciją apklausos metu, pateikti kontrolinius klausimus, t. y. vadovautis „netikėtumo principu“ ir tokiu būdu valdyti situaciją apklausos metu, taip pat daryti įtaką ikiteisminio tyrimo eigai. Duomenys, gauti elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės metu, tyrėjui padeda geriau pažinti apklausiamojo asmenybę ir tokiu būdu apklausos metu pritaikyti efektyviausią apklausos taktikos metodą. Be to, gauti duomenys leidžia nuspėti apklausiamojo poelgius, reakciją būsimos apklausos metu, taip pat nuspėti galimą apklausiamojo susitarimą su kitu ikiteisminio tyrimo proceso dalyviu ir dar kartą įspėti liudytoją dėl melagingų parodymų davimo bei numatytos atsakomybės už juos.

Duomenys, gauti telefoninių pokalbių kontrolės bei jų įrašų darymo metu, tyrėjui gali atskleisti įtariamojo melagingų parodymų davimo motyvus (grasinimai, šantažas, papirkimas ir pan.), turimi duomenys parodo įtariamojo priklausomybę nusikalstamam susivienijimui, jo ryšius su kitais nariais bei duotų parodymų patikimumą.

Faktiniai duomenys, gauti telefoninių pokalbių kontrolės bei jų įrašų darymo metu, turi įrodomąją galią tiek tiriamos nusikalstamos veikos, tiek neteisėtų veiksmų, darant įtaką proceso dalyviams neduoti ar duoti

melagingus parodymus, kontekste. Telefoninių pokalbių kontrolė yra ne mažiau naudinga norint užtikrinti liudytojų ar kitų ikiteisminio tyrimo metu bendradarbiaujančių asmenų saugumą. Tokiu būdu galima nustatyti skambinusio asmens telefono numerį, sulaikyti asmenį, darantį poveikį liudytojui ar kitais būdais identifikuoti ir užkardyti asmens, darančio poveikį, veiksmus.

Atliekant *akistatą* tarp tų asmenų, kurie tvirtina, jog nepažįsta vienas kito, tyrėjas gali pateikti telefoninių pokalbių įrašus, kuriuose įrašytas jų tarpusavio pokalbis, ir paprašyti paaiškinti pateikto pokalbio turinio esmę, taip paneigdamas melagingus parodymus.

Norint nustatyti ir *atlikti asmens, kuris padarė nusikalstamą veiką, paiešką*, tyrėjas gali panaudoti duomenis, kurie buvo gauti telefoninių pokalbių kontrolės ir jų įrašų darymo metu šiais atvejais:

- sudaryti tokias sąlygas, kad ieškomas asmuo pradėtų ieškoti ryšių su nusikaltimo bendrininkais, giminaičiais ar lankytusi ikiteisminio tyrimo pareigūnams žinomose vietose;
- tikslinių paieškos priemonių atlikimas vietose, kuriose yra ribojama asmens judėjimo laisvė;
- sąlygų, kliudančių paslėpti nusikaltimo pėdsakus, sudarymas;
- bendrininkų polinkis bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis, siekiant padėti nustatyti paieškomo asmens buvimo vietą;
- įtariamojo polinkis prisipažinti dėl nusikaltimo padarymo asmenims, laikantiems jį autoritetu;
- paieškos priemonių atlikimas vietose, kuriose gali pasirodyti ieškomas asmuo.

Atliekant elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę ir klausantis telefoninių pokalbių, gaunama informacija ne visada gali atspindėti realybę, tai yra sunku ikiteisminio tyrimo tyrėjui ar prokurorui nustatyti, ar įrašytas balsas yra konkretaus asmens. Tokiais atvejais rekomenduojama atlikti *fonoskopinį* asmens balso ar įrašyto pokalbio turinio autentiškumo *tyrimą* arba organizuoti ir pavesti ekspertams atlikti *fonoskopinę ekspertizę*.

Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės ir įrašų darymo metu gauta informacija baudžiamajame procese gali būti

ties kaltinantis, ties teisinantis įrodymas, todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, prieš nutardami, kokius telefoninių pokalbių įrašus ir kitokią surinktą informaciją, naudojantis elektroninių ryšių tinklais, reikia pateikti teismui, turi įvertinti tai, kad baudžiamosios bylos nagrinėjimo objektyvumą lemia tiek teisančių, tiek kaltinančių įrodymų visuma.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokia nusikalstamos veikos imitavimo esmė atskleidžiant ir ištiriant nusikaltimus?
2. Kokie yra teisiniai ir faktiniai nusikalstamos veikos imitavimo veiksmų atlikimo pagrindai?
3. Kodėl nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai suprantami kaip slapta taktinė operacija?
4. Kokie dar gali būti atliekami procesiniai veiksmai ar procesinės prievartos priemonės įgyvendinant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus?
5. Kokia yra kontroliuojamojo gabenimo paskirtis atskleidžiant ir tiriant nusikaltimus?
6. Kokie yra kontroliuojamojo gabenimo įgyvendinimo etapai?
7. Kokie yra teisiniai ir faktiniai elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės ir įrašų darymo atlikimo pagrindai?
8. Kokios yra pagrindinės nusikalstamos veikos imitavimo veiksmų, kontroliuojamojo gabenimo ir elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės bei įrašų darymo eigos ir rezultatų fiksavimo formos ir būdai?
9. Kokią įtaką turi nusikalstamos veikos imitavimo veiksmų, kontroliuojamojo gabenimo ir elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės bei įrašų darymo rezultatai nusikaltimų įrodinėjimo procese?

Rekomenduojama literatūra:

1. Burda, R. *Kriminalistikos taktika*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001.
2. Goda, G. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio kaip teisėto tyrimo veiksmo atskyrimas nuo draudžiamo provokavimo daryti nusikalstamą veiką. *Teisė*. 2009, 73.
3. Latauskienė, E.; Matulienė, S. Kontroliuojamasis gabenimas – de lege lata, procesinė prievartos priemonė – de lege ferēnda. *Jurisprudencija*. 2006, 1 (79).

4. Latauskienė, E. *Nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, ikiteisminio tyrimo metodikų koncepcija: teorinis modelis ir kriminalistinės galimybės*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). Vilnius: LTU, 2004.
5. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies <...> ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198-1 straipsnio 1 bei 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios. 2000, Nr. 80-2423.
7. Lipnickas, E. Kriminalistinis neviešo tyrimo veiksmų integracijos į Lietuvos baudžiamąjį procesą vertinimas. *Jurisprudencija*. 2005, 76 (68).
8. Pakštaitis, L. Nusikalstamą veiką imituojančio elgesio modelio taikymas tiriant kyšininkavimo nusikaltimus. *Jurisprudencija*. 2001, 23 (15).
9. Гаврилин, Ю. В.; Дубоносов, Е. С. *Использование контроля и записи телефонных и иных переговоров в раскрытии и расследовании преступлений*. Учебное пособие. Москва, 2003.

2 DALIS

**KRIMINALISTINĖ
NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ
TYRIMO METODIKA**

12 SKYRIUS

KRIMINALISTINĖS NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMO METODIKOS TEORINIAI PAGRINDAI

12.1. Nusikalstamų veikų tyrimo metodikos samprata

Kriminalistikos mokslo sistemoje nusikalstamų veikų tyrimo metodika yra savarankiška šio mokslo dalis. Kriminalistikos metodika yra kriminalistikos skyrius, jungiantis kriminalistikos technikos ir taktikos nuostatas, atsižvelgiant į konkrečios nusikalstamų veikų rūšies tyrimo sąlygas ir uždavinius, kurių sudaro mokslinių nuostatų ir jų pagrindu rengiamų nusikalstamų veikų tyrimo bei profilaktikos organizavimo ir įgyvendinimo rekomendacijų sistema.

Terminas „metodika“ yra kilęs iš graikų kalbos žodžio *methodike* ir reiškia „būdų, taisyklių visumą kuriam nors darbui gerai atlikti“²⁴². „Kriminalistikoje nusikalstamų veikų tyrimo metodika telkia kriminalistines žinias, rekomendacijas, kurias galima panaudoti tiriant ir atskleidžiant konkrečias nusikalstamų veikų rūšis“²⁴³.

Kriminalistikos metodika – bene labiausiai kintanti kriminalistikos dalis, kuri suvokiama kaip mokslinių teiginių ir jų pagrindu kuriamų nusikalstamų veikų tyrimo organizavimo, įgyvendinimo bei kelio joms užkirtimo rekomendacijų sistema.

Kriminalistikos metodika, kaip savarankiška kriminalistikos mokslo dalis, tokia, kokia ji yra dabar, susiformavo ne iš karto. Kriminalistikos metodikos, kaip savarankiškos kriminalistikos mokslo sistemos dalies, sąvoka pirmą kartą buvo pateikta 1935 m. išleistame kriminalistikos vadovėlyje. Jame teigiama, kad „atskiroji metodika tiria tuos specifinius atskirų nusikalstamų veikų rūšių ypatumus, kuriais skiriasi šių nusikalstamų veikų tyrimas, pvz., nužudymų tyrimo metodika tiria tuos būdus, kurie, remiantis bendromis kriminalistinės technikos ir taktikos

²⁴² Vaitkevičiūtė, V., *supra* note 123, p. 635.

²⁴³ *Криминалистика*. Учеб. пособие. А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. Под ред. А. В. Дулова. Минск: Экоперспектива, 1996, с. 28.

taisyklėmis, gali būti naudojami atsižvelgiant į šių nusikalstamų veikų ypatumus²⁴⁴.

Kriminalistikos nusikalstamų veikų tyrimo metodika nėra griežtai nustatyta taisyklė, kaip kokioje situacijoje turi elgtis nusikalstamas veikas tiriantis asmuo. Metodika, tyrinédama ir apibendrinédama įvairių nusikalstamų veikų padarymo ypatybes ir specifiką, taip pat remdamasi viso to analize, parengia ir kiekvienu metu tobulina šių nusikalstamų veikų tyrimo metodines rekomendacijas, palengvinančias atitinkamiems asmenims dirbti savo darbą. Visa tai sudaro kriminalistikos metodikos turinį.

Taigi „atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodika yra savarankiška kriminalistikos mokslo dalis, apimanti visą sistemą moksliskai pagrįstų metodinių rekomendacijų, taktinių būdų ir techninių priemonių taikymą, siekiant atskleisti, išaiškinti atskiras nusikalstamų veikų rūšis“²⁴⁵.

Kiekviena nusikalstama veika savo aplinkybėmis ir detalėmis yra individuali ir nepakartojama, todėl negali būti ir visiškai vienodo jų tyrimo proceso. Kiekviena nusikalstama veika, be individualių savybių, turi ir kai kurių bendrų, pasikartojančių bruožų. Šiuos bruožus atspindi nusikalstamos veikos situacija, nusikalstamos veikos būdas, nusikaltėlio asmenybė ir t. t. Tokie bendri bruožai leidžia konkrečias nusikalstamas veikas suskirstyti rūšimis ne tik pagal baudžiamosios teisės charakteristiką, bet ir pagal kriminalistinius požymius. Tuo paremta yra atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodika. Pagal vienos rūšies nusikalstamų veikų bendruosius požymius galima nustatyti baudžiamosios bylos iškėlimo ypatybes, nusikalstamų veikų tyrimo tipines versijas, pirminių ir vėlesnių tyrimo veiksmų pobūdį ir uždavinius, t. y. parengti tos nusikalstamos veikos rūšies tyrimo metodiką.

Kriminalistikos metodikoje yra sutelktos visos kriminalistikos žinios, rekomendacijos, kurias galima taikyti tiriant atskiras nusikalstamų veikų rūšis. Tačiau kriminalistikos metodikos nereikia pervertinti – manyti, kad ją panaudojus, savaime išsprendžiamos tos bylos tyrimo problemos. Tyrimo metodika, moksliskai apibendrinédama atskirų nusikalstamų vei-

²⁴⁴ Вышинский, А. Я. *Криминалистика*. Кн. 1. Техника и тактика расследования преступлений. Москва, 1935, с. 12.

²⁴⁵ Burda, R., *et al.*, *supra* note 13, p. 79.

kų rūšių tyrimo praktiką, tik padeda tyrėjui veiksmingiau ir kryptingiau atlikti savo darbą.

Kriminalistikos nusikalstamų veikų tyrimo metodikos nereikia vertinti kaip mechaniškos ikiteisminio tyrimo veiksmų techninių priemonių ir taktinių būdų sistemos, būtinos sėkmingam nusikalstamos veikos tyrimui. Tyrimo metodika kuria, tobulina atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo modelius, algoritmus, schemas, nusikalstamų veikų tyrėjams suteikia kriminalistinių žinių ir rekomendacijų. Kriminalistikos metodika yra savotiška matrica, kurią būtina pritaikyti atsižvelgiant į konkretaus nusikaltimo sąlygas²⁴⁶.

Kriminalistikos mokslas į kiekvieną nusikalstamą veiką ar jį padariusį asmenį žiūri individualiai, todėl kiekvienos nusikalstamos veikos atskleidimo būdas yra individualus. Tačiau nusikalstamos veikos individualumas ir ikiteisminio tyrimo specifika dar nereiškia, kad nėra bendrų bruožų, būdingų vienos ar kitos rūšies nusikalstamosioms veikoms. Pasikartojantys požymiai leidžia sudaryti atskiras kriminalistines metodikas įvairioms nusikalstamų veikų rūšių grupėms. Tokiu būdu bendrų nuostatų pagrindu gali būti sudaryta visų nužudymų rūšių tyrimo metodika arba tik vaikų nužudymų tyrimo metodika, arba nužudymų, padaromų panaudojant šaunamąjį ginklą, tyrimo metodika; gali būti parengiama visų vagystės rūšių tyrimo metodika arba tik vagysčių iš butų, arba kišenvagysčių tyrimo metodikos.

Kriminalistikos tyrimo metodikoje susiduriama su *kriminalistinės arba metodinės rekomendacijos* terminu. Metodinės rekomendacijos apibrėžiamos kaip moksliskai pagrįsti ir praktiškai patikrinti patarimai (pasiūlymai), kaip organizuoti ir įgyvendinti konkrečios nusikalstamos veikos atskleidimą, tyrimą ir jo kelio užkirtimą. Kiekvieną atskirų nusikalstamų veikų rūšių metodiką sudaro keletas rekomendacinių grupių, formuojančių tarpusavyje susijusių patarimų sistemą, kaip dirbti įvairiomis sąlygomis arba įvairiausiose tyrimo situacijose.

Kriminalistikos metodika tai nėra griežtai nustatyta taisyklė, kaip ir kokioje situacijoje turi elgtis nusikalstamą veiką tiriantis asmuo – kriminalistikos metodika, tyrinėdama ir apibendrindama įvairių nusikalstamų veikų padarymo ypatybes bei specifiką ir remdamasi viso to analize, parengia, taip

²⁴⁶ Россинская, Е. Р. *Криминалистика*. Москва: Юнити-Дана, 1999, с. 239.

pat kiekvienu metu tobulina šių nusikalstamų veikų tyrimo metodines rekomendacines, palengvinančias atitinkamiems asmenims dirbti savo darbą.

Kriminalistikos metodika, kaip savarankiška kriminalistikos sistemos dalis, glaudžiai susijusi su kitomis kriminalistikos sistemos struktūrinėmis dalimis.

Kriminalistikos metodikos ryšiai su bendrąja kriminalistikos teorija, kriminalistikos technika ir taktika gana sudėtingi. Viena vertus, kriminalistikos metodikoje, kaip baigiamajame kriminalistikos mokslo sistemos skyriuje, plačiai naudojamos kitų kriminalistikos skyrių išvados ir nuostatos, kita vertus, – kriminalistikos metodika daro įtaką bendrosios kriminalistinės teorijos, kriminalistinės technikos bei taktikos vystymuisi. Pavyzdžiui, kriminalistinio mokymo apie pėdsakus nuostatos įgyvendinamos nužudymų tyrimo metodikose; dokumentų apžiūros rekomendacijos tiriant ekonominio pobūdžio nusikalstamas veikas kyla iš tokio kriminalistikos technikos skyriaus kaip dokumentotyra; kriminalistikos taktikos parengtos įvykio vietos apžiūros rekomendacijos įgyvendinamos vagysčių tyrimo metodikose ir pan. Savo ruožtu būtinumas parengti veiksmingas tokių itin pavojingų nusikalstamų veikų, kaip įkaitų pagrobimo, serijinių nužudymų ir kt. metodikas, reikalauja iš kitų kriminalistikos sistemos dalių tam tikrų rekomendacijų ir pan.

Bendroji kriminalistikos teorija – kriminalistikos metodikos teorinių ir metodinių nuostatų pagrindas, t. y. atitinkamų teorinių žinių sistemos šioje kriminalistikos dalyje šaltinis. Be abejo, kriminalistikos metodika turi įtakos ir bendrajai kriminalistikos teorijai, kuri turi atitikti kriminalistikos sistemos sudėtinių dalių išsivystymo lygį. Kaip pastebi I. A. Vozgrinas, „negalima suformuluoti nė vienos principinės mokslo nuostatos neatsižvelgiant į kriminalistikos metodikos pasiekimus. Netgi pačios kriminalistikos apibūdinimas nebus išsamus, jeigu jame neatsispindės šio mokslo skyriuose tiriami objektyvios tikrovės dėsninčiai.“²⁴⁷

Kriminalistikos metodika glaudžiai susijusi ir su kriminalistikos technika. Kriminalistikos technika atskleidžia įvairius pėdsakų – rankų, kojų, nusikalstamos veikos įrankių ir kitų pėdsakų – atsiradimo dėsnin-

²⁴⁷ Возгрин, И. А. *Криминалистическая методика расследования преступлений*. Минск: изд. Высшая школа, 1983, с. 89.

gumus, rengia šių pėdsakų fiksavimo bei tyrimo priemones, kurios yra bendro pobūdžio ir gali būti naudojamos tiriant bet kokias nusikalstamas veikas. Tačiau kriminalistikos technika nesprenžia klausimo, pvz., kokie pėdsakai yra būdingi konkretaus tipo nusikalstamai veikai ir pan. Kaip tik šiuos ar panašius klausimus sprendžia atskirų rūšių nusikalstamų veikų tyrimo metodika.

Kriminalistikos taktika, tyrinėjanti ir rengianti racionalius tyrimo organizavimo, planingo nusikalstamų veikų tyrimo ir veiksmingo tyrimo veiksmų atlikimo bei kryptingo duomenų rinkimo taktinius būdus ir rekomendacijas, neduoda atsakymo į, pvz., tokį klausimą: kokios yra išžaginimo bylų liudytojų apklausos ypatybės, ji taip pat nenagrinėja nužudymų, eismo įvykių ar gaisrų bylų įvykio vietos apžiūros ypatumų. Šiuos klausimus sprendžia kriminalistikos metodika.

Kriminalistikos metodikose yra parengiamos atitinkamos rekomendacijos dėl kriminalistinės technikos panaudojimo tam tikromis sąlygomis ir situacijomis, dėl tyrimo organizavimo ir taktinių būdų panaudojimo atsižvelgiant į nusikalstamos veikos sudėtį, jo padarymo būdą ir kitų aplinkybių, turinčių įtakos tyrimui.

Šiuo metu vienas svarbiausių kriminalistikos metodikos uždavinių – rengti atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo kriminalistines rekomendacijas.

Įvairių visuomeninių santykių teisinis reguliavimas ir teisėsaugos institucijų sistemos ir veiklos kaita lemia tai, kad daugelis anksčiau parengtų metodinių rekomendacijų netenkina tyrimo ir teismo institucijų praktinių poreikių, todėl jų veikloje netaikomos. Kaip minėta, pagrindinis šios kriminalistikos dalies uždavinys yra būtinas kriminalistinių mokslinių metodinių žinių ir metodų, kompleksas, padedantis ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir bendradarbiaujantiems kriminalistams atskleisti, tirti, taip pat užkardyti nusikalstamas veikas.

Vienas iš kriminalistinių metodinių rekomendacijų šaltinių yra teisės normos. Kriminalistikos metodikos rengimo teisinis pagrindas yra baudžiamoji teisė ir baudžiamojo proceso teisė. Rengiant atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikas, turi būti vadovaujama baudžiamajame įstatyme įtvirtintais nusikalstamos veikos požymiais bei bau-

džiamojo proceso įstatyme numatyta nusikalstamų veikų tyrimo tvarka. Todėl nusikalstamų veikų tyrimo metodika turi numatyti tokias veiklos taisykles, kurios neleidžia pažeisti įstatymų tyrimo metu ir ypač atliekant tokius procesinės prievartos veiksmus kaip krata, poėmis ir kt. Bet koks nukrypimas nuo teisėtumo reikalavimų bylos tyrimo procese ne tik pažeidžia piliečių interesus, teises, bet ir kliudo nustatyti objektyvią tiesą baudžiamajoje byloje, turi būti vadovujamasi baudžiamajame įstatyme įtvirtintais nusikalstamos veikos požymiais bei baudžiamojo proceso įstatyme numatyta nusikalstamų veikų tyrimo tvarka.

Baudžiamojo proceso teisės vaidmuo kriminalistinėje nusikalstamų veikų tyrimo metodikoje pasireiškia tuo, kad ji nustato bendrą nusikalstamų veikų tyrimo procedūrą. Remiantis šia procedūra sudaroma kriminalistinės atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikos struktūra, kuri atspindi tyrėjo veiksmų eiliškumą ir šių veiksmų turinį kiekviename tyrimo etape. Procesinė procedūra apibrėžia ir privalomus tyrimo veiksmus, o kai kada ir jų eiliškumą. Baudžiamojo proceso teisė apibrėžia tyrimo veiksmus, kuriais įgyvendinamas įrodinėjimo procesas. Todėl nusikalstamų veikų tyrimo metodikos rekomendacijos gali operuoti tik tais tyrimo veiksmais, kurie numatyti Baudžiamojo proceso kodekse. Svarbią reikšmę nusikalstamų veikų tyrimo metodikoms turi ir Baudžiamojo proceso reikalavimas, kad kiekviena nusikalstama veika būtų greitai, visapusiškai ir objektyviai atskleista.

Kriminalistikos metodikos šaltiniai taip pat yra administracinės, darbo, civilinės ir kai kurių kitų teisės šakų normos.

Nusikalstamų veikų tyrimo praktika – tai kriminalistikos metodinių rekomendacijų šaltinis ir kartu jų veiksmingumo kriterijus. Nusikalstamų veikų tyrimo praktikos, kaip metodinių rekomendacijų šaltinio, vaidmuo yra dvejopas: pirma, praktika kelia uždavinius nusikalstamų veikų tyrimo metodikai parengti atskirų nusikalstamų veikų tyrimo metodikas; antra, atskiros nusikalstamų veikų rūšies tyrimo metodikos rengimas pradeda šios grupės nusikalstamų veikų tyrimo praktikos analize, kuri leidžia sukurti metodinių rekomendacijų sistemos formavimo prielaidas, t. y. sukonstruoti kriminalistinę šios rūšies nusikalstamų veikų charakteristiką, nustatyti įrodomosios informacijos formavimosi ir įrodinėjimo proceso dėsningumus.

Kriminalistinių metodinių rekomendacijų šaltinis taip pat yra kriminalistikos mokslas ir visi tie mokslai, su kuriais kriminalistiką sieja tarpusavio ryšiai.

Kriminalistikos mokslo vystymosi tendencijos priklauso nuo kriminalistikos metodologinių pagrindų, reikalingų naujų tyrimų. „Šiuolaikinis kriminalistikos vystymasis yra charakterizuojamas kaip bendrosios kriminalistikos teorijos formavimas, kūrimas ir šiuolaikinių mokslinių techninių priemonių bei informacinių technologijų įdiegimas praktiniame darbe, kovojant su nusikalstamumu, kriminalistikos taktikos būdų tobulinimas, naujų atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikos siūlymas“²⁴⁸.

Atskirų nusikalstamų veikų tyrimo metodikos yra klasifikuojamos labai įvairiai. Pateiksime keletą klasifikacijų.

Pagal santykį su baudžiamuoju įstatymu kriminalistinės metodikos skirstomos į: *tipines* ir *ypatingąsias*. Prie tipinių priskiriamos metodikos, kurios sudarytos pagal nusikalstamų veikų, numatytų Lietuvos Respublikos BK, rūšis (pvz., nužudymų, vagysčių, plėšimų tyrimo metodika ir kt.). Kriminalizavus naujas veikas, išskyla būtinybė parengti atitinkamas naujas atskiras metodikas ir, priešingai, dekriminalizavus veikas, jų tyrimo metodikos praranda prasmę. Tipinių atskirųjų metodikų skaičius turi atitikti esančių nusikalstamų veikų rūšis. Todėl kriminalistikai keliamas uždavinys parengti visas būtinas atskiras metodikas, kurių dar nėra. Prie ypatingųjų priskiriamos atskiros metodikos, kurios yra parengtos ne pagal nusikalstamų veikų, įtvirtintų baudžiamajame įstatyme, rūšis, bet kitais pagrindais. Tokiu pagrindu gali būti nusikalstamos veikos padarymo vieta, nusikaltėlio asmenybė, nukentėjusiojo asmenybė, nusikalstamos veikos padarymo būdas ir kt.

Pagal apimtį atskiros nusikalstamos veikos tyrimo metodikos gali būti *išsamios* ir *sutrumpintos*. Dažniausiai metodinės rekomendacijos rengiamos visam vienos ar kitos rūšies nusikalstamos veikos tyrimo procesui.

²⁴⁸ Щепитко В. Ю. Предмет и природа криминалистики: научные дискуссии и тенденции. Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики. Материалы международной научной конференции (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва: Академия управления МВД России, 2002, с. 203.

Tačiau kartais apsiribojama metodinėmis rekomendacijomis kuriam nors vienam tyrimo etapui organizuoti ir įgyvendinti. Pavyzdžiui, ganėtinai plačiai paplitusios kriminalistinės metodinės rekomendacijos dėl pirminių tyrimo veiksmų atlikimo.

Pagal apimamas nusikalstamų veikų rūšis atskiros metodikos skirstomos į *kompleksines* ir *konkrečias*. Kompleksinės – tai dviejų ar daugiau tarpusavyje susijusių nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikos, pvz., vagysčių ir plėšimų tyrimo metodika ir pan. Konkrečios – tai atskiros, vienos nusikalstamos veikos rūšies tyrimo metodika.

Pagal pateikimo formą kriminalistikos metodikos rengiamos praktinėse ir metodinėse mokymo priemonėse, vadovėliuose, monografijose, disertacijose ir kituose moksliniuose darbuose.

12.2. Atskirų kriminalistikos metodikos sistemos dalių samprata ir turinys

Kriminalistikos metodika, kaip kriminalistikos mokslo dalis, anot daugelio autorių²⁴⁹, susideda iš šių, glaudžiai tarpusavyje susijusių dalių:

- 1) bendrųjų tyrimo metodikos pradmenų (tai teorinė kriminalistikos metodikos dalis);
- 2) konkrečių nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikų.

Pirmąją metodikos sistemos dalį galima suskirstyti į du skyrius:

- 1) nusikalstamų veikų tyrimo metodikos teorijos įvadas;
- 2) atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikos.

Nusikalstamų veikų tyrimo metodikos teorijos įvade nagrinėjami tokie klausimai: nusikalstamų veikų tyrimo metodikos dalykas, sąvoka, sistema, uždaviniai, principai, vystymosi istorija, ryšiai su kitomis kriminalistikos dalimis ir kitais mokslais, būklė kitose šalyse ir kai kurie kiti įvadiniai klausimai. Teoriniai atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikų rengimo pagrinduose teoriniu lygiu nagrinėjami dėsningumai,

²⁴⁹ Plačiau apie tai: Kuconis, P. Nusikalstamų veikų tyrimo metodikos raidos perspektyvos. *Teisė*. 1993, 27: 24; Kurapka, E. Kriminalistikos raidos Lietuvoje tendencijos: mokslas ir praktika. *Jurisprudencija*. 2000, 15 (7): 59; Kuklianskis, S. *Nusikalstamų veikų tyrimo organizavimo pradmenys*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995, p. 15; Palskys, E. *Nusikalstamos veikos ir kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1978, p. 112.

sudarantys nusikalstamų veikų tyrimo metodikos dalyką: kriminalistinių metodinių rekomendacijų šaltiniai, kriminalistinių metodikų rengimo principai, kriminalistinė nusikalstamų veikų charakteristika ir atskiri jos elementai, ikiteisminio tyrimo situacijos, nusikalstamų veikų tyrimo etapai, kriminalistinės operacijos ir kai kurie kiti klausimai.

Atskirų nusikalstamų veikų tyrimo metodikos – tai konkrečių nusikalstamų veikų rūšių tyrimo rekomendacijos, programos, algoritmai. Šios metodikos savo apimtimi ir turiniu yra labai skirtingos. Kiekvienos nusikalstamos veikos tyrime yra pasikartojančių kitų nusikalstamų veikų tyrimų elementų, o tai leidžia parengti nusikalstamų veikų tyrimo metodiką, tiek visų nusikalstamų veikų apskritai, tiek ir atskirų nusikalstamų veikų rūšių (grupių).

Šios atskiros metodikos dar skirstomos į dvi grupes:

- tipines atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikas;
- konkrečias atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikas.

Tipinė metodika – tai iš anksto suformuluotas „trafaretas“, kurio esmę sudaro ikiteisminio tyrimo pareigūno (tyrėjo, prokuroro, tam tikrais atvejais ir ikiteisminio tyrimo teisėjo) veiksmų programa.

Konkrečių nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikų nereikia suprasti kaip mechaniško ikiteisminio tyrimo veiksmų, techninių priemonių ir taktinių būdų, reikalingų sėkmingai iširti vieną arba kitą nusikalstamos veikos rūšį, apibendrinimo. Kalbant apie atskiras metodikas, turime omeny ne tik veiksmingiausias būdus, bet ir kitus panaudojimo metodus, apie tyrimo organizavimo ypatumus, proceso planavimą, tyrimo versijų iškėlimą ir kt. Kriminalistinės metodikos turinys – tai ypatybės, kurių parengimas ir yra atskiros kriminalistikos mokslo srities, kriminalistikos metodikos tikslas.

Atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikos *bendrų pagrindų struktūriniai elementai*²⁵⁰ yra:

- „• kriminalistinės metodikos samprata ir dalykas (kriminalistikos metodikos ryšys su kitomis kriminalistikos mokslo dalimis, metodikų vieta ir reikšmė kriminalistikos sistemoje);
- kriminalistinės charakteristikos samprata, esmė ir reikšmė;
- įrodinėtinių aplinkybių samprata ir turinys;

²⁵⁰ Burda, R., et al., *supra* note 13, p. 80.

- nusikalstamos veikos tyrimo etapų esmė (kiekvieno etapo uždaviniai ir bendrosios charakteristikos);
- specialių žinių naudojimo bendrieji pagrindai;
- nusikalstamų veikų tyrėjų bendradarbiavimo bendrieji pagrindai;
- visuomenės pagalbos tiriant nusikalstamas veikas naudojimo bendrieji pagrindai“.

Atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikos daugiausia skiriasi metodinių rekomendacijų konkretumu. Šią nusikalstamų veikų tyrimo metodikos dalį sudaro trys skyriai:

1. *Vienarūšių nusikalstamų veikų metodikos* (atsižvelgiant į kriminalistikos požymius). Pavyzdžiui, nepilnamečių, užsieniečių, recidyvistų padarytų nusikaltimų tyrimo metodikos. Tai bendriausio pobūdžio metodinės rekomendacijos. Paprastai tokios rekomendacijos neapima visos nusikalstamų veikų tyrimo proceso. Jose išdėstomi tik tyrimo ypatumai atsižvelgiant į vienus ar kitus kriminalistiškai svarbius nusikalstamos veikos požymius, pvz., asmens, padariusio nusikalstamą veiką.

2. *Nusikalstamų veikų baudžiamųjų teisinių rūšių tyrimo metodikos*: nusikalstamų veikų nuosavybei, išžaginimui, plėšimui ir kitų nusikalstamų veikų. Tokios rekomendacijos yra tradicinis nusikalstamų veikų tyrimo metodikos struktūrinis elementas, o nusikalstamų veikų baudžiamosios teisinės rūšys skiriamos vadovaujantis baudžiamąja teisine nusikalstamų veikų klasifikacija pagal kėsinimosi objektą.

3. *Atskirų nusikalstamų veikų rūšių tam tikrų porūšių tyrimo metodikos*. Tokios metodikos yra konkrečios ir praktiniu požiūriu reikšmingos. Pavyzdžiui, nužudymų tyrimo metodikoje nagrinėjama nužudymų, padarytų panaudojant šaunamąjį ginklą, sprogstamąsias medžiagas, padarytų muštynių metu, suskaidant lavoną, dideliame mieste, ir kai kurių kitų nužudymų porūšių tyrimo ypatybes.

Be atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikų, gali būti kuriami metodinių rekomendacijų kompleksai, apimantys keletą nusikalstamų veikų rūšių ar net tipų, atsižvelgiant į padaromų nusikalstamų veikų vietą, laiką ar pan. Kriterijais gali būti asmuo, padaręs nusikalstamą veiką (nepilnamečių, turinčių psichikos sutrikimų, recidyvistų padarytų nusikalstamų veikų tyrimo metodikos ir pan.), nusikalstamos veikos vieta (nusikalstamų

veikų padaromų kaimo vietovėse, viešose žmonių susibūrimų vietose (turguose, viešajame transporte ir t. t.), pagal kelis kriterijus – vietų ir subjektų (pvz., kalinių padaromų nusikalstamų veikų laisvės atėmimo vietose tyrimo metodika), pagal nukentėjusiojo asmenybę (nusikalstamų veikų, padaromų prieš nepilnamečius, tyrimo metodikos ypatumai).

Literatūroje²⁵¹ yra įvardijami šie atskirų nusikalstamos veikos rūšių tyrimo tipinių metodikų struktūriniai elementai:

- „• konkrečios nusikalstamos veikos rūšies kriminalistinė charakteristika;
- konkrečios nusikalstamos veikos rūšies įrodinėtinų aplinkybių grupė;
- ikiteisminio tyrimo pradėjimo ypatumai ir pirminių ikiteisminių tyrimo veiksmų planavimas;
- konkrečios nusikalstamos veikos rūšies tyrėjo elgesys (veiksmai, programa, algoritmai) kiekvieno tyrimo etapo metu, atsižvelgiant į susiklosčiusias aplinkybes;
- ikiteisminių tyrimo veiksmų taktikos ypatumai ir kitos organizacinės ypatybės;
- specialių žinių naudojimas tos nusikalstamos veikos rūšies tyrimo metu;
- visų teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo, organizavimo ypatumai tos nusikalstamos veikos rūšies tyrimo metu“.

Nagrinęjant konkrečios nusikalstamos veikos tyrimo metodiką galima įvardyti du struktūrinius šios metodikos elementus, tai pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai ir kitokie (informaciniai, organizaciniai bei kriminalinės žvalgybos) veiksmai, taip pat tolesni tyrimo veiksmai.

Numatydama pirminius ikiteisminio tyrimo veiksmus, kriminalinės žvalgybos priemonės tyrimo metodika pateikia tipiškesnius tai bylų kategorijai veiksmus, rekomenduoja jų atlikimo eilę ir taktiką. Pagal tai, koks yra tiriamos veikos pobūdis ir konkrečios bylos aplinkybės, pirminių ikiteisminio tyrimo ir kitokių veiksmų bei proceso prievartos priemonių sąrašas gali keistis. Ta prasme tyrimo metodikos rekomendacijomis turi būti naudojama atsižvelgiant į konkrečios situacijos analizę.

---

²⁵¹ *Ibid.*

Kai atlikti pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, toliau tirdamas bylą, numato įvairias versijas ir pagal jas planuoja tyrimą. Todėl tyrimo metodikoje pateikiamos būdingiausios tam tikros nusikalstamos veikos rūšies tyrimo versijos.

Visų tipų nusikalstamų veikų tyrimui rekomenduojami šie pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai: įvykio vietos apžiūra arba (ir) įvykio vietos tyrimas, nukentėjusiojo asmenybės nustatymas ir apklausa, liudytojų išaiškinimas ir apklausa, įtariamojo asmenybės nustatymas ir apklausa. Taip pat rekomenduojama taikyti šias prievartos priemones: asmens su laikymą, asmens apžiūrą, kratą, poėmį.

12.3. Tyrimo situacija

Mokymas apie nusikalstamų veikų tyrimo situaciją, kaip ir apskritai apie kriminalistines situacijas, yra vienas iš naujausių ir labiausiai diskutuotinų kriminalistikos klausimų.

Tarpusavyje glaudžiai susijusios aplinkybės, viena kitai turinčios įtakos ir sudarančios tam tikrą erdvę, kurioje veikia tyrimą atliekantis asmuo, – ši kriminalistinė situacija vadinama nusikalstamos veikos tyrimo situacija. Nagrinėjant nusikalstamos veikos tyrimo situacijos sąvoką, situaciją visų pirma reikėtų suprasti kaip santykius, atsiradusius tiriant nusikalstamą veiką: į nusikalstamą veiką įtrauktų asmenų santykiai – yra tokie, kurie tarp įvairių proceso dalyvių susiklostė nusikalstamos veikos tyrimo metu (tarkime, kriminalinės žvalgybos darbuotojo ir ikiteisminį tyrimą atliekančio tyrėjo ir ikiteisminį tyrimą kontroliuojančio prokuroro, tarp tyrimą atliekančio pareigūno ir įtariamojo, nukentėjusiojo ir t. t.). Ji suprantama kaip „informacijos apie tiriamą įvykį visuma, kuria disponuoja tyrėjas, tai taip pat realios situacijos, atsirandančios tiriant nusikalstamas veikas, informaciniai modeliai bei objektyviai egzistuojanti sudėtinga sąlygų sistema“²⁵².

S. Kuklianskis yra rašęs, kad nusikalstamos veikos tyrimo situacija visų pirma suprantama kaip santykiai, kurie susidaro tiriant nusikalstamą veiką (į šią veiką įtrauktų asmenų tarpusavio santykiai), taip pat santykiai, kurie susiklostė teismo nagrinėjimo metu, ir įvairių proceso dalyvių santykiai

²⁵² Зорин, Г. А., *supra* note 17, c. 103–104.

(pvz., tyrėjo santykiai su įtariamaisiais, liudytojais, tyrėjo ir kitų proceso dalyvių santykiai ir pan.)²⁵³. „Nusikalstamos veikos tyrimo situacija suprantama kaip informacijos apie tiriamą įvykį visuma, kuria disponuoja tyrėjas, tai taip pat realios situacijos, atsirandančios tiriant baudžiamąsias bylas, informaciniai modeliai bei objektyviai egzistuojanti sudėtinga sąlygų sistema“²⁵⁴. „Tyrimo situaciją galime apibūdinti ir žodžiu „reiškinys“ (kokie reiškiniai atsirado tiriant nusikalstamą veiką: nusikalstama veika iširtas, neiširtas ir pan.)“²⁵⁵, todėl galima teigti, kad visuma aplinkybių (santykių ir reiškinių), susidariusių tiriant nusikalstamą veiką, ir yra situacijos sudedamosios dalys.

Nusikalstamos veikos tyrimo situacija – tai tyrėjo, atliekančio ikiteisminį tyrimą, disponuojamos konkrečiu momentu informacijos visuma apie nusikalstamą veiką, asmenis, padariusius ją, ir kitus reikšmingus tyrimui duomenis.

Svarbu suvokti, kuo gi nusikalstamos veikos tyrimo situacija skiriasi nuo kitų situacijų, susiklosčiusių kitose srityse. Nusikalstamų veikų tyrimo situacija susiklosto specifinėje veikloje, t. y. nusikalstamų veikų tyrimo veikloje. Visų pirma ši veikla griežtai reglamentuota teisiškai, ji įgyvendinama procesinėmis ir kriminalinės žvalgybos priemonėmis, įtvirtintomis įstatymų. Atsižvelgiant į tai, kad nusikalstamos veikos iš esmės padaromos dėsningai, jos tiriamos remiantis ir tam tikrais kriminalistikos dėsningumais. Taigi nusikalstamų veikų tyrimas yra determinuotas įstatymais, kriminalistikos dėsningumais ir susidariusi situacija (nusikalstamos veikos tyrimo situacija) skiriasi nuo kitokios veiklos situacijų.

Tyrimo situacija atspindi tyrimo būklę, objektyviai susiklostančią skirtinguose jos atlikimo etapuose ir taip veikiamą daugybės veiksmų. Visų nusikalstamų veikų tyrimų situacijų struktūra nėra vienoda. Ji priklauso nuo įvykdytos nusikalstamos veikos pobūdžio, tyrimo etapo, dalyvių elgsenos ir t. t.

Nusikalstamos veikos tyrimo situacijos struktūra yra nevienalytė ir kintanti. Ji sudaryta iš daugybės elementų, kurie sugrupuoti į stambesnius junginius. Pastaruosius sąlygiškai galima pavadinti komponentais²⁵⁶.

²⁵³ Kuklianskis, S. Teorinė tardymo situacijų problemos. *Kriminalinė justicija*. 1996, (5): 91.

²⁵⁴ Зорин, Г. А., *supra* note 17, c. 103–104.

²⁵⁵ Kuklianskis, S., *op. cit.*

²⁵⁶ Komponentas – tai sudedamoji dalis, sandas. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, supra* note 109, p. 322.

Komponentai sąveikaudami papildo vienas kitą ir sudaro unikalią bei nepakartojamą nusikalstamos veikos tyrimo situaciją.

Nusikalstamos veikos tyrimo situaciją sudaro keturios komponentų grupės²⁵⁷:

- „• psichologinio pobūdžio komponentai: konflikto rezultatas tarp tyrimą atliekančio pareigūno ir priešiško jam asmenų, psichologinių savybių ar asmenų, dalyvaujančių tyrime, t. y. eksperto, prokuroro, ikiteisminio tyrimo tyrėjo, panaudojimas ir t. t.;
- informacinio pobūdžio komponentai: tyrimą atliekančio pareigūno žinojimas (apie aplinkybes, galimus įkalčius, jų suradimo galimybes ir galimą ekspertų tyrimą, įkalčių radimo vietas ir t. t.) ir kitų tyrime dalyvaujančių asmenų žinojimas (pvz., kiek tyrimą atliekančiam pareigūnui yra žinoma apie liudytojų suradimą, apie rastus ir nerastus įkalčius, apie tolesnius tyrimą atliekančio pareigūno veiksmus);
- procesinio ir taktinio pobūdžio komponentai: tyrimo eigos būklė, duomenys ir jų šaltiniai, galimybė parinkti persekiojimo priemones, asmenų, dalyvaujančių tyrime, izoliavimas vieną nuo kito, konkretaus tyrimo veiksmo atlikimo;
- materialinio ir organizacinio techninio pobūdžio komponentai: komunikacijų visuma tarp budėtojų dalies ir tyrimo grupės; visuma priemonių informacijai perduoti turimą aparatūrą, skirtą pareigūnams, ir galimybė manevruoti mobiliomis pajėgomis bei priemonėmis“.

Būtent tyrimą atliekantis pareigūnas turi suvokti susiklosčiusios tyrimo situacijos struktūrą, kad galėtų suprasti, kurio situacijos komponento trūksta ar nepakanka. Tik tuomet jis gali imtis atitinkamų priemonių ir veiksmų problemai šalinti, nes nusikalstamos veikos tyrimo situacija nulemia konkrečių tyrimo veiksmų taktiką. Jos įvertinimas įgyvendinamas būtent taktiniu sprendimu, kuris įgauna savo išorinę išraišką planuojant tyrimą. Tik žinodami, ko mums trūksta, kad būtų galima sėkmingai atlikti tyrimą, ieškosime būdų ir priemonių toms kliūtims šalinti. Teisingas susiklosčiusios nusikalstamos veikos tyrimo situacijos komponentų ir veiksmų, darančių įtaką jos formavimuisi, suvokimas nėra susietas su

²⁵⁷ Зорин, Г. А., *supra* note 17, c. 379.

nusikalstamų veikų rūšimis ar grupėmis ir juos visus vienodai veikia. Tai būdinga taktinėms kategorijoms. Išsami struktūros analizė yra pagrindas sėkmingai tyrimo proceso eigai.

Išdėstyti komponentai sudaro nusikalstamos veikos tyrimo situacijos esmę. Jų kiekis ir apimtis konkrečioje situacijoje nulemia taktinio būdo pasirinkimą. Pateikti komponentai yra bendri visoms įvairaus pobūdžio nusikalstamos veikos rūšims – tai bendra nusikalstamos veikos situacijos struktūra, tačiau kiekvienas komponentas yra sudarytas iš atskirų elementų, kurie būdingi tik konkrečiai nusikalstamai veikai.

Kriminalistikos metodikoje naudojamos nusikalstamos veikos tyrimo situacijos yra tipizuotos, nes konkrečios pavieniui naudojamos metodikos yra apskaičiuotos būtent pagal tipines nusikalstamos veikos tyrimo situacijas. Tačiau kyla klausimas: ar yra įmanoma tipizuoti nusikalstamos veikos tyrimo situacijas?

Sudėtinga nusikalstamos veikos tyrimo situacijos sudėtis, daugybė objektyvių ir subjektyvių veiksnių, darančių įtaką jos struktūros sudėčiai ir pobūdžiui, tarpusavyje sudaro nemenką kiekį tyrimo situacijos variantų, kur kiekvienas jų visada ku nors skiriasi nuo kitų. Konkreti tyrimo situacija visuomet yra individuali ir todėl visiškai nusikalstamos veikos sudėties tipizacija neįmanoma. Tipizuoti tyrimo situacijas įmanoma tik pagal vieną jas sudarančią komponentą. Dažniausiai tokio tipizavimo objektu išrenkamas vienas iš komponentų elementų, esantis informacinio pobūdžio, būtent visuma informacijos apie įvykį ir jo dalyvius. Todėl svarbu iš daugumos nusikalstamos veikos tyrimo situaciją sudarančių komponentų elementų mokėti išskirti tuos, kurių pagrindu būtų galima kurti įvairias mokslines rekomendacijas tyrimo procesui pagerinti. Šių vyraujančių elementų išskyrimas dažniausiai pasitaikančiuose nusikaltimuose padėtų tyrėjui pasinaudoti kitų tyrėjų praktika panašiose situacijose ir tinkamai įvertinti susidariusią padėtį.

Pasakymas „tipinė“ tyrimo situacija yra sąlyginė. Tai nereiškia, jog tipinė tyrimo situacijos reikšmė paneigiama visiškai, bent pagal vieną nusikalstamos veikos tyrimo situacijos komponentą ar jo elementą. Tačiau negalime pervertinti tokių tipinių tyrimo situacijų reikšmės ir teisingai nustatyti tipizavimo objektą, konkretų vyraujančią elementą.

Tipinėse nusikalstamos veikos tyrimo situacijose yra juntamas modelinis informacinis prieinamumas. Tipinės nusikalstamos veikos tyrimo situacijos yra esamų mokslinių ženklų, bendrų tam tikrose nustatytose nusikalstamos veikos tyrimo situacijose, apibendrinimo rezultatas.

Nusikalstamų veikų situacijų tipizavimas pagal konkretų pasirinktą objektą ir klasifikavimas pagal įvairius esminius skiriamuosius bruožus yra tyrimo proceso eigos pamatas, kad palengvintų mokslines rekomendacijas, kaip išspręsti vieną ar kitą susidariusią situaciją, kurios struktūroje yra ryškūs keli apibendrinti vyraujantys elementai. Tačiau būtina nepamiršti, kad formalizuoti situacijos pagal griežtai nustatytus kriterijus praktiškai neįmanoma todėl, kad situaciją sudaro įvairūs komponentai: psichologiniai, procesiniai, materialiniai, techniniai, biologiniai, moraliniai ir t. t.

Nusikalstamos veikos tyrimo situacijos struktūros komponentų charakteristika yra kintanti, todėl labai svarbu žinoti, prie kurios tyrimų situacijų klasifikavimo grupės ji priskiriama.

Klasifikuodami nusikalstamos veikos tyrimo situacijas, kaip ir kiekvieną socialinės srities reiškinį, negalime pasitenkinti koku nors vienu klasifikacijos kriterijumi. Jas reikia grupuoti pagal turinį, apimtį, situacijos pobūdį ir pan.

Tyrimo situacija, neatsižvelgiant į jos klasifikavimo grupes, išreiškia dinamikos sistemas, keičiančias savo sudėtį, struktūrą ir formą, veikiamą skirtingų vidinių ir išorinių veiksnių. Bet kuriai situacijai iš jų ir tyrimo būdingi laikini epizodiniai ryšiai tarp materialaus pasaulio daiktų ir reiškinų. Kadangi tyrimo situacijos yra dinamiškos, jas pagal santykį su tyrimo procesu galima skirstyti į šias grupes:

- išeitinės (pirminės) nusikalstamos veikos tyrimo situacijos (apibūdina tą tyrimo pradžioje susidariusią situaciją, kai nusikalstamos veikos faktas yra užfiksuotas tyrimą atliekančių pareigūnų ir yra pradėtas ikiteisminis tyrimas, t. y. visos pirminės informacijos apie įvykį kaupimas);
- pereinamosios tyrimo situacijos (tai situacijos, esančios viso tyrimo metu, tai duomenų apie nusikalstamos veikos įvykį rinkimo procesas);

- baigiamosios tyrimo situacijos (kurios susiklosto priimant sprendimus dėl tyrimo proceso užbaigimo. Tai gali būti asmenų susitaukimas, ikiteisminio tyrimo nutraukimas ir pan.).

Galima nurodyti dar vieną klasifikaciją²⁵⁸, išryškėjančią ištyrus skirtingų lygių situacijas, kurios priklauso nuo ikiteisminio tyrimo medžiagoje sprendžiamų uždavinių lygio. Tokiu pagrindu išskiriamos situacijos yra strateginės reikšmės (tokios situacijos, kurios susijusios su tyrimo uždavinių sprendimu, kai nusikalstamos veikos tyrimo etape įterpiamos nustatytos aplinkybės, priklausančios įrodinėjimo dalykui) ir taktinio pobūdžio situacijos (tai mažesnės apimties, turinčios lokalinį potencialą. Jų išskirtinis bruožas yra tai, kad jos iškyla ruošiant konkretų tyrimo veiksmą, jį atliekant ir sprendžiant šio veiksmo uždavinius).

Minimos situacijos tarytum papildo viena kitą. Strateginės situacijos yra didesnės apimties ir savo esme apima taktinės reikšmės situacijas. Todėl pradėdant problemų sprendimą, sietiną su taktinio būdo parinkimu, visuomet reikia pradėti nuo taktinio charakterio situacijų, kurių nuosekli grandinė padės pasiekti norimą strateginės reikšmės situacijų sprendimą.

Kiekviena susidariusi tyrimo situacija, nesvarbu, ar ji būtų pirminiam tyrimo etape, ar pereinamajame tyrimo etape, gali būti sudėtinga ir paini arba atvirkščiai – itin lengva. Šiuo pagrindu tokias nusikalstamos veikos tyrimo situacijas galime suskirstyti į: paprastas nusikalstamų veikų tyrimo situacijas (kai yra pakankamai informacijos vienareikšmiškam modeliui sudaryti ir viskas yra aišku dėl tolesnio tyrimo) ir sudėtingas nusikalstamų veikų tyrimo situacijas (kai trūkstant informacijos tenka modeliuoti keletą jos variantų).

Literatūroje nusikalstamos veiktos tyrimo situacijos yra skirstomos labai įvairiai²⁵⁹. Nusikalstamų veikų tyrimo situacijų klasifikacija gali būti labai įvairi ir daugialypė. Bet svarbiausios yra tos, kurios gali būti įgyvendinamos praktikoje tiriant konkrečią nusikalstamą veiką.

Tokia įvairi nusikalstamų veikų tyrimo situacijų klasifikacija įrodo, jog yra labai daug motyvų, pagal kuriuos galima situacijas klasifikuoti. Todėl jų skirstymas neturi griežtai apibrėžtų ribų, nusikalstamos veikos

²⁵⁸ *Криминалистика*. Москва: Юрист, 1995, с. 55.

²⁵⁹ Burda, R., *supra* note 2, p. 70-71.

tyrimo situacija bet kuriuo momentu gali transformuotis į kitos rūšies nusikalstamos veikos tyrimo situaciją. Didžiausią praktinę reikšmę ir aktualumą turi nusikalstamos veikos tyrimo situacijų tipizacija ir klasifikacija tam tikrų nusikalstamų veikų rūšių įvairiais nusikalstamos veikos tyrimo etapais. Dėl nužudymo ir dėl vagystės tikrai skirsis tipinė nusikalstamos veikos tyrimo situacija pradiniam ikiteisminio tyrimo medžiagos nagrinėjimo etape. Neverta net ginčytis, jog ir įvairių grupių nusikalstamų veikų susidariusių situacijų sudėtingumas, problemos bei konfliktai bus skirtingo lygio. Todėl atsižvelgiant į dėl tam tikros nusikalstamos veikos tyrimo susidariusią situaciją rengiami jų taktiniai sprendimo būdai.

12.4. Nusikalstamų veikų tyrimo etapai

Nusikalstamos veikos tyrimą sudaro šie etapai:

- pranešimo, pareiškimo apie įvykį, gautos ir surinktos medžiagos įvertinimas ir sprendimo pradėti ikiteisminį tyrimą priėmimas;
- pirminis etapas – pirminių tyrimo veiksmų atlikimas; tipinių versijų apie nusikalstamą veiką, įvykį tikrinimas; duomenų rinkimas; nusikaltėlio apieškos ir sulaikymo organizavimas; padarytos žalos atlyginimo užtikrinimas; sąlygų, padėjusių įvykdyti nusikalstamą veiką, nustatymas;
- tolesnis etapas – atliekami kiti ikiteisminio tyrimo veiksmai, renkant, tiriant ir vertinant duomenis;
- baigiamasis – nusikalstamos veikos tyrimo užbaigimas – kaltinamojo akto surašymas.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokia yra kriminalistikos metodikos samprata ir uždaviniai?
2. Kokie yra kriminalistikos metodikos šaltiniai?
3. Koks yra kriminalistinės metodikos turinys?
4. Kokios yra atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikų rūšys?
5. Kokia yra kriminalistinės nusikalstamų veikų charakteristikos samprata bei reikšmė atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas?
6. Koks yra kriminalistinės nusikalstamų veikų charakteristikos turinys?
7. Kokią reikšmę turi nusikalstamos veikos padarymo būdo įvertinimas?

8. Kokia yra tyrimo situacijos samprata, turinys ir klasifikacija?
9. Kokie yra nusikalstamos veikos tyrimo etapai?

Rekomenduojama literatūra:

1. Ackermann, R., et al. Zum Stellenwert der Kriminalistik. *Kriminalistik*. 2000, 12.
2. Burda, R., et al. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Mokomasis leidinys nuoto-linėms studijoms. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004.
3. Geberth, V. J. *Praktical Homicide investigation: tactics procedures and Forensic techniques*. New –York, Amsterdam, London, Tokyo, 2000. The practice of research in criminology and criminal justice/ ronet bachman and Russell K. Schutt. – Boston, London, New Delhi, 2001.
4. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985.
5. *Kriminalistik*. Handbuch für Praxis und Wissenschaft/hrsg. von Edwin Kube ... Stuttgart, München, Hannover, Berlin, Weimar, Dresden, Boorberg, 1994.
6. Matulienė, S. *Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika nusikaltimų tyrimo metodikoje: teorinių ir praktinių problemų šiuolaikinė interpretacija*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004.
7. Swanson, Ch. R.; Chamelin, N. C.; Territo, L. *Criminal investigation*. 6–th.ed. 1996.
8. Волчецкая, Т. С. *Криминалистическая ситуалогия*. Монография. Под ред. проф. Н. П. Яблокова. Калининград: Калинингр. ун-т, 1997.
9. Ермалович, В. Ф. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Минск: Амалфея, 2001.
10. *Курс криминалистики: В 3е. Е.1. Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика*. Под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт – Петербург: Юридический центр «Пресс», 2004.

13 SKYRIUS

NUŽUDYMŲ TYRIMO METODIKA

13.1. Nužudymų samprata ir kriminalistinė jų charakteristika

Pagal galiojančius Lietuvoje baudžiamuosius įstatymus nužudymas yra suprantamas kaip neteisėtas gyvybės atėmimas kitam žmogui.

Ikiteisminis tyrimas bylose dėl nužudymų paprastai pradedamas gavus piliečių pranešimą, tam tikrų įstaigų, organizacijų (medicinios įstaigų, lavoninių) pranešimus, teisėsaugos institucijoms nustačius akivaizdžius nusikaltimo padarymo pėdsakus ir požymius. Vien tik gavus raštišką ar žodinį pranešimą apie nusikaltimą dar negalima pradėti ikiteisminio tyrimo dėl nužudymo, jei nėra papildomų patvirtinančių duomenų apie nužudymo faktą.

Baudžiamosios teisės teorijoje nužudymai skirstomi įvairiais pagrindais. Pagal kaltės formą yra tyčiniai ir neatsargūs, pagal sunkumo laipsnį – paprasti, kvalifikuoti ir privilegijuoti. Tačiau kriminalistikai tai nėra itin svarbu. Svarbesnis yra nužudymų skirstymas pagal būdą. Tokiu pagrindu nužudymai skiriami į dvi grupes: atviri nužudymai ir slapti nužudymai.

Atviri nužudymai, kai šį nusikaltimą kaltininkas padaro viešai, kitų žmonių akivaizdoje, matant aplinkiniams, ir tai gali pasibaigti įtariamo asmens sulaikymu vietoje, arba jis gali pripažinti savo kaltę. Atvirai nužudoma dažniausiai dėl buitinių ir asmeninių konfliktų, taip pat didžiai susijaudinus ar peržengus būtinosios ginties ribas. Šiai grupei priklauso ir neviešas nužudymas, kai nusikaltėlis nebando slėptis nei slėpti savo kaltės, nei nusikaltimo.

Kai nužudymas yra akivaizdus, įtariamasis dažnai žinomas, jis ne-neigia savo kaltės, tirti tokį nusikaltimą nėra sunku. Tokio tyrimo pagrindinis uždavinys yra patvirtinti, ar įtariamojo asmens paaiškinimai atitinka objektyvius bylos duomenis, išsiaiškinti nukentėjusiojo ir įtariamojo socialinę bei psichologinę charakteristiką, jų tarpusavio santykius. Reikia nustatyti tikruosius nužudymo motyvus, išsiaiškinti aplinkybes,

padėjusias padaryti nusikaltimą. Nužudymams būdinga nustatyti, kokie santykiai siejo nukentėjusį ir kaltininką, ką jie turėjo bendra. Ne visiems nužudymams reikia nustatyti išankstinį pasirengimą, nes mintis nužudyti galėjo kilti staiga, spontaniškai, pasinaudojant tuo metu po ranka pasitaikiusiais daiktais. Tai būdinga paprastiems, nesudėtingiems nusikaltimams.

Daugelis nusikaltimų padaromi slapta, jiems iš anksto rengiamasi, numatomi nusikaltimo pėdsakų slėpimo būdai. Nusikaltėlio veiksmai aplinkoje ir žmonių sąmonėje palieka pėdsakų, kurie sudaro objektyvų pagrindą tirti bet kokį nusikaltimą, kartu ir nužudymą. Slapti nužudymai yra tokie, kai kaltininkas žudo žmonėms nematant ir aktyviai stengiasi nuslėpti savo kaltę. Slaptai nužudoma paprastai savanaudiškais tikslais. Slapti nužudymai savo ruožtu yra dar skiriami į atskiras grupes pagal slėpimo būdus:

- 1) nužudymas neslepiant nusikaltimo pėdsakų;
- 2) nužudymas slepiant nusikaltimo pėdsakus paprastai, elementariais būdais;
- 3) nužudymai maskuojami inscenizuojant kitą įvykį;
- 4) nužudymai sudarkant veidą arba sunaikinant galvą;
- 5) nužudymus suskaidant lavoną;
- 6) nužudymus paslepiant arba sunaikinant lavoną ir t. t.

Įvykdytas nužudymas konkrečiu būdu leidžia iškelti pagrįstas versijas apie jo priklausymą konkrečių asmenų, kurie galėjo būtent šiuo būdu įvykdyti nusikalstamą veiką, grupei.

Kriminalistinė nužudymų charakteristika sudaro teorinių ir praktinių žinių pagrindą, kuriuo remiantis galima sukurti tipines atskirų nužudymo rūšių tyrimo metodikas; charakteringiausių tam tikrų rūšių nužudymų tyrimo veiksmų taktikos aprašymus; nustatyti tipinių pirminių ir tolesnių atskirų nužudymo rūšių tyrimo veiksmų eiliškumą. Naudodamasis kriminalistine atskirų nužudymų rūšių tyrimo metodika, tyrėjas gali ją sulyginti su tiriamu konkrečiu nužudymu tam, kad galėtų lengviau susiorientuoti, kokius jam reikia atlikti veiksmus ir koks turi būti jų eiliškumas, siekiant išspręsti iškeltus tyrimo uždavinius: nustatyti kaltininką, surinkti įkalčius ir pan.

Nužudymų kriminalistinė charakteristika yra tam tikrų savybių ir duomenų visuma, kuri išaiškinama tik nagrinėjant kriminalistinės charakteristikos struktūrinius elementus. Tokios charakteristikos pagrindas yra nusikaltimo sudėtis, kurią sudaro geriausiai jos požymius atspindintys elementai. Taigi nužudymų kriminalistinė charakteristika – tai savotiškas idealus modelis, kuris pradinėse stadijose jau leidžia kryptingai kelti versijas, taip pat planuoti ir atlikti tyrimo veiksmus, padedančius nustatyti įtariamąjį asmenį ir kitas bylos aplinkybes.

Nužudymų įrodinėjimo ribos apima tokius elementus kaip asmuo, padaręs nužudymą, nužudymo bendrininkai, nužudymo tikslas bei motyvas, nužudymo būdas, nužudymo auka, smurtinės mirties faktas, rezultatas, nužudymo laikas, vieta ir nužudymo įvykdymo aplinka. Šie elementai, jų atspindys nužudymų kriminalistinėje charakteristikoje yra susieti tam tikrais glaudžiais ryšiais. Šių ryšių praktinė reikšmė yra labai didelė, nes nustačius vieną elementą, nusikaltimą tiriantis tyrėjas gauna informacijos apie kitą ar net kelis kitus elementus, apie jų požymius, šiuos požymius atitinkančias savybes. Suradus vieną tos grandies dalį galima nustatyti nusikaltimo motyvus.

Nužudymo motyvai gali būti įvairūs: siekimas neteisėtai gauti svetimą turtą, paslėpti kitą nusikaltimą ar palengvinti jį padaryti, atsikratyti konkurento ir kt. Apimti keršto dažniausiai žudo nusikaltimo bendrininkai, bendradarbiai, pažįstami, o kartais ir giminaičiai. Prie tokių nužudymų galima priskirti tokius, kurie kilo ginčo, muštynių metu. Dažniausiai pasitaiko pavydo, noro praturtėti, atsikratyti konkurento motyvai.

Kiekvienas nužudymas savo aplinkybėmis ir detalėmis yra individualus – jis išsiskiria iš kitų analogiškų nužudymų ir yra nepakartojamas. Todėl mokslininkai bendrai sutaria, jog nėra ir negali būti visiškai vienodo jų tyrimo proceso. Tačiau tam tikrų rūšių nužudymai, be individualių (nepakartojamų) savybių, turi ir kai kurių bendrų, pasikartojančių bruožų. Šie bruožai sudaro esminius kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos elementus: auka (nukentėjusysis), nusikaltėlis, nusikaltimo situacija, nusikaltimo būdas.

Nužudymų tyrimo metodika labai priklauso nuo šių nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos tinkamo panaudojimo, nes elementų tar-

pusavio ryšiai padeda iškelti versijas, tikslingai organizuoti nusikaltėlio paiešką, rasti įkalčius. Yra ryšiai tarp nusikaltėlio asmenybės, nužudymo padarymo, slėpimo būdo, vietos, laiko, nužudymo įrankių ir nusikaltimo aukos ir pan.

Nužudymo auka – nukentėjusysis. Įvairiose tyrimo situacijose nužudymo auka visų pirma yra informacijos apie nužudymą šaltinis; antra, tai objektas, kurio visapusiškas ištyrimas kriminalistinėmis priemonėmis duos svarbios informacijos apie nužudymo tyrimą; trečia, tai asmuo, kurio asmenybė dar neatskleista, todėl jos nustatymas yra vienas iš pirmųjų tyrimo uždavinių. Vienos ar kitos rūšies nusikaltimo nukentėjusiojo tipinių savybių ir tipinių tyrimo situacijų išryškėjimas, jų analizė, sisteminimas ir apibendrinimas padeda sukurti kriminalistinį nukentėjusiojo apibūdinimą.

Tiriant nužudymus rekomenduojama kiek galima daugiau išsiaiškinti apie nusikaltimo pasikėsinimo objektą – auką. Nustačius jos asmenybės bruožus, elgesį prieš nužudymą, nužudymo metu, atsiranda galimybė tiksliau nustatyti nusikaltimo tikslą, motyvą, aplinkybes, taip pat nustatyti asmenį, kuris įvykdė šį nusikaltimą.

Tam tikrose situacijose išsamus, visapusiškas ir greitas nužudymo atskleidimas priklauso nuo duomenų apimties apie nukentėjusįjį. Tarkime, tiriant nužudymus, kai nežinoma nukentėjusiojo asmenybė, pirmiausia privalu kuo greičiau išsiaiškinti, kas buvo nužudytas, kokios jo asmeninės savybės, jo ryšiai su aplinkiniais asmenimis, kur ir su kuo praleistas laikas paskutiniu metu (diena, valanda, minutės). Dažnai atsakant į tyrimo metu iškeltus uždavinius būtina išsiaiškinti ir tolesnius nužudytojo gyvenimo periodus, net smulkmenišką nužudytojo gyvenimo būdo detales.

Kiekvienas žmogus gali tapti nužudymo auka, bet kai kurie iš jų dažniau nei kiti atsiduria pavojingose situacijose, todėl jų tikimybė tapti aukomis yra didesnė. Tai priklauso nuo profesijų, situacijų ir kitų veiksnių. Prie tokių kategorijų galima priskirti asmenis, kurie išsiskiria šurkščiu, provokuojamu elgesiu, lengvai pradeda ginčus, konfliktus, linkę į lengvabūdišką pažintis, vartoja alkoholį, narkotikus, taip pat asmenis, kurių veikla susijusi su viešosios tvarkos palaikymu (policijos pareigūnai, policijos rėmėjai), kurių veikla susijusi su pinigais ir buitiniu aptarnavimu

(kasininkai, inkasatoriai, taksistai), kurie susiję su pelninga komercine veikla (firmų, įmonių, bankų darbuotojai). Prie tokių pavojingesnių situacijų – didelės rizikos grupių priskiriami ir tie asmenys, kurie priklauso konkuruojančioms organizuotoms nusikalstamoms grupuotėms.

Nukentėjusiojo charakteristika daro įtaką nužudymų tyrimo metodikai: versijų kėlimui, įvairių ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimui ir pan. Tarkime, tyrėjui gali būti naudinga informacija apie „1) ankstesnius nukentėjusiojo konfliktus su giminaičiais, bendradarbiais ar kitais asmenimis (yra žinoma, kad kai kurie nusikaltimai daromi iš keršto); 2) nukentėjusiojo sunkią finansinę padėtį, didelius išsiskolinimus (nužudymas gali būti padarytas netekus vilties atgauti nukentėjusiojo ilgai negrąžinama skolą; arba šeimos nario nužudymas gali įvykdytas siekiant neteisėtai gauti gyvybės draudimo išmoką)²⁶⁰.

Išaiškinti ir atsižvelgti į aukos elgesį yra būtina, nes dažnai jis būna lengvabūdiškai neatsargus, provokuojantis arba aktyviai pasireiškiantis, priešinasi nusikaltėliui, o tai iš dalies keičia visą nusikaltimo mechanizmą. Nustačius aukos asmenybės bruožus ir jo elgesį prieš nužudymą ir nužudymo metu, atsiranda galimybė tiksliau nustatyti tikslą ir motyvą, nužudymo būdą ir aplinkybes. Taip nustatinėjamas žudikas siaurinant įtariamųjų asmenų grupę.

Nusikaltėlis ir jo auka nužudymo procese bendrauja. Kai kurių nužudymų atvejais nukentėjusieji yra gerai pažįstami su kaltininkais, yra jų artimieji ar net giminaičiai, o dažnai nukentėjusiuoju tampa vienas iš su tuoktinių ar bendrasavininkių. Konfliktai kyla dėl tarpusavio nesutarimų ar kitų priežasčių. Nemažai nukentėjusiųjų tuo metu būna neblaivūs, todėl girtumas kai kada yra sąlyga, dėl kurios jis tampa auka. Tai paaiškinama tuo, kad girtus asmenis lengviau užpulti, pasigėręs žmogus greičiau susiranda atsitiktinai pažįstamų, nuo kurių vėliau nukenčia.

Beveik visada yra ryšys tarp nusikaltėlio ir nukentėjusiojo elgesio, tarp nukentėjusiojo asmenybės ir jo veiksmų, ypač prieš nužudymą. Tokių ryšių nustatymas yra sudedamoji atliekamo tyrimo dalis. Nukentėjusysis gali aktyviai pasipriešinti žudikui, o tai turi įtakos nusikaltėlio elgesiui ir lemia nusikaltimo padarymo mechanizmą. Nustačius aukos asmenybę,

²⁶⁰ Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija*. Vilnius: LTU, 2003, p. 130-140.

nukentėjusiojo elgesį prieš nužudymą ir nužudymo metu, galima tiksliau nustatyti motyvus ir tikslus bei nužudymą įvykdžiusį asmenį.

Nukentėjusysis kartais pats išprovokuoja nusikaltėlių padaryti nužudymą. Nukentėjusį asmenį su nusikaltėliu visuomet sieja tam tikri santykiai, nes nusikaltėlis jam visuomet padaro žalos. Nusikaltėlio veiksmuose galima surasti įvairių požymių, kurie parodo pasirinkimo priežastis, tarpusavio ryšiai turi įtakos nužudymo motyvui, tikslui, laikui, vietai ir nužudymo būdui.

Dažnai asmens, padariusio nužudymą, ir aukos tarpusavio santykius parodo nusikaltėlio pasirinktas nužudymo būdas, nusikaltimo slėpimo būdas, taip pat nužudymo laiko, vietos, aplinkos parinkimas, kurie palankūs tam nusikaltimui padaryti. Nepažįstamam asmeniui nužudyti paprastai nereikia naudoti lėtai veikiančių nuodų, inscenuoti savižudybės ar sudarkyti jo išvaizdą, kad nebūtų galima jo atpažinti. Nužudęs pažįstamą, artimą giminaitį, kaimyną ar šeimos narį, nusikaltėlis dažnai bando paslėpti patį nužudymo faktą inscenizacijomis, suskaidant lavoną dalimis ar jį iš viso sunaikinant, pagrįstai bijodamas, kad tarp įtariamųjų bus pats pirmas, jei jo padarytas nužudymas bus atskleistas.

Nužudymų atvejais tarpusavio ryšius padeda nustatyti nukentėjusiojo asmeninės savybės, elgesys, kai kuriais atvejais nukentėjusiojo padėtis visuomenėje, tarnybinė padėtis ir kt. Bet koks nukentėjusiojo asmeninių savybių ar jo aplinkos pasikeitimas yra nenaudingas nusikaltėliui, nes jis turi daug ką keisti savo veiksmuose. Kitaip tariant, šios rūšies nusikaltimuose vadovauja nukentėjusysis, o nusikaltėlis yra sekėjas, kuris turi savo tikslus dėl pasirinktos aukos ir keičia taktiką, jei iškyla kokių nors pakitimų²⁶¹. Toks ryšys yra beveik visuose nužudymuose.

Tyrimo sėkmė priklauso nuo išsamios informacijos apie nukentėjusį surinkimo. Šiuos duomenis galime gauti apklausdami liudytojus (nukentėjusiojo šeimos narius, draugus, bendradarbius, kaimynus ir kt.); apžiūrint įvykio vietą (apžiūros metu randami nukentėjusiojo elgesio pėdsakai, jo asmenybės ypatumai, informacija apie pasikėsinimo dalyką); atlikdami

²⁶¹ Matulienė, S. *Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika nusikaltimų tyrimo metodikoje: teorinių ir praktinių problemų šiuolaikinė interpretacija*. Daktaro disertacija: soc. mokslai: teisė (01S). Vilnius, 2004, p. 124.

dokumentų, charakterizuojančių nukentėjusiojo fizines ir moralines savybes (asmens tapatybę patvirtinantys dokumentai, medicininiai dokumentai, draudimo, paskolos sutartys ir kt.), analizę; apžiūrint nukentėjusį (gaunami duomenys apie jo anatomines savybes, turimus sužalojimus (randai, nudegimai), ypatingas žymes (tatuiruotės, apgamai ir kt.); paskiriant teismo medicininę ekspertizę (atsakant į klausimus apie nukentėjusio sveikatos būklę ir padarytus sužalojimus); apklausiant nusikaltėlį apie nukentėjusiojo elgesį, tarpusavio santykius su nukentėjusiuoju.

Tokiu būdu galima skirti kelias nukentėjusiųjų kategorijas nužudymų bylose, tai:

- 1) *mažiausiai fiziškai ir morališkai apsaugoti asmenys*: paaugliai, jaunos panelės, mergaitės, vaikai ir senyvo amžiaus asmenys. Senyvo amžiaus žmonės dažniausiai nužudomi dėl turto arba keršto;
- 2) asmenys, kurie turi tam tikras tarnybines, visuomenines ar su darbu susijusias pareigas arba užsiima nusikalstama veikla. Dažniausiai tai būna: teisėsaugos institucijų pareigūnai, žurnalistai, aktyviai besireiškiantys politikai, verslininkai ar nusikaltėliai, kurie pažeidė savo nusikalstamos grupuotės vidaus taisykles;
- 3) asmenys, kurie savo šurkščiu, iššaukiamu elgesiu lengvai įsiveikia į ginčus, kivirčius, skandalus, pykčius, taip pat lengvai užmezga lengvabūdiškas, paviršutiniškas pažintis, linksminasi vartodami alkoholį, narkotikus, nevengia chuliganiško pobūdžio išsišokimų, demonstruoja savo pranašumą bet kurioje gyvenimo situacijoje ir pan.;
- 4) asmenys, konfliktuojantys šeiminiuose santykiuose, meilės ryšiuose, ypač tada, kai dėl jų pačių kaltės tie santykiai, žadėję šviesią ateitį, virsta priešingais ir pan.

Asmuo, įvykdęs nužudymą. Tiriant nusikalstamą veiką kriminalistiniu požiūriu svarbu, kas yra tas asmuo, įvykdęs nusikalstamą veiką. Kriminalistikai, nagrinėjančiai nusikaltėlio asmenybę, svarbu atsižvelgti į jo fizines, dvasines ir kitas savybes, atskleisti žmogaus sugebėjimą padaryti nusikaltimą. Nagrinėjant žmogaus sugebėjimus daryti nusikaltimus labai svarbu atsižvelgti į jo psichiką, kuri reguliuoja jo elgesį, taip pat ir nusikalstamą.

Nužudymą įvykdžiusį asmenį galima apibūdinti įvairiais aspektais: baudžiamuoju teisiniu, kriminologiniu ir kriminalistiniu. Tiriant nužu-

dymus padariusį asmenį baudžiamuoju teisiniu aspektu, pabrėžiamas jo amžius, pakaltinamumas, galimybė priskirti prie specialaus subjekto ir pan. Apibūdinant nužudymus įvykdžiusį asmenį kriminologiniu aspektu, akcentuojamos jo pagrindinės socialinės ir dorovinės vertybės; remiantis nusikaltėlio asmenybės bruožais stengiamasi išsiaiškinti, kodėl žmogus nusikalto.

Kriminalistiniu aspektu tiriant nužudymus įvykdžiusių asmenų charakteristiką, renkami duomenys, kurie gali padėti išaiškinti nusikaltimus. Tokie duomenys apie nusikaltėlio asmenybę remiasi dviem duomenų grupėmis.

Pirma duomenų grupė remiasi nežinomo nusikaltėlio asmenybės nustatymu pagal nusikaltėlio paliktus pėdsakus įvykio vietoje, liudytojų parodymais, kitais šaltiniais, siekiant nustatyti nusikaltėlio kryptį, paieškos ir sulaikymo priemones bei būdus. Dažniausiai su tokia gauta informacija galima išskirti bendrus kokios nors grupės asmenų, tarp kurių galima rasti nusikaltėlį, bruožus. Rečiau – apie kai kurias konkrečias nusikaltėlio savybes. Tokio tipo duomenys, siekiant kuo greičiau nustatyti nusikaltėlį, turi sutapti su kriminalistiniais duomenimis apie nusikaltėlius, kurie dažniau daro tokio tiriamo tipo nusikaltimus.

Antra duomenų grupė gaunama analizuojant sulaikyto įtariamojo asmenybę, siekiant gauti visišką subjekto asmenybės kriminalistinį vertinimą. Kad būtų galima įgyvendinti šiuos tikslus, renkamos žinios ne tik apie gyvenimo aplinką, vertingas orientacijas, defektus, bet ir apie tai, kokia informacija apie nusikaltėlio asmenybę, jo ryšius, elgesio ypatumus iki ir po nusikaltimo padarymo gali padėti tyrėjui surasti, gauti teisingus parodymus, padėti perprasti nusikaltimo subjektą, t. y. nustatyti, kada jis meluoja, taip pat parinkti geriausius taktinius būdus, kurie jį paveiktų.

Nusikaltėlio asmenybę atspindi tam tikros duomenų grupės:

1. *Socialinis asmens statusas* – jo priklausymas tam tikrai socialinei grupei su tam tikra demografinė charakteristika (vardas, pavardė, lytis, amžius, gyvenamoji vieta, išsilavinimas, šeiminė padėtis ir kt.). Būdami jauni ir turintys menką išsilavinimą asmenys sunkiau sugeba įvertinti susiklosčiusias konfliktines situacijas ir jas taikiai išspręsti. Tokie asmenys kilusius konfliktus linkę spręsti fizine jėga. Todėl mokslininkai pastebi

tam tikrą ryšį tarp nusikaltėlio amžiaus, išsilavinimo ir nusikaltimo situacijos bei būdo.

2. *Antropologiniai asmenybės ypatumai* (anatominiai ir funkciniai).

3. *Psichologiniai asmenybės ypatumai* (valia, intelektiniai sugebėjimai, temperamentas). Asmens psichologinių ypatumų nustatymas itin svarbus tiriant serijinius nužudymus. Serijinius nužudymus vykdančys nusikaltėliai išsiskiria emociniu nepastovumu. Jie aplinką vertina įtariai, todėl susiklosčiusias situacijas suvokia priklausomai nuo emocijų. Savybes, kurios būdingos jiems patiems (agresyvumas, priešingas nusistatymas kitų atžvilgiu, kerštas) jie perkelia kitiems, jį supantiems asmenims ir juos priima jau su tokiomis savybėmis, kurios priklauso jam, tuo pateisindami save konfliktinėse situacijose.

4. *Asmens paskatos* (poreikiai, požiūriai, motyvai, interesai).

5. *Kriminaliniai požymiai* (teistumų, administracinių teisės pažeidimų skaičius, antivisuomeninio elgesio lygis ir kt.). Tiriant nužudymus svarbu patikrinti, ar nustatytas įtariamasis anksčiau yra teistas. Teistumas leidžia nustatyti ryšius: tarp nužudytojo ir nusikaltėlio (pvz., auka ir nusikaltėlis anksčiau kartu atliko bausmę įkalinimo įstaigoje); tarp nusikaltėlio ir nusikaltimo situacijos (nusikaltėlis gali daryti nužudymus tuo pačiu paros metu, panašioje aplinkoje); tarp nusikaltėlio ir nusikaltimo būdo (toks pat nužudymo būdas, kaip ir ankstesniuose nužudymuose). Nors asmens teistumas yra labai svarbus veiksnys tiriant nužudymą, tačiau negalima vienareikšmiškai teigti, kad ankstesnis teistumas, – tai kelias žmogžudystės link. Daugeliu atveju nužudo asmuo, kuris anksčiau nebuvo teistas. Vis dėlto teisti asmenys – tai labiau pavojingų asmenų kategorija nei tie asmenys, kurie pirmą kartą padarė nusikaltimą. Anksčiau teisti asmenys pasižymi aukštesniu antisocialiniu požiūriu (jų padaryti nužudymai pasižymi įžūlumu, ciniškumu ir žiaurumu). Anksčiau teisti asmenys turi kriminalinę patirtį, didesnę ar mažesnę supratimą apie įkalčių rinkimo ir tyrimo ypatumus, baudžiamosios bylos tyrimo subtilybes. Tai lemia jų geresnę pasirengimą nusikaltimui atlikti ir atitinkamai apsunkina tokio nusikaltimo atskleidimą.

Didelę reikšmę tiriant nužudymus, turi ryšys tarp nužudymo aukos ir kaltininko. Santykiai tarp šių asmenų dažnai lemia atitinkamą nužudymo padarymo ir jo slėpimo būdą, laiko, vietos ir kitų aplinkybių, tinkančių

nusikaltimui įvykdyti, parinkimą. Nepažįstamam žmogui nėra reikalo inscenizuoti savižudybę ar naudoti lėtai veikiančius nuodus. Asmenys, nužudę artimą žmogų, dažnai stengiasi slėpti patį nužudymo faktą inscenizacijomis, naikindami lavoną, slėpdami kūną, baimindamiesi įtarimo, jei nužudymas būtų išaiškintas.

Beveik visais atvejais asmenys, padarę nužudymus, yra vienaip ar kitaip susiję su aukomis, tai gali būti draugai, giminaičiai, pažįstami, bendrasavininkiai ir pan. Daugiau kaip trečdalis iš jų yra anksčiau kelis kartus už įvairius nusikaltimus teisti asmenys. Dažniausiai nužudymus padaro asmenys, praktiškai ir psichologiškai tai veikai pasirengę. Tokius nusikaltimus įvykdo dažniausiai žemo intelekto, siauro akiračio, turintys menkus gyvenimo interesus, nieko rimto neveikiantys, mažo užimtumo, niekuo nesidomintys asmenys. Jiems yra būdingas abejingumas svetimai kitų asmenų, net artimųjų, gyvybei. Tokie nusikaltėliai neturi gailėsčio jausmo, yra kerštingi, nesugeba savęs įsivaizduoti nukentėjusiojo vietoje, niekina interesus, linkę sudaryti konfliktines situacijas.

Išvardyti bruožai būdingi ne visiems asmenims, nes kartais nužudoma dėl susiklosčiusių nepalankių aplinkybių, todėl, kad asmuo būna išvestas iš pusiausvyros, dėl didelio susijaudinimo, savikontrolės praradimo ir pan. Jie gali būti nesusiję su nusikalstamu pasauliu, gali būti teigiamai charakterizuojami. Po nužudymo prisipažįsta įvykdę nusikaltimą, padeda tyrimui, apklausos metu duoda teisingus parodymus.

Nužudymą įvykdę asmenys dažniausiai yra niekur nedirbantys, nesimokantys, dirbantys tik trumpalaikius darbus asmenys. Gautus pinigus už atliktą darbą jie išleidžia alkoholiniams gėrimams, cigaretėms, narkotinėms medžiagoms arba laiką praleidžia kavinėse, baruose su draugais ar nepažįstamais asmenimis. Nužudymus įvykdę asmenys kartais išsiskiria nesusiklosčiusiu asmeniniu gyvenimu.

Nužudymas įvykdomas susidarius įvairioms aplinkybėms, neigiamai veikiant tam tikroms medžiagoms: alkoholiui arba narkotikams. Žmogus tampa labai dirglus arba atsipalaidavęs, o tai visiškai paralyžiuoja jo pasipriešinimo neigiamoms emocijoms procesus.

Nusikaltėlis visuomet palieka pėdsakų, kurie liudija ne tik apie nužudymą, bet ir apie patį vykdytoją. Vertingiausią informaciją turi paties

nusikaltėlio palikti pėdsakai. Kriminalistikoje nusikaltimo vietoje palikti nusikaltėlio pėdsakai skirstomi į penkias grupes:

1. Fizinio poveikio nusikaltimo subjekto pėdsakai (rankų, kojų, nagų).
2. Pėdsakai, atsiradę nuo nusikaltėlio naudotų įrankių ir priemonių.
3. Pėdsakai, atitrūkę nuo nusikaltimo subjekto. Tai kraujo, plaukų, odos, plaukų, audinių ir kt.
4. Įvykio vietoje ar jos prieigose palikti pėdsakai – daiktai (įrankiai ir priemonės).
5. Pėdsakai ant nusikaltėlio drabužių (nesudegęs parakas, suodžiai, nukentėjusiojo kraujas, grumtynių metu padaryti sugadinimai ir kt.)

Tyrimo metu pagal šiuos pėdsakus galima gauti informacijos, kuri parodo nusikaltėlio lytį, amžių, turimas žinias, profesiją, tam tikrus sugebėjimus, fizinę jėgą. Nusikaltėlio palikti pėdsakai nurodo konkretaus asmens savybes, atspindi nusikaltėlio asmenybės duomenis ir sudaro kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos turinį.

Nusikaltėlio asmenybę galima klasifikuoti labai įvairiai²⁶²: „pagal amžių – paaugliai, pilnamečiai, senyvo amžiaus; pagal lytį – vyras ar moteris; pagal tautybę – lietuviai, rusai, lenkai ir t. t.; pagal išsilavinimą – pradinio, pagrindinio, vidurinio, aukštojo; pagal materialinę padėtį – skurdžiai gyvenantys, vidutines pajamas turintys, turtingi; pagal užsiėmimo rūšį – verslininkai, valstybės tarnautojai ir pan.; pagal gyvenimo būdą – priklausymas įvairioms formalioms ir neformalioms grupuotėms ir pan.; pagal sveikatos būklę – sveikas, psichinis ligonis ir pan.“ Neįmanoma išvardyti visų klasifikacijų, nes kriminalistinė nusikaltimų charakteristika yra dinaminė kategorija ir kiekvieną kartą pagal tai, koks yra nusikaltimo pobūdis, gali atsirasti vis kitokia nusikaltėlių klasifikacija.

Nužudymo situacija. Nusikaltėlis dažniausiai pats pasirenka nužudymo pasikėsinimo dalyką, vietą, laiką, įrankius ir būdus. Tačiau tokiam jo pasirinkimui didelę įtaką daro ir aplinka, kurioje gyvena ir veikia žmogus. Bet kurioje žmonių veiklos srityje objektyviai susiklosto faktinių aplinkybių visuma, tarp kurių yra tam tikri priežastiniai, laiko, erdvės ir kitokie ryšiai. „Susiklosčiusios aplinkybės sudaro tam tikrą elementų sistemą, vadinamą situacija“²⁶³.

²⁶² *Ibid.*, p. 83.

²⁶³ Волчецкая, Т. С., *supra* note 26, p. 49.

Skiriamos trys savarankiškos nusikaltimo situacijos, kurioms įtaką daro nusikaltimo mechanizmas²⁶⁴:

- „ 1) *situacija iki nusikaltimo įvykdymo*. Tai objektyvių ir subjektyvių veiksmų visuma, kuri susiklosto prieš nusikaltimo įvykdymą;
- 2) *nusikaltimo įvykdymo situacija*. Objektyvi nusikaltimo aplinka, kurioje susiklosčius atitinkamoms sąlygoms įvyksta nužudymas.
- 3) *situacija po nusikaltimo*. Atsiradę esminiai nusikaltimo aplinkos pokyčiai, kuriuos veikė objektyvūs ir subjektyvūs nusikaltimo aplinkos veiksniai“.

Nužudymas ir pasirengimas jam vyksta tam tikroje aplinkoje, kurios elementai palieka pėdsakų. Tokio pobūdžio pėdsakuose slypi kriminalistiškai svarbi informacija, pagal kurią galima spręsti, kokiomis sąlygomis buvo ruošiamas ir daromas nusikaltimas, kokios iš aplinkos sąlygų palengvino ar apsunkino nusikaltimo darymą. Tiriant nužudymo situaciją dažniausiai nustatoma: kaip aplinkos sąlygas nusikaltėlis panaudojo savo tikslams; kokios aplinkos sąlygos padėjo padaryti nužudymą; kokios sąlygos lėmė tam tikro nužudymo būdo ir mechanizmo pasirinkimą; kas tiriamojo įvykio aplinkoje buvo specialiai parengta nusikaltėlio ir pan.²⁶⁵

Pagal sudėtingumą nužudymų situacijas sąlygiškai galima skirti į *paprastas* ir *sudėtingas*. Prie paprastų nužudymų situacijų galima priskirti nesudėtingus nužudymus, pvz., buitiniai, kriminaliniu požiūriu jie nekelia itin didelių problemų. Tokios situacijos dažniausiai būna aiškios, aiškūs dažniausiai būna ir nužudymų motyvai. Tarkime, neblaivus vyras (moteris), neadekvačiai reaguodamas į žmonos (vyro) pastabas, čia pat buitinais įrankiais nužudo žmoną (vyrą) ir pats apie tai praneša kaimynams ar net policijai. Nemažai tokių nužudymų yra padaromi konflikto metu, kai abu asmenys ar vienas iš jų yra neblaivūs. Tokiais atvejais dažniausiai nužudoma be išankstinio sumanymo, prieš pat veiksmą toks noras kyla staiga. Sudėtingos nužudymų situacijos pasitaiko taip pat dažnai, pvz., iš anksto sumanyti, suplanuoti nužudymai (pasipelninti, kerštas ir kt.). Tokių nusikaltimų tyrimas yra sudėtingesnis, reikalingas didesnių pastangų, sugebėjimų ir žinių.

²⁶⁴ Latauskienė, E. *Nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, ikiteisminio tyrimo metodikų koncepcija: teorinis modelis ir kriminalistinės galimybės*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: LTU, 2004, p. 35.

²⁶⁵ Gorbakov, A. Kontrabandos kriminalistinė charakteristika. *Teisė*. 2001, 39: 25.

Įvertinus nužudymų motyvus, situaciją prieš nužudymą ir nužudymo metu, nužudymus galima skirstyti į dvejopus²⁶⁶: „1) į iš anksto apgalvotus, parengtus (šiai grupei priskiriami nužudymai, padaryti dėl savanaudiškumo, keršto ir pavyduliavimo), 2) į situacinius nužudymus (šiems nužudymams būdinga tai, kad dauguma tokių nužudymų padaroma konfliktinių situacijų metu)“. Prie iš anksto apgalvotų ir parengtų nužudymų galima priskirti: užsakytuosius, serijinius nužudymus, kurie yra planuojami iš anksto ir jiems yra rengiamasi. Situaciniai nužudymai tie, kurie įvykdomi be išankstinio pasirengimo, susiklosčius tam tikrai situacijai, kartais esant afekto būsenai. Prie šios grupės priskiriami nužudymai, kilę konflikto metu iš pavydo, keršto. Pareigūnai, tiriantys tokio pobūdžio nusikalstamas veikas, ieškantys nusikaltėlio, pirmiausia nustato aukos asmenybę, o paskui mažina pažįstamų, kurie dėl tam tikrų motyvų galėtų atimti gyvybę nukentėjusiajam, grupę.

Kalbant apie nužudymo situacijas svarbu nustatyti santykių tarp nusikaltimo aukos ir įtariamojo pobūdį, kuris susidaro iki ar nužudymo darymo metu (*nekonfliktinės* ir *konfliktinės situacijos*). Esant tarpusavio konfliktui apie tai yra žinoma aplinkiniams žmonėms, tokių nužudymų tyrimo pradžioje yra liudytojai ir beveik visuomet žinomas nusikaltėlis.

Dažniausiai nužudymai yra tiesiogiai susiję su konfliktinėmis situacijomis, kurias galima skirti į dvi grupes:

1. *Ilgai besitęsiantys konfliktai*. Ilgai besitęsiantys konfliktai yra žinomi aplinkiniams žmonėms. Tyrimo metu nemažai duomenų apie nukentėjusiojo ir nusikaltėlio asmenybes galima rasti aplinkoje, kuri rodo abipusį nedorą, amoralų gyvenimo būdą ir nužudymas yra lyg loginis gyvenimo tėkmės rezultatas. Asmuo, spręsdamas kilusią konfliktinę situaciją, panaudodamas jėgą stengiasi išspręsti susidariusią situaciją savo naudai. Dėl nuolatinių konfliktų nusikaltėlis dažniausiai nebemato kito problemos sprendimo būdo, kaip tik panaudoti jėgą.

2. *Trumpi, spontaniški konfliktai*. Gyvenime galima pastebėti daug konfliktinių situacijų, tačiau dauguma jų pasibaigia be aukų. Vis dėlto kiekviena konfliktinė situacija yra labai individuali. Jos individualumą nulemia konflikte dalyvaujančių asmenų asmeninės savybės, todėl net ir dėl trumpų, spontaniškų konfliktų gali būti įvykdoma žmogžudystė.

²⁶⁶ *Kriminologija*. ats. red. prof. J. Bluvšteinas. Vilnius: Pradai, 1994, p. 295.

Kiekvienas žmogus gyvenime yra patekęs į konfliktinę situaciją, kuri nesibaigia smurtinių veiksmų panaudojimu. Taip yra todėl, kad kiekviena tokia situacija yra individuali, ją lemia asmeninės dalyvių savybės, ar jie yra įtraukti į nusikalstamą veiką. Spręsdamas kilusią konfliktinę situaciją, asmuo, pasitelkdamas jėgą, stengiasi savo naudai išspręsti susidariusią situaciją. Tarp išorinių veiksnių, kurie daro įtaką nužudymams, yra konkrečios gyvenimiškos situacijos. Šiose situacijose svarbūs tokie elementai: pasikėsinimas, nusikaltimo padarymo vieta, gamtinės sąlygos, metų bei paros laikas ir kt.

Vienas iš svarbiausių nužudymo situacijų struktūrinis elementas yra nusikaltimo vieta, kurioje lieka ne tik nusikaltimo padarymo ir slėpimo, bet ir nusikaltėlio bei nukentėjusiojo pėdsakų. Vietos sąlygos dažniausiai lemia asmens elgesį, yra tiesiogiai ar netiesiogiai susijusios su nužudymo vieta. Kriminalistine prasme nusikaltimo vieta – tai realiai egzistuojanti, nusikaltėlio pasirinkta ir panaudojama norimam rezultatui pasiekti erdvė, kurioje atliekami tam tikri veiksmai iki nusikaltimo, nusikaltimo darymo metu ir tuoj po jo.

Pagal statistiką daugiausia nužudymų padaroma gyvenamosiose patalpose, todėl yra didesnė tikimybė surasti daugiau nusikaltimo pėdsakų ir surinkti kitų svarbių duomenų, reikalingų atskleidžiant nužudymą ir nustatant kaltininką.

Nužudymų bylose įvykio vietai priskiriama ne tik nusikaltimo vieta, bet ir lavono radimo vieta, pasalos vieta, vieta, iš kurios buvo šauta į nukentėjusįjį (ji gali sutapti ir gali nesutapti su lavono radimo vieta), taip pat ir atsitraukimo keliai, vieta, kurioje stovėjo nusikaltėlio automobilis ir pan. Tokios vietos gali būti apžiūrimos kaip atskiros įvykio vietos ir kaip viena, jei atstumas tarp jų yra nedidelis.

Nužudymo būdas. Nužudymo būdu reikia laikyti objektyviai ir subjektyviai nulemtą subjekto elgesį prieš nužudymą, jo metu ir po jo, paliekant įvairaus pobūdžio pėdsakus. Dėl jų kriminalistiniais būdais ir priemonėmis atskleidžiama padaryto nusikaltimo esmė, nusikaltėlio elgesio ypatybės, išaiškinami jo tam tikri asmeniniai duomenys ir atitinkamai nustatomi tinkamiausi įvairių nužudymo atskleidimo uždavinių sprendimo metodai.

Asmuo, norėdamas patenkinti savo norus (pvz., praturtėti), numato konkrečius tikslus, kurių siekdamas neatmeta ir nužudymo padarymo

galimybės. Esant konkrečiam tikslui, asmuo numato būdus ir priemones šiam tikslui pasiekti arba, kitaip tariant, numato nužudymo bendrojo pobūdžio planą. Šis etapas dažniausiai užima tam tikrą laiko tarpą. Tai reiškia, kad asmuo, sumanęs įvykdyti žmogžudystę, ieško informacijos apie auką, bendrininkų, įsigyja priemonių bei įrankių nusikaltimui padaryti ir pan. Rengdamasis įvykdyti nusikaltimą, asmuo ieško ir randa būtiną informaciją apie konkretų kėsiniimosi objektą. Ši informacija yra būtina tam, kad būtų galima sėkmingai pasirengti nusikaltimui, jį įvykdyti ir slėpti. Tokiai informacijai gauti nusikaltėlis ieško informacijos šaltinio, kuris turėtų ryšį su kėsiniimosi objektu (nusikaltimo auka) ir galėtų už tam tikrą atlygį suteikti reikiamą informaciją. Planuojant nužudymą yra nagrinėjama surinkta informacija, kuriami įvairūs veikimo variantai, sprendžiama dėl nužudymo pėdsakų slėpimo bei alibi. Surinkęs reikiamą informaciją, kaltininkas siekia sukurti tam tikras sąlygas (o kartais laukia, kol tokios sąlygos susiklostys), kada galės įgyvendinti nusikalstamus ketinimus. Todėl nužudymo būdą sudaro ne padriki arba atsitiktiniai veiksmai rengiant nusikaltimą, o jų sistema. Ir tai ne bet kokia sistema, o iš anksto susieta bendru planu, bendra tyčia. Būtina pabrėžti, kad nužudymo sistemai neturi reikšmės veikslių eiliškumas (ar pirma iškasti duobę lavonui paslėpti, ar pirma įsigyti nužudymo įrankį) nei laikas po pirmų veikslių.

Nužudymo būdo struktūrą sudaro trys nusikaltimo įgyvendinimo etapai: pasirengimas nužudyti, nužudymo įvykdymas ir slėpimas.

Dėsningsais ryšiais susiję visi nusikaltimo būdo etapai. Žmogui atimama gyvybė, jo lavonas gali būti suskaidomas kokioje nors vietovėje, tai gali būti miškas, parkas, butas, rūšys, ūkinis pastatas. Čia rastas lavonas padedą iškelti versijas apie galimą nusikaltėlį, todėl kaltininkui būtina atsikratyti lavono. Tuos ryšius reikia mokėti atpažinti iš smulkesnių požymių.

Pasirengimas įvykdyti nužudymą yra vienas iš elementų, apibūdinančių nusikaltimo būdo turinį. Parengiamieji veiksmai nurodo asmens tikslą įvykdyti nužudymą viską kruopščiai suplanavus. Planuodamas nusikaltėlis, priklausomai nuo daromo nusikaltimo pobūdžio, pasikviečia į pagalbą bendrininkus, kurie jam galėtų padėti įgyvendinti nusikalstamus kėsnius, arba kartu su bendraminčiais planuoja visą nužudymo eigą. Šiame etape kuriamas viso nusikaltimo scenarijus. Nusikaltėlis (ar nusikaltėliai) studijuoja aukos gyvenimo būdą, dienotvarkę, įpročius, pomėgius, jei yra

apsauga – apsaugos sąlygas ir formas. Šio etapo metu numatomos ir apžiūros galimos nužudymo vietos, pasirenkami nužudymui įvykdyti tinkamiausiai įrankiai bei priemonės, nagrinėjami galimi atsitraukimo keliai ir pan. Tokios informacijos surinkimas leidžia nusikaltėliui pasirinkti patogiausią laiką ir vietą savo tikslams įvykdyti.

Nužudymo pasirengimo lygį atskleidžia nusikaltėlio pasirinkti įrankiai ar priemonės, reikalingi nusikalstamiems kėslams įgyvendinti. Svarbu nustatyti, ar nusikaltėlis išgijo nusikaltimo priemones ir įrankius dar prieš įvykdydamas nusikaltimą (planuodamas nužudymą), ar reikiami kaip įrankiai ir priemonės buvo panaudoti atsitiktinai nusikaltimo vietoje rasti daiktai (kas tuo metu pasitaikė po ranka). Įvykio vietoje radęs nužudymo pėdsakus, tyrėjas gali kelti pagrįstas versijas apie nusikaltimo įrankius bei priemones ir atvirkščiai. Be to, nusikaltimo įrankiai ir priemonės visuomet rodo, koku būdu buvo padarytas nužudymas. Tarp nužudymo įrankių bei priemonių ir nužudymo būdo visuomet yra koreliaciniai ryšiai, kurie padeda atskleisti tokius nusikaltimus ir išaiškinti kaltus asmenis.

Nužudymo įvykdymo etapas pasireiškia aktyviais nusikaltėlio veiksmais. Šis etapas apima visus veiksmus, skirtus aukos gyvybei atimti, ir yra baigtas, kai auka negyva (išskyrus pasikėsinimą nužudyti). Auka gali būti išviliojama iš namų, darbo ar kitos vietos į iš anksto parengtą nusikaltimo vietą. Kartais auka į nužudymo vietą atgabenama per prievartą.

Nužudymo būdai dažniausiai yra susiję su pasirenkamais nužudymo įrankiais. Įrankiai ir priemonės yra tas kriterijus, padedantis vieną nusikaltimo būdą atskirti nuo kito. Tam tikri nusikaltėlio turimi įrankiai ir priemonės verčia jį atitinkamai veikti. Tarkime, šaunamasis ginklas suteikia nusikaltėliui kur kas didesnę veiksmų pasirinkimo laisvę, palyginti su nešaunamuju ginklu: galima pasirinkti didelį atstumą iki aukos; iki šūvio ir šūvio metu likti nepastebėtam; auka turi mažiau galimybių pasipriešinti ar pabėgti. Kita vertus, žinant, kaip veikė nusikaltėlis, galima spėti, kokius ji turi įrankius ir priemones, kaip jis geba naudotis tomis priemonėmis ir įrankiais, apie individualias asmens ypatybes, psichines ar fizines savybes. Pavyzdžiui, nustatčius, jog buvo šauta iš didelio atstumo, galima kelti versiją apie nusikaltėlio profesionalumą, įgūdžius ir patirtį. Kaip nužudymo įrankius nusikaltėliai naudoja buitinio naudojimo daiktus, tokius kaip lenktinius ar virtuvinius peilius, atsuktuvus, kirvius, virves ir kt. Jie nau-

doja atsitiktinius daiktus, rastus pačioje nusikaltimo padarymo vietoje, tai buteliai, akmenys bei kiti pasitaikantys daiktai, nužudymo įrankiais gali būti ir savos gamybos priemonės. Žudant naudojami šaunamieji ginklai, lygiavamzdžiai medžiotojų, savos gamybos ar perdirbti šautuvai. Tačiau pasitaiko ir kitokių nužudymo priemonių: nuodai ar automobilis.

Vieni iš sunkiausiai atskleidžiamų nužudymų laikomi nužudymai, įvykdyti panaudojus sprogstamąsias medžiagas. Taikant šį nužudymo būdą minuojami aukos automobiliai, namų durys arba sprogmuo gali būti įmetamas per kambario langą. Šis būdas nusikaltėliams yra labai patogus, nes paliekama labai mažai pėdsakų (sprogimo banga ir ugnis sunaikina didžiąją dalį pėdsakų); itin sumažėjo galimybė būti sulaikytam nusikaltimo vietoje ar sekant karštais pėdsakais, nes dauguma sprogstamųjų įtaisų detonuojami per atstumą arba detonatoriui suveikus iš anksto užprogramuotu laiku. Tačiau iš nužudymui panaudotų sprogmėnų kiekio, jų panaudojimo būdo, vietos ir kitų aplinkybių galima spręsti apie žudiko profesionalumą, patirtį, finansines galimybes ir pan.

Žmogus planuoja ir pasirenka nusikaltimo įrankius bei priemones pagal savo įgūdžius: mokantis šaudyti rinksis šaunamąjį ginklą; mokantis sprogdinti – naudos sprogmėnis. Įgūdžiai individualizuoja nusikalstamus veiksmus. Kuo jie sudėtingesni, turintys specifinių požymių, tuo ilgesnio laiko reikia norint įvaldyti šiuos įgūdžius, tačiau kartu didėja ir jų kriminalinė reikšmė.

Kalbant apie nužudymo įvykdymo įrankius ir priemones būtina pabrėžti, kad tai skirtingos kategorijos, kurios labai dažnai painiojamos. Nužudymo įrankis – tai daiktas, kuriuo nusikaltėlis tiesiogiai įvykdo nužudymą, o priemonė tik padeda įvykdyti nužudymą. Tarkime, virvė vienu atveju gali būti nužudymo įrankis (pasmaugė virve), o kitu atveju – priemonė (aukos kojos ir rankos buvo surištos virve, o ji nudurta peiliu).

Pagal nusikalstamos veikos įrankių ir priemonių naudojimo mechanizmą nužudymo būdai gali būti įvairūs: pasmaugimas, pakorimas, kūno sužalojimas, nušovimas, susprogdinimas, nuskandinimas, sudeginimas, nunuodijimas ir pan.

Svarbią reikšmę nužudymo būdo struktūroje turi slėpimo etapas. Slėpimu laikoma visų asmenų, slepiančių nusikaltimą arba padedančių

tam nusikaltimo padarymo metu ar tuoj po jo, veiksmų (veikimo arba neveikimo) visuma. Paprastai apie nužudymą sužinoma tik jį padarius, o neretai po to, kai jis buvo paslėptas (tarkime, lavonas rastas kanalizacijos šulinyje, rastos užkastos, paskandintos suskaidyto lavono dalys ir t. t.). Kriminalistikai svarbu žinoti ir tirti įvairius nusikaltimo slėpimo būdus. Nusikaltimo būdų slėpimo etapo analizė gali padėti nustatyti, kaip buvo ruošiasi nužudymui ir kaip buvo įgyvendintas sumanymas nužudyti, taip pat kokioje asmenų grupėje reikia ieškoti asmens, kuris padarė nužudymą. Rengdamasis įvykdyti nužudymą, asmuo apgalvoja ir pasirenka tinkamiausius jo būdus ir veiksmingiausią nužudymo ar pėdsakų slėpimo būdą, kuris parūpintų nusikaltėliui nors ir trumpalaikį saugumą. Todėl slėpimo būdas atskleidžia intelektualias ir fizines nusikaltėlio savybes, profesinę bei ankstesnę nusikalstamą patirtį. „Profesionalūs nusikaltėliai ypač pabrėžia padarytos nusikalstamos veikos ar pėdsakų slėpimą. Profesionalus nusikaltėlis sudėtingesnio nužudymo nepradės vykdyti tol, kol nebus apgalvotas kompleksas veiksmų, kuriais galės paslėpti nusikaltimo faktą, pėdsakus arba savo dalyvavimą nužudant“²⁶⁷.

Nužudymo slėpimas sąlygiškai gali būti skirstomas į tris dalis:

1. Aukos kūno perkėlimas iš nužudymo vietos į kitą vietą, kūno nesunaikinus ar paslėpus. Tokiais atvejais kūnas iš nužudymo vietos dažniausiai nuvežamas į nuošalią vietą ir ten paliekamas.
2. Aukos kūno perkėlimas iš nužudymo vietos į kitą vietą, kad kūną būtų galima paslėpti, sunaikinti ar subjauroti. Nusikaltėlis ar jo bendrininkai aukos kūną (visą ar dalimis) užkasa po žeme, paskandina vandens telkiniuose, paslepia po šiukšlėmis.
3. Aukos kūno dalinis ar visiškas sunaikinimas, subjaurojimas nužudymo vietoje. Pavyzdžiui, aukos kūnas dalinis sunaikinimas sprogimo metu, padegus degiaisiais skysčiais, sutraiškant minkštuosius kūno dangalus, galvos kaulus ir pan.

Be kūno, nusikaltėliai dažnai slepia ir nužudymo įrankius ir (ar) priemones. Dažniausiai slepiami nužudymo įrankiai, nes žudikas pirmiausia siekia atsikratyti tiesioginių nusikaltimą ir jį siejančių įkalčių. Nors nu-

²⁶⁷ Гуров, А. И. *Профессиональная преступность: история и современность*. Москва: Юридическая литература, 1990, с. 12.

sikaltėliui svarbu kaip įmanoma greičiau atsikratyti nužudymo įrankio, tačiau nužudymo įrankiai labai retai paliekami nužudymo vietoje. Dauguma nusikaltėlių žino ar intuityviai nujaučia, jog ant nusikaltimo įrankio gali likti jo biologinių ar rankų pėdsakų. Be to, pats nužudymo įrankis gali turėti individualių požymių (numeris, ypatingi požymiai, pagaminimo būdas ir kt.), kurie gali tiesiogiai žudiką susieti su pačiu nusikaltimu. Todėl daugumoje atvejų nužudymo įrankių atsikratoma išmetant juos kuo toliau nuo įvykio vietos ar paslepiant iš anksto parengtoje slėptuvėje. Kartais slepiami aukos drabužiai, asmeniniai daiktai bei dokumentai, paimti įvykio vietoje, siekiant, kad nužudytasis būtų kuo ilgiau neatpažintas.

Galimi ir klaidinimo atvejai. Kai tarp nusikaltėlio ir aukos buvo tam tikri ryšiai ir jo mirties faktas gali sukelti įtarimą kaltininkui, kad būtent jis nužudė tą asmenį, kaltininkas pasirenka klaidinantį nužudymo būdą, sudaro vaizdą, kad mirtis kilo visiškai dėl kitų priežasčių: pasmaugimas, nunuodijimas, paskandinimas, pakorimas ir kt. Jei kaltininkas mano, kad yra pagrindo jį įtarti dėl nužudymo, tai jis imasi aktyvių veiksmų, kad nusikaltimas nepaaiškėtų, slepia nužudymo faktą: aukos kūnas yra sudeginamas ar slepiamas kitais būdais – paskandinamas pririšus sunkų daiktą, užkasamas miške ir pan. Tačiau kartais slepia tik tam tikrą mirties priežastį: inscenizuoja nužudymą, kad būtų galima įtarti kitus asmenis, inscenizuoja neatsargų nužudymą ar būtinąją gintį arba nužudymą apiplėšimo tikslu. „Norėdamas atitraukti nuo savęs įtarimus, nužudymo kaltininkas imituoja aktyvius aukos paieškos veiksmus, skleidžia įvairias kalbas sukurdamas klaidinančias versijas, legendas, organizuoja, kad dingusio asmens vardu būtų atsiunčiama laiškų ar kitų žinučių“²⁶⁸.

Nepažįstamam asmeniui paprastai nėra pagrindo imituoti nužudymo ar naudoti lėtai veikiančias nužudymo priemones. Tais atvejais, kai auka ir nusikaltėlis nebuvo pažįstami arba jų santykiai buvo atsitiktinio pobūdžio, o nusikaltimo vieta neturi tiesioginio ryšio su nusikaltėlio asmenybe, kaltininkas stengiasi kuo greičiau palikti įvykio vietą. Jis sudaro laiko rezervą, kad spėtų be kliūčių pasitraukti iš nužudymo vietos, o kartais ir laikinai paslėpti lavoną. Tada lavonas, esantis kokioje nors patalpoje, yra pernešamas į nuošalesnę vietą, pakišamas po stalą ar lovą, užkraunamas drabužiais ar

²⁶⁸ Образцов, В. А. *Криминалистика*. Москва: Юрист, 1997, с. 560.

net gali būti tyčia padegama patalpa, kurioje yra lavonas. Tuo pat metu nusikaltėlis imasi priemonių tam, kad pašalintų nusikaltimo pėdsakus, kurie yra ant jo drabužių: valo, plauna juos, kad neliktų kraujo ar kitokių pėdsakų, keičia kitais. Kaltininkas maskuoja savo kūno sužalojimus, kurie buvo padaryti nusikaltimo padarymo metu. Šaunamuosius ar nešaunamuosius ginklus kaltininkas slepia įvairiose vietose besitraukdamas iš jos. Sunaikindamas nusikaltimo pėdsakus ir įrankius, jis bando sau užtikrinti melagingą alibi, stengiasi paveikti artimuosius, draugus, kad jie duotų melagingus parodymus ir užtikrintų, jog nužudymo metu jis buvo kartu su jais.

Duomenis apie nužudymo būdą galima panaudoti labai įvairiai. Asmuo, įvykdydamas žmogžudystę, turi sąlytį su aplinka ir palieka joje informaciją apie veikimo būdą, vienokias ar kitokias aplinkybes, kuriomis jis rėmėsi, galų gale apie save kaip asmenybę. Tokie duomenys gali būti sėkmingai panaudoti ieškant asmenų, kurie daro tokius nusikaltimus. Asmens padarytas nužudymas konkrečiu būdu leidžia tyrėjui išskelti pagrįstas versijas apie jo priklausymą konkrečių asmenų, kurie galėjo įvykdyti nužudymą būtent šiuo būdu, grupei. Labai svarbi nusikaltimo būdo savybė yra ta, kad ji pasižymi tam tikru pastovumu, todėl ją galima panaudoti kaip vieną iš kriminalistinės registracijos sistemos objektų. Ši registracijos sistema leidžia gauti informaciją apie nužudymo būdo sutapimus tose bylose, kuriose nusikaltėlis nėra nustatytas (neatskleistų nusikaltimų karto-tekta). Sugretinus turimą informaciją apie įvykdytas žmogžudystes galima nustatyti, ar tai vieno ir to paties asmens padaryti nusikaltimai. Jei tai pasitvirtina, ikiteisminių tyrimų medžiagos sujungiamos į vieną, o tyrimas vyksta kaip vienos bylos su keliais nusikaltimo epizodais.

13.2. Tipinės nužudymų tyrimo situacijos ir šių nusikaltimų tyrimo planavimas

Pradinio tyrimo tipinės situacijos priklauso nuo nusikaltimo vietos, laiko, nužudymo sąlygų, nusikaltėlio veiksmų, laiko tarpo, praėjusio nuo jo padarymo, turimos pradinės informacijos.

Svarbu surinkti informaciją apie nužudymą ir lavono radimo vietą, apie nusikaltimo padarymo būdą, jo padarymo mechanizmą, nužudymo padarymo aplinką, apie nusikaltėlio ir aukos asmenybę ir t. t. Nužudymo

padarymo vieta ir lavono radimo vieta dažniausiai yra ta pati vieta. Jų sutapimas pagreitina tyrimą.

Tyrimo tipinės situacijos negali būti individualios, todėl pareigūnas tyrimo metu susiduria su konkrečia, nepakartojama, individualia situacija. Atlikdamas tyrimą jis turi analizuoti ir vertinti realią, vienintelę situaciją, taip pat atsižvelgti ir remtis žiniomis apie tipines situacijas.

Esant atviro nužudymo situacijai, dažniausiai nusikaltėlio asmenybė būna aiški. Tyrimo pradžioje gali būti neaiškus tik nusikaltimo tikslas, motyvas, o kartais ir kaltės forma. Nenustatyti gali būti ir nusikaltimo bendrininkai. Kartais sunku pasakyti, ar kaltininko veiksmai buvo neteisėti, stengiantis įrodyti būtinosios ginties faktą. Tokioms situacijoms yra būdingos versijos dėl kaltės formos, motyvo, bendrininkų buvimo ir konkretaus jų vaidmens įvykdant nusikaltimą.

Slapto nužudymo atvejais bylos tyrimas yra daug sudėtingesnis, nes nusikaltėlio asmenybė dažniausiai nėra aiški, versijų iškyla kur kas daugiau, nusikaltimo tikslus ir motyvus sunkiau nustatyti. Tyrėjui apžiūrint įvykio vietą reikia stengtis mintyse atkurti įvykio eigą, t. y. sumodeliuoti nusikaltimo mechanizmą, pasitelkti vaizduotę ir kūrybiškumą.

Tiriant nužudymus pradiniame tyrimo etape susiduriama su keliais standartinėmis situacijomis, nors jų yra labai skirtingų ir įvairių. Tipiškiausios yra šios:

1) *nužudymas įvykdytas neginčijamomis (akivaizdžiomis) sąlygomis*, kai žinomi nukentėjusysis ir įtariamasis (dažniausiai tokie nužudymai kyla šeiminių ginčų metu arba iš chuliganiškų paskatų). Šiai situacijai būdinga tai, kad konfliktas tarp nusikaltėlio ir aukos prasideda ir tęsiasi ilgą laiką ir tokie priešiški jų santykiai yra žinomi jų artimiesiems, kaimynams, pažįstamiems. Dėl to, esant tokiai situacijai, ikiteisminio tyrimo subjektų pareigūnai gauna daug informacijos apie minėtą įvykį. Tiriant tokią situaciją dažniausiai atliekami šie pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai: sulaikymas, asmens krata, įtariamojo ir liudytojų nustatymas ir apklausa, įvykio vietos apžiūra ir (ar) tyrimas, teismo medicinos specialistams duodamos užduotys dėl lavono teismo medicininio ir kitų tyrimų;

2) *nužudymas įvykdytas plėšimo metu arba seksualiniu pagrindu*, kai žinomas nukentėjusysis, bet nežinomas ir nesulaikytas įtariamasis. Tokios

pat nužudymo situacijos atsiranda, kai vyksta kriminalinių grupuočių „santykių aiškinimasis“, taip pat „užsakytų“ žmogžudysčių atvejais. Esant šiai situacijai atliekami tokie pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai: įvykio vietos apžiūra ir (ar) tyrimas; liudytojų, mačiusių įvykį, nustatymas ir apklausa. Šalia šių priemonių kartu atliekami ir paieškos veiksmai siekiant surasti nusikaltėlį. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali panaudoti ir šias procesinės prievartos priemones: slaptą sekimą, atlikti veiksmus, neatkleisdamas savo tapatybės ir kt. Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka ikiteisminio tyrimo pareigūnas duoda užduotį teismo medicinos specialistui atlikti tyrimą, o prokuroras gali kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją – prašyti skirti teismo medicinos ir kitas ekspertizes;

3) *nužudymas pagal neišaiškintus motyvus* (žmogus dinga be žinios), *radus neatpažintą lavoną*. Šioje situacijoje yra du tipiniai variantai. Pirmas – kai asmuo dingsta be žinios. Tokiais atvejais paprastai atliekama: apklausa asmens, pranešusio apie žmogaus dingimą; apžiūra ar krata dingusiojo gyvenamojoje patalpoje; apžiūra ar krata vietose, kuriose gali būti paslėptas lavonas arba jo dalys, siekiant surasti tyrimui svarbius daiktus ar dokumentus; preliminaros nužudymo vietos apžiūra ir (ar) tyrimas, teismo medicininių ir kriminalistinių ekspertizių paskyrimas; apžiūros ar kratos galimose lavono slėpimo vietose; apklausa giminių, artimųjų, bendradarbių, dingusiojo kaimynų ar kitų asmenų; dingusiojo ir asmenų, prisidėjusių prie jų dingimo, pašto, telegrafo korespondencijos poėmis; teismo medicinos tyrimas (radus lavoną); daiktų ir dokumentų tyrimai. Taip pat vykdomos paieškos priemonės siekiant nustatyti asmenis, susijusius su nusikaltimu ar norėjusius šio asmens mirties.

Antras variantas – suradus neatpažintą lavoną ar lavono dalis. Šiuo atveju pagrindinis ikiteisminio tyrimo pareigūnų uždavinys – nustatyti nužudytojo asmenybę. Esant tokioms situacijoms rekomenduojama kaip galima išsamiau atlikti įvykio vietos, lavono apžiūrą ir (ar) tyrimą; nuosekliai apžiūrėti lavono drabužius, visus prie jo esančius daiktus, kūno dalių įpakavimą; parodyti atpažinti lavoną ar jo dalis. Kartu atliekamos paieškos priemonės;

4) *naujagimio nužudymas* (radus naujagimio lavoną, naujagimiui dingus). Čia galimi du variantai. Pirmas – suradus naujagimio lavoną atlie-

kami tokie pirminiai tyrimo veiksmai, kaip ir neatpažinto suaugusiojo lavono suradimo atveju. Antras variantas – dingus naujagimiui, kai teisėsaugos institucijos gauna pranešimą apie konkretaus kūdikio dingimą, t. y. kad iš konkrečios moters dingo gyvas naujagimis. Baigus ikiteisminį tyrimą atliekami pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai: įtariamojo apklausa, liudytojų nustatymas ir apklausa; užduoties davimas teismo medicinos specialistams; medicininių ir kitų dokumentų paėmimas; paieškos priemonių atlikimas.

Visos šios situacijos gali būti plečiamos arba siaurinamos atsižvelgiant į tyrimo tikslus. Taip pat galimos ir kitos, gerokai rečiau pasitaikančios situacijos (tarkime, nužudymas ir nusikaltėlio savižudybė). Taigi, apžiūrint ir (ar) tiriant įvykio vietas nužudymų bylose, reikia spręsti dvi svarbias užduotis: surinkti įrodomąją informaciją ir ją užfiksuoti, taip pat gauti orientacinės informacijos nusikaltimui išaiškinti. Spręsdamas šias užduotis, tyrėjas kartu su įvykio vietos apžiūra ir (ar) tyrimu dažnai atlieka ir paieškos veiksmus. Jeigu įvykio vietos apžiūra ir (ar) tyrimas, taip pat pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai (šie glaudžiai koordinuojami veiksmai turi bendrą tikslą), tai jau bus taktinė operacija. Tokiais atvejais dažnai atliekamas įvykio vietos tyrimas. Šio tyrimo metu gauti rezultatai gali būti operatyviai panaudoti nusikaltimui išaiškinti, taip pat ir nusikaltėlio paieškai.

Tiek bet kurių kitų tiriamų nusikaltimų, tiek ir nužudymų atskleidimo visas procesas yra nepertraukiamas versijų iškėlimo ir tikrinimo procesas. Pradėdamas nuo pirminio pranešimo apie lavono radimą, tyrėjas dažniausiai imasi priemonių tam, kad patikrintų tipines versijas dėl įvykio: įvykio nužudymas, savižudybė, nelaimingas atsitikimas ar natūrali mirtis. Gautų duomenų pagrindu tolesnio tyrimo metu bus galima apibrėžti prielaidas, kurios tinkamiausios.

Tyrėjas pagal rastus tiriamo įvykio pėdsakus savo vaizduotėje atkuria ir logiškai modeliuoja praeities įvykį. Pasinaudodamas ankstesne praktine ir asmenine gyvenimo patirtimi, mokslo apibendrintomis žiniomis, tyrėjas įsivaizduoja rastų pėdsakų tarpusavio ryšius, jų sąveiką su tirama aplinka.

Labai svarbu patikrinti iškeltas versijas. Todėl turi būti renkamos ir kruopščiai tiriamos visos aplinkybės, itin atkreipiant dėmesį į tas aplinky-

bes, kurios prieštarauja iškeltai versijai. Jeigu tokios aplinkybės negalima atmesti, paaiškinti, ji turi tapti pagrindu iškelti ir tikrinti kitą versiją.

Per visą iktėisminio tyrimo eigą, keičiantis informacijos kiekiui, renkant papildomą informaciją, atliekant įvairius iktėisminio tyrimo veiksmus, versijos keičiasi. Atsižvelgiant į tyrimo metu keliamus uždavinius, vienos versijos yra tikslinamos, detalizuojamos, vienos atkrinta, kitos pasipildo.

Tyrimo pradžioje yra grupė klausimų, į kuriuos būtina atsakyti siekiant tinkamai suplanuoti visą tyrimo eigą.

Aukos asmenybės nustatymas. Šiam tikslui pasiekti yra taikoma dokumentų, asmeninių užrašų, asmeninių daiktų apžiūra ir vietinių bei aplinkinių gyventojų apklausa. Lavonui atpažinti yra rodamos fotonuotraukos, kviečiami asmenys, gerai pažįstantys nukentėjusįjį, galintys jį atpažinti.

Neatpažinto lavono tapatybės nustatymas – tai tyrėjų ir specialistų veiksmai, aprėpiantys: asmeninės informacijos apie žmogų, kurio lavonas arba lavono dalys buvo rastos, rinkimą ir analizę; versijų apie žuvusiojo (mirusiojo) asmenybę iškėlimą, remiantis gauta diagnostine informacija; sąlygų, reikalingų lavonui atpažinti arba identifikuoti, taip pat lavono priskyrimo prie individų grupės, sudarymą; gautų rezultatų vertinimą ir išvadų darymą; asmeninių žuvusiojo (mirusiojo) bruožų, kurie galėtų padėti tiriant nusikaltimą, nustatymą.

Kriminalistinio tapatybės nustatymo objektas yra žmogaus ryšiai ir santykiai su nusikalstamu įvykiu, kurie turi tam tikrą reikšmę tyrimo procesui, t. y. leidžiantys išaiškinti tam tikro individo vaidmenį nusikalstamoje veikoje. Šių ryšių ir santykių ypatumai skiriasi kiekvienu konkrečiu atveju, nes skiriasi ir individo vaidmuo nusikaltime.

Kriminalistinio tapatybės nustatymo esmė yra veiksmai, kurių tikslas yra informacijos apie žmogų analizė, siekiant nustatyti žmogaus individualybę, kurią galima apibrėžti kaip socialinių, demografinių, psichofiziologinių ir anatominių morfologinių požymių visumą.

Norint iširti neatpažinto asmens nužudymą, itin svarbu nustatyti, kas buvo nužudytas, kokie yra asmeniniai aukos ypatumai, su kuo auka bendravo paskutiniu metu, su kuo ir kaip auka praleido paskutines savo gyvenimo minutes, kaip jos buvo praleistos ir t. t.

Kriminalistinėje literatūroje galima susidurti su sąvoka – „lavono atribucija“²⁶⁹. Lavono atribucija suprantama kaip veiksmai, susieti su tam tikrais aukos tyrimais, veiksmais, kurių tikslas ne tik gauti informaciją apie lavoną, jo socialinius demografinius, psichinius ir kitus ypatumus, bet ir apie žuvusiojo mirties laiką, vietą ir kitas aplinkybes, nes jų vaidmuo yra svarbus, norint visapusiškai, išsamiai ir objektyviai ištirti nusikaltimą.

Prie neatpažintų lavonų priskiriama²⁷⁰:

- „ 1. Lavonai, kurių asmens tapatybės nustatymas yra sudėtingas arba negalimas dėl ilgai trunkančių pomirtinių pokyčių (mumifikacija, irimas ir pan.).
2. Neatpažįstamai subjauroti lavonai (lavoną subjauroti gali nusi-kaltėlis, taip pat lavonas gali būti subjaurotas laukinių gyvūnų ar paukščių arba nukentėti nelaimingo atsitikimo metu (pvz., per avariją ar pan.).
3. Kartu su lavonu nebuvo rasta asmens tapatybės dokumentų, nėra galinčių lavoną atpažinti žmonių (prie šios kategorijos priskiriami naujagimių ir kūdikių lavonai)“.

Identifikacijos objektai yra:

- 1) lavonas;
- 2) kūno dalys, organai, audiniai ir kiti biologiniai objektai;
- 3) kaulai, skeleto dalys, kaulo fragmentai.

Išvardytų objektų požymiai gali būti nagrinėjami (tyrinėjami) natūroje, taip pat ir turint materialiniai fiksuotus jų atvaizdus (užfiksuotas žuvusio žmogaus vaizdas, organizmo struktūros ir požymių ypatumai).

Materialiai užfiksuoti atvaizdai gali būti subjektyvūs ir objektyvūs.

Identifikacijos subjektyvūs atvaizdai yra lavono žodiniai aprašymai, grafiniai (piešiniai, schemas) modeliai, gaunami lavoną tiriant, grafiniai ir skulptūriniai veido atvaizdo rekonstrukcijos ir t. t.

²⁶⁹ Шухнин, М. Н. *Неопознанный труп. Установление личности: Монография – ЮРЛИТИНФОРМ*, 2006, с. 6.

²⁷⁰ *Ibid.*, p. 29–30.

Objektyvius atvaizdus galima skirstyti į²⁷¹:

- „1. Gaunamus pasitelkus specialią techniką, kuri fiksuoja lavono vaizdą ir struktūrą. Prie jų priskiriamos nuotraukos, kino kadrai, vaizdo įrašai, rentgeno nuotraukos (lavono, atskirų jo dalių, kaulų, organų ir kt.).
2. Pėdsakai atvaizdai: pirštų antspaudai, delnų ir pėdų antspaudai, lavono odos antspaudai; individualus žmogaus kvapas ir kt.“

Ekspertinės identifikacijos metu naudojami tik objektyvūs atvaizdai. Subjektyvūs atvaizdai dažniausiai naudojami kriminalinės žvalgybos darbo metu ir tyrimo identifikacijos metu. Kai kurie subjektyvūs atvaizdai gali būti naudojami teismo medicininės ekspertizės metu.

Savarankiški identifikacijos objektai, nustatant neatpažinto lavono tapatybę, dažnai yra tokie daiktai kaip batai, drabužiai, galvos apdangalas, dokumentai ir kiti daiktai, rasti kartu su lavonu.

Materialūs atvaizdai, naudojami nustatant neatpažinto lavono asmens tapatybę, yra dokumentais užfiksuoti duomenys apie asmenis, kurių ieškoma; išsaugoti biologiniai objektai, gauti žmogaus gyvenimo metu (kraujo, plaukų, nagų pavyzdžiai), taip pat objektyvūs modeliai, dokumentais užfiksuoti duomenys apie dingusių arba ieškomų žmonių giminaičius (nustatant asmens tapatybę naudojant giminystės ekspertizę).

Neatpažinto lavono tapatybės nustatymas prasideda gavus pranešimą apie lavono radimą ir tyrėjų operatyvinės grupės išvykimu į įvykio vietą. Tyrimo pradžioje šios informacijos nėra, tačiau operatyvinės grupės darbo metu ji išaiškėja ir gauta informacija leidžia kelti ir tikrinti versijas apie žuvusiojo asmenybę. Šiame etape pagrindinis uždavinys yra informacijos paieška, radimas ir fiksavimas. Ypač svarbu, kad informacija būtų gaunama laiku ir ji būtų išsami. Tai leidžia išvengti identifikacinės informacijos praradimo dėl vykstančių pomirtinių procesų, keičiančių lavoną, nes nuo įvykio vietos apžiūros kokybės priklauso tolesnio tyrimo sėkmė.

---

²⁷¹ Корноухов, В. Е. *Теория идентификации. Курс криминалистики*. Раздел «Судебная экспертиология». Учеб. пособие. Красноярск: изд-во Краснояр. ун-та, 1995, с. 92.

Dėl kiekvieno neatpažinto lavono radimo fakto Lietuvos Respublikos BPK įstatymo nustatyta tvarka atliekama lavono ir įvykio vietos apžiūra²⁷².

Mirties priežasties nustatymas. Pirminę išvadą daro teismo medicinos specialistas apžiūrėdamas lavoną įvykio vietoje, o kitas išvadas padaro tyrėjas, remdamasis lavono teismo medicinos specialisto išvada ir kitais duomenimis, gautais pradėjus ikiteisminį tyrimą.

Mirties laikas pirmą parą pagal lavono požymius gali būti nustatytas labai tiksliai, net valandos tikslumu. Nusikaltimo padarymo laiką galima nustatyti atsižvelgus į lavono suradimo vietą, nužudymo vietoje rastus pėdsakus, teismo medicinos specialisto išvadą, į liudytojų parodymus ir pan.

Jei lavonas rastas po ilgesnio laiko tarpo, jis gali būti apiręs, todėl reikėtų kruopščiau atlikti jo apžiūrą. Tokiais atvejais yra galimybė rasti net įvairių želdinių ar vabzdžių lervų, tuomet būtų tikslinga pasinaudoti ir kitų mokslų (biologijos, botanikos, chemijos ir kt.) pasiekimais, kad būtų galima preliminariai nustatyti mirties laiką.

Kas įvyko: nužudymas, savižudybė ar nelaimingas atsitikimas? Tai priklauso nuo mirties priežasties nustatymo. Gali būti versija, kad tai savižudybės ar nelaimingo atsitikimo inscenizacija. Todėl būtina specialiai ieškoti ir fiksuoti tokius faktus, kurie prieštarautų inscenuoto įvykio aplinkos faktams, žinoma, jeigu tik tokių faktų esama. Tarkime, sukeltų įtarimų, jei prie savižudžio, kuris nusišovė, lavono būtų nerasta šaunamojo ginklo, jei ant lavono rasta sužalojimų, kurių jis pats sau negalėjo padaryti, ar šalia kabančio pasikorusio asmens nėra daikto, ant kurio jis galėjo užlipti ir užrišti virvę palubėje. Tyrime didelę reikšmę turi apklausos metu gauti kaimynų, bendradarbių paaiškinimai dėl nukentėjusiojo elgesio, jo tikslų, apie susitikimus su kitais asmenimis iki šio įvykio.

Vienas iš būdų nustatyti, ar asmuo tikrai nusižudė, ar tai savižudybės inscenizacija, yra palikto atsisveikinimo laiško (*suicide note*) tyrimas. Dauguma savižudžių nepalieka atsisveikinimo laišku. Atsisveikinimo laiškus palieka tik nedidelė dalis savižudžių. Jei laiškas randamas, reikia išsiaiškinti, ar laišką parašė ir jame savo mintis išdėstė nusižudyti nusprendęs

²⁷² Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. 714/153/562 „Dėl neatpažinto lavono, nežinomo ligonio ar nežinomo vaiko asmens tapatybės nustatymo instrukcijos patvirtinimo“.

žmogus. Tokiais atvejais būtina skirti ne tik rašysenos, bet ir autorystės ekspertizę. Reikėtų įvertinti, ar tai tikrai savižudžio laiškas.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnai, keliantys versijas dėl išorinio įvykio panašumo į savižudybę, gali pasiduoti psichologinei inercijai ir tiesiog neįsigilinti į ne tokius akivaizdžius pėdsakus. Tai lemia ne tik neteisingumo triumfavimą, bet ir psichosocialines pasekmes: aukos artimiesiems, kurie mano, kad žmogus iš tikrųjų nusižudė, yra daug sunkiau susitaikyti su netektimi, nes jaučiamas kaltės jausmas

Nužudymo padarymo vietos nustatymas. Galimas atvejis, kai lavono radimo vieta nėra nužudymo vieta. Tai nesunku nustatyti neradus atitinkamų pėdsakų. Pavyzdžiui, lavono vilkimo pėdsakai; purvo pėdsakai ant lavono avalynės, nors toje vietoje, kur buvo jis aptiktas, purvo nėra; nėra kraujo pėdsakų; yra tokie pėdsakai, kurie neturi būti: lavondėmės tokiose vietose, kur jų negali būti esant tam tikrai lavono pozai. Yra sunkiau nustatyti nužudymo įvykdymo vietą, kai lavonas gabenamas transporto priemone didelį atstumą. Tokiais atvejais reikia lavono apžiūros metu fiksuoti pėdsakus ir mikropėdsakus: dulkes, purvą, drabužių detales ir pan. Tokie pėdsakai padeda nustatyti nužudymo vietą.

Nužudymo mechanizmas. Siekiant išsiaiškinti nužudymo mechanizmą būtina nustatyti kokios priemonės, įrankiai buvo naudojami nužudymo metu, koks yra nužudymo būdas, koks yra pasirengimo būdas ir kaip buvo slepiami nusikaltimo pėdsakai. Todėl reikia tirti nukentėjusiojo kūno sužalojimus, pėdsakus ant lavono drabužių, ant nužudymo įrankių, paties žudiko, nuo vietinių daiktų. Labai svarbūs pėdsakai, rasti įvykio vietoje: rankų (panagės), dantų, kraujo, avalynės, basų kojų, įsilaužimo įrankių, transporto priemonių ir t. t.

Apie panaudotus įrankius ir priemones (jei jie nerasti įvykio vietoje) dažniausiai galima spręsti iš padarytų sužalojimų. Nustačius nužudymo būdą ir jo maskavimą, galima nusakyti nusikaltėlių pasirengimo lygį, galimus motyvus, tarpusavio santykius tarp aukos ir nusikaltėlio. Pagal nužudymo būdą galima nustatyti, ar tai įvykdė vienas ir tas pats asmuo, ar keli skirtingi žmonės. Kai kurie nužudymų būdai turi ritualinį pobūdį ir, nustačius tam tikrus požymius bei aplinkybes, galima kelti, taip pat tikrinti gana įtikinamas versijas.

Pasikeitimai įvykio vietoje po nužudymo. Juos nustatant, turi būti išsiaiškinta, kas atsirado ir kas dingo iš įvykio vietos nužudymo metu, po nužu-

dymo; kas dingo iš nusikaltimo vietos, kai apžiūros metu buvo medicinos darbuotojai, policijos pareigūnai, tyrėjai bei kiti asmenys (tai ne tik dokumentai, pinigai, daiktai, kuriuos galėjo paimti nusikaltėlis, bet ir nuorūkos, degtukai, sagos ir kiti daiktai bei pėdsakai, kuriuos galėjo palikti asmenys, nieko bendro neturintys su nužudymu). Būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kad lavono suradimo poza galėjo būti pakeista suteikiant pirmąją medicinos pagalbą ir pan.

Kas įvykdė nužudymą? Pradinėje tyrimo stadijoje visada galima nustatyti, kas yra nusikaltėlis, dažniausiai yra iškeliamos versijos, bet ne konkreitiems asmenims. „Jei turimi duomenys dėl kaltininko lyties, amžiaus, ūgio, ankstesnių teistumų, jo kraujo grupės ar yra aplinkybių, nurodančių artimus santykius tarp nusikaltėlio ir aukos, tai atsiranda galimybė sumažinti įtariamųjų grupę“²⁷³.

Nužudymo atveju yra randamas kūnas arba gali būti be žinios dingęs žmogus. Tyrimo pradiniam etape apie nusikaltėlį turima labai mažai informacijos arba visiškai jos neturima. Visa pirminė informacija praktiškai yra gaunama apžiūrint įvykio vietą ir apklausiant liudytojus, radusius lavoną ar jį mačiusius dar prieš mirtį. Įvykio vietoje nusikaltimą tiriantys pareigūnai susidaro pirminį nusikaltimo vaizdą, kuris yra reikšmingas tolesniam tyrimui, jo sėkmei.

Nuo turimos informacijos pobūdžio, kuria buvo pasinaudota iškeliant nužudymo versijas, visos jos sąlygiškai gali būti tyrėjo prielaidos dėl nužudymo aplinkybių. Tai versijos dėl bendrininkų skaičiaus, jų patekimo į įvykio vietą, įsilaužimo įrankių ir pan.

Kokie nužudymo motyvai? Savanaudiškų nužudymų atvejais tokius motyvus labai lengva nustatyti. Paprastai tokiais atvejais dingsta vertybės (meno kūriniai, brangenybės, pinigai), kurios priklausė nužudytajam ar jo artimiesiems. Nedingę daiktai dar nepanaikina versijos apie savanaudiškus motyvus. Juk galima nužudyti savanaudiškais tikslais tikintis palikimo, siekiant užvaldyti turtą ir t. t. Tuo tarpu kai kurie nužudymai yra maskuojami pasitelkiant savanaudiškus motyvus.

Itin žiaurus nužudymo būdas gali rodyti, kad nužudymas buvo įvykdytas iš keršto. Jei lavonas rastas viešoje vietoje, iš jo neatimti daiktai, galima kelti versiją, kad buvo nužudyta iš chuliganiškų paskatų (nemotyvuota žmogžudystė).

²⁷³ Яблоков, Н. П. *Криминалистика*. Москва: Юрист, 2000, с. 538.

Pastaruoju metu padaugėjo verslo atstovų nužudymų. Tokių nužudymų motyvacija yra labai įvairi, pradedant nuo pavydo ir baigiant įtakos sferų nepasidalijimu. Labai dažnai tokie nužudymai yra maskuojami turint tikslą suklaidinti tyrimą.

Nustatinėjamų tyrimo metu nužudymo aplinkybių yra daug ir jos priklauso nuo įrodinėjimo ribų tiriant nužudymus.

13.3. Įvairių pirminių tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai nužudymų bylose

Ką reiškia terminas „pirminiai“ tyrimo veiksmai? Taip vadinami pirmieji tyrimo veiksmai atliekami pradinėje nusikaltimo tyrimo stadijoje, t. y. iškart, kai gaunama informacija apie nusikaltimą. Pirminiais tyrimo veiksmais gali būti bet kokie tyrimo veiksmai, atliekami įvairiu eiliškumu atsižvelgiant į susiklosčiusią tyrimo situaciją ir sprendžiantys pradinės nusikaltimo tyrimo stadijos uždavinius: informacijos apie įvykusį nusikaltimą (jo eigą, mechanizmą) gavimas bei įtvirtinimas; nežinomo nusikaltėlio asmenybės nustatymas bei sulaikymas.

Atsižvelgiant į susidariusią tyrimo situaciją, kaip pirminiai tyrimo veiksmai nužudymų bylose gali būti įvykio vietos ir lavono apžiūra, teismo – medicininės ekspertizės skyrimas ir atlikimas, liudytojų apklausos, nusikaltėlio paieška ir sulaikymas, kratos, įtariamojo apklausa, įtariamojo atpažinimas, kratų metu rastų objektų parengimas ekspertizėms bei ekspertizių skyrimas ir t. t.

Įvykio vietos ir lavono apžiūra. Bet kuris nužudymas palieka tam tikrą pėdsakų, kurie aptikti dar įvykio vietoje gali suteikti nemažai informacijos apie įvykio pobūdį, nužudymo laiką, nusikaltėlio asmenybę ir pan., todėl nužudymų tyrimas neįsivaizduojamas be įvykio vietos apžiūros.

Kalbant apie įvykio vietos apžiūrą, svarbu pabrėžti, kad sąvoka „įvykio vieta“ nėra tapati sąvokai „nužudymo padarymo vieta“. „Įvykio vieta yra apibrėžiama kur kas plačiau – tai vieta, kurioje padarytas nusikaltimas, rasti arba gali būti rasti nusikaltimo pėdsakai, įrankiai, ginklai, žmogaus lavonas, jo kūno dalys ir kiti nusikaltimui išaiškinti reikšmingi įkalčiai“²⁷⁴.

²⁷⁴ Pauliukevičius, A.; Benošis, A.; Paliulis, J. *Lavono apžiūra įvykio vietoje*. Metodiniai nurodymai. Vilnius: MRU Leidybos centras, 2002, p. 47.

Įvykio vietos apžiūros metu turi būti atliekama intelektinė įvykdyto nusikaltimo rekonstrukcija, kuri vėliau bus patikslinta remiantis aptiktais pėdsakais ir kita gauta informacija.

Norint tinkamai ištirti įvykio vietą, derėtų vadovautis dar romėnų atrasta septynnare nusikaltimo aiškinimo formule: *kas, ką, kur, kada, kaip kodėl, kam padedant*²⁷⁵? Remiantis šia formule galima suformuluoti nužudymų įvykio vietos apžiūrai keliamus uždavinius:

Įvykio nustatymas. Atvykus į įvykio vietą, dažnai būna neaiškus įvykio pobūdis: ar tai nužudymas, savižudybė, nelaimingas atsitikimas. Išskėlęs galimas versijas, tyrėjas renka duomenis, analizuoja jų ryšius, o surinkęs ir įvertinęs turimą informaciją padaro išvadą.

Nužudytojo asmenybės nustatymas.

Nužudymo vietos nustatymas. Dažniausiai nužudymas įvykdytas ten, kur randamas lavonas, bet pasitaiko atvejų, kai nužudymas įvykdytas kitur, o lavonas perkeltas į jo suradimo vietą. Todėl vertinant kojų, lavono traukimo, kraujo išsidėstymo, lavondėmių vietą, įvairias daleles ant nukentėjusiojo kūno, drabužių ir avalynės bei kitus pėdsakus galima spręsti apie tikslią nužudymo įvykdymo vietą.

Nusikaltėlio patekimo į nužudymo įvykdymo vietą bei iš jos pasitraukimo nustatymas. Apie tai galima spręsti iš durų, langų užraktų būklės, nusikaltėlio įrankių ir kitų pėdsakų suradimo vietų.

Įvykio dalyvių skaičiaus nustatymas. Apie tai byloja: ant stalo gulinčių stalo įrankių kiekis, skirtingi avalynės pėdsakai, skirtingos nuorūkos ir skirtingas jų gėsinimo būdas. Visa tai leidžia iškelti versiją, kad nužudant dalyvavo ne vienas asmuo.

Įvykdyto nužudymo laiko nustatymas. Ieškomi pėdsakai ir kiti duomenys, rodantys, kada būtent buvo įvykdytas nusikaltimas. Svarbu kuo tiksliau nustatyti mirties laiką – jei įmanoma, valandos ir minutės tikslumu. Iš dalies apie tai gali liudyti tokie požymiai kaip: sustojęs laikrodis ant nukentėjusiojo rankos, sausas ar šlapias pagrindas po lavonu, esančiu atviroje teritorijoje, įjungti elektros prietaisai, karštas arba šiltas maistas, tušti nuo alkoholinių gėrimų buteliai, ant nuorūkos nespėjusi išdžiūti sei-

²⁷⁵ Palskys, E., *Nusikaltimai ir kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1978, p. 14.

lė, nenuplėšti kalendoriaus lapai. Didelę reikšmę turi lavoniniai reiškiniai ir teismo medicinos eksperto išvada.

Nužudymo įvykdymo būdo, įrankių ir priemonių nustatymas. „Dažnai nusikaltėlis po įvykdyto nužudymo pasišalindamas iš įvykio vietos išmeta nusikaltimo įrankį. Todėl svarbu apžiūrėti ne tik pačią įvykio vietą, bet ir gretimą aplinką, pasitraukimo iš įvykio vietos aplinką: krūmus, tvenkinį, upę ir t. t.“²⁷⁶ Toks patikrinimas leidžia aptikti tam tikrus pėdsakus ir daiktus, svarbius nustatant įtariamąjį ir tiriant patį įvykį.

Įvykio dalyvių veiksmų prieš nusikaltimą nustatymas. Indai, maisto likučiai, alkoholiniai gėrimai, įjungtas muzikinis grotuvas gali būti pagrindas prielaidai, kad vyko pasisėdėjimas, šokiai ir pan.

Kitų nusikaltėlio veiksmų nustatymas. Patikrinama, ar nusikaltėlis bandė paslėpti nusikaltimą, falsifikuoti pėdsakus.

Dalyvių buvimo laiko nusikaltimo vietoje nustatymas. Tam reikia išnagrinėti ir įvertinti įvykio vietos aplinką bei visus rastus pėdsakus įvykio vietoje. Tarkime, maisto likučiai, butelių nuo alkoholinių gėrimų ir nuorūkų kiekis gali būti pagrindas versijai, kad įvykio dalyviai nusikaltimo vietoje praleido gana ilgą laiką.

Įvykio vietoje pėdsakų, priklausančių nusikaltėliui, nustatymas. Tai rankų, kojų, dantų, drabužių ir kt. pėdsakai. Taip pat kraujas, plaukai, sperma, seilės, prakaitas. Svarbus radinys gali būti nusikaltėlio pamesti ar išmesti įvykio vietoje ar šalia jos daiktai (nusikaltimo įrankis, dokumentai, pažymėti daiktai, drabužiai ir pan.). Įvykio vietoje reikia kreipti dėmesį į smulkius daiktus, kuriuos galėjo pamesti nusikaltėlis kovos metu, pvz., sagos, raktai, užrašų knygutės, peilis ir kt. Tokių smulkių daiktų reikšmė yra labai didelė, nes nustačius įtariamąjį, įmanoma įrodyti jų priklausomumą jam, o drauge ir jo buvimo įvykio vietoje faktą. Be to, svarbu nepamiršti, kad ant minėtų daiktų gali išlikti rankų pirštų pėdsakų, kuriuos reikia tinkamai užfiksuoti ir išsiurbti.

Ant nusikaltėlio galbūt likusių pėdsakų nustatymas. Gali likti dirvožemio, kraujo ir pan. pėdsakų ant nusikaltėlio kūno, drabužių ar avalynės. Atkreiptinas dėmesys į sienų dažus, kurių likučiai gali likti ant nusikaltėlio drabužių ar avalynės. Radus būtina užfiksuoti ir paimti pavyzdžius.

²⁷⁶ Балашов, Д. Н.; Балашов, Н. М.; Маликов, С. В. *Криминалистика*. Москва: Инфра-М, 2005, с. 350.

Nusikaltėlių apibūdinančių požymių ir duomenų nustatymas. Nusikaltėjams nebūdingas elgesys su lavonu, daugkartinis betikslis lavono pertempimas iš vienos vietos į kitą, lavono kūno suskaidymas į mažus gabaličius – šie duomenys gali būti pagrindu keliant versiją, kad nusikaltimą galėjo įvykdyti artimos grupės žmogus. Daugybiniai kūno sužalojimai liudija apie itin žiaurų nusikaltėlio būdą, agresyvumą, galimą teistumą²⁷⁷.

Asmenų, kurie galbūt ką nors žino apie padarytą nusikaltimą. Svarbu atkreipti dėmesį į buvusį įvykio vietoje apšvietimą, šalia esančius būtus, pastatus, statinius ir pan.

Nužudymo motyvo nustatymas. „Dažnai įvykio vietos aplinkos pokyčiai rodo ne tik įvykio mechanizmo aplinkybes ir veiksmų pobūdį, bet ir nusikaltėlio veiklos motyvus, tarkime, itin žiauriai įvykdytas nužudymas leidžia spręsti apie kaltininko kerštą, pyktį ir pan.“²⁷⁸

„Kriminalistiniu požiūriu lavono apžiūra yra sudėtinė įvykio vietos apžiūros dalis ir radus lavoną, įvykio vietoje, kratos arba parodymų patikrinimo vietoje būtina atlikti visus veiksmus, naudoti taktinius būdus, siekiant apžiūrėti lavoną neišplėšiant jo iš įvykio vietos aplinkos ir nusikalstamos veikos situacijos“²⁷⁹. Nuo lavono pradedamas darbas įvykio vietoje, nes ši apžiūra gali atskleisti daug informacijos apie nusikaltimo aplinkybes. Be to, per pirmąsias valandas po nužudymo lavono reiškiniai greitai keičiasi, o tai gali apsunkinti nustatyti mirties laiką.

Lavono apžiūra įvykio vietoje organizuojama, kai padarytas arba įtariamas, kad padarytas nusikaltimas, kai neaiškios mirties aplinkybės ir mirties priežastis. Prireikus teisėsaugos institucijų pareigūnai į įvykio vietos apžiūrą kviečia teismo medicinos, kriminalistikos, kitų sričių specialistus, kurie pagal savo įgaliojimus padeda:

- nustatyti, iširti ir fiksuoti įvykio vietos aplinkybes;
- surasti, fiksuoti, paimti biologinius ir kitus pėdsakus, daiktus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, liudijančius apie įvykio aplinkybes ir kaltininkus;
- išaiškinti naujų duomenų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti, šaltinius.

²⁷⁷ Ищенко, Е. П.; Топорков, А. А., *supra* note 56, p. 503.

²⁷⁸ Ищенко, Е. П.; Егоров, Н. Н., *supra* note 109, p. 503.

²⁷⁹ *Kriminalistika*, *supra* note 7, p. 280.

Specialistų dalyvavimas apžiūrint lavoną leidžia išsamiau, tiksliau aptikti ir užfiksuoti medicininio pobūdžio nusikaltimo aplinkybes, taip pat padidinti visos apžiūros rezultatyvumą. Pasitelkdamas turimas žinias, teismo medikas jau proceso metu sprendžia situacinius klausimus ir gali nustatyti, ar rasti kraujo pėdsakai atitinka lavono sužalojimo pobūdį, ar esami sužalojimai atsirado grumtynių metu, ar kitokiu būdu, taip pat gali išsakyti galimas tiriamo įvykio versijas bei aplinkybes (mirties priežastis, mirties laikas, nužudymo įrankis ir t. t.).

Lavono apžiūros metu teismo mediko galimybės neturėtų būti pervertintos. Jo išsakytą nuomonę būtina vertinti atsižvelgiant į kitas įvykio vietos aplinkybes. Iš teismo mediko negalima reikalauti kategoriškos nuomonės dėl įvykio pateikimo (nužudymas, savižudybė ar nelaimingas atsitikimas ir pan.), o žodžiu pateiktos tarpinės išvados turi tik preliminarų pobūdį ir orientuotą vertę. Galutinis iškelto klausimo sprendimas galimas tik atlikus reikiamas ekspertizes ir objektų tyrimus.

Praktikoje dažni atvejai, kai į įvykio vietą nevyksta teismo medikai, todėl nesant kompetentingo specialisto, turinčio reikiamų medicininių žinių, tyrėjas turi turėti teismo medicinos žinių konstatuojant nukentėjusiojo mirtį.

Po mirties ant lavono kūno yra pastebimi lavoniniai reiškiniai²⁸⁰: „kūno sustingimas (apatinio žandikaulio sustingimas praėjus maždaug 2–4 val., viso kūno sustingimas praėjus 8–10 val. po mirties); lavondėmės (gulinčiam ant pilvo – veido, kaklo, krūtinės, pilvo srityje, gulinčiam ant nugaros – menčių, juosmens, sėdmenų srityje); padrumstėjusi ir išdžiuvusi akies ragena“.

Pradedant įvykio vietos apžiūrą ypač svarbu pasirinkti apžiūros būdą. Būdas paprastai pasirenkamas atsižvelgiant į įvykio vietos dydį, geografinę padėtį, pėdsakų išsidėstymą ir jų gausą, turimas pajėgas ir kt.

Įvykio vietos apžiūra, atsižvelgiant į nusikaltimo vietą, gali būti atliekama pasirenkant tam tikrą taktinį apžiūros būdą, tarkime, koncentrinį arba ekscentrinį. Kiekvienas apžiūros būdas kelia pavojų, kad dalis pėdsakų gali būti pažeisti arba netgi sunaikinti. Juo labiau kad šioje zonoje galėjo savo pėdsakus palikti pašaliniai asmenys. Todėl įsitikinus, kad žmogus tikrai negyvas, būtina reikia pirma apžiūrėti teritoriją 5–7 metrų spinduliu aplink lavoną, užfiksuoti ir paimti pėdsakus, daiktus ir tik tuo-

²⁸⁰ Noguchi, T. *Paslėptieji įkalčiai*. Vilnius: Naujoji Rosma, 2003, p. 29.

met apžiūrėti lavoną. Paskui apžiūrima kita teritorija ekscentrinio būdu. Itin svarbu rasti ir užfiksuoti galimos kovos, nusikaltėlių atvykimo ir pasitraukimo iš įvykio vietos pėdsakus, nes apžiūra gali virsti nusikaltėlių persekiojimu karštais pėdsakais.

Lavono apžiūra – gana ilgas ir kruopštaus darbo reikalingas procesas, dažnai susijęs su emociniu ir psichologiniu išsekimu. Todėl svarbu jį atlikti pagal tam tikrą eiliškumą, aiškinant ir fiksuojant šias aplinkybes:

Lavono radimo vieta. Nustatinėjami ir fiksuojami lavono radimo vietos ypatumai (gyvenamoji ar negyvenamoji vieta), kuo įmanoma tiksliau fiksuojamas lavono ryšys su šalia esančiais pėdsakais ir objektais (durys, siena, kraujo pėdsakai ir pan.).

Bendras lavono vaizdas. Šioje apžiūros stadijoje fiksuojami lavono duomenys: lytis, apytikslis amžius, kūno ilgis, kūno sudėjimas, plaukų spalva, išorės bruožai.

Lavono padėtis. Rekomenduotina kiek galima tiksliau aprašyti ir užfiksuoti lavono padėtį: ar jis guli ant nugaros, kniūbsčias ar ant šono, ar tokia poza yra natūrali, ar joje nėra ko nors ypatingo, neįprasto (tarkime, galva nenatūraliai atlošta atgal, dešinė koja persukta į išorę) ir pan. Lavono kūno dalių padėtis gali rodyti tai, kaip buvo daromas užpuolimas, iš kur, kaip ir kokiomis aplinkybėmis buvo pasipriešinimas ar jo nebuvo ir pan.

Lavono „ložė“. Apžiūrima žemė, grindys, daiktai, ant kurių gulėjo nukentėjusysis, ir lyginama su atspausdomis vietomis ant lavono kūno. Skirtumai gali paaiškinti lavono pozos keitimą (perneštas, pertemptas į kitą vietą).

Daiktai, esantys šalia lavono. Dažnai ant jų lieka įvairių nusikaltimo pėdsakų. Tai drabužių gabalėliai, daiktai, iškritę iš nusikaltėlio kišenių ir pan. Bandoma nustatyti, kas iš šalia lavono rastų daiktų priklauso nusikaltėliui ir kas aukai.

Daiktai ant lavono ir jo rankose. Lavono rankose – drabužio skiautė, plaukų kuokštai, gynybos įrankiai (peilis, šaunamasis ginklas) ir pan. „Visokie pašaliniai daiktai ir kūno išskyrimai, – rašė V. Viršila, – kurie randami ant lavono drabužių ir skalbinių arba greta jo, turi sudominti teismo gydytoją, nes iš jų ypatybių ir radimo vietos dažnai galima gauti svarbių išvadų dėl pačios nusikaltimo esmės ir nusikalstamojo darbo apyvostų.“²⁸¹

²⁸¹ Palskys, E., *supra* note 33, p. 260.

Lavono drabužiai ir avalynė. Jie yra arba jų trūksta, neatitikimas pagal metų laiką ar oro sąlygas, drabužių pavadinimas, jų spalva, medžiagos pavadinimas, nusidėvėjimo laipsnis, būklė, kišenių turinys, avalynės pavadinimas ir rūšis, jos spalva, pado ypatumai ir kt. Nustatinėjama, ar pažeistų drabužių būklė atitinka padarytus sužalojimus.

Lavono kūno sužalojimai. „Kūno sužalojimai, jų dislokacija, išorinis vaizdas, matmenys ir forma turi būti itin kruopščiai nustatyti ir užfiksuoti.“²⁸² Lavono kūnas apžiūrimas dalimis, iš anksto pasirinkta seka. Nustatomas lavoninių reiškinių ir sužalojimų laipsnis ir lokalizacija. Rekomenduotina apžiūrėti tiek aprengtą, tiek nurengtą lavono kūną. „Protokole turi būti aprašyta tiksliai sužalojimų lokalizacija – nurodytas atstumas nuo dviejų artimiausių anatominųjų taškų. Jeigu sužalojimų kūno paviršiuje yra daug, nurodomas jų skaičius, tarpusavio padėtis, užimamas plotas“²⁸³. Apžiūros metu žaizdas draudžiama zonuoti ir atlikti su jomis tokius veiksmus, kurie galėtų pakeisti pradinę sužalojimų formą ar savybes. Draudžiama apiplauti, nuvalyti ar kitaip pašalinti sudžiūvusį kraują, kad nebūtų prarastos smulkiosios dalelės.

Ypatingą dėmesį reikia skirti grumtinių požymiams (įdrėskimai, mėlynės, įkandimai, įpjovos ir t. t.). Dažniausiai tokie požymiai lieka ant rankų, kaklo bei veido. Jeigu lavono rankos suspaustos į kumščius, juos reikia atgniaužti ir apžiūrėti. Delno paviršiuje gali būti įpjovų ir kitų sužalojimų. Lavono panagėse dažnai lieka kraujo pėdsakų, nusikaltėlio odos dalelių.

Lavono kūno bei drabužių apžiūra yra glaudžiai susijusi su pėdsakų apžiūra: kraujo, vėmalų, šlapimo, spermos ir t. t. Jų išsidėstymas, forma, spalva, dydžiai ir kiti požymiai turi būti išsamiai fiksuojami.

Atviroje vietoje yra gana sudėtinga ieškoti nusikaltėlio kraujo, spermos, seilių pėdsakų, plaukų, bet tai yra svarbu, nes tokių pėdsakų suradimo atveju galima paskirti DNR ekspertizę, kurios rezultatai leistų neklystamai identifikuoti nusikaltimą įvykdžiusį asmenį.

Įvykio vietoje gali likti ne tik nukentėjusiojo, bet ir įtariamojo asmens kraujo pėdsakų, jei buvo pasipriešinimas, kaltininkas netyčia susižalojo ir pan. Ieškoti kraujo pėdsakų patartina labai atidžiai, nuosekliai ir apgalvotai. Aptikti kraujo pėdsakai turi ne tik teismo medicininę, bet ir kriminalistinę reikšmę.

²⁸² Kriminalistika, *supra* note 7, p. 280.

²⁸³ *Teismo medicina*, *supra* note 208, p. 136

Jų pagrindu gali būti aiškintos tyrimo aplinkybės: nužudymo padarymo vieta, mechanizmas, nukentėjusiojo padėtis sužalojimų padarymo metu ir pan.²⁸⁴

Apžiūros metu tyrėjas privalo nepamiršti ir užfiksuoti mikrodalelių pėdsakus, kurie nužudymų bylose suteikia daug informacijos apie aplinkybes, turinčias reikšmės tyrimui. Daugiausia mikrodalelių pėdsakų galima aptikti ant nukentėjusiojo drabužių, lavono kūno, nusikaltimo įrankio. Ant drabužių ir lavono kūno galima aptikti nusikaltėlio drabužių pluoštų, jo plaukų, po aukos rankų panagėmis – odos ląstelių epitelijų, žaizdose – nusikaltimo įrankių atskilusių stiklo, metalo, medienos dalelių ir pan.

Pagal bendruosius kriminalistikos reikalavimus reikia veikti taip, kad ieškant ir fiksuojant vienos rūšies pėdsakus nebūtų pažeisti kiti. Todėl tyrėjai privalo žinoti, kokie pėdsakai gali būti aptinkami nužudymo vietoje, kaip jie gali atrodyti ir kur juos galima surasti. Iš įvykio vietos būtina paimti:

- lavoną ir jo dalis;
- objektus, ant kurių yra likę šūvio, sprogimo pėdsakai. Tai gali būti audeklas, tūtelė, kulka, sprogstamojo įtaiso apvalkalo skeveldros, kapsulės, laidai, laikrodinio ar nuotolinio detonavimo mechanizmo dalys ir kt. Ypač daug dėmesio turi būti skiriama objektams ar jų elementams, kurie nėra būdingi tai sprogimo vietai. Iš įvykio vietos būtina paimti suodinus, aprūkusius, įtrūkusius nuo sprogi- mo objektus, kurie yra tiesiogiai prie sprogimo epicentro;
- nuoplovų lyginamuosius pavyzdžius. Jeigu objektai yra dideli ir jų paimti neįmanoma arba netikslinga, nugramdomas jų paviršius arba šios vietos nuplaunamos spirite, acetone ar organiniuose tirpikliuose sumirkyta vata ar tvarsčiu;
- grunto lyginamąjį pavyzdį;
- jei ant lavono ar jo drabužių rasta kirmėlių, vabzdžių ar augalų, būtina paimti jų pavyzdžius;
- jei lavonas rastas vandenyje, paimti 0,5 l vandens pavyzdį;
- kitus objektus, ant kurių gali būti rasta nusikaltimo pėdsakų, reikšmingų tyrimui.

Didelę reikšmę lavono apžiūra turi keliant versijas. Išskyrus minėtus atvejus, lavono apžiūra atliekama jo radimo vietoje. „Jeigu atlikti lavono

²⁸⁴ Bremert, R. Kriminalistik. Was ist Was [*Criminalistics. What's what*]. Nunberg: Tessloff Verlag, 2008, p. 13.

apžiūrą įvykio vietoje nėra tinkamų sąlygų (pavojingos, sniegas, lietus, blogas, blogas apšvietimas ir pan.), atlikus pirminius apžiūros veiksmus ir užfiksavus įvykio vietos sąlygas, tolesnė lavono apžiūra gali būti tęsiama lavoninėje ar kitoje tam tikroje vietoje²⁸⁵.

Kai kurie daiktai, įrankiai, ginklai gali būti pačiame lavone (peilis žaizdoje, skudurinis kamšalas burnoje ir pan.). Šiuos daiktus reikia palikti toje pačioje vietoje ir pasistengti, kad gabenant lavoną jie neiškristų. „Rasta ant kaklo juosta ar kilpa nenuimama, o jeigu ją reikia nuimti, mazgas neatrیشamas, nes iš mazgo kartais galima nustatyti nusikaltėlio profesiją“²⁸⁶. Dažnai prie lavono randama kraujo, šlapimo, plaukų kuokštas, vėmalas ir pan. Aprašoma jų vieta, spalva, forma, dydis, jie nufotografuojami.

Lavono drabužiai iš pradžių aprašomi statiškai, nekeičiant padėties, t. y. nenurengiant drabužių (tik atsegant, šiek tiek pakeliant, nusmaukiant) reikia nustatyti lytį, apytikslį amžių, kūno sudėjimą, odos, matomų gleivinių spalvą, ragenų būklę ir kitų savybių ypatumus. Jeigu apžiūros metu pažeidžiamas drabužių audinys, jie sutepami, tai būtina nurodyti įvykio vietos apžiūros protokole. Vėliau, dinaminės apžiūros metu, kruopščiai apžiūrimi ir aprašomi tiek viršutiniai, tiek apatiniai drabužiai.

Apžiūrai vadovaujančio pareigūno nurodymu drabužiai gali būti nuvelkami nuo lavono įvykio vietos apžiūros metu. Apie tai pažymima įvykio vietos apžiūros protokole. Drabužius, jeigu nenurodoma kitaip, nurengia ir perduoda teisėsaugos institucijos pareigūnui specialistas.

„Nusikaltėliai, kurie po nužudymo suskaido nužudytojo lavoną, paprastai siekia apsunkinti lavono suradimą, t. y. patį nusikaltimo įvykdymo faktą bei nužudytojo asmenybės nustatymą“²⁸⁷. *Suradus lavono dalis*, nurodoma pakuotė ir drabužiai, aprišimo būdai, lavoniniai reiškiniai, surastų kūno dalių anatomicinis įvertinimas, lavoniniai reiškiniai, suteršimas pašalinėmis medžiagomis, į kraują panašūs pėdsakai, ypatingos žymės, kraštų paviršiaus pobūdis, sužalojimai ir kitos ypatybės. *Suradus lavono skeletą*, nurodoma kaulų padėtis tarpusavio atžvilgiu, ar atitinka normalų išsidėstymą skelete, kaulų paviršiaus pažeidimai, lūžiai, apnašos ir kt. Jei

²⁸⁵ Pauliukevičius, A., Benošis, A., Paliulis, J., *supra* note 274, p. 57.

²⁸⁶ *Teismo medicina*, *supra* note 208, p. 132.

²⁸⁷ *Tardytojo atmintinė*. Klaipėda: Klaipėdos apygardos prokuratūra, 1999, p. 78.

negalima ištraukti atskirų kaulų ar daiktų, būtina atsargiai atkasti, ieškoti drabužių ir daiktų likučių, įvertinti galimus augalijos ir gyvūnijos radinius ir paimti jų pavyzdžius, nuo skeleto ir kitų daiktų nuvalyti žemes, užfiksuoti išsidėstymą, nuotolį nuo žemės paviršiaus ir tik tada atsargiai ištraukti palaikus.

Po apžiūros lavonas daktiloskopuojamas, fotografuojamas pagal signalinės fotografijos taisyklės. Įvykio vietoje lavonas paprastai užfiksuojamas situacinėse, mazginėse ir detaliose nuotraukose. Iš pradžių fotografuojamas tokia poza ir tokioje vietoje, kaip buvo rastas. Jei jis buvo užmaskuotas, padaroma serija nuotraukų, kuriose užfiksuojamas suradimo procesas. Atskirai mazginėse nuotraukose užfiksuojami pėdsakai ir daiktai, rasti prie lavono. Nerekomenduojama lavono fotografuoti iš galvos ar kojų pusės, nes gaunamas iškreiptas vaizdas. Visos lavono nuotraukos turi sudaryti vientisą, nuoseklų nuotraukų kompleksą.

Kad ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo metu gauta informacija būtų laikoma įkalčiu, įstatymas reikalauja ją užfiksuoti (objektyvizuoti), idant įkalčius galėtų matyti ir pažinti tiek asmuo, tiesiogiai dalyvavęs atliekant proceso veiksmus, tiek ir kiti proceso dalyviai. Procesinis ir kriminalistinis įvykio vietos apžiūros bei tyrimo įforminimas yra labai reikšmingas. Atlikus įvykio vietos apžiūrą ar įvykio vietos tyrimą būtina surašyti protokolą, nes svarbu ne tik aptikti ir išsaugoti pėdsakus, bet ir smulkiai juos aprašyti. Be protokolo apžiūros objektai gali ir turi būti fiksuojami įvairiomis kriminalistinėmis techninėmis priemonėmis.

Lavono teismo medicininis tyrimas. Atlikus įvykio vietos ir lavono apžiūras ir gavus prokuroro, ikiteisminio tyrimo tyrėjo užduotį arba teismo nutartį atlikti lavono teismo medicinos ekspertizę (kai reikia nustatyti mirties priežastį ir išspręsti kitus su mirtimi susijusius klausimus), lavonas kartu su drabužiais siunčiamas į Valstybinės teismo medicinos tarnybos padalinius (lavoninę) nuodugnai ištirti.

Lavono teismo medicinos ekspertizė skiriama²⁸⁸:

- smurtinės mirties atvejais, kai žmogus būna miręs nuo išorinių mechaninių sužalojimų, fizinių, cheminių, biologinių arba net psichologinių veiksnių poveikio;

²⁸⁸ *Teismo medicina, supra* note 208, p. 141.

- staigiosios mirties atvejais, kai įtariamas smurtas;
- kai nežinoma mirusiojo asmenybė;
- žmogui mirus gydymo įstaigoje ar namuose, kai įtariamas netinkamas gydymas, blogai atlikta operacija arba kita medicinos procedūra;
- kai žmogus miršta ligoninėje ir lieka nenustatyta mirties priežastis;
- kitais prokurorui arba tyrėjui būtiniais atvejais“.

Surašant užduotį skirti lavono teismo medicinos tyrimą, specialistas rekomenduoja ir padeda apžiūrai vadovaujančiam pareigūnui užduotyje nuodugniai chronologiška tvarka nurodyti nustatytas įvykio aplinkybes bei kitus svarbius lavono apžiūros įvykio vietoje duomenis, būtinus pateiktiems klausimams spręsti. Teismo medicinos specialistui, atsižvelgiant į nužudymo situaciją, gali būti pateikiami šie klausimai:

1. Kokia yra mirties priežastis?
2. Kada įvyko mirtis?
3. Ar nukentėjęs prieš mirtį vartojo alkoholį? Jeigu taip, tai kokį girtumo laipsnį tai atitinka?
4. Ar lavono kraujyje, vidaus organuose yra nuodingų, narkotinių ar stipriai veikiančių medžiagų pėdsakų?
5. Ar lavono kūne yra sužalojimų? Jeigu taip, tai kokia jų lokalizacija, atsiradimo mechanizmas, laikas ir sveikatos sutrikdymo mastas²⁸⁹?
6. Dėl kokių būtent kūno sužalojimų (arba jų visumos) įvyko mirtis?
7. Kokie kūno sužalojimai padaryti prieš mirtį, kokie pomirtiniai?
8. Ar ant lavono yra sužalojimų, būdingų gynybai ar tarpusavio grumtynėms? Kurie sužalojimai būdingi gynybai, o kurie tarpusavio grumtynėms?
9. Kokius sveikatos sutrikdymus nukentėjęs galėjo pasidaryti savo ranka?
10. Kiek jis galėjo gyventi po to, kai buvo padaryti kūno sužalojimai?
11. Keliais smūgiais buvo padaryti kūno sužalojimai?
12. Ar sužalojimų vietose yra pėdsakų, pagal kuriuos būtų galima spręsti apie įrankio (įrankių) formą, dydį?

²⁸⁹ Žr.: *Sveikatos sutrikdymo masto taisyklės*, patvirtintos Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymu Nr.V-298/158/A1-86.

13. Kokia jėga buvo padaryti kūno sužalojimai?
14. Kokia kūno sužalojimų padarymo seka?
15. Ar prieš mirtį nukentėjusysis valgė? Jeigu taip, tai ką būtent ir kiek laiko prieš mirtį?
16. Kokia nukentėjusiojo kraujo grupė?
17. Ar nukentėjusysis sirgo kokia nors liga (ligomis)?
18. Ar nukentėjusiajam buvo darytos chirurginės operacijos? Ar yra ant jo kūno kokių nors ypatumų bei traumų pėdsakų? Jeigu taip, tai kada jam buvo daromos operacijos ir kada buvo padarytos traumos?
19. Ar nukentėjusysis galėjo susižaloti pats krisdamas ir savo kūno svoriu atsitrenkdamas į kietą buką ar smailų (tarkime, asfaltuotą grindinį ir kt.) paviršių?
20. Ar sužalojimai padaryti vienu ir tuo pačiu metu, ar skirtingu laiku? Jei skirtingu, tai koks laiko tarpas tarp padarytų sužalojimų?

Tiriant nužudymus, atliekami ir kiti tyrimai bei ekspertizės. Dažniausiai skiriami šie tyrimai:

- daiktų tyrimas (ekspertizė);
- teismo psichologinis tyrimas (ekspertizė);
- teismo cheminis tyrimas (ekspertizė);
- teismo psichiatrinis tyrimas (ekspertizė);
- kriminalistiniai tyrimai (trasologinis, balistinis, rašysenos ir kt. tyrimai);
- mikroobjektų tyrimas (ekspertizė) ir kt.

Aptikus lavono dalis, tyrimo metu reikia nustatyti, ar žmogus buvo padalytas dar gyvas, ar jau po mirties. Po mirties lavonai padalijami turint tikslą paslėpti nusikaltimą. Skeletai arba atskirti kaulai tiriami osteologijos laboratorijoje.

Tiriant naujagimio lavoną, reikia atsakyti ne tik į bendrus, bet ir specifinius klausimus: ar lavonas yra naujagimio; ar naujagimis išnešiotas, jei neišnešiotas, tai kokia jo vystymosi gimdoje trukmė; ar gimė gyvas; ar buvo gyvybingas, kiek laiko gimęs gyveno, ar buvo tinkamai prižiūrėtas.

Lavono atpažinimo procesas. Lavono atpažinimas, kaip vienas iš metodų nustatant asmens tapatybę, yra žinomas nuo senų laikų – atpa-

žinimas vykdomas parodant lavoną vietiniams gyventojams arba tiems, kurie galėjo pažinti auką. Laisva gyventojų prieiga prie žuvusio asmens gali būti organizuota iš karto po to, kai bus baigta lavono apžiūra įvykio vietoje. Tuo atveju, kai lavonas siunčiamas į morgą, prieigą galima organizuoti iš karto, kai bus baigtas lavono skrodimas. Dažniausiai atpažinimas surengiamas morgo patalpose.

Suradus neatpažinto asmens lavoną, svarbu skubiai nustatyti asmenis, kurie galėtų jį atpažinti. Lavonas gali būti be specialios procesinės tvarkos parodomas atpažinti visiems to pageidaujantiems asmenims. Lavonas parodomas atpažinti be drabužių, paskui kartu su kitais daiktais pateikiami atpažinti ir drabužiai. Tie asmenys, kurie turės atpažinti lavoną, prieš tai yra apklausiami apie to asmens ypatumus ir kitas aplinkybes, susijusias su lavonu. Kai lavonas bus pateikiamas atpažinti, pageidaujama, kad jam būtų atliktas veido „tualetas“, o šis gali būti paprastas ir sudėtingas.

Paprasto „tualetu“ metu pašalinamas purvas ir kiti nešvarumai, grimuojami nubrozdinimai, lavondėmės, džiovinami ir sušukuojami plaukai, suteikiamas spindesys akies obuoliams, plaukams, panaudojant skirtingas priemones aliejaus pagrindu, išlyginamos pomirtinės raukšlės naudojant vaško ar parafino kaukes, sutvarkomi drabužiai (tuo atveju, kai lavonas buvo nuogas, jis fotografuojamas kūną pridengus neutralios spalvos medžiaga). Paprastą „tualetą“ gali daryti teismo medicinos specialistas arba specialistas (tyrėjas paruošiant lavoną atpažinti gali pakviesti ir kitus specialistus: kosmetologus, grimuotojus ir kt.). Lavono „tualetu“ darymo laikas priklauso nuo lavono aptikimo situacijos ir sąlygų: pvz., jeigu lavono veidas buvo subjaurotas nužudant (šūvis į veidą, smūgis į veidą ir pan.), lavono „tualetas“ bus padarytas tik po teismo medicinos tyrimo, nes visi veido pažeidimai yra svarbūs tiriant ir analizuojant aukos mirties aplinkybes.

Sudėtingo „tualetu“ metu (kuris vadinamas restauracija) atkuriamos lavono veido ir galvos minkštųjų audinių struktūros – sudėtingas tualetas yra savarankiškas ekspertinis tyrimas, kurį norint atlikti reikia turėti specialių plastinės anatomijos, veido chirurgijos, kosmetologijos, grimavimo sričių žinių. Tam tikrais atvejais atliekant sudėtingą „tualetą“ gali dalyvauti keli specialistai. Sudėtingas „tualetas“ atliekamas morge arba specializuotoje teismo ekspertinėje įstaigoje. Jį baigus sudaroma aprašomoji tyrimo dalis, daromos nuotraukos, o jei būtina, – ir piešiniai, kompoziciniai

portretai, fotomontažai, kurie įklijuojami į fotolentelę. Ši pridedama prie eksperto išvadų.

Lavoną atpažinti gali būti sunku dėl tam tikrų priežasčių: lavono išvaizdos požymiai greitai keičiasi, praranda identifikacinę informaciją; be to, dalyvaujantis atpažinimo procese žmogus gali pasiduoti visuomeninei įtakai, kai turima įsitikinimų dėl neatpažinto lavono asmens tapatybės. Taip pat reikia turėti omeny, kad atpažinimo procese dalyvaujantis asmuo gali nurodyti klaidingą informaciją. Todėl apklausos metu tyrėjas turi išaiškinti, kokius žuvusiojo išvaizdos požymius atpažinimo procese dalyvaujantis asmuo geriausiai atsimena.

Lavono atpažinimas atsižvelgiant į tam tikras aplinkybes gali būti vykdomas: prieš įvykio vietos ir lavono apžiūrą, tuo pačiu metu vykdant įvykio vietos ir lavono apžiūrą, po apžiūros.

Kartais lavono atpažinimas negali būti atliktas dėl etinių, moralinių, priežasčių. Pavyzdžiui, ne visi asmenys sutinka apžiūrinėti lavoną, tuo labiau morge. Tokiu atveju lavono atpažinimas gali būti vykdomas parodant nuotraukas.

Fotografiniai atvaizdai pasižymi tokiais bruožais kaip objektyvumas, žuvusiojo išvaizdos požymių išsamus ir aiškus informacijos perteikimas, kompaktiškumas, ilgalaikio identifikacinės informacijos saugojimo, perdavimo, sisteminimo galimybės, o tai itin reikšminga nustatant lavono asmens tapatybę, nes pastarojo požymiai dėl vykstančių irimo procesų labai greitai keičiasi.

Pasibaigus atpažinimo procesui surašomos atpažinimo protokolas. Jeigu atpažinimo proceso metu dalyvavusiam asmeniui buvo pateiktos nuotraukos arba filmuota medžiaga, tai fiksuojama protokole, pažymint sąlygas, kuriomis buvo vykdomi atitinkami veiksmai, ir aprašant panaudotas technines priemones.

Atpažinimo proceso rezultatas gali būti tapatybės nustatymas (objekto atpažinimas), panašumų nustatymas (objekto priskyrimas prie tam tikros grupės) arba neatpažinimas.

Jeigu lavonas, kurio veidas beveik nepakito, buvo atpažintas, atpažinimo procesą galima laikyti pasibaigusiu. Jeigu dalyvaujantis atpažinimo procese asmuo nėra įsitikinęs, o tik sako, kad žuvęs žmogus panašus į tam tikrą asmenį, atpažinimo proceso rezultatas yra panašumo nustatymas.

Šiuo atveju lavoną turi atpažinti kiti asmenys, atpažįstami taip pat lavono drabužiai, asmeniniai daiktai, atpažinimo rezultatai tikrinami ekspertiniu būdu.

Beje, atpažinimo procesas yra subjektyvus, todėl apsiriboti vien atpažinimo procesu negalima; reikalingas gautų rezultatų patvirtinimas lyginant identifikacinę informaciją, gautą lavono apžiūros metu, su informacija apie dingusį asmenį, taip pat žuvusiojo dingimo aplinkybes su lavono aptikimo aplinkybėmis.

Tuo atveju, kai apžiūros metu žuvusio asmens tapatybė nebuvo nustatyta, lavonas siunčiamas į morgą teismo medicinos ekspertizei atlikti – taip prasideda antras asmens tapatybės nustatymo etapas.

Antrame asmens tapatybės nustatymo etape prie šio proceso prisideda kitas dalyvis – teismo medicinos ekspertas. Jo vaidmuo lavono tapatybės nustatymo procese yra ypač reikšmingas, nes svarbiausias duomenų apie žuvusįjį šaltinis antrame etape yra teismo medicinos ekspertizės rezultatai.

Teismo medikų vaidmuo nustatant neatpažinto lavono asmens tapatybę yra itin reikšmingas, nes klausimai, sprendžiami nustatant neatpažinto lavono asmens tapatybę, visų pirma yra susieti su žmogaus organizmo sandara ir funkcijomis, t. y. reikalauja medicininių žinių.

Pradėjęs neatpažinto lavono asmens tapatybės nustatymo bylą, tyrėjas²⁹⁰:

- patikrina policijos įstaigoje gautus pareiškimus ir pranešimus apie ieškomus asmenis ir sulygina jų žymių bei drabužių aprašymus su neatpažinto lavono žymėmis bei drabužiais;
- išsiunčia neatpažinto lavono atpažinimo kortelę į Informatikos ir ryšių departamentą;
- išsiaiškina, kokie fiziniai ar juridiniai asmenys galėtų padėti nustatyti neatpažinto lavono asmens tapatybę;

²⁹⁰ Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. 714/153/562 „Dėl neatpažinto lavono, nežinomo ligonio ar nežinomo vaiko asmens tapatybės nustatymo instrukcijos patvirtinimo“ [žiūrėta 2012-08-08]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=93627&p_query=D%EBI%20neatpa%FEinto%20lavono%2C%20ne%FEinomo%20ligonio%20ar%20ne%FEinomo%20vaiko%20asmens%20tapatyb%EBs%20nustatymo%20instrukcijos%20patvirtinimo&p_tr2=2>.

- nuolat analizuoja kitų policijos įstaigų informaciją apie ieškomus asmenis;
- išsiunčia numeruotų bei su ypač būdingais požymiais daiktų informacines paieškos korteles į Informatikos ir ryšių departamentą;
- atlieka kitus veiksmus.

Labai dažnai gali būti kreipiamasi į skirtingas organizacijas, įstaigas norint išaiškinti ten dirbančių piliečių dingimo faktus; dažnai kreipiamasi ir į medicinos įstaigas norint gauti medicininę dokumentaciją, kuri galėtų padėti nustatant žuvusiojo asmens tapatybę ir pan.

Nustatydamas neatpažinto lavono asmens tapatybę, tyrėjas glaudžiai bendradarbiauja su kitais vidaus reikalų sistemos padaliniais, teismo medicinos ir sveikatos priežiūros įstaigomis bei teisėsaugos institucijomis ir panaudoja jų pajėgas, priemones bei metodus, taip pat pasitelkia žinias-klaidos priemonių galimybes.

Nustatant neatpažinto lavono asmens tapatybę gali būti naudojamos kriminalistinės įskaitos, kurių paskirtis – duomenų apie objekto radimosi vietą bei kitų duomenų apie objektą patikrinimas užklauso momentu.

Informacija apie neatpažintą lavoną gali būti skelbiama ir Interpolo kanalais. Interpolo Lietuvos nacionaliniam biurui pateikiamos lavono nuotraukos, daktiloskopinė kortelė, kitų susijusių objektų nuotraukos.

Jeigu nustatant asmens tapatybę gauta duomenų, kad neatpažintas lavonas gali būti konkretus ieškomas asmuo, nedelsiant organizuojamas jo atpažinimas.

Nustatęs neatpažinto lavono asmens tapatybę, tyrėjas nedelsdamas ieško artimojo(-ųjų) giminaičio(-ių) (tėvų, vaikų, tikrojo brolio, sesers, senolių, vaikaičio ar sutuoktinio) ir apie tai praneša jam (jiems).

Liudytojų apklausa. Kiekvienu konkrečiu nužudymo atveju išryškėja liudytojų, kuriuos reikia apklausti, grupė, taip pat ir aplinkybės, kurias būtina nustatyti apklausos metu. Lietuvos Respublikos BPK 78 straipsnis nurodo, kad kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. Todėl liudytojais nužudymo byloje gali būti daug žmonių.

Liudytojais reikėtų apklausti aukos artimuosius, kaimynus, bendradarbius, mokslo draugus, kitus pažįstamus. Žinoma, liudytojais pirmiau-

sia apklausiami nusikaltimo liudytojai ir asmenys, suradę lavoną. Jeigu nusikaltimas įvykdytas gyvenamojoje teritorijoje, liudytojais gali būti aplinkinių namų gyventojai, netoliese esančių įmonių darbuotojai, kavinų, parduotuvių lankytojai. Jeigu nusikaltimas įvykdytas kelyje, liudytojais gali būti vairuotojai, kelių darbuotojai, netoliese gyvenantys asmenys. Jeigu nužudymas įvykdytas parkuose, miškuose, liudytojų reikėtų ieškoti tarp eigulių, miško darbuotojų.

Tiriant nužudymus apklausa pradedama įvykio vietoje, nes jau įvykio vietoje reikia nustatyti įvykio liudytojus ir juos apklausti apie įvykio aplinkybes. Nužudymo liudytojai – tai vieni svarbiausių liudytojų byloje bei liudytojai, kurie gali suteikti labai svarbią informaciją tyrimui. Todėl tokius liudytojus būtina apklausti pirmiausia ir kruopščiai nepraleidžiant nė smulkiausių detalės. Apklausiant liudytojus, mačiusius įvykį, reikia gauti informaciją apie tai, kokiomis sąlygomis ir iš kokios vietos stebėjo įvykį, koks buvo apšvietimas įvykio vietoje, ar pažįsta nukentėjusįjį, ką gali apie jį papasakoti, kokie buvo jų tarpusavio santykiai, ar gali apibūdinti aukos ir nusikaltėlio išvaizdą, kaip jie buvo apsirengę, ką avėjo, ar matė, kaip šie asmenys pateko į nusikaltimo vietą (atėjo, atvyko mašina ir t. t.), kaip vadino vienas kitą, kokie pasirodė jų tarpusavio santykiai, ar matė nusikaltimo įrankį, kokius nusikalstamus veiksmus atliko vieni ir kiti asmenys, kaip elgėsi nukentėjusysis, ar pats išprovokavo užpuolimą, ar jis priešinosi, ką pasiėmė nusikaltėlis iš aukos, koku keliu pasišalino iš įvykio vietos, kokie pakitimai padaryti įvykio vietoje, kas dar matė šį įvykį, kokie tų žmonių duomenys ar kita informacija, kaip juos būtų galima surasti. Išaiškinama, kokiomis aplinkybėmis liudytojas atsirado įvykio vietoje, kaip vietoje vystėsi įvykis ir jo eiliškumas, kiek buvo nusikaltėlių, jų vardai, pavardės, kokius jie turėjo ginklus ar kitus daiktus, kuriais naudojosi, koks buvo nukentėjusiojo elgesys, kaip jis priešinosi, kokie buvo kaltininko veiksmai po nusikaltimo. Jeigu liudytojas gerai pažįsta nusikaltėlį ar nukentėjusįjį, būtina nustatyti, kokiomis aplinkybėmis jis su jais bendravo.

Bylose dėl nužudymų svarbiausios liudytojų grupės yra:

- asmenys, matę nusikaltimą;
- asmenys, kurie pirmieji aptiko lavoną;
- asmenys, pranešę teisėsaugos pareigūnams apie įvykį;
- asmenys, paskutiniai matę gyvą nužudytąjį;

- asmenys, kurie matė įtartinus asmenis netoli nusikaltimo padarymo vietos netrukus iki nužudymo ar po jo.

Nusikaltimą mačiusių asmenų apklausos pagrindinis tikslas – informacijos apie padaryto nusikaltimo aplinkybes, nusikaltėlio išorės požymius gavimas. Minėtos apklausos metu aiškinamasi, kodėl apklausiamieji asmenys buvo įvykio vietoje, ką jie ten veikė, kiek nusikaltėlių buvo, kokie jų išorės požymiai, gal žino jų anketinius duomenis, ar nusikaltėliai su savimi turėjo ginklų ar kitų daiktų, kokie buvo kiekvieno iš jų veiksmai, koks buvo aukos elgesys (priešinosi, provokavo ir kt.), kokie buvo nusikaltėlių veiksmai padarius nusikaltimą ir kt.

Dažnas atvejis, kai draugai, sugėrovai yra nusikaltimą stebėjusieji asmenys, nes kartu su nusikaltėliu ir auka drauge dalyvavo išgertuvėse. Apklausiant tokius asmenis reikia turėti omeny, kad jie gali duoti neobjektyvius, netikslius ir kartais melagingus parodymus, norėdami nuslėpti smerktiną savo elgesį, bijodami nusikaltėlio keršto ar dėl kitų priežasčių.

Išskyrus įvykį mačiusius ir lavoną aptikusius asmenis, didelę reikšmę turi ir kitų asmenų, kuriuos su nusikaltėliu arba auka sieja tam tikri ryšiai (giminaičiai, kaimynai, bendradarbiai ir pan.), parodymai.

Apklausiant asmenis, kurie pirmieji aptiko lavoną, reikia išsiaiškinti, kada ir kaip apklausiamasis atsidūrė šioje vietoje, kas dar su juo buvo, ar pažįsta nukentėjusįjį, ar nukentėjusysis buvo sąmoningas, ką kalbėjo, ar įvykio vietoje buvo kitų asmenų, kas dar buvo įvykio vietoje iki tyrėjo atvykimo, ar buvo pakeista aplinka, jeigu taip, kas tai padarė, kokiomis aplinkybėmis lavonas buvo aptiktas, kokia buvo nukentėjusiojo poza, ar matė įtariamuosius, kokius pėdsakus jie paliko įvykio vietoje, taip pat reikia nustatyti kitą svarbią informaciją. Vertindamas tokių liudytojų parodymus, tyrėjas turi turėti omeny, kad tokie asmenys galėjo ir patys dalyvauti žudant. Tad lygindamas šiuos parodymus su kitais byloje turimais įrodymais, tyrėjas gali padaryti pagrįstą išvadą.

Tyrimui gali būti *reikalinga apklausti asmenis, kurie paskutiniai matė nužudytąjį*. *Apklausiant asmenis, kurie paskutiniai matė nukentėjusįjį gyvą*, aiškinamasi kada, kur, kokiomis aplinkybėmis apklausiamasis matė nukentėjusįjį, kaip pats atsidūrė toje vietoje, kas dar buvo kartu su juo ir su nukentėjusiuoju, apie ką jie kalbėjosi, ką veikė, kur ketino eiti nuken-

tėjusysis, kur ketino eiti kiti kartu buvę asmenys, su kuo jis buvo susitikęs prieš ir po išsiskyrimo su nukentėjusiuoju ir kt.

Šiems liudytojams padedant taip pat galima nustatyti asmenis, su kuriais išvyko ar buvo nužudytasis, tokiu būdu galima nustatyti naujus liudytojus, kurie gali suteikti svarbios informacijos, tarp tokių asmenų gali būti ir žudikai, taip pat galima sužinoti aukos planus, kur jis ketino važiuoti, su kuo rengėsi susitikti ir ką veikti.

Praktikoje beveik visada apklausiami nužudytojo šeimos nariai, artimiausi draugai, kaimynai, bendradarbiai. Apklausų metu nustatoma, kada auka išėjo iš namų, darbo; aplinkybes iki nusikaltimo; nukentėjusiojo santykius su aplinkiniais; elgesį prieš nusikaltimą, jo charakteristiką, taip pat emocinį pastovumą, kaip apsirengęs jis išėjo, kokius su savimi turėjo daiktus, ar turėjo pinigų (jei taip, tai kiek); ką jis ruošėsi veikti, ar nepastebėjo paskutiniu metu nukrypimų nuo įprasto aukos gyvenimo būdo; ar nekalbėjo, kad jo gyvybei gresia pavojus, o gal pats kam nors grasino; kaip jam sekėsi darbas ir kiti reikalai. Apklausiami šeimos nariai ir kiti liudytojai gali pateikti tyrėjui aukos dienoraštį, užrašų knygeles, nuotraukas, dokumentus, dingusių daiktų pavyzdžius, papasakoti apie nukentėjusiojo ryšius, nubraižyti šių ryšių schemas.

Asmenys, pažįstantys įtariamąjį. Jie turi būti nuosekliai apklausiami dėl įtariamojo asmenybės: jo psichologinių ir socialinių savybių; įtariamojo santykių su nukentėjusiuoju; buvimo vietos nusikaltimo dieną, suinteresuotumo, kad nukentėtų konkretus asmuo.

Apklausiant liudytojus apie nužudytąjį, gaunama reikalinga informacija apie jo asmenybės bruožus bei gyvenimo būdą, koks tai žmogus, kokie yra jo pažįstami asmenys, kuo domėjosi, koks jo charakteris, kokie buvo tarpusavio santykiai su aplinkiniais, koks buvo jo bendravimo būdas su nepažįstamais asmenimis, ar buvo emocionaliai stabilus, agresyvus, koks požiūris į alkoholinius gėrimus ir narkotikus, su kuo buvo priešiški ar blogi santykiai, koks buvo gyvenimo būdas paskutinėmis dienomis prieš mirtį, su kuo susitikinėjo, ar rengėsi kur nors išvykti ir pan. Gavęs atsakymus į šiuos klausimus, tyrėjas gali iškelti versijas apie nusikaltėlio asmenybę ir nusikaltimo motyvus.

Tyrimo metu išaiškinant daugiau aplinkybių liudytojų grupę paprastai plečiasi ir jiems užduodami klausimai keičiasi ir plečiasi. Tyrėjui de-

rėtų prisiminti ir apie papildomą liudytojo apklausos galimybę, taip pat nebijoti, kad papildomai apklaudamas liudytojus tyrėjas gali pasirodyti nekompetentingas. Tyrimo pradžioje tyrėjas dar nežino visų bylos aplinkybių, todėl gali praleisti svarbius tyrimui faktus ir nepaklausti jų liudytojo, taip pat ir liudytojas dėl susijaudinimo ar tyčia gali nutylėti tam tikras aplinkybes, kurias galima sužinoti papildomos apklausos metu.

Suformuluoti universalus liudytojo apklausos klausimyno neįmanoma, nes kiekvienas nužudymas yra savitas, todėl atsižvelgiant į susiklosčiusią situaciją ir jos ypatumus keičiasi ir klausimai.

Įtariamojo apklausa. Įtariamojo apklausa taip pat labai svarbus procesinis veiksmas, nes nustačius įtariamąjį būtina kuo greičiau jį apklausti, sužinoti nužudymo versiją, jo poziciją, kad toliau būtų galima orientuoti tyrimą, kuria kryptimi reikia tirti, kokius duomenis dar reikia surinkti, kokias įtariamojo versijas patikrinti ar paneigti. Įtariamasis bet kuriuo tyrimo ar bylos nagrinėjimo teisme metu turi teisę pakeisti savo parodymus. Tyrėjui būtina surinkti kuo daugiau įtariamojo kaltę įrodančių duomenų, kad pasakui jis negalėtų pakeisti savo parodymų ir sugalvoti jį išteisinančią versiją. Tyrimo metu nustačius naujas aplinkybes būtina dėl jų apklausti įtariamąjį.

Įtariamasis smulkiai apklausiamas apie visas su nužudymu susijusias detales, todėl įtariamajam reikia užduoti klausimus apie santykius su nukentėjusiuoju: ar jie buvo pažįstami, jei taip, tai kokie buvo jų santykiai (draugai, pažįstami, kaimynai, bendradarbiai, atsitiktiniai pažįstami), kokie santykiai juos siejo (neutralūs, intymūs, nedraugiški, konfliktiški ir kt.), taip pat klausimus, susijusius su nužudymo aplinkybėmis: nužudymo vieta ir laikas, kaip apklausiamasis ir nukentėjęsysis atsirado įvykio vietoje, jei jie abu ar kuris nors iš jų atvyko iš šalies, tai dėl ko, kokiu tikslu, pėsčiomis ar kokia nors transporto priemone (kokia būtent). Kartai gali būti svarbu sužinoti, kaip įtariamasis papuolė į patalpą, kur buvo nukentėjęsysis – įėjo su jo sutikimu (kokia dingstimi), prisistatęs paštininku, santechniku, policininku, gydytoju ar kt. Atgaminti nužudymo vaizdą padeda kaltinamojo parodymai, kaip jis ir nukentėjęsysis elgėsi prieš pat nužudymą – apie ką kalbėjo, kokius vienas kitam pateikė reikalavimus, ar nesusibarė, nesusimušė, jei taip, tai dėl ko. Svarbiausi klausimai apie nužudymo mechanizmą – kokiu ginklu, įrankiu, kokiu būdu, kiekiu ir seka padaryti kūno sužalojimai.

Apklausa nebus išsami, jei nebus nustatyta nužudymo motyvas ir tikslas, kokius nukentėjusiojo daiktus užvaldė apklausiamasis ir kur juos padėjo, ką pametė ar paliko įvykio vietoje, kur, kokiu būdu pasišalino iš įvykio vietos. Norint susidaryti nužudymo mechanizmą (iš anksto suplanuotas nužudymas ar situacinis) ir apklausiamojo kaltės formą, gali padėti užduodami klausimai apie tai, kur, kada, kokiomis aplinkybėmis jis įsigijo nusikaltimo įrankį²⁹¹.

Apklausiant įtariamąjį svarbūs klausimai apie jo elgesį po nusikaltimo: kokių priemonių ėmėsi nusikaltimo pėdsakams paslėpti (kraujo pėdsakų sunaikinimas, lavono ar jo dalių paslėpimas, nusikaltimo įrankio paslėpimas, išmetimas, perdavimas kam nors ir kt.). Būtina įvertinti naudą užduodant klausimus dėl krintančio į akis jo elgesio po nusikaltimo padarymo (po nužudymo aplankė įvykio vietą, siekdamas sunaikinti pėdsakus, nedalyvavo nukentėjusiojo, kuris yra jo giminaitis, draugas, pažįstamas, bendradarbis, laidotuvėse, pakeitė savo išvaizda, netikėtai paliko gyvenamąją vietą).

Įtariamąjo parodymų įvertinimas gali padėti išsiaiškinti, ar buvo jis kartu su nukentėjusiuoju prieš nusikaltimą. Jei buvo kartu, reikia išsiaiškinti: kur, kada, kokiu tikslu, kam dalyvaujant jie susitiko ir išsiskyrė.

Jeigu pas įtariamąjį yra rasta nukentėjusiojo daiktų ir jis neigia neteisėto įgijimo faktą, apklausiant svarbu išsiaiškinti: kur, kada, pas ką įsigijo atitinkamus daiktus; jei pirkto, tai už kiek; kas, kam dalyvaujant, kokiu būdu pristatė daiktus į jo namus; kam paskutiniam papasakojo apie įgytus daiktus.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kuo skiriasi nužudymų kriminalistinė charakteristika nuo kitų nusikaltimų kriminalistinių charakteristikų?
2. Kuo pasireiškia nužudymų tyrimo situacinis pobūdis?
3. Kokios susiklosto pirminiame tyrimo etape tyrimo situacijos ir kokie atliekami ikiteisminio tyrimo tyrėjo veiksmai?
4. Kaip organizuojamas ir planuojamas nužudymų tyrimas?
5. Kokie yra įvykio vietos apžiūros ypatumai tiriant nužudymus?

²⁹¹ Ищенко, Е. П.; Топорков, А. А. *Криминалистика*. Москва: Инфра, 2007, с. 525.

6. Kokios keliamos versijos radus lavoną?
7. Kaip naudojamos specialios žinios atskleidžiant ir tiriant nužudymus arba atliekant atskirus tyrimo veiksmus?

Rekomenduojama literatūra:

1. D'Cruze, Shani. *Murder : social and historical approaches to understanding murder and murderers* / Shani D'Cruze, Sandra Walklate and Samantha Pegg. Cul-lompton: Willan Publishing, 2006.
2. Geberth, Vernon J. *Practical homicide investigation : tactics, procedures, and forensic techniques* / Vernon J. Geberth. 4th ed. Boca Raton (Fla.); London; New York (N.Y.): CRC Press : Taylor & Francis Group, 2006.
3. *Kindstod und Kindstötung* (hrsg.) F. Häßler, R. Schepker, D. Schläfke. Berlin: Medizinisch Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 2008.
4. Marneros, Andreas. *Intimidizid - die Tötung des Intimpartners : Ursachen, Tatsituationen und forensische Beurteilung* / Andreas Marneros. Stuttgart: Schattauer, 2008.
5. Marshall, David. *Effective investigation of child homicide and suspicious deaths* / David Marshall. Oxford; New York (N.Y.): Oxford University Press, 2012.
6. Miethe, Terance D., *Rethinking homicide: exploring the structure and process underlying deadly situations*. Terance D. Miethe, Wendy C. Regoezi. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
7. Oberwittler, Dietrich. *Ehrenmorde in Deutschland 1996-2005 : eine Untersuchung auf der Basis von Prozessakten*. Dietrich Oberwittler, Julia Kasselt; Bundeskriminalamt. Köln: Luchterhand, 2011.
8. Pocius, Arvydas. *Asmenų, padariusių nužudymus, gyvenimo retrospektyva (kriminaloginė analizė)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: MRU, 2009.
9. *Убийство: частные методики расследования: курс лекций* (под общей редакцией А.М. Кустова); Российская академия образования, Московский психолого-социальный институт. Москва; Воронеж: Московский психолого-социальный институт; Издательский дом РАО, 2010.
10. Усанов, Игорь Владимирович. *Выявление и изобличение лиц, совершающих серийные убийства на сексуальной почве*. И. В. Усанов. Москва: Юрлитинформ, 2010.
11. Усанов, Игорь Владимирович. *Распознавание серийного характера убийств, совершенных сходными способами*. И. В. Усанов. Москва: Юрлитинформ, 2010.

14 SKYRIUS

IŠŽAGINIMŲ TYRIMO METODIKA

14.1. Išžaginių kriminalistinės charakteristikos pagrindiniai bruožai

Nusikaltimai žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui baudžiamosios teisės doktrinoje vadinami lytiniais nusikaltimais. Tai objektyviai seksualūs veiksmai, kurie daro fizinę ir moralinę žalą konkrečiam žmogui ir pažeidžia visuomenėje susiformavusią lytinių santykių sanklodą. Šie nusikaltimai pažeidžia konstitucines žmogaus teises – teisę į laisvę, neliečiamumą, garbę ir orumą. „Baudžiamojo įstatymo normos turi saugoti visuomenę nuo pavojingų veikų, kuriomis pažeidžiamas lytiškai subrendusių žmonių seksualinis apsisprendimas, lytiškai nesubrendusių asmenų seksualinis neliečiamumas bei žmogaus genofondas“²⁹².

Vienas iš baudžiamajame įstatyme numatytų lytinių nusikaltimų yra išžaginimas, kuris apibrėžiamas kaip „lytinis santykiavimas su žmogumi prieš šio valią, panaudojant fizinį smurtą ar grasinant tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimant galimybę priešintis, arba pasinaudojant bejėgiška nukentėjusio asmens būkle“²⁹³.

Išžaginių tyrimo sėkmė priklauso ne tik nuo tyrėjo sugebėjimo įsigilinti ir suprasti baudžiamojo įvykio turinį, bet ir nuo to, kaip jis suvokia kriminalistinę nusikaltimo esmę. Tyrėjas turi žinoti tiek tipinius, tiek ir reikšmingiausius išžaginių kriminalistinius bruožus. Tirdamas kiekvieną konkretų nusikaltimą, jis privalo nustatyti būtiną kriminalistinę informaciją (tai duomenys apie išžaginimą padariusius asmenis, išžaginimo metu paliktus pėdsakus, versijas, taip pat žinios apie išžaginimo tyrimo metodiką, baudžiamąjį procesą bei kitas kriminalistikos mokslo taktines ir metodines rekomendacijas) ir sugebėti ją palyginti su visuma kriminalistinių požymių, būdingų išžaginėjimams.

²⁹² *Baudžiamoji teisė*. Specialioji dalis. 1 knyga. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 219–220.

²⁹³ *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas*: patvirtintas 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr.VIII-1968, įsigaliojo 2003 m. gegužės 1 dieną. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. 12-oji pakeista ir papildyta laida. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 124.

Išžaginimas priskiriamas prie latentinių nusikaltimų. Tokį latentinį nusikalstamumą lemia svarbūs veiksniai kaip nukentėjusiojo teisių, saugojančių jo neliečiamumą, pažeidimo pobūdis, asmens fizinė bei psichologinė būklė, nukentėjusiojo požiūris į tam tikras vertybes. Didelė dalis nukentėjusiųjų nesikreipia į teisėsaugos institucijas, nenorėdami viešinti patirto pažeminimo ir išvengti neadekvačios aplinkinių reakcijos.

Išžaginimai yra sunkios ir labai pavojingos nusikalstamos veikos. Šiuo nusikaltimu kėsiniama į žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvę bei seksualinį neliečiamumą, taip pat į asmens garbę, orumą ir sveikatą. Išžaginių tyrimo specifika pasireiškia tuo, kad tiriant šiuos nusikaltimus neišvengiamai yra kišamasi į žmogaus intymų asmeninį gyvenimą, susijusį su jo garbe ir orumu, o tai nukentėjusiajam sukelia didelį psichologinį diskomfortą ir priverčia prisiminti skaudžius išgyvenimus. Dėl šios priežasties tyrėjui yra gana sudėtinga gauti iš nukentėjusiojo vertingos informacijos, detalių parodymų apie įvykdytą nusikalstamą veiką bei naudotą prievartą, ir tai, be abejoj, apsunkina išžaginimo išaiškinimą bei tyrimą.

Pagrindiniai išžaginių kriminalistinės charakteristikos elementai yra nusikaltėlio asmenybė, nukentėjusiojo charakteristika, išžaginimo situacija bei išžaginimo būdas (vieta, laikas ir kitos aplinkybės). Būtent šie elementai suteikia daugiausia vertingos informacijos, būtinos tam, kad būtų galima greitai bei veiksmingai išaiškinti ir ištirti išžaginimus.

Nusikaltėlio asmenybė. Kriminalistika nagrinėja nusikaltėlio asmenybę tam, kad gavus reikiamą informaciją, būtų sėkmingai tiriami nusikaltimai, tinkamai parinkti ir panaudoti taktiniai būdai. Tokiu būdu kriminalistika tiria tas nusikaltėlio asmenybės savybes, kurios yra reikalingos tam, kad būtų sėkmingai atliktas ikiteisminis tyrimas ir teisminis nagrinėjimas. „Atpažinus asmens, įtariamo nusikaltimo padarymu, asmenybės bruožus, galima ne tik nustatyti tam tikrą nusikaltėlių grupę, tarp kurių reikia ieškoti įtariamojo, bet ir kelti įvairias versijas dėl nusikaltimo motyvų bei tikslų, dėl nusikaltimo būdo, dėl galimų įkalčių buvimo vietų ir pan.“²⁹⁴

Realūs įvykiai, apie kuriuos yra renkami, tiriami, vertinami ir naudojami duomenys, visada susieti su nusikaltėlio asmenybe, nusikalstamu

²⁹⁴ Белкин, Р. С. *Курс криминалистики*. Москва: НОРМА, 2001, с. 735–736.

elgesiu. Kriminalistiniu požiūriu, kai kalbama apie konkretaus asmens, padariusio nusikaltimą, nustatymą, būtina tirti visas asmenybės pasireiškimo formas iš esmės, t. y. ne tik jo elgesį, bet ir savybes, kurios atsispindi tam tikroje situacijoje ir dėl kurių galima nustatyti konkretų asmenį.

Nusikaltėlių, darančių išžaginimus, tipas yra gana savotiškas. Dėl tam tikrų savo asmeninių savybių, taip pat pasireiškiant vienokiems ar kitokiems lytiniams bei psichiniams nukrypimams, šie asmenys dažnai tokius nusikaltimus padaro jau ne pirmą kartą. Daugeliui tokių asmenų būdingos tokios asmeninės savybės kaip šiurkštumas, ciniškumas, agresyvumas, žiaurumas, polinkis į sadizmą, dauguma iš jų yra degraduojančios asmenybės, tokių asmenų požiūris į lytinius santykius yra labai primityvus. Didelei daliai iš jų būdingas teistumas už lytinius nusikaltimus. Be to, tarp tokių asmenų dažnai pasitaiko ir nusikaltėlių su skirtingomis lytinėmis (pvz., pedofilija, sadizmas ir kt.) bei psichinėmis (pvz., šizofrenija, oligofrenija ir kt.) anomalijomis. Prievartautojai, be aiškių minėtų nukrypimų, dažnai yra skirstomi į tam tikrus tipus. Pavyzdžiui, *medžiojantis tipas* (tai tokie asmenys, kurie sekioja nepažįstamas moteris ir esant tinkamoms aplinkybėms netikėtai užpuola savo aukas); *regresyvus tipas* (toks nusikaltėlis savo aukomis renkasi mergaites nuo 7 iki 14 m.); *negailėstingas tipas* (toks žagintojas savo aukas paprastai nužudo) ir kt.

N. P. Jablokovas visus prievartautojus siūlo suskirstyti į dvi pagrindines grupes²⁹⁵. *Pirmąją grupę* sudaro visi nusikaltėliai, pasižymintys skirtingomis psichinėmis anomalijomis bei tam tikromis lytinėmis patologijomis (pvz., fetišizmas, sadizmas, ekshibicionizmas ir kt.). Tokių asmenų psichiniai trūkumai pasireiškia ne tik jų nelogišku bei keistu elgesiu, bet ir tam tikrais kalbos sutrikimais, kurie gali būti pastebėti vykdant nusikaltamus kėslus. Prie šios grupės taip pat priskiriami ir asmenys, kenčiantys dėl vėlyvo amžiaus psichozės bei silpnaprotystės. Dažniausiai tokie nusikaltėliai kėsinaisi į nepilnametes arba mažametes.

Prie antrosios grupės priskiriami nusikaltėliai, kuriems nėra būdingos nei lytinės, nei psichinės anomalijos. Šiuos asmenis galima sąlygiškai suskirstyti į tris pogrūpius. Pirma, tai alkoholikai, narkomanai, taip pat asmenys, anksčiau teisti už chuliganizmą, plėšimą, lytinius ir kitus smur-

²⁹⁵ *Криминалистика*. Учебник. Отв. ред.: Яблоков Н. П. Москва: БЕК, 1996, с. 547-548.

tinius nusikaltimus. Jie pasižymi šiurkštumu, agresyvumu, žiaurumu, yra labai ištvirkę, turi tam tikrų lytinių iškrypimų. Antra, tai nusikaltėliai, kurie nepasižymi kokiais nors aiškiai išreikštais požymiais. Dauguma jų išsiskiria savo primityviu mąstymu, cinišku elgesiu su moterimis, piktnaudžiavimu alkoholiniais gėrimais. Šiam pogrupiui priklauso ir tie asmenys, kurie išžaginimą padarė esant sunkiems, specifiniams nusikaltėlio ir aukos tarpusavio santykiams, taip pat tuomet, kai pati auka elgėsi netinkamai, rizikingai ir netgi provokuojamai. Ir trečia, – nepilnamečiai prievartautojai. Jie savo aukomis dažniausiai pasirenka mažametes arba nepilnametes. Šiems nusikaltėliams būdinga grupinių išžaginių darymas, jie būna labai agresyvūs, ciniški, dažnai naudoja iškreiptas lytinės aistros tenkinimo formas. Dažnai šie nusikaltėliai, be išžaginimo, vykdo ir kitus nusikaltimus – vagystes, plėšimus ir kt. Nusikalstamos grupės nariai paprastai būna iš vieno gyvenamojo rajono, vienas kitą gerai pažįsta, ir dažnai nusikaltimo vieta būna netoli jų gyvenamosios vietos.

Prievartautojas yra labiausiai kriminalistinę išžaginimo situaciją lemiantis asmuo. Įgyvendinat nusikalstamą veiką, pasireiškia įvairios jo savybės ir požymiai, darantys įtaką išžaginimo situacijai. Duomenys apie nusikaltėlio amžių, socialinę padėtį, asmenines savybes, įpročius, charakterio bruožus, fizinius ar psichinius sutrikimus padeda išaiškinti įvykio aplinkybes, nusikaltimo priežastis ir jo darymo ypatumus.

Tiriant lytinius nusikaltimus tyrėjui gali iškilti būtinybė atpažinti asmenų, padariusių išžaginimus, lytinius nukrypimus ir iškrypimus, kurie vienaip ar kitaip gali lemti lytinių nusikaltimų padarymą.

Lytinis iškrypimas – tai liguistas tradicinių lytinių santykių suvokimas ir jų įgyvendinimas, lytinė perversija, patologinis nukrypimas. Lytinė deviacija (lot. k. *deviatio* – „nukrypimas“) tam tikri lytinio elgesio nukrypimai nuo priimtų normos, kurie nelaikomi pataloginiais nukrypimais ar iškrypimu (pvz., petingas, masturbacija).

„Lytinias iškrypimais laikomi pataloginiai sutrikimai. Dauguma jų – tai įgyti funkcinio pobūdžio sutrikimai, kurie išryškėja tada, kai įsitvirtina neurozės iškreipti sąlyginiai refleksai. Esant lytiniam iškrypimui, lytinis potraukis patenkinamas neįstūmus varpos į makštį. Natūralūs lytiniai santykiai čia pasidaro tarytum nereikalingi. Šiuolaikinis žmogus turi dar solidų seksualinį erotikos pavidalo „antstatą“, kuris padeda atsirasti lyti-

niams iškrypimams. Šioks toks polinkis vaikams į iškrypimus gali atsirasti dėl tėvų griežtų draudimų. Šie draudimai lytinio brendimo laikotarpiu tarytum užkerta kelią patenkinti lytinį potraukį natūraliu būdu; dėl to paaučiai gali pradėti jį tenkinti iškreiptai. Iškreipti aktai tampa įpročiu ir kartais atliekami iki subrendimo.²⁹⁶

Pateiksime kai kurių lytinių nukrypimų ir iškrypimų apibūdinimą²⁹⁷.

Ekshibicionizmas (lot. k. *exhibitio* – „rodymas, pateikimas“) – lytinis iškrypimas, kuris pasireiškia lytinių organų rodytu nepažįstamiems žmonėms, kad lytiškai pasitenkintų. Paprastai būdingas vyrams, jie stengiasi sugluminti moterį, rodydami savo lytinius organus kuo neįprastesnėmis aplinkybėmis (parkuose, skveruose), paskatinti ją žiūrėti į tai. Ekshibicionizmo forma – moterų striptizas – kartais laikoma visuomenei priimtina.

Erotomanija (graik. k. *erotos* – „kūniška meilė“, *mania* – „beprotybė, aistra, potraukis“) liguistai padidėjęs lytinis potraukis, didelis dėmesys lytiniam gyvenimui, erotinėms mintims ir svajonėms. Erotomanija nepasisotinama lytiniais santykiais, ją gali sukelti latentinės homoseksualinės tendencijos, neišsąmonintas lytinis menkavertiškumas. Erotomanija nelaikoma intensyvi ir įvairiapusiška lytinė veikla, atitinkanti konkrečiai visuomenei būdingas normas, neužgožianti kitų gyvenimo sričių, netrukdanti dirbti, neskurdinanti asmenybės ir nemenkinanti jos visuomeninio vaidmens. Erotomanija gali atsirasti dėl asmenybės brendimo trūkumų, neurozės, nervų ligos, psichikos sutrikimų, hormoninių sutrikimų, apsinuodijimo. Erotomanijai šalinti paprastai griebiamasi masturbacijos. Kartais erotomanija laikoma įkyrybe, lemiančia neišrankumą renkantis lytinį partnerį.

Fetišizmas (pranc. k. *fetichisme* – „garbinimas“) lytinis susijaudinimas ar pasitenkinimas, kurį sukelia kito žmogaus daiktai, drabužiai ar kūno dalys (nagai, plaukai ir pan.). Iš dalies fetišizmas būdingas vaikams psichoseksualinės raidos pregenitalinėje stadijoje. Vėliau fetišizmas yra viena iš

²⁹⁶ Plačiau skaitykite: Imelinskis, Kazimieras. *Lytinio gyvenimo psichohigiena*. Vilnius: Mokslas, 1980, p. 226–228.

²⁹⁷ Lytinių nukrypimų ir iškrypimų aprašymas pateiktas remiantis įvairiais šaltiniais: Tarptautinių žodžių žodynas (internetinė versija) [žiūrėta 2013-04-01]. <<http://www.tzz.lt/>>; *Medicinos enciklopedija*. Vilnius: Valstybinė enciklopedijų leidykla, 1990-1993, T. 1 ir 2; Imelinskis, Kazimieras. *Lytinio gyvenimo psichohigiena*. Vilnius: Mokslas, 1980; Visuotinė lietuvių enciklopedija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001-2012, T. 1-22.

suaugusiųjų lytinio gyvenimo apraiškų. Kai fetišizmas virsta vyraujančiu lytinio pasitenkinimo būdu, jis laikomas seksualiniu iškrypimu – nenormaliu potrauki liesti priešingos lyties asmens kūno dalis ir asmenis simbolizuojančius daiktus. Fetišistas siekia ne lytinių santykių, o liesti arba įsigyti fetišą.

Frotažas (ital. k. *frotta* – „minia“) lytinio iškrypimo forma, kai pasitenkinama trinantis lytiniais organais į tam tikro amžiaus ar lyties žmogaus kūną (pvz., visuomeniniame transporte).

Gerontofilija (graik. k. *gerontos* – „senis“, *philia* – „meilė, draugiškumas“) lytinis iškrypimas, kuris pasireiškia lytiniu potrauki senyvo amžiaus žmonėms (presbiofilija).

Ginekofilija (graikų k. *gyne* – „moteris“ + *philia* – „meilė“; sinonimas – ginekomanija) – lytinis nukrypimas, kai vyro lytinis interesas susijęs visų pirma su naujomis moterimis, jų „užkariavimu“. Dar vadinamas Kazanovos sindromu. Tokie vyrai nėra linkę į ilgalaikius santykius su moterimis, dažnai vengia atsakomybės. Analogiškas moterų nukrypimas yra *mesalinizmas*.

Homoseksualizmas (graik. k. *homos* – „vienodas“, lot. k. *sexualis* – „lytinis“) lytinis iškrypimas, lytinis potraukis savo lyties individui (homofilija). Reiškiasi svajonėmis ir jausmais, bučiavimusi ir savitarpio masturbacija, genitaliniais, oraliniais ir analiniais santykiais. Tai dalis bendro, nediferencijuoto lytinio potraukio, kurį daugelis žmonių nukreipia į socialinę sritį (sublimuoja). Ankstyvojoje paauglystėje išgyvenama natūrali homoseksualizmo stadija, berniukai daugiausia bendrauja su berniukais, vyrais, o mergaitės – su mergaitėmis, moterimis. Homoseksualiniai santykiai gali būti atsitiktiniai (potencialiai homoseksualumas būdingas kiekvienam žmogui, neturinčiam heteroseksualinių santykių galimybių) arba patologiniai (viena iš seksualinės deviacijos rūšių). Savita homoseksualumo forma – latentinis homoseksualumas. Tai neįsisąmonintos ir niekada atvirai nereiškiamos homoseksualumo tendencijos

Incestas (lot. k. *incestum* – „kraujomaiša“) heteroseksualiniai santykiai tarp kraujo ryšiais artimai susijusių žmonių (tėvo ir dukters, brolio ir sesers, motinos ir sūnaus). Incestas yra draudžiamas papročių arba teisės normų. Būdingas silpnapročiams, alkoholikams.

Lesbianizmas – moterų homoseksualizmas, kai lytiniai santykiai pakeičiami klitoriaus dirginimu pirštais, liežuvio arba lūpomis. Pavadinimas kilęs

pagal senovės Graikijos Lesbo salos pavadinimą. Tai nenormalus moters lytinis potraukis prie moters, sapfizmas, tribadija, moterų homoseksualizmas.

Mazochizmas – lytinis iškrypimas, kai kankinamasis jaučia lytinį pasitenkinimą, lytinis susijaudinimas ir pasitenkinimas, kurį sukelia partnerio teikiamas fizinis ar psichinis skausmas, kartais žmogus jį sukelia pats sau. Mazochizmo terminas kilo iš XIX a. austrų rašytojo L. Zacherio-Mazocho pavardės (jo kūrinį veikėjai seksualinį pasitenkinimą jautė mušami, smaugiami, kandžiojami).

Monumentofilija (lot. k. *monumentum* – „paminklas“, iš graik. k. *philia* – „meilė“) lytinis nukrypimas, lytinis susijaudinimas ir pasitenkinimas stebint ir liečiant įsivaizduojamo partnerio atvaizdą (portretą, nuotrauką, skulptūrą), pigmalionizmas.

Nekrofilija (graik. k. *nekros* – „miręs, numirėlis“, *philia* – „meilė, draugiškumas“) žmogaus lytinis nukrypimas, kai jaučiamas seksualinis potraukis lavonams. Terminas pradėtas vartoti 1886 m. pasirodžius R. von Krafft-Ebingo knygai „Seksualinė psichologija“ (*Psychopathia Sexualis*). Tai retas iškrypimas, dažniausiai būdingas tik kai kuriems psichiniams ligoniams ir asmenims, turintiems sunkių įgimtų psichikos anomalijų. Nekrofilai, norėdami patenkinti potraukį, dažnai išrausia kapus, įsibrauna į lavonines. Kartais nekrofilija būna sadistiška (nekrosadizmas). Nekrofilija pasitaiko tiek tarp vyrų, tiek tarp moterų. Kartais laikoma fetišizmo atmaina (šiuo atveju fetišas – negyvas žmogus). Paprastai nekrofilai nežudo, o tik imituoja seksą su lavonu. Kai kurie psichologai ir seksologai mano, kad kai vyras linkęs santykiauti su miegančia partnere, tai yra „švelni“ nekrofilijos forma.

Nimfomanija (graik. k. *nymphe* – „mergina, jaunamartė“, *mania* – „potraukis, beprotystė“) moters erotomanija, itin didelis moters lytinis potraukis, gašlumas. Tai verčia moteris lytiškai suartėti su bet kokiais partneriais, nepaisyti jų išvaizdos, amžiaus ir kitų ypatybių bei situacijos. *Satyriazė* – analogiškas vyrų poreikis (nimfomanijos analogas).

Pažizmas (ital. k. *paggio* – „pažas“) senyvos moters lytinis nukrypimas, lytinis potraukis vaikinams ir vyrams, jų perdėtas globojimas arba reikalavimas nuolankiai tarnauti.

Pedofilija (graikų k. vaikas + meilė) – lytinis nukrypimas, pasireiškiantis lytiniu potraukiu vaikams. Vaiko lytis nebūtinai yra svarbi, nes tik-

rasis lytinis dirgiklis yra lytiškai nesubrendusio vaiko kūnas. Dauguma pedofilų – vyrai. Vaikų tvirkinimas gali vykti palengva: iš pradžių lytinio švietimo dingstimi rodant erotinio ir pornografinio pobūdžio nuotraukas, filmus, vėliau ir pačius lytinius organus, mokoma petingo, oralinio sekso ir pan. Kaip reiškinys pedofilija egzistavo nuo senovės, bet požiūris į ją keitėsi. Rytų kultūrose lytiniai santykiai su mergaitėmis nebuvo smerkiami ir kai kur buvo net įprasti. Europoje vertinta įvairiai: Prancūzijoje tik nuo XIX a. antrosios pusės mergaitės vedybinis amžius buvo padidintas nuo 11 iki 13 metų, o Anglijoje tik 1929 m. uždraustas paprotys tekinėti 12 metų mergaites. Šiandien daugelyje šalių nustatyta, kad suaugusieji negali turėti lytinių santykių su vaikais iki 15–16 metų, nors amžių riboja ne tik teisinės, bet ir moralinės normos. Pedofilija gali reikštis įvairiomis formomis: pederastija – potraukis jauniems berniukams, efebofilija – potraukis 15–20 m. jaunuoliams, neturėjusiems lytinio gyvenimo patirties, korofilija – potraukis jaunoms mergaitėms, partenofilija – potraukis merginoms, nepraradusioms nekaltybės.

Pigmalionizmas – vizionizmo rūšis, kai vyrai masturbuojasi dirgindami vaizduotę apnuogintų moterų paveikslais, pornografinėmis nuotraukomis arba filmais.

Sadizmas (pagal prancūzų rašytojo D. de Sado (de Sade), aprašiusio sadizmą, pavardę) lytinis iškrypimas, kai lytinis pasitenkinimas patiriamas kankinant partnerį, liguista kankinimo aistra, mėgavimasis kitų kančiomis.

Sadomazochizmas – sadizmo ir mazochizmo derinys.

Skopofilija (graik. k. *skopeo* – „žiūriu, stebiu“, *philia* – „meilė“) lytinis iškrypimas, lytinis susijaudinimas ir pasitenkinimas, slapta stebint kitų lytinius veiksmus arba organus.

Transvestizmas (lot. k. *trans* – „už ribų“, *vestitus* – „drabužis“) persirenginėjimas priešingos lyties drabužiais patiriant seksualinį susijaudinimą, seksualinės deviacijos atmaina. Transvestizmas – liguistas potraukis dėvėti priešingos lyties asmens drabužius, pamėgdžioti jo eseną, manieras ir t. t.

Vizionizmas – lytinis pasitenkinimas jaučiamas slapta stebint nusirengiančias arba nuogas moteris, jų lytinius organus arba lytinius santykius.

Zoofilija (gr. gyvūnas + draugystė, meilė) – lytinis nukrypimas, kai jaučiamas seksualinis potraukis gyvūnams (sodomija, bestialitetas). Psi-

chologijoje vyrauja požiūris, kad zoofilija yra psichikos sutrikimas. Tai gali atspindėti vaikystės eksperimentus arba neturėjimą kitų būdų išreikšti savo seksualinės energijos. Išskirtinis potraukis gyvūnams, nesidomint žmonėmis, yra laikomas retu lytiniu nukrypimu. Dauguma zoofilų turi arba yra turėję ilgalaikius lytinius santykius ir su žmonėmis. Zoofilai retai prašo profesionalios pagalbos dėl savo nukrypimo.

Nukentėjusiojo charakteristika. Nukentėjusysis yra svarbiausias pirminės informacijos apie nusikalstamą veiką šaltinis. Jis tyrėjams gali pateikti visas aplinkybes, reikalingas tyrimui organizuoti ir sėkmingai jam atlikti. Kriminalistinis nukentėjusiojo asmenybės tyrimas apima būtinų duomenų apie nusikaltimą gavimą, naudingą nusikaltimams atskleisti, pasirenkant tinkamiausius taktinius būdus, atliekant atskirus tyrimo veiksmus.

Išžagavimo nukentėjusiojo tipinių savybių ir tipinių tyrimo situacijų išryškimas, jų analizė, apibendrinimas ir sisteminimas padeda sukurti kriminalistinį nukentėjusiojo tipą, tai leidžia dar labiau praturtinti išžagintųjų kriminalistinę charakteristiką.

Išsamus, visapusiškas ir greitas išžagavimo atskleidimas priklauso nuo turimų duomenų apie nukentėjusįjį (auką). Yra labai svarbu nustatyti kriminalistiškai svarbius duomenis ne tik apie nukentėjusiojo asmenybę, bet ir apie jo draugus bei ryšius, santykius su kitais asmenimis, jo gyvenimo būdą, žalingus įpročius, socialinės veiklos ypatumus, lytį, amžių, profesiją, šeiminių padėčių, ypatingus charakterio bruožus ir pan. Visa ši vertinga informacija padeda tiksliau apibūdinti nusikaltėlio asmenybę, atskleisti nusikaltimo motyvus, nusikaltimo būdą, apibrėžti asmenis, tarp kurių tikslinga būtų ieškoti nusikaltimą padariusio asmens.

Svarbu pastebėti, kad tarp nukentėjusiojo ir nusikaltimo situacijos esama tam tikrų koreliacinių ryšių. Nukentėjusiojo vaidmuo nusikaltimo situacijoje priklauso nuo daugelio veiksnių: nuo nukentėjusiojo būklės ypatumų, nuo asmens fizinės bei psichinės būklės, nuo nukentėjusiojo veiksmų, pasižyminčių lengvabūdiškumu, asmens veiksmų, apibūdinančių jo atsainų požiūrį į savo vertybes, garbę bei orumą ir pan.

Išžagavimams būdinga tai, kad dažnai pats nukentėjusysis (auka) savo elgesiu išprovokuoja nusikaltėlį įgyvendinti nusikalstamus kėslus. Dažniausiai tai atsitinka dėl lengvabūdiško arba amoralaus aukų elgesio.

Tokie nukentėjusieji priskiriami provokuojančių asmenų tipui – kai auka savo elgesiu skatina nusikaltėlių atlikti nusikalstamus veiksmus. Nukentėjusiojo provokuojamas elgesys gali pasireikšti dviem formomis: aktyvia ir pasyvia. Esant aktyviai provokuojamo elgesio formai, auka pati sudaro situaciją, kai galima išvelgti jos elgesyje tiesioginę arba netiesioginę provokaciją. Pavyzdžiui, nukentėjusioji, kurios išvaizda yra iššaukiama (itin trumpas sijonėlis, permatomi marškinėliai, be liemenėlis), užkalbina besilinksminančius vaikus, savo noru nuvažiuoja su jais į pirtį, kartu linksminasi ir geria alkoholinius gėrimus, šoka jiems striptizą. Vėliau nuėjus su vienu pačios išsirinktu vaiku į kambarį yra išžaginama. Pasyvieji nukentėjusieji savo veiksmais sudaro palankią nusikaltimui situaciją. Pasyvi provokacija pasireiškia per aukos išvaizdą, aprangą, mimiką ir pan.

Tuo tarpu tos moterys, kurios gyvena dorą ir sąžiningą gyvenimą, dažnai tampa atsitiktinių nusikaltėlių aukomis, kurios visiškai netikėtai užpuolamos gatvėse, skersgatviuose bei kitose nuošaliuose vietose.

Taigi nukentėjusiojo asmenybės ir jo elgesio ypatumų išsiaiškinimas ir ištyrimas leidžia giliau suvokti daugelį išžagavimo aplinkybių, nurodančių prievartautojo elgesio kryptį ir motyvus, jo tipines ir individualias savybes. Taip pat tai padeda nustatyti, ar iš tikrųjų buvo padarytas išžaginimas, ar auka sąmoningai meluoja, tuo siekdama turtinės naudos arba apšmeižti nekaltą asmenį.

Išžagavimo situacija. Situacija – tai pagrindas, kuris sujungia į vieną sistemą visus kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos elementus. Nusikaltimo situacija yra specifinis kriminalistinės charakteristikos elementas. Ji nulemia nusikaltimo būdą, joje atsispindi ir svarbūs nusikaltėlio asmenybės bruožai; ji padeda atskleisti nusikaltimo padarymo mechanizmą, nustatyti dalyvių tarpusavio santykius, kurie susiklosto ne tik nusikaltimo padarymo metu, bet ir prieš bei po jo.

Išžagavimo situacija, kaip kriminalistinės išžagimų charakteristikos elementas, turi didelę reikšmę išžagavimo tyrimui. Kiekviename nusikaltimo įvykyje išsiaiškinama grupė tarpusavyje sąveikaujančių objektų, reiškinų ir procesų, charakterizuojančių pagrindines objektyviosios realybės sąlygas, susidariusias nusikaltimo padarymo momentu. Joje slypi kriminalistinė informacija, padedanti pasirinkti tinkamiausius tyrimo būdus ir metodus.

Svarbus išžagavimo situacijos struktūrinis elementas yra nusikaltimo vieta, kurioje lieka ne tik požymių apie nusikaltimo padarymo, slėpimo būdus, bet ir nusikaltėlio bei nukentėjusiojo pėdsakų. Nusikaltėliai stengiasi pasirinkti kuo nuošalesnes vietas arba į tokias vietas įsivilioti savo aukas. Tipinės išžagavimo vietos yra įvairios palėpės, rūšiai, pastatų laiptinės, liftai, miškai ir pamiškės, parkai ir brūzgynai, negyvenami ir apleisti namai bei kitos nuošalios vietos, kur yra mažiausia rizika, kad atsiras įvykį mačiusių asmenų. Taip pat tarp tokių vietų yra ir nusikaltėlių bei aukų butai ar namai, taip pat įvairūs naktiniai klubai, viešbučiai, moteliai ir kt.

Vykdydami keletą tapačių nusikalstamų veikų, nusikaltėliai stengiasi pasirinkti analogišką aukos užpuolimo vietą. Pavyzdžiui, 2003 m. pradžioje Vilniaus apygardos teismas už keturių merginų išžaginimą ir trijų iš jų nužudymą iki gyvos galvos nuteisė „pakelės maniaką“. Kiekvienu atveju jis savo automobiliu važiuodamas po darbo namo kelio Vilnius–Kaunas pradžioje sustodavo ir paimdavo pavežti kokią nors merginą. Pavažiavęs toliau, jis pasukdavo į nuošalesnes vietas, panaudodamas smurtą išvilkdavo merginas iš automobilio, jas išžagindavo ir galų gale tris iš jų nužudė, siekdamas tokiu būdu išvengti atsakomybės.

Ne tik šis pavyzdys, bet ir pasaulinė praktika rodo, kad tokio pobūdžio ir tokiais aplinkybėmis padaromiems išžaginimams būdinga nusikaltėlio pasirenkama ta pati vieta bei tokie patys išžaginimų padarymo būdai.

Išžaginimų situacijų gali būti labai įvairių. Jas galima nustatyti išsiaiškinus nusikaltimo aplinką, kurioje veikė nusikaltėlis. Tai gali būti aplinka, nurodanti atsitiktinę (spontanišką) arba iš anksto parengtą situaciją; aplinka, nurodanti asmenį, padariusį išžaginimą, jo profesiją; aplinka nurodanti tam tikrą asmens patirtį bei sugebėjimus ir panašiai.

Išžaginimas gali būti padarytas esant įvairioms situacijoms. Tai gali priklausyti nuo nusikaltėlio asmenybės, aukos, paros laiko, vietos ir susiklosčiusių aplinkybių.

Galima nurodyti šias tipines situacijas:

1. Nusikaltėlis netikėtai sutinka auką nuošalioje vietoje – gatvėje, mažai žmonių lankomoje vietoje, parke ir pan., netikėtai ją užpuola ir dažniausiai panaudodamas fizinį smurtą ar realius grąsinimus auką išžagina.

2. Nusikaltėlis, kai jam nepavyksta susipažinti su nukentėjusiąja ar nepavyksta jos įkalbinti atlikti lytinius santykius savo noru, išžagina auką prieš jos valią.

3. Nusikaltėlis apgaule – tariamai žadėdamas pavežti ir pan., įsivilioja auką į nuošalią vietą ar apgaule – apsimesdamas ką nors tikrinančiu darbuotoju, patenka į jos gyvenamąsias patalpas ir ten ją išžagina.

4. Nusikaltėlis pasinaudoja nukentėjusio fizine negalia, kartais liga, senyvu amžiumi ar mažametyste ir su ja atlieka lytinius santykius.

5. Nusikaltėlis, siekdamas savo žemų kėslų, pats nugirdydamas alkoholiniais gėrimais auką, tai nežinant duodamas atitinkamus vaistus ar narkotikus, paskui pasinaudodamas bejėgiška nukentėjusiojo būkle, ją išžagina.

6. Nusikaltėlis aukos atžvilgiu atlieka fizinį, psichinį poveikį ar kitaip atima galimybę priešintis ir taip ją išžagina.

Ypatingą situaciją sudaro grupiniai išžaginimo atvejai, kurie padaromi aukščiau nurodytomis aplinkybėmis ar situacijomis.

Dažniausiai išžaginimuose yra aiškiai apibrėžtas motyvas – noras patenkinti savo lytinę aistrą. Tačiau praktikoje pasitaiko ir kitokių motyvų. Kriminalistikos literatūroje dažniausiai yra nurodomi šie išžaginių motyvai: lytinės aistros tenkinimas; kerštas; savotiškas saviraiškos būdas; chuliganiškos paskatos. Šie motyvai išryškėja ir pasireiškia esant neigiamam požiūriui į aplinkinius, nepagarbai jiems, norui tenkinti ir bet kokia kaina įgyvendinti savo lytinius norus, nepakankamai išsivysčius įgūdžiams ir principams, leidžiantiems žmogui sulaikyti instinkto protrūkius ir valdyti savo poelgius.

Atskira išžaginių grupė yra nepilnamečių padaryti išžaginimai. Čia priežastys gali būti labai įvairios, tai noras patenkinti lytinį smalsumą; auklėjimo trūkumai šeimoje; neigiami amoralaus elgesio moters atžvilgiu pavyzdžiai ir pan.; aplinkinių neigiama įtaka ir poveikis asmenybei. Taip pat nepilnamečiams pastaruoju metu didelę įtaką daro piktnaudžiavimas alkoholiniais gėrimais, įvairiomis psichotropinėmis medžiagomis, narkotikais bei smurto pavyzdžiai televizorių ekranuose, internetiniuose saituose ir pan.

Išžaginimo padarymo būdas. Plačiaja prasme išžaginimo padarymo būdą galima apibrėžti kaip tam tikrų veiksmų, kuriais įgyvendinama išžaginimo sudėtis, sistemą. Išžaginimo būdas apima tiek nusikaltėlio parengiamuosius veiksmus (laiko parinkimas, ginklo bei maskuojančių priemonių įsigijimas, aukos sekimas ar laukimas tam tikroje vietoje), tiek patį lytinio akto atlikimą (jis gali būti daugkartinis, padarantis įvairius kūno sužalojimus), tiek fizinės ar psichinės prievartos panaudojimą aukos atžvilgiu, tiek ir pėdsakų naikinimą bei slėpimą. Kiekvienas išžaginimo būdo elementas taip pat turi savo vidinę struktūrą, kurios sudedamosios dalys pasižymi tam tikrais požymiais bei savybėmis.

Išžaginimai dažniausiai yra padaromi „spontaniškai“, be išankstinio pasirengimo arba susiklosčius tam tikrai situacijai, kuri nesuteikia nusikaltėliui galimybės gerai apgalvoti savo veiksmų eigos. Ir tik labai nedidelė dalis išžaginimų yra padaromi iš anksto planuojant.

Nusikaltėlio elgesys išžaginimo tyrimui turi tuo didesnę reikšmę, kuo įvykio vietoje lieka daugiau pėdsakų po išžaginimo padarymo, leidžiančių spręsti apie žagintojo elgesio detales ir tuos objektyvius ir subjektyvius veiksnius, kurie turėjo tam didelę įtaką. Išžaginimo padarymo būdas leidžia nustatyti situacijas, kurios tiesiogiai padeda ar palengvina įvykdyti nusikaltimą, taip pat aplinką, kurioje formuojasi nusikaltėlis, objektyvias bei subjektyvias išžaginimo padarymo priežastis. Be to, nusikaltimo būdas charakterizuoja asmenį, padariusį nusikaltimą. Nusikaltimas visada yra asmenybės santykio su konkrečia aplinka rezultatas, todėl negalima atsieti nusikaltėlio nuo nusikaltimo būdo. Taip pagal išžaginimo padarymo būdą galima nustatyti tam tikrus asmens duomenis, charakterizuojančius nusikaltėlio asmenybę – amžių, ūgį, fizinį pasirengimą, gyvenimo pobūdį, gyvenamąją vietą, nusikalstamą patirtį, charakterį, įpročius, įgūdžius, sugebėjimus, profesiją, psichinius sutrikimus ir kt. Pavyzdžiui, apie tam tikras nusikaltėlio psichines anomalijas galima spręsti iš įkandimo pėdsakų, kitokių aukos kūno sužalojimų ar jos apatinių drabužių paėmimo ir pan.

Išžaginimo būdą lemia įvairūs veiksniai, kurių visų išvardyti neįmanoma, nes kiekvieną atskirą nusikaltėlio pasirinktą būdą lemia įvairios gyvenimiškos situacijos, kurioms didelę įtaką daro įvairūs aplinkos veiksniai. Konkretaus išžaginimo būdo pasirinkimas priklauso nuo nusikaltėlio charakterio

bei jo asmeninių savybių, nuo naudojamos prievartos rūšies ir jos panaudojimo sąlygų, nuo nusikaltimo laiko ir vietos, nuo aukos asmeninių savybių, nuo to, ar nusikaltimas atliekamas vieno, ar grupės asmenų, nuo nusikaltėlio ir aukos tarpusavio santykių, t. y. jie pažįstami ar nepažįstami, jeigu nusikaltėlis veikė ne vienas, o grupė asmenų, tai ir nuo jų tarpusavio santykių bei kitų aplinkybių. Be to, išžagavimo padarymo būdas tiesiogiai priklauso ir nuo to, ar jis atliekamas pasitelkiant prievartą, ar pasinaudojant bejėgiška nukentėjusiosios būkle. Pavyzdžiui, esant situacijai, kai auka netikėtai užpuolama nusikaltėlio gatvėje, kai yra jaučiamas didelis laiko trūkumas bei yra didelė didelio pavojaus būti pagautam rizika, nusikaltėlis dažnai būna labai šiurkštus, agresyvus ir žiaurus, dažnai yra vartojama fizinė bei psichinė prievarta. Tuo tarpu kai nusikaltėlis kėsina kokioje nors nuošalioje vietoje arba kokiam nors bute ar name, jo veiksmai nėra tokie žiaurūs ir yra mažiau intensyvūs.

Teorijoje išžagavimo padarymo būdai skirstomi į dvi dideles grupes: aktyvius ir pasyvius būdus. Prie aktyvaus išžagavimo būdų priskiriami kryptingi ir tikslingi nusikaltėlio veiksmai, kuriais siekiama įgyvendinti nusikalstamus kėslus. Tai tokie veiksmai kaip aukos sekimas, tinkamos vietos išžaginimui įvykdyti suradimas, nusikaltimo priemonių įsigijimas, fizinės ar psichinės prievartos naudojimas, siekiant palaužti aukos pasipriešinimą, aukos privedimas prie bejėgiškos būklės ir panašiai. Tuo tarpu esant pasyviai išžagavimo padarymo būdai, nusikaltėlis savo nusikalstamus kėslus įvykdo pasinaudodamas bejėgiška nukentėjusiosios būkle arba pasinaudodamas susiklosčiusiomis tam tikroms aplinkybėms, tokioms kaip aukos lengvabūdiškumas ar provokuojamas aukos elgesys. Vieno ar kito būdo pasirinkimas darant išžaginimą daugiausia priklauso nuo nusikaltėlio ir aukos tarpusavio santykių. Jeigu nusikaltėlis ir nukentėjusioji nebuvo anksčiau pažįstami, tai dažniausiai yra naudojamas aktyvus išžagavimo būdas – nusikaltėlis nusižiūri auką, ją seka ir netikėtai užpuola. Tokioje situacijoje dažnai naudojama fizinė prievarta, įvairūs ginklai ir grasinimai. Aukos pasipriešinimas ir gynyba dažnai nuslopinama tokiomis priemonėmis kaip surišant aukos rankas, užklijuojant burną, kad nerėktų ar nesikandžiotų, rankomis arba kitomis priemonėmis prispaudžiant aukos kaklą prie žemės, drabužiai paprastai būna tiesiog nuplėšiami ar sudraskomi. Dažniausiai aukos yra mušamos, spardomos, dusinamos, daužomos alaus buteliais, pagaliais, užlaužiamos rankos ir panašiai.

Tuo tarpu pasyvus išžaginimo padarymo būdas paprastai pasireiškia tuomet, kai nusikaltėlis su auka yra daugiau ar mažiau pažįstami. Tiesa, esant tokiai situacijai ne išimtis ir aktyvūs nusikaltėlio veiksmai, tačiau dažniausiai vis dėlto naudojamas pasyvus nusikaltimo būdas. Tipinis šios situacijos pavyzdys – išžaginimas pasinaudojant bejėgiška nukentėjusiosios būkle. Nusikaltėlis arba pats prisideda, kad auka taptų tokios būklės (pvz., specialiai girdo auką), arba pasinaudoja jau susidariusia pastarosios bejėgiška būkle. Kai nukentėjusioji yra mažametė, nepilnametė arba protiškai atsilikusi, dažnai yra naudojamas melas – žadama parodyti kažką įdomaus, viliojančio, žadama kažkuo pavaišinti ir panašiai.

Išžaginimo būdas neišvengiamai yra susijęs ir su psichinėmis nusikaltėlio savybėmis. Šios asmens savybės pasireiškia nusikaltėlio veiksmuose. Ligotas žmogus neadekvačiai vertina tikrovę ir darydamas išžaginimą išsiskiria savo veiksmais, kurie prieštarauja sveiko žmogaus logikai. Tai padeda nustatyti išžaginimą įvykdžiusius asmenis.

Doktrinoje išžaginimai pagal jų padarymo būdą klasifikuojami į tam tikras grupes. Pagal nusikaltimo būdą išžaginimai sąlygiškai skirstomi į dvi grupes. Pirma, pagal tai, kaip nusikaltėlis pasinaudojo susidariusia situacija veikti arba kaip ir kokias palankias sąlygas įvykdyti išžaginimą nusikaltėlis susikūrė, išžaginimai skirstomi į: įvykdytus netikėtai (gatvėse, nuošaliuose vietose); įvykdytus po to, kai nusikaltėliui susipažinus su nukentėjusiąja nepavyko patenkinti savo lytinės aistros abipusiu susitarimu; įvykdytus pasinaudojant apgaule, kai auka, pasinaudojant įvairiomis gudrybėmis, yra įviliojama į tam tikrą vietą (pvz., nusikaltėlis pasiūlo auką parvežti namo, pasiūlo kartu eiti į vakarėlį ir pan.) arba apgaulės būdu patenkama pas auką į namus. Antra, pagal daromą poveikį nukentėjusiajai išžaginimai gali būti: padaromi pasinaudojus bejėgiška nukentėjusiosios būkle, privedus auką prie bejėgiškos būklės ir panaudojant fizinį ar psichinį smurtą. Dar išžaginimai gali būti skirstomi atsižvelgiant į baudžiamajame įstatyme įtvirtintą išžaginimo sudėtį:

- lytinį santykiavimą panaudojant fizinį smurtą. Fizinis smurtas suprantamas kaip poveikis moteriai, smūgių sudavimas, smauginimas, surišimas bei kiti aktyvūs veiksmai, kuriais siekiama nuslopinti nukentėjusiosios pasipriešinimą ir lytiškai santykiuoti prieš jos valią;

- lytinį santykiavimą panaudojant psichinį smurtą. Psichinio smurto turinį sudaro įvairūs grasinimai. Jie gali būti įvairūs – tai ir grasinimai sumušti, sužaloti, nužudyti, tai ir atitinkamos situacijos sudarymas ar gestai, kai ir be žodžių aišku, kad bus blogai, jeigu priešinsiesi. Grasinimai, kaip ir fizinis smurtas, yra kryptinga priemonė nusikaltamiems tikslams pasiekti – santykiuoti prieš nukentėjusiojo valią;
- lytinis santykiavimas kitaip atimant galimybę priešintis. Tai veiksmai, kuriais palaužiama asmens valia, parodytant, kad beviltiška priešintis, nes niekas jam nepadės ir niekas jo neišgirs. Pavyzdžiui, uždarymas aukos į tamsų sandėliuką, kol ji pati sutiks lytiškai santykiuoti;
- lytinis santykiavimas pasinaudojant bejėgiška nukentėjusiojo asmens būkle. Šiuo atveju nukentėjusioji dėl savo fizinės ar psichinės būklės negali suprasti jos atžvilgiu daromų veiksmų pobūdžio bei reikšmės ir negali priešintis. Ši būseną gali būti dėl aukos fizinį trūkumą, mažametystės, psichinės veiklos sutrikimo, liguistos ar nesąmoningos būklės.

Duomenų šaltiniai, turintys informacijos apie nusikaltimo būdą, yra daiktai ir pėdsakai – plaukai, odos gabaliukai, kraujo, seilių, spermos dėmės, drabužių ar grunto likučiai, rankų ar dantų paliktos žymės, avalynės pėdsakai, transporto priemonių palikti pėdsakai ir pan. Kiekvienas išžagavimo padarymo būdas atitinkamai palieka tam tikrus pėdsakus ant aukos kūno, jos drabužių, įvykio vietoje, aukos bei įvykį mačiusių asmenų (liudytojų) sąmonėje, taip pat ir ant paties nusikaltėlio kūno, jo drabužių. Įvardijimas ir išstudijavimas požymių, būdingų vienam ar kitam minėto lytinio nusikaltimo padarymo būdai, tyrėjui padeda surinkti daugiau vertingos informacijos apie nusikaltimo mechanizmą, taip pat nusikaltėlio asmenybę. Kartu išžagavimo mechanizmo atskleidimas padeda nustatyti, kur ir kokių pėdsakų reikia ieškoti.

Labai retai kuris nors asmuo, įvykdęs nusikaltimą, nesistengia jį nuslėpti. Panašiai yra ir išžaginių atvejais. Išžaginimui slėpti nusikaltėliai dažniausiai naudoja šiuos veiksmus:

1. Nusikaltimo pėdsakų paslėpimas. Išžagimo atvejais galimi variantai – spermos, kraujo pėdsakų, drabužių naikinimas, išžaginimui naudo-

jant prezervatyvą, kad vėliau iškiltų sunkumų rasti spermą ir nustatyti jos priklausomybę. Pavyzdžiui: baudžiamojoje byloje buvo nustatyta, kad grupinio išžaginimo metu vienas iš nusikaltėlių naudojo prezervatyvą. Pati nukentėjusioji negalėjo nurodyti, kurie būtent iš nusikaltėlių ją išžagino, nes tai buvo daroma tamsioje patalpoje. Atkreipiant dėmesį į šias aplinkybes, įvykio vietos apžiūros metu buvo stengiamasi surasti tą prezervatyvą. Kad ir keista, jis buvo užmestas ant namo, kuriame buvo padarytas išžaginimas, stogo. Vėliau ekspertizės išvada ne tik kad patvirtino nukentėjusiosios parodymus, bet ir leido teismui priimti pagrįstą nuosprendį.

2. Išžaginimas padaromas taip, kad nukentėjusiam asmeniui iškiltų sunkumų atpažinti žagintoją. Tokiais atvejais dažniausiai aukos yra apsvaiginamos iki sąmonės netekimo dar prieš padarant nusikaltimą ar naudojamos kaukės ir pan.

Pasitaiko atvejų, kai nukentėjusieji atlieka nusikaltimo slėpimo veiksmus. Tokių slėpimo veiksmų galima sulaukti tada, kai padaromas nusikaltimas, dėl kurio gali būti atskleistos gėdingos nukentėjusiojo savybės. Tai gana dažnai atsitinka išžaginimo bylose, nes nukentėjusiosios linkusios nuslėpti patį nusikaltimo faktą, kad būtų išsaugota gera jų reputacija šeimoje, darbe, tarp draugų ir pan.

Išžaginimo būdo reikšmė įvykio vietos tyrimui yra itin didelė. H. Mailevski rašė: „tyrėjas, atlikdamas įvykio vietos apžiūrą, stengiasi, visų pirma bent preliminariai išsiaiškinti nusikaltimo padarymo būdą, nes tik įsivaizduodamas nusikaltimo padarymo būdo modelį, jis galės sėkmingai surasti nusikaltimo pėdsakus: tyrinėdamas pirštų atspaudus, paliktus nusikaltėlio, jis vėlgi įneša, nors ir nedidelį bei netiesioginį, bet labai svarbų indėlį į nusikaltimo padarymo būdo „mozaikos“ atskirų detalių kūrimą“.

Išžaginimo būdas yra pagrindas iškeliant tiek bendras, tiek ir atskiras versijas, taip pat daro įtaką pasirenkant tinkamą tyrimo kryptį ir sprendžiant kitus uždavinius, susijusius su nusikaltimo atskleidimu ir tyrimu.

14.2. Tipinės išžaginimų tyrimo situacijos ir jų tyrimo planavimas

Išžaginimų tyrimų planavimas susijęs su susidariusia tyrimo situacija. Situacijos, susidarancios įvairiose tyrimo stadijose, apibrėžia tyrimo

planavimo ir organizavimo ypatumus, ikiteisminių tyrimo veiksmų taktiką, duomenų ir objektų, susijusių su išžaginiu, gavimo metodus.

Būtinumas įvertinti tyrimo situaciją kyla dviem atvejais:

- 1) priimant sprendimą dėl tyrimo krypties, įtraukiant ir kriminalinės žvalgybos paieškos priemones;
- 2) ruošiantis ir atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus.

Tam tikru momentu susidariusi išžaginio tyrimo situacija nustato santykį tarp turimos ir trūkstamos informacijos apie nusikaltimo padarymo aplinkybes, leidžia įvertinti prievartinio lytinio akto duomenis, taip pat tolesnio tyrimo galimybes.

Pirminiame tyrimo etape tyrimo situacija priklauso nuo turimos informacijos kiekio (iš nukentėjusiosios apklausos, jos gynėjo ar kitų asmenų).

Paminėsime pirminiam tyrimo etapui būdingiausias išžaginių tyrimo situacijas:

- nukentėjusioji išžaginta nepažįstamo asmens (grupės nepažįstamų asmenų);
- nukentėjusioji išžaginta pažįstamo asmens (grupės pažįstamų asmenų);
- išžaginimas įvykdytas dėl nukentėjusiosios bejėgiškos būklės.

Neatsižvelgiant į susidariusią tyrimo situaciją, išžaginių bylose yra labai svarbu kuo išsamesnė nukentėjusiosios apklausa, teismo medicininės ekspertizės paskyrimas, jos asmeninių daiktų (kuriuos ji dėvėjo ar turėjo su savimi nusikaltimo metu) paėmimas ir apžiūra, įvykio vietos apžiūra, įtariamojo asmens paieška ir sulaikymas.

Tolesniame išžaginių tyrimo etape gali susiklostyti šios tyrimo situacijos:

- Išžaginimas įvykdytas tomis aplinkybėmis, kurias nurodė nukentėjusioji, ir to asmens grupės asmenų, kurį nurodė auka.
- Išžaginimas buvo įvykdytas, tačiau nukentėjusioji arba apsirinka dėl jos nurodytų aplinkybių ir žagintojo (arba grupės), arba tyčia duoda melagingus parodymus.
- Išžaginio nebuvo, o lytinis aktas su nukentėjusiosios nurodytu asmeniu buvo savanoriškas arba jo visai nebuvo.

- Buvo pasikėsinta išžaginti, tačiau įtariamasis savanoriškai atsisakė lytinių santykių.

Tiriant išžaginimus galimos šios tipinės nusikaltimo versijos:

išžaginimas buvo:

- tomis aplinkybėmis, kurias nurodo nukentėjusioji;
- kitomis aplinkybėmis, negu nurodo nukentėjusioji;

išžaginimo nebuvo:

- savanoriškas lytinis santykiavimas, bet nukentėjusioji sąžiningai klysta vertindama įvykius;
- lytinis santykiavimas nebuvo savanoriškas, bet nukentėjusiosios elgesys buvo klaidinantis ar pasipriešinimas nepakankamai intensyvus, todėl kaltininkas suklydo vertindamas nukentėjusiosios elgesį;
- buvo savanoriškas lytinis santykiavimas, bet moteris, pasinaudodama situacija, sąmoningai apkalba partnerį;
- lytinio santykiavimo nebuvo, pareiškimas melagingas, įvykio aplinkybės inscenizuotos.

Keliant versijas reikia kelti ir šių versijų kontroversijas. Jų kėlimas labiausiai priklauso nuo turimų duomenų. Pavyzdžiui, esant grupiniams išžaginimams, papildomas versijų iškėlimo ir jų patikrinimo būdo nustatymo kriterijus yra duomenys apie nusikaltėlių skaičių. Kaip atskirą versijų rūšį galima iškelti versijas, kurias pateikė įtariamasis, jo pateiktas alibi. Įtariamasis gali pateikti duomenis ir apie patį išžaginimo faktą, pvz., santykiavo savo noru, santykių norėjo pati auka ir pan., ir apie prievartos naudojimą, pvz., jokios prievartos jis nenaudojo, savo veiksmų jis nelaikė prievarta ir pan. Taip pat jis gali iškelti ir tokią versiją, kad iš viso pirmąkart mato nukentėjusiąją ir pateikia savo alibi. Šį alibi taip pat būtina iškelti prie versijų ir patikrinti.

Tikrinant versijas gana dažnai iškyla būtinybė jas koreguoti. Vienos versijos atmetamos kaip nepasitvirtinusios, iškeliamos kitos. Iškeltoms versijoms patikrinti tyrėjas numato keletą klausimų, kuriuos išsiaiškinus bus galima daryti išvadas apie tų versijų pasitvirtinimą ar klaidingumą. Jis taip pat numato tyrimo, kriminalinės žvalgybos paieškos ir kitus veiksmus, kuriuos būtina atlikti siekiant išsiaiškinti klausimus bei aplinkybes, jų atlikimo tvarką ir laiką.

Aplinkybės, kurias būtina išsiaiškinti išžaginių bylose:

- aplinkybės, susijusios su įtariamojo, taip pat su nukentėjusiosios asmenybe;
- aplinkybės, paskatinusios prievartą;
- aplinkybės, kurių metu auka tampa bejėgė (išgėrusi, apsvaigusi nuo narkotinių priemonių ir medžiagų, mažametė, senyvo amžiaus, turinti tiek psichinę, tiek ir fizinę negalią);
- aplinkybės, kurių metu įvyko lytinis aktas arba su juo susiję kiti seksualiniai veiksmai;
- aplinkybės, susijusios su įtariamojo elgesiu po nusikaltimo;
- aplinkybės, kurios nusako nukentėjusiosios elgesį po prievartinio lytinio akto;
- aplinkybės, susijusios su nusikaltimo pasekmėmis, kurios nurodo aukai padarytos žalos pobūdį ir lygį.

Informaciją apie įtariamąjį asmenį pirmiausia svarbu gauti iš nukentėjusiosios arba liudytojų. Tuo atveju, kai išžaginimą įvykdė nepažįstamas asmuo, būtina gauti kuo smulkesnę informaciją apie jo išvaizdą, elgesio, kalbos ypatumus, turimas ypatingas žymes. Jei išžaginimą įvykdė keli asmenys, tai informacija yra renkama apie kiekvieną atskirai, kokie vardai buvo minimi, pravadės, apie ką kalbėjosi tarpusavyje, kokius įvykius aptarinėjo ir t. t.

Jei nusikaltimą padarė pažįstamas asmuo, nustatomi jų tarpusavio ryšiai (draugiški, anksčiau buvo partneriai, visuomet konfliktuodavo ir t. t.).

Taip pat renkami išsamūs duomenys apie auką, jos gyvenimo būdą, pažįstamų asmenų aplinką. Gauta informacija gali apibūdinti auką kaip viktimišką, kaip žmogų, galintį apšmeižti, duoti melagingus parodymus.

Tiriant išžaginius nustatomas nusikaltimo laikas: kokiomis aplinkybėmis nukentėjusioji atsirado nusikaltimo vietoje, ar ji nepastebėjo, kad yra sekama ir t. t. Jei iki nusikaltimo auka buvo kompanijoje (svečiuose, restorane, diskotekoje ir pan.), tai būtina nustatyti, kur ir su kuo ji bendravo, ar kas nors jai nerodė didesnio susidomėjimo, ar kas nors nesiūlė jai lytinių santykių. Jei taip, tai kaip ji reagavo į tokį pasiūlymą ir kaip reagavo asmuo į jos atsisakymą dėl lytinių santykių.

Jei išžaginimas įvykdytas patalpose – nustatyti, kaip ji pateko į šias patalpas, kas dar buvo su ja ir kuo užsiėmė.

Taip pat būtina nustatyti aplinkybes, susijusias su pasirengimo etapu: kokias priemones nusikaltimui įvykdyti pasirenka nusikaltėlis (tarp jų ir tos, kurios priveda auką iki bejėgiškumo būklės), kokios slėpimo priemonės, aukos pasirinkimo motyvai ir t. t.

Prievartiniai seksualinio pobūdžio veiksmai gali būti *coitus per os* arba *per anum*, lytinių organų apnuoginimas, taip pat veiksmai, kuriais aukai sukeliama ypatingos kančios ir pažeminimas, frotžas (slaptas lietimasis lytiniais organais prie anoniminės partnerės, trynimasis į įvairias jos kūno vietas) ir t. t.

Būtina nustatyti, kokius konkrečius fizinius veiksmus atliko įtariamasis su auka (mušimas, smauginimas), taip pat kokį psichologinį poveikį darė aukai (grasinimas nužudyti arba fizinis susidorojimas su ja arba jos artimaisiais, su drauge ir pan.). Taip pat ar buvo įvykdytas fizinis lytinis aktas (ar jis buvo pradėtas ir baigtas), jei lytinis aktas nebuvo baigtas, tai dėl kokios priežasties (dėl nukentėjusiosios pasipriešinimo, dėl fiziologinės nusikaltėlio būsenos, dėl jo savanoriško nutraukimo, dėl pašalinių asmenų pasirodymo ir t. t.)? Ar buvo padaryti kiti prievartinio pobūdžio seksualiniai veiksmai be lytinio akto (ar vietoje jo), kokio pobūdžio?

Tai ypač sunku nustatyti, kai auka yra mažametė arba nepilnametė. Tokiu atveju pakanka nustatyti lytinio akto pasekmes, t. y. ar aukai buvo sukeltas skausmas lytinių organų srityje, ar buvo ant aukos kojų, klubų vidinio paviršiaus išskyrų, kraujų.

Įtariamasis dažniausiai po išžaginimo imasi veiksmų, stengdamasis nuslėpti įvykio faktą (plauna, valo arba sunaikina drabužius, ant kurių gali likti nusikaltimo pėdsakų; kartais stengiasi pakeisti išvaizdą arba susikuria sau alibi). Būtina išsiaiškinti, kokių priemonių ėmėsi nusikaltėlis, kad būtų nuslėptas nusikaltimo faktas, sunaikinti pėdsakai ar nusikaltimo pasekmės. Kuria kryptimi jis po nusikaltimo padarymo pasišalino iš nusikaltimo vietos, ar nebuvo nukentėjusiajai grasinta fiziniu susidorojimu, jei praneš teisėsaugos institucijoms.

Kartais nusikaltėlis po išprievartavimo siūlo aukai toliau susitikinėti. Tokiu atveju būtina nustatyti, kur ir kokiu laiku jis paskyrė jai susitikinėti, ar nepaliko asmeninių duomenų, telefono numerio ir pan. Dažnai po išžaginimo auka yra apiplėšiama. Būtina nustatyti, kokie daiktai buvo pavogti iš nu-

kentėjusiosios. Tokiu atveju įtariamojo ieškoma galimose daiktų realizavimo vietose, arba kaip daiktai, įrodantys jo kaltę, gali būti aptikti kratų metu.

Paprastai nukentėjusioji po išžagavimo kreipiasi į artimuosius, draugus, medicinos įstaigas, teisėsaugos institucijas. Tačiau po prievartinio lytinio akto nukentėjusiosios elgesys dažnai būna neadekvatus. Kartais auka stengiasi kuo greičiau atsikratyti savo prisiminimų ir dėl išgyventos gėdos prieš kreipdamasi į teisėsaugos institucijas sunaikina visus pėdsakus, buvusius ant kūno, ant drabužių ir pan. Kartais nukentėjusiosios dėl šio motyvo bando žudyti. Tyrimo metu reikia atkreipti dėmesį į visas šias aplinkybes, tikrinant versijas ir renkant visą informaciją apie nusikaltimą.

Gauta informacija apie nukentėjusiosios elgesį po išžagavimo, viena vertus, leidžia spręsti apie aukos būseną po nusikaltimo, jos asmenybę, kita vertus, padeda surinkti duomenis apie nusikaltimo faktą. Tokiu būdu reikia gauti informaciją apie tai, kokios būsenos buvo nukentėjusioji nusikaltimo metu ir jos drabužiai, kam pirmam ji pranešė apie išžaginimą, kas jai suteikė pirmąją pagalbą, kokie aiškūs nusikaltimo pėdsakai buvo ant jos kūno ir drabužių.

Tyrimo metu gali būti nustatomas neštumas, užkrėtimas įvairiomis venerinėmis ligomis, ŽIV, gali būti sukelti psichiniai negalavimai. Visas šias aplinkybes būtina fiksuoti tyrimo medžiagoje.

Planuojant tyrimą, būtina įvertinti tipines įtariamojo gynybos versijas. Jei įtariamasis nepažįstamas su auka, paprastai jis stengiasi pateikti alibi. Jei nusikaltėlis su auka pažįstamas, pagrindinė versija būna, kad tai buvo savanoriški lytiniai santykiai.

Tiriant šio pobūdžio bylas svarbu surinkti informaciją, kuri patvirtintų faktą, kad auka ir įtariamasis vienu ir tuo pačiu metu buvo konkrečioje vietoje kartu; gauti faktinius duomenis apie prievartinio pobūdžio veiksmus aukos atžvilgiu, surasti ir paimti pėdsakus, kurie patvirtintų prievartinį lytinį aktą.

14.3. Įvairių tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai tiriant išžaginius

Nukentėjusiosios apklausos taktiniai ypatumai. Apklausiant nukentėjusiąją, būtina laikytis tam tikrų sąlygų ir taikyti tam tikrus tyrimo taktikos būdus.

Jeigu nukentėjusioji yra apklausiama iš karto po nusikaltimo, būtina imtis priemonių suteikiant reikiamą pirmąją medicininę pagalbą, taip pat psichologinį palaikymą, sudaryti sąlygas nusiraminti, nereaguoti į jos emocines reakcijas. Jei aukai reikalinga medicininė pagalba, ją apklausti galima tik gavus gydančio gydytojo leidimą.

Rekomenduojama, kad apklausą atliktų vyresnė už auką moteris. Jei neužmegztas psichologinis kontaktas, neįgautas pasitikėjimas, pradėti apklausą nerekomenduojama.

Svarbu, kad nukentėjusioji būtų tvirta savo parodymų atžvilgiu, reikia vengti nereikalingų (pernelyg smulkių klausimų) apie patį lytinį aktą, parodyti kantrybę ir užuojautą.

Pirmiausia nukentėjusiajai turi būti paaiškinta, kad visi jai užduodami klausimai, susiję su jos lytiniu gyvenimu bei įvykdytu išžaginimu, yra svarbūs siekiant nustatyti paties nusikaltimo faktą, taip pat siekiant surasti įtariamąjį ir teisingai kvalifikuoti jo padarytą nusikaltimą. Nukentėjusiajai taip pat būtina paaiškinti, kad visi faktai, susiję su jos išžaginimu, bus priemami tik su šia byla susijusiems baudžiamojo proceso dalyviams, o pats bylos nagrinėjimas visuomet vyksta tik uždaruose teismo posėdžiuose.

Atsižvelgiant į tai, kad daugumoje šio pobūdžio bylų įtariamieji arba jų artimieji, gynėjai ir kt. asmenys siekia įtikinti nukentėjusiąją pakeisti parodymus, būtina aukai paaiškinti jos atsakomybę už duodamus parodymus apklausose, akistatų metu, atpažįstant įtariamąjį asmenį ir t. t. Tokiu atveju būtina nukentėjusiąją įspėti apie atsakomybę už melagingų parodymų davimą dėl sunkaus nusikaltimo. Tai yra svarbu tais atvejais, kai praėjus tam tikram laikui auka nori atsiimti pareiškimą dėl jos atžvilgiu įvykdyto išžaginimo.

Pirminis apklausos tikslas – užtikrinant tikslingą ir veiksmingą tyrimo organizavimą gauti kuo daugiau informacijos apie nusikaltimo faktą ir įtariamąjį asmenį.

Pirmiausia gaunami duomenys apie nusikaltimo vietą, laiką ir pobūdį, duomenys apie nusikaltėlį, jo individualius požymius, išorės požymius, išsiaiškinti, kur ir koku būdu jis pasišalino iš nusikaltimo vietos ir t. t. Toliau apklausos metu smulkiai išklausiama apie visas įvykio aplinkybes, kurias būtina nustatyti ir išsiaiškinti.

Jei auka nurodo konkretų ją išprievartavusį asmenį, būtina apklausoje protokole kruopščiai aprašyti, kada, kur ir kokiomis aplinkybėmis ji susipažino (susitiko) su ją vėliau išprievartavusiu asmeniu, kokie tarp jų susiklostė santykiai nuo pat pirmosios pažinties dienos iki išžaginimo; kas iš jos artimųjų ar pažįstamų žinojo apie šiuos santykius; ar iki nusikaltimo padarymo įtariamasis asmuo siekė lytinių santykių su nukentėjusiaja ir kaip ji į tai reagavo; ar nukentėjusioji turėjo lytinių santykių iki nusikaltimo, jei taip tai kada paskutinį kartą; kada ir kokiomis aplinkybėmis ji buvo išprievartauta; kokia forma pasireiškė prievarta; ar ji priešinosi, jei taip, tai kaip tai pasireiškė; kokius kovos pėdsakus ji galėjo palikti ant įtariamojo kūno, drabužių ir t. t.; jei ji nesipriešino, tai kodėl; kam ir po kurio laiko ji pranešė apie nusikaltimą; kada ir kur kreipėsi medicininės pagalbos; ar stengėsi pašalinti nuo drabužių ir kūno nusikaltimo pėdsakus ir t. t.

Apklausiant mažametę ir nepilnametę reikia nepamiršti, kad ji ne visada supranta padarytų veiksmų reikšmę. Ji supranta, kad su ja buvo pasielgta blogai, tačiau kokias tai gali sukelti pasekmes ateityje, nežino. Svarbu įvertinti ir tai, kad nepilnamečiai pasižymi lakia fantazija.

Nepilnamečių išžaginimo bylose pareiškimus paprastai parašo tretieji asmenys, todėl būna praėjęs tam tikras laiko tarpas nuo išžaginimo. Sunkumų kyla ir dėl to, kad mažametes ar nepilnametes dažnai žagina artimieji, pažįstami. Todėl apklausų metu nukentėjusiosios duoda tokius parodymus, kad įtariamieji būtų išteisinti.

Apklausiant nepilnametes nukentėjusiasias, apklausoje privalo dalyvauti arba tėvai, arba pedagogai, arba socialiniai darbuotojai, arba vaikų teisių apsaugos inspektoriai, arba gynėjai. Kviečiant vieną iš nurodytų asmenų dalyvauti apklausoje reikia pagalvoti, ar pakviestas asmuo netrukdytų apklausai. Jei yra konfliktų šeimoje, geriausia kviesti pedagogą, tačiau norint išvengti informacijos sklaidos mokymo įstaigoje, geriau kviesti pedagogą iš kitos mokyklos.

Mažametės apklausai reikia iš anksto labai gerai pasirengti – apgalvoti užduodamus klausimus. Rengiantis vertėtų pasikonsultuoti su pedagogais, psichologais arba seksologais. Apklausą rekomenduojama vykdyti laisvo pokalbio būdu, nepabrėžiant paties prievartinio lytinio akto. Apklausoje metu nustatoma informacija apie nusikaltėlio veiksmus, apie jo

elgesio ypatumus, ypatingus požymius ir t. t. Atliekant tokią apklausą siūloma daryti garso arba vaizdo įrašą, kad būtų galima išvengti papildomų apklausų, pateikiant pakartotinius klausimus. Pirmiausia pokalbis turėtų vykti apie vaikui įdomias temas ir pamažu pereinama prie paties nusikaltimo. Vaikui laisvai pasakoti niekada nesiseka, todėl rekomenduojama nepilnamečių ir mažamečių apklausą vykdyti klausimų ir atsakymų forma.

Jei auka yra nepilnametė ar mažametė, nerekomenduojama atlikinėti gyvų asmenų atpažinimo, nes tai yra tik traumuojantis ir vaikų psichiką žalojantis veiksnys. Kartu būtina tikrinti mažamečių ir nepilnamečių aukų duotus parodymus, nes jie gali būti netikslūs ar nepatikimi. Šiuo tikslu gali būti paskirta psichologinė ekspertizė, kurios metu būtų nustatyta, ar nukentėjusiosios fiziologinis išsivystymas atitinka jos amžių, taip pat ar adekvatūs jos veiksmai nusikaltimo padarymo metu ir po jo, ar auka turi polinkį fantazuoti seksualinėmis temomis, ar lengva ją įtikinti ir pan.

Kai kurie apklausos taktikos ypatumai:

- apklausti nukentėjusiąją kaip galima greičiau po nusikaltimo padarymo;
- apklausą vykdyti be trečiųjų asmenų (išskyrus mažamečių ar nepilnamečių apklausas);
- stipriai susijaudinusią nukentėjusiąją apklausti tik po to, kai ji nusiramins;
- norint, kad ji atvirai papasakotų apie įvykį, prieš tai būtina, kad ji įgytų pasitikėjimą tyrėju; paaiškinti jai, kad visa informacija bus prieinama tik su byla susijusiems baudžiamojo proceso dalyviams, taip pat paaiškinti, kad tokių bylų nagrinėjimas būna uždaras;
- parenkant klausimus reikia būti taktiškiems ir nežeminti nukentėjusiosios orumo.

Pagrindiniai klausimai, kuriuos būtina išsiaiškinti apklausos metu:

1. *Dėl nukentėjusiosios pareiškimo.* Ar pareiškimą parašė iš karto po nusikaltimo ir savanoriškai ar po kurio nors laiko, veikiama draugų ir artimųjų?

2. *Dėl tiriamo įvykio aplinkybių.* Kada įvyko išžaginimas (data, valandos), kur įvyko išžaginimas (gyvenvietė, adresas, patalpų paskirtis, atvira vietovė, jos koordinatės ir t. t.); koku būdu nukentėjusioji atsirado toje

vietoje (atvažiavo savarankiškai, atvežta ir atvesta priverstinai ar įtariamojo apgaule); kaip buvo padarytas išžaginimas (surištos rankos, apsvaiginta smūgiais, narkotinėmis priemonėmis, alkoholiu ir pan., kaip grasino, kokias technines priemones, tarp jų ir šaunamuosius ginklus naudojo); jei išžaginimas nebuvo baigtas, tai kas to priežastis – savanoriškas nusikaltėlio atsisakymas tęsti ar pasirodė pašaliniai asmenys?

3. *Dėl nukentėjusiosios elgesio, susijusio su nusikaltimu.* Kokios būsenos buvo nukentėjusioji nusikaltimo padarymo metu (liga, pogimdyminis periodas, apsvaigusi nuo alkoholio arba narkotinių medžiagų, ar nebuvo nėščia, ar turėjo menstruacijas, kuo buvo apsirengusi ir t. t.); koks buvo nukentėjusiosios elgesys prieš ir po nusikaltimo (požiūris į pasiūlymus turėti lytinių santykių, pasipriešinimas tokiems santykiams; pagalbos šauksmas; jei nesipriešino, tai kodėl; ar sakė nusikaltėliui, kad praneš teisėsaugos organams; ar anksčiau turėjo lytinių santykių, jei taip, tai kada paskutinį kartą; ar nesirgo venerinėmis ligomis; ar skalbė drabužius po nusikaltimo); ar po nusikaltimo nebuvo įvykio vietoje, jei taip, tai ką ten rado (pėdsakus, nusikaltėlio daiktus ir t. t.); kokios išžaginimo pasekmės (ar prarasta mergystės plėvė; kokie kūno pažeidimai; ar suplėšyti drabužiai; kokius pėdsakus galėjo palikti ant nusikaltėlio; ar neužsikrėtė venerinėmis ligomis).

4. *Dėl nusikaltėlio asmenybės.* Ar žino nukentėjusioji, kas yra prievartautojas, jeigu taip, tai kas jis; kokie santykiai ją siejo su asmeniu, kuris ją išprievartavo (kur, kada, esant kokioms aplinkybėms susipažino, ar su juo reguliariai susitikinėjo, jei taip, tai kaip dažnai ir kada paskutinį kartą susitiko, ar turėjo su juo lytinių santykių, jei taip, tai kaip dažnai ir kada paskutinį kartą; kokie buvo tarpusavio jausmai – pavydas, nepasitikėjimas, ar susirašinėjo, jei taip, tai koks susirašinėjimo turinys (ar neišlikę laišakai, SMS); kas žinojo apie jų santykius, ar tam neprieštaravo artimieji. Jei nusikaltėlio nepažįsta – ar nebuvo jo sutikusi anksčiau, jei taip, tai kada, esant kokioms aplinkybėms, kokiais požymiais pasižymėjo (balsas, eisena, gestai, mimika, ypatingos žymės – randai, tatuiruotės, auskarai ir kt. – ar nuo jo nesklido tam tikras kvapas – benzinas, dažai, kvapai ir t. t. – aprangos ypatumai, galvos apdangalai, batai, nešiojami daiktai (laikrodžiai, žiedai ir t. t.); ar nežino, kur jis gyvena, kur dirba, ar neturi pažįstamų asmenų, kurie pažinotų įtariamąjį.

5. *Dėl prievartautojo elgesio iki nusikaltimo padarymo, jo metu ir po jo.* Iš kur ir koku būdu nusikaltėlis pateko į nusikaltimo vietą ir pasišalino iš jos; ar nebuvo užsimaskavęs, ar slėpė savo veidą; ką darė, apie ką kalbėjo iki nusikaltimo padarymo, ar nesiūlė geranoriškai su juo atlikti lytinį aktą; ar nusikaltėlis paliko savo daiktų įvykio vietoje, ar paėmė kokį nors aukos daiktą; ar matėsi nukentėjusioji po nusikaltimo su įtariamuoju asmeniu, jei taip, tai ar nesiūlė atsiimti pareiškimą ar susitaikyti, ką už tai siūlė; ar nesiūlė susidoroti, jei nukentėjusioji atsisakytų.

6. *Dėl galimų papildomų informacijos šaltinių apie nusikaltimą.* Ar pasakojo nukentėjusioji apie nusikaltimą, jei taip, tai kada, ką ir kam; kas gali žinoti apie tiriamą įvykį (galėjo matyti, girdėti).

Be jau nurodytų klausimų, būtina išsiaiškinti: jei auka nurodo konkretų ją išprievartavusį asmenį, apklausos protokole reikia aprašyti, kada, kur ir kokiomis aplinkybėmis ji susipažino (susitiko) su ją išprievartavusiu asmeniu, kokie tarp jų susiklostė santykiai nuo pat pirmosios pažinties dienos iki išžaginimo; kas iš jos artimųjų ar pažįstamų žinojo apie šiuos santykius; ar iki nusikaltimo padarymo įtariamasis asmuo siekė lytinių santykių su nukentėjusiaja ir kaip ji į tai reagavo; ar stengėsi pašalinti nuo drabužių ir kūno nusikaltimo pėdsakus ir t. t.

Dažnai apklausų metu nekentėjusiosios stengiasi užbėgti už akių priekaištams dėl savo lengvabūdiško elgesio ar veiksmų, kuriais jos galėjo išprovokuoti išžaginimą, ir nori save teigiamai apibūdinti, jos daugiausia kalba apie įtariamąjį ir visai nenoriai pasakoja apie save. Todėl apklausų pradžioje rekomenduojama vengti klausimų dėl aukos elgesio, kuris galėjo išprovokuoti nusikalstamą veiką

Nukentėjusiosios apklausa yra svarbi ne tik tam, kad būtų galima atlikti įtariamąjo paiešką, bet ir pačios nukentėjusiosios parodymams patikrinti. Dažni atvejai, kai įtariamieji apkaltinami išprievartavimu siekiant pateisinti savo elgesį, apšmeižti kitus asmenis įgyvendinant savanaudiškus ar kitus tikslus (priversti įregistruoti santuoką, gauti turtinę naudą ir t. t.). Išsamios apklausos metu galima surinkti duomenis, patvirtinančius, kad nukentėjusioji melavo arba inscenizavo išžaginimą.

Po apklausos būtina pareikalauti pateikti drabužius (tiek viršutinius, tiek apatinius, su kuriais ji buvo nusikaltimo padarymo metu) tyrimui.

Jei nukentėjusioji teigia, kad ant drabužių nėra nusikaltimo pėdsakų, tai neturi būti pagrindas šių daiktų nereikalauti. Nematomi pėdsakai gali būti aptikti atliekant įvairias ekspertizes arba objektų tyrimus.

Išžaginių įvykio vietos apžiūros ir tyrimo taktika. Įvykio vietos apžiūra tiriant išžaginius yra neatidėliotinas ir būtinas tyrimo veiksmas. Nepriekaištingai atlikta įvykio vietos apžiūra iš esmės lemia tolesnį ir sėkmingą šio lytinio nusikaltimo išaiškinimą. Šis veiksmas privalo būti atliktas esant bet kokiai išžaginio tyrimo situacijai. Klaidinga yra manyti, kad nereikia atlikti įvykio vietos apžiūros, jeigu po įvykdyto nusikaltimo praėjo tam tikras laiko tarpas arba iš nukentėjusiosios parodymų nusikaltimo aplinkybės yra akivaizdžios. Svarbu pabrėžti, kad išžaginio bylos tyrimo veiksmingumas ir rezultatyvumas labiausiai priklauso būtent nuo sumanaus įvykio vietoje aptiktų pėdsakų surinkimo ir ištyrimo.

Išžaginio byloje įvykio vietos apžiūra dažniausiai yra atliekama iš karto po nukentėjusios apklausos. Įvertinus nukentėjusios fizinę bei psichinę būklę ir nustačius, kad nukentėjusioji gali dalyvauti įvykio vietos apžiūroje, tyrėjui būtina užtikrinti jos dalyvavimą atliekant minėtą tyrimo veiksmą. Be to, tam tikrais atvejais įvykio vietos apžiūra neįmanoma, jei nedalyvauja nukentėjusioji, nes tik ji gali tiksliai parodyti vietą, kur buvo įvykdyta nusikalstama veika jos atžvilgiu. Būtent nukentėjusioji gali tiksliai nurodyti tam tikrus objektus, ant kurių yra likę įvairūs pėdsakai; būdama įvykio vietoje dažniausiai auka atskleidžia itin smulkias įvykio detales, apie kurias negalėjo pasakyti duodama parodymus, kartu galima patikrinti, ar nukentėjusiosios duoti parodymai atitinka įvykio situaciją ir pan.

Tačiau svarbu pastebėti, kad esant pagrindui iškelti versiją dėl melagingo nukentėjusiosios pranešimo apie įvykdytą išžaginimą siekiant apšmeižti nekaltą asmenį, tyrėjas turi priimti sprendimą, kad nukentėjusioji įvykio vietos apžiūroje nedalyvautų. Tokiu atveju įvykio vietos apžiūros rezultatai padės patikrinti tariamos nukentėjusiosios parodymų pagrįstumą.

Tyrėjas, atlikdamas įvykio vietos apžiūrą, pirmiausia siekia nustatyti:

- koks iš tikrųjų yra pranešto įvykio pobūdis, ar objektyviai pasitvirtino pareiškime apie išžaginimą išdėstyti faktai;
- ar yra įvykio vietoje paliktų pėdsakų bei įkalčių, patvirtinančių išžaginio fakto buvimą toje vietoje;

- ar yra kokių nors požymių, padedančių ar leidžiančių nustatyti nusikaltėlio asmenybę.

Taigi pagrindinis įvykio vietos apžiūros tikslas (užduotis) tiriant išžagininimus – susipažinti su įvykio aplinkybėmis, o svarbiausia, surasti ir užfiksuoti visus įmanomus aukščiau minėto lytinio nusikaltimo pėdsakus, kuriuos pasitelkus galima nustatyti nusikaltėlio asmenybę ir surasti patį nusikaltėlį. Tai „pėdsakai, patvirtinantys lytinio akto buvimą (sperma, kraujas, seilės, išskyros), grumtynių pėdsakai (sulaužytos krūmų ar medelių šakos, išrauta žolė, sulaužyti ar suplėšyti baldai, išmėtyti daiktai), atvykimo bei išvykimo iš nusikaltimo vietos pėdsakai (transporto priemonių pėdsakai), palikti ar pamesti daiktai (žiebtuvėlis, alaus ar degtinės buteliai). Taip pat daug dėmesio skiriama tam, kad būtų galima surasti rankų pėdsakus, avalynės pėdsakus, nagų, odos ir kitų nusikaltėlio ar aukos kūno dalių pėdsakus“²⁹⁸.

Surinkti apklausos metu faktiniai duomenys apie išžagininimą leidžia atlikti tyrimo uždavinius. Tai yra:

- 1) aptikti, paimiti ir užfiksuoti pėdsakus įvykio vietoje, pagal kuriuos būtų galima įrodyti nusikaltėlio ir nukentėjusiosios buvimą nusikaltimo vietoje;
- 2) išryškinti ir užfiksuoti pasipriešinimo lytiniam aktui pėdsakus (daugybiniai pėdsakai, sulaužyti baldai, sugrūsta patalynė, išmėtyti nukentėjusiosios apatiniai, drabužių dalys ir t. t.), lytinio akto pėdsakai;
- 3) patikrinti versija apie šmeižtą arba išžagininimo inscenizavimą. Nėra jokių pėdsakų arba jie neatitinka tokio pobūdžio nusikaltimų.

Norint tinkamai ir kvalifikuotai organizuoti įvykio vietos apžiūrą, būtina sudaryti apžiūros planą (praktikoje dažniausiai jis sudaromas žodžiui, t. y. aptariama žodžiu), fiksuojantį numatytus būtinus veiksmus, jų eigą, tyrimo grupės dalyvius, reikalingas priemones.

Svarbiausi įvykio vietos apžiūros objektai: visa įvykio vieta (arti esančios gatvės, kavinės, namai ir pan.); nusikaltimo pėdsakai, charakteringi prievartai, pasipriešinimui (atviroje vietovėje – dirvožemio, žolės ištrypimas, išgulėjimas, sulaužytos šakelės, išmėtyti daiktai, sudaužyti indai,

²⁹⁸ Бастрыкин, А. И. *Криминалистика*. Москва: Приор, 2001, с. 653.

išmėtyti suplėšyti moteriški drabužiai, besimėtantys ant grindų moteriški papuošalai ir pan.); pėdsakai atspindžiai – transporto priemonių, avalynės, nusikaltėlio rankų, dantų pėdsakai, jo kelių, alkūnių, drabužių audinių (ant minkšto grunto); žmogaus išskyrų pėdsakai. (kraujo, spermos, seilių, prakaito, nosies išskyrų ir t. t.); paliktų (pamestų) nusikaltėlio daiktų ir jų dalių (sagos, nuorūkos, šukos, pirštinės ir t. t.).

Vienas iš svarbiausių įvykio vietos apžiūros objektų tiriant išžaginius yra teritorija, kurioje įvyko tiriamasis įvykis. Pati teritorija ar patalpos, kurioje įvyko išžaginimas, turi didelę pažintinę, o dažnai ir įrodomąją reikšmę tiriant minėtą lytinį nusikaltimą. Būtent čia rasti pėdsakai padeda suformuoti hipotezę apie išžaginimo mechanizmą, panaudotas priemonės, netgi sukurti prielaidas apie kai kuriuos žagintojo fizinius duomenis (ūgį, kūno konstituciją).

Tolesnių išžaginimo tyrimo veiksmų pagrindą sudaro apžiūros fiksacijos stadija, kai procesiškai ir kriminalistiškai užfiksuojama įvykio vietos situacija, rasti ir išryškinti pėdsakai bei kiti objektai. Svarbu atkreipti dėmesį, jog „šioje tyrimo stadijoje rekomenduojama, kad užfiksuoti pėdsakai nebūtų iš karto paimami, o turi būti išsaugojami radimo vietoje iki tyrimo pabaigos, nes nepaliesiti leis geriau suvokti įvykio mechanizmą ir jo dalyvių veiksmus“²⁹⁹.

Procesinis ir kriminalistinis įvykio vietos apžiūros bei tyrimo įforminimas yra reikšmingiausias baigiamosios stadijos veiksmas. Atlikus įvykio vietos apžiūrą ar įvykio vietos tyrimą būtina surašyti protokolą, nes svarbu ne tik aptikti ir išsaugoti pėdsakus, bet ir smulkiai juos aprašyti. Protokolas yra vienas svarbiausių dokumentų, nes jame fiksuojama informacija dažniausiai yra vienintelė ir pagrindinė sprendžiant tyrimui ir teismui iškilusius klausimus. Protokolas turi būti surašytas aiškiai, tiksliai, laikantis baudžiamojo proceso įstatymo nustatytų reikalavimų. Surašant protokolą turi būti laikomasi objektyvumo ir kryptingumo principų, taip pat jame neturi būti pateikta subjektyvių samprotavimų, išvadų, nuomonių. Prie įvykio vietos apžiūros protokolo gali būti pridėti planai, schemas, fotolentelės, filmuota medžiaga.

Išžaginių tyrimo metu gali būti atliekamas įvykio vietos tyrimas. Tiriant sunkius nusikaltimus atliekamas įvykio vietos tyrimas, kurio tiks-

²⁹⁹ Malevski, H., *supra* note 47, p. 100.

las – nusikalstamą veiką ištirti operatyviai, tinkamiausiai panaudojant mokslinį techninį potencialą ir kriminalistinių tarnybų galimybes. Įvykio vietos tyrimas apima įvykio vietos apžiūros elementus ir atskirų objektų, jų sistemų bei įvykio vietos situacijos tyrimą, kurio metu panaudojant specialias žinias, perkoduojama neakivaizdi, su tiriamuoju įvykiu susieta informacija.

Išžagininimų įvykio vietos tyrimas numato platų mokslinių techninių metodų ir priemonių panaudojimą įvykio vietoje. Tai sudaro geresnes sąlygas ne tik pėdsakams tirti, bet pirmiausia jiems surasti. Kompleksiškas mokslinių techninių priemonių ir metodų panaudojimas besąlygiškai sudaro tvirtą bazę ir nusikaltimui aiškintis, ir nusikaltėlio kaltei įrodyti.

Nukentėjusiosios ir jos daiktų apžiūra. Šis veiksmas atliekamas iškart po nukentėjusios apklausos. Tyrimo metu reikia paimti ir apžiūrėti nukentėjusios drabužius, ypač apatinius baltinius, kuriais ji vilkėjo išžagininimo metu. Neverta siūlyti juos atnešti vėliau, nes, kaip praktika rodo, paprastai auka juos iš gėdos išplauna arba išmeta, pati to nesuvokdama, kad sunaikina nusikaltimo pėdsakus. Be to, jeigu pranešė melagingai apie išžagininimą, įkalčius gali suklastoti.

Apžiūrint drabužius būtina atkreipti dėmesį į kraujo, spermos, purvo, kitus nešvarumus ar įplėšimus, nes dažnai būna vartojamas smurtas, paliekami priešinio pėdsakai tam tikrose vietose. Būtina nurinkti visus rastus plaukus ant nukentėjusiosios drabužių, šie pėdsakai turi būti tinkamai supakuoti ir įforminti.

Atliekant nukentėjusiosios ir jos daiktų apžiūrą būtina fiksuoti:

- 1) drabužių pažeidimus, jų tarpusavio išsidėstymą, dydį, kraštų pobūdį (lygūs, būdingi pjautiniam pažeidimui, arba nelygūs, būdingi plėšymui);
- 2) kūno sužalojimus – žaizdas, mėlynės, įbrėžimus, įkandimo pėdsakus (jų lokalizaciją ant kūno, dydį, žaizdų pobūdį ir pan.);
- 3) kraujo pėdsakus (jų lokalizaciją, dydį, susidarymo mechanizmą – lašai, nutekėjimai, purslai);
- 4) ant nukentėjusiosios kūno ar drabužių randamus galbūt nusikaltėlio paliktus pėdsakus – spermą (ant plaukų), kraują, prakaitą, seiles, drabužių mikropluoštus, plaukus, odos daleles (epidermio), taip pat

dirvožemio daleles, žolės, lapų daleles, augalų žiedadulkes. Tokiais atvejais yra daromos nuoplovos nuo kūno, fotografuojama;

- 5) nukentėjusios išskyras (makšties išskyras, menstruacinio kraujo, prakaito, šlapimo ir t. t.).

Nukentėjusios kūno apžiūrą atlieka tik tyrėja moteris arba gydytojas.

Teismo medicininis nukentėjusiojo tyrimas. Tyrimas išžagavimo byloje yra neatidėliotinas ikiteisminio tyrimo veiksmas. Šis veiksmas yra būtinas visose išžaginių byloje tam, kad būtų galima nustatyti, ar ant nukentėjusiojo kūno bei organizme yra su lytine prievarta susijusių pėdsakų. Teismo medicinos ekspertui dažniausiai užduodami šie klausimai:

Ar nukentėjęs asmuo pastaruoju metu turėjo lytinių santykių: jei taip, tai kada?

Ar ant nukentėjusio kūno bei organizme yra kūno sužalojimų, rodančių, kad lytinis aktas buvo atliekamas prievarta arba buvo bandoma atlikti: jei taip, tai kokia jų lokalizacija ir prieš kiek laiko tai įvyko?

Ar yra kokių nors požymių, rodančių, kad su nukentėjusiuoju lytiniai aktai buvo atliekami keletą kartų iš eilės?

Jeigu moteris, tai ar pažeista mergystės plėvė: jei taip, tai prieš kiek laiko ji pažeista?

Ar lytinis aktas galėjo būti nepažeidžiant mergystės plėvės?

Ar nukentėjusysis nebuvo užkrėstas venerine liga: jai taip, tai kokia ir kada?

Ar nėra nukentėjusiosios nėštumo požymių: jei taip, tai kokia nėštumo trukmė?

Ar nukentėjusios makštyje, ant kūno nėra spermos: jei taip, tai kokios grupės sperma?

Tačiau praktikoje iš pateiktų klausimų užduodami ne visi. Jeigu nukentėjusysis į teisėsaugos institucijas kreipiasi praėjus tam tikram laikui, kai kurių klausimų uždavimas tampa nereikšmingas. Atliekant ekspertizę, būtina atkreipti dėmesį, kad pareiškėjas gali inscenizuoti išžaginimą padarydamas sau kūno sužalojimus. Ekspertas gali padėti atskleisti tokią inscenizaciją, duodamas išvadą apie sužalojimų atsiradimo mechanizmą.

Liudytojų nustatymas ir apklausa. Tyrėjai privalo apklausti netoliese nuo nusikaltimo vietos gyvenančius asmenis, giminaičius, draugus, pažįstamus, kolegas, vėliau – nustatyto įtariamojo aplinkos žmones.

Pagrindiniai klausimai, kuriuos būtina užduoti liudytojams:

1. *Dėl nusikaltimo aplinkybių.* Kur įvyko nusikaltimas, kada, nusikaltimo pobūdis, apie kurį žino liudytojas (smaugta, grasinimai, sutikimas lytiškai santykiuoti ir t. t.), ar negirdėjo nukentėjusiosios pagalbos šaukimo?

2. *Dėl nusikaltėlio asmenybės.* Ar pažįsta nusikaltėlį, jei taip, tai kas jis (vardas, pavardė, amžius, gyvenamoji ir darbo vieta), jei nežino – kokie jo išorės požymiai (veidas, ūgis, kūno sudėjimas, eisena, gestikuliacija, mimika, drabužiai, galvos apdangalai, avalynė, kiti daiktai)?

3. *Dėl nukentėjusiosios ar nusikaltėlio elgesio po nusikaltimo.* Kur ir kokiomis aplinkybėmis jie susitiko (girtas, blaivus, ramus, susijaudinęs, susipurvinęs, trūksta kokių nors drabužio detalių)?

4. *Dėl nukentėjusiosios ir nusikaltėlio tarpusavio santykių.* Ar jie pažįstami, kokie jų santykiai, kada, kur ir kokiomis aplinkybėmis jie susipažino?

5. *Dėl informacijos šaltinių.* Ar pats matė nusikaltimą, jei taip, tai iš kurios vietos, esant kokioms sąlygoms jis stebėjo įvykį (šviesiu ar tamsiu paros metu, apšvietimo sąlygos, lietus ir t. t.), jei ne pats matė, tai iš kur sužinojo, kas papasakojo, kas dar galėjo žinoti apie nusikaltimą.

Klausimų grupės gali kisti atsižvelgiant į išžaginimo aplinkybes.

Įtariamojo paieška ir apklausa. Labai retai nusikaltimo vietoje pavyksta sulaikyti nusikaltimą įvykdžiusi asmenį, todėl imamasi neatidėliotinių priemonių organizuoti įtariamojo paiešką karštais pėdsakais. Įtariamojo paieška gali būti organizuojama įvairiais būdais. Visa tai priklauso nuo įvykio aplinkybių.

Įtariamojo galima ieškoti ir pagal šiuos požymius: pagal išorinius įtariamojo požymius; pagal duomenis apie subjektyvias įtariamojo ypatybes, kurie išryškėjo nusikaltimo padarymo metu; pagal įtariamojo paliktus pėdsakus, daiktus, įvykio vietoje; pagal pėdsakus, žymes, kurios liko ant įtariamojo po nusikaltimo; pagal tai, kaip įtariamasis elgėsi po išžaginimo; pagal paliktus po išžaginimo ar pavogtus iš nukentėjusio daiktus.

Įtariamojo paieškos turi dvi stadijas:

- 1) informacijos apie nusikaltėlio išvaizdą gavimas. Ji gaunama iš nukentėjusios apklausos, įvykio vietos apžiūros (avalynės pėdsakų radimas – ūgis, fizinė jėga, plaukų spalva), peržiūrint bylų medžiagas dėl išžaginių, kurių tyrimas sustabdytas, peržiūrint asmenų, kurie anksčiau buvo teisti už išžaginimus, bylas);
- 2) nusikaltėlio paieška. Tai paieškos orientuotų išsiuntinėjimas, kreipimasis į visuomenę per visuotines informavimo priemones; kiemų, landynių lankymas, žmonių nuolatinio susibūrimo vietų apžvalga (parkai, skverai, stadionai, kavinės, restoranai ir t. t.), patruliavimo organizavimas, nustatymas asmenų, kurie turi lytinių nukrypimų.

Tyrėjas, turėdamas žinių apie nusikaltėlio išorinius požymius, privalo patikrinti, ar nebuvo analogiškų nusikaltimų. Jeigu buvo, tai rekomenduojama išnagrinėti panašias bylas, kad būtų galima gauti duomenų apie ieškomą įtariamąjį.

Įtariamojo apklausos metu galima išsiaiškinti įvairias nusikaltimo padarymo aplinkybes, ir sužinoti nemažai tyrimui reikšmingos informacijos. Įtariamojo apklausą tikslinga pradėti nuo to, kokie yra jo ir nukentėjusios santykiai, ar jis ją pažįsta, jei taip, tai kiek laiko, kokie jo buvo santykiai su nukentėjusiąja, ar paskutinį kartą turėjo lytinių santykių. Vėliau užduodami klausimai, susiję su nukentėjusios pareiškimu. Tolesnė apklausos kryptis priklauso nuo įtariamojo parodymų. Jeigu jis prisipažįsta išžaginęs nukentėjusią, tai jam užduodamas klausimas apie išžaginimo padarymo vietą, laiką ir aplinkybes, apie prievartos prieš nukentėjusiąją panaudojimo pobūdį ir tos prievartos pasekmes, apie tai, kokie buvo nukentėjusios veiksmai priešintis jam. Jeigu įtariamasis prisipažįsta, kad tarp jo ir nukentėjusios buvo lytiniai santykiai, tačiau jis teigia, kad šie santykiai tarp jų buvo savanoriški, arba jeigu ji teigia, kad tarp jo ir nukentėjusios iš viso nebuvo jokių lytinių santykių, tuomet jam yra pateikiami surinkti įkalčiai, kurie paneigia jo parodymus (įvykio vietos apžiūros protokolai, apklausos, teismo medicinos ekspertizės ir kitos ekspertizės).

Jeigu įtariamasis teigia, kad tarp jo ir nukentėjusios buvo savanoriški lytiniai santykiai, ne visada tikslinga pradėti įtariamojo parodymų pa-

neigimą nuo nukentėjusiosios parodymų, nes jos parodymus paneigti jis dažniausiai iš anksto ruošiasi, sugalvodamas savus paaiškinimus apie tai. Dažniausiai jis stengiasi melagingai nupasakoti nukentėjusiosios elgesį, apjuodinti ją tyrėjo akyse.

Jeigu buvo pasikėsinimas išžaginti, tai išaiškinama, kas sukliudė jam baigti savo veiksmus, o jei pats atsisakė savo ketinimų, tai dėl ko taip padarė.

Jeigu byloje nustatyta, kad ant jo kūno ir drabužių yra nukentėjusiosios pasipriešinimo jam pėdsakai, kuriuos nukentėjusioji parodė per apklausą, arba analogiškai pėdsakai ir žymės yra padaryti įtariamojo nukentėjusiajai, įtariamojo būtina paklausti, kuo jis aiškina šių pėdsakų atsiradimą. Visais atvejais, kai įtariamasis neigia išžaginęs nukentėjusiąją, neigia lytinę aktą su ja arba neigia buvęs su nukentėjusiąją nurodytu laiku įvykio vietoje, tyrėjas turi labai kruopščiai išsiaiškinti tarpusavio santykius tarp jo ir nukentėjusiosios, priežastis, dėl kurių, įtariamojo nuomone, pareiškėja gali stengtis jį apkalbėti. Apklausiant įtariamąjį taip pat svarbu išsiaiškinti, kaip jis buvo apsirengęs, apsiavęs nusikaltimo metu, jei jis neigia, jog buvo nukentėjusio nurodytoje vietoje išžaginimo metu, taip pat ar neskalbė, nevalė, nepataisė nurodytų daiktų ir kur jie dabar yra. Paskui būtina atlikti poėmį ir vėliau – kratą įtariamojo bute ar kitoje vietoje.

Apklausų metu įtariamieji išžaginimų byloje dažnai laikosi trijų pozicijų:

- 1) jie neigia bet kokį kontaktą su nukentėjusiaja;
- 2) sutinka su tuo, kad buvo su nukentėjusiaja susitikęs, bet nebuvo tarp jų lytinių santykių;
- 3) įtariamasis prisipažįsta įvykdęs išžaginimą.

Atsižvelgiant į tai būtina parinkti tinkamus taktinius apklausos būdus. Galima iš karto pasakyti, kad jo dalyvavimą įvykdant nusikaltimą įmanoma įrodyti pasitelkiant ekspertizes.

Rekomenduojamos kelių klausimų, kuriuos būtina išsiaiškinti įtariamojo apklausos metu, grupės:

1. *Dėl tiriamo įvykio.* Ar buvo kartu su pareiškėja nusikaltimo padarymo metu, jei ne, tai kur buvo ir kas gali tai patvirtinti. Jei taip, tai dėl kokios priežasties jie abu susitiko, ar susitikimo metu buvo lytiškai santykiaujama, jei taip, ar tai buvo savanoriškas santykiavimas, jei aktas

buvo prievartinis, kokie buvo prievartiniai veiksmai. Jei neigia buvusius santykius, būtina išsiaiškinti, ką jis darė su nukentėjusiaja įvykio vietoje, apie ką kalbėjo, kada ir kaip išsiskyrė.

2. *Dėl įtariamojo aprangos ir būsenos nusikaltimo padarymo metu.* Kuo buvo apsirengęs, apsiavęs, jei ant drabužių, kūno ar kitų jam priklausančių daiktų yra pažeidimų, būtina išsiaiškinti, kada ir kokiomis aplinkybėmis jie atsirado, ar serga venerinėmis ligomis, jei taip, tai kokiomis ir nuo kada?

3. *Dėl santykių su nukentėjusiaja.* Ar pažįsta, kokie jų tarpusavio santykiai (draugai, pažįstami, kolegos, turintys intymių santykių, nedraugiški ir t. t.), ar turėjo reguliarius santykius su nukentėjusiaja, jei taip, tai kada paskutinį kartą susitiko, kada turėjo paskutinį sykį lytinius santykius, kas iš pažįstamų žino apie jų santykius, kokie yra šių santykių įrodymai (laiškai, SMS ir pan.)?

4. *Dėl kai kurių įtariamojo elgesio veiksmų prieš nusikaltimą ir po jo.* Ar turėjo santykius su kitais partneriais, kada paskutinį kartą, kur dėjo nereikalingus daiktus nusikaltimo metu, ar neskalbė, nevalė drabužių, avalynės su kuriais buvo nusikaltimo metu. Ar susitikinėjo su nukentėjusiaja po nusikaltimo, jei taip, tai kokiomis aplinkybėmis, apie ką buvo kalbamasi?

Įtariamojo kūno ir jo daiktų apžiūra. Po įtariamojo apklausos atliekamas jo drabužių, su kuriais jis buvo nusikaltimo padarymo metu, poėmis. Jei drabužiai yra įtariamojo bute ar kitose vietose (vasarnamyje, garaže, darbe ir pan.), tai yra atliekamos kratos, siekiant rasti drabužius ir kitus bylai reikšmingus daiktus bei dokumentus. Taip pat atliekama ir jo asmens krata.

Taip pat yra reikšmingas veiksmas įtariamojo asmens apžiūra, vadovaujantis Lietuvos Respublikos BPK 143 str., siekiant aptikti ant jo kūno sužalojimų, kraujo dėmių, nukentėjusiosios plaukų. Pareigūnas gali priimti dėl asmens apžiūros nutarimą, jei asmuo nesutinka, kad būtų atlikta jo kūno apžiūra.

Be abejo, šis veiksmas efektyviausias tada, kai nusikaltėlis sulaikytas nusikaltimo vietoje arba praėjus nedaug laiko po įvykdyto nusikaltimo. Vėliau pėdsakus ant įtariamojo kūno rasti gali būti gana sudėtinga ir kar-

tais praktiškai neįmanoma. Ant kūno surasti pėdsakai yra užfiksuojami juos aprašant protokole ir nufotografuojant.

Apžiūrint įtariamojo daiktus fiksuojami šie faktiniai duomenys: pažeidimai (kraštai, forma, lokalizacija, įvairaus pobūdžio dėmės – kraujo, spermos, sutepimų, lupų dažų, pudros ir kt., prikibusios dalelės (dirvožemio, šapų, lapų, dulkių, plaukų, pluoštų ir kt.).

Apžiūrint įtariamąjį fiksuojami šie faktiniai duomenys: kūno pažeidimai (lokalizacija, forma, dydis, laikas, kada jie atsirado), kraujo (ant rankos nuo padarytų lytinių organų sužalojimų), spermos, makšties išskyrų, seilių, šlapimo pėdsakai, taip pat dirvožemio plaukų, pluoštelių ir kt. mikro-pėdsakai, ypatingos žymės ant kūno, kurias galėjo matyti nukentėjusioji (tatuiruotės, randai, karpos, apgamai ir pan.).

Visus galimus pėdsakus nuo kūno paima teismo medikas, urologas arba kitas gydytojas. Yra daromos nuoplovos nuo nusikaltėlio lytinių organų (varpos, kiaušinėlių), paimami plaukų pavyzdžiai nuo visų kūno vietų, nukerpami nagai arba paimamas panagių turinys.

Rekomenduojama paimti ir apžiūrėti drabužius, kuriuos jis persirengė ir galėjo vilkėti po nusikaltimo.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokie yra išžaginių kriminalistinės charakteristikos elementai?
2. Kokie yra baudžiamųjų bylų dėl išžaginių iškelimo ypatumai?
3. Kokios yra įrodinėtinos aplinkybės?
4. Kuo pasireiškia išžaginių situacinis tyrimas ir kokie pirminiai tyrimo veiksmai atliekami?
5. Apibūdinkite nukentėjusiosios apklausos taktiką.
7. Kokie įvykio vietos apžiūros ypatumai?
9. Atribokite asmens apžiūrą (nukentėjusiosios ar įtariamojo), kurią gali atlikti nusikaltimo tyrėjas, nuo apžiūros, kurią atlieka teismo medikas teismo medicininės ekspertizės metu.
10. Kaip organizuojami ir planuojami išžaginių tyrimai?
11. Kokios yra išžaginių tipinės versijos?
12. Apibūdinkite tolesnio išžaginio tyrimo veiksmus.
13. Kaip gali pasireikšti išžaginių inscenizavimas?

Rekomenduojama literatūra:

1. Hagay-Frey, Alona. *Sex and gender crimes in the new international law: past, present, future* / by Alona Hagay-Frey; [translated from Hebrew by Stefanie Raker]. Leiden; Boston (Mass.): Martinus Nijhoff Publishers, 2011.
2. *Practical aspects of rape investigation : a multidisciplinary approach* / edited by Robert R. Hazelwood, Ann Wolbert Burgess. 3rd ed. Boca Raton (Fla.): CRC Press, 2001.
3. *Rape investigation handbook* / [edited by] John O. Savino, Brent E. Turvey; contributors Jodi Freeman ... [et al.]. 2nd ed. Waltham : Academic Press: Elsevier, 2011.
4. Raudys, Romas. *Teismo medicininiai tyrimai (ekspertizės) išžaginių atvejais: buvusio prievartinio lytinio akto įrodymas ir pasekmės moters sveikatai*. Daktaro disertacija. Biomedicininiai mokslai, medicina (07B). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
5. Temkin, Jennifer. *Rape and the legal process*. Jennifer Temkin. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2002.
6. Комиссаров, Владимир Иванович, *Первоначальный этап расследования изнасилований, совершаемых группой несовершеннолетних*. В. И. Комиссаров, Е. В. Лялина. Москва: Юрлитинформ, 2007.
7. Скорченко, П. Т. *Расследование изнасилований*. П. Т. Скорченко. Москва: Былина, 2004.

15 SKYRIUS

NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ, SUSIJUSIŲ SU NETEISĖTU NARKOTINIŲ IR PSICHOTROPINIŲ MEDŽIAGŲ BEI JŲ PIRMTAKŲ (PREKURSORIŲ) DISPONAVIMU, TYRIMO METODIKA

15.1. Nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu narkotinių ir psichotropinių medžiagų bei jų pirmtakų (prekursorių) disponavimu, kriminalistinė charakteristika

Nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis bei jų pirmtakais (prekursoriais) (toliau – narkotinės arba psichotropinės medžiagos), **kriminalistinė charakteristika** – tai apibendrintų ir koreliaciniais ryšiais susijusių kriminalistiškai reikšmingų duomenų apie įvairius šios rūšies nusikaltimų tipinius požymius ir aplinkybes visuma.

Kriminalistinės charakteristikos pagrindiniai ir tipiniai elementai:

- 1) kriminalistinė narkotinių arba psichotropinių medžiagų ir jų pirmtakų (prekursorių) charakteristika;
- 2) šių nusikalstamų veikų situacijos;
- 3) nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis, pėdsakų susidarymo ir darymo būdų ypatumai;
- 4) asmenų, užsiimančių šia nusikalstama veikla, pagrindiniai kriminalistiniai bruožai.

Tarp visų nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis, kriminalistinės charakteristikos elementų yra *koreliaciniai, vienas kitą lemiantys ryšiai*, apibūdinantys nusikalstamos veikos mechanizmo ypatumus. Šių ryšių nustatymas – esminė kriminalistinės nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis, charakteristikos savybė.

Narkotinės arba psichotropinės medžiagos, jų pirmtakai (prekursoriai) – tai augalai ir jų dalys kaip kriminalistinio tyrimo objektai, tu-

rintys narkotinių medžiagų savybių ir jų žaliava; sintetiniai (farmaciniai) preparatai bei cheminės medžiagos, išsiskiriantys **bendraisiais ir individualiais požymiais**:

- bendrieji požymiai – šių medžiagų tipinė forma, spalva, cheminė sudėtis, kvapas;
- individualieji požymiai – šių medžiagų kilmė (pvz., sintezės metodas, gaminimo būdas), cheminė sudėtis (su priemaišomis), jų pakavimo priemonės, būdai ir pėdsakai.

Nusikalstamos veikos tyrėjas, disponuodamas duomenimis apie šių medžiagų išorės požymius ir kitus ypatumus, gali kelti versijas apie nusikalstamų veikų rengimo, darymo ir maskavimo būdus; nusikalstamų veikų aplinką; asmenis, darančius šias nusikalstamas veikas, ir kitas įrodinėtinas aplinkybes. Visų rūšių narkotinės arba psichotropinės medžiagos pasižymi kriminalistiniu savotiškumu, kuris pasireiškia šių medžiagų augalinės arba sintetinės žaliavos prieinamumu, jų gaminimo ir pakavimo nestandartiškumu.

Įvairios narkotinės arba psichotropinės medžiagos skiriasi savo išorinėmis savybėmis: spalva, forma. Bendresnis požymis, kuris jas sieja – jų pakavimo ypatumai: įvairūs polietileniniai, popieriniai ir medžiaginiai paketai, skiautės, degtukų dėžutės, vienkartiniai švirkštai, skysčių talpyklos. Tačiau šis požymis turi išskirtinę kriminalistinę vertę – ant narkotinių arba psichotropinių medžiagų pakuočių paviršiaus paliekama asmenų, kurie jas pakuoja arba liečia, rankų pirštų, narkotinių medžiagų mikrodalelių ir kvapų pėdsakų.

Būtina pabrėžti, kad rastų, paimtų ir ištirtų narkotinių arba psichotropinių medžiagų **kiekybiniai ir kokybiniai rodikliai** – pagrindinė ikitėsinio tyrimo įrodomoji informacija.

Narkotinių ir psichotropinių medžiagų bei jų pirmtakų (prekursorių) kiekybiniai rodikliai yra teisiškai reglamentuoti³⁰⁰, siekiant atriboti baudžiamosios atsakomybės kvalifikuojančias aplinkybes. Be šių baudžiamųjų

³⁰⁰ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 23 d. įsakymas Nr. V-239 „Dėl Narkotinių ir psichotropinių medžiagų, aptiktų nelegalioje apyvartoje, nedidelio, didelio ir labai didelio kiekio nustatymo rekomendacijų“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 41-1899; Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento direktoriaus 2011 m. gegužės 3 d. įsakymas Nr. T1-68 „Dėl pirmos kategorijos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) didelio ir labai didelio kiekio nustatymo rekomendacijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 58-2812.

teisinių kriterijų, įrodinėjimo procesui didelę reikšmę turi: narkotinių medžiagų cheminė sudėtis, jų kilmė, šių medžiagų įtaka žmogaus organizmui. Tai patvirtina Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas Nr. 37, kuriame pasakyta, kad „*lenteleje nurodytas medžiagų kiekis kaip nedidelis yra rekomendacinio pobūdžio, todėl teismai, spręsdami atsakomybės klausimą, įvertinę visas bylos aplinkybes (medžiagų svorį, apimtį, jų poveikio žmogui ypatybes), gali peržengti lenteleje nurodytas ribas, nurodydami savo sprendimo motyvus*³⁰¹“.

Nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis bei jų pirmtakais (prekursoriais), **situacija** – šių nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos struktūrinis elementas, atspindintis nusikalstamų veiksmų vietas ir laiko veiksnius, apimančius supančios aplinkos fizinę, materialinę, socialinę psichologinę ir kriminogeninę būklę, nulemiančią vykdomos neteisėtos narkotikų apyvartos sistemingą, daugiaepizodį egzistavimą.

Vienas būdingiausių šių nusikalstamų veikų situacijos požymių yra tas, kad tokios nusikalstamos veikos daromos slaptai (konspiruotai), kurių neakivaizdumą nulemia patys nusikaltėliai (darydami slėptuves) arba pasinaudodami objektyviomis nusikaltimo aplinkybėmis (pvz., bendravimas per tarpininkus arba per atstumą). Nusikaltėlių narkotinių medžiagų gamybos, laikymo ir platinimo vietos maskuojamos įvairiais daiktais, jų susitikimo vietos yra su įspėjamaisiais ženklais ir pažymėjimais, kalboje vyrauja žargonai (slengas).

Skiriamos tokios šių nusikalstamų veikų situacijų grupės:

- 1) nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinių arba psichotropinių medžiagų GAMINIMU, situacijos;
- 2) nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinių medžiagų AUGINIMU, situacijos;
- 3) nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinių medžiagų ĮSIGIJIMU, LAIKYMU, GABENIMU, PLATINIMU, situacijos;

³⁰¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 37 „Dėl teismų praktikos nagrinėjant psichotropinių ar narkotinių medžiagų grobimo, neteisėto šių medžiagų ir jų pirmos kategorijos pirmtakų (prekursorių) gaminimo, įsigijimo, laikymo, gabenimo, siuntimo, pardavimo ar kitokio platinimo baudžiamąsias bylas (LR BK 232, 232, 232, 232 str.)“. *Teismų praktika*. Vilnius, 2002, 17: 425.

- 4) nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinių medžiagų PLATINIMU, situacijos.

Kiekvienas atskiras nusikalstamas veiksmas su narkotinėmis medžiagomis (pvz., jų įsigijimas, laikymas, realizavimas ir pan.) yra jungtis vienoje bendroje grandyje ir apibūdinamas kaip savarankiškas **nusikaltimo darymo būdas**. Atsižvelgiant į tai, koks nusikalstamos veikos darymo būdas panaudotas, gali vyrauti skirtingos narkotinės arba psichotropinės medžiagos. Narkotinių arba psichotropinių medžiagų paklausa sukuria atitinkamas pasiūlos formas, kurių šaltinis – nusikalstamos veikos darymas (pvz., auginimas, grobimas, realizavimas).

Nusikalstamų veikų darymo būdai skirstomi atsižvelgiant į šiuos neteisėto disponavimo narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis bei jų pirmtakais (prekursoriais), etapus:

- 1) augalų, turinčių narkotinių savybių, sėjimo ir auginimo būdai;
- 2) narkotinių augalinės kilmės medžiagų gaminimo (perdirbimo) namudiniu būdu būdai;
- 3) sintetinių psichotropinių medžiagų gaminimo (perdirbimo) būdai;
- 4) narkotinių arba psichotropinių medžiagų įsigijimo būdai;
- 5) narkotinių arba psichotropinių medžiagų laikymo, slėpimo (maskavimo) būdai;
- 6) narkotinių arba psichotropinių medžiagų gabenimo (siuntimo) būdai;
- 7) narkotinių arba psichotropinių medžiagų realizavimo būdai;
- 8) taisyklių, susijusių su teisėta narkotinių arba psichotropinių medžiagų apyvarta, pažeidimų būdai.

Šio nusikalstamo proceso metu asmuo naudoja įvairias priemones ir įrankius, kitus daiktus, dokumentus, tiesiogiai susijusius su **pėdsakų** susidarymo ypatumais nusikalstamų veikų aplinkoje. Įvairių neteisėtų veiksmų, susijusių su narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis, pėdsakų radimas ir tyrimas (ypač atliekant objektų apžiūrą ir tyrimą) leidžia ikiteisminio tyrimo pareigūnams surinkti vertingą kriminalistinę informaciją: apie praeityje įvykusį nusikalstamą įvykį; kaltininko asmenybę ir jo panaudotas priemones ir įrankius. Tai kartu sudaro galimybes kelti pagrįstas kriminalistines versijas, nustatyti ikiteisminio tyrimo kryptis ir pasirinkti taktinius būdus bei metodus siekiant rasti kitus prie nusikals-

tamos veikos prisidėjusius asmenis, surinkti įvairiapusišką įrodomąją informaciją.

Nusikalstamų veikų pėdsakų grupės:

1) **materialieji pėdsakai**, atspindintys neteisėtos narkotinių arba psichotropinių medžiagų bei jų pirmtakų (prekursorių) apyvartos egzistavimą;

2) narkotinių arba psichotropinių medžiagų **vartojimo pėdsakai**;

- *pagal pėdsakų akivaizdumo ant žmogaus kūno laipsnį:*
  - a) akivaizdūs (pvz., dažnų injekcijų vietos ant žmogaus rankų ir kojų);
  - b) neakivaizdūs (pvz., išdžiūvusi burna, pulso ir kraujospūdžio kaita);
- *pagal vartojamų narkotinių arba psichotropinių medžiagų rūšį* (pvz., opiatai, amfetaminai, marihuana);
- *pagal narkotinių arba psichotropinių medžiagų vartojimo būdą ir dažnumą* (pvz., rūkant, švirksčiant, uostant).

3) narkotinių arba psichotropinių medžiagų **poveikio pėdsakai**. Narkotinių arba psichotropinių medžiagų poveikio pėdsakai organizmui būna skirtingi ir atitinka intoksikacijos psichinius požymius, kuriuos apibrėžia narkotinių ar psichotropinių medžiagų rūšis ir laikas.

Asmens, darančio nusikalstamas veikas, susijusias su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, kriminalistinę charakteristiką sudaro tokios duomenų grupės, **kuriuos atskleidžia žmogaus sugebėjimą daryti nusikalstamas veikas apskritai arba konkrečios rūšies nusikalstamą veiką**:

- socialiniai (amžius, išsilavinimas, profesija, teistumas, lytis, tautybė);
- psichologiniai (pasaulėžiūra, įsitikinimai, įvairios žinios, įgūdžiai, polinkiai, jausmai, temperamentas ir pan.);
- fiziologiniai (anatominiai ir funkciniai požymiai, biocheminiai kraujo, seilių, prakaito, spermos ypatumai ir pan.).

Nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų bei jų pirmtakais (prekursoriais) apyvarta, daro tokie asmenys, kurių asmeninės savybės lemia jų vaidmenį narkotikų apyvartos tinkle ir šių nusikalstamų veikų atskleidimo bei tyrimo ypatumus:

- 1) asmenys, organizuojantys narkotinių arba psichotropinių medžiagų gamybą ir prekybą (platinimą);
- 2) asmenys, vykdantys narkotinių arba psichotropinių medžiagų prekybą (platinimą);
- 3) asmenys, užsiimantys narkotinių arba psichotropinių medžiagų gamyba;
- 4) asmenys, vykdantys narkotinių arba psichotropinių medžiagų prekybą (platinimą) ir vartojantys narkotines ar psichotropines medžiagas;
- 5) asmenys, vartojantys narkotikus.

Kriminalistinės nusikalstamų veikų charakteristikos **elementų tipiniai koreliaciniai ryšiai**:

- asmenų amžius ↔ narkotinių arba psichotropinių medžiagų rūšis
- asmenų užsiėmimas ↔ nusikalstamos veikos situacija
- asmenų užsiėmimas ↔ narkotinių arba psichotropinių medžiagų rūšis ↔ nusikalstamos veikos situacija
- asmuo ↔ narkotinių arba psichotropinių medžiagų rūšis ↔ nusikalstamos veikos darymo būdas
- asmuo ↔ nusikalstamos veikos darymo būdas ↔ nusikalstamos veikos pėdsakai.

15.2. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas, ikiteisminio tyrimo situacijos ir tyrimo organizavimas

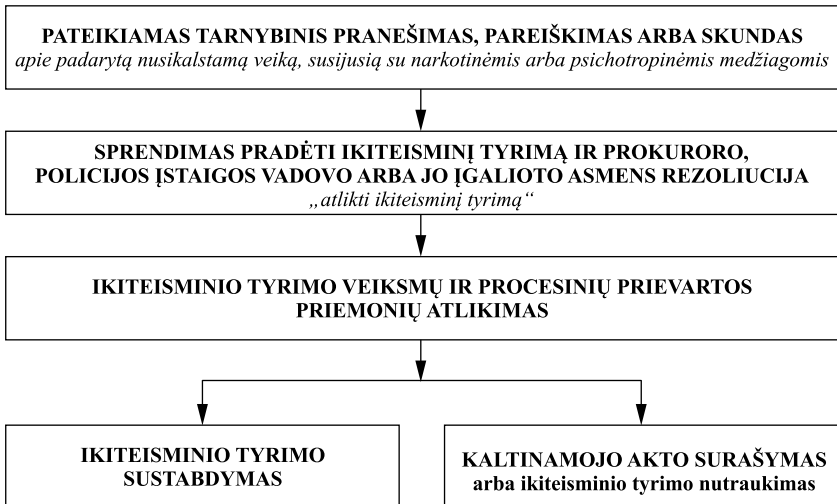
Ikiteisminio tyrimo pradžia. Nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, ikiteisminio tyrimo pradžia – tai įvairiomis aplinkybėmis rastos, užfiksuotos ir paimtos narkotinės ar psichotropinės medžiagos bei jų pirmtakai (prekursoriai), kiti kriminalistiniai objektai, tiesiogiai, susiję su šiomis medžiagomis³⁰².

Ikiteisminio tyrimo pradžia susijusi su: a) fizinių ar juridinių asmenų pareiškimais, pranešimais ar skundais dėl jiems žinomų neteisėtus narkotinių ar psichotropinių medžiagų apyvartos aptikimo atvejų (Lietuvos Respublikos BPK 166 str. 1 d. 1 p.); b) teisėsaugos institucijų pareigūnų

³⁰² Latauskienė, E., *supra* note 264, p. 94.

tarnybiniais pranešimais apie jų nustatytus neteisėtos narkotinių ar psichotropinių medžiagų apyvartos aptikimo atvejus (Lietuvos Respublikos BPK 166 str. 1 d. 2 p.). Teisėsaugos pareigūnai nusikalstamos veikos, susijusios su neteisėtu disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, požymius gali nustatyti tirdami kitą nusikaltimą, atlikdami kriminalinės žvalgybos tyrimą, atsitiktinai ar bet kuriuo kitu įstatymų numatytu būdu. Tačiau teisėsaugos institucijos beveik kasdien pasitikėjimo telefonu iš anoniminių pareiškėjų gauna įvairios informacijos, kur, kada ir kas prekiauja narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, kartais policija gauna anoniminių skundų, o kartais patys piliečiai ateina ir praneša apie daromą nusikaltimą. Dažniausiai pareiškėjai nurodo tokią informaciją: „pas jį namuose labai dažnai lankosi įvairūs vaikinai, kurie kažką rūko ir uosto <...>“, „mano vaikas vartoja kažkokius narkotikus, kuriuos perka iš savo pažįstamų <...>“ ir pan. Iš tokių pranešimų tyrėjas negali susidaryti tikslaus įvykio vaizdo, todėl visada pareiškėjo pateiktą informaciją būtina tikslinti arba patikrinti.

1 schema. Nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis, ikiteisminio tyrimo stadijos

Ikiteisminio tyrimo tipinės situacijos:

- 1) nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis, požymiai, nustatyti **tiriant kitas nusikalstamas veikas;**
- 2) **asmenys**, neteisėtai disponavę narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis arba pažeidę teisėto disponavimo narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis taisykles, **nepasislėpė ir nusikalstamų veikų pėdsakų nepaslėpė;**
- 3) **asmenys**, neteisėtai disponavę narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis arba pažeidę teisėto disponavimo narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis taisykles, **pasislėpė, tačiau nusikalstamų veikų pėdsakų nepaslėpė;**
- 4) **asmenys**, neteisėtai disponavę narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis arba pažeidę teisėto disponavimo narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis taisykles, **pasislėpė ir paslėpė nusikalstamų veikų pėdsakus.**

Nustatinėtinios tipinės aplinkybės:

- ar buvo preliminarus sulaikytojo ir su narkotinių arba psichotropinių medžiagų pirkėjo susitarimas;
- kokiais kanalais jis ketino realizuoti narkotines arba psichotropines medžiagas;
- kokie narkotinių arba psichotropinių medžiagų įsigijimo šaltiniai;
- kokia narkotinių arba psichotropinių medžiagų kaina ir siūlomi realizavimo būdai;
- koku tikslu įsigytos narkotinės arba psichotropinės medžiagos;
- kas darė įtaką atliekant nusikalstamą veiką;
- ar medžiagos yra narkotinės arba psichotropinės medžiagos, jeigu taip, tai kokios jos rūšies;
- koks yra narkotinės arba psichotropinės medžiagos svoris arba kiekis pateiktame objekte (pvz., stikliniuose induose, švirktuose, degtukų dėžutėse);
- ar tirti pateikta medžiaga sudaro vieną visumą;
- ar buvo pavogtos narkotinės arba psichotropinės medžiagos, jeigu taip, koku tikslu (vartoti ar realizuoti), kokios ir koks kiekis;

- kokios aplinkybės darė įtaką atliekant nusikalstamą veiką;
- ar sulaikytas asmuo neužsiima narkotinių arba psichotropinių medžiagų laikymu ir vartojimu;
- ar sulaikytas asmuo nedalyvavo realizuojant arba platinant narkotines arba psichotropines medžiagas;
- ar nusikalstamos veikos vietoje palikti vieno žmogaus, ar grupės asmenų pėdsakai;
- ar įvykio vietoje rasti nusikalstamos veikos įrankiai, priemonės ir kiti daiktai priklauso asmenims, įrašytiems į Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos įskaitas;
- ar darant nusikalstamą veiką dalyvavo asmenys, atvykę iš kitur.

15.3. Ikteisminio tyrimo veiksmai ir procesinės prievartos priemonės

Įtariamojo sulaikymas ir nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų taikymas. Lietuvoje³⁰³ vienu iš populiariausių neteisėtos narkotinių arba psichotropinių medžiagų apyvartos faktų išaiškinimo būdų tapo **nusikalstamos veikos imitavimas (toliau – NVI)**. Šio kriminalinės žvalgybos veiklos būdo taikymas gali sudaryti palankesnes sąlygas atskleisti ir ištirti sunkius ir sudėtingus nusikaltimus, įskaitant aptariamą rūsies nusikalstamas veikas, tačiau tai ne vienintelis kitus pakeisiantis būdas. NVI kriminalistiniu požiūriu tai *slapta taktinė operacija*. Ši operacija visada yra iš anksto planuojama, suderinami visų jos dalyvių veiksmai, t. y. numatomi visi ikteisminio tyrimo veiksmai arba procesinės prievartos

³⁰³ Lietuva ne vienintelė valstybė, kurioje tokia nusikaltimų atskleidimo forma paplitusi. Išsamiau apie analogiškus veiksmus žr.: Chatterton, M. Performance Indicators for Local Anti-Drugs Strategies: a preliminary analysis. *Crime Detection and prevention series*. Home office. London, 1995, p. 54–55; Goda, G. Agento provokatoriaus veikla ir žmogaus teisė į sąžiningą procesą. *Teisė*. 2000, 37: 36; Kleiman, Mark A. R. *Street-Level Drug Enforcement: Examining the Issues*. National Institute of Justice. Washington, 1988, p. 4; Lamich, S. Kovos su organizuotu nusikalstamumu teisinės priemonės Vokietijoje. *Jurisprudencija*. 1999, 13 (5): 51–52; Laskowska, K. *Nielegalny handel narkotykami w Polsce*. Białystok, 1999, p. 147; Swanson, Ch. R., Chamelin, N. C., Territo, L. *Criminal investigation*. Sixth edition. United states, 1996, p. 727; Князев, В. В. *Правовые и организационные проблемы борьбы с незаконным оборотом наркотиков за рубежом*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 1998.

priemonės, jų atlikimo taktiniai ypatumai, išsprendžiami kiti organizaciniai klausimai.

Asmens sulaikymu dažniausiai tikimasi nustatyti (užfiksuoti) neteisėtą narkotinių ar psichotropinių medžiagų disponavimo faktą, todėl toks sulaikymas kelia tam tikrų sunkumų, nes sulaikomas asmuo, pajutęs pavojų, dažniausiai stengiasi atsikratyti (sunaikinti) medžiagas, kurios patvirtintų jo nusikalstamą veiką.

Laikino sulaikymo faktiniai pagrindai³⁰⁴:

- tiesioginis asmens užklupimas darant nusikalstamą veiką, susijusią su narkotinėmis medžiagomis, pvz., gaminant ir laikant narkotines medžiagas, jas vežant ir platinant, lenkiant vartoti;
- narkotinių arba psichotropinių medžiagų ir kitų nusikalstamų veikų įrankių, priemonių ir pėdsakų, priskirtinų įtariamajam, radimas;
- taikant nusikalstamos veikos imitavimo modelį nusikaltimui, susijusiam su neteisėta narkotinių arba psichotropinių medžiagų apyvarta, atskleisti nepradėjus ikiteisminio tyrimo.

Asmens laikino sulaikymo operacija planuojama iš anksto. Asmens sulaikymo momentas parenkamas atsižvelgiant į gautą informaciją, kad pas sulaikytą asmenį bus rasta narkotinių arba psichotropinių medžiagų ir kitų kriminalistinių objektų, tiesiogiai susijusių su šiomis nusikalstamosiomis veikomis. Kelių asmenų sulaikymo eiliškumas priklauso nuo to, kokia įrodomoji informacija bus rasta pas kiekvieną iš jų konkrečiai. Atsižvelgiama ir į tai, kokia yra organizuotoje nusikaltėlių grupuotėje susiklosčiusi psichologinė atmosfera. Kartais asmens sulaikymo faktą tikslinga slėpti nuo kitų šios neteisėtos veiklos dalyvių. Šis sulaikymo momentas svarbus ir ta prasme, kad galima numatyti, kuris iš kelių sulaikytų asmenų duos teisingus parodymus sulaikius. Planuojant sulaikymo operaciją būtina:

a) surinkti informaciją apie sulaikomą asmenį. Asmens anketiniai duomenys (vardas, pavardė, gimimo metai, darbovietė, gyvenamosios vietos adresas ir kt.), ar anksčiau buvo teistas arba baustas administracine tvarka, fotografija, ūgis, kūno sudėjimas ir pan., kokie asmens elgesio ypatumai (agresyvus). Kokia naudojasi transporto priemone (modelis, spalva, valstybinis numeris);

³⁰⁴ Latauskienė, E., *supra* note 264, p. 125.

b) informaciją apie narkotines ar psichotropines medžiagas. Kokiomis medžiagomis asmuo gali disponuoti, koks jų kiekis, kaip jos atrodo (spalva, tabletės, milteliai), kaip įpakuotos (polietileninis maišelis, popierinis lankstinukas, švirkštas), kur asmuo laiko tas medžiagas (su savimi, automobilyje, namuose);

c) parinkti sulaikymo vietą ir laiką. Sulaikomi su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis asmenys dažnai stengiasi pabėgti, o jei tai padaryti nepavyksta, bando išmesti ar sunaikinti turimas draudžiamas medžiagas. Todėl kai galima, svarbu parinkti tokį sulaikymo laiką bei vietą, kur reikiamu metu būtų mažai žmonių (negali pasislėpti minioje), nebūtų galima pabėgti ar sunaikinti būsimų įrodomosios informacijos šaltinių. Pavyzdžiui, netinkama sulaikymo vieta ant tiltų, viadukų ir pan., nes asmuo lengvai gali išmesti į vandenį narkotines arba psichotropines medžiagas, o šios vandenyje ištirps. Parinkus sulaikymo vietą išanalizuoti tipografinius duomenis, jei sulaikymo vieta uždara patalpa, susipažinti su patalpų išdėstymo ypatumais (kiek išėjimų, koks aukštas, langų skaičius ir pan.);

d) sudaryti sulaikymo planą. Surinkus pirminę informaciją apie asmenį, numatomą sulaikymo vietą, būtina sudaryti nuodugnų sulaikymo planą, kuriame turi būti pažymėta: operacijos atlikimo vieta ir laikas, operacijai atlikti reikalingų pareigūnų skaičius, jų funkcijos (užduočių paskirstymas instruktazo metu), ryšio priemonės (šaukiniai), maskavimosi priemonės, transporto priemonės, sulaikymui reikalingos specialiosios priemonės (antrankiai, ašarinės dujos ir pan.), patalpos, į kurias bus pristatomas sulaikytasis, kokios įrodymų fiksavimo priemonės gali būti panaudotos (fotografavimas, filmavimas), kaip bus įforminamas objektų paėmimas (asmens krata, įvykio vietos apžiūra). Turi būti numatyti galimi sulaikomo asmens pasipriešinimo ar bandymo pabėgti atvejai: kas užkirs galimus atsitraukimo kelius, kokios priemonės bus naudojamos bėgliui persekioti ir t. t.

Sulaikius asmenį rekomenduojama visais atvejais atlikti nuodugnią asmens kratą. Tačiau iš karto po sulaikymo dažniausiai neįmanoma tokios kratos atlikti, nes aplinkui gali būti kiti įtariamieji ar su įvykiu nesusiję pašaliniai asmenys, nėra tinkamų patalpų kratai atlikti, nepalankios oro sąlygos ir kt.

Įtariamojo asmens krata bei krata gyvenamojoje (negyvenamojoje) vietoje. Asmens krata tai procesinė prievartos priemonė, kurios esmė – nusikaltimo įrankių, nusikalstamu būdu gautų ir įgytų daiktų arba vertybių, kitų daiktų arba dokumentų, galinčių turėti reikšmės bylai, prievartinio pobūdžio paieška³⁰⁵. Pagrindiniai paieškos objektai galimi: įtariamojo asmens drabužiuose, nešuliuose esančios narkotinės ar psichotropinės medžiagos; šių medžiagų pėdsakai; medžiagos ar daiktai, skirti narkotinių ar psichotropinių medžiagų gamybai; daiktai, susiję su šių medžiagų platinimu: svarstyklės, narkotinių bei psichotropinių medžiagų fasavimo priemonės, užrašai su šių medžiagų tiekėjų telefonų numeriais, vardais ir sąskaitomis ir sulaikymo operacijos metu panaudoti pažymėti piniginiai vienetai.

Asmens kratos atlikimo teisiniai pagrindai:

- 1) jei yra pakankamas pagrindas manyti, kad asmuo prie savęs slepia nusikalstamos veikos įkalčius (narkotines ar psichotropines medžiagas; įrankius ar priemones joms gaminti ir kt.) ir
- 2) dėl asmens kratos atlikimo yra priimta teismo nutartis. Atlikti asmens kratą neturint teismo nutarties galima tik sulaikant ar suimant asmenį arba esant neatidėliotinam atvejui pagal ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno ar prokuroro nutarimą. Tačiau tokio nutarimo pagrįstumas ir teisėtumas turi būti patvirtinamas ikiteisminio tyrimo teisėjo ne vėliau kaip per tris dienas nuo asmens kratos atlikimo.

Vietos, kuriose dažniausiai slepiamos narkotinės ar psichotropinės medžiagos:

- 1) drabužiuose padarytose slėptuvėse: rankogaliuose, apmušalo dalyje, galvos apdangaluose;
- 2) avalynėje: pade, kulnuose, auluose;
- 3) kūno ertmėse, lytiniuose organuose, kirkšnių srityje, išeinamojoje angoje, pažastyse;
- 4) asmens daiktuose: cigarečių pakeliuose, aksesuaruose, rankinėse, kosmetikos priemonėse.

³⁰⁵ *Ibid.*, p. 131.

Atlikdamas asmens kratą pareigūnas privalo naudoti vienkartinės pirštines, kad ant paimtų objektų nepalikėtų savo biologinių ir daktiloskopinių pėdsakų. Pirštines būtina mėvėti asmeninio saugumo sumetimais, iki kiek įmanoma sumažinant riziką užsikrėsti AIDS, hepatitu ir kitomis infekcinėmis ligomis. Labai daug narkomanų serga įvairiomis užkrečiamomis ligomis, jų kūno dalyse būna atvirų žaizdų, kurios blogai prižiūrimos, todėl kartais kratomojo drabužiai būna kruvini. Rekomenduojama, kad kratos metu dalyvautų mažiausiai du ar daugiau pareigūnų, iš kurių vienas atlieka sulaikyto asmens kratą, kitas užtikrina pirmojo pareigūno saugumą. Be to, kratomajam neigiant narkotinių ar psichotropinių medžiagų radimo faktą, vėliau teisme draudžiamų medžiagų radimo faktą galės patvirtinti ne vienas, o keli liudytojai.

Tiriant nusikalstamas veikas, susijusias su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, ir atliekant kratas įtariamųjų gyvenamosiose ir negyvenamosiose vietose, ieškoma šių objektų:

- *pas asmenis, vartojančius narkotines ar psichotropines medžiagas, ieškoma (pvz.):* narkotinių ar psichotropinių medžiagų; prietaisų, naudojamų narkotinėms ar psichotropinėms medžiagoms vartoti, slėpti; vogtų daiktų, pinigų, brangenybių, reikalingų narkotinėms ar psichotropinėms medžiagoms įgyti; platintojų adresų, telefonų numerių, kitų įrašų, turinčių reikšmės tyrimui;
- *pas platinančius narkotines ar psichotropines medžiagas asmenis ieškoma (pvz.):* narkotinių ar psichotropinių medžiagų; pakavimo, saugojimo prietaisų bei reikiamos įrangos; fasavimo – svėrimo įrangos; užrašų su telefonais, adresais, turinčiais reikšmės bylai;
- *pas gabenančius, organizuojančius gabenimą ir vėlesnį šių medžiagų platinimą, asmenis ieškoma (pvz.):* narkotinių ar psichotropinių medžiagų; gabenimo įrangos; dokumentų, schemų, žemėlapių su nurodytais gabenimo keliais; dokumentų, susijusių su transporto priemonių eksploatacija, naudojimu;
- *pas gaminančius ir paskui platinančius narkotines ar psichotropines medžiagas asmenis ieškoma (pvz.):* narkotinių ar psichotropinių medžiagų; gamybai reikiamos įrangos, žaliavos; atliekų saugojimo, naikinimo vietų; dokumentų bei užrašų, kuriuose fiksuoti gamybos procesai, naudojamos technologijos metodai.

Visais atvejais, kai daroma krata, turi būti kratos objektas ir piniginiai vienetai (net įvairia valiuta). Bet reikia tai numatyti (rengiantis kratai) ir radus juos įvertinti tolesnes įrodinėjimo jų atžvilgiu pasekmes.

Įvykio vietos apžiūra. Įvykio vietos apžiūros pažintinės galimybės itin reikšmingos nusikalstamų veikų, susijusių su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, pradiniam tyrimo etapui, nes leidžia nustatyti naujus faktinius duomenis apie nusikalstamos veikos sudėties požymius, apibūdinti asmenų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, veiksmus.

Įvykio vietos apžiūros reikšmė ir būtinumas nekelia abejonių net ir tuo atveju, jei apžiūros metu nerandama jokių nusikalstamos veikos pėdsakų, nes tai leidžia kelti pagrįstas versijas apie įtariamojo ar liudytojų parodymų teisingumą, apie laiko tarpą, praėjusį nuo nusikalstamos veikos padarymo ir iškelimo aikštėn, ir pan.

Nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, *vietos apžiūros taktikai įtaką daro šių nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos elementai:*

- vietovės izoliacija arba jos atvirumas;
- rastų narkotinių arba psichotropinių medžiagų kokybinės ir kiekybinės charakteristikos;
- nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis, pobūdis;
- sulaikytųjų asmenybės.

Įvykio vietos apžiūros tikslas – nustatyti visas įvykio aplinkybes, patvirtinančias neteisėtą disponavimą narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis.

Visų pirma surenkama informacija apie numatomą apžiūrėti vietovę (adresas, patalpų išplanavimas, patekimo į vietovę būdai). Numatoma, kokios techninės ir cheminės priemonės bus reikalingos apžiūrai atlikti (vaizdo bei garso fiksavimas, matavimo prietaisai, pėdsakų išryškavimo ir fiksavimo priemonės). Jei apžiūra bus atliekama nepalankiomis oro sąlygomis (tamsus paros metas, sniega, lyja), pasirūpinama priemonėmis, kurios būtinos apžiūrai atlikti: prožektoriai, polietileno plėvelė, kuria galima uždengti lauke esančius objektus, kad nebūtų sunaikinti pėdsakai ar patys

objektai, kol bus atliekama pati apžiūra. Numatoma, kiek pajėgų reikės kokybiškai įvykio vietos apžiūrai atlikti, esant būtinumui iškviečiami apžiūrai atlikti kompetentingi specialistai. Numatoma, kaip turės būti saugoma (atitverta nuo pašalinių asmenų) vietovė, kol bus atliekama įvykio vietos apžiūra. Pasirengimo etapas taip pat pratęsimas atvykus į įvykio vietą, kur tyrėjas ir kiti apžiūros metu dalyvaujantys proceso dalyviai privalo susipažinti su aplinka, įvertinti oro sąlygas, apžiūros apimtis, apsaugos elementus ir tik po to pradėti pačią apžiūrą.

Apžiūrint narkotinių ar psichotropinių medžiagų gaminimo laboratorijas pirmiausia patikrinama kiekviena gamybos proceso dalis, protokole nurodant įrangos skaičių, tipą, konstrukcijos ypatybes, gamyklinius (serijinius) numerius, apibūdinamos patalpos, kuriose rasta įranga, patalpų skaičius. Visa gaminimo įranga ir jos buvimas turi būti fiksuojama (vaizdo įrašas, fotografavimas) laikantis kriminalistikos mokslo rekomendacijų. Vėliau pagal įrangos tipą, numerį galima nustatinėti tokios įrangos tiekėją, gamintojus. Apžiūrėjus įrangą atliekama pagamintų narkotinių ar psichotropinių medžiagų arba jų pirmtakų apžiūra: kur sudėti, kokios gamybos stadijos yra aptiktos medžiagos, jų kiekiai, spalva, forma, ypatingi požymiai (pvz., logotipai ant tablečių), įpakavimas ir kiti požymiai. Būtinai apžiūrimos ir fiksuojamos sulaikytų narkotinių ar psichotropinių medžiagų gamintojų naudojamos priemonės: veido kaukės, pirštinės, speciali apranga. Vėliau šiuos objektus bus galima iširti laboratorijose tikrinant, ar ant jų nėra narkotinių bei psichotropinių medžiagų ir sulaikytųjų asmenų pėdsakų: plaukų, seilių, prakaito. Atlikus DNR tyrimus bus galima įrodinėti, kad šie asmenys susiję su narkotinių bei psichotropinių medžiagų gamyba. Labai svarbu aptikti, apžiūrėti ir užfiksuoti laboratorijose rastus dokumentus, darbuotojų užrašus, kompiuterines laikmenas, kuriuose gali būti užfiksuotos narkotinių ar psichotropinių medžiagų gamybos formulės, gamybai reikalingų medžiagų pavadinimai, kiekiai, tiekėjų telefono numeriai, vardai, pravardės, medžiagų bei įrenginių įsigijimo sąskaitos ir pan. Išanalizavus surinktus duomenis vėliau bus galima nustatyti priemonių bei medžiagų, reikalingų narkotinių ar psichotropinių medžiagų gamybai, tiekėjus, užsakovus, pagamintos produkcijos bei pinigų judėjimo srautus. Visa ši informacija turės ypač didelės reikšmės keliant versijas, susijusias su asmenų, gaminančių tokias

medžiagas, šių medžiagų užsakovų išaiškinimu, jų tarpusavio ryšiais, pareigų pasiskirstymu ir pan.

Atliekant įvykio vietos (narkotinių ir psichotropinių medžiagų gamybos ir laikymo atveju) apžiūrą būtina užfiksuoti įvykio vietos aplinką; patalpų paskirtį; visą narkotinių arba psichotropinių medžiagų gamybos procesą: naudojamą priemones ir įrankius (pvz., namų apyvokos daiktus); medžiagas joms gaminti (pvz., susmulkintos aguonų galvutės ir stiebeliai, acetonas, kiti organiniai tirpikliai), įvairius kaitinimo prietaisus, apžiūrėti kitas patalpas: balkonus, tualetų kambarius, nes ten gali būti paslėpta narkotinių arba psichotropinių medžiagų gaminimo žaliava arba paruošta narkotinių arba psichotropinių medžiagų produkcija, kiti kriminalistiniai objektai.

Atliekant įvykio vietos (narkotinių ir psichotropinių medžiagų įsigijimo ir platinimo atveju) apžiūrą būtina nustatyti ir aprašyti pabėgusio asmens pasitraukimo vietą, apžiūros ribas praplėsti ir ją vykdyti, persekiojant pabėgusį asmenį (,karštais pėdsakais); asmens veiksmus, susijusius su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, arba pasipriešinimo pareigūnams pėdsakus ir kitus objektus; užfiksuoti visų patalpos dalių išsidėstymą, rastų kriminalistinių objektų (ypač slėptuvių) vietas, apžiūrint narkotines ar psichotropines medžiagas nurodyti būklę, spalvą, kvapą, formą ir būtinai įpakavimo ypatumus; užfiksuoti rastų narkotinių ar psichotropinių medžiagų slėpimo, maskavimo vietas vaizdo fiksavimo priemonėmis.

Atliekant įvykio vietos (narkotinių ir psichotropinių medžiagų gabenimo atveju) apžiūrą būtina apžiūrėti tipines šių medžiagų slėpimo vietas (pvz., kanapių ir heroino vietos automobilių sparnuose, stogo perdengimo vietoje, automobilio variklio ir bagažinės dalyje, benzino (dyzelinio kuro) bako srityje, šoninėse pertvarose), *tik esant pagrįstiems įtarimams* (pvz., aiškiai matomi neseni kai kurių automobilio detalių suvirinimo darbai, sulaikyto asmens elgesio ypatumai), galima ardyti atskiras automobilio dalis, detales; esant faktiniam pagrįstumui naudoti odorologinius kvapų paieškos biodetektorius.

Fiksuojant apžiūros rezultatus būtina naudotis vaizdo įrašymo priemonėmis, fotografuoti. Objektai turi būti išmatuojami, taip pat nurodoma jų radimo vieta, apie tai pažymint įvykio vietos apžiūros protokole.

Protokole taip pat turi būti nurodomi apžiūrą atlikę dalyviai, naudotos priemonės bei įrankiai, kaip buvo fiksuojami objektai, kas pridedama prie apžiūros protokolo: aptikti ir paimti daiktai, pėdsakai, vaizdo įrašas, fotografijos, apžiūros planas (schema) ir kt.

Asmens, įtariamo neteisėta narkotinių arba psichotropinių medžiagų apyvarta, **apžiūra** – neišvengiamas ir tiesioginis asmens kūno arba jo atskirų dalių apžiūrėjimas ir ištyrimas siekiant rasti, užfiksuoti ir paimti:

- prie asmens kūno arba jame paslėptas ir laikomas šias medžiagas;
- narkotinių arba psichotropinių medžiagų vartojimo pėdsakus, ypač žymes, individualius požymius, turinčius tiesioginę reikšmę tiriant nusikaltimą;
- lyginamuosius pavydžius.

Asmens apžiūros metu narkotinių ar psichotropinių medžiagų bei vartojimo požymių tipinės slėpimo vietos gali būti tokios: tatuiruočių ploteliuose, apgamuose, po liežuviumi, sumušimo vietose, kojų ir rankų tarpupirščiuose, pažastyse, ilguose plaukuose arba jų perukuose, moterų lyties organuose. Asmens apžiūros metu rekomenduojama naudoti įvairias technines priemones, apšvietimo priemones, padidinamuosius stiklus, prietaisus, skirtus dirbti su ultravioletiniais spinduliais, padedančius rasti ir preliminariai ištirti kraują, seiles ir kitus objektus.

Asmens apžiūros protokolą surašo ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras, tačiau jį savarankiškai papildyti – įrašyti rastus, užfiksuotus ant kūno tikėtinus narkotinių medžiagų vartojimo pėdsakus ir fiziologinius organizmo pokyčius – gali asmens apžiūroje dalyvaujantis sveikatos priežiūros specialistas.

Objektų tyrimas. Ikiteisminio tyrimo sėkmę lemia ne tik profesionaliai atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmai (asmens krata, įvykio vietos apžiūra ir kt.), bet ir laiku atliktas užduočių specialistui paskyrimas, tinkamai užduotyse suformuluoti klausimai, techninės tyrimo laboratorijų galimybės, specialisto kompetencija ir kitos objektyvios aplinkybės. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų tyrimas atliekamas taikant specialias žinias bei techniką, kurių neturi ir negali turėti ikiteisminį tyrimą atliekantis tyrėjas ar prokuroras. Sprendžiant nusikalstamos veikos kvalifikavimo klausimą pirmiausia reikia nustatyti, ar rastos ir paimtos medžiagos yra

narkotinės, ar psichotropinės medžiagos, ar jų pirmtakai (prekursoriai), kokia jų rūšis, kiekis ir kitos savybės.

Narkotinių ir psichotropinių medžiagų ar jų pirmtakų (prekursorių) tyrimo objektai:

- 1) savadarbės augalines kilmės narkotinės priemonės, jų žaliava;
- 2) standartinės pramoniniu, namudiniu būdu pagamintos narkotinės medžiagos, stipriai veikiančios bei toksinės medžiagos, naudojamos sintetinių narkotinių medžiagų gamybai (prekursoriai);
- 3) objektai su šių medžiagų likučiais, pėdsakais: daiktai, naudojami narkotinių ar psichotropinių medžiagų gamybai (mėsmales, kavamalės, grūstuvai, šaukštai, peiliai, sieteliai, įvairūs indai, audiniai su įvairiais pėdsakais, talpyklos, kuriose buvo ar yra saugomi stipriai veikiantys cheminiai elementai, pakavimui naudojamos talpyklos, daiktai, susiję su narkotinių ar psichotropinių medžiagų patekimu į organizmą, tai – adatos, švirkštai, rankšluosčiai, nosinės, skudurai, kurie buvo išmirkyti lakiose medžiagose;
- 4) biologinės kilmės objektai (kraujas, seilės, nuoplovos nuo kūno paviršių, nuokarpos ir t. t.).

Visuose be išimties ikiteisminiuose tyrimuose, pradėtuose dėl galimo narkotinės ar psichotropinės medžiagos platinimo, skiriama užduotis specialistui:

1. **Cheminė** – specialistui užduodami klausimai siekiant nustatyti: a) ar paimtos medžiagos yra nusikaltimo dalykas (narkotinės arba psichotropinės medžiagos); b) kokia konkrečiai tai medžiaga (jos rūšis); c) koks jos kiekis (koncentracija); d) galima patikrinti, ar pas skirtingus įtariamuosius paimtos narkotinės ar psichotropinės medžiagos savo chemine sudėtimi yra tapačios (identiškos); e) ar ant nuoplovų (lyginamųjų pavyzdžių), paimtų nuo įtariamojo rankų, yra narkotinių ar psichotropinių medžiagų.

2. **DNR** – specialistui užduodami klausimai siekiant surasti įtariamojo kraujo, audinių, plaukų, prakaito ir kitus pėdsakus ant daiktų, kuriuose buvo įpakuotos ar paslėptos narkotinės medžiagos.

3. **Daktiloskopinė** – specialistui užduodami klausimai siekiant surasti įtariamojo rankų pėdsakus ant daiktų, kuriuose buvo įpakuotos ar paslėptos narkotinės ar psichotropinės medžiagos.

4. *Kompleksinė*³⁰⁶ – esant būtinumui vienu metu paskiriama užduotis iš karto dviem specialistams. Pavyzdžiui, cheminė daktiloskopinė. Tyrėjo nurodymu iš pradžių atliekama cheminė (arba atvirkščiai – pirma daktiloskopinė), paskui cheminių tyrimų specialistas iš karto perduoda reikiamus objektus ištirti daktiloskopinių tyrimų specialistui. Paprastai pirmiausia atliekamas cheminis tyrimas, nes svarbiausia patikrinti, ar aptiktoje medžiagoje yra narkotinių ar psichotropinių medžiagų. Jeigu medžiagoje nebus aptinkama narkotinių ar psichotropinių medžiagų, daktiloskopinis tyrimas netenka prasmės ir neturi būti atliekamas. Užduotys kompleksiniam tyrimui specialistams turi būti skiriamos tuose ikiteisminiuose tyrimuose, kuriuose neaiškus paimtų objektų (galbūt narkotinių ar psichotropinių medžiagų) savininkas. Pavyzdžiui, nusikaltimo vietoje sulaikyti du ir daugiau asmenų, vienas iš kurių spėjo išmesti paketą su įtartinomis medžiagomis, o pas sulaikytuosius asmens kratos metu nerandama jokių įtartinų medžiagų. Jeigu policijos pareigūnai ar kiti liudytojai nematė, kas iš sulaikytų asmenų išmetė įtartiną paketą, rekomenduotina specialistui skirti užduotis atlikti kompleksinį tyrimą ir tikrinti visus sulaikytus asmenis. Vieno iš sulaikytų asmenų prisipažinimas išmetus nusikaltimo įkalčius neturi būti laikomas pagrindu neskirti užduoties kompleksiniam tyrimui, nes tolesnio tyrimo metu įtariamasis visada gali pakeisti parodymus.

Be to, tobulėjant narkotinių ir psichotropinių medžiagų gamybos technologijoms, atsirandant vis naujoms draudžiamų medžiagų rūšims, sudėtingėjant nusikalstamų veikų darymo mechanizmams, tyrėjo ir specialisto glaudus bendradarbiavimas laikytinas būtina sąlyga, užtikrinančia veiksmingą ir kokybišką nusikalstamų veikų tyrimą.

Ikiteisminio tyrimo tyrėjo (prokuroro) bendradarbiavimas su specialistu gali būti toks:

- 1) specialisto pagalba atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus ir surandant, fiksuojant, paimant įrodomuosius šaltinius pasitelkus kriminalistinius būdus ir metodus;
- 2) specialisto teikiamos konsultacijos tyrimo veiksmų ar procesinių prievartos priemonių eigos metu;

³⁰⁶ Ищенко, Е. П.; Топорков, А. А., *supra* note 119, p. 671.

- 3) specialisto teikiamos konsultacijos planuojant tyrimo veiksmus ar procesinių prievartos priemonių atlikimą, vertinant jo rezultatus, jei tam reikalingos specialisto turimos specialios žinios;
- 4) tyrėjui (prokurorui) suteikiama specialisto pagalba išankstinio įrodomųjų šaltinių vertinimo procese;
- 5) specialisto dalyvavimas tyrimo eigos planavimo metu, versijų iškėlimo metu siekiant tikslingai, veiksmingai panaudoti kriminalinės technikos būdus bei metodus, skirtus nusikalstamai veikai tirti, atskleisti;
- 6) specialisto įtraukimas į ikiteisminio tyrimo grupės sudėtį.

Apklausa. Šiose nusikalstamose veikose esantys liudytojai skirstomi į dvi grupes:

- 1) **tiesioginius.** Įtariamojo sulaikymo su įkalčiais liudytojus; liudytojus narkomanus; asmenis, galinčius patvirtinti (mačiusius) neteisėtos narkotinių medžiagų apyvartos faktus;
- 2) **netiesioginius.** Įtariamųjų giminės, pažįstami, kaimynai; asmenys, netiesiogiai dalyvavę neteisėtoje narkotinių ar psichotropinių medžiagų apyvartoje, tačiau turintys faktinių duomenų apie atskiras tiriamo įvykio aplinkybes³⁰⁷.

Įtariamojo apklausa šios kategorijos bylose yra sudėtinga, tačiau savita, kuriai įtaką daro tam tikri veiksniai: 1) įtariamojo socialinė padėtis; 2) laiko tarpas, praėjęs nuo asmens sulaikymo ir apklausos; 3) tyrėjų profesionalumas, darbo įgūdžiai ir patirtis; 4) susiklosčiusios ikiteisminio tyrimo situacijos.

Apklausiant įtariamąjį nekonflikcinėje situacijoje įtariamasis dažniausiai prisipažįsta kaltas ir savo noru sutinka duoti parodymus apie narkotinės ar psichotropinės medžiagos įgijimo ir platinimo aplinkybes bei jos įgijimo tikslą. Svarbiausia įtariamojo laisvąjį pasakojimą nukreipti reikiama vaga laikantis chronologinio, loginio bei taktinio nuoseklumo taisyklių. Įtariamojo apklausa konflikcinėje situacijoje, kai įtariamasis nenori atsakinėti į tam tikrus klausimus arba kai įtariamasis duoda žinomai melagingus parodymus. Įtariamieji paprastai nelinkę atvyrauti su tyrėjais: baimė būti nubaustam kitų įtariamųjų už policijai suteiktą informaci-

³⁰⁷ Latauskienė, E., *supra* note 264, p. 158

ją; policijos naudojama prievarta sulaikymo metu, nemaloni apklausos atmosfera, nulemta baudžiamosios atsakomybės (laisvės atėmimo, arešto) grėsmės už neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, siekis atkeršyti už sulaikymą ir kitos aplinkybės įtariamąjį nuteikia priešiška tyrejo atžvilgiu³⁰⁸. Tačiau įtariamasis, sulaikytas su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, yra labai vertingas informacijos šaltinis: jis pažįsta narkotinių ar psichotropinių medžiagų prekeivius (gali apibūdinti prekeivio išorės požymius, nurodyti vardą ar pavardę, telefono numerį, gyvenamąją vietą ir kt.), žino prekeivio turimų narkotinių ar psichotropinių medžiagų rūšis, kainą, kokybę, galbūt net turimą kiekį. Be to, pirminiame tyrimo etape tyrėjas ne visada disponuoja pakankamu įkalčių kiekiu, leidžiančiu nustatyti nusikalstamos veikos sudėtį ir kaltą asmenį. Pavyzdžiui, iš karto po sulaikymo gali būti neaišku, kuris iš dviejų sulaikytųjų yra ant žemės aptiktos narkotinės ar psichotropinės medžiagos savininkas, todėl pirminiame tyrimo etape labai svarbu gauti teisingą informaciją iš paties įtariamojo.

Parodymų patikrinimas vietoje leidžia nusikalstamų veikų tyrėjams patiems įsitikinti nusikalstamos veikos buvimu objektyviojoje aplinkoje, kurią supa įvairūs objektai, reiškiniai, garsai ir pan. Atliekant tyrimo veiksmus, galima patikrinti atskirus nusikalstamus veiksmus (pvz., augalų, turinčių narkotinių savybių, auginimą, rinkimą, gaminimą, laikymą ir pan.). Tokio tyrimo veiksmo, kaip parodymų patikrinimas vietoje metu, galima įsitikinti, ar asmuo galėjo pats gaminti narkotines ar psichotropines medžiagas, jas užmaskuoti transporto priemonėje ir pan. Galima įvertinti įtariamojo asmens subjektyvius elementus: motyvą, tikslą. Šie parodymų tikrinimo veiksmai leidžia nusikalstamų veikų tyrėjams nustatyti įvairias sąlygas ir aplinkybes, kurios daro įtaką atliekant ir slepiant šias nusikalstamas veikas.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kas yra nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis bei jų pirmtakais (prekursoriais), kriminalistinė charakteristika ir jos reikšmė ikiteisminiame tyrime, kokia jos struktūra?

³⁰⁸ Swanson, Ch. R.; Chamelin, N. C.; Territo, L. *Criminal investigation*. Eighth edition. Boston, 2003, p. 698.

2. Kaip pradedamas šios rūšies nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas?
3. Koks yra šios rūšies nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo organizavimo procesas ir pagrindiniai jo elementai?
4. Kokie yra pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai atsižvelgiant į susiklosčiusią ikiteisminio tyrimo situaciją?
5. Kokios yra taikomos specialių žinių panaudojimo formos tiriant šios rūšies nusikalstamas veikas?
6. Kokie yra procesinių prievartos priemonių, atliekamų tiriant šios rūšies nusikalstamas veikas, taktiniai ir kiti metodiniai ypatumai?
7. Kokios yra kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų ar procesinių prievartos priemonių taktinės ir metodinės atlikimo rekomendacijos?

Rekomenduojama literatūra:

1. Burda, R.; Kuklianskis, S. *Apklausa ikiteisminio tyrimo metu (taktikos teorija ir praktika)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
2. Chatterton, M. *Perfomance Indicators for Local Anti-Drugs Strategies: a preliminary analysis*. Crime Detection and prevention series. Home office. London, 1995.
3. Goda, G. Agento provokatoriaus veikla ir žmogaus teisė į sąžiningą procesą. *Teisė*. 2000, 37.
4. Gruodytė, E. *Narkotikai ir baudžiamoji atsakomybė*. Monografija. Vilnius, 2004.
5. Latauskienė, E. *Nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, ikiteisminio tyrimo metodikų koncepcija: teorinis modelis ir kriminalistinės galimybės*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S) LTU. Vilnius, 2004.
6. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 37 „Dėl teismų praktikos nagrinėjant psichotropinių ar narkotinių medžiagų grobimo, neteisėto šių medžiagų ir jų pirmos kategorijos pirmtakų (prekursorių) gaminimo, įsigijimo, laikymo, gabenimo, siuntimo, pardavimo ar kitokio platinimo baudžiamąsias bylas (LR BK 232, 232, 232, 232 str.)“. *Teismų praktika*. Vilnius, 2002, 17.
7. Malevski, H. *Ivykio vietos apžiūra*. Vilnius: LTU, 1999.
8. Swanson, Ch. R.; Chamelin, N. C.; Territo, L. *Criminal investigation*. Eighth edition. Boston, 2003.
9. Ищенко, Е. П.; Топорков, А. А. *Криминалистика*. Учебник. Москва, 2006.

16 SKYRIUS

VAGYSČIŲ TYRIMO METODIKA

16.1. Vagysčių kriminalistinė charakteristika

Vagystės yra vienos iš dažniausiai padaromų nusikalstamų veikų. Turto grobstymas yra skaudus ir atskiram asmeniui, tai atsiliepia ir bendrai šalies ekonomikai, stabdo jos vystymąsi, todėl visose išsivysčiusiose pasaulio valstybėse kova su svetimo turto grobimais, neatsižvelgiant į jų padarymo būdą, yra viena iš aktualiausių problemų. Turtiniai nusikaltimai nuolat sudarė žymią visų registruojamų nusikaltimų dalį, o ypač vagysčių daugėjimo tempas itin ženklus.

Sėkmingo vagysčių atskleidimo ir greito kaltų asmenų nustatymo pagrindas yra pagrįstai ir laiku pradedamas ikiteisminis tyrimas, greitai ir gerai atliekami pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai bei skubi kaltų asmenų paieška. Svarbiausias momentas pradėti ikiteisminį tyrimą dėl vagystės – tai aplinkybės, nurodančios konkrečius padarytos nusikalstamos veikos faktus. Tam, pvz., užtenka nustatyti, kad yra įsibrovimo į gyvenamąją patalpą požymių – pažeista įprastinė buto tvarka, dingęs buto šeimininkams priklausantis turtas ir t. t. Kai kuriais atvejais, kai iškyla abejonių pradėti tyrimą, nustatoma, kas yra nukentėjęs asmuo, t. y. jo charakteristika, ar nesusidurta su inscenuota vagyste (draudimo bendrovių duomenimis, pastaruoju metu jau yra užfiksuojama melagingų pranešimų iš asmenų apie jiems priklausantį pagrobtą turtą norint pasipelnyti iš draudimo bendrovės), ir kitos aplinkybės.

Mokslinėje literatūroje galime rasti įvairių vagysčių kriminalistinės charakteristikos struktūros modelių. Štai R. S. Šuruchovas siūlo tokią vagysčių kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos struktūrą:

- „1. Duomenys apie pasirengimą vykdyti vagystes.
2. Duomenys apie nusikaltimo padarymo ir slėpimo būdus.
3. Duomenys apie nusikalstamo kėsinosi pėdsakus, vietą, laiką ir objektą.
4. Duomenys apie pagrobto turto realizavimo vietas.

5. Duomenys apie nusikaltimą padariusio asmens savybes ir kt.³⁰⁹

Žinoma, galimi ir kiti vagysčių kriminalistinės charakteristikos struktūriniai modeliai, tačiau analizuodami vagysčių nusikaltimų kriminalistinę charakteristiką, remsimės naujausioje mokslinėje literatūroje (dr. Snieguolės Matulienės ir kitų) išdėstytu požiūriu į kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos struktūrą, t. y. taikysime keturių elementų struktūrą.

Nusikaltimo būdas. Nusikaltimo būdą sudaro trys struktūriniai elementai (pasirengimas, nusikaltimo darymas ir slėpimas), kurie tarpusavyje susiję erdvės, laiko, vietos ir priežasties santykiu. Vagystės gali būti vykdomos tiek rengiantis jas daryti, tiek be išankstinio pasirengimo. Mokslinėje literatūroje pagal rengimosi daryti nusikaltimą kriterijų nurodomi būtent šie būdai³¹⁰.

R. S. Šuruchovo³¹¹ teigimu, pasirengimą vagystei sudaro šie etapai:

- „ 1. Bendrininkų pasirinkimas.
2. Duomenų apie nusikalstamo kėsಿನimosi objektus (namą, butą, va-sarnamį) surinkimas.
3. Techninių priemonių (radijo aparatūros, instrumentų rinkinių, laužtuvų, specialios įrangos pasigaminimas ir kt.) įsigijimas, trans-porto priemonių susiradimas.
4. Slėpimo (saugojimo) vietų ir realizavimo kanalų, taip pat asmenų, kuriems reikalingas pavogtas turtas, paieška. Vagys parengia do-kumentus, kuriuos pasitelkus sukuriamos teisinės pagrobtų daiktų legalizavimo prielaidos“.

Vagystės gali būti įvykdytos slapta ir atvirai. Toks jų klasifikavimas yra svarbus kriminalistinėje vagysčių profilaktikoje.

Asmuo, padaręs nusikaltimą. Prieš pradėdant atskleisti šio krimina-listinės nusikaltimų charakteristikos elemento turinį būtina pažymėti, kad nusikaltimo subjekto sąvoka yra siauresnė nei asmens, padariusio nusi-kaltimą. Nusikaltimo subjektas – fizinis (dabar ir juridinis), pakaltinamas, sulaukęs atitinkamo amžiaus asmuo. Įtariamajam, kriminalistinės nusi-

³⁰⁹ Шурухов, Р. С. *Раследование краж*. Москва: Юристъ, 1999, с. 21.

³¹⁰ *Ibid.*, p. 15.

³¹¹ *Ibid.*, p. 16.

kaltimų charakteristikos elementui, baudžiamosios teisės apribojimai, taikomi nusikaltimo subjektui, negalioja. Kriminalistiniu požiūriu svarbu, kas tas asmuo, padaręs nusikalstamą veiką. Kriminologija, nagrinėdama nusikaltėlio asmenybę, žiūri į jį socialiniu aspektu. Kriminalistikai, nagrinėjančiai įtariamojo asmenybę, svarbu atsižvelgiant į jo fizines, dvasines bei kitas savybes atskleisti sugebėjimą padaryti nusikaltimą. Daug dėmesio nepilnamečio nusikaltėlio asmenybės ypatumams savo darbuose skyrė Rusijos mokslininkė Ilona Makarenko³¹².

Svarbią kriminalistinę reikšmę turi asmens, padariusio nusikaltimą, amžius, kuris parodo žmogaus fizinį pajėgumą, jo galimybes, taip pat jo poreikius ir interesus, tam tikrą požiūrį į vertybes, tikslus bei norus. Keičiantis amžiui, savaime aišku, keičiasi ir pati asmenybė: keičiasi jo socialinė pozicija, įpročiai, veiksmų motyvacija, reakcija į susidariusias konfliktines situacijas. Visa tai determinuoja žmogaus elgesį³¹³. Tokią nusikalstamą veiką įvykdžiusio asmens baudžiamosios atsakomybės ypatumai numatyti Lietuvos Respublikos BK 13 straipsnyje³¹⁴:

„13 straipsnis. Amžius, nuo kurio asmuo atsako pagal baudžiamuosius įstatymus

1. Pagal šį kodeksą atsako asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamąjo nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o šio straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais – keturiolika metų.

2. Asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamąjo nusižengimo padarymo buvo suėję keturiolika metų, atsako už nužudymą (129 straipsnis), sunkų sveikatos sutrikdymą (135 straipsnis), išžaginimą (149 straipsnis), seksualinį prievartavimą (150 straipsnis), *vagystę* (178 straipsnis), plėšimą (180 straipsnis), turto prievartavimą (181 straipsnis), turto sunaikinimą ar sugadinimą (187 straipsnio 2 dalis), šaunamojo ginklo, šaudmenų, sprogmenų ar sprogstančių medžiagų pagrobimą (254 straipsnis), narkotinių ar psichotropinių medžiagų pagrobimą (263 straipsnis), transporto

³¹² Plačiau skaitykite: Макаренко, И. А. Учение о личности несовершеннолетнего обвиняемого в системе криминалистики. Южно-Уральские криминалистические чтения. Вып.12. Уфа, 2004, с. 102-109.

³¹³ Matulienė, S., *supra* note 261, p. 98.

³¹⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Oficialus dokumento tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 2007 m. lapkričio 15 d. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111555?>.

priemonių ar kelių, juose esančių įrenginių sugadinimą (280 straipsnio 2 dalis).“

Asmenys, darantys vagystes iš butų, dažniausiai yra jauni, jų tikslas dažniausiai būna noras greitai praturtėti. Įdomu tai, jog dažniausiai vagystes iš gyvenamųjų patalpų daro asmenų grupės, kurios būna pasiskirsčiusios vaidmenimis ir įtakos sritimis.

Kalbant apie vagysčių iš butų nusikaltėlių asmenybių charakteristiką reikėtų pasakyti, kad jiems būdingi nusikalstamą veiką sunkinančių aplinkybių bruožai, ypač nusikalstama patirtis, pusę vagysčių iš butų atvejų padarė asmenys, anksčiau jau teisti už nusikalstamas veikas. Tokie nusikaltėlio charakteristikos požymiai padeda tyrėjui nustatyti galimų įtariamųjų grupę ir teisingai kvalifikuoti nusikalstamą veiką.

Iš nepilnamečių daugiausia vagysčių įvykdo 13–17 metų vaikai, tačiau ne visi jie patraukiami baudžiamojai atsakomybėn. O tai itin opi problema, nes linkę nusikalsti nepilnamečiai, suvokdami, kad jų rimtai nebus, nusikalsta ir vėl.

Nusikaltimo pasikėsinimo dalykas. Pasikėsinimo dalykas, anot S. Matulienės, yra materialinė teisinio gėrio išraiška realiame pasaulyje. Vagystėse pasikėsinimo dalyką sąlygiškai galima suskirstyti į keturias grupes:

- pinigai;
- pagal savo apimtį nedideli daiktai (juvelyriniai dirbiniai, laikrodžiai ir pan.);
- pagal savo apimtį dideli daiktai (vaizdo ir garso technika, baldai, drabužiai ir kt.);
- maisto produktai.

Atliekant tyrimą taip pat yra labai svarbūs nukentėjusio asmens požymiai, t. y. amžius, ryšys su nusikalstamą veiką įvykdžiusiu asmeniu ir kt.

Pavyzdžiui, vagysčių iš butų pasikėsinimo dalykas pasižymi įvairove. Įsilaužę į gyvenamąją patalpą, nusikaltėliai neretai pasisavina visas vertybes, kiek tik pajėgia. Dažniausiai pasisavinami pinigai, įvairūs brangūs daiktai ir kitos vertybės. Šiek tiek rečiau nusikaltėlių grobiu tampa drabužiai, maisto produktai ir kt. Ir nusikaltimo subjekto, ir nusikaltimo objekto tyrimo metu nustatyti požymiai padeda įgyvendinti prevencijos priemones, padedančias apsisaugoti nuo tokių nusikaltimų. Be to, tyrimo

metu nustatyti pasikėsinimo objekto požymiai padeda nustatyti rizikas dėl daiktų vagystės draudimo ir profilaktikos.

Nusikaltimo situacija. Rusijos kriminalistas A. N. Vasiljevas³¹⁵ nurodo, kad „nusikaltimo situacijos struktūrą sudaro grupė veiksmų, apibūdinančių susidariusią nusikaltimo situaciją“. Prie šių veiksmų jie priskyrė: vietas, laiko, meteorologines sąlygas bei gamybinius, daiktinius, elgesio, fizikinius-cheminius ir kitus objektyvios realybės veiksmus.

Kalbant apie įvykdytų vagysčių vietą galima pastebėti tendenciją šiuos nusikaltimus vykdyti atviroje vietoje, t. y. gatvėje, kieme ir įsibraunant į patalpas. Atvirose vietose dažniausiai būna: transporto priemonių ir jų detalių vagystės, mobiliųjų telefonų vagystės, rankinių bei piniginių vagystės, namų apyvokos daiktų vagystės. Tokias vagystes kai kada paskatina įvairių daiktų savininkų nerūpestingumas.

Konkrečią situaciją gali sudaryti aplinkybės, padedančios padaryti nusikaltimą, trukdančios atlikti nusikaltimą arba neutralios aplinkybės. Baudžiamųjų bylų analizės pagrindu galima įvardyti aplinkybes, lengvinančias padaryti nusikaltimus:

- 1) transporto priemonėje, bute ar garaže nebuvo įrengtos signalizacijos, šarvuotų durų ar kitos apsaugos priemonės;
- 2) savininkų nerūpestingumas;
- 3) „lengvai“ pasiekimas turtas;
- 4) nepilnamečių nukentėjusiųjų demonstravimas savo turimų brangių daiktų;
- 5) savininko (nukentėjusiojo) šeimos narių aplaidumas.

Kitas, ne mažiau svarbus aspektas, turintis įtakos vagysčių iš butų tyrimo metodikos ypatumams, yra vagysčių iš butų aplinkybių charakteristika. Nusikalstamos veikos padarymo laikas – taip pat svarbus ir šių nusikalstamų veikų tyrimą bei prevenciją veikiantis aspektas. Vagystės iš butų dažniausiai padaromos pirmojoje dienos pusėje – nuo 10 valandos ryto iki pietų, kai gyvenamosiose vietose nėra žmonių (jie tokiu metu būna darbe, mokymo įstaigoje ir kt.). Siekiant tokiu laiku apsaugoti nuo vagysčių butų tikslinga palikti bute įrengtą signalizaciją, vertingus daiktus laikyti seife arba apskritai nelaikyti jų namuose. Tačiau, kaip matysime iš

³¹⁵ Яблоков, Н. П. *Криминалистика*. Москва: изд-во Моск. ун-та, 2009, с. 114.

tolesnių tyrimo rezultatų, tokios apsaugos priemonės nėra visada pakankamos, todėl svarbus ir sustiprintas policijos patrulių budėjimas, ir kitos papildomos apsaugos priemonės.

Ne mažiau svarbi informacija – aplinkybių, lengvinančių įvykdyti vagystę, nustatymas, o tai nemažai veikia ne tik vagysčių tyrimą, bet ir šių nusikalstamų veikų prevenciją.

16.2. Vagysčių tyrimo ypatumai

Nustačius, kad yra visos padarytą nusikaltimą liudijančios aplinkybės, pradedamas ikiteisminis tyrimas. Dėl Lietuvos Respublikos BK 178 straipsnio 1 ir 4 dalies ikiteisminis tyrimas atliekamas tik tuo atveju, kai yra nukentėjusio asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, ar prokuroro reikalavimas. Tačiau ikiteisminis tyrimas, jeigu jis pradedamas dėl įsibrovimo į gyvenamąją patalpą, t. y. pagal Lietuvos Respublikos BK 178 str. 2 d.³¹⁶, turi būti pradedamas pagal faktą. Lietuvos Respublikos BK 178 straipsnio 2 dalyje numatyti vagystę kvalifikuojantys požymiai daro veiką pavojingesnę, todėl, esant bent vienam iš jų, net ir pagrobus nedidelės vertės turtą, veika kvalifikuojama pagal Lietuvos Respublikos BK 178 str. 2 dalį. Šio straipsnio dalį kvalifikuojantis požymis yra įsibrovimas į patalpą, saugyklą ar saugomą teritoriją. Įsibrovimas – tai slaptas arba atviras neteisėtas patekimas į patalpą, saugyklą ar saugomą teritoriją. Gali būti įsibraunama įveikiant kliūtis (pvz., išlaužiant duris, išjungiant signalizaciją) arba patenkant be kliūčių (pvz., kai objektai palikti be apsaugos ar neužrakinti)³¹⁷.

Daugelio nusikaltimų, taip pat ir vagysčių tyrimo problemos ryškiai atsispindi tokiuose reikšminguose ir sudėtinguose ikiteisminio tyrimo veiksmuose kaip įvykio vietos apžiūra, liudytojų, nukentėjusio ir įtariamojo apklausa, akistata, parodymas atpažinti, parodymų patikrinimas vietoje ir kiti ikiteisminio tyrimo veiksmai.

Dažniausiai atliekami šie pirminiai tyrimo veiksmai: liudytojų apklausa, įvykio vietos apžiūra ir lyginamojo tyrimo pavyzdžių paėmimas.

³¹⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *supra* note, 293.

³¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2005 m. birželio 23d. nutarimas Nr. 52 „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“ [žiūrėta 2012-12-28]. <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbiuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=29259>.

Vagysčių iš butų tyrimas pasižymi tam tikra specifika. Visuma sąlygų, kuriomis šiuo metu atliekamas minėtų nusikaltimų tyrimas, sudaro tyrimo situaciją. Pats informatyviausias nusikaltimą padariusio asmens elementas tyrimo situacijoje yra vagystės padarymo aplinkybės ir sąlygos. Pagrindinė šios situacijos grandis yra vagystės padarymo vieta.

Vagysčių iš butų įvykdymo problemoms reikia skirti daugiau dėmesio. Nusikaltimų tyrimo praktika rodo, kad padaryto nusikaltimo vieta ir aplinka turi esminį poveikį nusikaltimo padarymo mechanizmui bei būdams. Naujų vagystės būdų bei priemonių naudojimas kovą su vagystėmis iš butų daro vis sunkesnę, todėl dar didesnė reikšmė turi būti suteikiama kruopščiai įvykio vietos apžiūrai, įsilaužimo įrankių bei jų pėdsakų kriminalistiniam tyrimui, specialių žinių panaudojimui, organizacinių klausimų sprendimui.

Pagrindinė vagysčių iš butų tyrimo problema – tai menkas šių nusikaltamų veikų ištyrimas. Šią problemą lemia įvairūs veiksniai, tokie kaip menkas ikiteisminio tyrimo įstaigų finansavimas, žemas šias nusikaltamas veikas tiriančių pareigūnų mokslinių žinių lygis bei nepakankama jų motyvacija, kadru trūkumas ir pan. Kitos problemos yra valstybės (teisėsaugos institucijų) nesugebėjimas greitai prisitaikyti prie kintančių gyvenimo sąlygų; įstatymų, reglamentuojančių ikiteisminio tyrimo procesą, kaita ir jų netobulumas; menkas teisėsaugos institucijų aprūpinimas kriminalistine technika ir jos teikiamų galimybių neišnaudojimas; kvalifikuotų darbuotojų trūkumas ir didelis darbo krūvis.

Vagystės iš butų yra labai paplitusios visos Lietuvos mastu. Siekiant sėkmingai išaiškinti padarytą nusikalstamą veiką, jos padarymo aplinkybes, nustatyti kaltą asmenį ir įrodyti jo kaltumą arba nekaltumą, labai svarbu tinkamai rinkti daiktus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir tyrimo procesui, tačiau būtent čia susiduriama su daugybe problemų, kurios metų metus gvildenamos, siūloma, kaip pagerinti padėtį, tačiau ji nesikeičia.

Pirmiausia iškyla tokia problema kaip nepakankamas teisėsaugos institucijų bendradarbiavimas, menkas suinteresuotumas atskleisti vagystes. Labai svarbios yra darbo policijos komisariatuose organizavimo problemos, didelis kriminalinės policijos darbuotojų užimtumas. Kiekvienas kriminalinės policijos darbuotojas turi 3–4 kartus per mėnesį budėti operatyvinėje grupėje, vadinasi, jis turi dirbti naktį – tada jam iš karto suteikia-

ma poilsio diena, arba dieną, darbo metu. Pavyzdžiui, komisariatų tyrėjai, tiriantys vagystes, turi apie 50 ikiteisminio tyrimo medžiagų, todėl gana sunku vienu metu užtikrinti sėkmingą ir kruopštų jų ištyrimą. Pirmiausia iškyla netinkamai sukurtos kadrų sistemos problema, kai visi kriminalinės policijos darbuotojai, t. y. buvę kvotėjai, tardytojai ir operatyvinių darbų atliekantys pareigūnai, tapo tyrėjais. Čia išaiškėja esminis tyrėjo, atliekančio ikiteisminį tyrimą, ir tyrėjo, atliekančio operatyvinių darbų, skirtumas.

Ši problema labai sena, tačiau apie ją vengiama kalbėti, nes yra susiklosčiusi nuomonė, kad šiuo požiūriu nebus priimtas palankus sprendimas, daugybe įstatymų ir jų įgyvendinamųjų aktų, reglamentuojančių ikiteisminį tyrimą, tai buvo pakeista. Visuomenė yra susidariusi neigiamą nuomonę apie bylų ištyrimą, todėl čia ir pasireiškia latentiškas, kai manoma, kad vis tiek tyrėjas neištirs bylos, nebus rastas kaltininkas ir pasisavintas turtas, todėl nukentėjusieji dažnai net nesikreipia į teisėsaugos institucijas. Kyla klausimas, ką gali tyrėjas pasakyti nukentėjusiajam apie bylos tyrimą, jeigu sunkiai prisimena, kokias bylas ir pagal kokius nusikaltimus jis tiria, nes jų yra akivaizdžiai per daug ir neįmanoma fiziškai aprėpti. Susidarius tokioms darbo sąlygoms, teisėsaugos pareigūnų, dirbančių policijoje, skaičius pastebimai mažėja, nes kyla baimė dėl atsakomybės, kai dėl per didelio bylų skaičiaus nebus atlikti būtinausi ikiteisminio tyrimo veiksmai, galimos šiurkščios klaidos procese, bus nesilaikoma bylų terminų, o tai gresia tarnybiniais patikrinimais ir atsakomybe dėl galbūt neteisėtų veiksmų su proceso dalyviais, todėl vis labiau stokojama policijos pareigūnų, daug kas nenori dirbti tokio itin atsakingo ir sunkaus darbo. Beje, užkraunama atsakomybė nėra adekvati mokamam atlyginimui ir suteikiamoms socialinėms garantijoms.

Viena pagrindinių turinčių įtakos ikiteisminiam tyrimui problemų, kurias nurodo apklausti pareigūnai, yra ilgai trunkanti nustatytų įtariamųjų paieška ir objektų tyrimai, kai teikiamos specialistų išvados ir ekspertizų aktai; sudėtingus ir didelės apimties ikiteisminius tyrimus atlieka ne itin kvalifikuoti tyrėjai. Jiems trūksta teisinių žinių ir praktinio darbo įgūdžių, todėl prokuroras, organizuodamas ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaudamas, turi raštu nurodyti, kaip atlikti net ir paprasčiausius tyrimo veiksmus. Policijos ikiteisminio tyrimo pareigūnai nesuinteresuoti greitai iširti bylą, nes ir taip didelis darbo krūvis nuolat didėja. Policijos vadovų

įtaka tyrėjų darbui yra per maža, dažnai vadovai visiškai nusišalina nuo atsakomybės už ikiteisminio tyrimo sėkmę; dėl ikiteisminio tyrimo įstai-gų vadovų požiūrio į bendradarbiavimą tiriant nusikaltimus priklauso ir reagavimo į pranešimą operatyvumas.

Gana daug trūkumų pastebima atliekant pirminius vagysčių iš butų tyrimo veiksmus. Be darbe iškeltų įvykio vietos apžiūros bei tyrimo trū-kumų, ne mažiau trūkumų turi ir nukentėjusiųjų, liudytojų, įtariamųjų apklausos. Praktikoje beveik neišnaudojamos eksperimento galimybės.

Didelę reikšmę nusikaltimui atskleisti turi tyrimo planavimas ir ver-sijų iškėlimas. Nors versijų yra daug ir įvairių, tyrėjai dažniausiai remiasi tik asmenine savo praktika, iškelia tik tas versijas, kurios dažniausiai pa-sitaikė jų darbe.

Tiriant vagystes iš butų reikėtų įvertinti tokius tipinius ir specifinius veiksmus kaip gyvenvietė ar mikrorajonas ir jo ypatybės (gyventojų tan-kumas, ryšys, keliai, gretimi pastatai); galimi atvykimo į vagystės vietą keliai; galimo išvykimo iš jos keliai; įsibrovimo į patalpą kelias; patalpos (buto, namo) vietos, kuriose turi būti apžiūrimi ne tik kambariai, laipti-nės, bet ir ūkinės patalpos; vietos, iš kurių pagrobtos vertybės; teritorija, kurioje nusikaltėlis buvo po vagystės ir jo pasišalinimo kelias. Visos šios vietos turi būti apžiūrimos itin kruopščiai, nes būtent čia pirmiausia gali-ma aptikti įtariamojo ir jo veiklos pėdsakų.

Viena iš kovos su nusikalstamumu kryptių yra šiuolaikinių mokslo, mokslinių techninių laimėjimų taikymas praktinėje teisėsaugos institucijų veikloje, aiškinant ir tiriant nusikaltimus. Tačiau pabrėžtina, kad tai tik viena iš kovos kryptių, nes, mūsų manymu, atliekant įvykio vietos apžiū-rą, negalima aklai pasikliauti tiktai techninėmis priemonėmis. Neatmesti-nas ir prokurorų, ikiteisminio tyrimo tyrėjų išsilavinimas, kompetencija, atsakomybė, profesionalumas, darbo organizavimas. Nuo ikiteisminio ty-rimo pareigūno išsilavinimo, profesionalumo priklauso tolesnio tyrimo sėkmė. Nederėtų pamiršti ir finansavimo, be kurio nebūtų įmanoma nau-dotis naujausiomis techninėmis priemonėmis.

Daugelio nusikaltimų, taip pat ir vagysčių įsibraunant į gyvenamą-ją patalpą tyrimo problemos sutelktai atsispindi tokiuose reikšminguose ir sudėtinguose pirminiuose ikiteisminio tyrimo veiksmuose kaip įvykio

vietos apžiūra ir įvykio vietos tyrimas. Šių veiksmų efektyvumas, profesionalumas bei rezultatyvumas turi įtakos ne tik vagysčių išaiškinamumo lygiui, bet ir tolesnei vagysčių tyrimo kryptiai. Todėl viena iš prioritetinių nusikaltimo tyrimo krypčių turi būti skiriama įvykio vietos apžiūrai ir tyrimui, nes atliekant šiuos ikiteisminio tyrimo veiksmus surenkama dauguma nusikalstamos veikos pėdsakų, daiktų, objektų.

Reikšmingiausiu ikiteisminio tyrimo veiksmu, tiriant vagystes, pripažinta įvykio vietos apžiūra. Įvykio vietos apžiūros problemas tyrinėjo daugelis žinomų kriminalistų. Vienas pirmųjų, nagrinėjusių įvykio vietos apžiūros problemas ir pateikusių tam tikras šio tyrimo veiksmo atlikimo taisykles, buvo austrų mokslininkas Hansas Grosas³¹⁸. Pokario Lietuvoje įvykio vietos apžiūros problematiką nagrinėjo J. Blieka, P. Danisevičius, E. Palskys, P. Prįjalgauskas, J. Dagys, S. Kraujelis, H. Malevski ir kiti mokslininkai.

Vokiečių kriminalistas R. Ackermanas³¹⁹ įvykio vietas skirsto į stacionariąsias ir mobiliąsias. Prie mobiliųjų įvykio vietų priskiriami nusikaltimai, padaryti automobiliuose, lėktuvuose, atrakintose ir užrakintose transporto priemonėse, stovinčiose gatvėse. Savaiame aišku, kad apžiūra tokiose įvykio vietose turi tam tikrų ypatumų. Jei nusikaltimas įvykdytas viešajame transporte, būtina kuo greičiau apžiūrėti įvykio vietą, nes dažnai pėdsakai ir kiti objektai, galintys būti daiktiniais įrodymais, yra sunaikinami. Tokiame transporte apžiūrą sunkina pėdsakų paieška ant langų, durų bei jų rėmų ir pan. Dar sunkiau yra tada, kai pagrobti daiktai ir kiti objektai išmėtami iš važiuojančios transporto priemonės. Įvykio vietos apžiūra yra itin svarbus pirminis tyrimo veiksmas, nuo kurio neginčijamai priklauso ne tik visas nusikaltimų tyrimo procesas, bet ir baudžiamosios bylos baigtis.

Struktūriškai skiriami trys pagrindiniai įvykio vietos apžiūros etapai, o šie savo ruožtu skirstomi į stadijas. Tai: 1) pasirengimo (pasirengimo stadijos iki išvykstant į įvykio vietą ir atvykus); 2) pagrindinis (apžvalginė, statinė ir dinaminė apžiūros stadijos); 3) baigiamasis (jutiminio pažinimo, loginės ir instrumentinės). Atliekant paieškos ir įvirtinamąsias funkcijas skiriamos ir apžiūros fiksacijos, apžiūros įvertinimo stadijos.

³¹⁸ Гросс, Г. *Руководство для судебных следователей как система криминалистики*. Москва: ЛексЭст, 2002, с. 162.

³¹⁹ Ackermann, R. *Mobile oder rollende Tatorte*. Unabhangige Zeitschrift für die kriminalistische Wissenschaft und Praxis. *Kriminalistik*. 2001, 6: 414.

Nurodomi šie svarbiausi tinkamos įvykio vietos apžiūros momentai:

- susipažinimas su informacija apie įvykį;
- pradinis gautos informacijos analizavimas bandant atsakyti į vadinamuosius septynis „auksinius“ klausimus;
- įvykio vietos apsaugos organizavimas;
- pradinės tipinės versijos iškėlimas;
- bandymas ieškoti analogų retrospektyvoje;
- bendro pobūdžio plano numatymas;
- būtinų tyrimo grupės narių surinkimas;
- būtinos kriminalistinės technikos parengimas;
- pasirūpinimas transporto ir ryšio priemonėmis;
- nedelsiamas išvykimas į įvykio vietą.

Pirmoji – pasirengimo – stadija – tai kriminalistinių techninių, taktinių, organizacinių bei informacinių veiksmų sistema, kurios tikslas – sudaryti palankias sąlygas įvykio vietos apžiūrai ir veiksmingai taikyti kriminalistinius metodus, panaudoti priemones³²⁰.

Pasirengimo stadija prasideda teisėsaugos pareigūnui (dažniausiai – policijos komisariato budėtojui) gavus pranešimą apie įvykį. Gavus tokį pranešimą, iki išvykstant į įvykio vietą, labai svarbu gerai organizuoti tos vietos apsaugą, kad būtų sumažinti galimi neigiami įvykio padariniai.

Prieš išvykdamas į įvykio vietą, atsakingas pareigūnas turi susipažinti su jau turima informacija apie įvykį ir budėtojo veiksmais. Labai svarbu iš anksto pasirūpinti įvykio vietos apsauga, kad vagystės aplinka išliktų nepakitusi. Remiantis pirmine informacija keliamos pirminės versijos, kurios dažniausiai pagrįstos tipinėmis – šioms iškelti labai svarbi kompetentingo pareigūno asmeninė patirtis ir profesionalumas. Šios versijos, nors apytikslės ir preliminarios, turi įtakos planuojant tolesnę įvykio vietos apžiūrą.

Norint tinkamai ir kvalifikuotai organizuoti įvykio vietos apžiūrą, būtina sudaryti apžiūros planą (dažniausiai žodinio pobūdžio), fiksuojantį numatytus būtinus veiksmus, jų eigą, tyrimo grupės dalyvius, reikalingas priemones.

Dar pasitaiko, kad į įvykio vietos apžiūrą vyksta vienas pareigūnas (tai neigiama praktika), nors turėtų vykti kiekviename policijos komisariate

³²⁰ Malevski, H., *supra* note 47, p. 25.

esanti operatyvinė tyrimo grupė. Kaip fakultatyviniai dalyviai gali vykti kinologas, viešosios policijos pareigūnai, įvairūs specialistai, medikai, pirotechnikai ir kt. Kadangi tyrimo grupės sudėtis priklauso nuo nusikaltimo, mūsų atveju – vagystės, masto, ją atitinkamai sudaro 2–5 asmenys.

Remiantis praktine patirtimi galima teigti, kad į įvykio vietą išvykstanti operatyvinė tyrimo grupė dažniausiai sužino tik įvykio vietos adresą ir atvykę bando nustatyti liudytojus apeidami kaimyninius butus. Pasitaiko atveju, kad pareigūnai užmiršta įspėti pranešusius apie vagystę nukentėjusiuosius, kad nieko nelieštų, o šie, pamatę išverstą butą ir norėdami atrodyti tvarkingai, skuba jį susitvarkyti, tad tokios apžiūros rezultatai dažniausiai būna apgailėtini, nes negrąžinamai sunaikinami reikiami pėdsakai.

Kompetentingi pareigūnai, vykdami į įvykio vietą, paprastai turi reikalingą techniką bei priemones. Tai gali būti universaliosios priemonės (tradiciniai unifikuoti įvykio vietos apžiūrų rinkiniai – universalūs lagaminai, kuriuose yra priemonės pėdsakams surasti, įtvirtinti, paimti, įvairūs milteliai rankų pėdsakams ryškinti, šepetėliai, polimerinės juostos, priemonės avalynės pėdsakams fiksuoti, schemas, planams braižyti ir t. t.), taip pat specialiosios priemonės, paimamos tam tikrais atvejais (rinkiniai mikroobjektams, biologinės kilmės pėdsakams, kvapų pėdsakams surasti, įtvirtinti, paimti). Vagysčių išibraunant į gyvenamąsias patalpas atveju naudojamos universaliosios priemonės. Apžvalginėje stadijoje už veiksmus įvykio vietoje atsakingas pareigūnas privalo susipažinti su įvykio vieta ir nustatyti įvykio vietos ribas, susipažįsta su esamais įvykio vietoje objektais (daiktais, pėdsakais), su pačia įvykio vietos situacija ir aplinka. Šioje stadijoje surenkama priminė informacija ir sudaromos prielaidos, ar būtina atlikti įvykio vietos tyrimą, ar užteks tik kvalifikuotos įvykio vietos apžiūros.

Apžvalginė stadija ypatinga tuo, kad joje galutinai nusprendžiami tolesni veiksmai įvykio vietoje – būtent šioje stadijoje galima atsisakyti įvykio vietos tyrimo ir apsiriboti kvalifikuota apžiūra, nors anksčiau buvo nuspręsta elgtis kitaip. Ir atvirkščiai – dar galima nuspręsti daryti tyrimą. Apžvalginėje stadijoje nustatomi pagrindiniai apžiūros uždaviniai ir įvykio vietos tyrimo kryptys, numatoma apžiūros tvarka, stadijos, būdai ir metodai. Taip pat bandoma surasti pagrindinius įvykio vietos „mazgus“ – vietas, kuriose dažniausiai telkiasi pagrindinė pėdsakų visuma. Numato-

ma, nuo ko pradėti apžiūrą, ar nėra galinčių greitai dingti pėdsakų, kitų ikiteisminiam tyrimui svarbių duomenų.

Statinė apžiūros stadija suvokiama kaip įvykio vietos bendras tyrimas, jos požymių užfiksavimas techniniais būdais. Norint užfiksuoti kiekvieno akivaizdaus pėdsako ar kito objekto, galinčio turėti ryšį su tiriamu įvykiu, vaizdą ir bendrą padėtį, būtina daryti situacines nuotraukas, nes vėliau ši įvykio situacija gali pakisti. Šioje stadijoje taip pat braižomos įvykio vietos schemas, daromi juodraštiniai užrašai.

Dinaminė apžiūros stadija – tai natūralus statinės stadijos tęsinys, kai atliekami aktyvūs veiksmai su pėdsakais ir kitais objektais – jie paimami, tiksliai apžiūrimi, išmatuojami, kopijuojami, nustatomos jų charakteristikos ir savybės, procesiškai bei techniškai kriminalistiškai įtvirtinami, taip pat užtikrinama jų apsauga. Šioje stadijoje naudojant mokslines technines priemones atliekama aktyvi pėdsakų, kurie vėliau tiksliai ir išsamiai aprašomi, paieška. Taip pat galimi ir kai kurie nesudėtingi kriminalistiniai eksperimentai stengiantis nustatyti tam tikras įvykio aplinkybes arba patikrinti pirmines versijas. Vėliau apžiūros metu dinaminė ir statinė apžiūros stadijos kartais būna keičiamos, bet pradžioje statinė visada eina prieš dinaminę.

Tiriant vagystes įsibraunant į gyvenamąsias patalpas reikėtų įvertinti tokius tipinius ir specifinius veiksnius kaip: gyvenvietė ar mikrorajonas ir jo ypatybės (gyventojų tankumas, ryšys, keliai, gretimi pastatai ir kt.); galimi atvykimo į vagystės vietą keliai; galimo išvykimo iš jos keliai; įsibrovimo į patalpą kelias; patalpos (buto, namo) vietos, kuriose turi būti apžiūrimi ne tik kambariai, laiptinės bet ir ūkinės patalpos, pastatai – sandėliai, garažai, įvairūs priestatai, pirtys ir kt.; vietos, iš kurių pagrobtos vertybės; teritorija, kurioje nusikaltėlis buvo po vagystės, bei jo pasišalinimo kelias. Visos šios vietos turi būti apžiūrimos itin kruopščiai, nes būtent čia galima visų pirma aptikti įtariamojo ir jo veiklos pėdsakų.

Paprastai skiriami penki apžiūros būdai – nuo centro į periferiją (ekscentrinis) – kai įvykio vieta spiralės principu nuosekliai apžiūrima, einant nuo įvykio vietos centro (kai aiškus nusikaltimo centras) į išorę. Šis būdas taikomas, kai matomos nusikaltimo pasekmės. Koncentrinis – priešingas ekscentriniam, t. y. kai įvykio vieta apžiūrima nuo galimų jos kraštinių, spiralės principu artėjant apžiūrimos teritorijos centro link. Šis

būdas taikomas, kai žinomos įvykio vietos ribos, bet nežinomas jos centras. Juostinis (frontinis) – kai įvykio vieta sąlygiškai padalijama į juostas ir atliekama nuosekli jų apžiūra. Kvadratinis – kai įvykio vieta sąlygiškai suskirstoma į kvadratus ir jie nuosekliai apžiūrimi (gyvenamasis butas ir jame esantys kambariai). Subjektyvinis (pagal nusikaltėlio paliktus pėdsakus arba pamestus daiktus) – kai įvykio vieta apžiūrima nuosekliai, einant aiškiai matomais nusikaltėlio pėdsakais arba pamestais daiktais³²¹. Yra ir kitų apžiūros būdų: tinklinis, ratinis, mišrus ir pan.

Vienų kriminalistų nuomone, tiriant vagystes įsibraunant į gyvenamąsias patalpas tikslingiau įvykio vietą apžiūrėti nusikaltimo padarymo kryptimi, nusikaltėlio paliktais pėdsakais³²², kitų nuomone – nuo periferijos į centrą, nes tai geriausiai apsaugotų paliktus pėdsakus bei galimybę juos aptikti³²³.

Kruopščiausiai ir nuodugniausiai turi būti apžiūrimos tos patalpos ir teritorijos, kur vagis įsibrovė į patalpą ir šalino pasitaikiusias kliūtis. Būtent čia rasti pėdsakai padeda suformuoti hipotezę apie įsibrovimo mechanizmą, panaudotus įrankius, netgi sukurti prielaidas apie kai kuriuos įtariamojo (įtariamųjų) fizinius duomenis (ūgį, kūno sudėjimą, netgi kai kurių kūno dalių apimtį), taip pat kvalifikaciją, išimtiniais atvejais – apie profesiją.

Prieš atlikdamas įvykio vietos apžiūrą, tyrėjas iš nukentėjusiojo (pareiškėjo) sužino apie gyvenamojoje patalpoje buvusių vertybių buvimo vietą.

Įvykus vagystei įsibraunant, tyrėjas turi išsiaiškinti nukentėjusiojo ryšį su vienais ar kitais surastais objektais ir stengtis juos kuo greičiau pagal galimybes identifikuoti. Tokiu atveju specialistui kriminalistui būtų tikslinga asmenims, kurių pėdsakai gali būti rasti, pasiūlyti pateikti pirštų ar delnų pėdsakų atspaudus sulyginti su įvykio vietos apžiūros metu rasta pėdsakais – toks veiksmas galėtų padėti tyrimui iš karto diferencijuoti pėdsakus, atskiriant galimo nusikaltėlio atspaudus.

³²¹ Lietuvos policijos generalinio komisaro 2002 m. sausio 28 d. įsakymas Nr. 38 „Dėl nekvalifikuotų nusikaltimų įvykio vietų apžiūros metodinių rekomendacijų patvirtinimo“.

³²² Gardauskas, J.; Masiokas, I.; Škliaris, B. *Kovos su vagystėmis iš butų Respublikoje klausimai*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius, 1990, p. 10; Вецкая, С. А.; Натуга, А. И. *Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования грабежей и разбоев, совершаемых группами несовершеннолетних*. Учебное пособие. Москва: Юрлитинформ, 2008, с. 102.

³²³ *Crime scene management and evidence recovery* / Deborah Beaufort-Moore. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 151.

Vagystes įsibraunant į gyvenamąją patalpą tikslingiausia apžiūrėti dalyvaujant specialistui kriminalistui, kuris padėtų atsakyti į tokius klausimus kaip: kokį įrankį ir instrumentą naudojant buvo įsilaužta; kada tai įvyko ir kiek laiko tęsėsi; ar nusikaltėliai buvo pakankamai patyrę ir ar išmanė užraktų mechanizmą; kiek buvo vagystės dalyvių; koks įsilaužimo mechanizmas ir ar galėjo nuo įrankio likti dalelių ant drabužių, batų, kūno; kokia laužimo metu buvo užrakto mechanizmo padėtis; ar vagys žinojo, kur laikomos vertybės.

Sprendžiant tokius ir panašius klausimus reikėtų ypač atkreipti dėmesį į neigiamas aplinkybes, galinčias liudyti nusikaltimo inscenizaciją. Tai gali būti pėdsakai, rodantys, kad įsibrauta iš vidaus arba įsilaužta neprieinamoje iš išorės vietoje (jeigu nėra duomenų, kad nusikaltėliai galėjo iš anksto pasislėpti patalpose, paskui įsilaužti iš vidaus); nėra pėdsakų, liudijančių įsibrovimą į patalpą (pvz., tvarkingi užraktai ir t. t.); akivaizdūs pėdsakai, liudijantys išlaužimą ir įsibrovimą iš patalpų vidaus; nėra pėdsakų, kurie turėtų būti konkretus įsilaužimo būdas; yra neadekvačių įsilaužimo pėdsakų, neleidžiančių įvykdyti vagystę, (pvz., įsilaužimo angos matmenys tokie maži, kad nusikaltėlis negalėtų pralįsti pro angą, skylę ar pratęmti pagrobto daikto); pernelyg didelė netvarka patalpose, kuri neatitinka nusikalstamo įvykio pobūdžio.

Apžiūros fiksacijos stadijoje, kuri yra tolesnių tyrimo stadijų ir kitų bylos tyrimo veiksmų pagrindas, procesiškai ir kriminalistiškai užfiksuojama įvykio vietos situacija, aptikti ir išryškinti pėdsakai bei kiti objektai. Įvykio vietos apžiūros taktikos rekomendacijose aptiktus ir įtvirtintus pėdsakus dažniausiai nurodoma nedelsiant paimti, kad jie būtų saugūs. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad šioje stadijoje rekomenduojama užfiksuotų pėdsakų iš karto nepaimti. Jie turi būti išsaugomi radimo vietoje iki tyrimo pabaigos, nes nepaliesiti leis geriau suvokti įvykio mechanizmą ir jo dalyvių veiksmus³²⁴.

Tam tikros loginės operacijos ir praktiniai veiksmai atliekami apžiūros įvertinimo stadijoje. Jos tikslas – nustatyti, ar visi objektai įvykio vietoje buvo tinkamai apžiūrėti ir užfiksuoti, ar apžiūrint nebuvo praleista objektų.

³²⁴ Gardner, T. J.; Anderson, T. M. *Criminal evidence: principles and cases*. Belmont (Calif.): Wadsworth: Cengage Learning, 2010, p. 237.

Procesinis ir kriminalistinis įvykio vietos apžiūros bei tyrimo įforminimas – reikšmingiausias baigiamosios stadijos veiksmas. Atlikus įvykio vietos apžiūrą būtina surašyti protokolą, nes svarbu ne tik aptikti ir išsaugoti pėdsakus, bet ir smulkiai juos aprašyti. Protokolas yra vienas svarbiausių dokumentų, nes jame fiksuojama informacija dažniausiai yra vienintelė ir pagrindinė sprendžiant tyrimui ir teismui iškilusius klausimus. Protokolas turi būti surašytas aiškiai, tiksliai, laikantis Lietuvos Respublikos BPK normų. Be tokių reikalavimų, kaip aiškus, nuoseklus, išsamus įvykio vietoje rastų, užfiksuotų bei paimtų pėdsakų, kitų objektų aprašymas, protokole turi būti laikomasi betarpiškumo, objektyvumo, kryptingumo, specialios terminologijos vartojimo ir kitų principų. Jame turi būti vengiama pateikti subjektyvius samprotavimus, išvadas, nuomones.

Įvykio vietos apžiūros protokolas surašomas laikantis griežtos struktūros. Jį sudaro trys dalys: 1) įžanginė, kurioje nurodoma protokolo surašymo vieta, laikas, dalyvaujantys asmenys, kviestiniai, specialistai, apžiūros atlikimo sąlygos; 2) aprašomoji, kurioje apibūdinami apžiūrėti daiktai (objektai), nurodomi jų požymiai, turintys reikšmės nusikalstamos veikos aplinkybėms nustatyti, bei savybės, pėdsakų suradimo, ryškinimo, fiksavimo būdai ir priemonės. Apžiūrima įvykio vieta, nurodoma patekimo į ją būdai, patalpų dydis, aukštis, sienų pobūdis, durų, langų skaičius, jų būklė, apibūdinamos spynos, užraktai, jų būklė, pateikiami pagrindiniai duomenys apie lubas, grindis, apšvietimą ir t. t. Būtinai turi būti pažymėtos neigiamos aplinkybės. Aprašant daiktus ir pėdsakus svarbu nurodyti atstumus tarp įvairių objektų. Specialistų, Lietuvos Respublikos BPK 89, 90 ir 205 str. numatytais pagrindais atlikusių daiktų ir kitokių objektų tyrimą jų radimo vietoje, išvados; 3) baigiamoji – paskutinė protokolo dalis, kurioje pažymima ir nurodoma, iš kur ir kokie daiktai, nusikalstamos veikos pėdsakai buvo paimiti, kur laikomi. Šioje dalyje taip pat pažymima, ar buvo atliktas fotografavimas, filmavimas, darytas garso ir vaizdo įrašas, pėdsakų atspaudai, išliejos, sudaryti planai ir schemos, panaudoti kitokie fiksavimo būdai, naudotos techninės priemonės, jų naudojimo sąlygos ir tvarka. Apžiūros protokolo priedais būna nuotraukos, negatyvai, skaitmeninės informacijos laikmenos ir kiti techninių priemonių panaudojimo atliekant apžiūrą rezultatai.

Įvykio vietos apžiūros taktika rekomenduoja apžiūros metu sudaryti įvykio vietos planą ar schemą, kurioje būtų pavaizduota įvykio vieta, jos aplinka, svarbūs objektai ir pėdsakai.

Įvykio vietos apžiūrų trūkumai bei jų priežastys – ypatingo dėmesio ir racionalaus sprendimo reikalinga įvykio vietos apžiūrų problema. Nagrinėdami įvairius mokslinės literatūros šaltinius ir atlikto tyrimo rezultatus galime aptikti tokias įvardijamas įvykio vietos apžiūrų trūkumų grupes kaip: įvykio vietos apsaugos užtikrinimo; pasirengimo įvykio vietos apžiūrai; įvykio vietos apžiūros ir įvykio vietos fiksavimo³²⁵. Kitur skiriami organizaciniai trūkumai, įvykio vietos apžiūros klaidos, ekspertizės galimybių panaudojimo bei kitų tyrimo veiksmų trūkumai³²⁶. Todėl, kalbant apie kovą su nusikalstamumu, negalima išskirti tik vieno kurio nors aspekto, turi būti tiriama, nagrinėjama šių aspektų visuma.

Įvykio vietoje gana dažnai yra panaudojamos kriminalistinės techninės priemonės Dažniausiai ikiteisminio tyrimo pareigūnai įvykio vietoje naudoja šias kriminalistines technines priemones: fotoaparata, priemones rankų pėdsakams aptikti, priemones kvapų pėdsakams paimti, priemones mikroobjektams surinkti, priemones avalynės pėdsakams aptikti, įsilaužimo pėdsakams aptikti ir paimti.

Tai rodo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai daugiausia moka naudotis tik fotoaparatais, o tai labai riboja pėdsakų fiksavimo ir ištyrimo galimybes. Apklaustieji pareigūnai kalba apie nesudėtingą kriminalistinę techniką, su kuria dirbant nereikia daug specialių žinių ir įgūdžių. Iš to darytina išvada, kad norint gerai, išsamiai, veiksmingai atlikti įvykio vietos apžiūrą, turi būtina dalyvauti specialistas kriminalistas, nestokojantis specialių žinių ir įgūdžių dirbti su tradicine ir sudėtinga kriminalistine technika. Tačiau daugelis pareigūnų pripažįsta, kad tiriant vagysčių iš butų įvykio vietas yra būtinas specialus pasirengimas ir specialios žinios. Įvykio vietos apžiūroje dažniausiai dalyvauja tyrėjas ir specialistas kriminalistas.

³²⁵ Malevski, H., *supra* note 47, p. 74.

³²⁶ Коваленко, В. И. *Современные грабежи и разбои и их предупреждение*. Ростов-на-Дону: Ростиздат, 2008; Шкляр, Б. М. *Почему некоторые квартирные кражи остаются нераскрытыми*. Вопросы борьбы с преступностью и судебной экспертизы. Вып. 3. Вилнюс, 1991, с. 101.

Pareigūnai teigė, kad specialistai kriminalistai dirba nepakankamai gerai, nes per silpnai pasirengę praktiškai ir teoriškai, yra neiniciatyvūs. Pažymėtina, kad atliktame tyrime yra pastebimas respondentų išsilavinimo ir jų vertinimo ryšys. Turintys aukštąjį teisinį išsilavinimą pareigūnai daugiausia minėjo, kad problema kyla dėl specialisto kriminalisto neiniciatyvumo, o turintys aukštesnįjį išsilavinimą ir baigę MRU pirmą kursą teigia, kad sunkumų kyla dėl silpno techninio aprūpinimo.

Galima paminėti pasinaudojimo mokslinėmis techninėmis priemonėmis ir specialisto kriminalisto dalyvavimo tarpusavio ryšį. Tai matyti iš tirtų bylų duomenų rezultatų. Visose bylose, kuriose buvo panaudotos mokslinės techninės priemonės, specialistas kriminalistas dalyvavo. Todėl būtų galima teigti, kad kuo dažniau įvykio vietos apžiūroje dalyvauja specialistas kriminalistas, tuo dažniau jose naudojamos mokslinės techninės priemonės, o nuo to priklauso ir įvykio vietos apžiūros kokybė.

16.3. Žaibiškų vagysčių kriminalistinė charakteristika ir tyrimo ypatumai

Terminas „žaibiškos vagystės“ atsirado palyginti neseniai – po 1993 m. Pasak Vilniaus m. vyriausiojo policijos komisariato Kriminalinės policijos Nusikaltimų tyrimo tarnybos Turtinių nusikaltimų tyrimo skyriaus pareigūnų, sovietmečiu šio termino niekas nevartojo, nes paprasčiausiai tokio pobūdžio vagysčių niekas nedarydavo.

Atlikti objektyvaus žaibiškų vagysčių dinamikos tyrimo beveik neįmanoma, nes atskiro žaibiškos vagystės nusikaltimo nėra. Dėl šios priežasties žaibiškų vagysčių statistikos Lietuvos Respublikos mastu nėra. Informaciją apie tokio pobūdžio svetimo turto grobimus renka tik Vilniaus m. VPK.

Pažymėtina, kad terminas „žaibiškos vagystės“ nėra teisinis, nes nė viename teisės akte jis nėra įtvirtintas. Dėl šios priežasties žaibiškas vagystes, manytina, reikėtų nagrinėti kriminalistiniu kriminologiniu aspektu. Labai svarbus klausimas – kokias veikas galima laikyti žaibiškomis vagystėmis. Čia savo ruožtu žvilgsnį turime nukreipti į Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus, draudžiančius nusikalstamas veikas, kurios šiurkščiai pažeidžia žmogaus teises ir laisves, svarbiausius baudžiamųjų įstatymų ginamus gėrius.

Siekiant nustatyti žaibiškų vagysčių požymius, padarymo aplinkybes ir būdus, išsiaiškinti su žaibiškų vagysčių tyrimo organizavimu susijusius klausimus, buvo atlikta Vilniaus m. vyriausiojo policijos komisariato Kriminalinės policijos Nusikaltimų tyrimo tarnybos Turtinių nusikaltimų tyrimo skyriaus pareigūnų apklausa. Jos rezultatai parodė, kad žaibiškos vagystės pasižymi:

- labai greitu veikos padarymu;
- turto grobimu įsibrovus į patalpas (įvairios paskirties, dažniausiai negyvenamas) arba teritoriją;
- kėsinimusi į didelės vertės daiktus.
- Taigi galimas toks žaibiškos vagystės apibrėžimas – tai greitas, staigus svetimo turto grobimas įsibrovus į patalpas, saugyklas ar saugomą teritoriją. Šis apibrėžimas leidžia teigti, kad už jo ribų lieka Lietuvos Respublikos BK 178 str. 1 d. numatyta nekvalifikuota (paprasta) vagystė bei to paties straipsnio 2 d. įtvirtinta automobilio vagystė ir svetimo turto grobimas iš asmens drabužių, rankinės ar kitokio nešulio viešoje vietoje (kitai sakant, „kišenvagystės“). Tokį apribojimą, manytina, galima būtų pateisinti dviem argumentais:
- be žaibiškų vagysčių, kriminalistikos ir kriminologijos moksluose kaip atskiri klausimai yra nagrinėjamos automobilių vagystės ir kišenvagystės;
- praktiniai darbuotojai žaibiškomis vagystėmis laiko greitai įvykdytas vagystes iš patalpų (dažniausiai negyvenamų).

Dėl minėtų priežasčių siūlytume vartoti žaibiškos vagystės, kaip greito, staigus svetimo turto grobimo įsibrovus į patalpas, saugyklas ar saugomą teritoriją, apibrėžimą.

Daugelį žaibiškų vagysčių padaro vyrai. Tai suprantama, nes ši vagystė yra specifinė vagystės rūšis, jai reikia nemažai fizinės jėgos (įveikiant fizines kliūtis norimo pavogti daikto link), miklumo, greitos orientacijos, labai gero apsaugos priemonių techninių savybių išmanymo (neutralizuojant apsaugos priemones) ir pan. Tai būdingiau vyriškos lyties asmenims. Žinoma, negalima teigti, kad žaibiškų vagysčių nedaro moterys, tačiau tokių statistikos duomenų nėra.

Jeigu žaibišką vagystę vertintume baudžiamosios teisės aspektu, tai atsivertų platesnės moterų veiklos galimybės – moterys gali prisidėti prie nusikaltimo darymo, būti padėjėjos ir pan. Tačiau jeigu dalyvavimą da-

rant žaibišką vagystę aiškintume kaip tiesioginius daiktų fizinio užvaldymo veiksmus (vykdytojo veiksmus), tai, remiantis statistika, būtų galima teigti, jog žaibiškas vagystes daro vien tik vyrai.

Žaibiškas vagystes darančių asmenų amžius yra gana įvairus. Išnagrinėjus turimą negausią statistiką paaiškėjo, kad daugiausia žaibiškų vagysčių įvykdo 25–35 metų sulaukę asmenys. Žaibiškas vagystes dažniausiai padaro jauni, jau subrendę asmenys. Tačiau labiausiai kelia nerimą tai, kad beveik trečdalį žaibiškų vagysčių padaro paaugliai. Kitas kriterijus, kuriuo remiantis galima nagrinėti žaibiškas vagystes darančių asmenų bruožus, yra išsilavinimas. Šis kriterijus rodo, kad žaibiškas vagystes dažniausiai padaro pagrindinį išsilavinimą turintys asmenys.

Toliau nagrinėjant žaibiškas vagystes darančių asmenų ypatybes kyla klausimas, ar asmenys specializuojasi ir versliškai daro žaibiškas vagystes. Į šį klausimą vieno atsakymo nėra. Analizuojant pavienių asmenų daromas žaibiškas vagystes galima teigti, kad tokios vagystės paprastai neturi verslumo požymių, nes jos daromos atsitiktinai, neatliekant jokių ypatingų parengiamųjų darbų. Šį teiginį iš dalies patvirtina ir tai, kad daugiau nei pusę žaibiškų vagysčių padaro neblaivūs ar apsvaigę nuo narkotikų asmenys.

Kita vertus, pasitaikė atvejų, kai tas pats pavienis asmuo padarė daugiau nei 50 žaibiškų vagysčių, iš anksto atlikęs nusikaltimo vietas žvalgybą, pasirūpinęs kauke bei įsilaužimo priemonėmis.

Organizuotų grupuočių daromose žaibiškose vagystėse pastebimas tam tikro lygio versliškumas, tačiau šios nusikalstamos grupuotės dažnai kartu verčiasi ir turto prievartavimu, transporto priemonių vagystėmis ir pan. Vien tik žaibiškomis vagystėmis besiverčiančių grupuočių Vilniuje nustatyta nėra. Vis dėlto nusikalstamų grupuočių daromos žaibiškos vagystės pasižymi aukštu organizavimo lygiu, imamasi įvairių savisaugos priemonių. Tokie nusikaltimai yra sunkiai atskleidžiami.

Turint omenyje, kad žaibiškų vagysčių pastaruoju metu nedaugėja, atvirkščiai – mažėja, tikėtina, kad tokių organizuotų grupuočių nesusidarys. Tai, pasak Vilniaus m. VPK pareigūnų, lemia šios priežastys:

- žaibiškos vagystės nėra itin pelninga nusikalstama veikla (pvz., palyginti su kontrabanda, prekyba narkotikais, žmonėmis, vogtais automobiliais);

- darant žaibiškas vagystes kyla didelis pavojus, kad bus atskleisti nusikaltėliai (ypač realizuojant pagrobtus daiktus).

Taigi žaibiškas vagystes daro ir pavieniai asmenys, ir nusikalstamos grupuotės.

Organizuotų grupuočių daromiems nusikaltimams, kitaip nei pavienių asmenų daromoms žaibiškoms vagystėms, būdingas didelis organizuotumo laipsnis. Tokios grupuotės yra aiškiai pasidalijusios vaidmenimis – vieni asmenys ieško galimų pasikėsinimo objektų, kiti užtikrina saugumą nusikaltimo darymo metu, treči tiesiogiai vykdo nusikaltimą, dar kiti rūpinasi pavogtų daiktų realizavimu ir pan.

Apibendrinant trumpą žaibiškas vagystes darančių asmenų požymių analizę, labai aiškių požymių nurodyti neįmanoma, nes žaibiškas vagystes darančių asmenų būrys yra labai didelis. Jis apima ir pavienius asmenis, ir organizuotas nusikalstamas grupuotes, ir teistus, ir kriminalinės praeities neturinčius asmenis. Kiekvienu konkrečiu atveju žaibiškas vagystes darančių asmenų požymiai gali skirtis.

Nustatyti žaibiškos vagystės būdą labai svarbu, nes, remiantis turima informacija, numatomos nusikaltimo tyrimo kryptys.

Kaip rodo žaibiškų vagysčių tyrimo praktika, žaibiškas vagystes galima suskirstyti į tris pagrindines kategorijas:

- „atsitiktinės“ (spontaniškos) vagystės;
- profesionalios vagystės;
- imituojamosios vagystės (inscenizavimai).

Šios vagystės yra padaromos įvairiais būdais. Kaip jau minėta, beveik trečdalį žaibiškų vagysčių padaro asmenys iki 18 metų amžiaus. Tokios vagystės dažniausiai nebūna profesionalios, t. y. nusikalstamos veikos sumanymas kyla spontaniškai, pamačius potencialiai pavagamą ir mažai saugomą daiktą, aplinkui nesant pašalinių žmonių, ypač apsaugos darbuotojų. Tačiau tokios spontaniškos vagystės paprastai padaromos be jokio ypatingo pasirengimo, dažnai nenumatant tokių esminių aplinkybių kaip:

- įrengta apsaugos signalizacija;
- fizinių kliūčių įveikimo būdai bei laikas (pvz., išmušti vitrinai reikia nemažai pastangų ir laiko, jeigu ji būna padengta specialia apsaugine plėvele);

- apsaugos paslaugas teikiančių subjektų reagavimo laikas;
- įrengtos apsaugos kameros ir pan.

Žinoma, tokias vagystes daro ne tik nepilnamečiai.

Savo ruožtu profesionalias žaibiškas vagystes darančio vagies motyvas – didelė materialinė nauda ir dažniausiai maža rizika. Pasak Vilniaus m. VPK pareigūnų, tokioms žaibiškoms vagystėms būdingi šie požymiai:

- išankstinis planavimas (numatoma tinkamiausia nusikaltimo vieta, renkama informacija, sukuriamas nusikalstamos veikos atlikimo planas, numatomi pagrobtų daiktų realizavimo būdai ir pan.);
- gana didelė vagystėmis daroma žala (materialinė nauda nusikaltėjams);
- nusikaltimo dalykas – palyginti nedideli, lengvai išnešami, tačiau vertingi daiktai.

Atskleidžiant žaibiškas vagystes atliekami įvairūs ikiteisminio tyrimo veiksmai³²⁷, iš kurių svarbiausi yra įvykio vietos, vietovės apžiūra, nukentėjusiojo apklausa bei krata įtariamąjo gyvenamojoje patalpoje.

Kadangi įvykio vietos apžiūros ypatumai tiriant žaibiškas vagystes bei vagystes iš gyvenamųjų patalpų yra labai panašūs, todėl toliau bus nagrinėjami kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų ypatumai. Veiksmingą nusikaltėlių paiešką ir greitą sulaukymą lemia operatyvus informacijos apie nusikaltėlių požymius perdavimas visiems policijos padaliniams. Be įvykio vietos ir daiktų apžiūros, tiriant žaibiškas vagystes, labai svarbus ikiteisminio tyrimo veiksmas – apklausa.

Apklausa – toks ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio metu tyrėjas iš apklausiamąjo asmens gauna ir užfiksuoja žinias, turinčias reikšmės bylai³²⁸. Apklausa yra labiausiai paplitęs įrodymų gavimo būdas.

Tiriant žaibiškas vagystes tenka apklausti asmenį, kuris praneša apie nusikaltimą (parduotuvės savininką, įmonės atstovą, vadybininką ir pan.), liudytojus, įtariamąjį. Ne visi iš išvardytų asmenų noriai teikia parodymus. Kaip įprasta, įtariamasis stengiasi duoti iškraipytus ar melagingus parody-

³²⁷ *Handbook of forensic science*. Edited by Jim Fraser, Robin Williams. Cullompton: Willan Publishing, 2009, p. 462.

³²⁸ *Криминалистика. Учебник*. Д. Н. Балашов; Н. М. Балашов; С. В. Маликов. Москва: Инфра-М, 2009, с. 301.

mus. Tokia pati padėtis būna ir apklausiant, pvz., parduotuvės savininką, jeigu tai buvo tariamoji vagystė, tarkime, siekiant gauti draudimo išmoką.

Remiantis Lietuvos Respublikos BPK normomis, apklausa pradedama pasiūlymu asmeniui liudytojui (nukentėjusiajam) papasakoti visa, kas jam žinoma apie aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti. Paskui gali būti užduodami klausimai. Draudžiama užduoti atsakymą menančius klausimus³²⁹.

Apklausiant apvogtą asmenį ar jo atstovą (nukentėjusį) būtina išsiaiškinti³³⁰:

- „• kas pavogta;
- iš kokios konkrečios vietos pavogta;
- ar pavogti daiktai turėjo individualių požymių (įbrėžimų, lipdukų ir pan.) ir šių požymių vietą (lokalizaciją);
- ar pavogti daiktai buvo apdrausti;
- kada vagystė įvykdyta;
- ar pati patalpa buvo apdrausta;
- kada ir kas patalpą užrakino;
- ar buvo įjungta signalizacija patalpoje ir kas ją įjungė, kas dar žino signalizacijos kodą;
- kas, kada ir kokiomis aplinkybėmis pastebėjo, kad padaryta vagystė;
- kiek maždaug laiko vagystė galėjo būti nepastebėta ir kodėl;
- kokios aplinkybės galėjo palengvinti vagystę ir kas apie galėjo žinoti;
- ką nukentėjusysis įtaria vagyste;
- jeigu prieš vagystę buvo pastebėti įtartini asmenys, reikia juos apibūdinti;
- ar anksčiau buvo bandymų įsilaužti į patalpą, ar apie tai buvo pranešta policijos pareigūnams, jei nebuvo pranešta, tai kodėl“.

Klausimų yra daug. Atsakydamas į šiuos klausimus, nukentėjusysis ne tik nuosekliai apibūdina pavogtuos daiktus, bet ir padeda daryti prielaidas dėl nusikaltimų padariusių asmenų. Pažymėtina, kad konkretaus

³²⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, *supra* note 98, 183 straipsnio 2 dalis.

³³⁰ Белкин, Р. С. *Избранные труды*. Москва: НОРМА, 2009, с. 428.

klausimyno sudaryti beveik neįmanoma, nes kiekviena žaibiška vagystė yra individuali.

Tačiau kiekvienu atveju galėtų būti sukurtas specialiai žaibiškoms vagystėms tirti nukentėjusiojo apklausos klausimynas, kurio pagrindą sudarytų anksčiau minėti klausimai.

Praktikoje tokio tipinio klausimyno naudojimas turėtų pasiteisinti, nes:

- būtų surenkama labai išsami standartinė informacija apie įvykį ir su juo susijusias aplinkybes;
- būtų kiek įmanoma labiau sumažinama žmogiškojo veiksnio įtaka apklausiant nukentėjusįjį, t. y. tipinių klausimų, kuriuos turi atsakyti apklausiamas asmuo, sąrašas neleistų užmiršti tyrėjui išsiaiškinti bylai svarbią informaciją.

Žinoma, tai turėtų būti tik pavyzdinis šablonas. Atsižvelgdamas į situaciją, tyrėjas savo nuožiūra užduotų papildomus klausimus, kad gautų bylai tirti vertingos informacijos, arba atitinkamai neužduotų nereikalingų klausimų (pvz., jei patalpoje neįrengta signalizacija, apie ją klausti beprasmiška, arba jeigu žaibiška vagystė padaryta išmušant vitrinos stiklą plyta, klausti, ar patalpa rakinama – irgi nereikėtų).

Pažymėtina, kad praktikoje nukentėjusiajam pateikiant pareiškimą dėl nusikaltimo padarymo yra atliekama jo apklausa, kuri vėliau papildoma. Tai gali būti šiurkšti taktinė klaida, nes, kaip minėta, dažnai žaibiškos vagystės yra inscenizuojamos. Tokiu atveju neturint įvykio vietos apžiūros rezultatų negalima kryptingai apklausti nukentėjusiojo ir patikrinti iškeltas versijas. Tam, kad nukentėjusiojo apklausos nauda būtų didžiausia, prieš atliekant apklausą būtina išnagrinėti turimą informaciją apie patį įvykį ir išstudijuoti įvykio vietos apžiūros rezultatus.

Klausimai liudytojų apklausos metu yra užduodami atsižvelgiant į susiklosčiusią padėtį ir tyrimo poreikius.

Šiuo atveju, t. y. apklausiant liudytojus, jau dažniausiai turimi įvykio vietos apžiūros ar tyrimo rezultatai. Prieš apklausą atliktos įvykio vietos apžiūros metu jau turėtų būti išsiaiškinta:

- kaip nusikaltėlis pateko į patalpą (populiarūs būdai: išmušant stiklą, vitriną, sulaužant duris, išardant sienas, parenkant raktą arba visraktį ir pan.);

- kokiomis priemonėmis įsilaužta ir kokie palikti įsilaužimo pėdsakai;
- iš kur atėjo nusikaltėliai, per kur pateko;
- kokia kryptimi iš įvykio vietos nusikaltėliai pasitraukė, ar naudojosi transporto priemonėmis, jei taip, tai kokiomis aplinkybėmis;
- kas įvykdė vagystę, kiek asmenų dalyvavo, kiek laiko nusikaltėliai galėjo užtrukti vagystės vietoje;
- nusikaltėlių savybės;
- kitos svarbios vagystei tirti aplinkybės.

Minėti įvykio vietos apžiūros rezultatai padeda apklausos metu gauti tikslesnę ir išsamesnę informaciją. Ši informacija turėtų būti naudojama apklausiant ne tik liudytojus, bet, kaip minėta, ir nukentėjusįjį.

Paprastai gauti informaciją iš nukentėjusiojo ar liudytojo nėra sunku. Tačiau daug sunkiau apklausti tuos asmenis, kurie vogtą daiktą nusipirko. Tokiu atveju reikia nustatyti, ar pirkėjas žinojo apie nusikaltimą, ar nebuvo nusikaltimo bendrininkas.

Sunkiausia yra apklausti įtariamąjį. Įtariamasis nėra išpėjamas dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos BK 235 straipsnį už melagingus parodymus. Tad įtariamajam, galima sakyti, paliekama teisė duoti melagingus parodymus.

Įtariamojo apklausos metu susidaranti situacija galima suskirstyti į du tipus – konfliktinę ir nekonfliktinę. Pirmuoju atveju asmuo atsisako duoti parodymus arba duoda parodymus žinodamas, kad jie yra melagingi. Antruoju atveju asmuo prisipažįsta padaręs nusikaltimą³³¹.

Apklausiant laikomasi tokių procesinės apklausos taisyklių – pirma, turiniai nusikaltimai: nusikalstamumo būklė Lietuvoje, jų išteisinio tyrimo kryptys – išklausoma laisvo pasakojimo, pateikiami klausimai ir esant būtinybei pateikiami įrodymai.

Jeigu sulaikyti keli asmenys, būtina nustatyti jų apklausos eiliškumą. Jeigu tarp sulaikytųjų yra anksčiau neteistas asmuo ir jis pateikė visą informaciją apie įvykį, toks asmuo turėtų būti apklausiamas pirmas. Kiekvienas bendrininkas, viena vertus, bijo duoti teisingus parodymus pirmas, tačiau,

³³¹ Gardner, R. M. *Practical crime scene processing and investigation*. Boca Raton (Florida): CRC Press, 2005, p. 291.

kita vertus, baiminasi „pavėluoti“. Tyrėjas turėtų neutralizuoti pirmąją apklausiamojo asmens reakciją ir paskatinti antrąją emocinę būklę.

Apklauso organizavimas ir naudojami taktiniai būdai priklauso nuo realiai susiklosčiusios situacijos, t. y. tyrėjo turimų įrodymų, įtariamojo asmens savybių bei jo pozicijos.

Būtų galima nurodyti tyrimo situacijas, kai yra atliekama įtariamųjų apklausa:

- įtariamasis sulaikytas besikėsintis pavogti daiktą (pvz., išmušęs parduotuvės stiklą ir įlindęs į parduotuvę);
- įtariamasis sulaikytas su pavogtais daiktais iš karto, kai juos užvaldė;
- įtariamasis sulaikytas realizuojantis pavogtus daiktus;
- įtariamasis sulaikytas nustatčius, kad jis naudoja pavogtus daiktus (mobilųjį telefoną, kompiuterį, monitorių ir pan.).

Pirmosiose dviejose situacijose įtariamieji paprastai neneigia savo kaltės, tačiau kitose situacijose asmenys dažniausiai duoda melagingus, klaidinančius parodymus.

Konfliktinės ir nekonfliktinės situacijos apklauso metu gali keisti viena kitą – tai priklauso nuo įtariamojo užimamos pozicijos. Todėl pagrindiniai apklauso procesiniai reikalavimai – pasiūlymas papasakoti apie įtarimo esmę, vėliau užduodant klausimus³³² – yra aktualus atliekant apklausą kiekvienoje situacijoje. Klausantis laisvojo pasakojimo, nekonfliktinę situaciją padeda išsaugoti tokios taisyklės:

- 1) nuoseklus parodymų nukreipimas nuo noriai įtariamojo pateikiamų aplinkybių prie faktų, kuriuos asmuo norėtų nuslėpti;
- 2) kantrus įtariamojo pasakojimo išklausymas nerodant savo požiūrio į parodymų patikimumą.

Kaip minėta, labai sunku apklausti įtariamąjį, jeigu jis sulaikomas realizuojantis pavogtus daiktus. Tokiu atveju iki apklauso būtina atlikti kitus procesinius veiksmus – kratą, liudytojų apklausą.

Nors faktai pateikti, jeigu įtariamasis neigia padaręs nusikaltimą, būtina sužinoti, kur jis buvo nusikaltimo padarymo metu ir kas tai gali patvirtinti. Vėlesnė įtariamojo nurodytų asmenų apklausa gali paneigti melagingus įtariamojo parodymus.

³³² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, *supra* note 98, 188 str. 3 d.

Jeigu įtariamasis, nors, pvz., kratos metu buvo aptikti vogti daiktai, neigia savo kaltę, galima taikyti vadinamąjį didesnio surinktų įrodymų kiekio metodą. Tačiau nereikia pamiršti, kad melas ir įrodymų klastojimas yra neleistini.

Kartu su minėtais metodais turėtų būti taikomi psichologiniai emociniai metodai, pvz., išsamus baudžiamųjų teisinių veikos pasekmių išaiškinimas.

Ypač daug sunkumų kyla apklausiant asmenį, kuris bandė parduoti vogtus daiktus. Kaip jau minėta, žaibiškas vagystes neretai daro nusikalstamos grupuotės. Tokiais atvejais vogtą daiktą realizavęs asmuo gali būti tik vienas iš nusikaltimą padariusių asmenų. Tokio asmens apklausos metu būtina gauti kuo daugiau informacijos apie jo aplinką. Paprastai apklausiamas asmuo duoda melagingus parodymus bandydamas nuslėpti kitus nusikaltimo dalyvius. Tačiau, atlikus nuodugnią surinktos informacijos analizę ir pasitelkus kriminalinės žvalgybos priemones bei metodus, dažnai pavyksta nustatyti su įtariamoju susijusius asmenis, kurie galėjo dalyvauti darant žaibišką vagystę.

Atlikus įvykio vietos apžiūrą ir apklausas (nukentėjusiojo, liudytojų, įtariamojo), nustačius įtariamuosius dažnai tenka atlikti kratas jų gyvenamosiose patalpose. Žaibiškų vagysčių metu yra vagiami palyginti nedideli, bet brangūs daiktai, tad tokiems daiktams laikyti iki realizavimo nėra reikalo ieškoti specialių patalpų, pvz., vogtoms transporto priemonėms. Žaibiškų vagysčių tyrimo praktika rodo, kad nustačius įtariamuosius ir atlikus jų gyvenamųjų patalpų ar garažų kratas beveik visuomet aptinkama vogtų daiktų.

Dėl šios priežasties, tiriant žaibiškas vagystes, jeigu yra nustatytas įtariamasis arba jų grupė, būtina deramai atlikti kratas gyvenamosiose ir pagalbinėse patalpose.

Ir praktikoje, ir kriminalistikos moksle krata skirstoma į kelis nuoseklius etapus: parengiamąjį, tiriamąjį ir fiksavimo³³³. Parengiamuoju etapu svarbiausia labai gerai išstudijuoti pavogtų daiktų ypatybes: kiekį, dydį, kvapą, formą, svorį, kietumą, lankstumą, kitas fizines savybes ir pan.

Parengiamajame etape, be visų bendrųjų pasirengimo veiksmų, taip pat turėtų būti labai išsamiai išnagrinėtos galimybės pavogtus daiktus pa-

³³³ *Criminal evidence : principles and cases*. Thomas J. Gardner, Terry M. Anderson. Belmont (Calif.): Wadsworth: Cengage Learning, 2010, p. 306.

slėpti gyvenamojoje patalpoje, t. y. išnagrinėta slėptuvių įrengimo tikimybė atsižvelgiant į fizines pavogtųjų daiktų ypatybes.

Antrasis kratos etapas pradedamas orientavimusi patalpoje ir preliminaria gyvenamosios patalpos apžiūra.

Vykdamas preliminarią apžiūrą galutinai nustatomas kratos metu įgyvendintinų veiksmų eiliškumas.

Toliau nuosekliai nustatomos vietos ir objektai, kuriems ištirti reikia specialių žinių arba įrangos. Tuo pačiu metu sprendžiamas turimų techninių priemonių panaudojimo klausimas (toks planas jau turi būti sudarytas rengiantis kratai).

Paprastai gyvenamosios patalpos kratoje dalyvaujančių asmenų grupė nėra skaidoma į smulkesnes savarankiškas grupes. Tačiau, jeigu tektų kratą daryti didelėje gyvenamojoje patalpoje, atsižvelgiant į situaciją, pareigūnai galėtų būti suskirstyti į dvi ar daugiau grupių.

Atlikus anksčiau minėtus veiksmus nustatomas kratos pradinis taškas ir metodas. Dažniausiai tiriant žaibiškas vagystes yra naudojamas pasirinktinis kratos atlikimo metodas (taikant pasirinktinį metodą pirmiausia apieškomos svarbiausios gyvenamosios patalpos dalys (vietos, kuriose lengviausia paslėpti ieškomuosius objektus), nes žaibiškų vagysčių metu pavogti daiktai įtariamųjų namuose ne visuomet yra slepiami specialiai tam pritaikytose vietose).

Nesuradus ieškomų daiktų arba suradus ne visus ieškomus daiktus, nuo pasirinktinio kratos atlikimo metodo pereinama prie nuosekliojo (taikant nuoseklųjį metodą viskas apieškoma iš eilės, laikantis numatytos krypties).

Neretai žaibiškas vagystes tiriantiems pareigūnams tenka atlikti kratas bendrabučiuose. Tokiu atveju kratą atlikti sunkiau dėl kitų tame pačiame kambaryje gyvenančių asmenų.

Krata bendrabučio kambaryje turi būti atliekama tik ten, kur yra įtariamo asmens daiktai, lova, spinta, stalas, spintelė, šviestuvai, kėdės. Kitiems kartu su kratomu asmeniu gyvenantiems asmenims siūloma patiems pasitikrinti, ar jų daiktuose nėra paslėptų ieškomų objektų. Tokių asmenų apklausos metu galima nustatyti, ar kratomas asmuo neperdavė jiems ieškomų objektų³³⁴.

³³⁴ Образцов, В. А., *supra* note 100, c. 248

Krata yra visiškai individualus darbas, labai daug priklausęs nuo ją atliekančio asmens apdairumo, orientacijos ir patirties. Kiekvienas nusikaltimas yra visiškai individualus veiksmas, taip ir pavogtų daiktų slėpimas negali būti standartinis – jis irgi yra individualus. Tai savo ruožtu leidžia teigti, kad ieškojimas yra individualus darbas. Vadinasi, apie nurodymą tų vietų, kuriose daikto ieškoti visais atvejais negali būti ir kalbos, nes ieškomieji daiktai gali būti paslėpti įvairiausiose vietose. Čia svarbu atidžiai apžiūrėti kratomą vietą arba daiktą ir ieškoti slėptuvių pagal ieškomo daikto dydį ir kitokias savybes. Kratos sėkmė labai daug priklauso nuo ją atliekančio asmens sugebėjimo susivokti, kur ir kokio daikto ieškoti, taip pat nuo susikaupimo šiam darbui.

Kratų ar įvykio vietos apžiūros metu suradus pavogtus daiktus padidėja galimybės skirti įvairius objektų tyrimus arba ekspertizes. Kiekvienu atveju minėtoje situacijoje labai svarbu apžiūrėti vogtus daiktus ir vietą, kurioje jie buvo surasti.

Ant tokių daiktų beveik niekada nepavyksta aptikti pirštų pėdsakų (nusikaltėliai būna užsimovę pirštines). Tačiau svarbią informaciją apie nusikaltimą padariusį asmenį gali suteikti mikroobjektų tyrimas (jeigu vagiami, pvz., drabužiai, nes su nešamais drabužiais tiesiogiai liečiasi nusikaltimą darančio asmens drabužiai). Paprastai šiai galimybei tyrėjai skiria per mažai dėmesio. O mikroobjektų visuomet galima surasti ant pavogtų drabužių, didesnės buitinės technikos (pvz., monitoriaus ekrano kampuose) ir pan. Ištyrus aptiktus pluoštus galima nustatyti vagystę padariusio asmens drabužių spalvą, medžiagos sudėtį. Tai palengvintų asmens paiešką kriminalinės žvalgybos priemonėmis.

Jeigu nustatomas įtariamasis, ekspertams galėtų būti užduodami tokie klausimai:

- ar vogto daikto apžiūros metu surasto pluošto savybės sutampa su įtariamojo drabužių pluošto savybėmis;
- ar ant įtariamojo drabužių yra mikroobjektų (dažų, dulkių, purvo ir pan.), savo savybėmis sutampančių su vogtų daiktų ir jų suradimo vietos apžiūros metu aptiktais mikroobjektais.

Nors profesionalūs vagys rankų pėdsakų stengiasi nepalikti, vis dėlto pasitaiko atvejų, kai ant pavogtų daiktų arba įvykio vietoje pavyksta

surasti rankų pėdsakų (paprastai tuomet, kai nusikaltimą daro nepatyrę asmenys arba nusikaltimas yra daromas spontaniškai, be ypatingų pasirengimo priemonių).

Rankų pėdsakai turėtų būti palyginami su kitose byloje aptiktais rankų pėdsakais (ne vien tik vagysčių bylomis).

Specialistams vertėtų pateikti ne tik aptiktus pėdsakus (nukopijuotus ant daktiloskopinių plokštelių), bet ir objektus, ant kurių tie pėdsakai buvo aptikti.

Aptikti rankų pėdsakai (be asmens tapatybės nustatymo pagal anksčiau tirtas arba dabar tiriamas bylas) gali suteikti nemažai informacijos. Pagal rankų pėdsakus galima nustatyti:

- ūgį;
- asmens amžių (ne visais atvejais, ši informacija yra tik apytikslė);
- odos pažeidimus (randus);
- kitus požymius (pirštų netekimą, kitus pažeidimus).

Tad atskleidžiant žaibiškas vagystes atliekami įvairūs ikiteisminio tyrimo veiksmai, iš kurių svarbiausi yra įvykio vietos, vietovės apžiūra, nukentėjusiojo apklausa bei krata įtariamojo gyvenamojoje patalpoje. Tiksliai laikantis šiems ikiteisminio tyrimo veiksams atlikti skirtų rekomendacijų, galima greitai pasiekti teigiamų rezultatų tiriant tokius nusikaltimus kaip žaibiškos vagystės.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokios žinote vagysčių rūšis?
2. Kokie yra vagysčių nusikaltimo būdo ypatumai?
3. Išvardykite asmens, įvykdžiusio vagystę, ypatumus.
4. Kokie yra vagystės įvykdymo pasikėsinimo dalyko (nukentėjusiojo) ypatumai?
5. Nurodykite vagysčių situacijos ypatumus.
6. Kokie yra įvykio vietos taktikos ypatumai tiriant vagystes?
7. Kokie yra apklausos taktikos ypatumai tiriant vagystes?
8. Kokie yra žaibiškų vagysčių kriminalistinės charakteristikos ypatumai?
9. Kokie yra žaibiškų vagysčių tyrimo taktikos ypatumai?

Rekomenduojama literatūra:

1. *Crime scene management and evidence recovery*. Deborah Beaufort-Moore. Oxford: Oxford University Press, 2009.
2. *Criminal evidence: principles and cases*. Gardner, T. J.; Anderson, T. M. Belmont (Calif.): Wadsworth: Cengage Learning, 2010.
3. Gardner, R. M. *Practical crime scene processing and investigation*. Boca Raton (Florida): CRC Press, 2005.
4. Gardner, T. J.; Anderson, T. M. *Criminal evidence: principles and cases*. Belmont (Calif.): Wadsworth: Cengage Learning, 2010
5. *Handbook of forensic science*. Edited by J. Fraser; R. Williams. Cullompton: Willan Publishing, 2009.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose. <<http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=87620>>.
7. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
9. Белкин, Р. С. *Избранные труды*. Москва: НОРМА, 2009.
10. Вецкая, С. А.; Натура, А. И. *Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования грабежей и разбоев, совершаемых группами несовершеннолетних*. Учебное пособие. Москва: Юрлитинформ, 2008.
11. Коваленко, В. И. *Современные грабежи и разбои и их предупреждение*. Ростов-на-Дону: Ростиздат, 2008.
12. *Криминалистика*. Учебник. Т. В. Аверьянова... [et al.]; под редакцией А. Ф. Волынского, В. П. Лаврова. Москва : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009.
13. *Криминалистика*. Учебник. Д. Н. Балашов, Н. М. Балашов, С. В. Маликов. Москва: Инфра-М, 2009.
14. Новикова, Юлия Викторовна. *Расследование краж совершенных группой лиц*. Москва: Юрлитинформ, 2005.
15. Шурухов, Р. С. *Расследование краж*. Москва, 1999.

17 SKYRIUS

PLĖŠIMŲ TYRIMO METODIKA

17.1. Kriminalistinė plėšimų charakteristika

Viena labiausiai grėsmę keliančių nusikalstamų veikų nuosavybei, kurios pavojingumas pasireiškia ne tik atviru kėsanimusi į nuosavybę, bet ir tokio kėsanimosi būdu, yra plėšimas.

Lietuvos Respublikos BK³³⁵ 180 straipsnyje nurodoma, kad tas, kas panaudodamas fizinį smurtą ar grasindamas tuoj pat jį panaudoti arba kitaip atimdamas galimybę nukentėjusiam asmeniui priešintis pagrobė svetimą turtą, užsitraukia baudžiamąją atsakomybę.

Plėšimų dalykas ir nukentėjusysis yra kriminalistinės šių nusikalstamų veikų charakteristikos vienas pagrindinių elementų.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarime „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“ nurodyta, kad plėšimais kėsinamasi į žmogaus sveikatą bei jo veiksmų laisvę ir nuosavybę³³⁶.

Vyrai plėšimų aukomis tampa dažniau nei moterys, beveik ketvirtadalis nukentėjusiųjų nuo šių nusikalstamų veikų yra nepilnamečiai.

Plėšimu kėsinamasi ne tik į žmogų, bet ir į turtą.

Plėšimų pasikėsinimo dalyku tapusi nuosavybė gali būti privati, viešoji arba bendra (mišri).

Plėšimų gatvėse metu dažniausiai pagrobiami daiktai, kuriuos nešiojasi nukentėjusieji (pinigai, mobiliojo ryšio telefonai, rankinės, piniginės, juvelyriniai dirbiniai ir t. t.), vykdant plėšimus, įsibraunant į gyvenamąsias patalpas – pinigai, juvelyriniai dirbiniai, vertingi namų apyvokos daiktai ir pan. Paklausos nelegalioje rinkoje neturintys daiktai (rankinės, piniginės ir kita) dažnai išmetami kaip nereikalingi plėšimų įkalčiai. Plėšimų įsibraunant į patalpas tyrimo praktika rodo, kad plėšimų įsibraunant

³³⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *supra* note 293.

³³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 52 „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“, 2 punktąs.

į patalpas padarymo metu dažniausiai nukentėjusiais tampa vyresnio amžiaus žmonės: asmenys, per 60 metų amžiaus – apie 40 proc., nuo 45 iki 60 metų – apie 30 proc. Tai rodo, kad nusikaltėliai, darydami plėšimus įsibraunant į patalpas, dažniausiai renkasi vyresnio amžiaus nukentėjusiuosius, kurie nesugebėtų fiziškai aktyviau pasipriešinti. Tad akivaizdu, kad dažniausiai nusikaltėliai aukas renkasi ne atsitiktinai, bet prieš tai įvertindami pasipriešinimo galimybę.

Plėšimų pasikėsinimo dalyku yra ne visi daiktai. Daiktai, išimti iš apyvartos, ar kurių apyvarta yra ribota, yra ne plėšimų, bet kitų baudžiamajame įstatyme numatytų nusikalstamų veikų dalykas. Vykdamas plėšimus dažnai pagrobiamos kreditinės ar debetinės banko kortelės, tačiau šie mokėjimo įrankiai yra ne turtas, o tik priemonė, suteikianti jo valdytojui reikalavimo teisę į tam tikrą kiekį pinigų.

Tiriant nusikaltimą tikslinga nustatyti nuo plėšimo nukentėjusio fizinio asmens gyvenimo būdą (piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais, vartoja narkotines ar psichotropines medžiagas, ar ne), jo elgesį (teisėtas, neteisėtas, provokuojantis ar neutralus), ryšius su nusikalstamu pasauliu, profesiją (verslininkas, kasininkas, bankininkas ir pan.) ir turtinę padėtį (pasiturintis, stabilios finansinės padėties ar turintis vidutines pajamas).

Plėšimų būdas – tai objektyvių ir subjektyvių veiksnių nulemtas dėsningais ryšiais susijusių aktyvių veiksmų kompleksas rengiant, vykdamas ir slepiant šias nusikalstamas veikas. Kriminalistinę reikšmę turi plėšimų būdų panaudojimo metodai, tam tikro būdo paliekami pėdsakai, techninės ir kitos priemonės, patekimo į patalpą mechanizmas (esant kvalifikuojančiam įsibrovimo į patalpą požymiui) ir pan. Plėšimas yra susijęs su smurto panaudojimu ar galimybe jį panaudoti.

Galimi šie veiksniai:

- panaudojamas smurtas;
- grasinama panaudoti smurtą;
- kitaip atimama galimybė nukentėjusiam asmeniui priešintis.

Praktika rodo, kad fizinis smurtas naudojamas dažniau negu psichologinis. Vykdamas plėšimus, fizinio ar psichologinio smurto panaudojimo arba aukos laisvės judėti suvaržymo faktas galimas kaip reakcija į tai, kad

atsiranda aplinkybės, trukdančios pagrobti svetimą turtą arba siekiant tokių aplinkybių išvengti. Kitaip tariant, kaltininko veiksmai vykdant plėšimą yra susiję su agresyviu turto turėtojo užpuolimu, kaip priemone, kuria siekiama palaužti užpulto asmens pasipriešinimą arba neleisti jam šauktis pagalbos. Užpuolimas gali būti slaptas ir netikėtas arba atviras ir akivaizdus turto turėtojui ar kitiems asmenims.

Asmenų, vykdančių plėšimus, naudojami būdai skiriasi, nes juos apibūdina įvairūs objektyvūs ir subjektyvūs išorės veiksniai, kurių dėl gausos išvardyti neįmanoma. Kartais plėšimus vykdančias asmenys prisiartina prie numatyto apiplėšti asmens, užkalbina jį, „klausdami, kiek valandų, kaip rasti konkrečią gatvę“³³⁷, prašydami cigaretės, duoti smulkių pinigų ir kt., o paskui staiga panaudoja smurtą prieš jį ar kitaip suvaržo jo laisvę ir apiplėšia.

Kriminalistinis plėšimų įsibraunant į patalpas būdas klasifikuojamas pagal įsibrovimo būdą iš dalies atitinka šios nusikalstamos veikos vertinimą pagal nusikalstamos veikos objektyviųjų požymių visumą. Bendra yra tai, kad įsibrovimo būdas yra išorinis nusikaltimą darančio asmens veiksmų vertinimas, tačiau kriminalistika gilinasi į šių veiksmų vertinimą turint tikslą ištirti nusikalstamą veiką, o baudžiamoji teisė vertina teisiniu baudžiamuoju aspektu.

Kvalifikuotiems plėšimams (plėšimams įsibrovus į patalpą, panaudojus šaunamąjį arba nešaunamąjį ginklą, sprogmenį, kitą specialiai žmogui žaloti pritaikytą daiktą, plėšimams, kurių metu pagrobiamas didelės vertės svetimas turtas) dažniausiai būdingas nusikalstamų veikų planavimas, pasirengimas nusikalsti numatytu būdu. Jo metu įsigijami arba paruošiami turimi ginklai, parengiamas konkretaus plėšimo planas, pasiskirstoma vaidmenimis, aptariamasi nusikalstamos veikos laikas ir vieta, analizuojami saugiausi pasitraukimo iš plėšimo vietos būdai, numatomos pagrobtų daiktų slėpimo vietos³³⁸. Tokius plėšimus paprastai vykdo ne vienas, bet grupė asmenų. Į gyvenamąsias patalpas plėšikai patenka apsimitę kitais asmenimis (komunalinių tarnybų, pašto ir kitų institucijų darbuotojais), išlaužę duris, spynas ir pan.

³³⁷ *Kriminalistika, supra* note 7, p. 299.

³³⁸ Ищенко, Е. П.; Топорков, А. А., *supra* note 56, p. 571.

Tam tikro plėšimo būdo pasirinkimas priklauso nuo nusikalstamo kėsinimosi dalyko, šią nusikalstamą veiką vykdančio asmens ryšio su pasikėsinimo objektu, jo santykio su nukentėjusiuoju. Dėl šios priežasties tais atvejais, kai plėšimą vykdančios ir žalą dėl to patiriančios asmenys yra pažįstami, pirmasis jų stengiasi išlikti nedemaskuotas – plėšimą vykdo tamsiu paros metu neapšviestose vietose, slepia veidą, nekalba arba keičia balsą ir pan., taip pat slepia patį nusikalstamos veikos įvykį. Išimtį sudaro atvejai, kai pažįstamas asmuo apiplėšiamas bendravimo metu. Nesant jokio santykio tarp plėšimą vykdančio asmens ir nukentėjusiojo, plėšikui svarbiausia laiku pasprukti iš nusikalstamos veikos vietos ir nepalikti joje nustatyti jį galinčių pėdsakų. Nustačius duomenis apie įtariamojo ir nukentėjusiojo asmens santykius prieš plėšimą, gali būti lengviau iširti šią nusikalstamą veiką, atskleisti jos motyvus, priežastis, kitas reikšmingas aplinkybes.

Konkretų plėšimo būdą lemia ir jį vykdančio asmens pasirinktos priemonės bei įrankiai, kurie įtraukiami į plėšimo būdą kaip objektyvios sąlygos. Plėšimams vykdyti naudojami peiliai, šaunamieji ir nešaunamieji ginklai, kiti specialiai žmogui žaloti pritaikyti daiktai, maskuojamosios priemonės. Jų įsigijimas bei veiksmai, kuriais padaromi plėšimai, yra sudedamoji plėšimų būdų dalis. Ruošimasis plėšimui yra iš anksto bendru planu – tyčios jį padaryti – susietų veiksmų sistema.

Materialios aplinkos, kurioje ruošiami ar vykdomi plėšimai, pasikeitimas taip pat reikšmingas. Plėšimų vietose lieka pėdsakai, nusikalstamiems tikslams pasiekti naudoti įrankiai ir priemonės, bylojantys apie pasirengimą plėšimams ar jų vykdymą. Jie parodo, kaip asmuo pateko į vietą, kurioje įvykdė plėšimą, ir pasišalino iš jos, kokias kliūtis įveikė, kaip įgyvendino savo nusikalstamus tikslus.

Asmuo, įvykdęs plėšimą. Plėšimo būdą taip pat lemia jį vykdančio asmens lytis, fizinės ir psichinės savybės, amžius, išsilavinimas, profesija, gyvenimo būdas, ankstesnės nusikalstamos veiklos patyrimas, kurie priskiriami subjektyviems veiksniams. Jauni asmenys yra labiau linkę rizikuoti, jų pasikėsinimo dalyku tampa paklausa tarp jaunimo turintys daiktai, pvz., mobiliojo ryšio telefonai. Kadangi plėšimai yra susiję su smurto panaudojimu arba galimybe jį panaudoti, dažniausiai juos vykdo fiziškai pranašesni už auką asmenys, šiuo atveju, – vyrai. Veikdamos išvien su

plėšimus vykdančiais asmenimis, moterys suvilioja ir nuveda pasirinktus asmenis į bendrininkų sutartą vietą, kurioje jie apiplėšiami.

Daugumą plėšimų, apie 70 proc., padaro anksčiau teisti asmenys. Asmenims, darantiems plėšimus išibraunant į patalpas, būdinga, kad jie dažniausiai nusikalstamas veikas vykdo grupėje, linkę vartoti alkoholį ar narkotines medžiagas.

Kriminalistiniu, kitaip nei baudžiamuoju teisiniu, požiūriu nusikalstamai veikai ištirti nėra svarbu, ar asmuo, įvykdęs plėšimą, yra pakaltinamas ir ar dėl savo amžiaus jis gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už šį nusikaltimą. Kriminalistikai reikšmingas žmogaus sugebėjimas padaryti plėšimą. Fizinė jėga, gabumai, išsilavinimas, specialybė yra šio sugebėjimo formavimąsi lemiantys elementai. Tokių įgūdžių gali suformuoti ir nuolatinis specializavimas nusikalstamoje srityje: smulkmeniškas ir reguliarus tų pačių plėšimų būdų atkartojimas, vienos rūšies daiktų grobimas lemia tai, kad plėšimai tampa gyvenimo būdu. Nuolat kartojant konkrečius nusikalstamus veiksmus, jų atlikimas tobulėja, nes juos vykdančios asmenys įgyja tam tikrą meistriskumą.

Plėšimų situacijos. Aplinkos, kurioje ruošiamasi plėšimams ir jie vykdomi, elementai palieka pėdsakus. Šie pėdsakai parodo pasirengimo plėšimams sąlygas, atskleidžia šių nusikalstamų veikų mechanizmą ir aplinkos sąlygas, palengvinusias ar apsunkinusias plėšimų vykdymą. Plėšimo situacijos negalima apibūdinti vien laiko ir vietos sąlygomis: ją atspindi ir gamtiniai – klimatiniai, psichologiniai plėšiko elgesio ir kiti objektyvios realybės veiksniai. Jie lemia asmenų, dalyvaujančių plėšime, veiksmų motyvus, kryptingumą bei eigą šios nusikalstamos veikos įvykiuose.

Ypatingą vietą plėšimo situacijos struktūroje užima laiko ir erdvės veiksniai.

Laiko plėšimui įvykdyti pasirinkimas priklauso nuo objektyvių ir subjektyvių veiksnių (vietos ir aplinkos, asmeninių nusikaltėlio savybių). Laiko požiūriu plėšimai dažniausiai vykdomi vakare (nuo 18.00 val. iki 22.00 val.). Ryte paprastai vykdomi plėšimai asmenų, skubančių į darbą, vakare – grįžtančių iš jo, atžvilgiu. Plėšimų laiką gali lemti konkretios aplinkybės, pvz., prie mokyklų šios nusikalstamos veikos dažniausiai

įvykdomos pasibaigus pamokoms, plėšimai parduotuvėse – jų darbo laiku, dažniausiai baigiantis darbui, kai kasoje surinkta daugiausia pinigų. Plėšimai, susiję su įsibrovimu į patalpas, paprastai daromi tokiu paros metu, kai yra mažiausia tikimybė būti pastebėtiems einant į nusikalstamos veikos vietą, nešant pagrobtus daiktus ir pan. – asmenys apiplėšiami dieną, kai dauguma žmonių, galinčių tapti nusikalstamos veikos liudytojais, dirba, arba naktį, kai dauguma jų miega. Kriminalistinė plėšimų laiko charakteristika apima ne tik faktinį šios nusikalstamos veikos padarymo, bet ir pasiruošimo ir plėšimo pėdsakų slėpimo laiką.

Tiriant plėšimus, svarbu nustatyti, kokios sąlygos konkrečiau įvykio situacijoje buvo specialiai sukurtos nusikalstamą veiką įvykdžiusio asmens, o kokios – natūralios, realios, nuo jo nepriklausančios; kaip aplinkos sąlygos panaudotos nusikalstamiems tikslams ir kokią įtaką konkrečioms veiksams pasirinkti bei plėšimo mechanizmui jos turėjo; kiek vienos ir kitos sąlygos padėjo ar trukdė pasirengti ir įvykdyti plėšimą, paslėpti jo pėdsakus. Taigi kriminalistiniu požiūriu svarbių duomenų apie plėšimą nustatymas paprastai prasideda būtent nuo situacijos, kurioje buvo ruoš-tasi šiam nusikaltimui ir jis įvykdytas, analizės.

Vietos sąlygos, esančios plėšimo situacijos struktūros elementu, susijusios su plėšimo vieta – plėšiko pasirinkta ir panaudojama nusikalstamam tikslui pasiekti erdve, kurioje jis atlieka veiksmus iki plėšimo, jo darymo metu ir po jo. Dažniausiai vykdomi plėšimai – gatvėse ir kiemuose, parkuose, daugiabučių gyvenamųjų namų laiptinės bei gyvenamosiose patalpose.

17.2. Plėšimų tyrimo eiga ir ypatumai

17.2.1. Ikteisminio tyrimo dėl plėšimų pradėjimas

Ikteisminis tyrimas dėl plėšimo dažniausiai pradedamas dėl:

- nukentėjusiųjų ar jų artimųjų pareiškimo;
- įmonių, įstaigų, organizacijų vadovų pranešimų apie įvykdytus plėšimus;
- medicininių įstaigų pranešimų apie suteiktą medicininę pagalbą asmenims, nukentėjusiems nuo užpuolimo;
- įvykį mačiusių asmenų pranešimų apie užpuolimą ir (ar) plėšimą;

- patiems ikiteisminio tyrimo pareigūnams nustačius plėšimo požymius³³⁹.

Ikiteisminio tyrimo dėl plėšimo pradžia – tai faktinių minėtos nusikalstamos veikos požymių turinčio įvykio aplinkybių konstatavimas baudžiamojo proceso įstatyme nustatytos formos dokumente. Ikiteisminio tyrimo pradžia siejama su dviem vadomis:

- skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką gavimu arba
- prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno iniciatyva, kai nustatę nusikalstamos veikos požymius jie surašo tarnybinį pranešimą.

Dažniausiai pirminę informaciją apie plėšimą pirmasis gauna ir fiksuoja policijos įstaigos budėtojas. Nuo jo veiksmų priklauso, kaip skubiai bus reaguojama į pranešimą, ar laiku bus informuoti ikiteisminio tyrimo pareigūnai apie įvykį, ar išsamiai ir informatyviai bus nustatyta pirminė informacija, ar tinkamai kvalifikuota nusikalstama veika pagal pirminio pranešimo duomenis ir pan.

Pirminę informaciją apie plėšimą policijos įstaigos budėtojui ar kitam darbuotojui gali pranešti pats nukentėjęs, liudytojai, gydymo įstaigų darbuotojai, kurie suteikė pirmąją medicinos pagalbą nukentėjusiajam (neatmestina galimybė ir įtariamajam), asmenys, kurie pirmieji susitiko nukentėjusį po įvykio arba į kuriuos kreipėsi pats nukentėjęs, ir pan. Toks pranešimas dažniausiai perduodamas telefonu. Pasitaiko, kad nukentėjusieji patys ateina į artimiausią arba jiems žinomą policijos įstaigą. Retai, bet praktikoje pasitaiko atvejų, kai apie plėšimą pareiškama raštu, siunčiant oficialiai policijos įstaigai. Be aukščiau minėtų pirminės informacijos šaltinių, gali būti duomenys, gauti atliekant kriminalinės žvalgybos veiksmus veiklą. Tokiu atveju motyvuoto tarnybinio pranešimo pagrindu taip pat pradedamas ikiteisminis tyrimas. Be minėtų atvejų, duomenys apie padarytą plėšimą gali paaiškėti atliekant kitą ikiteisminį tyrimą. Tokiu atveju ikiteisminis tyrimas pradedamas pranešimo pagrindu.

Sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą išreiškia rezoliucija, kuri užrašoma ant šių dokumentų. Taigi plėšimų tyrimas neatsiejamas nuo rezo-

³³⁹ Филипов, А. Г. *Криминалистика*. Москва, 2000, с. 280.

liucijos pradėti ikiteisminį tyrimą gavimo: tik esant jai atliekami reikiami proceso veiksmai plėšimui atskleisti, jį įvykdžiusiam asmeniui nustatyti, pagrobtiems daiktams surasti, kurių eiliškumas priklauso nuo konkrečios tyrimo situacijos. Atlikti bet kokius ikiteisminio tyrimo veiksmus ir taikyti procesines prievartos priemones nenusprendus, kad turi būti pradėtas ir atliekamas ikiteisminis tyrimas, t. y. nesant kompetentingo pareigūno rezoliucijos dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo, negalima.

Apie pradėtą ikiteisminį tyrimą pranešama skundą, pareiškimą ar pranešimą padavusiam asmeniui. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad dažniausiai ikiteisminiai tyrimai dėl plėšimų pradedami gavus raštišką nukentėjusiojo pareiškimą-protokolą, kurį surašo pareigūnas. Tokio pareiškimo-protokolo surašymas kriminalistiniu požiūriu panašus į nedidelę nukentėjusiojo apklausą. Tačiau gana dažnai pasitaiko, kad pareiškime-protokole ir nukentėjusiojo apklausoje nurodytos aplinkybės skiriasi. Tai rodo, kad pareiškimui-protokolui surašyti skiriamas netinkamas dėmesys, nors tai yra dokumentas, kurio pagrindu pradedamas ikiteisminis tyrimas, t. y. pradedamas tirti įvykis, kuris ir yra abstrakčiai apibūdinamas pareiškime-protokole.

Pradiniame plėšimų tyrimo etape dažniausiai pasitaiko šios tipinės tyrimo situacijos³⁴⁰:

1. Įtariamasis sulaikomas įvykio vietoje arba tuoj po įvykio.
2. Yra faktinių duomenų apie įtariamąjį(-uosius), tačiau jie nesulaukyti.
3. Nėra faktinių duomenų apie nusikalstamą veiką padariusį asmenį (-is) (dažniausiai pasitaikanti tyrimo situacija, kai pradedant ikiteisminį tyrimą kalti asmenys nežinomi).

Plėšimų, kaip ir kitų nusikaltimų, tyrimas yra planinga organizacinio pobūdžio veikla. Tiriant šias nusikalstamas veikas, svarbu ne tik konstatuoti faktus, bet ir juos išanalizuoti, įvertinti, nustatyti jų tarpusavio sąsajas, pritaikyti kriminalistinėmis rekomendacijomis paremtas taktines nusikalstamų veikų tyrimo priemones, būdus ir metodus konkrečiai situacijai bei įvykiui.

Tyrimo planavimo proceso sudėtinis elementas – kriminalistinės versijos. Versijų reikšmė plėšimų, kaip ir kitų nusikalstamų veikų, tyrimui

³⁴⁰ Burda, R., *et al.*, *supra* note 13, p. 111.

didelė. Tiriant plėšimus siektina, kad būtų nustatytos visos su juo susijusios aplinkybės, todėl keliamos visos galimos konkrečioje byloje versijos. Jų skaičius priklauso nuo turimos informacijos kiekio.

Plėšimų tyrimo metu keliamos trys **tipinės versijos**:

- plėšimas tikrai buvo tomis aplinkybėmis, kurias nurodo asmuo;
- plėšimas buvo, tačiau įvykio aplinkybes nukentėjusysis sąmoningai ar dėl nusikaltimo pasekmių yra iškreipęs;
- plėšimo nebuvo, tai yra tik šios nusikalstamos veikos inscenizacija.

Plėšimo inscenizacijos versija keliami todėl, kad praktikoje būna melagingų pranešimų apie plėšimus: siekdami nuslėpti turto pasisavinimą arba išvaistymą ar kitas aplinkybes, tokie pareiškėjai, norėdami likti neatskleisti, minėtais tikslais tyčia susižaloja arba sužalojimus, gautus kitomis aplinkybėmis, nurodo esant plėšimo padariniu tam, kad melagingas jų pareiškimas būtų kuo įtikinamesnis. Plėšimo inscenizacijos versijos kėlimas ypač aktualus tada, kai apie šį nusikaltimą pranešama praėjus gana ilgam laikui.

Pabrėžtina, kad plėšimų įsibraunant į patalpas atveju, tikrinant, ar tikrai buvo padaryta nusikalstama veika, būtina kartu tikrinti versiją, ar tikrai buvo įsibrauta į patalpą, nes gana dažnai pasitaiko, kai plėšimas padaromas patalpoje buitinio konflikto metu, nesant įsibrovimui turint tikslą pagrobti turtą (pvz., girtaujant patalpoje).

Tyrimo pradžioje visos tipinės versijos yra tikėtinos. Dėl šios priežasties vėlesniuose plėšimo tyrimo etapuose, kai informacijos apie nusikalstamą veiką surenkama daugiau, tipinės versijos tikslinamos ir konkretinamos, siejamos su tiriamo plėšimo aplinkybėmis, todėl tampa labiau apibrėžtos.

Versijų tikrinimas yra praktinis procesas, įgyvendinamas sistemingai atliekant kriminalinės žvalgybos ir procesinius veiksmus. Pastarųjų eiliškumas tiriant plėšimus priklauso nuo konkrečios pradinio šios nusikalstamos veikos tyrimo etapo tyrimo situacijos. Atsižvelgiant į konkrečią tyrimo situaciją ir iškeltas versijas, sudaromas plėšimo tyrimo planas.

Tipiniai daiktinės įrodomosios informacijos nešiotojai šios nusikalstamos veikos kategorijoje yra – rankų pirštų, avalynės, biologiniai, įsilaužymo pėdsakai, nusikaltėlių paliktos jų pačių drabužių dalys ar daiktai. Pasitaiko kraujo pėdsakų, tarkime, nusikaltėliui susižeidus įsilaužimo arba

fizinio kontakto su nukentėjusiuoju metu, bei kai kurių kitų pėdsakų (pvz., seilių po to, kai nusikaltėlis atsigeria skysčių nusikalstamos veikos metu, būdamas įsibrovęs į patalpą iš indų, kuriuos palieka įvykio vietoje)³⁴¹.

Dauguma nusikaltėlių prieš padarydami nusikaltimą būna suplanavę pagrobto turto realizavimo vietas, todėl tikimybės pas juos rasti pagrobtą turtą yra menkos. Šis momentas gana būdingas situacijoms, kai nusikaltėlių sulaikyti dirbant karštais pėdsakais nepavyksta. Tokia situacija neigiamai veikia ir nukentėjusiųjų žalos atlyginimo galimybes.

Pabrėžtina, jog atliekant plėšimo tyrimą, atsižvelgiant į tyrimo situaciją, turi būti numatytas ne tik planingas, bet ir lankstus galimų veiksmų procesas. Tokiu atveju, prieš sudarant planą, tikslinga išanalizuoti šiuos duomenis:

- plėšimo padarymo laiką, vietą, aplinkybes;
- plėšimo objektą ir jo požymius;
- asmenį, padariusį plėšimą, ir jį charakterizuojančius duomenis (jei nusikalstamą veiką padarė grupė asmenų, yra nustatomas kiekvieno vaidmuo, ankstesni teistumai, ieškoma panašiu braižu padarytų kitų tokio pobūdžio nusikalstamų veikų);
- jei plėšimas padarytas patalpose, tai patalpų paskirtį ir įsibrovimo į jas būdą;
- nusikaltėlių panaudotos informacijos apie nusikaltimo objektą šaltinį;
- pagrobto turto buvimo vietą, jo realizavimo, saugojimo ir kitokio jo panaudojimo aplinkybes;
- atliekama visapusiška ir išsami telekomunikacinių duomenų analizė.

Dažniausiai pasitaikanti plėšimų pirminė tyrimo situacija yra tokia, kai įtariamųjų pirminiame tyrimo etape nesama. Jei yra tokia tyrimo situacija, pirminiai tyrimo veiksmai turėtų būti: nukentėjusiojo apklausa, įvykio vietos apžiūra, tyrimo dėl kūno sužalojimo masto nustatymo paskyrimas, įvairių paieškos priemonių atlikimas siekiant nustatyti ir sulaikyti įtariamuosius.

Atsižvelgiant į nusikalstamos veikos aplinkybes organizuojant įtariamųjų nustatymo priemones tikslinga apibendrinti duomenis apie įtaria-

³⁴¹ Следственные действия (под ред. В. А.Образцова). Москва: Юристъ, 1999, с. 327.

mojo išorės požymius, įvertinti įvykio vietoje paliktų pėdsakų ir daiktų pobūdį, išanalizuoti įtariamąjį elgesį nusikalstamos veikos darymo metu, išnagrinėti kitus duomenis, gautus atliekant pirminius tyrimo veiksmus. Be minėtų paieškos priemonių, įvertinus tyrimo situaciją tikslinga pasitelkti į pagalbą daktiloskopinę įskaitą bei neatskleistų nusikalstamų veikų įvykio vietose paimtų rankų pirštų pėdsakų bazes, asmenų, kuriems paskirta paieška, duomenų bazes. Informacijos apie nenustatytus įtariamuosius gali suteikti duomenys apie nusikaltėlių galimybę žinoti, jog nukentėjęs asmuo turi tam tikrų materialinių vertybių, ir apie nukentėjusiojo dienvartę.

Jei tiriamas plėšimas iš patalpų ir tyrimo metu nustatoma, kad nusikaltėliai buvo informuoti apie vertybių buvimą patalpose, patalpų išsidėstymą, nukentėjusiojo dienvartę, fizinę nukentėjusiojo būklę (įvertinant realaus pasipriešinimo galimybę), patalpoje galinčių būti asmenų skaičių ir pan., yra keliama versija, kad plėšimą įsibraunant į patalpą padarė nusikaltėliai, kurie galėjo turėti informacijos apie tai. Tikrinant iškeltas versijas numatomas kaimynų, nukentėjusiojo pažįstamų, kuriuos sieja bendri interesai (pvz., kolekcionavimas ar verslas), jo vaikų draugų ir kitų asmenų, kurie galėjo būti nusikaltėlių panaudotos informacijos šaltiniu, nustatymas. Jie nustatinėjami išsamiai apklausiant nukentėjusįjį, jo šeimos narius, kitus jų aplinkos asmenis, kuriems gali būti žinomos anksčiau minėtos aplinkybės.

Dažnai pasitaikanti tyrimo situacija, kai nukentėjusysis iš karto po įvykio iki atvykstant tyrimo grupei, dėl patirto smurto pristatomas į gydymo įstaigą pirmajai pagalbai suteikti ar kitaip gydyti. Kai yra tokia tyrimo situacija, vienas iš pareigūnų turėtų vykti pas nukentėjusįjį ir aiškintis įvykio aplinkybes, kiti operatyvinės tyrimo grupės nariai turėtų atlikinėti kitus procesinius veiksmus įvykio vietoje, atsižvelgiant į tyrimo situaciją.

Atliekant plėšimų tyrimą būtina žinoti informacijos šaltinius, kuriuos pasitelkus dažniausiai gaunama duomenų apie įtariamuosius. Išsamaus tokių šaltinių sąrašo išvardyti neįmanoma, tačiau pirminiai duomenys apie įtariamuosius dažniausiai gaunami iš nukentėjusiųjų.

Jeigu pradiniam plėšimo tyrimo etape yra faktinių duomenų apie šiuo nusikaltimu įtariamą asmenį, tačiau jis nesulaikytas, rekomenduoti-

na apžiūrėti įvykio vietą, apklausti liudytojus ir nukentėjusiuosius, taikyti procesinės prievartos priemonės – atlikti kratas ir poėmius. Sulaikius plėšimu įtariamą asmenį įvykio vietoje arba po įvykio, renkami duomenys, ar tas asmuo tikrai padarė plėšimą, atliekami šie tyrimo veiksmai: įtariamojo sulaikymas, įtariamojo asmens krata, įvykio vietos (kitų objektų) apžiūra, nukentėjusiųjų apklausa, jei tikslinga – teismo ekspertizės paskyrimas, taikomos procesinės prievartos priemonės – asmens laikinasis sulaikymas, asmens ir įtariamojo gyvenamosios arba kitokios paskirties patalpos krata, poėmis ir t. t. Tolesniems tyrimo veiksams plėšimų tyrimo etape priskirtini parodymų patikrinimo veiksmai: parodymai atpažinti, parodymų patikrinimai vietoje, eksperimentai ir kt.

Viena iš šio nusikaltimo įrodinėtinių aplinkybių – kaltė. Šios aplinkybės įrodymas – tai dalyvavusio nusikaltime asmens nustatymas. Asmuo su nusikaltimu gali būti susijęs dėl įvairių priežasčių – buvimo nusikaltimo vietoje, disponavimo pagrobtu turtu ir kt. Kaltės įrodymui būtina nustatyti motyvą ir tikslą. Plėšimo atveju motyvas yra gauti turtinės naudos, o tikslas – galimybė naudotis pagrobtu turtu. Tokiu atveju tyrimo metu būtina nustatyti pagrobto turto vertę ir įvairiais procesiniais veiksmais užfiksuoti, kad įtariamasis turėjo realią galimybę naudotis pagrobtu turtu.

Minėtais pirminiais tyrimo veiksmais renkami duomenys apie aplinkybes, susijusias su nusikalstamos veikos padarymu.

Tiriant plėšimus, reikia nustatyti (įrodinėtinos aplinkybės)³⁴²:

- a) ar buvo padarytas plėšimas, jeigu taip, tai kur ir kada;
- b) nusikalstamos veikos padarymo būdas ir kitos padarymo aplinkybės;
- c) kiek žmonių ir jų asmenybės, kurie gali suteikti informaciją apie tiriamą nusikalstamą veiką ir nusikaltėlius;
- d) kas pagrobta, kam priklauso pagrobtas turtas, kur jis yra ir kur jis gali būti realizuojamas;
- e) kokių priemonių reikėtų imtis dėl materialinės žalos padengimo nukentėjusiajam;
- f) kokios priežastys ir sąlygos lėmė nusikalstamos veikos padarymą;

³⁴² Гаврилин, И. В. *Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в определениях и схемах*. Учебное пособие. Москва: Книжный мир, 2004, с. 184.

- g) kas tapo nusikalstamos veikos auka (materialinė padėtis, asmens viktimologinis elgesys), koks nusikalstamos veikos poveikis nukentėjusiojo gyvybei ir sveikatai;
- h) kas padarė plėšimą, jeigu tai grupė asmenų, tai kokia jos sudėtis ir kokiais veiksmais pasireiškė kiekvieno iš jų veika, kaip jie charakterizuojami buitinėje aplinkoje.

Taip pat plėšimų tyrime įrodinėtinos aplinkybės yra:

- a) kaltininko asmenybės bruožai;
- b) vieta, laikas, nusikalstamų veikų padarymo aplinkybės;
- c) ar buvo ruošiamasi padaryti nusikalstamą veiką, koks buvo pasiruošimas, kas ir kada padėjo;
- d) ar bandė nusikaltėlis nuslėpti nusikalstamą veiką, koku būdu, ar bandė keisti išvaizdą, drabužius, ar bandė inscenizuoti kitą nusikalstamą veiką;
- e) kokio asmens atžvilgiu buvo padaryta nusikalstama veika, kokie padaryti sveikatos sutrikdymo ypatumai, ar prarastas darbingumas;
- f) kas konkrečiai pagrobta;
- g) kas įvykdė vagystę ar plėšimą, aiškinami nusikaltėlio požymiai, išorės pakeitimo būdai, užpuolikų kiekis, jų veiksmų darnumas;
- h) kiek žmonių dalyvavo vagystės ar plėšimo metu, ar buvo iš anksto susitarta, kokia yra grupės sudėtis, kiekvieno grupės nario vaidmuo darant nusikalstamą veiką, ar prieš tai buvo panašūs nusikalstamai, kokie, kada, kur;
- i) ar yra nusikalstamą veiką ir vertybes slepiančių asmenų, informacijos apie juos;
- j) aplinkybės, nulėmusios nusikalstamą veiką ir t. t.;
- k) plėšimo būdas, kuo pasireiškė fizinės jėgos panaudojimas;
- l) ar nusikalstamos veikos metu buvo panaudotas ginklas, jei taip, tai koks;
- m) ar nusikaltėliai naudojos transporto priemonėmis ir kokiomis, ir t. t.

17.2.2. Pirminiai tyrimo veiksmai

Nukentėjusiojo ir liudytojo apklausa. Apklauskos metu apklausiamasis perduoda apklausiančiajam informaciją, susijusią su nusikalstamos veikos tyrimu. Liudytojo apklauskos taktika nereglamentuojama teisės nor-

mų, todėl taktinių būdų pasirinkimas priklauso nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno specialių žinių, patirties, turimos informacijos apie liudytoją ir įvykio aplinkybes. Formuojantis parodymams, tinkamai suvokti stebėtą įvykį ar atskirus jo elementus kliudo įvairūs žmogaus psichiką veikiantys veiksniai: objektyvūs (nepalankios stebėjimui sąlygos, trumpas įvykio ar stebėjimo laikas, didelis atstumas tarp stebinčiojo ir įvykio vietos ir pan.) bei subjektyvūs (nuovargis, susijaudinimas, apsvaigimas nuo alkoholio, narkotinių ar psichotropinių medžiagų ir pan.). Šie veiksniai lemia parodymų tikrumą ir išsamumą, todėl labai svarbus yra pasirėngimas atlikti šį procesinį veiksma, nes tai būtina sąlyga siekiant gauti kuo daugiau informacijos apie tiriamą įvykį.

Atkreiptinas dėmesys, kad plėšimas jo aukai dažniausiai būna netikėtas. Pamatęs nusikaltėlį, o ypač ginkluotą, žmogus dažnai trumpam sutrinka. To pakanka, kad nusikaltėlis užvaldytų vertybes, kurias turi užpultasis, ir pasišalintų. Esant tokioms aplinkybėms, nenuostabu, kad nukentėjusysis ne visada suvokia tyrimui reikšmingus faktus. Be to, dažniausiai nukentėjusysis apie jo atžvilgiu įvykdytą nusikalstamą veiką praneša iš karto po įvykio, dėl to būna susijaudinęs (verkia, piktinasi, negali susitaikyti su jam priklausančių vertybių pagrobimu, jaučia skausmą dėl kūno sužalojimų, patirtų nusikalstamos veikos metu), todėl tikslinga prieš pradėdant apklausą nuraminti nukentėjusįjį, paaiškinti jam jo atmintyje išlikusių vaizdinių svarbą įvykdyto plėšimo tyrimui, įtariamojo bei pagrobtų daiktų paieškai.

Nukentėjusysis, kaip ir plėšimą matę, girdėję ar kitaip stebėję asmenys, apklausiami liudytojais. Prieš apklausą įsitikinama apklausiamojo asmens tapatybe, išsiaiškinami reikiami duomenys apie apklausiamojo asmenybę ir santykius su įtariamoju, išaiškinamos jų teisės ir pareigos.

Rekomenduojama pradėti nukentėjusiojo (liudytojo) apklausą pasiūlymu papasakoti viską, kas jam žinoma apie plėšimą ir kitas reikšmingas bylos aplinkybes. Po laisvo apklausiamojo pasakojimo užduodami klausimai, kuriais siekiama patikslinti nukentėjusiojo (liudytojo) parodymus, išaiškinti esančius prieštaravimus ir jų priežastis.

Jeigu ikiteisminis tyrimas dėl plėšimo pradėtas pagal nukentėjusiojo skundą (pareiškimą), pareiškėjas jame nurodo svarbiausius duomenis

apie nusikalstamą veiką ir ją įvykdžiusį asmenį. Tačiau šiame dokumente pateikta informacija yra labai glausta, duomenys nekonkretizuoti, bendro pobūdžio. Atsižvelgiant į tai, apklausiant plėšimo auką ar liudytoją, būtina išsiaiškinti:

- užpuolimo aplinkybes;
- plėšimą įvykdžiusio asmens požymius;
- duomenis apie pagrobtą turtą.

Liudytojo ar nukentėjusiojo apklausos metu aiškinantis užpuolimo aplinkybes, būtina nustatyti:

- kada (data ir paros laikas);
- kur (tikslī vieta, o apklausiamajam negalint jos įvardyti – artimiausi jam žinomi orientyrai);
- esant kokioms aplinkybėms ir koku būdu buvo užpultas nukentėjusysis;
- tiriant plėšimą patalpose, kaip nusikaltėliai pateko į gyvenamąsias patalpas, kuo jie prisistatė, kuris konkrečiai derėjosi už uždarytų durų, kas pirmasis įsiveržė į gyvenamąją patalpą;
- koks smurtas (fizinis ar psichologinis) buvo panaudotas;
- kokios priemonės ir įrankiai panaudoti prieš nukentėjusįjį;
- ar užpuolikas slėpė veidą (pvz., dengdamas jį kauke, kur galėjo likti nusikalstamos veikos pėdsakų) ir pan.;
- jei plėšimas grupinis, būtina apklausti detalizuojant kiekvieną atskirai: ką kiekvienas darė nusikalstamos veikos metu, nurodinėjo ar vykdė nurodymus, kuo buvo ginkluoti, kaip naudojo ginklus, koks buvo smurto panaudojimo nukentėjusiojo atžvilgiu pobūdis;
- kaip tarpusavyje kalbėjosi nusikaltėliai, kokius vardus tarpusavyje minėjo, ar girdėjosi akcentas, ar vartojo barbarizmus, žargonus, ar rūkė, kur numetė nuorūkas, kur galima rasti jų seilių pėdsakų;
- ar neliko įvykio vietoje pamestų ar užmirštų daiktų: nusikalstamos veikos įrankių ir jų dalių, drabužių dalių, asmenybes maskuojančių priemonių ir pan.;
- detalizuojant smurto panaudojimą nusikalstamam tikslui pasiekti, svarbu tiksliai nustatyti, kiek kartų ir kuo smogta ar spirita nukentėjusiajam, kiek smūgių pasiekė nukentėjusiojo kūną, o kiek – ne, į kurias nukentėjusiojo kūno vietas buvo smogta (įspirta), kokios

tai patvirtinančios žymės galėjo likti nusikalstamos veikos vietoje ir ant nukentėjusiojo kūno bei drabužių;

- ar priešinosi nusikaltėliams, koku būdu, ar padarė jiems kūno sužalojimų, ar jie kraujavo ir kur gali būti kraujo pėdsakų ir t. t.

Nustatant užpuoliko požymius, būtina išsiaiškinti:

- jo amžių, lytį, ūgį, veido bruožus, kūno sudėjimą ir kitas figūros ypatybes;
- kalbos ir balso ypatumus (kokia kalba kalbėjo, greitai, lėtai, aiškiai, neaiškiai, ar buvo jaučiamas akcentas, ar šveplavo, mikčiojo);
- ypatingas žymes (tatuiruotes, randus, raupus, apgamus, karpas, funkcinės anomalijas ir kt.);
- aprangą, eiseną (lengva, sunki, siūbuojanti ir kt.);
- mimiką (primerktos akys, antakių kilnojimas ir kt.), kūno laikyseeną (ar nebuvo susikūprinęs, pasitempęs);
- gestikuliaciją (pečių kraipymas, mostagavimas, skėsčiojimas rankomis ir kt.) bei elgsenos manieras;
- jeigu plėšimą įvykdė keli asmenys, reikia nustatyti, ar jie kalbėjosi tarpusavyje, jeigu taip, kokia kalba ir kaip (vardais, pravardėmis) vienas kitą vadino;
- apklausiant nukentėjusįjį, nustatoma, kur ir su kuo jis buvo ir ką darė iki plėšimo, kaip atvyko į nusikaltimo vietą, ar užpuolimo metu jis buvo vienas, ar blaivus³⁴³.

Apklauskos metu įtariamojo išorės požymius būtina išsiaiškinti kuo išsamiau, nes jie turi lemiamos reikšmės nustatant plėšimą įvykdžiusį asmenį. Jeigu nukentėjusysis ar liudytojas matė ir įsidėmėjo užpuoliko galvos ir veido požymius, tikslinga šiuos požymius detalizuoti iš priekio (pvz., nosies plotis) ir iš šono (pvz., nosies nugarėlės kontūras), ir juos aprašyti pagal „žodinio atvaizdo“ principą.

Įvertinus tai, kad pagal Lietuvos Respublikos BK nuostatas, reglamentuojančias plėšimą, lygiaverčiais požymiais laikomi ne tik fizinio smurto panaudojimas, bet ir grasinimas tuoj pat jį panaudoti arba kitoks atėmimas galimybės nukentėjusiajam asmeniui priešintis, būtina išsiaiškinti, ar nukentėjusiajam buvo grasinta nedelsiant panaudoti smurtą, ar

³⁴³ *Криминалистика* (под. ред. И. Ф.Крылова и А. И. Бастрыкина). Москва: Дело, 2001, с. 272–284.

grasinimai buvo nukreipti tiesiogiai nukentėjusiojo, ar jo šeimos narių, artimųjų atžvilgiu, tikslinga užfiksuoti, kaip nukentėjusysis elgėsi nusiikalstamos veikos metu, ar šaukė, kvietė pagalbą, stengėsi priešintis ir bėgti nuo užpuoliko, jeigu taip, kokie pėdsakai galėjo likti ant jo drabužių ir kūno (iširę, suplyšę drabužiai, įdrėskimai, žaizdos, įkandimo žymės ir pan.), jeigu ne – dėl kokios priežasties nukentėjusysis nesipriešino.

Ikiteisminio tyrimo metu labai svarbu išsiaiškinti, kaip galimybę nedelsiant panaudoti fizinį smurtą suvokė pats nukentėjusysis, ar plėšimą vykdžiusio asmens grasinimai nesukėlė jam jokių abejonių dėl tų grasinimų tikrumo. Tikslindamas, kokios priemonės ir įrankiai buvo panaudoti plėšimo metu, apklausiantysis apklausiamajam negali užduoti atsakymą menančių klausimų: pvz., klausimas „Ar įtariamasis rankoje turėjo ir plėšimo metu naudojo peilį?“ yra atsakymą menantis, todėl siekiant sužinoti tyrimui reikšmingas aplinkybes, reikia klausti „Ar įtariamasis plėšimo metu turėjo ką nors rankoje, jeigu taip, ką ir ar naudojo?“

Apklausiant liudytoją ar nukentėjusįjį apie užpuolimo aplinkybes, būtina išsiaiškinti, kiek asmenų įvykdė plėšimą, konkretizuoti, ką kiekvienas jų darė. Pasitaiko, kad nukentėjusieji dažnai nesąmoningai, o kartais ir sąmoningai, iškreipia parodymus apie jiems grėsusį pavojų, pvz., pareiškia, kad buvo užpulti dviejų ar trijų, nors realiai plėšimą jų atžvilgiu įvykdė tik vienas asmuo, padidina jam suduotų smūgių skaičių ir pan. Į tai reikia atsižvelgti analizuojant ir tarpusavyje lyginant tyrimo metu gautus duomenis, prireikus – tikslinant nukentėjusiojo parodymus.

Tiriant plėšimus svarbu žinoti, koks buvo nusikalstamą veiką įvykdžiusio asmens bei nukentėjusiojo santykis iki plėšimo, todėl, apklausiant nukentėjusįjį, būtina išsiaiškinti:

- ar jis pažįsta įtariamąjį;
- jei pažįsta, ar seniai, kur susipažino;
- jei nepažįsta, ar matė jį pirmą kartą.

Nukentėjusiojo ar liudytojo apklausos metu patikslinama:

- kokioms išorinėms sąlygoms esant apklausiamasis matė užpuoliką;
- kaip (pėsčiomis, automobiliu, kita transporto priemone ir pan.) užpuolikas pasišalino iš įvykio vietas;
- kokia kryptimi jis pasitraukė.

Apklausoje metu būtina išsiaiškinti, kam priklauso pagrobtai daiktai, kokie individualūs jų požymiai, nustatoma, kokios pagrobtų daiktų savybės, ar nėra ant jų numerių ar kitų skiriamųjų ženklų.

Pirmiausia rekomenduojama surinkti informaciją apie plėšimo metu pagrobtus numerinius daiktus: mobiliojo ryšio telefonus, debetines ar kreditines banko korteles, dokumentus ir pan. Būtina užfiksuoti ne tik pagrobtą mobiliojo ryšio telefono modelį, korpuso spalvą ir individualius nusidėvėjimo požymius, bet svarbiausia – telefono identifikavimo kodą (International Mobile Equipment Identity – IMEI), esantį po dangteliu ir baterija, nustatyti, ar pagrobtame telefone buvo tinklo ryšį sukurianti SIM (Subscriber Identity Module – abonento atpažinimo modulis) kortelė, koks jos abonentinis numeris, išsiaiškinti, ar apie telefono pagrobimą informuotas mobiliojo ryšio operatorius.

Jeigu apklausiamasis negali nurodyti pagrobtą mobiliojo ryšio telefono numerio, yra tikimybė, kad pagal kitus jo pateiktus duomenis tokią informaciją suteiks atitinkamai mobiliojo ryšio operatorius. Apklausiamajam nurodžius, kad plėšimo metu buvo pagrobtai pinigai, būtina nustatyti, ar tai apyvartoje esanti nacionalinė ar užsienio valiuta, o pastaruoju atveju kokia vieno užsienio valiutos banknoto vertė tos dienos kursu konvertuojant į nacionalinę valiutą, detalizuoti, kokia bendra pagrobtų pinigų suma, kokios vertės banknotai buvo, jų defektai. Jeigu apklausiamasis teigia, kad plėšimo metu iš jo pagrobtai dokumentai, išsiaiškinti, kokie, kas, kada ir kieno vardu juos išdavė, ar žinomi jų numeriai.

Išsiaiškinus pagrobtus numerinius daiktus ir juos apibūdinus, nukentėjusysis, o tam tikrais atvejais ir liudytojas, kuriam tokia informacija yra žinoma, apklausiami apie kitus pagrobtus daiktus: rankines, pinigines ir pan. Apibūdinamas šiuos daiktus, apklausiamasis nurodo jų pavadinimą, dydį, spalvą, medžiagą, iš kurios jie pagaminti, susidėvėjimo laipsnį bei ypatingas jų žymes (įplyšimus, užrašus ir pan.). Jeigu plėšimo metu buvo pagrobtai nukentėjusiojo drabužiai, be jų požymių, svarbu nustatyti, kokie daiktai buvo kišenėse ir kokios jų žymės.

Apklausoje metu renkant duomenis apie pagrobtus daiktus, tikslinga išsiaiškinti, ar apklausiamasis neturi daiktų, analogiškų pagrobtiesiems, pagrobtų daiktų fotonuotraukų, ar grobimo metu nukentėjusiajam ne-

pasiliko sudėtinių pagrobtų daiktų dalių, pvz., rankinės dirželių, striukės gobtuvo ir pan. Aprašant apklausiamojo nurodomus pagrobtus daiktus ir jų požymius, svarbu užfiksuoti, ar pagrobti daiktai buvo pažymėti, jeigu taip, kokiomis priemonėmis, kur, kokie įrašai padaryti. Taip pat išsiaiškinama, ar pagrobti daiktai buvo kaip nors apgadinti, o esant nenumėriniam daiktams, ar galės apklausiamasis tuos daiktus atpažinti, jeigu taip – pagal kokius požymius tai padarys. Nukentėjusiojo apklausos metu išsiaiškinama, ar jis turi pagrobtų daiktų įsigijimą patvirtinančius dokumentus, ar galės juos pateikti, taip pat paprašoma nurodyti kiekvieno pagrobto daikto vertę.

Nusikalstamos veikos ir įtariamojo bendrą vaizdą padeda atkurti apklausų metu papildomai užduodami klausimai apie tai, kada ir kokių maršrutu atsirado įvykio vietoje, kas apie tai žinojo, kam pirmam pranešė apie nusikalstamą veiką, jeigu pranešė policijai ne iš karto, tai kodėl.

Tiriant plėšimą, liudytojas yra apklausiamas apie jo tiesiogiai matytas ar kitaip suvoktas šios nusikalstamos veikos aplinkybes ir faktus.

Jeigu duodamas parodymus jis grindžia juos ne jo paties suvokta informacija, reikia išsiaiškinti pirminę tos informacijos šaltinį ir tuos parodymus patikrinti, pvz., apklausti asmenį, kuris apie matytą plėšimą papasakojo liudytojui.

Įvykio vietos apžiūra. Įvykio vietos apžiūra atliekama iš karto po nukentėjusiojo apklausos, o kai kuriais atvejais – iki to.

Atliekant tokio pobūdžio nusikalstamų veikų tyrimą įvykio vietos apžiūros metu keliami esminiai tikslai:

- įvykio vietos aplinkos nustatymas visose nusikalstamos veikos stadijose;
- suradimas, fiksavimas, paėmimas ir vertinimas pėdsakų ir kitų objektų, turinčių ar galinčių turėti reikšmės bylos tyrimui;
- aplinkybių ir duomenų, būtinų nusikaltėlių persekiojimui karštais pėdsakais, aiškinimasis;
- priežasčių ir sąlygų, lėmusių nusikalstamos veikos padarymą, nustatymas.

Jeigu plėšimo metu nukentėjusiojo sveikata nebuvo sutrikdyta ar dėl patirtų sužalojimų jis jaučiasi gerai arba yra plėšimo liudytojų, tikslinga

apžiūrėti įvykio vietą nukentėjusiajam arba vienam iš nusikalstamos veikos liudytojų dalyvaujant³⁴⁴.

Šių asmenų dalyvavimas apžiūrint įvykio vietą leidžia tiksliau apibrėžti teritorijos, kurią tikslinga apžiūrėti, ribas, atlikti įvykio vietos apžiūrą kryptingiau, dažnai surandami tokie plėšimo pėdsakai, kurie kitu atveju gali likti nepastebėti.

Norėdamas išsamiai apžiūrėti įvykio vietą, šį veiksma atliksiantis pareigūnas turi tinkamai ir skubiai jam pasirengti. Siekdamas nustatyti vietą, kurioje buvo įvykdytas plėšimas, jo požymius bei ypatybes, turinčias reikšmės minėtai nusikalstamai veikai iširti, jis neatidėliotinai išsprendžia transporto priemonės panaudojimo klausimą, derina reikiamo specialisto dalyvavimo įvykio vietos apžiūros metu galimybę, pasirenka kriminalistinę techniką, numato šio veiksmo atlikimo eigą ir pan.

Įvykio vietos apžiūros pradžioje susipažįstama su vieta (jos išsidėstymu, reljefu ir pobūdžiu) ir nustatomos jos apžiūrėtinos ribos, galimos pėdsakų buvimo vietos. Tokias vietas reikia pažymėti ir apsaugoti, kol jos bus apžiūrėtos.

Įvykio vietos apžiūros metu gali būti nustatytos ir nukentėjusiojo bei liudytojo parodymams prieštaraujančios aplinkybės, būdingos plėšimo inscenizacijai, pvz., pėdsakų nebuvimas vietose, kuriose jie turėtų išlikti; tik nukentėjusiojo pėdsakų buvimas vietose, kuriose turėjo išlikti ir įtariamojo pėdsakų; plėšimo, padaryto įsibraunant į patalpą išlaužus jos duris atveju – būdo ir imituotų pėdsakų neatitikimas, pasireiškiantis durų laužimo pėdsakų palikimu iš vidaus, o ne iš išorės, ir pan.

Aptariamo tyrimo veiksmo atlikimo etape ypač kruopščiai, nuosekliai įgyvendinant pasirengimo metu sudarytą šio veiksmo planą, apžiūrima vieta, kurioje buvo užpultas nukentėjusysis. Įvykio vietos apžiūrą tikslinga pradėti būtent nuo užpuolimo. Tada galima surasti tyrimui reikšmingų įtariamojo paliktų asmeninių daiktų, šių asmenų kojų pėdsakų, transporto pėdsakų, taip pat pėdsakų ar kitų objektų, patvirtinančių smurto panaudojimo ar savigynos nuo neteisėtų veiksmų faktą, pvz., grumtynių metu ištrūkusių švarko ar palto sagų, įvykio vietoje paliktų šalikų, galvos apdangalų, audinio skiaučių, šukų, žiebtuvėlių, nuorūkų,

³⁴⁴ *Криминалистика, supra* note 328, c. 382.

kraujo lašų, nukritusių ir sudužusių akinių rėmelių ar jų stiklų šukių ir pan. Užpuolimo vietoje rasta iš plėšiko drabužių nukentėjusiojo išplėsta audinio skiautė gali suteikti duomenų apie audinio, iš kurio pasiūti plėšiko drabužiai, spalvą, kokybę, kitas charakteristikas. Įvykio vietos apžiūros metu neretai galima nustatyti aplinkos požymius, kurių pėdsakų galėjo likti ant plėšiko drabužių ir avalynės (purvo, molio, dažų ir pan.), taip pat gauti informacijos apie kitus galimus pėdsakus ant įtariamojo kūno ar jo drabužių, pvz., apžiūrint įvykio vietą rasta ištrūkusi saga, nepriklausanti nukentėjusiajam, leidžia daryti loginę prielaidą, kad jos nėra įtariamojo drabužiuose. Tiriant plėšimą, įvykdytą atviroje vietoje, rekomenduojama paimti užpuolimo vietos, kurioje rasta įtariamojo avalynės pėdsakų, grunto pavyzdžius.

Užpuolimo pėdsakų ieškoma ne tik toje vietoje, kurioje buvo užpuoltas nukentėjusysis, bet ir apžiūrint teritoriją aplink ją. Tęsiant teritorijos, esančios aplink nusikaltimo vietą, apžiūrą galima užpuolimo pasitraukimo iš nusikaltimo vietos kryptimi, apžiūros metu patikrinama, ar įtariamasis pakeliui neišmetė materialinės vertės arba paklausos parduoti neturinčių pagrobtų iš nukentėjusiojo daiktų, pvz., rankinės, piniginės, užrašų knygelės, arba nusikaltimo priemonių ir įrankių – kaukių, peilių, nešaunamųjų ar šaunamųjų ginklų ir kitų daiktų, naudotų plėšimui įvykdyti.

Suradus plėšimo tyrimui reikšmingus daiktus, aprašoma jų radimo vieta, kuri gali būti užfiksuojama ir braižomoje scheme, šie daiktai bei aplinka, kurioje jie surasti, nufotografuojami. Minėti objektai yra reikšmingi tyrimui ne tik kaip daiktai – ant jų gali likti įtariamojo rankų pėdsakų, leidžiančių jį nustatyti, todėl suradus ir užfiksavus daiktus nurodytais būdais, tikslinga patikrinti, ar ant jų yra pėdsakų. Jeigu plėšimas įvykdytas įsibrovus į patalpą, be nurodytų pėdsakų, daiktų ir kitų objektų, kurie gali būti surasti šioje patalpoje ir jos prieigose, esant sulaužytoms užtvartoms, būtina nuodugniai apžiūrėti laužimo pėdsakus, siekiant nustatyti, koks įrankis galėjo būti panaudotas laužimui, ir gautą informaciją pritaikyti ieškant šio įrankio.

Atliekant įvykio vietos apžiūrą gauti faktiniai duomenys, teismo gali būti pripažinti įrodymais tik tada, kai jų turinys bei gavimo procesas įforminti teisingai, vadovaujantis baudžiamojo proceso įstatymo normomis.

Šio tyrimo veiksmo eiga ir rezultatai fiksuojami tiksliai, objektyviai, nuosekliai ir sistemingai rašomame įvykio vietos apžiūros protokole, braižomose schemose bei planuose. Surasti, išryškinti, nufotografuoti ir aprašyti minėtame protokole pėdsakai tinkamai įpakuojami, pažymimi (ant pakuočių padaromi įrašai, nurodant paketo turinį, parašant, kur, kada objektas paimtas, tą patvirtinant atsakingo už apžiūrą pareigūno parašu) ir paimami toliau tirti.

Taktiniu požiūriu itin reikšmingas įvykio vietos apžiūros rezultatų analizės ir įvertinimo etapas, kurio metu išsiaiškinama, kokie faktiniai duomenys gauti apžiūrint įvykio vietą, jie lyginami su informacija, gauta apklausiant nukentėjusįjį ir liudytojus, nustatomas plėšimą tiriant reikšmingų duomenų tarpusavio ryšys.

Surasti plėšimo metu pagrobti, bet vėliau išmesti, paslėpti arba pamesti tiriant reikšmingi daiktai, drabužiai, vilkėti plėšimo metu, apžiūrimi pagal daiktų apžiūros taisykles, patikrinama, ar ant jų nėra pėdsakų, svarbių plėšimui ištirti. Apžiūrint daiktus, nustatoma, ar ant jų yra numerių ir kitų skiriamųjų ženklų, kuriuos apklausos metu nurodė nukentėjusysis arba liudytojas. Apie tai surašomas daiktų apžiūros protokolas. Jeigu individualūs ar gamykliniai surastų daiktų numeriai sutampa su pagrobtų daiktų numeriais, daiktai pagal pakvitavimą arba apsaugos raštą, įpareigojantį saugoti grąžintą jam priklausantį daiktą iki galutinio sprendimo baudžiamojoje byloje įsiteisėjimo, grąžinami nukentėjusiajam. Jeigu pagrobti ir surasti nenumeriniai daiktai, jie, laikantis daiktų parodymų atpažinti taisyklių, parodomi atpažinti nukentėjusiajam. Pastarajam atpažinus šiuos daiktus, jie tokia tvarka kaip ir numeriniai daiktai grąžinami nukentėjusiajam.

Įtariamojo laikinasis sulaikymas. Asmens krata ir apžiūra. Tiriant plėšimus, galimi du laikinojo sulaikymo momentai: asmuo užkluptas darant plėšimą arba po plėšimo padarymo.

Asmens laisvės suvaržymo požiūriu šių momentų išskyrimas nėra svarbus: atliekant plėšimo veiksmus, o juos pabaigus – kitoms aplinkybėms leidžiant įtarti, kad tuos veiksmus atliko būtent konkretus asmuo, esant įstatyme numatytiems pagrindams, atsiranda galimybė taikyti šią procesinę prievartos priemonę to asmens atžvilgiu. Atsižvelgiant į su-

siklosčiusią plėšimo tyrimo situaciją, galimas įtariamojo sulaikymas iš anksto nepasiruošus arba iš anksto pasiruošus.

Jeigu asmuo nebuvo sulaikytas nusikalstamos veikos vietoje, tačiau yra duomenų, kad plėšimą įvykdė konkretus asmuo, įtariamojo sulaikymas kruopščiai planuojamas iš anksto: renkama išsami informacija apie įtariamojo buvimo vietą, elgesį ir kt. Planuojant jo sulaikymą, būtina išnaudoti netikėtumo veiksnį: sulaikymo laiką ir vietą pasirinkti atsižvelgiant į sulaikomojo asmenines savybes. Reikia atminti, kad kvalifikuotus plėšimus (plėšimus įsibraunant į patalpas, naudojant nešaunamuosius ir šaunamuosius ginklus, sprogmenis, didelės vertės svetimo turto pagrobimus apiplėšiant) vykdantys asmenys gali būti ginkluoti, todėl laikantis įtariamojo asmens sulaikymo taktikos rekomendacijų, sulaikantysis turi veikti greitai ir ryžtingai, neleidamas sulaikomam asmeniui tų ginklų panaudoti ar jų atsikratyti. Sulaikius asmenį, rekomenduojama apžiūrėti sulaikymo vietą, laikantis įvykio vietos apžiūros taktinių reikalavimų.

Atliekant išteisinį tyrimą dėl plėšimų laikinai sulaikant įtariamuosius, būtina pasirūpinti reikiamų asmenų dalyvavimu: Lietuvos Respublikos BPK 51 straipsnyje numatytais būtinąjį gynėjų dalyvavimo atvejais turi būti kviečiamas gynėjas, sulaikant nepilnamečius – taip pat pedagogai, socialiniai darbuotojai arba tėvai.

Tais atvejais kai įtariamasis yra sulaikomas, neatidėliotinai daroma asmens krata. Asmens krata – tai žmogaus drabužių, apavo, jo turimų su savimi daiktų bei kūno apieškojimas. Sulaikyti asmenys dažniausiai stengiasi atsikratyti nusikaltimo įkalčių, juos siejančių su padarytu plėšimu įsibraunant į patalpas, todėl laiku neatlikus asmens kratos atsiranda įkalčių sunaikinimo ar atsikratymo tikimybė.

Kartais susidaro situacijos, kai sulaikius įtariamąjį dėl tam tikrų aplinkybių (nėra tinkamų patalpų, sulaikymas masinio susibūrimo vietoje ir pan.), tuoj pat atlikti kratos nėra galimybės. Tokiais atvejais sulaikymo vietoje atliekama tik dalinė asmens krata. Dalinės asmens kratos tikslas: aptikti ir paimti įtartinus daiktus, taip pat patikrinti, ar sulaikytasis neturi ginklų, kuriais galėtų sužaloti pareigūnus arba pašalinius asmenis. Sulaikius įtariamąjį įvykio vietoje nerekomenduojama, kad atliekant asmens kratą dalyvautų nuo nusikalstamos veikos nukentėję asmenys ar liudytojai, nes tai apsunkina tolesnių procesinių veiksmų atlikimą.

Plėšimų tyrimo metu darant asmens kratą siekiama surasti ir paimti kratomojo turimus daiktus, dokumentus ar kitus objektus, galinčius turėti reikšmės minėtai nusikalstamai veikai tirti. Sulaikant asmenį, jo krata gali būti daroma dėl to nepriėmus atskiros motyvuotos nutarties. Rekomenduojama, esant galimybei, tokią kratą daryti dviem pareigūnams, kurių vienas įdėmiai stebi kratomojo veiksmus ir yra pasirengęs apginti nuo galimo kratomojo pasipriešinimo, o kitas – krato, t. y. nurodo kratomajam atsistoti ir nususukti, palikti daiktus, pakelti į viršų rankas ir nejudėti, o jam tą padarius – rankomis apieškomos tikėtiniausios daiktų, kuriuos siekiama surasti pirminės kratos metu, laikymo vietos, paskui – pradedant nuo viršaus ir einant žemyn apieškomi kratomojo drabužiai. Paimami surasti ginklai, specialiai žaloti pritaikyti, kiti aštrūs ir smailūs daiktai, kuriais asmuo gali susižaloti ar sužaloti kitus. Būtina paimti dokumentus, mobiliojo ryšio telefonus, brangenybes ir panašius daiktus, kuriuos, norėdamas jais atsikratyti, asmuo gali išmesti.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras gali daryti tik tos pačios lyties asmens kratą. Visi daiktai, surasti pas kratomąjį, yra paimami ir surašomi į asmens kratos protokolą. Kratomojo daiktai paimami ir tuo atveju, kai nuo plėšimo nukentėjęs asmuo jų nenurodo, nes vėliau jis gali pastebėti ir papildyti, kad pagrobti ir kiti daiktai, arba gali paaiškėti, kad asmens kratos metu rasti ir paimti daiktai buvo pagrobti kitų nusikalstamų veikų metu. Asmens kratos protokole turi būti nurodytas išsamus pas kratomąjį rastų ir paimtų daiktų ir dokumentų sąrašas, tiksliai užfiksuojant jų kiekį, individualius požymius, suradimo pas kratomąjį eiliškumą ir vietą.

Veiksmai, atliekami asmens kratos metu, vietos, kuriose pas kratomąjį surasti daiktai ir kita informacija gali būti fiksuojama naudojant technines priemones, pvz., fotografuojant ar darant vaizdo įrašą. Su kratomojo apsinuoginimu susiję veiksmai nefotografuojami ir nefilmuojami, užfiksuojami tik kratos rezultatai, t. y. pas kratomąjį rasti ir paimti daiktai, dokumentai ar kiti objektai.

Jeigu tiriant plėšimą prireikia nustatyti, ar ant įtariamojo, nukentėjusiojo ar kito asmens kūno yra šios nusikalstamos veikos pėdsakų ar ypatingų žymių, vadovaujantis Lietuvos Respublikos BPK 143 straipsniu, gali būti atliekama jų asmens apžiūra. Jos metu apžiūrimas ar išoriškai tiriamas šių asmenų kūnas. Sprendimas daryti asmens apžiūrą priimamas,

kai šių pėdsakų ar žymių nustatymas svarbus plėšimo tyrimui, bet atlikti teismo medicinos ekspertizę nebūtina. Taikant šią procesinę prievartos priemonę plėšimų baudžiamosiose bylose, gali būti rasti šie pėdsakai: sužeidimo, sumušimo ar įdrėskimo žymių, kraujo dėmių, biologinių ar kitokių medžiagų dalelių ir pan. Plėšimų bylose asmens apžiūra dėl įtariamojo ypatingų žymių (kūno defektų, apgamų, tatuiruočių, randų ir pan.) nustatymo atliekama tuo atveju, kai nukentėjusysis ar liudytojas nurodė matęs šias žymes. Atliekant sudėtingą asmens apžiūrą arba kai yra numatoma jos metu pasitelktomis techninėmis priemonėmis paimti nuo apžiūrimojo asmens plėšimo pėdsakus, joje gali dalyvauti gydytojas ar kiti specialistai. Su asmens apnuoginimu susijusią jo kūno apžiūrą atlieka tos pačios lyties ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Taikant šią procesinę prievartos priemonę dalyvaujantys specialistai, išskyrus gydytoją, taip pat turi būti tos pačios lyties kaip apžiūrimas asmuo. Asmeniui atsisakius, kad jo kūnas būtų apžiūretas, priimamas motyvuotas nutarimas, kuris tam asmeniui privalomas. Dėl asmens apžiūros atlikimo surašomas protokolas.

Įtariamojo apklausa. Įtariamojo apklausa svarbi plėšimų tyrimo dalis, todėl taktiniu požiūriu būtina kruopščiai pasiręngti šiam veiksmui: išstudijuoti plėšimo tyrimo metu jau sukauptus duomenis, išsiaiškinti apklausos dalyką, duomenis apie apklausiamąjį asmenybę, sudaryti apklausos planą, iškviesti asmenis, turinčius dalyvauti apklausiant įtariamąjį, esant reikalui – pasiruošti technines priemones.

Prieš apklausą įsitikinama įtariamojo asmens tapatybe, fiksuojami jo asmens duomenys, paklausama, ar suprato, kokios nusikalstamos veikos padarymu yra įtariamasis. Įtariamajam nurodžius, jog supranta, kad yra įtariamasis plėšimu, išsiaiškinama, ar jis prisipažįsta įvykdęs šią nusikalstamą veiką. Atsakydamas į šį klausimą, įtariamasis dėl jam pareikšto įtarimo padarius plėšimą gali prisipažinti visiškai, prisipažinti iš dalies arba neprisipažinti.

Plėšimu įtariamo asmens požiūris į jam pareikštą įtarimą, sprendimas duoti ar neduoti parodymus yra labai svarbus, nes nuo to priklauso apklausos taktika. Įtariamojo apklausos taktinių būdų turinį pirmiausia lemia tai, kokia situacija susidariusi apklausos metu. Ji gali būti:

- nekonfliktinė, kai įtariamasis prisipažįsta įvykdęs plėšimą ir sutinka duoti parodymus apie šios nusikalstamos veikos esmę sudarančias aplinkybes;

- konfliktinė, kai įtariamasis nesutinka duoti parodymų arba duoda žinomai melagingus parodymus.

Atsižvelgiant į tai, koks yra apklausiamojo požiūris į apklausos dalyką, susidariusi apklausos pradžioje situacija gali pasikeisti tos pačios apklausos metu, pvz., įtariamasis gali prisipažinti panaudojęs fizinį smurtą nukentėjusiojo atžvilgiu ir pagrobęs jo turtą, tačiau nesutikti su plėšimo kvalifikacija, teigdamas, kad smogė po to, kai žodinio konflikto su jam pažįstamu asmeniu metu pastarasis smogė jam, o to asmens turtą pagrobė šiam nematant, po to, kai jie susitaikė ir pan.

Nekonfliktinės ar konfliktinės situacijos formavimasis, įtariamojo apklausos taktika ir apklausos dalyko turinys priklauso nuo konkrečios plėšimo tyrimo situacijos, t. y. ar įtariamasis sulaikytas su įkalčiais (plėšimo vietoje ar tuoj po to, kai įvykdė šią nusikalstamą veiką), ar be jų (nuo plėšimo įvykdymo praėjus tam tikram laiko tarpui).

Pirmuoju atveju įtariamasis paprastai prisipažįsta įvykdęs plėšimą ir sutinka duoti išsamius parodymus apie šios nusikalstamos veikos aplinkybes. Esant tokiai tyrimo situacijai, įtariamojo apklausos metu išsiaiškina mos plėšimo aplinkybės: nusikalstamos veikos laikas, vieta, motyvai, būdas, naudotos priemonės, bendrininkų anketiniai duomenys ir (arba) požymiai, jų vaidmuo vykdant plėšimą, detalizuojama, kada, kur, kas ir kokiomis aplinkybėmis jį sulaikė, kokie pagrobti daiktai rasti sulaikymo metu.

Būdamas sulaikytas be įkalčių, įtariamasis žino, kad yra tikimybė, jog konkrečių duomenų apie tai, kad plėšimą įvykdė būtent jis, nėra arba jų surinkta nepakankamai. Tai dažnai lemia jo apsisprendimą atsisakyti duoti parodymus arba neigti įvykdžius plėšimą.

Įtariamajam atsisakius duoti parodymus, reikia stengtis tokią jo poziciją pakeisti. Tai galima padaryti keliais būdais. Vienas jų – įtikinti įtariamąjį, kad dėl šio neteisingo jo nusistatymo jam gali kilti neigiamų pasekmių: užsitęs tyrimas, nebus nustatytos jo atsakomybę lengvinančios aplinkybės ir pan. Sutikti duoti parodymus įtariamasis gali sužinojęs, kad asmenys, kartu su juo vykdę plėšimą, jau apklausti. Jeigu plėšimą įvykdė grupė asmenų, tikslinga pasinaudoti tarp bendrininkų atsiradusiu psichologiniu prieštaravimu: baime duoti parodymus pirmam ir nenoru prisipažinti paskutiniajam.

Jeigu be įkalčių sulaikytas asmuo sutinka duoti parodymus, be paties plėšimo aplinkybių, nustatinėjama, kur jis padėjo šios nusikalstamos veikos metu iš nukentėjusiojo pagrobtus daiktus. Apklausiamajam nurodžius, kad tuos daiktus pardavė, būtina detaliai išsiaiškinti, kada, kurioje vietoje, kam stebint jis tai padarė, kokius konkrečiai daiktus jis pardavė, kokie asmenys, nupirkusio šiuos daiktus, tą mačiusių ar girdėjusių asmenų duomenys, gyvenamosios vietos, o apklausiamajam nežinant – jų požymiai. Reikia paklausti įtariamojo, ar jis sakė daiktus nupirkusiam asmeniui, kad jie pagrobti plėšimo metu, už kiek tuos daiktus pardavė, ar pirkėjas atsiskaitė iš karto, jei ne – kurioje vietoje tai padarė, kur įtariamasis išleido pinigus, gautus pardavus plėšimo metu pagrobtus daiktus. Įtariamajam nurodžius, kad minėtus daiktus jis perdavė jam pažįstamam asmeniui, reikia išsiaiškinti, koku tikslu tai padarė (prašė pasaugoti, parduoti ir pan.). Jeigu perduodamas daiktus kitam asmeniui, įtariamasis prašė parduoti juos, reikia išsiaiškinti, ar tai buvo padaryta, o jeigu taip – ką pažadėjo įtariamasis už daiktų pardavimą, ar vėliau tą pažadą tesėjo, ar dalijosi gautus už perduotus daiktus pinigus su pagal jo prašymu daiktus pardavusiu asmeniu. Ši informacija vėliau patikrinama atliekant apklausas, parodymus atpažinti, kratas ir kitus proceso veiksmus bei procesines prievartos priemones.

Jeigu įtariamasis sutinka duoti parodymus ir neigia padaręs plėšimą, būtina išsiaiškinti jo alibi: kurioje vietoje ar pas ką, su kuo jis buvo nusikalstamos veikos metu, kada ten atėjo ir kada išėjo, ką veikė, ar kas nors jį matė. Vėliau būtina patikrinti įtariamojo alibi: apklausti jo paminėtus asmenis. Tikslinga patikrinti, ar patalpa, kurioje jis nurodė buvęs tuo metu, kai buvo įvykdytas plėšimas, ir vieta aplink ją yra filmuojama, ir, jeigu taip, gauti atitinkamus įrašus. Jeigu apklausiamas įtariamasis nurodė, kad plėšimo vykdymo metu buvo parduotuvėje, bare ar panašioje įstaigoje, reikia jo paklausti, ar ką nors ten pirko (užsisakinėjo), kaip atrodė tą dieną dirbęs aptarnaujantis personalas, kaip jis atsiskaitė. Tikrinant tokią įtariamojo alibi, vėliau apklausiami parduotuvės, baro ar panašios įstaigos darbuotojai, laikantis įstatymo reikalavimų ir kriminalistikos taktikos taisyklių, įtariamasis gali būti parodytas atpažinti ir t. t.

Įtariamojo parodymai yra fiksuojami įtariamojo apklausos protokole, taip pat naudojant technines priemones (darant garso bei vaizdo įrašus).

Krata, poėmis. Plėšimų tyrimo metu nustačius įtariamuosius, vienas iš pirminių tyrimo veiksmų turėtų būti krata. Krata daroma, kai įvertinus byloje surinktus faktinius duomenis kyla pagrįstas pagrindas manyti, kad kurioje nors vietoje yra plėšimui tirti reikšmingi objektai ar joje slepiasi šią nusikalstamą veiką padarę asmenys, poėmis – esant duomenų, kuriais nustatyta tiksli paimtinų daiktų ar dokumentų vieta, t. y. kai tiksliai žinoma, kur ir kas juos turi.

Abi šios procesinės prievartos priemonės gali būti daromos:

- motyvuota ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi;
- neatidėliotinais atvejais – nesant šios nutarties, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu.

Išimtis – tik minėta nutartimi daromas pašto siuntų poėmis, kuriuo siekiama sukliudyti plėšimu įtariamam asmeniui bei su juo susijusiems asmenims, kurių ryšys su įtariamoju pagrįstas ikiteisminio tyrimo duomenimis, plėšimo tyrimo metu keistis informacija. Šis tyrimui reikšmingų duomenų rinkimo būdas yra specifinis, tiriant plėšimus daromas retai, todėl plačiau jo neanalizuosime.

Kratų, atliekamų tiriant plėšimus, metu ieškoma: ginklų; juos imituojančių daiktų; priemonių savadarbiams žmogui žaloti skirtiems įtaisams gaminti; plėšimo metu pagrobtų daiktų; maskuočių bei priemonių joms gaminti; plėšimo įrankių; drabužių, kuriais plėšimo metu vilkėjo jį įvykdęs asmuo (ant jų gali būti grumtynių su pasipriešinusiu nukentėjusiuoju metu padarytų įplyšimų, jų buvimą patvirtinančių lopotų, siūlių ir kitų plėšimo pėdsakų); nukentėjusiojo dokumentų; pagrobtų daiktų realizavimą patvirtinančių dokumentų (lombardo kvitų, daiktų saugojimo kameros žetonų ir pan.); užrašų knygių, kuriose gali būti fiksuojami padaryti nusikaltimai, bendrininkų adresai ir telefonai; pakuočių, kuriose plėšimo metu buvo įpakuoti pagrobti daiktai ir kt. Tais pačiais tikslais, išskyrus plėšimu įtariamo asmens suradimą, atliekami ir poėmiai.

Plėšimo įrankiai ar pagrobti objektai gali būti slepiami specialiai padarytose ir užmaskuotose slėptuvėse, o smulkūs daiktai – netikėtose vietose. Kratoje patalpoje ieškant asmenų, įvykdžiusių plėšimą, būtina atminti, kad jie gali slėptis nedideliuose, vadinamuose „tamsiais“, kambareliuose, sandėliukuose, palėpėse, pastogėse ir panašiose vietose.

Plėšimo pėdsakams surasti naudojamos reikiamos kriminalistinės technikos priemonės, pvz., nematomų kraujo pėdsakų ant drabužių, galėjusių atsirasti grumtynių su besipriešinusiu nukentėjusiuoju metu, ieškoma apšviečiant jų paviršius ultravioletiniais spinduliais. Tikslinga naudoti vienkartinės pirštines. Ieškant kraujo pėdsakų ant drabužių, šie, rasti kratos metu, apžiūrimi ne tik iš išorinės (kraujas gali būti nuplautas), bet ir iš vidinės pusės, atkreipiamas dėmesys į drabužių siūles, kišenes ir kitas vietas, iš kur panaikinti kraują sunkiausia.

Jeigu tiriant plėšimą krata daroma įmonėje, įstaigoje ar organizacijoje, pvz., plėšimu įtariamo asmens darbo vietoje, pirmiausia apieškomos tos vietos, kuriose dirba kratomasis arba kurios jam priklauso, paskui apieškomos tos, į kurias jis galėjo patekti, vėliau – bendrojo naudojimo patalpos.

Panašiai atliekamas ir poėmis, tik ieškoti objektų dažniausiai nereikia, nes žinoma tiksliai jų buvimo vieta. Asmeniui, pas kurį daromas poėmis, išdavus reikalaujamus objektus geruoju, poėmis tuo baigiamas. Jei gu turintys paimtinus daiktus ar dokumentus asmenys jų neatiduoda, šie objektai gali būti paimami prievarta. Jeigu nutartyje ar nutarime poėmiui daryti nurodytų plėšimo tyrimui reikšmingų objektų numatytoje vietoje nėra, priimamas nutarimas neatidėliotinu atveju daryti kratą ir ji daroma.

Darant patalpos kratą, tikslinga atlikti asmens, pas kurį ji atliekama, ir kitų su kratomuoju gyvenančių ar pas jį atėjusių asmenų kratą. Poėmio metu asmens krata daroma tuo atveju, kai yra pagrindas manyti, kad kas nors iš esančiųjų jo atlikimo vietoje asmenų slepia plėšimo tyrimui reikšmingus daiktus ar kitus objektus.

Suradus plėšimo metu pagrobtus daiktus, šiai nusikalstamai veikai įvykdyti naudotus įrankius ir kitus tyrimui reikšmingus objektus, laikantis nuoseklumo ir suradimo eiliškumo nurodoma konkreti jų buvimo vieta, pažymimos jų radimo aplinkybės, aprašomi rastų objektų požymiai. Rekomenduojama, pranešus apie tai dalyvaujantiems asmenims, fotografuojant ar darant vaizdo įrašą užfiksuoti konkrečios procesinės priemonės objektu esančių daiktų radimo vietas, pačius daiktus, tačiau praktikoje fotografuojama retai, dar rečiau – filmuojama. Ant plėšimo įrankių, nusikalstamos veikos metu pagrobtų daiktų, įtariamojo drabužių gali būti likę pėdsakų,

pvz., kraujo, rankų pėdsakų, todėl, panaudojant reikiamas mokslines technines priemones, ieškoma šių pėdsakų, o suradus, jie išryškinami, įtvirtinami. Surasti tyrimui reikšmingi daiktai ir užfiksuoti pėdsakai paaimami, supakuojami, užantspauduojami, ieškotas asmuo sulaikomas.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos BPK 149 straipsnio nuostatomis, paaimami tik tie daiktai, kurie gali būti susiję su plėšimo tyrimu, tačiau abejojant, ar surastas objektas reikšmingas šiam tyrimui, ar ne, reikia jį paaimti.

Kratos ir poėmio procesas ir rezultatai užfiksuojami kratos ar poėmio protokole, gali būti braižomi planai ar schemas.

17.2.3. Tolesni tyrimo veiksmai

Parodymas atpažinti. Plėšimų tyrimo metu atpažinti pateikiami asmenys, plėšimo įrankiai, pagrobti daiktai, rečiau – patalpos ir vietovės. Naudojami visi atpažinimo būdai, tačiau dažniausiai atpažįstama rega ir klausa.

Galimi du parodymo atpažinti variantai:

- tiesioginis, kai parodomas pats atpažintinas objektas (natūra), ir
- netiesioginis, kai pateikiamas fotografuotas, filmuotas ar skaitmeninis atpažintino objekto atvaizdas, užfiksuotas fotolentelėse, fotokartotekose ar albumuose arba vaizdo kolekcijose.

Asmens parodymo atpažinti formą (tiesioginę ar netiesioginę) dažnai lemia tyrimo situacija: nesant duomenų apie plėšimą įvykdžiusį asmenį, pateikiami atvaizdai, nustačius įtariamąjį – asmuo pateikiamas atpažinti natūra.

Daikto ar kito objekto parodymas atpažinti iš kartotekų ir kolekcijų atliekamas tada, kai reikia atpažinti šios nusikalstamos veikos įrankį arba nurodyti jo ar kito plėšimui tirti reikšmingo objekto rūšinę priklausomybę, o nukentėjusysis ar liudytojas negali to padaryti, pvz., šaunamųjų ginklų atpažinimas pagal fonuotraumus – kai neaišku pistoletas ar revolveris ir t. t., nešaunamųjų ginklų – peilis ar durtuvas ir t. t., automobilių ar jų gamintojo ženklų kolekcijų rodymas atpažinti – nukentėjusiajam ar liudytojui nurodžius, kad plėšimą įvykdęs asmuo iš nusikalstamos veikos vietos pasitraukė automobiliu, tačiau negalint įvardyti automobilio pavadinimo arba modelio ir pan.

Prieš parodant atpažinti atpažįstantysis turi būti apklaustas apie atpažintą objektą. Dažnai, apklausos metu apibūdindami atpažintą asmenį, asmenys paaiškina, kad atsimena jo požymius ir gali jį atpažinti, tačiau nurodo tik bendruosius jo bruožus (amžių, lytį, apytikslį ūgį, kūno sudėjimą), neišskirdami individualiųjų jo požymių, nepamini, kiek laiko ir kokiomis aplinkybėmis matė ar klausė atpažintą asmenį ir pan. Tokie neapibrėžti duomenys apsunkina parodymą atpažinti arba daro jį negalimą³⁴⁵.

Kriminalistiniu požiūriu svarbus psichologinio kontakto tarp parodymo atpažinti dalyvių formavimas, atpažįstančio reakcija į atpažintąjį, o asmens parodymo atpažinti atveju – ir atpažintinojo reakcija į atpažįstantįjį, taip pat kriminalistinė parodymų analizė. Plėšimų tyrimo metu atliekant parodymą atpažinti kyla sunkumų, susijusių su atpažįstančiojo psichologinėmis ypatybėmis, o atvejais, kai plėšimu įtariamas asmuo parodomas atpažinti nukentėjusiajam, liudytojui ar savo bendrininkui, susijusių su santykiu atpažintino asmens atžvilgiu, baime ir pan.

Dėl parodymo atpažinti surašomas atitinkamas protokolai, kuriame, be kitų aplinkybių, ypač svarbu itin tiksliai, kiek įmanoma pažodžiui, užrašyti požymius ar ypatybes, pagal kuriuos atpažįstantysis atpažino asmenį ar kitą objektą, detalizuojant ne tik bendruosius, bet ir individualiuosius atpažinto objekto požymius, kitaip tariant, negali būti apsiribojama vien bendrųjų požymių nurodymu. Šio veiksmo eiga ir rezultatai taip pat fiksuojami naudojant vaizdo ir garso įrašymo aparatūrą bei foto techniką.

Eksperimentas. Plėšimų tyrimo metu eksperimentas atliekamas, siekiant nustatyti asmens galimybę suvokti tam tikrą faktą; asmens galimybę atlikti tam tikrus veiksmus; asmens profesinius ar kitokius įgūdžius; pėdsakų susidarymo mechanizmą.

Objektų suvokimas sietinas su objektyvių ir subjektyvių veiksmų poveikiu. Tiriant plėšimus, gali reikėti patikrinti, ar konkrečiomis sąlygomis, buvusiomis įvykio metu, asmuo galėjo matyti ar girdėti su šia nusikaltama veika susijusias aplinkybes. Tai nustatoma kiek įmanoma tiksliau atkuriant plėšimo metu buvusią aplinką: tuo pačiu paros metu, pagal ga-

³⁴⁵ Васильев, А. Н. *Тактика отдельных следственных действий*. Москва: Юридическая литература, 1981, с. 177.

limybę ir būtinumą tuo pačiu metų laiku, esant tokiam pačiam apšvietimui, vykstama į tikrinamo įvykio vietą, laikomasi tų pačių atstumų tarp objektų. Nustatant asmens galimybę atlikti tam tikrus veiksmus, gali būti patikrinta, ar kvalifikuotu plėšimu įtariamas asmuo galėjo įsibrauti į nukentėjusiojo namą jo nurodytu būdu, pvz., pralįsdamas pro nedidelį rūšio langelį, ar galėjo vienas išnešti pagrobtus daiktus, ar galėjo nukentėjusysis per nustatytą laiką nueiti konkretų atstumą ir t. t. Nustatant asmens profesinius ar kitokius įgūdžius, tiriant plėšimus galima išsiaiškinti įtariamojo sugebėjimą perdirbti plėšimo metu pagrobtą žiedą, mokėjimą vairuoti ir pan. Atliekant eksperimentą, galima patikrinti „išilaužimo, smūgio, pjūvio, judėjimo [...], šaunamojo ginklo naudojimo“³⁴⁶ ir kitų pėdsakų susidarymo mechanizmą. Siekiant patikimų, atsitiktinio poveikio nepaveiktų eksperimento rezultatų, rekomenduojama bandymus kartoti ir tomis pačiomis, ir kitomis sąlygomis. Eksperimento eiga ir rezultatai fiksuojami eksperimento protokole, taip pat fotografuojant, darant vaizdo įrašą, braižant planus ir schemas.

Akistata. Tiriant plėšimus, akistatos gali būti atliekamos tarp dviejų plėšimu įtariamų asmenų; tarp įtariamo plėšimu asmens ir šios nusikalstamos veikos liudytojo; tarp įtariamo plėšimu asmens ir nukentėjusiojo; tarp liudytojų; tarp nukentėjusiųjų.

Akistatos rezultatai neretai priklauso nuo į ją suvestų asmenų tarpusavio santykių. Pavyzdžiui, akistata tarp užpuoliko ir nuo plėšimo nukentėjusio asmens (liudytojo) dažniausiai vyksta konfliktingoje situacijoje. Akistaton vedamo nukentėjusiojo elgesys tuo atveju gali būti dvejopas: jis bijo būti suvestas į akistatą ir duoti parodymus apie plėšimą įvykdžiusį asmenį dėl nusikalstamos veikos metu patirtų išgyvenimų ar ateityje galimo keršto, arba jaučiasi saugus, nes plėšimą įvykdęs asmuo nustatytas, o tyrimo veiksmas atliekamas teisės saugos institucijoje. Pirmuoju atveju nukentėjusysis (liudytojas), psichologiškai veikiamas įtariamojo (jo žvilgsnių, reakcijos ir pan.), gali palūžti ir pritarti pastarojo teiginiams, antruoju – jis patvirtina anksčiau duotus savo parodymus. Draugiškų santykių tarp akistaton suvestų asmenų buvimas gali turėti tiek teigiamą, tiek neigiamą poveikį. Akistatų tarp nukentėjusiųjų, tarp liudytojų ar akistatos

³⁴⁶ Burda, R., *et. al.*, *supra* note 13, p. 68.

tarp nukentėjusiojo ir liudytojo metu esminiai prieštaravimai, buvę jų parodymuose, paprastai pašalinami vienam iš jų patikslinus aplinkybes, dėl kurių jis sąžiningai klydo. Tuo tarpu akistatos, atliekamos tarp dviejų plėšimu įtariamų asmenų, neretai pakoreguoja vieno iš jų parodymus kitam naudinga linkme, taip apsunkinant plėšimo tyrimą. Tai lemia kiekvieno akistatos dalyvio autoritetas, valios ir intelekto savybės, galimybė vienam iš plėšimo bendrininkų išvengti atsakomybės ir kitos aplinkybės.

Akistatos eiga ir rezultatai fiksuojami akistatos protokole, gali būti panaudota garso ar vaizdo technika.

Specialių žinių panaudojimas. Tiriant plėšimus gali būti skiriami teismo medicinos, daktiloskopiniai, trasologiniai, daiktų, balistiniai, nešaunamųjų ginklų, sprogmenų ir sprogimo aplinkybių, mikrodalelių, biologiniai, teismo psichiatriniai, teismo psichologiniai ir kiti tyrimai ar ekspertizės (toliau – tyrimai).

Teismo medicinos ekspertizė yra būtinas veiksmas nustatyti, ar ant nukentėjusiojo kūno yra su prievarta susijusių pėdsakų. Minėtą veiksmą galima sėkmingai panaudoti įrodinėjant ir nusikaltėlio kaltę. Skiriant šį tyrimą reikia laikytis tikslingumo principo ir tai daryti tik tais atvejais, jeigu plėšimo metu buvo naudojamas fizinis smurtas ar savigynos veiksmai nusikaltėlio atžvilgiu.

Plėšimų tyrimo metu teismo medicininis tyrimas atliekamas, siekiant nustatyti:

- ar ant tiriamojo kūno yra pažeidimų, jeigu taip, kokie jie, kokią jų lokalizacija (kaip jie išsidėstę) ir atsiradimo mechanizmas (kaip jie padaryti);
- koks pažeidimų būdas;
- kada padaryti pažeidimai (koks laiko tarpas praėjo nuo jų padarymo);
- kokia pažeidimų seka;
- ar pažeidimai padaryti atsitiktinai, savigynos būdu,
- ar galėjo tiriamasis šiuos pažeidimus pasidaryti pats;
- keliais smūgiais padaryti pažeidimai ant tiriamojo kūno;
- kokių įrankių padaryti pažeidimai;
- ar pažeidimai padaryti vienu, ar keliais įrankiais,

- ar pažeidimų vietose yra pėdsakų, pagal kuriuos būtų galima spręsti apie įrankio (įrankių) formą, dydį;
- koks laiko tarpas nuo padarytų pažeidimų;
- koks kūno sužalojimo sunkumo laipsnis;
- ar kraujas yra žmogaus;
- kokia kraujo grupė;
- ar kraujas priklauso konkrečiam asmeniui.

Darant ekspertizę, būtina atkreipti dėmesį, kad pareiškėjas gali inscenuoti nusikalstamos veikos padarymą, padarydamas sau kūno sužalojimus. Teismo medikas (specialistas) gali padėti atskleisti tokią inscenizaciją, duodamas išvadą apie sužalojimų atsiradimo mechanizmą.

Daktiloskopinių tyrimų objektu tiriant plėšimus gali būti rankų pėdsakų, surastų ir užfiksuotų įvykio vietų apžiūrų metu, pvz., atliktų plėšimo, įvykdyto išbrovus į patalpą, atveju, taip pat likusių ant surastų plėšimo metu pagrobtų daiktų ar šiai nusikalstamai veikai įvykdyti panaudotų įrankių. Atliekant daktiloskopinius tyrimus, išsiaiškinamas minėtų pėdsakų buvimas ant tyrimui pateikto objekto, pėdsakų tinkamumas asmeniui nustatyti, ar skirtingose plėšimo vietose ir (ar) ant surastų šios nusikalstamos veikos metu pagrobtų daiktų arba jo įrankių esantys pėdsakai yra palikti vieno ir to paties asmens, kuria ranka ir kuriais pirštais jie palikti, koks pėdsakų susidarymo mechanizmas, pvz., ar rankų pėdsakai ant tiriamo objekto palikti liečiant, ar griebiant jį, ir t. t.

Skiriant tyrimą ar ekspertizę užduodami klausimai tiesiogiai siejami su tikslais. Ekspertų ar specialistų galima klausti: ar ant tyrimui pateikto objekto yra rankų pėdsakų, tinkamų asmens tapatybei nustatyti. Jei taip, tai ar juos paliko tikrintinas asmuo (nurodomi konkretaus asmens duomenys). Skiriant užduotį specialistui pateikiami lyginamieji tikrinamo asmens daktiloskopiniai pavyzdžiai.

Jeigu aptinkami rankų pėdsakai, tinkami asmens tapatybei nustatyti, tačiau jie palikti ne tikrinamo asmens, specialistai papildomai patikrina, ar įvykio vietoje rastus rankos pėdsakus paliko asmuo, kurio daktiloskopinė kortelė yra bendroje policijoje daktiloskopuojamų asmenų kartotekoje. Pažymėtina, jog dėl vienu ar kitu priežasčių daktiloskopuotų asmenų kortelės saugomos Lietuvos policijos Kriminalistinių tyrimų centre, todėl visada yra galimybė atlikti papildomą tyrimą.

Plėšimų tyrimo metu gali būti atliekami žmogaus kojų ir avalynės pėdsakų, drabužių, pvz., pirštinių, pėdsakų, įsilaužimo įrankių pėdsakų, spynų, transporto priemonių pėdsakų trasologiniai tyrimai. Jų metu sprendžiami:

- identifikaciniai uždaviniai, kai iš pateiktų tirti pėdsakų nustatomas konkretus juos palikęs objektas, pvz., avalynės – konkreti avalynė, kuria buvo paliktas pėdsakas, įsilaužimo – konkretus įrankis, kuris buvo panaudotas įsibraunant (plėšimo su įsibrovimu į patalpą atveju), pirštinių – konkreti pirštinė, palikusi pėdsaką, ir pan.;
- diagnostiniai uždaviniai, kuriuos sprendžiant nustatoma faktinė tiriamųjų objektų būklė ir savybės, pvz., įsilaužimo įrankio savybės, išlaužtos spynos būklė ir pan.;
- situaciniai uždaviniai pėdsakų susidarymo mechanizmui ir susidarymo sąlygoms konkrečiose situacijose, pvz., kojų pėdsakų susidarymo būdai bei ypatumams, transporto priemonės judėjimo kryptiniai ir panašioms aplinkybėms, nustatyti.

Tiriant plėšimus gali būti atliekamas ir trasologinis visumos nustatymo pagal dalis tyrimas, pvz., siekiant nustatyti, ar plėšimo vietoje rasta sagos dalis anksčiau sudarė vieną visumą su plėšimu įtariamo asmens striukėje esančios sagos dalimi, ar sudaro vieną visumą su iš plėšimu įtariamo asmens paimtų marškinių dalimi įvykio vietoje surasta audinio skiautė ir t. t.

Trasologinis tyrimas leidžia identifikuoti pėdsakus palikusį objektą (asmenį daiktą ir pan.), nustatyti pėdsakų susidarymo mechanizmą, spręsti kitus uždavinius susijusius su pėdsakų susidarymu ir juos palikusių objektų savybėmis. Ganėtinais plačiai galima panaudoti pėdsako informacinės savybes, nes pagal jį galima nustatyti, kiek nusikaltėlių buvo, apibūdinti jų kai kurias fizines savybes (lytis, ūgis, svoris ir pan.). Šio pėdsako paieškos ypatumas slypi nusikalstamos veikos padarymo formoje. Kaip buvo minėta, tokius pėdsakus gali padėti surasti nukentėjusieji, duodami nuoseklius parodymus arba atsakinėdami į atskirai pateikiamus klausimus.

Specialistui gali būti pateikiami įvairūs objektai su įsilaužimo įrankių pėdsakais, taip pat patys įsilaužimo įrankiai, transporto priemonių pėdsakai. Specialistams ar ekspertams rekomenduojama užduoti klausimus, siekiant nustatyti nusikaltimo būdą, identifikuoti įrankius ar transporto priemones, kuriomis naudojosi nusikaltėliai.

Nešaunamojo ginklo, balistiniai, sprogmenų techniniai ir sprogimo aplinkybių tyrimai atliekami tiriant kvalifikuotus plėšimus, nes neretai darant tokias nusikalstamas veikas grasinama arba realiai naudojami įvairios paskirties ginklai. Tokiems plėšimams įvykdyti naudojami peiliai, kastetai, kiti specialiai žmogui sužaloti pritaikyti daiktai, kurie tiriant šias nusikalstamas veikas tampa nešaunamųjų ginklų tyrimo objektais. Atliekant šiuos tyrimus nustatoma, ar tirti pateiktas objektas yra nešaunamasis ginklas, kokiam nešaunamųjų ginklų tipui ir rūšiai jis priskiriamas, koku būdu pagamintas (pramoniniu, savadarbiu, perdirbus iš pramoninės gamybos nešaunamojo ginklo).

Bylose dėl plėšimų gali būti atliekama ir dirvožemio ekspertizė, kurios metu surandamos dirvožemio dalelės ant įvairių daiktų, pvz., plėšimu įtariamo asmens batų, nustatoma dirvožemio prigimtis ir rūšis, lyginamas dirvožemio pavyzdžių bendras (skirtingas) grupinis priklausomumas, pvz., išsiaiškinama, ar dirvožemio dalelės, rastos ant plėšimu įtariamo asmens batų sutampa su dirvožemio, paimto apžiūrint plėšimo vietą, lyginamuoju pavyzdžiu ir pan. Augalinės ir gyvulinės kilmės objektų mikrodalelės ir pėdsakams surasti, šių objektų prigimčiai, rūšiniam ir grupiniam priklausomumui bei kitoms aplinkybėms nustatyti atliekamos augalinės ir gyvulinės kilmės objektų ekspertizės. Plėšimams tirti reikšmingi plaukai, seilės ir kiti biologinės kilmės objektai tiriami atliekant biologinius tyrimus.

Biologinis tyrimas (DNR). Šio tyrimo tikslas suradus įtariamojo kraujo, audinių, plaukų, prakaito ir kitokių pėdsakų – genetinę informaciją, identifikuoti (nustatyti) asmenį padariusi plėšimą. Skiriant biologinį tyrimą dažniausiai užduodami klausimai: ar ant tyrimui pateikto objekto yra biologinių pėdsakų, tinkamų asmens tapatybei nustatyti tiriant DNR? Jei taip ar jie priklauso konkrečiam asmeniui (asmens duomenys ir jo DNR pavyzdys pateikiamas kartu su kitais objektais)?

Jeigu specialistui ant tyrimui pateikto objekto rasti biologiniai pėdsakai tinka asmeniui identifikuoti, tačiau priklauso ne tikrinamam asmeniui, galima paskirti dar vieną užduotį, kad patikrintų, ar rastus biologinius pėdsakus galėjo palikti asmuo, kurio DNR saugomas anksčiau tikrintų asmenų (įtariamųjų) DNR duomenų bazėje.

Teismo psichiatrijos ekspertizės atliekamos, kai reikia nustatyti teisinės reikšmės turinčias aplinkybes apie asmenų psichikos būklę, pvz., siekiant išsiaiškinti plėšimu įtariamo asmens sugebėjimą suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti, nustatyti dėl jo psichikos sutrikimo esamą pavojingumą kitiems asmenims, įvertinti plėšimo liudytojų ar nukentėjusiųjų gebėjimą atkurti iš atminties reikšmingas šios nusikalstamos veikos tyrimui aplinkybes ir pan. Teismo psichologijos ekspertizės metu ištiriami teisinės reikšmės turintys asmenų, kurių psichikos sveikata nekelia abejonių, psichikos procesų ypatumai, dėsningumai ir struktūra, pvz., nustatomas plėšimo liudytojų ar nukentėjusiųjų gebėjimas, atsižvelgiant į jų protinio išsivystymo lygį, emocinę būseną suvokimo metu bei situacijos ypatumus, teisingai suvokti plėšimui tirti reikšmingas aplinkybes ir duoti apie tai parodymus, išsiaiškinami individualūs psichologiniai tiriamojo ypatumai, galėję daryti įtaką jo elgesiui plėšimo metu, ir pan.

Kiti tyrimai, būdingi plėšimams įsibraunant į patalpas. Plėšimų tyrimo metu gana dažnai atliekami odorologiniai tyrimai. Odorologinio tyrimo išskirtinumas tas, kad lyginamųjų tyrimų su pateiktu kvapo pėdsaku skaičius ribojamas, todėl rekomenduojamas atlikti, kai surenkama daugiau asmens kaltę grindžiančių duomenų.

Kartais tiriant plėšimus tikslinga paskirti užduotis iš karto dviem specialistams. Pavyzdžiui, paskyrus cheminį ir daktiloskopinį tyrimą, tyrėjo nurodymu iš pradžių atliekama cheminė (arba atvirkščiai pirma daktiloskopinė), paskui cheminių tyrimų specialistas iš karto perduoda reikiamus objektus ištirti daktiloskopinių tyrimų specialistui. Komplexinės užduotys specialistams skiriamos tada, kai ant paimtų objektų gali būti tyrimui reikšmingų pėdsakų, tačiau tai patikrinti ir nustatyti gali tik skirtingų sričių specialistai.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Apibūdinkite kriminalistinę plėšimų charakteristiką ir jos turinį.
2. Kokios yra įrodinėtinos aplinkybės?
3. Apibūdinkite plėšimų planavimą ir versijų kėlimą.
4. Kokios yra nustatytinos aplinkybės plėšimų bylose?
5. Kokie yra tyrimo situacijos ir pirminiai tyrimo veiksmai tiriant plėšimus?
6. Kokie yra tolesni tyrimo veiksmai plėšimų tyrime?

Rekomenduojama literatūra:

1. Burda, R., *et al. Kriminalistikos taktika ir metodika*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004.
2. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
5. Васильев, А. Н. *Тактика отдельных следственных действий*. Москва: Юридическая литература, 1981.
6. Гаврилин, И. В. *Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступления*. Москва, 2004.
7. Ищенко, Е. П.; Топорков, А. А. *Криминалистика*. Москва: Инфра-М, 2003.
8. *Криминалистика*. Учебник. Д. Н. Балашов; Н. М. Балашов; С. В. Маликов. Москва : Инфра-М, 2009.
9. Шурухнов, Н. Г. *Криминалистика*. Москва: Юристъ, 2002.

18 SKYRIUS

KOMPIUTERINIŲ NUSIKALTIMŲ TYRIMO METODIKA

18.1. Kompiuterinių nusikaltimų samprata ir jų kriminalistinė charakteristika

Terminas „kompiuterinis nusikaltimas“ pirmą kartą pasirodė Jungtinių Amerikos Valstijų spaudoje 1960 m. pradžioje, kai pirmą kartą buvo išaiškintos nusikalstamos veikos, atliktos pasitelkus elektroninius automatizuoto skaičiavimo įrenginius. Alfonsas Konfessore Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo pirmasis žmogus, neteisėtai pasinaudojęs kompiuterine informacija ir taip užvaldęs 620 000 JAV dolerių³⁴⁷. Pirmą kartą kompiuterinių nusikaltimų požymiai buvo suformuluoti 1979 m. Dalase Jungtinių Amerikos Valstijų advokatų asociacijos konferencijoje: 1) kompiuterio, elektroninio automatizuoto skaičiavimo įrenginio ar kompiuterinio tinklo panaudojimas arba bandymas panaudoti siekiant neteisėtai užvaldyti pinigus, nuosavybę arba apgaulės būdu gauti paslaugas; 2) tyčinis nesankcionuotas veiksmas siekiant sugadinti, sunaikinti ar pagrobti elektroninius automatizuoto skaičiavimo įrenginius arba kompiuterinį tinklą, arba juose esančią informaciją; 3) tyčinis, nesankcionuotas ryšio tarp kompiuterių pažeidimas. Besivystant informacinėms technologijoms ir tobulėjant nusikaltimo padarymo būdams, išsiplėtė ir tokių nusikaltimų požymiai.

Nusikaltimai elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui – tokia nusikalstamos veikos sąvoka yra įtvirtinta dabar galiojančiame Lietuvos Respublikos BK nuo 2007 m. liepos 21 d.³⁴⁸ Tačiau praktikoje ir teorijoje pastebima sąvokų įvairovė: kompiuteriniai nusikaltimai³⁴⁹

³⁴⁷ Комисаров, В. С. Преступления в сфере компьютерной информации: понятие и ответственность. *Юридический мир*. 1998, февраль: 10.

³⁴⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. XXX skyrius. Oficialus dokumento tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 2011 m. liepos 1 d. [žiūrėta 2011-06-29]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=397523>.

³⁴⁹ Petrauskas, R.; Štītėlis, D. *Kompiuteriniai nusikaltimai ir jų prevencija*. Vilnius: LTU, 2000; *Computer-related crime within EU*. Europol, 2003. ir kt.

(labiausiai paplitusi sąvoka), nusikaltimai aukštųjų technologijų srityje³⁵⁰, kibernetiniai nusikaltimai³⁵¹, elektroniniai nusikaltimai³⁵², nusikaltimai informatikai³⁵³, nusikaltimai internete³⁵⁴, informaciniai nusikaltimai³⁵⁵. Įvairiausių sąvokų yra daug ir tos sąvokos neturi aiškiai nubrėžtų ribų.

Europos Tarybos 2001 m. priimtoje Budapešto konvencijoje ir ją papildančiame Strasbūro protokole³⁵⁶ elektroniniai nusikaltimai skirstomi pagal tai, į kokį objektą jais kėsiniama. Taigi įvardijamos šios kėsiniamosi objektų grupės: 1) nusikaltimai kompiuterinių duomenų ir sistemų konfidencialumui, vientisumui ir prienamumui; kompiuteriniai nusikaltimai; turinio nusikaltimai; nusikaltimai, susiję su autorių teisių ir gretutinių teisių pažeidimais. Pabrėžtina, kad pirmos dvi elektroninių nusikaltimų grupės priskirtinos prie kompiuterinių nusikaltimų, kurių bendras objektas yra kompiuteriniai duomenys apdorojami kompiuterinėje sistemoje, o likusios – prie nusikaltimų, susijusių su kompiuterio panaudojimu, kurių

³⁵⁰ Кушниренко, С. П. *Методика расследования преступлений в сфере высоких технологий*. С.-Петербург: Санкт-Петербургский юридический институт Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2007, с. 3.

³⁵¹ Brenner, Susan W. *Cybercrime: criminal threats from cyberspace*. Santa Barbara (Calif.): Praeger, 2010; Higgins, George E. *Cybercrime: an introduction to an emerging phenomenon*. Boston (Mass.): McGraw-Hill: Higer Education, 2010; Кушниренко, С. П. Криминалистический аспект международного сотрудничества в противодействии киберпреступности. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007, p. 77.

³⁵² Grabosky, Peter N. *Electronic crime*. Upper Saddle River (N.J.): Pearson: Prentice Hall, 2007.; Konvencija dėl elektroninių nusikaltimų, 2001 11 23, Budapeštas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 36-1188.

³⁵³ *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas*. XXX skyrius (iki 2000 m. liepos 21 d. pakeitimų).

³⁵⁴ *Handbook of internet crime* / edited by Yvonne Jewkes, Majid Yar. Cullompton: Willan Publishing, 2010; Логинов, Е.Л. *Отмывание денег через Интернет-технологии: методы использования электронных финансовых технологий для легализации криминальных доходов и уклонения от уплаты налогов*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2005.

³⁵⁵ Гаврилов, М. В.; Иванов, А. Н. *Осмотр при расследовании преступлений в сфере компьютерной информации*. Москва: Юрлитинформ, 2008.

³⁵⁶ Konvencijos dėl elektroninių nusikaltimų Papildomas protokololas dėl rasistinio ir ksenofobinio pobūdžio veikų, padarytų naudojantis kompiuterinėmis sistemomis, kriminalizavimo. Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems (ETS 189) 2003.01.28. Strasbūras, 2003 m. sausio 28 d. LR pasirašytas 2005 m. balandžio 7 d. Ratifikuotas 2006-06-08 Nr. X-674 (su pareiškimu). Įsigaliojo 2007 m. vasario 1 d. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 75-2850.

objektai skiriasi iš esmės. Kiekvienos šios elektroninių nusikaltimų grupės kėsinimosi objekto pažinimas yra ypač reikšmingas atskleidžiant nusikaltimo vykdytojo portretą ir siekiamą tikslą kiekvienu konkrečiu atveju.

Nusikaltimų, susijusių su kompiuterio panaudojimu, objektai yra skirtingi. Kaip turinio nusikaltimai Budapešto konvencijoje bei ją papildančiame Strasbūro protokole apibrėžiami: 1) nusikaltimai, susiję su vaikų pornografija; 2) rasistinės ir ksenofobinės medžiagos skleidimas per kompiuterines sistemas; 3) rasistinio ir ksenofobinio pobūdžio grasinimas; 4) rasistinio ir ksenofobinio pobūdžio įžeidimas; 5) genocido ar nusikaltimų žmonijai paneigimas, pritarimas, pateisinimas ar pavojingumo sumenkinimas. Šios grupės nusikaltimų objektas nėra kompiuteriniai duomenys. Elektroninių nusikaltimų kategorijai jie priskirti dėl savo nusikalstamo turinio, kurio platinimas per kompiuterines sistemas ypač plačiau mastu pažeidžia visuomenės vertybių sistemą. Kaip galime matyti, elektroniniai nusikaltimai arba nusikaltimai elektroninėje erdvėje yra kur kas platesnė sąvoka už kompiuterinius nusikaltimus.

2000 m. liepos 10–17 d. Vienoje vyko 10 Jungtinių Tautų kongresas dėl nusikaltimų užkardavimo, kongrese buvo suformuluota elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimų sąvoka siaurąja ir plačiąja prasmėmis³⁵⁷.

Siaurąja prasme – tai bet koks elektroninėmis operacijomis atliktas neteisėtas veiksmas, kurio tikslas yra kompiuterinių sistemų apsaugos ir jomis apdorojamų duomenų pažeidimas.

Plačiąja prasme – tai bet koks neteisėtas veiksmas, atliekamas pasitelkus kompiuterinę sistemą ar tinklą, įskaitant tokius nusikaltimus kaip neteisėtas informacijos rinkimas, kaupimas, saugojimas ar platinamas kompiuteriniu ryšiu.

Taigi ***nusikaltimai elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui*** – tai baudžiamojo įstatymo uždrausta visuomenei pavojinga veika, daranti žalą formuojant informacines sistemas ir naudojant informacines technologijas, saugant svarbią informaciją (duomenis) ir subjektų, dalyvaujančių informacinėje veikloje, interesus.

³⁵⁷ Волеводз, А. Ч. *Противодействие компьютерным преступлениям*. Москва: Юрлитинформ, 2002, с. 338.

Pagal Europos Tarybos 2001 m. konvenciją dėl elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimus galima suskirstyti į³⁵⁸: nusikaltimus kompiuterinių duomenų ir sistemų konfidencialumui, vientisumui ir prieinamumui (neteisėta prieiga, neteisėta perimtis, poveikis duomenims, poveikis sistemai, netinkamas įtaisų naudojimas); kompiuterinius nusikaltimus (kompiuterinės klastotės, kompiuterinis sukčiavimas, turinio nusikaltimai – nusikaltimai, susiję su vaikų pornografija; nusikaltimai, susiję su autorių teisių ir gretutinių teisių pažeidimais).

Viena iš labiausiai paplitusių kompiuterinių nusikaltimų klasifikacijų yra dar 1991 m. Interpolo darbo grupės sukurtas kodifikatorius. Jis buvo naudojamas automatizuotoje nusikalstamų veikų paieškos bazėje³⁵⁹. Nusikalstamai veikai charakterizuoti gali būti naudojama iki penkių kodų, kurie apibrėžia tokias veikas: nesankcionuotas prisijungimas ir informacijos perėmimas, kompiuterinių duomenų pakeitimas, sukčiavimas pasitelkus kompiuterį, neteisėtas dauginimas ir platinimas, kompiuterinis sabotžas, kiti kompiuteriniai nusikaltimai.

Dabar galiojančiame Lietuvos Respublikos BK XXX skyriuje elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimai yra skirstomi į tokias veikų rūšis³⁶⁰:

1. Neteisėtas poveikis elektroniniams duomenims – tai žalos padarymas dėl elektroninių duomenų arba techninės įrangos, programinės įrangos neteisėto sunaikinimo, sugadinimo, pašalinimo ar pakeitimo, ar kitų būdų panaudojimo apribojant naudojamąsi tokiais duomenimis.

2. Neteisėtas poveikis informacinei sistemai – tai žalos padarymas dėl neteisėto sutrikdymo ar nutraukimo informacinės sistemos darbo.

3. Neteisėtas elektroninių duomenų perėmimas ir panaudojimas – tai neteisėtas neviešų elektroninių duomenų stebėjimas, fiksavimas, perėmimas, įgijimas, laikymas, pasisavinimas, paskleidimas ar kitoks panaudojimas.

³⁵⁸ Convention on Cybercrime [žiūrėta 2011-06-29]. <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/185.htm>>.

³⁵⁹ [Žiūrėta 2011-06-29]. <http://www.cyberpol.ru/cybercrime.shtml#p_01>.

³⁶⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. XXX skyrius. Oficialus dokumento tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 2011 m. liepos 1 d. [žiūrėta 2011-06-29]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_?p_id=397523>.

4. Neteisėtas prisijungimas prie informacinės sistemos – tai neteisėtas prisijungimas prie informacinės sistemos, kuriuo yra pažeidžiamos informacinės sistemos apsaugos priemonės.

5. Neteisėtas disponavimas įrenginiais, programine įranga, slaptažodžiais, prisijungimo kodais ir kitokiais duomenimis – tai neteisėtas gaminimas, gabenimas, pardavimas ar kitoks platinimas įrenginių ar programinės įrangos, taip pat slaptažodžių, prisijungimo kodų ar kitokių panašių duomenų, tiesiogiai skirtų daryti nusikalstamas veikas, arba tuo pačiu tikslu jų įgijimas ar laikymas.

Tai oficiali Lietuvos įstatymų leidėjo elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimų klasifikacija, kuri sudaryta atsižvelgiant į pastaruoju metu nusistovėjusius kompiuterinių nusikaltimų klasifikatorius, ši klasifikacija yra pakankama, kad asmenį, įvykdžiusį kompiuterinį nusikaltimą, būtų galima patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Beje, jei asmuo naudoja informacines technologijas nusikaltimui padaryti, jo padarytą veiką galima kvalifikuoti ir pagal kitus Lietuvos baudžiamojo kodekso straipsnius.

Apibrėždamas elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos sampratą, V. E. Kozlovas³⁶¹ teigia, kad „tai charakteringos, kriminalistiškai reikšmingos tarpusavyje susijusios informacijos apie tokios rūšies nusikaltimus, požymius ir savybes visuma, kuri užtikrina versijų apie nusikalstamą įvykį ir nusikaltėlių kėlimą, leidžia tinkamai įvertinti situaciją, atsirandančią atskleidžiant ir tiriant elektroninių duomenų bei informacinių sistemų saugumo nusikaltimus, ir sudaro sąlygas taikyti atitinkamas kriminalistines priemones, būdus bei metodus“.

Mokslininkai, nagrinėjantys nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui kriminalistinės charakteristikos klausimus ir pažymėdami, kad šie nusikaltimai išsiskiria iš tradicinių nusikaltimų tam tikra specifika, nurodo tokius nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui kriminalistinės charakteristikos elementus: žinios apie nusikaltimo objektą; žinios apie nusikaltimo padarymo būdą ir pėdsakų susidarymo mechanizmą; žinios apie nusikaltimo pada-

³⁶¹ Козлов, В. Е. *Теория и практика борьбы с компьютерной преступностью*. Москва: Горячая линия – Телеком, 2002, с. 114.

rymo aplinkybes (laikas, vieta, aplinka); žinios apie kaltininko asmenybę, tipinius nusikalstamo elgesio motyvus ir tikslus; žinios apie galimą nukentėjusįjį; ryšiai tarp šių elementų³⁶²:

N. G. Šoruchnovas³⁶³, tyrinėdamas neteisėtą priegią prie kriminalistinės informacijos, nurodo šiuos kriminalistinės charakteristikos struktūrinius elementus:

- „ 1) duomenys apie nusikaltimo padarymo būdą ir teisei priešingos veikos mechanizmą;
- 2) duomenys apie neteisėtos priegios prie kompiuterinės informacijos slėpimo būdą;
- 3) duomenys apie teisei priešingos veikos įvykdymo įrankius (priešmones);
- 4) duomenys apie neteisėtos priegios prie kompiuterinės informacijos aplinką ir vietą;
- 5) duomenys apie nusikaltimo pėdsakus;
- 6) duomenys apie nusikalstamo kėsiniškosios dalyką;
- 7) duomenys apie asmenis, atlikusius neteisėtą priegią prie kompiuterinės informacijos“.

Panašius kriminalistinės charakteristikos elementus įvardija ir G. V. Semionovas³⁶⁴. Greta jau minėtų elementų jis siūlo įtraukti kompiuterinio nusikaltimo padarymo motyvą ir tikslą.

Manytina, kad nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui kriminalistinėje charakteristikoje tikslinga įvardyti šiuos elementus: elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimų padarymo būdas, nusikaltėlio asmenybės charakteristika, nusikalstamo pasikėsiniškosios objektas, nusikaltimo situacija.

Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui padarymo būdams būdinga įvairovė, ją lemia nuolat tobulėjanti

³⁶² Вехов, В. Б.; Попова, В. В.; Ильющин, Д. А. *Тактические особенности расследования преступлений в сфере компьютерной информации*. Москва: «ЛэксЭст», 2004, с. 11.

³⁶³ *Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации*. Под ред. Н. Г. Шорухнова. Москва: Щит-М, 2005, с. 248.

³⁶⁴ Семенов, Г. В. *Криминалистическая характеристика неправомерного доступа к компьютерной информации в системе сотовой связи*. Юрид. зап. Вып. 10: *Криминалистические средства и методы исследования преступлений*. Воронеж: Изд-во Воронеж, гос. ун-та, 2001, с. 38.

ir kintanti kompiuterinė įranga, kompiuteriniai tinklai bei programinė įranga.

Amerikos nacionalinis kompiuterių saugumo institutas įvardija šiuos elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimų padarymo būdus:

- pasiklausymo priemonių panaudojimas;
- distancinis fotografavimas;
- elektroninio spinduliavimo perėmimas;
- mistifikacija;
- akustinės spinduliuotės perėmimas ir spausdinto teksto atkūrimas;
- darbinių atliekų vagystė (šiukšlių rinkimas)
- duomenų nuskaitymas iš kitų naudotojų masyvo;
- informacijos nešėjų kopijavimas įveikiant apsaugos priemones;
- apsimetimas teisėtu registruotu vartotoju;
- programinių spąstų naudojimas;
- neleistas prisijungimas prie ryšio linijų;
- apsaugos sistemų sugadinimas³⁶⁵.

N. G. Šuruchnovas³⁶⁶ pagal nusikalstamos veikos atlikimo vietą skirsto šiuos neteisėtos prieigos prie kompiuterinės informacijos būdus: 1) tiesioginės prieigos būdas; 2) tarpinės (nuotolinės) prieigos būdas; 3) mišrus būdas.

Literatūroje³⁶⁷ nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui būdai dažniausiai skirstomi į tris arba penkias grupes. R. S. Belkinas juos skirsto į šias grupes:

1. Kompiuterinės informacijos perėmimas.
2. Neteisėta prieiga.
3. Manipuliacija duomenimis ir valdymo komandomis.

Lietuvos mokslininkai R. Petrauskas ir D. Štītīlis³⁶⁸, be šių grupių, įvardija dar vieną – kompleksinius metodus, kurių esmę sudaro nusikaltimų darymas pasitelkiant kelis iš anksčiau minėtų grupių metodus.

³⁶⁵ Мелик, Э. *Криминалистическая характеристика компьютерных преступлений* [žiūrėta 2011-06-29]. <<http://www.melik.narod.ru>>.

³⁶⁶ *Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации*, *supra* note 363, c. 104-107.

³⁶⁷ Аверьянова, Т. В., *et al.*, *supra* note 92, p. 946-950

³⁶⁸ Petrauskas, R.: Štītīlis, D., *supra* note 349, p. 24-36.

Greta šių keturių nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui būdų nurodomas dar vienas – tai kompiuterinės technikos pagrobimas. Šiai grupei priskiriami tradiciniai nuosavybės nusikaltimai. Tam tikrais atvejais, atsižvelgiant į nusikaltėlio tikslus, tai gali būti sėkmingo nusikaltimo informacijos įgyvendinimo parengiamasis etapas. Pavyzdžiui, kompiuterio kietojo disko vagystė, siekiant sužinoti jame esamą informaciją, kuri sudarytų sąlygas nesankcionuotai prieigai prie kitos kompiuterinės informacijos, gali būti rengiamasis padaryti elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimą. Tokį nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui būdą kritikuoja J. V. Gavrilina³⁶⁹, kuri teigia, kad tai priskiriama prie nusikaltimų nuosavybei, o ne prie nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui. Tai tokie nusikaltimai nuosavybei kaip vagystė, plėšimas, sukčiavimas ir kt., kurių atveju prieš elektroninių duomenų savininko valią yra užvaldomi elektroniniai automatizuoto skaičiavimo įrenginiai arba kompiuterinės informacijos laikmenos su jose esančia informacija.

Perėmimo būdai. Tai elektroninių duomenų perėmimo būdų grupė, kuri apima tokius nusikaltimo padarymo būdus, kai yra panaudojami audiovizualiniai ir elektromagnetiniai duomenų perėmimo metodai. Perimant duomenis gali būti naudojamos tiek buitine aparatūra (pvz., telefonu, diktofonu), tiek specialiųjų tarnybų veikloje naudojamomis techninėmis priemonėmis („blakėmis“, slaptomis vaizdo įrašymo priemonėmis ir kt.).

Mokslininkai duomenų perėmimo būdus savo ruožtu skirsto į atskiras rūšis: tiesioginį perėmimą; forsuotą perėmimą; simbolių perėmimą; pranešimų perėmimą.

V. E. Kozlovo nuomone, duomenų perėmimas gali būti: 1) kontaktinis; 2) nekontaktinis: tiesioginis ir netiesioginis.

Žvelgiant iš tyrimo pozicijų svarbu nustatyti duomenų perėmimo įrenginių prijungimo mechanizmą, nes šios žinios leidžia spręsti apie asmenų kvalifikaciją (pvz., užsiimančių radioelektronine žvalgyba).

³⁶⁹ Преступления в сфере компьютерной информации. Квалификация и доказывания. Под. ред. Ю. Б. Гаврилина. Москва: ЮИ МВД России, 2003, с. 57.

R. Petrauskas ir D. Štītis prie perėmimo metodų priskiria tiesioginį perėmimą, elektromagnetinį perėmimą, pasiklausymo įrenginių naudojimą, informacijos fiksavimą ir atranką, šiuokšlių rinkimą.

Tiesioginis perėmimas dar vadinamas aktyviu, tai paprasčiausias neteisėtos prieigos būdas, kai aparatūra tiesiogiai prijungiama prie kompiuterio komunikacinių linijų. Tai toks būdas, kurio esmė – fizinis prisijungimas ir jam internetas nereikalingas. Norint pasinaudoti šiuo būdu, duomenų perėmimo įrenginius reikia prijungti prie atitinkamos kompiuterinės jungties, komunikacinių linijų (tinklo ar telefoninio kabelio) ar įrenginių, pvz., spausdintuvo, naudojamo duomenims ar tam tikroms komandoms iš kompiuterio perduoti. Todėl atliekant tokius veiksmus, reikia turėti tam tikrą techninę įrangą: mikrofoną, kasetinį diktofoną arba analogišką įrenginį, radijo imtuvą, modemą bei spausdintuvą. Be to, reikalingas ne tik kompiuterinės technikos specialistas bei programinės įrangos ekspertas, bet ir komunikacinės technikos specialistas. Jeigu pavyksta prisijungti prie sistemos ir perimti reikiamą informaciją (t. y. ją tiesiog „pasiklausyti“), tai sėkmingas jos tolesnis panaudojimas – tik laiko klausimas. Iš nurodytos technikos tokiu atveju reikėtų tik mikrofono ir įrašančio įrenginio.

Pažymėtina, kad toks perėmimas paprastai negali trukti ilgą laiką tarpą, nes tiek nusikaltimo vykdytojas, tiek naudojama įranga turi būti akivaizdžiai toje prisijungimo vietoje.

Elektromagnetinis arba, kitaip tariant, pasyvus perėmimas. Šio būdo esmė, kad prie kompiuterinės sistemos nėra tiesiogiai prisijungiama, o duomenų perėmimas yra vykdomas dėl emisijos efekto, atsirandančio veikiant elektroniniams ar elektriniams prietaisams. Emisijos efektas pasireiškia tuo, kad į aplinką yra išspinduliuojamos radijo bangos.

Kompiuterio elektromagnetinę spinduliuotę galima perimti iš procesoriaus, monitoriaus, periferinės įrangos (pvz., spausdintuvo) ir jungiamųjų laidų. Kompiuterio monitorius (ypač patogus elektromagnetiniam perėmimui yra kineskopinis monitorius) yra pagrindinis elektromagnetinio spinduliuavimo šaltinis. Monitoriaus spinduliuojamų bangų diapazonas artimas televizijos bangų diapazonui. Monitoriaus spinduliuojamos bangos, panašiai kaip ir televizinės bangos, skrieja kiaurai per įvairius fizinius kūnus (sienas, langus, baldus ir pan.) priklausomai nuo aplinkos

sąlygų, pamažu silpdamos. Per pastato langų stiklą ar sienas einančias bangas galima priimti iš 1000 metrų atstumo. Kai tik šie signalai yra perimami atitinkamos aparatūros ir perduodami į kitą kompiuterį, galima gauti vaizdą, identišką vaizdai, gaunamam iš perimamo monitoriaus³⁷⁰.

Perimant kitos kompiuterio įrangos elektromagnetinę spinduliuotę perimta informacija dar turi būti iššifruota. Tam būtina panaudoti specializuotas kompiuterines programas, be to, skiriasi elektromagnetinio spinduliavimo stiprumas ir spinduliavimo laikas. Atitinkamos techninės priemonės suteikia galimybę perimti ir iššifruoti dirbančio spausdintuvo elektromagnetinį spinduliavimą iš 150 m atstumo³⁷¹.

Pasiklausymo įrenginių naudojimas. Tai radioelektroninių (pvz., „blakės“), vibroakustikos, hidroakustikos, seismologinių įrenginių naudojimas papildomai informacijai gauti. Šiuo būdu įrenginius galima naudoti patalpoje arba už jos ribų.

Pirmuoju atveju pasiklausymo įrenginys įmontuojamas į informacijos apdorojimo įrenginių aparatūrą, į įvairius techninius įtaisus, komunikacines linijas, taip pat į inžinerines technines konstrukcijas ir buitines prietaisus. Gaunama garsinė informacija yra transliuojama radijo bangomis arba kaupiama pasiklausymo įrenginio atmintyje, jeigu jis tokią turi. Taip surenkama informacija apie darbo su kompiuteriu ir kompiuteriniu tinku ypatybes, apie apsaugos lygį, dirbantį personalą, sužinomi techninių priemonių garsiniai signalai³⁷².

Įrengti „blakę“ ar kitą reikiamą aparatūrą reikiamoje vietoje, pasak V. B. Vechovo³⁷³, galima:

- a) slaptai arba apsimetus darbuotoju patekus į reikiamas patalpas;
- b) radijo signalus perduodančią ir įrašančią techniką įrengiant stantant pastatą arba remontuojant patalpas;
- c) nukentėjusysis atsineša įrenginį pats (įmontuoti ją į įsigyjamą aparatūrą ar daiktus)³⁷⁴.

³⁷⁰ *Investigating digital crime* / edited by Robin Bryant. Chichester; Hoboken (N. J.): John Wiley, 2008, p. 58–59.

³⁷¹ *Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации*, *supra* note 363, c. 106.

³⁷² Petrauskas, R.; Štitalis, D., *supra* note 349, p. 26.

³⁷³ Вехов, В. Б.; Попова, В. В.; Ильюшин, Д. А., *supra* note 362, p. 60.

Naudojant pasiklausymo įrenginius už patalpos ribų, akustiniai ir vibraciniai informacijos nuskaitymo jutikliai montuojami inžinerinėse techninėse konstrukcijose, esančiose už saugomos patalpos ribų, iš kurios norima perimti garso signalus. Įvardijamos tokios tipinės inžinerinės konstrukcijos kaip laikančiosios sienos, pertvaros, perdangos, langų rėmai, durys, ventiliacinės angos, vamzdynai ir pan.

Video perėmimas. Šį būdą nurodo V. B. Vechovas ir teigia, kad „tai toks būdas, kuriuo siekiama gauti reikiamus duomenis ir informaciją panaudojant įvairią videooptinę techniką.“ Video perėmimo metodas taip pat yra pagalbinis. Šis metodas gali būti dviejų rūšių: fizinis ir elektroninis. Pirmuoju atveju duomenų perėmimas vyksta naudojant įvairią buitinę videoaparaturą. Šiuo atveju visi įrenginiai yra tiesiogiai nusikaltėlio rankose. Antruoju atveju naudojama įvairi speciali technika, kuri būna įrengta stebėjimo objekte, o duomenų priėmimas vyksta pas nusikaltėlį.

Šiukšlių rinkimas. Tai toks būdas, kurio esmę sudaro duomenų apie kompiuterines sistemas ar jų vartotojus gavimas iš atliekų, atsirandančių technologinio proceso metu ar vartotojų paliktų šiukšlių. Šiukšlių rinkimas, kaip ir video perėmimas, gali būti dvejopas: fizinis ir elektroninis. R. Petrauskas ir D. Štītis³⁷⁴ šiuos būdus įvardija, kaip: „paprastų šiukšlių paiešką ir elektroninių šiukšlių paiešką“. Pirmuoju atveju šiukšlių ieškoma visur: ant darbo stalo, šiukšlių krepšiuose, surenkant paliktas ar išmestas informacijos laikmenas ir pan. Kad būtų galima pasinaudoti elektroniniu šiukšlių surinkimu, reikia turėti kompiuterinės įrangos žinių, nes čia informacijos ieškoma kompiuteryje (programų lygmeniu), o ne aplinkoje. Tokio būdo panaudojimą užtikrina tai, kad ne visa informacija, buvusi kompiuterio atmintyje, yra ištrinama, kurį laiką ją dar galima atkurti.

Neteisėtos prieigos būdai. Tai tokie būdai, kuriais siekiama neteisėtai prieiti prie kompiuterio, į jį įsibraunant, įsilaužiant, surandant jos veikimo spragas ar programinės įrangos klaidas.

V. E. Kozlovas³⁷⁵ nurodo tokius neteisėtos prieigos būdus: „nesankcionuotas prisijungimas, nesankcionuotas kopijavimas, nesankcionuota modifikacija, nesankcionuotas blokavimas, nesankcionuotas sunaikinimas“.

³⁷⁴ Petrauskas, R.; Štītis, D., *supra* note 349, p. 27.

³⁷⁵ Козлов, В. Е., *supra* note 361, p. 130.

V. B. Vechovas, E. Melikas, R. Petrauskas, D. Štītis³⁷⁶ pateikia tokius neteisėtos prieigos būdus: „paskui kvailį“, „paskui uodegą“, „įsilaužimas“ į kompiuterį arba sistemą, lėtas atrankos būdas, klaidos paieška, „liukas“, „apsišaukėlis“, „mistifikacija“, avarinė programa, „sandėlis be sienų“.

„Paskui kvailį“ arba *Piggybacking*³⁷⁷. Naudojant šį būdą, siekiama patekti į uždraustas zonas. Šį būdą įgyvendinti taip pat galima dvejopai: fiziškai patenkant į patalpas ir elektroniniu būdu patenkant į uždraustą zoną. Fizinis patekimas į patalpą dažnai yra susijęs su legendos sukūrimu, t. y. nusikaltėlis apsimeta tuo, kuo nėra (pvz., pristato kompiuterinę techniką) ir sulaukęs tinkamo momento, kai į patalpą įeina teisėtas vartotojas, kartu įžengia ir jis.

Elektroninis būdas yra tuomet, kai prie teisėto vartotojo linijos tiesiogiai prijungiamas terminalas arba pasinaudojama teisėto vartotojo kompiuteriu, kai šis trumpam išeina neišjungęs savo kompiuterio.

Prie šio būdo priskiriami ir tie atvejai, kai teisėtas kompiuterio vartotojas netinkamai išeina iš sistemos, palikdamas atvirą kelią prieš tai buvusiems duomenims sugrąžinti.

„Paskui uodegą“ (*between the lines entry*). Šis būdas savo esme labai panašus į būdą „paskui kvailį“, todėl kai kurie mokslininkai³⁷⁸ juos nagrinėja kartu, neatskirdami vienas nuo kito. Kalbant apie tai, kas šiuos būdus skiria, galima paminėti, kad būdo „paskui uodegą“ esmė yra tokia, kad nusikaltėlis, prijungęs dubliuojantį kompiuterį prie kompiuterio ryšio linijų, laukia ne kada teisėtas vartotojas paliks uždarytą sistemą be priežiūros aktyviame režime, kaip yra „paskui kvailį“, bet laukia, kada teisėtas vartotojas duos signalą, reiškiantį darbo pabaigą. Tuomet nusikaltėlis prieina prie sistemos taip, kad teisėto vartotojo kompiuteris baigtų darbą uždarus kompiuterinės sistemos atžvilgiu, o pati sistema ne. Programiniu požiūriu prieiga prie sistemos yra sudėtingiausia dalis, nes pažeidėjas turi spėti perimti teisėto vartotojo kodus.

³⁷⁶ Вехов, В. Б.; Попова, В. В.; Ильющин, Д. А., *supra* note 362, p. 64; Мелик, Э, *supra* note 365; Petrauskas, R.; Štītis, D., *supra* note 349, p. 28-30.

³⁷⁷ Parker, D. B. *Computer crime criminal justice resource manual*. Washington. National institute of Justice, 2006, p. 11.

³⁷⁸ Аверьянова, Т. В., *et al.*, *supra* note 92, p. 947; Parker, D. B. *Computer crime criminal justice resource manual*, *op. cit.*

„Įsilaužimas“ (*hacking*) į kompiuterį ar į sistemą arba kompiuterinis abordažas. Tai toks būdas, kai nusikaltėlis specialia įranga prisijungia prie kito kompiuterinio tinklo vartotojo. Naudojimas internetu yra viena iš pagrindinių prižasčių, leidžiančių atlikti tokius prisijungimus. Tačiau prisijungimas dar nesuteikia galimybės naudotis visais to kompiuterio, prie kurio yra prisijungta, ištekliais. Todėl papildomai dar yra reikalingi programiniai pakeitimai, kad įsilaužęs į sistemą asmuo galėtų lengvai disponuoti kito kompiuterio duomenimis. Kad būtų galima patekti į kitus kompiuterius, yra naudojamos įsilaužimo programos, tačiau, jei yra naudojamos apsaugos priemonės, jos po keleto nesėkmingų bandymų atjungia abonentą. Dėl šios priežasties nusikaltėliai pradėjo naudoti slaptažodžio parinkimą pagal dažniausiai vartojamų žodžių sąrašą. Slaptažodžio atspėjimas grindžiamas žmogaus psichologinėmis savybėmis. Kadangi žmogui sunku įsiminti ilgas, neturinčias jokio ryšio simbolių sekas, jis stengiasi pasirinkti labiau įsimenančią simbolių seką. Paprastai slaptažodžiu pasirenkamas žodis, su kuo nors logiškai susiję, pvz., vardai, gimimo datos ir pan. Kadangi bet kurioje kalboje yra ne daugiau kaip 100 000 vartojamų žodžių, tai jiems surinkti prireikia sąlygiškai nedaug laiko (jei tai daro specializuota kompiuterinė programa).

Lėta atranka. Tai nesankcionuota prieiga prie teisėto valdytojo kompiuterinių duomenų, naudojantis silpnomis kompiuterinės sistemos apsaugos vietomis. Taigi šiuo atveju prie kompiuterinės sistemos prieinama naudojantis kompiuterinės apsaugos sistemos trūkumais. Toks būdas galimas tada, kai vartotojai ne itin rūpinasi kompiuterinių sistemų apsauga. Pasikeitus apsaugos sistemai, pažeidėjas turi iš naujo bandyti ieškoti prieigų.

„*Klaidos paieška*“ (*trapdoor entry*) būdas. Tokio būdo esmė, kad ieškoma ne apsaugos trūkumo, o klaidų (spragų), kurios atsiranda kuriant apsaugos sistemą. V. B. Vechovas³⁷⁹ šį būdą vadina „spraga“.

Šio būdo panaudojimo galimybę lemia tai, kad kompiuterinės įrangos klaidų ir trūkumų pasitaiko dažnai, nes tokią įrangą per trumpą laiką sukuria didelės programuotojų grupės. Programa dažniausiai būna nemažos apimties, be to, ji veikia kitų programų aplinkoje. Todėl patikrinti,

³⁷⁹ Вехов, В. Б.; Попова, В. В.; Ильюшин, Д. А., *supra* note 362, p. 67.

kaip veikia tokia programa, visomis galimomis sąlygomis yra tiesiog neįmanoma, nes tam prireiktų ne vienu metu³⁸⁰.

V. B. Vechovas nurodo dar du panašius metodus – „Spraga“ ir „Liukas“.

Metodas „Spraga“ skiriasi nuo aprašomo metodo tik tuo, kad surandamos konkrečios programinės įrangos spragos – klaidos, kurias paliko programuotojai kurdami programą. Šio metodo įvykdymo priežastis negali būti kompiuterinės sistemos administratoriaus aplaidumas, dėl kurio atsirado silpna vieta kompiuterinės sistemos apsaugoje.

„Liukas“. Šis būdas taikomas tuomet, kai naudojant „Spragos“ būdą surandamos klaidos leidžia į programinę įrangą įvesti naujas komandas.

„Apsišaukėlis“³⁸¹ arba „Maskaradas“³⁸². Šiam būdai būdinga tai, kad asmuo į sistemą patenka apsimetęs teisėtu vartotoju. Tai padaryti galima tada, kai nusikaltėlis sužino kodus, slaptažodžius ir įėjimas į sistemą biometrinės apsaugos priemonėmis (pvz., kapiliarinis raštas, akies tinklainės vaizdas ir kt.).

„Mistifikacija“ (*spoofing*). Šio būdo esmė: asmuo, norintis įsibrauti į kompiuterinę sistemą, imituoja apsaugos sistemos darbo pradžią. Tad teisėtas vartotojas, manydamas, kad dirba su reikiama sistema, įveda kodą ir slaptažodį. Nusikaltėlis kaip tik to ir laukia.

„Avarinė programa“. Esant didesniam vartotojų kiekiui, kompiuteriniame tinkle dažnai naudojama speciali programa, kuri paleidžiama tik avariniais atvejais, kai dėl vienokių ar kitokių priežasčių sutrinka kompiuterinio tinklo darbas. Būtent tokia programa suteikia progą lengviau apeiti apsaugos sistemą. Tad nusikaltėlio rankose tokia programa tampa universaliu raktu prieigai prie kompiuterinės sistemos.

„Sandėlis be sienų“. Tai natūralus sistemos trūkumas arba laikinas sutrikimas, dėl kurio asmuo gali patekti į kitų asmenų bylas. Tai tiesiog susiklosčiusių aplinkybių išnaudojimas nusikalstamais tikslais.

Manipuliacijų būdai. Tai tokie būdai, kurie susiję su duomenų arba kompiuterio komandų manipuliavimu. Manipuliacijų būdai dažnai taikomi

³⁸⁰ Petrauskas, R.; Štitalis, D., *supra* note 349, p. 30.

³⁸¹ *Ibid.*

³⁸² Вехов, В. Б.; Попова, В. В.; Ильюшин, Д. А., *supra* note 362, p. 68–69; Мелик, Э., *supra* note 365.

buhalteriniams duomenims pakeisti. Prie manipuliacijos būdų priskiriami tokie būdai kaip duomenų pakeitimas, kodo pakeitimas, „Trojos arklys“.

Duomenų pakeitimas. Tai labiausiai paplitęs manipuliacijos būdas, kuriuo yra pakeičiami ar įvedami nauji duomenys. Tai atliekama duomenis įvedant arba išvedant.

Kodo pakeitimas. Iš esmės šis būdas artimas duomenų pakeitimui, todėl suprantamas kaip „duomenų pakeitimo“ porūšis³⁸³. Tik čia yra iškreipiamas kodas ar tam tikra funkcija ir pačios programos funkcionavimas nepakeičiamas.

„Trojos arklys“. Tai specialiai sukurtų programų įvedimas į svetimą programinę įrangą siekiant atlikti tam tikras funkcijas, apie kurias programinės įrangos savininkas nežino. Tai padaroma užmaskuotai, nes „Trojos arklio“ programa yra įrašoma arba šalia kitos programos, arba įvedama į jos vidų. „Trojos arklio“ būdas labai panašus į „Liuko“ būdą. Pagrindinis skirtumas toks, kad čia nereikalingi aktyvūs nusikaltėlio veiksmai, nes „Trojos arklys“ dirba automatiškai, kaip įprastos programos dalis.

Apibūdindamas „Trojos arkliui“ būdingus bruožus B. J. Aninas³⁸⁴ teigia, kad:

- 1) tai programa, kuri yra kitos, žinomas vartotojui funkcijas atliekančios programos dalis, kurios paskirtis – slaptai atlikti papildomus veiksmus, vartotojui atnešančius tam tikrą žalą;
- 2) tai žinomas vartotojui funkcijas atliekanti programa, kuri buvo modifikuota taip, kad, be jau žinomų funkcijų, galėtų slaptai iš vartotojo vykdyti kai kuriuos kitus (griaunamuosius) veiksmus.

„Trojos arklio“ būdas turi keletą porūšių, kurie yra labai pavojingi ir sunkiai aptinkami, nes gali patys susikurti ir atliktą užduotį susinaikinti („Trojos matrioška“) bei automatiškai atsinaujinti kopijuojant save į keletą skirtingų kompiuterių, jei yra kompiuterinis tinklas („Trojos kirminas“).

Kompiuteriniai virusai ir makrovirusai. Tai įvairaus pobūdžio virusai, kuriais juos kuriantys asmenys gali siekti įvairiausių tikslų – prisiskverbti į norimas sistemas, siekti užvaldyti pinigų sumas, sugadinti programinę

³⁸³ Вехов, В. Б.; Попова, В. В.; Ильющин, Д. А., *supra* note 362, p. 74.

³⁸⁴ Анин, Б. Ю. *Защита компьютерной информации*. СПб: издательство БХВ, 2000, с. 35.

įrangą ir pan. Svarbus momentas yra tas, jog kompiuteriniai virusai sėkmingiausiai plinta internetu ir elektroniniu paštu. Jų padaroma žala yra skaičiuojama milijardais.

Specialiojoje literatūroje³⁸⁵ nurodomi kompiuterinio viruso požymiai:

„1. Dubliavimosi mechanizmas leidžia kompiuteriniam virusui daugintis ir plisti iš vieno kompiuterio į kitą (taip pat ir mobiliaisiais telefonais).

2. Virusai turi „paleidiklį“, kuris yra skirtas pradėti kompiuteriniam virusui dubliuotis, arba pradėti atlikti tam tikras užprogramuotas užduotis.

3. Virusas turi užduotį arba užduočių grupę, kurias kompiuterinis virusas atlieka kompiuteryje arba mobiliajame telefone. Jos gali būti įvairios, dažniausiai tai kompiuterinės informacijos naikinimas, kompiuterio arba mobiliojo telefono programinės įrangos parametrų keitimas, arba trukdymas atlikti tam tikras kompiuterinės informacijos apdorojimo operacijas“.

„*Asinchroninė ataka*“. Šis metodas labai sudėtingas ir reikia turėti ypač gerų operacinės sistemos (OS³⁸⁶) žinių. Atsižvelgiant į kompiuterio modelį ir komplektaciją, naudojamos vienos arba kitos OS. OS organizacija tokia sudėtinga, kad jos negali sukurti vienas asmuo, net ir labai kvalifikuotas. OS kuria kolektyvai, ir tai trunka keletą metų. Todėl labai sunku patikrinti, kaip jos veikia įvairiomis galimomis sąlygomis. Tuo ir naudojasi nusikaltėliai, rengdami „asinchronines atakas“. Nusikaltėlis priverčia OS dirbti sunkiomis sąlygomis, dėl to informacijos apdorojimo valdymas iš dalies arba visiškai pažeidžiamas. Nusikaltėlis gali išnaudoti šią situaciją savo piktavališkiems tikslams įgyvendinti³⁸⁷.

Modeliavimas. Šio metodo esmė – procesų, į kuriuos nusikaltėlis siekia įsiterpti, modeliavimas, planuojant ir pasirenkant geriausius, tinkamiausius nusikalstamo veikimo vykdant ir slepiant nusikaltimą būdus. Vienas iš būdų yra reversinis, arba atgalinis, modeliavimas, jo metu sukuriamas konkrečios sistemos veikimo modelis, į kurį įvedant realius pra-

³⁸⁵ Erbschloe, M. *Trojans, worms, and spyware*. A Computer Security Professional's Guide to Malicious Code, 2004, p. 19

³⁸⁶ OS – tai kompleksas programinių priemonių, užtikrinančių informacinių procesų valdymą, funkcionuojant kompiuterinei sistemai. Pagrindinė OS užduotis – užtikrinti kuo didesnę kompiuterinės sistemos našumą, atliekant įvairias kibernetines funkcijas: planavimo, valdymo ir kt.

³⁸⁷ Petrauskas, R.; Štitalis, D., *supra* note 349, p. 30

dinius duomenis apskaičiuojami ir suplanuojami veiksmai. Pagal gautus teisingus rezultatus parenkami tikėtini arba panašūs į teisingus rezultatai, o visas tokių rezultatų gavimo procesas išanalizuojamas atgaline tvarka. Remiantis gautais rezultatais nustatomos vietos, kuriose duomenų apdorojimo procese galimas manipuliavimas ir parenkamas konkretus manipuliavimo veiksmas ar veiksmų seka.

„*Aitvaras*“. Šiam metodui atlikti išnaudojamas laiko tarpas, per kurį vykdoma tam tikra komanda ar komandų seka. Pavyzdžiui, keliuose bankuose atidaromos fiktyvių asmenų sąskaitos, kuriose padedama po nedidelę pinigų sumą. Vėliau pinigai pervedami iš vienos sąskaitos į kitą vis didinant pervedamą sumą. Kompiuterine technika iškreipiamas gaunamos tų bankų korespondencijos turinys, jog kito banko sąskaitoje yra pakankamai pinigų, kad būtų galima pervesti daugiau pinigų. „Gudrybė yra ta, kad iki to momento, kai banko „A“ informacinė sistema suvoks, kad sąskaitoje nėra tokios sumos, kuri gali būti nusiųsta į banką „B“, banko „A“ informacinei sistemai, būtų nusiųstas pranešimas, kad iš banko „C“ šiuo metu pervedama suma, kuri padengia pervedimui į banką „B“, reikalingą sumą.“³⁸⁸ Praktikoje dažnai atidaroma labai daug tokių sąskaitų ir naudojamos daugelio bankų paslaugomis. Šis būdas vadinamas „aitvaru“ todėl, kad nuolat vykdant tokias operacijas, galima „pakabinti ore“ pinigų sumas, su kuriomis šiuo metu vykdomos operacijos³⁸⁹.

Šiame skyriuje išanalizuoti elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui nusikaltimų padarymo būdai nėra viską apimantys. Kai kurie autoriai juos įvardydami pateikia labai smulkią klasifikaciją, neretai nurodydami kaip atskirus metodus, anksčiau išvardytų metodų porūšius.

Nusikaltėlio asmenybės problema – sudėtinga kompleksinė problema, kurią tyrinėja įvairių mokslo sričių, kaip antai: kriminologijos, kriminalistikos, teismo psichologijos, teismo psichiatrijos ir kt., specialistai. Itin daug dėmesio šios problemos analizei skiriama kriminologijos moksle, kur stengiamasi išsiaiškinti, kodėl žmogus padaro nusikaltimą. Tuo tarpu kriminalistikoje, atsižvelgiant į nusikaltimą padariusio asmens fizines,

³⁸⁸ *Ibid.*, p. 28.

³⁸⁹ Daugelio civilizuotų šalių bankai, tarp jų ir Lietuvos, kompiuterines programas, darančias pervedimus yra patobulinę taip, kad pervedimo suma prieš tai rezervuojama, todėl „pakabinti ore“ sąskaitomis cirkuliuojančių pinigų neįmanoma

dvasines ir kitas savybes, atskleidžiamas žmogaus sugebėjimas padaryti nusikaltimą.

Apibūdinant asmenis, darančius šiuos nusikaltimus, reikia paminėti, jog jie pasižymi aukštu intelektu, nestandartiniu mąstymu, profesionalumu, išradingumu, fantazijos turtingumu, fanatišku domėjimusi naujomis technologijomis. Informacinės technologijos suteikia unikalias galimybes žmonėms, turintiems nusikaltamų tikslų. Atsiranda organizuotų kompiuterinių nusikaltėlių grupių, kurias sudaro nariai iš viso pasaulio. Įdomu tai, kad kompiuteriniai nusikaltėliai yra pelnę didesnę visuomenės palankumą negu tradiciniai nusikaltėliai.

Asmenų, darančių nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui, klasifikacija, yra gana dažnai nagrinėjama kriminalistinėje literatūroje³⁹⁰, todėl pateikiama įvairių klasifikacijų. Štai D. Icove, K. Segeris, U. von Storchis³⁹¹ juos skirsto į įsilaužėjus, nusikaltėjus (šnipai, sukčiai), vandalus (pašaliniai, teisėti vartotojai). Panašiai juos klasifikuoja ir R. Petrauskas bei D. Štitilis³⁹². Jie įvardija tokius nusikaltėlių tipus: programišiai, „tipiniai“ nusikaltėliai, vandalai.

N. P. Jablokovas³⁹³ elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltėjus skirsto atsižvelgiant į nusikaltėlio siekius. Jis nurodo tokias nusikaltėlių rūšis:

- a) programišiai – asmenys, kuriems kompiuterinių sistemų apsauga yra tarytum asmeninis iššūkis, o įsilaužimas į tokią sistemą – asmeninių ambicijų patenkinimas;
- b) šnipai – asmenys, kurie įsilauždami į kompiuterines sistemas siekia gauti informacijos, kurią būtų galima panaudoti politiniais, kairiniais ar ekonominiais tikslais;
- c) teroristai – asmenys, kurie įsilaužimu į kompiuterines sistemas siekia sukurti pavojaus aplinką, kurią būtų galima išnaudoti kaip poveikio priemonę siekiant politinių tikslų;

³⁹⁰ Вехов, В. Б.; Попова, В. В.; Ильюшин, Д. А., *supra* note 362.

³⁹¹ Higgins, George E. *Cybercrime: an introduction to an emerging phenomenon*. Boston (Mass.): McGraw-Hill: Higer Education, 2010, p. 91.

³⁹² Petrauskas, R.; Štitilis, D., *supra* note 349, p. 17.

³⁹³ *Криминалистика*. Под. ред. Н. П. Яблокова. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2010, с. 620.

- d) naudos siekiantys nusikaltėliai – asmenys, įsilaužiantys į kompiuterinę sistemą, siekdami gauti materialinės ar nematerialinės naudos;
- e) vandalai – asmenys, kurie įsilaužia į informacines sistemas siekdami jas sunaikinti;
- f) psichiniai ligoniniai – asmenys, kenčiantys nuo naujų psichinių sutrikimų formų – informacinių ligų ar kompiuterinių fobijų.

Išsamią elektroninių duomenų nusikaltimų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltėlių tipologiją pateikia V. E. Kozlovas³⁹⁴:

„1. Asmenys, kuriems būdingas profesionalizmas kompiuterinės technikos ir programavimo srityse ir kuriems būdingas savotiškas fanatizmas bei išradingumas: programišiai; įsilaužėliai.

Šie subjektai kompiuterinės technikos priemonės vertina kaip tam tikrą iššūkį jų profesionalioms žinioms, o tai ir yra didžiausia paskata padaryti veikas, kurių daugelis – nusikalstamos.

2. Asmenys, kenčiantys nuo naujos psichologinio nepilnavertiškumo rūšies: informacinėmis ligomis arba kompiuterinėmis fobijomis: žaidimų mėgėjai; asmenys, ilgą laiką praleidžiantys dirbdami kompiuteriu ir pan.

3. Profesionalūs kompiuteriniai nusikaltėliai, turintys aiškiai išreikštą savanaudišką tikslą. Nuo pirmųjų dviejų grupių jie skiriasi tuo, kad jų veikos nebūna vienkartinės. Paprastai šie žmonės yra gerai organizuotų grupių, apsirūpinusių specialia technika, nariai“.

Tipiniai nusikaltėliai yra orientuoti į tokių nusikaltimų kaip sukčiavimas, šnipinėjimas, piktnaudžiavimas vykdymą. Tai daugiausia suaugę asmenys, turintys labai aukštą patirties lygį ir atitinkamą išsilavinimą. Plačiau apibūdinsime tokius elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimų nusikaltėlių tipus, kaip programišiai, įsilaužėliai ir vandalai.

Programišiai. Kartais jie tiesiog vadinami „kompiuteriniais chuligais“. Tai aukšto lygio profesionalai, naudojantys savo intelektą kėsinantįs į elektroninius duomenis. V. B. Vechovas nurodo šiuos programišiams būdingus požymius³⁹⁵:

- „ 1) veikia be tikslingo, apgalvoto tikslo;

³⁹⁴ Козлов, В. Е., *supra* note 361, p. 162.

³⁹⁵ Вехов, В. Б.; Попова, В. В.; Ильюшин, Д. А., *supra* note 362, p. 33.

- 2) originalus nusikaltimo padarymo būdas;
- 3) kaip nusikaltimo įrankius naudoja buitinę techniką, elektronines priemones ir įrenginius;
- 4) nesiima priemonių nusikaltimui nuslėpti;
- 5) pasitaiko nemotyvuoto „šėliojimo“ faktų“.

Programišiai yra puikūs kompiuterinių programų, kompiuterinių tinklų ir kompiuterinių sistemų žinovai. Jie nuolatos ieško kompiuterinės ir programinės įrangos trūkumų, kad vėliau galėtų įsilaužti į svetimus kompiuterinius tinklus. Pagrindinė programišių užduotis – sukurti ir paskleisti žinias, o ne jas slėpti. Todėl kiekvienas programišius, norėdamas įrodyti sau ir aplinkiniams savo meistriskumą, pabando įsilaužti į kokią nors saugomą duomenų bazę ir pagrobti neviešą informaciją. O kad apie tai sužinotų kiti, kartais tą informaciją paskelbia internete, kokiame nors programišių lankomame puslapyje (pvz., Lietuvoje tokie puslapiai yra: www.hakeriai.lt ir kt.).

Aukštos kvalifikacijos programišius supranta bent keletą labai skirtingų programavimo kalbų ir paprastai gali per porą dienų išmokti naują programavimo kalbą, panaudodamas jau žinomų kalbų ypatybes. Paprastai programišiai gerai moka programavimo C kalbą, nes tai pagrindinė operacinės interneto sistemos *Unix* kalba. Programavimo kalba *Perl* dėl praktinių sumetimų taip pat įeina į programišiaus žinių komplektą. Ši kalba plačiai vartojama aktyviem tinklo puslapiams kurti ir kompiuterinėms sistemoms administruoti. Pažymėtinos ir programavimo kalbos *Python* ir *LISP*, kurios yra savotiška programavimo kalbų klasika, rodanti labai skirtingus situacijų sprendimo būdus. Šis programavimo kalbų ketvertukas (*C*, *Perl*, *Python* ir *LISP*) bei mokėjimas kurti interneto puslapius vartojant *HTML* kalbą yra pagrindiniai programišiaus įrankiai, kuriuos įvaldęs asmuo gali tapti pavojingas elektroninėje erdvėje.

Įsilaužėliai. Kitaip vadinami „kompiuteriniai teroristai“, sukuriantys virusines programas ir besispecializuojantys į kompiuterinių tinklų ir sistemų prasiskverbimą, siekiant užvaldyti slaptą informaciją. Jie yra aukštos klasės programuotojai ir, skirtingai nei hakeriai, gali ištrinti arba pakeisti duomenis, atsižvelgiant į savo interesus. Įsilaužėlių motyvai gali būti kerštas už kokį nors jų įžeidimą, mėginimas dezorganizuoti savo konkurentų kompiuterinę sistemą arba įveikti programinių produktų autorių teisių

apsaugą. Jie ieško būdų, kaip nemokamai naudotis telefoninio ir kitokio ryšio paslaugomis, pažeisti magnetinės kortelės (banko, taksofono, įvairių pažymėjimų) apsaugos kodą ir pan.

Įsilaužėlius galima suskirstyti į tris grupes:

1. Vandalai. Tai įsilaužėlių grupė, užsiimanti žalingų programų (virusų) kūrimu ir platinimu. Jų pagrindinis tikslas dažniausiai yra kompiuterinės informacijos modifikavimas ar sunaikinimas, pažeidžiant elektroninių automatizuoto skaičiavimo įrenginių apsaugos priemones. Šios kategorijos nusikaltėliai nesiekia parodyti savo protinių sugebėjimų (kaip tai daro programišiai). Jie neturi ir finansinių arba politinių sumetimų (kaip kompiuteriniai nusikaltėliai). Vandalizmo motyvas dažnai būna kerštas už tikrą arba išgalvotą įžeidimą. Dažniausiai šios kategorijos žmonės būna supykę, pvz., ant tam tikros organizacijos, bet kartais tai būna žmonės, apskritai nusivylę gyvenimu³⁹⁶.

2. Pokštautojai. Tai mažiausiai nuostolių kompiuterinei informacijai kelianti įsilaužėlių grupė. Jie, pažeidę kompiuterio apsaugos priemones, palieka interneto svetainėse įvairiausių užrašus, garsus ir pan. Jų pagrindinis tikslas – *brag'n'boast* – bloga šlovė, atsirandanti dėl įsilaužimų į kompiuterines sistemas, jose paliekant įvairius vizualinius efektus. Pokštautojai dažniausiai nepridaro daug žalos (nebent moralinės).

3. Įsilaužėliai – tai profesionalai, užsiiminėjantys šnipinėjimu, pinigų vagytėmis, programinės įrangos apsaugos priemonių pašalinimu ir pan. Jų pagrindinis užsiėmimas – įsilaužimas į kompiuterines sistemas, kad paskui būtų galima pavogti jose saugomą informaciją. Ši grupė pasižymi profesionaliais nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui darymo įgūdžiais, pastovumu. Šie įsilaužėliai gali veikti tiek dėl savo interesų, tiek kitiems asmenims. Dažniausiai tam, kad būtų atliktas įsilaužimas į sistemą, būtinos trys stadijos: kompiuterinės sistemos išnagrinėjimas, programinė atakos realizacija ir pati ataka.

Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui subjektai tokio pobūdžio nusikaltimus daro skatinami šių motyvų: intelektinių galimybių ir pranašumo prieš kitus demonstravimas, savanaudiškumas, chuliganiški motyvai, neteisėtas pinigų, vertybinių popie-

³⁹⁶ Petrauskas, R.; Štitalis, D., *supra* note 349, p. 21.

rių, kredito, materialinių vertybių, prekių, paslaugų, privilegijų, lengvatų, nekilnojamojo turto gavimas, kerštas, mokesčių vengimas, tikrų dokumentų ir pinigų padirbinėjimas, įstatymais saugomos informacijos neteisėtas rinkimas, kaupimas ir saugojimas.

Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui pasikėsینimo objekto analizė. Nukentėjusiojo charakteristika. Lietuvos Respublikos BK XXX skyriaus „Nusikaltimai elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui“ saugoma vertybė, kurią pirmiausia siekė apginti įstatymo leidėjas arba, kitaip tariant, pagrindinis nusikaltimo objektas – elektroniniai duomenys ir informacinė sistema.

Europos Tarybos 2001 m. lapkričio 23 d. Budapešte priimtos Konvencijos dėl elektroninių nusikaltimų³⁹⁷ (toliau Budapešto konvencijos) 1 straipsnio B punktas nurodo, kad kompiuteriniai (arba elektroniniai) duomenys – tai bet kokia faktų, informacijos arba sąvokų pateiktis tokiu pavidalu, kad juos būtų galima apdoroti kompiuterine sistema, taip pat programa, pagal kurią kompiuterinė sistema gali vykdyti tam tikrą funkciją. Budapešto konvencijoje 1 straipsnio A punkte³⁹⁸ apibrėžta kompiuterinės sistemos sąvoka. Taigi kompiuterinė sistema – tai įtaisas ar tarpusavyje sujungtų ar susijusių įtaisų grupė, iš kurių vienas ar daugiau pagal programą automatiškai apdoroja duomenis.

Elektroniniai duomenys, kaip nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui pasikėsینimo objektas, – tai tokie duomenys, kurie užfiksuoti elektroninėje laikmenoje, elektroninėje skaičiavimo mašinoje (toliau – ESM), ESM sistemoje arba jos tinkle. Programiniai produktai taip pat gali būti panaudoti kaip nusikaltimo objektai (neteisėtas kopijavimas, žalos padarymas naudojant virusines programas) ir kaip nusikaltimo padarymo įrankis (nesankcionuotas įsiskverbimas į kompiuterinę sistemą, informacijos iškraipymai ir pakeitimai).

Elektroninė laikmena – tai bet koks techninis įrenginys arba elektromagnetinis laukas, skirtas elektroniniams duomenims fiksuoti, saugoti, kaupti, pateikti arba perduoti, taip pat elektroninio automatizuoto skaičiavimo įrenginio ryšio priemonės informacijos perdavimo metu.

³⁹⁷ *Convention on Cybercrime* [žiūrėta 2011-06-29]. <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/185.htm>>.

³⁹⁸ *Ibid.*

Kai kuriuose šaltiniuose nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui objektu yra įvardijama kompiuterinė informacija. Iš tiesų šios sąvokos yra giminiškos. Bendrąja prasme informacija – tai duomenys apie asmenis, daiktus, faktus, įvykius, reiškinius ir procesus neatsižvelgiant į jų pateikimo formą.

Kompiuterinei informacijai, kaip kriminalistinės informacijos rūšiai, būdinga tam tikra specifika:

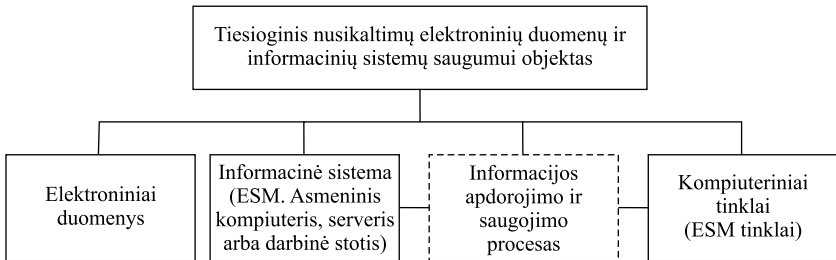
- 1) kompiuterinė informacija yra dažniausiai labai plačios apimties ir greitai apdorojama;
- 2) kompiuterinė informacija labai lengvai sunaikinama ir dažniausiai be pėdsakų;
- 3) kompiuterinė informacija nesuasmeninta, t. y. tarp jos ir asmens, kuriam ji priklauso, nėra tvirto ryšio;
- 4) ši informacijos rūšis gali būti laikoma tik laikmenose (pvz., diskai) arba pačioje ESM (operatyvinė atmintis);
- 5) ši informacija gali būti sukuriama, pakeičiama, kopijuojama, naudojama tik pasitelkus ESM, esant atitinkamiems periferiniams įrenginiams, nuskaitantiems informaciją (pvz., CD-ROM);
- 6) ši informacija lengvai perduodama per telekomunikacinius kompiuterinio tinklo ryšių kanalus, dėl to praktiškai bet kokios apimties informacija gali būti perduodama per bet kokią atstumą³⁹⁹.

Greta viso to galima pažymėti gana paprastą kompiuterinės informacijos persiuntimą, pertvarkymą, padauginimą, ji gana greitai ir paprastai iš vieno objektyvaus pavidalo keičiama į kitą, kopijuojama (dauginama) įvairiose elektroninėse laikmenose, persiunčiama bet koku atstumu, apribotu tik šiuolaikiniais elektroninio ryšio įrenginiais; jos paėmimo (kopijavimo) metu, skirtingai nuo materialaus objekto (daikto), ji lieka savo buvimo vietoje, taip pat prieigą prie jos tuo pačiu metu gali turėti keletas asmenų, pvz., dirbant su informacija, esančia internete; siunčiant ar kitaip perduodant kompiuterinę informaciją, ji nepraranda savo individualių savybių.

Taigi tiesioginis nusikaltimų informatikai objektas – tai elektroniniai duomenys bei informacinės sistemos ir jų tinklai (2 schema).

³⁹⁹ Kažemikaitienė, E. *Lietuvos Respublikos kriminalistinė informacinė sistema: dabartinė būklė ir naujas modelis*. Daktaro disertacija. Vilnius: LTU, 2003, p. 18.

2 schema

Informacinė sistema – tai tam tikra tvarka sutvarkyta dokumentų visumos ir informacinių technologijų, įgyvendinančių informacinius procesus, sistema. Informacinė sistema – duomenų masyvų visuma, taip pat techninių, programinių ir metodinių priemonių visuma, skirta informacijai kaupti, atnaujinti, koreguoti, panaudoti ir pašalinti⁴⁰⁰.

Informacinės sistemos, jų tinklai, nusikaltimų tyrimo metodikos požiūriu turi dvi kriminalistikai svarbias savybes:

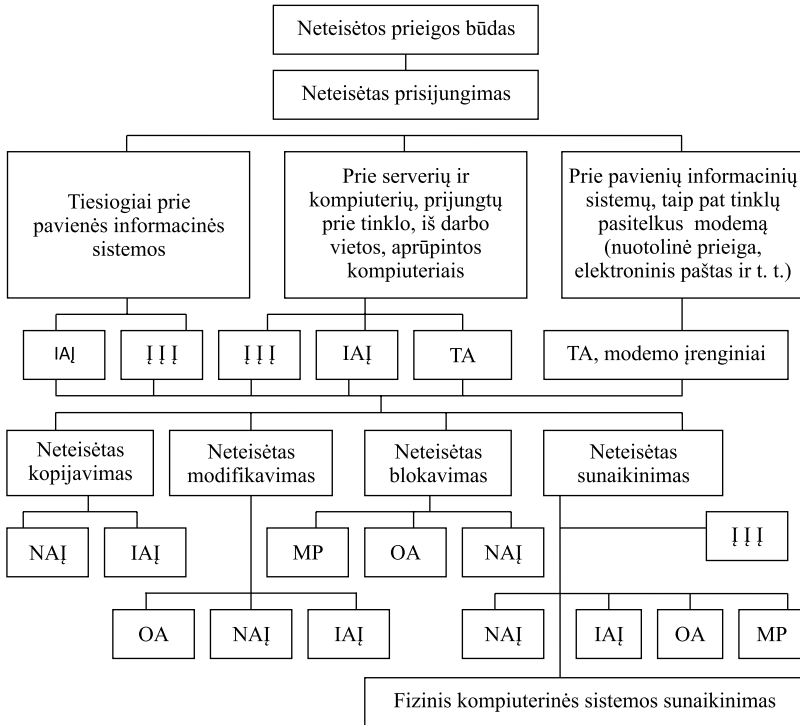
- jie tam tikru laipsniu gali būti apsaugoti nuo nusikalstamo poveikio;
- informacijos vientisumas jose gali būti pažeistas tiesiogiai nedalyvaujant žmogui.

Nusikaltėlis, kėsindamasis į informacines sistemas ir tinklus ir norėdamas paveikti jose apdorojamus elektroninius duomenis, yra priverstas įveikti tiek ESM įrenginių pasipriešinimą, tiek ir jos programinę apsaugą, palikdamas pėdsakus ant ESM įrenginių ir mazgų bei ant periferinių ir tinklo įrenginių. Todėl galima nustatyti kriminalistikai reikšmingą ryšį tarp elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimų padarymo būdo bei juo daromo poveikio tiesioginiam nusikalstamo kėsšinimosi objektui, t. y. informacinių sistemų įrenginiams ir mazgams, periferiniams įrenginiams ir jų tinklams. Koreliacinis ryšys tarp elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimų įvykdymo neteisėtos prieigos būdu ir nusikalstamo kėsšinimosi objekto pateiktas 3 schemoje⁴⁰¹.

⁴⁰⁰ *Ibid.*, p. 23.

⁴⁰¹ Козлов, В. Е., *supra* note 361, p. 124.

3 schema. Koreliacinis ryšys tarp elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo

- IAI – išorinės atminties įrenginiai;
- III – įėjimo ir išėjimo įrenginiai;
- TA – tinklo aksesuarai (užtikrinantys prisijungimo prie tinklo galimybę);
- NAI – nuolatiniai atminties įrenginiai;
- OA – operatyvinė atmintis;
- MP – mikroprocesorius.

Pažymėtina, kad neteisėtos prieigos galimybės padidėja, esant sistemos perkrovimui, kuris atsiranda dėl naudotojų masinio prisijungimo prie sistemos, pvz., darbo dienos pradžioje. Programišiai, nukreipdami į sistemą srautą pranešimų, kurių ji nepajėgi neprikaištingai apdoroti, gali sudaryti sistemos perkrovimo situaciją. Todėl susidaro atviras duomenų perdavimo kanalas, per kurį galima neteisėta prieiga.

Svarbų vaidmenį kriminalistinės elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimų charakteristikos struktūroje atlieka žinios apie nukentėjusįjį. Ši informacija padeda išsamiau charakterizuoti tokio pobūdžio nusikaltimą padariusį asmenį, jo motyvus, nustatyti asmenis, galėjusius atlikti šį nusikaltimą. Kriminalistiškai reikšmingų nukentėjusiojo ypatybių bei jos elgesio nusikaltimo padarymo metu, po jo padarymo, išaiškinimas ir ištyrimas padeda išsiaiškinti daugelį su nusikaltimo padarymu susijusių aplinkybių. Nukentėjusiojo požymių ištyrimas reikšmingas dar ir todėl, kad tarp nusikaltėlio ir nukentėjusiojo yra kriminalistiškai reikšmingas ryšys: asmenys, darydami nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui, paprastai neatsitiktinai pasirenka savo auką. Nusikaltėliai renkasi auką pagal jo naudojamą programinę įrangą, atsižvelgdami į tai, kaip yra apsaugoti elektroniniai duomenys, ar vartotojai naudojami kokiomis specialiomis duomenų apsaugos priemonėmis (pvz., ugniasienėmis – *firewall*) ar ne. Šių nusikaltimų aukos gali būti tiek fiziniai, tiek ir juridiniai asmenys.

J. M. Baturinas⁴⁰² nurodo tokias nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui grupes:

1. Kompiuterinės informacijos arba elektroninių automatizuoto skaičiavimo įrenginių savininkai.
2. Klientai, besinaudojantys jų paslaugomis.
3. Kiti asmenys.

Pirmajai grupei priklausantys asmenys paprastai nenoriai praneša (arba visai nepraneša) apie patirtą žalą. Kadangi tokios grupės atstovai sudaro didžiąją dalį, todėl, kaip jau minėta, nusikaltimai elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui yra labai latentiški.

Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui situaciją sudaro daiktiniai, techniniai, erdvės, laiko, socialiniai, psichologiniai nusikaltimo padarymo veiksniai. Šie veiksniai gali daryti įtaką kitiems kriminalistinės elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimų charakteristikos elementams.

V. B. Vechovo, V. V. Popovos ir D. A. Iljušino⁴⁰³ nuomone, palankios nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui

⁴⁰² Батури́н, Ю. М. *Проблемы компьютерного права*. Москва: Юрид. лит., 1996.

⁴⁰³ Вехов, В. Б.; Попова, В. В.; Илюшин, Д. А., *supra* note 362, p. 22-23.

įvykdymo situacijos susiformavimas priklauso nuo nukentėjusiojo veiklos ypatybių, kurios yra skirstomos į objektyvias ir subjektyvias.

Prie *objektyvių aplinkybių* yra priskiriama: nukentėjusiojo veiklos rūšis; įmonės ar fizinio asmens nuosavybės forma; elektroninių duomenų apdorojimo ir taikymo nuosavybės teisių rūšis, taip pat jos apdorojimo priemonės; materialinis techninis ir žmogiškasis elektroninių duomenų apdorojimo užtikrinimas; naudojamų telekomunikacijos ir ryšio priemonių rūšis, jų techninės charakteristikos; būtinų patalpų ir reikiamos technikos turėjimas; duomenų apsaugos pobūdis ir pan.

Prie *subjektyvių sąlygų* minėti mokslininkai priskiria: nukrypimas nuo duomenų apdorojimo technologinių režimų; duomenų apsaugos nebuvimas arba jos apsaugos nepakankamumas atsižvelgiant į duomenų kategoriją; darbo su įstatymais saugomais elektroniniais duomenimis taisyklių pažeidimas; tinkamos administracijos kontrolės stoka; psichologiškai įtempti tarpusavio santykiai tarp darbdavių ir pavaldinių ir kt.

Situacijos, kurioje buvo įgyvendinama nusikalstama veika, analizė yra svarbi tiriant nusikalstamą veiką. Ji labai glaudžiai susijusi su nusikaltimo padarymo būdu ir nusikaltėlio asmenybe, nes nusikaltėlis, pasirinkdamas nusikaltimo padarymo būdą, atsižvelgia į situaciją, kuri yra susiklosčiusi ir kurioje jis įgyvendina savo nusikalstamus ketinimus. Taigi nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui padarymo būdą nulems tokios nusikaltimų informatikai situacijos aplinkybės:

1. Nusikaltėlio veiksmų vieta ir laikas.
2. Subjekto kompiuterizacijos ypatybės.
3. Informacinio saugumo organizacijoje ypatybės.
4. Elektroninių duomenų vientisumo pažeidimo galimybė tiesiogiai nedalyvaujant žmogui.
5. Specialistų, užtikrinančių duomenų saugumą, taip pat kompiuterių ir jų tinklų administravimą, kvalifikacijos lygis⁴⁰⁴.

Reikšmingas nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui situacijos veiksnys yra nusikaltimo padarymo vieta, kuri yra vertinga siekiant nustatyti nusikaltimo vykdytojus ir užtikrinti įkalčių suradimą, kad šie padėtų sėkmingai iširti nusikaltimą.

⁴⁰⁴ Козлов, В. Е., *supra* note 361, p. 168.

Kalbant apie nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui vietą, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nusikalstamos veikos padarymo vieta gali nesutapti su žalingų pasekmių kilimo vieta. Būtent taip būna tada, kai nusikalstama veika įvykdoma netiesioginiu būdu. Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui padarymas netiesioginiu (nuotoliniu) būdu būtų tuomet, kai nusikaltėlis, būdamas namuose ir panaudodamas savo asmeninį kompiuterį, įsilaužia į įstaigos informacinę sistemą ir sunaikina ar pakeičia šioje įmonės sistemoje esančius duomenis, tuo padarydamas jai žalos. Štai Nusikaltimų elektroninėje erdvėje tyrimo skyriaus (NEETS) pareigūnai sulaukė buvusį UAB „Penkių kontinentų“ sistemų administratorių, kuris UAB „Skaineta“ duomenų bazėse pakeitė duomenis. Jis nuskaitė „Penkių kontinentų“ duomenų bazę, paskui dalis duomenų buvo sunaikinta („Penkių kontinentų“ Komunikacijų centro duomenys apie klientus, informacija apie jiems teikiamas paslaugas, jų sąskaitas ir dalis buhalterinės apskaitos duomenų). Vėliau jis per tą patį serverį prisijungė prie kitų įmonės serverių, juose aktyvavo duomenų sunaikinimo programą ERASER ir tokiu būdu sunaikino kai kuriuos duomenis. Be to, jis sunaikino savo asmeninius duomenis apie skolas už telefoną, taip pat šeimos narių telefono sąskaitas. Bendrovei padaryta materialinė žala siekia apie 500 000 litų.

Esant tiesioginiam nusikaltimo padarymui, nusikaltimo padarymo vieta ir žalingų pasekmių kilimo vieta sutampa. Čia jau yra būtina, kad nusikaltėlis akivaizdžiai dalyvautų toje vietoje. Tokius nusikaltimus paprastai padaro patys įmonės darbuotojai arba asmenys, kurie į reikiamą patalpą patenka remiantis koku nors motyvu ar legenda (darbas toje įmonėje, interneto tiekėjo įmonės darbuotojas, kompiuterinius tinklus aptarnaujantis darbuotojas ir pan.)

N. G. Šoruchnovas⁴⁰⁵, J. V. Gavrilova⁴⁰⁶ nurodo tokias įmones, įstaigas, organizacijas, kuriose nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui gali įvykdyti jose dirbantys asmenys:

⁴⁰⁵ *Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации, supra note 363, p. 114-115.*

⁴⁰⁶ *Преступления в сфере компьютерной информации: квалификация и доказывания, supra note 369, c. 76-77.*

1. Įstaigos, kuriose yra didelė biurokratinė organizacinė struktūra, kur valdžios įgaliojimai labai sukoncentruoti, o atsakomybė nuasmeninta. Dauguma tokių įstaigų vadovų neturi reikiamo supratimo, kaip šios sistemos veikia, tad sudaromos sąlygos informacinių sistemų administratoriams piktnaudžiauti.

Siekiant apsisaugoti nuo tokių atvejų, kai informacinių sistemų administratorius, pasinaudodamas kitų dirbančių įmonėje darbuotojų nekompetencija, įgyja visišką veiksmų laisvę, būtina išanalizuoti įstaigos informacinių sistemų darbą ir paskirstyti jas aptarnaujančio personalo funkcijas taip, kad nė vienas iš darbuotojų negalėtų visiškai kontroliuoti visų informacinių įstaigos sistemų darbo.

2. Įstaigos, kuriose yra labai spartūs vystymosi ir plėtros tempai ir dėl jų nespėjama laiku įgyvendinti valdymo funkcijų. Kartais patys vadovai nežino, nuo ko pradėti, ką ir kokia tvarka reikėtų įgyvendinti, kad išvengtų nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui.

3. Įstaigos, kurios turi finansinių sunkumų arba yra prie bankroto ribos. Tokių įmonių ištekliai taip pat yra riboti, todėl jos atsisako daugelio darbuotojų paslaugų, tuo sukeldamos šių darbuotojų pyktį. Tokia susiklosčiusi padėtis neretai sudaro sąlygas atlikti nusikalstamas veikas (siekiant pakenkti įmonės informacinių technologijų darbui ar jose esančiai informacijai).

4. Įstaigos, kurios įsteigtos užsienio kapitalo investicijomis ir kurios palaiko nuolatinį ryšius su analogiškais užsienio įmonėmis, turinčiomis verslo santykių užsienyje. Šiose įmonėse gali būti vykdomas šnipinėjimas, siekiant sužinoti jų pramonines ar komercines paslaptis.

5. Įstaigos, kuriose dėl įvairių priežasčių tvyro nenormali moralinė psichologinė atmosfera. Tokį darbo klimatą gali sukurti nuolatinis žemesnio rango darbuotojų pažeminimas, kaip antai: neadekvatus atlyginimas, darbuotojo kaip asmenybės nevertinimas ir pan. Neigiamą darbo klimatą lemia ir tai, kad stokojama bendrų įmonės vadovybės sprendimų, neįvertinami aukštos kvalifikacijos darbuotojai, todėl profesionalūs darbuotojai palieka įmonę ir pradeda konkuruojantį savo verslą.

Taip pat galima pastebėti siūlymą šias grupes papildyti dar vieną įmonių, įstaigų, bendrovių, firmų ar organizacijų kategoriją, kurios, teikdamos kompiuterinio ryšio paslaugas ar sudarydamos priegią prie kom-

piuterio, nekontroliuoja ar nepakankamai kontroliuoja su šia įranga dirbančių asmenų. Dėl to tokios rūšies nusikaltimų padarymo vieta gali tapti bibliotekos, turinčios kompiuterinį ryšį, interneto barai ar kavinės, mokyimo įstaigos ar netgi informacinių technologijų parodos, kur, pristatant naujas kompiuterinės ir techninės įrangos galimybes, nekontroliuojami jas išbandantys interesantai (pvz., InfoBalt).

Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui padarymo laikas priklauso nuo jo padarymo būdo ir objekto, kur yra laikoma kompiuterinė technika. Tad, rinkdamiesi netiesioginį nusikaltimo padarymo būdą, naudodami kompiuterinius tinklus ir visų pirma interneto tinklą, nusikaltėliai renkasi nakties laiką nuo 20.00 iki 4.00 val. Tokį pasirinkimą lemia tai, kad tokiu laiku yra mažesnė apkrova tinkle, o tai reiškia, jog yra didesnis pasikeitimo duomenimis greitis.

Kai nusikaltimas daromas tiesioginiu būdu, laikas jau yra skirtingas. Paprastai jis sutampa su įmonės, įstaigos, organizacijos, kurioje yra reikiama kompiuterinė technika, darbo laiku.

Taigi tyrėjas, žinodamas, koku būdu padarytas nusikaltimas elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui, turėtų pats padaryti išvadą apie galimą tokio nusikaltimo padarymo vietą. Esminė informacija, į kurią turi atsižvelgti bylą tiriantys pareigūnai, ieškodami nusikaltimo padarymo vietos, tai žinios apie nusikaltimo rūšį ir jo atlikimą tiesioginiu ar netiesioginiu (nuotoliniu) būdu.

18.2. Kompiuterinių nusikaltimų ikiteisminio tyrimo ypatumai

Kompiuteriniams nusikaltimams, o tarp jų ir nusikaltimams elektroninių duomenų bei informacinių sistemų saugumui būdingas didelis latentškumas. Vieni iš nukentėjusių negali įvardyti įtariamų asmenų, kiti apskritai nenori viešinti nusikaltimo įvykdymo fakto, ypač tokie juridiniai asmenys kaip bankai ar privataus saugumo struktūros. Jie bijo, kad jų tarnybinės ar komercinės paslaptys bus paviešintos tyrimo ar teismo metu, todėl bando patys susidoroti su iškilusia problema be teisėsaugos institucijų pagalbos. Taip pat kitas svarbus veiksnys yra tai, kad pats tokių nusikaltimų tyrimas yra brangus ir ilgai trunka, nes tyrimui, ypač objektų tyrimui, reikalinga brangi įranga, ir teisėsaugos struktūros turi turėti

aukštos kvalifikacijos specialistus, o tokie specialistai noriau pasirenka darbą privačiose struktūrose, o ne teisėsaugoje.

Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui tyrimo planavimas. Paprastai prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą yra atliekamas išankstinis gautos informacijos tyrimas, jos vertinimas, ar yra pakankamas pagrindas pradėti ikiteisminį tyrimą⁴⁰⁷. Čia tyrėjas gali pasitarti su darbuotojais, vykdančiais kriminalinę žvalgybą, arba pats nuspręsti, kada taktiniu požiūriu pradėti ikiteisminį tyrimą, pasirinkti tinkamiausius taktinius būdus, jų atlikimo eiliškumą, nustatyti organizacines ir kitas priemones. Kaip rodo praktika, šios nusikaltimų kategorijos tyrimas priklauso nuo tyrėjo veiksmų atlikimo ryžtingumo, bendradarbiavimo su kriminalinės žvalgybos padaliniais, taip pat ir nuo informacinių technologijų specialisto pagalbos. Tam tikrais atvejais kriminalinės žvalgybos padalinių darbuotojai turi išsiaiškinti (patikrinti) konkrečią informaciją, sulaikyti įtariamąjį ar atlikti kitus kriminalinės žvalgybos veiksmus. Delsimas šiuo atveju gali pakenkti ikiteisminiam tyrimui.

Informaciją, kuri buvo surinkta patikrinimo veiksmų metu, būtina įvertinti iš tokių pozicijų⁴⁰⁸:

1. Kiek ji susijusi tyrimo tikslais ir uždaviniais.
2. Kiek ji leistina kaip įrodomoji informacija.
3. Ar jos pakanka tam, kad būtų galima priimti kokius nors procesinius ar kitus sprendimus.
4. Kokios atveriamos tyrimo perspektyvos, jeigu bus priimtas vienas ar kitas sprendimas.
5. Kokius metodinius ar taktinius sprendimus galima priimti, remiantis susiklosčiusia tyrimo situacija“.

Pirminio gautos informacijos tyrimo metu sprendžiama, pradėti ikiteisminį tyrimą ar ne, tyrėjas turi išsamiai išsiaiškinti objekto, kur galbūt padarytas nusikaltimas, struktūrą, veiklos sąlygas, išsiaiškinti technines elektroninių įrenginių techninius parametrus, užtikrinti informacijos, kuri gali turėti reikšmės atliekant ikiteisminį tyrimą, apsaugą. Kone svar-

⁴⁰⁷ Крылов, В. В. *Раследование преступлений в сфере информации*. Автореф. дис. док. юрид. наук, Москва, 2007, с. 233.

⁴⁰⁸ *Ibid.*, с. 233.

biausią reikšmę tiriant šias nusikalstamas veikas turi konsultacijos su kvalifikuotu informacinių technologijų specialistu.

Atsižvelgiant į turimą informaciją apie nusikalstamą veiką sudaromas svarbiausių tyrimo veiksmų planas. Rekomenduotina, kad tyrimo plane pirmiausia būtų numatytas netikėtų tyrimo priemonių panaudojimas. Tada numatoma atlikti kratas, apžiūras ir poėmius, liudininkų apklausas, atpažinimus ir akistatas. Paskui atliekami kiti tyrimo veiksmai: pareiškiami įtarimai, paskiriamos ekspertizės ir t. t.

Jeigu pirminių tyrimo veiksmų planas labai platus, būtina sudaryti tyrimo grupę. Be tyrėjų, į grupę rekomenduotina įtraukti specialistus, gerai išmanančius kompiuterinės technikos, programinio aprūpinimo ir informacinių technologijų sritį. Tuo nuolat turėtų rūpintis ikiteisminį tyrimą organizuojantis ir kontroliuojantis pareigūnas (prokuroras arba ikiteisminio tyrimo institucijos vadovas).

Pirminių tyrimo, kriminalinės žvalgybos ir organizacinių priemonių pasirinkimas bei jų eiliškumas priklauso nuo susiklosčiusios tyrimo situacijos. Rusijos kriminalistai V. Kozlovas⁴⁰⁹ ir V. Krylovas⁴¹⁰ nurodo tokias kompiuterinių nusikaltimų tyrimo situacijas:

- „• yra informacijos apie visuomenei pavojingos veikos atsiradimo priežastis, atlikimo būdą ir kaltininką;
- yra informacijos apie visuomenei pavojingos veikos atsiradimo priežastis, atlikimo būdą, tačiau apie kaltininką neturima;
- yra informacijos apie visuomenei pavojingos veikos atsiradimo priežastis, atlikimo būdą ir kaltininką bei kitas aplinkybes“.

Esant pirmoms dviem situacijoms paprastai yra atliekami šie pirminiai tyrimo, kriminalinės žvalgybos ir organizaciniai veiksmai (ši eiliškumo tvarka nėra būtina):

1. Asmens, pranešusio apie nusikaltimą, arba asmenų, nurodytų pirmineje informacijoje kaip galimų liudytojų, apklausa.
2. Įvykio vietos apžiūra ir atitinkamų specialistų kvietimas dalyvauti įvykio vietos apžiūroje.

⁴⁰⁹ Козлов, В. *Computer crime? что стоит за названием?* [žiūrėta 2011-06-29]. <<http://www.crime-research.ru/comprcrime.html>>.

⁴¹⁰ Крылов, В. В., *supra* note 407, p. 235.

3. Kriminalinės žvalgybos veiksmų atlikimas siekiant nustatyti nusikaltimo padarymo priežastis, jį padariusį asmenį (asmenis), surasti nusikaltimo pėdsakus ir kitus galimus įrodymus.
4. Įtariamųjų darbo ir gyvenamųjų vietų operatyvinė apžiūra arba (ir) krata.
5. Elektroninių įrenginių, dokumentų ir kitų objektų, turinčių reikšmės ikiteisminiam tyrimui, poėmis ir apžiūra.
6. Objekto tyrimo skyrimas.

Kiti tyrimo veiksmai planuojami atsižvelgiant į pirminiais tyrimo veiksmais gautą informaciją. Esant trečiajai tyrimo situacijai, galimi tokie tyrėjo veiksmai:

1. Turimos informacijos analizė.
2. Nustačius jos nepakankamumą, atliekami veiksmai šiai informacijai papildyti.
3. Pradedamas ikiteisminis tyrimas.
4. Įvykio vietos apžiūra ir atitinkamų specialistų kvietimas dalyvauti įvykio vietos apžiūroje.
5. Įtariamųjų darbo ir gyvenamosios vietos krata ir kratos bei poėmio metu gautų objektų, dokumentų, apžiūra, informacijos (įskaitant kompiuterinę) analizė.
6. Liudytojų ir įtariamųjų apklausa.
7. Objekto tyrimo skyrimas.

Atliekant šiuos tyrimo veiksmus reikia atsižvelgti į konkretaus nusikaltimo ypatumus.

Analizuodamas įvykdyto nusikaltimo požymius, tyrėjas iškelia bendras ir atskiras tipines versijas⁴¹¹:

- „ 1) buvo įvykdytas nusikaltimas elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui, teisių turėtojas teisingai atspindėjo pareiškime nusikaltimo aplinkybes;
- 2) visai kitas nusikaltimas, elektroninio įrenginio darbo gedimas panaudotas tam, kad paslėptų kitą nusikaltimą;
- 3) esama melagingų parodymų ar šmeižto, kad realus kaltasis nebūtų įtariamas;

⁴¹¹ Кушниренко, С. П., *supra* note 350.

4) yra pareiškėjo klaida“.

Kartu su šiomis versijomis keliamos ir atskiros versijos dėl kiekvienos nusikaltimo aplinkybės.

Ikiteisminio tyrimo veiksmų tiriant nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui taktika. Tiriant nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui, paprastai yra atliekami tokie ikiteisminio tyrimo veiksmai: kompiuterinių ir kitokių elektroninių laikmenų apžiūra, ekspertizės skyrimas, krata ir poėmis. Daugiausia tokių nusikaltimų tyrimo ypatumų atsispindi tokiuose ikiteisminio tyrimo veiksmuose: apžiūra, krata, poėmis ir informacinių technologijų eksperto ar specialisto atliekamas objektų tyrimas arba ekspertizė.

Apžiūros, kratos ir poėmio taktikos ypatumai tiriant nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui

Kratos metu būtina išsamiai užfiksuoti ne tik objekto suradimo ir paėmimo faktą, bet ir jo buvimo vietą. Rengiantis daryti kratą, tikslinga: nustatyti kratos tikslus arba tai, ko reikia ieškoti; išsiaiškinti, pas ką reikia daryti kratą; nustatyti, kuriose vietose daryti kratą ir kada ją pradėti; sudaryti operatyvinę grupę; užtikrinti, kad kratoje dalyvautų specialistai; pasirūpinti paieškos ir transporto priemonėmis; pasirūpinti kratos rezultatų fiksavimo priemonėmis (technika); numatyti kratos darymo taktinius būdus; pasirūpinti kviestiniais, išspręsti kratos skyrimo teisinius aspektus.

Rengiantis kratai ir poėmiui būtina išsiaiškinti, kokia programinė įranga ir technika yra tikrinamame objekte, nustatyti elektros energijos šaltinius. Paprastai kviečiamas informacinių technologijų specialistas, ruošiamos priemonės, kurias pasitelkus galima skaityti ir įrašyti paimtą informaciją, nustatoma, kokios informacijos reikia ieškoti. Labai svarbu užtikrinti planuojamų procesinių prievartos priemonių konfidencialumą. Kratą rekomenduojama planuoti tada, kai nėra kompiuterinės įrangos operatoriaus.

Atvykus į tikrinamą objektą, būtina greitai įeiti į iš anksto numatytas patalpas ir toliau elgtis, kaip nurodyta Lietuvos Respublikos BPK

149 straipsnyje⁴¹². Jokiu būdu negalima leisti patalpoje esančiam personalui naudotis kompiuterių klaviatūra, net ir tuo atveju, kai jie savanoriškai siūlo pagalbą. Visą darbą su kompiuteriu turi atlikti tyrėjo iš anksto paskiriamas specialistas. Jo veika tokiais atvejais reglamentuota Lietuvos Respublikos BPK 205 straipsnio 2 ir 3 punktuose. Jeigu tokio tyrimo nereikia, apsiribojama objektų apžiūra. Jokiu būdu negalima prie kompiuterio leisti pašalinių asmenų, nes jie gali sunaikinti tyrimui reikšmingą informaciją. Elektroninio įrenginio apžiūros metu nereikia pamiršti ir apie galinčius būti tradicinius pėdsakus (pvz., pirštų antspaudus). Apžiūrint magnetines laikmenas, negalima naudoti priemonių, kurios sudaro magnetinį lauką (magnetiniai milteliai, magnetinis šepetėlis, metalo ieškiklis ir kt.)⁴¹³.

Šie tyrimo veiksmai gali būti atliekami tiek esant įjungtam, tiek ir išjungtam elektroniniam įrenginiui. Kad jis yra įjungtas, galima spręsti iš to, jog jis yra prijungtas prie elektros energijos šaltinio, taip pat iš veikiančių aušintuvų garso, degančių įvairių šviesos indikatorių, monitoriuje esančio vaizdo.

Apžiūros, kratos ar poėmio metu esant įjungtam kompiuteriui, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi⁴¹⁴:

- „ 1) nustatyti, kokia kompiuterinė programa yra vykdoma. Kiek leidžia galimybės, nuodugniai aprašyti monitoriuje esantį vaizdą, jį užfiksuoti kriminalistinės fotografijos būdu. Nustačius vykdomą programą, nutraukti jos vykdymą. Kai kurios programos prieš sustabdant jų darbą pasiūlo išsaugoti atliktus pakeitimus (pvz., WinWord), tokiu atveju juos reikia išsaugoti į atskirą failą. Jo išsaugojimo laikmename vieta ir pavadinimą būtina užfiksuoti apžiūros protokole;
- 2) nuodugniai užfiksuoti protokole su kompiuterio valdymo įrenginiais (klaviatūra, pele) atliekamus veiksmus ir kompiuterio reakciją į atliktus veiksmus;
- 3) nustatyti, ar prie kompiuterio yra prijungti išoriniai atminties įrenginiai (lankstusis diskelis, išorinis standusis diskas ir kt.);
- 4) nustatyti, ar yra kompiuterinio ryšio priemonės;

⁴¹² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. XXX skyrius. Oficialus dokumento tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 2011 m. liepos 1 d. [žiūrėta 2011-06-29]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=397523>.

⁴¹³ Крылов, В. В., *supra* note 407, p. 245.

⁴¹⁴ *Ibid.*, p. 246.

5) išjungti kompiuterį ir toliau vadovaujantis neįjungto kompiuterio apžiūros rekomendacijomis. (Microsoft Windows XP, Windows 2000, Windows Me ir Windows 98SE operacinėse sistemose yra galimybė „užmigdyti“ (ang. – *Hibernate*) kompiuterį. „Užmigdymo“ metu kompiuteris nenaudoja elektros energijos ir jį galima transportuoti. Prieš „užmigdant“ kompiuterį jis išsaugo kietajame diske visą laikinosios kreipties atmintyje esančią informaciją, o jį įjungus, informacija yra perkeliama atgal į laikinosios kreipties atmintį ir kompiuteris vykdo tas pačias informacijos apdorojimo procedūras, kurias jis vykdė prieš „užmigdymą“. Jei apžiūros metu nedalyvauja informacinių technologijų specialistas, patartina naudoti šią funkciją.)“

Apžiūros, kratos ar poėmio metu, esant išjungtam kompiuteriui, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi⁴¹⁵:

- 1) užfiksuoti protokole kompiuterio ir jo periferinių įrenginių buvimo vietą;
- 2) tiksliai užfiksuoti prie kompiuterio prijungtus laidus, kabelius (jų spalvą, kiekį, prijungimo tvarką ir pan.). Prieš atjungiant bet kurią laidą patartina fiksuoti kriminalistinės fotografijos būdu. Fiksuojamama taip, kad po kompiuterio transportavimo būtų galima sujungti visus laidus tokia tvarka, kokia jie ir buvo sujungti. Tam patartina daryti žymėjimus – ant laidų ir kompiuterio jungčių klijuoti lapelius su žymėjimu (jei prie kompiuterio jungties nėra nieko prijungta, tai reikia taip ir pažymėti).
- 3) kiekvieną kompiuterio periferinį įrenginį, jų sujungimo laidus supakuoti atskirai. Pažymėtina, kad magnetinių kompiuterinės informacijos laikmenų negalima dėti į plastiko maišelius, nes dėl statinio elektros krūvio galima sunaikinti jose esančią informaciją.

Elektroninio įrenginio apžiūros protokole fiksuojami šie duomenys⁴¹⁶:

- „ 1) elektroninio automatizuoto skaičiavimo įrenginio tipas, markė, konfigūracija, spalva, gamyklinis, inventorizacijos ar kitoks gaminio numeris;
- 2) prie elektroninio automatizuoto skaičiavimo įrenginio prijungtų laidų skaičius, spalva ir individualūs požymiai;

⁴¹⁵ *Ibid.*, p. 247.

⁴¹⁶ Кушниренко, С. П., *supra* note 350, p. 35.

- 3) ar apžiūros metu elektroninis automatizuoto skaičiavimo įrenginys yra įjungtas, ar išjungtas;
- 4) techninė elektroninio automatizuoto skaičiavimo įrenginio būklė – ar nepažeistas jo korpusas, ar yra visi elektroninio automatizuoto skaičiavimo įrenginio valdymui būtini periferiniai valdymo įrenginiai, ar jie tinkamai tarpusavyje sujungti (tai nustato informacinių technologijų specialistas);
- 5) elektros maitinimo šaltinio tipas (ar jis įjungtas į elektros tinklą, ar turi autonominių maitinimo bloką);
- 6) nusikalstamos veiklos pėdsakai (pirštų antspaudai, laužimo žymės ir pan.), jų lokalizacija;
- 7) elektroninio automatizuoto skaičiavimo įrenginio ir jo periferinių įrenginių tarpusavio išsidėstymas;
- 8) informacijos, cirkuliuojančios elektroniniame automatizuoto skaičiavimo įrenginyje, pobūdis (vieša ar nevieša).“

Apžiūrų, kratų ir poėmių rezultatai tiriant elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimus suteikia daug įvairios informacijos, reikalingos atliekant tolesnius tyrimo veiksmus.

Apklauso taktikos ypatumai. Tiriant elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo nusikaltimus labai svarbios yra liudytojų, nukentėjusiųjų ir įtariamųjų apklauso. Prieš apklausą būtina surinkti apie apklausiamą asmenį kuo įmanoma daugiau informacijos. Tam reikia surinkti duomenis iš jo gyvenamosios, darbo, mokymosi ir kitų vietų. Šios informacijos šaltiniais gali būti šeimos nariai, kaimynai, draugai, pažįstami, bendradarbiai, bendramoksliai ir kiti. Iš centralizuotų duomenų bazių galima gauti informacijos apie jo teistumą, psichinę sveikatą.

Galima įvardyti šiuos pagrindinius apklauso uždavinius⁴¹⁷:

- „ 1. Nustatyti nusikalstamos veikos sudėties požymių buvimą konkrečiu atveju.
2. Nustatyti nusikalstamos veikos padarymo laiką, vietą, būdą, motyvus ir kitas tiriant reikšmingas aplinkybes.
3. Nustatyti asmenų, dalyvavusių padarant nusikalstamą veiką, skaičių, jų išvaizdą (tuo atveju, jei negalima nustatyti pačių asmenų).

⁴¹⁷ *Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации, supra note 363, p. 139.*

4. Nustatyti nusikalstama veika padarytos žalos dydį⁴¹⁸.

Dažnai liudytojas gali visiškai pamiršti gautą informaciją arba ją iškreipti. Todėl apklausos atlikimo uždelsimas suprastina parodymų kokybę. Tam tikrais atvejais, kai liudytojas apklausiamas iš karto po nusikaltimo įvykio, apklausa gali būti mažiau veiksminga dėl išgyvenimo. Šiuo atveju tokio pavojaus nėra, nes nusikaltimai elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui dėl savo specifikos nedaro žmonių psichikai tokio poveikio kaip nužudymai ar grobimai, tačiau jei toks nusikaltimas yra susijęs su dideliais finansiniais nuostoliais, gali būti ir priešingai. Atliekant apklausas asmenų, kurie yra informacinių technologijų specialistai, ypač jei tai būtų įtariamieji, reikia atsižvelgti į jų asmenines specifines savybes, tokias kaip domėjimasis tik viena sritimi, „apsvaigimas“ nuo kompiuterių, gyvenimas virtualiame pasaulyje. Ypač pastarasis požymis būna gana svarbus, nes tada tyrėjui gali prireikti ir psichologo pagalbos, mat nusikaltimo padarymu įtariamasis asmuo gali savo virtualų gyvenimą suvokti kaip realų.

Tyrėjas turi atsižvelgti į tai, kad prieš duodamas parodymus liudytojas prisimena konkrečias įvykio aplinkybes, o galimas spragas prisiminiuose gali papildyti savo ankstesnių stebėjimų ar asmeninės patirties, o ne faktų, susijusių su nusikaltimo tyrimu, sąskaita. Būtent tai ir yra informacijos iškraipymas. Informacija gali būti iškreipiama ir tada, kai tyrėjas pasirenka pagreitintą apklausos tempą, kuris neatitinka liudytojų galimybių. Netgi jei liudytojas yra labai išsilavinęs, skirtumas tarp to, ką galvojo liudytojas ir kaip jis tai išreiškdamas pasakė tyrėjui, gali būti labai didelis. Labai paplitusi tokia klaida, kai liudytojo lėtą parodymų davimo tempą, klausimų apgalvojimą tyrėjas supranta kaip liudytojo nenuoširdumą. Jei-gu tyrėjas turi apklausti liudytoją dėl aplinkybės, kurios nepaminėjo laisvame pasakojime, tai užduoti tiesų klausimą apie tai, ką apie šį faktą žino liudytojas, nerekomenduojama. Tiksliau yra šią aplinkybę nuosekliai išsiaiškinti. Tyrėjas turi užduoti keletą tarpusavyje susijusių klausimų ir šiuose klausimuose turi būti kuo mažiau informacijos, bet kuo daugiau formuluočių, kurias savo pasakojime pavartojo liudytojas⁴¹⁸.

⁴¹⁸ Питерцев, С. К.; Степанов, А. А. *Тактика допроса на предварительном следствии и в суде*. Санкт-Петербург: Питер, 2001, с. 51-53.

Specialiųjų terminų ir žargonų vartojimas yra viena iš problemų, su kuriomis susiduria išteisminio tyrimo pareigūnas apklausos metu⁴¹⁹ tiriant nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui. Tokiu atveju į apklausą reikia kviešti informacinių technologijų specialistą. Prieš apklausą tyrėjas turi paaiškinti specialistui su apklausos dalyku susijusius faktus ir pasitarti, kokius specifinius klausimus ir kokia tvarka juos užduoti apklausiamajam. Tyrėjas turi kontroliuoti apklausą, kad ji nevirstų jam nesuprantamu dviejų informacinių technologijų specialistų pokalbiu. Patartina kruopščiai užfiksuoti visus specifinius terminus ir žargoną, vartojamus apklausiamojo, ir išsamiai aprašyti, kaip jis savo vartojamus žodžius supranta.

18.3. Specialių žinių panaudojimo galimybės

Gana neseniai atsirado nauja specialisto tyrimo bei teismo ekspertizių rūšis – informacinių technologijų tyrimas (ekspertizė)⁴²⁰. Šiuo metu mokslinėje literatūroje dar nėra bendrai sutarta, kaip turėtų vadintis „kompiuterinė ekspertizė“, bandoma varijuoti įvairiomis sampratomis, įvairiai pateikiami vienos ar kitos ekspertizės pavadinimo, tyrimo objekto ar tyrimų krypties racionalūs ir dar racionalesni skirstymai, vienaip logiškai ar kitaip kalbine prasme grindžiami ekspertizių pavadinimai. E. R. Rossinskajos⁴²¹ manymu, ekspertizės, kuriose tiriama kompiuterinė technika ir jos komponentai, vadintinos kompiuterinėmis techninėmis ekspertizėmis. Minėta autorė skiria du stambius šių ekspertizių porūšius: techninę kompiuterių ir jų komponentų ekspertizę bei ekspertizę, kuria tiriama programinė įranga. Palaikydamas E. R. Rossinskajos nuomonę, V. Kazancevas⁴²² siūlo ekspertizių porūšius papildyti ir inžinerine psichologine bei kompiuterių funkcionavimo tinkle ekspertizėmis. Panašios

⁴¹⁹ Крылов, В. В., *supra* note 407, p. 252.

⁴²⁰ Bilevičiūtė, E.; Novikovenė, L. Application of IT Examination in Investigation of Crimes on Safety of Electronic Data and Information Systems. *Jurisprudencija*. 2010, 1(119): 317–329.

⁴²¹ Plačiau skaitykite: Россинская, Е. Р. *Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе*. Москва: Норма, 2005.

⁴²² Казанцев, В. *Криминалистическое исследование средств компьютерных технологий и программных продуктов* [žiūrėta 2007-02-05]. <<http://allpravo.ru/library/doc5195p0/instrum5196/>>.

nuomonės laikosi ir Rusijos Federacijos vidaus reikalų ministerijos ekspertinių kriminalistinių padalinių mokslinis bei praktinis personalas. Iš jų V. S. Zubacha bei A. I. Usovas siūlo tokią teismo kompiuterinių techninių ekspertizių klasifikaciją⁴²³:

- „aparatinė“ kompiuterinė ekspertizė;
- programinė kompiuterinė ekspertizė;
- informacinė kompiuterinė (duomenų) ekspertizė;
- kompiuterinė tinklo ekspertizė“.

Minėti autoriai nurodo, kad paskutinė iš išvardytų teismo kompiuterinių techninių ekspertizių turėtų būti tik kaip papildoma ir naudojama esant tam tikroms sąlygoms. Tuo tarpu pirmosios trys išvardytos ekspertizės turėtų būti naudojamos kompleksiskai, tiriant informacinių technologijų srityje padarytus nusikaltimus, ir tyrėjo skiriamos viena po kitos. V. S. Zubacha bei A. I. Usovas pažymi, kad pirmosios dvi ekspertizės dažniausiai at-sako į diagnostinius ir klasifikacinius klausimus dėl grupinės priklausomybės ar konkrečios įrangos pagal išskirtinius požymius nustatymo. Trečioji (duomenų tyrimo) ekspertizių grupė, jų manymu, yra viena svarbiausių, nes „atsakymai į daugelį diagnostinių bei identifikacinių klausimų, susietų su kompiuterine informacija, parodo visą įrodomosios bazės struktūros išbaigtumą“⁴²⁴. Galime pastebėti, kad nėra vienos nuomonės šiuo klausimu, – ar tai „kompiuterinė techninė“, „kompiuterinių technologijų įrangos“, „teismo kompiuterinė“, net „teismo kibernetinė“, ar kokia kitokia ekspertizė, kurios dar yra dalijamos į kelias ekspertizes atsižvelgiant į tyrimo objektą⁴²⁵.

Lietuvoje šios srities tyrimai vadinami informacinių technologijų tyrimais ir yra atliekami Lietuvos teismo ekspertizės centre prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, Informacinių technologijų ekspertizių skyriuje bei Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro Informacinių technologijų tyrimo skyriuje. Pirmoji šios krypties ekspertizė, kuri

⁴²³ Zubacha, V. S.; Usov, A. I. Видовая классификация компьютерно-технической экспертизы. *Экспертная практика*, 2008, № 48, с. 35. Москва: ЭКЦ МВД РФ.

⁴²⁴ *Ibid.*, p. 37.

⁴²⁵ Казанцев, В., *supra* note 422; Zubacha, V. S.; Usov, A. I., *op. cit.*; Россинская, Е. Р., *supra* note 421; Семенов, В.Н. Судебно-кибернетическая экспертиза – инструмент борьбы с преступностью XXI века. По материалам компании “Конфидент”. СПб, 2001.

tada vadinta „kompiuteriniu tyrimu“, Lietuvos teismo ekspertizės centre buvo atlikta 1995 m. sausio mėn. baudžiamajoje byloje Nr. 20-2-207-94 dėl GSK „Šarkuva“ nuosavybės grobimo⁴²⁶.

Lietuvos mokslininkai nėra daug nagrinėję tokių tyrimų atlikimo sąvokos tema. 1994 m. teismo ekspertizės teoretikas Pijus Pošiūnas klasifikuo-damas Lietuvoje atliekamas ekspertizes šių tyrimų nemini, bet yra įvardija-mos „inžinerinės technologinės ekspertizės“⁴²⁷. Tačiau jau 1996 m. minėtas mokslininkas nuo 1995 m. Lietuvos teismo ekspertizės centre pradėtus šios krypties tyrimus, atrodytų, priskiria prie ekonominių ekspertizių kaip vieną iš „...naujų techninių problemų, ypač kompiuterinės informacijos panaudo-jimo darant ekonomines ekspertizes, nes daugumoje įmonių ir organizacijų finansinė veikla ir ekonominė informacija kompiuterizuota“⁴²⁸.

Mes vartosime terminą „informacinių technologijų tyrimai (ekspertizė)“, nes toks terminas būtent labiausiai paplitęs praktikoje. Prie tipinių objektų, gaunamų ištirti Lietuvos teismo ekspertizės centre, priskiriami⁴²⁹: a) aparatinė kompiuterių įranga; b) kompiuterių duomenų laikmenos; c) kompiuterio sistema – aparatinė įranga, sisteminė programinė įranga, taikomoji programinė įranga, duomenys; d) neapsaugoti slaptažodžiu kišeniniai kompiuteriai (delninkai), mobiliojo ryšio telefono aparatai, skaitmeniniai fotoaparatai; e) mokėjimo kortelės.

Lietuvos informacinių technologijų specialistai ir ekspertai tyrimui kelia tokius uždavinius⁴³⁰:

- „a) informacijos išgavimas iš įvairių tipų standžiuųjų, lanksčiųjų diskų ir kitų kompiuterinių laikmenų, „Zip“, „Jaz“, optinių ar kompaktinių diskų, magnetinių juostų;

⁴²⁶ Stračinskij, M. Kompiuterinės ekspertizės Lietuvoje: teorinės bei praktinės problemos, tyrimų tendencijos ir perspektyvos. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007, p. 216.

⁴²⁷ Pošiūnas, P. *Teismo ekspertizės pagrindai*. Vilnius: Spauda, 1994, p. 22.

⁴²⁸ Pošiūnas, P. Lietuvos teismo ekspertizės instituto veiklos apžvalga ir perspektyvos. *Kriminalistikos ir teismo ekspertizės problemos*. Mokslo darbų rinkinys. Vilnius: LTEI, 1996, p. 12.

⁴²⁹ Jankauskas, V.; Kligys, V. Informacinių technologijų ekspertizė Lietuvos teismo ekspertizės centre: dabartis ir perspektyvos. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. IV tarptautinė mokslinė praktinė konferencija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 9.

⁴³⁰ *Ibid.*, p. 11.

- b) informacijos išgavimas iš įvairių skirtingų kompiuterio operacinių sistemų;
- c) ištrintos ar pagadintos informacijos duomenų laikmenose atkūrimas;
- d) dokumentų ar kitos informacijos paieška (suradimas), pateiktose tyrimui kompiuterio laikmenose, taip pat laisvose diskų srityse;
- e) įrodymų surinkimas iš kompiuterio periferinių įrenginių, galinčių kaupti skaitmeninę informaciją – keičiamų standžiųjų diskų, magnetinės juostos kasetės ir kt.;
- f) programinės įrangos, jos dalies ar kompiuterio techninių priemonių funkcionalumo nustatymas;
- g) įvykių, vykusių kompiuteryje, eilės tvarkos nustatymas: ar tam tikras įvykis nutiko prieš kitą tam tikrą įvykį;
- h) aparatinės kompiuterinės įrangos struktūros nustatymas;
- i) informacijos iš neapsaugotų slaptažodžiu kišeninių kompiuterių (delninkų), mobiliojo ryšio telefono aparatų, skaitmeninių fotoaparatus išgavimas.“

Jei užduotis siejama su klasifikacinio ar diagnostinio pobūdžio klausimais, dažniausiai naudojami tarpdisciplininiai arba ne kriminalistikos mokslui priskiriami metodai (tokie programiniai techniniai metodai kaip informatikos, skaičiavimo technikos ir pan.). Tačiau kai sprendžiamos identifikacinio lygio užduotys, be jokios abejonės, naudojamos tik kriminalistiniu pažinimo metodu, kitaip tariant, kriminalistinės identifikacijos metodu⁴³¹. Kriminalistinės identifikacijos metodas ir yra viena priemonių, naudojamų, nustatant tiesą atliekamame ikiteisminiame ar teismo tyrime. Kriminalistinės identifikacijos metodas skiriasi nuo kitų mokslų ir technikos šakų naudojamos identifikacijos tiek pačia tapatumo nustatymo esme, tiek rezultatų pateikimo forma. Kad ekspertinių tyrimų rezultatai taptų tikrai „turinčiais reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti“, būtina laikytis bendrų kriminalistinės identifikacijos teorijos reikalavimų: apibrėžti, kas yra identifikaciniai požymiai, šiuos požymius klasifikuoti, nustatyti, kokia turi būti jų visuma vienokiai ar kitokiai išvada, taip pat laikytis tam tikros nustatytos tyrimo tvarkos. Tokie patys reikalavimai keliami ir diagnostiniams tyrimams.

⁴³¹ *Jurisprudencija, supra* note 420, p. 317–329.

Deja, kaip vieną iš opių Lietuvos ekspertams problemų galėtume įvardyti šios ekspertizės tyrimo metodikų stoką. Tai bandoma pateisinti tuo, kad kiekvieno objekto tyrimas vis kitoks ir reikalauja ne tik specialių žinių, bet ir kūrybiškumo. Tai turėtų kelti susirūpinimą, nes Lietuvoje nėra sukurtos ir aprašytos, jau nekalbant apie aprobavimą ar praktinį taikymą, nė vienos „informacinių technologijų“ kriminalistinio tyrimo metodikos: nei bendrojo, nei siauro taikomojo pobūdžio⁴³².

Tačiau viena iš Lietuvos teismo ekspertizės centro raidos tendencijų yra kokybės sistemos įdiegimas pagal Europos standartą 17025. Ir pagrindiniai šioje srityje numatyti darbai yra kokybės vadovų, tyrimo metodų aprašymas⁴³³. 2007 m. Lietuvos policijai dalyvaujant Dvynių projekte, Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras kartu su Graikijos Europos viešosios teisės centru baigė vykdyti projektą dėl informacinių technologijų vystymo Lietuvoje ir informacinių technologijų standartinės veiklos procedūrų sukūrimo.

Mūsų šalyje besispecializuojančių šioje tyrimų srityje specialistų bei ekspertų nėra daug – Lietuvos teismo ekspertizės centre šias ekspertizes atlieka devyni ekspertai (du iš jų – Klaipėdoje), du specialistai yra Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre. Jų darbas sunkus ir tuo, kad šie du pareigūnai, be informacinių tyrimų, dar atlieka ir centro kompiuterinės įrangos priežiūrą. Apklausti pareigūnai, tiriantys nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui, nurodė, kad dažniausiai tokius tyrimus atlikti skiria Lietuvos policijos Kriminalistinių tyrimų centrui.

Lietuvoje dirbantys ekspertai teigia, kad „informacinių technologijų tyrimas – sudėtingas ir nedėkingas tyrimas“, ekspertas V. Kligys teigia, kad „...minėtiems tyrimams neabejotinai būtina naujausia techninė bei programinė brangiai kainuojanti įranga, ir tai kelia daug rūpesčių Lietuvos ekspertams. Tiesa, būna ir netipinių situacijų, kai tenka ieškoti seniai technologiškai atgyvenusios įrangos ištyrimo „įrankių“, kurie panaudojami tik vienam konkrečiam atvejui...“⁴³⁴ Praktikai teigia, kad tyrimą lemia

---

⁴³² *Ibid.*

⁴³³ Juodkaitė-Granskienė, G. Lietuvos teismo ekspertizės centro raida. *Teismo ekspertizės raida: pasiekimai ir iššūkiai*. Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 2005, p. 12.

⁴³⁴ *Jurisprudencija*, supra note 420, p. 317–329.

pateikti objektai, situacija, kurioje tie objektai buvo naudojami nusikalstamoje veikloje. Be to, nuolatinis informacinių bei ryšio priemonių tobulėjimas didina ir teikiamų specialistams bei ekspertams klausimų įvairovę, todėl kiekvienas eksperto daromas tyrimas yra labai individualus. Pažymima, kad tyrimas tampa vis sudėtingesnis ir dėl augančių tyrimų apimčių, didėjančio pateikiamų ištirti objektų skaičiaus bei pateiktų tyrimui informacijos laikmenų talpos.

Didėjantys kompiuterinės informacijos saugojimo laikmenose kiekiai – dar vienas ekspertų darbą sunkinančių veiksnių. Ir tai tik ledkalnio viršūnė – didesnių įstaigų veikla gali būti tikrinama taip pat, tik lyginamoju metodu tiriant suprantamai pateikiamą kompiuterinę informaciją. Įsisažmoninę, kokie informacijos kiekiai turi būti tiriami, galime konstatuoti, kad tiriant kompiuterinę informaciją reikia ypatingo ekspertų kruopštumo ir vienas esminių tyrimo kokybės garantų išlieka subjektyvios specialias žinias įvaldžiusio asmens savybės⁴³⁵. Būtent dėl informacijos, kurią reikia ištirti ir išanalizuoti, kiekio informacinių technologijų tyrimai užtrunka iki 2–2,5 metų. Dėl ekspertizių ir objektų tyrimų atlikimo terminų savo nuomonę išreiškę apklausti pareigūnai pažymėjo, kad terminai jų netenkina.

Tiriant nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui, ekspertui gali būti užduodami šie klausimai⁴³⁶:

- Koks informacijos, sukauptos elektroninio automatizuoto skaičiavimo įrenginyje, duomenų laikmenoje, kurios pavadinimas ..., pobūdis?
- Kokia informacija yra mobiliajame telefone? (Lietuvos teismo ekspertizės centre galima sužinoti visą informaciją, esančią mobiliajame telefone – skambučių registras; kalendoriaus, darbotvarkės įrašai; SMS EMS, MMS pranešimai; vaizdo, garso įrašai ir kt.)
- Kokia informacija, susijusi su asmeniu, įstaiga (ar konkrečia veikla), yra pateiktame tirti elektroninio automatizuoto skaičiavimo įrenginyje?

⁴³⁵ *Ibid.*

⁴³⁶ Усов, А. И. Судебно-экспертное исследование компьютерных средств и систем. Москва: Право и Закон, Экзамен, 2003, с. 136.

- Kokia informacija yra apsaugotame slaptažodžiu faile, užrašytame laikmenoje?
- Kada paskutinį kartą buvo modifikuota informacija faile, kurio pavadinimas ...?
- Ar pateiktame elektroninio automatizuoto skaičiavimo įrenginyje (laikmenoje) yra ištrinta informacija, susijusi su asmeniu, įstaiga ar konkrečia veika? Jei taip, tai rastuosius fragmentus, esant galimybei, prašytume atkurti.
- Išslaptinti slaptažodžiu apsaugotą sistemą.
- Ar yra kompiuteryje (duomenų laikmenoje, kurios pavadinimas ...), virusas?
- Kokia informacija, susijusi su asmeniu (įstaiga) (ar konkrečia veika), yra elektroninėje užrašų knygutėje?
- Kokio operatoriaus yra tyrimui pateikta SIM kortelė?
- Kokie SMS pranešimai (įskaitant ištrintuosius) yra SIM kortelėje?
- Kokia buvo paskutinė SIM kortelės registracijos bazinė stotis? (Ši informacija yra aktuali, kai nuo paskutinės SIM kortelės registracijos yra praėjęs didelis laiko tarpas ir operatorius jau šios informacijos neturi.)
- Kokia yra programinės įrangos paskirtis?
- Ar buvo naudojamas elektroninio automatizuoto skaičiavimo įrenginys?

Apklausti respondentai nurodė, kad skirdami ekspertizę ar objektų tyrimą retai konsultuojasi su ekspertais (specialistais) dėl klausimų formulavimo.

Analizės metu pateikiami duomenys rodo, kad sparčiai daugėja tyrimams siunčiamų objektų, didėja ekspertizių ir pateiktų specialisto išvadų tyrimų apimtys, ekspertizių bei pateiktų specialisto išvadų atlikimo terminai yra labai ilgi. Tad apibendrinant reikėtų konstatuoti, kad nors šios tendencijos susiformavo dėl objektyvių priežasčių, tačiau žvelgiant iš kriminalistikos mokslo pozicijų, vargu ar jos galėtų būti vertinamos pozityviai. Taip pat, kaip matome iš pateiktų duomenų ir jų analizės, Lietuvoje atliekant informacinių technologijų tyrimus, iškylančios aktualios problemos turėtų skatinti spartų jų sprendimą, analizuojant esminius šių tyrimų atlikimo principus, formuojant ir sprendžiant ekspertizių bei pa-

teiktų specialisto išvadų atlikimo sudėtingomis techninėmis programinėmis sistemomis uždavinius, taikant administracinių gebėjimų, stiprinimo metodus, optimizuojant problemų sprendimo procesą, remiantis moksliniais metodais.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokia yra sąvokų, susijusių su sąvoka „kompiuteriniai nusikaltimai“, įvairovė?
2. Kokias kompiuterinių nusikaltimų rūšis žinote?
3. Apibūdinkite kompiuterinių nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos elementų ypatumus.
4. Kokie yra nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui tyrimo planavimo ypatumai?
5. Kokie yra apžiūros taktikos ypatumai tiriant nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui?
6. Kokie yra kratos ir poėmio taktikos ypatumai tiriant nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui?
7. Kokie yra apklausos taktikos ypatumai tiriant nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui?
8. Kokios yra specialių žinių panaudojimo galimybės tiriant nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui?

Rekomenduojama literatūra:

1. Bilevičiūtė, E.; Novikovienė, L. Application of IT Examination in Investigation of Crimes on Safety of Electronic Data and Information Systems. *Jurisprudencija*. 2010, 1 (119).
2. Brenner, Susan W. *Cybercrime: criminal threats from cyberspace*. Santa Barbara (Calif.): Praeger, 2010.
3. Britz, Marjie. *Computer forensics and cybercrime: an introduction*. 2nd ed. Upper Saddle River (N.J.); Columbus (Ohio): Pearson : Prentice Hall, 2009.
4. Convention on Cybercrime. <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/185.htm>>.
5. Cross, Michael. *Scene of the cybercrime*. 2nd ed. Burlington (Mass.): Syngress Publishing, 2008.
6. Grabosky, Peter N. *Electronic crime*. Upper Saddle River (N.J.): Pearson: Prentice Hall, 2007.

7. *Handbook of internet crime*. Edited by Yvonne Jewkes, Majid Yar. Cullompton: Willan Publishing, 2010.
8. Higgins, George E. *Cybercrime: an introduction to an emerging phenomenon*. Boston (Mass.): McGraw-Hill: Higer Education, 2010.
9. *Investigating digital crime*. Edited by Robin Bryant. Chichester; Hoboken (N.J.): John Wiley, 2008.
10. Kipper, Gregory. *Wireless crime and forensic investigation*. Boca Raton (Fla.); New York (N.Y.): Auerbach Publications: Taylor & Francis Group, 2007.
11. Konvencija dėl elektroninių nusikaltimų, 2001 11 23, Budapeštas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 36-1188.
12. Marcella, Albert J.; Menendez, Doug. *Cyber forensics: a field manual for collecting, examining, and preserving evidence of computer crimes*. New York (N.Y.); London: Auerbach Publications: Taylor & Francis Group: CRC Press, 2008.
13. Marshall, Angus. *Digital forensics: digital evidence in criminal investigation*. Chichester; Malden (Mass.): Wiley-Blackwell, 2008.
14. Варданын, А. В.; Никитина, Е. В. *Расследование преступлений в сфере высоких технологий и компьютерной информации*. Москва: Юрлитинформ, 2007.
15. Гаврилов, М. В.; Иванов, А. Н. *Осмотр при расследовании преступлений в сфере компьютерной информации*. Москва: Юрлитинформ, 2008.

19 SKYRIUS

KONTRABANDOS TYRIMO METODIKA

19.1. Kriminalistinė charakteristika

Kontrabanda (lot. „contra“ – prieš, „banda“ – vyriausybės įsakas) įvardijama kaip neteisėtas prekių (ar kitų daiktų) gabenimas per valstybės sienas ir kaip teisės pažeidimas, yra žinomas visose valstybėse⁴³⁷.

Kontrabandos kriminalistinė charakteristika – tai apibendrintų ir tarpusavyje susijusių kriminalistiškai reikšmingų duomenų apie kontrabandos tipinius požymius ir aplinkybes visuma.

Kontrabandos kriminalistinės nusikalstamų veikų charakteristikos struktūrą sudaro tarpusavyje koreliaciniais ryšiais susiję tokie tipiniai elementai:

- kontrabandos dalykas;
- kontrabandos būdas ir pėdsakai;
- kontrabandos situacija;
- asmuo, vykdamas kontrabandą.

Kontrabandos dalykas – tai prekės, daiktai, ir pinigai, kurie gabunami juos nuslepiant nuo muitinio tikrinimo ar kitaip išvengiant muitinės kontrolės, kitaip tariant, tai privalomi pateikti muitinei daiktai, kurių vertė viršija Lietuvos Respublikos teisės aktais nustatytą minimalaus gyvenimo lygio (MGL) dydžio sumą ir kilnojamosios kultūros vertybės bei antikvariniai daiktai, kurių vertė veikos kvalifikavimui reikšmės neturi. Privalomi pateikti muitinei daiktai yra visi materialūs objektai, pagal galiojančius teisės aktus privalomi pateikti muitiniam tikrinimui, t. y. deklaruoti. Tai gali būti bet kokios Lietuvos ir kitų šalių prekės, juvelyriniai dirbiniai, mokslo, meno, istorinės ir kultūros vertybės, archeologiniai radiniai, Lietuvos Respublikos grynieji pinigai ir užsienio valiuta, vertybiniai popieriai ir kiti materialūs objektai, turintys piniginę išraišką.

Kontrabandos būdu daugiausia gabunami tabako gaminiai, alkoholiniai gėrimai, pinigai, narkotinės ar psichotropinės medžiagos, taurieji

⁴³⁷ Vaitkevičiūtė, V. *Tarptautinių žodžių žodynas A-K*. Vilnius: Žodynas, 1999, p. 660.

metalai ir brangieji akmenys, istorinės vertybės ir naftos produktai. Jų rūšis nuolat keičiasi pagal tai, kokia yra valstybės muitų mokesčių politika, rinkos paklausa, ekonomikos būklė, piliečių tarpvalstybinės migracijos politika ir pan. Neteisėtai per valstybės sieną gabenamas toks specialus kontrabandos dalykas kaip šaunamieji ginklai, šaudmenys, radioaktyvios, nuodingosios ir stipriai veikiančios medžiagos ar narkotinės arba psichotropinės medžiagos dėl reikšmingumo ar galimos grėsmės dydžio užtraukia jo gabentojui tik baudžiamąją atsakomybę.

Kriminalistiniu požiūriu kontrabandos dalyką galima suskirstyti smulčiau: 1) *plataus vartojimo prekės (maisto produktai, alkoholis, tabakas ir jo gaminiai, vaistai, drabužiai, juvelyriniai dirbiniai, vaizdo ir garso aparatai, kompiuterinė technika, automobiliai, higienos reikmenys ir pan.); 2) riboto naudojimo prekės; 3) istorinės, antikvarinės, numizmatinės vertybės; 4) nafta ir jos produktai; 5) spalvotieji, juodieji, taurieji, retieji metalai; 6) kiti daiktai (prekės) – pinigai, vertybiniai popieriai, brangakmeniai, gyvūnai ir t. t.*

Kontrabandos būdas ir pėdsakai: kontrabandos padarymo būdą sudaro kaltininko faktinė veikla, pasireiškianti atitinkamų teisės aktų, reguliuojančių komercinę, ūkinę ar finansinę veiklą, nevykdymu ar netinkamu jų vykdymu, neteisėtu prekių eksportu – importu / įvežimu ar išvežimu į Lietuvą.

Kontrabandos darymo būdus asmenys pasirenka neatsitiktinai. Jų pasirinkimui įtakos turi objektyvios ir subjektyvios sąlygos. Iš kontrabandos darymo objektyvių sąlygų dažniausiai galima paminėti šiuos nagrinėjamų nusikalstamų veikų ir jų būdų charakteringus bruožus:

- dokumentų dominavimas kaip nusikalstamo sumanymo įgyvendinimo priemonė;
- grupinis nusikalstamų veiksmų pobūdis, susijęs su nusikalstamo darbo pasidalijimu;
- nusikalstamų veikų pasikėsinimo objekto ar naudos pobūdis yra materialus: pinigai, materialinės vertybės, paslaugos ir pan. Jis paprastai lemia grupinį asmenų veiksmų pobūdį – gamybą, transportavimą, saugojimą, realizavimą ir pan.;
- nusikalstamų veikų būdams įtakos turi įmonės pobūdis (gamybinis, komercinis, finansinis ir pan.) ir dokumentų judėjimo, tvarkymo, saugojimo ir kontrolės sistema;

- nusikalstamoms veikoms daryti naudojamos įvairios priemonės ir įrankiai, susiję su subjektais, dirbančiais toje įstaigoje, įmonėje ar organizacijoje, t. y. asmuo, darydamas nusikalstamą veiką, naudoja jam prieinamomis priemonėmis.

Kontrabandos darymo būdą nulemia ne tik prekių (daiktų) gabenimas per muitų sieną, bet ir parengiamieji darbai, tokie kaip: rinkimas informacijos, kokias prekes gabenant gaunamas didžiausias pelnas, kontrabandos vykdymo bendrininkų susiieškojimas, kurioje vietoje geriausiai gabenti kontrabandą, kontrabandos gabenimo būdo parinkimas, transporto priemonių suiėškojimas, slėptuvių įrengimas, kontrabanda gabenti skirtų prekių pirkimas, suradimas vietų, kuriose būtų galima realizuoti kontrabandines prekes, pasirūpinimas reikalingais dokumentais ir kt.

Kontrabandos tipiniai nusikalstamų veikų būdai:

- *gabenimas ne per muitines ar muitinių postus.* Tai apima gabenimą iš Lietuvos Respublikos teritorijos, tiek iš kitų valstybių į Lietuvą. Dažniausiai šiuo būdu kontrabanda gabenama, norint išvengti muitų mokesčių arba neturint leidimo pervežti per valstybės sieną daiktų, kuriems pervežti reikalingas leidimas. Šis nusikalstamų veikų darymo būdas yra toks: valstybės siena neteisėtai kertama tose vietose, kuriose ji nepakankamai saugoma arba jos apsaugą lemia kiti objektyvūs veiksniai, t. y. kur vietos reljefas apsunkina jos apsaugą ir pan. Kontrabandos gabenimo būdas aplenkiant muitinio tikrinimo vietas, kai prekės pernešamos, pervežamos automobiliais, traukiniais gabenant neprivažiuojus muitinio tikrinimo vietas jos perduodamos kitiems asmenims, perplukdomos laivais, valtimis ar asmeniui tempiant vandeniu ir kitais būdais išvengiant muitinio tikrinimo;

- *gabenimas per muitinę slepiant vietose, apsunkinančiose prekių aptikimą, ar kitaip išvengiant muitinės kontrolės.* Paprastai tai būna slėptuvės, specialiai įrengtos transporto priemonėse kontrabandos daiktams gabenti: dvigubi dugnai, papildomi bakai, tuščios ertmės, papildomos konstrukcijos, automobilių posparniuose, atsarginiuose ratuose, po sėdynėmis, durėlėse, garso kolonėlėse ir pan. Neretai transporto priemonių priekabose vieni daiktai apkraunami kitais, pvz., (blokeliuose, medienoje, jos gaminiuose, metalo lauže, durpėse, linų pluošte ir pan.), gabenama nurodant kitas oficialiai vežamas prekes, kurių fizinis patikrinimas muitinės pasienio postuose yra sudėtingas (pvz., mediena ir jos dirbiniai, durpės, stiklas, metalo

konstrukcijos, popierius, keramikos dirbiniai, polietileno gaminiai (plėvelė), kiliminės dangos, tekstilės gaminiai (audiniai), greitai gendantys maisto produktai). Kai kuriomis transporto priemonėmis gabenamų prekių (krovinių) muitinis tikrinimas dėl atitinkamų techninių patikrinimo priemonių (svarstyklių, rentgeno aparatų ir kt.) trūkumo kelio postuose yra labai sudėtingas (pvz., jūriniiais konteineriais, puspriekabėmis-refrižeratoriais, cisternomis ir panašiomis transporto priemonėmis (cigaretės paslepamos tam tikslui įrengtose slėptuvėse: dvigubuose šaldytuvų – refrižeratorių dugnuose, lubose ir duryse, cisternose, įrengiamos specialios pertvaros).

Asmenys, gabenantys smulkius daiktus, slepia tarp asmeninių daiktų, po viršutiniais drabužiais – specialiose liemenėse, drabužių apmušaluose prisiuva papildomas kišenes.

Kontrabanda gali būti gabenama įvairiais būdais ir transporto priemonėmis. Pvz., prie sienos su Baltarusijos Respublika populiariausia gabenimo priemonė – lengvieji automobiliai, mikroautobusai arba sunkvežimiai, tuo tarpu kontrabanda iš Rusijos Federacijos Kaliningrado srities dažniausia plukdoma Nemunu vadinamaisiais „karavanais“, pripučiamaisiais plaustais, valtimis, gabenama traukiniais, autobusais, pėsčiomis ir pan. Iš Latvijos Respublikos pusės kontrabanda (pvz., cigarečių) į Lietuvą buvo gabenama dviračiais, arkliais, traktoriais, atplukdoma valtimis Nemunėlio upe ir pan. Be to, kai kurias kontrabandines cigaretes į Lietuvą bandoma gabenti ne tik plaukte ar paslėpus automobiliuose arba po viršutiniais drabužiais, arkliais, dviračiais ir pan., bet ir tiesiog permetant per valstybinę sieną, siekiant išvengti atsakomybės už neteisėtą valstybinės sienos perėjimą, žiemą – savadarbėmis rogėmis, taip pat paleidžiant krovinius plaukti iš Baltarusijos į Lietuvą tekančiais upeliais, pasienyje su Rusija – Nemunu, pasienyje su Latvija – Nemunėliu ir pan.;

• *naudojant suklastotus dokumentus.* Tai visi dokumentai, kurie gali būti pagrindas prekėms ar kitoms vertybėms gabenti, tiek pačios deklaracijos, tiek pirkimo–pardavimo sutartys, pakrovimo ir iškrovimo aktai, kvitai bei kiti muitiniam tikrinimui reikalingi dokumentai. Jie sąlygiškai skirstomi į tris grupes: 1) transporto dokumentai; 2) komerciniai dokumentai; 3) dokumentai, apibrėžiantys tam tikrus prekių požymius, nuo kurių priklauso, ar vykdant muitinės procedūrą bus taikomi papildomi reikalavimai ar lengvatos:

A) **suklastotų dokumentų naudojimas.** Muitinės deklaracijos suklastojimu laikomas žinomai neteisingų duomenų arba duomenų, remiantis suklastotais dokumentais apie gabenamas prekes ar kitas vertybes (HS kodų, lengvatinių prekių kilmės sertifikatu, sąskaitų faktūrų, kiekio, vertės, turimų licenzijų ar leidimų ir kt.) įrašymas į deklaraciją bei tokių žinomai neteisingų duomenų patvirtinimas antspaudais ir parašais⁴³⁸;

B) **kitų dokumentų naudojimas:** 1. Negaliojančių dokumentų naudojimas; 2. Dokumentų, gautų neteisėtu būdu (pateikus netikrą informaciją arba remiantis netikrais dokumentais) naudojimas (pvz., dažnai muitinės deklaracijoje nurodoma neteisinga gabenamųjų daiktų vertė, nes muitų mokesčių dydis tiesiogiai priklauso nuo gabenamų daiktų vertės. Ši vertė gali būti mažinama arba didinama muitinei pateikiamuose dokumentuose įvairiais būdais (klaidingas prekių aprašymas sąskaitoje faktūroje, pirkėjui tenkančios transporto ir draudimo išlaidos neįtraukiamos į prekių sandorio vertę, į prekių muitinę vertę neįskaitomi sandorio vertės priedėliai ir pan.). Prekių, kurioms taikoma mažesnė maito norma, sandorio vertė didinama, o prekėms, kurių maito norma didelė, sandorio vertė mažinama; 3. Dokumentų, skirtų gabenti kitas prekes, naudojimas – jų ypatybė yra ta, kad dokumentai yra tikri, tačiau jais naudojantis gabenamos kitos vertybės; 4. Apgaulingas dokumentų identifikacijos priemonių naudojimas: netikrų antspaudų, plombų, prekybos ženklų, identifikacinių ženklų, banderolių fotografavimas, panaudojant skaitmeninius ar raidinius prekybos ženklus, brėžinių sudarymas ir pan. *Pavyzdžiui, klastojami tarptautinių prekių gabenimo važtaraščiai – CMR; įvairios muitinės pažymos; spaudai; plombos; dokumentuose nurodomas daug mažesnis įvežamų prekių kiekis; prekės deklaruojamos ne tuo kodu; panaudojamos tos pačios sąskaitos faktūros; krovinio pervežimo dokumentai; prisidengiama labdara; manipuluojama krovinio svoriu; nedeklaruojamas prekių atsavoris ir pan.;*

- *prekių gabenimas, pateikiant vienus dokumentus, o gabenant kitų pavadinimų prekes ar daiktus;*
- *įvežtos pagal tranzitinius dokumentus prekės neišvežamos iš Lietuvos Respublikos. Tranzitiniai kroviniai gabenami teisėtai, o doku-*

⁴³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 1997 m. sausio 16 d. nutarimas Nr. 1 „Dėl teismų praktikos kontrabandos byloje“ [žiūrėta 2012-12-28]. <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbuiletiniai/senos/nutartis.aspx?id=26661>.

mentai klastojami vėliau: fiktyviai užbaigiamos muitinio tikrinimo procedūros, prekės paliekamos Lietuvoje, muitinės postuose pažymėjus apie jų išvežimą.

Kontrabandos pėdsakai. Kontrabandos dalyką reikia suprasti ne tik kaip kontrabandinį krovinį ar prekę, bet ir kaip daiktus, kurie galėjo būti paveikti darant nusikalstamą veiką arba iš kurių galima gauti žinių apie nusikalstamos veikos mechanizmą. Darydamas nusikalstamą veiką asmuo kontaktuoja su kontrabandos dalyku, kaip šio kontakto rezultatas ant kontrabandos įrankių bei priemonių, nusikalstamos veikos aplinkoje ir pan. lieka asmens elgesio ir apskritai nusikalstamų veikų pėdsakų. Ant- ra vertus, pats kontrabandos dalykas yra atskira įrodinėtina aplinkybė ir atskirai ant jo esantys nusikalstamos veikos pėdsakai, patvirtinantys arba paneigiantys vieną ar kitą įrodinėtiną aplinkybę.

Nusikalstamos veikos aplinkoje, kuri dažnai apibūdina kontrabandos būdą ir konkrečią situaciją, paprastai lieka daug nusikalstamos veikos pėdsakų. Šios nusikalstamos veikos aplinka su kontrabanda gali būti susijusi tiesiogiai ir netiesiogiai. Pirmuoju atveju kontrabandos aplinką iš esmės sudaro įvykio vieta. Ypač kruopščiai reikia apžiūrėti vietas, kuriose galėjo būti nusikaltėlis, ir į visus tuos daiktus, ant kurių galėjo likti jo pėdsakų. Apžiūrint įvykio vietą reikia atkreipti dėmesį į nusikalstamos veikos pėdsakų atsiradimo dėsninumus. Antruoju atveju – įtariamojo (kaltinamojo) gyvenimas ir veikla (gyvenimo būdas, santykiai su žmonėmis, ryšiai ir pan.). Įvykio vieta, kaip įrodomosios informacijos (pėdsakų) šaltinis, tiriama dažnai, tačiau įtariamojo (kaltinamojo) gyvenimas ir veikla tiriama retai, dažnai pamirštama, kad čia galima rasti bylai reikšmingų nusikaltimo pėdsakų bei kitos informacijos.

Aplinka, netiesiogiai susijusi su kontrabandos padarymu, dažniausia suteikia informacijos apie įtariamojo (kaltinamojo) gyvenimo būdą, ryšius ir panašiai, o tai neretai rodo kontrabandos motyvus, paskatas, bendrininkus. Tokią informaciją galima rasti daugelyje dokumentų ar kituose rašytiniuose šaltiniuose. Žmogaus gyvenimą atspindi jo korespondencija, dienoraščiai, fotografijos, kino ir vaizdo laikmenos bei kiti dokumentai. Žmogaus ryšiai, jo gyvenimo būdas realiai ir objektyviai atsispindi fotoalbumuose, vaizdo laikmense. Iš jų galima sužinoti, su kuo bendraujama, kaip bendraujama, apie pomėgius ir t. t.

Pabrėžtina, kad iš aplinkos, tiesiogiai ar netiesiogiai susijusios su kontrabanda, galima gauti informacijos ir apie kontrabandos liudytojus, t. y. apie žmones, kurie turėtų žinoti apie šią nusikalstamą veiką, jos mechanizmą, nusikalstamos veikos motyvus ir net apie kontrabandą padariusį žmogų (žmones).

Būtina pabrėžti, kad nedera apsiriboti vien materialiais pėdsakais. Nereikia pamiršti ir nematerialių (idealių) pėdsakų – susidarančių žmonių sąmonėje (kas matė ar girdėjo, ar žino apie įvykį, jo aplinkybes ir pan.). Jie dažnai gali padėti nustatyti materialius pėdsakus.

Kontrabandos situacija. Kontrabandos situacija labiausiai priklauso nuo pasirenkamo kontrabandos gabenimo būdo, tai lemia pasirenkama vieta, laikas, meteorologinės sąlygos, vietos ypatumai lemia kontrabandos būdą, nuo vietovės ypatumų priklauso, kaip gabenama kontrabanda, kokios pasirenkamos priemonės ir pan.

Kontrabandos būdo ir situacijos (aplinkos) pasirinkimą lemia geografinis vietovės išsidėstymas (pvz., netoli valstybinės sienos yra upė, kurios vaga vienoje ar kitoje vietoje yra susiaurėjusi, patogus paslėpti ir krauti kontrabandines prekes (pvz., cigaretes ir alkoholinius gėrimus) krantas, vietovė apaugusi miškais ar krūmynais), metų laikas (pvz., žiemą, esant šiltesniems orams, Nemuno pakrantėse ištirpsta ledai, o upės vagoje atsiranda nemažai properšų. Tokiais gamtos reiškiniais iškart bando pasinaudoti asmenys – į savadarbius plaustus ar valtis sukrovę kontrabandines prekes, jie įvairiais būdais mėgina tokius „karavonus“ perplukdyti ar pertempti ledu į Lietuvos teritoriją), meteorologinės sąlygos (pvz., nėra kritulių, tamsus paros metas, rūkas), kontrabandos subjektų ryšiai ir organizuotumas, fizinės savybės (pvz., kai kontrabandos gabentojai (vadinami „ichtiandrais“) perplaukia per Nemuną iš Rusijos Federacijos Kaliningrado srities į Lietuvą ir taip su savimi atitempia ploną virvutę, prie kurios kitoje Nemuno pusėje būna pritvirtintos ir lipnia juosta apklijuotos kontrabandinių prekių dėžės. Vėliau toks virvele atplukdytas kontrabandinių prekių „karavanas“ upe atitempiamas į Lietuvos teritoriją) ir pan.

Kontrabandos gabenimui didelę įtaką turi vietovės, kurioje ji gabenama, ypatumai. Kontrabanda gabenama ten, kur geriau važiuoti, kad kuo greičiau būtų galima pasišalinti ir paslėpti kontrabandinių krovinių. Tais atvejais, kai kontrabanda gabenama kertant valstybės sieną Nemuno upe,

pasirenkamos tokios vietos, kurios būtų gerai išvažiuojamos ir kuo daugiau būtų privažiavimo ir atsitraukimo kelių. Dažniausiai kontrabandinės prekės perplukdomos per Nemuną kateriais, kuo greičiau pakraunamos ir išvežamos į Lietuvos Respublikos teritorijos gilumą.

Kontrabandos situacijai įtakos turi ir metų laikas, klimatinės sąlygos, paros metas ir net savaitės dienos, ypač kai kontrabanda gabenama ne per muitinio tikrinimo postus. Pavyzdžiui, kontrabanda daugiausia yra gabenama vasarą, tai lemia geros važiavimo sąlygos ir mažiau lieka pėdsakų nei žiemą. Kontrabanda gabenama dažniausiai esant blogoms meteorologinėms sąlygoms, kai lyja, sniega ar yra apsiniaukę. Tai būtų galima paaiškinti tuo, kad blogos meteorologinės sąlygos daro neigiamą įtaką patikrinimus atliekančių pareigūnų darbui ir krituliai panaikina dalį nusikaltimo pėdsakų. Kontrabanda daugiausia gabenama tamsiu paros metu ar anksti ryte. Tamsoje sunkiau pastebėti kontrabandą gabenančius asmenis ar transporto priemones, kai ji gabenama ne per muitinio tikrinimo postus, taip pat sunkiau pastebėti įrengtas slėptuves transporto priemonėse.

Galima pažymėti ir tokį dėsningumą, kad jeigu kontrabandą daro vienas asmuo, dažniausiai nusikalstamos veikos mechanizmas sutampa su nusikalstamos veikos būdu, o jei grupė asmenų, organizuota grupė, nusikalstamas susivienijimas, ir ypač jei kontrabandą darant dalyvauja muitininkai, VSAT darbuotojai, kai kiekvienas grupės narys atlieka savo specifines funkcijas, darant nusikalstamą veiką – kontrabandos mechanizmas vaidina svarbų vaidmenį, o duomenys apie nusikalstamos veikos mechanizmą yra labai reikšmingi kontrabandą tiriančiam pareigūnui.

Asmuo, vykdamas kontrabandą. Į nusikalstamas grupes verstis kontrabanda ir daryti kitas nusikalstamas veikas gali susiburti asmenys, kurie: a) gyvena tame pačiame rajone; b) dirba toje pačioje darbovietėje arba kartu mokosi; c) turi bendrų interesų, pomėgių; d) kilę iš to paties krašto, kaimo; e) turėjo ankstesnių nusikalstamų ryšių (pvz., darė anksčiau kartu nusikalstamas veikas; atliko bausmę toje pačioje įstaigoje, palaikė nusikalstamus ryšius); f) leidžia laiką tose pačiose vietose; g) turi giminystės ryšių.

Dažnai kontrabandos nusikalstamas veikas padaro ir niekur nedirbantys asmenys, juolab kad kontrabandos padarymui nebūtina konkreti darbo vieta ar užimamos pareigos. Asmens išsilavinimas vykdamas konkre-

čią kontrabandą taip pat turi didelės įtakos, nes tam nereikia turėti kuo daugiau žinių, aukštąjį išsilavinimą ir pan. Dažnai tokias nusikalstamas veikas įvykdo asmenys, neturintys net vidurinio išsilavinimo (tokie labai gerai jaučiasi įgiję dalį žinių, kurių pakanka, kad padarytum panašias nusikalstamas veikas). Tačiau tokios nusikalstamos veikos būna įvykdytos ir aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų, gerai išmanančių įstatymus ir įgyvendinamuosius teisės aktus, netgi kai kuriais atvejais turinčių aukštą socialinį statusą. Tokios rūšies nusikalstamas veikas yra labai sunku iširti, nes susiduriama su tokiais kontrabandos subjektais, kurie prieš darydami nusikaltimą sukuria sau palankias sąlygas, savo alibi suderina su realia situacija, todėl ją patikrinti, tuo labiau paneigti, yra labai sudėtinga. Kontrabandos subjektų grupę gali sudaryti:

- 1) gabentojai (vykdytojai) – vairuotojai; „ichtiandrai“; vadeliotojai; dviratininkai; irklininkai; nešikai; ir pan.;
- 2) „aptarnaujantis personalas“ (padėjėjai) – žvalgai, ryšininkai, technikai mechanikai ir pan.;
- 3) iniciatoriai (organizatoriai) – kontrabandinių prekių savininkai, užsakovai, pardavėjai ir pan.;
- 4) nusikalstamos veikos bendrininkai – muitinės pareigūnai, kurie pagal išankstinį susitarimą praleidžia per valstybės sieną prekes ar kitus daiktus, nuslėptus nuo muitinės ar gabenamus pagal klostotus dokumentus; – VSAT ir kitų teisėsaugos institucijų pareigūnai, kurie pagal išankstinį susitarimą gali – „nematyti“ kontrabanda gabenamo krovinio, lydėti tokį krovinį, pranešti apie pareigūnų planuojamas operacijas prieš kontrabandininkus ir kt.

Kontrabandininkams yra būdingas savanaudiškumas, gobšumas, godumas ir panašios savybės, todėl jie siekia gabenti daugiausia pelno nešančius kontrabandos dalykus (pvz., cigaretes, narkotines ir psichotropines medžiagas, spiritą, alkoholinius gėrimus, tauriuosius metalus ir kt.), atsižvelgdami į kintančias aplinkybes (pvz., ekonomines, socialines, teises ir kt.). Taigi kontrabandos subjektų grupė gali būti labai didelė ir maža, kiekvienu konkrečiu atveju skirtinga.

Sąlygiškai galima skirti dvi kontrabandos subjektų grupes: 1) asmenys, kurie veikia vieni ar bendrininkų grupėje, 2) asmenys, kurie veikia organizuotoje grupėje ar nusikalstamame susivienijime).

Bendrininkų grupės ir pavieniai asmenys gabena smulkiają kontrabandą (slepiančios kontrabandos dalyką po viršutiniais drabužiais, maršrutiniame autobuse, automobilio salone, traukinio kupė ar tambūre). Tokiu būdu gabenami keli litrai alkoholio, keli pakeliai (blokai) cigarečių, maisto produktai, skirti parduoti turgavietėse.

Tirti grupės padarytas nusikalstamas veikas yra sunkiau, nes asmenys tarpusavyje yra glaudžiai susiję (giminystė, draugystė ir kt.). Norint veiksmingai tirti tokias nusikalstamas veikas, būtina turėti duomenų apie tokios grupės susiformavimą, struktūrą ir funkcijų pasidalijimą grupės viduje. Tokiais atvejais labai svarbu nustatyti kiekybinę sudėtį, valdymo hierarchiją, tarpusavio ryšius, bendrininkų amžių, jų psichofizines savybes, įgūdžius, sugebėjimus, nusikalstamus polinkius, interesų sritį ir t. t.

A. Gorbatkov įvardija tokius požymius, iš kurių galima nustatyti, kad kontrabandą padarė organizuoto nusikalstamumo subjektai:

- 1) galimybė pasirengti kontrabandai tiksliai bendromis grupės narių pastangomis;
- 2) galimybė verstis kontrabanda tiksliai grupės nariams pasiskirsčius vaidmenimis;
- 3) yra pėdsakų ir kitų materialių kontrabandos padarinių, iš kurių galima spręsti apie kontrabandos subjektų ginklavimą, techninį aprūpinimą;
- 4) kruopščiai apgalvotas kontrabandos dalyko realizavimas;
- 5) sudėtinga kontrabandos pėdsakų slėpimo sistema;
- 6) „pelningiausių“ kontrabandos prekių gabenimas;
- 7) įžūlus kontrabandos subjektų elgesys darant nusikaltimą ir po nusikaltimo;
- 8) organizuoto nusikalstamumo gynybinių priemonių veikimas⁴³⁹.

Organizuotų grupių ir nusikalstamų susivienijimų kontrabandinė veikla yra aukšto įslaptinimo lygio (nuolat keičiami telefonai ir pokalbių kortelės, bendraujant koduojami pokalbiai, vartojami specialūs terminai ir pan.). Paprastai grupės nariai yra griežtai pasiskirstę veiklos funkcijomis. Vykdomos žvalgybinės ir kontržvalgybinės funkcijos, krovinių apsaugos

⁴³⁹ Gorbatkov, A. Kontrabandos kriminalinė charakteristika. *Teisė*. 2001, 39:23.

ir gabenimo organizavimas, finansinių išteklių valdymas. Stambaus masto kontrabandą vykdančios grupės nuolat ieško ryšių su muitinės ir kitų teisės saugos institucijų pareigūnais. Pavyzdžiui, tam tikrą kontrabandos etapą (kontrabandos įvežimą, gabenimą iki sandėliavimo vietos, sandėliavimą, paskirstymą po realizavimo vietas, realizavimą ir kita) kuruojantys nusikalstamo susivienijimo nariai tikrina maršrutą, siekdami aptikti teisės saugos institucijų pasalas, užtikrinti kontrabandos pervaziavimą per valstybės sieną (derina veiksmus su muitinės postų pareigūnais). Visą kontrabandos maršrutą kontroliuoja bendrai iš kelių valstybių nusikalstamų susivienijimų narių sudarytos grupės. Lietuvos nusikalstami susivienijimai turi savo atstovus užsienio valstybėse, kurie palaiko ryšius su užsienio nusikalstamais susivienijimais.

19.2. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas, ikiteisminio tyrimo situacijos ir tyrimo organizavimas

Ikiteisminis tyrimas dėl kontrabandos pradedamas nustačius nusikalstamos veikos požymius, t. y. patikrinus pirminę informaciją dėl rengiamos, daromos ar padarytos nusikalstamos veikos (atliekant procesinius ar (ir) kriminalinės žvalgybos veiksmus). Pirminė informacija apie nusikalstamą veiką visada turi būti analizuojama, o prirėikus – įstatymų nustatytais būdais papildoma. Kiekvienu atveju reikia išanalizuoti turimus arba gautus duomenis, kad būtų galima nuspręsti: *a) ar yra kontrabandos kaip nusikalstamos veikos požymių; b) ar duomenyse nėra reikšmingų prieštaravimų ir spragų; c) ar tiksliai žinomi duomenų šaltiniai ir faktinės aplinkybės gautos teisėtai, laikantis baudžiamojo proceso reikalavimų.*

Kriminalistiniu požiūriu **ikiteisminio tyrimo pradėjimo etape** reikšmingos yra faktinės tiriamo pažeidimo aplinkybės ir ikiteisminio tyrimo tyrėjo, prokuroro bei kitų asmenų tarpusavio veiksmai susiformavus konkrečiai ikiteisminio tyrimo situacijai:

- ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnų įtariamojo asmens sulaikymas su įkalčiais įvykio, susijusio su kontrabanda, vietoje arba tuoj pat po kontrabandos padarymo;
- asmens kreipimasis su skundu, pareiškimu arba pranešimu apie kontrabandą, nenustačius ar nesulaikius konkretaus įtariamojo.

Nusikalstamos veikos požymiai dėl kontrabandos dažniausiai nustatomi: 1) sulaikius asmenį, neteisėtai perėjusį valstybės sieną; 2) muitinio tikrinimo metu; 3) aptikus prekes, kurios į Lietuvos teritoriją buvo atgabentos kontrabandos būdu; 4) tikrinant muitinės ir VSAT pareigūnų bei darbuotojų veiklą; 5) tiriant kitas nusikalstamas veikas ar teisės pažeidimus.

Prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą dėl kontrabandos rekomenduojama nustatyti:

1) koku būdu ir preliminariai kokioje aplinkoje rengiama, daroma arba padaryta kontrabanda ir pan. (pvz., išanalizuoti krovinio (kontrabandos dalyko ir (ar) prekių (daiktų), kuriomis kontrabandos dalykas yra maskuojamas) ir kitus su juo susijusius dokumentus; nustatyti krovinio turinį, pakuotę; preliminarią vertę; transporto priemonę, kuria buvo gabenamas krovinys; išsiaiškinti, kaip krovinys atsirado Lietuvos Respublikos teritorijoje, kaip buvo gabenamas; kurioje vietoje; kada ir kokiomis aplinkybėmis buvo pervaziuota Lietuvos Respublikos valstybės siena; kas gabeno (krovė, perkrovė, peradresavo ir pan.) krovinį; koku pagrindu ir kaip buvo sumokėta už krovinį; krovinio gabenimas (laikymas, saugojimas, sandėliavimas); kas turėjo teisę disponuoti kroviniumi; kas yra krovinio siuntėjas, gavėjas, savininkas ir pan.);

2) kokia santykinė kontrabandinių prekių vertė, ar prekės kontrabanda gabenamos ES erdvėje, ar tranzitu į trečiąsias šalis ir atvirkščiai. Nuo to priklauso, ar bus pradėtas ikiteisminis tyrimas (ar yra nusikalstamos veikos požymiai), ar administracinė teisena.

Tipinės ikiteisminio tyrimo situacijos⁴⁴⁰, susiklostančios kontrabandos tyrime, ir versijos. Kontrabandos ikiteisminio tyrimo situacijų turinį gali sudaryti tokia informacija apie galimą kontrabandą ir baudžiamojo proceso dalyvių tarpusavio santykiai: 1) kontrabandos pobūdis (pvz., pagal kontrabandos dalyką ir būdą); 2) nusikalstamos veikos padarymo laikas, vieta ir, kitaip tariant, kontrabandos situacija; 3) kontrabandos subjektų paliktų pėdsakų stabilumas, jų užfiksavimo ir ištyrimo galimybės; 4) įrodomąją reikšmę turimų duomenų turinys ir apimtis;

⁴⁴⁰ Tyrimo situacija – tai tam tikra faktinė būklė, kuri formuojasi, egzistuoja ir keičiasi tiriant nusikaltimą, atsižvelgiant į tam tikrų, kriminalistiniu požiūriu reikšmingų, aplinkybių (veiksnių) turinį ir apimtį.

5) tyrėjo (tyrėjų) techninės galimybės ir pajėgos; 6) laiko tarpas, praėjęs nuo kontrabandos padarymo momento, taip pat laiko tarpas, per kurį tyrėjas turi išspręsti tam tikrus kylančius uždavinius, susijusius su nusikalstamos veikos tyrimu; 7) kontrabandos subjektų asmenybės savybės, jo gyvenimiškoji ar (ir) ankstesnė nusikalstama praeitis; 8) kontrabandos bendrininkų tarpusavio santykiai; 9) įtariamųjų pozicija nusikaltimo tyrimo metu; 10) įtariamųjų ar kitų bylos baigtimi suinteresuotų asmenų informuotumas apie tyrimo metu surinktą medžiagą; 11) veiksmų, kuriais siekiama atskleisti kontrabandą, intensyvumas ir variantiškumas ir kt.

Galima įvardyti tokias tipines ikiteisminio tyrimo situacijas, kai yra nustatyti kontrabandos požymiai ir pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl **kontrabandos**:

- *turima pakankamai duomenų apie veiką, turinčią kontrabandos nusikalstamos veikos požymių, bet nėra arba nepakanka duomenų apie kontrabandos subjektą (subjektus), kad būtų galima jį (juos) nustatyti;*
- *turima pakankamai duomenų apie veiką, turinčią kontrabandos nusikalstamos veikos požymių, nustatytas kontrabandos subjektas (subjektai), įtariamasis (-i) kontrabandos padarymu, bet jo (jų) buvimo vieta nežinoma arba jis (jie) yra išvykę į užsienį;*
- *turima pakankamai duomenų apie veiką, turinčią kontrabandos nusikalstamos veikos požymių, nustatytas kontrabandos subjektas (subjektai), įtariamasis (-i) kontrabandos padarymu, ir jo (jų) buvimo vieta žinoma arba jis (jie) jau sulaikytas (-i).*

Jeigu konkretaus kontrabandos tyrimo pradžios situacija yra tipinė (ne tikrai individuali, bet ir tipinė) – taikomos tipinės **versijos**.

Duomenys apie nusikalstamą veiką gaunami: atliekant procesinius ir (ar) kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo veiksmus; iš visuomenės informavimo priemonių; iš žmonių, įstaigų, įmonių ir organizacijų pranešimų, pareiškimų ir skundų; iš anonimų ir kt.

Kontrabandos tyrimo organizavimas ir planavimas – sudėtinga, koordinuota, kolektyvinė ikiteisminio tyrimo pareigūnų (tarp jų ir prokuroro) veikla, kuria stengiamasi nustatyti tikslingiausias bendro tikslo (greitai ir išsamiai atskleisti kontrabandos atvejus) siekimo būdus. Ta veikla

pradedama pradinės medžiagos apie kontrabandos įvykį analize. Tyrimui vadovaujantis prokuroras kartu su kitais ikiteisminio tyrimo pareigūnais sudaro neatidėliotinių tyrimo veiksmų ar procesinės prievartos priemonių arba visos bylos tyrimo planą. Planuojant atsižvelgiama į iškeltų versijų turinį, sprendžiamas įrodinėtinių byloje aplinkybių pagal kiekvieną versiją klausimas, numatoma, kokiais procesiniais veiksmais ar procesinės prievartos priemonėmis jos bus nustatomos.

Tiriant kontrabandą, kaip ir bet kurioje kitoje žmonių pažintinėje veikloje, svarbu konstatuoti ne tik faktus, bet ir juos išanalizuoti, įvertinti, nustatyti jų tarpusavio sąsajas, priklausomumą ir taip prieiti nuo neišsames kontrabandos aplinkybių pažinimo iki tikslaus jų nustatymo.

19.3. Ikiteisminio tyrimo veiksmai ir procesinės prievartos priemonės

Susiklosčius *pirmai tipinei ikiteisminio tyrimo situacijai*, pagrindiniai prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūno uždaviniai yra: 1) duomenų, kuriuos pasitelkus galima nustatyti kontrabandos subjektą (subjektus), esant galimybei, ir sulaukyti, nustatymas; 2) šių duomenų gavimo šaltinių nustatymas; 3) greitas duomenų, turinčių reikšmės nusikalstamos veikos tyrimui, suradimas ir fiksavimas.

Šioje tyrimo situacijoje atliekami visi neatidėliotini procesiniai tyrimo veiksmai, procesinės prievartos priemonės, kuriuos atliekant nėra būtinas įtariamojo kontrabandos darymu dalyvavimas:

- *įvykio vietos, transporto priemonės, kuria buvo gabenama kontrabanda, kontrabandos objektų, daiktų, dokumentų ir kitokių objektų, galinčių turėti reikšmės tyrimui, apžiūra ir objektų tyrimas;*
- *daiktų ir dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, išreikalavimas;*
- *liudytojų apklausa;*
- *krata ar poėmis, ar asmens krata (kai yra pakankamas pagrindas manyti, kad patalpoje ar kitoje vietoje, kur daromas poėmis ar krata, esantis asmuo slepia prie savęs daiktus ar dokumentus, galinčius turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti);*
- *proceso dalyvių parodymų tikslinamieji veiksmai: parodymas atpažinti*

- ti; parodymų patikrinimas vietoje; ikiteisminio tyrimo eksperimentas;*
- *specialių žinių taikymas: ekspertizė; fotografavimas, filmavimas, matavimas, rankų atspaudų ir pavyzdžio genetinei daktiloskopijai paėmimas; pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas (paimti tokius pavyzdžius iš liudytojo galima tik prireikus patikrinti, ar šie asmenys nėra palikę pėdsakų įvykio vietoje arba ant daiktų);*
  - *ir kiti reikiami (tiksliniai) veiksmai.*

Daugiausia dėmesio turi būti skiriama įvykio vietos, transporto priemonių, kontrabandos dalyko, kitų daiktų, dokumentų, ir kitokių objektų **apžiūrai (tyrimui)**, nes šių neatidėliotinų procesinių tyrimo veiksmų metu gautų duomenų pagrindu galima kelti tipines versijas, parengti jų patikrinimo veiksmų planą.

Kontrabandos atvejais nusikaltimo vieta būna dažniausiai keliose valstybėse, tai sudaro tam tikrus sunkumus ją apžiūrint. Kontrabandos sulaikymo atvejais, kai kontrabanda sulaikoma muitinio tikrinimo vietose ar pasienio kontrolės punkte, įvykio vieta dažniausiai tampa šių įstaigų teritorinės ribos, tokiu atveju negaunama reikiamos informacijos ir nerandama pėdsakų, kurie galėtų suteikti informacijos apie kontrabandos subjektą. Tais atvejais, kai kontrabanda gabenama neteisėtai kertant valstybės sieną, įvykio vieta apžiūrima nuo kontrabandos dalyko sulaikymo (ar kontrabandos slėpimo vietos) iki valstybės sienos ar priešingai, atsižvelgiant į aplinkybes (meteorologines, vietovės ypatumus ir kt.).

Modeliavimo metodu galima sukurti kontrabandos subjekto, jo kontrabandos ir naudotų įrankių bei priemonių, kontrabandos pėdsakų atspindėjimo loginius modelius. Jeigu po nusikaltimo praėjo nedaug laiko, pirmiausia turi būti kreipiamas dėmesys į pėdsakus, pagal kuriuos būtų galima nustatyti kontrabandos subjekto (subjektų) pasišalinimo iš įvykio vietos kelią, nes galima per itin trumpą laiką atlikti paieškos ir prevencinius veiksmus.

Analizuojant ir apžiūrint sutartis ir kitus komercinius **dokumentus**, visų pirma būtina numatyti apžiūros tikslus. Apžiūros taktika priklauso nuo apžiūros tikslų. Dokumentų apžiūros tikslas gali būti nustatyti *materialųjį arba intelektualųjį dokumento klastojimą*. Norint nustatyti *materialiojo* klastojimo pėdsakus (į tikrą dokumentą įrašomi, išspaudžiami neteisingi duomenys, keičiami rekvizitai, tekstas), yra svarbu, nustatyti

teksto ištaisymus ir kitus dokumentų klastojimo pėdsakus. Atsižvelgiant į apžiūros rezultatus, skiriami atitinkami dokumentų tyrimai ar net ekspertizės.

Kai dokumentas apžiūrimas norint nustatyti *intelektualų* klastojimą (iš dalies ar visiškai suklastotas dokumento turinys, nors kiti dokumento rekvizitai bei jį patvirtinantis parašai gali būti autentiški), paprastai taikomas dokumentų sugretinimo metodas, t. y. apžiūros metu sulyginami:

- visi to paties dokumento egzemplioriai;
- skirtingo turinio dokumentai, susiję su ta pačia ūkine operacija. Pavyzdžiui, reikėtų palyginti visus dokumentus, susijusius su konkrečių prekių važtaraščiais, deklaracijomis, licencijomis, muitinės kontrolės dokumentais ir pan. Visų šių dokumentų rekvizitai turi sutapti. Apžiūros metu nustatčius, kad dokumentas gali būti klastotas; dokumentų rekvizitai nesutampa, išsiaiškinama, kas spausdino ar pildė, kas pasirašė; palyginus skirtingo turinio dokumentus, galima sužinoti, kas, pvz., vežė, lydėjo, priėmė prekes ir t. t. Šie asmenys vėliau tampa liudytojais, įtariamaisiais ir pan. Taigi dokumentų apžiūra padeda nustatyti būsimuosius įtariamuosius (kaltinamuosius), liudytojus.

Konkretesni dokumentų apžiūros tikslai gali būti tokie: 1) ar iš tikrųjų yra dokumentuose nurodyti juridiniai asmenys (ekonominių santykių subjektai); 2) kokie yra (buvo) šių subjektų santykiai, ryšiai; 3) kokie galimi tarpusavio priklausomybės santykiai (pvz., ar sutarties dalyvių – bendrasavininkų; ar vienas iš sutarties dalyvių yra kito sutarties dalyvio pavaldinys; ar jie susiję darbo santykiais; ar sutarties dalyvius tam tikrais būdais kontroliuoja trečiasis asmuo; ar sutarties dalyviai kontroliuoja trečiąjį asmenį; ar sutarties dalyviai (jų pavaldiniai) yra giminaičiai ir pan.); 4) tam tikri ekonominio pobūdžio klausimai (pvz., ar sutarties dalyviai iš tarpusavio santykių turi naudos; ar yra vieno sutarties dalyvio akivaizdi nauda; ar prekės (kitos vertybės) atitinka kiekybę ir kokybę (jeigu ne, tai kodėl ir t. t.); 5) kokia numatyta mokėjimo forma, terminai.

Radus bet kokius užrašus pas įtariamąjį ar transporto priemonėje, reikia nustatyti jų turinį ir kilmę, nes juose galima rasti reikiamos informacijai tirti. Ypač svarbu atkreipti dėmesį į užrašų knyguotes, įrašus mobi-

liajame telefone.

Apžiūrint kontrabandos įvykio vietą (transporto priemonę) tikslinga daryti vaizdo įrašą ar fotografuoti. Iš įvykio vietos paaimami:

- kontrabandos dalykas;
- kontrabandos dalyką lydintys dokumentai;
- kontrabandos subjekto asmeniniai užrašai, galintys turėti reikšmės tyrimui;
- apžiūros metu aptikti ir užfiksuoti bei tinkamai įpakuoti pėdsakai.

Kai kontrabandos dalykas gabenamas transporto priemonėmis, pirmiausia užfiksuojama:

- kontrabandą gabenusios transporto priemonės padėtis valstybės sienos atžvilgiu ir atstumas nuo valstybės sienos;
- transporto priemonės registracijos numeris, kėbulo identifikacinis numeris (VIN), priekabų valstybiniai ir kiti identifikaciniai numeriai;
- plombų būklės ir automobilio pakrautumo laipsnis;
- būtina aprašyti tas vietas, kuriose transporto priemonėje galima įrengti slėptuves ar jos jau įrengtos, ir tuos nebūdingus požymius, kurie gali būti dėl įrengtų slėptuvių (pvz., ne visi varžtai susukti tvirtinant tam tikras detales), kai kurių detalių išsiskyrimą savo nusidėvėjimo laipsniu iš visumos ar net įtartiną skambėjimą barškinant tas tuštumas, kuriose gali būti įrengtos slėptuvės.

Turi būti laiku atliktos ir su įvykių susijusių **liudytojų apklausos**. Daugiausia duomenų dėl nusikalstamos veikos aplinkybių gaunama iš: kontrabandą aptikusių, muitinės ar kitus dokumentus surašiusių / vertinusių pareigūnų; muitinės tarpininkų; krovinio siuntėjo ir gavėjo (jei dokumentuose nenurodyta neegzistuojanti firma); įmonių, gaminančių ar prekiaujančių prekėmis, kurios buvo gabenamos kontrabanda arba panaudotos kaip priedanga; taip pat asmenų, mačiusių įvykį (pvz., jeigu kontrabandininkai paspruko iš įvykio vietos jiems matant, šie gali apibūdinti jų išvaizdą, aprangą, transporto priemones ir pan.; nurodyti jų judėjimo kryptį ir kt.) ir pan.

Nustatant ir sukonkretinant galimų kontrabandos subjektų grupę reikia atkreipti dėmesį į tam tikrus dalykus: a) kas turėjo galimybę įsigyti

kontrabandos dalyką ar buvo kitaip su juo susijęs; b) kas gabeno kontrabandos dalyką ar turėjo ryšių su gabentojais; c) kas galėjo žinoti tam tikrus duomenis, kuriuos reikia „žinoti“ darant tam tikros rūšies kontrabandą; d) kas galėjo „padėti“ daryti kontrabandą tam tikru būdu; e) kas galėjo būti suinteresuotas kontrabanda ir pan.⁴⁴¹

Liudytojais kontrabandos bylose apklausiami:

- asmenys, tiesiogiai susiję su kontrabandos dalyko aptikimu ir kontrabandos fakto nustatymu;
- asmenys, susiję su kontrabandos dalyko dokumentų (kokybės, muitinės, komercinių ir kt.) įforminimu ir tvarkymu;
- asmenys, vienaip ar kitaip susiję su kontrabandos dalyko įsigijimu, perkėlimu, išsiuntimu, gavimu, laikymu, saugojimu, sandėliavimu ir realizavimu;
- įtariamojo šeimos nariai, giminės, kaimynai, bendradarbiai, pažįstami;
- kiti asmenys, kurie gali suteikti informacijos, reikšmingos kontrabandos tyrimui.

Kontrabandos bylose **įtariamaisiais** apklausiami asmenys, vairavę autotransporto priemones, gabenusias kontrabandinį krovinį. Tai dauge- liu atveju būna samdyti vairuotojai, kurie teigia, kad nieko apie nusikals- tamos veikos darymą nežinojė. Iš įtariamųjų apklausų retai gaunama ver- tingos ir reikšmingos informacijos, dažniausiai ji surenkama pasitelkus kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus ar procesines prievartos priemones. Rekomenduojama asmenims pareikšti įtarimus ir juos apklausti tik tada, kai yra surinkta pakankamai duomenų, leidžiančių veiksmingai panaudo- ti apklausos metu kaip taktinius būdus.

Atliekant **kratą** asmens, įvykdžiusio kontrabandą, gyvenamosiose patalpose, pirmiausia reikėtų ieškoti kontrabandos dalyko, kontrabandos gabenimo įrankių ar priemonių ir dokumentų, kuriuos pasitelkus įvyk- doma kontrabanda, taip pat kontrabandos subjekto asmeninių užrašų, kompiuterinėse laikmenose išsaugotų įrašų, pirkimo–pardavimo kvitų, sutarčių su galimais kontrabandos vežėjais ir kitokių galimų informacijos

⁴⁴¹ Gorbakov, A. Baudžiamosios bylos dėl kontrabandos iškėlimas ir pagrindinės tyrimo kryptys. *Teisė*. 2002, 42:48.

šaltinių, reikšmingų tiriant kontrabandos bylą.

Gavus informacijos, kur laikomas kontrabandinis krovinyš ar yra jo realizavimo vietos, laikomos kontrabandai gabenti skirtos transporto priemonės, kiti su kontrabandos bylos tyrimu susiję daiktai, kratos atliekamos įvairiuose sandėliuose, garažuose ir pan.

Tuo atveju, kai kontrabandos dalykas ir kiti su tuo susiję daiktai ar dokumentai slepiami transporto priemonėse, kratos atliekamos automobiliuose, laivuose, traukiniuose. Siekiant surasti dokumentus ar kitus įrašus, užrašus, susijusius su kontrabanda, kratas tikslinga atlikti vairuotojo, mašinisto kabinoje, o kontrabandos dalykas dažniausiai slepiamas krovinių skyriuose.

Kratų metu randama įvairių dokumentų – tiek krovinio dokumentų, tiek deklaracijų, tiek padirbtų pasų, muitinės antspaudų, įgaliojimų, išduotų nebeveikiančių firmų, įvairių įmonių, bendrovių firminių blankų ir kita. Visa tai gali būti susiję su tiriamą kontrabanda. Neretai paaiškėja naujos faktinės aplinkybės ar net tam tikros nusikalstamos veikos. Atlikimas laiku – pagrindinis kratos atlikimo principas, kuris gali duoti labai svarių įrodomųjų aplinkybių tolesniam ir sėkmingam kontrabandos tyrimui.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl kontrabandos, dažnai daromi **poėmiai / išreikalavimai** arba prokuroro pavedimu ikiteisminio tyrimo pareigūnas **turi teisę susipažinti su dokumentais** tiesiogiai ūkio subjekto vykdomos ūkinės komercinės veiklos vietoje. Bylas tiriantys pareigūnai visais atvejais daro krovinio dokumentų (įvairių lydraščių, pirkimo–pardavimo sutarčių ir kitų) poėmį, o tais atvejais, kai žinoma, kur yra kontrabandinis krovinyš, daromas ir šio krovinio poėmis (dažnai tuo pat metu areštuojamos ir transporto priemonės). Tais atvejais, kai kontrabandinis krovinyš patenka per muitinės postus, tai dažnai daromas muitinės ar pasienio policijos pareigūnų tvarkomų įvairios paskirties dokumentų ar jų registrų (tiek kompiuterinėse, tiek popierinėse laikmenose) poėmis.

Esant **antrai tipinei ikiteisminio tyrimo situacijai**, kai kontrabandos subjekto buvimo vieta nežinoma arba jis yra išvykęs į užsienį, tyrimo metu sprendžiami šie uždaviniai: 1) nustatyti kontrabandos subjekto buvimo vietą; 2) surinkti kuo daugiau duomenų apie kontrabandos subjekto asmenybę, jo giminystės ryšius, draugų ir pažįstamų grupę ir kitus ryšius; 3) nustatyti kitus, tyrimui nežinomus, rengimosi nusikalstamai veikai

veiksmus, kitas objektyviosios pusės aplinkybes; 4) užfiksuoti turimus ir gauti papildomus duomenis dėl nuo tyrimo pasislėpusio asmens nusikalstamos veikos; 5) surinkti pakankamai duomenų dėl įtariamo dalyvavimo rengiant, darant ar padarant nusikalstamą veiką, nustatyti nusikalstamos veikos motyvus, tikslus; 6) nustatyti aplinkybes, kuriomis kontrabandos subjektas pasišalino iš savo faktinės gyvenamosios vietos.

Daug vertingų duomenų dėl kontrabandos subjekto buvimo vietos galima gauti atliekant: įvykio vietos **apžiūrą (tyrimą)** (pvz., nuodugniai apžiūrint nusikaltėlio pasišalinimo iš įvykio pėdsakus, kitus pėdsakus); transporto priemonių, kontrabandos dalyko, daiktų, dokumentų ir kitokių objektų apžiūrą (tyrimą) (pvz., galima greitai nustatyti transporto priemonės priklausomybę; išanalizuoti krovinių lydinčius dokumentus; kontrabandos dalyko kilmę, kiekį, vertę ir pan.; krovinio siuntėją ir gavėją; ir kt.); liudytojų **apklausas** (pvz., apklausiant jo pažįstamus (apklausos metu tyrėjas turi išsiaiškinti: kur ir kiek laiko kontrabandos subjektas gyveno, dirbo, mokėsi, ilsėjosi, atliko bausmę ir pan.; su kuo jis palaikė ilgalaikius, pastovius santykius; ir kt.); **elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos bei įrašų darymą** (pvz., klausantis telefoninių pokalbių ir darant jų įrašus, kontroliuojant susirašinėjimą internetu bei darant jo įrašus); gautų duomenų dėl elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos įvykių, iš elektroninių ryšių paslaugas teikiančių operatorių, analizę (pvz., atlikus įtariamo kontrabandos padarymu asmens naudojamo (naudoto) mobiliojo ryšio telefono abonento išklotinės analizę ir kitus veiksmus); **kratas ir poėmius** (ypač pasislėpusio nuo tyrimo įtariamojo, ar jo bendrininkų, giminaičių, artimųjų, gyvenamose ar dažnai lankytinose vietose. Kratų ir poėmių metu reikia ieškoti (surasti ir (ar) paimti) daiktų bei dokumentų, kurie gali suteikti duomenų apie kontrabandos subjekto buvimo vietą, pvz., nuotraukų, mobiliųjų telefonų, SIM kortelių, sąskaitų už telefoninius pokalbius, telefoninių pokalbių išklotinių, kompiuterinių ir kitokių laikmenų, dienoraščių, laiškų, kelionės bilietų, sąskaitų apmokėjimo kvitų, čekių ir pan.); **pašto poėmius** (pvz., laiškuose, siuntiniuose, sveikinimuose); **slaptą sekimą** (pvz., galimose pasislėpusio nuo tyrimo įtariamojo pasirodymo vietose ir pan.) ir kitokius veiksmus akcentuojant bendradarbiavimą su kitų valstybių pareigūnais.

Esant **trečiai tipinei ikiteisminio tyrimo situacijai**, keliami šie pagrindiniai tyrimo uždaviniai: 1) nežinomos tyrimui rengimosi stadijos

nustatymas; 2) kontrabandos mechanizmo nustatymas ir žinių apie jį detalizavimas; 3) kontrabandos subjekto (subjektų) kaltės įrodinėjimas; 4) kontrabandos motyvų ir tikslų nustatymas; 5) turimų įrodomąją reikšmę duomenų įtvirtinimas, jų patikslinimas, papildymas ir detalizavimas.

Atliekami šie neatidėliotini procesiniai tyrimo veiksmai ar prievartos priemonės: asmens sulaikymas; jo asmens krata ir apklausa; kontrabandos dalyko apžiūra; jo transportavimo ir laikymo vietų, priemonių apžiūra; krata; poėmis; ir kiti būtini veiksmai / procesinės prievartos priemonės, nurodytos susiformuojant tiek pirmai, tiek antrai ikiteisminio tyrimo situacijai.

Prokuroras ar ikiteisminio tyrimo tyrėjas, priimdami tam tikrus sprendimus, turi visų pirma įvertinti konkrečią situaciją formuojančius veiksnius ir nagrinėti aukščiau nurodytas rekomendacijas kaip galimus elgesio variantus. Visose kontrabandos tyrimo situacijose tyrėjas, keldamas versijas, planuodamas savo veiksmus, turi ieškoti duomenų šaltinių tarpusavio priklausomybės, kurią galima išreikšti tam tikromis grandinėmis (pvz., nusikaltimo dalykas – būdas – aplinka – mechanizmas – subjektas; ir kt.), ją analizuoti.

Pirminės ikiteisminio tyrimo (atliktų veiksmų ar procesinių prievartos priemonių) informacijos analizė ir vertinimas yra pagrindas tokioms kontrabandos **versijoms** kelti. Versijų iškėlimas kontrabandos bylose labai priklauso nuo šio nusikaltimo padarymo būdo, nuo esančios byloje medžiagos, taip pat nuo to, ar žinomas kaltininkas, ar ne.

Jeigu kontrabandinis krovinys (prekės) yra sulaikomas Lietuvos Respublikos vidaus teritorijoje ar yra nutolęs tam tikrą atstumą nuo valstybinės sienos, dėl šio fakto yra keliamos tokios versijos:

- kontrabanda įvykdyta ne per muitinės postus;
- kontrabanda įvykdyta per muitinės postus, tačiau apeinant muitinės kontrolę.

Šios dvi versijos dažniausiai keliamos tais atvejais, kai po krovinio sulaikymo nerandama jokių dokumentų, liudijančių, kad kontrabandinis krovinys pateko į šalį per muitinės postus. Krovinio dokumentai gali ir būti, tačiau nėra jokių muitinės antspaudų, pažymų, kad sumokėtas muito mokestis ir pan.

- kontrabanda įvykdyta pateikiant dokumentus vienoms prekėms,

- o gabenamos kitos prekės;
- kontrabanda įvykdyta suklastojus dokumentus.

Šios versijos keliamos, kai sulaikius krovinį paaiškėja, kad yra kokių nors neatitikimų pagal surastus dokumentus. Pavyzdžiui, neatitinka nurodyti dokumentuose prekių kiekiai, tarp vienu prekių randamos ir kitos prekės, kurios dokumentuose nefiksuotos.

- kontrabanda įvykdyta pažeidžiant tranzito per Lietuvos Respubliką tvarką.

Keliamos versijos ir dėl asmenų, įvykdžiusių kontrabandą:

- kontrabandą įvykdė grupė iš anksto susitarusių asmenų;
- kontrabandą padaryti padėjo muitinės ar pasienio policijos pareigūnai;
- kontrabandą įvykdė vienas asmuo.

Sulaikius asmenis, įtariamus padarius šią nusikalstamą veiką, galima kelti dar tokias versijas:

- įtariamieji kontrabandą įvykdė kartu su kitais asmenimis, kurie dar nenustatyti;
- kontrabandą asmenys įvykdė pirmą ar jau kelintą kartą;
- kontrabandos įvykdymą organizavo vieni asmenys, vykdė – antri, padėjo – tretii.

Kontrabandos bylose labai dažnai yra skiriami fonoskopinis, rašyosenos, techninis dokumentų, medžiagų ir daiktų (prekių) **objektų tyrimai bei jų ekspertizės**. Pagrindinės objektų tyrimų užduotys yra formuojamos ikiteisminio tyrimo tyrėjų, kurie siekia, kad į jiems rūpimus klausimus gali atsakyti tik specialistai ar ekspertai⁴⁴². Pavyzdžiui, techninis dokumentų tyrimas arba ekspertizės paprastai skiriami tokiuose ikiteisminiuose tyrimuose, kai sulaikoma kontrabanda naudojant suklastotus dokumentus. Tokiais atvejais specialistų ir ekspertų prašoma nustatyti paties dokumento autentiškumą, galimus juose taisymus, panaudotus vienus ir tuos pačius antspaudus, kokie yra muitinės poste. Rašyosenos

⁴⁴² Visos Lietuvos ekspertinės įstaigos, ypač Muitinės laboratorija, savo interneto svetainėse pateikia išsamią ir tikslią savo veiklos informaciją, su kuria gali tiesiogiai susipažinti kiekvienas ikiteisminio tyrimo pareigūnas bei kiti ikiteisminio tyrimo dėl kontrabandos dalyviai.

tyrimuose siekiama nustatyti, ar įrašai dokumentuose yra padaryti vieno ir to paties asmens. Sulaikius kontrabandinį krovinį su maisto produktais, alkoholio ar naftos produktais, dažnai skiriami kriminalistiniai medžiagų ir gaminių tyrimai ar jų ekspertizės, kuriais siekiama nustatyti, ar produktai atitinka jų kokybės standartus, alkoholio procentinę koncentraciją, naftos produktų kokybę bei paskirtį ir t. t. Prekių tyrimais ir ekspertizėmis siekiama nustatyti kontrabandos dalyko vertę, nes nuo jo priklauso, ar tiriamas įvykis bus pripažintas nusikalstama veika, ar administraciniu teisės pažeidimu. Šis tyrimas ar ekspertizė turėtų būti atliekami visais atvejais, kai iškyla abejonių dėl tikrosios prekių vertės, nes kontrabanda kartais vykdoma prekes legaliai gabenant per muitinės postus, tačiau jų tikroji vertė yra smarkiai sumažinama siekiant išvengti mokesčių. Prekių tyrimas ar ekspertizė gali būti skiriami siekiant nustatyti prekių kilmę, kokybę, pagaminimo vietą, būdą, rūšį ir laiką. Taip pat kai kuriuose kontrabandos tyrimuose yra daromi trasologiniai, daktiloskopiniai, cheminiai, balistiniai tyrimai ar ekspertizės.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokie yra pagrindiniai kontrabandos kriminalistinės charakteristikos elementai ir jų reikšmė pradiniam ikiteisminio tyrimo etape?
2. Kas daro tiesioginę įtaką kontrabandos būdai ir kuo ypatinga kontrabandos aplinka?
3. Kokie yra skiriamieji kontrabandos subjektų bruožai ir jų įtaka šių nusikalstamų veikų atskleidimo organizavimui?
4. Kokie yra kontrabandos ikiteisminio tyrimo pradėjimo kriminalistiniai ypatumai?
5. Kokios yra pagrindinės kontrabandos įrodinėtinos aplinkybės?
6. Kokios gali susiklostyti ikiteisminio tyrimo situacijos pradėjus kontrabandos tyrimą?
7. Kokie būdingi pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai ar procesinės prievartos priemonės pagal susiklosčiusias ikiteisminio tyrimo situacijas?
8. Kokie yra pagrindiniai dokumentų apžiūros aspektai?
9. Kas daro įtaką atliekant kontrabandos įtariamojo ar liudytojo apklausą?
10. Kokią ikiteisminiam tyrimui įtaką daro neviešo pobūdžio ikiteisminio tyrimo veiksmai?

Rekomenduojama literatūra:

1. Burda, R. *Nusikaltimai ekonomikai: sampratos modeliavimas ir šiuolaikinė tyrimo metodikos koncepcija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2000.
2. Burda, R., et al. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004.
3. Gorbatkov, A. Baudžiamosios bylos dėl kontrabandos iškėlimas ir pagrindinės tyrimo kryptys. *Teisė*. 2002, 42.
4. Gorbatkov, A. Kontrabandos kriminalistinė charakteristika. *Teisė*. 2001, 39.
5. Gorbatkov, A. *Kontrabandos tyrimas*. Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: VU, 2005.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas 2003 m. gruodžio 29 d. Nr. 43 „Dėl teismų praktikos kontrabandos bylose“. *Teismų praktika*. 2003, 20.
7. Lietuvos Respublikos muitinės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 73-2517.
8. Malinauskaitė, J.; Šulija, G.; Šulija, V. *Kontrabanda – kontrolė ir prevencija Lietuvoje*. Vilnius, 2002.
9. *Расследование контрабанды: практическое пособие*. Под редакцией К. Ф. Скворцова. Москва, 1999.
10. Сучков, Ю. И. *Таможенные преступления*. Калининград, 2000.

20 SKYRIUS

KYŠININKAVIMO TYRIMO METODIKA

20.1. Kriminalistinė kyšininkavimo charakteristika ir tyrimo eiga

Kyšininkavimas⁴⁴³ kaip pagrindinė korupcijos pasireiškimo forma yra viena iš labiausiai paplitusių nusikalstamų veikų daugelyje tiek besivystančių, tiek ekonomiškai stiprių Europos valstybių⁴⁴⁴. Šios nusikaltimų rūšies atskleidimo, išaiškinimo ir įrodinėjimo sudėtingumą lemia nusikalstamos veikos pobūdis. Korupcinės veikos, pirmiausia kyšininkavimas, priskiriamos prie dvišalių nusikalstamų veikų, t. y. prie tokių, kuriose dažniausiai nėra nukentėjusiojo, dažniausiai ir viena, ir kita šalis stengiasi nuslėpti nusikalstamą veiką ne tik nuo teisėsaugos institucijų, bet ir nuo aplinkinių. Būtent tuo yra paaiškinamas gana aukštas korupcijos latentiskumas.

Kyšininkavimo subjektas. Nusikalstamos veikos subjektas korupcinėse veikose, įskaitant kyšininkavimą, yra pagrindinis kriminalistinės struktūros elementas ir jo nustatymas turi lemiamą reikšmę priimant procesinius sprendimus dar pradiname nusikalstamos veikos tyrimo etape.

Viena pagrindinių kyšininkavimo figūrų yra kyšio gavėjas. Nuo kyšio gavėjo elgesio, jo ketinimų, tyčios ir tikslų priklauso ne tik jo paties, bet ir jo bendrininkų veiksmų (neveikimo) kvalifikacija.

Kyšio gavėjas – tai dažniausiai valstybės tarnautojas⁴⁴⁵ ar jam prilygintas asmuo. Valstybės tarnautojas yra valstybinės valdžios atstovas arba asmuo, vykdamas organizacines tvarkomąsias arba administracines ūkines funkcijas valstybinėse ar savivaldos institucijose.

---

⁴⁴³ Kyšininkavimas suprantamas kaip apibendrinamoji korupcijos kategorija.

⁴⁴⁴ Lipnickas, E. Kai kurie probleminiai kyšininkavimo išaiškinimo ir tyrimo teisinio regulavimo klausimai. *Jurisprudencija*. 2005, 67 (59): 92.

⁴⁴⁵ Sąvoka „tarnautojas“ vartojama apibendrinant grupę asmenų, patenkančių į kyšininkavimo subjektų (valstybės politikai, teisėjai, valstybės pareigūnai, valstybės tarnautojai ir kt. jiems prilyginti asmenys) grupę, nenagrinėjamas juridinis asmuo kaip kyšininkavimo subjektas.

Valstybinės valdžios atstovai yra asmenys, įgyvendinantys įstatymų leidžiamąją, vykdomąją arba teisminę valdžią, taip pat teisėsaugos, priežiūros ar kontrolės institucijų darbuotojai. Šie asmenys turi teisę pagal savo kompetenciją reikšti reikalavimus ir priimti sprendimus, kuriuos privalo vykdyti visi piliečiai ir organizacijos, t. y. turi valdžios įgaliojimus fizinių ir juridinių asmenų atžvilgiu.

Sąvoka „valstybinės institucijos“ taikoma valstybės valdžios (įstatymo leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės) įstaigoms, taip pat teisėsaugos ir kontrolės institucijoms.

Valstybinių ir savivaldybių darbuotojai priskiriami prie tarnautojų, kaip kyšininkavimo subjektų, kategorijos pagal tai, ar jie turi teisę vykdyti veiksmus, galinčius sukurti, pakeisti arba nutraukti teisinius santykius, t. y. organizacinio tvarkomojo pobūdžio veiksmus.

Tarnautojai gali vykdyti funkcijas nuolat ar laikinai arba remdamiesi specialiu įgaliojimu. Tačiau bet kuriuo atveju pareigybės pareigų priskyrimas pagal įstatymo reikalavimus būtina turi būti įformintas įsakymu arba kitu teisės aktu.

Negalima laikyti kyšio subjektu asmens, kuris nors ir yra tarnautojas, tačiau negali atlikti reikalaujamų už kyšį veiksmų arba neveikimo dėl tarnybinių įgaliojimų neturėjimo, arba negalėjimo pasinaudoti savo tarnybine padėtimi. Jo įvykdyta veika kvalifikuojama kaip sukčiavimas arba kita nusikalstama veika, atsižvelgiant į įvykdymo aplinkybes.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą pirmiausia išsiaiškinama, koks yra kyšio gavimo subjekto teisinis statusas, taip pat už kokius būtent veiksmus jis gavo ar gaus kyšį.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, įrodinėdamas kyšio gavėjo teisinį statusą ir jo galimybes įvykdyti vieną ar kitą tarnybinių veiksmą arba neveikimą, ištiria ir prideda prie baudžiamosios bylos medžiagos šiuos dokumentus:

- įsakymą dėl priėmimo į tarnybą;
- įsakymą arba potvarkį dėl paskyrimo į pareigas arba sprendimą dėl įgaliojimų suteikimo;
- pareigybių aprašymą, padalinio, kuriame jis dirba, nuostatus, tvarkas, reglamentus ir kitą normatyvinę medžiagą, reguliuojančią tarnautojo veiklą ir elgesį;

- asmeninių sąskaitų išrašus, kuriuose yra duomenys apie visų pini-ginių sumų įplaukas per darbo periodą;
- darbo laiko tabelį;
- pažymą apie darbo užmokestį dominančiu laikotarpiu ir kt.

Aplinkybės, susijusios su kyšio gavėjo teisiniu statusu, yra nustato-mos remiantis liudytojų, įtariamųjų, kaltinamųjų parodymais. Apklausų protokoluose būtina nurodyti faktus, liudijančius apie kyšio gavėjo įgalio-jimų apimtį ir faktiškai vykdomus tarnybinius veiksmus, taip pat apie jo santykius su kitais tarnautojais, kuriuos subjektas galėjo veikti siekdamas paskatinti atitinkamai elgtis tenkinant kyšio davėjo interesus.

Kyšininkavimo būdas – tai objektyvių ir subjektyvių priešasčių nu-lemta kyšininkavimo subjektų veiksmų (neveikimo), siekiant nusikalsta-mo tikslo, sistema – tarnautojo tarnybinės veiklos vykdymas ar neatlikimas už neteisėtą atlygį. Kitaip tariant, tai elgesys, neatitinkantis valstybės tar-nautojams suteiktų įgaliojimų ar teisės aktuose nustatytų elgesio standartų, arba tokio elgesio skatinimas. Pabrėžtina, kad kyšininkavimas siejamas su konkrečių tarnybinių funkcijų atlikimu ar neatlikimu, todėl kyšiu nelai-komas tarnautojo papirkinėjimas siekiant jo palankumo. Pareigūno veika tokiais atvejais dažniausiai kvalifikuotina kaip piktnaudžiavimas tarnyba.

Kyšio gavimo būdas gali būti tiesioginis (atviras), t. y. iš rankų į ran-kas, ir sudėtingas (užmaskuotas), kai kyšio perdavimas ir (ar) gavimas maskuojamas kitais santykiais tarp subjektų.

Žinomi šie kyšio gavimo maskavimo būdai:

- dovanojimo pavidalu;
- neegzistuojančios skolos padengimas arba esamos skolos dovano-jimas;
- prekių pardavimas lengvatinėmis (sumažintomis) kainomis;
- fiktyvių darbo susitarimų ir civilinių sutarčių sudarymas bei su-mokėjimas pagal jas kyšio gavėjui arba jo giminaičiams ir pažįsta-miems už tariamai atliktą darbą, antraeilių pareigų ėjimą ir t. t.;
- kokių nors ūkinės paskirties darbų atlikimas kyšio gavėjui nemo-kamai arba už akivaizdžiai mažą užmokestį (buto, automobilio remontas, baldų gamyba, brangių drabužių siuvimas, kotedžų sta-tyba ir kt.);

- tarnautojo vaikų ir giminaičių mokslų apmokėjimas, juridinio asmens akcijų arba kitų vertybinių popierių perdavimas kyšio gavėjo giminaičiams arba įgaliotiniams;
- specialių fondų sukūrimas ir finansavimas; partijų, judėjimų, kandidatų į renkamas pareigas finansavimas ir kiti būdai.

Nusikalstama veika yra baigta, kai valstybės pareigūnas priima visas arba dalį jam duodamų vertybių neatsižvelgiant į tai, kada šias vertybes pareigūnas gavo: prieš veiksmų atlikimą ar neatlikimą arba po jų. Būtina sąlyga, kad pareigūnas vertybes priimtų.

Kyšio objekto priėmimo ir perdavimo procesas yra bendras visiems kyšininkavimo dalyviams, nors kiekvienas vykdo atskirus veiksmus. Kyšio priėmimas laikomas baigtu nuo to momento, kai tarnautojas ar jam prilygstantis asmuo priima bent dalį kyšio, t. y. kai tampa jo turėtoju.

Nors kalbame apie kyšio ėmėją, norėdami bent šiek tiek suvokti visumą, negalime neužsiminti apie kyšio davėją. **Kyšio davėjo** nusikalstamos veikos būdas neapsiriboja tik kyšio objekto perdavimu. Jis atlieka ir kitus veiksmus (ar neveikimą). Kyšio davėjo nusikalstamos veikos įvykdymo būdą sudaro šie veiksmai:

- įstaigos, iš kurios kyšio davėjas tikisi veiklos savo naudai, aplinkos tyrimas, tarnautojo identifikavimas, nuo kurio gali priklausyti klausimo, galinčio patenkinti subjekto interesus, sprendimas;
- kontaktų su kyšio gavėju užmezgimas (asmeniškai arba per bendrininkus);
- tarnybinio veiksmo, tenkinančio kyšio davėjo interesus, įvykdymo sąlygų nustatymas, kyšio objekto ir jo dydžio, jei kyšio objektas yra pinigai, perdavimo būdo tikslinimas;
- kyšio objekto arba lėšų jam įsigyti suradimas (pvz., pinigų skolon gavimas, turto pardavimas arba turto įkeitimas lombarde, paskolos gavimas, firmos lėšų skyrimas, siekiant perduoti tarnautojui organizacijos interesams patenkinti ir kt.);
- kyšio objekto perdavimas kyšio gavėjui arba tarpininkui ar bendrininkui, siekiant perduoti kyšio gavėjui;
- priemonių naudojimas nusikalstamai veikai nuslėpti (kyšio objekto priėmimo ir perdavimo maskavimas, saugių kyšio perdavimo

sąlygų organizavimas, alibi užtikrinimas sulaikymo su įkalčiais atveju);

- naudos, kurios siekė kyšio davėjas, gavimas ir naudojimas ja.

Kyšio gavėjo nusikalstamos veikos įvykdymo būdas taip pat neapsiriboja tik kyšio objekto gavimu. Jo nusikalstama veikla apima šiuos veiksmus:

- asmeninės derybos su kyšio davėju arba derybos per bendrinius apie kyšio sąlygas;
- reikalavimas duoti kyšį (reikalavimas duoti kyšį grasinant įvykdyti veiksmus, kurie gali padaryti žalą teisėtiems piliečio interesams, tokių sąlygų kyšio davėjui sudarymas, kai jis būna priverstas duoti kyšį, siekdamas užkirsti kelią pasekmėms, kenkiančioms jo teisėtiems saugomiems interesams);
- kyšio paėmimas tiesiogiai iš kyšio davėjo, per tarpininką arba paslėptu būdu;
- veiksmai nusikalstamai veikai nuslėpti (kyšio objekto priėmimo ir perdavimo maskavimas, saugių kyšio paėmimo sąlygų organizavimas, alibi užtikrinimas sulaikymo su įkalčiais atveju);
- pareiginiai veiksmai (neveikimas) kyšio davėjo naudai, įskaitant ir neteisėtus.

Dažniausia už kyšį atliekami šie veiksmai (neveikimas):

- pagalbos suteikimas kuriant komercines struktūras prie valstybės ir savivaldybių įmonių;
- valstybės ir savivaldybių nuosavybės perdavimas verslo struktūroms sumažintomis kainomis;
- kyšio davėjo interesus tenkinančių sutarčių sudarymas;
- nuolaidžiavimas teisės pažeidėjų atžvilgiu, pagalba jiems bei atitinkamų priemonių nesiėmimas ir kt.;
- kyšio gali būti reikalaujama užmaskuota forma, pareigūnas atvirai nereikalauja materialinės naudos, tačiau sudaro tokias sąlygas, kad teisėtiems žmonių interesams iškyla reali grėsmė.

Kyšininkavimo įvykdymo laikas ir vieta. Nusikalstamos veikos įvykdymo vieta ir laikas – būtini nusikalstamos veikos sistemos elementai, todėl jie būtinai turi atsispindėti jo kriminalistinėje charakteristikoje. Kategorijos „vieta“ ir „laikas“ turi didelę reikšmę nurodytai sistemai,

nustatydamos jos erdvės ir laiko charakteristikas. Kadangi kyšininkavime dalyvauja iškart keli subjektai, yra svarbus kiekvieno iš jų veiklos santykis erdvėje ir laike. Vieta ir laikas susieja tarpusavyje ir lemia likusius kyšininkavimo sistemos elementus. Tai reiškia, kad žinant apie kyšio priėmimo ir perdavimo bei tarnybinių veiksmų atlikimo ar neatlikimo, siekiant patenkinti tam tikro asmens ar organizacijos interesus, vietą ir laiką, galima išskelti versijas apie nusikalstamos veikos subjektus, kyšio objektą, kyšininkavimo būdą ir pan.

Visi nusikalstamos veikos įvykdymo vietos aplinkos elementai turi ne tik erdvės, bet ir laiko charakteristikas.

Kyšio perdavimo ir priėmimo bei tarnautojo tarnybinio veiksmo (neveikimo) atlikimo laiko palyginimas leidžia įvardyti tokias kyšių rūšis kaip:

kyšis papirkimas – kyšis perduodamas iki tarnybinio veiksmo (neveikimo) atlikimo, iš anksto nustatant, lemiant tarnautojo elgesį. Būtent papirkimas leidžia kyšio davėjui įgyvendinti savo neteisėtus tikslus. Atkreiptinas dėmesys į tą aplinkybę, kad sistemingas „papildomų pajamų“ gavimas iš piliečių ir organizacijų padaro tarnautoją visiškai priklausomą nuo kitų asmenų;

kyšis padėka – perduodamas, kai tarnautojas atlieka tarnybinių veiksmą. Tokiam kyšiui gali nebūti iš anksto sudarytos sąlygos, šiuo atveju beveik išvengiama kokių nors tarnautojo tarnybinių pažeidimų. Šią aplinkybę, žinoma, turi įvertinti ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir ji turi būti nurodyta kaltinamojoje išvadoje, taip pat teismo bylos nagrinėjimo metu ir nustatant bausmę už veiką.

Tyrimo metu nustatoma visų veiksmų (neveikimo), sudarančių kiekvieno iš subjektų nusikalstamos veikos įvykdymo būdą, atlikimo vieta ir laikas. Jei byloje yra gauta duomenų, patvirtinančių šias aplinkybes, rizika, kad teismo posėdžio metu bus pakeisti liudytojų ir kaltinamojo parodymai, bus kiek įmanoma sumažinta.

Vietos ir laiko įrodinėjimas vykdomas visomis procesinėmis priemonėmis, naudojamomis tyrime, vienu metu su kitų aplinkybių nustatymu. Prie tokių priemonių pirmiausia reikia priskirti liudytojų ir įtariamųjų, kaltinamųjų apklausas, akistatas, įvairių dokumentų, susijusių su tarnautojų ir kyšio davėjo, taip pat jų bendrininkų elgesiu, analizę. Pažymėtina,

kad tai, jog nėra tiesioginių kyšio perdavimo vietos ir laiko įrodymų, leidžia suinteresuotiems asmenims teikti alibi, tvirtinant, pvz., kad jie tuo metu buvo kitame mieste, patalpoje ir panašiai.

Siekiant paneigti alibi, tyrimo metu paimami visi būtini dokumentai. Tai gali būti transporto, važiavimo, komandiruotės dokumentai, turistiniai kelialapiai, pasitarimų, posėdžių rengimo kyšio perdavimo momentu protokolai, vaizdo ir fotomedžiaga.

Kartais siekiant patikrinti, ar įmanoma patekti į tam tikrą vietą tam tikru metu, tikslinga atlikti eksperimentą. Be to, asmuo turi būti iš anksto išsamiai apklaustas, iš kurios vietos ir kuriuo laiku jis pradėjo judėjimą, koku maršrutu judėjo, koku transportu naudojosi, ar buvo sustojęs pakeičiui, kokios buvo oro sąlygos, kokios būklės buvo transporto priemonė ir t. t. Apklausiamajam siūloma grafiškai pavaizduoti arba parodyti žemėlapyje savo judėjimo maršrutą, o tai yra labai svarbu didelių miestų sąlygomis, kur transporto srautas keičiasi per dieną ir kelionės trukmė priklauso nuo paros laiko. Esant būtinybei galima pareikalauti pažymų, patvirtinančių arba paneigiančių apklausiamojo parodymus. Pavyzdžiui, kelių policijos pažyma dėl šviesoforų darbo ir kelio ruožų uždarymo nurodytu laiku; meteorologinės tarnybos pažyma; kelių, avarinės tarnybos, aplinkotvarkos tarnybos pažymos apie atliekamus darbus; transporto įmonių pažyma apie miesto transporto judėjimo grafiką tam tikruose maršrutuose ir kt.

Esant poreikiui gali būti atlikta kompleksinė kompiuterinė techninė autorystės ekspertizė. Kompiuteris automatiškai fiksuoja duomenis apie darbą su failais ir programomis, todėl atidarius „Pastarųjų atidarytų failų žurnalą“ yra lengva nustatyti paskutinių atidarytų failų pavadinimus, o pasinaudojus „Pateikimo“ funkcija – jo paskutinio atidarymo datą ir laiką. Pasinaudojus funkcija „Paslaugos“, o paskui „Savybės“ galima nustatyti išsamesnes failo charakteristikas, būtent: kada failas buvo sukurtas, jo pakeitimo ir paskutinio atidarymo datą. „Statistikos“ skyriuje yra duomenys apie sukūrimo, pakeitimo, atidarymo, spausdinimo datą ir laiką, redagavimų skaičių, taisymo laiką, bendrą apimtį ir kt. Gautų duomenų analizės rezultatas, palyginti kartu su kitais duomenimis, gali tapti neginčijamu įtariamojo asmens darbo kompiuteriu tam tikru laiku faktu.

Visų vietos ir laiko įrodinėjimo priemonių išvardyti neįmanoma, nes jie priklauso nuo tiriamos nusikalstamos veikos aplinkybių.

Kyšio objektas – tai bet kokia neteisėta turtinė nauda, tiek materialaus, tiek nematerialaus pobūdžio. Dažniausiai – tai bet kokios materialios vertybės ir materialaus pobūdžio paslaugos, perduotos (suteiktos) tarnautojui už tarnybinių veiksmų (neveikimo) atlikimą siekiant patenkinti duodančiojo interesus.

Kyšio objektu kartu su pinigais, vertybiniais popieriais ir kitu turtu gali būti turтино pobūdžio paslaugos, suteikiamos nemokamai (turistinių kelialapių suteikimas, buto remontas, sodybos statybos ir kt.), bei turtinė nauda. Turtinė nauda laikomas perduodamo turto, privatizuojamų objektų vertės sumažinimas, nuomos mokesčių, palūkanų už naudojimąsi banko paskolomis sumažinimas.

Pabrėžtina, kad kyšininkavimo tikslas – siekimas naudoti sau ar kitiems asmenims, todėl turtinė nauda, pinigai, kitos materialios vertybės gali būti pateiktos, o materialios paslaugos suteiktos ne tik pačiam tarnautojui, bet ir jo giminaičiams ar artimiesiems. Šiuo atveju būtina baudžiamosios atsakomybės sąlyga yra tarnautojo žinojimas ir suvokimas apie tokius veiksmus ir sutikimas su jais. Tiriant baudžiamąją bylą turi būti gauti duomenys, kad tarnautojas žinojo apie tai, neprieštaravo tam ir naudojo savo tarnybinius įgaliojimus kyšio gavėjo interesams patenkinti.

Jei kyšio objektas buvo prekinės materialios vertybės, tyrimas turi nustatyti: jų pavadinimus, kiekį, kokybinius požymius, formą, dydį, spalvą, apimtį, svorį, individualius požymius, numerius, defektus, duomenis apie įgijimo vietą ir laiką, duomenis apie lėšų, skirtų joms įgyti, šaltinį, medžiagą, iš kurios jos yra pagamintos, esamus išpaudus, žymėjimą, įpakavimo charakteristikas ir kitus individualius požymius, turinčius kriminalistinę reikšmę.

Atliekant darbus kyšio gavėjo naudai ir teikiant jam paslaugas (galbūt su įvairių sutarčių įforminimu: užsakymo, rangos, pervežimo, buto remonto, gyvenamosios vietos nuomos ir kt.) nustatomos šios aplinkybės: koks yra paslaugos ar darbo objektas, kaip tai dokumentaliai įforminta, kas yra vykdytojas, vykdymo laikas ir vieta, už kokias lėšas atlikti darbai, suteiktos paslaugos, kitos aplinkybės, susijusios su atlikimu. Prie paslaugų priskiriama: turistinių kelialapių ir kelialapių į sanatorijas bei poilsio namus suteikimas, kelionių į užsienį organizavimas dalykinių vizitų pavidalu, dalyvavimas

simpoziumuose apmokant ne tik kelionę, bet ir išmokant pinigų valiuta ir kt. Taip pat kyšio objektu gali būti vertybiniai popieriai, nekilnojamasis turtas, įgytas perduoti kyšio gavėjui ir jo šeimai, ypač užsienyje, ir kt.

Kyšio objekto vertė (dydis) nustatomas pagal asmenų, susijusių su jo įgijimu ar vertinimu, parodymus arba remiantis būdingomis šiai vietai ir galiojusiomis nusikaltimo įvykdymo metu kainomis, įkainiais arba tarifais už paslaugas. Jei nėra tokios galimybės, kyšio objekto piniginis įvertinimas yra atliekamas ekspertiniu būdu, tam yra paskiriamos skirtingos ekspertizės: teismo prekinė, teismo statybinė, jei kyšio objektas buvo gyvenamosios vietos statybos ar remonto paslaugos, ir kitos atsižvelgiant į kyšio objektą. Nustatyti kyšio dydį vertės išraiška yra būtina ir tuo atveju, jei kyšis buvo suteiktas paslaugų pavidalu. Tokiose situacijose tyrimas įvertina paslaugas remdamasis pridėtomis prie bylos paslaugų vertės arba tos organizacijos, kuri teikė paslaugas, įkainių ir tarifų pažymomis.

Jei kyšio objektas buvo perduotas anksčiau, iki gaunant pranešimą apie nusikalstamą veiką, arba kyšio gavėjas jį paslėpė, jo paieška vykdoma atliekant kratą, ir kyšio objekto suradimas yra fiksuojamas kratos protokole. Tais atvejais, kai tiksliai yra žinoma objekto buvimo vieta, jis gali būti paimtas poėmio metu. Prieš atliekant kyšio objekto paiešką turi būti atlikta išsami kyšio davėjo arba kito asmens, kuriam yra žinoma apie objektą, apklausa. Apklausos metu nustatomas jo pavadinimas, kokybė, individualios savybės, vertė ir kitos charakteristikos, pagal kurias jis gali būti nustatytas paieškos metu. Daugeliu atvejų iki tyrimo veiksmų, nukreiptų į kyšio objekto paiešką ir paėmimą, atlikimo yra būtina gauti kriminalinės žvalgybos duomenis apie kyšio objekto ar jo pėdsakų buvimo vietą, ypač jei jis buvo perduotas daug anksčiau iki ikiteisminio tyrimo pradėjimo. Taip pat svarbu išsiaiškinti, kaip galėjo pasikeisti kyšio objektas per tą laiką, kol jis buvo pas kyšio gavėją, arba kaip buvo jo panaudotas.

Iškart po kyšio objekto paėmimo atliekama jo apžiūra ir individualių savybių fiksavimas. Esant poreikiui, kyšio objektas gali būti pateiktas atpažinti kyšio davėjui, kyšio gavėjui, kitiems asmenims, mačiusiems jį pas kyšio davėją ar kyšio gavėją arba kitomis aplinkybėmis. Daugeliu atveju yra atliekamos įvairios objekto ir jo įpakavimo teisminės ekspertizės: trašologinė, daktiloskopinė, biologinė, prekinė, rašysenos, statybinė ir kitos atsižvelgiant į tyrimo objekto pobūdį ir bylos aplinkybes.

Kyšininkavimui, kaip nusikalstamam elgesiui, be išorinės, fizinės veiklos, išreiškiamos tam tikros fizinių veiksmų (neveikimo) sistemos vykdymu, yra charakteringa ir psichinė veikla. Pastaroji – tai subjektų mąstymo veikla, inicijuota tam tikro skatinamojo motyvo ir skirta siekiant sukurti būsimo nusikalstamo elgesio modelį neteisėtam rezultatui pasiekti.

Su nusikalstamos veikos subjektų tyčios nustatymu paprastai yra susijusi tikslo ir motyvo įrodymo problema. Motyvas ir tikslas šioje nusi kaltimo rūšyje turi ypatingą kriminalistinę reikšmę ir žinios apie juos gali būti veiksmingai panaudotos iškeliant versijas.

Motyvas yra nagrinėjamas kaip suvokiama paskata, lemianti veiksmą kokiai nors žmogaus reikmei patenkinti. Tai savotiškas žmogaus veiklos variklis, įskaitant ir neteisėtą. Motyvas yra valios veiksmo pagrindas ir pateisinimas, t. y. paaiškina, kodėl subjektas veikė būtent tokiu būdu ir siekė būtent šio tikslo. Motyvą galima pavadinti skatinamąja priežastimi, nusikalstamo veiksmo dingstimi.

Tikslas yra siekimo objektas, rezultato, kuriam pasiekti yra skirti veiksmai, nujautimas žmogaus sąmonėje. Tikslas yra tai, ko reikia arba ką pageidaujama įgyvendinti. Motyvas atsako į klausimą, kas stumia žmogų į priekį, o tikslas – į ką nukreiptas šis veiksmas.

Korupcinė veika visada yra nusikalstama veika iš savanaudiškų pasakatų. Tai reiškia, kad koku būdu tarnautojas besielgtų siekdamas patenkinti tam tikro piliečio, grupės ar juridinio asmens interesus, jis būtinai priima sprendimus, atlieka tarnybinius veiksmus arba elgiasi taip, kaip yra naudinga jį sukorumpavusiems subjektams, vadovaudamasis nuosava nauda, neatsižvelgiant į tai, ar ji bus gauta dabar, ar artimiausioje arba tolimoje ateityje. Kyšio gavimas visada numato naudos gavimą sau arba savo artimiesiems. Todėl kyšio gavėjo motyvai visada yra savanaudiški, o jo tikslas yra neteisėtas praturtėjimas.

Praktikoje kyšio davėjų tikslai ir motyvai būna daug sudėtingesni ir įvairesni, nes subjektai bando patenkinti įvairius poreikius, naudodamiesi tarnautojų paslaugomis. Jų tikslų įgyvendinimas yra galimas tik tarnautojui priėmus atitinkamą sprendimą. Kyšio davėjo tikslus pirmiausia galima išskirstyti į teisėtus ir neteisėtus. Ši klasifikacija turi kriminalistinę reikšmę, nes kyšio davėjui įgyvendinus už kyšį teisėtus tikslus gali praktiškai

nelikti nusikalstamos veikos pėdsakų, mat kyšio gavėjas šiuo atveju už kyšį atlieka savo tarnybinius veiksmus nepažeisdamas pareiginių instrukcijų ir nuo jų nenukrypdamas, kas galėtų būti užfiksuota tiriant jo veiklą. Tenkindamas neteisėtus kyšio davėjo interesus, kyšio gavėjas yra priverstas pažeisti tarnybines pareigas, nukrypti nuo nustatytos sprendimo priėmimo procedūros, o tai būtina palieka materialius ir intelektualius pėdsakus.

Subjektų veiklos nustatytų tikslų ir motyvų analizė ir jų teisingas įvertinimas padeda nustatyti duomenis apie kitus kriminalistinės charakteristikos elementus (kyšio objektą, jo šaltinį, nusikalstamos veikos įvykdymo būdą, subjektus, vietą, laiką).

20.2. Nustatytinos aplinkybės ir tipinės tyrimo situacijos

Pagrindas pradėti ikiteisminį tyrimą, paprastai yra piliečių pareiškimas apie nusikalstamą veiką, valstybinių institucijų atliekamų funkcijų pagrindu gauta informacija (pvz., Valstybės kontrolės atliekamų auditų metu nustatytos aplinkybės), kriminalinės žvalgybos metu gauta informacija, informacija, pavišinta žiniasklaidoje ir pan.

Kyšininkavimo byloje būtina nustatyti:

1. Nusikalstamą veiką: ar buvo kyšio davimo faktas, konkrečių subjektų veiksmų (arba neveikimo), skirtų nusikalstamam rezultatui pasiekti, kokių tikslu duotas kyšis, atlikimo vieta ir laikas; nusikalstamos veikos būdas, veiksmų, kuriuos atlieka kiekvienas iš subjektų, sistema; buvo naudojamas tiesioginis ar paslėptas kyšio perdavimas, prisidengiant kokių teisėtu veiksmu buvo perduotas kyšis.

2. Kyšininkavimo subjektus: būtina nustatyti, ar asmuo, paėmęs kyšį, yra valstybės tarnautojas arba pareigūnas, kokias jis turi funkcijas, įgaliojimus, kokia yra jo kompetencija ir pan. Nustatant šias aplinkybes dažniausiai aiškinamas įsakymas apie asmens priėmimą į tarnybą, pareigybių aprašymas, išreikalaujamos pažymos apie gaunamas pajamas darbovietėje, taip pat atliekami kiti veiksmai, kuriais siekiama įrodyti, kad asmuo nusikalstamos veikos darymo metu buvo valstybės tarnautojas ar pareigūnas.

3. Už gautą ar pažadėtą kyšį pareigūno atlikti ar neatlikti teisėti ar neteisėti tarnybiniai veiksmai – tai tokios aplinkybės, kurias nustatant

išsiaiškinama, ar kyšį priėmęs muitinės pareigūnas atliko, ar neatliko duodančio kyšį asmens interesais kokius nors veiksmus, kuriuos pareigūnas turėjo ar galėjo atlikti dėl savo tarnybinės padėties. Nustatant šias aplinkybes, būtina išsiaiškinti, kokius veiksmus pareigūnas atliko ar kokių neatliko kyšį duodančio asmens interesais; ar pareigūnas buvo kompetentingas atlikti tokius veiksmus; ar jis, atlikdamas šiuos veiksmus arba jų neatlikdamas, pažeidė galiojančius teisės aktus; kokios valstybės tarnybos institucijoje egzistuojančios sąlygos leido pareigūnui atlikti neteisėtus veiksmus kyšio davėjo naudai; kokie kiti pareigūnai ar tarnautojai dalyvavo atliekant neteisėtus veiksmus ir koks šių asmenų vaidmuo tariamajame įvykyje. Šios aplinkybės dažniausiai yra išsiaiškinamos atliekant dokumentų apžiūrą ir kratą, taip pat įtariamojo pareigūno apklausą bei liudytojų apklausą.

4. Kokia yra konkreti kiekvieno kyšininkavimo subjekto kaltė.

5. Kokie buvo kyšininkavimo subjektų interesai, kokie yra jų tikslai ir motyvai, už ką buvo perduotas kyšis.

6. Kas buvo kyšio objektas, kokia jo vertė, dydis ar jis didelis, t. y. ar viršija 250 MGL.

7. Ar kyšininkavimas buvo vykdomas ne vieną kartą.

8. Kokie veiksmai buvo atlikti siekiant patenkinti kyšio davėjo interesus, nuo kokių veiksmų susilaikė kyšio gavimo subjektas, ar jie priskiriami tarnybiniams asmens įgaliojimams, ar buvo suteikiamas tarnybinis užtariamas ir nuolaidžiavimas, ar veiksmai (neveikimas) buvo neteisėti.

9. Ar buvo reikalaujama duoti kyšį.

10. Ar yra asmenų atsakomybę lengvinančių / sunkinančių aplinkybių, numatytų LR BK 59, 60 str.

11. Ar yra aplinkybių, atmetančių veiksmo nusikalstamumą ir baudžiamumą. Ar buvo savanoriškas kyšio davėjo pareiškimas dėl įvykdytos ar ruošiamos nusikalstamos veikos.

12. Kokios yra priežastys ir sąlygos, sudariusios palankią aplinką kyšininkavimui. Kaip yra charakterizuojama nusikalstamos veikos aplinka.

13. Koks yra kyšininkavimo sukeltos žalos pobūdis ir dydis.

14. Kaip yra charakterizuojami įtariamieji ar kaltinamieji.

Įrodinėtinos aplinkybės yra šios:

1. aplinkybės, rodančios galimą korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos buvimą;
2. aplinkybės, susijusios su nusikalstamos veikos subjektu, t. y. jo priklausymas valstybės tarnautojų kategorijai;
3. aplinkybės, susijusios su kaltininko kaltės ypatumais, t. y. tiesioginės tyčios buvimas ir savanaudiškų ar asmeninių tikslų buvimas, taip pat kitos aplinkybės, turinčios įtakos kaltininko kaltės formai nustatyti, kaip antai motyvacija ir pan.;
4. aplinkybės, susijusios su nusikalstamos veikos padarymo būdu, taip pat nusikalstamos veikos charakteristika;
5. kitos aplinkybės, turinčios įtakos versijų išskėlimui bei jų patvirtinimui bei kryptingam nusikalstamos veikos tyrimui, kaip antai: charakteristikos iš darbo bei gyvenamosios vietos, turtinė padėtis, šeiminė padėtis, be to, bendrininkavimo darant nusikalstamą veiką ypatumai, aplinkybės, susijusios su pareigūno darbo vieta, teisine padėtimi, kompetencija, taip pat veikla, kurią vykdant buvo nusikalstama; taip pat su padėtimi, kuriai esant buvo įvykdyta nusikalstama veika, dokumentais, kuriuose yra informacijos apie nusikalstamą veiką, asmenimis, mačiusiais ar galėjusiais matyti nusikalstamą veiką, ir pan.

Pradėjęs ikiteisminį tyrimą dėl kyšininkavimo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi sudaryti pirminių ir tolesnių tyrimo veiksmų planą. Prieš sudarant procesinių veiksmų atlikimo planą visada iškeliamos versijos.

Paprastai ***pagrindinės versijos*** kyšininkavimo byloje pradiniam tyrimo etape yra:

1. Buvo duotas kyšis arba tarnautojas prievartauja ar reikalauja duoti kyši.
2. Kyšininkavimo nebuvo, pareiškėjas siekia sukompromituoti asmenį, apšmeiždamas jį padarius nusikalstamą veiką, ypač kerštaudamas už jo teisėtą veiklą (būdinga pareiškimams teisėsaugos institucijų pareigūnų atžvilgiu).
3. Vertybės buvo perduotos tarnautojui teisėtai, yra pareiškėjo klaida dėl perdavimo akto esmės ir tarnautojo santykių su manomu kyšio davėju.

4. Buvo įvykdyta kita nusikalstama veika (sukčiavimas, piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi ir kt.)⁴⁴⁶.

Visos versijos tikrinamos vienu metu, todėl jau pradiniam tyrimo etape būtina sudaryti kuo išsamesnį tyrimo planą, kurio pagrindiniu tikslu turi tapti versijų patikrinimas atliekant procesinius tyrimo veiksmus.

Tyrimo situacija yra laikoma objektyvi kriminalistinė kategorija, atspindinti padėtį tam tikru tyrimo momentu, charakterizuojama kriminalistikai reikšmingos informacijos kiekiu ir jos pakankamumo lygiu ikiteisminio tyrimo tyrėjo ar prokuroro sprendimams priimti. Todėl pradiniam tyrimo etape organizavimas – tai daugiausia darbas su informacija, o konkrečiau – jos suvokimas, analizė, įvertinimas, sisteminimas, sintezė.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas nepertraukiamai prognozuoja tyrimą bendrai, įtariamojo, kaltinamojo, pareiškėjo, liudytojų, kitų tyrimo dalyvių elgesį, taip pat galimą nesąžiningą pasipriešinimą iš gynybos pusės.

Kaip rodo tyrimo praktikos analizė, pradiniam kyšininkavimo tyrimo etape dažniausiai susiklosto šios tipinės tyrimo situacijos:

1. Kyšis perduotas, apie tai yra kyšio davėjo ar kito asmens, dalyvavusio vykdant nusikalstamą veiką, pareiškimas.
2. Kyšis buvo pažadėtas, yra prievartaujama jį duoti, tačiau faktiškai dar neperduotas.
3. Informacija apie kyšininkavimo įvykdymą buvo gauta iš trečiųjų asmenų, neturinčių patikimų duomenų (iš daugiau ar mažiau informuotų kyšio gavėjo giminaičių, pažįstamų, bendradarbių, iš žiniasklaidos pranešimų ir kt.)⁴⁴⁷.

Pirmojoje situacijoje ikiteisminio tyrimo pareigūnas planuoja atlikti:

- kyšio davėjo kaip liudytojo apklausą;
- kyšio gavėjo darbo, gyvenamosios, kitų buvimo vietų kratą, siekiant rasti kyšio objektą ir turinčius reikšmę tyrimui dokumentus;
- dokumentų poėmį ir apžiūrą;

⁴⁴⁶ *Криминалистика*. Под ред. А. Волынского. Москва: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999, с. 430.

⁴⁴⁷ *Ibid.*

- kyšio gavėjo sulaikymą;
- kyšio gavėjo apklausą;
- bendrininkų kratą;
- akistatą;
- įvykio vietos apžiūrą.

Antrojeje situacijoje, jei kyšis yra pažadėtas, yra prievartaujama arba reikalaujama jį duoti, tačiau faktiškai kyšio objektas dar nebuvo perduotas, yra reali galimybė patikrinti gauto pranešimo teisingumą. Tai palankiausia tyrimui situacija. Tokiu atveju pirmiausia yra atliekamas gautos informacijos patikrinimas. Tuomet, įsitikinus gautų duomenų teisingumu, pareigūnas formuoja prognozinį nusikalstamos veiklos modelį. Naudojamas mintyse kuriamus modelius, atlieka naujų duomenų paiešką, fiksavimą ir patvirtinimą. Šių duomenų pagrindu yra vykdoma diagnostinė veikla, kuri yra įvairių objektų, reiškinių ir procesų, susijusių su vykdoma ar ruošiamą nusikalstama veika, esmės, savybių, būklių atpažinimas ir paaiškinimas.

Tikrinant medžiagą atliekami šie veiksmai:

- nustatoma manomo kyšio gavėjo asmenybė ir jo tarnybinė padėtis, tarnybinių įgaliojimų mastas, veiksmų, siekiant patenkinti kyšio davėjo interesus, atlikimo galimybė, aplinka tarnautojo tarnybos vietoje;
- nustatomi tarnautojo ryšiai ir santykiai su pareiškėju, siekiant išvengti galimo šmeižto;
- ikiteisminio tyrimo įstaigai pavedama atlikti kriminalinės žvalgybos veiksmus

Jei kyšio perdavimo faktas buvo patvirtintas kriminalinės žvalgybos būdu, pradedamas ikiteisminis tyrimas ir atliekami pirminiai tyrimo veiksmai.

Tokiu atveju atliekama:

- pareiškėjo apklausa;
- asmenų sulaikymas nusikaltimo vietoje;
- asmens krata;
- įvykio vietos apžiūra;
- kyšininkavimo subjektų apklausa;

- krata kyšininkavimo subjektų darbo, gyvenamojoje, buvimo vietoje;
- turto aprašas, turto arešto uždėjimas (pateikus kaltinimą);
- kyšio objekto apžiūra;
- tarnybinių dokumentų poėmis ir apžiūra;
- akistatos⁴⁴⁸.

Trečiojoje situacijoje, gavęs informaciją apie kyšininkavimą iš trečiųjų asmenų, ikiteisminio tyrimo pareigūnas pirmiausia organizuoja informacijos šaltinio patikrinimą, pradžioje gavęs išsamų pareiškimo esmės paaikškinimą. Yra nustatoma pareiškėjo asmenybė, jį charakterizuojantys duomenys, ar jis yra įregistruotas kokioje nors įskaitoje, kokie yra jo santykiai su kyšininkavimo dalyviais ir kiti duomenys, būtini sprendimui apie medžiagos patikrinimą priimti.

Tuomet būtina:

- susipažinti su institucijos ar valstybės įstaigos veikla, kurioje dirba numanomas kyšio gavėjas, siekiant nustatyti padėtį ir atskleisti kriminalistinius kyšininkavimo požymius;
- nustatyti tarnautojo ir numanomų kyšio davėjų ryšius;
- nurodyti ikiteisminio tyrimo įstaigai patikrinti informaciją operatyviu būdu;
- atlikti pareiškėjo ar kito asmens, kuris yra informacijos šaltinis, apklausą;
- atlikti dokumentų poėmį ir tyrimą;
- atlikti kratas kyšininkų darbo ir gyvenamojoje vietoje;
- organizuoti stebėjimus ir sulaikymus nusikaltimo vietoje;
- atlikti kyšininkavimo subjektų apklausą;
- akistatos⁴⁴⁹.

Tai tipinės tyrimo organizavimo skirtingose situacijose schemas. Kokie būtent tyrimo ir kiti veiksmai bus atliekami bei koku eiliškumu, priklauso nuo turimos informacijos apimties ir jos teisingumo.

---

⁴⁴⁸ Дулов, А. В. *Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами*. Минск, 1985, с. 178.

⁴⁴⁹ *A Course of Criminalistics*, edited by O. Korshunova, A. Stepanov. Saint Petersburg, 2004, p. 500-510.

20.3. Pagrindinių tyrimo veiksmų atlikimo taktika

Labai svarbūs veiksmai tiriant kyšininkavimo nusikalstamas veikas – tai įvairių tiriamojoje nusikalstamoje veikoje dalyvavusių asmenų apklausa. Kalbant apie kriminalistinį pasirengimą apklausai pabrėžtina tai, kad čia aktualus susipažinimas su tyrimo medžiaga, esminių klausimų formulavimas, apklausos plano sudarymas, tos bylos medžiagos dalies, kuri tiesiogiai susijusi su apklausa, išstudijavimas. Ruošiantis apklausai būtina: nustatyti dalyką, ištirti apklausiamąjį asmenybę, sudaryti apklausos planą, pasirinkti apklausiamųjų kvietimo būdą ir parengti technines priemones (jeigu apklausos metu planuojama filmuoti ar daryti garso įrašus). Specialusis pasirengimas pasižymi tuo, kad būtina susipažinti su informacine literatūra, jei reikia, pasitarti su specialistais, konsultuotis mokslinėse institucijose tais klausimais, kur reikia specialių, mokslo, technikos, meno arba verslo žinių. Psichologinis pasirengimas taip pat turi įtakos atliekant kyšį duodančiojo, imančiojo bei liudytojų apklausą, nes nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno tono, elgsenos formos ir būdo bei duodamų klausimų eiliškumo pasirinkimo, mokslinių principų ir rekomendacijų laikymosi, taip pat tinkamo savo įgaliojimų naudojimo priklauso ne tik apklausos atlikimo, bet ir tolesnio ikiteisminio tyrimo organizavimo veiksmingumas.

Pareiškėjo apklausos apie kyšininkavimą taktika. Galima paminėti kelias pareiškėjų grupes.

- asmenys, dalyvavę nusikalstamoje veikoje;
- asmenys, iš kurių tarnautojas reikalauja ar prievartauja duoti kyšį už tarnybinio veiksmo, kuris lems jų interesų patenkinimą, atlikimą;
- asmenys, nedalyvavę nusikalstamoje veikoje, tačiau turinys informacijos apie kyšininkavimo būdą ir nusikaltimo subjektus ir kt.

Pareiškėjo apklausa yra neatidėliotinas tyrimo veiksmas, nes neturint kitos informacijos apie nusikalstamą veiką, nuo pareiškėjo pateiktų duomenų priklauso visų tolesnių veiksmų organizavimas.

Pareiškėjas yra apklausiamas kaip liudytojas, net jei jis pats buvo kyšio davėjas ir savanoriškai praneša apie tai įgaliotai teisėsaugos institucijai. Apklausoje pareiškėjui pageidaujant dalyvauja advokatas, tačiau neužduoda apklausiamajam klausimų. Liudytojui yra išaiškinamos teisės, numatytos Lietuvos Respublikos BPK 81 str. ir 82 str., ir Lietuvos Respub-

likos Konstitucijos 31 str., atleidžiančios nuo prievolės liudyti prieš save, savo sutuoktinį ir artimus giminaičius, esmė. Tuomet jis perspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės už žinomai melagingą įskundimą, žinomai melagingus parodymus ir atsisakymą duoti parodymus remiantis Lietuvos Respublikos BK 235–236 str.

Aiškinantis duomenis apie apklausiamąjį asmenybę, reikia atkreipti dėmesį į jo išsilavinimą, darbo vietą, darbo patirtį, gyvenimo sąlygas, šeiminių padėtį, ankstesnius teistumus ir kitas jį charakterizuojančias aplinkybes. Paskui asmeniui suteikiama galimybė laisva forma patvirtinti savo pareiškimą ir pateikti paaiškinimus. Draudžiama uždavinėti nukreipiamuosius klausimus. Dažnai liudytojas laisvame pasakojime praleidžia momentus, kurie jam atrodo nereikšmingi ar neetiški. Todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi išsiaiškinti, kokių motyvų yra vedamas liudytojas, prieš tai paaiškinus, kad kreipimasis į teisėsaugos institucijas neturės jokios įtakos jo, kaip baudžiamosios bylos dalyvio, tolesniam likimui.

Būtina užmegzti psichologinį kontaktą su pareiškėju, tai bus lengviau padaryti paaiškinus jam Lietuvos Respublikos BK 227 str. 5 d. prasmę apie atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės asmenų, savanoriškai pranešusių apie kyšininkavimą, arba kurių atžvilgiu buvo taikomas prievartavimas duoti kyši. Šiuo metu yra taktiškai tikslinga išsamiai išsiaiškinti, kokie yra pareiškėjo ir kyšio gavėjo, kitų kyšininkavimo dalyvių santykiai. Bendravimas su apklausiamuoju pamažu formuoja jo asmeninių savybių ir psichologinės būklės supratimą, tai leidžia taikyti atitinkamus taktinius metodus, kurie leidžia, atsižvelgiant į tai, kokio tikslo siekiama, sustiprinti psichologinį kontaktą ir padėti prisiminti įvykdytos ar stebimos veikos aplinkybes arba atskleisti melą ir įveikti nusistatymą atsisakyti duoti parodymus.

Apklausiant pareiškėją reikia išsiaiškinti:

- kokios yra kreipimosi į teisėsaugos instituciją priežastys ir aplinkybės (kada ir dėl ko atsirado sprendimas kreiptis, kodėl nebuvo padarytas pareiškimas iškart po įvykdymo ir kt.);
- kam būtent yra perduotas kyšis, ar šis asmuo, pareiškėjo manymu, yra tarnautojas;
- kas buvo kyšio perdavimo iniciatorius, kaip buvo susitarta dėl perdavimo ir konkretaus kyšio objekto;

- kas dar žino apie kyšininkavimo faktą;
- kokie tarpusavio santykiai egzistuoja su kyšio gavėju ir kitais nusi-kaltimo subjektais;
- kada, kur ir kokiomis aplinkybėmis buvo perduodamas kyšis, koks buvo jo perdavimo būdas (asmeniškai iš rankų į rankas, per tarpininkus ar paslėptu būdu, koku būtent);
- kas buvo kyšio objektas, kokie yra jo individualūs požymiai, įsigi-jimo šaltinis;
- už kokio kyšio davėjo intereso patenkinimą buvo perduotas kyšis;
- už kokius tarnautojo veiksmus (neveikimą) perduotas kyšis, ar šie veiksmai buvo atlikti ir kada būtent;
- kam yra žinoma apie įvykdytą kyšininkavimą;
- kiti klausimai.

Apklausiant asmenį, davusį kyšį, būtina nustatyti ir tai, ar pareigūnas reikalavo iš jo perduoti pinigus, brangenybes, o galbūt jis reikalavo nuolat kas tam tikrą laiką mokėti „duoklę“ už atliekamus ar neatliekamus tam tikrus teisėtus ar neteisėtus veiksmus. Tokiais atvejais, jei pareigūnas reikalavimą pateikė ne vieną kartą, svarbu išsiaiškinti, ar tie reikalavimai buvo susiję su tuo pačiu turtu, ar ne. Be to, būtina nustatyti ir tai, kokia forma buvo pateikti reikalavimai: ar susitikimo metu, ar kalbantis telefo-nu, o galbūt jie buvo pateikti raštu. Be abejo, jei raštelius, laiškus nukentė-jusysis išsaugojo, juos būtina paimti ir pridėti prie bylos⁴⁵⁰.

Apklausiant kyšį duodantį ir imantį asmenį svarbu išsiaiškinti kiau-simus, susijusius su nusikaltimo padarymo būdu. Pasitaiko atvejų, kai pa-reigūnas reikalauja pervesti pinigus į tam tikras sąskaitas banke. O nuken-tėjusieji, turintys įmones, dažnai sutikdami su nusikaltėlių reikalavimais, pinigus perveda ne iš savo santaupų, bet iš savo įmonės ir jos vardu. Todėl būtina nustatyti, ar toks pinigų pervedimas buvo, kokia dalykine operacija jis buvo pridengtas.

Liudytojų apklausa. Kyšininkavimo byloje teisės pažeidėjų kaltu-mas retai patvirtinamas tiesioginiais duomenimis, kas yra susiję su tiria-

⁴⁵⁰ Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной Прокуратуре Российской Федерации. Пособие для следователя. *Раследование преступлений повышенной общественной опасности.* Москва, 1999, с. 280–315.

mo nusikaltimo specifika. Paprastai kaltinimas grindžiamas netiesiogine informacija, kuri yra nepertraukiama faktų, nurodančių, kad konkretūs asmenys įvykdė nusikaltimą, grandinė. Baudžiamojo proceso kodekso 78 ir 182 straipsniuose nustatyta, kad asmuo liudytojo statusą įgyja nuo tada, kai ikiteisminio tyrimo subjektų pareigūnai ar teismas mano, jog tikslinga asmenį kviesti kaip liudytoją, ir oficialiai šaukia jį atvykti tokiu statusu. Atkreiptinas dėmesys, kad mokslininkų ne kartą yra keltas klausimas, jog dėl nusikaltimo specifikos asmeniui gali būti trukdoma duoti parodymus, taip pat pateikti informaciją ir nesant arba dar nesant šaukimo atvykti duoti parodymus, arba net atvykus pagal šaukimą⁴⁵¹. Dėl to labai didelę reikšmę turi tiek liudytojų parodymai, tiek ikiteisminio tyrimo pareigūno sugebėjimas rasti liudytojus, kurie gali patvirtinti faktus, įskaitant ir netiesioginius.

Įrodomoji informacija gali būti sėkmingai praplėsta surandant, nu-
statant ir apklausiant kaip liudytojus:

- asmenis, kurie, kyšio davėjo žodžiais ar kitų šaltinių duomenimis, yra informuoti apie kyšio sąlygas ir jo perdavimo aplinkybes;
- asmenis, kurie dalyvavo sulaikant įtariamąjį su įkalčiais, stebėjo kyšio gavėjo reakciją jį sulaikant, girdėjo jo pradinis paaiškinimus dėl kyšio objekto atsiradimo pas jį;
- asmenis, žinančius, kad kyšio davėjas turi kyšio objektą, jo įsigijimo ar lėšų jo įsigijimui šaltinius;
- asmenis, stebėjusius kyšio objekto atsiradimą pas kyšio gavėją, kurie gali patvirtinti kyšio objekto buvimo pas jį faktą tam tikru laiko periodu;
- asmenis, kurie gali patvirtinti kyšio davėjo tiesioginių kontaktų su kyšio gavėju ar kontakto per bendrininkus faktą;
- kyšio gavėjo bendradarbius, kurie gali pateikti informaciją apie jo asmenybę, elgesio su pavaldiniais, vadovybe ir klientais metodus, jo įstatymų ir moralės normų pažeidimus, leidžiamus nukrypimus tarnybinėje veikloje ir kitas aplinkybes, papildančias oficialias charakteristikas;
- asmenis, turinčius informacijos apie kyšio davėjo ir kyšio gavėjo tarpusavio santykius iki ir po kyšio perdavimo;

⁴⁵¹ Burda, R.; Kliunka, A. Korupcinių veikų tyrimo problemos Lietuvoje. *Kriminalistikos mokslas – praktikai*. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 2011, p. 91.

- asmenis, patvirtinančius kyšio gavėjo gyvenimo ne pagal kišenę faktus;
- kitus asmenis, kurie gali liudyti pagal bet kurią iš įrodytinių aplinkybių.

Svarbu paminėti, kad gali būti atliekama ir duodančio kyšį asmens bendradarbių apklausa. Ji atliekama visais atvejais, kai kyšio davimas yra susijęs su nukentėjusiojo darbu. Be to, ne mažiau svarbi gali būti ir imančiojo kyšį pareigūno bendradarbių apklausa, kuri padėtų nustatyti pareigūno statusą, jo kompetenciją bei kitus jo, kaip valstybės tarnautojo ar pareigūno, statuso požymius. Taigi svarbūs liudytojai tiriant kyšininkavimą yra valstybės tarnybos institucijos vadovai ir įtariamojo bendradarbiai, kurie žino jo tarnybines teises bei pareigas ir gali padėti nustatyti pareigūno ar tarnautojo veiksmų teisėtumo ar neteisėtumo pobūdį. Be to, minėti asmenys gali būti matę ir kyšio davėją, girdėję kyšininkų telefoninius pokalbius, taip pat gali turėti kitokių duomenų apie kyšininkavimo sandėrį bei kitus tam reikiamus veiksmus.

Kratos atlikimo taktika. *Krata* – vienas iš labiausiai paplitusių tyrimo veiksmų, atliekamų tiriant kyšininkavimą. Yra paskelbta gana daug kratos atlikimo mokslinių darbų ir praktinių rekomendacijų, todėl išvardysime tik kai kurias taktines kratos atlikimo ypatybes tiriant būtent kyšininkavimą, besiskiriančias savo specifika, kurią lemia kyšininkavimo subjektų asmenybės ypatybės ir ieškomų objektų pobūdis.

Kad krata vyktų sėkmingai, būtina kruopščiai jai pasirengti.

Kratai atlikti gyvenamojoje patalpoje tikslinga iš anksto gauti teisėjo nutartį. Pasirengimo kratai metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi išanalizuoti visus iki tol surinktus duomenis, taip pat duomenis, gautus operatyviniu būdu. Parengiamasis darbas priklauso nuo laiko, kurio tam tikslui turi ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Pradiniame tyrimo etape krata gali būti neatidėliotinas procesinis veiksmas, ir tuomet laiko pasirengti praktiškai nelieta. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas kompensuoja pasiruošimo stoką vietoje, orientuodamasis aplinkoje. Būtent todėl ganėtinais dažnai krata neduoda rezultato. Pavyzdžiui, aptinkamas kyšio objektas, tačiau nėra paimami dokumentai ir objektai, liudijantys apie kitus kyšininkavimo epizodus ar kitas nusikalstamas veikas.

Pasirengimo metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi aiškiai suprasti paieškos objektą, išsiaiškinti individualius ieškomo objekto požymius ir prognozuoti galimas jo laikymo vietas, maskavimo ir slėpimo būdus. Iš anksto turi būti nustatytas kratos laikas ir vieta. Reikia atsižvelgti į tai, kad kratos atlikimas organizacijoje darbo metu, kai nesama neatidėliotinių aplinkybių, yra šiurkštus įstatymo pažeidimas.

Neatidėliotinomis pripažįstamos šios aplinkybės;

- nusikalstama veika yra įvykdyta ką tik ir atliktas sulaikymas su įkalčiais;
- būtina užkirsti kelią tolesnei nusikalstamai veiklai;
- turima duomenų apie tai, kad asmuo, kurio žinioje yra objektai, turintys reikšmę baudžiamosios bylos tyrimui, imasi priemonių juos sunaikinti nuslėpti⁴⁵².

Siekiant nustatyti kratos atlikimo vietą, išsiaiškinama: kokia yra patalpa, kurioje turi būti atliekama krata, koks yra išplanavimas, prieigos prie pastato, ar yra atsarginių išėjimų, kokių jėgų prireiks paieškai. Pavyzdžiui, kyšininkavimo bylose apieškomi butai su daugeliu kambarių, namai su daugeliu patalpų, daugiaaukščiai garažai. Šiuo atveju reikia iš anksto nustatyti, kiek pareigūnų turi būti tyrimo grupėje ir kiek reikės kviestinių.

Taktiškai teisinga iš anksto nuspręsti, ar skirtingose patalpose, priklausančiose kyšininkavimo subjektui, kratos bus atliekamos iš eilės ar vienu metu, kokių eiliškumu apieškoti nusikalstamos grupės narių patalpas ir kitus organizacinius klausimus. Jei reikės atlikti kratą vienu metu keliose vietose, iš anksto turi būti paruoštas transportas ir ryšio priemonės visoms grupėms, organizuotas štabas, kuris gaus ir analizuos informaciją iš apieškomų objektų, koordinuos visų grupių veiklą ir priims sprendimus susiklosčius konfliktinėms ir nenumatytoms situacijoms, taip pat spręs organizacinius klausimus.

Į operatyvinės tyrimo grupės sudėtį tikslinga įtraukti tuos specialistus, kurių žinios gali būti naudingos kratos metu, remiantis apieškomojo asmenybės, ieškomų daiktų ir patalpos apstatymo specifika, pvz., specialistus prekių žinovus, buhalterius, programuotojus ir kompiuterinės tech-

---

⁴⁵² Сафонов, В. Н. *Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ*. Санкт-Петербург, 2000, с. 201–222.

nikos bei ryšių srities specialistus, menotyrininkus ir kt. Į grupės sudėtį turi būti įtraukti darbuotojai, kurie stebės apieškomų asmenų reakciją, neleis jiems palikti grupės akiračio, kad paslėptų, perslėptų ar sunaikintų daiktus ar dokumentus.

Paieškos objektai yra:

- kyšio objektai, jų įpakavimas ar jo fragmentai, juos lydintys dokumentai (pasai, techninės charakteristikos, instrukcijos ir kt.);
- draudžiami apyvartoje daiktai;
- dokumentai, susiję su subjekto tarnybine veikla;
- asmens pažymėjimai ir kiti subjektą charakterizuojantys dokumentai;
- susirašinėjimai, juodraščiai, bloknotai, užrašų knygelės, įskaitant elektrones;
- dokumentai, liudijantys apie gyvenimo būdą (pirkimo–pardavimo sutartys, teisės į nekilnojamąjį turtą, paveldėjimo teisės liudijimai, vertingos buitinės technikos pasai, techniniai automobilių pasai, valdymo teisės įgaliojimai, užsienio pasai ir kt.);
- kompiuterinės informacijos, turinčios reikšmės tyrimui, laikmenos (kompiuteriai ir jų periferiniai įrenginiai, kompaktiniai diskai, mobilieji telefonai, telefonai su elektronine atmintimi, elektroninės užrašų knygelės ir kiti elektroniniai tekstinės ar skaitmeninės informacijos nešėjai);
- nuotraukos, vaizdo ir garso įrašai, dokumentai, charakterizuojantys gyvenimo būdą, ryšius ir santykius su kitais asmenimis, fiksuojantys tam tikrų daiktų buvimą pas subjektą (technikos, papuošalų, baldų, meno dirbinių ir kt.), taip pat galintys būti naudingi kaip laisvi balso, portretinių bruožų ir dinaminių požymių pavyzdžiai;
- griežtos atskaitomybės blankai, pvz., automobilio techninio talono, šampų, oficialių firmų blankai;
- dokumentai, patvirtinantys kyšio dalyko gavimą iš nukentėjusiojo, pvz., perlaidų kvitų, bankinių atskaitų kvitai ir pan.;
- kiti reikšmingi bylai objektai.

Krata gali būti atliekama ne tik pas kyšininkavimo dalyvius, bet ir kitus asmenis, jeigu manoma, kad jie slepia kyšio dalykus bei kyšio priėmėjo nusikalstamu būdu įgytas vertybes. Siekiant išsiaiškinti, kokius veiksmus

už kyšį atliko ar neatliko atitinkamas pareigūnas, po kratos rekomenduotina atlikti atitinkamų rastų dokumentų apžiūrą. Pirmiausia turėtų būti apžiūrimi tokie dokumentai, iš kurių galima nustatyti pareigūno ar valstybės tarnautojo atliktų veiksmų neteisėtumą, ypač atkreipiant dėmesį į tuos dokumentus, kurie yra susiję su kaltininko veiklos sritimi ir yra įtartini savo turiniu bei forma. Be abejo, visus įtartinus dokumentus būtina paimti.

Tuo atveju, kai iš anksto žinomi atitinkami daiktai ar dokumentai, reikšmingi tyrimui, taip pat yra žinoma jų buvimo vieta, ikiteisminio tyrimo pareigūnas atlieka poėmį.

Tyrimo veiksmo protokolas surašomas arba pabaigus kratą, arba jos metu. Jame turi būti nurodyta, kokioje vietoje ir kokiomis aplinkybėmis rasti daiktai, dokumentai ir vertybės, ar jie atiduoti savo noru, ar gauti priverstinai, paimtų objektų kiekis, dydis, svoris, individualūs požymiai, vertė. Protokole būtina pažymimas dalyvaujančiųjų bandymas sunaikinti ar paslėpti paimtinius objektus, taip pat priemonės, kurių ėmėsi operatyvinė tyrimo grupė, kad neleistų tokio elgesio.

Kaip papildomą fiksavimo priemonę rekomenduojama naudoti kratos eigos ir rezultatų vaizdo įrašą. Vaizdo įrašo faktas daro psichologinį poveikį kratos dalyviams, sulaiko nuo atviro konflikto inicijavimo ir leidžia išvengti tolesnius skundus bei pareiškimus. Ypač svarbu užfiksuoti aplinką patalpoje kratos pradžios ir pabaigos momentu, siekiant išvengti nepagrįstų skundų dėl nepateisinamos netvarkos sukėlimo, interjero daiktų sunaikinimo ar sugadinimo.

Protokolo kopija su vaizdo įrašo ir kitų techninių priemonių panaudojimo žyma įteikiama asmeniui, kurio patalpoje buvo atlikta krata, arba pilnamečiui jo šeimos nariui. Jei krata buvo atliekama organizacijos patalpoje, protokolo kopija įteikiama pasirašytinai administracijos atstovui.

Darbas su dokumentais. Svarbią įrodomąją reikšmę kyšininkavimo byloje turi dokumentai. Kriminalistikoje tokiais pripažįstami bet kokie materialūs faktinių duomenų nešėjai su užfiksuota juose informacija, skirti perduoti ją erdvėje ir laike. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas jau pradiniam tyrimo etape nustato, kokių dokumentų jam reikės vienoms ar kitoms bylos aplinkybėms pagrįsti, kokiose įstaigose, kieno gyvenamosiose vietose ar kuriose kitose vietose yra dokumentai; nustato jų gavimo tak-

tiką; sprendžia, kokio tyrimo veiksmo metu yra tikslinga atlikti paėmimą: įvykio vietas, būsto apžiūros, kratos, poėmio ir pan.

Kyšininkavimo bylose paimami ir ištiriami dokumentai:

- charakterizuojantys organizaciją, valstybės įstaigą, tarnautojo vykdomą veiklą, padėtį;
- nustatantys tarnautojo kompetenciją;
- reglamentuojantys dokumentų ir sprendimų priėmimo tvarką;
- susiję su tarnautojo analogiškų veiksmų atlikimu ne už kyšį;
- susiję su tarnautojo veiksmų atlikimu, siekiant patenkinti kyšio davėjo interesus;
- liudijantys apie lėšų kyšiui paiešką ir apie šių veiksmų neteisėtumo maskavimą (apie paskolos gavimą, apie asmeninių daiktų pardavimą, jų įkeitimą lombarde); apie kyšio davėjo komercinės organizacijos lėšų panaudojimą; apie lėšų gavimą nusikalstamu būdu; apie kyšio objekto įgijimą; apie kyšio priėmimo ir perdavimo maskavimą;
- liudijantys apie kyšio davėjo suinteresuotumą tarnautojo veiksmo, už kurį buvo duotas kyšis, atlikimu;
- susiję su kyšio davėjo tarnautojo veiksmų, atliktų už kyšį, rezultatų panaudojimu;
- asmeniniai kyšininkų dokumentai, charakterizuojantys jų asmenybę, ryšius, laiko praleidimą, gyvenimo būdą, sveikatos būklę, pajamas ir kt.;
- kiti dokumentai, charakterizuojantys ar nustatantys aplinkybes, susijusias su tiriamu įvykiu.

Pagal dokumentus būtina nustatyti:

- ar buvo laikomasi jų gavimo tvarkos, kokie dokumentai priimti, kokie atmesti, kas yra už tai atsakingas;
- ar buvo laikomasi įforminimo taisyklių;
- kokios yra žymos, parašai, rezoliucijos, kas jas padarė;
- kada ir kas sudarė dokumentą elektroniniame nešėjuje, ar jis buvo keičiamas, kiek kartų ir kas jį redagavo, kada ir kas spausdino, kas turi prieigą prie kompiuterio ar kito elektroninės informacijos nešėjo;
- kam pavesta parengti klausimą, ar laiku ir kokybiškai atliktas pasirengimas;

- ar nebuvo pažeistas dokumentų tvarkymo eiliškumas, jei buvo pažeistas, tai kieno iniciatyva;
- ar nebuvo pažeista nagrinėjimo iš esmės tvarka;
- ar tarnybiniai veiksmai buvo atliekami sutrumpintais terminais;
- ar asmuo buvo kompetentingas atlikti tarnybinius veiksmus;
- ar įrašai dokumente atitinka *tarnautojo* veiksmus;
- klastojimo faktą.

Dokumentų turinio analizė padeda atsakyti į daugelį klausimų, svarbių aiškinantis nusikalstamos veikos aplinką, jos priežastis ir sąlygas.

Visi paimti dokumentai išsamiai apžiūrimi ir ištiriami, taip pat ir pasitelkiant specialistų pagalbą. Apžiūrint dokumentus atkreiptinas dėmesys į laiką, praėjusį nuo jo sudarymo iki sprendimo priėmimo. Jei būtina, atliekamos dokumentų ekspertizės: teisminė rašysenos, techninio dokumentų tyrimo, kompiuterinė techninė, autorystės ir kt. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvoje nedaromos dokumentų suklastojimo laiko ekspertizės. Pabaigoje suteikiamas nustatytų faktų įvertinimas ir priimamas sprendimas dėl medžiagos pridėjimo prie bylos kaip dokumentų ar daiktinių įrodymų.

Taktiniai įtariamojo apklausos ypatumai. Apklausa metu gauta informacija padeda nustatyti tyrimo eigos ir renkamų duomenų patikrinimo būdus. Antra, būtent apklausos metu išsiaiškinama nusikalstamos veikos subjekto pozicija, požiūris į veiką, taigi galima prognozuoti jo gynybines versijas. Trečia, apklausos procese ikiteisminio tyrimo pareigūnas atlieka psichologinę nusikalstamos veikos subjekto asmenybės vertinimą, siekdamas parinkti teisingiausius ir veiksmingiausius taktinius tyrimo veiksmų atlikimo metodus.

Įtariamojo apklausa yra neatidėliotinas tyrimo veiksmas. Apklausa rezultatas priklauso nuo to, kaip kruopščiai jam pasirengta. Planuojant atlikti apklausą, reikia dar kartą išanalizuoti turimą medžiagą. Tikslinga raštu surašyti visas nustatytinas aplinkybes, pradedant tipinėmis, apie kurias buvo kalbama aukščiau, ir baigiant konkrečiomis tiriamos baudžiamosios bylos aplinkybėmis. Padaryti nuorodą į bylos lapus, tai leis būsimoje apklausoje greitai surasti reikiamą dokumentą, pateiktiną apklausiamajam. Tik po to galima formuluoti konkrečius klausimus įtariamajam. Pabrėžtina, kad įtariamasis dažnai tokią nusikalstamą veiką yra padaręs ne pirmą kartą, neigiamai nusiteikęs prieš institucijų vykdomą antikorup-

cinę veiklą, todėl yra linkęs meluoti ir konfliktuoti, dažnai atsisako duoti parodymus arba visiškai neigia kyšio ėmimo faktą. Būtina pastebėti, kad parodymai turi būti patikrinti remiantis kita byloje surinkta medžiaga. Kai įtariamasis kategoriškai neigia ėmęs kyšį, ikiteisminio tyrimo pareigūnui būtina pasitelkti į pagalbą tokius apklausos taktinius būdus kaip nuoseklus duomenų, demaskuojančių apklausiamąjį, pateikimas arba teigiamų apklausiamojo savybių skatinimas.

Paprastai kyšininkai – tai racionalūs ir protingi asmenys, todėl geriausiai juos veikia surinktos medžiagos pateikimas. Šį metodą reikia kruopščiai suplanuoti ir visiškai pašalinti abejotinų faktų, kitų nepatikrintų ir nepatvirtintų duomenų pateikimo galimybę.

Svarbus pasirengimo apklausai etapas yra įtariamojo asmenybės ištyrimas. Geriausia jau pirmosios apklausos metu turėti duomenis apie išsilavinimą, šeiminių padėtį, pagrindinius biografijos faktus, gyvenamąją vietą ir gyvenimo būdą, šeimos sudėtį ir šeimos narių užsiėmimus, dalykinius ir asmeninius ryšius, pomėgius, tarnybinę padėtį ir turimus įgaliojimus, taip pat apie asmenines savybes ir psichologinius ypatumus. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali daug veiksmingiau tirti bylą ir duoti kriminalinės žvalgybos darbuotojams užduotis, kai jis gerai žino kriminalinės žvalgybos informaciją, susijusią su nusikaltėlio asmenybe, jo ryšiais, santykiais. Tai būtina žinoti, siekiant nustatyti visus nusikalstamoje veikoje dalyvavusius asmenis, pasirinkti tinkamą nusikalstamos veikos tyrimo ir jų apklausų taktiką. Tam, kad būtų galima surinkti daugiau informacijos apie asmenį, jo ryšius, būtina patikrinti, ar įtariamasis nebuvo minimas kitose neišaiškintose bylose, jei taip, tai kokie nukentėję asmenys ten buvo.

Sulaikant kelis kyšininkus vienu metu būtina spręsti klausimą dėl apklausų eiliškumo. Tam padeda subjektų asmenybių ir jų tarpusavio santykių tyrimo parengiamasis darbas. Reikia atsižvelgti į jų atliekamą vaidmenį nusikalstamojoje grupėje (vadovaujantis ar pavaldus), taip pat į skirtingų subjektų interesuose esamus prieštaravimus. Mieliau duoda parodymus tarnautojai, kurie gavo kyšį padėką, nevykdė prievartavimo ir neatliko neteisėtų tarnybinių veiksmų. Tokie asmenys, stengdamiesi sukelti ikiteisminio tyrimo pareigūno užuojautą ir palengvinti savo dalią, pateikia, jų nuomone, pateisinančias ar paaiškinančias jų elgesį priežastis. Priešingai, tie, kas prievartavo, reikalavo duoti kyšį ar atliko žinotinai

neteisėtus veiksmus, prieštaraujančius tarnybos interesams, dažnai neigia net akivaizdžius faktus arba aiškina juos provokacija.

Apklausoje objektas yra ne tik kyšio paėmimo faktas, bet ir valstybinės institucijos darbo organizavimas, jos struktūra, uždaviniai ir jų sprendimo problemos; kolektyvo, bendradarbių santykių charakteristika; tarnautojo įgaliojimų apimtis; priežastys, dėl kurių vyksta nukrypimai sprendimų priėmimo procedūroje, ir kiti nustatytini klausimai, nesukeliantys agresyvių apklausiamojo reakcijų.

Taigi ikiteisminio tyrimo pareigūnas, analizuodamas įtariamojo asmenybę, turi išsiaiškinti šiuos klausimus:

1. Kokiomis asmeninėmis savybėmis pasižymi įtariamasis?
2. Ar jis turėjo konfliktų, kaip jis juos išsprendė, koks buvo jo elgesys konfliktų metu?
3. Ar įtariamasis yra pakantus asmenims, su kuriais bendravo ar dirbo?
4. Kokios jo gyvenime svarbiausios vertybės?
5. Kokių profesinių žinių turi, kur jų įgijo?
6. Ar įtariamasis viešai rodo savo profesionalumo lygį?
7. Kaip jis charakterizuojamas asmenų grupėje, ar yra autoritetas, jei taip, kas tam daro didžiausią įtaką?
8. Ar buvo anksčiau patrauktas teisminėn atsakomybėn, jeigu taip, tai už kokią teisės pažeidimą?

Iš šios grupės duomenų yra būtina išrinkti svarbiausius, panaudotinus tam, kad įtariamasis duotų teisingus parodymus.

Rekomenduotina pirma apklausti tuos, kas yra pasirengęs duoti teisingus parodymus. Vienareikšmiškai rekomenduoti, ką reikia apklausti anksčiau – kyšio davėją, kyšio gavėją ar jų bendrininkus – neįmanoma. Šį klausimą gali išspręsti tik ikiteisminio tyrimo pareigūnas konkrečiu atveju, vadovaudamasis turima informacija ir pasikliaudamas savo intuicija bei patirtimi.

Pagrindinis taktinis reikalavimas – kuo įmanoma didesnis parodymų detalizavimas pagal visas bylos aplinkybes.

Apklausiant įtariamąjį rekomenduojama daryti tyrimo veiksmo garso ir vaizdo įrašą.

Kitas svarbus ir vienas dažniausiai taikomų ikiteisminio tyrimo veiksmų tiriant kyšininkavimo nusikaltimus – tai **ekspertizės**. Lietuvos Respublikos BPK 208 straipsnis numato, kad ekspertizė yra skiriama tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas nusprendžia, jog nusikalstamos veikos aplinkybėms nustatyti būtina atlikti specialų tyrimą, kuriam reikalingos mokslo, technikos, meno ar kitos specialios žinios. Tokiais atvejais prokuroras, pripažinęs būtinumą skirti ekspertizę, raštu apie tai praneša įtariamajam, jo gynėjui bei kitiems ekspertizės rezultatais suinteresuotiems proceso dalyviams ir nurodo terminą, per kurį šie asmenys gali pateikti prašymus dėl klausimų ekspertui, dėl konkretaus eksperto skyrimo ir pateikti papildomą medžiagą ekspertizei. Paskui prokuroras su pareiškimu dėl ekspertizės kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją. Prie pareiškimo pridėdami proceso dalyvių prašymai arba jame nurodoma, kad prašymų negauta. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, nusprendęs, jog būtina skirti ekspertizę, priima nutartį skirti ekspertizę, o nusprendęs, jog ekspertizės skirti nebūtina, – nutartį atsisakyti skirti ekspertizę. Nutartyje skirti ekspertizę nurodoma: nusikalstamos veikos aplinkybės; pagrindas ekspertizei skirti; atlikti ekspertizę paskiriama ekspertizės įstaiga arba ekspertas; klausimai ekspertui; ekspertui pateikiama medžiaga. Nutartis skirti ekspertizę nusiunčiama į ekspertizės įstaigą arba įteikiama ekspertui. Pabrėžtina, jog tiriant kyšininkavimo nusikalstamas veikas ypač svarbus yra pasirengimo skirti ekspertizę etapas, kuris turi susidėti iš šių elementų:

- 1) būtina išaiškinti, kad nusikalstamos veikos tyrimui reikia specialiųjų žynių;
- 2) svarbu nustatyti tikslą ir ekspertizei skirtiną laiką;
- 3) svarbu kreiptis į suinteresuotus proceso dalyvius, nurodant jiems terminą, per kurį šie gali pateikti prašymus dėl klausimų ekspertui, dėl konkretaus eksperto skyrimo ir papildomos medžiagos ekspertizei pateikimo.

Dažniausiai šių nusikalstamų veikų tyrime yra taikoma kalbos, balso bei garso signalų ir jų įrašymo priemonių ekspertizė, kurios objektas šiais atvejais – tai garso įrašai, kuriuose yra užfiksuotos žmogaus balso (kyšio davėjo ir ėmėjo ar kitų šiame nusikaltime dalyvavusių asmenų) ir sakininės kalbos savybės. Svarbiausia yra tai, kad tyrimo metu identifikuojamas asmuo pagal balsą, kalbą ir laikyseną, užfiksuotą tiriamajame

(operatyviniame) bei lyginamajame garso įrašuose⁴⁵³. Kitas svarbus fonoskopinės ekspertizės objektas tiriant kyšininkavimo nusikaltimus – tai garso signalų įrašymo ir atkūrimo priemonės, sąlygos bei patys signalai. Šių tyrimų metu turi būti nustatomas pateiktų garso įrašų autentiškumas, t. y. ar garso įrašas yra ištisinis, ar nėra sumontuotas, taip pat surandami trynimo požymiai, nustatoma, ar pateiktas garso įrašas yra originalas, ar kopija, be to, identifikuojamos panaudotos garso įrašymo priemonės, apdorjami iškraipyti garso signalai, kad pagerėtų juose užfiksuotos kalbos suprantamumas, lengviau būtų iššifruoti tekstą, t. y. atkurti įrašo turinį.

Tiriant kyšininkavimo nusikalstamas veikas gali būti atliekamos ir kitokios ekspertizės, pvz., daktiloskopinė ekspertizė bus atliekama, siekiant surasti rankų pėdsakus ant kyšio dalyko, buhalterinės ekspertizės nustato materialinių vertybių ir pinigų trūkumą, perteklių, jų atsiradimo laikotarpį, slėpimo būdus, naudojant apskaitos dokumentus, tačiau tiriant minėtas nusikalstamas veikas jos yra atliekamos kur kas rečiau, todėl išsamiau jų nenagrinėsime.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Apibūdinkite kriminalistinę kyšininkavimo charakteristiką.
2. Kas yra kyšininkavimo subjektas ir kokia jo reikšmė nusikaltimo tyrime?
3. Kokios yra kyšininkavimo situacijos?
4. Kas būdinga kyšininkavimo planavimui ir versijoms?
5. Kokie yra pirminiai tyrimo veiksmai kyšininkavimo tyrime?
6. Kaip atliekamos apklausos kyšininkavimo bylose?
7. Kokie yra pirminiai tyrimo veiksmai kyšininkavimo bylose?

Rekomenduojama literatūra:

1. *A Course of Criminalistics*. Edited by O. Korshunova, A. Stepanov, 2004, Saint Petersburg.
2. Baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos, 2002.
3. Burda, R.; Kliunka, A. *Korupcinių veikų tyrimo problemos Lietuvoje. Kriminalistikos mokslas – praktikai*. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 2011.

⁴⁵³ Teismo ekspertizės: jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagos joms rengimas, supra note 171.

4. Explanatory Report on the Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union (Text approved by the Council on 3 December 1998) // OJ, 1998, C. 391
5. Gruodytė, Edita. Valstybės tarnautojo samprata nusikaltimų valstybės tarnybai ir vešiesiems interesams skyriuje. *Jurisprudencija*. 2006, 7 (85).
6. Įstatymas dėl Baudžiamosios teisės konvencijos dėl korupcijos, ratifikavimo, 2002.
7. Konvencija dėl kovos su korupcija, susijusia su Europos Bendrijos pareigūnais ar Europos Sąjungos valstybių narių pareigūnais, parengta vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties K.3 straipsnio 2 dalies C punktu, 2004.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002.
9. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas, 1999.
10. Lipnickas, E. Kai kurie probleminiai kyšininkavimo išaiškinimo ir tyrimo teisinio reguliavimo klausimai. *Jurisprudencija*. 2005, 67 (59).
11. Nicholls Qc, Collins; ir DANIEL, Tim; ir POLAINE, Martin; et al. Corruption and Misuee of Public Office. New York, 2006.
12. Дулов, А. В. *Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами*. Минск, 1985.
13. *Криминалистика*. Под ред. А. Волынского. Москва: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999.

21 SKYRIUS

PREKYBOS ŽMONĖMIS TYRIMO METODIKA

21.1. Prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinė charakteristika

Kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos struktūrą sudaro keturi tarpusavyje koreliaciniais ryšiais susiję elementai, transformuoti iš nusikaltimo sudėties elementų – asmuo padaręs nusikaltimą (subjektas), pasikėsinimo dalykas arba nukentėjęsysis (objektas), nusikaltimo būdas (objektyvioji pusė), ir nusikaltimo situacija (subjektyvioji pusė). Mūsų nuomone, prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrime pagrindinę reikšmę turi pirmieji trys elementai, todėl pagrindinis akcentas bus skirtas būtent jiems.

Asmuo, padaręs nusikaltimą (subjektas). Baudžiamosios teisės požiūriu prekybos žmonėmis subjektas yra pakaltinamas, šešiolikos metų amžiaus sulaukęs asmuo. Jokių kitų papildomų reikalavimų jam nėra nustatyta. Amžius nustatomas pagal asmens dokumentus, arba, jei tokių nėra, remiantis medicinos ekspertizės duomenimis. Dažniausiai tai asmenys, kurių amžiaus riba yra nuo 21 iki 35 metų.

Paprastai įtariamiems prekyba žmonėmis nebūdingas aukštasis išsilavinimas, vyrauja asmenys, turintys vidurinį išsilavinimą. Teistumo veiksnys šios rūšies nusikaltimų padarymui neturi didelės reikšmės.

Skirtingai, negu paprastai manoma, prekiautojai žmonėmis nebūtinai atrodo kaip nusikaltėliai ir iš išvaizdos juos retai kada atskirsi. Dažniausiai jie atrodo kaip padorūs ir patikimi žmonės, neretai turi šeimas, vaikų.

Tarp profesionaliai į prekybą žmonėmis įsitraukusių įtariamųjų vyrauja šeimos ar giminės ryšiais susiję asmenys. Taip pat pastebėta, kad dalis įtariamųjų yra keitę asmens dokumentus dėl jų praradimo, nemažai tai darė ne vieną kartą.

Išskirtume keletą prekeivių grupių:

- seni geri draugai ar net giminės;
- nauji draugai, „kieti vaikinai“ ar merginos. Dažniausiai tai žmonės, kurie, prekybos žmonėmis aukų supratimu, yra lyg ir laimės

kūdikiai, „tikro gyvenimo įsikūnijimas“ – turtingi, važinėja prabangiais automobiliais, lankosi restoranuose ir t. t. O potencialios prekybos moterimis aukos (dažniausiai skurstančios, neturinčios darbo ir nematančios čia perspektyvų) norėtų būti jų draugėmis ir gyventi panašų gyvenimą – tai jie joms ir pasiūlo. Neretai tokios „draugės“ yra už užsieniečių ištekėjusios lietuvės, kurios ir veikia kaip verbuotojos, bando įvilioti neturtingesnes savo jaunystės drauges į prostitucijos tinklą ir iš to užsidirbti;

- tariami vaikinai. Vaikinas susipažįsta su mergina, kelis kartus ją pasikviečia į kavinę, barą, pavaišina, perka dovanas. O paskui kaip geriausiai draugei pasiūlo darbą užsienyje;
- profesionalūs verbuotojai. Tai žmonės, dažniausiai jaunimas, kuriuos už nedidelį atlygį pasamdo prekeiviai, kad jie pasiūlytų „darbo sutartis“ savo draugams, pažįstamiems arba paagituotų jaunimo susirinkimo vietose. Dažniausiai jie apsimeta, kad patys tokį darbą jau dirbo ir viskas buvo labai gerai – darbas lengvas, pinigai dideli;
- šantažuotojai, kurie ieško seksualiai aktyvių merginų, ypač kaimo vietovėse, provincijoje, taip pat merginų iš asocialių šeimų. Tokias merginas pasikviečia į svečius ar kavinę, nugirdo / apsvaigina ir seksualiai su jomis santykiauja, dažnai iškreiptu būdu, o vėliau šantažuoja. Pasitaiko, kad ieškoma merginų, turinčių protinę negalią;
- užsieniečiai „jaunikiai“. Merginoms siūloma susitikti su potencialiu jaunikiu – „pasiturintis, doras, rimtai galvoja apie santuoką, šeimą“.

Visi minėti asmenys nusikaltimą stengiasi įvykdyti per kuo trumpesnę laiką, numato atsarginius veiklos variantus, būna pasiruošę būti sulaikyti. Numato pasišalinimo iš įvykio vietos kryptis. Moterys dažniausiai atlieka pagalbinkės, verbuotojos vaidmenį.

Nukentėjusysis. Lietuvoje aukos yra merginos ir moterys nuo 13 iki 41 metų. Apie 30 proc. – iki 18 arba tik sulaukusios 18 metų amžiaus.

Tarp nukentėjusių vyrauja ne aukštesnį kaip vidurinę išsilavinimą turinčių asmenų grupės. 80 proc. visų aukų finansinė padėtis dažniausiai bloga ir labai bloga. Didžioji dalis nukentėjusiųjų būna niekada nedirbusios.

Duomenys apie teisės pažeidimus liudija, kad tarp jų nemaža dalis yra asocialaus gyvenimo būdo asmenys. Pasitaiko šeimų, kuriose dėl prekybos žmonėmis iš karto nukentėjo keli jų nariai. Vertinant aukas pabrėžiama, kad rizikos grupei priklauso merginos, augusios vaikų namuose ir nedarniose, stiprių emocinių ryšių nepuoselėjusiose šeimose. Pažymėtina, kad šios tendencijos (nukentėjusių sunki materialinė padėtis, nenoras siekti išsilavinimo) lieka stabilus, nesikeičia. Daugiau kaip 21 proc. prekybos žmonėmis aukų sudaro asmenys, kurie buvo dingę be žinios. Šis faktas liudija, kad dingusių be žinios žmonių statistika yra susijusi su prekybos žmonėmis reiškiniu.

Apibendrinant nurodytus duomenis, būtina pabrėžti, kad jauni, socialiniam gyvenimui nepasirengę žmonės, neturintys vidurinio išsilavinimo ir neįgiję profesinio pasirengimo, patekę į prekybos žmonėmis spąstus, žalojami psichiškai ir fiziškai, jie ne tik nepraturtėja, bet atvirkščiai – verčiami atidirbinėti nebūtas skolas, praranda ne tik nacionalinius, tautinius ar socialinius ryšius savo gimtinėje – nuo jų nusigręžia net giminės.

Nusikaltimo būdas. Nusikaltimo būdas yra visuma veiksmų, kuriais 1) įtariamasis rengiasi nusikaltimui, 2) kuriais jis padaro jį ir 3) kuriais jis slepia nusikaltimą.

Analizuojant prekybos žmonėmis nusikaltimo būdą kriminalistiniu požiūriu galima teigti, kad jam būdinga trinarė sistema, kurioje labai didelė reikšmė suteikiama visiems etapams. Pasirengimo prekybai žmonėmis etape įtariamieji turi išspręsti ne tik aukos paieškos ir gabenimo, bet ir savo kėslų įgyvendinimo vietas (kavinių, barų, restoranų, viešbučių, viešnamių ir pan.) problemas. Siekiant paslėpti nusikaltimą, neretai kuriamas sėkmingo gyvenimo „vergijoje“ įvaizdis apie parduotos aukos „globą“ bei atitinkamus reklaminio pobūdžio žingsnius.

Statistiniuose duomenyse nėra išsamiai įvardijami prekybos žmonėmis būdai, tačiau iš tos negausios statistikos galime pažymėti veikos ir naudojamos prievartos pobūdį.

Dažniausi prekybos žmonėmis nusikaltimo būdai yra – pardavimas, pirkimas, perleidimas ir verbavimas.

Smurtinį prekybos žmonėmis pobūdį patvirtina naudojamos prievartos pasireiškimas. Tai tiesioginis fizinis smurtas, seksualinė ar psichinė prievarta.

Žmogaus pirkimas ir pardavimas yra tam tikras atlyginamasis sandoris, kai viena šalis už atlyginimą įsigyja žmogų savo naudai, o kita šalis jį perduoda, tačiau šiuo atveju tai nebūtų teisinga. Kaip prekybos žmonėmis požymiai minėti išnaudojamieji sandoriai gali būti aiškinami kaip kontrolės kito asmens atžvilgiu įgijimas ar perleidimas⁴⁵⁴. Tiek pirkimas, tiek pardavimas yra laikomi baigtais nuo sandorio sudarymo momento, t. y. pirkėjui įsigijus konkretų asmenį ir turint galimybę juo disponuoti. Pirkimas ir pardavimas yra materialinės veikos.

Perleidimas reiškia bet kokį žmogaus perleidimą kitam asmeniui disponuoti, išskyrus pardavimą, pvz., už skolą, už paslaugą, kaip dovaną, už kokias nors paslaugas.

Verbavimas yra formali veika, kuri reiškia siekį patraukti, nusamdyti, sutelkti potencialią auką bet kuriai iš Lietuvos Respublikos BK 147 straipsnyje nustatytų galimų išnaudojimo formų: prostitucijai, pornografijai, priverstiniam darbui. Nusikaltimo baigtumui nustatyti nebūtina, kad nukentėjusysis būtų užverbuotas, pakanka paties verbavimo proceso. Asmuo gali būti verbuojamas tiek nuslepiant tolesnį jo likimą, t. y. išnaudojimo tikslą, tiek ir atvirai tokį tikslą nurodant. Dažniausiai naudojamos verbavimo priemonės:

- per skelbimus laikraščiuose (darbas, mokslas užsienyje);
- per internetą (skelbimai, pokalbių svetainės);
- per neformalius internetinius tinklus (moterys viliojamos vis rafinuočiau, stengiamasi su auka užmegzti asmeninius ryšius, įgyti jos pasitikėjimą. Aukos verbuojamos po truputį: su jomis iš pradžių flirtuojama, vaidinama draugystė, dėl to jos patiki pažadais apie gerai apmokamą darbą ir normalias sąlygas užsienyje. Vykti į užsienį merginas įtikina draugų, pažįstamų, giminaičių ir kitaip jiems artimų žmonių rekomendacijos);
- per specialius agentus (profesionalūs verbuotojai);
- per nelegalias turizmo, įdarbinimo ir mokslo užsienyje agentūras;
- per pažinčių tarnybas, fiktyvias santuokas;
- SMS žinutėmis (tokiems skelbimams yra skirtos kai kurių mūsų šalies komercinių televizijų naktinės programos. Susirašinėjantys

⁴⁵⁴ Fedosiuk, O. Prekybos žmonėmis nusikaltimo normos naujosios redakcijos aiškinimo ir taikymo problemos. *Jurisprudencija*. 2007, 8 (98): 55.

asmenys atvirai aptaria vertimosi prostitucija galimybes, sąlygas ir organizavimą. Merginai ėmus susirašinėti, prasideda aktyvus verbavimas).

Akivaizdų verbavimą liudija skelbimai, kai siūlomas gerai apmokamas darbas, pažadas apgyvendinti, tačiau nereikalaujama kvalifikacijos. Tarptautiniai prostitucijos verslo tinklai internete dangstosi modelių agentūrų, ieškančių gražių vaikinių ir merginų, reklamomis. Tokius tarptautinius tinklus jų organizatoriai valdo mobiliaisiais telefonais perduodamais nurodymais. Modelių agentūros su merginomis pasirašo sutartis dėl modelio darbo. Atrinktos merginos ruošiamos išvykti, tvarkomi jų išvykimo dokumentai. Merginos, atvykusios į paskirties šalį, apgyvendinamos, o vėliau perduodamos dirbti prostitutėmis.

Skiriami du pagrindiniai merginų verbavimo būdai: individualus ir grupinis.

Individualus verbavimas gali būti atsitiktinis, kai ieškoma bet kurios merginos, ir tikslinis, kai nusižiūrima konkreti mergina. Esant tokiam verbavimo būdai, tikrai sunku atskirti, kuris darbo užsienyje pasiūlymas (dažniausiai visi pasiūlymai yra nelegalaus darbo) yra „tikro“ darbo pasiūlymas, o kuris yra kelias į prostituciją. Darbo pasiūlymas dažniausiai gaunamas iš gerai pažįstamo žmogaus, todėl labai svarbu apžvelgti, kas gi tie verbuotojai ir kokie jų veikimo būdai.

Grupinis verbavimas – tai daugiau ar mažiau tiesioginis, atviras, kai merginos žino ar bent nutuokia tikrąjį kelionės tikslą. Grupinis verbavimas yra rizikingesnis, todėl dabar dažniausiai naudojamas tik į tas šalis, kuriose reikalingos vizos, t. y. Pietų šalyse, Arabų Emyratai, Izraelis ir pan.

Grupės gali būti formuojamos kaip: a) šokėjų grupės; b) turistų grupės; c) studentų / mokslo grupės ir kt.

Jeigu renkama šokėjų grupė ir nereikalaujama jokio specialaus diplomo ar patvirtinimo, kad šoko ansamblyje ir kt., tai jau turėtų sukelti įtarimų. Būna atvejų, kai žada išmokyti šokti atvykus arba aiškina, kad kiekviena mergina ir taip moka neblogai šokti. Tokiu būdu merginos labai nesunkiai gali būti apgautos, o paskui parduotos. Per modelių agentūras merginoms siūloma dirbti modeliais, pvz., Arabų Emyratuose, Izraelyje, Turkijoje ir kt. Gali būti siūloma per skelbimus laikraščioje, internetą. Bet gali būti samdomi

ir profesionalus verbuotojai – parengiamos specialios „sutartys“ ir jaunoms merginoms siūloma jas pasirašyti, dar pakalbinti ir gražesnes drauges. Platinama jaunimo būrimosi vietose, tarp jų ir mokyklose. Neretai jas platina pasamdytos panašaus amžiaus merginos, kurios atseit „jau ten buvo“, užsidirbo daug pinigų ir viskas buvo labai gerai. Šios „verbuotojos“ gali ir nežinoti, kokį juodą darbą atlieka, joms tiesiog užmoka už agitaciją / verbavimą. Šis kanalas patogus verbuotojams, nes atrenkant atrodo natūralu, kad vertinama merginų išvaizda. Vizoms prašomos kiek galima negražesnės nuotraukos. Tada apiforminama kaip pedagogų, intelektualų grupės, besidominčios, pvz., istorija, folkloru ir pan., kartais net kaip maldininkų grupės. Tačiau grupinis verbavimas yra gana rizikingas ir nėra labai populiarus⁴⁵⁵.

21.2. Prekybos žmonėmis tyrimo ypatumai

Prekybos žmonėmis nusikaltimų ikiteisminio tyrimo pradėjimas.

Sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą pagal nukentėjusiosios skundą ar pareiškimą dažniausiai priima ikiteisminio tyrimo pareigūnas (rečiau prokuroras). Tyrimo praktika parodo, kad dažniausiai prekybos žmonėmis aukos kreipiasi į policiją, kaip universalią ikiteisminio tyrimo įstaigą, atliekančią ikiteisminį tyrimą.

Taip pat pažymėtina, kad dažniausia ikiteisminio tyrimo situacija yra, kai nukentėjusioji tiesiogiai nurodo asmenį, kuris ją pardavė (savo pareiškimuose rašo, jog buvo „nuvežta ir palikta“, „perduota“, „liepta bare atidirbinėti skolą“ ir pan.) arba vežė per sieną iki tam tikros vietos, o paskui buvo perduota kitiems (kartais iš tikro pirmą kartą matytiems asmenims, apie kuriuos gali pasakyti, jog žino tik pravardę arba vardą ir pan. Tačiau tai yra tam tikra informacija apie asmenis, su kuriais ji bendravo Lietuvoje, iki buvo išgabenta („palydėta“) į užsienį, apibūdinantį potencialų įtariamąjį arba jų grupę.

Pagal sudėtingumą tai yra antra situacija, nes netgi žinodamas visus potencialaus įtariamojo duomenis ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi įdėti nemažai pastangų, kad nustatytų to asmens gyvenamąją bei buvimo vietą ir imtis priemonių jį sulaukyti.

⁴⁵⁵ Lietuvos kriminalinės policijos biuro IAV 2005-08-17 analitinė pažyma apie prekybą žmonėmis. Vilnius, 2005.

Nesudėtingai situacijai priskirtinos aplinkybės, susietos su nusikalstamą veiką imituojančio elgesio modelio (toliau – NVIEM) įgyvendinimu. Tai yra situacija, kurioje pareigūnai įsijungia į nusikalstamos veikos vyksmą ir užkirsdami kelią sunkioms pasekmėms įvykti sulaiko įtariamuosius su įkalčiais nusikaltimo padarymo vietoje. Praktika rodo, kad esant tokiems atvejams nusikalstamos veikos dėl prekybos žmonėmis įrodinėjamos sėkmingiau.

Sulaikymui su įkalčiais galima prilyginti situaciją, kai Valstybės sienos apsaugos tarnybos (toliau – VSAT) pareigūnai, tikrindami asmenis (ir jų dokumentus), kertančius pasienio postuose Lietuvos Respublikos valstybės sieną, nustato aplinkybes, leidžiančias manyti, kad vienas iš keleivių vyksta ne savo noru arba turi suklastotus asmens dokumentus, ir pan. Šioje situacijoje sulaikomas ne tik suklastoto paso turėtojas, bet ir asmenys, lydintys tą žmogų, ir pan.

Taigi apibendrinami pabrėšime tipines prekybos žmonėmis tyrimo situacijas sudėtingumo didėjimo seka:

Pirma situacija – ikiteisminio tyrimo įstaiga, atliekanti kriminalinės žvalgybos veiksmus, įgyvendindama NVIEM sulaiko įtariamuosius su įkalčiais arba VSAT pareigūnai sulaiko įtariamuosius, kertančius valstybės sieną.

Antra situacija – nukentėjusioji (-ysis) kreipiasi su skundu ar pareiškimu, kuriame nurodo potencialų įtariamąjį.

Trečia situacija – nukentėjusioji negali nurodyti asmenų, kurie dalyvavo ją parduodant, tik gali paaiškinti apie aplinkybes, susijusias su sekso arba darbo vergija. Tai pačiai situacijai priskirtina situacija, kai nukentėjusioji atsisako bendradarbiauti su teisėsaugos pareigūnais ir padėti išaiškinti prekybos žmonėmis aplinkybes.

Nusikaltimo požymių nustatymas atliekant kriminalinės žvalgybos veiksmus. Vienas iš Lietuvos Respublikos BPK 166 straipsnyje nustatytų atvejų, kai pradedamas ikiteisminis tyrimas, yra tada, kai prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai patys nustato nusikalstamos veikos požymius.

Nusikaltimo požymių nustatymas prasideda nuo pirminės informacijos apie galbūt padarytą nusikaltimą nagrinėjimo. Pirminių duomenų charakteris nustato informacijos tikrinimo būdus.

Dažniausiai teisėsaugos institucijų veikloje pareigūnai tiek dėl objektyvių, tiek ir dėl subjektyvių priežasčių prekybos žmonėmis atskleidimo procese naudoja agentūrinį metodu gautą informaciją, ypač nustatant įtariamuosius asmenis. Šis būdas turi ir privalumų, ir trūkumų.

Pagrindinį privalumą (t. y. objektyvioji priežastis) sudaro tai, kad agentūrinio metodo naudojimas gali pateikti ikiteisminio tyrimo pareigūnams konkrečią informaciją, kurios paprasčiausiai negalima gauti iš kitų šaltinių. Tai lemia šie veiksniai:

- slaptai bendradarbiaujantis asmuo pažįsta, buvo susijęs arba artimai žino apie vieną ar daugiau aktyvių nusikaltėlių;
- yra susijęs arba artimai pažįsta asmenis, kurie vykdo specializuotus konkrečius nusikaltimus arba nusikaltimus konkrečioje geografinėje zonoje;
- turi profesiją arba gyvenamąją vietą, suteikiančią jam galimybę rinkti informaciją apie nusikaltėlius ir jų planus vykdyti nusikaltimus;
- turi tam tikrą kriminalinį statusą, t. y. laukia teismo laisvėje arba yra paleistas už užstatą, skirta kita kardomoji priemonė; yra prižiūrimas po bausmės atlikimo arba paleistas atidėjus bausmės vykdymą, pripažintas kaltu ir laukiantis nuosprendžio įvykdymo, uždarytas į areštinę, tardymo izoliatorių arba turi kitokį statusą.

Nepaisant nurodytų privalumų, pareigūnui niekada neverta iki galo pasitikėti slaptai bendradarbiaujančio asmens suteikiama informacija, nes jos trūkumai gali būti susiję su šiomis problemomis:

- melavimas. Kriminalinės žvalgybos slaptasis dalyvis gali perdėti ar pakeisti informaciją. Kai kurie slaptai bendradarbiaujantys asmenys gali pranešinėti teisingai, tačiau dėl įvairių motyvų meluoti apie informacijos gavimo būdus;
- dvigubas sandėris. Slaptai bendradarbiaujantis asmuo vienodai lengvai gali sudarinėti sandorius ir su įtariamaisiais, ir su policija. Jie gali būti neištikimi abiem šalims, tačiau jais gali pasitikėti abi šalys.

Nepaisant nurodytų trūkumų, slaptai bendradarbiaujantys asmenys gali būti veiksmingai panaudojami ir gali būti vienintelė galimybė gauti informaciją apie konkretų ypač svarbų įtariamąjį. Pagrindinė subjek-

tyvioji šio informacijos gavimo būdo naudojimo priežastis yra ta, kad iš jų gautos informacijos panaudojimas yra pagrindinis pareigūno veiklos teigiamo vertinimo kriterijus.

Daugumoje ikiteisminių tyrimų, kuriose naudota agentūrinės veiklos būdu gauta informacija, pvz., pagrindžianti kratų būtinumą, dedamos pastangos, kad kriminalinės žvalgybos slaptieji dalyviai netaptų baudžiamojo proceso dalyviais. Teismas gali nuspręsti, kad slaptai bendradarbiavusio asmens asmenybės atskleidimas yra iš esmės svarbus nustatant aplinkybes, todėl ikiteisminio tyrimo įstaiga ir prokuratūra privalo įvertinti kriminalinės žvalgybos slaptą dalyvio atskleidimo neigiamas pasekmes palaikant kaltinimą.

Prekybos žmonėmis tyrimo atvejais tai galėtų būti:

- informatoriaus panaudojimas tik supažindinti, o santykius su įtariamuoju užmezga ir toliau dirba kriminalinės žvalgybos pareigūnai;
- jei informatorius turi dalyvauti, jam turi būti nurodyta pasišalinti, kai tik prasidės derybos ar sandėrio sudarymas;
- draudimas įtraukti informatorių planuojant operaciją, išskyrus informacijos teikimą.

Atkreiptinas dėmesys, kad kriminalinės žvalgybos slaptųjų bendradarbių panaudojimą kovos su prekyba žmonėmis srityje rekomenduoja Europos Parlamentas⁴⁵⁶.

Vertingais informacijos šaltiniais gali būti:

- nusikaltimo aukos (dėl vienokių ar kitokių priežasčių vengiančios kreiptis į teisėsaugos institucijas);
- visuomenė (anoniminiai pranešimai, liudininkai ir susiję asmenys);
- žurnalistai, publikacijos žiniasklaidoje;
- teisėsaugos institucijų duomenų bazės (vietinės, respublikinės, tarptautinės);
- nevyriausybinių, socialinės ir kt. organizacijos).

⁴⁵⁶ *Europos Parlamento rekomendacija Tarybai dėl kovos su prekyba žmonėmis: kompleksinis požiūris ir pasiūlymai dėl veiksmų plano (2006/2078(INI))* [žiūrėta 2012-12-29]. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0498+0+DOC+XML+V0//LT>>.

Vertingos informacijos apie nusikaltimą galima gauti iš kitų teisėsaukos įstaigų pareigūnų, kriminalinės žvalgybos subjektų, kurių informacijos pagrindu taip pat galima atskleisti nusikaltimo požymius kriminalinės žvalgybos metu.

Atliekant tyrimą pareigūnas turi nustatyti informacijos šaltinio patikimumą bei patikrinti pateiktą informaciją, remdamasis kitais šaltiniais, dokumentais bei kriminalinės žvalgybos veiksmis.

Kadangi prekyba žmonėmis priskiriama prie sunkių, o esant kvalifikuojantiems požymiams, prie labai sunkių nusikaltimų, todėl teisinė nuostata aiškiai nurodo, kad turint tokios informacijos, kriminalinės žvalgybos subjekto pareigūnas privalo pradėti kriminalinės žvalgybos tyrimą, t. y. pradėti kriminalinės žvalgybos tyrimo bylą.

Kriminalinės žvalgybos tyrimas prekybos žmonėmis atskleidimo atveju gali būti vykdomas šiomis kryptimis:

- a) identifikuojant įtariamąjį ar grupę įtariamųjų;
- b) nustatant nukentėjusiąją ar nukentėjusiuosius;
- c) nusikalstamos veiklos aplinkybėms atskleisti.

Nustatant nukentėjusiąją, tikslinga surinkti šiuos duomenis:

- aukos identifikaciniai duomenys (vardas, pavardė, asmens kodas, jeigu tai Lietuvos Respublikos pilietis, tautybė, gimimo vieta, gyvenamoji ir registracijos vietos, teistumai, administraciniai nusižengimai, jei tokie buvo; fotonuotrauka);
- kontaktinio ryšio priemonės (analogiškos kaip įtariamųjų);
- ryšiai;
- sienų kirtimai (jų dažnumas, pobūdis).

Nusikaltimo auka labai dažnai nežino tikros už ją sumokėtos sumos. Pardavimo kainos viešinimas dažniausiai nenaudingas patiems nusikaltamo sandorio dalyviams. Įtariamiesiems naudinga, kad auka nežinotų tikros kainos, taip nusikaltėliai nuolat „šantažuoja“ auką dėl skolos ir pan. Tad dažniausiai auka nurodo galutinę sumą, kurią jai tarsi reikėjo „atidirbti“ ir taip kompensuoti jos įsigijimo sąnaudas. Trečiųjų šalių skurdžių šeimų vaikų pardavimo praktika tokia, kad visa gentis gali žinoti apie gautas pajamas už giminaičio pardavimą į darbą ar sekso vergiją. Lietuvoje tai itin retas, bet būtas dalykas.

Dar retesnė situacija, kai auka žino, kad už jos pardavimą kažkas gavo kokį nors materialų daiktą ar paslaugas, pvz., abonementą nemokamai lankytis vietose, už kurias šiaip reikia mokėti.

Nukentėjusiojo pareiškimas apie prekybą žmonėmis. Antroji situacija, kada galima pradėti ikiteisminį tyrimą, yra gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką. Dažniausiai su pareiškimu kreipiasi nukentėjusioji.

Labai svarbu, kad pareigūnas sugebėtų identifikuoti ją kaip prekybos žmonėmis auką, o ne kaip įtariamąją kitų pažeidimų padarymu (pvz., prostitucija). Toks nustatymas labai svarbus ir todėl, kad gavus nukentėjusiosios pareiškimą, būtina nustatyti, ar yra teisinis pagrindas pradėti ikiteisminį tyrimą, kad būtų teisinis pagrindas atlikti visus tyrimo veiksmus bei esant procesinei būtinybei taikyti procesinės prievartos priemonės.

Ypatingą dėmesį reikėtų skirti nukentėjusios amžiui nustatyti. Prekybos žmonėmis aukos, ypač nepilnametės, dažnai slepia savo tikrąjį amžių, ir nurodo esančios pilnametės. Asmens tapatybės dokumentų dažnai jos neturi arba prekeiviai gabena nepilnametės merginas su padirbtais dokumentais. Todėl norint nustatyti tokių asmenų amžių, reikia atlikti specialius ikiteisminio tyrimo veiksmus.

Teisėsaugos pareigūnų veiksmai identifikuojant nukentėjusiąją, galėtų būti tokie (eiliškumo tvarka):

1. Jeigu būtina, nedelsiant reikia imtis atitinkamų saugos priemonių, pvz., užtikrinti nukentėjusiajai būtiną medicininę ir psichologinę pagalbą bei galimybę susisiekti su tarptautinėmis ir nevyriausybinėmis organizacijomis, teikiančiomis ją. Taip pat tikslinga neleisti jos sulaukyti už kokius nors kitus mažareikšmius teisės pažeidimus (baudžiamuosius nusižengimus, administracinius pažeidimus).

2. Kompleksinė duomenų analizė. Ši analizė turi aprėpti aukos identifikavimo duomenis ir duomenis apie aplinkybes, kurias nurodo nukentėjusioji pirmosios apklausos metu.

Tokios analizės pagrindą sudaro trys pagrindiniai dėmenys:

- padarytos veikos atitiktis prekybos žmonėmis apibrėžimui ir pagrindiniams nusikaltimo sudėties požymiams (veika, būdas, tikslas);

- įtariamojo kaip prekeivio nustatymas (t. y. užduodamas klausimas, ką įtariamasis norėjo daryti su nukentėjusiąja);
- nukentėjusiosios identifikavimas kaip prekybos žmonėmis nusikaltimo auka – turi būti nustatyta, kad būtent šios nukentėjusiosios atžvilgiu padaryta nusikaltimo veika (verbavimas, gabenimas, laikymas nelaisvėje ir kt. siekiant seksualiai išnaudoti, ir būtent ji buvo išnaudojama).

Nukentėjusioji turi būti išvežama iš nusikaltimo vietos kaip galima greičiau (pvz., jei buvo laikoma nelaisvėje ar panašiomis sąlygomis). Tokio skubėjimo priežastys gali būti kelios: užkirstas kelias nukentėjusiosios kontaktams su galimu įtariamuoju ir sudaro sąlygas pareigūnui nustatyti geresnį psichologinį kontaktą bei patikimus santykius.

Nukentėjusioji yra apklausiama laikantis Lietuvos Respublikos BPK 183 straipsnyje nustatytos tvarkos. Remiantis šio straipsnio nuostatomis, apklausa yra kelių etapų:

1. Asmens tapatybės ir reikiamų duomenų apie asmenybę nustatymas. Tai bendrieji duomenys apie vardą, pavardę, gimimo datą ir vietą, asmens kodą, tautybę, asmens tapatybės dokumentus (kaip jau minėta, dokumentų neturėjimas gali būti šalutinis požymis, rodantis, kad nukentėjusioji buvo išnaudojama).

2. Darbinis etapas, kuris sudarytas iš laisvo pasakojimo ir klausimų etapo. Laisvo pasakojimo metu tyrėjas paprastai turėtų užduoti vieną klausimą, kuriuo ragintų papasakoti viską, kas apklausiamajai yra žinoma apie prekybą žmonėmis. Šiame etape tyrėjas galėtų nebent pateikti trumpą tikslinamąjį klausimą, kuris nesutrikdytų pasakojimo eigos. Tai lemia apklausiamo asmens individualumas, pasireiškiantis pasakojimo stiliumi, maniera, logika. Paskui duoti parodymai užfiksuojami ir pateikiama susipažinti, taip pat pasirašyti. Ir tik po to prasideda klausimų etapas. Laikantis tokios tvarkos iš esmės užtikrinama Lietuvos Respublikos BPK 183 straipsnyje nustatyta apklausos eiliškumo tvarka.

Pirmo kontakto metu būtina kontroliuoti savo elgesį. Auka situaciją gali suvokti visiškai kitaip negu ją apklausiantis pareigūnas. Rekomenduojama:

1. Leisti jai pačiai kalbėti apie įvykį.

2. Pakviesti moterį pareigūnę, jeigu auka mieliau nori kalbėtis su moterimi.

3. Rasti tinkamą vietą pokalbiui su auka ir protokolui rašyti. Negalima versti aukos pasakoti apie tokią patirtį vietoje, kur pokalbį gali išgirsti kiti žmonės.

4. Skirti pakankamai laiko, kad moteris apie viską galėtų papasakoti jai patogiu būdu. Reikia atsižvelgti į moters, patyrusios seksualinį išnaudojimą, būklę – ji gali būti dar nepasiruošusi smulkiai pasakoti apie įvykius, todėl klausinėti galima tik apie tas aplinkybes, apie kurias būtina žinoti. Turi būti užduodami trumpi tikslinamieji klausimai. Paaiškinama, kodėl būtina sužinoti šią informaciją ir pan.

5. Įdėmiai klausytis aukos. Nereikia rodyti, kad žinoma, kas atsitiko arba ką jaučia auka. Turi būti suteikta galimybė jai nusiraminti, reikėtų padrašinti, kad ji papasakotų viską, ką prisimena, ir taip, kaip jai patogiu. Smulkios detalės, kurios iš pirmo žvilgsnio atrodo nereikšmingos, gali pasirodyti svarbūs informacijos elementai.

6. Negalima sudaryti įspūdžio, kad abejojama jos pasakojimo teisingumu. Daugelis moterų mano, kad jomis nepatikės, todėl iš karto užsiima atsargią gynybinę poziciją. Jeigu jūs tiesiog pasakysite, kad ja tikite, auka pasijus mažiau sukaustyta ir galės papasakoti, kas jai atsitiko. Vertinti pareiškimų teisingumą – teismo reikalas; pareigūnai turi priimti pareiškimus ir rinkti duomenis.

7. Rimtai vertinti aukos baimę. Rimtai žiūrėti į aukos baimę ir įvertinti situaciją, kad būtų galima nustatyti, ar reikia moteriai apsaugos.

8. Pasakyti aukai, kad ji nekalta. Aiškiai pasakyti aukai, kad prekyba žmonėmis ir seksualinis išnaudojimas – nusikalstama veika ir kad ji nėra kalta dėl to, kas atsitiko. Stengtis jai pabrėžti, kas šioje situacijoje yra nusikaltėlis, o kas auka. Vienas iš daugelio prietarų yra tai, kad aukai tenka tam tikra kaltės dalis, o nusikaltėliai dažnai atvirai kaltina auką. Šiame kontekste visi profesionalai turi tiksliai nustatyti, kad atsakingas už nusikaltimą yra tas, kas jį įvykdė, ir nedviprasmiškai pareikšti, kad nusikaltimo auka nekalta dėl to, kas atsitiko.

9. Nereikšti jokios nuomonės apie moterį. Moteris labai jautriai reaguos į bet kokias abejones, kad ji gali būti kalta dėl to, jog tapo smur-

to auka. Negalima uždavinėti klausimų „Kodėl?“, tokių kaip „Kodėl jūs leidote, kad situacija taptų nebevaldoma?“ arba „Kodėl jūs nesipriešino- te?“ Netgi jei manoma, kad moteris elgėsi naiviai arba priėmė neteisingą sprendimą, tai nėra seksualinės prievartos pateisinimas.

10. Pagirti, kad ji drąsiai pasielgė, ateidama į policiją, kad pasielgė teisingai. Pabrėžti, jog suprantama, kaip aukai sunku pasakoti apie nusikal- timą, ypač policijoje, ir kad tai drąsus poelgis.

11. Leisti aukai pajusti, kad ji kontroliuoja situaciją. Po pasikartojan- čių smurtinių įvykių ir viso to, ką teko išgyventi, aukai būtina susigrąžinti situacijos kontrolės jausmą.

12. Turi būti suteikta informacija, ką dėl jos gali padaryti pareigūnai ir ko negali.

13. Turi būti pasirūpinta pokalbio konfidencialumu. Rekomenduo- tina padėti aukai nustatyti, kam ji turi arba nori papasakoti apie įvykį, ir padėti jai sugalvoti, kaip tai padaryti. Kai kurios aukos su dėkingumu pri- ims palaikymą ir paramą, jeigu bus pranešta apie tai, kas atsitiko, šeimos nariams, draugams ar kitiems profesionalams.

14. Patartina rekomenduoti aukai ieškoti pagalbos ir priimti palaiky- mą. Auka, gaunanti palaikymą po to, ką jai teko išgyventi, galės geriau su- sidoroti su pasekmėmis ir greičiau atgaus sugebėjimą kontroliuoti situaciją.

Apklausiant auką būtina sužinoti:

- kur buvo nukentėjusioji nusikaltimo padarymo metu (seksualinio išnaudojimo sąlygomis, pabėgo, sulaikyta policijos pareigūnų, iš- gelbėta „klientų“ ir pan.);
- verbuotės metodai ir aplinkybės (savanoriškumas, verbuotojo pa- žadai, nukentėjusioji laukė, atlyginimo faktas ir kt.), pvz.;
- gabenimo aplinkybės (transportavimo būdas, gabenimo paskir- ties vieta, maršrutas, lydėjimas, kas apmokėjo transporto išlaidas ir kt.)⁴⁵⁷, pvz.;
- darbo charakteris, atlyginimas;
- kontrolės ir išnaudojimo metodai: laikymas nelaisvėje, fizinis smurtas, grasinimai, šantažas, vertimas užsiimti prostitucija, kitos

⁴⁵⁷ Fedosiuk, O. *Prekybos žmonėmis tyrimo organizavimas*. Seminaro „Prekybos žmonė- mis tyrimo specifika“ medžiaga. Trakai, 2006-09-26.

fizinio ir psichinio poveikio priemonės. Išnaudojimo žiaurumo laipsnis ir kt.

Nepilnametės nukentėjusiosios apklausiamos pagal tas pačias taisykles kaip ir suaugę asmenys, išskyrus numatytas išimtis.

Siekiant, kad dėl dalyvavimo baudžiamojo proceso veiksmuose nepilnamečiui būtų daromas kuo mažesnis neigiamas poveikis, nepilnametis liudytojas ar nukentėjusysis proceso metu apklausiamas kuo mažiau kartų. Paprastai užtenka vienos ikiteisminio tyrimo teisėjo atliktos apklausos. Jei nusprendžiama, kad nepilnametį apklaus ikiteisminio tyrimo teisėjas, o vėliau jis nebus kviečiamas į bylos nagrinėjimą teisme, ikiteisminio tyrimo teisėjo apklausoje turi teisę dalyvauti įtariamasis ir jo gynėjas. Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo užtikrinti, kad tokiam liudytojui ar nukentėjusiajam nebus daromas neleistinas poveikis.

Praktikoje nepilnametės nukentėjusiosios ir liudytojai apklausiami ikiteisminio tyrimo teisėjų, todėl jų apklausos būna išsamios, tačiau ne visada nukentėjusiosios sako tiesą. Nusikaltimų, susijusių su prekyba žmonėmis, ikiteisminio tyrimo metu nepilnamečių apklausose atsiradusiems prieštaravimams panaikinti ikiteisminio tyrimo pareigūnai dažnai atlieka pakartotines apklausas, akistatas ar parodymus atpažinti.

Apžiūra. Išsiaiškinus nurodytas aplinkybes, atsižvelgiant į situaciją tolesnis tyrimo veiksmas gali būti apžiūra. Prekybos žmonėmis tyrimo metodika skiria dvi dažniausiai pasitaikančias apžiūros rūšis: asmens apžiūra ir įvykio vietos apžiūra.

Asmens apžiūros esmė – apžiūrėti ir ištirti įtariamojo, nukentėjusiojo arba kito asmens kūną, siekiant rasti, užfiksuoti ir aprašyti likusius nusiakaltimo pėdsakus arba kitas ypatingas žymes. Pirmiausia asmens apžiūrą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, dalyvaujant medicinos specialistui, o vėliau gali būti skiriama teismo medicinos ekspertizė.

Esant prekybos žmonėmis atvejams nukentėjusysis paprastai neprieštarauja būti apžiūrėtas teismo medicinos specialisto ar eksperto, todėl retai ikiteisminio tyrimo pareigūnui iškyla poreikis atlikti nukentėjusiojo apžiūrą. Tačiau galima pastebėti, kad nustačius, jog teismo medicinos specialistas nepridės prie specialisto akto vaizdinės medžiagos, rekomenduojama atlikti apžiūrą, kurios metu būtų atliktos sužalotų vietų fonuotrau-

kos. Tai padėtų ateityje teismui geriau suvokti fizinio ar kitokio pobūdžio poveikį nukentėjusiajam.

Atskirai būtų galima paminėti įtariamojo kūno apžiūra. Rekomenduojame kiekvienais atvejais, kai nukentėjusioji apklausos metu parodo, kad priešinosi ir galėjo priešintis metu sužaloti įtariamąjį, atlikti įtariamojo apžiūrą ir vėliau atlikti jo kūno teismo medicinos tyrimą. Ikteisminio tyrimo pareigūnas turi suvokti, kad bet kokie nukentėjusiojo(-iosios) pėdsakai, palikti ant įtariamojo kūno ar drabužių, yra jų santykių (apie jų pobūdį čia nekalbame) įrodomoji informacija.

Paprastai daugelyje kitų nusikaltimų ikiteisminis tyrimas prasideda įvykio vietos apžiūra. Prekybos žmonėmis nusikaltimai yra specifiški. Pirmiausia ne visada galima nusikaltimo vietą tiksliai apibrėžti. Antra, nusikaltimo vieta gali „judėti erdvėje“, ir dažnai jis prasideda vienoje šalyje, o tęsiasi ar baigiasi kitoje. Tokiu būdu įvykio vietų gali būti ne viena ir visose būtina surinkti duomenis.

Bendras įvykio vietos apžiūros uždavinys – susipažinti su įvykio vietos situacija, aplinka, rasti, užfiksuoti su tiriamuoju įvykiu susijusius pėdsakus.

Įvykio vietos apžiūra dažniausiai atliekama, kai ikiteisminis tyrimas prekybos žmonėmis byloje pradamas naudojant nusikalstamos veiklos imitacijos modelį (toliau – NVIM).

Tokiais atvejais atsiranda specialūs uždaviniai:

- nustatyti įvykio pobūdį (*atskirti nuo turto prievartavimo, savavaldžiavimo, pasikėsinimo išžaginti ir pan.*);
- ar nusikalstama veika padaryta ten, kur apžiūrima įvykio vieta, ar kitoje vietoje (*prekybos žmonėmis nusikaltimuose grasinimo, fizinio smurto vieta ir perdavimo ar perleidimo vietos gali nesutapti*);
- kokiu būdu dalyviai pateko į įvykio vietą ir išvyko iš jos ir kokie jų požymiai (*šie momentai svarbūs įrodinėjant ne atsitiktinį pažįstamų ar nepažįstamų asmenų susitikimą tam tikroje vietoje, bet tikslinį vykimą į susitikimo vietą; važiavimo kryptis iš vietos, kurioje buvo saugoma ir prievarta laikoma prekybos auka, ir pan.*);
- nustatyti prekybos žmonėmis vietos lokalizaciją, laiką ir kitas aplinkybes;
- kokie prekybos žmonėmis dalyvių veiklos motyvai;

- rasti, ištirti ir užfiksuoti, paimti nusikaltėlio paliktus pėdsakus ir reikšmingus objektus;
- kokie pėdsakai iš prekybos žmonėmis vietos galėjo likti ant nusikaltėlio, įrankių, transporto priemonių ir kt.;
- išskirti atskirų objektų savybių ir padėties pasikeitimus iki tiriamojo prekybos žmonėmis atvejo ir po jo.

Įvykio vietos apžiūra dažniausiai atliekama įtariamojo sulaikymo vietoje ir tais atvejais, kai nukentėjusioji buvo laikoma nelaisvėje. Tokiais atvejais siekiama nustatyti, ar nusikalstama veika padaryta ten, kur apžiūrima, įvykio pobūdį, laiką ir kitas aplinkybes, rasti, ištirti ir užfiksuoti, paimti nusikaltėlio paliktus pėdsakus ir reikšmingus objektus ir kt.

Jei prekybos žmonėmis nusikaltimas padarytas kitoje valstybėje, reikšmingiausia tampa ne pėdsakų paieška, kuri savaimė yra svarbiausias uždavinys, bet aplinkos fiksavimas. Vėliau remiantis užfiksuotais duomenimis (ne tik rašytine bet ir vaizdine informacija), galima atlikti parodymų patikrinimą vietoje dalyvaujant nukentėjusiam asmeniui arba įtariamajam.

Parodymas atpažinti. Tai toks tyrimo veiksmas, kurio metu ikiteisminio tyrimo tyrėjas, prokuroras arba teismas (teisėjas) pateikia nukentėjusiajam, liudytojui, įtariamajam arba kaltinamajam atpažintinus objektus, o asmuo juos lygina su anksčiau stebėtaisiais ir nustato, ar tai tie patys objektai, ar ne.

Atpažįstantysis apklausiamas siekiant išsiaiškinti, kokiomis sąlygomis ir kiek laiko stebėjo atpažintiną objektą, ar nebuvo matęs jo anksčiau, kokius būdingus objekto požymius pastebėjęs, ar galėtų atpažinti tą objektą. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas sprendžia, kokį objektą pasirinkti: natūralų ar jo atvaizdą. Jeigu atpažinimas atliekamas dalyvaujant nusikaltėliui, ikiteisminio tyrimo pareigūnas pasirūpina nukentėjusio asmens apsauga.

Sulaikymas su įkalčiais. Ši situacija dažniausiai atsiranda tais atvejais, kai yra realizuojama turima kriminalinės žvalgybos informacija ar naudojamas nusikalstamos veikos imitavimas.

Nusikaltėlis gali būti sulaikytas, gavęs pinigų už parduotą žmogų ar jį nupirkęs. Taip pat gali būti sulaikyti kiti asmenys, kurie atliko kitas funkcijas: auką gabeno per Lietuvos Respublikos sieną užsiimti prostitucija, laikė nelaisvėje, turėdami tikslą parduoti, organizavo ar vadovavo nusikaltėlių grupei ir t. t.

Būtina pabrėžti, kad laikinas asmens sulaikymas tiesiogiai susijęs su ikiteisminiu tyrimu, kuris visada pasižymi dinamiškumu, minimaliu informacijos apie daromą ir padarytą nusikaltimą kiekiu, o tai lemia asmens sulaikymo teisėtumą, pagrįstumą ir veiksmingumą.

Prekybos žmonėmis bylose dažniausiai nukentėjusysis tiesiogiai nurodo įtariamąjį, kiek rečiau įtariamą asmuo nustatomas teisėsaugos institucijos pastangomis taikant kriminalinės žvalgybos veiksmus ir jį nurodo liudytojai.

Nusikaltimai, susiję su prekyba žmonėmis, vykdomi ilgą laiką ir tų pačių nusikaltėlių, todėl sulaikius įtariamąjį, kuris tuo užsiima, kartais galima nustatyti kito nusikaltimo įvykdymo faktą (pvz., sąvadavimą) ir nukentėjusiąją ar net kitą įtariamąjį.

Sulaikius įtariamąjį, informacijos apie nusikalstamos veikos įvykdymo faktą būna mažai, tik vėliau nustatinėjamos aplinkybės ir surenkami duomenys. Gauti teisėjo sankciją ilgesniam įtariamojo suėmimui paprastai būna sudėtinga. Nusikaltėliai, pajutę grėsmę, kad gali būti įrodyta jų kaltė, išvažiuoja į užsienį ir ilgą laiką negrįžta. Todėl būna atvejų, kad medžiaga iš vieno ikiteisminio tyrimo perkeliama į kitą ikiteisminį tyrimą, kol bus surastas įtariamasis.

Krata ir poėmis. Neretai nusikaltimų, susijusių su prekyba žmonėmis, bylose pas įtariamąjį namuose, butuose, kitose patalpose, kur buvo laikoma auka, ar kitose vietose atliekamos kratos ir poėmiai.

Kratos metu gali būti surasti ir paimti daiktai, turintys įrodomąją vertę byloje. Gali būti paimti dienoraščiai, laiškai, užrašų knygelės, nuotraukos, vaizdajuostės ir kiti daiktai, liudijantys apie įtariamojo gyvenimo būdą, nusikalstamus ryšius, tarpusavio santykius tarp aukos ir įtariamojo, jei jie anksčiau buvo pažįstami.

Paprastai kratos metu gyvenamosiose vietose yra ieškoma nuotraukų, užrašų, bilietų, pasų, SIM kortelių, mobiliojo ryšio telefonų, piniginių pervedimų ir perlaidų dokumentų, transporto dokumentų, vizų, pornografinio turinio medžiagos ir seksualinio pobūdžio daiktų (spec. aprangos, prezervatyvų ir pan.), kreditinių kortelių, reklaminių skelbimų bei daugelio kitų daiktų, kurių buvimą lemia turimi baudžiamojoje byloje duomenys.

Asmenų sulaikymas. Asmenų sulaikymą reglamentuoja tiek Policijos veiklos įstatymas, tiek ir Baudžiamojo proceso kodeksas. Šis kodeksas nustato būtinas sulaikymo sąlygas: kai yra pagrindas manyti, kad tas asmuo gali pabėgti; iš karto neįmanoma nustatyti jo asmenybės; kai yra suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos.

Yra galimos dvi aplinkybės, kada asmuo gali būti sulaikytas: užklupus nusikalstamos veikos darymo metu ir tuo po jos padarymo arba vėliau.

Laikinas sulaikymas, neužklupus asmens nusikalstamos veikos padarymo vietoje ar tuoj po nusikalstamos veikos padarymo, galimas prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu tik išimtiniais atvejais, kai yra visos šios sąlygos:

- bėgs (slėpsis) nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo; trukdys procesui; darys naujus labai sunkius, sunkius arba Lietuvos Respublikos BK 178 straipsnio 2 dalyje, 180 straipsnio 1 dalyje, 181 straipsnio 1 dalyje, 187 straipsnio 2 dalyje numatytus apysunkius nusikaltimus, taip pat jei yra duomenų, kad būdamas laisvėje asmuo, įtariamasis grasinimu ar pasikėsiniu padaryti nusikaltimą, gali tą nusikaltimą padaryti;
- tuoj pat būtina suvaržyti asmeniui laisvę siekiant užtikrinti dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms;
- nėra galimybės itin skubiai kreiptis į *tyrimo atlikimo vietos* apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėją.

Yra tam tikrų skirtumų tarp asmens sulaikymo nusikaltimo vietoje arba po jo padarymo.

Užklupto nusikaltimo vietoje asmens sulaikymas gali trukti ne ilgiau kaip 48 valandas. Jeigu sulaikome ne užkluptą nusikaltimo vietoje asmenį ir jeigu jis anksčiau buvo byloje apklaustas kaip įtariamasis, jo laikinas sulaikymas gali trukti ne ilgiau kaip 24 valandas, prokuroro nutarimu šis terminas gali būti pratęstas iki maksimalaus laikino sulaikymo termino.

Sulaikius įtariamąjį nusikaltimo vietoje arba tuo po jos padarymo, jis per 24 valandas turi būti apklaustas.

Įtariamojo apklausa. Sulaikyto įtariamojo apklausa yra svarbus veiksmas, todėl ji atliekama nedelsiant. Jeigu įtariamasis nėra sulaikytas, jo apklausos laikas priklauso nuo taktinių ikiteisminio tyrimo pareigūno motyvų. Įtariamojo apklausos metu galima išsiaiškinti įvairias nusikaltimo padarymo aplinkybes ir sužinoti tyrimui reikšmingos informacijos. Apklausa pradedama nuo to, kokie yra jo ir nukentėjusiosios santykiai, ar jie buvo pažįstami, jei taip, kiek laiko ir kur susipažino. Įtariamajam leidžiama pasakoti pačiam. Tolesnė apklausa priklauso nuo įtariamojo parodymų, t. y. jei įtariamasis prisipažįsta padaręs nusikaltimą, jam užduodamas klausimas apie to nusikaltimo padarymo aplinkybes, apie naudotus prievartos ir apgaulės būdus, apie tai, ar nukentėjusioji sutiko būti parduodama, ar ne, ir pan.

Būtina pažymėti, kad įtariamojo apklausą lemia jos metu gautos informacijos turinys. Jeigu duodami parodymai yra klaidinantys, tai asmens pasakojimas „suskirstomas“ į epizodus (pvz., ikiteisminio tyrimo pareigūnas, išsiaiškinęs aplinkybes, susijusias su vienu epizodu, pereina prie kito). Jeigu įtariamasis atsisako ar duoda melagingus parodymus (pvz., įtariamasis prisipažįsta, kad pažinojo nukentėjusiąją, tačiau neigia įtraukęs ją į prostituciją ar pardavęs, pirkęs; teigia jokios prievartos ar apgaulės nenaudojęs), tada apklausoje taikomi įvairūs taktiniai apklausos būdai.

Būtina pabrėžti, kad nusikaltimus, susijusius su prekyba žmonėmis, dažnai padaro organizuotos nusikalstamos grupuotės nariai, tačiau juos vykdant gali dalyvauti ne visi grupuotės nariai, o tik keli. Tokių nusikaltimų organizatoriai sulaikomi tik tada, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnai turi pakankamai duomenų, patvirtinančių jų nusikalstamą veiką. Grupės organizatoriaus apklausa rezultatyvumu nepasižymi, ypač jeigu jam pavyko sužinoti, kad kiti grupės nariai nesulaikyti. Tačiau jeigu kiti grupės nariai sulaikyti, pirmiausia atliekama jų apklausa, siekiant gauti įrodomuosius faktus, demaskuojančius grupės organizatorių.

Tiriant tokio pobūdžio nusikalstamas veikas, įtariamieji dažniausiai neigia savo kaltę, o vieni svarbiausių duomenų būna nukentėjusiųjų ar liudytojų parodymai.

Pats svarbiausias aspektas – tai, kad duoti parodymus yra įtariamojo teisė, o ne pareiga. Todėl įtariamasis nėra įspėjamas nei dėl atsakomybės už atsisakymą duoti parodymus, nei dėl atsakomybės už melagingų paro-

dymų davimą, be to, šie asmens veiksmai negali būti traktuojami kaip jo kaltės įrodymas ar kitaip panaudojami jo nenaudai. Dėl to gali susidaryti dvejojo pobūdžio situacijos: konfliktinės, kurių metu įtariamasis gali visai atsisakyti duoti bet kokius parodymus arba sutinka duoti parodymus, tačiau jie yra aiškiai neteisingi arba klaidinantys, ir nekonfliktinės, kurių metu įtariamasis iš dalies arba visiškai prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, dėl kurios jis sulaikytas.

Taktikos požiūriu, esant situacijai, kai sulaikyti keli asmenys, pirmiausia vertėtų apklausinti žemesnę padėtį grupėje, užimančius asmenis, pvz., vykdytojus. Paprastai jie lengviau eina į kontaktą ir greičiau prisipažįsta. Prisipažinimo atveju kategoriškai rekomenduojame įtariamojo apklausą atlikti dalyvaujant ikiteisminio tyrimo teisėjui, nes prisipažinimas ikiteisminio tyrimo teisėjui yra asmens parodymų įrodomosios galios procesinio įtvirtinimo būdas. Jei vėliau proceso metu kaltinamasis atsisako duoti parodymus arba vengia juos duoti, taip pat jei pareiškia, kad neprisimena aplinkybių, apie kurias davė parodymus ikiteisminio tyrimo metu, jei duoda parodymus, kurie iš esmės skiriasi nuo parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, arba yra miręs, nedalyvauja posėdyje dėl svarbių priežasčių ar dėl to, kad yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje ir vengia atvykti į teismą (Lietuvos Respublikos BPK 276 str. 1 d.), ikiteisminio tyrimo teisėjui duotiems jo parodymams, balsu perskaitytiems teismo posėdyje, gali būti suteikiamas įrodymų statusas – jais gali būti grindžiamas nuosprendis.

Būtina atsiminti, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas gali apklausti įtariamąjį tik po to, kai jis jau buvo apklaustas kitų ikiteisminio tyrimo subjektų (prokuroro arba ikiteisminio tyrimo pareigūno). Prokuroro iniciatyva ikiteisminio tyrimo teisėjas apklausia įtariamąjį, kai manoma, kad bylą nagrinėjant teisme, kaltinamasis gali pakeisti parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus (Lietuvos Respublikos BPK 189 str. 3 d.).

Ekspertizės. Tiriant nusikaltimus, susijusius su prekyba žmonėmis, kai kaltininkas žinomas, taikomos teismo psichiatrinė ir fonoskopinė ekspertizės. Pasitaiko, kad, tiriant bylas, įtariamiesiems arba jų aukoms būna skiriamos **teismo psichiatrinės** ekspertizės. Teismo psichiatrinė ekspertizė leidžia nustatyti, ar įtariamasis, nukentėjusioji serga psichine liga ir koks tos ligos pobūdis.

Dažniausiai ekspertams užduodami klausimai:

1. Ar nusikaltimo darymo metu įtariamasis sirgo psichine liga, ar galėjo suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti?
2. Ar šiuo metu serga psichine liga, jei taip, tai kokia?
3. Ar gali dalyvauti atliekant procesinius veiksmus baudžiamojoje byloje?
4. Ar reikalingas priverstinis gydymas?

Nusikaltimams, susijusiems su žmonių prekyba, atskleisti dažnai skiriama **fonoskopinė ekspertizė**.

Pagrindinis fonoskopinės ekspertizės objektas – garso įrašai, kuriuose užfiksuotos žmogaus balso ir kalbos savybės. Tyrimo metu asmuo identifikuojamas pagal balsą, kalbą ir laikyseną, užfiksuotą tiriamajame (operatyviniame) ir lyginamajame garso įrašuose. Kitas fonoskopinės ekspertizės objektas – garso signalų įrašymo ir atkūrimo priemonės, sąlygos bei patys signalai. Šių tyrimų metu nustatomas pateiktų garso įrašų autentiškumas, t. y. ar garso įrašas ištisinis, ar nėra sumontuotas, surandama trynimo požymių, nustatoma, ar pateiktas garso įrašo originalas, ar kopija; nustatomos panaudotos garso įrašymo priemonės; apdorojami iškraipymai ir užtriukšminti garso signalai, kad juose užfiksuota kalba būtų suprantamesnė, lengviau būtų iššifruoti tekstą.

Pateikiamą ekspertizei aparatūrą draudžiama techniškai reguliuoti ar perdaryti. Jeigu tai padaryta, apie tai informuojamas ekspertas.

Iš žmogaus balso ir kalbos, užfiksuotos garso įrašė, fonoskopinė ekspertizė nustato: kalbančiojo lytį, amžių, dialektą; specifinius balso, kalbos požymius: fonetines, žodines, morfologines, sintaksės klaidas, kalbos defektus, emocinę būklę įrašymo metu ir pan.

Pagal tai, ką norima sužinoti, pateikiami ekspertui klausimai.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kas yra prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinė charakteristika ir jos reikšmė ikiteisminiame tyrime, kokia jos struktūra?
2. Kaip pradedamas šios rūšies nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas?
3. Koks yra šios rūšies nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo organizavimo procesas ir pagrindiniai jo elementai?

4. Kokie yra pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai atsižvelgiant į susiklosčiusią ikiteisminio tyrimo situaciją?
5. Kokios yra taikomos specialių žinių panaudojimo formos tiriant šios rūšies nusikalstamas veikas?
6. Kokie yra procesinių prievartos priemonių, atliekamų tiriant šios rūšies nusikalstamas veikas, taktiniai ir kiti metodiniai ypatumai?
7. Kokios yra kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų ar procesinių prievartos priemonių taktinės ir metodinės atlikimo rekomendacijos?

Rekomenduojama literatūra:

1. Abramavičiūtė, I., et al. *Teisėsaugos pareigūnų veikla susidūrus su prekyba žmonėmis*. Praktinis vadovas policijos pareigūnams. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, 2005.
2. Bazylev, I.; Žekonis, R. *Prekybos žmonėmis prevencija ir kontrolė Lietuvoje*. Vilnius, 2003.
3. Burda, R.; Gruodytė, E.; Krikščiūnas, R. *Prekybos žmonėmis tyrimo bei teisminio nagrinėjimo problemos Lietuvoje*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, 2006.
4. Fedosiuk, O. *Prekybos žmonėmis tyrimo organizavimas*. Seminaro „Prekybos žmonėmis tyrimo specifika“ medžiaga. 2006, Trakai.
5. Fedosiuk, O. Prekybos žmonėmis nusikaltimo normos naujosios redakcijos aiškinimo ir taikymo problemos. *Jurisprudencija*. 2007, 8 (98).
6. Jungtinių Tautų Organizacijos 2000 m. gruodžio 13 d. Konvencija prieš tarptautinę organizuotą nusikalstamumą. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51-1933.
7. Kulšis, S. Darbas su seksualinių paslaugų teikėjais. *Pagalbos prekybos žmonėmis aukoms praktiniai aspektai*. Vilnius, 2005.
8. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 19 d. nutarimas Nr. 558 „Dėl prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005–2008 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 65-2333.
9. *Prekyba moterimis: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, 2004.
10. Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertinamą ją, papildantis JTO konvenciją prieš tarptautinę organizuotą nusikalstamumą. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 49-2166.

22 SKYRIUS

EISMO ĮVYKIŲ TYRIMO METODIKA

22.1. Eismo įvykių kriminalistinė charakteristika

Eismo įvykiai, atsižvelgiant į kilusias pasekmes, tiriami kaip administracinės teisės pažeidimai arba kaip nusikaltimai baudžiamojoje teisėje. Administracinę atsakomybę už kelių eismo taisyklių pažeidimus reglamentuoja Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Tuo tarpu atsakomybę už nusikalstamas veikas eismo saugumui numato Lietuvos Respublikos BK XXXIX skyrius „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai transporto eismo saugumui“. Baudžiamoji atsakomybė už kelių eismo taisyklių pažeidimus numatyta Lietuvos Respublikos BK 281 ir 282 straipsniuose. Esminis šių straipsnių skirtumas yra tas, kad pagal Lietuvos Respublikos BK 281 str. atsako asmenys, vairuojantys transporto priemonę, o pagal Lietuvos Respublikos BK 282 str., baudžiamojon atsakomybėn traukiami kiti eismo dalyviai. Svarbu tai, kad šiuose baudžiamojo kodekso straipsniuose įtvirtintos blanketinės normos, todėl jų prasmę privalu aiškinti kartu su Kelių eismo taisyklių normomis.

Kelių eismo taisyklės įtvirtina, kad eismo įvykis – tai įvykis kelyje, viešose arba privačiose teritorijose, kurio metu, dalyvaujant judančiai transporto priemonei, žuvo ar buvo sužeista žmonių, sugadinta ar apgadinta bent viena transporto priemonė, kroviny, kelias, jo statiniai ar bet koks kitas įvykio vietoje buvęs turtas⁴⁵⁸.

Eismo įvykiai yra skirstomi į atskiras rūšis. Prie pagrindinių eismo įvykių rūšių priskiriama:

1. Transporto priemonių susidūrimas – tai eismo įvykis, kurio metu judančios transporto priemonės susiduria tarpusavyje ar su judančiu geležinkelio transportu, arba judanti transporto priemonė susiduria su stovinčia transporto priemone, jos priekaba ar puspriekabe.

---

⁴⁵⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. 1950 „Dėl kelių eismo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 7-263.

2. Transporto priemonės užvažiavimas ant pėsčiojo. Tai eismo įvykis, kurio metu transporto priemonė užvažiuoja ant žmogaus arba pats pėsčiasis užstoja kelią transporto priemonei ir taip su ja susiduria. Šiai rūšiai taip pat priklauso eismo įvykiai, kurių metu pėsčiasis nukenčia ne nuo pačios transporto priemonės, bet nuo jos vežamo krovinio ar daiktų.

3. Transporto priemonės apsvertimas – eismo įvykis, kurio metu judanti transporto priemonė verčiasi. Šiai rūšiai nepriklauso eismo įvykiai, kurių metu transporto priemonė apverčiama kito eismo įvykio metu.

4. Transporto priemonės užvažiavimas ant kliūties – eismo įvykis, kurio metu transporto priemonė susiduria ar trenkiasi į nejudantį fiksuotą daiktą (tilto atramą, stulpą, medį, namą, tvorą ir pan.).

Taip pat galima paminėti ir rečiau pasitaikančių eismo įvykių rūšis:

1. Transporto priemonės užvažiavimas ant dviratininko – eismo įvykis, kurio metu transporto priemonė susiduria su dviratininku arba jis pats užvažiuoja ant judančios ar stovinčios transporto priemonės.

2. Transporto priemonės užvažiavimas ant gyvuliais varomo transporto – eismo įvykis, kurio metu transporto priemonė užvažiavo ant pakinkytų gyvulių ar jų traukiamų vežimų, arba patys pakinkyti gyvuliai ar jų traukiami vežimai atsitrenkia į judančias transporto priemones.

3. Transporto priemonės užvažiavimas ant gyvūnų – eismo įvykis, kurio metu transporto priemonė užvažiavo ant gyvūnų arba patys gyvūnai susidūrė su judančia transporto priemone.

4. Kiti eismo įvykiai. Tai eismo įvykiai, kurie nepriskiriami anksčiau išvardytiems eismo įvykiams, pvz., eismo įvykiai, kai iš po transporto priemonės ratų išmetami objektai pataiko į žmogų, gyvūną ar kitą transporto priemonę, užvažiavimas ant staiga atsiradusios kliūties (nukritęs kroviny, nukritęs ratas), keleivių iškritimas iš judančios transporto priemonės arba jų susižalojimas transporto priemonės viduje ir kt.

Eismo įvykius pagal jų atsiradimo priežastis galima suskirstyti į:

- 1) įvykusius dėl žmonių kaltės (vairuotojai, keleiviai, asmenys, atsakingi už transporto priemonių ir kelių techninę būklę ir kt.);
- 2) nulemtus neįveikiamos gamtos jėgos (potvynis, griūtis, žemės drebėjimas ir pan.), taip pat įvykusius dėl atsitiktinio aplinkybių susiklostymo.

Dažniausiai kelių eismo įvykių įvyksta dėl to, kad Kelių eismo taisykles pažeidžia vairuotojai, pėstieji, keleiviai, dviratinkai, taip pat dėl šiurkščių transporto ūkių darbuotojų techninės eksploatacijos taisyklių pažeidimų, blogos kelių būklės ir kelių eismo organizavimo kontrolės, neretai dėl gyvūnų kaltės.

Kelių eismo įvykių nusikalstama prigimtis atsiranda transporto priemonių eksploatavimo ir jų judėjimo keliais procese. Jie susiję su normalaus transporto darbo pažeidimais, dėl kurių dažnai nukenčia žmonės, patiriama materialinių nuostolių ir kitų žalingų pasekmių.

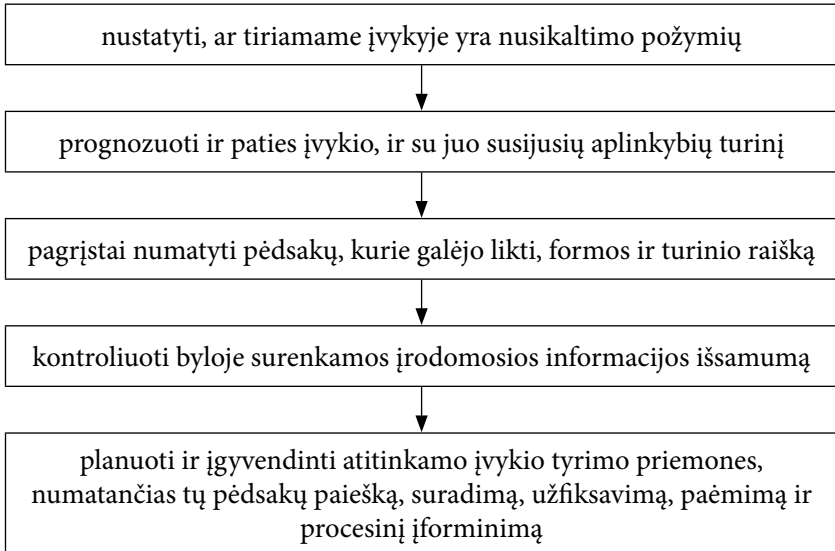
Nepaisant pateiktos eismo įvykių klasifikacijos, kiekvienas eismo įvykis yra individualus atsižvelgiant į jo mechanizmą ir faktinių aplinkybių bei priežasčių visumą, lėmusių jo kilimą. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad dažnai eismo įvykis įvyksta ne tik dėl vieno eismo dalyvio veiksmų. Neretai eismo įvykiai įvyksta kaip kelių priežasčių rezultatas, pvz., dviejų transporto priemonių susidūrimas, vienam vairuotojui viršijus leistiną greitį ir pažeidus lenkimo taisykles, o kitam – pažeidus manevravimo ir persirikiavimo iš vienos eismo juostos į kitą taisykles. Todėl yra svarbu nustatyti visas priežastis, dėl kurių kilo eismo įvykis.

Kriminalistinė charakteristika kaip informacinis modelis, apimantis esmines, objektyviojoje tikrovėje atsispindinčias nusikaltimo savybes ir požymius, reikšmingus tiriant nusikaltimus, padeda pažinti eismo įvykius kaip nusikalstamą veiką.

Kriminalistinės charakteristikos išmanymas ir tinkamas žinių apie ją panaudojimas, analizuojant informaciją apie eismo įvykį, leidžia iškelti kuo tikresnes versijas, gauti trūkstantį informaciją, kuri būna labai reikalinga, kad tyrimas nesustotų. Kriminalistinės žinios apie nusikaltimo padarymo būdą, nusikaltimo mechanizmą, nusikaltusį asmenį ir kitus kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos struktūros elementus „apginkluoja“ ikiteisminio tyrimo pareigūną greita ir aiškia orientacija ieškant informacijos tipinėse tyrimo situacijose⁴⁵⁹.

⁴⁵⁹ Novikovienė, L. Eismo įvykių kriminalistinė charakteristika ir jos reikšmė eismo įvykių prevencijai. *Verslo ir teisės aktualijos*. 2009, 4: 185–207.

Kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos panaudojimas tiriant eismo įvykius leidžia:

Eismo įvykių kriminalistinę charakteristiką apibūdina tokie elementai:

- susiklosčiusio eismo įvykio aplinka,
- įvykusio eismo įvykio būdų (mechanizmo) charakteristika,
- tipiniai materialiniai pėdsakai,
- pažeidėjo asmenybės bruožai,
- pagrindinės eismo įvykio priežastys.

Eismo įvykių kriminalistinėje charakteristikoje, atsižvelgiant į tai, kad šioms nusikalstamoms veikoms paprastai būdingas neatsargumo pobūdis, skirtingai nuo tyčia padaromų nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos, informacija apie nusikaltimo padarymo būdą nėra pati svarbiausia. Tuo tarpu eismo įvykio mechanizmas ir susiklosčiusi eismo įvykio aplinka yra kertiniai šių nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos elementai.

Savo ruožtu *eismo įvykio mechanizmas* gali būti suvokiamas kaip laiko, dinaminių ir kitų ryšių, aplinkybių ir veiksmų sistema, dėl kurių formuojasi pėdsakai / padariniai tarpusavyje sąveikaujantiuose objektuose. Šis pėdsakų formavimasis vyksta tiek pradiniam, tiek kulminaciniam, tiek baigiamam

jame eismo įvykio vystymosi etapuose. Atkreiptinas dėmesys, kad eismo įvykio mechanizmą lemia daugelis sistemos *vairuotojas, automobilis, kelias, supanti aplinka* veiksnių. Mechanizmo laikymas svarbiausiu kriminalistinės eismo įvykių charakteristikos elementu yra iš tiesų dėsningas, nes suprantant eismo įvykio mechanizmą galima išaiškinti kriminalistiškai reikšmingus požymius, kurie turės įtakos nustatant objektyviają tiesą byloje.

Tuo tarpu *eismo įvykių padarymo būdas* (tiksliau, teisės pažeidėjo nusikalstamo elgesio ypatumai), atsižvelgiant į šių nusikalstamų veikų specifiką, suprantamas kaip veiksmų arba neveikimo, lemiamų tiek objektyvių, tiek subjektyvių veiksnių, sistema. Eismo įvykių bylose jų padarymo būdas paprastai yra dvejopas:

- 1) eismo įvykiai padaromi pažeidžiant kelių eismo saugumo taisykles ir (arba)
- 2) pažeidžiant transporto priemonės eksploatavimo taisykles.

Kelių eismo saugumo taisyklių pažeidimas gali pasireikšti leistino greičio viršijimu, šviesoforo ar eismo reguliuotojo signalų nepaisymu, išvažiavimu į priešingą eismo juostą, važiavimo eiliškumo sankryžose nesilaikymu, netaisyklingu lenkimu arba manevravimu kelyje, įvairių kelio ženklų ir nuorodų nesilaikymu ir kt.

Dažniausiai kelių eismo įvykiai padaromi dėl to, jog Kelių eismo taisykles pažeidžia vairuotojai, pėstieji, dviratininkai, taip pat dėl blogų oro sąlygų, blogos kelių būklės ir pan.

Kelių eismo taisyklių pažeidimas dėl vairuotojo veiksmų dažniausiai pasireiškia tuo, kad:

- viršijamas saugus greitis manevruojant (posūkyje, lenkiant, bandant išvengti susidūrimo arba užvažiavimo, apvažiuojant kliūtį arba dėl kelio nelygumų), įvažiavus į blogesnės būklės kelio ruožą;
- sudaroma avarinė situacija;
- nesilaikoma važiavimo per sankryžas eiliškumo;
- nerodomi arba neteisingai rodomi įspėjamieji signalai;
- neteisingai apskaičiuojamas minimalus stabdymo kelias atsižvelgiant į judėjimo greitį ir kelio dangos būklę;
- pažeidžiami šviesoforo signalo, kelio ženklų, rodyklių ir kelio žymėjimo reikalavimai;

- nepaisoma saugaus atstumo;
- netikėtai išvažiuojama į priešingą eismo juostą ir apakinama žibintų šviesa;
- stovima važiuojamojoje kelio dalyje be apšvietimo;
- pažeidžiamos keleivių vežimo taisyklės;
- pažeidžiamos lenkimo taisyklės ir kt.⁴⁶⁰

Eismo įvykiai taip pat įvyksta dėl pėsčiųjų nesaugaus elgesio kelyje. Kelių eismo taisyklių pažeidimas dėl pėsčiojo veiksmų dažniausiai pasireiškia tuo, kad:

- pėsčiasis netikėtai pasirodo iš už kliūties (pvz., iš už stotelėje stovinčio autobuso, automobilio prie šaligatvio arba kelkraščio);
- pėsčiasis staiga išeina iš už judančios transporto priemonės, važiuojančios ta pačia arba priešinga kryptimi;
- nenusakomas pėsčiojo elgesys, kuriam esant vairuotojas yra klaidingai įsitikinęs, kad jis su pėsčiuoju turi tarpusavio kontaktą (pvz., pėsčiasis, laukęs, kol pravažiuos automobilis, staiga bėga skersai gatvės);
- pėsčiasis išeina į važiuojamąją dalį toje vietoje, kur tai yra uždrausta;
- pėsčiasis staiga išeina iš neapšviestos kelio zonos;
- pažeidžiamos pažymėtų perėjų ir sankryžų zonų perėjimo taisyklės ir kt.⁴⁶¹

Kitas svarbus eismo įvykių kriminalinės charakteristikos elementas – *eismo įvykio situacija*, kurios struktūrą sudaro laiko, vietovės sąlygos, meteorologinės sąlygos, elgesio veiksniai ir kt. Kelių eismo įvykis yra situacija, kuri paprastai apribota nedidele laiko erdve ir trunka vos kelias sekundes. Tačiau laikas gali būti suvokiamas ne tik kaip paties eismo įvykio trukmė, o kaip paros ar metų laikas. Kalbant apie paros laiką, kai padaromi eismo įvykiai, būtina pabrėžti, kad daugelis eismo įvykių padaroma esant prieblandai ar tamsiam paros metui. Tačiau pėstieji paprastai nukenčia tamsiuoju paros metu. Tuo tarpu metų laikų aspektu svarbios yra ir meteorologinės sąlygos: kritulių, lijdros, pūgos, rūko ar kitų pavojingų meteorologinių reiškinių metu eismo sąlygos keliuose tampa sudėtingesnės nei įprasta.

⁴⁶⁰ *Ibid.*

⁴⁶¹ *Ibid.*

Pagal poveikį eismo saugumui pavojingus meteorologinius reiškinius galima suskirstyti į:

- 1) turinčius įtakos matomumui: krituliai (lietus, sniegas, šlapdriba, kruša), rūkas, pūga;
- 2) turinčius tiesioginės įtakos kelio dangos pokyčiams: lijundra, plikšala, krituliai, pūga;
- 3) turinčius įtakos transporto priemonių stabilumui kelyje: stiprus vėjas.

Tiriant eismo įvykius itin pravartu žinoti *tipinius šioms nusikalstamosioms veikoms materialinius pėdsakus*, kurių galima ieškoti ant:

- transporto priemonių;
- kelio, kelio įrenginių ir kitų kelio aplinkos objektų;
- nukentėjusiojo drabužių, kūno, apavo, daiktų;
- kitų asmenų (pvz., kaltininko kūnas, drabužiai).

Suprantama, kad eismo įvykio pėdsakų atsiranda ne tik ant transporto priemonių. Pėdsakų, rodančių transporto priemonių suartėjimą, susidūrimo vietą, judėjimą susidūrus, atsiskyrimą ir judėjimą atsiskyrus iki padėčių eismo įvykio vietoje, susidaro ir kelio dangoje.

Pėdsakų susiformavimas priklauso nuo transporto priemonių susidūrimo padėties:

- 1) esant priešpriešiniam transporto priemonių susidūrimui, pėdsakų atsiranda ant transporto priemonių priekinių dalių;
- 2) esant priešpriešiniam kampiniam susidūrimui, susidūrimo pėdsakų atsiranda ant atitinkamos transporto priemonės pusės ir atitinkamos pusės šoninių paviršių;
- 3) galinis susidūrimas, kai susidūrimo pėdsakų atsiranda ant vienos transporto priemonės priekio ir kitos galinės dalies arba ant abiejų transporto priemonių galinių dalių;
- 4) galinis kairysis ir galinis dešinysis susidūrimai, kai pėdsakų atsiranda atitinkamai susilietus automobiliams ant jų kairės ir dešinės pusių;
- 5) šoniniai susidūrimai, kai pėdsakų atsiranda ant susidūrusių automobilių šonų arba vienos transporto priemonės šono ir kitos priekio.

Pateikta eismo įvykių klasifikacija pagal pėdsakų susiformavimo vietą ant transporto priemonių, kai yra atitinkamos transporto priemonių padėties pirminio susidūrimo metu, naudinga todėl, kad, remiantis šių

pėdsakų analize, eismo įvykio vietoje iškart galima diagnozuoti eismo įvykio mechanizmą, o, remiantis eismo įvykio mechanizmu, – numatyti eismo įvykio pėdsakų susiformavimo laiką, vietą, eiliškumą, pobūdį. Pavyzdžiui, susidūrimo vietos pėdsakus, transporto priemonių suartėjimo trajektorijų pėdsakus, transporto priemonių padėtį kelio ribų atžvilgiu prieš susidūrimą ir jo metu.

Asmens, padariusio eismo, įvykį bruožai taip pat svarbus kriminalinės eismo įvykių charakteristikos elementas. Nemaža dalis mirtimi pasibaigusių eismo nelaimių įvyksta bent vienam iš įvykyje dalyvavusių vairuotojų esant neblaiviam. Tarp eismo įvykių priežasčių, susijusių su vairuotojų elgesiu, reikia atsižvelgti ir į tokias aplinkybes kaip vairuotojo fiziniai trūkumai, miegas prie vairo, pervargimas, vairavimo patirties stoka ir kt. Šių aplinkybių, galinčių charakterizuoti eismo įvykį sukėlusį asmenį, yra labai daug, todėl visas įvardyti netikslinga. Štai, pvz., tyrimais įrodyta, kad žmogaus, penkias dienas iš eilės miegojusio vieną valandą mažiau nei įprasta, vairavimo įgūdžiai blogesni nei vairuotojo, iš vakaro gausiai vartojusio alkoholio.

Eismo įvykiai yra labai glaudžiai susiję su žmogaus elgesiu, vairavimo kultūra, mąstymu bei vairavimo įgūdžiais. Būtent čia ir pasireiškia vairavimo kultūra, šios kultūros trūkumas ar jos nebuvimas. Vairavimo kultūra yra susijusi su per mažu dėmesiu kitiems eismo dalyviams, nepagarba, nepakantumu, perdėtu pranašumo demonstravimu.

Eismo įvykius sukėlusios priežastys skirstytinos į: subjektyvias ir objektyvias.

Prie subjektyviųjų priežasčių priskiriamosios tokios priežastys, kurios lemia pačių eismo dalyvių (vairuotojų, pėsčiųjų, keleivių) veiksmų sukeltus kelių eismo saugumo ir transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimus, arba jų netaisyklingi veiksmai ir elgesys gatvėse ar keliuose, kituose eismo ruožuose.

Vairuotojų klaidos vairuojant transporto priemonę ir pažeidžiant Kelių eismo taisykles yra pagrindinė daugumos eismo įvykių priežastis. Galime išvardyti tokius pavojingiausius ir dažniausiai pasitaikančius eismo įvykius sukėliančius veiksnius, priklausančius nuo vairuotojo:

- greičio viršijimas pavojingomis sąlygomis;

- atstumo nesilaikymas;
- išvažiavimas į priešpriešinę eismo juostą;
- transporto priemonės vairavimas esant neblaiviam ir kt.

Objektyviomis laikomos tokios priežastys kaip gatvių planavimo trūkumai, kelių ruožų apšvietimo tamsiu paros metu trūkumas, kelio dangos būklė, eismo reguliavimo priemonių gedimas, meteorologinės eismo sąlygos. Todėl nustatant vairuotojo kaltę, turi būti išsiaiškinta, ar tomis aplinkybėmis vairuotojas turėjo techninę galimybę išvengti eismo įvykio, ar eismo įvykis įvyko dėl neatsargių nukentėjusiojo arba kito asmens veiksmų ar neveikimo.

22.2. Įrodinėtinos aplinkybės eismo įvykių byloje

Tiriant eismo įvykius, reikia žinoti aplinkybes, kurias būtina nustatyti atliekant eismo įvykių ikiteisminį tyrimą. Nustatinėtinos yra šios aplinkybės:

- 1) įvykio pobūdis (nusikalstama veika, nelaimingas atsitikimas, stichinė nelaimė);
- 2) kokių kelių eismo taisyklių pažeidimu pasireiškė kalto asmens veiksmai, sukėlę visuomenei pavojingus padarinius;
- 3) kur, kada, kokiu būdu ir kokioms aplinkybėms esant įvyko eismo įvykis;
- 4) kokius padarinius eismo įvykis sukėlė (mirtis, sveikatos sutrikdymas, padarytos žalos pobūdis ir dydis);
- 5) nustatytas priežastinis ryšys tarp kelių eismo taisyklių pažeidimo ir kilusių pasekmių;
- 6) kokia kiekvieno eismo įvykio dalyvio kaltės forma (nusikalstamas nerūpestingumas, nusikalstamas pasitikėjimas, tyčia);
- 7) kas kaltas dėl kelių eismo taisyklių pažeidimo ir eismo įvykio sukėlimo;
- 8) kokios aplinkybės nulėmė eismo įvykį. Nustačius šias priežastis, būtina imtis priemonių joms pašalinti tiek atliekant tyrimą, tiek jam pasibaigus.

Minimas aplinkybių sąrašas jokių būdu negali būti laikomas baigtu, nes tiriant tokio pobūdžio nusikalstamas veikas gali kilti ir kitų klausimų.

mų, kurių sprendimas priklauso nuo individualių kiekvieno eismo įvykio aplinkybių, kad ir kilus įtarimui, nustatyti, ar nebuvo eismo įvykis inscenuotas siekiant gauti draudimo išmoką.

22.3. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas, tipinės eismo įvykių tyrimo situacijos

Ikiteisminio tyrimo pradėjimas. Ikiteisminio tyrimo pradžia, remiantis Lietuvos Respublikos BPK 166 straipsniu, laikoma 1) skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką gavimas; 2) prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui pačiam nustačius nusikalstamos veikos požymius ir surašius tarnybinį pranešimą. Tačiau eismo įvykių bylose itin svarbus vaidmuo tenka neatidėliotinų veiksmų atlikimui, t. y. atlikimui tų procesinių veiksmų, kurių metu surenkami, užfiksuojami ir paaimami greitai besikeičiantys ar greitai nykstantys objektai. Kitaip tariant, eismo įvykių atvejais būtina neatidėliojant atlikti tokius veiksmus, kurių pagal surenkamus faktinius duomenis ir esamą tyrimo situaciją atidėti negalima ir kuriuos uždelsus kiltų grėsmė prarasti dalį arba visus faktinius duomenis. Toks neatidėliotinas veiksmas eismo įvykių bylose paprastai yra įvykio vietos apžiūra, kurios metu užfiksuojami pėdsakai ant drabužių, nes jie dažniausiai sunaikinami gabenant sužeistąjį ar žuvusįjį, biologinės kilmės pėdsakai (kraujas, kūno audinių dalelės) ant išorinių transporto priemonės dalių, kelio įrenginių ar dangos paviršiaus, kiti pėdsakai, kurie gali būti sunaikinami lyjant ar sningant, ar gali būti pažeisti dėl kitokio aplinkos poveikio.

Todėl tiriant eismo įvykius ikiteisminio tyrimo pradėjimas paprastai siejamas su tuo, kad prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui atvykus į eismo įvykio vietą ir įvertinus situaciją, pradedami atlikinėti neatidėliotini ikiteisminio tyrimo veiksmai⁴⁶². Šių veiksmų atlikimas vertinamas kaip

⁴⁶² 2008 m. rugpjūčio 11 d. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu Nr. I-110 patvirtintos rekomendacijos dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos. Šiose rekomendacijose nurodoma, kad ikiteisminis tyrimas pradedamas prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui patiems nustačius nusikalstamos veikos požymius, o vienas iš galimų ikiteisminio tyrimo pradėjimo būdų – jei prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas pradeda bent vieną Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse numatytą proceso veiksmą.

ikiteisminio tyrimo pradėjimas. Šiuo atveju nebelieka ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro pareigos, prieš vykstant į eismo įvykio vietą, pradėti ikiteisminį tyrimą. Taip pat nebereikia baimintis, ar eismo įvykio vietoje surinkti faktiniai duomenys bus pripažinti įrodymais baudžiamajame procese. Tačiau čia labai svarbu pabrėžti, jog atvykus į eismo įvykio vietą, pareigūnui būtina nustatyti aiškius nusikalstamos veikos požymius tam, kad atliktas procesinis veiksmas (įvykio vietos apžiūra) būtų vertinamas kaip ikiteisminio tyrimo pradėjimas. Kita vertus, eismo įvykio vietoje minėtų požymių nenustačius, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, remdamasis BPK 168 str. nuostatomis, gauto skundo pranešimo duomenimis apie įvykį patikslinti gali atlikti įvykio vietos apžiūrą ir vėliau nuspręsti, ar atsakyti ikiteisminio tyrimo, ar jį pradėti.

Tipinės tyrimo situacijos. Skiriamos tokios tipinės tyrimo situacijos atsižvelgiant į tai, ar eismo įvykio vietoje yra vairuotojas, transporto priemonė. Pagal šį kriterijų galimos tokios tipinės eismo įvykių tyrimo situacijos:

1. Vairuotojas ir transporto priemonė ir nukentėjusysis yra įvykio vietoje.
2. Vairuotojas kartu su transporto priemone pasišalinęs iš įvykio vietos.
3. Vairuotojas, palikęs transporto priemonę, pasišalina iš įvykio vietos.

Atsižvelgiant į tai, ar pažeidėjas yra eismo įvykio vietoje, ar ne, paprastai susiduriama su dvejopo pobūdžio tyrimo situacijomis:

1. Eismo įvykio vietoje yra pažeidėjas ir įvykio aplinkybės aiškios.
2. Eismo įvykio vietoje pažeidėjo nėra arba jis nenustatytas (pvz., asmuo teigia, kad vairavo ne jis, arba galima įtarti tokią aplinkybę) – įvykio aplinkybės neaiškios.

Pažymėtina, kad kiekviena iš šių situacijų lemia tyrimo krypties pasirinkimą bei veiksmų, kuriuos būtina atlikti vienoje ar kitoje susiklosčiusioje situacijoje, eiliškumą. Būtina pabrėžti, jog pirminių veiksmų sąrašo viršuje visada išliks eismo įvykio vietos apžiūra. Atsižvelgiant į paros laiką (esant tamsiam paros metui) tiek transporto priemonei užvažiavus ant pėsčiojo, tiek atsitrenkus / užvažiavus ant kliūties, būtina nustatyti matomumą iki objekto, kuris buvo kelyje, prieš eismo įvykį. Tai reiškia, jog

vienas iš pirminių tyrimo veiksmų (po eismo įvykio vietos apžiūros) bus nukentėjusiojo (jo drabužių) ar kliūties apžiūra bei matomumo iki kliūtis / kelio, kelio elementų iš vairuotojo vietos nustatymas.

Dažniausiai pasitaikanti yra situacija, kai vairuotojas ir transporto priemonė yra įvykio vietoje. Šiose situacijose labai svarbu, ar vairuotojas yra įvykio vietoje, ar iš įvykio vietos jis buvo išgabentas į gydymo įstaigą. Tačiau svarbiausia šioje situacijoje tai, kad vairuotojas yra nustatytas ir dabartinė jo buvimo vieta tiksliai žinoma. Todėl pagrindinis keliamas uždavinys – nustatyti visas eismo įvykio aplinkybes ir dėl įvykio kaltą asmenį. Dažniausiai atliekami tokie pirminiai tyrimo veiksmai: įvykio vietos apžiūra; transporto priemonės apžiūra; lavono (jeigu jis yra įvykio vietoje) apžiūra; įvykio liudytojų apklausa; nukentėjusiojo apklausa, vairuotojo bei nukentėjusiojo neblaivumo patikrinimas, teismo medicinos tyrimų skyrimas: kaltininko – vairuotojo apklausa ir jo apžiūra, teismo automobilių techninės ekspertizės skyrimas⁴⁶³.

Esant menkiausiai požymiui, kad eismo įvykyje dalyvavęs asmuo gali būti apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, būtina paskirti užduotį atlikti medicininį tyrimą siekiant nustatyti minėtą požymį. Šis veiksmas privalomai turėtų būti atliekamas kiekvienam transporto priemonės vairuotojui, neatsižvelgiant į eismo įvykio situaciją.

Situacijoje, kurioje įvykio aplinkybės neaiškios (nėra vairuotojo; nėra transporto priemonės ir vairuotojo) pagrindinis uždavinys – eismo įvykyje dalyvavusios transporto priemonės ir (ar) vairuotojo paieška. Šiuo atveju bus atliekami tokie veiksmai: „įvykio vietos apžiūra, liudytojų apklausa, nukentėjusiojo apklausa ir teismo medicininio tyrimo skyrimas; nukentėjusiojo neblaivumo patikrinimas, kriminalinės paieškos ir kelių policijos patrulinės tarnybos pareigūnų veiksmai dėl transporto priemonės ir jos vairuotojo paieškos“⁴⁶⁴.

Kadangi dauguma eismo įvykių įvyksta keliuose, kur apriboti eismo ilgesniam laikui beveik neįmanoma, todėl visi procesiniai veiksmai įvykio vietoje turi būti atlikti per kuo trumpesnę laiką. Tačiau, kita vertus,

⁴⁶³Burda, R., *et al.*, *supra* note 13, p. 134.

⁴⁶⁴*Ibid.*, p. 135.

vienašališkai bei skubotai įvardyti eismo įvykio priežastis ir kaltą asmenį pirminėje eismo įvykio tyrimo stadijoje yra itin pavojinga, nes neretai dėl to gali būti pasirenkama netinkama tyrimo kryptis, siekiant pagrįsti iškeltą versiją.

22.4. Atskirų tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai tiriant eismo įvykių bylas

Pirminiai tyrimo veiksmai. Skiriami tokie pirminiai tyrimo veiksmai tiriant eismo įvykius:

- 1) įvykio vietos apžiūra;
- 2) transporto priemonių apžiūra;
- 3) lavono apžiūra;
- 4) nukentėjusio asmens teismo medicininė ekspertizė;
- 5) vairuotojų, nukentėjusiųjų, eismo įvykį mačiusiųjų asmenų apklausos;
- 6) transporto priemonės ir vairuotojo paieška.

Įvykio vietos apžiūra. Pabrėžtina neabejotinai didelė įvykio vietos apžiūros reikšmė tiriant nusikaltimus eismo saugumui. Tai yra bene svarbiausias faktinių duomenų rinkimo būdas šios kategorijos baudžiamosiose bylose. Neatlikus šio veiksmo, sunku ar net neįmanoma įsivaizduoti paties įvykio tyrimo.

Atvykęs į įvykio vietą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo įvertinti susidariusią po eismo įvykio situaciją, pasirūpina medicininės pagalbos suteikimu eismo įvykio metu nukentėjusiems asmenims, įsitikina, kas atsitiko, nustato vairuotojus, išaiškina eismo įvykį mačiusius asmenis, pašalina iš eismo įvykio vietos nereikalingus ar trukdančius asmenis, įsitikina, ar įvykio vietoje nebuvo kas nors pakeista, nurodo policijos pareigūnams patikrinti vairuotojo blaivumą, taip pat jis imasi visų eismo įvykio vietos ir joje esančių pėdsakų ar daiktų apsaugos priemonių. Tam jis, atsižvelgdamas į eismo sąlygas tame kelio ruože, nustato eismo įvykio apžiūros ribas ir apžiūros darymo tvarką.

Eismo įvykio apžiūros tikslas – surasti, užfiksuoti kuo daugiau faktinių duomenų, teikiančių informacijos apie eismo įvykį. Informacijos apie eismo įvykį suradimas, užfiksavimas ir įvertinimas priklauso nuo infor-

macijos susidarymo mechanizmo. Ši informacija (faktiniai duomenys) nepriklauso nuo vairuotojo ar kitų eismo dalyvių valios. Ji susidaro dėl sudėtingų, greitai kintančių, nuo daugelio sąlygų priklausančių jau minėtos sistemos *vairuotojas, automobilis, kelias, supanti aplinka* grandžių sąveikos.

Įvykio vietos apžiūros metu turi būti nustatytos ir užfiksuotos tokios aplinkybės:

- eismo įvykio vieta ir sąlygos (konkreči kelio ar gatvės vieta, aplinka, dangos būklė, kelio ženklai, apšvietimas, matomumas);
- eismo įvykio laikas; eismo įvykio pobūdis (transporto priemonių susidūrimas, apšvertimas, užvažiavimas ant pėsčiojo ir pan.);
- daiktai ir pėdsakai, likę įvykio vietoje; transporto priemonių ir nukentėjusiojo padėtis įvykio vietoje;
- aplinkos daiktams ir pačiai transporto priemonei padaryti sužalojimai;
- eismo įvykio aukos;
- transporto priemonės prieš eismo įvykį greitis;
- transporto priemonės vairuotojas, vairuotojo, dingusio iš įvykio vietos, pabėgimo kryptis, galimos eismo įvykio priežastys.

Apžiūrint eismo įvykio vietą turi būti surasti, užfiksuoti ir paimti visi daiktai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, turi būti užfiksuoti visi pėdsakai, nustatyta ir užfiksuota eismo įvykio vietos aplinka ir eismo sąlygos. Visi šie duomenys išsamiai aprašomi įvykio vietos apžiūros protokole, grafiškai pavaizduojami pridedamame prie protokolo įvykio vietos plane arba schemeje.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnui kiekvienu konkrečiu atveju pačiam tenka spręsti, kokią reikia pasirinkti apžiūros taktiką. Čia svarbiausia yra atsižvelgti į pagrindinį reikalavimą – iš pat pradžių apžiūrėti ir užfiksuoti tuos objektus, kurie gali greitai pasikeisti arba gali būti sunaikinti ir sugadinti ant jų esantys pėdsakai.

Suprantama, kad svarbu yra fiksuoti ne tik pėdsakus, susidarancius transporto priemonės išorėje, bet ir viduje. Tai ypač svarbu, kai kyla abejonių, kas vairavo kaltininko automobilį. Šiuo atveju pėdsakų būtina ieškoti ir ant kaltininko kūno bei drabužių.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas taip pat privalo fiksuoti:

- vietovės (kelio) apšviestumą ir oro meteorologines sąlygas apžiūros metu;
- kelio sąlygas įvykio zonoje;
- įvykio aplinką.

Jeigu eismo įvykio aplinkybės neaiškios, nėra arba randama labai mažai fiksuotinių duomenų, apibūdinančių eismo įvykį (vairuotojas pabėga iš eismo įvykio vietos, nepalankios oro meteorologinės sąlygos – liūtis, sniegas, pūga ir pan.), ir eismo įvykio aplinkybės nustatomos iš eismo įvykio dalyvių ir liudytojų (vairuotojų, keleivių, pėsčiųjų, gyvulių varovų) parodymų, būtina surinkti kiek galiame daugiau techninio pobūdžio duomenų:

- 1) transporto priemonių techninė būklė, gedimai, judėjimo greitis ir režimas bei trajektorija prieš pat eismo įvykį ir jo metu;
- 2) oro ir kelio sąlygos eismo įvykio metu;
- 3) galimos kliūtys ar trukdymai prieš įvykį ir po jo;
- 4) eismo saugumo grėsmę sukėlusių asmenų (pėsčiųjų, keleivių, vairuotojų) veiksmai;
- 5) vairuotojų veiksmai, valdant transporto priemonę prieš pat eismo įvykį ir jo metu;
- 6) kelio elementų ir kliūčių matomumas dieną, o prireikus ir tamsiu paros metu (atstumai metrais);
- 7) kitos aplinkybės, atsižvelgiant į eismo pobūdį ir išskirtinius ypatumus⁴⁶⁵.

Eismo įvykio vietos apžiūros metu svarbus specialisto dalyvavimas, kurių pasitelkimas priklauso įvykio pobūdžio. Taigi gali atvykti įvairių sričių specialistai: autotechnikai, autotechnikai trasologai, teismo medikai, specialistai kriminalistai. Jų dalyvavimas turi garantuoti visapusišką ir kokybišką eismo įvykio vietos apžiūrą.

Įvykio vietos apžiūros metu yra atliekamos ir transporto priemonių bei lavono apžiūros. Praktiškai jos yra atliekamos tuo pačiu metu. Tačiau

⁴⁶⁵ *Autotechninė, teismo transporto trasologinė ir kompleksinė teismo medicininė – autotechninė ekspertizė (skyrimas ir medžiagos ruošimas)*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius: LTEI, 2000, p. 9–12.

Lietuvos Respublikos BPK šias apžiūras nurodo kaip atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus.

Transporto priemonių apžiūra. Apžiūrint transporto priemonę siekiama nustatyti:

- 1) pėdsakus, atsiradusius ant transporto priemonių dėl eismo įvykio;
- 2) atkurti eismo įvykio mechanizmą;
- 3) nustatyti transporto priemonės techninę būklę.

Transporto apžiūros taktika gali būti įvairi, tačiau apžiūrą visada reikia organizuoti taip, kad būtų nesunaikinti ar nesugadinti ant transporto priemonės esantys pėdsakai ir smulkūs objektai. Todėl pirmiausia reikia tas vietas apžiūrėti ir iširti.

Apžiūrint transporto priemonės, apžiūros protokole būtina užfiksuoti šią informaciją:

1. Transporto priemonės (priemonių) rūšis, tipas, modelis, valstybinis numeris.
2. Transporto priemonių valdymo įtaisų padėtis (užvedimo raktelio, vairo užrakto, pavarų perjungimo svirtelės, vairo rato, vairuojamų ratų ir pan.), posūkio, gabaritinių šviesų, žibintų įjungimo (išjungimo) fiksavimas.
3. Transporto priemonių išoriniai ir vidiniai (kėbulo, salono) sugadinimai, padangų modelis ir matmenys, padangų pažeidimai (ar yra reikiamas oro spaudimas).
4. Eismo įvykio pėdsakai ant transporto priemonių (įlenkimai, įbrėžimai, įplėšimai, sulaužymai, pašalinių kūnų atspaudai ir pan.), jų pobūdis, forma ir matmenys (ilgis, plotis, gylis), atstumas nuo žemės ir transporto priemonės priekio.
5. Transporto priemonės agregatų (vairo mechanizmo, stabdžių sistemos, padangų protektoriaus, apšvietimo prietaisų ir kt.) techninė būklė.

Ryškesni pėdsakai ant transporto priemonių susiformuoja susidūrus judančioms transporto priemonėms arba judančiam ir nejudančiam transporto priemonei ar nejudančiam objektui (stulpui, medžiui, akmeniui ir kt.).

Visi pėdsakai ant transporto priemonių fiksuojami pagal jų aukštį nuo kelio paviršiaus. Jei nepažeista transporto priemonės važiuoklė ir nuo

apkrovos nepasikeitęs jos aukštis, pėdsakų aukštis matuojamas nuo kelio, žemės ar kitos plokštumos, ant kurios stovi transporto priemonė, paviršiaus. Taip nustatoma pėdsako viršutinė ir apatinė ribos.

Esant įtarimui, kad atliekant tyrimą gali iškilti klausimas, kas vairavo mašiną, transporto priemonės reikia apžiūrėti itin atidžiai. Ypač atidžiai apžiūrimas automobilio vidus ir pirmiausia vairuotojo vieta: vairas, pavaros, vairuotojo sėdynė, įlenkimai, kraujo pėdsakai ant stiklų, kitų automobilio dalių, kraujo dėmių forma ir dydis, potėpių kryptis, intensyvumas, svetimkūniai ant stiklo (plaukia, kraujas ir kt.), priekinės plokštės pažeidimai. Būtina apžiūrėti ir viršutinės, ir apatinės plokštės dalis. Rastus svetimkūnius – kraują, kūno audinius, audeklo dalis būtina paimti užfiksavus jų suradimo vietą. Lygiai taip pat tiriamos kitos automobilio salono dalys ir automobilio grindys. Iš transporto priemonės nuo sėdynių paimami mikropluošteliai ir mikrodalės, fiksuojami rankų pirštų pėdsakai ant vairo, salono dalių ir kt.

Transporto priemonių apžiūrą rekomenduotina fiksuoti fotografuojant. Prie transporto priemonės apžiūros protokolo turi būti pridedamos nuotraukos. Fiksuojant transporto priemonių išorinius, vidinius sugadinimus turi būti naudojamas mastelis. Nuotraukose turi būti užfiksuoti ne tik išoriniai transporto priemonės apgadinimai, bet ir vidiniai. Iš nuotraukų turi matytis automobilių išorinių sugadinimų dislokacija, apimtys, detalių bei deformacijų kryptys (jei to nesimato, ekspertai vėliau negalės nustatyti išsamaus susidūrimo mechanizmo).

Lavono apžiūra. Lavono apžiūra padeda nustatyti eismo įvykio mechanizmą. Prieš apžiūrėdamas įvykio vietą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi sužinoti, ar nepasikeitė pradinė nusikaltimo vietos situacija ir lavono padėtis. Įvykio vietoje pirmiausia apžiūrimas lavonas. Lavoną ir jo drabužius tyrinėja specialistas, ir reikiami momentai fiksuojami įvykio vietos apžiūros protokole. Specialistas įvykio vietoje neduoda išvados, tačiau gali ir turi pareikšti nuomonę įvairiais klausimais – kada mirė, ar mirė radimo vietoje, ar yra požymių, rodančių lavono pozos pakitimą po mirties, kokie yra sužalojimai, kada ir kaip, kuo jie padaryti, įtariama mirties priežastis⁴⁶⁶.

Aprašant lavono radimo vietą – nurodoma vieta, kur jis rastas, jo padėtis. Pradžioje lavoną reikia apžiūrėti statiškai, t. y. nustatyti ir užfiksuoti

⁴⁶⁶ *Kriminalistikos technikos pagrindai, supra note 2, p. 288.*

protokole jo padėtį ir drabužius, nekeičiant pozos. Padėtis fiksuojama pagal statiškus objektus, nurodant tikslų atstumą nuo jų. Lavonas fotografuojamas apžvalginės, paskui – mazginės fotografijos metodais, taip pat iš viršaus ir abiejų pusių.

Kūno sužalojimai, jų dislokacija, išorinis vaizdas, matmenys ir forma kruopščiai nustatomi ir užfiksuojami stambaus plano detaliąja masteline nuotrauka. Baigus lavono apžiūrą pereinama prie paviršiaus, ant kurio aptiktas lavonas. Apžiūrėjus lavoną ir aplinką pereinama prie kitų įvykio vietos vietovių, aplinkinių objektų apžiūros. Bet kokie nusikaltimo įrankiai, daiktai ar pėdsakai, galintys padėti išaiškinti įvykį, turi būti užfiksuojami ir paimami.

Apžiūrint lavoną būtina užfiksuoti kitus pėdsakus – žibintų stiklo šukes, lako, dažų žymes, transporto priemonės dalių nuolaužas, atplaišas, biologinės kilmės pėdsakus, galimas vilkimo žymes, batų pėdsakus, lavono drabužius, apavą, jų formą, pobūdį, matmenis, atstumus iki pėdsakų, lavono kraujo, plaukų, atskirų kūno dalių padėtį kelio ir transporto priemonės atžvilgiu. Apžiūrint lavoną eismo įvykio vietoje, atkreiptinas dėmesys į drabužių ir sužalojimų pobūdį, taip pat į viršutinių ir apatinių drabužių pažeidimus. Ypatingas dėmesys (užvažiavimo ant pėsčiojo atvejais) skiriamas nukentėjusiojo avalynės apžiūrai ir tolesniam tyrimui.

Apklausa. Būtina pastebėti, kad *nukentėjusiojo apklausa* yra sudėtingas tyrimo veiksmas, reikalaujantis iš pareigūno taktiškumo, kantrybės ir gerų psichologinių žinių.

Nukentėjusiojo apklausa tiriant eismo įvykius, jeigu tik leidžia jo sveikatos būklė, atliekama nedelsiant. Prieš apklausdamas nukentėjusįjį, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi gerai išsiaiškinti jo psichinę bei fizinę būklę, sužalojimų sunkumą, susidaryti vaizdą apie jo asmenybę.

Nukentėjusiojo apklausos dalykas priklauso nuo to, koks eismo dalyvis buvo nukentėjusysis eismo įvykio metu – kitos transporto priemonės vairuotojas, kaltininko ar kitos transporto priemonės keleivis, pėsčiasis, dviratininkas ir pan. Nukentėjusiojo apklausos metu reikia nustatyti jo ir kitų eismo įvykio dalyvių veiksmų eigą. Todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnas būtinai turi išsiaiškinti: kur buvo nukentėjusysis prieš įvykį, kokia kryptimi ir koku greičiu jis ėjo ar važiavo, ar jis matė kitą važiuojantį transportą, koku momentu jis tai matė ir kaip į tai reagavo jis ar transporto priemonės vairuotojai, koku greičiu ir kokia kryptimi važiavo

transporto priemonė, ką darė vairuotojas, kad išvengtų susidūrimo, kokia transporto priemonės dalimi buvo partrenktas nukentėjęsysis, ar vartotojo nukentėjęsysis prieš įvykį alkoholinius gėrimus.

Eismo įvykis paprastai įvyksta matant asmenims, kurie apklausti įgyja procesinę *liudytojo* padėtį. Liudytoju taip pat tampa asmenys, galintys parodyti apie kaltininko, nukentėjusiojo veiksmus prieš įvykį arba po įvykio. Taip, pvz., svarbūs tampa parodymai apie kaltininko veiksmus partrenkus pėsčiąjį. Šie parodymai gali tapti reikšmingi nustatinėjant kaltininko veiką palikus nukentėjusįjį pavojingoje gyvybei padėtyje. Arba liudytojų parodymai, kad asmuo prieš įvykį vartojo alkoholį, automobiliu važiavo vienas, be keleivių ir kt.

Liudytojų apklausos dalykas yra panašus į nukentėjusiojo apklausos dalyką – liudytojus reikia apklausti apie visas jų pastebėtas eismo įvykio aplinkybes.

Apklausiant liudytojus, turi būti surenkami tikslūs duomenys apie atstumus, judėjimo parametrus, susidūrimo vietą ir pan. Jei liudytojas buvo asmuo, kuris iš šalies matė eismo įvykį, tai turi būti išsiaiškinama: transporto priemonės judėjimo kryptis, apytikslis greitis, kiek eismo įvykyje dalyvavo transporto priemonių, nukentėjusiojo ir vairuotojų elgesys ir kitos aplinkybės. Kai susidūrė kelios transporto priemonės, liudytojas apklausiamas apie kiekvieną iš jų.

Jeigu liudytojas buvo transporto priemonės viduje, tai reikia išsiaiškinti, kaip ilgai jis buvo kartu su vairuotoju, ar visada stebėjo eismo eigą, ar kalbėjo su vairuotoju, ar jis žiūrėjo į prietaisų skydelį, koks buvo transporto priemonės greitis prieš eismo įvykį bei paties įvykio metu, kada jis pastebėjo pavojingą situaciją ir kokių priemonių ėmėsi vairuotojas, kad išvengtų eismo įvykio.

Jei liudytojas matė transporto priemonę, kuri pasišalino iš įvykio vietos, tai jo apklausos metu būtina išsiaiškinti šios transporto priemonės požymius – jos markę ir modelį, spalvą, valstybinį numerį ar bent atskirus jo fragmentus, ar transporto priemonėje veikė apšvietimo prietaisai, ar buvo joje kokių nors pažeidimų, defektų, kiek asmenų buvo transporto priemonėje, kokie šių asmenų požymiai, kokia kryptimi nuvažiavo ši transporto priemonė.

Kaltininko (vairuotojo) apklausos taktika yra visiškai skirtinga nei liudytojo ar nukentėjusiojo. Apklausiant vairuotoją, visų pirma reikia jam leisti laisvai pačiam papasakoti apie įvykio aplinkybes. Paskui būtina patikslinti ir išaiškinti, ar jo vairuojama transporto priemonė buvo tvarkinga, ar ne, kokios netvarkingumo priežastys, koku momentu jis pastebėjo gedimą ir kokių priemonių ėmėsi šiam gedimui pašalinti (sutaisė ar nutraukė judėjimą). Vairuotojo pateikti duomenys apie gedimus yra sutapatinami su transporto priemonės apžiūros duomenimis. Paminėtina, kad tolesniame tyrimo etape specialistams autotechnikams turi būti užduotas klausimas dėl transporto priemonės techninės būklės nustatymo prieš eismo įvykį ir jo įtakos kilti eismo įvykiui.

Atliekant vairuotojo apklausą taip pat būtina išsiaiškinti šias aplinkybes: kas, be jo, buvo transporto priemonės viduje, kada įvyko eismo įvykis, kiek laiko jis vairavo, kur, koku keliu ir kokia kryptimi, kokia eismo juosta, koku greičiu jis važiavo, koks buvo matomumas, kokios transporto priemonės buvo kelyje, kokia buvo jų tarpusavio padėtis kelio atžvilgiu, kokius kelio eismo ženklus jis matė prieš eismo įvykį, jei buvo šviesoforas, tai koks buvo jo signalas. Paskui aiškinamasi dėl paties įvykio mechanizmo, – kada, koku momentu ir per kokį nuotolį vairuotojas pamatė kliūtį ar žmogų, kokių veiksmų jis ėmėsi ar norėjo imtis (stabdyti transporto priemonę ar manevruoti), kad išvengtų įvykio, kokia transporto priemonės dalimi buvo partrenktas pėsčiasis. Įvykio detalės tikslinamos atsižvelgiant į eismo įvykio rūšį. Apklausiant vairuotoją taip pat svarbu nustatyti, kokių priemonių jis ėmėsi, kad padėtų nukentėjusiajam, kokius veiksmus atliko tuojau po įvykio.

Jei susiduria kelios transporto priemonės, tai iš kiekvieno vairuotojo būtina sužinoti, kaip jis matė ir suprato kitų vairuotojų veiksmus. Apklausiant vairuotoją, kuris buvo pasišalinęs iš įvykio vietos, išsiaiškinamos tokio pasišalinimo priežastys, kokius pėdsakus prieš pasišalindamas jis spėjo sunaikinti.

Iš esmės apklausos taktika labai priklauso nuo to, kokia yra susiklosčiusi apklausos situacija, t. y. nekonfliktinė ar konfliktinė. Pirmosios atveju kaltasis asmuo nuoširdžiai gailisi dėl padaryto eismo įvykio ir geranoriškai sutinka duoti teisingus parodymus, kad byloje būtų nustatyta objektyvi tiesa. Todėl šioje apklausos situacijoje taktiniai būdai yra skirti apklausiamojo atminčiai sužadinti, kad kuo išsamiau būtų atskleistos vi-

sos bylos aplinkybės. Apklausiant vairuotojus, reikia atsiminti, kad įvykio kaltininkas gali mėginti savo kaltę užglaistyti, prisidengti arba pačia įvykio situacija, arba perkelti kaltę kitiems eismo dalyviams. Todėl jie gali pateikti iškreiptą informaciją, nutylėti apie savo veiksmus, kuriais pažeidė KET ir tai lėmė eismo įvykį. Todėl apklausos konfliktinėje situacijoje esminiu momentu tampa suradimas ir įvardijimas motyvo, dėl kurio apklausiamasis nenori duoti teisingų parodymų. Motyvai gali būti labai įvairūs: noras išvengti atsakomybės, nenoras išduoti tikrąjį transporto priemonės vairuotoją ir pan. Tokios motyvacijos turinio išsiaiškinimas ir pastangos neutralizuoti neigiamą motyvą leis pasirinkti reikiamus taktinius būdus, kad būtų galima pasiekti tinkamiausią apklausos rezultatą.

Iš įvykio vietos pabėgusio vairuotojo paieška. Kaltininkas, padaręs eismo įvykį, gali palikti nukentėjusiuosius esant pavojingai gyvybei padėčiai ir sprukti iš įvykio vietos, taip siekdamas pasislėpti nuo gresiančios baudžiamosios atsakomybės. Tokį elgesį iš dalies lemia įvykio netikėtumas (suveikia psichologiniai veiksniai – baimė) ir tai, kad įvykis padaromas su transporto priemone, kuri kaltininkui iš karto suteikia mobilumą, t. y. didelę galimybę likti nenubaustam.

Galimi atvejai, kai vairuotojai pabėga iš eismo įvykio vietos, palikę net transporto priemonę. Transporto priemonė paliekama įvykio vietoje arba netoli nuo jos tada, kai ja jau negalima pavažiuoti. Ji gali būti paliekama ir tais atvejais, kai norima nuslėpti, kad buvo vairuojama apsvaigus. Transporto priemonę taip pat meta asmenys, kurie ją buvo nuvarę.

Tokiais atvejais organizuojama pasislėpusio vairuotojo paieška. Organizuojamas apylinkių netoli eismo įvykio vietos patikrinimas.

Esant transporto priemonei, surasti asmenį, kuriam ji priklauso, nėra sudėtinga. Tačiau tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi pasiręngti situacijai, kad jos savininkas bet koku būdu neigs ją vairavęs, slėps savo girtumą, galbūt inscenizuos automobilio nuvarymą ir kt. Tokiu atveju vairuotoją reikia nedelsiant pristatyti į policijos įstaigą, kad jis negalėtų nuslėpti savo girtumo arba sudaryti kitokių kliūčių tyrimo veiksmams atlikti. Šiuo atveju svarbūs tampa ir vairuotojo drabužių, ir asmens apžiūra, kurie gali parodyti, kad asmuo patyrė sužalojimus, atitinkančius rastus automobilio viduje, taip pat patvirtinančius jo buvimo automobilyje faktą (mikrodalelės ir kt.)

Tuo atveju, kai asmuo iš įvykio vietos pasprunka su transporto priemone, organizuojami autoservisų, plovyklų patikrinimai, siekiant nustatyti, ar į juos nesikreipė dėl remonto vairuotojai, kurių transporto priemonės atitinka ikiteisminio tyrimo metu surinktus faktinius duomenis apie pasišalinusią transporto priemonę.

Sunkiau yra nustatyti pabėgusį iš įvykio vietos kaltininką, kuris padarė nusikaltimą su pagrobtu transportu. Tokiu atveju naudojami turimi apie kaltininką duomenys: pirštų atspaudai, kojų pėdsakai, kaltininko pamesti daiktai (nosinė, nuorūka, pirštinės) ir pan. Kaltininko ieškoma tarp tokių asmenų, kurie jau anksčiau yra pagrobę transportą arba domisi juo ir moka vairuoti. Taip pat tikrinama versija, ar transporto priemonės savininkas turi alibi, duoda teisingus parodymus, kad automobilio jis tuo metu nevairavo. Tam patikrinti apklausiami artimieji giminaičiai, tikrinama ir sulyginamos telefonų išklotinės, vykimo iš (į) darbą laikas ir kt.

Pabėgęs iš įvykio vietos asmuo gali būti persekiojamas karštais pėdsakais. Tam labai svarbu yra tinkamai įvertinti situaciją ir surinkti pirminę informaciją atliekant įvykio vietos apžiūrą bei apklausiant liudytojus.

Tolesni tyrimo veiksmai. Prie dažniausiai atliekamų tolesnių tyrimo veiksmų galima priskirti specialisto išvadų ir ekspertizių skyrimą, parodymų patikrinimo veiksmus (parodymų patikrinimas vietoje, eksperimentas), naujas ir papildomas apklausas bei kitus tyrimo veiksmus.

Specialisto išvadų ir ekspertizių skyrimas. Atlikdamas eismo įvykių ikiteisminį tyrimą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas susiduria su specifiniais klausimais, kuriems išspręsti reikalingos specialios žinios. Specialistas ikiteisminio tyrimo metu yra svarbi proceso figūra, nes jis vienas iš pirmųjų susiduria su kriminalistiniais objektais, galinčiais turėti įrodomosios reikšmės. Todėl nuo šio asmens atlikto darbo kruopštumo daugiausia priklauso tolesnio bylos tyrimo sėkmė.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos BPK, specialiųjų žinių panaudojimas galimas šiomis formomis:

- dalyvaujant tyrimo veiksmuose;
- atliekant objektų tyrimą BPK 205 ir 206 str. nustatyta tvarka ir pateikiant išvadą;
- duodant paaiškinimus.

Taikant specialisto dalyvavimo atliekant tyrimo veiksmus formą, apžiūros metu specialistas panaudoja savo žinias, tačiau jų panaudojimo rezultatas atsispindi veiksmo fiksavimo protokole, o ne išvadose ar aktuose. Tuo tarpu specialistas, vykdantis jam pavestą objektų tyrimą, atlieka visą veiksmą ir pateikia savo išvadą.

Specialistas vykdo ikiteisminio tyrimo pareigūno pavedimus, tačiau tuo pat metu turi ir iniciatyvos teisę ieškodamas tam tikrų aplinkybių bei pėdsakų ir juos tirdamas. Turimos specialios žinios jam padeda atkreipti dėmesį į tas aplinkybes, kurių ikiteisminio tyrimo pareigūnas nepastebėjo. Tačiau savo veiksmus jis turi derinti su pareigūnu. Tai ypač aktualu tiriant įvykio vietas.

Kai įvykio metu žūsta ar būna sužeisti žmonės, būtina kreiptis į teismo medicinos ekspertus siekiant gauti išvadą. Atsižvelgiant į tai, kad tyrimo objektas – žmogaus kūnas, šis tyrimas skiriamas pirmiausia.

Kiti, taip pat dažnai atliekami tyrimai šio pobūdžio bylose – autotechninės, trasologinės, kompleksinės autotechninės teismo medicinos ekspertizės ar specialisto išvados. Taip pat gali būti atliekamos daktiloskopinės, mikropluoštų, biologinės, odorologinės, kompleksinės teismo medicinos – trasologinės, kriminalistinės medžiagų ir gaminių, medžiagos, trasologinės objektų visumos, dirvožemio, teismo psichiatrinės ekspertizės, teismo narkologinės ekspertizės ir specialisto tyrimai.

Kiekvienas ikiteisminio tyrimo pareigūnas, tirdamas eismo įvykį, atsižvelgia į daugelį tyrimo procesą lemiančių aplinkybių (pvz., vietą, laiką ir kt.). Šios aplinkybės tarpusavyje glaudžiai susijusios, viena kitai turi įtakos ir sudaro tam tikrą erdvę, kurioje veikia tyrimą atliekantis asmuo.

Parodymų patikrinimo veiksmai. Siekiant patikrinti ar patikslinti liudytojo, nukentėjusiojo ar įtariamojo parodymus dėl įvykio vietos arba situacijos, įvykio dalyvių veiksmų ar kitų aplinkybių, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai iširti, galima atlikti parodymų patikrinimo veiksmus. Šio veiksmo ypatybė yra ta, kad asmuo jau turi būti davęs parodymus baudžiamojoje byloje.

Jeigu norima patikrinti asmens parodymus, susijusius su konkrečia įvykio vietoje, vykstanta į nurodytą vietą ir joje rodomi veiksmai sugretinami su asmens duotais parodymais baudžiamojoje byloje. Šis veiksmas

yra svarbus tuomet, kai reikia nustatyti subjektyvius asmenų veiksmus, kurių neįmanoma nustatyti atliekant kitus ikeiteisminio tyrimo veiksmus, – kurioje kelio vietoje buvo pastebėta kliūtis, kurioje tiksliai kelio vietoje buvo pėsčiasis, dviratinkas, kita transporto priemonė, kurioje kelio vietoje jis pradėjo stabdyti transporto priemonę, kurioje kelio vietoje įvyko susidūrimas, partrenkimas, kur buvo slepiama po eismo įvykio transporto priemonė. Šis veiksmas taip pat svarbus nustatant, ar būtent šis vairuotojas padarė eismo įvykį.

Kitas parodymų patikrinimo veiksmas yra parodymas atpažinti. Parodyti atpažinti galima asmenis gyvai ar iš fotonuotraukų, lavoną, daiktus, taip pat parodyti atpažinti iš kolekcijų.

Šis veiksmas yra svarbus tuomet, kai liudytojai nurodo pasišalinusio vairuotojo ar transporto priemonės požymius. Be to, šis veiksmas yra ypač svarbus, kai reikia atpažinti eismo įvykio metu mirtinai sužalotą asmenį, jeigu nėra jokių kitokių duomenų apie jo asmenybę.

Atliekant eismo įvykių ikeiteisminį tyrimą gana dažnai yra daromas eksperimentas, kuriuo siekiama patikrinti, ar vairuotojas, nukentėjęs, liudytojai galėjo suvokti eismo įvykio situacijos sąlygomis vienokias ar kitokias aplinkybes (pvz., riboto matomumo sąlygomis pamatyti šviesoforų signalus arba judantį transportą), ar liudytojas sugeba atkurtoje įvykio situacijoje teisingai apibūdinti transporto maršrutą ir spalvą, kokio vairuotojo profesiniai įgūdžiai, reikalingi techninei transporto priežiūrai, ar jis sugeba atlikti su transportu atitinkamą manevrą tam tikroje kelio vietoje, kokia transporto priemonės stabdymo sistemos kokybė, kokio transporto faktiniai dinaminiai rodikliai (jo įsibėgėjimas, stabdymo kelias bei laikas) ir t. t. Darant eksperimentą su važiuojančiu transportu, reikia visiškai garantuoti tiek pačių tyrimo veiksmo dalyvių, tiek kitų žmonių saugumą.

Šis tyrimo veiksmas yra dažniausiai daromas matomumui iš vairuotojo vietos nustatyti, t. y. išspręsti klausimą, koku atstumu vairuotojas tomis eismo sąlygomis ir veikiant automobilių žibintams galėjo pamatyti kelyje susidariusią kliūtį. Ekspertai autoteknikai, spręsdami įvykio situacijas, nurodo atstumą, ir ta aplinkybę, ar vairuotojas kliūtį pamatė prieš tą ribą ar po, leidžia spręsti dėl techninės galimybės sustabdyti transporto priemonę.

Naujos ir papildomos apklausos. Šių tyrimo veiksmų metu apklausiami dar neapklausti byloje asmenys, tikslinami ankstesni proceso dalyvių parodymai ir atliekamos akistatos atsiradus parodymų prieštaravimams.

Eismo įvykių tyrimas yra gana sudėtingas. Tai visų pirma lemia blanketinės Baudžiamajame kodekse numatytos nusikalstamų veikų sudėty, orientuotos į transporto priemonių vairuotojų veiksmų atitiktį kelių eismo taisyklių reikalavimams bei dinaminis eismo įvykių pobūdis. Ar laiku ir visapusiškai pavyks ištirti šios kategorijos nusikalstamas veikas, daugiausia priklauso nuo kokybiško pirminės medžiagos surinkimo, t. y. nuo nuodugnios įvykio vietos apžiūros, jo tinkamo įforminimo, tyrimui reikšmingų aplinkybių užfiksavimo, eismo dalyvių išsamių pirminių parodymų, įvykio liudytojų nustatymo. Procesinių veiksmų skubotumą ir neatidėliotinumą eismo įvykių vietose nulemia eismo įvykio pėdsakų buvimo vieta – kelias. Kelyje pėdsakai, veikiami kitų transporto priemonių, žmonių, oro sąlygų, gali būti sunaikinti arba pakeisti. Be to, kelias – tai transporto priemonių judėjimo vieta, kurioje riboti eismą ilgesnį laiką beveik neįmanoma, todėl visi procesiniai veiksmai įvykio vietoje yra atliekami neatidėliotinai ir skubiai.

Būtent pirminiai veiksmai, atliekami iš karto po eismo įvykio, eismo įvykio vietoje yra ypač reikšmingi siekiant nuodugnai ištirti eismo įvykį ir gauti faktinių duomenų, kurie vėliau bus panaudoti kaip įrodymai baudžiamajame procese. Vėlesniais veiksmais bus siekiama tik patikslinti eismo įvykio aplinkybes ir gauti papildomų duomenų apie šį įvykį bei įtariamą kaltę.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kaip suprantate, kas tai yra eismo įvykis?
2. Kokie struktūriniai elementai sudaro eismo įvykių kriminalistinę charakteristiką?
3. Kokias aplinkybes reikia įrodinėti atliekant eismo įvykių ikiteisminį tyrimą?
4. Kokios yra tipinės eismo įvykių tyrimo situacijos?
5. Kaip pradedamas šios rūšies nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas?

6. Kokia neatidėliotinų ikiteisminio tyrimo veiksmų reikšmė tiriant eismo įvykius?
7. Kokie yra pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai atsižvelgiant į susiklosčiusią ikiteisminio tyrimo situaciją?
8. Įvardykite tolesnius eismo įvykių tyrimo veiksmus.

Rekomenduojama literatūra:

1. *Autotechninė, teismo transporto trasologinė ir kompleksinė teismo medicininė – autotechninė ekspertizė (skyrimas ir medžiagos ruošimas)*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius, 2000.
2. Burda, R., et al. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Vilnius, 2004.
3. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985.
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. 1950 „Dėl kelių eismo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 7-263.
5. Matulienė, S. *Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika nusikaltimų tyrimo metodikoje: teorinių ir praktinių problemų šiuolaikinė interpretacija*. Daktaro disertacijos santrauka, soc. mokslai, teisė. Vilnius, 2004.
6. Novikovienė, L. Eismo įvykių kriminalistinė charakteristika ir jos reikšmė eismo įvykių prevencijai. *Verslo ir teisės aktualijos*. 2009, 4.
7. Novikovienė, L.; Paulauskas, V. *Kelių eismo įvykių dabartinė būklė Lietuvoje bei šių nusikaltimų kriminalistinio tyrimo tobulinimo problemos. Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Mokslinė monografija. Autorių kolektyvas. Vilnius, 2010.
8. Stungys, K. *Autoįvykio vietos tyrimas*. Vilnius, 2000.

23 SKYRIUS

SUKČIAVIMO TYRIMO METODIKA

23.1. Kriminalistinės sukčiavimo charakteristika

Lietuvos Respublikos BK 182 str. nustato, kad sukčiavimas yra nusikalstama veika, kuria apgaule siekiama praturtėti.

Sprendžiant iš kriminalistinės pusės, nemažą reikšmę nusikaltimo tyrimui turi nusikaltimo aplinka. Nusikaltimo aplinką apibūdintume kaip tarpusavyje sąveikaujančių objektų, reiškinių ir procesų daiktines, fizines bei chemines, meteorologines ir kitas aplinkos sąlygas, gamybinius veiksmus, netiesioginių teisei prieštaraujančio įvykio dalyvių elgesio ypatumus, lemiančius nusikaltimo įvykdymo galimybę, sąlygas, taip pat kitas aplinkybes ir sistemą.

Tradicškai manoma, kad sukčių aktyvumo vietos yra gatvės, turgavietės ar parduotuvės, t. y. žmonių susibūrimo vietos.

Rinkdamiesi nusikaltimo vietą sukčiauti linkę asmenys vadovaujasi šiais pagrindiniais kriterijais:

- sukčiui vertingo turto nuolatiniu ar laikinu buvimu šioje vietoje, taip pat sukčiaus galimybe greitai ir be didelių pastangų jį gauti;
- esančiomis palankiomis poveikio fiziniam asmeniui ar techniniam įrenginiui sąlygomis šioje vietoje;
- galimybe užmegzti kontaktą su turto savininku ar asmeniu, kuriam patikėtas šis turtas, arba įgauti prieigą prie techninio įrenginio (atskiri kompiuterinio sukčiavimo būdai).

Vienas svarbiausių kriminalistinis sukčiavimo charakteristikos elementų yra informacija apie nusikaltimų įvykdymo **būdus**. Kiekvienu konkrečiu atveju pasirinktas sukčiavimo būdas skiriasi tikslu, socialine aplinka, individo asmenybe, objekto ir daikto, į kurį kėsinamasi, pobūdžiu, neteisėtos veikos įvykdymo vieta, laiku, aplinka ir kitomis aplinkybėmis, bet turi vieną tikslą – apgaulės arba pasitikėjimo būdu gauti finansinę ar materialinę naudą.

Pasikėsinių į valstybinį, visuomeninį, įmonių, organizacijų turta sukčiavimo būdai yra:

1. Neteisėtas pensijų arba kitų išmokų, taip pat priedų prie atlyginimo, pateikiant fiktyvius dokumentus apie amžių, darbo stažą, atlyginimą, išsilavinimą ir kt., gavimas.

2. Apgaulingas draudimo kompensacijos gavimas inscenizuojant autotransporto „vagystes“ ar sugadinimą; inscenizuojant draudžiamuosius įvykius ir panašiai.

3. Prekių ar pinigų gavimas pasinaudojus fiktyviais finansiniais dokumentais (čekiais, kreditinėmis kortelėmis arba kitais dokumentais be mokėjimo grynaisiais).

4. Turto užvaldymas sudarant fiktyvias produkcijos tiekimo sutartis su valstybinėmis ir komercinėmis įmonėmis. Nusikaltėliai veikia ir realiai egzistuojančių organizacijų, ir neegzistuojančių firmų vardu, naudodamiesi ir tikrais, ir fiktyviais bei suklastotais dokumentais (mokėjimo pavedimais, sandėlio kvitais, prekyraščiais ir kt.).

5. Neteisėtas pinigų išgryninimas naudojantis statybiniais asmenimis, organizacijomis ir padirbtais dokumentais (fiktyviais registracijos ir steigimo dokumentais, sutartimis, kontraktais) ir kt.

6. Apgaulingas apskaitos tvarkymas, neteisėtas įmonės veiklos, dokumentų klastojimas, motinystės, tėvystės pašalpų grobstymas.

Sukčiavimas kreditų ir finansų srityje yra vienas pavojingiausių tarp ekonominių nusikaltimų. Tokie veiksmai neigiamai atsiliepia valstybės ekonomikos vystymuisi, investicijų plėtrai.

Nekilnojamojo turto rinkoje taip pat pasitaiko įvairių sukčiavimo atvejų. Pavyzdžiui, vykdant pirkimo–pardavimo sandorį nukentėjusysis sąmoningai perduoda sukčiui teisę valdyti gyvenamąjį plotą ir savo noru įformina dokumentus. Manoma, kad sandoris įvykdytas, tačiau nukentėjęs asmuo pinigų negauna.

Sukčiavimo, vykdomo keičiant gyvenamąsias patalpas, atveju nusikaltimo subjektu gali būti ir teisėtas būsto savininkas, ir asmuo, neteisėtai gavęs teisę vykdyti operacijas su būstu. Šiuo atveju kaltininkas paprastai žada tam tikrą pinigų sumą, kitas materialines vertybes mainais į gyvena-

mąjį plotą ar priemoną keičiantis. Dėl to nukentėjęs asmuo sąmoningai perduoda sukčiui teisę disponuoti gyvenamuoju plotu ir savo noru įformina dokumentus.

Žinomos situacijos, kai sukčius, veikdamas kaip pardavėjas (savininkas), pažada parduoti (iškeisti) gyvenamąjį plotą ir gauna pinigus, kuriuos nukentėjęs asmuo perduoda pats, sąmoningai ir savo noru. Yra keli tokio pobūdžio sandorių įvykdymo būdai:

- buto pardavimas keliems pirkėjams vienu metu;
- buto dokumentų užvaldymas ir jo pardavimas;
- buto pardavimas nesuderinus su visais savininko šeimos nariais, turinčiais tokią teisę;
- užstatų gavimas iš kelių pirkėjų vienu metu;
- kito buto pardavimas (šiuo atveju pardavėjas parodo pirkėjui kitą, geresnį butą, įforminus dokumentus ir atsiskaičius paaiškėja, kad parduotas butas neatitinka iš anksto aptartų reikalavimų);
- svetimo buto pardavimas (pardavėjas nuomoja butą, teigdamas, kad jis priklauso jam, arba rodo savo bendrininkų ar pažįstamų butą);
- pinigų iš pirkėjų gavimas iki dokumentų įforminimo.

Sukčiumi, atliekančiu tarpininko vaidmenį, gali būti:

- įmonės, teikiančios tarpininkavimo paslaugas nekilnojamojo turto srityje, darbuotojas (atstovas);
- privatus asmuo, apsimetantis įmonės, teikiančios tarpininkavimo paslaugas nekilnojamojo turto srityje, agentu ir pateikiantis suklasztotus dokumentus;
- privatus asmuo, užsiimantis tarpininkavimo paslaugų nekilnojamojo turto srityje teikimu nelegaliai – be licencijos.

Tarp pasikėsinių sukčiauti **į fizinių asmenų** nuosavybę būdingiausi yra šie:

1. Pavieniams, pernelyg patikliems žmonėms sukčiai, prisidengę įvairių paslaugų teikimo ir tarpininkavimo dingstimi, siūlo savo pagalbą įsigyjant (parduodant) prekes žemesnėmis nei valstybinės ar rinkos kainomis, taip pat įsigyjant būstą, dirbinantis, stojant į mokslo įstaigas, įsigyjant poilsinių kelionių, kelionių į užsienį kelialapius ir kt.

2. Pirkėjui įteikiamas daiktas, išoriškai panašus į skirtą parduoti (daiktinės „lėlės“ pardavimas). Tai darydamas nusikaltėlis pirkėjo akyse supakuoja siūlomą daiktą, gauna už jį pinigus, o tuomet, nukreipęs nukentėjusiojo dėmesį, nepastebimai pakeičia ryšulį į išoriškai panašų, kuriame pirkėjas vėliau randa visiškai kitą nenaudingą turinį.

3. Padirbtų juvelyrinių dirbinių, falsifikuotų prekių, pardavimas, naudojant svetimas emblemas, firmines etiketes ir žymėjimus.

4. Sukčiai, pasinaudodami nukentėjusiojo pasitikėjimu, užvaldo jo pinigus, juos skolindamiesi, neketindami jų gražinti.

Sukčiavimo **būdą** galima apibūdinti kaip veiksmų sistemą, skirtą paruošti, įvykdyti ir paslėpti svetimo turto grobstymą arba teisės į svetimą turtą įgijimą apgaulės ar piktnaudžiavimo pasitikėjimu būdu. Toli gražu ne visada nusikaltimo būdas, įskaitant sukčiavimą, apima visus tris nurodytus elementus (paruošimas, įvykdymas, slėpimas).

Sukčiavimo mechanizmas pasireiškia tuo, kad nusikaltėlis tiesiogiai bendrauja su potencialia auka. Siekdamas sukčiavimo tikslų, asmuo sąmoningai suklaidina kitą, tikėdamasis atitinkamo pastarojo tam tikrų minčių ar veiksmų pasikeitimo (arba išlikimo), t. y. vyrauja geranoriški santykiai, kurių metu auka sumoka ar atiduoda pinigus (dažniausiai) nusikaltėliui.

Norėdamas suklaidinti nukentėjusį asmenį, sukčius bendrauja verbalinėmis ir neverbalinėmis formomis. Atsižvelgiant į situaciją, sukčiai naudoja tokias neverbalines priemones kaip:

- suklastotus dokumentus;
- falsifikuotus (padirbtus) daiktus;
- uniforminę aprangą, pasižymėjimo ženklus (pvz., dėvi pareigūno uniformą ir kt.).

Sukčiavimo būdus, atsižvelgiant į sukčiaus taikomą nusikaltėliui naudingos informacijos pateikimo nukentėjusiajam ar jos slėpimo būdą, galima suskirstyti į:

- a) įvykdytus asmeninio susitikimo metu (tiesioginis kontaktas);
- b) įgyvendintus pasitelkus visuomenės informavimo priemones (televiziją, radiją, laikraščius ir žurnalus);
- c) įvykdytus naudojant telefoninio ryšio priemones (ypač paplitęs).

Sukčiai nusikalstamoje veikloje taiko įvairiausius **psichologinius metodus**:

1. „Naivuolio įvaizdžio sukūrimas“. Šiuo atveju potencialus nukentėjęsysis pasijunta intelektualiai pranašesnis už tyčia savo protinius gebėjimus menkinantį sukčių ir praranda budrumą, nes iš „naivuolio“ nesitiki klastos.

2. „Uniformos efekto sukūrimas“. Šis būdas pagrįstas tuo, kad apsirenęs tam tikros profesijos ar socialinės grupės asmenims būdingais drabužiais, sukčius pasiekia, kad potencialūs nukentėjusieji daugiau ar mažiau pasitikėtų juo. Tokiu būdu uniformą dėvintis žmogus aplinkinių akyse tarytum praranda savo asmenines savybes, o potencialūs nukentėjusieji mato prieš save „užsienietį“, „teisėtvarkos pareigūną“ ir pan.

Pagal asmens statusą sukčiavimas skirstomas į šias nukentėjusiųjų kategorijas:

- fiziniam asmeniui;
- juridiniam asmeniui;
- valstybės institucijai (pvz., socialinio aprūpinimo).

Prie **pasikėsinimo sukčiauti** pasiruošimo veikslių priskirtume:

- daikto, į kurį kėsিনamasi, ir asmens, kuriam priklauso ar kurio žinioje yra šis daiktas, nustatymas ir tolesnis jų stebėjimas, siekiant išsiaiškinti apgaulės ribas;
- apgaulės, kaip verbalinių ir neverbalinių veikslių komplekso, sukūrimas.

Kad būtų galima atskleisti kriminalistinę sukčiavimo charakteristiką, tikslinga išanalizuoti pėdsakų atsiradimo mechanizmą.

Sukčiavimo metu, kaip ir kitų nusikaltimų atvejais, lieka **idealūs** pėdsakai.

Prie tipinių idealių pėdsakų, išliekančių nukentėjusiųjų ar liudytojų atmintyje, galima priskirti:

- 1) duomenis apie sukčiaus išvaizdą, elgesio ypatumus ir (arba) juridinio asmens, kurio vardu buvo bendraujama, skiriamuosius bruožus;
- 2) duomenis apie pranešimo turinį;
- 3) duomenis apie nukentėjusiųjų skaičių, išvaizdą, jų elgesį.

Be idealių pėdsakų sukčiaujant taip pat susidaro **materialūs** pėdsakai, aptinkami tiriant šią nusikaltimų rūšį.

Prie šių pėdsakų priskirtini šie:

1) informacija apie nusikaltimo šaltinį:

- a) rankų, batų, kvapų pėdsakai, mikrodalelės; asmens tapatybę patvirtinantys dokumentai;
- b) juridinio asmens atžvilgiu: registracijos dokumentai (įstatai, registracijos pažymėjimas, informaciniai laiškai, licencijos ir t. t.); veiklos kryptis ir pobūdį patvirtinantys dokumentai (verslo planai, kredito istorija ir t. t.) ir kt.;

2) susiję su pranešimu:

- a) materialūs objektai, kuriuose užfiksuotas sukčiavimo turinys: sutarčių tekstai ir kiti dokumentai, falsifikuoti daiktai, padirbtos kreditinės kortelės ir t. t.;
- b) informacija, rodanti kontakto buvimą: vaizdo įrašas arba pokalbio tarp sukčiaus ir nukentėjusiojo įrašas, taip pat kitų asmenų, vienaip ar kitaip susijusių su nusikaltimu, garso įrašas; telefono pokalbių apmokėjimo sąskaitos; pašto kvitai ir t. t.;

3) susiję su gavėju:

- a) dokumentai, kuriuose pateikti duomenys apie nukentėjusiųjų fizinių ir juridinių asmenų skaičių ir charakteristikas;
- b) rankų, kojų pėdsakai, mikrodalelės, asmens tapatybę patvirtinantys dokumentai ir t. t.

Atsižvelgiant į konkrečios sukčiavimo rūšies specifiką, kiekvienos iš minėtų pozicijų kiekybiniai ir kokybiniai rodikliai gali keistis. Tad, remiantis anksčiau pasiūlyta klasifikacija konkrečios sukčiavimo rūšies atžvilgiu, pvz., tiriant dirbinių, pagamintų iš tariamai brangiųjų metalų, realizaciją, idealūs pėdsakai bus:

- a) susiję su pranešimo šaltiniu – informacija apie sukčiaus išvaizdą, elgesį, ir pan.;
- b) susiję su pranešimu – duomenys apie sukčiaus argumentus, kuriuos teikdamas jis grindė nukentėjusiajam sudaromo sandorio naudingumą;

- c) susiję su gavėju – duomenys, apibūdinantys nukentėjusį, įskaitant motyvus, paskatinusius nukentėjusį ryžtis sudaryti sandorį.

Materialūs pėdsakai šiuo atveju yra:

- a) susiję su pranešimo šaltiniu – dokumentai, liudijantys sukčiaus asmens tapatybę ir charakterizuojantys jo asmenybę;
- b) susiję su pranešimu – netikros vertybės, pažymos apie gaminių autentiškumą ir kt.;
- c) susiję su gavėju – dokumentai, charakterizuojantys nukentėjusiojo asmenybę.

23.2. Nusikaltėlio ir nukentėjusiojo asmenybės charakteristika

Sukčiaus asmenybė skiriasi nuo kitų nusikaltėlių asmenybės. Dauguma sukčių pasižymi protu, išlavinta vaizduote ir fantazija, mokėjimu sudominti ir patraukti žmones. Dažnas turi aktorinių sugebėjimų, sumaniai naudojami vienomis ar kitomis palankiomis aplinkybėmis nusikalstamai veiklai vykdyti arba pritaiko jas pagal nusikalstamas užmačias. Atkreiptinas dėmesys, kad tokie asmenys pasižymi gera intuicija, leidžiančia jiems nuspėti potencialių aukų silpnybės ir sumaniai jomis naudotis. Kadangi aukų pasitikėjimo ir simpatijų užkariavimas yra sukčiaus darbo sėkmės sąlyga, nenuostabu, kad dauguma jų yra bendraujantys, komunikabilūs žmonės.

Tarp šios kategorijos nusikaltėlių gali būti turtingų ir vargšų, išsilavinusių ir žmonių, neturinčių išsilavinimo, vadovaujančias pareigas užimančių ir paprastų darbuotojų, jaunų ir senų.

Sukčius, priskiriamas „gatvės“ kategorijai, dažnai pasižymi tokiais savybėmis kaip komunikabilumas, apsukrumas, išradingumas, įžvalgumas ir t. t. Be šių savybių jis tiesiog negalės tikėtis sėkmės veikloje.

Tuo atveju, jei sukčius priskiriamas prie „baltųjų apykaklių“, „biuro“ nusikaltėlių kategorijos, jis gali nepasižymėti visais anksčiau išvardytais būdo bruožais ir neprikaištingais psichologinio kontakto užmezgimo įgūdžiais. Toks sukčius apskritai nedaug skiriasi nuo aplinkinių.

Tarp asmenų, užsiimančių sukčiavimu, reikšminga vieta tenka moterims. Apgavikės iki sulaikymo už nusikaltimo įvykdymą paprastai ilgiau

nei vyrai užsiima nusikalstama veikla, be to, mieliau veikia vienos. Tradiciškai „moteriški“ sukčiavimo būdai yra tokie kaip būrimai, falsifikuotų prekių pardavimas, apgavystės skolinantis pinigus ir pan.

Svarbiausią vietą tarp sukčių užima vyrai. Vyriškos lyties nusikaltėliai paprastai įvykdo iki 75 proc. sukčiavimo atvejų.

Moterys yra labiau linkusios sukčiauti savo pažįstamų atžvilgiu. Be to, dažnai nusikaltimo įvykdymo momentu jos neturi tikslaus nusikaltimo sumanymo įgyvendinimo ir atsakomybės vengimo plano.

Piktnaudžiavimo pasitikėjimu būdu kaip nusikaltimo įvykdymo būdas priklauso nuo sukčiaus amžiaus. Tradiciškai nedidelę dalį tarp bendro išaiškintų sukčių skaičiaus sudaro nepilnamečiai nusikaltėliai.

Didžiausias kriminalinis aktyvumas tarp sukčių pasireiškia nuo 20 iki 45 metų.

Sukčiavimas pasižymi aukštu recidyvo procentu, įskaitant specialųjį (dauguma asmenų, patraukiamų atsakomybėn už sukčiavimą, anksčiau jau buvo teisti už analogišką nusikaltimą, be to, daugelis ne vieną kartą).

Kai kurių būdų sukčiavimų neįmanoma įvykdyti vienam asmeniui.

Tipinė organizuotos sukčių grupės struktūra:

- 1) suklastotų dokumentų, skirtų įvairiems sukčiavimo veiksmams atlikti, gamintojai;
- 2) daiktų, su kuriais sukčiai vykdo apgaulingus veiksmus, gamintojai ir pirkėjai;
- 3) uniforminės aprangos pirkėjai;
- 4) sukčiavimo akcijų iniciatoriai ir pagrindiniai vykdytojai;
- 5) pagalbininkai (kurjeriai, informatoriai bankų struktūrose ir t. t.);
- 6) daiktų, įgyjamų sukčiavimo būdu, realizuotojai.

Anksčiau pateiktą vaidmenų pasiskirstymą organizuotoje sukčių grupėje kai kuriais atvejais būtina papildyti grupės dalyviais, atliekančiais jėgos priedangos – veikiančių sukčių apsaugos – funkcijas.

Apsižvelgiant į sukčiavimo kryptį, lyderystė grupėje sukuriama remiantis skirtingais pagrindais. Nusikalstamoje grupėje, vykdančioje ekonominį sukčiavimą, lyderystė remiasi individo materialinėmis galimybėmis patraukti kitus asmenis, sukelti jų materialinį susidomėjimą ir

tuo priversti juos paklusti. Dažnai tokių grupuočių lyderiai būna įmonių, įstaigų, organizacijų vadovai ir elitinio privačių verslininkų sluoksnio nariai. Be to, svarbus vaidmuo tenka lyderio ryšiams su korumpuotais tarnautojais ar politikais.

Sukčiaus **asmenybės** struktūra:

1. Asmenybės emocinės savybės.

Prie jų priskiriama: jėga, temperamentas, jausmų dinamiškumas, emocinio susijaudinimo laipsnis, reakcijos į įvairius dirgiklius jėga ir tempas, išgyvenimų kintamumas ir kitos panašios savybės.

Sukčiui būdingas šaltakraujiškumas, santūrumas, apdairumas, mokėjimas valdytis, valdyti situaciją ir kt.

2. Asmenybės valios savybės.

Prie jų priskiriamas: tikslo siekimas, aktyvumas, iniciatyvumas, disciplinuotumas, išradingumas, ištvermė, atkaklumas, užsispyrimas, ryžtingumas, energingumas, moralinė ir valios ištvermė ir t. t. Asmenybės valios savybės apibūdina jos elgesio savireguliacijos galimybes, sugebėjimą priimti sprendimus ir siekti numatyto tikslo.

Sukčiams būdingas didelis išradingumas ir sumanumas siekiant nusikalstamų tikslų. Sudėtingose situacijose jie veikia ryžtingai, demonstruoja savitvardą ir ištvermę.

Nukentėjusysis. Įvykdęs nusikaltimą asmuo yra nors ir pagrindinis, bet ne vienintelis neteisėtos veikos dalyvis. Sukčiavimo atvejais nusikaltimo įvykdymo mechanizmas dažniausiai yra sisteminis darinys, trijų tarpusavyje susijusių elementų sąveikos rezultatas, o tiksliau:

- 1) asmens, įvykdžiusio teisei prieštaraujančią veiką;
- 2) pačios teisei prieštaraujančios veikos ar neveikimo;
- 3) nukentėjusiojo.

Labiausiai viktiminis yra 20–39 metų amžius, t. y. didžiausio asmenybės socialinio aktyvumo laikas, kai formuojasi ir įsitvirtina asmenybės interesai ir reikalavimai vartojimo srityje.

Tarp sukčiaus ir nukentėjusiojo dar prieš nusikaltimo įvykdymą atsiranda ir susiformuoja sudėtingi ryšiai, sudarantys visą santykių kompleksą, kurio rezultatas yra pats pasikėsinimo sukčiauti faktas.

Apibendrintas nukentėjusiųjų nuo sukčiavimo socialinis psichologinis portretas: vidutinio amžiaus asmenys, moteriškosios ir vyriškosios lyties, išsilavinę, daugiausia užsiimantys privačiu verslu, dirbantys valstybės tarnyboje ar niekur nedirbantys, kuriems būdingas geresnis savęs vertinimas ir abejingumas svetimoms problemoms. Šiems žmonėms būdingas ne tik savanaudiškumas, bet ir nesąžiningumas, įtarumas, lengvatikybė bei godumas. Kartu jie lengvai pasiduoda meiliekavimui ir yra patiklūs žmonių, „žaidžiančių“ šia jų ypatybe, atžvilgiu, o tai galiausiai lemia tai, kad tokie žmonės tampa sukčiavimo aukomis.

Nukentėjusiojo nuo sukčiavimo elgesys gali būti:

- a) savanaudiškas ar provokuojantis;
- b) per daug patiklus, nekritiškas, grindžiamas prietarais;
- c) teigiamas, t. y. nesusijęs su negatyviais momentais ar neleistinu nukentėjusiojo kritišku (nukentėjęs asmuo pagal aplinkybes negalėjo įtarti apgaulės, taip pat nesiekė savanaudiškų tikslų).

Nukentėjusieji, kurių elgesys yra savanaudiškas ar provokuojantis, sudaro apie pusę visų nukentėjusiųjų nuo sukčiavimo. Kartais šiose situacijose nukentėjusiųjų veiksmai gali patys tapti nusikalstamais. Taip būna, pvz., bandant duoti kyšį pareigūnui per sukčią, kuris tiesiog pasisavina gautus pinigus (žinoma, proceso atžvilgiu tokie asmenys nebus pripažinti nukentėjusiais).

Negatyvus, savanaudiškas nukentėjusiojo charakteris akivaizdus ir tuo atveju, kai nukentėjusiajam įteikiama piniginė ar daiktinė „lėlė“. Šiuo atveju akivaizdus tiesioginis sukčiaus siekis pasipelnyti dėl pirkėjo „partirties stokos“, be to, tokia apgaulė neretai įvykdoma talkinant vienam ar keliems „pardavėjui“ padedantiems sukčiams.

Trečiajai grupei priskiriamas teigiamas nukentėjusiojo elgesys. Kiekvieno nukentėjusiojo nuo sukčiavimo elgesys, jei jis leido nusikaltėliui įvykdyti nusikaltimą, kriminologiniu atžvilgiu yra negatyvaus pobūdžio. Tačiau į jį galima žiūrėti kaip į teigiamą, nes nukentėjusysis neturėjo jokių praktinių galimybių kritiškai įvertinti susiklosčiusią situaciją, taip pat susigaudyti joje, ir nusikaltėlis nepasinaudojo jokiais neigiamomis jo būdo savybėmis (pirmiausia savanaudiškomis).

23.3. Tipinės tyrimo situacijos ir sukčiavimo tyrimo metodika

Pagrindinis tyrimo situacijos elementas – informacija, kuria disponuoja pareigūnas tam tikrame tyrimo etape. Atsižvelgiant į situaciją, pareigūno tikslas pasirinkti tikslingiausią ir veiksmingiausią veiksmų sistemą ir sudėlioti ją tam tikru eiliškumu, t. y. sudaryti nusikaltimo tyrimo planą.

Pagrindiniai principai ikiteisminio tyrimo pareigūnui renkantis tyrimo veiksmus – proceso tikslingumas, racionalumas ir ekonomiškumas, nes tik tai suteikia galimybę kuo išsamiau ir greičiau nustatyti nusikaltimo įvykį.

Svarbiausias tiriant sukčiavimą yra pradinis tyrimo etapas, kai būtina patikrinti visas galimas versijas, taip pat surinkti informaciją apie įvykį.

Tiriant sukčiavimus būtina nustatyti:

- ar buvo sukčiavimas;
- sukčiavimo auką;
- vietą, laiką, nusikaltimo būdą, liudytojų buvimo faktą;
- kokiais konkrečiais veiksmais pasireiškė apgaulė ar piktnaudžiavimas pasitikėjimu;
- nusikaltėlio naudojamos techninės priemonės nusikaltimui padaryti, vieta, laikas ir jų padarymo būdas;
- nusikaltimo dalyką, žalos dydį;
- informacija apie nusikaltėlį, jei nusikaltimas padarytas grupėje, tai informacija apie kiekvieną grupės narį;
- aplinkybės, paskatinusios nusikaltimą ir t. t.

Išvardytos aplinkybės gali būti tikslinamos ir detalizuojamos atsižvelgiant į tam tikro nusikaltimo situaciją.

Pirminiame tyrimo etape **tipinės versijos** gali būti:

- sukčiavimas galėjo būti pagal pareiškėjo pateiktą informaciją;
- sukčiavimo nebuvo, pareiškėjas klysta, neteisingai suvokdamas įvykio aplinkybes;
- sukčiavimo nebuvo, pareiškėjas tyčia meluoja, inscenizuodamas nusikaltimą⁴⁶⁷.

⁴⁶⁷ Абрамов, А. М.; Куринов, Б. А. *Мошенничество (комплексная характеристика и методика расследования)*. Москва: МПГУ, 2005, с. 84.

Tyrimo situacijas galima klasifikuoti pagal skirtingus pagrindus. Svarbią reikšmę turi tokios tyrimų situacijų rūšys:

- 1) tipinės ir specifinės (individualios);
- 2) konfliktinės ir nekonfliktinės;
- 3) paprastos, sudėtingos ir ypač sudėtingos.

Savo ruožtu sudėtingos situacijos gali būti skaidomos į: problemines, konfliktines, taktines rizikos ir kombinuotas.

Atsižvelgiant į gautą pirminę informaciją galima įvardyti dvi tipinių tyrimo situacijų rūšis:

- gauta informacija leidžia daryti vienareikšmišką išvadą apie sukčiavimo požymių asmens ar asmenų grupės veiksmuose buvimą;
- gauta informacija su didesne ar mažesne tikimybe leidžia spręsti apie sukčiavimo požymių buvimą asmens ar asmenų grupės veiksmuose.

Pirmosios tipinių situacijų rūšies atveju turimoje medžiagoje yra informacija apie:

- a) sukčiavimo būdą;
- b) grobimo objektą;
- c) apie asmenį, įtariamą sukčiavimu.

Šiuo atveju pareigūnui, atliekančiam tyrimą, būtina apžiūrėti įvykio vietą, išsamiai apklausti nukentėjusįjį, nustatyti liudytojus, nusikaltimo aplinkybes mačiusius asmenis, atlikti dokumentų ir nusikaltėlio naudotų daiktų poėmį ir apžiūrą, sudaryti sukčiaus fotorobotą, patikrinti kriminalistinių įskaitų duomenis, paskirti kriminalistines ekspertizes ir atlikti kitus veiksmus.

Gauta informacija leis nustatyti tolesnę tyrimo eigą, gauti informaciją apie nukentėjusiuosius ir nusikaltėlius, apie sukčiavimo paruošimo ir įvykdymo būdą, taip pat kitą reikšmingą informaciją.

Jei įtariamasis yra sulaikytas, kartu su išvardytais tyrimo veiksmais atliekama sulaikytojo krata, jo apklausa, gyvenamosios vietos krata, paimtų iš įtariamojo daiktų ir dokumentų, kuriuos jis panaudojo sukčiavimui, apžiūra, akistatos su nukentėjusiuoju surengimas, parodymas atpažinti ir teismo ekspertizių paskyrimas.

Tyrimo situacija, kai sukčiai yra sulaikyti, turi dvi „sukčių“ sulaikymo priežastis:

- dėl nukentėjusiojo pareiškimo;
- dėl pareigūnų veiksmų nustačius sukčiavimo požymius asmenų veikloje.

Tokios situacijos sėkmė daug kuo priklauso nuo jos veiksmingumo, tam ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi pirmosios rūšies atveju:

- 1) perspėti pareiškėją apie baudžiamąją atsakomybę už melagingą pranešimą;
- 2) pradėti ikiteisminį tyrimą;
- 3) organizuoti tyrimo operatyvinę grupę ir paskirstyti jos dalyvių funkcijas;
- 4) sudaryti nusikaltimo tyrimo planą, kuriame būtina nurodyti sukčių sulaikymo su įkalčiais paruošimo veiksmus. Prie šių veiksmų priskiriama:
  - techninių priemonių paruošimas sukčiaus ar sukčių grupės nusikalstamai veiklai dokumentuoti;
  - nukentėjusiojo instruktažas apie elgesį įtariamo asmens ar asmenų grupės sulaikymo metu;
  - kriminalinės žvalgybos veiksmus stebint nurodytą asmenį ar asmenų grupę.

Jei pareigūnai, nesikreipus nukentėjusiajam, savarankiškai aptiko nusikaltimo požymius, tyrimo veiksmai atliekami turimos medžiagos pagrindu:

- sukčiaus ar sukčių grupės sulaikymas;
- įvykio vietos (sukčių sulaikymo vietos) apžiūra;
- sulaikytojo ar sulaikytų asmenų grupės krata;
- kratų atlikimas sukčių gyvenamojoje ar darbo vietoje, taip pat pas jų giminaičius ir kitus asmenis;
- daiktų, į kuriuos sukčiai kėsinosi, pakavimo medžiagos ir t. t. apžiūra;
- nukentėjusiojo apklausa;
- sukčiaus apklausa;
- akistatų tarp nukentėjusiojo ir sukčių (sukčiaus) rengimas;

- liudytojų apklausos;
- sukčiaus ir sukčiavimo objekto parodymas atpažinti;
- parodymų patikrinimas vietoje;
- pavyzdžių lyginamajam tyrimui gavimas ir teismo ekspertizių skyrimas.

Toliau vykdomi organizaciniai veiksmai:

- sulaikytųjų asmenų patikrinimas pagal kriminalistines įskaitas ir kolekcijas;
- analogiškų archyvinių baudžiamųjų bylų, „tamsiųjų“ bylų apie sukčiavimą nagrinėjimas;
- pasislėpusių įtariamųjų paieškos organizavimas ir t. t.

Nukentėjusieji, bendraudami su nusikaltėliu, paprastai gerai įsimena jo išorę, eiseną, balsą todėl dažnai gali atpažinti sukčių. Įtariamojo parodymas atpažinti nukentėjusiajam yra svarbi įrodomosios informacijos rinkimo priemonė, todėl rekomenduojama atlikti šį procesinį veiksmažį iš karto tokiais asmenis sulaikius.

Jei po apklausų yra prieštaravimų nukentėjusiojo ir įtariamojo parodymuose, siekiant nustatyti tiesą surengiama jų akistata.

Kriminalistikos moksle gana išsamiai išnagrinėti ir aprašyti taktiniai procesinių veiksmažių atlikimo metodai, todėl nurodysime, mūsų galva, reikšmingiausias.

Apklausiant nukentėjusį asmenį būtina nustatyti:

- ar asmuo pažįstamas su sukčiumi, kada susipažino, kas supažindino ir pan.;
- kaip prisistatė, susipažinimo metu, sukčius ar rodė kokius nors dokumentus;
- kokia sukčiaus išorė, drabužiai, kokius daiktus visada turėdavo susitikimų metu, gal atkreipė dėmesį į turimus žiedus, apyrankes, laikrodį;
- jei nukentėjusysis buvo pažįstamas su sukčiumi, būtina išsiaiškinti sukčiaus gyvenimo ypatumus, kuo užsiėmė, ką veikdavo, profesiją ir kt.;
- kur, koku būdu įvyko nusikaltimas;
- kokiomis transporto priemonėmis naudojosi nusikaltėlis (modelis, spalva, valstybiniai numeriai ir kt.);

- žalos dydis;
- kaip auka suprato, kad yra apgauta ir kt.

Sąlygos, kuriomis atliekamas tyrimas, sudaro dinaminę sistemą, nepaliaujamai kintančią veikiant objektyviems ir subjektyviems veiksniams. Kai yra informacijos apie nusikaltimą padariusį asmenį, sprendžiamas jo sulaikymo klausimas. Ikiteisminio tyrimo pareigūno užduotis yra organizuoti ir atlikti įtariamojo sulaikymą laikantis procesinių normų reikalavimų. Įtariamojo sulaikymui ruošiamasi iš anksto ir gana kruopščiai. Renkama informacija apie įtariamojo buvimo vietą, judėjimą, gyvenimo būdą,

Atliekant šį tyrimo veiksma būtina pasitelkti kitų pareigūnų pagalbą. Nepriklausomai nuo aplinkos, kurioje planuojamas įtariamųjų sulaikymas, paruošiamasis etapas turi būti visais atvejais, nes dažniausiai nesėkmės priežastis būna nepakankamai geras pasirengimas procesiniam veiksmui.

Sulaikymo plane turi būti numatyta: operacijos tikslas (pvz., sulaikyti su įkalčiais ir pan.), procesinio veiksmo atlikimo laikas ir vieta, operacijos dalyvių skaičius ir jų funkcijos, operacijos metu taikomi metodai, priemonės, jų eiliškumas, maskavimo priemonės, ginklai, tarnybinių šunų panaudojimo galimybė ir kt. Kaip rodo praktika, įrodomosios informacijos gavimo veiksmingumą padidina (laikantis nustatytų sąlygų) radijo mikrofono, kuris perduodamas nukentėjusiajam prieš pat susitikimą su nusikaltėliais, naudojimas. Šis įrenginys padeda kontroliuoti aplinką nusikaltėlių ir nukentėjusiojo susitikimo momentu, laiku gauti teisingą informaciją apie pinigų, vertybių ar daiktų jiems įteikimą, neklystamai nustatyti sulaikymo momentą ir tuo pat metu vykdyti sukčių nusikalstamų veiksmų dokumentavimą.

Visais atvejais sulaikymo taktiniai būdai turi garantuoti, kad sulaikytasis negalės susitarti su kitais sulaikytais asmenimis, kad nebus prarasti dokumentai ar objektai rasti sulaikymo vietoje. Todėl rekomenduojama atlikti:

- išsamų instruktažą;
- asmens sulaikymo vietą parinkti atsižvelgiant į vietovės ypatumus ir į tai, ar toje vietoje gausu pašalinių žmonių;
- veikti netikėtai;
- procesinį veiksma fiksuoti.

Kaip minėta, sulaikius asmenį būtina atlikti asmens kratą, rastų objektų apžiūrą, apklausą.

Dauguma sukčių nėra linkę duoti parodymus, todėl tiriant šios rūšies nusikaltimus ypač svarbu laiku atlikti apklausą. Dažnai netikėtas sulai- kymas (kai kuriais atvejais su įkalčiais) turi stiprų psichologinį poveikį net patyrusiems nusikaltėliams, laiku apklausti jie nespėja apgalvoti savo parodymų, taip pat nuspręsti neduoti parodymų. Naudojantis šiuo veiks- niu apklausos metu būtina siekti gauti kuo išsamesnę informaciją ir apie nusikaltimą, ir apie pasiruošimo jam aplinkybes, įskaitant duomenis apie organizatorius ir kitus bendrininkus bei kiekvieno iš dalyvių vaidmenį.

Būtina prisiminti, kad tolesniame nusikaltimo tyrimo etape asme- nys galės gauti advokatų pagalbą, sulauks kameros bendrų konsultacijų ar instrukcijų, todėl parodymus, duotus pirmos apklausos metu, rekomen- duotina fiksuoti techninėmis priemonėmis: garso ir vaizdo įrašais.

Šios operacijos sėkmė priklauso nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno sugebėjimo naudotis sulaikytojo sutrikimu, ir taktiškai teisingo apklausos atlikimo.

Atkreiptinas dėmesys, kad esant situacijai, kai sulaikant asmenį pasi- telkiamas nukentėjęsysis, pastarasis turi būti ypač išsamiai ir aiškiai ins- truktuotas, kaip elgtis vienoje ar kitoje situacijoje. Be to, reikia atkreip- ti dėmesį ir į tą aplinkybę, kad sukčiai gali būti psichinio susijaudinimo būsenos, nervintis, rodyti agresyvumą, nes, viena vertus, manys, kad jų veiksmai buvo sėkmingi ir jie praktiškai pasiekė savo tikslą, kita vertus, – dėl sulaikymo baimės.

Sulaikytas įtariamasis sukčiavimu turi būti nedelsiant apklaustas. Ne- delsiamos įtariamojo apklausos iškart po jo sulaikymo atlikimo tikslingu- mą daugiausia diktuoja taktiniai veiksniai: sulaikymo fakto netikėtumas sukčiui, nežinojimas, kokius duomenis apie nusikaltimą turi pareigūnai, ar yra sulaikyti bendrininkai, ar nustatyti liudytojai, kokius parodymus jie duoda ir t. t. Visos šios aplinkybės, taip pat kai kurie kiti psichologiniai momentai, susiję su paties sulaikymo netikėtumu, neretai nulemia tai, kad sukčius nespėja pasirinkti tam tikros elgesio krypties, nuodugnai pasi- ruošti duoti melagingus parodymus.

Asmenų, įtariamų sukčiavimu, apklausą, jei jie nebuvo sulaikyti su įkalčiais, rekomenduojama pradėti nuo išsamaus klausimų, susijusių su įtariamojo buvimo vieta ir veiksmais tuo metu, kai buvo įvykdytas nusi-

kaltimas, aiškinimosi. Apklausiamojo pareiškimas dėl alibi turi būti patikslintas ir konkretizuotas, nurodant asmenis, kurie gali patvirtinti parodymus.

Tuo atveju, jei byloje yra sulaikyta sukčių grupė, iškyla jų apklausos eiliškumo klausimas, ypač ką apklausti pirmą. Apgalvojant įtariamųjų apklausos eiliškumą, nepakanka atsižvelgti tik į įtariamojo vaidmenį grupiniame nusikaltime ir pradėti apklausą nuo antraeilių bendrininkų, nes įtariamųjų grupinio nusikaltimo įvykdymu apklausos momentu ikiteisminio tyrimo pareigūnas dažniausiai nežino konkretaus kiekvieno bendrininko vaidmens.

Nustatant apklausų eiliškumą reikia atsižvelgti į: įtariamojo asmenybę, jo psichines savybes, įtariamojo vaidmenį vykdant nusikaltimą ir kt. Siekiant patikrinti apklausiamojo pateikiamų duomenų teisingumą, apklausos metu pageidautina nustatyti asmenis, kurie gali patvirtinti įtariamojo parodymus.

Taktiniu atžvilgiu teisingai sudaryti apklausą padeda žinios apie įtariamojo asmenybę. Apytikslis klausimų, kuriuos ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi siekti išsiaiškinti, sąrašas tuo atveju, jei įtariamasis duoda teisingus parodymus, yra toks:

- ar įtariamasis anksčiau pažinojo nukentėjusįjį, kokie santykiai juos siejo;
- kokiomis aplinkybėmis ir kokius sukčiavimo veiksmus jis įvykdė, sukčiavimo aprašymas;
- kokia buvo nusikaltimo priežastis;
- kokį turtą užvaldė ir už kokią sumą;
- kas, be jo, dalyvavo įvykdant sukčiavimą, koks kiekvieno bendrininko vaidmuo ir duomenys apie jų asmenybes;
- ar anksčiau buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn;
- kiti klausimai, susiję su sukčiaus asmenybe ir biografiniais duomenimis;
- nusikalstamos grupės sudėtis ir kiekvieno dalyvio vaidmuo;
- informacija, kas yra vadovas;
- informacija, kada ir kas suformavo sukčių grupę;
- informacija, kiek nusikaltimų įvykdė;

- informacija, kokiuose nusikaltimuose dalyvavo apklausiamasis ir ką konkrečiai darė;
- informacija, kaip buvo paskirstomos nusikalstamu būdu gautos lėšos;
- informacija, kokius veiksmus vykdė būtent nusikaltimo momentu.

Įtariamųjų užimama pozicija apklausų metu gali būti tokia:

- a) duoda teisingus parodymus;
- b) duoda iš dalies teisingus parodymus;
- c) duoda melagingus parodymus;
- d) atsisako duoti kokius nors parodymus.

Jei įtariamasis duoda teisingus parodymus, būtina laikytis šių taktinių taisyklių:

- a) skirti pagrindinę dėmesį laisvam pasakojimui;
- b) neapsiriboti tik parodymų fiksavimu, o siekti išsiaiškinti visas sukčiavimo aplinkybes (objektą, dalyvius ir t. t.), taip pat gauti duomenis, kurie galėtų patvirtinti parodymus;
- c) skirti dėmesį tam, kad apklausiamojo pasakojimas būtų nuoseklus ir logiškas;
- d) jei parodymai yra susiję su sudėtingais epizodais, laisvo pasakojimo temą geriau suskirstyti epizodais.

Tais atvejais, kai įtariamasis duoda tik iš dalies teisingus parodymus, rekomenduojama taikyti šiuos taktinius metodus:

- a) įtikinimą neteisingai užimta pozicija;
- b) bendrininkų parodymų davimo fakto panaudojimą;
- c) pranešti apie jį demaskuojančius asmenų parodymus;
- d) prieštaravimų tarp bendrininkų panaudojimą.

Jei įtariamasis duoda melagingus parodymus, tuo atveju gali būti taikomi įvairūs taktiniai metodai, tokie kaip netiesioginės apklausos metodai; apsirikimų ir prieštaravimų įtariamojo parodymuose, taip pat prieštaravimų tarp jo parodymų ir faktinių veiksmų panaudojimas; surinktos informacijos panaudojimas tokiu būdu, kad apklausiamasis susidarytų nuomonę, jog ikiteisminio tyrimo pareigūno turimos informacijos apimtis yra didesnė, nei iš tikrųjų; atskirų įkalčių didelio įtaigumo panaudojimas; kuo didesnis parodymų detalizavimas ir konkretizavimas ir kt.

Jei yra keli įtariamieji, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi panaudoti vieno bendrininko elgesio psichologinį neapibrėžtumą kito apklausai, sukūrus aplinką, kurioje bendrininkai lyg ir skuba nepavėluoti prisipažinti, baimindamiesi, kad prisipažinusieji anksčiau savo parodymuose apibūdins juos nepalankiai.

Sukčiavimo byloje netikslinga atlikti kratas vadovaujantis principu: „vienodai kruopščiai apžiūrėti viską iš eilės“. Sukčiai (ypač sukčiai recidyvistai), kaip ir kiti nusikaltėliai, imasi veiksmų, siekdami panaikinti nusikaltimo pėdsakus, slepia vertybes, kompromituojančius dokumentus ir kt. Be to, kartais jie naudoja gana rafinuotais objektų slėpimo būdus:

- a) tikintis, kad pareigūną veiks nuovargis, dažnai dokumentai įdedami į knygą, esančią lentynos viduryje, o atliekant kratą kiekvieną knygą retai kas patikrina;
- b) tikintis, kad pareigūnas, atlikdamas kratą, netikrins netikėčiausių objektams slėpti tinkamų vietų (daiktai užkasami ar paslepiamai sрутų duobėse, lauko tualetuose ir pan.);
- c) tikintis, kad pareigūnas bus taktiškas (daiktai slepiami sunkiai sergančio žmogaus lovoje ir t. t.);
- d) tyčinis daikto slėpimo atsainumas (objektai paliekami matomoje vietoje);
- f) dėmesio atitraukimas – vienuodų slėptuvių įrengimas.

Spręsdamas klausimą apie galimas slėpimo vietas ir būdus, ikiteisminio tyrimo pareigūnas taip pat turi atsižvelgti ir į objektyvių bei subjektyvių veiksnių visumą. Objektyvūs veiksniai apima kratos vietos aplinką ir ieškomų daiktų charakteristiką.

Subjektyvūs slėpimo veiksniai yra nustatomi pagal kratomojo asmenines savybes. Nusikaltėlio asmenybės nagrinėjimas suteikia galimybę pakeisti patekimo į apieškomą patalpą planą, išspręsti klausimą apie kratos dalyvių parinkimą, nuspėti nusikaltėlio elgesį ir t. t.

Atlikdamas kratą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi kreipti dėmesį į vieno ar kito daikto buvimo šioje patalpoje priežastingumą, siekti nustatyti nukrypimus nuo bendrų dėsningumų, kurie būdingi vienam ar kitam objektui (svoris, dydis ir t. t.), arba jo ryšius su kitais objektais (plyšiai namo grindyse, kai kitos grindys name yra naujai nudažytos ir plyšiai užglaistyti).

Atliekant kratą, būtina stebėti kratomų patalpų, vietovių šeimininkus ir kitus asmenis, esančius apieškomo objekto teritorijoje.

Kai kuriais atvejais asmuo dėl pareigūnų veiksmų bando nukreipti jų dėmesį nuo konkrečių daiktų, apsimeta susijaudinę arba rodo ryžtą padėti pareigūnui. Į tokias paslaugas reikia žvelgti kritiškai.

Konfliktinėse situacijose, kai kratomi asmenys nesipriešina ikiteisminio tyrimo pareigūnui, tačiau atsisako savo noru atiduoti ieškomą objektą, ikiteisminio tyrimo pareigūno užduotis yra nuslopinti jų norą pasipriešinti kratai, įtikinti juos, kad būtina savanoriškai atiduoti ieškomą objektą. Smarkiai konfliktinėse situacijose, kai apieškomas asmuo priešinasi, elgiasi agresyviai, pagrindinis ikiteisminio tyrimo pareigūno uždavinys – imtis priemonių, kad apsaugotų save ir kitus kratos dalyvius nuo galimų sužalojimų puolimo. Jei apieškomas asmuo trukdo kratai, yra agresyviai nusiteikęs, rekomenduotina pašalinti asmenį iš patalpos⁴⁶⁸. Pašalinti kratomą asmenį iš patalpos tikslinga ir tuo atveju, kai kratoje dalyvauja kiti namiškiai.

Tolesnio tyrimo etapo taktiniai ypatumai. Atlikęs pirminius tyrimo veiksmus, ikiteisminio tyrimo pareigūnas įvertina gautą informaciją ir nustato tolesnio tyrimo kryptį. Kitame tyrimo etape ikiteisminio tyrimo pareigūno tikslas išaiškinti visus nusikalstamos veiklos dalyvius ir visus epizodus, išnagrinėti ryšius tarp nusikaltimo sudėties elementų, nustatyti priežastis ir sąlygas, padėjusias įvykti nusikaltimui. Tyrimo veiksmų atlikimo pasirinkimą ir eiliškumą šiame etape daugiausia lemia tyrimo situacija, susiklosčiusi atlikus pradinius tyrimo veiksmus. R. Belkinas nurodo du tyrimo etapo tyrimo situacijos variantus:

1. Nusikaltimas išaiškintas, t. y. nusikaltėlis surastas. Prasideda, detalaus bylos aplinkybių, visų įrodinėjimo elementų nustatymo etapas.

2. Nusikaltimas neišaiškintas. Sisteminamos, analizuojamos, vertinamos surinktos aplinkybės, nustatomi tolesni nusikaltimo tyrimo būdai⁴⁶⁹.

Tyrimo veiksmų grupė nustatoma atsižvelgiant į bylos aplinkybes. Esant palankiai situacijai, atliekamos kaltinamojo, naujai nustatytų liudytojų, jei reikia, nukentėjusiųjų apklausos, parodymai atpažinti, akistata,

⁴⁶⁸ Комиссаров, В. И. *Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики*. Под ред. А.Н. Васильева. Саратов: Саратовский гос. ун-т, 1980, с. 117–118.

⁴⁶⁹ Белкин, Р. С., *supra* note 156, с.154.

tyrimo eksperimentas, kaltinamojo parodymų patikrinimas ir patikslinimas vietoje ir kt. Jeigu situacija yra nepalanki, atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes, neretai pakartotinai atliekami tam tikri tyrimo veiksmai, jei pirminiame tyrimo etape juos atliekant buvo padaryta klaidų arba buvo siekiama kito tikslo.

Paprastai tolesniam etapui būdingiausi yra šie tyrimo veiksmai:

- parodymas atpažinti;
- ekspertizės skyrimas;
- kaltinamojo apklausa;
- akistata.

Parodymas atpažinti. Atpažinimas – tai tyrimo veiksmas, dažniausiai naudojamas tiriant sukčiavimo atvejus. Neretai šios kategorijos bylose atpažinimas yra vienas iš pagrindinių tyrimo veiksmų, kuris leidžia nustatyti nusikaltėlio asmenybę. Todėl nuo sėkmingo atpažinimo atlikimo daug ko priklauso tyrimo rezultatai.

Rami aplinka, kurioje vykdomas sukčiavimas, nukentėjusieji nepatiria tokių emocinių veiksnių kaip baimė, išgąstis ir t. t. neigiamo poveikio. Visos šios aplinkybės įgauna ypač svarbią reikšmę dėl to, kad nukentėjusiajam (kaip ir kaltinamajam) parodomi dėl įvykdyto sukčiavimo atpažinti asmenys, kurie iki nusikaltimo jam buvo nežinomi ir kuriuos jis matė pirmą kartą.

Atpažinimo objektai tiriant sukčiavimo veiksmus dažniausiai būna žmonės ir daug rečiau daiktai ar dokumentai. Tačiau, taikant visas atpažinimo rūšis, būtina laikytis kriminalistikos sudarytų ir įstatyme įtvirtintų taktinių rekomendacijų.

Iki atpažinimo atlikimo atpažįstantis asmuo iš anksto apklausiamas apie jo stebėto asmens išvaizdą, jo požymius, daiktų požymius, pagal kuriuos jis gali atpažinti, nes asmens apklausa prieš atpažinimą – svarbi sąlyga, užtikrinanti galimybę patikrinti ir objektyviai įvertinti parodymo rezultatus.

Rengiantis ir atliekant atpažinimą reikia atsižvelgti į keletą objektyvių ir subjektyvių veiksnių. Prie objektyvių veiksnių priskiriamos sąlygos, kuriomis vyko suvokimas, matytų objektų charakteristika. Akivaizdu, kad stebėjimo trukmė, laikas, praėjęs nuo susitikimo su sukčiumi momento iki jo parodymo atpažinti, gali daryti didelę įtaką šio tyrimo veiksmo rezultatui. Štai todėl apklausoje, atliekamoje prieš atpažinimą, būtina išsiaiškinti,

kokiomis sąlygomis vyko bendravimas su sukčiumi. Atpažinimo procesą lemia ir matytų objektų ypatumai. Sukčiavimo liudytojai ar aukos paprastai įsidėmi nusikaltėlio išvaizdą, jo fizines ar kitas ypatybes, gali pasakyti apytikslį amžių. Jei reikia prisiminti ir aprašyti matytą informaciją, kaip pagrindas naudojami toli gražu ne visi, o tik tam tikri požymiai: amžius, ūgis, kūno sudėjimas, veido bruožai, judesiai, kalba. Atpažįstantis asmuo, kuriam nėra žinomos „žodinio portreto“ sudarymo taisyklės ir tvarka, žinoma, negali išsamiai apibūdinti sukčių, dėl to prarandama vertinga informacija apie nusikaltimą įvykdžiusią asmenybę. Šiuo atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi padėti prisiminti „nusikaltėlį“, jo požymius (užduodamas klausimus apie asmens ūgį, plaukus, akių spalvą ir t. t.).

Pagal įstatymą reikalaujama, kad asmuo, kurį siekiama atpažinti, būtų rodomas atpažįstančiam asmeniui kartu su kitais asmenimis, jeigu galima, panašiais į jį išvaizda, ir jų turi būti ne mažiau nei trys.

Klausimas apie rodomų asmenų išvaizdą priklauso nuo dviejų aplinkybių, kaip apklausoje aprašyta objekto išvaizda ir kokia ji yra iš tikrųjų. Reikia atkreipti dėmesį į tokios taisyklės laikymosi svarbą, kaip asmens, apsirengusio tokiais pat ar panašiais drabužiais, kokie buvo ant jo nusikaltimo įvykdymo momentu, rodymas. Tai paaiškinama tuo, kad įvykiui vykstant greitai, kaip paprastai būna sukčiavimo metu, drabužių požymiai įsimenami dažniau nei kiti. Sukčiavimo bylų tyrimo procese dažnai kyla poreikis atpažinti asmenį iš nuotraukos. Paprastai taip būna tais atvejais, kai sukčius slapstosi nuo tyrimo, yra miręs arba jo buvimo vieta nėra žinoma, atpažįstamas asmuo atsisako dalyvauti tyrimo veiksmo ir pan.

Atpažįstamas daiktas pateikiamas vienarūšių daiktų grupėje.

Apklausiant asmenis prieš atliekant atpažinimą, svarbu gauti duomenis apie subjektyvius suvokimo veiksnius: nukentėjusiojo, liudytojo emociją ir psichologinę būklę (rega, klausa, uoslė ir t. t.); jo atmintį⁴⁷⁰.

Yra žinoma, kad suvokimas, kuriuo remiantis vėliau organizuojamas atpažinimas, taip pat priklauso nuo įvairiausių asmenybės (psichologinių ir fizinių) savybių. Pavyzdžiui, nukentėjusiojo, liudytojo amžius gali daryti įtaką jų suvokimui ir kito asmens išorės požymių vertinimui. Apskritai

⁴⁷⁰ Ларичев, В. Д. *Мошенничество*. Москва: Учебно-консультационный центр «ЮриИнфор», 2000, с. 147.

amžius, kitaip nei kiti žmogaus išorės požymiai, sunkiau nustatomi. Kuo žmogus jaunesnis, tuo tiksliau galima nustatyti jo amžių.

Pastebėta, kad nedidelio ūgio žmonės paprastai linkę padidinti kitų žmonių ūgį, ir atvirksčiai. Suvokiant ir atpažįstant objektą taip pat nemažą reikšmę turi atpažįstančiojo gyvenimiška ir profesinė patirtis, interesai, žinios, kitos jo individualios ypatybės. Paprastai dailininkas galės pateikti išsamią žmogaus išvaizdos charakteristiką, mechanikas, automėgėjas – modelio, markės, kitų automobilių charakteristiką ir t. t. Neretai nukentėjusieji, liudytojai įsimena ne atskirus nusikaltėlio požymius, o jų visumą, į kurią įeina ūgis, išvaizda, eiseną ir kt.

Atpažinimo pagrindas yra žmogaus gebėjimas atpažinti parodytame jam objekte tą objektą, kurį jis anksčiau matė ir įšiminė. Taigi, norint teisingai įvertinti atpažinimą, svarbu žinoti psichologinį atpažinimo proceso mechanizmą.

Atpažinimo procese rekomenduojama atidžiai stebėti ir atpažįstamojo, ir atpažįstančiojo elgesį, nes tai darant galima pastebėti požymius, rodančius atpažįstamojo baimę būti atpažintam, ketinimą apsunkinti ar nutraukti atpažinimą. Šie požymiai turi operatyvinę taktinę, o daugeliu atvejų ir įrodomąją reikšmę. Atpažįstančio nukentėjusiojo, liudytojo elgesio stebėjimas pirmiausia padeda nustatyti, kiek jie įsitikinę atpažinimu; antra, kai kuriais atvejais gali būti atskleisti požymiai, rodantys nenorą atpažinti objektą (pvz., baiminantis atpažįstamojo).

Ekspertizės skyrimas. Sukčiavimo tyrimo metu dažniausiai atsiranda būtinybė atlikti įvairias ekspertizes, o tiksliau: daktiloskopinę, rašysenos, trasologinę, techninę, dokumentų ekspertizę, grafinę, taip pat teismo buhalterinę ekspertizę, dokumentines revizijas.

Atlikus daktiloskopinę ekspertizę, pavyksta nustatyti, ar šis asmuo buvo tam tikroje vietoje ir ar paliko savo pėdsakus, taip pat ar laikė rankose sukčiavimo įrankius – kortas, padirbtus juvelyrinius dirbinius, pinigus, daiktus. Siekiant išsiaiškinti, ar įtariamasis neparašė tam tikro teksto, kokiu būdu padirbtas dokumentas, koks buvo iš dalies padirbto dokumento pradinis turinys ir t. t., atliekama grafinė arba kriminalistinė ekspertizė. Trasologinę ekspertizę atliekama, siekiant nustatyti pėdsakų identiškumą, pagal dalis nustatyti visumą.

Be kriminalistinių, sukčiavimo byloje gali būti paskirtos ir kitos ekspertizės. Tarkime, teismo buhalterinę ekspertizę tenka skirti, siekiant nustatyti ūkinių finansinių operacijų, kurios remiantis tyrimo versija yra susijusios su sukčiavimu, teisėtumą; audito patikros, atliktos siekiant išsiaiškinti, pvz., firmos steigėjo galimybes iki galo ir laiku padaryti įnašą į įstatinį kapitalą, rezultatų išvadų pagrįstumui nustatyti; kai kuriems finansiniams klausimams išspręsti.

Siekiant nustatyti apklausiamo asmens galimybę suvokti, išlaikyti atmintyje ir atkurti duomenis apie faktus, kurie turi būti įrodyti, gali būti skiriama teismo psichologinė ekspertizė.

Mūsų požiūriu, ekspertizės atlikimo veiksmingumas daug kuo priklauso nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno tinkamo jos skyrimo laiko pasirinkimo ir gebėjimo tinkamai suformuluoti klausimus ekspertui. Teismo ekspertizės skyrimas, jos rezultatai paprastai daro stiprų psichologinį poveikį kaltinamajam (įtariamajam). Dėl to jis neretai pradeda duoti teisingus parodymus.

Dažniausiai sukčiavimo bylose atliekant ekspertizę sprendžiami šie uždaviniai:

- a) asmens identifikavimas pagal pėdsakus, paliktus ant daiktų;
- b) asmens identifikavimas pagal rašyseną;
- c) visumos identifikavimas pagal dalis;
- d) daiktų rūšies, padermės nustatymas.

Akistata. Akistata – yra tik viena iš procesinių apklausos formų, kai vienu metu atliekama apklausa, kartu dalyvaujant asmenims, anksčiau apklaustiems dėl tų pačių bylos aplinkybių, dėl kurių jie davė prieštaravingus parodymus. Jos tikslas – išsiaiškinti šių prieštaravimų priežastis ir, jei įmanoma, pašalinti jas, siekiant nustatyti tiesą.

Turėdama visus apklausos požymius, kartu akistata, kaip atskiras tyrimo veiksmas, yra specifinė procesiniu taktiniu atžvilgiu. Akistatoje apklausiamas ne vienas, bet du asmenys, o tai šio tyrimo veiksmo metu dažnai lemia psichologinę įtampą.

Akistatos dalyvių parodymai turi prieštaravimų ir tai neišvengiamai lemia vieno apklausiamojo poveikį kitam. Todėl akistata paprastai atliekama konfliktinės situacijos sąlygomis, kurioje ikiteisminio tyrimo pa-

reigūnas stengiasi pašalinti esminius prieštaravimus, anksčiau nustatytus apklaustųjų parodymuose.

Atlikdamas procesinį veiksma, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi atsižvelgti į akistatos dalyvių asmenybes, jų intelektines savybes. Juk išsilavinęs ir kultūringas žmogus daro didesnę poveikį mažai raštingam, mažai išsilavinusiam; asmuo, kurio valios savybės – ryžtingumas, atkaklumas – yra išugdytos, daro poveikį silpnavaliui, o ne atvirkščiai.

Priimant sprendimą dėl akistatos dalyvaujant nukentėjusiajam, reikia taip pat atsižvelgti, kokiam tipui jis priskiriamas. Jei pareigūnas dirba su sąžiningu nukentėjusiuoju (aktyviu ar neaktyviu), taktinė rizika yra nedidelė. Rizika auga, kai akistatoje dalyvauja svyruojantis nukentėjęs asmuo. Tokioje situacijoje visada esama pavojaus, kad jį paveiks kitas akistatos dalyvis ir jis pakeis savo parodymus. Kai nėra įsitikinimo, kad nukentėjęs asmuo sako tiesą ir neatsisakys jos, geriau pašalinti prieštaravimus atliekant kitus tyrimo veiksmus.

Akistatoje, kitaip nei apklausos atveju, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi privalumą, nes anksčiau jau buvo susitikęs su apklausiamuoju, o tai leidžia jam padaryti teisingas išvadas apie parodymų teisingumą ar melagingumą ir atitinkamai pasirinkti nagrinėjamo tyrimo veiksmo taktiką.

Tam, kad akistata būtų pasiektas numatytas tikslas, jai būtina kruopščiai pasirengti:

- išnagrinėti anksčiau duotus asmenų, tarp kurių planuojama surengti akistatą, parodymus;
- išsiaiškinti parodymuose esančius esminius prieštaravimus, jų atsiradimo priežastis ir priimti sprendimą dėl akistatos surengimo;
- sudaryti tyrimo veiksmo atlikimo planą, taip pat suformuluoti klausimus ir nustatyti jų eiliškumą;
- nustatyti dalyvių apklausos eiliškumą;
- pasirinkti akistatos surengimo vietą ir laiką;
- nustatyti tyrimo veiksmo dalyvių sudėtį;
- parinkti ir susisteminti objektus, kuriuos tikslinga pateikti apklausiamiesiems;
- paruošti fiksacijos technines kriminalistines priemones;
- sudaryti dalyvių elgesio prognozę.

Akistatos prasideda nuo išsiaiškinimo, ar jos dalyviai pažįsta vienas kitą, kokie santykiai juos sieja. Tai ne šiaip formalumas, o būtina objektyvaus parodymų įvertinimo sąlyga.

Paprastai akistatos metu pirmas apklausiamas tas, kas duoda teisingus parodymus. Tiriant sukčiavimo veiksmus akistata paprastai rengiama tarp įtariamojo, duodančio melagingus parodymus, ir nukentėjusiojo ar liudytojo, kurie yra sąžiningi šio tyrimo veiksmo dalyviai.

Tačiau būna atvejų, kai tikslinga pirmą apklausti tą asmenį, kuris duoda melagingus parodymus. Tai priimtina esant tam tikroms sąlygoms, būtent:

- a) jei ikiteisminio tyrimo pareigūnas pagrįstai mano, kad nesąžiningo dalyvio melas pažadins kito apklausiamąjį aktyvumą ir tas papildys savo parodymus;
- b) jei ikiteisminio tyrimo pareigūnas, žinodamas apie nesąžiningo dalyvio ketinimą savo naudai paveikti kitą apklausiamąjį, yra įsitikinęs tokio bandymo nesėkme ir ketina panaudoti situaciją teisingiems parodymams gauti.

Jei būtina konkretizuoti grupinio nusikaltimo bendrininkų kaltę, akistata turi būti rengiama tik tais atvejais, kai, pirma, nepavyko pašalinti turimų prieštaravimų kitais būdais, antra, patys prieštaravimai susiję su esminėmis bylos aplinkybėmis ir, trečia, ikiteisminio tyrimo pareigūnas yra įsitikinęs, kad prisipažinęs bendrininkas neatsisakys anksčiau duotų parodymų ir patvirtins juos akistatoje.

Veiksmingas taktinis akistatos metodas yra jos dalyvių parodymų detalizavimas, t. y. smulkmenų išsiaiškinimas. Tai padeda laiku atskleisti prieštaravimus parodymuose. Be to, detalizavimas leidžia demaskuoti nesąžiningą proceso dalyvį, nes melo vienu ar kitu aplinkybių atžvilgiu praktiškai neįmanoma apgalvoti iki visų smulkmenų. Svarbų vaidmenį gaunant teisingus parodymus ir stengiantis išvengti melagingų, atlieka toks taktinis metodas kaip turimos bylos informacijos pateikimas.

Akistata daro poveikį asmenims, kurių parodymuose yra tyčia meluojama. Poveikį visų pirma lemia apklausiamųjų įtaka vienas kitam, kuri nustatant tiesą vaidina dvejopą vaidmenį – teigiamą arba neigiamą. Svarbi ikiteisminio tyrimo pareigūno užduotis yra nesąžiningo asmens įtakos neigiamo

poveikio kitam apklausiamajam neutralizavimas ir kartu teisingų parodymų teigiamo poveikio bei juos duodančio asmens „dalyvavimo efekto“ panaudojimas, siekiant iš nesąžiningo proceso dalyvio gauti objektyvių parodymų.

Charakteringa akistatos ypatybė yra prievolė ikiteisminio tyrimo pareigūnui nuolat, be pertraukų stebėti apklausiamuosius. Stebėjimas vykdomas ir atliekant kitus tyrimo veiksmus, tačiau atliekant akistatą jis turi būti nepertraukiamas, kad būtų išvengta nekontroliuojamo kontakto tarp apklausiamųjų.

Galimas parodymus, apklausiamasis, anksčiau davęs melagingus parodymus, neretai pamiršta apie atsargumą, praranda savikontrolę ir t. t. Todėl pareigūnas gali iki tam tikrų ribų palaikyti emocinio susijaudinimo augimą akistatoje, ginčiuose. Tuo pat metu būtina stebėti, kad polemika nebūtų susijusi su grasinimais, įžeidimais, kitomis neteisėto psichologinio poveikio formomis. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi mokėti keisti akistatos emociją aplinką. Protarpiais yra naudinga nuraminti vieną ar kitą apklausiamąjį, pakreipti pokalbį ramesne vaga, nutraukti aštriausių klausimų nagrinėjimą.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kas yra sukčiavimo kriminalistinė charakteristika ir jos reikšmė ikiteisminiame tyrime?
2. Kokios yra sukčiavimo situacijos?
3. Koks yra šios rūšies nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo organizavimo procesas?
4. Kokios keliamos versijos sukčiavimo bylose?
5. Kokie yra pirminiai ikiteisminio tyrimo ypatumai?
6. Kokios yra taikomos specialių žinių panaudojimo formos tiriant šios rūšies nusikalstamas veikas?
7. Kokie yra procesinių prievartos priemonių, atliekamų tiriant šios rūšies nusikalstamas veikas, taktiniai ir kiti metodiniai ypatumai?

Rekomenduojama literatūra:

1. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas*. Vilnius, 2002.
2. Абрамов, М.; Куринов, А. *Мошенничество (комплексная характеристика и методика расследования)*. Москва: МПГУ, 2005.

3. Анненков, С. И. *Личность мошенника как элемент криминалистической характеристики*. Саратов, 1981.
4. Анненков, С. *Расследование мошенничества*. Под ред. А. А. Леви. Саратов, 1992.
5. Александров, В. *Типичные следственные ситуации и основные направления в расследовании мошенничества*. Свердловск: СЮИ, 1984.
6. Бедрин, И. *Расследование мошенничества*. Егоров В. Л., Косарев В. Н., Пикуров Н. И. *Руководство для следователей*. Москва: Спарк, 1997.
7. Волков, Е. *Расследование мошенничества, лекция*. Москва, 1996.
8. Егоров, В. Л.; Косарев, В. Н.; Пикуров, Н. И. *Руководство для следователей*. Москва: Спарк, 1997.
9. Ларичев, Д. *Мошенничество*. Москва: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфор», 2000.

24 SKYRIUS

GAISRŲ (PADEGIMŲ IR PRIEŠGAISRINĖS SAUGOS TAISYKLIŲ NUSIKALSTAMŲ PAŽEIDIMŲ) TYRIMAS

24.1. Bendros žinios apie gaisrą

Gaisras yra nekontroliuojamas, ne tam skirtoje vietoje vykstantis degimas, kuris kelia pavojų žmonėms, turtui ar aplinkai⁴⁷¹.

Degimas yra greita cheminė oksidacijos reakcija tarp degiosios medžiagos ir deguonies⁴⁷². Medžiagos degumas apibūdinamas jos užsiliepsnojimo temperatūra, t. y. žemiausia temperatūra, kurioje nuo uždegimo šaltinio ta medžiaga užsiliepsnoja ir toliau dega.

Medžiagos pagal degumą skirstomos į tris pagrindines grupes:

- *nedegios medžiagos* – įprastomis sąlygomis net kaitinamos neribotą laiką jos nedega. Šios medžiagos net veikiamos ugnies ar aukštos temperatūros neužsidega ir nerusena. Tai akmuo, betonas ir kt.;
- *sunkiai degančios medžiagos* – normaliomis sąlygomis dega veikiamos nuolatinio uždegimo šaltinio, jį pašalinus – medžiaga nuostoja degti;
- *degiosios medžiagos* – nuo uždegimo šaltinio užsideganti ir normaliomis sąlygomis, netgi pašalinus uždegimo šaltinį toliau deganti medžiaga. Labai degios medžiagos gali užsiliepsnoti ir nuo mažo energijos šaltinio (kibirkštis, degančio degtuko ir kt.). Tai popierius, sausa žolė ir kt.

Kad vyktų degimo procesas, yra reikalinga:

- degioji medžiaga;
- deguonis ar kitas oksidatorius;
- už(si)degimo šaltinis.

---

⁴⁷¹ Lietuvos Respublikos priešgaisrinės saugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002-12-24, Nr. 123-5518.

⁴⁷² Gali vykti ir kito oksidatoriaus terpėje, pvz., ozono, peroksidų, chlorido ar kt.

Degioji medžiaga. Degiosios medžiagos pagal agregatinę būseną skirstomos į:

- kietas, pvz., popierius, mediena;
- skystas, pvz., benzinas;
- dujinės, pvz., gamtinės dujos.

Degiosios medžiagos pagal kilmę skirstomos į:

- organines, pvz., mediena, žolė;
- neorganines, pvz., plastikai ir kt.

Oksidatorius. Gaisrų metu – tai dažniausiai deguonis, kurio atmosferoje yra apie 21 proc. Nuo deguonies kiekio ore priklauso degimo greitis ir intensyvumas: jeigu erdvėje yra mažiau nei 15 proc. deguonies – degimo procesas nevyksta, kai deguonies koncentracija viršija 30 proc. – degimo procesas akivaizdžiai paspartėja.

Degimo šaltinis – pradinis energetinis impulsas, įdegantis (įliepsnojantis) visą objektą (mišinį) arba vieną jo tašką.

Degimo šaltinius galima skirstyti į tris pagrindines grupes:

- išoriniai šilumos šaltiniai – tai šiluminiai (kibirkštis, liepsna, įkaitę daiktai) arba fizikiniai impulsai (mechaniniai – trintis, smūgis; elektriniai – elektros išlydis);
- įvairių medžiagų cheminės reakcijos ir susijungimas tarpusavyje arba su drėgme – tai cheminiai impulsai;
- mikroorganizmų gyvybinė veikla – tai mikrobiologiniai impulsai.

Skiriamos dvi degimo proceso stadijos:

- degiosios medžiagos užsiliepsnojimas – ji turi pasiekti užsiliepsnojimo temperatūrą, tam reikalinga šiluma (kaitinimas);
- tolesnis degiosios medžiagos degimas iki jos galutinių degimo, t. y. oksidacijos, produktų:
  - organinių degiųjų medžiagų galutinis degimo produktas yra anglies dioksidas ir vanduo;
  - neorganinių medžiagų – jų oksidai: azoto oksidas, vandenilio cianido ir kitų kenksmingų medžiagų. Ypač yra pavojingi polimerų degimo produktai.

Pirminė užsidegimo vieta vadinama **gaisro židiniu**.

Degimas yra fizikinis ir cheminis reiškinys, kurio metu išsiskiria šiluma ir šviesa (liepsna).

Vykstant gaisrui į aplinką sklinda šiluma, kuri aplinkai perduodama:

- šiluminiu spinduliavimu – nuo degimo šaltinio šiluma aplinkai perduodama elektromagnetinėmis bangomis;
- šiluminiu laidumu – šiluminės energijos pernešimu nuo labiau įkaitusių kietųjų kūnų mažiau įkaitusioms degiosioms medžiagos daiktams susiliečiant;
- konvekcija⁴⁷³ – labiau įkaitusios dujų dalelės juda į viršų (plinta pagrindinė šilumos masė) ir taip vyksta dujų kaita. Dujų apykaitą sustiprina ir tuo palankias gaisro vystymuisi sąlygas sudaro oro trauka, kuri gali būti:
  - natūrali – patalpose esančios konstrukcinės ertmės, plyšiai;
  - dirbtinė – patalpos ventiliacinė sistema.

Dėl konvekcijos atvira ugnis gali pasirodyti ne užsidegimo židinyje, bet virš židinio arba truputį į šoną nuo židinio, nes ji išplinta per konstrukcijos ertmes. Su karštu oro srautu iš užsidegimo vietos pernešamos ir sudegusių medžiagų žiežirbos, kurios išlaiko aukštą temperatūrą ir taip sudaro sąlygas izoliuotam antriniam gaisro židiniui susidaryti.

Gaisro erdvė pagal terminį poveikį skirstoma į tris zonas:

- degimo zona – tai erdvė, kurioje vyksta degių polimerinių medžiagų terminis skilimas ir jų skilimo produktų oksidavimasis. Temperatūra siekia apie 800–900 laipsnių Celsijaus. Šioje zonoje yra gaisro židinis;
- šiluminio / terminio poveikio zona – temperatūra pakyla nuo aplinkos temperatūros iki medžiagų užsiliepsnojimo temperatūros;
- uždūnijimo zona – aplinkos temperatūra stipriai nesikeičia, bet į ją patenka degimo produktai.

Gaisrai pagal jų kilimo priežastis skirstomi į:

- dėl gamtos jėgų poveikio;
- dėl žmonių veiklos:

⁴⁷³ Konvekcija (lot. *convectio* – suvežimas, sunešimas), makroskopiniai dujų srautai, atsirandantys dėl temperatūros, tankio ar slėgio nevienodumo. Sukelia medžiagos ir šilumos pernašą, pvz., šilto oro judėjimas į viršų krosnimi šildomoje patalpoje. Plačiau skaitykite: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. X tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas., 2006, p. 551.

- padegimai, jie skirstomi į:
  - tyčinius padegimus;
  - netyčinius padegimus, kurie plačiau prasme yra priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimai;
- priešgaisrinių saugos taisyklių pažeidimai.

24.2. Gaisrų kriminalistinė charakteristika

Nusikalstamų veikų, sukeliančių gaisrą, kurio metu sugadinamas ar visai sunaikinamas turtas, kriminalistinė charakteristika yra koreliaciniais ryšiais susijusių kriminalistiškai reikšmingų duomenų apie šios rūšies nusikaltimų tipinius požymius ir aplinkybes visuma.

Padegimų ir priešgaisrinių saugumo taisyklių pažeidimų kriminalistinę charakteristiką sudaro:

- 1) nusikalstamos veikos pasikėsinimo dalykas;
- 2) nusikalstamos veikos padarymo būdas;
- 3) nukentėjęs privatus ar juridinis asmuo, kuriam padaryta žala;
- 4) įtariamojo asmenybės bruožai.

Tiesioginis nusikalstamos veikos pasikėsinimo dalykas yra bet kuris turtas: kilnojamasis arba nekilnojamasis, kuris visada turi materialinę vertę, o kartais dar papildomai ir mokslinę, istorinę kultūrinę reikšmę, kurio sunaikinimas ar sugadinimas padaro nukentėjusiajam – jo savininkui ar teisėtam turėtojui – didelę turtinę žalą.

Sunaikintas turtas gali būti:

- asmeninis;
- privatus;
- mišrus (privatus ir valstybinis);
- valstybinis.

Pasikėsinimo objektai skirstomi į šias grupes:

- gyvenamieji namai:
  - individualūs namai;
  - butai – daugiabučiuose gyvenamuosiuose namuose;
- ūkiniai pastatai;
- kiti namų valdoje esantys pagalbiniai pastatai;

- transporto priemonės;
- prekybos objektai;
- gamybiniai objektai;
- miškas;
- istorinės ar kultūrinės reikšmės objektai.

Pasikėsimo objekto pasirinkimas priklauso ir nuo vietovės:

- mieste ar miesto tipo gyvenvietėse dažniau padegami automobiliai, butai, individualūs gyvenamieji namai;
- kaimo vietovėse – ūkiniai pastatai ir individualūs gyvenamieji namai.

Nusikalstamos veikos padarymo būdas sudaro šių nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos pagrindą.

Padegimo būdo pasirinkimas priklauso nuo:

- padegėjo profesinių įgūdžių;
- nusikalstamo pasikėsimo objekto ypatybių;
- aplinkos sąlygų.

Padegimas gali būti įvykdytas:

- spontaniškai, be specialaus pasirengimo;
- specialiai pasirengus. Pasirengimo metu:
  - ištiriamas pasikėsimo objektas;
  - parengiamas veiksmų planas;
  - paruošiamos techninės priemonės ir nusikaltimo įrankiai;
  - sukuriamos sąlygos, užtikrinančios greitą gaisro plitimą ir apsunkinančios gaisro gesinimą;
  - dažniausiai imamasi priemonių nuslėpti padegimą.

Kriminalistinėje literatūroje nurodoma, kad padegimai dažniausia įvykdomi šiais būdais:

- 1) panaudojant vietoje esančias degias medžiagas;
- 2) pasiruošiant degias medžiagas;
- 3) pasinaudojant specialiai pagamintomis techninėmis priemonėmis arba sudarant sąlygas, palankias gaisrui kilti (nedelsiant arba po tam tikro laiko nuo išorinio uždegimo šaltinio panaudojimo);
- 4) imituojuant priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimą arba neatsargumą;

- 5) padegimai, turintys bendrų kurių nors iš jau minėtų būdų bruožų⁴⁷⁴.

Kiekvienas iš minėtų būdų turi tam tikrą kriminalistinę reikšmę, nurodydamas subjektų, įvykdžiusių šį nusikaltimą, grupę arba tai, ką būtina išaiškinti norint nustatyti gaisro priežastį ir kaltininkus. Galiausiai tai leidžia nustatyti teisingą nusikalstamos veikos išaiškinimo taktikos veiksmų pasirinkimą ir tinkamą tyrimo kryptį.

Padegant dažniausiai siekiama šių tikslų:

- 1) paslėpti anksčiau įvykdytą nusikaltimą ar kitą įvykį (dažniausiai 80 proc. – nužudymą patalpoje, vagystę, apiplėšimą ir kt.);
- 2) sudaryti sąlygas įvykdyti kitą nusikalstamą veiką (pvz., priverčiant policijos pareigūnus reaguoti į saugomo objekto gaisrą, o tuo metu įvykdyti vagystę kitame objekte);
- 3) atkeršyti privačiam ar juridiniam asmeniui, su kuriuo konfliktuojama ar kt.;
- 4) įbauginti asmenis, kad jie elgtųsi tam tikru būdu (pvz., parduoti namą prestižiniame rajone);
- 5) gauti didelę draudimo išmoką⁴⁷⁵.

Padegimai dažnai įvykdomi iš chuliganiškų ar kitų paskatų.

Priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimuose, skirtingai nuo padegimų, svarbiausias elementas yra ne nusikaltimo padarymo būdas, o tos priešgaisrinės saugos taisyklės, kurios buvo pažeistos.

Priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimams būdinga tai, kad nėra pasirengimo struktūrinės dalies ir įvykio slėpimo veiksmų.

Priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimai skirstomi į šias grupes:

- 1) priešgaisrinių saugos taisyklių nesilaikymas eksploatuojant šildymo, elektros bei dujų įrenginius ir prietaisus;
- 2) gamybos procese įrenginių ir prietaisų, kuriuose nėra gaisrinę saugą užtikrinančių priemonių, naudojimas;
- 3) lengvai užsiliepsnojančių medžiagų laikymo, gabenimo ir gamybos technologijų taisyklių pažeidimas;

⁴⁷⁴ Plačiau skaitykite: Ungerer, M. *Grundlage Brandursachen*. 20007; Schneider, D. *Brandursachenermittlung*. 2004; Rodewald, G. *Brandlehre*. 1998.

⁴⁷⁵ Hille, H. *Brandursachenermittlung*. Frankfurt: Verlag für Polizeiwissenschaft, 2007.

4) priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimas atliekant darbus su ugnimi⁴⁷⁶.

Nukentėjęs asmuo. Atsižvelgiant į pasikėsینimo objekto turtinę priklausomybę nukentėjusiuoju gali būti privatus ar juridinis asmuo. Svarbu surinkti duomenis apie nukentėjusįjį. Jei tai asmuo: kokia jo finansinė ir ekonominė padėtis, gyvenimo būdas ir kt.; jei juridinis asmuo: kokia finansinė ir ekonominė situacija, išorinė ir vidinė objekto apsauga ir kt.

Įtariamojo asmenybės bruožai. Kadangi kriminalistinės charakteristikos elementai yra tarpusavyje susiję koreliaciniais ryšiais, tai norint nustatyti įtariamųjų asmenų grupę ir iširti galimo padegėjo asmenybės bruožus, didelę reikšmę turi kiti charakteristikos elementai.

Gaisrai padaro didelius materialinius nuostolius, jų metu sunaikinami ir nusikaltėlio pėdsakai, todėl šios rūšies nusikalstamų veikų ištyrimas yra labai sudėtingas. Siekiant apibūdinti tipinį padegėją, atliekami išsamūs tyrimai. JAV atlikto tyrimo duomenimis, padegėjais dažniausia yra 30–50 metų vyrai⁴⁷⁷, kitų tyrimų duomenimis – 67,8 proc. padegėjų būna apsvaigę nuo alkoholio⁴⁷⁸. Kartais padegėjais yra ir paaugliai⁴⁷⁹. Šiam nusikaltimui būdingas ir toks reiškinys, kai padegėjais, netgi serijiniais, tampa patys ugniagesiai⁴⁸⁰.

Padegimas yra tokia nusikalstama veika, kuri labai greitai paaiškėja – padegus laiko tarpas tarp padegimo ir gaisro, kurį jau pastebi aplinkiniai, yra nedidelis, tai jeigu padegėjas yra vietinis asmuo, o dažniausiai jis toks ir yra, tai jis ne tik stebi gaisro gesinimą, bet kartais aktyviai dalyvauja gaisro gesinimo ir turto gelbėjimo darbuose.

⁴⁷⁶ Plačiau skaitykite: Hille, H., *ibid.*

⁴⁷⁷ JAV yra sudarytas tipinio padegėjo kriminalistinis psichologinis profilis. Plačiau skaitykite: *Fire investigation* / edited by Niamh Nic Daéid. - Boca Raton (Fla.): CRC Press, 2004. Vokietijos Federacinėje Respublikoje 1999–2005 m. buvo atlikta padegėjų motyvų bei jų asmenybės tyrimai, kurių pagrindu buvo parengta padegėjų klasifikacija. Plačiau skaitykite: Bondü, R. *Die Klassifikation von Brandstraftätern: eine Typologisierung anhand des Tatmotivs und anderer Variablen*. Frankfurt: Verlag für Polizeiwissenschaft, 2006.

⁴⁷⁸ *Криминалистическая сущность, средства и методы установления способов сокрытия следов преступления* (под. ред. проф. И. М. Лузина). Москва, 1987, с. 52.

⁴⁷⁹ Plačiau skaitykite: <<http://www.usfa.dhs.gov/downloads/pdf/tfrs/v1i18.pdf>>.

⁴⁸⁰ Plačiau skaitykite: <<http://www.pravda.ru/news/accidents/25-10-2006/201320-0>>.

Padegėjus pagal sukeltų gaisrų kiekį galima skirstyti į:

- atsitiktinius,
- serijinius. Jų paieškai taikomi netradiciniai nusikaltimų tyrimo metodai⁴⁸¹.

Gaisrų, kurie kilo dėl priešgaisrinės saugos taisyklių nesilaikymo, kaltininkais dažniausiai būna lengvabūdiškai ir aplaidžiai darbo pareigas atliekantys asmenys, neretai darbo metu esantys apsvaigę nuo alkoholio. Tiriant priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimus daugiausia dėmesio turi būti skiriama tiems asmenims, kurie įmonėje privalo užtikrinti priešgaisrinę saugą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimų vykdymą objekte ir nustatyti priešgaisrinį režimą jame, nedelsdami šalinti nustatytus priešgaisrinės saugos pažeidimus, nutraukti atliekamus darbus, jeigu jie gali sukelti gaisrą ar sprogimą, organizuoti valstybės tarnautojų ir darbuotojų instruktavimą, mokymą ir atestavimą priešgaisrinės saugos klausimais, nesudaryti savo veiksmais ar neveikimu sąlygų gaisrui kilti ir išsiplėsti⁴⁸².

Tiriant padegimus ir priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimus tyrėjui būtina nustatyti ir užfiksuoti šias aplinkybes:

- gaisro kilimo pradžią;
- gaisro židinį, jei jis ne vienas – jų skaičių ir lokalizaciją objekto ir vienas kito atžvilgiu;
- gaisro liudininkus;
- aplinkybes, buvusias prieš kylant gaisrui;
- tiriant padegimus, kokie galėjo būti motyvai, įvykdymo būdai ir nusikaltimą įvykdę asmenys;
- jeigu gaisravietėje randamas lavonas, kokios jo žuvimo aplinkybės ir mirtį sukėlusios priežastys;
- jeigu gaisras kilo dėl priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimų, tai kas atsakingas už jų laikymąsi, kokių konkrečiai taisyklių nepaisymas sukėlė gaisrą;
- jeigu gaisras kilo dėl techninių priežasčių, tai kokios tos priežastys ir kada atsirado techniniai trūkumai, ar buvo atsakingas ar kitas asmuo, kuris galėjo pastebėti ir pašalinti šiuos trūkumus;

⁴⁸¹ Plačiau skaitykite: Turvey, B. *Criminal profiling: an introduction to behavioral evidence analysis*. Oxford: Academic Press: Elsevier, 2012.

⁴⁸² Valstybės žinios, *supra* note 471.

- kokie ir kieno konkrečiai veiksmai lėmė gaisro priežastį;
- kokios sunkinančios ar lengvinančios gaisro kilimo aplinkybės;
- kokia gaisro padaryta žala;
- kitas svarbias aplinkybes.

Kiekviena nusikalstama veika palieka akivaizdžius ar mažiau akivaizdžius pėdsakus, ne išimtis ir gaisras. Po gaisro likę pėdsakai, jų pobūdis, kiekis, akivaizdumas priklauso nuo konkrečios situacijos, susiklosčiusios užsidegimo momentu, gaisro ir jo gesinimo metu bei po jo. Gaisro pėdsakai taip pat priklauso ir nuo gaisro gesinimo būdo, priemonių ir gesinimui panaudotų medžiagų. Gaisravietėje rasti pėdsakai ir jų tyrimas bei vertinimas padeda nustatyti gaisro priežastį, nuo kurios priklauso tolesnio tyrimo kryptys, kaltininkų nustatymas.

Informacija tiriant gaisrus renkama:

- 1) apžiūrint įvykio vietą ar ją tiriant;
- 2) apklausiant liudininkus ir nukentėjusiuosius;
- 3) atliekant objektų tyrimą, taip pat ir įvykio vietas;
- 4) atliekant kitus procesinius veiksmus;
- 5) apklausiant įtariamąjį, atliekant jo ir gyvenamosios vietos kratą.

24.3. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas

Ikiteisminio tyrimo pradėjimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos BPK 166 straipsnis, taigi ikiteisminis tyrimas turi būti pradėtas kiekvienu atveju, kai gaunama tikėtina informacija apie galbūt padarytą nusikalstamą veiką⁴⁸³. Šių kategorijų nusikalstamosiose veikose informacija būna aki-vaizdi: didesnio ar mažesnio dydžio gaisravietė.

Gaisro tyrimas gali būti pradėtas:

1. Gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką.

Pagal tai, kieno turtas buvo sunaikintas ar sugadintas gaisro metu, šią informaciją gali pateikti:

- privatus asmuo – informacija pateikiama pareiškimo ar skundo forma, kurią pateikia:

⁴⁸³ Goda, G., et al. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 305.

- asmeniškai nukentėjusysis;
- nukentėjusiojo atstovas;
- juridinio asmens atstovas – pranešimo forma.

Informacija apie turto sunaikinimą ar sugadinimą gaisro metu gali būti pateikta:

- policijai,
- prokuratūrai;
- priešgaisrinei gelbėjimo tarnybai.

Informacija turi būti pateikiama rašytine forma.

2. Prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui pačiam nustačius nusikalstamos veikos požymius ir surašius tarnybinių pranešimą.

Kadangi gaisrų gesinimą vykdo priešgaisrinės gelbėjimo tarnybos gaisrininkai, tai ikiteisminis tyrimas gali būti pradėtas priešgaisrinės gelbėjimo tarnybos pareigūnui⁴⁸⁴ atvykus į gaisravietę, t. y. į įvykio vietą, ir nustačius padėgimą.

Kadangi šios rūšies nusikalstamų veikų pradinis taškas yra gaisras, tai 2003 m. balandžio 11 d. Generalinės prokuratūros įsakymu Nr. I-47 patvirtintose rekomendacijose⁴⁸⁵ dėl nusikalstamų veikų paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms, Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentui prie Lietuvos Respublikos VRM pavesta atlikti ikiteisminį tyrimą Lietuvos Respublikos BK 187, 188, 271, 274 straipsniuose nustatytas nusikalstamas veikas, jei turtas sunaikinamas ar sugadinamas gaisru.

Pagal Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento direktoriaus 2003 m. birželio 20 d. įsakymo Nr. 106 „Dėl Valstybinės priešgaisrinės

⁴⁸⁴ Apie šių kategorijų bylų tyrimo pradėjimo, jų registravimo ir atsisakymą pradėti tyrimą tvarką plačiau skaitykite.: Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos direktoriaus įsakymus: *direktorius 2003 m. gruodžio 15 d. įsakymas Nr. 242 „Dėl įgaliojimų suteikimo pradėti ikiteisminį tyrimą“* ir *2003 m. balandžio 30 d. įsakymas Nr. 71 „Dėl ikiteisminio tyrimo vykdymo“* bei *2003 m. gegužės 15 d. įsakymas Nr. 80 „Dėl informacijos apie nusikalstamą veiką registravimo Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamente ir jam pavaldžiose įstaigose tvarkos ir baudžiamųjų bylų numeracijos tvarkos patvirtinimo“*, su pakeitimais iki 2004-03-19. Direktorius 2003 m. liepos 15 d. įsakymas Nr. 133 „Dėl įgaliojimų priimti sprendimus atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą suteikimo“.

⁴⁸⁵ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymas Nr. 1-47 „Dėl ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės ir rekomendacijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 39-1805.

priežiūros darbo organizavimo instrukcijos ir Valstybinės priešgaisrinės priežiūros darbo dokumentų formų patvirtinimo“ 51 str.⁴⁸⁶ patikrinimo metu nustatčius, kad gaisre yra požymiai nusikalstamų veikų, numatytų Lietuvos Respublikos BK 187 str. 1 d. ir 3 d. ar 188 str., dalyvaujant nukentėjusiajam ar jo teisėtam atstovui, pildomas tik aktas dėl kilusio gaisro. Akte nukentėjusysis ar jo teisėtas atstovas įrašo pastabas dėl žalos ir skundo ar pareiškimo apie nusikalstamą veiką pateikimo ir jį pasirašo. Jei nukentėjusysis ar jo teisėtas atstovas atsisako rašyti skundą ar pareiškimą, prie akto pridodamas nustatytos formos valstybinės priešgaisrinės priežiūros pareigūno tarnybinis pranešimas.

Įrodinėtinos aplinkybės. Tiriant turto sunaikinimą ar sugadinimą gaisro metu turi būti nustatyti šie duomenys:

- sunaikinto ar sugadinto objekto pobūdis: gyvenamasis namas ar istorinės reikšmės objektas;
- objekto teisinė priklausomybė: individuali nuosavybė ar valstybinė;
- objekto ūkinė reikšmė – sunaikinus objektą juridinis asmuo negali vykdyti savo veiklos;
- sugadintas ar sunaikintas turtas;
- gaisro kilimo laikas ir konkreti įsiliepsnojimo vieta bei kitos aplinkybės;
- padarytos žalos dydis ir pobūdis;
- aplinkybės, turėjusios įtakos padegimui bei gaisro plitimui;
- galimi kiti nusikalstamos veikos faktai ir aplinkybės.

24.4. Gaisro priežasčių versijų kėlimas ir tikrinimas

Kriminalistinė versija – tai faktiniais duomenimis pagrįsta tyrėjo prielaida apie tiriamą įvykį ar jo aplinkybes, tokias kaip įvykio priežastį, įtariamuosius asmenis, jų motyvus. Ikteisminio tyrimo versijos – tai ikteisminio tyrimo pareigūno prielaidos apie tai, kas įvyko konkrečiu atveju, kokios priežastys, motyvai.

⁴⁸⁶ Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento direktoriaus 2003 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. 106 „Dėl Valstybinės priešgaisrinės priežiūros darbo organizavimo instrukcijos ir Valstybinės priešgaisrinės priežiūros darbo dokumentų formų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 63-2870.

Versijų iškėlimas numato tyrimo kryptis ir iškelia klausimus, į kuriuos reikės atsakyti atliekant nusikalstamos veikos tyrimą. Ikteisminio tyrimo tyrėjas, disponuodamas skurdžia pradine informacija bei minimaliais duomenimis ir turėdamas, kas yra be galo svarbu tiriant šios nusikaltimus, pakankamai žinių bei profesinės patirties, jau vykdamas į nusikaltimo vietą gali iškelti tipines versijas, būdingas šių rūšių nusikalstamoms veikoms. Atsižvelgiant į tai, kokiu paros laiku kilo gaisras, kur jis kilo: mieste, miesto tipo gyvenvietėje, kaime ar vienkiemyje, gyvenamosiose, negyvenamosiose, gamybinėse, visuomeninės paskirties patalpose ir pan., galima įsivaizduoti keletą gaisro kilimo priežasčių versijų, kurios yra ir labiausiai tikėtinos konkrečiu atveju.

Gaisro kilimo versijomis vadinamos gaisro priežasties ar tam tikrų jo sąlygų prielaidos. Gaisrų tyrime versijų iškėlimas ir patikrinimas yra specifinis dėl paties gaisro kaip proceso ypatumo bei šį procesą lydinių pasekmių. Bet kokio dydžio gaisro priežastims tirti, net ir esant pakankamai aiškiam gaisro kilimo šaltiniui ar židiniui, būtina iškelti ir patikrinti visas galimas gaisro kilimo versijas.

Iškeliant ir tikrinant padegimo versiją gaisro kilimo priežasčių nustatymo metu, visais atvejais nustačius nors menkiausią vienos iš gaisro kilimo priežasties tikimybę arba tyrimo metu reikalingas išaiškėjusių vienkovių ar kitokių faktų paaiškinimas, versijos, paaiškinančios tokias aplinkybes ir faktus, turi būti patikrinamos. Ir tik visapusiškai ir išsamiai patikrinus informaciją galima atmesti iškeltą versiją⁴⁸⁷.

Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo tarnybos departamento direktoriaus 2000 m. rugpjūčio 8 d. įsakymu Nr. 79 „Gaisro priežasties versijų patikrinimo metodikoje GT2-2000“ nurodoma, kad versijų iškėlimas ir tikrinimas susideda iš kelių etapų:

- galimų prielaidų, moksliaiškai paaiškinančių tiriamų faktų esmę, sąvybes ir atsiradimą, susidarymas;
- požymių, būdingų konkrečiai prielaidai, aptikimas ir analizė;
- metodų ir priemonių, reikalingų aiškinamiems požymiams tirti, nustatymas⁴⁸⁸.

⁴⁸⁷ Plačiau apie versijų kėlimą tiriant gaisrus skaitykite: Hille, H., *supra* note 475.

⁴⁸⁸ Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento direktoriaus 2000 m. rugpjūčio 8 d. įsakymas Nr. 79 „Dėl gaisro priežasties versijų patikrinimo metodikos GT2-2000 patvirtinimo“.

Tiriant šios rūšies nusikalstamas veikas versijos jau gali būti iškeliamos vien tik tai pagal gaisro kilimo objektą, jau pradinėje tyrimo stadijoje versijos iškeliamos surinkus pirminius duomenis gaisravietės apžiūros metu ir išklausius liudytojus, nukentėjusiuosius, o kartais priešgaisrinės gelbėjimo tarnybos darbuotojus, gesinusius gaisrą. Iškeliant versijas reikia atkreipti dėmesį į visus liudytojų duotus parodymus, netgi ir tada, kai iš pradžių atrodo, kad jie mažai siejasi su jau esamais faktais ir duomenimis. Į šias parodymus reikėtų atsižvelgti ir juos patikrinti, nes kuo toliau bus atliekami darbai, tuo daugiau bus duomenų, tiek paneigiančių iškeltą versiją, tiek ją patvirtinančių. Remiantis gaisro vietos apžiūros rezultatais, liudytojų parodymais bei objektų tyrimo rezultatais, taip pat priešgaisrinių techninių ir kitų objektų tyrimų išvadomis, gali būti iškeliamos naujos versijos⁴⁸⁹.

Dažniausiai keliamos versijos dėl gaisro kilimo priežasties gali būti skirstomos į:

Bendrąsias – jos atskleidžia, parodo nusikalstamos veikos esmę. Bendrąsias gaisro kilimo versijas galima skirstyti į šias grupes:

- a) gamtos reiškinius;
- b) neatsargaus elgesio su ugnimi;
- c) priešgaisrinės saugos taisyklių ir kitų priešgaisrinę saugą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimus;
- d) padegimus⁴⁹⁰.

Atskirašias – jos atskleidžia nusikalstamos veikos padarymo būdą, kaltininko motyvus. Gaisrų tyrime naudojant atskiras versijas nustatomos tam tikros nusikalstamos veikos aplinkybės, uždegimo šaltiniai, jų tipai, poveikio trukmė, gaisro židinio pobūdis, šilumos perdavimo ir susilietimo su degia medžiaga būdas, šiluminės energijos galingumas, aplinkybės, susidariusios iki gaisro kilimo, ir kiti duomenys. Gaisro priežastys gali būti šios:

- a) netvarkinga instaliacija ir elektros įrenginių gedimas;
- b) technologinių procesų pažeidimai;
- c) dėl technologinių procesų pažeidimų įvykę sproginiai, kurie sukėlė gaisrą;

⁴⁸⁹ Apie versijas plačiau skaitykite: Barkauskas, A. *Kriminalistinės versijos. Mokomasis leidinys*. Vilnius, 2000.

⁴⁹⁰ Plačiau skaitykite: Hille, H., *supra* note 475.

- d) uždegimo šaltinis;
- e) galimos ir kitos priežastys.

Tiriant gaisro kilimo priežastis rekomenduojama visas versijas tikrinti vienu metu, taikant atmetimo metodą. Atmetimo metodas yra vienas iš gaisro priežasties nustatymo būdų. Taikant šį metodą versijos, kurios nėra susijusios su gaisro priežastimi ar kitomis tyrimo aplinkybėmis, atmamos. Tikslinga versijų patikrinimą pradėti nuo mažiausiai tikėtinų versijų ir naudojant atmetimo metodą nustatyti labiausiai tikėtiną gaisro priežastį. Jeigu iškeliamą naują versiją, ji turi būti taip pat kruopščiai patikrinta kaip ir visos anksčiau iškeltos. Kad būtų galima patikrinti versijas, reikalinga visapusiška informacija apie įvykį, neturint bent pradinės informacijos apie gaisro kilimo bei gaisro židinio vietą, to padaryti neįmanoma. Versijų patikrinimas laikomas baigtas tik tada, kai viena iš jų pasirodys teisinga ir bus visiškai patvirtinta tolesnio tyrimo.

Padegimo versijos kėlimas ir tikrinimas. Padegimo versija keliamą remiantis duomenimis, gautais: atlikus įvykio vietos apžiūrą, apklausus liudytojus bei nukentėjusiuosius ir remiantis kitomis aplinkybėmis: tai gaisro kilimo laikas (labai ankstyvas rytas), vieta (cechai, kuriuose tuo metu nevyksta jokie gamybiniai procesai, patalpos, kuriuose net nėra elektros laidų ir kt.).

Versija, kad gaisro priežastis yra tyčinis padegimas, keliamą jeigu:

- 1) yra nukentėjusiųjų arba liudytojų parodymai apie padegimą arba pasirengimą jį įvykdyti;
- 2) įvykio vietoje rastos padegimo priemonės (degtukai, deglai, degūs skysčiai, žvakės, degiais skysčiais įmirkusios medžiagos ir kt.);
- 3) liepsna pastebėta iškart keliose vietose arba po gaisro aptikta keletas tarpusavyje nesusijusių gaisro židinių;
- 4) įvykio vietoje rasta pasiruošimo sukurti palankias sąlygas greitai plisti gaisrui pėdsakų;
- 5) įvykio vietoje aptikta įvairių įrenginių ir priemonių (arba jų liekanų), kurie buvo panaudoti kaip padegimo įrankiai;
- 6) yra duomenų apie iš anksto išvežtus arba išneštus iš patalpų vertingus daiktus. Pavėluotas pranešimas apie gaisrą. Dažniausiai tai pasitaiko, kai padegama siekiant gauti draudimo išmokas už sunaikintą turtą;

- 7) buvo grasinta nukentėjusiajam prieš kylant gaisrui;
- 8) yra motyvų ar aplinkybių, kurios nurodo galimą padegimą;
- 9) yra gauta informacija arba yra pėdsakų, kad į objektą, kuriame kilo gaisras, įsilaužta;
- 10) vienu metu kyla keletas gaisrų skirtinguose rajonuose arba pasikartojantys panašaus „braižo“ gaisrai viename rajone (mieste, kaime) arba vienodas gaisro objektas (autobusai, lengvieji automobiliai);
- 11) yra nustatytas staigus gaisro kilimas ir nenormaliai greitai išplitusi ugnis;
- 12) gaisro židinio požymiai ir pobūdis šioje vietoje galėjo atsirasti tik dėl išorinio ar kito specifinio (nebūdingo tokiai vietai) uždegimo šaltinio⁴⁹¹.

Atlikus įvykio vietos apžiūrą apie padegimą gali paliudyti šie gaisravietėje rasti objektai arba jų pėdsakai: palikti degtukai, cigaretės nuorūka, įjungti į elektros tinklą buitiniai elektros prietaisai, degių skysčių pėdsakai ir pan. Kartais šie objektai gali būti rasti ir gaisravietėje, kada nebuvo laikytasi priešgaisrinės saugos taisyklių, tačiau šie objektai sudaro natūralias sąlygas liepsnai sparčiai plisti. Pasaulinė gaisrų tyrimo praktika rodo, kad padegimui dažniausiai naudojami degieji skysčiai, būtent benzinas, nes nesukeliant jokio įtarimo jo lengva įsigyti, nusinešti į padegimo vietą ir nereikia jokių specialių žinių jam panaudoti.

Įvykio vietos apžiūros metu jau įtariant, kad buvo panaudotas degusis skystis, reikėtų apžiūrėti galimus padegėjo atsitraukimo kelius, nes nusikaltėlis pasišalindamas kartais netoli nuo nusikaltimo vietos gali būti numetęs talpyklą, kuriose į įvykio vietą atsigabeno padegamąjį skystį.

Tikrinant padegimo, panaudojant degias medžiagas versiją, reikia turėti omenyje, kad laiko tarpas tarp gaisro sukėlimo ir jo pastebėjimo visada yra gana trumpas, todėl, jeigu gaisras kilo mieste, visada reikia paimti netoli gaisro objekto esančių vaizdo stebėjimo kamerų įrašus, o kaimo vietovėje – kur atstumai yra didesni, padegėjas gali būti net pirmas apie gaisrą gelbėjimo tarnybai pranešęs asmuo. Reikia turėti omenyje ir tai, kad ant padegėjo drabužių, avalynės kartais galima rasti degių skysčių pėdsakų.

⁴⁹¹ Plačiau skaitykite: Gabler, W. *Schutzmöglichkeiten für Brandursachenermittler*. Frankfurt: Verlag für Polizeiwissenschaft, 2007; Ungerer, M. *Grundlagen Brandursachen*. Berlin, 2007; Cicha, J. *Die Ermittlung von Brandursachen*. Stuttgart, 2004.

Tiriant nusikalstamą veiką labai svarbus elementas yra motyvo nustatymas, kartais vien motyvo nustatymas jau nurodo įtariamąjį asmenį, ne išimtis ir padegimai. Kaip atskirus padegimo motyvus galima būtų įvardyti:

- 1) iš savanaudiškų paskatų, dažniausiai siekiant gauti draudimo išmokas;
- 2) siekiant sunaikinti kito nusikaltimo pėdsakus;
- 3) iš chuliganiškų paskatų. Šiuos padegimus asmenys dažniausiai įvykdo naudodami paprasčiausius padegimo būdus, nes chuliganai neslepia nusikaltimo pėdsakų, o atvirkščiai – savo veiksmis demonstruoja nepagarbą įstatymui ir piliečiams. Kartais padegimus įvykdo ir išdykaujantys paaugliai⁴⁹²;
- 4) kitais motyvais;
- 5) neaiškus nusikaltimo motyvas.

Priešgaisrinės saugos taisyklių reikalavimų pažeidimų versijos kėlimas ir tikrinimas. Dažniausiai gaisrai kyla dėl priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimų: neatsargaus elgesio su ugnimi, neatsargaus rūkymo lovoje, elektros ir šildymo prietaisų įrengimo ir eksploatacijos, netinkamai atliekamų darbų su ugnimi ir t. t.

Gaisrų, kilusių dėl priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimų, uždegimo šaltiniais gali būti:

- aukšta šildymo prietaisų paviršių temperatūra;
- neužgesinta nuorūka;
- kibirkščiavimas;
- savaiminis medžiagų užsiliepsnojimas;
- kiti šaltiniai.

Gaisro kilimo dėl priešgaisrinės saugos taisyklių reikalavimų pažeidimo versija gali būti keliami, jei:

- yra tiesioginiai liudytojų ar nukentėjusiųjų parodymai apie priešgaisrinės saugos taisyklių reikalavimų nesilaikymą arba neatsargų elgesį su ugnimi;
- buvo palikti įjungti į elektros tinklą šildymo arba kiti elektros prietaisai. Reikia turėti omenyje, kad šie prietaisai gali būti palikti kaip tik turint tikslą sukelti gaisrą;

⁴⁹² *Ibid.*

- yra nustatomi vidaus elektros instaliacijos gedimai (neizoliuoti laidai, netvarkingi elektros kištukų lizdai ir kt.) bei trumpojo jungimo požymiai;
- gaisras kilo suvirinimo darbų elektra atlikimo vietoje ar netoli tos vietos;
- dūmtraukiuose aptinkamos degėsių liekanos, krosnyse ir dūmtraukiuose yra plyšių, prie atvirų krosnies pakuros durelių rastos išdegusios grindys;
- yra duomenų, kad cheminės medžiagos galėjo būti laikomos pažeidžiant nustatytus jų laikymo reikalavimus;
- kitos priežastys.

Atsižvelgiant į gaisro aplinkybes, gali būti keliamos ir kitos versijos. Tikrinant gaisro kilimo dėl priešgaisrinės saugos taisyklių reikalavimų pažeidimo versijas reikia vadovautis tomis pačiomis nuostatomis kaip ir tiriant padegimus.

24.5. Pirminiai tyrimo veiksmai

Įvykio vietos apžiūra ir įvykio vietos tyrimas. Gaisrų tyrimas priklauso tų nusikalstamų veikų grupei, kur beveik visa nusikalstamos veikos ištyrimui reikšminga informacija yra surenkama apžiūrint įvykio vietą arba ją tiriant, todėl įvykio vietos apžiūra ir tyrimas tiriant gaisrus yra pats svarbiausias procesinis veiksmas. Gaisravietės apžiūra yra nepakeičiamas tyrimo veiksmas, nes jei negalima tiesiogiai apžiūrėti įvykio vietos ir suvokti situacijos, daugelis esminių aplinkybių vėliau negali būti kompensuotos jokiais nukentėjusiųjų ar liudytojų parodymais bei kitais informacijos šaltiniais. Gaisravietės apžiūra visada turėtų būti ir neatidėliotinas procesinis veiksmas.

Tiriant gaisrus pagrindinis įvykio vietos apžiūros ir įvykio vietos tyrimo tikslas yra nustatyti gaisro židinį, jo pobūdį, surasti padegimo priemones, jei tokios buvo panaudotos, taip pat surasti, užfiksuoti ir paimti kitus reikšmingus objektus ir pėdsakus, nustatyti nusikalstamos veikos padarymo mechanizmą, surinkti kitą nusikalstamos veikos ištyrimui reikšmingą informaciją.

Apžiūrint įvykio vietas, kai gaisravietė yra specifinis objektas, pvz., sudėtingų technologinių procesų cechais, turi dalyvauti ne tik specialistas kriminalistas, kuriuo gali būti gaisrų tyrimo specialistas arba elektrotech-

nikas, bet ir asmuo, gerai išmanantis objekto ir jame atliekamų technologinių procesų specifiką, pvz., chemikas; arba apžiūrint istorinės ar kultūrinės reikšmės objektą, – asmuo, išmanantis saugomų vertybių išsidėstymo vietą bei jų specifiką.

Kartais jau gavus pranešimą apie gaisrą galima spręsti, ar reikia kokios nors siauros srities specialisto.

Gaisravietė yra specifinė įvykio vieta dėl kelių priežasčių:

- 1) ugnis sunaikina galbūt nusikalstamos veikos pėdsakus;
- 2) ko nesunaikino ugnis, sunaikinama gaisro gesinimo metu, nes pirmiausia stengiamasi užgesinti gaisrą, neduoti jam labiau išplisti, siekiant apsaugoti žmonių gyvybę, sveikatą bei turtą.

Gaisravietės apžiūra gali būti pradėta tik užgesinus gaisrą, o kartais dar reikia ir palaukti, kol atvės gaisravietėje esantys pusiau sudegę objektai.

Apžiūros neatidėliotumas. Ne laiku atlikus gaisro vietos apžiūrą sunkiau išsiaiškinti tikrą įvykių situaciją, paimiti ir surasti specifinius pėdsakus, kurie laikui bėgant gali būti tyčia sunaikinti ar „pasišalinti“ iš įvykio vietos ne savo noru – gali atviroje vietoje nunešti vėjas ar kitu būdu pradingti, pvz.: iš dalies apdegusius baldus gali pasiimti piliečiai, pamanę, kad tai yra niekam nereikalingas turtas. Gaisravietė yra „dinamiška“ įvykio vieta, nes gaisro metu įvykio vietos situacija keičiasi, nes ugniagesiai gelbėtojai, gesindami gaisrą ir užtikrindami saugumą bei gesinimo veiksmingumą, gali išardyti statinio konstrukcijas ir sunaikinti kitus objektus. Dažniausiai įvykio vietos apžiūra pradedama praėjus tam tikram laikui po gaisro likvidavimo. Manytume, kad tyrėjai, atvykdami tik po gaisro likvidavimo, praranda galimybę vaizdo fiksavimo techninėmis priemonėmis užfiksuoti ugnies plitimą, asmenis, esančius gaisravietėje, tiesiogiai pamatyti gesinimo darbus, didžiausios liepsnos vietas, plitimo kryptis, ugnies spalvą, dūmų kvapą ir kitas svarbias aplinkybes, kurios vėliau reikalingos iškeliant ir tikrinant gaisro priežasties versijas, kritiškai vertinant liudininkų, nukentėjusiųjų ir kitų asmenų parodymus.

Sudėtingo gaisro įvykio vietos apžiūroje dažniausiai dalyvauja ne tik tyrėjai, bet ir įvairūs specialistai, retkarčiais – prokurorai. Paprastai tokioms apžiūroms vadovauja prokuroras, o jei jo nėra – ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Įvykio vietoje turi būti apžiūrimi, tiriami ir fiksuojami

visi objektai ir pėdsakai bei kitos aplinkybės, negalima teikti pirmenybės vienai kuriai nors versijai ir rinkti objektus bei pėdsakus, kurie patvirtina tik šią versiją. Įvykio vietoje būtina atkreipti dėmesį net į iš pirmo žvilgsnio tyrimui jokios reikšmės neturinčius objektus.

Gaisravietės apžiūra, ypač jei tai yra didelė teritorija, reikia pradėti tinkamai pasirengus, gerai apgalvojus ir sudarius nuoseklų įvykio vietos apžiūros planą.

Gaisravietės apžiūroje naudojamos technines priemones galima suskirstyti į:

- bendrosios kriminalistinės techninės priemonės, kurios naudojamos objektų ir pėdsakų paieškai, jiems užfiksuoti ir išsaugoti ir kitose įvykio vietose;
- specialiosios, kurios reikalingos būtent gaisravietėms tirti, nes jos dažniausiai skirtos srovei laidoose nustatyti ir pamatuoti. Tam yra specialiai sukomplektuoti kriminalistinių techninių priemonių lagaminai, kuriuose surinkti šiai apžiūrai reikalingi specialūs prietaisai.

Tiriant padegimus labai svarbu įvykio vietoje rasti gaisro židinių ir padegimo priemones, jeigu tokios buvo panaudotos. Gaisravietės dažnai būna sudėtingas konstrukcinis požiūriu objektas, didelis erdvės plotas, todėl labai svarbu ne tik susidaryti apžiūros planą, bet ir pasirinkti tinkamą apžiūros būdą⁴⁹³.

Apžiūrint gaisravietę svarbiausias uždavinys yra nustatyti gaisro židinių ir, jeigu gaisro metu nevisiškai buvo sunaikintos, nepažiūrėti padegimo priemonių.

Padegimo priemonės – tai degiosios medžiagos ir priemonės / įrenginiai, kurie patys dega arba sudaro sąlygas sparčiai plisti liepsnai. Tai degutukai, žvakės, popierius, mediena, specialiai pasigaminti objektai, kurie palieka specifinius pėdsakus⁴⁹⁴.

⁴⁹³ Apie įvykio vietų apžiūros būdus plačiau skaitykite šio vadovėlio antrame skyriuje.

⁴⁹⁴ Plačiau žiūrėkite: *Gaisro židinio vietos ir gaisro priežasties nustatymas*. Metodiniai nurodymai. Vilnius, 1998.

Jeigu kompiuteryje nėra įdiegtos specialios apsaugos nuo virusų programos, tai šiuos metodinius nurodymus galima peržiūrėti Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento internetineme puslapyje.

Įvykio vietos apžiūros metu gali būti randama pasirengimo sukurti palankias sąlygas greitai plisti gaisrui pėdsakų. Tai gali būti: iš anksto atidaryti langai ir durys, kad daugiau oro patektų į degimo vietą, ištraukti spintų ir stalų stalčiai, išimti ir tam tikru būdu išdėstyti daiktai ir dokumentai (susiūti ir vienoje vietoje sudėti dokumentai gaisro metu nesunaikinami), arčiau uždegimo šaltinio sukrautos degios medžiagos ir pan. Būtina atkreipti dėmesį į patalpų langus, nes esant aukštai temperatūrai, pirmiausia langų stiklai suskyla ir iškrinta viršutinėse dalyse. Jeigu viršuje langai nepažeisti ir neiškritę, o apatiniai išdaužti, galima daryti prielaidą, kad jie išdaužti padegėjo sudarant palankesnes sąlygas ugniai greitai plisti⁴⁹⁵.

Nukentėjusiųjų ir liudytojų apklausa. Tiriant visus nusikaltimus yra svarbu ieškoti liudininkų, kurie turi kokios nors informacijos, reikšmingos bylai ištirti, ne išimtis ir gaisrų tyrimai. Tiriant tokio pobūdžio nusikaltimus svarbu rasti liudininkus, kurie galėjo arba matė padegėją. Liudytojai, nukentėjusieji, įtariamieji ir kaltinamieji tokio pobūdžio baudžiamosiose bylose apklausiami vadovaujantis bendrosiomis kriminalistikos rekomendacijomis. Jiems užduodamų klausimų pobūdis priklauso nuo apklausoje dalyvaujančio asmens procesinės padėties bei jo faktinio (ar numanomo) ryšio su tiriamomis aplinkybėmis. Rengdamasis apklausai ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi nustatyti, kurį iš proceso dalyvių apklausti pirmiausia. E. Iščenko rekomenduoja pirmiausia apklausti gaisro liudininkus, asmenis, gesusius gaisrą, ir nukentėjusiuosius⁴⁹⁶.

Nustatinėjant nusikalstamą veiką padariusį kaltininką tikslinga tik atvykus į įvykio vietą dar prieš įvykio vietos apžiūrą apklausti asmenis, gyvenančius netoli įvykio vietos, administracijos atstovus ir kitus žmones, stebėjusius gaisrą, jo gesinimą. Apžiūrėjus įvykio vietą, išsamiai, smulkiai apklausiami gaisrą matę asmenys ir nukentėjusieji. Jie apklausiami apie gaisro kilimo, plitimo, gesinimo aplinkybes: kada, kas, iš kokios vietos pamatė liepsną bei dūmus, kokios spalvos buvo liepsna ir dūmai, ar nesijautė kokio nors specifinio kvapo, kokia buvo vėjo kryptis, ugnies plitimo kryptis, kada ir kas pradėjo gesinti gaisrą, kas sudegė ir ką pasisėkė išgelbėti. Tikslinga apklausiant tiesioginius gaisro liudytojus naudoti nesudėtingus

⁴⁹⁵ Plačiau skaitykite: Попов, И. А. *Расследование преступлений, связанных с пожарами*. Москва: ИНФРА-М. 2001.

⁴⁹⁶ Ищенко, Е. М. *Криминалистика: краткий курс*. Москва: ЛексЭст, 2003.

planus – schemas ir fasado nuotraukas, jie padeda kur kas tiksliau nustatyti vietas, kuriose pastebėta ugnis bei dūmai.

Apklausiant gaisrą gesinusius žmones (ugniagesius gelbėtojus) reikia paklausti, ką jie pamatė atvykus į gaisrą, kur buvo stipriausia ugnis, kas buvo degančioje patalpoje, kokia padėtis buvo patalpų viduje, ar nepastebėjo padegimo prietaisų, ar nebuvo išlaužtos durys, spintos, išmėtyti daiktai ar dokumentai, išdaužti langų stiklai, kokia pastato priešgaisrinė techninė būklė.

Apklausiant nukentėjusiuosius reikia nustatyti sudegusį turtą, ar jiems tai yra didelė žala, sužinoti jų nuomonę apie gaisro priežastį, jeigu spėjama, kad tai padegimas, paklausti, ką jie įtaria dėl padegimo, su kuo buvo konfliktuojama, kas, kada ir dėl ko grasino, kokia buvo pastato priešgaisrinė techninė būklė, ar nebuvo atliekami remonto darbai, ar draustas turtas, kokia suma ir kokiomis sąlygomis. Būtina atsižvelgti į tai, kad nukentėjusieji būna susijaudinę, gali iškreiptai suvokti įvykius.

Apklausiant asmenis, kurie atsakingi už priešgaisrinę saugą įmonėje, reikia atkreipti dėmesį, kad jie gali slėpti faktus ir savaip aiškinti juos bei technines gaisro kilimo priežastis, nes yra suinteresuoti, kad nebūtų išvelgta jų kaltės. Tokiai apklausai reikia kruopščiai pasirengti: išstudijuoti normatyvinius dokumentus, objekto priešgaisrinio techninio patikrinimo medžiagą, nurodymus dėl objekto priešgaisrinės būklės pagerinimo. Apklausiant įmonių vadovus išsiaiškinama apie gaminamą ir sandėliuojamą produkciją, jų kiekį, sandėliavimo būdus, pastato ir turto draudimą, remonto darbus ir kt.

Nukentėjusysis apklausiamas kaip ir liudytojas, tačiau būtina neužmiršti, kad nusikalstama veika jam padaryta žala, todėl jis yra suinteresuotas bylos baigtimi. Nukentėjusiojo apklausos metu, be įvykio aplinkybių, labai svarbu užfiksuoti, kokia žala jam padaryta, kas buvo sugadinta dėl gaisro, ar visas turtas priklauso jam. Dažna situacija, kai padegtas turtas priklauso abiem situoktiniais (bendra jungtinė nuosavybė), todėl nukentėjusiojo apklausos metu tai reikia išsiaiškinti ir užfiksuoti protokole. Be to, dažnai turtas būna nuomojamas, todėl nukentėjusiojo apklausos metu reikia išsiaiškinti, kas priklauso nukentėjusiajam, o kas nuomininkui.

Apklausiant mačiusius gaisrą atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad kartais kaip gaisro liudytojas gali pasisakyti asmuo, suinteresuotas gaisro ty-

rimo bylos baigtimi, bandantis melagingais parodymais nukreipti tyrimą klaidingu keliu. Apklausoje galima naudoti garso įrašymo techniką, tokiu atveju liudytojas išspėjamas prieš apklausą, kad bus daromas toks įrašas.

Pagal informaciją, kurią tikslinant gaisro židinį suteikia liudytojai, juos galima skirstyti į tris grupes:

- 1) tiesioginiai liudytojai, kurie gali parodyti konkrečią gaisro židinio vietą. Pavyzdžiui, liudytojai gali nurodyti, kad televizorius buvo iš kairės, ir pan.;
- 2) liudytojai, galintys nurodyti konkrečią patalpą, kurioje kilo gaisras ir iš čia išplito po pastatą;
- 3) netiesioginiai liudytojai, kurie nematė gaisro židinio vietos, bet matė pradėjimo atsiradimo momentą. Be to, jie žino laiką ir vietą, kur jie buvo, ir atsiminė liepsnos atsiradimo kryptį arba jos atspindį, nes gaisro vietą jiems užstojo pastatai, medžiai ir pan.⁴⁹⁷

Apklausiant ikiteisminio tyrimo pareigūnui būtina išsiaiškinti:

- kada, kur, kokiomis aplinkybėmis jie sužinojo apie gaisrą, kas pirmasis pastebėjo ir pranešė apie gaisrą, kas dar yra ir gali būti gaisro kilimo liudininkais, taip pat dalyvavo gesinant gaisrą;
- ką darė liudininkai ir nukentėjusieji, pastebėję ar sužinoję apie gaisrą;
- kokia buvo objekto būklė iki gaisro; ar degęs pastatas buvo užrakintas, ar ne; kas jame buvo pasilikęs, kas jame buvo saugoma (vertingi daiktai, dokumentai ir pan.);
- kokie įtarimai kilo liudytojams pastebėjus gaisrą, ar vietovėje ir apylinkėse buvo pastebėta nepažįstamų ar savo elgesiu įtartinių asmenų;
- ar vienoje, ar keliose vietose kilo gaisras, kada, kas ir iš kurios vietos pamatė liepsną ir dūmus, kaip plito ugnis, kokia kryptimi, kaip smarkiai, kokio stiprumo ir krypties buvo vėjas, kokios spalvos, tirštumo ir kvapo buvo dūmai, kokios spalvos buvo liepsna;
- kada, kas ir kokioje vietoje pradėjo gesinti gaisrą;
- kokios, kieno ir dėl kokių priežasčių buvo pakeistos įvykio vietoje esančių objektų padėtys gaisro metu ir jį užgesinus;

⁴⁹⁷ PAD direktoriaus 1998 m. gruodžio 22 d. įsakymas Nr. 141 „Gaisro židinio vietos ir gaisro priežasties nustatymas. Metodinės rekomendacijos“, p. 27.

- iš kur ir kokios būklės buvo išnešami lavonai bei nugaišę gyvūnai;
- koks turtas buvo sunaikintas per gaisrą ir jį gesinant;
- kokie įvykiai buvo iki gaisro, ar nėra su tuo susijusių aplinkybių, jų dalyvių;
- jeigu įvyko sprogimas, tai jis buvo išgirstas iki gaisro ar po jo;
- kokios būklės buvo gaisro aptikimo ir apsaugos automatinės sistemos, apšvietimas, ventiliacija, dujų sistema, vidaus ir išorinis vandentiekis, ar objekte buvo savaime užsiliepsnojančių ir sprogių medžiagų.⁴⁹⁸

24.6. Tolesni tyrimo veiksmai

Objektų tyrimai. Tiriant šios rūšies nusikalstamas veikas atliekami visi tradiciniai objektų, paimtų įvykio vietų apžiūrų metu, tyrimai, tačiau siekiant nustatyti gaisro priežastis yra atliekami tik šioms nusikalstamoms veikoms būdingi tyrimai.

Tai apanglėjusios medienos, įvairių naftos produktų tyrimai bei metalų, lydinių ir jų gaminių tyrimai bei stiklo tyrimai.

Apanglėjusios medienos tyrimas. Lietuvoje plačiausiai taikomas apanglėjusios medienos tyrimas yra įteisintas 1997-11-10 PAD direkto-riaus įsakymu Nr. 123 „Dėl apanglėjusios medienos mėginių atrinkimo metodinių nurodymų GT 1-97 patvirtinimo“⁴⁹⁹. Šis tyrimas atrastas Rusijos mokslininkų ir šioje šalyje taikomas nuo 1986 m. Jo metu nustatoma tikslesnė gaisro židinio vieta, nes tyrimo metu gaunamas vidutinis anglies degimo laikas, temperatūra ir trukmė. Tyrimas pagrįstas anglies savybe praleisti elektros varžą. Apanglėjusios medienos tyrimus atlieka tik PAGD Gaisrinių tyrimo centras. Tiriant naudojama džiovinimo kamera, porcelianinė piesta su grūstuvu, presas ir multivoltmetras. Šis tyrimas trunka mažiausiai 48 val.

⁴⁹⁸ Plačiau apie apklausas skaitykite: Artkamper, H.; Schilling, K. *Vernehmungen: Taktik, Psychologie, Recht. Hilden*: Verlag Deutsche Polizeiliteratur, 2012; Habschick, K. *Erfolgreich Vernehmen. Kompetenz in der Vernehmungspraxis*. Heidelberg: Kriminalistik Verlag. 2006; Jansen, G. *Zeuge und Aussagepsychologie*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag. 2004.

⁴⁹⁹ PAD direkto-riaus 1997 m. lapkričio 10 d. įsakymas Nr. 123 „Dėl apanglėjusios medienos mėginių atrinkimo metodinių nurodymų GT 1-97 patvirtinimo“.

Apanglėjusios medienos mėginiai tyrimui paimami iš bet kokių medinių pastato konstrukcijų (sienų, sijų, kolonų, statramsčių, grindų ir t. t.). Anglies bandiniai pakuojami taip, kad vežami neišbyrėtų. Nerekomenduojama kiekvieną mėginį dėti į polietileninį maišelį. Paprasčiausias ir geriausiai tinkamas įpakavimo būdas yra baltame popieriaus lape, ant kurio įmanoma užrašyti ir mėginio numerį (numeris turi būti susietas su numeriu lentelėje ir numeriu schemeje). Anglies mėginiai surenkami kiek galima iš daugiau gaisro zonos vietų (15–20). Ypatingas dėmesys turi būti atkreiptas į anglies sluoksnį atrinkimo vietose: jis neturi būti pažeistas, sutrūkinėjęs; konstrukcijos liekanos turi būti savo vietose. Imamas tik šepetėliu nuvalytas paviršinis 3–5 mm gylio anglies sluoksnis ir ne mažiau kaip 1 g (vidutinio nago dydžio mėginys). Atrinkus anglis užpildoma atitinkamos formos lentelė, joje nurodomas pradinis konstrukcijos storis paėmimo vietoje, konstrukcijos nudegimo gylis ir anglies sluoksnis, kuris matuojamas slankmačiu. Jei medinė konstrukcija būna išdegusi kiaurai, matuojamas pradinis konstrukcijos storis ir anglies sluoksnio storis kiaurymės nuolydyje. Atkreiptinas dėmesys, kad anglies mėginių vietos turi būti susietos su statinio planu. Rekomenduojama pasirinkti vienodą matavimo aukštį nuo žemės, taip pat turi būti nurodyti atstumai tarp konstrukcijų ir mėginių paėmimo vietų. Jeigu medinė konstrukcija buvo apkalta kita medžiaga, būtina tai papildomai pažymėti. Šis metodas gali būti taikomas ir medžio drožlių plokštėms (MDP). Po mėginių lentele nurodoma, kas atrinko (pareigos), kada buvo atrinkti mėginiai (data) ir parašas. Apie anglies paėmimą pažymima įvykio vietos protokole. Esant žiemos sąlygoms ir gesinimo metu apledėjus konstrukcijoms, vietos, kuriose atrenkami mėginiai, išmatuojamos, atžymimos plane ir išpjaunamos tam, kad jas atitirpinus teigiamoje patalpos temperatūroje būtų galima išmatuoti anglies sluoksnio storį.

Šis paprastas tyrimo būdas pasižymi tuo, kad anglis nepraranda jokių savo savybių, todėl mėginius galima paimti bet kuriuo ikiteisminio tyrimo laikotarpiu. Anglies mėginių paėmimas nėra neatidėliotinas tyrimo veiksmas, tačiau svarbu atminti, kad mėginiai paimami tik nuo nesugriuvusių ir savo padėties nepakeitusių konstrukcijų. Todėl planuojant paimti mėginius, prieš atliekant šį veiksma būtiną uždrausti bet kokius konstrukcijų ardymo ar kitus apdegusių konstrukcijų liekanų tvarkymo darbus.

Naftos produktų tyrimai. Naftos produktų tyrimo objektai – tai iš naftos gaunami produktai, taip pat medžiagos, gaunamos perdurbant akmens anglį, skalūnus, ir chemijos pramonės gaminami sintetiniai produktai. Tyrimui naftos produktai pateikiami dviem formomis arba tam tikroje talpykloje tam tikras tūris, arba pateikiami įvairūs objektai, ant kurių likę naftos produktų pėdsakų.

Vienas iš pagrindinių reikalavimų, rengiant medžiagą naftos produktų tyrimui, šiuos objektus paimti nedelsiant, hermetiškai supakuoti ir kuo greičiau pateikti tirti.

„Teismo ekspertizės: jų skyrimo, klausimų formulavimo ir medžiagos joms rengimo metodinėse rekomendacijose“⁵⁰⁰ nurodoma, kad po gaisro objektai tirti imami iš gaisro židinio. Pagrindinė taisyklė – paimti kaip galima mažiau sudegusių, ne visiškai suanglėjusių medžiagų pavyzdžius, nes suanglėjusiose medžiagose naftos produktų neišlieka. Čia taip pat reikia kontrolinių pavyzdžių. Jie kiek leidžia galimybės paimami ir pateikiami tyrimui kartu su tiriamaisiais pavyzdžiais. Įvykio vietoje iš specifinio kvapo, įvairiaspalvių dėmių kartais galima aptikti vietų, kur buvo užpilta degaus skysčio, Vietas, kuriose gali būti degaus skysčio liekanų, galima patikrinti nešiojamaisiais dujų analizatoriais, tačiau ikiteisminio tyrimo pareigūnai tokių priemonių neturi. Degių skysčių pėdsakų lieka ten, kur skystis spėja sutekėti iki sudegdamas. Tokie skysčiai lengvai pasklinda įvairių medžiagų paviršiuose, į jas įsigeria. Skysčių likučių gali būti medienos gaminių gabaluose ir 1–2 mm storio paviršiniame sluoksnyje, plyšiuose, grindų lentų tarpeliuose, po grindimis. „Įtarus, kad degiais skysčiais buvo apipilta siena ar durys, skysčio likučių ieškoma jų plyšiuose, detalių sandūrose, dalis skysčio galėjo nutekėti žemyn ir išlikti grunte, sienos ir grindų plyšiuose, kilimėlyje prie durų, durų ar langų sandarinimo medžiagoje.“⁵⁰¹ Tyrimui reikia paimti pakankamą medžiagos kiekį, jam neužtenka, pvz., kelių gramų namo sienos nuoskūtų.

Patekę ant minkštų baldų, patalynės, drabužių, degūs skysčiai greitai susigeria, todėl jų pėdsakų gali likti gaminio viduje, nors paviršinis jo sluoksnis ir sudegęs.

⁵⁰⁰ *Teismo ekspertizės: jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagos joms rengimas, supra* note 171, p. 88.

⁵⁰¹ *Ibid.*, p. 87.

Specialistams gali būti užduodami tokie klausimai:

1. Ar ant tirti pateiktų objektų, paimtų iš gaisro židinio zonos (nurodoma konkreti vieta), yra degių skysčių pėdsakų?
2. Ar ant V. Pavardenio kelių (striukės, marškinių ir pan.) esančios dėmės yra degaus skysčio dėmės?
3. Kokiai grupei, rūšiai priklauso naftos produktai, kurių pėdsakų yra (jei jų pėdsakų yra) ant pateiktų objektų?

Jeigu reikia atlikti lyginamąjį tyrimą, formuluojami identifikacijos klausimai:

1. Ar ant V. Pavardenio kelių yra degaus skysčio dėmių (pėdsakų)? Jeigu taip, tai ar šie naftos produktai yra bendro grupinio priklausomumo su naftos produktais, rasta ir paimtais įvykio vietoje (nurodomos lyginti pateiktų medžiagų pavyzdžių poėmio vietos)?
2. Ar skystis (jo pėdsakai), esantis pateiktame inde iš įvykio vietos, ir skystis, rastas pas V. Pavardenį, priklauso tai pačiai grupei, ar šie skysčiai turi bendrą kilmės šaltinį (bendrą talpyklą)?

Metallų, lydinių ir jų gaminių tyrimai. Gaisravietėje rasti elektros instaliacijos, elektros prietaisai, vinys, plyšę dujų balionai ir kiti metaliniai daiktai tiriami metalografijos, rentgenostruktūrinės analizės, rastrinės mikroskopijos ir kitais metodais. Atliekant metalotyros tyrimą nustatomas terminis poveikis metalinei detalei, buvęs temperatūros dydis, pasiskirstymas joje, taip pat nustatomas trumpųjų jungimų ir kitų avarinių režimų (perkrovos) elektros laiduose pobūdis ir laikas, kada jis įvyko, iki ar po gaisro.

Paimant objektus iš įvykio vietos ir juos gabenant svarbu vengti jų mechaninio, terminio ir cheminio poveikio. „Elektros laidai, kabeliai iš įvykio vietos paimami, jeigu negalima vietoje nustatyti jų markės arba yra avarinio darbo režimo požymių: apsilydžiusios gyslos, apdegusi izoliacija. Paimama ne trumpesnė kaip 40 mm perdegusių gyslų atkarpa, o jeigu galima, reikia paimti tokio ilgio atkarpą, kad joje būtų ir neapdegusios izoliacijos. Jeigu gyslos apsilydžiusios tik iš dalies, jas galima nukirpti ne arčiau kaip 40 mm į abi puses nuo apsilydymo vietos. Negalima lankstyti paimamų atkarpų arčiau kaip 50 mm nuo apsilydymo vietos, atplėšti sulipusių gyslų vieną nuo kitos. Vamzdžiuose arba lanksčiuose metalinėse žarnose nutiesti laidai

išpjaunami kartu su šia apsauga, nerekomenduojama išpjaunant naudoti autogeno arba elektros lanko. Kiekviena atkarpa suvyniojama atskirai į popierių, etiketėje greta kitų duomenų nurodoma, iš kur ji paimta ir kuris jos galas buvo nukreiptas srovės šaltinio link.⁵⁰² Kituose literatūros šaltiniuose pabrėžiama, kad „paimamų laidų negalima lankstyti ir mechaniškai veikti jų paviršiaus 20 cm nuotoliu nuo susilydymo vietos“⁵⁰³.

Jeigu elektros įrenginiai (apskaitos spintos, saugikliai, jungikliai ir kt. prietaisai) yra nedideli, juos tikslinga paimti su visu korpusu.

Paimamus saugiklius reikia sunumeruoti, protokole užrašyti jų numerius, paskirtį (kieno apsaugai jie skirti), iš kokios vietos kiekvienas paimtas. Saugiklius reikia suvynioti į popierių, paskui – į minkštą medžiagą ir sudėti į dėžę nejudamai.

Jeigu gaisro židinio zonoje randama kaitrinė elektros lempa, būtina surinkti visas jos liekanas, įskaitant ir kolbos šukes. Jeigu lempos cokolis likęs šviestuvo lizde, jis paimamas su šiuo šviestuvu.

Gaisro židinyje radus televizorių, radijo imtuvą ar kitą prietaisą, įjungtą į kištuką, reikia tokį prietaisą paimti neištraukiant iš jo.

Specialistams apie įvykio vietoje paimtus laidus, kabelius su apsilydžiusiomis gyslomis gali būti užduodami tokie klausimai:

- 1) Kokia tyrimui pateiktų laidų, kabelių gyslų apsilydymo priežastis: trumpasis jungimas, gyslų kaitimas nuo perkrovos ar išorinis šilumos poveikis?
- 2) Ar pateikti (konkrečiai išvardyti) laidai, kabeliai turi trumpojo jungimo, perkrovos požymių?
- 3) Kokioje aplinkoje (normalioje ar būdingoje gaisrui) įvyko pateiktų laidų, kabelių trumpasis jungimas?
- 4) Kada įvyko pateiktų laidų, kabelių trumpasis jungimas – prieš ar gaisro metu?

Ikiteisminio tyrimo pareigūnams būtina žinoti, kad metalografijos metodu tiriami objektai atliekant tyrimą sunaikinami negrįžtamai.

⁵⁰² Kraujalis, S. *Gaisravietės apžiūra ir techninės gaisrų ekspertizės skyrimas*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius: LTEI, 1994, p. 20.

⁵⁰³ Teismo ekspertizės: jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagos joms rengimas, *supra* note 171, p. 85.

Gaisravietėje ant pastato konstrukcijų (perdengimo sijų, kolonų ir pan.) išlikusios vinys gali padėti nustatyti tikslesnį gaisro židinį. Metalografijos būdu gaunami duomenys apie temperatūrą, kuria buvo paveiktas vinies metalas. Tirti turi būti pateikiami iš pastato konstrukcijų ištraukti pavyzdžiai, jie paimami iš skirtingų vietų pagal tam tikrą sistemą, nurodytą pridedamoje prie apžiūros protokolo schemoje. Reikia stengtis paimti tos pačios rūšies ir dydžio vinis. Poėmis atliekamas iš tų konstrukcijų, kurių padėtis nepasikeitusi arba žinoma jų tiksli vieta prieš gaisrą. Vinys suvyniojamos atskirai, ant pakuočių užrašomi jų numeriai pagal minėtą schemą ir tiksli paėmimo vieta.

Nustatant temperatūros pasiskirstymą patalpoje apie gaisravietėje paimtus metalo gaminius (vinis) specialistui gali būti užduodami klausimai apie tai, iki kokios temperatūros buvo įkaitęs kiekvienas (konkrečiai nurodytas) pateiktas tyrimui gaminys.

Kai reikia įvertinti rastų daiktų (pvz., vamzdžių, plyšusių dujų balionų ir kt.) įtaką gaisro kilimui, specialistams gali būti užduodami tokie klausimai:

- 1) Iš kokio metalo, lydinio pagaminta nurodyta pateikto objekto dalis?
- 2) Koks pateikto daiktinio įrodymo lūžimo, plyšimo pobūdis?
- 3) Kokie pateikto daiktinio įrodymo defektai yra susiję su lūžimu, plyšimu?

Stiklo tyrimai. Atlikdami stiklo ir jo gaminių tyrimus, specialistai nustato juos veikusią gaisro temperatūrą, o žinant šiuos duomenis lengviau įvertinti, kur buvo gaisro židinys. „Nustatant gaisro židinį, duomenys apie stiklą veikusią temperatūrą bus naudingi, jeigu juos galėsime tarpusavyje palyginti (tai pasakytina apie visus gaisro židinio požymius), todėl tirti turi būti pateikiama bent keletas stiklo pavyzdžių, paimtų iš skirtingų vietų pagal tam tikrą sistemą, nurodytą pridedamoje prie apžiūros protokolo schemoje (pvz., stiklo gabalėliai gali būti iš kiekvieno patalpoje esančio lango viršaus vidurinės dalies). Paimant tokius objektus tyrimui, būtina atsižvelgti į tai, kad stiklo šukės byrėdamos gali pakeisti savo vietą gaisro metu ir po gaisro, o nuo jų vertikalios padėties šiluminio poveikio metu labai priklauso poveikio mastas (to paties lango viršuje ir apačioje temperatūra gali skirtis keletu šimtų laipsnių). Todėl imamos tos šukės,

kurių padėtis nepakitusi: pvz., šukės, išlikusios lango rėmuose, balduose, išsilydžiusios neabejotinai jų suradimo vietoje ir pan.⁵⁰⁴ Jeigu įmanoma, reikia nurodyti tyrimui siunčiamo gaminio paskirtį.

Kiekvienas stiklo pavyzdys paimamas naudojant kuo mažiau jėgos ir su prilipusiais degėsiais. Pavyzdžiai suvyniojami atskirai, ant pakuočių užrašomi jų numeriai pagal minėtą schemą ir tiksliai paėmimo vieta. Stiklo šukės dedamos į dėžę ant iš anksto įkloto vatos ar kitos panašios minkštos medžiagos sluoksnio, iš viršaus ir šonų taip pat dedama tokia pati minkšta medžiaga ir prispaudžiama, kad objektai nejudėtų.

Specialistams gali būti užduodami tokie klausimai:

- 1) Kokia temperatūra veikė sudegusio pastato langų stiklus?
- 2) Iki kokios temperatūros buvo įkaitęs kiekvienas (konkrečiai nurodytas) pateiktas tyrimui gaminys?

Tolesni šios nusikalstamos veikos tyrimo veiksmai priklauso nuo susiklosčiusios tyrimo situacijos, pvz.:

- nustatyta gaisro priežastis, tačiau įtariamasis asmuo nenustatytas;
- nustatyta gaisro priežastis ir įtariamasis asmuo;
- nenustatyta gaisro priežastis⁵⁰⁵.

Tolesnė tyrimo eiga priklauso nuo surinktos informacijos. Jeigu nustatyta gaisro priežastis ir įtariamasis asmuo, tai kiti tyrimo veiksmai priklauso nuo tolesnės tyrimo eigos, surinktų objektų, informacijos. Kiti tyrimo ir procesiniai veiksmai atliekami vadovaujantis bendrais, tų veiksmų atlikimo reikalavimais.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kas yra gaisras?
2. Ko reikia, kad vyktų degimo procesas?
3. Kokios yra gaisrų kilimo priežastys?
4. Kokiu kriminalistinės charakteristikos elementu skiriasi padegimai nuo priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimų?

⁵⁰⁴ Kraujalis, S.; Pajaujytė, R. Temperatūros gaisravietėje įvertinimas pagal stiklo šukes iš įvykio vietos. *Kriminalistikos ir teismo ekspertizės problemos*. Mokslo darbų rinkinys. Vilnius: LTEI, 1996, p. 306–314.

⁵⁰⁵ Plačiau skaitykite: Burda, R., *et al.*, *supra* note 13.

5. Kokie yra priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimų kriminalistinės charakteristikos elementai?
6. Kokios yra įrodinėtinos aplinkybės tiriant tyčinius padegimus?
7. Kokios yra tyčinių padegimų tyrimo versijos?
8. Kokios yra priešgaisrinės saugos taisyklių pažeidimų tyrimo versijos?
9. Kokie yra šių nusikalstamų veikų įvykio vietų apžiūrų ypatumai?
10. Kokios yra tyrimo situacijos tiriant padegimus?

Rekomenduojama literatūra:

1. *Analysis and interpretation of fire scene evidence*. José R. Almirall, Kenneth G. Furton, editors. - Boca Raton (Florida): CRC Press, 2004.
2. Bondü, R. *Die Klassifikation von Brandstraftätern: eine Typologisierung anhand des Tatmotivs und anderer Variablen*. Frankfurt: Verlag für Polizeiwissenschaft, 2006.
3. *Fire investigation*. Edited by Niamh Nic Daéid. Boca Raton (Fla.): CRC Press, 2004.
4. Gabler, W. *Schutzmöglichkeiten für Brandursachenermittler*. Frankfurt: Verlag für Polizeiwissenschaft, 2007.
5. *Gaisro židinio vietos ir gaisro priežasties nustatymas*. Metodiniai nurodymai. Vilnius: Priešgaisrinės apsaugos departamentas, 1998.
6. Hille, H. *Brandursachenermittlung*. Frankfurt: Verlag für Polizeiwissenschaft, 2007.
7. Lentini, J. *Scientific protocols for fire investigation*. Boca Raton: CRC Press, 2006.
8. Аверьянова, Т. В.; Белкин, Р. С.; Корухов, Ю. Г.; Россинская, Е. Р. *Криминалистика*. Учебник для вузов. Под ред. Р. С. Белкина. Москва: Норма, 2006.
9. Попов, И. А. *Расследование преступлений, связанных с пожарами*. Москва: ИНФРА-М, 2001.
10. Россинская, Е. Р. *Криминалистика*. Курс лекций. Москва: Норма, 2006.

25 SKYRIUS

NUSIKALTIMŲ EKONOMIKAI TYRIMO METODIKA

25.1. Nusikaltimų ekonomikai samprata ir kriminalistinė charakteristika

Ekonomika apima bendruosius tautos ir tarptautinio ūkio reiškinius, jų sąveiką, priešastingumą ir dėsningumą, ypač kiek jie yra susiję su gamyba (produkcija), tautos pajamų, darbo atlyginimo, pelno, palūkanų, žemės rentos paskirstymu, mainais (verte, kaina, pinigais, kreditu), vartojimu (konsumpcija) ir konjunktūromis (ciklu, depresija, krize). Į ekonomikos sritį taip pat įeina ūkio sistemos, teorijos, doktrinos ir jų istorijos.

Nusikaltimai ekonomikai bendriausia prasme suprantami kaip nusikaltimai nuosavybės, verslo, intelektinės veiklos, finansų, ūkininkavimo ir ekonominio valdymo sritims⁵⁰⁶. Todėl skaitytojas, turėdamas omeny, kad Lietuvos baudžiamojoje teisėje šioms sritims įstatymų leidėjas skyrė ypatingą dėmesį ir padaromas nusikalstamas veikas finansų sistemoje, nuosavybės srityje, verslo tvarkos, valstybės tarnybos srityse išskyrė į atskirus baudžiamojo kodekso skyrius, turi įsidėmėti tuos požymius, kuriais remiantis šios nusikalstamos veikos kriminalistikoje bendrinamos. Ateityje tai padės ne tik perprasti šių veikų specifinius padarymo būdus, bet ir sėkmingai jas tirti.

Sąvoka „nusikaltimai ekonomikai“ galėtų būti suprantama plačiau nei „ekonominiai nusikaltimai“. Ji gali turėti ne tik kriminologinius ir tuos požymius, kuriuos nurodo baudžiamosios teisės specialistai, bet ir kriminalistinius. Tačiau reikia turėti omenyje tai, kad kriminalistikos tikslas yra padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnui iširti nusikaltimus, o tai savo ruožtu kelia tuos pačius reikalavimus sąvokai „nusikaltimai ekonomikai“. Nusikaltimų grupavimo pagrindas, mūsų manymu, turėtų būti kriminalistiniu požiūriu svarbūs nusikaltimų požymiai, leidžiantys parengti jų bendrą tyrimo metodiką. Dėl to požiūrį į nusikaltimą turėtume pakeisti

---

⁵⁰⁶ Kuklianskis, S.; Burda, R., *supra* note 106, p. 5.

taip, kad galėtume atsakyti į klausimus, kur, kas, kada, kieno padedamas, koku būdu ir kokiais priemonėmis įvykdė šią veiką. Tai padėtų rengiant atitinkamas nusikaltimų tyrimo rekomendacijas.

Tokios rekomendacijos turėtų nurodyti kur, koku būdu (priemonėmis, ikiteisminio tyrimo veiksmis) ieškoti nusikaltimų ekonomikai pėdsakų, kaip jais operuoti atliekant tyrimą, kas lemia sėkmę tiriant panašius nusikaltimus.

Tokie požymiai, mūsų manymu, galėtų būti įtariamojo apibūdinimas, nusikaltimo objektas, kaltininko veikos pobūdis, nusikaltimų padarymo būdų, paliekamų pėdsakų šaltinių ir pobūdžio bendrumas.

Trumpai apžvelgsime šiuos požymius.

Įtariamojo apibūdinimas. Kriminalistiniu aspektu tiriant nusikaltimus padariusių asmenų charakteristiką, pabrėžiami duomenys, kurie gali padėti išaiškinti nusikaltimus.

Asmenims, padariusiems nusikaltimą, būdingi bruožai kriminalistikoje analizuojami tiriant nusikaltimų kriminalistines charakteristikas ir neišeinant už jos kompetencijos ribų.

Ši problema gvildinama dviem požiūriais. Pirmas: tiriant asmenybę išaiškinamas, asmens savybių ir pasirinkto nusikaltimų padarymo būdų tarpusavio ryšys. Čia kalbama apie nusikaltimo padarymo būdo pasirinkimą lemiančias asmens savybes⁵⁰⁷ bei šių savybių atsispindėjimą nusikaltimo pėdsakuose, o tai yra kriminalistikos metodikos uždavinys. Antru atveju, atsižvelgiant į asmenybę, charakterį, socialinius ir dorovinius bruožus, pasirenkama racionali ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo taktika.

Asmenys, kėsinėsi į ekonominės vertybes, dažniausiai susiję su ekonominiais subjektais, kuriuose daromi šie nusikaltimai, veikia. Šąsajos pobūdis gali būti įvairus: vadovavimas ekonominiam subjektui, apskaitos tvarkymas, gamybos tvarkymas, realizacijos organizavimas, prisiėmimas atsakomybės už vertybių saugojimą ir pan. Šių nusikaltimų bendrininkai gali būti ir netiesiogiai susiję su ekonomikos subjektu. Kartais nusikaltimui padaryti pakanka tik vieno įmonėje dirbančio asmens.

---

⁵⁰⁷ James, H. *Theories of emotion and motivation: A historical and conceptual review*. Genet., Soc., and Den. Psychol. Monogr. 1989, p. 431-448.

Asmenys, darantys nusikaltimus ekonomikai, turi turėti sąsają su ekonomikos subjektu, jie susiję su apskaitos tvarkymu, produkcijos gamyba, atitinkamų funkcijų atlikimu ir pan. Yra keletas nusikaltimų, kuriuos daro ne ekonominis subjektas, pvz., kontrabanda, stiprių alkoholinių gėrimų gaminimas, jų laikymas namuose, realizavimas ir pan. Tačiau su verslu susijusi kontrabanda beveik neįmanoma be muitinės darbuotojo arba ekonominio subjekto dalyvavimo.

Nurodytas būdingiausias asmens, darančio ekonominius nusikaltimus, bruožas išryškina ir kitus charakteristikos požymius. Tarp jų atitinkamos specialybės (ekonomistas, technologas ir pan.), išsilavinimo, darbo patirties turėjimas.

Išskirtini šie esminiai asmenų, padariusių nusikaltimus ekonomikai, požymiai:

- a) nagrinėjamų nusikaltimų subjektai yra valdymo, gamybinių, komercinių ir kitų struktūrų darbuotojai, savo funkcijas atliekantys ekonomikos srityje;
- b) nusikaltimus darbuotojai daro atlikdami savo profesines funkcijas gamybos proceso metu, saugodami ir garantuodami gaminamos produkcijos apsaugą;
- c) nusikaltimo esmė yra norminio pobūdžio taisyklių, nustatančių veiklos kryptingumą, reguliavimo tvarką, atitinkamos veiklos atlikimo sąlygas ir reglamentuojančių veiklos dalyvių teises ir pareigas, pažeidimas.

Asmenims, padariusiems nusikaltimus finansams, būdingas gana aukštas išsilavinimo lygis. Daugelis iš jų turi ne tik vidurinį, bet ir aukštesnįjį ar aukštąjį išsilavinimą ir užima aukštas pareigas komercinėse finansinėse ar valstybinėse struktūrose, vadovauja įmonėms ir įstaigoms, užima finansininko pareigas. Išsilavinimas ir atitinkamų pareigų atlikimas, be abejo, yra susiję dalykai.

Nusikaltimų ekonomikai objektas. Nusikaltimo objektas yra baudžiamojo įstatymo saugomos visuomenės branginamos vertybės: žmogaus sveikata, finansų sistema, ūkininkavimo tvarka, valstybės aparato normalus funkcionavimas ir pan.⁵⁰⁸

⁵⁰⁸ Piesliakas, V. *Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį*. Vilnius: LPA, 1996, p. 60-61.

Nusikaltimų ekonomikai materialius objektus (dalykus) galima suskirstyti taip:

1. Materialinės vertybės: žaliavos, pusfabrikačiai, gamybos priemonės ir įrankiai, transporto priemonės, gamybos produkcija, prekės ir pan.
2. Brangenybės: auksas, sidabras, platina, kitas brangus metalas ir jo dirbiniai, brangakmeniai, meno, kultūros, religinės vertybės ir pan.
3. Uždraustos ar apyvarčioje apribotos materialinės vertybės: šaunamieji ginklai, šaudmenys ir sprognmenys; narkotinės, stipriai veikiančios ir nuodingosios medžiagos, branduolinės medžiagos ir pan.
4. Pinigai: grynieji ir negrynieji, nacionalinis pinigas, užsienio valiuta.
5. Pinigų laikmenos: mokėjimo kortelės, banko sąskaitų duomenų bazė (nacionaliniai pinigai, užsienio valiuta).
6. Vertybiniai popieriai: obligacijos, taupymo ląštai, kelionės čekiai, akcijos ir pan.
7. Dokumentai: asmens (pasas ir pan.), asmens teises patvirtinantis dokumentas (vairuotojo pažymėjimas ir pan.), buhalterinės apskaitos, administracinio valdymo; pašto ir kiti specialūs ženklai, važiavimo bilietai, banderolės ir pan.
8. Paslaugos: asmens aptarnavimo, žmonių buitines aptarnavimo, transporto, apsaugos ir kitos.
9. Uždraustos veiklos paslaugos: sąvadavimo (prostitučių), migracijos, kitos.
10. Gamta ir jos ištekliai: oras, vanduo, žemė, gyvūnija, žuvis ir pan.

Prie nematerialių dalykų priskirtina:

1. Komercinė ir kita panašaus pobūdžio slapta informacija.
2. Slapta valstybinė ekonominė informacija.
3. Viešai skelbiama neteisinga informacija apie prekes, paslaugas ar įmonės veiklą.
4. Kita.

Kyšininkavimo, papirkimo ir kitų korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų bylose nusikaltimo objektas dažniausiai yra pinigai, tačiau taip pat būna ir kitos materialinės vertybės, pvz., brangenybės bei paslaugos. Paslaugos kartais būna materializuotos, pvz., atliktas darbas, suremontuotas automobilis, turistinė kelionė ir pan.

Netikrų pinigų ar vertybinių popierių pagaminimo, laikymo arba paleidimo į apyvartą, netikrų pašto ženklų, važiavimo bilietų, netikrų banderolių prekėms ar kitų specialių ženklų gaminimo, realizavimo, laikymo ar naudojimo nusikaltimo objektas, kaip matyti iš šio nusikaltimo dispozicijos, yra pinigai ir vertybiniai popieriai, pašto ženklai, važiavimo bilietai, banderolės kiti specialūs ženklai.

Pasirenkant nusikaltimo būdą, nusikaltimo pasikėsینimo objektas kartais turi netgi lemiamą reikšmę. Pavyzdžiui, grobiant iš įmonių pinigus, tenka tartis su asmenimis, tvarkančiais pinigų išmokėjimą ir gavimą iš bankų, t. y. su buhalterijos darbuotojais, finansininkais ir pan. Net įmonės vadovas negali vienas pagrobtį įmonės pinigų prieš tai nesusitaręs su finansininkais, kasininkais ir pan. Visai kitaip turi elgtis grobstytojai, vagiantys materialines vertybes. Atsižvelgiant į grobimo mastą, jiems tenka tartis ir su sargais, ir su vairuotojais, nes materialines vertybes tenka išgabenti iš įmonės teritorijos ir pan.

Veiklos pobūdis iš esmės yra susijęs su kaltininko ekonomikoje atliekamomis funkcijomis ir valdymo funkcijomis. Šią veiklą galima suprasti dvejopai – kaip su darbu susijusią veiklą ir kaip veiklą tam tikroje visuomenės gyvenimo srityje, t. y. ekonomikoje. Plačiąja prasme kiekvienas pilietis yra procesų, vykstančių ekonomikoje, dalyvis, tačiau ne visų piliečių darbas yra susijęs su ekonomika. Įmonių, įstaigų ir organizacijų vadovų, finansininkų ir kitų darbuotojų darbo pobūdis ekonomikoje numato tam tikrų funkcijų atlikimą. Jų funkcijas nusako ne tik ekonomikos dėsniai, bet ir valstybės nustatytos normos, reguliuojančios šalies ekonomiką.

Kitos piliečių grupės veikla nėra tiesiogiai susijusi su jų darbo funkcijomis, tačiau ekonomikoje atliekami tam tikri veiksmai tampa ekonomikos subjektais. Nuo to momento jiems privalu laikytis ekonomikoje nustatytos tvarkos, o tai savo ruožtu nusako jų funkcijas.

Yra dar viena kategorija žmonių, nuo kurių priklauso visos ar atskirų ūkio šakos ekonomikos arba finansų tvarkymas. Tai – pareigūnai. Jie iš esmės valdo šalies ekonomiką ir finansus, pvz., Ūkio ministerijos, Finansų ministerijos, kiti Vyriausybės pareigūnai ir tarnautojai. Šių asmenų, kurie nėra ekonomikos subjektai, veiksmai būna neteisėti, draudžiami įvairiais norminiais aktais ir baustini. Vertinant veikos būdą teisiniu aspektu, neteisėtais veiksmais pažeidžiama valstybės nustatyta ekonominė tvarka. Tokie

pažeidimai kelia pavojų sąžiningo ūkininkavimo principams kaip vertybei, ginamai įstatymo. Kriminalistiniu požiūriu tai yra „norminio visuomeninius santykius reguliuojančio subjektų veiklos modelio“⁵⁰⁹ pažeidimas.

Nusikaltimo padarymo būdai. Čia svarbu pabrėžti bendrus nusikaltimų ekonomikai padarymo būdų bruožus, nusikaltimų darymo būdų įvairovę, o tai yra viena iš mūsų pastebėtų šių nusikaltimų tyrimo ypatybių.

Pasikėsimo objektas – pinigai, vertybiniai popieriai, materialinės vertybės – sudaro nusikaltimų ekonomikai tikslą turėti materialinę, turtinę ar kitokią naudą nusikalstamai elgiantis su pinigais, vertybiniais popieriais, turtu ir teikiant paslaugas. Toks tikslas lemia nusikaltėlio veikimo būdą, t. y. elgesį.

Nusikaltimų ekonomikai darymo būdų sistemą galima skirstyti:

1. Pagal veiklos pobūdį:
  - a) gamyba;
  - b) prekių realizavimas;
  - c) transportavimas;
  - d) saugojimas;
  - e) kita.
2. Pagal naudos pobūdį:
  - a) pinigai;
  - b) materialinės vertybės;
  - c) paslaugos;
  - d) kita.
3. Pagal darymo būdo etapus:
  - a) rengiamasi ir slepiama;
  - b) rengiamasi, bet neslepiama;
  - c) be pasirengimo ir slėpimo;
  - d) be išankstinio pasirengimo ir neslepiant.
4. Pagal dokumentų naudojimą:
  - a) naudojant;
  - b) nenaudojant.

⁵⁰⁹ Kuconis, P. Nusikaltimų finansams, tiriamų sumarinio proceso tvarka, kriminalistinė charakteristika ir įrodinėtinos aplinkybės. *Kriminalistikos ir teismo ekspertizės problemos*. Mokslo darbų rinkinys. Vilnius: LTEI, 1996, p. 27.

5. Pagal paplitimą:
  - a) visose įmonėse, įstaigose ir organizacijose;
  - b) komercinėse prekybos įmonėse;
  - c) tik biudžetinėse įmonėse;
  - d) tik gamybinio pobūdžio įmonėse;
  - e) kita.
6. Pagal tam tikras nusikaltimo rūšis:
  - a) turto pasisavinimo ar iššvaistymo būdai;
  - b) sukčiavimo būdai;
  - c) kontrabandos gabenimo būdai;
  - d) kita.

Apžvelgsime atskirų nusikalstamų veikų ekonomikai padarymo būdus.

Sukčiavimo ir ekonominėms subjektams priklausančio turto vagystės būdai:

1. Daikto ar pinigų imitacijos naudojimas („lėlės“, netikrų vestuvinių žiedų, netikrų pinigų ar brangakmenių ir pan.).

2. Įvairūs apgaulingi veiksmai.

3. Pinigų ar vertybinių popierių paėmimas pasinaudojus melaginga informacija.

4. Nuomos įmonių daiktų pasisavinimas.

5. Netikrų dokumentų pateikimas įmonei ar organizacijai, pagal kuriuos įmonė turėtų padengti nebūtas išlaidas:

- netikras atliktų darbų aktas;
- suklastotas įgaliojimas gauti materialines vertybes;
- kredito avizos, pervedant pinigus į banką, gavimas su tolesniu pinigų išgryninimu;
- netikro čekio pateikimas;
- netikros pirkimo–pardavimo sutarties pateikimas bankui tam, kad būtų gauta paskola ar gryniesi pinigai;
- suklastoto garantinio rašto naudojimas imant paskolą;
- netikrų pažymų pateikimas apie darbo stažą ir algos dydį įforminant senatvės pensiją ar kitas socialines išmokas;

- suklastotų pažymų pateikimas įvairioms lengvatoms gauti⁵¹⁰.
6. Avanso ėmimas neatlikus atitinkamų darbų.
  7. Apgaulingi konkliudentiniai veiksmai:
    - pareigūnų uniformos naudojimas atliekant neteisėtas kratas ir imant vertybes;
    - pavogtų, rastų, kitaip gautų pažymų, bilietų ir kitų dokumentų, suteikiančių teisę į vertybes ir pinigų dokumentus, panaudojimas.
  8. Banko aktyvais neužtikrintų banko vekselių, čekių ir garantinių raštų išdavimas.
  9. Netikrų įmonių, bankų, draudimo bendrovių įkūrimas.
  10. Įmonės antros sąskaitos atidarymas siekiant nuslėpti ūkines finansines operacijas ir vengiant mokėti mokesčius.
  11. Kompiuterinės programos pakeitimas (iškreipimas) siekiant sumažinti sąskaitos papildymo sumą ir pasisavinti skirtumą tarp pervestos bei priskaičiuotos sumos.
  12. Sukčiavimai naudojantis fiktyviomis kredito avizomis.
  13. Sukčiavimai naudojantis kreditinėmis kortelėmis:
    - rastoje ar pavogtoje kredito kortelėje savininko parašo panaikinimas (nutrinant, uždažant, užklijuojant) ir kito parašo įrašymas;
    - kreditinės plastikinės debeto kortelės blanko pagrobimas ir jo suklastojimas (tai neįmanoma be banko darbuotojo pagalbos);
    - informacijos iš banko darbuotojo gavimas apie sąskaitą su didele pinigų suma ir šios sąskaitos kredito kortelės kodo numerių, asmens duomenų ir parašo perkėlimas į kitą kortelę;
    - kredito kortelės vagystė ir jos klastojimas nupjovus reljefinius ženklus ir įklijavus kitus, nugramdžius reljefinius ženklus, išlyginus ženklus lygintuvu arba kitų ženklų presavimas ir išpresavimas ir pan.
  14. Tam tikrų aplinkybių slėpimas gaunant materialines vertybes, pinigus, pašalpas ir pan.

---

⁵¹⁰ *Руководство для следователей*. Под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова. Москва: Инфра-М, 1997, с. 510-511.

Sukčiavimo būdai draudimo sistemoje. Nors atskirai pagal veikian-tį Baudžiamąjį kodeksą už sukčiavimus, daromus draudimo srityje, ne-numatoma atsakomybė, kriminalistiniu požiūriu šie sukčiavimai išsiskiria savo savitumu. Juos gali daryti abi draudimo sutarties šalys – draudėjas ir draudžiamasis asmuo (fizinis arba juridinis asmuo). Sukčiavimai, kaip nusikaltimo padarymo būdo forma, gali būti daromi visose draudimo sutarties sudarymo stadijose: iki sutarties sudarymo, po sudarymo ir po to, kai įvyko įvykis, nuo kurio buvo apsidrausta. Nusikaltimo darymo būdai draudimo srityje yra tokie⁵¹¹:

1. Fiktyvi draudimo įmonė:

- nėra sukūrusi įstatinio kapitalo;
- nėra įmonės sąskaitos banke;
- įmonė neįrašyta į mokesčių inspekcijos ir kitų valstybės institucijų įskaitą;
- neturi šiai veiklai licencijos.

2. Fiktyvi draudimo įmonės veikla:

- draudimo įnašai naudojami asmeninėms reikmėms;
- įforminami fiktyvūs draudimo sumos išmokėjimo dokumentai (neva dėl gaisro, avarijos, kitų nelaimingų atsitikimų ir pan.).

3. Atskiros neteisėtos draudimo veiklos:

- gaunamas neteisėtas leidimas vienai iš draudimo veiklos rūšių;
- tikros licencijos pagrindu klastojama licencija kitai draudimo veiklai;
- suklastota licencija tampa pagrindu sudaryti draudimo sutartį dėl neleistinos šiai įmonei draudimo veiklos.

4. Tikros draudimo įmonės įvaizdžio sudarymas:

- klastojami visi įmonės registracijos dokumentai;
- gaminami netikri įmonės blankai, antspaudai ir pan.;
- įstaigai išnuojamos patalpos;
- apie įmonės veiklos pobūdį ir sėkmingą veiklą skelbiama spaudoje, per televiziją ir kitas žiniasklaidos priemones.

⁵¹¹ Ларичев, В. Д. *Мошенничество в сфере страхования*. Предупреждение, выявление, расследование. Москва: ФБК-ПРЕСС, 1998, с. 61-87.

5. Fiktyvių draudimo polisų sudarymo būdai:

- tikros draudimo bendrovės tikrą draudimo polisą naudoja neįgalios asmuo;
- pinigai iš draudžiamąjį paimami grynaisiais neužpajamavus ir neįforminus atitinkamų dokumentų arba nurodoma atitinkama sąskaita.

6. Tikros draudimo įmonės išduoda negaliojančius, netikrus, atitinkamų sąlygų išmokėti draudimo sumą nesudarantį dokumentus, kuriais:

- draudžiama rizika, kurią draudėjas gali valdyti;
- sudaromos draudimo sutartys draudžiamajam nepranešus apie draudimo sąlygas, kai pagal draudimo taisyklės atsakomybė perkeliama draudžiamajam;
- neužtikrinamos atitinkamos draudimo išmokos;
- nėra atitinkamų draudėjo draudimo įnašų;
- įforminant draudimo polisą, nesilaikyta būtinų rekvizitų.

7. Kiti nusikaltimo būdai, naudojami draudimo sutarties sudarymo metu:

- kur kas didesnės draudimo sumos pareiškimas nei yra draudžiamąjį objekto vertė;
- tas pats objektas draudžiamas įvairiose draudimo bendrovėse;
- sutarties sudarymo metu nutylimos draudimo riziką didinančios aplinkybės;
- apdraustas objektas sugadinamas arba sunaikinamas (padegamas apdraustas namas, nunuodijamas apdraustas gyvulys, įvykdoma fiktyvi transporto priemonės vagystė ar autoavarijos provokacija);
- fiktyvių dokumentų apie stichinę nelaimę sudarymas.

8. Draudimo sutarties sudarymas po to, kai įvyko įvykis (avarija, vagystė, nelaimė ir pan.), nuo kurio buvo draudžiamasi,

Pinigų, materialinių vertybių pasisavinimo ar iššvaistymo būdai:

1. Apskaitos dokumentuose užpajamuoto turto grobimas.
2. Dokumentuose neužpajamuoto turto grobimas⁵¹².

---

⁵¹² *Kriminalistika, supra* note 7, p. 267.

3. Nusikaltimo padarymo būdus pasisavinant ir iššvaistant turtą pagal nusikaltimo maskavimą galima skirstyti į dvi rūšis:

3.1. Paprastos vagystės, t. y. vagystės, kurios įvykdomos tiesiogiai užvaldant nusikaltėliui žinomą turtą nesinaudojant įvairiais nusikaltimo (veiksmų) maskavimo, slėpimo būdais, (pvz., kasininkė pasisavina kasoje esančius įmonės pinigus, sandėlininkas iššvaisto jam patikėtas saugoti materialines vertybes ir pan.).

3.2. Užmaskuotos vagystės – tai vagystės, kai naudojami įvairūs nusikaltimo slėpimo būdai:

- klastojant apskaitos dokumentus ir užrašus sintetinės apskaitos registruose;
- neapskaitomų perteklių sudarymas didmeninėje ar mažmeninėje prekyboje;
- neapskaitomų perteklių sudarymas gamybos procese;
- neteisėtas ar apgaulės būdu pinigų gavimas.

Prekių falsifikacijos ir vartotojų apgaulės būdai:

Pagal prekės charakteristikas:

1. Rūšinis. Tai prekės rūšies ar pavadinimo dalinis ar visiškas pakeitimas paliekant vieną ar keletą tikros prekės požymių (manipuliacijos su prekių brūkšniniais kodais);

2. Kokybinis. Tai prekės falsifikacija pridendant įvairių priedų, kurių sąskaita mažinami kiti prekės rodikliai arba ji pakeičiama žemesnės kokybės preke.

3. Kiekybinis. Tai vartotojų apgaudinėjimas akivaizdžiai keičiant prekės parametrus – svorį, tūrį, ilgį ir kitus rodiklius, viršijančius didžiausias leistinas normas.

4. Vertybinis. Tai pirkėjų apgaudinėjimas realizuojant žemesnės kokybės prekę aukštesnės kokybės prekės kainomis.

5. Informacinis. Vartotojų apgaudinėjimas naudojant netikslią arba neteisingą informaciją apie prekę⁵¹³.

⁵¹³ Николаева, М. А.; Лычников, Д. С.; Неверов, А. Н. *Идентификация и фальсификация пищевых продуктов*. Москва: Экономика, 1996, с. 22, 38.

Neteisėto namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų gaminimo, realizavimo ir laikymo būdai:

Nusikalstamose veikose dėl naminės degtinės, raugo ir kitų namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų, etilo alkoholio ir jų skiedinių, aparatų jiems gaminti gaminimo, laikymo, gabenimo ir realizavimo dažniausiai pasitaikydavo tokie gaminimo būdai:

1. Nedenatūruoto ar denatūruoto etilo alkoholio skiedimas su vandeniu.
2. Naminės degtinės gaminimas iš raugo.
3. Neatskiesto etilo spirito realizavimas ar laikymas ir kiti atvejai.
4. Aparatų gaminimas ir kt.

Kontrabandos gabenimo būdai⁵¹⁴:

1. Prekių gabenimas ne per muitinę ar muitinės postą (dažniausiai tai susiję su Lietuvos valstybės sienos pažeidimu – pėsčiomis, transporto priemone, valtimis, po vandeniu ir kt.). Šis nusikaltimo darymo būdas yra toks: valstybės siena neteisėtai kertama tose vietose, kur ji nepakankamai saugoma, t. y. kur nebaigti sienos delimitavimo darbai, vietos reljefas apsunkina jos apsaugą ir pan.

2. Gabenamų prekių slėpimas nuo muitininkų patikrinimo:
  - specialiai tam įrengtose slėptuvėse;
  - natūraliose transporto priemonės (automobilio durelių, benzino bako, atsarginių padangų ir pan.) ar žmogaus erdmėse (skrandyje, išangėje, makštyje ir kt.);
  - po kitomis prekėmis.
3. Apgaulingas dokumentų ar kitų identifikacijos priemonių naudojimas:
  - suklastotų dokumentų naudojimas. Muitinės deklaracijos suklastojimu laikomas žinomai neteisingų duomenų arba duomenų, remiantis suklastotais dokumentais apie gabenamas prekes ar kitas vertybes (HS kodų, kiekio, vertės, turimų licencijų ar leidimų ir

⁵¹⁴ Daugiau apie kontrabandos charakteristiką: Malinauskaitė, J.; Šulija, G.; Šulija, V. *Kontrabanda: kontrolė ir prevencija Lietuvoje*. Vilnius: Muitinės departamentas prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos, 2002.

- kt.) įrašymas į deklaraciją bei tokių žinomai neteisingų duomenų patvirtinimas antspaudais ir parašais;
- negaliojančių dokumentų naudojimas;
  - dokumentų, gautų neteisėtu būdu, (pateikus netikrą informaciją arba remiantis netikrais dokumentais) naudojimas;
  - dokumentų, skirtų gabenti kitas prekes, naudojimas; jų ypatybė yra ta, kad dokumentai yra tikri, tačiau jais naudojantis gabenamoms kitos vertybės;
  - apgaulingas identifikacijos priemonių naudojimas: netikrų antspaudų, plombų, prekybos ženklų, identifikacinių ženklų, banderolių fotografavimas, panaudojant skaitmeninius ar raidinius prekybos ženklus, brėžinių sudarymas ir pan.).
4. Netikrų duomenų pateikimas deklaruojant prekes.

Nusikalstamos apskaitos tvarkymo būdai dažniausiai yra tokie:

1. Apskaita apskritai netvarkoma, t. y. nesurašomi arba nerenkami buhalterinės apskaitos registrai.

2. Apskaita tvarkoma labai netvarkingai – surenkami ne visi pirminiai buhalterinės apskaitos dokumentai. Šie dokumentai ir apskaitos registrai surašomi nesilaikant Buhalterinės apskaitos pagrindų įstatymo bei kitų norminių aktų reikalavimų ir t. t.

3. Buhalterinės apskaitos dokumentai pametami arba sunaikinami.

4. Tam tikros finansinės ūkinės operacijos nuslepiamos nuo apskaitos.

5. Vadinamosios dvigubos apskaitos naudojimas, t. y. kai įmonėje vienu metu tvarkomos dvi apskaitos: pagal vieną mokami mokesčiai, kita – kad būtų žinoma įmonės faktinės veiklos apimtis).

6. Klastojami pirminiai buhalterinės apskaitos dokumentai arba apskaitos registrai. Dokumentai dažniausiai klastojami intelektualiai: surašomi nauji pirminiai dokumentai, kuriuose atlikta operacija rodoma neteisingai, apskaitos registruose klaidingai nurodomi pirminių dokumentų duomenys ir pan.⁵¹⁵

Mokesčių vengimo būdų ypatumas yra tas, kad nusikaltimo darymo ir nusikaltimo pėdsakų slėpimo būdai sutampa ir yra neatskiriami.

⁵¹⁵ Kuconis, P., *supra* note 509, p. 30-32.

Mokesčių vengimo būdai:

1. Visiškas ar dalinis ūkinės finansinės veiklos registracijos buhalterinės apskaitos dokumentuose vengimas:

- prekių neužpajamavimas;
- lėšų neužpajamavimas;
- ūkinių operacijų atlikimas jo neišforminus buhalterinės apskaitos dokumentuose.

2. Neteisingas sąnaudų ir nuolaidų paskaičiavimas:

- neteisingas sąnaudų priskaičiavimas prie gamybos išlaidų;
- sąnaudų priskaičiavimas prie gamybos išlaidų didesniais nei numatyta norminiuose aktuose kiekiais;
- neteisėtas mokesčių lengvatų naudojimas.

3. Ekonominių rodiklių, leidžiančių sumažinti mokesčių dydį, iškreipimas:

- neteisėtas, priskiriamas prie gamybos išlaidų, gamybos žaliavų ar kuro paslaugų įkainių didinimas;
- neteisėtas gamybos išlaidų didinimas;
- nebūtų išlaidų įrašymas į gamybos sąnaudas.

4. Apmokestinamo objekto iškreipimas:

- nepagrįstas realizuojamos produkcijos, darbų, paslaugų apimtį (vertės) mažinimas.

5. Apmokestinamo objekto maskavimas:

- fiktyvūs mainai;
- fiktyvus eksportas;
- fiktyvus pagrindinių fondų nuomojimas;
- apmokestinamojo objekto pakeitimas.

6. Neteisingas ekonominių rodiklių atspindėjimas buhalterinėje apskaitoje.

Nusikalstamu būdu įgytų pinigų ar turto legalizavimo (pinigų plovimas) atlikimo būdai:

1. Pinigai naudojami sukuriant arba didinant bankų ar įmonių įstatinį kapitalą. Jie naudojami superkant investicinius čekius, priimant indė-

lius ir garantuojant dideles palūkanas, verčiantis kreditinių kortelių paslaugomis, vykdant operacijas su akcijomis.

2. Pinigai konvertuojami į valiutą ir pervedami į sąskaitas užsienio bankuose.

3. Pinigai naudojami kuriant bendrojo kapitalo įmonę.

4. Perkamas nekilnojamasis turtas.

5. Pinigai sumaišomi su teisėtomis pajamomis (lošimo ar prekybos centruose ir pan.).

6. Pinigų plovimas vyksta per įvairius bankus ir būdai gali sudaryti kelių pakopų nusikaltėlių veiksmus:

- operacijos, kurių tikslas – suskaldyti gautas didelių pinigų sumas;
- keičiamos operacijos arba anuluojama sąskaita;
- įgyjami čekiai ir kiti atsiskaitymo dokumentai;
- operacijos, susijusios su „telegrafiniais perpylimais“⁵¹⁶.

Nusikaltimų ekonomikai pėdsakų susidarymo ypatumai. Kriminalistikoje pėdsakai suprantami dviem prasmėmis: plačiąja ir siaurąja. Pėdsakai plačiąja prasme – tai visi materialūs nusikaltimo padariniai, objektų ar aplinkos pokyčiai, pradedant rankų, įsilaužimo pėdsakais, nusikaltėlių paliktais daiktais, baigiant kvapais⁵¹⁷.

Pėdsakas iš esmės yra materialus arba idealus tikrovės atspindys, rodantis objekto sąveiką su materialia ar idealia aplinka. Suprasdami pėdsakus ne tik kaip materialius atspindžius, bet ir idealius pėdsakus, mes negalėtume sutikti su minėtu pėdsakų aiškinimu plačiąja prasme.

Nusikaltimai ekonomikai pagal bendrąsias nusikaltimo rūšies bei grupės kriminalistines charakteristikas, o ypač pagal nusikaltimo darymo būdą, yra skirtingi. Iš šios grupės nusikaltimų galima paminėti: gamybinius nusikaltimus (netikrų pinigų bei vertybinių popierių gaminimas, valstybinių, visuomeninių ir akcinių bendrovių pagamintų vertybių grobimas ir pan.), su uždraustu, nelegaliu verslu susijusius nusikaltimus (neteisėtas vertimasis ūkine, komercine, finansine ar profesine veikla, kontra-

⁵¹⁶ Wójcik, J. W. *Kryminalistyczne problemy zapobiegania oszustwom zaliczkowzm* (Nigeryjskim). Program “poznai swojego klienta”. Torón, 1996, p. 73–80.

⁵¹⁷ *Kriminalistikos technikos pagrindai, supra note 2, p. 97.*

banda ir pan.), finansinio pobūdžio nusikaltimus (apgaulingas apskaitos tvarkymas, mokesčių ir įmokų vengimas ir pan.) ir tam tikrus tarnybinius bei su tarnyba, reguliuojančia ekonomiką, susijusius (kyšininkavimas, papirkimas ir pan.) nusikaltimus.

Nusikaltimų ekonomikai pėdsakams susidaryti įtakos turi nusikaltimo pasikėsinimo objektas, nusikaltimo įrankiai bei priemonės ir ypač nusikaltimo aplinka. Reikia pabrėžti, kad daug tam tikrų nusikaltimų ekonomikai, ypač gamybinio pobūdžio, pėdsakų gali likti ir ant padariusių nusikaltimą arba vienaip ar kitaip su juo susijusių žmonių. Ant netikrus pinigus bei kitas vertybes, narkotikus, alkoholinius gėrimus ir kitus nelegalius gaminius gaminančių ar su nusikaltimu susijusių žmonių kūno, drabužių ir t. t. gali likti gamybinio pobūdžio makro- ir mikrodalelių.

Asmens profesinė veikla vykdoma naudojant lėšas, darbo įrankius, gamybos priemones, kontrolės įrenginius, žaliavas, pusfabrikačius, pagamintą produkciją, kitus daiktus ir gali būti susijusi su šiais objektais. Ši veikla atsispindi finansiniuose, techniniuose, technologiniuose, buhalteriniuose ir kituose dokumentuose. Visa tai stipriai paveikia informacijos apie nusikaltimą susidarymo ir atspindėjimo procesą.

Taigi neatsitiktinai tipiniais informacijos apie nusikaltimus ekonomikai nešėjais ir šaltiniais laikomi:

- a) finansinė, techninė, technologinė, administracinė ir kita įmonės dokumentacija;
- b) visi profesinės veiklos subjektai;
- c) įvairūs profesinėje veikloje funkcionuojantys materialūs objektai.

Nusikaltimų ekonomikai pėdsakų susidarymo ypatybės lemia šios aplinkybės:

Visų pirma – nusikaltimo darymo mechanizmas. Nusikaltimo ekonomikai dalyką ar jo pėdsakus paprastai galima pastebėti visuose nusikaltimo darymo etapuose: ruošiantis, darant nusikaltimą ir slepiant nusikaltimo pėdsakus.

Antra – tai, kad nusikaltimų ekonomikai pėdsakų pobūdis dažnai yra kitoks negu tradicinių (pirštų, kojų atspaudų, mikrodalelių ir pan.) pėdsakų, nors ir tokių tradicinių pėdsakų nemažai lieka darant nusikaltimus ekonomikai. Nusikaltimams ekonomikai būdingesni technologinio (ga-

mybinio) pobūdžio bei rašytiniai (skaitmeniniai) pėdsakai. Šių nusikaltimų specifiniai įrankiai ir priemonės ant pasikėsinimo objekto dažniausiai palieka technologinio (gamybinio) proceso pėdsakus, o nusikaltimo eiga atsispindi dokumentuose.

Trečia – tai, kad nusikaltimams ekonomikai būdingi norminio veiklos modelio nesilaikymo pėdsakai. Analizuojant veiksmus, atliekamus ekonomikoje, jos valdymo srityje bei lyginant šiuos veiksmus su atitinkamą veiklą reguliuojančiais norminiais aktais, nustatomas šių normų neatitikimas. Šiuos pažeidimus galima aptikti įvairiuose dokumentuose, asmenų sprendimuose, pasikeitusiuose technologiniuose procesuose ir pan.

25.2. Įrodinėtinos aplinkybės nusikaltimų ekonomikai byloje

Įrodinėtinos aplinkybės siejamos su įrodinėjimo dalyku, kuris aiškinamas kaip „visuma baudžiamajame procese įrodinėtinų aplinkybių bei susiję su tuo kiti faktai ir pagalbiniai faktai“⁵¹⁸. Įrodinėjimo dalyką sudaro: nusikalstama veika (subjektas, subjektyvioji pusė, objektas (dalykas), objektyvioji pusė), susiję su įrodinėtinomis aplinkybėmis faktai ir pagalbiniai faktai.

Nusikaltimų ekonomikai įrodinėjimo dalykas, būdamas tas pats, tampa individualus priklausomai nuo veikos rūšies, pobūdžio, laiko, vietos, dalyvių, pasikėsinimo dalyko. Taigi nusikalstamos veikos padarymo aplinkybių individualumas lemia ir įrodinėtinų aplinkybių ypatumus. Dėl nusikaltimų ekonomikai veikų ir jų pobūdžio gausos pateiksime tik porą pavyzdžių, susijusių su materialiomis vertybėmis ir lėšų pasisavinimu ar išvaisymu.

Turto pasisavinimo ar iššvaistymo atveju būtina įrodyti:

1. Asmens, dalyvavusio veikoje, faktus ir motyvus.
2. Dalyvavimo grupės asmenų faktą ir kiekvieno vaidmenį bei motyvus.
3. Kiekvieno grupės dalyvio sunkinančias ir lengvinančias aplinkybes.
4. Kiekvieno grupės nario veiksmus rengiantis, vykdamas ir slepiant nusikalstamą veiką.

⁵¹⁸ Ancelis, P. *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 191.

5. Laiką, kurio metu buvo rengiama, daroma ir slepiama nusikaltama veika (sudaromas perteklius, klastojami dokumentai, gabenamos ir realizuojamos pagrobtos vertybės).

6. Vietą (kiekvienos operacijos padarymo vietą).

7. Padarytos žalos dydį ir pobūdį, kiekvieno asmens indėlį padarant žalą.

8. Pagrobtos vertybės kokybę, išvaizdą, rūšį, nuosavybę (priklausymą fiziniam ar juridiniam asmeniui).

9. Pertekliaus ar trūkumo susidarymo laiką ir priežastis, tai, kas buvo išaiškinant audito, inventorizacijos metu.

Valstybės biudžeto lėšų pasisavinimo ar išvaistymo atveju įrodinėjama:

1. Nusikaltimo padarymo vieta: įmonės pavadinimas, registracijos ir veiklos adresai, kuriai mokesčių mokėtojų grupei priklauso, kada įmonė buvo įregistruota mokesčio mokėtoja.

2. Kokie mokesčiai nesumokėti.

3. Valstybės biudžeto lėšų grobstymo būdai, kokie mokesčiai grobstomi, kokiuose dokumentuose gali atsispindėti šie požymiai.

4. Valstybės biudžeto lėšų grobstymo laikas.

5. Pagrobta arba nesumokėta valstybės biudžeto lėšų suma.

6. Nusikaltimo subjektas: kas nesumokėjo, išvengė prievolės sumokėti. Kas pasirašė buhalterinės apskaitos dokumentus, kurių pagrindu buvo grobstomas valstybės biudžetas.

7. Valstybės biudžeto lėšų grobstymo bendrininkavimo lygis: ar buvo tarp įmonės vadovo ir kitų darbuotojų susitarimas.

Nusikaltimų ekonomikai pagrindinis ypatumas, išskiriantis juos nuo kitų nusikalstamų veikų, yra ne įrodinėtinis aplinkybės, bet nustatinėtinis aplinkybės. Jos susijusios su asmenų, veikiančių ūkio ir finansų srityse, norminių veiklos modelių. Norminių veiklos modelių sudaro norminių aktų visuma, kurių privataus ar viešojo sektoriaus subjektas turi laikytis, vykdydamas savo funkcijas.

Tokių norminių aktų reikalavimai yra norminis reguliuojamų visuomeninių santykių subjektų veiklos modelis ir visų subjektų elgesys turi atitikti šį modelį. Jeigu subjekto faktinė veikla tokio modelio neatitinka ir

yra kitos baudžiamajame įstatyme nustatytos sąlygos, kyla baudžiamosios atsakomybės klausimas. Kai kurie nusikalstamos veiklos finansų srityje elementai vienaip ar kitaip yra nulemti specialių norminių aktų, būtent todėl tie elementai kriminalistinei šių nusikaltimų charakteristikai ir jų tyrimo metodikai turi šiek tiek didesnę reikšmę⁵¹⁹.

25.3. Tipinės nusikaltimų ekonomikai tyrimo situacijos

Tiriant nusikaltimus ekonomikai pirminiame tyrimo etape galime įvardyti šias ikiteisminio tyrimo situacijas:

1. Ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas inventorizacijos arba kito patikrinimo pagrindu.
2. Ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas audito pagrindu.
3. Ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas asmens sulaikymo su įkalčiais pagrindu.
4. Ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas remiantis kriminalinės žvalgybos duomenimis.

Tais atvejais, kai ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas inventorizacijos arba kito patikrinimo pagrindu, atliekami šie veiksmai:

- a) dokumentų išreikalavimas;
- b) krata ar poėmis siekiant surasti ir paimiti dokumentus bei kitus įkalčius (pagrobtas vertybes, įrankius ir priemones ir pan.);
- c) liudytojų apklausa;
- d) specialisto išvada ar ekspertizės skyrimas;
- e) įtariamojo apklausa.

Atvejais, kai ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas audito pagrindu, nėra netikėtumo veiksnio ir potencialūs įtariamieji paprastai žino, dėl kurių pažeidimų pradedamas tyrimas ir kokie galimi įtarimai. Taip pat įtariamieji gali puikiai žinoti, kokiais įrodymais bus grindžiamas įtarimas. Todėl svarbu užtikrinti įrodomosios informacijos šaltinių saugumą ir imtis kitų procesinių priemonių užfiksuoti padarytą nusikalstamą veiką.

⁵¹⁹ Kuconis, P.; Rinkevičius, J.; Kazlauskas, M. *Nusikaltimų finansams tyrimas ir nagrinėjimas teisme summarinio proceso tvarka*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius, 1996, p. 5.

Galimi šie tyrimo veiksmai:

- a) krata ar poėmis, siekiant surasti ir paimti dokumentus ir kitus įkalčius (pagrobtas vertybes, įrankius ir priemones ir pan.);
- b) specialisto išvada ar ekspertizės skyrimas;
- c) liudytojų apklausa;
- d) įtariamojo apklausa.

Šioje situacijoje centriniiais veiksmais tampa krata ir poėmis bei specialisto išvada ar ekonominė (finansinė) ekspertizė. Kadangi audito išvadose gali būti nurodytos sritys ar veiklos barai, kuriuose aptikti pažeidimai, ikiteisminio tyrimo pareigūno dėmesys sutelkiamas į įrodymų šaltinių paėmimą ir tolesnį jų ištyrimą padedant specialistui.

Atvejais, kai ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas asmens sulaikymo su įkalčiais pagrindu, tyrimo logika nusako pirminius tyrimo veiksmus su sulaikytaisiais ir įkalčiais ir tik po to dėmesys sutelkiamas į dokumentų paiešką, liudytojų apklausą ir pan. Taigi ikiteisminių tyrimo veiksmų seka būtų tokia:

- a) įtariamo asmens sulaikymas;
- b) įtariamo asmens krata;
- c) dokumentų ar kitų objektų, gautų asmens kratos metu, apžiūra;
- d) specialisto išvada ar ekspertizės skyrimas;
- e) įtariamojo apklausa.
- f) krata ar poėmis, siekiant surasti ir paimti dokumentus bei kitus įkalčius (pagrobtas vertybes, įrankius ir priemones ir pan.);
- g) liudytojų apklausa.

Atvejais, kai ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas remiantis kriminalinės žvalgybos duomenimis, būtini kruopštūs ikiteisminio tyrimo veiksmai, kuriais būtų gaunama ir įtvirtinama įrodomoji informacija. Šioje situacijoje svarbiais veiksmais tampa dokumentų išreikalavimas, liudytojų apklausa, dokumentų ar vertybių apžiūra, specialisto išvada.

Visais nurodytais atvejais būtina priimti tuos taktinius sprendimus, kurie leidžia išspręsti prioritetinius, neatidėliotinus klausimus. Tarkime, tiriant netikrų pinigų gamybos atvejį ir nustačius jų gamybos vietą, būtina kriminalinės žvalgybos priemonėmis nustatyti „gamybos cecho lankytojus“ ir vėliau organizuoti jų sulaikymo su įkalčiais operatyvinę kombinaciją. Vi-

sais atvejais, kai kriminalinės žvalgybos ar ikiteisminio tyrimo metu nustatoma materialinių vertybių klastojimo, gamybos, saugojimo ar realizavimo vieta, būtina pasirengti įvykio vietos apžiūrai. Šis veiksmas tampa atspirties tašku ir kone pagrindiniu pradiniu įrodomosios informacijos šaltiniu.

Tiriant nusikalstamas veikas bankų sistemai dažniausiai atliekami šie ikiteisminio tyrimo veiksmai:

- a) išreikalaujami ir tiriami bankų veiklą reglamentuojantys norminiai dokumentai;
- b) atliekamas banko mokėjimo dokumentų, naudojamų nusikaltimo metu, poėmis ir apžiūra;
- c) krata ar poėmis ieškant dokumentų, atspindinčių pinigų judėjimą iš vienos įmonės ar organizacijos į kitą;
- d) gautų banko dokumentų kriminalistinis tyrimas (techninė dokumentų ekspertizė ir pan.);
- e) banko darbuotojų apklausa.

Tiriant kontrabandos atvejus pirminiame tyrimo etape dažniausiai atliekami: įvykio vietos apžiūra, transporto priemonės apžiūra, sulaikytų asmenų apžiūra, dokumentų apžiūra, specialisto išvada, liudytojų apklausos (paprastai apklausiami muitininkai ar valstybės sienos apsaugos pareigūnai), krata ir poėmis, įtariamojo apklausa.

Pažymime, kad nusikaltimų ekonomikai pirminiame tyrimo etape pasirenkami ikiteisminio tyrimo veiksmai didelę reikšmę turi konkrečiai nusikaltimų ekonomikai rūšis, jos ypatumai ir kiekvieno konkretaus nusikaltimo tyrimo situacija (informacijos apimtis ir šaltiniai, įtariamųjų ir liudytojų asmenybės ypatumai, nusikaltimo aplinka ir pan.).

25.4. Atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai tiriant nusikaltimus ekonomikai

Atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų taktika buvo aptarta ankstesniojo vadovėlio dalyje, todėl šiame skyriuje mes išdėstysime tik bendrus dalykus, susijusius su nusikaltimų ekonomikai tyrimo objektų ypatumais. Tai svarbu suprasti todėl, kad būtent tyrimo objektai (pėdsakai ir jų pobūdis, daiktai, dokumentai vertybės ir pinigai, gamybos ir transportavimo priemonės, asmenys ir jų norminis bei nusikalstamas veiklos pobūdis)

nusako, kokia tyrimo veiksmų logika (nuoseklumas) turi būti pasirinktas. Tai lemia ir tų veiksmų taktinius ypatumus.

Pirmiausia aptarsime veiksmų seką, susijusią su dokumentais, kaip vienu pagrindinių įrodomosios informacijos šaltiniu.

Kiekvienu atveju, tiriant nusikaltimus ekonomikai, būtina išsiaiškinti:

- 1) kokie dokumentai yra svarbūs bylai, t. y. kokiuose dokumentuose gali būti informacijos, galinčios padėti nustatyti objektyvią tiesą ir tapti įrodymais;
- 2) kur tie dokumentai yra (buhalterijoje, archyve, pas privačius asmenis ir pan.);
- 3) kaip užtikrinti šių dokumentų saugumą.

Nustatant, kokie dokumentai bylai yra reikšmingi, būtina:

- išsiaiškinti įmonės rūšį. Tai galima padaryti susipažinus su įmonės registracijos dokumentais (valstybinė, akcinė, privati ir pan.);
- nustatyti įmonės ir jos padalinių veiklos pobūdį. Susipažįstant su jų veikla, bendraujant su vadovais, vertinant patalpų, įrangos, vertybių pobūdį, galima išsiaiškinti, kokia produkcija gaminama, kokie yra įmonės padaliniai (cechai, barai, skyriai ir pan.), kaip jie veikia ir t. t.;
- susipažinti su konkrečios įmonės (įstaigos, organizacijos) dokumentais ir apskaita. Tai gali kiekvienu konkrečiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnui padėti suprasti, kokie dokumentai bylai yra reikšmingi;
- susipažinti su konkrečių dokumentų apyvarta.

Nusikaltimams ekonomikai bendra tai, kad nusikaltimo pėdsakai dažniausiai randami dokumentuose (apskaitose, technologiniuose ir raštvedybos raštuose, nelegalioje dokumentacijoje ir pan.) ir tai, kad įrodinėjimo proceso pagrindu tampa darbas su dokumentais.

Darbas su dokumentais nukreipia į tokią nusikaltimų ekonomikai tipinę tyrimo schemą:

1. Reikia nustatyti dokumentus, turinčius reikšmę nusikaltimų tyrimui, ir garantuoti jų saugumą.
2. Dokumentai paimami (poëmiu, dokumentų išreikalavimu arba dokumentų pateikimu).

3. Siekiant surasti paslėptus dokumentus atliekama krata.
4. Dokumentai tiriami:
  - 4.1. apžiūrimi ir pridedami prie bylos;
  - 4.2. tiriami specialisto išvados veiksniu;
  - 4.3. dokumentus tiria ekspertai:
    - 4.3.1. atliekamos techninės, fizikinės, cheminės dokumentų ekspertizės;
    - 4.3.2. tiriamas raštas (atliekamos dokumento rašysenos ir autorystės ekspertizės);
    - 4.3.3. dokumentai tiriami ekonomiškai ir finansiškai (atliekamos darbo ekonominės, finansų, buhalterinės, bankininkystės ir kitos ekonominės ekspertizės);
  - 4.4. dokumentai naudojami liudytojų ir įtariamųjų apklausose.

Nusikaltimų ekonomikai, susijusių su nusikaltimų objekto gabenimu, tipinė tyrimo schema papildoma atitinkamais veiksmais. Transporto priemonių tyrimas: apžiūra, krata, techninės būklės bei galimybių tyrimu skiriamas transporto technines ekspertizes ir pan.

Tiriama gamybos įranga apžiūrima įvykio vietoje, atliekama techninė ekspertizė, apklausiami liudytojai ir įtariamieji, daromas parodymų patikrinimas vietoje ir eksperimentas.

Krata ir poëmis. Krata ir poëmis turi mažiausiai du tikslus: užtikrinti dokumentų saugumą bei surastus ir paimtus dokumentus apžiūrėti ir pridėti juos prie bylos⁵²⁰.

Kadangi kratos ir poëmio baudžiamieji procesiniai aspektai panašūs, esminiu klausimu tampa ikiteisminio tyrimo pareigūno informuotumas apie ieškomo objekto pobūdį ir buvimo vietą. Kai nusikaltimuose ekonomikai vyrauja dokumentiniai pëdsakai, kurie gali būti tradiciniai (popieriniai) ir elektroninės formos, tam, kad juos būtų galima surasti ir paimti, pareigūnas turi atsižvelgti į šiuos taktinius ypatumus:

1. Pasirengimo veiksmui stadijoje:
  - a) nustatyti įmonės (įstaigos) darbo laiką;
  - b) nustatyti įmonės (įstaigos) pagrindinę būstinę ir filialus;

⁵²⁰ Kuklianskis, S.; Burda, R., *supra* note 106, p. 21.

- c) nustatyti, kurioje vietoje dirba finansų, vidaus audito ir administracijos padaliniai;
- d) išsiaiškinti reikiamų padalinių vadovų buvimo vietą (nustatyti, kas juos pavaduoja);
- e) nustatyti kratomų asmenų išsilavinimą, profesiją ir atliekamas funkcijas;
- f) išsiaiškinti patalpų kiekį ir išsidėstymą;
- g) paruošti atitinkamą transportą ir dokumentų (tai svarbu taip pat dėl įrangos, priemonių, produkcijos ir pan.) pakavimo priemones;
- h) atsižvelgiant į minėtas aplinkybes nustatyti reikiamų tyrimo veiksmo dalyvių skaičių;
- i) užtikrinti reikalingų specialistų dalyvavimą.

2. Kratos ar poėmio atlikimo stadijoje:

- a) svarbu pateikti kratos ar poėmio nutarimą ne pavaldiniui, o vadovui ar jį pavaduojančiam asmeniui;
- b) užtikrinti, kad visi darbuotojai paliktų savo darbo vietas ir laukėtų prie savo kabineto pareigūnų grupės;
- c) vienas tyrimo grupės atstovas turi nuolat stebėti darbuotojus užtikrindamas, kad jie nejudėtų po įmonės baro (padalinio) patalpas ir nebendrautų tarpusavyje, taip pat nesinaudotų komunikacijos priemonėmis;
- d) prieš pradėdant atskiro darbuotojo darbo vietos kratą ar poėmį, įsitikinama, kad darbuotojas neturi pri savęs svarbių dokumentų, atmintuko ir kitų informacijos laikmenų (reikiamu atveju daroma asmens krata);
- e) atskira patalpa apieškoma dalyvaujant darbuotojui ir įstaigos (įmonės) atstovui.

3. Veiksmo fiksavimo stadijoje:

- a) aprašinėti atskirus dokumentus (palaidus) ir dokumentų segtuvus;
- b) paimant kompiuterines laikmenas laikytis darbu su kompiuterine įranga taktikos, kad būtų neprarasta kietajame diske ir kitose laikmenose laikomos informacijos;
- c) juodosios buhalterijos sąsiuvinius, atskirus lapus ir dvigubos buhalterijos žiniaraščius fiksuoti ir aprašyti dalyvaujant specialistui;
- d) veiksmo metu patartina naudoti vaizdo įrašymo įrangą.

Panašių taktinių taisyklių patartina laikytis atliekant šiuos veiksmus, kai ieškoma materialių objektų.

Daiktų ir dokumentų išreikalavimas ir pateikimas. Daiktų ir dokumentų išreikalavimas ar pateikimas skirtingi procesiniai veiksmai, tačiau juose yra bendrų bruožų, kuriuos verta paminėti. Pirmiausia tai veiksmo dalyvių diskrecija, t. y. galimybė pasinaudoti savo teise. Pareigūnas gali išreikalauti daiktą ir dokumentą, taip pat kaip kitas proceso dalyvis (liudytojas, nukentėjęsysis ar įtariamasis) pateikti dokumentą arba nepateikti jo. Žinoma, atvejais, kai proceso dalyvis slepia ar nutyli apie turimą reikšmę bylai ištirti turintį daiktą ar dokumentą ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas nustato tą aplinkybę, pastarasis prievartos priemonėmis (poėmiu ar krata) gali gauti reikiamą dokumentą. Antra – tai, skirtingai nuo kratos ar poėmio, neprievartinis veiksmų pobūdis. Trečia, daiktų ir dokumentų išreikalavimas ar pateikimas dažniausiai nesiejami su įkalčių gavimu, nors gali būti išimčių priklausomai nuo įtariamojo ir kitų proceso dalyvių nuostatos (apie tai mes paminėsime žemiau).

Aptarsime šių veiksmų taktinius ypatumus.

Daiktų ir dokumentų išreikalavimas panašiausias į poėmį, nes ikiteisminio tyrimo pareigūnas tiksliai žino, kur, pas ką ir kokį daiktą ar dokumentą jis nori gauti. Kaip minėjome, šiuo atveju pareigūnas nedaro jokių prievartinių veiksmų.

Daiktų ir dokumentų išreikalavimas gali vykti dviem pagrindiniais būdais: akivaizdžiu ir neakivaizdžiu.

Akivaizdinis būdas siejamas su ikiteisminio tyrimo pareigūno vykimu į daikto ar dokumento laikymo, saugojimo ar naudojimo vietą. Daikto ar dokumento turėtojui pateikiamas ikiteisminio tyrimo pareigūno oficialus raštas, kuriame nurodoma, kokį daiktą ar (ir) dokumentą turi duoti fizinis ar juridinis asmuo. Pažymėtina, kad tai gali būti įvairūs administracinio valdymo, buhalterinės apskaitos, audito dokumentai, sutartys ar jų kopijos. Tai gali būti fizinių ar juridinių asmenų ūkio ar finansinę veiklą reglamentuojantys teisės aktai: įstatai, instrukcijos, nuostatos, pareigybių aprašymai ir pan.

Neakivaizdinis būdas dažniausiai naudojamas tiriant nusikaltimus ekonomikai, nes jis iš ikiteisminio tyrimo pareigūno reikalauja mažiau siai sąnaudų. Šiuo atveju pareigūnas raštą (paklausimą) siunčia paštu arba

elektroniniu paštu. Šis būdas turi vieną trūkumą, kuris siejamas su ikiteisminio tyrimo pareigūno informuotumu. Prieš siųsdamas paklausimą pareigūnas turi patikslinti informaciją dėl daikto ar dokumento turėtojo ir jo rekvizitų.

Taktiniu požiūriu ikiteisminio tyrimo pareigūnas padarytų klaidą, jeigu kreiptųsi į įstaigos vadovą ar įmonės savininką (ar fizinį asmenį) prašydamas pateikti pavogtas vertybes ar suklastotus dokumentus. Tokiu būdu pareigūnas ne tik paskleistų savo informuotumą potencialiems įtariamiesiems, bet ir sudarytų sąlygas, t. y. nurodytų konkrečius dokumentus ar daiktus, kurie ateityje gali tapti reikšmingais įtariamųjų kaltės įrodymais, įkalčiams sunaikinti. Todėl tam, kad būtų galima gauti reikšmingus daiktus ir dokumentus, būtina pasirinkti kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus (pvz., krata, poėmis, prokuroro teisė susipažinti su informacija ir kt.).

Daiktų ir dokumentų pateikimas siejamas su proceso dalyvių pagalba ikiteisminiam tyrimui, kai nukentėjusysis, civilinis ieškovas ar atsakovas, liudytojas savo iniciatyva, manydamas, kad vienas ar kitas dokumentas arba daiktas gali turėti reikšmės tiriant nusikalstamą veiką. Visais šiais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnas negali aklaui atmesti proceso dalyvio iniciatyvos. Jis privalo laikytis paprastos taktinės taisyklės: paimek, apklausk, ištirk, pridėk prie bylos, atiduok. Tai yra ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo paimti objektą, surašydamas daikto ar dokumento pateikimo protokolą, taip pat apklausti objektą pateikusį asmenį ir išsiaiškinti, kodėl asmuo mano, kad tas objektas reikšmingas tyrimui ir kuo jis sietinas su nusikalstamos veikos aplinkybėmis. Paskui ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi objektą iširti (būtini veiksmai: apžiūra ir (ar) specialisto tyrimas). Iširtą daiktą ar dokumentą, jeigu nustatoma, kad jis reikšmingas nagrinėjant bylą teisme, reikia pridėti prie ikiteisminio tyrimo bylos, o jeigu jis nėra reikšmingas – atiduoti (grąžinti) asmeniui, pateikusiam šį daiktą ar dokumentą.

Kiek kitokių taktinių taisyklių turi laikytis ikiteisminio tyrimo pareigūnas tuomet, kai daiktus ar dokumentus pateikia įtariamasis ar gynėjas. Pareigūnas privalo priimti visus daiktus bei dokumentus ir apklausti įtariamąjį dėl pateikto objekto. Gynėjas negali būti apklaustas liudytoju dėl pateikto dokumento, bet dokumento ar daikto pateikimo protokole gali būti pateiktas gynėjo pastebėjimas dėl pateikiamo objekto. Įtariamąjo ar

gynėjo pateiktas objektas ištiriamas ir pridedamas prie ikiteisminio tyrimo medžiagos.

Taktiniu požiūriu įtariamojo daikto ar dokumento pateikimas siejamas su jo savanoriška pagalba tyrimui, nuoširdžiu gailėjimusi dėl padarytos nusikalstamos veikos ir prisipažinimu. Tokiose situacijose įtariamasis duoda atvirus ir teisingus parodymus, sutinka dalyvauti parodymų patikrinimo veiksmuose ir padėti surasti ir pateikti įkalčius. Tačiau būtų nelogiška tikėtis, kad neprispazįstantis ir neduodantis parodymų įtariamasis pateiks daiktą ar dokumentą. Nebent jo nuostata pasikeitė ir tai pasitvirtina atliekant tolesnius ikiteisminio tyrimo veiksmus.

Apžiūra. Apžiūros darymo metodus, priemones ir įrankius, t. y. kriminalistikos techniką, lemia apžiūros tikslai. Pagrindinis apžiūros tikslas – rasti, užfiksuoti, surinkti ir paimti informaciją (ir jos laikmenas) apie nusikalstamos veikos požymių turintį įvykį.

Pagrindiniai apžiūros uždaviniai:

- išaiškinti tiriamo reiškinio aplinkybes;
- užfiksuoti, paimti ir įvertinti nusikalstamos veikos pėdsakus bei kitus reikšmingus materialius objektus;
- gauti pradinę informaciją siekiant kelti versijas;
- gauti duomenų siekiant organizuoti įtariamojo paiešką;
- išnagrinėti observuojamo objekto savybes;
- nustatyti arba rasti su tiriamu įvykiu susijusius pėdsakus arba objektus, ant kurių gali būti pėdsakų;
- gauti duomenų apie aplinkybes, turėjusias įtakos nusikalstamai veikai padaryti.

Nusikaltimuose ekonomikai apžiūrimos įvykių vietos (kontrabandos, netikrų pinigų gamybos, dokumento sunaikinimo, neteisėto namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų gaminimo ir kitais atvejais). Svarbu paminėti, kad įvykio vietos apžiūra atliekama tuomet, kai yra ūkinės komercinės ar finansinės arba kitos neteisėtos veiklos materialios aplinkos pasikeitimų. Tie pokyčiai dažniausiai siejami su ekonominės veiklos stadijomis, ūkio ar viešojo sektoriaus būstinėmis ar veiklos vietomis (vietovėmis).

Nustatant materialaus klastojimo pėdsakus, kai į tikrą dokumentą įrašomi, išspausdinami neteisingi duomenys, keičiami rekvizitai ar teks-

tas, o tai padaroma išskutus, ištrynus ankstesnę tekstą, rekomenduojama pasikviesti dokumentų techninio tyrimo specialistą ir taikant įvairius kriminalistinius techninius metodus nustatyti trynimus, skutimus, ėsdinimus, plovimus, prirašymus, teksto ištaisymus ir kitus dokumentų klastojimo pėdsakus.

Apžiūrimus dokumentus taktinių požiūriu reikėtų suskirstyti į kelias grupes:

- 1) dokumentai, tiesiogiai susiję su tirama ūkine finansine operacija (sąskaitos faktūros, važtaraščiai, kasos pajamų ar išlaidų orderiai ir pan.);
- 2) netiesiogiai susieti su nusikalstama veikla dokumentai (prekių transportavimo ar pakavimo dokumentai, pakuotė ir pan.);
- 3) dokumentai, liudijantys apie materialinių vertybių arba pinigų judėjimą (kelionės lapai, leidimai įvažiuoti į sandėlį ir pan.).

Dokumentas apžiūrimas norint nustatyti intelektualų klastojimą (iš dalies ar visiškai suklastotas dokumento turinys, nors kiti rekvizitai bei jį patvirtinantys parašai gali būti autentiški), taikomas dažniausiai dokumentų gretinimo metodas, t. y. apžiūros metu lyginami:

- visi to paties dokumento egzemplioriai, paimti iš tos pačios organizacijos tam tikrų padalinių ar skirtingų organizacijų;
- skirtingo turinio dokumentai, atspindintys tą pačią ūkinę finansinę operaciją, susirašinėjimą tuo pačiu klausimu ir pan.

Tačiau dokumento ar daikto apžiūra negalės pakeisti specialisto atliekamo tyrimo. Todėl visi ikiteisminio tyrimo pareigūno apžiūros veiksmai turi būti nukreipti į klausimų, susietų su specialisto išvados ar eksperto išvados gavimu, sprendimą. Tai yra:

- ar daiktą ir dokumentą reikia tirti specialistui;
- kokių specialių žinių gali prireikti tirti šį objektą (gali būti, kad reikės specialisto konsultacijos);
- koks galėtų būti specialių žinių taikymo eiliškumas (tai svarbu, kai dokumentas gali turėti ne tik intelektualaus klastojimo pėdsakų, bet ir materialaus klastojimo, daktiloskopinių ar biologinių pėdsakų). Tokiai pėdsakų puokštei ištirti būtina kelių atskirų specialistų pagalba;

- kokių papildomų dokumentų, daiktų tyrimų reikia konkrečiam specialių žinių tyrimui paskirti;
- kokius klausimus reikia pateikti specialistui.

Tie patys klausimai iškyla sprendžiant ekspertizės skyrimo užduotį, tačiau juos sprendžia ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas. Ikiteisminio tyrimo tyrėjas ar prokuroras šiuo atveju gali atlikti teismui pagalbinę funkciją.

Specialisto išvada ir ekspertizė. *Specialisto išvada* – dažniausiai atliekamas ikiteisminio tyrimo veiksmas tiriant nusikaltimus ekonomikai. Tai lemia procesinis jos skyrimo paprastumas ir galimybė gauti greitą bei kvalifikuotą atsakymą.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, spręsdamas klausimą dėl pavedimo specialistui pateikti specialisto išvadą, turi:

- a) išreikalauti papildomus dokumentus, liudijančius apie įmonės (įstaigos) veiklą tam tikroje srityje;
- b) apklausti darbuotojus ir gauti parodymus apie atliktas ūkinės finansinės operacijas;
- c) imtis priemonių, kad įmonėje būtų atliktos: inventorizacija, patikrinimai ar vidaus auditas.

Gautus dokumentus ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi kruopščiai išanalizuoti, kad nustatytų įmonės veiklos pobūdį, organizacijos struktūrą, funkcinį pasiskirstymą, darbuotojų kiekį, jų gebėjimus atlikti tam tikrus darbus ir pan. Tik išsprendęs visus klausimus, susijusius su įmonės veikla bendrai, ir nustatęs, kokio pobūdžio veikla ir pažeidimai atsispindi pranešime apie nusikalstamą veiklą bei kituos dokumentuose ir liudytojų parodymuose, gavęs papildomus dokumentus ir daiktus, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi priimti sprendimą pavesti specialistui pateikti specialisto išvadą. Pareigūnas turi žinoti, kad specialistas nenaudoja jokių veiksmų, taktinių būdų ar metodų gauti iš įtariamojo, fizinio ar juridinio asmens ūkinės finansinės veiklą atspindinčių arba nusikalstamą veiklą įrodančių dokumentų. Tai yra išskirtinis ikiteisminio tyrimo pareigūno uždavinys. Nuo to, kaip ir kokius dokumentus pareigūnas pateiks specialistui, priklausys ne tik tyrimo trukmė bet ir kokybė.

Ekonominė ekspertizė (teismo buhalterinė, teismo finansų, bankininkystės). Ji gali padėti nustatyti intelektualų dokumentų klastojimą.

Ekspertizės atliekamos naudojant tokius metodus: dokumentinio patikrinimo, palyginimo ir priešpriešinio patikrinimo, kontrolinio palyginimo, dokumentų tyrimo, kai yra kiekybinė suminė apskaita ar trūksta dalies visų apskaitos dokumentų, taip pat dokumentų tyrimas esant kompiuterinei apskaitai. Paprastai ši ekspertizė skiriama tais atvejais: a) kai duomenys prieštarauja bylos aplinkybėms; b) kai suinteresuoti asmenys nesutinka su specialisto išvadomis ir pan.

Taigi ekonominė ekspertizė dažniausiai skiriama tada, kai jau buvo pateikta specialisto išvada. Tačiau ekonominė ekspertizė gali būti paskirta neatlikus audito ar specialisto išvados. Tuomet jos atlikimas gali išsitęsti.

Pinigų plovimui tirti reikšminga *finansų ir kredito ekspertizė*, nes ji gali nustatyti valstybės ir savivaldybių biudžeto lėšų apskaitos, jų paskirstymo biudžetinėms įstaigoms bei įvairioms programoms finansuoti, pinigų apskaitos ir jų naudojimo pagal paskirtį pagrįstumą, fizinių ir juridinių asmenų tarpusavio atsiskaitymo operacijų pagrįstumą, finansinės atskaitomybės sudarymo teisingumą.

Bankininkystės ekspertizės galimybės leidžia nustatyti komercinių bankų ir kitų kredito įstaigų veiklos – pinigų pervedimo, indėlių priėmimo, paskolų grupavimo ir išdavimo, garantijų ir laidavimų suteikimo bei kitų banko operacijų – pagrįstumą.

Prekinė ekspertizė reikalinga siekiant išsiaiškinti prekių kokybę ar jų atitiktį deklaruojamiems standartams ir pavyzdžiams, siekiant nustatyti jų kainą, pakuotės informacinių lapelių atitiktį deklaruojamai prekes kokybei, prekių nurašymo pagrįstumą jų susidėvėjimo ar sugadinimo atvejais, taip pat darbų ar paslaugų kokybę, apimtį ir kainą.

Technologinė ekspertizė ištiria: produktų gamybos ir saugojimo procesus; priežastinį ryšį tarp produkcijos technologinių procesų pakeitimų ir galutinio produkto kokybės; nustato faktines gamybos sąnaudas (žaliavos, energijos, darbo jėgos kiekius); gamybos priemonių pajėgumus; gamybos pajėgumų rezervus; konkrečios produkcijos pagaminimo realumą ir pan. Kontrabandos atveju gali būti nustatyta slėptuvių pagaminimo technologija ir tam tikrų instrumentų ar įrangos poreikis toms slėptuvėms pagaminti. Atvejais, kai tyrimo metu pas įtariamuosius namuose kratos būdų paimamos gamybos priemonės (tekinimo, frezavimo, suvirinimo

įranga), gali būti atliekama kompleksinė trasologinė techninė ekspertizė, kuria nustatoma, ar konkrečiomis priemonėmis buvo pagaminta slėptuvė transporto priemonėje ir pan. Netikrų pinigų atveju technologinė ekspertizė gali duoti atsakymą apie spausdinimo (popierinių pinigų gamybos atveju) ar kalimo (monetų klastojimo atveju) staklių panaudojimą spausdinant konkrečius pinigus ir pan.

Statybos techninė ekspertizė padeda: nustatyti, kokie statybos darbai ir kokios apimties buvo atlikti; ar darbų vykdymo dokumentacijoje teisingai atsispindi atlikti darbai, jų pobūdis bei įkainiai; kokios medžiagos ir kiek jų buvo panaudota atliekant tam tikrus darbus; ar atlikti darbai atitinka darbų sąmatą, ar atitinka darbai projektinę dokumentaciją ir pan.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokia nusikaltimų ekonomikai samprata?
2. Kuo nusikaltimai ekonomikai skiriasi nuo kitų nusikalstamų veikų?
3. Kaip skirstomi nusikaltimų ekonomikai padarymo būdai?
4. Kokios tipinės nusikaltimų ekonomikai ikiteisminio tyrimo situacijos?
5. Kokie yra nusikaltimų ekonomikai įrodinėtinų aplinkybių ypatumai?
6. Kokia ikiteisminio tyrimo veiksmų schema atsižvelgiant į atitinkamą tyrimo situaciją?
7. Kokios specialiosios žinios panaudojamos tiriant nusikaltimus ekonomikai?

Rekomenduojama literatūra:

1. Ancelis, P. *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
2. Burda, R. Ekonominių nusikaltimų pėdsakų susidarymo ypatumai. *Jurisprudencija*. 2005, 65 (57): 93–100.
3. Burda, R. Korupcija privačiame sektoriuje: apibrėžties ir teisinio reguliavimo galimybės. *Verslo ir teisės aktualijos*. 2012, 7 (1): 201–220.
4. Burda, R. *Nusikaltimai ekonomikai: sampratos modeliavimas ir šiuolaikinė tyrimo metodikos koncepcija*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2000.
5. Burda, R. Privedimo prie bankroto kriminalistinio tyrimo modelis. *Jurisprudencija*. 1998, 9 (1): 75–87.

6. Burda, R. Significance of documents in investigating economic offences. *Document various specifications*. Edited by Z. Kegel. Nr. 3. Wrocław, 2002.
7. Burda, R. *Wykorzystanie wiedzy specjalistycznej w badaniu przestępstw gospodarczych*. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Andrzeja Szwarca. Wrocław, 2001, p. 39–45.
8. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985.
9. *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
10. Kuconis, P. *Nusikaltimų finansams, tiriamų sumarinio proceso tvarka, kriminalistinė charakteristika ir įrodinėtinos aplinkybės. Kriminalistikos ir teismo ekspertizės problemos*. Mokslo darbų rinkinys. Vilnius, 1996.
11. Kuconis, P.; Rinkevičius, J.; Kazlauskas, M. *Nusikaltimų finansams tyrimas ir nagrinėjimas teisme sumarinio proceso tvarka*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius, 1996.
12. Kuklianskis, S.; Burda, R. *Nusikaltimų ekonomikai tyrimo taktikos bendrieji ypatumai*. Vilnius, 1998.
13. Malinauskaitė, J.; Šulija, G.; Šulija, V. *Kontrabanda: kontrolė ir prevencija Lietuvoje*. Vilnius, 2002.
14. Wójcik, J. W. *Kryminalistyczne problemy zapobiegania oszustwom zaliczkovzm (Nigeryjskim)*. Program „poznai swojego klienta“. Torón, 1996.
15. Ларичев, В. Д. *Мошенничество в сфере страхования*. Предупреждение, выявление, расследование. Москва, 1998.

26 SKYRIUS

NUSIKALSTAMŲ DARBŲ SAUGOS IR SVEIKATOS APSAUGOS DARBE REIKALAVIMŲ PAŽEIDIMŲ TYRIMO METODIKA

26.1. Nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimų kriminalistinė charakteristika

Žmogaus gyvybės ir sveikatos, esančių tarp didžiausių vertybių, apsaugos teisinį pagrindą sudaro tiek konstitucinių normų, tiek su jomis susijusio tarptautinio ir nacionalinio teisinio reguliavimo visuma, o pastarajame reikšmingą vietą užima šių vertybių užtikrinimas darbo veikloje.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnį kiekvienas žmogus turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas⁵²¹. Teisė į tinkamas ir saugias darbo sąlygas įtvirtinta ir pagrindiniuose tarptautiniuose žmogaus teises įtvirtinančiuose teisės aktuose, tarp jų Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte⁵²², Europos socialinėje chartijoje⁵²³.

Dėl saugomų vertybių svarbos kyla tinkamo teisinio reguliavimo, numatančio proporcingų poveikio priemonių taikymą už teisės į gyvybę ir sveikatą pažeidimus, poreikis, kartu sistemiškai įvertinant atskiros ir reikšmingos žmogaus veiklos darbe bei jos reglamentavimo specifika. Be to, sistemiškai vertinant neigiamą poveikį, jis apima gydymo išlaidas, socialinių garantijų užtikrinimo sąnaudas, ekonominius nuostolius, todėl patiriama milžiniška žala. Pavyzdžiui, Europos Sąjungos mastu ši žala kompetentingų specialistų ir mokslininkų vertinama ne mažiau kaip

---

⁵²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

⁵²² *Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas* [žiūrėta 2012-12-30]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=174850>.

⁵²³ *Europos socialinė chartija* [žiūrėta 2012-12-30]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=42260>.

keliais procentais bendrojo Europos Sąjungos nacionalinio produkto. Todėl valstybės už reikšmingiausius – darbų saugos teisės aktų ar profesinės veiklos taisyklių reikalavimų pažeidimus, sukėlusius žmonių sužalojimus, mirtį ar pavojų tokioms pasekmėms atsirasti paprastai taiko baudžiamąją atsakomybę, ją nustatydamos specialiais baudžiamųjų kodeksų straipsniais⁵²⁴. Tarp jų ir Lietuva.

Iki 2003 m. balandžio 30 d. galiojusio Lietuvos Respublikos BK 141 straipsnis nustatė baudžiamąją atsakomybę už saugos darbe norminių aktų pažeidimą. Reikšminga tai, kad atsižvelgiant į tuometinio Lietuvos Respublikos BPK nustatytą parengtinio tardymo (ikiteisminio tyrimo) organizavimą, įvertinant tokių nusikalstamų veikų tyrimo sudėtingumą, parengtinį tardymą dėl jų (kaip ir kitų sudėtingiausių tyrimo aspektu ir sunkiausių nusikalstimų) buvo pavesta atlikti būtent prokuratūros tardytojams.

Lietuvos Respublikos BK⁵²⁵ 176 straipsnyje įtvirtinta baudžiamoji atsakomybė už darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimą, jeigu dėl to įvyko ar galėjo įvykti nelaimingas atsitikimas žmonėms, avarija ar atsirado ar galėjo atsirasti kitokių sunkių padarinių.

Nusikalstamiems darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimams būdinga jų įvairovė atsižvelgiant į veiklos pobūdį ir sritį, skirtinga pavojingų ir kenksmingų veiksmų šaltinių prigimtis, pats įvykio vyksmo mechanizmas bei įvairios jų pasekmės. Taip pat – teisės aktų, reglamentuojančių darbų saugą ir sveikatos apsaugą darbe, gausa, jų turinio specifiškumas ir sąsajos su darbo santykiais. Todėl kiekvienu atveju, atliekant ikiteisminį tyrimą, būtina iš didelės įvairovės išskirti įvykį lėmusias techninio, organizacinio pobūdžio priežastis ir nustatyti įvykio mechanizmą. Tai lemia šių nusikalstamų veikų tyrimo specifiką, problematiškumą ir sudėtingumą, kuris buvo išvelgtas dar kriminalistikos pradininko H. Grosso⁵²⁶.

⁵²⁴ Plačiau skaitykite: Radzevičius, E. *Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikalstamus darbų saugos taisyklių reikalavimų pažeidimus: teorija ir praktika Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 4–5.

⁵²⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *supra* note 293.

⁵²⁶ Гросс, Г. *Руководство для судебных следователей как система криминалистики* (Gross G. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*). Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва: ЛексЭст, 2002, с. 1026–1031.

Nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimų kriminalistinės charakteristikos pagrindiniai elementai

Nors vienos mokslininkų nuomonės dėl bendros pagrindinių nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos elementų visumos nėra⁵²⁷, įvertinus nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimų pobūdį, įvardijami šie pagrindiniai jų kriminalistinės charakteristikos elementai:

1. Nusikalstamos veikos aplinka, t. y. darbuotojų saugą ir sveikatos apsaugą darbe reglamentuojančių teisės aktų pažeidimai ir juos lėmusios priežastys.
2. Nusikalstamos veikos padarymo būdai.
3. Nusikalstamos veikos padarymo mechanizmas.
4. Nusikalstamos veikos subjekto bruožai.
5. Duomenys apie nukentėjusįjį.
6. Nusikalstamos veikos metu susiformavusių pėdsakų charakteristika.

Pagrindiniai nacionaliniai darbuotojų saugą ir sveikatos apsaugą darbe reglamentuojantys teisės aktai ir jų klasifikavimas

Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo⁵²⁸ 2 straipsnio 13 punkte darbuotojų saugos ir sveikatos norminiai teisės aktai apibrėžiami kaip norminiai teisės aktai, kuriuose nustatomos, keičiamos arba pripažįstamos netekusiomis galios teisės normos (įstatymai, Seimo, Vyriausybės nutarimai, socialinės apsaugos ir darbo ministro arba šio ministro su kitu ministru (kitais ministrais), sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos vyriausiojo valstybinio darbo inspektoriaus patvirtinti darbuotojų saugos ir sveikatos norminiai teisės aktai.

Atsižvelgiant į blanketines Lietuvos Respublikos BK 176 straipsnio 1 ir 2 dalių dispozicijas, gali būti įvardyti šie pagrindiniai nacionaliniai darbuotojų saugą ir sveikatos apsaugą darbe reglamentuojantys teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas⁵²⁹.

⁵²⁷ Plačiau skaitykite: Burda, R., *et al.*, *supra* note, 13, p. 86.

⁵²⁸ Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 70-3170.

⁵²⁹ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 64-2569.

2. Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas⁵³⁰.
3. Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcijos įstatymas⁵³¹.

Šių ir kitų įstatymų pagrindu Lietuvoje galioja daugelis įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų, kuriuos sąlygiškai galima skirstyti į bendruosius ir specialiuosius.

Bendrieji teisės aktai darbų saugos ir sveikatos apsaugos srityje apima visas ekonominės veiklos sritis ir reglamentuoja bendruosius reikalavimus. Prie tokių priskirtini, pvz., Darboviečių įrengimo bendrieji nuostatai⁵³², Darbo įrenginių naudojimo bendrieji nuostatai⁵³³.

Prie specialiųjų teisės aktų darbų saugos ir sveikatos apsaugos srityje priskiriami tie, kurie reglamentuoja darbų saugą ir sveikatos apsaugą darbe atskirose ekonominės veiklos srityse arba naudojant specifinius pavojingų ir kenksmingų veiksnių šaltinius, pvz., Darboviečių įrengimo statybvietėse nuostatai⁵³⁴; Narų darbų bendrosios saugos taisyklės⁵³⁵.

Taip pat reikšminga Valstybinės darbo inspekcijos ar žinybinių, dvišalių komisijų atliekama nelaimingų atsitikimų darbe tyrimo tvarka, kurią reglamentuoja Nelaimingų atsitikimų darbe tyrimo ir apskaitos nuostatai⁵³⁶.

Siekiant, kad ikiteisminiai tyrimai dėl nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimų būtų atliekami veiksmingai ir kokybiškai, ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir šiuos tyrimus kont-

⁵³⁰ *Valstybės žinios, supra* note 528.

⁵³¹ Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcijos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 102-4585.

⁵³² Patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1998 m. gegužės 5 d. įsakymu Nr. 85/233 „Dėl darboviečių įrengimo bendrųjų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 44-1224.

⁵³³ Patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 1999 m. gruodžio 22 d. įsakymu Nr.102 „Dėl darbo įrenginių naudojimo bendrųjų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 3-88.

⁵³⁴ Patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2008 m. sausio 15 d. įsakymu Nr. A1-22/D-34 „Dėl darboviečių įrengimo statybvietėse nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 10-362.

⁵³⁵ Patvirtintos Lietuvos Respublikos susisiekimo ministro 2003 m. vasario 10 d. įsakymu Nr. 3-57 „Dėl narų darbų bendrųjų saugos taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 42-1956.

⁵³⁶ Patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. rugsėjo 2 d. nutarimu Nr. 1118 „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe tyrimo ir apskaitos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 136-4945.

roliuojantys prokurorai turi būti susipažinę su pagrindinių darbų saugą ir sveikatos apsaugą darbe reglamentuojančių bendrųjų teisės aktų ir specialiųjų teisės aktų reikalavimais, taip pat kiekvieno konkretaus ikiteisminio tyrimo metu taikyti ir vertinti darbdavio patvirtintas darbuotojų saugos ir sveikatos instrukcijas.

Nesusipažinus su aukščiau nurodytais reikalavimais, ikiteisminis tyrimas tampa paviršutiniškas, formalus, keliamos nepagrįstos versijos ir besąlygiškai remiamasi Valstybinės darbo inspekcijos surinkta medžiaga ir išvadomis.

Todėl ikiteisminio tyrimo pradžioje taip pat renkami duomenys, kokių konkrečių darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe teisės aktų ir patvirtintų instrukcijų reikalavimais, kitais informacijos šaltiniais (pvz., įrenginio gamintojo naudojimosi instrukcija) buvo užtikrinama darbų sauga ir sveikatos apsauga darbe su nepageidaujamu įvykiu ar grėsme jam atsirasti susijusioje įmonėje, įstaigoje ar organizacijoje. Vėliau, paprastai skyrus užduotį darbų saugos specialistui ar darbų saugos ekspertizę, specialistas ar ekspertas galėtų konstatuoti darbo organizavimo, darbo sąlygų atitiktį bendrųjų ir specialiųjų darbų saugos teisės aktų reikalavimams.

Darbuotojų saugos ir sveikatos apsaugos darbe norminių teisės aktų taikymo sritis

Tiriant nusikalstamus darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimus, pvz., nelaimingų atsitikimų atvejais, yra labai svarbu nustatyti tam tikrų subjektų teisinę padėtį darbo santykių atžvilgiu, nes nuo to priklauso, ar veika gali būti kvalifikuojama pagal Lietuvos Respublikos BK 176 straipsnį.

Bendru atveju žmogus savo profesinę ir neprofesinę veiklą, taip pat ir darbą, vykdo tam tikroje aplinkoje, kurią apibendrintai sąlygiškai galima vadinti žmogaus veiklos aplinka. Atliekant samdomą darbą, šią aplinką priimta vadinti darbo aplinka.

Tad žmogaus veiklą saugos atžvilgiu galima skirstyti į:

- 1) darbo įstatymais nereguliuojamą;
- 2) darbo įstatymais reguliuojamą.

Pirmuoju atveju žmogus veiklą vykdo savarankiškai ir prisiima visą atsakomybę už saugą nuo pavojingų ir kenksmingų veiksnių poveikio, kuri bendru atveju yra reglamentuota atitinkamomis taisyklėmis. Pavyzdžiui, žmogaus veikla buityje naudojant elektros prietaisus ar kūrinio kūrimas pagal užsakovo ir autoriaus sudarytą autorinę sutartį.

Antruoju atveju žmogus atlieka veiklą arba samdomą darbą pagal su darbdaviu sudarytą darbo sutartį ar jai prilygstantį dokumentą. Šiuo atveju jo darbo pobūdį ir jo apimties ribas nustato darbo sutartis, darbdavio (arba atitinkamos institucijos) patvirtinti nuostatai, pareigybės aprašymas.

Darbuotojų saugos ir sveikatos apsaugos darbe samprata apima antruoju punktu išskirtą žmogaus veiklą, t. y. žmogaus, atliekančio samdomą Lietuvos Respublikos darbo kodekso reguliuojamą, kitą profesinę arba neprofesinę veiklą (darbą) darbo aplinkoje. Šiuo atveju taikytinos darbuotojo ir darbdavio sąvokos, kurios yra apibrėžtos Lietuvos Respublikos darbo kodekse⁵³⁷ (15 ir 16 straipsniai) ir Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatyme⁵³⁸ (2 straipsnio 2 ir 9 dalys). Tokiu atveju darbuotojas darbo aplinkoje ir vykdydamas darbdavio užduotis yra darbdavio žinioje, jo kontroliuojamas ir dirba darbdavio interesais. Situaciją darbo aplinkoje darbų saugos atžvilgiu, vadovaudamasis darbuotojų saugos ir sveikatos teisės aktais (kurių apibrėžimas pateiktas Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo 2 straipsnio 13 dalyje), užtikrina ir kontroliuoja darbdavys arba jo įgaliotas atstovas, taip pat jam suteiktų teisių ir pareigų pagrindu darbo aplinkoje esantis arba darbdavio užduotis vykdamas darbuotojas. Šie subjektai jų pareigų ir teisių pagrindu ir yra atsakingi už darbuotojų saugos ir sveikatos teisės aktais numatytų reikalavimų vykdymą.

Pagal Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo 2 straipsnio 12 dalį darbuotojų sauga ir sveikata – visos prevencinės priemonės, skirtos darbuotojų darbingumui, sveikatai ir gyvybei darbe išsaugoti, kurios naudojamos ar planuojamos visuose įmonės veiklos etapuose, kad darbuotojai būtų apsaugoti nuo profesinės rizikos arba ji būtų kiek įmanoma sumažinta.

⁵³⁷ Valstybės žinios, supra note 529.

⁵³⁸ Valstybės žinios, supra note 528.

Darbuotojų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimus lemiančios priežastys

Žmogaus gyvybei, sveikatai ir jo darbingumui pavojaus sukeliama rizikai atsirasti būtinos atitinkamos sąlygos. Todėl nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimų priežasčių nustatymas yra vienas iš svarbiausių ikiteisminio tyrimo uždavinių.

Pavojus, priežastys, pasekmės metodologiniu požiūriu sudaro tarpusavio logiškais sąsajomis susietą sistemą. Siekiant nustatyti atskirų subjektų veikos priežastinius ryšius su pasekmėmis, būtina išsamiai ir objektyviai ištirti ir nustatyti faktines bei galimas šių pasekmių atsiradimo priežastis.

Bet kurio nelaimingo atsitikimo, traumos ar kitų nepageidaujamų sunkių padarinių priežastis paprastai yra ne viena, o kelios, kurios teisinėje praktikoje skirstomos taip:

1. Organizacinės – kurios susijusios su technologinių procesų, tam tikrų jų operacijų, darbų vykdymo nesaugiu organizavimu ir pan.

2. Techninės – kurios susijusios su įrangos remontu ir eksploatacija, įrangos ir detalių paslėptais defektais, konstrukciniais įrangos trūkumais ir pan.

3. Kitos – kurios susijusios su higienos reikalavimais darbo aplinkai ir kenksmingų išorinių veiksnių poveikiu žmogaus organizmui.

Priežastims nustatyti būtina žinoti faktines nelaimingo atsitikimo ar kilusių kitokių neigiamų padarinių aplinkybes.

Pagrindiniai nusikalstamos veikos padarymo būdai

Nusikalstami darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimai gali pasireikšti tiek veikimu, tiek neveikimu. Paprastai šios nusikalstamos veikos būdas susideda iš kompleksinės, kelis pažeidimus apimančios veikos. Ją sudaro tiek aktyvūs veiksmai (veikimas), tiek ir tam tikrų veiksmų neatlikimas (neveikimas), kuriuos gali lemti įvairūs veiksniai, prieštaraujantys darbo saugą ir sveikatos apsaugą darbe reglamentuojančių teisės aktų reikalavimams. Dėl to įvyksta nelaimingi atsitikimai (kurie yra susiję su žmogaus mirtimi, sveikatos ar darbingumo sutrikdymu), avarijos, kitokie nepageidaujami sunkūs padariniai ar jų kilimo galimybė.

Darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimai dažniausiai pasireiškia šiais būdais:

1. Užduočių pavedimu arba nurodymu asmeniui dirbti darbą, prieštaraujantį darbuotojų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimams. Prie šių pažeidimų grupės priskirtini darbdavio ir jų įgaliotų asmenų užduočių pavedimai arba nurodymai dirbti darbą su nesaugiais, techniškai netvarkingais, eksploatacijai netinkamais įrenginiais, darbo priemonėmis ir pan. Pavyzdžiui, darbuotojui nurodoma vykdyti darbus su ugnimi sprogioje aplinkoje, vykdyti darbus aukštyje be nuo kritimo iš aukščio apsaugoti skirtų priemonių, vykdyti darbus veikiančiuose elektros įrenginiuose nustatyta tvarka neparuošus šiems darbams vykdyti vietos.

2. Leidimu neapmokytiems ar reikalingos kvalifikacijos neturintiems darbuotojams vykdyti darbus, kuriems vykdyti teisės aktais numatyta atitinkama darbuotojo kvalifikacija. Pavyzdžiui, leidžiama suvirinimo darbus vykdyti asmenims, neturintiems suvirintojo kvalifikacijos.

3. Technologinio proceso operacijų ir techninių priemonių pakeitimu, prieštaraujančiu darbų saugos taisyklių reikalavimams. Tokius pažeidimus paprastai įvykdo darbdavio įgalioti asmenys, atsakingi už technologinį procesą ar už tam tikrus darbus. Šiais atvejais, pažeidžiant darbų saugos taisyklių ar gamintojo instrukcijų reikalavimus, darbuotojams pavedama vykdyti įvairias technologines operacijas arba darbus techniškai netvarkingais įrenginiais ar darbo priemonėmis arba darbą atlikti kitomis, ne pagal gamintojo paskirtį numatytomis priemonėmis, medžiagomis ir pan.

4. Darbuotojų nepakankamu supažindinimu su pavojais darbo aplinkoje. Paprastai tai pasireiškia neveikimu. Pavyzdžiui, darbuotojai neinstruktuojami, nustatyta tvarka periodiškai nepatikinamos jų žinios.

5. Nepakankama darbo ir apsaugos priemonių techninės būklės kontrole. Pasireiškia pareigų nevykdymu profilaktiškai periodiškai neapžiūrint technologinių ir kitų įrenginių ir jų atskirų funkcinių dalių (apsaugos, blokavimo, signalinių įtaisų, tepimo, ventiliacijos) techninės priežiūros pagal jų gamintojų arba taisyklėmis nustatytą tvarką neužtikrinimu, taip pat individualiai asmens apsaugai skirtų apsauginių priemonių ir jų naudojimo nepakankama kontrole.

6. Nepakankama darbų saugumo bendra ir darbo vietose kontrole, pasireiškiančia nevykdoma arba nepatenkinamai vykdoma darbo saugos reikalavimų priežiūra, kai pagal atitinkamas taisykles tai yra būtina.

7. Nesaugiu darbų organizavimu, pasireiškiančiu neteisingu darbų pavojingumo nustatymu, pavojingų zonų, jų ribų ir saugumo priemonių (pertvarų, apšvietimo) nustatymu, netinkamu įrenginių išdėstymu.

Nusikalstamos veikos subjekto bruožai

Nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimų subjektui būdinga savikontrolės pavaldžių darbuotojų kontrolės stoka, taip pat polinkis rizikuoti, pareiginis aplaidumas, abejingumas ar žinių darbų saugos srityje stygius, t. y. darbo saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų reikšmės ir esmės bei sistemos *pavojus, priežastys, pasekmės* nesuvokimas ir (ar) nesugebėjimas ją tinkamai valdyti.

Nusikalstamos veikos subjektas yra specialus. Juo gali būti:

- 1) darbdavys;
- 2) darbdavio įgalioti asmenys.

Pagal Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo darbo 46 straipsnį⁵³⁹ darbdavio ir atsakomybė yra diferencijuota. Darbdaviui atstovaujantis asmuo ar darbdavio įgaliotas asmuo, kuris savo veikimu ar neveikimu pažeidė darbuotojų saugos ir sveikatos norminius teisės aktus ir tuo neužtikrino saugių ir sveikatai nekenksmingų darbo sąlygų, atsako įstatymų nustatyta tvarka. Darbdavys neatsako už darbuotojų saugos ir sveikatos reikalavimų neužtikrinimą arba atsakomybė už tai gali būti sumažinta, jeigu ištyrus nelaimingą atsitikimą darbe ar profesinę ligą nustatoma, kad tai įvyko susiklosčius neįprastoms ar nenumatytoms aplinkybėms, kurių darbdaviui atstovaujantis asmuo ar darbdavio įgaliotas asmuo negalėjo kontroliuoti, arba dėl atsitikimų, kurių padarinių nebuvo galima išvengti, nors ir buvo naudojamos visos reikiamos priemonės. Darbdaviui atstovaujančio asmens atsakomybė už darbuotojų saugos ir sveikatos reikalavimų neužtikrinimą gali būti sumažinama įvertinus priemones, kurių darbdaviui atstovaujantis asmuo ėmėsi.

⁵³⁹ Valstybės žinios, *supra* note 528.

Nustatinėtini specifiniai duomenys apie nukentėjusįjį

Siekiant išsiaiškinti nukentėjusiojo įtaką pavojingai situacijai susidaryti ar nepageidaujamaam įvykiui kilti, turi būti nustatomi specifiniai duomenys apie nukentėjusįjį:

1. *Nukentėjusiojo teisinė padėtis nelaimingo atsitikimo metu darbo santykių aspektu.* Tiriant aptariamas nusikalstamas veikas turi būti nustatyta, kad nukentėjusiojo vykdytas darbas arba atliekama užduotis nelaimingo atsitikimo momentu yra susijusi su darbo santykiais, t. y. nukentėjusysis darbo santykių atžvilgiu buvo „darbuotojas“. Tai patvirtina pagrindinis dokumentas – jo su darbdaviu sudaryta darbo sutartis, o jos nesant – darbo sutartį ir darbo santykius atitinkantys faktiniai požymiai: jis šį darbą vykdė darbdavio naudai ir jo interesais, už kurį jam buvo darbo įstatymų nustatyta tvarka mokamas darbo užmokestis; jis buvo darbdavio žinioje bei jo kontroliuojamas ir kt.

2. *Nukentėjusiojo nelaimingo atsitikimo metu vykdyto darbo arba atliekamos užduoties sąsajos su nukentėjusiojo darbo sutartyje, pareigybės aprašyme nurodytomis jo pareigomis.* Galimi atvejai, kai nelaimingo atsitikimo metu nukentėjusysis vykdo darbą arba atlieka užduotį, kuri nesutarata darbo sutartimi. Tai įrodo įmonės, įstaigos, organizacijos administracijos dokumentai – patvirtinti pareigybės aprašymai.

3. *Nukentėjusiojo kompetencija ir kompetentingumas vykdyti darbą arba atlikti užduotį, kuriuos jis atliko tiriamo nelaimingo atsitikimo metu.* Tiriant šį nukentėjusiojo bruožą, kompetencija patvirtinama jo kvalifikaciją patvirtinančiais dokumentais (studijų, mokymo ir kitų įstaigų išduotais profesinę kompetenciją patvirtinančiais dokumentais), o kompetentingumas – kvalifikacijos kėlimo, perkvalifikavimo, papildomo mokymo išduotais dokumentais, atestavimo protokolais, taip pat darbdavio patvirtintomis darbuotojų saugos ir sveikatos instrukcijomis ir nukentėjusiojo parašais atitinkamuose žurnaluose, patvirtinančiais faktą, jog jis buvo supažindintas (žinojo) šių instrukcijų reikalavimus.

4. *Nukentėjusiojo amžius ir darbo patirtis.* Didelė dalis nelaimingų atsitikimų darbe įvyksta darbuotojams, kurių darbo stažas pagal atliekamų darbų pobūdį yra iki 1 metų, o didėjant darbuotojo darbo stažui šių darbų srityje, tikimybė nukentėti dėl darbų saugos reikalavimų pažeidimo mažėja, tačiau vėl didėja sulaukus vyresnio amžiaus.

5. *Nukentėjusiojo fizinė ir psichinė būseną.* Žmogiškojo pavojingo ar kenksmingo veiksnio nulemta rizika gali pasireikšti dėl darbuotojo nedėmesingumo, lengvabūdiškumo, neatidumo, bandymo rizikuoti. Ją gerokai didina stresinė žmogaus būseną neblaivumas, apsvaigimas nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų.

Įrodinėtinos aplinkybės

Nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimų atveju įrodinėtinos šios aplinkybės:

- 1) darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe nusikalstamo pažeidimo faktas;
- 2) pažeidimo pobūdis;
- 3) nusikalstamos veikos vieta ir laikas;
- 4) darbo aplinkos ir veiklos pobūdis;
- 5) teisiškai reikšmingas priežastinis ryšys tarp pažeidimų ir pasekmių;
- 6) pasekmių pobūdis ir dydis.

Tiriant nusikalstamus darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimus neapsiribotina tik žmogiškojo veiksnio tyrimu ir nustatymu, nes riziką būtina kiek įmanoma labiau valdyti techninėmis priemonėmis.

26.2. Ikitėisminio tyrimo pradėjimo etapas ir tipinės tyrimo versijos

Tipinės pradinės ikiteisminio tyrimo situacijos

Tipinių pradinių ikiteisminio tyrimo situacijų skyrimas yra sistemiskai susijęs su teisės normomis, reglamentuojančiomis informacijos apie nelaimingą atsitikimą gavimą.

Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo⁵⁴⁰ 43 straipsnio 1 ir 2 dalyse nustatyta, kad darbuotojas, nukentėjęs dėl nelaimingo atsitikimo darbe, ūmios profesinės ligos ar incidento, asmuo, matęs įvykį arba jo pasekmes, privalo nedelsdamas apie tai pranešti padalinio va-

⁵⁴⁰ *Valstybės žinios, supra* note 528.

dovui, darbdaviui atstovaujančiam asmeniui, įmonės darbuotojų saugos ir sveikatos tarnybai, jeigu pajėgia tai padaryti. Mirtinų ir sunkių nelaimingų atsitikimų darbe, taip pat, kai darbuotojas įmonėje mirė dėl ligos, nesusijusios su darbu, atvejais darbdaviui atstovaujantis asmuo ar darbdavio įgaliotas asmuo nedelsdamas privalo pranešti prokuratūrai ir Valstybinei darbo inspekcijai. Ūmių profesinių ligų, dėl kurių nukentėjęs asmuo mirė, atvejais darbdaviui atstovaujantis asmuo ar darbdavio įgaliotas asmuo nedelsdamas privalo pranešti ir visuomenės sveikatos centrui apskrityje.

Nelaimingų atsitikimų darbe tyrimo ir apskaitos nuostatų⁵⁴¹ nustatyta tvarka darbo inspektoriaus surašytas nelaimingo atsitikimo darbe aktas kartu su jo priedais, baigus tyrimą, per trijų darbo dienų laikotarpį išsiunčiamas:

- Valstybinei darbo inspekcijai;
- prokuratūrai;
- nukentėjusiajam arba jo atstovui ar jo šeimai;
- draudimo įstaigai (įstaigoms), kurioje (kuriose) nukentėjusysis apdraustas nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu;
- įmonėms ar įstaigoms, kurių atstovai dalyvavo tiriant nelaimingą atsitikimą darbe (joms pageidaujant);
- profesinei sąjungai, kurios narys yra nukentėjusysis, ar kitiems darbuotojų atstovams (jiems pageidaujant).

Įvardytinos šios tipinės pradinės ikiteisminio tyrimo situacijos:

1. *Gaunama medžiaga iš Valstybinės darbo inspekcijos dėl nelaimingo atsitikimo darbe.* Informacija paprastai gaunama praėjus nuo įvykio ketui savaičių, kartais ir ilgesniam laikui. Valstybinės darbo inspekcijos medžiagą sudaro nelaimingo atsitikimo darbe tyrimo aktas (forma N-1) su jame konstatuotomis nelaimingo atsitikimo priežastimis, pažyma apie traumos sunkumą, atsakingo už darbų saugą asmens, nukentėjusiojo, darbuotojų paaiškinimai, įvykio situacijos planai, schemos, fotografijos, vietos schema. Šios situacijos būdingos nesunkių traumų atvejais.

⁵⁴¹ Patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. rugsėjo 2 d. nutarimu Nr. 1118 „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe tyrimo ir apskaitos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 136-4945.

2. *Informacija gaunama iš medicinos įstaigos, į kurią buvo pristatytas ar kreipėsi nukentėjusysis:*

2.1. *joje yra duomenų apie galimą darbų saugos ar sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimo faktą;*

2.2. *joje nėra duomenų apie galimą darbų saugos ar sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimo faktą.*

Abi nurodytos situacijos dažnos sunkesnių traumų atvejais, tačiau gydymo įstaigos neretai apsiriboja tik sužalojimo fakto pranešimu. Tokiais atvejais paprastai būna praėjęs kelių valandų laiko tarpas, todėl didelę reikšmę turi tyrimo veiksmų operatyvumas. Kita vertus, tokiais atvejais tyrimas pradedamas nuo vykimo į gydymo įstaigą ir nukentėjusiojo apklausos, todėl įvykio vietos apžiūra atliekama tik po pastarosios. Be to, galimi atvejai, kai tiksliai nustatyti įvykio vietą ir atlikti jos apžiūrą ar tyrimą atlikti tą pačią dieną nedelsiant yra sudėtinga (ypač uždaroje ar didelėse patalpose ir teritorijose) dėl pasibaigusios darbo dienos.

3. *Informacija gaunama iš įmonės, kurioje įvyko nelaimingas atsitikimas.* Paprastai įmonė apie įvykusį nelaimingą atsitikimą, avariją nedelsdama informuoja tik mirtinų ir kai kurių sunkių traumų, didelių avarijų atvejais.

4. *Gaunamas nukentėjusiojo pareiškimas.* Šis pranešimo būdais pasitaiko retai ir paprastai dėl nesunkių traumų. Tačiau, palyginti su pranešimais iš įmonės, ši situacija būna informatyvesnė, nes pranešant dažnai nurodomos paties įvykio aplinkybės.

5. *Pranešimas gaunamas iš įvykį mačiusių darbuotojų ar pašalinių liudytojų.* Ši situacija yra naudingiausia, nes informacija gaunama ir tyrimas pradedamas nedelsiant. Kaip rodo analizė, tai gana reti atvejai ir būdingi esant mirtinoms traumoms, akivaizdžiai sunkioms ir gyvybei pavojingoms traumoms, sugriuvus konstrukcijoms, tačiau ištiriami išsamiau ir objektyviau.

Tipinės versijos

Kaip jau buvo nurodyta, tiriant nusikalstamus darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimus nelaimingų atsitikimų ar kitų sunkių padarinių atvejais, kad būtų galima visapusiškai ir objektyviai įvertinti teises pasekmes atsižvelgiant į įvykio aplinkybes, turėtų būti tiriama sistema *pavojus, priežastys, pasekmės*.

Tiriant nusikalstamus darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimus turi būti keliamos šios bendro pobūdžio tipinės versijos:

1. Dėl pažeidimų ir nelaimingo atsitikimo ar kitų sunkių padarinių priežasčių.

2. Dėl sąlygų, turėjusių įtakos pažeidimams atsirasti.

3. Dėl atsakingų asmenų:

3.1. ar įvykis įvyko, ar pavojus jam įvykti atsirado dėl atsakingų už darbų saugą asmenų kaltės;

3.2. ar dėl įvykio kaltas pats nukentėjęsysis;

3.3. ar dėl įvykio kaltas tiek nukentėjęsysis, tiek už darbų saugą atsakingi asmenys;

3.4. ar įvykis įvyko dėl pašalinio asmens kaltės.

Nusikalstamų darbų saugos reikalavimų pažeidimų tyrimo pradinėse stadijose remiantis išankstine pradine informacija, netikslinga kelti daug įvairių nebendrų versijų, nepatikrinus pradinių duomenų apie nelaimingą atsitikimą.

Tyrimo planavimas pradinėje ikiteisminio tyrimo stadijoje

Pradinė nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimo ikiteisminio tyrimo stadija yra pati atsakingiausia, nes jos metu surinkti duomenys bus panaudoti tolesnėje įvykio analizėje. Itin svarbu duomenis surinkti nedelsiant.

Tiriant bet kurį galbūt nusikalstamą darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimą, pradinėje ikiteisminio tyrimo stadijoje pagrindinis uždavinys yra be išankstinio nusistatymo, nuosekliai surinkti ir užfiksuoti tiksliai, konkrečiai ir objektyvią informaciją bei duomenis tolesnei įvykio analizei. Svarbu surinkti informaciją ir duomenis apie nelaimingą atsitikimą, avariją ar kitus sunkius padarinius įvykio laiko atžvilgiu. Jeigu įvykio laikas (momentas) tiksliai žinomas, svarbi yra informacija ir duomenys apie situaciją iki įvykio, t. y. iki įvykio nutikusius įvykius ir praeityje susidariusias pavojingas situacijas, kurios galėtų lemti pasekmes. Objektyvumo požiūriu vertingiausia yra informacija ir duomenys, užfiksuoti laiko atžvilgiu tiesiogiai įvykio vietoje arba atitinkamuose dokumentuose.

Vienu iš esminių ikiteisminių tyrimų dėl nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimų trūkumų ir yra nepakankamas tikslis, konkrečios ir objektyvios pirminės informacijos bei pradinių duomenų apie nelaimingą atsitikimą pradinėje stadijoje surinkimas ir jų užfiksavimas.

Duomenų surinkimo pakankamumas yra būtinoji sąlyga nelaimingo atsitikimo aplinkybių ir priežasčių analizės išsamumui, leidžia objektyviau vertinti nelaimingo atsitikimo priežastis, jų pasekmes ir priimti teisingą bei tinkamai motyvuotą procesinį sprendimą.

Pirminiai tyrimo veiksmai atliekant ikiteisminį tyrimą dėl nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimo yra:

- įvykio vietos apžiūra ar tyrimas;
- nukentėjusiojo apklausa;
- liudytojų apklausa;
- dokumentų, darbo įrankių, priemonių poėmis;
- reikalingų dokumentų iš įmonės (įstaigos) išreikalavimas;
- objektų tyrimas.

Netinkama praktika laikytini atvejai, kai gavus informaciją ne iš Valstybinės darbo inspekcijos, apsiribojama įvykio vietoje atliktais tyrimo veiksmais (įvykio vietos apžiūra bei liudytojų apklausa), taip pat teismo medicinos išvados apie mirties arba traumos priežastis gavimu ir laukiama Valstybinės darbo inspekcijos tyrimo rezultatų. Pažymėtina, kad procesine prasme ikiteisminio tyrimo pareigūno surinktos informacijos ir duomenų atžvilgiu Valstybinės darbo inspekcijos pateikta medžiaga yra tik papildomos informacijos pobūdžio. Todėl joje užfiksuoti ir nurodyti faktai turi būti patikrinti baudžiamojo proceso nustatyta tvarka.

Vėlesniuose tyrimo etapuose paprastai skiriama darbų saugos ekspertizė.

26.3. Pagrindiniai ikiteisminio tyrimo veiksmai

Įvykio vietos apžiūra

Įvykio vietos apžiūra tiriant nusikalstamus darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimus yra pirminis ir neatidėliotinas tyrimo veiksmas. Tai vienas iš svarbiausių ir sudėtingiausių tyrimo veiksmų.

Jam būdinga ryški specifika, o jos rezultatus ir ikiteisminio tyrimo laiką, eigą ir rezultatus sieja akivaizdūs sąsajų ryšiai.

Įvykio vietos apžiūra svarbi ir tolesnių specialių žinių panaudojimo formų aspektu. Nelaimingo atsitikimo įvykio vietos apžiūra yra vienas iš veiksnių, dažnai nulemiantis darbų saugos ekspertizės rezultatus. Įvykio vietos apžiūros duomenys dažniausiai būna pagrindiniai pradiniai darbų saugos ekspertizės duomenys⁵⁴².

Pagrindiniai įvykio vietos apžiūros tikslai yra:

1. Įvykio aplinkos užfiksavimas.
2. Daiktų, galinčių būti įrodymais, įvairių įvykio pėdsakų aptikimas.

Įvykio vietos apžiūra paprastai atliekama įmonėje, įstaigoje, organizacijoje, statybos, įrenginių eksploatavimo ar kitoje darbo vietoje. Tad, be įprastų apžiūros objektų, yra ir specifiniai, t. y. įrenginiai, prietaisai, mechanizmai, ir norint suvokti jų veikimo ar technologinį procesą, neretai reikia turėti techninių žinių. Be to, neretai įvykio vieta pasižymi visiškais ar daliniais konstrukcijų, statinių sugriuvimais (pvz., įvykus sprogimui ar gaisrui). Tai apsunkina tinkamą pirminių duomenų užfiksavimą atliekant įvykio vietos apžiūrą.

Kadangi įvykio vietos apžiūros metu ikiteisminio tyrimo pareigūnui sudėtinga kvalifikuotai, išsamiai ir kokybiškai užfiksuoti nelaimingo atsitikimo situaciją, darbo aplinką, tikslinga kviesti atitinkamų profesijų specialistus, tačiau jie turi būti nesusiję su įmone, įstaiga ar organizacija, kurioje dirbo nukentėjusysis ar įvyko avarija.

Tiriant įvykio vietą pagrindiniai apžiūros objektai paprastai yra:

1. *Įvykio teritorija.* Nustatant įvykio teritoriją svarbu užfiksuoti, ar įvykis nutiko įmonės teritorijoje, ar už jos ribų. Tai svarbu, nes įmonės teritorijoje situaciją darbų saugos atžvilgiu reguliuoja darbdavys ir jo įgalioti asmenys, todėl jie šioje teritorijoje ir yra atsakingi už darbų saugos reikalavimų vykdymą, įskaitant ir transporto eismą teritorijoje, o už jos ribų jie šią situaciją reguliuoja tik iš dalies, pvz., krovinių pakrovimą, transporto priemonėmis juos pervežant keliais, transporto priemonių panaudojimą pagal paskirtį, jų techninį tvarkingumą ir kt.

⁵⁴² Radzevičius, L. Nelaimingo atsitikimo įvykio vietos apžiūros ypatumai prieš skiriant darbų saugos techninę ekspertizę. *Jurisprudencija*. 1999, 11(3): 38.

2. *Darbo aplinka.* Tai darbo vieta, kurioje nukentėjusiajam esant arba dirbant įvyko nelaimingas atsitikimas, supanti erdvė, kurioje galėjo būti darbuotojo gyvybei pavojingų ir jo sveikatai kenksmingų veiksnių (fizikinių, cheminių, biologinių ir kitų) šaltinių.

3. *Įrenginiai, mechanizmai ir darbo priemonės,* kurie tiriamo įvykio atveju galėjo būti jį sukėlusiais šaltiniais.

4. *Įvairūs matavimo prietaisai, kabeliai, susiję su įvykio aplinka.*

5. *Kolektyvinės* (apsauginės aptvertos vietos, pažymėtos pavojingos zonos, darbų saugos plakatai ir ženklai) *ir individualios apsaugos priemonės* (šalmai, apsauginiai akiniai, izoliacinės pirštinės ir t. t.). Tai tokios priemonės, kurios randamos nelaimingo atsitikimo ir darbo vietoje arba kuriomis naudojosi nukentėjusysis.

6. *Įvykio pėdsakai.* Tai kūno dalių pėdsakai, kraujo žymės, rėžiai ant paviršių, dažų sluoksnio nubraukimai ir pan.

7. *Lavonas.*

Paprastai įvykio vietos apžiūros atlikimo etapas skaidomas į tris stadijas:

- 1) apžvalginę, t. y. bendro pobūdžio;
- 2) statinę, kurios metu nekeičiama įvykio vietoje esančių objektų padėtis (jie neliečiami);
- 3) dinaminę, kurios metu objektai apžiūrimi, keičiant jų padėtį.

Apžiūros būdas priklauso nuo įvykio centro apibrėžtumo ir įvykio vietos aplinkos:

1. *Ekscentrinis apžiūros būdas* taikomas, kai įvykio centras yra aiškiai apibrėžtas. Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo pareigūnui atvykus į nelaimingo atsitikimo vietą, žuvusiojo lavonas rastas tokioje padėtyje ir tokioje vietoje, kurioje jis žuvo.

2. *Koncentrinis apžiūros būdas* taikomas, kai įvykio centras neapibrėžtas ir nenustatytas, o jį būtina nustatyti ir apibrėžti. Pavyzdžiui, nuo elektros nukentėjęs elektromonteris yra rastas komos būsenos įmonės buitinėse patalpose, kuriuose nebuvo galimybių jį paveikti elektra arba išvežtas į gydymo įstaigą.

3. *Mišrus apžiūros būdas* taikomas, kai yra aiškus įvykio centras, bet neaiškios įvykio vietos ribos. Tokiu atveju įvykio centras ir artima jam teritorija apžiūrima koncentrininiu būdu, o vėliau nuo apžiūros pradžios taško į periferiją – ekscentrininiu apžiūros būdu.

4. *Sektorinis arba mazginis apžiūros būdai* taikomi, kai, be įvykio centro, kuriame kilo žalingos pasekmės, yra ir kitų vietų, kurios buvo pasekmių priežastimi (pvz., įjungtas elektros jungiklis skydinėje tapo žmogaus mirties nuo elektros srovės darbo ceche priežastimi).

Apžiūrint patalpas, turi būti užfiksuojamas jų dydis, paskirtis, įrenginių ir kitų daiktų jose išdėstymas, praėjimai, grindys ir jų būklė, saugos įspėjamieji, draudžiantieji ženklai, plakatai, užrašai, apšvietimas. Taip pat fiksuojama elektros įtampos įjungimo vieta (įvadinė arba skirstomoji spinta, automatinis jungiklis, jungiklis, kirtiklis ir kt.).

Apžiūrint įrenginius, mašinas, mechanizmus, darbo priemones, įtaisus, turi būti nustatomas ir fiksuojamas jų pavadinimas, gamyklinis numeris, gamybos data, įmonė, kurioje buvo pagamintas įtaisas ar mechanizmas, jo paskirtis, techniniai duomenys, esantys ant jo techninių duomenų lentelės, jų techninis tvarkingumas, yra ar nėra apsauginių įtaisų, aptvėrimų, kokia yra valdymo elementų (jungiklių, mygtukų, rankenėlių ir kt.) padėtis ir prie jų esantys užrašai ir ženklai. Fiksuojami ir aprašomi galimai įvykio metu atsiradę ant įtaiso ar mechanizmo rasti pėdsakai. Taip pat užfiksuojami matavimo ir kontrolinių prietaisų rodmenys.

Tipinė įrenginių, mašinų, mechanizmų, įtaisų ir darbo priemonių aprašymo įvykio vietos apžiūros protokole schema yra ši⁵⁴³:

1. Pavadinimas, paskirtis.
2. Esamas ant mechanizmo, įrenginio, įtaiso ženklavimas: tipas, numeris, gamintojas, pagaminimo data, remonto data, bandymo data, patikrinimo data, kito patikrinimo data.
3. Eksploatacinė padėtis: rankenėlių, jungiklių, kitų valdymo, kontrolinių prietaisų būklė, padėtis ir rodmenys.

⁵⁴³ Radzevičius, E. *Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikalstamus darbų saugos taisyklių reikalavimų pažeidimus: teorija ir praktika Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vilnius. Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 63.

4. Paleidimo, apsauginių ir kitų mechanizmų techninė būklė, matomi defektai.

5. Ar apsaugotos judančios dalys?

6. Ant mechanizmo, įrenginio, įtaiso rasti pėdsakai.

7. Daiktai, kurie negali būti prie mechanizmo, įrenginio ar įtaiso, rasti įvykio vietos apžiūros metu.

Tipinė bendroji darbo aplinkos aprašymo įvykio vietos apžiūros protokole schema yra ši⁵⁴⁴:

1. Darbo vietos prieigos, išsidėstymas ir būklė.

2. Grindų, sienų, praėjimų, lubų būklė.

3. Apsaugos priemonių bei ženklų buvimas ar nebuvimas.

4. Signalizacijos, ventiliacijos tvarkingumas.

5. Darbo instrumentai ir jų būklė.

6. Pašalinių daiktų buvimas.

7. Kitos ypatybės.

Įvykio vietoje esant lavonui, fiksuojama jo padėtis kitų objektų atžvilgiu, išoriškai matomi sužalojimai, apranga ir avalynė, žymės ant jų, individualios apsaugos priemonės.

Nors įvykio vietos apžiūros protokolai rašomi tekutine forma, tačiau dėl įvykio vietos apžiūros metu gautą informaciją ir duomenis užfiksuoti rašytine tekutine forma yra sudėtingas, gana didelių laiko sąnaudų reikalingas darbas. Be to, rašytine tekutine forma išforminta informacija ir duomenys apie nelaimingą atsitikimą dažnai yra nepakankamai išsamūs ir mažai informatyvūs. Todėl nelaimingo atsitikimo įvykio vietos apžiūros metu dažnai tekstinė informacija papildoma grafine: braižomi brėžiniai, planai ir įvairios schemos. Fotografijose turi būti užfiksuota bendra aplinka ir mechanizmas, su kuriuo susijęs nelaimingas atsitikimas, mechanizmo apsaugos įtaisai, nukentėjusiojo darbo vieta, naudoti instrumentai ir medžiagos, traumos ar avarijos vieta ir su tuo susiję pėdsakai, pažeidimai, aplinkos pakeitimai. Tikslinga įvykio vietos apžiūros metu naudoti vaizdo filmavimo įrangą.

---

⁵⁴⁴ *Ibid.*, p. 63–64.

Pagrindiniai įvykio vietos apžiūros trūkumai yra tai, kad ji atliekama ne laiku ir jos metu neužfiksuojama dalis reikšmingų iktėisminiam tyrimui duomenų⁵⁴⁵.

Nukentėjusiojo ir liudytojų apklausa

Nukentėjusiojo ir liudytojų apklausos tikslas – išaiškinti įvykio aplinkybes, tarp jų ir užfiksuotą įvykio vietos apžiūros protokole.

Apklauskos pradžioje apklausiamajam pasiūloma pačiam papasakoti apie įvykį, jo aplinkybes.

Apklausiant liudytojus išsiaiškinami nukentėjusiojo, kitų asmenų veiksmai prieš pat įvykį ir įvykio metu, įvykio mechanizmas, jį lėmusios aplinkybės, nustatoma, kokie įrenginiai veikė įvykio metu, ar jie buvo techniškai tvarkingi, ar nukentėjusysis buvo blaivus, ar jis savo veiksmais turėjo įtakos nelaimingam atsitikimui įvykti.

Daugumai liudytojų tiriant šias nusikalstamas veikas būdinga tai, kad įvykio momentu jie būna užsiėmę savo darbo vietose ir gali paaiškinti arba patvirtinti tik kai kuriuos, kartais neesminius faktus. Tokia informacija iš esmės tik patvirtina nelaimingo atsitikimo faktą, kuris dažniausiai jau yra nustatytas. Paprastai kur kas išsamesnė liudytojų pateikiama informacija yra apie įvykio vietą po įvykio, asmenų veiksmus siekiant padėti nukentėjusiajam. Todėl apklausos metu būtina orientuotis į įvykio aplinkybių, ypač tų, kurios užfiksuotos įvykio vietos apžiūros protokole arba dokumentuose, aiškinimąsi. Taip pat turi būti atsižvelgta, kad liudytojai gali vengti duoti išsamius parodymus, nes nenori liudyti prieš savo padalinio vadovą ar darbdavį.

Visi klausimai, užduodami liudytojui ar nukentėjusiajam, skirstomi į šias grupes:

- *klausimai, susiję su įvykio bendromis aplinkybėmis*: kur buvo nukentėjusiojo darbo vieta; kokioje darbo aplinkoje ir kokius darbus vykdė ar technologines operacijas atliko nukentėjusysis; kokius įrankius, įtaisus ar kitus reikmenis naudodamas nukentėjusysis kokius veiksmus atlikdavo;

⁵⁴⁵ Plačiau skaitykite: Radzevičius, E. Pagrindiniai įvykio vietos apžiūros trūkumai tiriant nusikalstamus darbų saugos taisyklių reikalavimų pažeidimus. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Mokslo darbų rinkinys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 157–162.

kokiomis individualios apsaugos priemonėmis vykdydamas darbus ir atlikdamas technologines operacijas naudojosi nukentėjusysis; kuriuo laiku ir kurioje vietoje įvyko nelaimingas atsitikimas; kokia buvo nukentėjusiojo padėtis galimo pavojingo ir kenksmingo veiksnio šaltinio arba darbo priemonės atžvilgiu, prieš įvykį ir po įvykio; kokiais valdymo įtaisais buvo valdomas įrenginys; ar buvo pastebėta nukentėjusiojo neblaivumo požymių; ar buvo pakeista ir, jeigu taip, tai kaip, įvykio vieta; kas galėjo matyti ar žinoti apie įvykį ir jo aplinkybes; ar buvo įrengti, kur ir kokie apsaugos aparatai ir signalizacijos priemonės ir ar jos suveikė nelaimingo atsitikimo metu ir pan.;

- *klausimai, susiję su darbo priemonių, įrenginių, mechanizmy, su kuriais buvo susijęs vykis, technine būkle*: kokioje padėtyje buvo įrenginių valdymo elementai (jungiklių padėtis ir kt.) nelaimingo atsitikimo metu; ar įrenginiai buvo eksploatuojami pagal gamintojo instrukcijas, ar buvo pastebėti įrenginių gedimai ir jų defektai iki įvykio ir ar jie atsirado įvykio metu ir pan.;

- *klausimai dėl darbų, su kuriais susijęs nelaimingas atsitikimas, organizavimo*: kam buvo pavaldus nukentėjusysis; kas davė užduotį, kurią vykdant įvyko nelaimingas atsitikimas; ar nukentėjusysis buvo instrukuotas saugiai atlikti užduotį, kurią vykdant įvyko nelaimingas atsitikimas; kokiomis instrukcijomis ir kitais darbų saugos dokumentais vadovaujantis nukentėjusysis turėjo atlikti ir atliko užduotį, kurią vykdant įvyko nelaimingas atsitikimas; ar vykdomi darbai ar atliekama užduotis atitiko darbų saugos reikalavimus ir pan.

Apklausiant nukentėjusįjį būtina išsiaiškinti jo profesinį pasirengimą darbams arba užduotims, kurias vykdant įvyko nelaimingas atsitikimas, vykdyti (mokymas, instruktavimas pagal atitinkamas instrukcijas, praktinius įgūdžius, jo teises valdyti, prižiūrėti ir remontuoti atitinkamas darbo priemones, mechanizmus, naudoti medžiagas ir įrankius). Taip pat užfiksuojama nukentėjusiojo pateikta informacija apie jų techninį tvarkinumą, atliekamų darbų atitiktį nukentėjusiojo kvalifikacijai, kieno nurodymu buvo vykdomi šie darbai, ar darbo vietoje buvo reikalingos individualios apsaugos priemonės, kokia buvo jų techninė būklė, ar buvo jomis naudojamosi, kas vykdė darbų kontrolę.

Dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, išreikalavimas, poėmis

Vienu iš pagrindinių duomenų šaltinių tiriant nusikalstamus darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimus yra įvairūs dokumentai. Kiek leidžia galimybės poėmis atliekamas ar dokumentai išreikalaviami kaip įmanoma greičiau. Taip užkertamas kelias galimam jų koregavimui, taisymui, kitokiam klastojimui ar sunaikinimui.

Pagrindinės išreikalautinų ar poėmio metu paimtinų dokumentų rūšys yra:

- įmonės, įstaigos, organizacijos nuostatai, taip pat susiję dokumentai – leidimai, licencijos ir pan.;
- įrenginių, mechanizmų, įtaisų, prietaisų gamintojo (pardavėjo) eksploatuotojui (pirkėjui) pateikta techninė dokumentacija;
- įrenginių, mechanizmų, įtaisų, prietaisų eksploatacinė dokumentacija (eksploatavimo žurnalai, atliktų bandymų ir techninės būklės apžiūrų ir kontrolės dokumentai, remontų, gedimų ir sutrikimų registravimo žurnalai ir pan.);
- darbo organizavimą charakterizuojantys dokumentai;
- darbuotojų saugos ir sveikatos instruktavimo darbo vietose žurnalas;
- darbuotojų saugos ir sveikatos instrukcijos, pagal kurias nukentėjusysis buvo instrukuotas saugiai atlikti užduotį, kurią vykdant įvyko nelaimingas atsitikimas;
- nukentėjusiojo vadovo, kuriam jis pagal pareigas buvo pavaldus, ir administracijos atstovo nukentėjusiajam davusio užduotį, kurią vykdant įvyko nelaimingas atsitikimas, pareigybės aprašymas ir paskyrimo į šias pareigas dokumentai;
- nukentėjusiojo darbo santykius, funkcijas, kvalifikaciją, jų parengimą darbo saugos srityje liudijantys dokumentai;
- darbų saugos būklę nukentėjusiojo darbovietėje liudijantys dokumentai (Valstybinės darbo inspekcijos aktai, protokolai ir kt. dokumentai, kitų specialistų išvados ir t. t.).

Analizuojant poėmio metu paimtus arba išreikalautus dokumentus, atkreipiamas dėmesys ne tik į jų turinį, bet ir patvirtinimo, suderinimo su

atitinkamomis institucijomis datas, jos įvertinamos atsižvelgiant į įvykio dieną.

Analizuojant įrenginių remonto grafikus, fiksuojamas remonto darbų pobūdis, jų terminai. Jei dokumentuose yra atsakingų asmenų įrašų apie jiems priskirtų pareigų vykdymą, apžiūrimas įrašų turinys, datos, atitinkamų asmenų parašai.

Apžiūrint pažymėjimus ir liudijimus, suteikiančius teisę vykdyti tam tikrus darbus, atkreiptinas dėmesys į jų rekvizitus bei galiojimą.

Darbų saugos specialisto išvada ir darbų saugos ekspertizė

Atliekant ikiteisminį tyrimą, darbų saugos specialisto tyrimo ir darbų saugos ekspertizės objektai ir yra nepageidaujamo įvykio, dažniausiai – nelaimingo atsitikimo, metu buvusi aplinka ir ją apibūdinantys požymiai. Tad atliekant ikiteisminį tyrimą, specialistų ir darbų saugos ekspertizės tyrimo objektai ir yra tie informaciniai šaltiniai, kuriuos ištyręs specialistas arba ekspertas gali pažinti tyrimo ar ekspertizės dalyką sudarančius duomenis ir reiškinius (nepageidaujamą įvykį nulėmusius faktus, aplinkybes ir įvykio mechanizmą).

Darbų saugos specialistas, darbų saugos ekspertas nustato nelaimingo atsitikimo darbe priežastis, mechanizmą, taip pat nustato, ar darbo sąlygos ir organizacinės bei techninės darbų saugos priemonės atitinka darbų saugos norminių aktų reikalavimus ir vykdomų darbų pobūdį⁵⁴⁶. Darbų saugos specialių žinių subjektams (specialistams ir ekspertams) gali būti pavedami tirti tiek materialūs objektai (daiktai, medžiagos ir pan.), tiek ir nematerialūs objektai (reiškiniai, pvz., darbo veiksmų ir technologinių operacijų darbo procese arba organizavimo atitiktis darbuotojų saugos ir sveikatos teisės aktų reikalavimams, nelaimingo atsitikimo, kaip įvykio mechanizmas arba pavojingos situacijos susidarymo mechanizmas.

Užduotis darbų saugos specialistui rekomenduojama teikti pradinėse ikiteisminio tyrimo stadijose, kai duomenims gauti ir tinkamai įvertinti

⁵⁴⁶ Ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizės cente nuostatų, patvirtintų Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2007 m. rugsėjo 4 d. įsakymu Nr. 1R-327 „Dėl ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizės centre nuostatų patvirtinimo“ 3.32 punktas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 96-3902.

reikia gilesnių, tyrimų nereikalaujančių specialių žinių. Dažnesni rekomenduotini darbų saugos specialistams pateikti bendro klausimai yra:

- 1) Kokie pavojingų ir kenksmingų veiksnių šaltiniai rasti įvykio vietoje, dėl kurių veiksnių poveikio galėjo įvykti nelaimingas atsitikimas?
- 2) Dėl kokių pavojingų ir kenksmingų veiksnių poveikio galėjo įvykti nelaimingas atsitikimas?
- 3) Kokia yra darbo priemonės, darbo įrenginio ar darbo reikmens, kurį naudojant įvyko nelaimingas atsitikimas, paskirtis?
- 4) Ar darbo priemonė, darbo įrenginys ar darbo reikmuo buvo naudojamas pagal paskirtį?
- 5) Kokia darbo priemonės, darbo įrenginio ar darbo reikmens techninė būklė, ar jis yra techniškai tvarkingas?

Pateikiamų klausimų turi būti ne per daug, nes nesant būtinumo ir užduodant nereikšmingus tyrimui klausimus, nepagrįstai pailgėja tyrimo laikotarpis, specialistų darbo krūvis, vilkinamas tyrimas.

Apibendrinus specialisto (arba specialistų) pateiktas išvadas kartais galima nustatyti įvykusių nelaimingų atsitikimų įvykių aplinkybes, jų technines ir organizacines priežastis ir, apibendrinus visą bylos medžiagą dėl tiriamo nusikalstamo darbų saugos reikalavimų pažeidimo nelaimingų atsitikimų atvejais, jų gali pakakti procesiniam sprendimui priimti.

Darbų saugos ekspertizė paprastai skiriama vėlesniuose ikiteisminio tyrimo etapuose, o darbų saugos ekspertams tirti pateikiami klausimai turėtų būti formuluojami remiantis kompleksiško principu ir būti apibendrinamojo pobūdžio, pvz.:

- 1) Ar įvykio atveju darbų (technologinių operacijų) vykdymo organizavimas atitiko darbų saugos teisės aktų techninio turinio normų reikalavimus? Jeigu ne, tai kokius, kokie to neatitikimo požymiai ir kuo tai pasireiškė?
- 2) Ar nagrinėjamo įvykio atveju darbo priemonių, įrenginių bei darbo reikmenų techninė būklė ir ar jų eksploatavimas atitiko jų saugų eksploatavimą reglamentuojančių teisės aktų, gamintojo techninėje ir kitoje dokumentacijoje nurodytus reikalavimus? Jeigu ne, tai kokius, kokie to neatitikimo požymiai ir kuo tai pasireiškė?

- 3) Ar nagrinėjamo įvykio atveju naudojamų individualios apsaugos priemonių būklė ir ar jų naudojimas atitiko darbų saugos reglamentuojančių teisės aktų, gamintojo techninėje ir kitoje dokumentacijoje nurodytus reikalavimus? Jeigu ne, tai kokius, kokie to neatitikimo požymiai ir kuo tai pasireiškė?
- 4) Koks tiriamo nelaimingo atsitikimo vyksmo mechanizmas?
- 5) Koks darbuotojas pagal savo pareigas nagrinėjamu atveju pagal darbuotojų saugos ir sveikatos teisės aktus techniniu ir organizaciniu atžvilgiu turėjo užtikrinti darbų saugos reikalavimų laikymąsi, tam skirtų priemonių įgyvendinimą ir kontrolę?
- 6) Ar nagrinėjamo nelaimingo atsitikimo atvejais nukentėjusiojo kvalifikacija ir instruktavimas atitiko jo vykdomiems darbams nustatymus reikalavimus? Jeigu ne, tai kuo tai pasireiškė?
- 7) Kokios yra nelaimingą atsitikimą lėmusios techninio ir organizacinio pobūdžio priežastys?⁵⁴⁷

26.4. Kai kurių rūšių nelaimingų atsitikimų priežastys ir ypatumai

Nelaimingi atsitikimai, įvykę manipuliuojant daiktais ir įvairiais reikmenimis

Nelaimingų atsitikimų manipuliuojant daiktais ir įvairiais reikmenimis bendrosios priežastys yra:

- 1) netinkami darbo būdai ir nepatogūs naudojimosi daiktais ir reikmenimis būdai;
- 2) neleistinai didelė perkeliama masė;
- 3) individualios apsaugos priemonių nenaudojimas.

Pirmuoju atveju tiriama, ar taikytas darbo būdas atitiko teisės aktais numatytus darbų saugos reikalavimus ir, jeigu neatitiko, tai kuo tai pasireiškė.

Antruoju atveju tiriama, kokie įvykusio nelaimingo atsitikimo atveju buvo perkeliama masė ir ar jos dydis, kilnojimas atitiko darbų saugos reikalavimus.

⁵⁴⁷ Plačiau skaitykite: Radzevičius, L. *Teismo darbų saugos ekspertizė*. Metodinis laiškas. Lietuvos teisingumo ministerija. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 2006.

Trečiuoju atveju būtina ištirti, kokios turėjo būti naudojamos individualios apsaugos priemonės, ar naudotos individualios apsaugos priemonės atitiko darbų saugos reikalavimus.

Nelaimingi atsitikimai, susiję su žmonių kritimu iš aukščio

Tokių nelaimingų atsitikimų bendrosios priežastys dažniausiai yra:

- 1) techniškai netvarkingos, nesaugios konstrukcijos arba nepritvirtintos perstatomos kopėčios;
- 2) netinkamai įrengtos lipynės ir pastoliai, aikštelės ir platformos;
- 3) individualios apsaugos priemonių nenaudojimas kritimui iš aukščio išvengti.

Pirmuoju atveju būtina ištirti, ar įvykusio nelaimingo atsitikimo atveju naudotos kopėčios, konstrukcijos ir jų naudojimas atitiko teisės aktais numatytus darbų saugos reikalavimus, taip pat jo gamintojo numatytus reikalavimus.

Antruoju atveju, jeigu žmogus nukrito nuo aukštai įrengtų lipynių, pastolių, darbo aikštelių, darbo platformų ir pan., pagrindinis uždavinys yra ištirti šio įvykio priežastis, nustatant, ar tam tikrame aukštyje darbo vietose nebuvo neapsaugotų plyšių, angų, koks buvo jų paviršius.

Trečiuoju atveju turi būti nustatyta, kokiomis individualios apsaugos priemonėmis kritimo iš aukščio atveju (saugos diržai, saugos lynai ir t. t.) pagal atitinkamų teisės aktų reikalavimus turėjo būti naudojamosi, kokiomis iš jų buvo faktiškai naudojamosi, ar jų pakako saugai užtikrinti.

Nelaimingi atsitikimai, susiję su rankinių įrankių ir reikmenų naudojimu

Tokių nelaimingų atsitikimų bendrosios priežastys dažniausiai yra:

- 1) techniškai netvarkingų įrankių ir instrumentų naudojimas;
- 2) įrankių ir instrumentų naudojimas ne pagal gamintojo numatytą paskirtį;
- 3) įrankių ir instrumentų naudojimas nesilaikant gamintojo nurodytų reikalavimų.

Pirmuoju atveju būtina ištirti naudojamų įrankių ir instrumentų techninę būklę, nustatyti techninio netvarkingumo požymius.

Antruoju atveju pagal gamintojo arba jos pardavėjo pirkėjui įteiktą pirkimo metu techninę dokumentaciją, sertifikatą ar standartą nustatyti, kad įrankis, instrumentas buvo naudojamas ne pagal gamintojo nurodytą paskirtį.

Trečiuoju atveju pagal gamintojo arba jos pardavėjo pirkėjui įteiktą pirkimo metu techninę dokumentaciją, sertifikatą ar standartą nustatyti, kad naudojant įrankį ar instrumentą buvo nesilaikyta gamintojo techninėje dokumentacijoje arba naudojimosi jais reikalavimų, kurie nurodyti galiojančiuose teisės aktuose arba instrukcijose.

Nelaimingi atsitikimai, susiję su elektros traumomis

Prie šių nelaimingų atsitikimų priskiriami tokie, kurių metu sveikatos sutrikdymo priežastys yra elektros traumos.

Elektros traumomis vadinamos tos, kurias sukelia per žmogaus organizmą tekanti elektros srovė, statinės, elektros lanko ir elektromagnetinių laukų poveikis. Todėl tokiais atvejais būtina nustatyti, kad elektros trauma apie nelaimingą atsitikimą žinomomis aplinkybėmis galėjo įvykti, ir tik paskui tirti nelaimingo atsitikimo priežastis.

Nagrinėjamais atvejais nelaimingų atsitikimų bendrosios priežastys dažniausiai yra:

- 1) nenumatytos organizacinės apsaugos nuo elektros poveikio priemonės;
- 2) neįgyvendintos techninės apsaugos nuo elektros poveikio priemonės;
- 3) nenaudojamos individualios apsaugos priemonės, skirtos apsaugai nuo elektros srovės, elektros lanko, elektromagnetinių laukų ir statinės elektros;
- 4) nevykdomi elektros įrenginio gamintojo dokumentacijoje nurodyti saugai užtikrinti nurodymai;
- 5) techniškai netvarkingi elektros įrenginiai.

Nelaimingi atsitikimai, susiję su mašinų, įrenginių, mechanizmų ir darbo priemonių gedimais, jų valdymo sutrikimais

Tokių nelaimingų atsitikimų bendrosios priežastys dažniausiai yra:

- 1) mašinų, mechanizmų ir darbo priemonių eksploatavimas, pažeidžiant gamintojo techninėje dokumentacijoje nurodytą tvarką;

- 2) gamintojo nustatytų mašinų, mechanizmų ir darbo priemonių veikimo režimų nesilaikymas, dažniausiai perkrovis;
- 3) savavališki pakeitimai gamintojo numatytoje valdymo schemose, taip pat mašinų, mechanizmų ir darbo priemonių konstrukcijose.

Pirmuoju atveju būtina iširti mašinų, mechanizmų ir darbo priemonių gedimus bei jų padarinius (sutrikimus ar avarijas) lėmusias priežastis.

Antruoju atveju tirama, ar mašinų, mechanizmų ir darbo priemonių veikimo režimai atitinka gamintojo techninę dokumentaciją ir ar jos laikomasi.

Trečiuoju remiantis mašinų, mechanizmų ir darbo priemonių techninę dokumentaciją pagal gamintojo numatytus konstrukcinius sprendimus, valdymo būdus ir priemones nustatomi savavališki (be gamintojo žinios ir leidimo) jų pakeitimai.

■ **Kontroliniai klausimai:**

1. Kokie yra nusikalstamų darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimų kriminalistinės charakteristikos pagrindiniai elementai?
2. Kokie yra šių nusikalstamų veikų padarymo būdai?
3. Kokios yra įrodinėtinos aplinkybės?
4. Kokios skiriamos tipinės pradinės ikiteisminio tyrimo situacijos ir kokie jų ypatumai?
5. Kokios tipinės bendro pobūdžio versijos keliamos tiriant nusikalstamus darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimus?
6. Kokie yra pirminiai tyrimo veiksmai tiriant šias nusikalstamas veikas?
7. Kokie yra pagrindiniai įvykio vietos apžiūros objektai ir kokie apžiūros būdai taikomi atliekant įvykio vietos apžiūrą? Kas lemia apžiūros būdo pasirinkimą?
8. Kokios yra pagrindinės išreikalautinų ar poėmio metu paimtinių dokumentų rūšys?
9. Kokia yra darbų saugos specialisto išvados ir darbų saugos ekspertizės reikšmė tiriant nusikalstamus darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe reikalavimų pažeidimus?

10. Kokios yra pagrindinės nelaimingų atsitikimų, susijusių su manipuliavimu daiktais, žmonių kritimu iš aukščio, elektros traumomis, priežastys?

Rekomenduojama literatūra:

1. Burda, R.; Krikščiūnas, R.; Latauskienė, E.; Malevski, H.; Matulienė, H. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Vilnius, 2004.
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004-09-02 nutarimas Nr. 1118 „Dėl Nelaimingų atsitikimų darbe tyrimo bei apskaitos nuostatų patvirtinimo“ (Žin., 2004, Nr. 136-4945).
3. Radzevičius, E. *Pagrindiniai įvykio vietos apžiūros trūkumai tiriant nusikaltamus darbų saugos taisyklių reikalavimų pažeidimus. Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Mokslo darbų rinkinys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
4. Radzevičius, E. *Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikaltamus darbų saugos taisyklių pažeidimus: teorija ir praktika Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, 2006.
5. Radzevičius, L. Nelaimingo atsitikimo įvykio vietos apžiūros ypatumai prieš skiriant darbų saugos techninę ekspertizę. *Jurisprudencija*. 1999, 11 (3).
6. Radzevičius, L. *Teismo darbų saugos ekspertizė*. Metodinis laiškas. Lietuvos teisingumo ministerija. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 2006.
7. Беляева, И. М. *Практика и проблемы методики расследования преступлений, нарушающих безопасные условия труда*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Челябинск, 2006.
8. Яблоков Н. П. *Исследование обстоятельств преступных нарушений правил безопасности труда*. Москва: издательство Московского университета, 1980.

27 SKYRIUS

ĮVAIRIŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMO YPATUMAI

27.1. Nusikalstamų veikų, padarytų organizuotų grupuočių, tyrimo metodika

Nusikalstamų veikų, padarytų organizuotų grupuočių, kriminalistinė charakteristika

Nors nusikalstamų veikų, padarytų asmenų, grupių skaičius mažėja, tačiau tokie nusikalstamos veikos vis dar sudaro 19 proc. visų nusikalstamų veikų skaičiaus⁵⁴⁸. Organizuotų grupių dažnai padaromi sunkios nusikalstamos veikos, taip pat bendrininkavimas būdingas nepilnamečių daromoms nusikalstamosioms veikoms. Bendrininkavimą ir jo formas gana tiksliai apibrėžia Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas⁵⁴⁹.

Nusikalstamos veikos bendrininkai yra vykdytojas, organizatorius, kurstytojas ir padėjėjas⁵⁵⁰. Vykdytojas yra asmuo, nusikalstamą veiką padaręs pats arba pasitelkęs nepakaltinamus asmenis arba nesulaukusius Lietuvos Respublikos BK 13 straipsnyje⁵⁵¹ nustatyto amžiaus asmenis, arba

⁵⁴⁸ Nusikalstamos veikos Lietuvoje 2002–2011 metais. Nusikalstamos veikos, kurias padarė grupė asmenų [žiūrėta 2012-08-26]. <http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198&idStat=13&metai=2012&menu=7&regionas=0&id3=43>.

⁵⁴⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *supra* note 293, 24–25 str.

⁵⁵⁰ *Ibid.*

⁵⁵¹ 13 straipsnis. Amžius, nuo kurio asmuo atsako pagal baudžiamuosius įstatymus:

1. Pagal šį kodeksą atsako asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o šio straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais – keturiolika metų.

2. Asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję keturiolika metų, atsako už nužudymą (129 straipsnis), sunkų sveikatos sutrikdymą (135 straipsnis), išžaginimą (149 straipsnis), seksualinį prievartavimą (150 straipsnis), vagystę (178 straipsnis), plėšimą (180 straipsnis), turto prievartavimą (181 straipsnis), turto sunaikinimą ar sugadinimą (187 straipsnio 2 dalis), šaunamojo ginklo, šaudmenų, sprogmenų ar sprogstamųjų medžiagų pagrobimą (254 straipsnis), narkotinių ar psichotropinių medžiagų vagystę, prievartavimą arba kitokį neteisėtą užvaldymą (263 straipsnis), transporto priemonių ar kelių, juose esančių įrenginių sugadinimą (280 straipsnio 2 dalis).

kitus asmenis, kurie dėl tos veikos nėra kalti. Jeigu nusikalstamą veiką padarė keli asmenys kartu, tai kiekvienas iš jų laikomas vykdytoju (bendra vykdytoju). Organizatorius yra asmuo, subūręs organizuotą grupę ar nusikalstamą susivienijimą, jiems vadovavęs ar koordinavęs jų narių veiklą arba parengęs nusikalstamą veiką ar jai vadovavęs. Kurstytojas yra asmuo, palenkęs kitą asmenį daryti nusikalstamą veiką. Padėjėjas yra asmuo, padėjęs daryti nusikalstamą veiką duodamas patarimus, nurodymus, teikdamas priemones arba šalindamas kliūtis, saugodamas ar pridengdamas kitus bendrininkus, iš anksto pažadėjęs paslėpti nusikaltėlių, nusikalstamos veikos darymo įrankius ar priemones, šios veikos pėdsakus ar nusikalstamu būdu įgytus daiktus, taip pat asmuo, iš anksto pažadėjęs realizuoti iš nusikalstamos veikos įgytus ar pagamintus daiktus.

Pagal organizuotumo laipsnį galima skirti tokias bendrininkavimo formas⁵⁵² – bendrininkų grupė, organizuota grupė, nusikalstamas susivienijimas. Bendrininkų grupė (kompanija) yra tada, kai bet kurioje nusikalstamos veikos stadijoje du ar daugiau asmenų susitaria nusikalstamą veiką daryti, tęsti ar užbaigti, jei bent du iš jų yra vykdytojai. Paprasta bendrininkų grupė dažniausiai neturi lyderio, bet yra aiškus pirmaujantis labiausiai aktyvių ir autoritetą turinčių grupės narių branduolys. Dar galime išskirti situacines (atsitiktines) grupes – susidarančias susidaro spontaniškai, pagal situaciją. Tokios grupės ypač būdingos nepilnamečiams. Tokiose grupėse nėra aiškios struktūros, lyderio, sprendimai yra priimami bendrai ir yra susiję su tam tikra situacija, sprendimai yra veikiami emocijų. Atsitiktinės grupės nariai nėra pasidaliję vaidmenimis, bendrininkai kartu, be apgalvoto plano vykdo nusikalstamą veiką, kuriai nereikia specialaus pasirengimo. Tokios grupės bendrumo laipsnis labai žemas, paklausos metu tokių grupių dalyviai dažniausiai pateikia sąžiningus parodymus. Tokia grupė, jei lieka neatskleista, ir toliau būna kartu, vykdo savo veiklą, dažniausiai virsta pavojingesne bendrininkų grupe.

Organizuota grupė yra tada, kai bet kurioje nusikalstamos veikos stadijoje du ar daugiau asmenų susitaria daryti kelias nusikalstamas veikas arba vieną sunkų ar labai sunkų nusikaltimą ir kiekvienas grupės narys, darydamas nusikalstamą veiką, atlieka tam tikrą užduotį ar turi

⁵⁵² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *supra* note 293, 25 str.

skirtingą vaidmenį. Tokia grupė sudaroma iš anksto, turi vadovą (organizatorių), grupėje yra pasiskirstyta vaidmenimis (funkcijomis) tarp grupės narių ar grupės struktūrinių dalių, vykdomos nusikalstamos veikos iš anksto planuojamos ir joms pasirengiama. Organizuota grupė pasižymi sudėties pastovumu, jos nariai susikuria tam tikras elgesio normas. Organizuotose nusikalstamosiose grupėse yra lyderis, aktyvūs nariai, eiliniai vykdytojai; vaidmenys nusikalstamų veikų padarymo metu būna aiškiai suskirstyti, palaikoma griežta disciplina, turima bendrą pinigų kasą. Tyrimo metu tokios grupės narių elgesys skiriasi nuo mažiau organizuotų grupių narių elgesio. Bendrininkai stengiasi nepakenkti savo parodymais kitiems grupės nariams, kad jų elgesys nebūtų įvertintas lyderio bei kitų grupės narių kaip išdavystė. Todėl tiriant organizuotos grupės įvykdytas nusikalstamas veikas, gana sudėtinga, ypač pirminėje tyrimo stadijoje, gauti patikimų parodymų.

Nusikalstamas susivienijimas (organizacija) yra tada, kai bendrai nusikalstamai veiklai – vienam ar keliems sunkiems ar labai sunkiems nusikaltimams daryti – susivienija trys ar daugiau asmenų, kuriuos sieja pastovūs tarpusavio ryšiai bei vaidmenų ar užduočių pasiskirstymas. Nusikalstamam susivienijimui pagal Lietuvos įstatymus⁵⁵³ yra prilyginama antikonstitucinė grupė ar organizacija bei teroristinė grupė. Nusikalstamiems susivienijimams yra būdinga sudėtingesnė struktūra – organizacija gali susidaryti iš atskirų blokų ar grandžių. Lyderiai pasitelkia konspiracijos ir šnipinėjimo savo organizacijos viduje metodus, kad į organizaciją nepatektų su teisėsauga susiję ar kiti asmenys, kurie keltų pavojų organizacijos saugumui. Nusikalstomuose susivienijimuose laikomasi labai griežtos tvarkos, kuri yra palaikoma pačiais griežčiausiais būdais, įskaitant ir nepatikimų ar „prasikaltusių“ organizacijos narių nužudymą. Dar vienas charakteringas nusikalstamiems susivienijimams požymis yra esami „saugumo blokai“, kuriuos sudaro korumpuoti teisėsaugos ir kitų valstybinių institucijų pareigūnai, jie yra panaudojami tada, kai organizacijai gresia atskleidimo pavojus. Dėl „saugumo blokų“ nusikalstamos organizacijos įgauna galimybę ilgą laiką nebaudžiamai vykdyti nusikalstamas veikas, kaupiant didžiulius piniginius fondus, kurių nemaža dalis naudojama „reikalingiems“ asmenims papirkinėti.

⁵⁵³ *Ibid.*

Organizuotų grupių ir nusikalstamų susivienijimų lyderiais dažniausiai tampa asmenys, turintys nusikalstomą patirtį, autoritetą ir organizacinių sugebėjimų, gebantys pavergti sau aplinkinius. Dažniausiai jie turi plačius ryšius ne tik nusikalstamosiose struktūrose, bet ir valdymo institucijose bei teisėsaugoje. Sukaupia nusikalstama patirtis leidžia jiems rinktis tinkamiausius pagal situaciją nusikalstamos veikos vykdymo būdus, naudoti įvairius metodus siekiant išvengti atsakomybės.

Kriminalistikos metodikoje pagal tyrimo ypatumus yra skiriamos dvi pagrindinės grupių asmenų įvykdytų nusikalstamų veikų kategorijos: pirmoji – nusikalstamos veikos, įvykdytos atsitiktinėmis grupėmis ar bendrininkų grupėmis (kompanijų), t. y. grupinės nusikalstamos veikos; antroji – nusikalstamos veikos, įvykdytos organizuotų grupių ir nusikalstamų susivienijimų (organizacijų), t. y. organizuotieji. Šios dvi kategorijos yra skirtingos pagal savo kriminalistines charakteristikas.

Atsitiktinėms grupėms ir grupėms (kompanijoms) yra būdingos nusikalstamų veikų rūšys, kaip ir pavienių nusikaltėlių – vagystės, chuliganizmai, plėšimai, įžaginimai ir pan. Todėl pasikėsینimo objektu čia dažniausiai būna tokie patys objektai kaip ir vieno asmens įvykdytose atitinkamų rūšių nusikalstamosiose veikose. Nusikalstamos veikos padarymo būdai taip pat nėra specifiniai. Tačiau yra esminiai charakteringi nusikalstamos veikos padarymo situacijos ir pėdsakų susidarymo mechanizmo požymiai, kurie dažniausiai ir leidžia išskirti versiją, kad nusikalstama veika buvo įvykdyta grupės asmenų. Būtent šie specifiniai požymiai ir lemia grupinių nusikalstamų veikų tyrimo specifiką.

Kitaip yra dėl organizuotų nusikalstamų veikų. Kai kada organizuotos grupės turi gana siaurą specializaciją, t. y. vykdo tik tam tikros rūšies nusikalstamas veikas; tai charakteringa kišenvagiams, tam tikrų kategorijų sukčiams, automobilių vagystėms užsiimančioms grupėms. Tada galima kalbėti apie organizuotų grupių vykdomų nusikalstamų veikų kriminalistinę charakteristiką. Tačiau daugelyje organizuotų grupių ir nusikalstamuose susivienijimuose jų nariai vykdo įvairių rūšių nusikalstamas veikas (nuo kyšio davimo ir finansinių dokumentų padirbinėjimo iki užsakomųjų nužudymų). Vadinasi, tipinės organizuotų nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos nėra. Tiriant tokių organizuotų grupių ar susivienijimų daromas nusikalstamas veikas reikia vadovautis atitinkamų rūšių nusikalti-

mų – nužudymų, sukčiavimų, nelegalios ginklų prekybos ir kt. – kriminalistinėmis charakteristikomis. Žinoma, taip pat reikia turėti omenyje charakteringus įvykdytos nusikalstamos veikos požymius, kurie nurodo, kad tai gali būti tik vienas epizodų nusikalstamos organizacijos veikloje.

Tiriant grupines nusikalstamas veikas reikia taip pat nustatyti tokias aplinkybes (papildomai prie tų, kurios yra nustatytinos tam tikros rūšies nusikalstamos veikos tyrime):

- grupę visų asmenų, dalyvavusių padarant grupinę nusikalstamą veiką, ir visą nusikalstamos grupės veiklą;
- nusikalstamos grupės charakterį, sudėtį, kriminalinį tipą ir struktūrą, jos narių tarpusavio santykių ypatumus, konfliktinius santykius grupėje, išorinius grupės ryšius;
- konkrečios grupinės nusikalstamos veikos organizatorių (lyderių);
- priežastis ir aplinkybes, turėjusias įtakos susiformuojant nusikalstamai grupei ir padarant grupines nusikalstamas veikas.

Pirminiai tyrimo veiksmai tiriant nusikalstamas veikas, padarytas organizuotų grupuočių

Visų pirma svarbu laiku ir pagrįstai iškelti versiją, kad nusikalstama veika buvo įvykdyta būtent asmenų grupės. Faktai, liudijantys apie tai, gali būti gauti kaip įvykio vietos apžiūros bei kitų tyrimo veiksmų rezultatas. Kad nusikalstama veika buvo įvykdyta grupės asmenų nurodo:

- skirtingų asmenų palikti rankų ir kojų pėdsakai;
- skirtingų rūšių cigarečių nuorūkos, taip pat skirtingas įkandimas ant tos pačios rūšies cigarečių nuorūkų arba kandiklio pėdsakai ant kai kurių iš jų;
- panaudotų indų ir stalo įrankių kiekis, maisto ir gėrimų likučiai;
- skirtingų sistemų ginklų šovinių tūtelės ir šoviniai arba tų pačių sistemų, bet pagal balistinės ekspertizės išvadas – iššautų iš skirtingų vamzdžių;
- kraujo, spermos, seilių, kitokių išskyrų pėdsakai, kurie, pagal atitinkamos ekspertizės išvadas, buvo palikti skirtingų asmenų;
- sunkių daiktų, kurių neįmanoma perkelti ar perstumti vienam, perkėlimo ar perstumimo pėdsakai;
- ženkli pavogto turto apimtis.

Atidus požymių, rastų įvykio vietos apžiūros metu, visumos tyrimas, kuris nurodo, kad nusikalstama veika buvo įvykdyta asmenų grupės, leidžia padaryti gana pagrįstas išvadas dėl asmenų skaičiaus. Tačiau jei nėra tokių požymių, dar negalima atmesti versijos dėl grupinės nusikalstamos veikos. Kai kurie grupės nariai gali nedalyvauti tiesiogiai vykdant nusikalstamą veiką, bet atlikti kitas funkcijas. Gali būti ir taip, kad įvykio vietos tyrimo metu rasti ne visų grupės narių pėdsakai, nes ne kiekvienas tiesiogiai juos paliko.

Nukentėjusių ir liudytojų apklausos taip pat yra vienas iš pagrindinių informacijos surinkimo apie grupinės nusikalstamos veikos būdus. Pagrindinis tokių apklausų tikslas yra ne tik nustatyti bendrininkų skaičių, bet ir tam tikrus kiekvieno bendrininko vykdytus veiksmus. Dažnai gana tikslius parodymus pateikia liudytojai, kurie patys nenukentėjo nuo nusikaltėlių, bet iš šalies matė vykdomą nusikalstamą veiką.

Būtinumas konkretizuoti kiekvieno nusikalstamos veikos dalyvio veiksmus priverčia nukentėjusįjį arba liudytoją tam tikru būdu savo parodymuose apibrėžti bendrininkus. Apklausos metu galima vartoti sąlyginius apibrėžimus: „aukštas vaikinai baltais marškiniais“, „vyras tamsiais akiniais“, „vaikinas su beisbolo kepuraitė“ ir kt., tai turi būti specialiai aprašyta protokole. Nurodytą būdą tikslinga taikyti ir tolesniuose tyrimo etapuose: apklausiant įtariamuosius ir kaltinamuosius, apibūdinant nukentėjusiųjų veiksmus nusikalstamos veikos padarymo vietoje ir t. t.

Informacija apie grupines nusikalstamas veikas gali būti gauta taip pat atliekant įvairias ekspertizes ir specialisto tyrimus. Pavyzdžiui, rašysenos ekspertizės išvada gali suteikti informacijos, kad padirbtas dokumentas buvo surašytas kelių asmenų. Tiriant vagystes, plėšimus, nužudymus ir kitas nusikalstamas veikas daktiloskopiniai tyrimai gali pateikti informacijos apie galimą bendrininkų, kurių rankų pėdsakai buvo rasti įvykio vietoje, skaičių. Jei vykdant nusikalstamą veiką buvo naudotas šaunamasis ginklas, tai balistinė ekspertizė gali padėti nustatyti, kad rastos įvykio vietoje šovinių tūtelės ir šoviniai buvo šauti iš skirtingų ginklų. Kompleksinė teismo medicinos ir kriminalistinė ekspertizė gali pateikti informacijos, kad ant nukentėjusiojo rasti kūno sužalojimai buvo palikti skirtingų nusikalstamos veikos įrankių.

Laiku iškelta versija dėl grupinės nusikalstamos veikos padarymo leidžia kryptingai tirti nusikalstamą veiką ir vykdyti kaltųjų paiešką. Tyrimo

situacijoje, kai yra sulaikyti kai kurie iš bendrininkų tam, kad būtų galima nustatyti visus bendrininkus, yra svarbios įtariamųjų apklausos. Dažnai apklausos veiksmingumą nulemia tai, kas pirmas iš bendrininkų bus apklausiamas. Nustatant įtariamųjų apklausos eiliškumą, reikia atsižvelgti į:

- įtariamųjų asmenybę, jų psichologines savybes, turimą kriminalinę patirtį, ar buvo teistas, kaip bendrauja su teisėsaugos pareigūnais, ar turi tokio bendravimo patirties (pirmą reikia apklausti tą įtariamąjį, iš kurio tikėtina sulaukti patikimų parodymų);
- esamus įrodymus dėl įtariamojo bendrininkavimo: kuo akivaizdesni įrodymai, tuo labiau tikėtina sulaukti sąžiningų parodymų;
- įtariamojo vaidmenį vykdant nusikalstamą veiką (galbūt organizatorius ar tik antraeilis vaidmuo), nes dažniausiai patikimus parodymus pateikia antraeiliai grupės nariai;
- duomenis apie tai, kad tam tikras bendrininkas yra grupėje „opozicijoje“, šie asmenys dažniausiai priešpriešina save grupės lyderio ar kitų jos aktyvių narių atžvilgiu, todėl yra labiau linkę pateikti sąžiningus parodymus nusikalstamą apie grupės veiklą.

Konkretų apklausos turinį lemia bylos ypatumai. Atliekant įtariamojo grupės nario apklausą būtina išsiaiškinti: grupės susiformavimo aplinkybes (kaip susipažino, kur vyko susitikimai ir susirinkimai, ar seniai pažįsta vienas kitą ir pan.); nusikalstamų veikų vykdymo eiliškumą ir aplinkybes; kas pasiūlė įvykdyti konkrečią nusikalstamą veiką, kas buvo organizatoriumi, kas vadovavo vykdant nusikalstamą veiką; kokie buvo apklausiamąjį veiksmai nusikalstamos veikos padarymo vietoje; kokie buvo kitų grupės narių veiksmai nusikalstamos veikos padarymo vietoje; ar nusikalstama grupė, be tiriamos nusikalstamos veikos, yra įvykdžiusi kitas nusikalstamas veikas, jei taip – kokias būtent; kokie yra tarpusavio santykiai tarp grupės narių; kas, be asmenų, vykdžiusių nusikalstamą veiką, yra informuotas apie grupės nusikalstamą veiklą.

Įtariamasis grupinės nusikalstamos veikos vykdymu paprastai psichologiškai sprendžia dilemą – jei jis neduos patikimų parodymų, ar nepagerins savo padėties duodant parodymus kiti grupės nariai „jo sąskaita“ (pvz., apibūdins jį prastai, nurodys jį kaip organizatorių, nurodys, kad jis įvykdė sunkesnius nusikaltimus, ir pan.). Šią aplinkybę tyrėjas gali sėkmingai naudoti įtariamojo apklausoje siekdamas išgauti patikimus parodymus.

Kai kurie tyrimo ypatumai nusikalstamų veikų, įvykdytų organizuotų grupių ar nusikalstamų susivienijimų

Tyrimo pradžioje būtina išsiaiškinti, ar yra pagrindas iškelti versiją, kad nusikalstama veika buvo įvykdyta organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo. Tai paprastai nurodo tokie požymiai:

- nusikalstamos veikos kryptingumas, liudijantis, kad nusikalstamos veikos organizatoriai turi didelių finansinių interesų, tie interesai yra susiję su įvykdyta nusikalstama veika ar jos padariniais (galimybė užvaldyti įmonę, pelningo užsakymo gavimas, konkurento pašalinimas ir pan.);
- kruopštus nusikalstamos veikos parengimas ir suplanavimas, taip pat techninis jo įvykdymo sudėtingumas, kai reikia turėti grupę kvalifikuotų vykdytojų (snaiperių, pirotechnikų, finansininkų, programuotojų) ir didelių materialinių investicijų (apie tai gali liudyti, pvz., nusikaltimo vietoje numestas brangus ginklas arba tai, kad veiklai vykdyti naudojamos specialios kompiuterinės programos);
- liudytojų pašalinimas arba bandymai pašalinti liudytojus, daromas neigiamas poveikis liudytojams;
- bandymai apsunkinti nusikalstamos veikos atskleidimą ir tyrimą darant tam tikrą poveikį teisėsaugos pareigūnams (anoniminiai grasinimai, bandymai papirkti ir pan.).

Esant tokiems požymiams būtina bylos medžiagą perduoti į specialius padalinius – Lietuvoje pagrindiniai tokie padaliniai yra: Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos VRM Kriminalinės policijos biuro Organizuoto nusikalstamumo tyrimo valdybos⁵⁵⁴ bei Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros ONKT departamentas⁵⁵⁵, Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnyba⁵⁵⁶ bei Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas⁵⁵⁷.

⁵⁵⁴ *Policijos departamento prie LR VRM Kriminalinės policijos biuro struktūra* [žiūrėta 2012-08-26]. <<http://www.policija.lt/index.php?id=7441&ou=3053>>.

⁵⁵⁵ *Organizuotas nusikalstamumas ir korupcija* [žiūrėta 2012-08-26]. <<http://www.prokuraturos.lt/nbspnbspOrganizuotasnusikalstamumas/tabid/298/Default.aspx>>.

⁵⁵⁶ *Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos veikla* [žiūrėta 2012-08-26]. <<http://www.stt.lt/lt/menu/stt-veikla>>.

⁵⁵⁷ *Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas* [žiūrėta 2012-08-26]. <<http://www.vsd.lt/Page.aspx?pageID=31>>.

Praktikoje požymiai, kad nusikalstamą veiką įvykdė organizuota grupė ar susivienijimas, ne visada būna akivaizdūs. Dažnai nusikaltėliams pavyksta užmaskuoti, pvz., užsakomąjį nužudymą kaip nelaimingą atsitikimą ar natūralią mirtį, finansinę aferą – kaip legalų komercinį sandorį ir pan. Tokiais atvejais prieš pradėdant tyrimą būtina atlikti operatyvinį patikrinimą. Tokį patikrinimą taip pat turėtų atlikti atitinkami tam skirti padaliniai, kurie turi specialistų ir įrangą.

Aplinkybių visuma, kuri turi būti nustatyta, yra kur kas platesnė nei esant grupinėms nusikalstamosioms veikoms. Tokiais atvejais papildomai turi būti nustatytos tokios aplinkybės:

- pagrindinė nusikalstamos grupės ar susivienijimo veiklos kryptis (ekonominės ar prieš asmenį siekiant pasipelnyti nusikalstamos veikos, nelegali narkotinių medžiagų apyvarta ir t. t.), grupės veikimo mechanizmas, jos tarpregioniniai ir tarptautiniai ryšiai;
- korumpuoti apsauginiai grupės ar susivienijimo ryšiai (su kokiais konkrečiais valdymo ir teisėsaugos įstaigų pareigūnais nuolat bendrauja grupės vadovai, kokie veiksmai yra atliekami nusikaltėlių apsaugai);
- su kokiomis komercinėmis ir finansinėmis struktūromis yra susijusi grupė ar susivienijimas, kaip yra atliekamas pinigų, gautų nusikalstamu būdu, plovimas.

Nusikalstamų veikų, įvykdytų nusikalstamų grupių ar susivienijimų, tyrimas atliekamas vadovaujantis bendromis taisyklėmis. Tokių nusikalstamų veikų tyrimui naudojamos tos pačios tyrimo tipinės situacijos kaip ir tam tikrų rūšių nusikalstamų veikų tyrimui. Pirminiai tyrimo veiksmai pradžioje irgi neturi tam tikros specifikos. Tačiau būtina atsimiti tam tikrus organizacinio taktinio pobūdžio reikalavimus. Tai būtų:

1. Didelių pajėgų įtraukimas į nusikalstamų veikų, įvykdytų nusikalstamos grupės ar susivienijimo, tyrimą; tai reiškia būtinumą suburti tokiai bylai operatyvinę tyrimo grupę, į kurios sudėtį įeitų patyrę tyrėjai. Turi būti nustatyti glaudūs ryšiai su specialiais padaliniais, kurie yra atsakingi už tokių nusikalstamų veikų tyrimą dar pirminėje operatyvinio patikrinimo stadijoje.

2. Kitų tarnybų pajėgų, reikalingų atitinkamame tyrime (pvz., muitinės, mokesčių inspekcijos ir pan.), panaudojimas.

3. Būtina aiškiai ir tiksliai planuoti visą tyrimo eigą, nes paaiškėjus naujiems epizodams dažnai atliekamos korekcijos, būtina naudoti naujausią kompiuterinę techniką.

4. Griežtas tarnybinės paslapties laikymosi užtikrinimas. Visą su tyrimu susijusią informaciją gali žinoti tik tyrimo grupės vadovai, o kiti tyrėjai – tik su jų užduočių atlikimu susijusią informaciją.

5. Griežtai užtikrinti svarbių tyrimo dalyvių apsaugą – svarbių liudytojų, įtariamųjų, kurie pateikė svarbius parodymus, pačių tyrėjų, jų šeimos narių, taip pat užtikrinti šių asmenų turto apsaugą.

6. Numatyti prevencines priemones, kad būtų užkirstas kelias nusikalstamai grupei ar susivienijimui toliau vykdyti nusikalstamas veikas ar trukdyti tyrimui. Tam svarbu kaip įmanoma greičiau surasti ir izoliuoti grupės lyderius, bent kai kuriuos jos aktyvius narius, atlikti pas juos vienu metu kratas, paimti svarbius finansinius dokumentus komercinėse struktūrose, užtikrinti svarbių daiktinių įrodymų apsaugą.

27.2. Nusikalstamų veikų, padarytų įkalinimo įstaigose, tyrimo metodika

Kriminalistinė charakteristika. Nusikalstamumas įkalinimo įstaigose yra specifinis ir savotiškas, nes nusikalstamas veikas įvykdo nuteisti / kalinami asmenys ir izoliuotoje vietoje nuo kitų visuomenės narių – įkalinimo įstaigose. Nuteistieji / kalinamieji privalo laikytis atitinkamų nuolatinės elgesio kontrolės, izoliavimo ir režimo reikalavimų, kitaip tariant, tam tikrų bendro elgesio įkalinimo įstaigose taisyklių, kurių pažeidimai taip pat yra skirtingi (drausmės, vidaus tvarkos pažeidimai, masinės riaušės ir patys sunkiausi) nusikaltimai – svarbiausias nusikalstamų veikų įkalinimo įstaigose subjektas yra nuteistasis / kalinamasis asmuo.

Tipinės įkalinimo įstaigose daromos nusikalstamos veikos:

- 1) neteisėtas disponavimas narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis (Lietuvos Respublikos BK 259-260 str.);
- 2) sukčiavimas panaudojant mobiliuosius telefonus (Lietuvos Respublikos BK 182 str.);
- 3) kalinio pabėgimas (Lietuvos Respublikos BK 241 str.);

- 4) nužudymai ir kiti sveikatos sutrikdymai (Lietuvos Respublikos BK 129–130, 132, 135–140 str.);
- 5) kaltinamųjų / nuteistųjų pasipriešinimas įkalinimo įstaigų pareigūnams (Lietuvos Respublikos BK 286 str.).

Šių nusikalstamų veikų padarymo **būdai** nesiskiria nuo nusikaltimų, padaromų laisvėje, tačiau ypatumas yra tas, kad visų nusikalstamų veikų rūšių padarymui nuteistieji kruopščiai ruošiasi, pvz., kur ir kaip gauti pasigaminti nusikalstamos veikos padarymo įrankį, kaip slėpti daiktus, kurių naudojimas ir įnešimas į įkalinimo įstaigas yra uždraustas, numatomos nusikalstamų veikų įvykdymo vietos, patalpos, kur apsauga sunkiausiai užtikrinama, kokie santykiai su įkalinimo įstaigų darbuotojais ir pareigūnais, kas yra bendrininkai ir pan.

Kiekviena nusikalstama veika įkalinimo įstaigose padaroma tam tikru laiku, tam tikroje vietoje ir tam tikromis sąlygomis. Tokių nusikalstamų veikų **kriminalistinė situacija** atsiranda įkalinimo įstaigų sąlygomis ar susikirtus būsimo nusikaltėlio (nuteistojo) ir jo aukos (nuteistojo, apsaugos, konvojaus darbuotojo ar įkalinimo įstaigos administracijos atstovo) interesams.

Pagal konfliktų atsiradimą kriminalistinę situaciją galima skirstyti į dvi grupes:

a) situacijos, kai iš anksto pasirengiama nusikalstamai veikai, pvz., narkotinių arba psichotropinių medžiagų patekimo būdai, sukelti masines riaušes. Jų požymiai – vieta, laikas ir aplinkybės, parenkamos formuojant būdą.

Tiriant įkalinimo įstaigose neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, būtina įvertinti tokius parengiamuosius nuteistųjų veiksmus, susijusius su šių medžiagų patekimu į įkalinimo įstaigas:

- šių medžiagų siuntimas (laiškuose, spaudos paketuose, drabužių siuntiniuose ir pan.);
- šių medžiagų permetimas (peršovus savadarbėmis patrankomis) iš laisvės į įkalinimo įstaigų teritorijas;
- šių medžiagų perdavimas pasimatymų metu ir per perduodamus drabužius;

b) situacinės nusikalstamos veikos, kai motyvai atsiranda prieš pat nusikalstamus veiksmus.

Nusikalstamos veikos įkalinimo įstaigose daugiausia įvykdomos gyvenamosiose ir gamybinėse patalpose, kuriuose daugiausia laiko praleidžia nuteistieji / kalinamieji⁵⁵⁸.

Nusikalstamų veikų padarymo būdai yra gana riboti (tačiau išradinigi), nes izoliuotoje vietoje nuteistiesiems yra sunku gauti įvairesnių nusikalstamų veikų padarymo įrankių, priemonių, sugalvoti slėpimo (maskavimo) būdus ir priemones.

Nusikalstamas veikas įkalinimo įstaigose daugiausia daro **asmens**, anksčiau teisti ne vieną kartą ir turintys nusikalstamos patirties bei žinantys nusikalstamų veikų tyrimo, atskleidimo būdus ir metodus, todėl jie stengiasi kuo įmančiau įvykdyti nusikalstamą veiką. Atskleisti recidyvisto padarytą nusikalstamą veiką yra kur kas sunkiau nei asmens, kuris neturi nusikalstamos patirties.

Nusikalstamų veikų, įvykdomų įkalinimo įstaigose **motyvų grupė** taip pat gana nedidelė. Tipiniais laikomi tokie:

- 1) skolos;
- 2) siekiant pereiti iš vienos kameros į kitą kamerą, iš vieno būrio į kitą;
- 3) siekiant pabėgti iš įkalinimo įstaigų;
- 4) narkomanai nenori gydytis, verčiau vartoja narkotines ar psichotropines medžiagas;
- 5) nepasidalija įtakos sferomis;
- 6) bando suvesti sąskaitas už laisvėje patirtas skriaudas ir pan.

Ikiteisminio tyrimo pradėjimas, ikiteisminio tyrimo situacijos ir tyrimo organizavimas

Siekiant sėkmingai įgyvendinti baudžiamojo proceso uždavinį – „<...> greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaus-tas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas <...>“, ikiteisminio tyrimo tyrėjai ir įkalinimo įstaigų darbuotojai turi žinoti:

⁵⁵⁸ Набуллин, В. В. Понятие обстановки совершения преступлений и ее значение при расследовании преступлений против жизни и здоровья осужденных в условиях мест лишения свободы. *Актуальные вопросы уголовного процесса современной России*. Уфа: РИО БашГУ, 2003.

- 1) atskirų nusikalstamų veikų rūšių ikiteisminio tyrimo pradžios ypatumus;
- 2) aplinkybes, kurias reikia išsiaiškinti;
- 3) ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo taktiką;
- 4) ikiteisminio tyrimo subjektų bendradarbiavimo su įkalinimo įstaigų pareigūnais, tiriant nusikalstamas veikas, specifiką.

Ikiteisminio tyrimo pradžia. Ikiteisminio tyrimo pradžios faktiniai pagrindai įkalinimo įstaigose (be nurodytų Lietuvos Respublikos BPK 166 str.):

- 1) tiesioginis įkalinimo įstaigos darbuotojų ar pareigūno nusikalstamos veikos požymių aptikimas;
- 2) nukentėjusiųjų, liudytojų ar asmenų, mačiusių nusikalstamos veikos įvykdymą, pareiškimai;
- 3) nuteistųjų, įvykdžiusių nusikalstamą veiką, prisipažinimas;
- 4) įkalinimo įstaigų sveikatos priežiūros tarnybos darbuotojų pranešimai apie padarytus sveikatos sutrikdymus ar aptikus kitokius nusikalstamų veikų pėdsakus;
- 5) nusikaltėlio sulaikymas įvykio vietoje.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl nusikalstamų veikų įkalinimo įstaigose, svarbu nustatyti aplinkybes, kurias reikia išsiaiškinti, o paskui įrodinėti. Tipinės yra tokios:

- 1) nusikalstamos veikos įvykis (laikas, vieta, nusikalstamos veikos padarymo būdas) ir kitos aplinkybės;
- 2) kaltininko kaltumas ir nusikalstamos veikos motyvai;
- 3) duomenys, charakterizuojantys kaltininko asmenybę;
- 4) padarytos žalos dydis ir pobūdis;
- 5) aplinkybės, padėjusios padaryti nusikalstamą veiką.

Būtina atkreipti dėmesį į tipines aplinkybes, kurias ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo nustatyti, tirdami nusikalstamas veikas, padarytas įkalinimo įstaigose. Šios aplinkybės yra: veiksmai, dezorganizuojantys įkalinimo įstaigos darbą, pabėgimų veiksmai, narkotinių ar psichotropinių medžiagų įsigijimo, laikymo ir platinimo veiksmai, masinių riaušių sukėlimo veiksmai, pvz.:

1. Tiriant masinių riaušių atvejus, reikia išsiaiškinti: sukeltų masinių riaušių priežastis, kur prasidėjo masinių riaušių veiksmai, kokie jų

motyvai, koku būdu padaryti veiksmai, koks jų pobūdis, kas konkrečiai organizavo ir kas dalyvavo masinėse riaušėse, kokios šios nusikalstamos veikos pasekmės, kokios aplinkybės lėmė masinių riaušių veiksmus ir pan.

2. Tiriant pabėgimus(-ą), stengtis nustatyti: kas įvykdė pabėgimą, kada ir kokioje vietoje, koku būdu, koks pabėgimo motyvas, tikslas, kokius daiktus ar įrankius panaudojo pabėgęs nuteistasis / kalinamasis, kur jis galėtų pasislėpti, ar jis neįvykdė pabėgęs naujos nusikalstamos veikos, taip pat aplinkybes, kurios jam (jiems) padėjo pabėgti ir pan.

3. Tiriant narkotinių ar psichotropinių medžiagų neteisėtą disponavimą pačioje laisvės atėmimo vietoje, privaloma išsiaiškinti: koku būdu į įkalinimo įstaigą pateko šios medžiagos, kada ir kas tai padarė, jeigu narkotinės arba psichotropinės medžiagos buvo gaminamos pačioje teritorijoje, kas konkrečiai tai darė ir kur, koku būdu, tiksliai nustatyti narkotinių medžiagų rūšį, koks narkotinių arba psichotropinių medžiagų kiekis pateko į teritoriją ar buvo pagamintas, kam buvo platinamos šios medžiagos ir kaip, koks jų įsigijimo ir laikymo tikslas, aplinkybės, padėjusios padaryti šiuos veiksmus.

Suprantama, kad tiriant konkrečias įkalinimo įstaigose nusikalstamas veikas, gali būti nustatinėjamos ir kitokio pobūdžio aplinkybės. Visais atvejais apie išsiaiškinimą ir įrodinėjimą sprendžia prokuroras ar jam vadovaujant ikiteisminio tyrimo pareigūnas savarankiškai, visada atsižvelgdamas į tiriamos nusikalstamos veikos ypatumus ir tyrimo situaciją.

Ikiteisminio tyrimo veiksmai ir procesinės prievartos priemonės

Pirminių ikiteisminio tyrimo veiksmų ar procesinės prievartos priemonių eiliškumas, jų kiekis nėra ir negali būti griežtai apibrėžtas, nes kiekvienas ikiteisminis tyrimas yra individualaus pobūdžio ir turintis savo ypatumų, kiekvienu atveju susiduriama su skirtinga situacija, taip pat pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai priklauso nuo to, ar žinomas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, ar jis sulaikytas.

Tipiškiausia pirminių ikiteisminio tyrimo veiksmų ar procesinės prievartos priemonių schema yra tokia:

- 1) įvykio vietos (nuteistojo / kalinamojo ar kito materialaus objekto) apžiūra;

- 2) objektų tyrimo organizavimas ir atlikimas;
- 3) nukentėjusiojo, liudytojų apklausa;
- 4) įtariamojo sulaikymas ir jo asmens krata;
- 5) kitos kratos.

Įvykio vietos (nuteistojo / kalinamojo ar kito materialaus objekto) apžiūra. Įvykio vietos apžiūra yra pirminis veiksmas, suteikiantis ikiteisminiam tyrimui atitinkamą kryptį. Šį pirminį veiksmą privaloma atlikti neatidedant, skubiai surenkant visą informaciją apie įvykį.

Labai dažnai šis ikiteisminio tyrimo veiksmas atliekamas su įvairaus pobūdžio klaidomis, pvz., atliekama ne nusikalstamos veikos vietos apžiūra, daromas „atpažinimas“. Tokiu būdu yra susipažįstama su įvykio aplinka, tačiau tai atliekama netaikant kriminalistinių taktinių įvykio vietos apžiūros būdų, pasitaiko ir tokių atvejų, kad įvykio vietos apžiūra visai neatliekama. Pavyzdžiui, įvykio vietos apžiūra neatliekama, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar įkalinimo įstaigos darbuotojui kaltininkas prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką ir apie ją papasakoja, tuomet atsisakoma daryti įvykio vietos apžiūrą. Tokiu būdu yra apsiribojama tik nukentėjusiojo ir įtariamojo apklausomis. Tačiau, kaip rodo praktika, kai po kurio laiko įtariamasis, nukentėjusysis savo parodymus pakeičia, išsiaiškinti tikrųjų įvykio aplinkybių jau neįmanoma, nes įvykio vietos apžiūra neatlikta, todėl nesurinkti pagrindiniai įvykio pėdsakai ir neužfiksuota kita svarbi informacija.

Įvykio vietos apžiūros atlikimo taktika priklauso nuo to, kur padaryta nusikalstama veika (ar gyvenamosiose patalpose, ar gamybinėse, ar netoli apsaugos linijų, ar jas pažeidus), koku būdu padaryta nusikalstama veika. Prieš atliekant įvykio vietos apžiūrą, būtina imtis priemonių jos apsaugai užtikrinti ar išsiaiškinti, kas įvykio vietoje jau pakeista, sutvarkyta. Prieš pradėdant atlikti įvykio vietos apžiūrą, būtina iš jos pašalinti visus nuteistuosius, nes jų gretose gali būti asmenų, suinteresuotų nusikalstamos veikos pėdsakų sunaikinimu ar paslėpimu. Be to, reikia nepamiršti, kad nuteistieji iš savo patirties puikiai žino, kokią reikšmę turi faktinių duomenų suradimas jau įvykio vietoje, todėl jie, darydami nusikalstamą veiką įkalinimo įstaigoje, stengiasi nepalikti jokių pėdsakų, o jeigu atsitiko taip, kad jie palikti, nuteistieji stengsis juos sunaikinti, kol dar nepradėta įvykio vietos apžiūra.

Nužudymo ar sveikatos sutrikdymo atvejais būtina į įvykio vietos apžiūrą pakviesti teismo ekspertą / specialistą, jiems padedant bus galima surasti ir gauti preliminarią informaciją apie smurto požymius arba apie, pvz., nusikalstamos veikos pėdsakus, esančius ant nuteistojo / kalinamojo kūno, kūno sužalojimo pobūdį ir kitas aplinkybes, reikšmingas tyrimo rezultatui. Be to, teismo specialistas gali jau įvykio vietoje apžiūrėti nukentėjusį, jo drabužius, kūną ir, be abejo, suteikti pirmąją medicininę pagalbą.

Apžiūrint įvykio vietą, jos aplinką galima gauti tokią informaciją, kaip antai apie aplinkybes, padėjusias padaryti nusikalstamą veiką, pamatyti įkalinimo įstaigų apsaugos tarnybų darbo trūkumus ar net tarnybinus nusižengimus ir pan. Nusikalstamos veikos aplinkos išstudijavimas padeda išsiaiškinti, ar galėjo šioje vietoje įvykti nusikalstama veika, apie kurią pranešė pareiškėjas, o gal tai melagingas pranešimas.

Atliekant įvykio vietos apžiūrą būtina panaudoti kriminalistinės technikos priemones. Jomis galima užfiksuoti visą įvykio vietą, jos aplinką / atskirus mazgus, detales, išryškinti nusikalstamos veikos pėdsakus, juos įtvirtinti ir paimti. Įvykio vietos apžiūros metu stengiamasi rasti tokius objektus, pvz., kurie liudytų apie nukentėjusiojo ir užpuoliko kovos veiksmus, grumtynių laiką ir konkrečią vietą, apie nusikaltėlio(-ių) individualiąsias savybes, jų kiekį, įgūdžius. Reikia atkreipti dėmesį į įvykio vietos grindinį (paviršius), nes lavonas gali būti atneštas ir numestas, o nužudytas jis bus kitoje vietoje, panašiai ir su pakaruokliu. Įvertinus nusikalstamos veikos aplinką, atkreipiamas dėmesys į negatyvias įvykio aplinkybes (inscenizavimą).

Nukentėjusiojo drabužių, dokumentų ir kitų objektų apžiūra gali suteikti labai vertingos informacijos apie patį kaltininką, jo nusikalstamos veikos motyvus, tikslus, kur jis gali slėptis (pabėgimo atvejais), ant drabužių likę mikropėdsakai padeda identifikuoti nusikaltėlį, iš objektų galima spręsti apie nusikaltėlio įgūdžius, individualiąsias savybes ir pan. Jeigu dėl susiklosčiusių aplinkybių negalima šių daiktų apžiūrėti pačioje įvykio vietoje, jie turi būti užfiksuoti, kur rasti, supakuoti, taip, kad neprarastų pėdsakų ant jų, ir paimti tolesniam objektų tyrimui arba dar nuodugnesnei apžiūrai.

Apklausa. Organizuojant ir atliekant šį ikiteisminio tyrimo veiksmą, būtina žinoti tai, kad kartais nuteistųjų / kalinamųjų parodymai yra vieningi informacijos šaltiniai, kurie leidžia gauti išsamią faktinę infor-

maciją su visomis detalėmis, tiriant konkrečią nusikalstamą veiką, įvykdytą įkalinimo įstaigose. Kita vertus, nukentėjusysis kartais, būdamas kokių nors neteisėtų veiksmų, t. y. pasirengimo nusikalstamai veikai, dalyviu, parodymų neduoda. Ypač kai iki apklausos momento jam yra padarytas įtariamojo ir jo „artimųjų“ nuteistųjų spaudimas.

Visais atvejais nerekomenduotina atidėlioti šio ikiteisminio tyrimo veiksmo, nes kuo greičiau atlikta apklausa, tuo vertingesnės, dar neišskraipytos informacijos gaunama.

Nuteistojo / kalinamojo apklausa vyksta esant *konfliktinei* ir *nekonfliktinei* tyrimo situacijai. Konfliktinei situacijai būdinga: *pirma*, apklausiamasis (-ieji) nenori duoti teisingų parodymų, nes nenori patirti nepatogumų, taip pat jis visiškai abejingas, kas yra nusikalstamos veikos auka / nukentėjusysis; *antra*, apklausiamasis (-ieji) nenori duoti teisingų parodymų, nes ikiteisminiame tyrime dalyvauja „žemesnės kastos atstovai“; *trečia*, apklausiamasis (-ieji) nenori duoti teisingų parodymų, nes bijo pažeisti nerašytas įkalinimo įstaigos taisykles arba nenori, kad jam būtų kerštaujama; *ketvirta*, apklausiamasis (-ieji) nenori duoti teisingų parodymų, nes jis simpatizuoja nuteistųjų subkultūrai, jam priimtinos tokios elgesio ir įsitikinimų taisyklės, todėl jis nenori bendradarbiauti su teisėsaugos institucijų pareigūnais⁵⁵⁹.

Atitinkamų ypatumų turi tokios asmenų apklausos kaip: pareiškėjo, nuteistojo nukentėjusiojo, nuteistojo liudytojo, nuteistojo įtariamojo. Kartais apie įvykdytą nusikalstamą veiką praneša ne nukentėjusysis, o kiti asmenys, ar nuteistieji / kalinamieji, kurie susiklosčius aplinkybėms žinojo apie nusikalstamą veiką. Apklausos metu būtina išsiaiškinti, kas juos paskatino kreiptis su pranešimu apie padarytą įkalinimo įstaigoje nusikalstamą veiką, ar jis pažįstamas su nusikaltėliu, kokie jų tarpusavio santykiai, ką pastebėjo neįprasto nusikalstamos veikos dalyvių elgesyje, kodėl nusprendė, kad tie asmenys (nuteistieji) įvykdė nusikalstamą veiką. Jeigu pareiškėjas yra įvykio liudininkas, reikia išsiaiškinti, kaip jis atsirado įvykio vietoje, ką ten veikė, ką darė įtariamasis ar buvo daugiau nuteistųjų / kalinamųjų, ką jie veikė, ką jis girdėjo, ar žino nusikaltėlis, kad jį matė tas asmuo, kaip el-

⁵⁵⁹ Лютынский, А. М. *Тактика допроса участников уголовного судопроизводства из числа лиц, осужденных к лишению свободы*. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Владимир, 2006, с. 22.

gėsi nuteistasis nukentėjusysis nusikalstamos veikos metu ir po jos įvykdy-
mo bei panašaus pobūdžio klausimai. Visus pareiškėjo pasakytus žodžius
būtina vėliau patikrinti, o prieš tai privaloma kuo smulkiau tai užrašyti į
apklausos protokolą. Būtina sužinoti, kas gali patvirtinti šią pareiškėjo su-
teiktą informaciją, kam dar pareiškėjas pasakojo apie matytą ar sužinotą
įvykį. Jeigu pareiškėjas nėra įvykio liudininkas, o o tik perpasakojamą in-
formaciją jam pasakojo kitas nuteistasis, sužinoti, kas jam apie tai pasakojo.

Liudytojais nuteistieji linkę duoti melagingus parodymus, todėl juos
apklausti būtina kuo skubiau, kol jiems dar nepadarytas psichologinis
spaudimas. Yra manoma, kad nuteistieji nukentėjusieji ir nuteistieji liu-
dytojais duoda teisingus parodymus tik tada, kai sužino, kad nuteistasis
įtariamasis (-ieji) yra sulaikyti, izoliuoti ir jų saugumas garantuotas.

Paprastose situacijose nukentėjusysis dažnai aktyviai nori padėti tei-
sėsaugos institucijų pareigūnams išsiaiškinti, o nuteistieji įkalinimo vie-
tose tai daro kur kas rečiau. Reikia pažymėti ir tai, kad kartais įkalinimo
vietose nuteistasis nukentėjusysis neduoda teisingų parodymų vien todėl,
kad tikisi savo „bendraminčių“ nuteistųjų pagalba atkeršyti skriaudėjui
„savais metodais“. Jie mano, kad jiems (jam) nenaudinga, kad įtariamasis
bus sulaikytas ir izoliuotas, nes jie (jis) negalės įvykdyti savo ketinimų.

Nuteistojo nukentėjusiojo apklausos metu pirmiausia reikia išsiaiš-
kinti aplinkybes, charakterizuojančias įvykį ir įvykdytos nusikalstamos
veikos nusikaltėlio asmenybes:

- a) kur, kada buvo įvykdyta nusikalstama veika, kokius veiksmus atli-
ko užpuolikas, kas jis;
- b) jeigu nukentėjusysis negali pasakyti nei įtariamojo vardo, pavar-
dės, nei pravardės, reikia išsiaiškinti jo išorės požymius, kalbos
ypatumus, elgesio manieras. Būtina jam pateikti klausimus, pade-
dančius sužinoti: kas iš nuteistųjų galėjo jį užpulti, su kuo ir kodėl
nukentėjusysis konfliktavo, ką jis įtaria, ar jam nebuvo anksčiau
grasinta, jeigu taip, kas jam grasino, kodėl, kada tai įvyko, kas
konkrečiai jam buvo pasakyta;
- c) reikia išsiaiškinti, kaip per užpuolimą elgėsi nukentėjusysis, ar jis
priešinosi, ar paliko ant nuteistojo įtariamojo nusikalstamos veikos
priešinimosi požymius, konkrečiai ant kurios vietos (veido, drabu-
žių, kitų daiktų).

Nuteistojo nukentėjusiojo apklausos metu būtinai privaloma pateikti detalizuojančių klausimų, kurie leistų išvengti nukentėjusiojo parodymų prieštaravimų arba prieštaravimų su kitomis tiriamo įvykio aplinkybėmis. Atliekant šį veiksma, negalima nukentėjusiajam žadėti to, ko prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas nepajėgia padaryti (sutrumpinti laisvės atėmimo laiką ar perkelti iš vienos įkalinimo įstaigos į kitą ir pan.).

Nuteistojo liudytojo apklausos metu, pateikiant jam klausimus, siekiama išsiaiškinti:

- a) kada, kur ir kokiomis aplinkybėmis jis matė tiriamą įvykį ar atskirus jo fragmentus;
- b) kaip jis atsidūrė toje vietoje ir kodėl;
- c) ką darė liudytojas po to; kas dar galėjo visa tai matyti;
- d) ar gali jis atpažinti nusikalstamos veikos dalyvius; ar jis juos pažįsta ir kokie jų tarpusavio santykiai;
- e) ar kam nors apie matytą įvykį jis pasakojo;
- f) ar jis nebijo kitų nuteistųjų spaudimo ar kokių nors kitų veiksmų iš jų pusės;
- g) kokios aplinkybės lėmė nusikalstamos veikos padarymą.

Siekiant įtikinti asmenį duoti teisingus parodymus, galima panaudoti tokius taktinius apklausos būdus:

- 1) apklausiamajam yra išaiškinama kovos su nusikalstamomis veiko-
mis svarba, kokią jis turi įtaką šiam procesui;
- 2) apklausiamajam yra primenama apie baudžiamosios atsakomybės
atsiradimo pagrindus (nepranešimas apie padarytą nusikalstamą
veiką ar apie melagingų parodymų davimą);
- 3) liudytojui, jeigu yra tokia galimybė, garantuojamas jo saugumas;
- 4) apklausos metu yra pateikiama faktinė – įrodomoji informacija,
gauta atlikus kitus tyrimo veiksmus.

Krata. Pagrindinis kratos tikslas – surasti ir paimti daiktus, turinčius įrodomąją reikšmę ikiteisminiame tyrime dėl nusikalstamos veikos įkalinimo įstaigoje. Krata įkalinimo įstaigoje turi ir tokius ypatumus: kratų metu yra paimami ir daiktai, kuriuos nuteistiesiems naudoti ir turėti yra draudžiama. Krata pas recidyvistus atliekama ypač kruopščiai. Jie puikiai

suvokia įrodomųjų šaltinių reikšmę ir todėl stengiasi jais atsikratyti arba imasi priemonių, padedančių juos gerai paslėpti: slepia toliau nuo gyvenamosios vietos ar gamybinių patalpų, žemėje ir kitur.

Būsimą kratos atlikimą įkalinimo įstaigoje reikia planuoti. Atsižvelgiant į nusikalstamos veikos rūšį, kratomojo asmenybę, jo ryšius, kratos objektus, plane reikia numatyti:

- 1) kur, koku metu atlikti kratą;
- 2) kaip įeiti į kratos patalpas, su kuo iš įkalinimo įstaigų darbuotojų;
- 3) kokius specialistus pakviesti;
- 4) kaip organizuoti kratomąją patalpos vietą, ką reikia iš ten pašalinti ir kas galėtų padėti;
- 5) kokias technines priemones panaudoti;
- 6) jeigu reikia atlikti grupinę kratą, būtina sudaryti kelias darbo grupes, atitinkamai, kiek bus kratos vietų. Jas visas reikia atlikti vienu ir tuo pačiu laiku, netikėtai.

Patalpų kratą reikia pradėti atlikti nuo nuteistųjų kratos, kad šie neužpultų kitų kratos dalyvių ir jų nesužalotų, arba siekiant aptikti prie jų esančius kitus objektus, daiktus ar medžiagas. Kratomi asmenys turi būti stebimi, t. y. turi būti stebimas jų elgesys. Nuteistieji gali bandyti paslėpti ieškomus daiktus juos sunaikinti arba parodyti sutartinius ženklus kitiems nuteistiesiems, esantiems kratos patalpoje.

Ruošiantis kratai, rekomenduotina nustatyti kratomojo asmeninių ryšių grupę. Tai leidžia atliekant kratą atkreipti ypatingą dėmesį į konkretius asmenis, stebėti jų veiksmus. Žinant jų agresyvumą ir įžūlumą, darbo grupės narių skaičių reikia padidinti. Ruošiantis atlikti kratą svarbu užtikrinti tokią taktinę taisyklę kaip kratos netikėtumas. Laisvės atėmimo vietose tokios taisyklės ignoruoti negalima, nes tai neigiamai atsilieps kratos rezultatams. Atliekant kratą būtina atsiminti ir tokią taisyklę – darant kratą turi dalyvauti įkalinimo įstaigos administracijos atstovas, kartais pasitelkiant į pagalbą ir vidaus tarnybos padalinius.

Gyvenamųjų ir gamybinių patalpų kratą geriausiai daryti, kai nėra pačių nuteistųjų, dėl to galima aptikti įtariamą susirašinėjimą, pagrindžiančių duomenų apie nuteistųjų ryšius su įvairiais asmenimis, surasti daiktus, kuriais buvo padaryta nusikalstama veika.

Tipiniai kratos objektai: nuteistųjų patalynė, pagalvė, čiužinys, lova ar spintelė, grindys ir sienos netoli nuteistojo miegamosios vietos. Kratomos įtariamojo nuteistųjų „kaimynų“ tos pačios vietos. Taip pat krata atliekama to nuteistojo (įtariamojo) darbo vietoje, nes atskirus daiktus nusikalčiai gali slėpti būtent tose vietose.

Kratos metu reikia stengtis suieškoti daiktus, kurie pagal ikiteisminio tyrimo aplinkybes gali būti pas įtariamąjį. Ikiteisminiuose tyrimuose dėl narkotinių arba psichotropinių medžiagų neteisėto disponavimo būtina stengtis per kratą surasti narkotines medžiagas, pinigus, siuntinių pakuotes, atskirus užrašus. Ypač kruopščiai yra apžiūrimi tie daiktai, kurie gali būti panaudoti kaip ieškomų daiktų slėpimo vietos. Pavyzdžiui, narkotinės arba psichotropinės medžiagos gali būti paslėptos laiškuose, dantų pastos tūbelėse, graikiškuose riešutuose, duonoje ir pan.

Kruopščiai yra apieškoma ir įtariamojo darbo vieta (staklės, įvairios dėžės, įvairios paskirties įrankiai, bendro naudojimosi patalpos, medžiagos, žaliavos ir pan.). Apžiūrimos taip pat ir grindys, sienos. Ypatingas dėmesys atkreipiamas į įmanomas slėptuves. Kratos metu yra panaudojamos kriminalistinės technikos priemonės. Jos padeda aptikti daiktus tose vietose, kuriose plika akimi sunku surasti. Kratos rezultatai yra surašomi į kratos protokolą, pageidautina juos nufotografuoti, ypač surastas slėptuves, o rastus daiktus ir medžiagas paimti nuodugniai apžiūrai.

27.3. Nepilnamečių daromų nusikalstamų veikų tyrimo ypatumai

Pagal galiojančius įstatymus nepilnamečiu laikomas asmuo nuo 14 iki 18 m. amžiaus. Baudžiamoji atsakomybė kyla ir bausmės skiriamos asmenims, kuriems yra sukakę 16 metų, o už kai kurias nusikalstamas veikas 14 metų (nužudymai, sunkūs sveikatos sutrikdymai, išžaginimai, seksualinis prievartavimas, vagystės, plėšimai, turto prievartavimas, turto sunaikinimas ar sugadinimas, šaunamojo ginklo šaudmenų, sprogmenų ar sprogstamųjų medžiagų grobimą, narkotinių ar psichotropinių medžiagų vagystę, prievartavimą ar kitokį neteisėtą užvaldymą, transporto priemonių ar kelių juose esančių įrenginių sugadinimą (Lietuvos Respublikos BK 13 str. 2 d.).

Nepilnamečiai daro analogiškas nusikalstamas veikas kaip ir suaugusieji, tačiau jų padarytų nusikalstamų veikų kriminalistinė charakteristika šiek tiek skiriasi.

Dauguma atvejų, jei kalbama apie nusikalstamas veikas nuosavybei, pasikėsinimo dalyku tampa tarp jaunimo populiarūs daiktai: vardinių mados namų apranga, kompiuterinė technika (kompiuteriai, žaidimų konsolės ir pan.), garso aparatūra, mobilieji telefonai ir pan.

Paauglių daromos nusikalstamos veikos pasižymi spontaniškumu ir nepastovumu, nes nepilnamečiai mėgsta mėgdžioti suaugusiųjų naudojamus nusikalstamų veikų darymo būdus. Jie bando atkartoti matytus kino filmuose vykdomus nusikalstamų veikų būdus, tai, ką perskaito žinia-sklaidoje, knygoje, pamato televizijos laidose. Išskirti reikia nepilnamečių grupes, kurioms vadovauja ir dėl nusikalstamos veikos būdo nurodymus duoda suaugusieji.

Nepilnamečių daromos nusikalstamos veikos nepasižymi kruopščiu pasirengimu, taip pat įvykio vietose nėra dažnai slepiami pėdsakai. Specifinių ypatumų turi ir nusikalstamų veikų darymo aplinkybės, t. y. nusikalstamų veikų darymo laikas ir vieta. Visas nusikalstamas veikas nepilnamečiai daro netoli nuo savo gyvenamosios vietos, nes aplinka yra jiems pažįstama ir joje jie jaučiasi saugūs.

Daugumą nepilnamečių daromų nusikalstamų veikų galima skirstyti į tris grupes:

- nusikalstamos veikos nuosavybei (vagystės, plėšimai, sukčiavimai ir pan.);
- nusikalstamos veikos prieš asmenį (sveikatos sutrikdymai, išžaginimai ir kiti lytiniai nusikaltimai, nužudymai);
- nusikalstamos veikos, nukreiptos prieš viešąją tvarką ir visuomenės saugumą (viešosios tvarkos pažeidimai, nusikalstamu būdu įgyto turto įgijimas ir pardavimas, saugaus eismo taisyklių pažeidimai ir t. t.).

Vagystės iš butų, namų (patenkama per pirmųjų aukštų langus), lytiniai nusikaltimai ir kai kurios kitos nusikalstamos veikos yra daromos dienos metu. Vakarais nepilnamečiai daugiausia įvykdo nusikaltimus, susijusius su viešosios tvarkos pažeidimais, sveikatos sutrikdymu, plėši-

mus, kitas nusikalstamas veikas, susijusias su smurtu. Viešosiose vietose nepilnamečiai (itin futbolo komandų fanai) dažnai atlieka nusikalstamas veikas, susijusias su viešosios tvarkos trikdymu.

Materialūs pėdsakai (rankų, kojų pėdsakai, nemotyvuoti daiktų sunaikinimai, užrašai ant sienų, daiktų, durų ir t. t.) nusikalstamų veikų vietose leidžia kelti versijas dėl nepilnamečių dalyvavimo nusikalstamoje veikoje. Ši informacija dažnai yra papildoma idealiais nusikalstamos veikos pėdsakais, t. y. informacija gaunama iš liudytojų, nukentėjusiųjų ir kitų asmenų, mačiusių nepilnamečių daromas nusikalstamas veikas, parodymų.

„Daugumą nusikalstamų veikų (apie 85 proc.) nepilnamečiai padaro grupėje iš anksto susitarę. Tik pavieniais atvejais nepilnamečiai nusikalstamą veiką padaro vieni ir jo nebūna iš anksto suplanavę. Taip pat labai svarbi detalė: nepilnamečiai baudžiami iš karto už kelias nusikalstamas veikas, kurias padaro per laikotarpį nuo dviejų mėnesių iki vienerių metų. Nusikalstamas veikas daro veikdami beveik toje pačioje grupėje, keičiasi pavieniai asmenys atskiruose epizoduose. Smurtas naudojamas dažniausiai tada, kai nepavyksta sklandžiai įgyvendinti sumanyto plano ir tikintis išvengti sulaikymo vietoje“⁵⁶⁰.

Paaugliams yra būdingas didesnis emocinis nepastovumas, nuotaiškų svyravimas ir nenusipėjamas elgesys. Visa tai susiję su impulsyvumu (veiksmai dažnai nėra sąmoningai kontroliuojami). Nusikalstamų veikų darymas dažniausiai – tai asmenybės deformavimosi pasekmė, paauglio socialinio vystymosi nukrypimas, o ne su nepilnametyste susijęs elgesys.

Kai kurie nepilnamečiai pasižymi šiurkštumu, įžūlumu, agresija. Šias savybes reikia įvertinti tiriant viešosios tvarkos pažeidimus, nes paaugliai neturi socialinių bendravimo įgūdžių ir nesuvokia moralinių vertybių. Tam didelę įtaką turi aplinka, kurioje nepilnametis auga, gyvena ir moko. Dažnas nepilnametis, kuris daro nusikalstamas veikas, yra užsispyręs ir bet kokia kaina siekiantis užsibrėžto tikslo.

Nemenka dalis nepilnamečių, darančių nusikalstamas veikas, reguliariai vartoja alkoholį arba narkotines priemones. Dažnai turi polinkį į azartinius žaidimus, betikslį laiko leidimą, nelanko mokyklos arba yra nepažangūs mokiniai.

⁵⁶⁰ [Žiūrėta 2013-02-06]. <<http://www.nplc.lt/lit/pub/pub033/pub033.pdf>>.

Nusikalstamosiose veikose, kurias daro nepilnamečiai, nukentėjusieji yra tiek suaugusieji, tiek bendraamžiai. Nužudymų, plėšimų atvejais aukomis dažniau tampa suaugę. Vienmečiai daugiausia nukentia dėl sveikatos sutrikdymo, lytinio išnaudojimo, kitų viešosios tvarkos pažeidimų. Kaip jau minėta, šios nusikalstamos veikos dažnai padaromos grupės nepilnamečių.

Tiriant nepilnamečių daromas nusikalstamas veikas būtina apibrėžti įrodinėtinas aplinkybes ir jas nuosekliai atskleisti. Pirmiausia nustatomas nepilnamečio amžius (gimimo metai, mėnuo, diena), gyvenimo ir auklėjimo sąlygos, psichologinis nepilnamečio išsivystymo lygis ir kitos jo asmeninės savybės, nustatoma suaugusiųjų įtaka nepilnamečiui. Neturint su psichine negalia nesusijusių duomenų apie nepilnamečio psichinį vystymąsi, nustatoma, ar nepilnametis suvokia savo padarytų veiksmų pobūdį ir gali savo elgesį kontroliuoti. Tai nustatoma apklausiant nepilnamečio nusikaltėlio tėvus, mokytojus, auklėtojus ir kitus asmenis, kurie gali suteikti duomenų apie jo psichinę būseną. Taip pat atliekami kiti ikiteisminio tyrimo veiksmai, kurių metu gaunami visi reikiami dokumentai, padedantys įvertinti nepilnamečio gebėjimą suvokti padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo lygį. Daugumoje atvejų rekomenduojama pasikonsultuoti su vaikų psichiatrais ir psichologais.

Prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą, būtina nustatyti nepilnamečių amžių, išsiaiškinti aplinkybes, dėl kurių nepilnametis galėtų būti netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Priimant sprendimą dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo, didelę pagalbą gali suteikti kriminalistas – specialistas, kuris įvykio vietoje pagal rastus pėdsakus gali iškelti ir pagrįsti versiją, kad nusikalstamą veiką padarė nepilnametis ar jų grupė. Reikia atkreipti dėmesį į aplinkybę, kad nepilnamečiai į grupes buriasi ne siekdami daryti nusikalstamas veikas, o dėl bendrų interesų, noro kartu leisti laisvalaikį. Dauguma nepilnamečių grupių susiburia juos jungiančioje aplinkoje (gyvenimas tam tikrame miesto mikrorajone, gatvėje, mokykloje ir pan.).

Kai tiriamos nusikalstamos veikos, kurias padarė grupė nepilnamečių, būtina nustatyti grupės susiformavimo aplinkybes, grupės funkcionavimo ypatumus, taip pat kiekvieno grupės nario vaidmenį darant nusikalstamą veiką.

Pradėjęs ikiteisminį tyrimą dėl nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų, tyrėjas susiduria su tokiomis pat tyrimo situacijomis, kokios susi-

klosto suaugusių daromose nusikalstamose veikose (vagystėse, išžaginimuose, sveikatos sutrikdymuose, nužudymuose ir t. t.). Skirtumas tik tai, kad tikrinant informaciją apie asmenį, kuris padarė nusikalstamą veiką, nustatoma, kad ją padarė nepilnametis ar jų grupė. Todėl prie tipinių tyrimo situacijų galima priskirti dar šias:

- nukentėjusysis ir liudytojas tvirtina, kad pagal išvaizdą ir elgesį nusikalstamus veiksmus padarė nepilnametis. Tokios situacijos atveju, kai yra intelektualūs nusikalstamos veikos pėdsakai, pabrėžiamas materialių pėdsakų susidarymas. Paprastai tokiais atvejais atliekama: įvykio vietos apžiūra; nukentėjusiojo ir kitų liudytojų (tarp jų ir materialiai atsakingų asmenų) apklausa; vykdomos kriminalinės žvalgybos priemonės karštais pėdsakais; įtariamųjų sulaikymas; jų apklausa; kratos, teismo ekspertizių paskyrimas; parodymų patikrinimai vietoje ir pan.
- tirinama aplinka įvykio vietoje byloja apie tai, kad nusikalstamą veiką padarė nepilnametis;
- nukentėjusysis, liudytojai žino, kas yra nusikaltėlis ir koks tikslus jo amžius. Tokiais atvejais atliekama: nepilnamečių sulaikymas ir jų asmens krata; įvykio vietos apžiūra; sulaikytųjų ir kitų asmenų apklausos; parodymai atpažinti; pėdsakų patikrinimas pagal įskaitas; kratos jų gyvenamosiose ir pagalbinėse patalpose; teismo ekspertizių paskyrimas.

Pirminiame etape tikslinga atlikti šiuos veiksmus: nustatyti paauglį, kuris padarė nusikalstamą veiką; organizuoti nepilnamečio paiešką ir sulaikymą; nustatyti nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes ir galimus bendrininkus; išanalizuoti nustatyto nepilnamečio asmenybę, jo gyvenimo ir auklėjimo sąlygas ir t. t.

Įvykio vietos apžiūros metu nustatinėjami: susiformavusių pėdsakų mechanizmas, pasikėsینimo objekto, dalyko ypatumai, nusikalstamos veikos padarymo būdo požymiai (nepasirengta atlikti tą nusikalstamą veiką; nesudėtingi į patalpas patekimo būdai; naudojamų įrankių ir priemonių apibūdinimas; palikti asmeniniai daiktai; ciniškų veiksmų buvimo požymiai), fizinės, socialinės ir psichologinės nepilnamečių savybės, nepilnamečių įgūdžiai, nusikalstamos veikos slėpimo ir maskavimo ypatybės.

Atliekant įvykio vietos apžiūrą, būtina išskirti materialiuosius pėdsakus ir duomenis, kurie leistų kelti ir pagrįsti versiją, kad nusikalstamą veiką padarė nepilnametis. Tokiais duomenimis gali būti įvykio vietoje rastų pėdsakų ypatumai. Tarkime, įvykio vietoje rasti nedideli rankų pėdsakai (pirštų ir delnų). Tačiau jie gali būti ir moters. Todėl būtina vertinti visą įvykio vietoje esamų pėdsakų kompleksą.

Vertinant avalynės pėdsakus, didelę reikšmę turi kojų pėdsakų take-lis, pagal kurį galima nustatyti apytikslį ūgį. Taip pat žinoma, kad nepilnamečių (14–15 metų amžiaus paauglių) žingsnio kampas mažiau atviras, o žingsnio plotis yra didesnis nei suaugusiųjų.

Jei apžiūrint įvykio vietą randama dantų pėdsakų ant šokolado, saldinių, sūrio ir pan., tai galima kelti versiją, kad nusikalstamą veiką padarė nepilnametis. Atlikus papildomus dantų pėdsakų matavimus (juos gali atlikti odontologas), galima daryti patikimesnes išvadas apie tai, kad nusikalstamoje veikoje dalyvavo paauglys.

Įvykio vietoje taip pat svarbūs pėdsakai, kurie nurodo, kad įvykio vietoje buvo elgiamasi nelogiškai ir nenuosekliai, nes dauguma nepilnamečių dažnai nėra apgalvoję visos nusikalstamos veikos eigos ir vietoje elgiasi chaotiškai. Įvykio vietoje į akis krinta tai, kad dauguma daiktų išmėtyti, dalis jų sugadinti, nors nebuvo jokios būtinybės to daryti.

Iš nusikalstamos veikos vietų dažniausiai dingsta maisto produktai, tarp jų saldumynai, organizacinė technika, jaunimo mados daiktai (diržai, laikrodžiai, rankinės ir pan.) ir kt. „Vogti daiktai paprastai tuojau pat parduodami. Įdomu tai, kad daiktai dažnai parduodami pažįstamiems žmonėms, todėl sulaikymo metu neretai galima nustatyti tų daiktų buvimo vietą. Žmonės, nupirkę daiktus iš nepilnamečio, paprastai dalyvauja bylose kaip liudininkai, tačiau jų argumentai, esą vaikinai teigė tuos daiktus paėmęs iš namų ir jam labai reikia šiuo metu pinigų, nėra įtikinami, tad galima įtarti tuos asmenis naudojantis jaunų nusikaltėlių veikla“⁵⁶¹.

Analizuojant įvykio vietos aplinką, galima skirti požymius, kurie rodytų, kad ten buvo nepilnametis. Tarkime, esamos nedidelės angos, pro kurias patekta į patalpas, įvairūs užrašai ir t. t. Vertinant užrašus, reko-

⁵⁶¹ [Žiūrėta 2013-02-06]. <http://www.vrm.lt/fileadmin/Padaliniu_failai/Rysiu_su_visuomene_sk/visokie/Teisines_rekomendacijos.pdf>.

menduojiama atkreipti dėmesį į užrašo turinį ir jo vietą ant sienos, nes pagal tai galima nustatyti apytikslį ūgį ir nepilnamečio gebėjimus daryti tokius užrašus ant sienų ar kitų objektų.

Tais atvejais, kai nusikaltėlio asmenybė nustatyta iki įvykio vietos apžiūros, gali būti, kad jis dalyvavo atliekant šį ikiteisminio tyrimo veiksmą.

Nepilnamečio įtariamojo sulaikymas galimas tik tais atvejais, kai įtariama, kad jis padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą. Sulaikymui turi būti rengiamasi, t. y. įvertinama paauglio asmenybė, jo elgesys po nusikalstamos veikos padarymo, nusikalstamų veiksmų pobūdis (žiaurumas, ciniškumas ir t. t.), nusikalstamos veikos sumanymo įgyvendinimo lygis ir pasekmės, pakartotinis nusikalstamų veiksmų darymas (kokia tikimybė, kad jis tęs nusikalstamų veikų darymą, jei liks laisvėje ir neturės kito užsiėmimo) ir kt.

Nepilnamečių namuose krata dažniausiai atliekama siekiant surasti pavogtą, užvaldytą turtą, nusikalstamos veikos įrankius bei priemones, taip pat drabužius ir avalynę, kuriuos nepilnametis dėvėjo ir avėjo, kai buvo įvykdyta nusikalstama veika. Nepilnamečiai pavogtus daiktus dažniausiai slepia garažuose, namų, kuriuose gyvena, apleistose palėpėse, rūsiuose, taip pat savo kambariuose. Todėl prieš pradėdant kratą, būtina nustatyti vietas, kuriose nepilnametis mėgsta būti ir praleisti laiką. Tai gali būti įvairūs apiešti statiniai, griuvėsiai ir pan. Atliekant kratas, būtina surinkti kuo daugiau duomenų apie nepilnamečio pomėgius, nes tai gali būti susieta ir su vogtų daiktų slėpimo vietomis. Tarkime, paauglys groja gitara, tad rekomenduojama tikrinti muzikos instrumento dėklą ir pan. Dėmesio kratos metu turėtų sulaukti paauglio kolekcijos, knygos, užrašų knygelės, pažįstamų asmenų nuotraukos.

Bendrosios apklausų nuostatos aptartos ankstesniame skyriuje „Apklausų taktika“. Tad čia panagrinėsime nepilnamečių apklausos ypatumus.

Lietuvos Respublikos BK 186 straipsnis reglamentuoja nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausą. Tačiau principinės taktinės apklausų nuostatos taikomos ir apklausiant nepilnamečius kaip įtariamuosius ar kaltinamuosius. Pavyzdžiui, *„proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnių kaip aštuoniolikos metų <...> apklausą privalo būti kviečiamas*

*valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą*⁵⁶².

2009 m. rugsėjo 16d. Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras įsakymu Nr. I-126 patvirtino rekomendacijas dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos (pakeista 2011 m. lapkričio 8 d. įsakymu Nr. I-297)⁵⁶³. Dalį šių rekomendacijų taip pat galima pritaikyti ir nepilnamečiams, kurie yra įtariami padarę nusikalstamas veikas:

„Nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausą turėtų atlikti turintis specialiujų žinių, besispecializuojantis dirbti su nepilnamečių baudžiamosiomis bylomis ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Esant būtinybei nepilnamečių apklausti papildomai, apklausą turėtų atlikti nepilnamečių pirmą kartą apklausių ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras.“

<...> Pasirenkant apklausos laiką būtina įvertinti tai, kad kuo mažesnis laiko tarpas tarp padaryto nusikaltimo ir apklausos, tuo išsamesni ir tikslesni gali būti asmenų parodymai, tačiau jei nepilnamečis patyrė didelį dvasinį sukrėtimą, dėl galimybės atlikti apklausą būtina konsultuotis su specialistu.

<...> Nepilnamečių apklausos negalima atlikti nakties metu nuo 22 val. iki 6 val., išskyrus neatidėliotinus atvejus, kai tik neatidėliotinos apklausos metu galima sužinoti duomenis, kurie būtini sulaukyti įtariamąjį, užkardyti rengiamą nusikalstamą veiką ar siekiant išvengti daiktinių įrodymų sunaikinimo arba paslėpimo. Nepilnamečio apklausa neturėtų vykti jo buvimo mokykloje laiku.

*<...> Apklausos trukmė be pertraukos <...> nepilnamečiams nuo 12 metų – 30 minučių. Dėl apklausų ir pertraukų trukmės kiekvienu konkrečiu atveju turėtų būti sprendžiama atsižvelgiant į apklausiamo nepilnamečio būseną.*⁵⁶⁴

Apklausa neturėtų trukti ilgiau nei 4 val. per dieną, nes paauglys greitai pavargsta ir tuomet jis gali sutikti su bet kokiais tyrėjo prielaidomis dėl

⁵⁶² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas [žiūrėta 2013-02-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=438015&p_query=&p_tr2=2>.

⁵⁶³ Rekomendacijos dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos [žiūrėta 2013-02-06]. <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>>.

⁵⁶⁴ *Ibid.*

tiriamo įvykio. Apklausos metu, atsižvelgiant į nepilnamečio amžių ir psichologinę būklę, rekomenduojama kas valandą daryti 5–10 min. pertrauką.

„Atsižvelgiant į galimus apklausos protokolavimo netikslumus, kurie proceso eigoje gali sukelti abejonių dėl liudytojo parodymų, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo siekti, kad būtų daromas nepilnamečio <...> apklausos vaizdo ir garso įrašas. Apklausos vaizdo ir garso įrašas prireikus leidžia specialistams pateikti tikslesnes išvadas dėl apklausos patikimumo.

*<...> Prieš apklausą nepilnamečiui turi būti paaiškinama (supranta-
mai pagal jo amžių ir išsivystymą): a) kas, t. y. koks pareigūnas ar asmuo;
b) kur, t. y. kokioje įstaigoje ar institucijoje; c) apie ką, t. y. apie kokį faktą
ar aplinkybes; d) kokių tikslu kalbės su nepilnamečiu; e) kokie asmenys ir
kokių tikslu dar dalyvaus pokalbio metu; f) kaip vyks apklausa, t. y. nepilna-
metis turi būti informuojamas, kad bus daromas vaizdo ir garso įrašas, kad
nepilnamečiui papasakojus apie tai, kas jam žinoma, gali būti užduodami
papildomi klausimai.⁶⁶⁵ Apklausiant nepilnamečius kaip įtariamuosius ar
kaltinamuosius, jiems reikia išaiškinti pateikiamo įtarimo ar kaltinimo
esmę, t. y. paaiškinti, ką reiškia tam tikri juridiniai terminai, apibrėžiantys
jo padarytą nusikalstamą veiką.*

Jau minėta, kad tyrėjas prieš apklausą turi susirinkti kuo daugiau informacijos apie paauglį iš tėvų, pedagogų, vaikų teisų apsaugos darbuotojų ir pan. Ši informacija tyrėjui svarbi, nes padeda užmegzti psichologinį kontaktą su nepilnamečiu pirmos apklausos metu. Tačiau nerekomenduojama su nepilnamečiu pereiti į neformalaus bendravimo lygį. Paauglys turi suprasti, kad jis yra apklausoje ir negali visai atsipalaiduoti.

Apklausos pradžioje tyrėjas turėtų pasidomėti gyvenimo sąlygomis, jo auklėjimo aplinka, išsiaiškinti jo poreikius ir interesus ir tik po to pereiti prie padarytos nusikalstamos veikos aplinkybių. Tyrėjas turi žinoti, kad nepilnamečiai yra labai emocionalūs ir linkę fantazuoti. Todėl turi būti pateikiami papildomi ir patikslinantys klausimai dėl tiriamo įvykio aplinkybių. Apklausos pabaigoje tyrėjas turi pateikti kontrolinius klausimus, kurie patikslintų iš nepilnamečio gautą informaciją. Nepilnamečių apklausų metu gauti duomenys turi būti patikrinti kitais tyrimo veiksmiais ir sulyginti su turimais duomenimis.

⁶⁶⁵ *Ibid.*

Į įtariamojo ar kaltinamojo nepilnamečio apklausą galima pakviesti kriminalistą – specialistą. Jis gali paaiškinti paaugliui, kokie pėdsakai rasti įvykio vietoje, kaip jie susiformavo ir kaip pagal juos galima identifikuoti nusikalstamą veiką padariusius asmenis. Tai padeda apklausų metu gauti teisingus parodymus, nes paaugliams paaiškinama, kad pėdsakai rasti įvykio vietoje gali paneigti jo duotus melagingus parodymus.

Į protokolą surašyti visus nepilnamečio parodymus rekomenduojama po to, kai jis baigia pasakoti visa, kas jam žinoma apie tiriamą įvykį. Jei jis pasakoja, svarbu paauglio nepertraukinėti.

Dėl savo amžiaus ir veikiamas suaugusiųjų įtakos, nepilnamečiai dažnai keičia savo parodymus, todėl rekomenduojama daryti visų apklausų įrašus (garso, vaizdo).

Tiriant nepilnamečių daromas nusikalstamas veikas yra skiriamos tokios pat ekspertizės kaip ir suaugusiųjų asmenų padarytų nusikalstamų veikų tyrimo metu. Tačiau galima paminėti tris ekspertizes, kurios dažniau pasitaiko tuose tyrimuose, kur įtariamieji yra nepilnamečiai. Tai teismo medicinos ekspertizė, teismo psichiatrinė ir teismo psichologinė ekspertizės.

Teismo medicininė ekspertizė skiriama tais atvejais, kai nėra duomenų, patvirtinančių paauglio amžių, kai asmuo jį slepia arba kai turimi dokumentais kelia abejonų dėl jų tikrumo. Teismo psichiatrinė ekspertizė skiriama psichinei nepilnamečių būklei išsiaiškinti, o teismo psichologinė ekspertizė skiriama paauglio emocinei būklei, nukrypimams nuo būdingų amžiaus grupėms normų tirti.

Tolesnis nusikalstamos veikos tyrimas apima dokumentų analizę, liudytojų apklausas, įtariamųjų apklausas, parodymų patikrinimą vietoje, nepilnamečio gyvenimo sąlygų ištyrimą, kitus veiksmus.

27.4. Mokestinių nusikalstamų veikų tyrimo metodika

Kriminalistinė mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų charakteristika. Kriminalistinės mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų charakteristikos turinį formuoja ją sudarantys elementai ir kriminalistiniu požiūriu reikšmingi šių elementų tarpusavio ryšiai.

Nagrinėjant nusikalstamas veikas, nukreiptas prieš valstybės finansų sistemą, galima pastebėti šių veikų bendrą požymį, nusikalstamos veikos dalyką, – buhalterinę apskaitą, mokesčius, pinigus ir pan.

Pagrindiniai kriminalistinės mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų charakteristikos elementai yra: duomenys apie nusikalstamo kėsiniškosios veikos objektą, nusikalstamos veikos įvykdymo laiką, vietą ir aplinką, tipinius mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos įvykdymo būdus, kriminalistiniu požiūriu reikšmingus duomenis apie mokestinio pobūdžio nusikalstamas veikas ir šių nusikalstamų veikų įvykdymo pėdsakus.

Šie elementai, savo visuma, susietumu ir tarpusavio priklausomybe sudarantys apibendrintų, reikšmingiausių nusikalstamos veikos atskleidimui ir tyrimui duomenų sistemą, sudaro kriminalistinės mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų charakteristikos pagrindą. Kiekvienas iš šių elementų pasižymi tam tikrais ypatumais, individualiais bruožais, būdingais nagrinėjamam nusikalstamų veikų tipui. Šių elementų visumos, jų ypatybių tyrimas leidžia sukurti kriminalistinį mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos modelį.

Pagrindinės kriminalistinės ypatybės, būdingos mokestinio pobūdžio nusikalstamosioms veikoms, yra:

- normų, numatančių atsakomybę už mokestinio pobūdžio nusikalstamas veikas, baudžiamoji teisinė dispozicijos konstrukcija;
- specialūs reikalavimai, taikomi nusikalstamos veikos subjektams, teisinės nuostatos, pareigos. Mokesčių mokėtojo, veiklos rūšys ir formos yra formalizuotos įstatymo;
- mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos pėdsakų pasilikimo dokumentuose, kuriuos turi registracijos organai, mokesčių inspekcija, bankai ir t. t., būtinybė;
- nusikalstamos veikos kėsiniškosios objekto specifiškumas;
- mokesčių vengimo būdų įvairovė ir savotiškumas;
- pastovus ryšys su kitomis ekonominėmis nusikalstamomis veikomis;
- didelis latentinis.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos elementai yra susiję ir veikia vienas kitą. Tai objektyviai nulemia apmokestinimo veiklos specifiką. Šios veiklos pagrindas: konkretus mo-

kestis, šio mokesčio mokėtojas, aplinka, kurioje vyksta mokesčio mokėjimas (vengimas mokėti) ir veiksmų, kuriuos atlieka mokesčių mokėtojas, vengdamas mokėti mokesť, būdas. Šie elementai atsispindi dokumentuose, reguliuojančiuose ir apmokestinimo procedūrą, ir konkretų vengimo mokėti mokesť faktą.

Įvardyti kriminalistinės charakteristikos elementai yra susiję tarpusavyje ir vienas kitą lemia. Jie yra pagrindiniai šios rūšies nusikalstamų veikų kriminalistinėje charakteristikoje. Papildomais šios charakteristikos elementais gali būti nusikalstamos veikos įvykdymo laikas, vieta ir kitos aplinkybės.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų pagrindas yra vengimas mokėti mokesť. Pagal Mokesčių administravimo įstatymo 2 straipsnio 23 dalį mokestis – mokesčių įstatyme mokesčių mokėtojui nustatyta piniginė prievolė valstybei.

Mokesčio specifika kriminalistiniu požiūriu yra ta, kad iki jo perdavimo momento nustatyta tvarka į valstybinę biudžeto sistemą jis yra mokesčių mokėtojo nuosavybė (arba yra jo valdomas ar naudojamas). Atėjus tam tikram laikui ar susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, mokesčių mokėtojas savarankiškai ir be išorinio privertimo perduoda jį laikydamasis tam tikros procedūros įgaliotiems valstybės institucijoms. Tokio perdavimo vengimas sudaro teisės pažeidimą ar nusikalstamą veiką.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų subjektas yra tik mokesčių mokėtojas – asmuo, kuris yra įpareigotas mokėti mokesčius. Šis subjektas yra specialus ir specifinis tik mokestinio pobūdžio nusikalstamoms veikoms.

Objektyvi mokestinio pobūdžio veikų pusė yra mokesčių mokėjimo vengimas atliekant tiesiogiai baudžiamojo įstatymo numatytus veiksmus. Be to, šių veiksmų esmė ir specifika yra ne turto iš savininko ar turėtojo paėmimas, kas būdinga daugumai finansinėms ir kitoms nusikalstamoms veikoms iš savanaudiškų paskatų, o mokesčio mokėtojo turto ar jo valdomo turto neperdavimas. Todėl veiksmai, susiję su šio turto (mokesčio ar draudimo įmokos) neperdavimu, įvykdymo mechanizmu iš principo skiriasi nuo veiksmų, kuriuos atlieka nusikaltėliai kitų nusikalstamų veikų rūšių atvejais.

Mokestinis nusikalstamumas apskritai ir atskiros mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo rūšys yra gana sudėtingi kriminalistinio tyrimo objektai. Ypač sudėtinga tirti šias nusikalstamas veikas dėl mokestinio nusikalstamumo masto ir didelės mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvairovės. Dažnai remiantis atskirų duomenų visuma tenka mintyse atkurti nusikalstamos veikos įvykdymo mechanizmą ir veiksmų, kuriuos naudojo nusikaltusieji, būdą. Piktybiniu mokesčių pažeidimu laikoma, jei:

- 1) asmuo apgaulingai tvarko įmonės, įstaigos, organizacijos buhalterinę apskaitą arba suklastoja, slepia ar sunaikina apskaitos dokumentus ir dėl to negalima visiškai ar iš dalies nustatyti įmonės, įstaigos, organizacijos komercinės, ūkinės, finansinės būklės rezultatų ar įvertinti turto;
- 2) asmuo mokesčių administratoriui pateikiamoje mokesčių deklaracijoje, ataskaitoje ir kitame dokumente sąmoningai įrašo žinomai neteisingus duomenis apie savo arba įmonės, įstaigos, organizacijos pajamas, pelną ar jų naudojimą;
- 3) asmuo mokesčio administratoriui laiku nepateikia mokesčių deklaracijos, ataskaitos ar kito dokumento arba pateikęs šiuos dokumentus dėl priežasčių, nesusijusių su nemokumu, laiku nesumoka mokesčių po to, kai mokesčių administratorius raštu priminė pareigą pateikti deklaraciją, ataskaitą ar kitą dokumentą ir sumokėti mokesčius;
- 4) asmuo naudoja neregistruotą kasos aparatą, kuris dubliuoja registruotą kasos aparatą, pakeičia kasos aparato konstrukciją ar programą arba klastoja ar sunaikina kasos aparato duomenis;
- 5) asmuo laiko, parduoda ar įsigyja prekes be norminiuose aktuose nustatytų privalomų dokumentų, banderolių, kitų specialių ženklų;
- 6) asmuo į buhalterinės apskaitos dokumentus neįtraukia darbuotojams išmokamų su darbo santykiais susijusių išmokų;
- 7) asmuo vengia mokėti mokesčius arba trukdo mokesčių nustatymo ar surinkimo procesui (neleidžia mokesčių administratoriaus pareigūnui susipažinti su įmonės buhalterinės apskaitos dokumentais, nevykdo teisėtų mokesčio administratoriaus nurodymų, be svarbių priežasčių neatvyksta ar kitaip trukdo įgyvendinti

mokesčių administratoriaus pareigūnams įstatymų suteiktas teisės, jeigu šie veiksmai padaryti asmens, bausto administracine nuobauda už nurodytus pažeidimus);

8) apskaitos dokumentų sunaikiniam.

Nagrinęjant mokestinio pobūdžio nusikalstamas veikas kriminalistiniu požiūriu, svarbu atskleisti požymius, pagal kuriuos galima nustatyti jų egzistavimą ir apytikslį lygį tam tikroje ūkinės ekonominės veiklos srityje, tam tikrame regione, tarp kokios nors mokesčių mokėtojų kategorijos kojie nors mokesčių rūšyje. Tipiškiausi tai rodantys požymiai yra:

- 1) mokesčių surinkimo apskaičiuotų planinių ekonominių rodiklių nesutapimas su jų realiu surinkimu;
- 2) neatitikimai įvairių rūšių mokesčių surinkimo struktūroje lyginant su apskaičiuota planine mokestinių įmokų struktūra (tai rodo, kad kažkurios rūšies mokesčiai mokami ne visi ir galbūt yra slepiami);
- 3) išlaidų neatitikimai įvairių rūšių mokesčių surinkimo struktūroje, palyginti su apskaičiuota planine mokestinių įmokų struktūra (tai rodo, kad kažkurios rūšies mokesčiai mokami ne visi ir galbūt yra slepiami);
- 4) mokesčių mokėtojų išlaidų ir tų pajamų, kurių ataskaitas jie teikia mokesčių įstaigoms, neatitikimas;
- 5) mokesčių mokėtojų atskaitinių rodiklių ir kontrolės duomenų neatitikimas;
- 6) mokestinės atskaitomybės nepateikimas nustatytais terminais.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo aplinkybės.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo aplinkybės – vienas iš svarbiausių bet kokių nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos elementų. Aplinkybių analizė padeda išsiaiškinti aplinkybes, charakterizuojančias veikėjų tarpusavio santykius, išnagrinėti tą situaciją, kurioje buvo įvykdyta nusikalstama veika.

Siekiant suprasti mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos mechanizmą ir nustatyti jo įvykdymo būdą, būtina išnagrinėti norminius aktus, kurių pagrindu vykdoma mokestinė veikla ir konkreti finansinės ūkinės veiklos rūšis, žinoti šios veiklos subjektų teisinį statusą, įgaliojimų apim-

tį ir jų veiklą reglamentuojančias normas, dokumentų apyvartą ir kitus veiksnius, charakterizuojančius mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo aplinkybes.

Tiriant mokestinio pobūdžio nusikalstamas veikas neįmanoma išsiversti be bendros mokesčių srities aplinkos analizės, kad būtų suprastas mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos įvykdymo mechanizmas, išaiškintos priežastys ir sąlygos, sudarančios palankią aplinką jam įvykdyti.

Kriminalistinė mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos įvykdymo bendrų aplinkybių, kaip finansinės ūkinės veiklos dalies, analizė apima gana plačią reiškinių ir aplinkybių sritį.

Šiuo atveju tikslinga:

- 1) išnagrinėti apmokestinimo, kaip finansinės ūkinės veiklos elemento, turinį ir mechanizmą;
- 2) atlikti socialinės ekonominės ir mokestinės situacijos tam tikroje finansinės ūkinės veiklos srityje ar šakoje, analizę;
- 3) atlikti teisinio teisinių santykių reguliavimo mokesčių srityje ir tam tikrose ūkinės veiklos šakose (kreditų ir bankų, draudimo, investicijų ir t. t.) analizę;
- 4) atlikti negatyvių reiškinių mokesčių srityje ir mokesčių mokėjimo vengimo srityse vertinimą;
- 5) atlikti mokesčių mokėjimo būklės analizę pagal mokestinių įmokių rūšis arba mokesčių mokėtojų rūšis (fiziniai ar juridiniai asmenys).

Atliekant kriminalistinę konkretaus mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos ir mokesčių mokėtojo įvykio aplinkybių analizę, būtina nustatyti:

- 1) jo veiklos teisinį statusą, rūšį ir struktūrą;
- 2) prekių, dokumentų, pinigų, valiutos vertybių buvimo vietą;
- 3) vykdomas gamybinės ir finansinės operacijas ir technologinio proceso pobūdį;
- 4) mokesčių apskaitos, dokumentų apyvartos formų ir rūšių, mokestinės bei buhalterinės apskaitos ir atskaitomybės būklę, mokestinių ir buhalterinių patikrinimų, audito atlikimo kokybę;
- 5) esamus ar nesamus trūkumus gamybinėje veikloje, buhalterinės ir mokesčių dokumentacijos apskaitoje ir jos sudaryme;

- 6) gamybinių ir finansinių operacijų kontrolės būklę;
- 7) mokesčių ir finansinių įstaigų kontrolę, banko kontrolę, vienų ar kitų gamybinių ir finansinių operacijų dalyvių kontrolę;
- 8) organizacijos kaip mokesčių mokėtojo gamybinius bei finansinius ryšius;

Įmonės mokesčių mokėtojo mokestinės veiklos kriminalistinė analizė bus veiksmingiausia, jei bus tiriamos visos aplinkybės, susijusios su įvairiais jos steigimo ir veiklos etapais. Atliekant šią analizę būtina nustatyti:

- 1) kokie teisės aktai reglamentuoja subjekto veiklą ir nustatyti, kaip ta veikla buvo vykdoma tikrovėje;
- 2) kiek mokesčių mokėtojo faktinė veikla atitinka norminio pobūdžio taisykles;
- 3) nustatyti norminių reikalavimų pažeidimus ir ar jie susiję su konkrečių įmonės darbuotojų veiksmais, taip pat dėl šių veiksmų sukeltos finansinės žalos dydį.

Įmonės finansinės aplinkos kriminalistinės analizės tikslas yra bet kokių faktinių duomenų, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai gali rodyti įstatymų pažeidimus, kuriuos įvykdė tam tikri asmenys, nustatymas. Tikslinga pažymėti, kad dažniausiai prieš mokestinius nusikaltimus būna įvykdomi civilinės teisės pažeidimai: tariami ir sudaromi dėl akių sandoriai, padidintos ar sumažintos pardavimų ir tiekimų apimtys, išgalvotos baudų sankcijos ir kt. Tokie, iš pirmo žvilgsnio nereikšmingi, pažeidimai papildo ir charakterizuoja mokestinio pobūdžio nusikaltimų aplinkybes.

Kriminalistiniu požiūriu tiriant mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos aplinkybes yra reikšmingas mokesčio formavimosi procesas, o tai suteikia galimybę nustatyti jo mokėtoją, t. y. mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos subjektą. Kitaip tariant – mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos objektas (mokesčio rūšis) per jo formavimosi procesą, t. y. aplinkybes, apibūdina mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos subjektą.

Apmokestinimo objektai yra pajamos (pajamų mokestis), turtas (žemė, kapitalas, nekilnojamas turtas), turto perdavimas (paveldėjimas, dovanojimas, pirkimo–pardavimo, pasaugos sandoriai ir t. t.), suvartotų prekių, paslaugų vertė, pridėtinė vertė, atskiros veiklos rūšys, prekių tranzitas per sieną.

Mokesčio tarifas nustatomas kaip mokesčio dydis, tenkantis apmokestinamos bazės matavimo vienetui.

Nusikalstamos veikos vienas iš svarbių elementų yra laiko elementas. Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo metu pranešimuose apie įtarimą ir vėlesniuose procesiniuose dokumentuose konkrečiai nurodyti nusikalstamos veikos padarymo laiką įsakmiai reikalauja BK 219 straipsnio dispozicija. Žvelgiant iš kriminalistinių pozicijų, mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų atžvilgiu nusikalstamos veikos įvykdymo laiko sąvoka pasižymi tam tikrais ypatumais, kuriuos lemia mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos objektas, t. y. mokesčio ir apmokėjimo procedūra.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamosiose veikose laiką galima ir reikia nagrinėti trimis aspektais:

- pirma, kaip pajamų, pagal kurias apskaičiuojama mokėtino mokesčio suma, laiką;
- antra, kaip konkretų kokių nors pataisymų dokumentuose, tam tikrų veiksmų, susijusių su vengimu mokėti mokesťį, atlikimo laiką;
- trečia, kaip mokestinės atskaitomybės ar deklaracijos teikimo mokesčių inspekcijai laiką.

Žvelgiant iš kriminalistinių pozicijų, laikas neturi aiškiai išreikštos reikšmės. Nagrinėjamo pobūdžio nusikalstamosiose veikose tai padaryti faktiškai neįmanoma. Tai nagrinėjamų nusikalstamų veikų rūšies specifika. Pavyzdžiui, kalbant apie BK 219 str., nustatytą atsakomybę, nusikalstamos veikos baigtumui reikšmės turi du laiko momentai. Pirma, priminimo apie pareigą sumokėti mokesčius tinkamo įteikimo momentas ir, antra, priminime nurodyto laikotarpio, kuris suteikiamas mokesčio mokėtojiui įvykdyti mokestinę prievolę, pabaiga. Šis laikotarpis būtinai turi būti nurodytas mokesčių administratoriaus priminime. Pasibaigus priminime nustatytam laikotarpiui, per kurį mokesčiai turėjo būti, bet nebuvo sumokėti, laikoma, kad nusikalstama veika yra baigta.

Tiriant mokestinio pobūdžio nusikalstamas veikas ir nustatant nusikalstamos veikos įvykdymo laiką, vartojama sąvoka „mokestinis periodas“. Mokestiniu periodu laikomi kalendoriniai metai, ketvirtis ar kitas atskirų mokesčių atžvilgiu laiko tarpas, kuriam pasibaigus nustatoma mokestinė bazė ir apskaičiuojama mokėtina mokesčio suma.

Mokėjimo terminai apibrėžiami kalendorine data arba laiko periodo, skaičiuojamo metais, ketvirčiais, mėnesiais, savaitėmis ir dienomis, pabai-ga, taip pat įvykio, kuris turi atsitikti ar įvykti, arba veiksmo, kuris turi būti įvykdytas, nurodymu. Šių įvykių ir veiksmų sritį apibrėžia kiekvieno iš konkrečių mokėtinų mokesčių teisinis reglamentavimas. Paprastai tai būna turto paveldėjimas, jo pirkimas ir t. t.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų tyrime yra svarbus šios nusikalstamos veikos pabaigos momento nustatymas. Aukščiau nurodyti tipiški mokesčių mokėjimo laiko apskaičiavimo terminai yra mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų pabaigos terminų tipizacijos pa-grindas.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo vietą pagal aplinkybes galima nagrinėti dvejopai. Pirma, plačiuoju aspektu, kaip veiklos sritis ar šaką, kurioje vykdomos mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos, arba teritoriją (regioną), kur jos yra vykdomos. Antra, siauruoju aspektu, kaip konkrečią vietą, kur buvo įvykdytas mokestinio pobūdžio nusikalstama veika ir tikriausiai yra jos įvykdymo pėdsakų.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo vieta laikoma įmonės būvimo vieta t. y. pagal mokesčio mokėtojo juridinį adresą. Norint tiksliai nustatyti mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos padarymo vietą, rekomenduojama nustatyti tikslų mokesčio mokėtojo pavadinimą, jo steigėjus, organizacinę teisinę formą, registracijos datą ir t. t. Jei mokesčio mokėtojo buveinės vieta nesutampa su buhalterinių dokumentų ir buhalterinės atskaitomybės sudarymo, taip pat su atsiskaitymų už mokesčius vieta, vengimo mokėti mokesčius vieta siūloma laikyti tų dokumentų, kurie lėmė mokesčių nesumokėjimą, sudarymo vietą.

Jei buvo sudaryti pirminiai buhalteriniai dokumentai, tai dažniausiai būna sandėlis, parduotuvė ar realizacijos skyrius, o jei tai mokesčių buhalteriniai dokumentai ir apskaičiavimai, paprastai nusikalstamos veikos įvykdymo vieta – įmonės, organizacijos buhalterijos patalpos.

Kalbant apie mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos įvykdymo aplinkybes negalima nepažymėti to, kad dauguma mokesčių mokėtojų yra suinteresuoti išvengti pajamų apmokestinimo, o gyventojai palankiai vertina mokesčių nemokėjimo veiksmus. Dėl to mokestinio pobūdžio

nusikalstamoms veikoms atskleisti negalima taikyti daugelio kriminalinės žvalgybos priemonių (pvz., netaikomas įskundimas, nors už jį siūlomas materialinis atlygis, neveikia registracinės įskaitos, sunku rasti mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų liudininkus).

Tiriant nagrinėjamas nusikalstamas veikas, kriminalistinės analizės objektas yra įvairūs įmonės dokumentai, banko dokumentai, valstybinės registracijos įstaigų, mokesčių inspekcijos ir policijos, licencijavimo įstaigų dokumentai.

Nagrinėjant aukščiau įvardytus dokumentus svarbu atsižvelgti į tai, kad jie gali būti tiesiogiai susiję su mokestinio pobūdžio nusikaltimo įvykiu, nes yra didelė tikimybė, jog jie yra neteisėtos veiklos produktas ir skirti išvengti mokesčių mokėjimo. Teisinis šių dokumentų įvertinimas leis nustatyti, kiek jų turinys atitinka galiojančių įstatymų reikalavimus, t. y. atskleisti tam tikrų norminių aktų nuostatų pažeidimus, kurie tapo nusikalstamo mokesčių mokėjimo vengimo pagrindu. Be to, bendras šių dokumentų įvertinimas padeda nustatyti aplinką, kurioje vyko mokestinio pobūdžio nusikalstama veika, taip pat susijusių su juo asmenų grupę.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos visada būna tyčinės, pavyzdžiui, mokesčių slėpimas ir mokesčių vengimas padaromas tyčia, sąmoningai ir nepretenduoja į klaidos ar netikslumo kategorijas. Kaltininkas paprastai planuoja nusikalstamą veiką, sukuria atitinkamas sąlygas, rengia dokumentus, atlieka pakeitimus dokumentų apyvartoje, buhalterinėje atskaitomybėje, apskaitos ir kontrolės organizavimo sistemoje, kartais nustato priedangos formas ir saugumo garantijas. Išvengus mokesčių mokėjimo, kartais imamas priemonių paslėpti nusikalstamos veikos pėdsakus.

Viena iš svarbiausių mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo veiklos krypčių yra nusikalstamos veikos įvykdymo aplinkos nagrinėjimas. Aplinka lemia ir charakterizuoja mokesčių mokėjimo vengimo būdą ir atsiliepia jo mechanizmo ypatybėms bei struktūrai. Joje išryškėja tam tikri svarbūs nusikaltėlio asmenybės bruožai, vengiant mokėti mokesčius. Apibendrinta informacija apie nusikalstamos veikos įvykdymo aplinką suteikia galimybę optimizuoti tyrimo paiešką, skirtą tyrimo uždaviniams spręsti.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo būdai. Nusikalstamos veikos įvykdymo būdas charakterizuoja kokybinį nusikaltimo savitumą, parodo jo individualias ypatybes, atskleidžia nusikaltėlio veiksmus konkrečioje situacijoje. Žinant nusikalstamos veikos įvykdymo būdą, galima išaiškinti nusikalstamą veiką, su ja susijusių asmenų grupę ir nustatyti jų nusikalstamų veiksmų pobūdį.

Objektyvi mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos pusė yra numatyta bent keliuose (Lietuvos Respublikos BK 219, 220, 221 str.) galiojančių baudžiamųjų įstatymų straipsniuose.

Iš šių straipsnių dispozicijos išplaukia kelios kriminalistiniu požiūriu svarbios aplinkybės:

1. Mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos gali būti vykdomos ir veikimo, ir neveikimo būdu.
2. Nėra aiškios mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo būdo ribos.

Remiantis galiojančiais teisės aktais, mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo būdų gali būti daug ir jie gali būti įvairūs.

Vengimu mokėti mokesčius bendrąja prasme galima pavadinti daugelį mokesčių mokėtojo veiksmų, kurie suteikia jam galimybę išvengti arba šiek tiek sumažinti jo privalomas išmokas į biudžetą, Ne visi veiksmai pripažįstami nusikalstamais.

Visus mokesčių mokėtojų veiksmus, kuriais siekiama sumažinti mokestinius įnašus, galima padalyti į dvi pagrindines grupes: teisėti, t. y. nepažeidžiantys nustatytų apmokestinimo taisyklių, ir neteisėti – tokias taisykles pažeidžiantys.

Šiuolaikinėje Anglijos ir Amerikos mokesčių teisėje visi mokesčių įnašų sumažinimo būdai skirstomi į šias dvi grupes net terminologijos atžvilgiu. Galiausiai mokesčių mokėtojo siekis sumažinti mokesčius – tai jo teisė. Svarbu, kad to siekdamas savo veiksmais jis nepažeistų įstatymo.

Atsižvelgiant į mokesčių mokėtojo veiksmų pobūdį ir turinį, galima kalbėti apie tai, kad mokesčių vengiama trimis pagrindiniais būdais:

1. Nusikalstamas vengimas mokėti mokesčius neteisėtais būdais mažinant įmokas. Dažniausiai jis vykdomas slepiant (mažinant) pajamas, sle-

piant arba neapskaitant apmokestinimo objektus, klastojant buhalterinę apskaitą, tyčia ne laiku sumokant mokesčius, nepateikiant arba ne laiku pateikiant dokumentus, būtinus mokesčiams apskaičiuoti ir sumokėti, įrašant į deklaraciją arba nustatyta tvarka patvirtintą ataskaitą ar kitą dokumentą žinomai neteisingus duomenis apie asmens pajamas, pelną, turtą ar jų naudojimą siekiant išvengti mokesčių

2. Vengimas mokėti mokesčius nepažeidžiant įstatymų (mokesčių planavimas, mokesčių optimizacija) – mokestinių įsipareigojimų dydžio sumažinimas kryptingais, planingais mokesčių mokėtojo veiksmais, kurie apima suteikiamų įstatymų lengvatų panaudojimą, taip pat veiksmais, skirtais padėti teisėtai išvengti mokesčių, t. y. tokie veiksmai neturi nusikalstamos veikos ar teisės pažeidimo sudėties ir nesukelia nepalankių pasekmių, tokių, kaip baudžiamoji ir administracinė atsakomybė.

Prie paplitusių mokesčių optimizacijos metodų priskirtume tokius kaip:

- juridinio ar fizinio asmens tokios veiklos vykdymas, kurios pajamos nėra apmokestinamos;
- juridinio asmens veiklos organizavimas, kurią vykdydamas jis nebus mokesčių mokėtoju;
- juridinio asmens tokios veiklos vykdymas, kurios rezultatai nėra apmokestinami remiantis įstatymais;

3. Administracinę atsakomybę užtraukiantis mokestinių įsipareigojimų sumažinimas, kai juridinis ar fizinis asmuo aktyviais, nekriminaliniais veiksmais atskiria save nuo vieno ar kito mokesčio mokėtojų kategorijos ir tokiu būdu nesumoka mokesčio.

Atsižvelgiant į visas išvardytas aplinkybes, visus mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo būdus galima skirstyti keliais pagrindais:

- pagal mokesčių rūšis: pajamų, pridėtinės vertės, pelno ir t. t.;
- pagal vykdomų veiksmų sudėtingumo lygį: paprasti būdai išvengti mokesčių mokėjimo, pvz., dokumentų nepateikimas valstybės įgaliotai institucijai ir t. t., ir sudėtingi mokesčių nemokėjimo būdai, paprastai susiję su fiktyvių dokumentų pateikimu, įvairių vengimo mokėti mokesčius nusikalstamų schemų kūrimu.

Fizinių asmenų vengimo mokėti mokesčius būdai

Įstatymai numato fiziniams asmenims mokėti daugelį mokesčių: pajamų mokestį, žemės mokestį, turto mokestį ir kt. Iš visų fizinių asmenų mokamų mokesčių reikšmingiausias yra pajamų mokestis.

Pajamų mokestis nuo pajamų, kurias piliečiai gauna iš įmonių arba organizacijų, yra išskaičiuojamas šių įmonių apskaičiuojant darbo užmokestį. Praktikoje dažnai vengiama mokėti pajamų mokestį. Šių mokesčių mažinimu yra suinteresuotos abi šalys – darbdavys ir darbuotojas. Labiausiai paplitęs paprastas tokio kriminalinio mažinimo būdas yra darbo užmokesčio mokėjimas grynaisiais vokeliuose.

Kiti būdai yra:

- 1) Sąmoningai netinkamai užpildomos mokesčių deklaracijos (pvz., nenurodomos visos darbovietės ir taip nuslepiaama dalis lėšų, nuo kurių apskaičiuojamas pajamų mokestis).
- 2) Mokesčių deklaracijoje sąmoningai sumažinamos apmokestinamos pinigų sumos.
- 3) Netinkamai pildomas atlyginimo už darbą išmokėjimo žiniaraštis (reali išmokėtų pinigų suma nesutampa su suma, už kurią darbuotojas pasirašo mokėjimo žiniaraščiuose). Tai pasiekama į mokėjimo žiniaraščius įtraukiant asmenis, kurie įmonėje nedirba (taip vadinamas “mirusias sielas”).
- 4) Visiškai neįforminamas bet koks fiziniam asmeniui išmokėtas atlyginimas (mokama iš lėšų šaltinio, kuris atsirado neteisėtu būdu (neužpajamuoti pinigai); mokesčių deklaracija gali būti visiškai nepildoma, nes grynųjų pinigų išmokėjimo operacija neįtraukta į buhalterinę apskaitą).
- 5) Pinigai išmokami ne iš įmonės kasos, o per draudimo bendroves. Tai pasiekama sudarant fiktyvias draudimo sutartis. Jose numatomas draudimo išmokų išmokėjimas fiziniams asmenims, tačiau iš tikrųjų šios išmokos yra fizinio asmens piniginis atlyginimas ar realios pajamos.
- 6) Suteikiamos negrąžintos paskolos darbuotojams (ypač komercinių bankų). Atidaromos depozitinės sąskaitos ir šie pinigai pervedami į sąskaitas;

- 7) Deklaruojant brangų turtą, kaip pajamų šaltinis nurodomos su užsienio piliečiais sudarytos paskolos ar dovanojimo sutartys, kurios iš tikrųjų yra fiktyvios (tai gali būti atskleista tik su užsienio pareigūnų pagalba).

Juridinių asmenų vengimo mokėti mokesčius būdai

Siekiant spręsti kriminalistinius uždavinius, teisinga būtų diferencijuoti mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo būdus atsižvelgiant į dvi aplinkybes: mokesčio formavimosi ir mokėjimo mechanizmą bei mokestinio pobūdžio veikų kriminalizacijos procesą. Toks požiūris leidžia sujungti vengimo mokėti mokesčius būdus pagal apmokestinimo elementus ir nurodytiems objektams daromo poveikio formas. Skirtingi šių būdų deriniai taip pat leidžia aprėpti didesnę mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų būdų skaičių.

Dauguma juridinių asmenų vengimo mokėti mokesčius atvejų yra susiję su pelno mokesčio ir pridėtinės vertės mokesčio nemokėjimu. Apžvelgsime jų tipinius būdus.

Pelno mokestis – vienas iš mokesčių, kuris patiria didžiausią kriminalinį poveikį. Mokesčio slėpimo objektas yra įmonės pajamos, apskaičiuojamas atskaičius išlaidas, susijusias su šių pajamų gavimu.

Pagrindiniai vengimo mokėti pelno mokesčių būdai yra susiję su juridinio asmens pajamų mažinimu arba realizuotos produkcijos vertės didinimu nurodant neteisingai ar ne visas apskaitoje faktines jos pagaminimo ir realizacijos išlaidas. Siekiant išvengti pelno mokesčio mokėjimo, finansiniuose dokumentuose nenurodomos pajamos, gryniesi pinigai ir pan.

Dažniausiai yra rengiami fiktyvūs dokumentai, patvirtinantys tariamą įstatymų nustatytų lengvatų dėl pelno mokesčio teisėtumą, o pelno mokesčio apskaičiavimuose užfiksuojami iškraipyti duomenys. Realios pajamos ar turto vertė sumažinama. Apmokestinamas pelnas nuslepiamas įmonės buhalterinės apskaitos dokumentuose visiškai ar iš dalies nefiksuoiant tikrosios finansinės ir ūkinės padėties, neįnešant į įmonės kasą grynaisiais pinigais gauto pelno.

Parduotos produkcijos savikaina didinama neteisėtai didinant medžiagų, naudojamų gamyboje, vertę, įskaitant medžiagas, tariamai per-

duotas į gamybą, atskaitant amortizaciją, kompensacines išmokas ir pan., t. y. didinamos išlaidos, priskiriamos gamybos sąnaudoms ir parduotų prekių arba paslaugų apyvartai.

Atkreiptinas dėmesys, kad balansas gali rodyti tikrą įmonės finansinę ūkinę veiklą tik tuo atveju, jei jis sudarytas remiantis visais tikrais pirminiais buhalterinės apskaitos dokumentais. Todėl, jei ne visi vykdomos veiklos faktai užfiksuoti pirminiuose įmonės buhalterinės apskaitos dokumentuose (pavyzdžiui, įmonės tam tikros lėšos, esančios tam tikrame banke, tam tikroje sąskaitoje nėra įvestos į įmonės apskaitą) duomenys esantys, balanse, bus iškraipyti, neteisingi, o pelno mokesčiai sumažintas.

Tipiniai pelno mokesčio vengimo būdai yra:

- 1) Juridiškai netinkamai įforminama ūkinė veikla. Ūkinis vienetas, nebūdamas įstatymų nustatyta tvarka įregistruotas, negali būti mokesčių administratoriaus apskaitoje. Dėl to išvengiama piniginių lėšų ir pajamų, kurias šis ūkio vienetas faktiškai gauna (apmokestinamosios pajamos), kontrolės.
- 2) Visiškai ar iš dalies vengiama ūkinių operacijų ar atskirų veiklos rūšių buhalterinio įforminimo (pvz., materialinių vertybių: žaliavų, medžiagų, prekių neužpajamavimas, vėliau jų perdirbimas ar pardavimas, visų šių operacijų neįtraukiant į buhalterinės apskaitos registrus).
- 3) Nepagrįstai nurašomos prekės ar kitokios materialinės vertybės, nors faktiškai jos parduodamos, o gautos lėšos neužpajamuojamos.
- 4) Pajamos už realizuotą produkciją neužpajamuojamos įmonės kasoje ir taip nuslepiamos, nes neįtraukiamos į buhalterinius dokumentus (realizuota produkcija tokiais atvejais dažniausiai nenurašoma).
- 5) Pajamuojant įmonės pelną, dalis jo nuslepia. Nepagrįstai, faktiškai fiktyviai sumažinama realizuojamos produkcijos kaina, atsiskaitoma grynaisiais pinigais. Toks pažeidimas dažnai sąlygoja kitą- atsiranda reali galimybė pasisavinti neapskaitytus pinigus, fizinis asmuo tokius pinigus dar ir nuslepia nuo deklaravimo. Produkcijos realizavimas sumažintomis kainomis dažniausiai įforminamas naudojant suklastotus dokumentus.

- 6) Ūkinėje apyvartoje naudojami aktyvai, nesantys įmonės balanse. Taip gali atsitikti įmonėje atsiradus neapskaitytų lėšų. Tokios lėšos gali būti naudojamos brangiai kainuojančiai technikai pirkti ar kitiems brangiems pirkiniams. Šios operacijos nefiksuojamos buhalterinėje apskaitoje.
- 7) Į produkcijos savikainą įskaitomos išlaidos pagal fiktyvius komandiruočių pažymėjimus (didinat produkcijos savikainą dirbtinai sumažinama pelno mokesčio apmokestinamoji bazė ir atitinkamai šio mokesčio dydis).
- 8) Į produkcijos savikainą įskaičiuojami kito laikotarpio gamybos kaštai.
- 9) Reali paslaugų suteikimo sutartis, pagal kurią numatomi didesni mokesčiai, pakeičiama kita sutartimi, pagal kurią mokesčiai yra mažesni.
- 10) Sandoriai su partneriais vykdomi naudojantis trečiųjų asmenų (gali būti ir fiktyvių firmų) sąskaitomis, ypač jeigu jiems taikomos mokesčių lengvatos.

Pridėtinės vertės mokestis (PVM) – tai mokestis, kai į biudžetą surenkama pridėtinė vertė apibūdinama kaip skirtumas tarp parduotos produkcijos (darbų, prekių, paslaugų) ir materialinių sąnaudų, priskiriamų gamybos ir apyvartos išlaidoms, vertės.

Tipiniai PVM mokėjimo vengimo būdai yra tokie, kuriais siekiama nublėpti apmokestinimo objektą, nepagrįstai sumažinti mokestinę bazę ir neteisėtai pasinaudoti lengvatomis.

Siekiant išvengti PVM mokėjimo, dažniausiai pasirenkami nesudėtingi metodai: visiškai ar iš dalies nefiksuojamos finansinės ir ūkinės operacijos buhalterinės apskaitos dokumentuose arba sumažinama realizuojamos produkcijos apimtis (vertė). Tačiau tais atvejais faktinės finansinės, ūkinės veiklos rezultatai, realizuotos produkcijos apimtis, atliktų darbų ar suteiktų paslaugų nublėpimo pėdsakai nesunkiai surandami „juodosios buhalterijos“ dokumentuose arba kituose dokumentuose, kuriuos gali turėti tikrinamos įmonės partneriai.

Pagrindinis ir dažniausiai pasitaikantis būdas vengti gyventojų pajamų mokesčio yra slėpti apmokestinamąsias pajamas, įrašant į deklaraciją

arba į nustatyta tvarka patvirtintą ataskaitą ar kitą dokumentą žinomai neteisingus duomenis apie savo įmonės pajamas, pelną, turtą ar jų naudojimą ir juos pateikiant valstybės įgaliotai institucijai.

Kitas būdas – grynuosius pinigus išmokėti ne iš įmonės kasos, o per draudimo kompanijas. Tai yra pasiekama nelegaliais susitarimais, numatančias išmokas fiziniams asmenims kaip draudimo kompensacijas, kurios yra ne kas kita kaip fizinio asmens piniginis atlygis, t. y. realios (apmokestinamos) pajamos. Gana dažnai mokestinės nusikalstamos veikos gali būti į vykdomos pateikiant fiktyvias pažymas ir ataskaitas, kuriose užfiksuota didesnė nupirktų prekių kaina ar jų pristatymo išlaidos ir pan. Pasitaiko ir tokių atvejų, kai neturinti juridinio asmens statuso įmonė, vykdanči prekybos veiklą ir siekdama išvengti pajamų mokesčio mokėjimo, visiškai nepateikia pajamų deklaracijos.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų pėdsakai. Jų atsiradimo mechanizmas ir klasifikacija. Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų, kaip vienos iš nusikalstamų veikų rūšių, pėdsakams būdingi bendri pėdsakų susidarymo mechanizmo, atsispindėjimo supančioje aplinkoje ir t. t. dėsniai. Galima įvardyti dvi ypatybes, būdingas mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų pėdsakams.

Pirma, mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų rezultatas ir pats šių nusikalstamų veikų egzistavimo faktas, suteikiantis tyrimo atlikimo ir nusikaltusiojo patraukimo atsakomybėn pagrindą, atsispindi tik dokumentuose: finansiniuose, mokesčių ir t. t. Dokumentai yra pagrindiniai informacijos nešėjai parodantys vengimą mokėti mokesčius ir būtent juose galima pamatyti pagrindinį nusikalstamos veikos pėdsakų vaizdą.

Antra, mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos objektas yra nesumokėtas mokestis. Toks objektas pasižymi specifiniais pėdsakais. Jie gero kai skiriasi nuo kitų nusikalstamų veikų pėdsakų, įskaitant ekonominius. Mokestinio pobūdžio nusikalstamosiose veikose kėsiniomasi objektas yra valstybės negauta nauda iš fizinio asmens ar organizacijos veiklos. Ši veikla atsispindi dokumentuose, o mokestis, kuris turi būti sumokėtas, nurodomas remiantis pagal specialias taisykles įformintuose dokumentuose.

Daugeliu mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų atvejų šie pėdsakai nėra išskutimai, įsodinimai ar kiti tokio pobūdžio taisymai, o priskiria-

mi intelektualių klastojimų grupei. Tai labai apsunkina tyrėjo darbą, nes turi būti taikomi specialūs pateikiamų ar paimtų dokumentų tikrinimo metodai.

Informacijos apie mokestinio pobūdžio nusikalstamas veikas nešėjais gali būti kelios dokumentų rūšys: mokesčių deklaracijos, buhalterinės apskaitos dokumentai, teikiami mokesčių inspekcijai, banko sąskaitos ir sąskaitos faktūros, pirminės ir analitinės apskaitos dokumentai ir t. t.

Dokumentų, kuriuose atsispindi mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos ir lieka jų pėdsakai, grupę priklauso nuo to, kokiame mokesčio formavimosi ir mokėjimo etape įvykdoma nusikalstama veika. Mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos pėdsakų gali likti šiuose etapuose:

- a) apmokestinimo objekto kūrimo arba gavimo;
- b) apmokestinimo objekto dokumentinės apskaitos;
- c) mokesčių, kurie turi būti sumokėti, apskaičiavimo ir dokumentinio atsiskaitymo įforminimo;
- d) mokesčių pervedimo į biudžetą.

Tipiški mokesčių mokėjimo vengimo pėdsakai yra dokumentų, kuriose atsispindi ūkinės, finansinės ar bankinės operacijos vykdymas, egzistavimas arba, atvirkščiai, neegzistavimas. Tokios operacijos atitinka vieną ar kitą mokesčio formavimosi arba pervedimo etapą.

Visus šiuos dokumentus, kuriuose gali būti ir paprastai būna mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos pėdsakų, galima skirstyti pagal šias rūšis:

- pirminiai tvarkomieji dokumentai, kurie yra buhalterinės apskaitos ir atskaitomybės pagrindas;
- kiti dokumentai, naudojami apskaitai tvarkyti (sutartys, sąskaitos, važtaraščiai ir t. t.);
- buhalterinės apskaitos (analitinės ir sintetinės) registrai – t. y. žurnalai orderiai, apyvartos žiniaraščiai, didžiosios knygos, bankų sąskaitos;
- buhalterinė atskaitomybė;
- mokestinė atskaitomybė (mokesčių deklaracijos, mokesčių atsiskaitymai);
- kita medžiaga, kurioje yra pradinių duomenų.

Siekiant patvirtinti mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos faktą, svarbu nustatyti atitinkamų tiriamuoju periodu galiojančių įstatymų taikymą ir asmenų, kurių veikla tiriami šių nuostatų vykdymo atžvilgiu, pareigų atlikimą.

Vengimo mokėti mokesčius pėdsakai paprastai aptinkami dokumentuose, kuriuose pateikiami finansinės ūkinės veiklos ir mokesčių apskaičiavimo rezultatai.

Atsižvelgiant į nusikalstamos veikos įvykdymo būdą, nesumokėto mokesčio rūšį, ūkinės veiklos, kurioje buvo įvykdyta nusikalstama veika, sritį, informacija apie ją gali būti įvairiuose dokumentuose ir būti išreikšta įvairia forma. Vienais atvejais ji būna pirminės apskaitos dokumentuose, tad yra reikalinga jų išsami analizė, kitais – ji yra analitinės apskaitos dokumentuose, mokesčių apskaičiavimuose arba mokesčių deklaracijoje, t. y. paskutinėse buhalterinės ir mokestinės atskaitomybės tvarkymo stadijose.

Vengdami mokėti mokesčių, subjektai siekia nepateikti apmokestinti jiems priklausančių materialinių vertybių. Tam sąmoningai iškraipomi duomenys apie jų turimus apmokestinimo objektus ir jų dydžius. Dėl to atsiranda galimybė išlaikyti įmonėje slaptas lėšas ir kitą turtą arba naudoti jį savo nuožiūra.

Nusikalstamos veikos pėdsakų nešėju gali būti operatyvinė kompiuterių, kuriais tvarkoma finansinės ūkinės veiklos apskaita ir atliekami mokesčių apskaičiavimai, atmintis. Taip pat pėdsakų nešėjai yra kietieji diskai, kuriuose dažnai būna tyrėjus dominančios informacijos. Visi jie turi būti paimiti ir ištirti. Kartais juose gana tiksliai atsispindi nusikalstamų veikų įvykdymo mechanizmas ir jie tampa svarbiais įkalčiais bylose.

Kai kurie mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų įvykdymo būdai visiškai ir tiesiogiai neatsispindi buhalteriniuose ir mokestiniuose mokesčių mokėtojo dokumentuose. Kaip pavyzdį galima nurodyti vengimo mokėti mokesčius būdą naudojantis atsiskaitymą grynaisiais neišrašant apskaitos dokumentų. Tokių nusikalstamų veikų būdų pėdsakai išlieka žmonių, kurie stebėjo atskirus mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos faktus arba visą jo įvykdymo procesą, atmintyje. Kai kuriais atvejais liudininkai gali nesuvokti teisinės šių faktų reikšmės dėl jų neakivaizdumo arba kasdieniškumo.

Pėdsakų susidarymo ant daiktų ir daiktuose, produkcijos pavydžiuose, mėginiuose, žmonių atmintyje mechanizmas yra visiems žinomas ir neturi kokių nors ypatybių mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų atveju.

Nusikalstamų veikų pėdsakų tyrimas padeda nustatyti patį mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos įvykdymo fakto egzistavimą, atskleisti jo būdą ir nusikalstamų veiksmų mechanizmą, laiką, vietą, susijusius asmenis ir daugelį kitų nusikalstamos veikos aplinkybių.

Mokestinio pobūdžio nusikalstamos veikos subjektas ir nusikaltėlio asmenybė. Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų atžvilgiu įstatymų leidėjas atribojo fizinių ir juridinių asmenų atsakomybę.

Rimta problema yra buhalterinių ir mokestinių dokumentų sudarytojų, leidusių atsirasti juose išsikraipymams, atsakomybės nustatymo problema. Mokesčio mokėtojo prašymu ar būdami pasamdyti jie tvarko jo dokumentaciją, sudaro ataskaitas ir deklaracijas. Galiojančioje praktikoje vienais atvejais tokie asmenys buvo patraukiami baudžiamojon atsakomybėn pradėdant ikiteisminį tyrimą, nes buvo laikomi mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų subjektais, kitais į juos buvo žiūrima kaip į bendrinius, trečiais – baudžiamasis persekiojimas buvo nutraukiamas arba išvis nepradedamas, nepripažįstant nurodytų asmenų mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų subjektais. Mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų subjektais gali būti ir asmenys, faktiškai vykdantys vadovo ir pagrindinio (vyriausiojo) buhalterio pareigas.

Dažnai susiklosto situacija, kai asmenys, realiai organizavę pajamų slėpimą vengiant apmokestinimo, davę nurodymus įtraukti iškreiptus duomenis į buhalterinę atskaitomybę, nėra traukiami atsakomybėn. Tai aiškinama tuo, kad remiantis dokumentais jie nebuvo vadovais arba buhalteriais. Tačiau realiai tokie asmenys domėjosi, o kartais ir tiesiogiai vadovavo juridinio asmens finansinei ūkinei veiklai, nes buvo lėšų įnešėjai. Kriminalistinėje literatūroje jie vadinami „šešėliniais vadovais“.

Daugumoje užsienio valstybių, kuriose organizacijos yra baudžiamosios atsakomybės subjektai, yra būtina organizacijos kaltė už nusikalstamos veikos įvykdymą. JAV XX a. pradžioje Kongresas priėmė Elkinso aktą, kuriuo remiantis korporacijos darbuotojo, veikiančio pagal įgalioji-

mus, veikimas arba neveikimas yra laikomas pačios korporacijos veikimu arba neveikimu. Korporacijos kaltė yra jos atstovo kaltė (*means rea*).

1992 m. Prancūzijos BK 121-2 str. yra nuostata, kad organizacijos yra atsakingos už jų atstovų veiksmus. Baudžiamosios teisės subjektams remiantis Prancūzijos baudžiamaisiais įstatymais priskiriami: vieši teisiniai juridiniai asmenys, išskyrus valstybę, privatūs juridiniai asmenys, kurių veikla susijusi su pelno gavimu (komercinės organizacijos) arba nėra susijusi su jo gavimu (nekomercinės organizacijos). Prancūzijos organizacijoms yra taikytina baudžiamoji atsakomybė ne tik už ekonominius nusikalstamas veikas, bet ir už tokius bendras kriminalines nusikalstamas veikas kaip nužudymas, kūno sužalojimai, vagystė ir t. t.

Nyderlanduose, remiantis BK 51 str., juridiniam asmeniui korporacijai yra taikytina atsakomybė, jei ji kontroliuoja savo darbuotojų veiksmus. Jei nusikalstamą veiką įvykdė korporacija, atsakomybė tenka arba korporacijai, arba asmenims, pateikusiems užduotį įvykdyti veiką ar faktiškai vadovavusiems veikai, arba juridiniams ir fiziniams asmenims.

1988 m. spalio 20 d. Europos Tarybos valstybių narių Ministrų komitetas priėmė rekomendacijas Nr. 88 (18) dėl įmonių juridinių asmenų atsakomybės už teisės pažeidimus, įvykdytus vykdant ūkinę veiklą. Rekomendacijų prieduose nurodoma, kad įmonė turi būti patraukiamo baudžiamojon atsakomybėn neatsižvelgiant į tai, ar buvo nustatytas fizinis asmuo, kurio veiksmai ar neveikimas lėmė teisės pažeidimą.

Kalbant apie mokesčio pobūdžio nusikalstamas veikas vykdančių nusikaltėlių klasifikaciją, labiausiai literatūroje paplitusi yra V. Laričev⁵⁶⁶ siūloma klasifikacija. Remdamasis teisminės praktikos analize, jis nurodo keturis mokesčio pobūdžio nusikalstamas veikas vykdančių nusikaltėlių tipus:

Pirmasis tipas – tai tie, kas sistemingai, tyčia pažeidžia mokesčių įstatymus tikėdamiesi, kad mokesčių ir teisėsaugos organai negalės to atskleisti.

Antrasis tipas – tai iš esmės įstatymų besilaikantys mokesčių mokėtojai, tačiau nesutinkantys su esamais „juos žudančiais“ mokesčių įstatymais ir nuolat dėl to konfliktuojantys.

⁵⁶⁶ Ларичев, В. Д. *Налоговые преступления*. Москва, 2001, с. 172.

Trečiasis tipas – tai privačios nuosavybės įmonių vadovai (teisinė forma – akcinė bendrovė), vykdančios formalias prekybos (tarpininkavimo) operacijas.

Ketvirtasis tipas – tai „vienadienių firmų“ vadovai, dirbantys paprastai trečiojo asmens naudai.

Atsižvelgiant į vaidmenį, vykdomą vengiant sumokėti mokesčių, kuri turi sumokėti organizacija, nusikaltėlius galima padalyti į dvi grupes:

- pagrindiniai mokesčio pobūdžio nusikalstamos veikos dalyviai, t. y. tie, kas ją organizavo ir pasirašė mokesčio atskaitomybės dokumentus, kuriuose buvo duomenys apie vengimą mokėti mokesčius, arba vykdė veiksmus, kuriais buvo siekiama užtikrinti, kad mokesčiai nepateks į biudžetą;
- pagalbiniai mokesčio pobūdžio nusikalstamos veikos dalyviai, t. y. tie, kas vykdė atskiras finansines ūkines operacijas pagrindinių dalyvių liepimu, dėl kurių organizacija išvengė mokesčių mokėjimo.

Pagal kriminalizacijos laipsnį mokesčio pobūdžio nusikalstamos veikos vykdančius nusikaltėlius galima skirstyti į:

- pirmą kartą pažeidusius mokesčių įstatymų reikalavimus;
- nuolat pažeidžiančius mokesčių įstatymų reikalavimus;
- sistemingai pažeidžiančius galiojančius įstatymus (pirmiausia mokesčių, administracinius ir baudžiamuosius).

Mokesčio pobūdžio nusikalstamų veikų tyrimo ypatumai. Pagal Lietuvos Respublikos BPK 166 straipsnį ikiteisminis tyrimas pradamas:

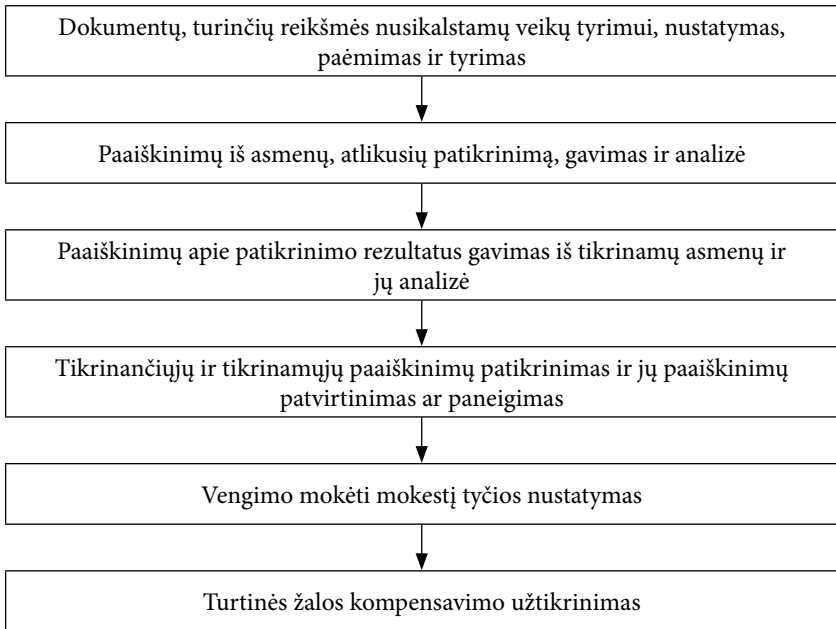
- 1) gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką;
- 2) jei prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas patys nustato nusikalstamos veikos požymius ir surašo tarnybinį pranešimą.

Mokesčio pobūdžio nusikalstamų veikų tyrimas pasižymi tam tikrais ypatumais.

Mokesčio pobūdžio nusikalstamų veikų tyrimas pasižymi tam tikrais ypatumais, kuriuos lemia teisinė šių veikų konstrukcija, nusikalstamo pasikėsimo objekto specifika, jų įvykdymo būdas, aplinka, nusikaltėlio asmenybės bruožai, šių nusikalstamų veikų išaiškinimo savitumas, ikiteisminio tyrimo pradėjimo specifika.

Įprastinė, jei galima būtų taip pavadinti, trafaretinė mokestinio pobūdžio nusikalstamų veikų bylų tyrėjų darbo proceso schema yra ši:

Dokumentinio mokestinio patikrinimo akto analizė

Skirtingai nuo kitų ekonominių nusikaltimų, mokestinio pobūdžio bylų tyrimo metodika ir taktinės pusės skiriasi atsižvelgiant į nesumokėtų mokesčių rūšis. Todėl mokesčių rūšių atžvilgiu skiriasi ir jų nusikalstamo nesumokėjimo būdai, nusikalstamų veiksmų, vadinasi, ir asmenų, įvykdžiusių mokestinio pobūdžio nusikaltimus, demaskavimo veiksmų mechanizmas.

Tipinių tyrimo situacijų, susiklostančių nusikalstamų veikų pirmiame tyrimo etape, bendras būdingas ir skiriamasis bruožas – esama palygintina skurdi pradinė informacija, kuri sudaro faktinį tyrimo turinio pagrindą. Tačiau, mokestinio pobūdžio nusikaltimų tyrimui nėra būdingas pradinio tyrimo etapo informacinis neapibrėžtumas, kaip kai kurioms kitoms nusikaltimų rūšims ir grupėms (pvz., nužudymams, vagystėms ir t. t.). Ši aplinkybė leidžia jau nuo pirminio nusikaltimo tyrimo etapo gana

tiksliai ir aiškiai suplanuoti tiriamąjį darbą, išskirti pagrindines jo kryptis, uždavinius, versijas, jų patikrinimo byloje metodus ir būdus.

Tyrimo planavimas neatsiejamai susijęs su versijų kėlimu. Tyrimą atliekantis pareigūnas ar pareigūnų grupė kelia versijas, susijusias su konkrečiu mokesčiniu nusikaltimu. Tiriant versijas, turi būti gauti atsakymai į visus klausimus, sudarančius versijos turinį: versijų tikrinimas baigiamas tik tada, kai viena iš jų pasitvirtina, o kitos atkrinta arba yra nepagrįstos.

Finansiniams nusikaltimams yra būdingos tipinės versijos. Tipinės versijos – tai versijos, kurios iškeliamos remiantis savo ir kitų patyrimu, tyrėjas daro tikėtiną išvadą. Mokesčinių nusikaltimų kuris nors vienas požymis gali nukreipti į daugelį nusikaltimų, todėl kuo daugiau žinoma informacijos apie nusikaltimą, jo mechanizmą, jį padariusius asmenis, tuo mažiau iškeliamą versijų apie padarytą nusikaltimą.

Atsižvelgiant į mokesčio pobūdžio nusikaltimų pradinio tyrimo etapo pradinės informacijos apimtį, pobūdį ir aiškumo laipsnį galima skirti dvi pagrindines tipinių tyrimo situacijų grupes – paprastas ir sudėtingas.

Paprastos tyrimo situacijos susiklosto tada, kai pareigūnas turi duomenų apie nusikaltimo įvykį, nusikaltėlį, jo įvykdytų nusikalstamų veiksmų būdą ir mechanizmą, nesumokėto mokesčio dydį. Pagrindinė pareigūno užduotis šiose situacijose – žinomų aplinkybių, pateiktų mokesčio mokėtojo dokumentinio patikrinimo akte, tikrinimas ir pagrindimas, taip pat tiesioginės tyčios išvengti mokesčio mokėjimo nustatymas mokesčio mokėtojo veiksmuose.

Kita tipinė pradinio tyrimo etapo situacija – kai pirminiai duomenys apie mokesčio pobūdžio nusikaltimą yra gauti iš kitos ikiteisminio tyrimo medžiagos arba kriminalinės žvalgybos būdu naudojant viešas ir neviešas priemones. Tokioje situacijoje pagrindinė tyrimo užduotis pirmajame tyrimo etape yra dokumentų poėmis. Taikomos priemonės turi būti netikėtos ar įtariamiesiems, suinteresuotiems asmenims. Todėl svarbiausia čia yra netikėtumas ir pradinių tyrimo bei kriminalinės žvalgybos priemonių, skirtų dokumentų, kuriuose yra mokesčio pobūdžio nusikaltimo pėdsakų, ir juodraščių, susijusių su nusikalstama veikla, sudarymui ir poėmiui, taikymo vienalaikiškumas. Būtina užkirsti kelią vengimo

mokėti mokesčius pėdsakų sunaikinimui mokesčių mokėtojo dokumentuose, dokumentų klastojimui ir asmenų, dalyvavusių nusikaltimo įvykdyme, susitarimui.

Pradiniame tyrimo etape apie fizinių asmenų vengimą mokėti mokesčius yra žinomi šie duomenys:

- apie asmenį, įvykdžiusį nusikaltimą: pavardė, vardas, adresas, mokesčių mokėtojo identifikacinis numeris, ir kt;
- duomenys apie nusikaltimo įvykdymo vietą: faktinis mokesčių mokėtojo adresas ir jo registracijos vieta;
- apie nusikaltimo įvykdymo laiką: mokestinis ar ataskaitinis periodas, per kurį buvo vengiama sumokėti mokestį, mokesčių deklaracijos su sumažinta ar nuslėpta mokesčio suma pateikimo ar deklaracijos nepateikimo data; operacijų, dėl kurių kyla mokestiniai įsipareigojimai, įvykdymo data; mažesnės mokesčių sumos pervadimo data arba nustatytas mokesčio mokėjimo terminas, kuriam pasibaigus jis nebuvo pervestas;
- konkretūs mokesčių mokėtojo veiksmai siekiant išvengti sumokėti mokestį: kokiuose būtent dokumentuose ir kaip buvo iškreipti duomenys apie pajamas ir išlaidas; koku būdu mokesčių mokėtojas išvengė mokesčių mokėjimo; kokius mokesčių įstatymų pažeidimus įvykdė mokesčių mokėtojas;
- apie mokestinio pobūdžio nusikaltimo objektą: kokie apmokestinimo objektai yra sumažinti ar nuslėpti; kokių mokesčių rūšių mokėjimo išvengė mokesčių mokėtojas.

Apie juridinių asmenų vengimą mokėti mokesčius pradiniame tyrimo etape paprastai yra žinomi šie duomenys:

- apie organizaciją mokesčių mokėtoją: pavadinimas, adresas, mokesčių mokėtojo identifikacinis numeris, įstatinio kapitalo dydis, leistinos ir faktinės veiklos rūšys, įskaitant tas, kurioms reikalingas specialus leidimas, kurios buvo vykdomos tiriamu laiko periodu, atsiskaitomųjų sąskaitų numeriai;
- apie nusikaltimą įvykdžiusį asmenį: jo teisinis ir tarnybinis statusas, mokestinės ir buhalterinės apskaitos organizavimo ir tvarkymo, išsamumo ir teisingumo užtikrinimo pareigos;

- apie nusikaltimo įvykdymo vietą: valstybinės registracijos vieta, draudimo įmokų mokėtojo registracijos ir įtraukimo į mokestinę įskaitą vieta;
- apie nusikaltimo įvykdymo laiką: mokestinis ir ataskaitinis periodas, per kurį buvo vengiama sumokėti mokesčius ir draudimo įmokas; duomenų, nustatomų apskaičiuojant mokesčius ir draudimo įmokas, iškraipymo buhalteriniuose ir mokestinuose dokumentuose datos; ūkinių operacijų, kurios nebuvo nurodytos dokumentuose, įvykdymo datos; mokesčių ataskaitų pateikimo datos arba terminai, per kuriuos tokios ataskaitos turėjo būti pateiktos; faktinių sumažintų mokesčių pervedimų, kuriuos atliko organizacija, datos;
- apie konkrečius asmens, išvengusio mokesčių mokėjimo, veiksmus: kokie mokesčių įstatymų pažeidimai ir kokių mokesčių rūšių buvo įvykdyti, kokios buhalterinės apskaitos taisyklės buvo pažeistos; kokie duomenys ir kokiuose dokumentuose buvo iškreipti; kokiais būdais buvo pasinaudota siekiant išvengti mokėti mokesčius;
- apie mokestinio pobūdžio nusikaltimo objektą: kokie mokesčiai ir draudimo įmokos nėra sumokėtos arba sumokėtos nevisiškai;
- apie nesumokėtų mokesčių ir draudimo įmokų sumą.

Tiriant fizinių asmenų vengimo mokėti mokesčius veikas būtina išspręsti užduotis, priskirtinas įrodinėjimo dalykui, ir nustatyti:

- fizinio asmens kaip mokesčių mokėtojo mokestinį statusą (t. y. nustatyti, kokių mokesčių rūšių mokėtojas yra fizinis asmuo ir ar jis yra tų mokesčių rūšių, kurių mokėjimo vengimas buvo išaiškintas atliekant dokumentinį patikrinimą, apmokestinimo subjektas);
- kokie iš apmokestinamų objektų buvo nuslėpti nuo apmokestinimo arba buvo sumokėtas mažesnis mokestis; ar kaltininkas išvengė vieno ar kelių mokesčių mokėjimo; kokie norminiai aktai ir kaip reglamentuoja šį apmokestinimą;
- koku būdu buvo išvengta mokesčio mokėjimo; ar buvo pervedamos mokesčių įmokos, kada ir kiek; ar iškreipti duomenys apie pajamas ir išlaidas buhalteriniuose ir mokestinuose dokumentuose ir kuriuose būtent; kokie norminiai aktai ir kaip reglamentuoja mokesčių įforminimo ir mokėjimo tvarką;

- kada buvo visi mokesčių vengimo veiksmai; kokie yra nustatyti mokesčių mokėjimo terminai ir kokie dokumentai tai reglamentuoja; kada pateiktos mokesčių deklaracijos ir kada atlikti apmokestinamosios bazės mažinimo ar slėpimo veiksmai;
- koks yra išvengtų sumokėti mokesčių dydis suėjus kiekvienam mokesčio terminui ir pagal kiekvieną nesumokėto arba nevisiškai sumokėto mokesčio rūšį;
- ar buvo tiesioginės tyčios išvengti mokesčių mokėjimo;
- kokios aplinkybės švelnina ir sunkina mokestinio pobūdžio nusikaltimo subjekto atsakomybę.

Tiriant juridinių asmenų vengimo mokėti mokesčius veikas, aplinkybių, kurios turi būti nustatytos tyrimo metu, grupė yra kiek didesnė. Tai paaiškinama tuo, kad būtina nustatyti traukiamų atsakomybėn įmonių vadovų pareiginius įgaliojimus, ar tarp jų buvo susitarimas įvykdyti mokestinio pobūdžio nusikaltimą ir ar buvo šio nusikaltimo organizatorius ir kt. Nustatyti, kokiuose buhalteriniuose, finansiniuose ir kt., dokumentuose atsispindėjo mokestinio pobūdžio nusikaltimas, taip pat patvirtinti arba atmesti kitų ekonominių nusikaltimų, kurie paprastai yra susiję su mokestinio pobūdžio nusikaltimais, egzistavimo faktą traukiamų atsakomybėn vadovų veiksmuose.

Tiriant juridinių asmenų vengimo mokėti mokesčius atvejus būtina išspręsti šiuos uždavinius:

- kas buvo įmonės steigėjas; ar buvo atlikta jos valstybinė registracija, kada ir kur; kuriai mokesčio mokėtojų kategorijai priskiriama įmonė;
- kas buvo atsakingas už mokestinės ir buhalterinės apskaitos bei atskaitomybės būklę ir tvarkymą tais periodais, kai buvo vengiama mokėti mokesčius; kokie norminiai ir vidiniai organizacijos dokumentai reglamentuoja šio asmens (asmenų) pareiginių statusą;
- kokie norminiai ir vidiniai dokumentai reglamentuoja finansinę, ūkinę ir mokestinę įmonės bei asmenų, patraukiamų atsakomybėn už vengimą mokėti mokesčius, veiklą;
- kokių mokesčių buvo išvengta; kokie objektai iš apmokestinamų mokesčiais buvo paslėpti nuo apmokestinimo ir kokių apmokestinimo objektų apmokestinamoji bazė buvo sumažinta;

- kas sudarė, pasirašė mokesčių deklaracijas ir buhalterinės atskaitomybės dokumentus, kuriuose yra iškreipti duomenys apie pajamas (išlaidas) arba išvengta mokesčių mokėjimo kitu būdu; kas sudarė ir pasirašė pirminius apskaitos dokumentus, į kuriuos įtraukti iškreipti duomenys apie pajamas ir išlaidas; kas ir kada turėjo sudaryti atitinkamus pirminius dokumentus, jei jie nebuvo sudaryti, ir kodėl jis jų nesudarė;
- kokiais būdais buvo naudojamosi siekiant išvengti mokėti mokesčius ir draudimo įmokas; ar įmonė pervedė mokesčius ir draudimo įmokas; kada, kokiomis sumomis ir kiek yra sumažinta pavedimo suma; kokiais konkrečiai buhalteriniais ir mokestiniais dokumentais naudojantis buvo išvengta sumokėti mokesčius ir draudimo įmokas; kokiuose konkrečiai dokumentuose matėsi duomenų apie pajamas ir išlaidas iškraipymas ir vengimas mokėti mokesčius;
- kada buvo įvykdyti vengimo mokėti mokesčius ir draudimo įmokas veiksmai;
- kokia yra nesumokėtų mokesčių suma;
- kas organizavo vengimą mokėti mokesčius; ar yra susitarimas įvykdyti nusikaltimą tarp vadovų ir dokumentus rengusių įmonės darbuotojų, koks yra vaidmenų, funkcijų pasiskirstymas grupėje;
- ar buvo tyčia išvengti mokesčių ir draudimo įmokų mokėjimo;
- kokios yra nusikaltimo subjektų atsakomybė švelninančios aplinkybės.

Dokumentų poėmis ir krata. Dokumentų poėmio tikslas – užtikrinti dokumentų saugumą, taip pat surastus ir paimtus dokumentus apžiūrėti ir pridėti juos prie ikiteisminio tyrimo medžiagos.

Kratos tikslas yra paimti visus įmonės (įstaigos, organizacijos) dokumentus ar atskirų rūšių dokumentus. Tam būtina kruopščiai pasirengti. Planuojant procesinį veiksmažį reikia nustatyti, kokie dokumentai reikalingi nusikaltimui iširti, kur yra dokumentai, pakviesti reikiamus specialistus, paruošti priemones, pasirūpinti pagalbininkais, jei jų reikėtų (pvz., išnešti dokumentus, jei jų kiekis didelis ir pan.).

Rengiantis daryti kratą reikia:

- nustatyti kratos tikslus arba ko reikia ieškoti;
- išsiaiškinti, pas ką reikia daryti kratą;

- nustatyti, kuriose vietose daryti kratą ir kada ją pradėti;
- sudaryti operatyvinę grupę;
- užtikrinti, kad kratoje dalyvautų specialistai;
- pasirūpinti paieškos ir transporto priemonėmis;
- pasirūpinti kratos rezultatų fiksavimo priemonėmis (technika);

Dažniausiai krata daroma įmonėse, organizacijose arba pas į konkrečius nusikaltimą įtraukiamus žmones, jų gimines ir artimuosius.

Kratos ikiteisminiuose tyrimuose dėl apgaulingo apskaitos tvarkymo kuriuo siekiama išvengti mokesčių turi būti atliekamos trimis kryptimis: siekiant surasti/nustatyti neapskaitytų pirkimų faktus, neapskaitytos realizacijos-pardavimų faktus patvirtinančius dokumentus bei surasti dvigubą buhalteriją patvirtinančius dokumentus. Kratos atlikimas priklauso nuo turimos informacijos apie asmenį, įmonę, jos filialus, administracinius, gamybinius pastatus, todėl šią informaciją būtina surinkti. Reikšmingą vaidmenį duomenų surinkimui gali suvaidinti su nusikalstama veika susijusių asmenų telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos kontrolė iš kurios galima sužinoti kur gali būti laikomi reikšmingi dokumentai, kokie asmenys jais disponuoja bei koks jų statusas bei pan. Nesurinkus informacijos kratų darymas taps bandymų ir klaidų metodo pagrindu atliekami veiksmai.

Smulkiosios įmonės ypatingai yra stiprios mažmeninės prekybos, statybinių paslaugų sektoriuose, todėl jų prekių-paslaugų pardavimai dažniausiai yra susiję su daugeliu klientų užsakymais. Jeigu pardavimai susiję su prekių-paslaugų pardavimais gyventojams tam tikslui įmonės būna įsteigusios ofisus. Priimdamas užsakymus darbuotojas (prastai savininkas) dažnai juos fiksuoja į tam skirtus užrašus (vadovo kalendorius), tačiau pasitaiko, kad užsakymo duomenys būna fiksuojami tik viename atskirame lape. Norėdami surasti duomenis rodančius neapskaitytų pardavimų buvimą smulkiose įmonėse kratas reikėtų daryti atsižvelgiant į bylos duomenis tačiau rekomenduotina prisiminti, kad didžiausią efektą duoda kratų darymas įmonės ofise, pardavimų vietoje. Tuo tarpu siekiant nustatyti neapskaitytų žaliavų įsigijimą didžiausią efektą duoda kratų darymas įmonių sandėliuose, autotransporto priemonėse.

Krata daroma, kai yra ikiteisminio tyrimo duomenų, kuriais remiantis galima pagrįstai manyti, kad kurioje nors vietoje arba pas kurį nors as-

menį yra nusikalstamai veikai tirti reikšmingi daiktai, dokumentai ar kiti objektai. Šie duomenys gali būti gaunami tiek iš procesinių šaltinių, t. y. įtariamųjų, nukentėjusiųjų, liudytojų parodymų, įvykio vietos apžiūros, bei iš ikiteisminio tyrimo įstaigos kriminalinės žvalgybos rezultatų medžiagos. Duomenys visada turi būti realūs ir pagrįsti. Informacija visada turi būti patikrinta ir perduota nusikalstamą veiką tiriančiam pareigūnui. Ikteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo užtikrinti, kad darant kratą dalyvaus tas asmuo, pas kurį daroma krata. Jeigu pareigūnai to užtikrinti negali, ikiteisminio tyrimo pareigūnai ar prokuroras privalo kratą daryti kviestinio ar savivaldybės institucijos atstovo akivaizdoje.

Atliekant kratą, ypač mokestiniuose nusikaltimuose, būtina kviešti specialistus, kurie gerai išmano finansinius dokumentus, kanceliarijos darbą ir gali padėti tyrėjui patardami, kuriuos dokumentus tikslinga paimti, o kurių nėra tikslo.

Kratos darymo ir jos rezultatų fiksavimo taktiniai būdai tiriant mokestinius nusikaltimus iš esmės nesiskiria nuo kratų taktinių būdų tiriant kitus nusikaltimus. Paprastai dokumentai nėra vertinami kratos vietoje, nes tai užimtų per daug laiko, juos paima kratą atliekantys pareigūnai ir jau ikiteisminio tyrimo įstaigoje peržiūri.

Darant kratą turi dalyvauti buto, namo ar kitų patalpų, kuriose daroma krata, savininkas, nuomotojas, valdytojas, pilnametis jų šeimos narys, o darant kratą įmonėje, įstaigoje ar organizacijoje – tos įmonės, įstaigos ar organizacijos atstovas, materialiai atsakingas asmuo, finansininkas ar įmonės vadovas.

Kai patalpos valdytojas atsisako gera valia atidaryti, arba išjungti signalizaciją, o įeiti į jas nesugadinus užraktų, durų ar signalizacijos neįmanoma, pareigūnas turi asmeniškai paaiškinti, kad jo atsisakymas neteisėtas. Jeigu asmuo vis tiek nepaklūsta pareigūno nurodymui, šis, pasitelkęs specialistą ar panaudodamas technines priemones, atidaro užrakintas patalpas, išjungia apsaugos signalizaciją. Tokiu atveju, jeigu tai yra neišvengiama, leidžiama sugadinti užraktus, duris, kitus daiktus ar apsaugos signalizaciją.

Tuo atveju, kai žinoma, kur yra dokumentai, kurie turi reikšmės tyrimui, atliekamas poėmis.

Pirmiausia kratą ar poėmį atliekantis pareigūnas privalo paskelbti nutartį ar nutarimą dėl kratos arba poėmio ir pareikalauti, kad būtų atiduoti reikiami dokumentai. Dažnai, darant kratą ar poėmį, neleidžiama esantiems asmenims išeiti iki poėmio ar kratos pabaigos.

Visi paimti dokumentai parodomi dalyvaujantiems asmenims ir išvardijami kratos ar poėmio protokole (nurodomas jų kiekis, svoris, individualios žymės, susidėvėjimas). Paimti daiktai ir dokumentai kratos ar poėmio vietoje turi būti supakuojami ir užantspauduojami.

Asmeniniai žmonių daiktai, neturintys ryšio su mokestiniu nusikaltimu, neturi būti paimami.

Pabaigus kratą ar poėmį surašomas kratos ar poėmio protokolas. Jame turi būti išvardijami paimti dokumentai, trumpai aprašanti. Protokolas rašomas dviem egzemplioriais, kurių vienas paliekamas kratos ar poėmio vietoje.

Liudytojų apklausos ypatumai. Liudytoju vadinamas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmingų bylai išspręsti turinčių aplinkybių. Liudytoju negali būti asmuo, kuris pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro ar teismo mediko išvadą dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių. Liudytojus reikia apklausti tik apie esmę, t. y. tik apie aplinkybes, susijusias su ikiteisminio tyrimo byla.

Mokestinių nusikaltimų bylose liudytojais dažniausiai kviečiami samdomi įmonės darbuotojai (buhalteriai, pardavėjai, darbininkai ir kt.), dalyvavę jos ūkinėje veikloje ir galintys paliudyti, kaip įmonėje buvo tvarkoma buhalterinė apskaita, atliekamos ūkinės operacijos ir pan. Liudytojais gali būti ir kiti asmenys, kuo nors susiję su tiriamo nusikaltimo ūkine komercine veikla. Be to, gali būti apklausti asmenys, kurie nežinojo apie nusikaltimą, tačiau dirbdami susidūrė su finansiniais dokumentais.

Taktine prasme pirmus rekomenduotina apklausti asmenis, pranešusius apie nusikaltimą arba nustačiusius nusikaltimo (auditorius, kontrolę vykdančius asmenis ir pan.) požymius.

Liudytojo apklausa pradedama pasiūlant liudytojui papasakoti visa, kas jam žinoma apie aplinkybes, turinčias reikšmės bylai ištirti. Paskui liu-

dytojui gali būti užduodami klausimai. Apklausoje metu siektina nustatyti nusikaltimo aptikimo aplinkybes, patikslinti nusikaltimo turinį.

Apklausiant buhalterius, kasininkus, ekspeditorius ir kt. asmenis tikslinga nustatyti, koku būdu įstaigoje ar įmonėje buvo tvarkoma finansų apskaita. Kas už ją buvo atsakingas, kokie asmenys galėjo ir privalėjo pasirašyti finansinius dokumentus, kokie finansų kontrolės elementai buvo reglamentuoti, siekiant išvengti pažeidimų, ar neįgalioti asmenys galėjo gauti pinigų ir t. t. Taip pat būtina paklausti, kur yra laikomi finansiniai dokumentai.

Atliekant ikiteisminį tyrimą, dėmesį reikia atkreipti ir į tai, kad kai kurie asmenys gali duoti klaidingus, tikrovės neatitinkančius parodymus. Be to, reikia taip pat tiksliai išsiaiškinti, ar liudytojas, duodamas parodymus, tiksliai supranta duotų parodymų esmę, nes finansų sistema reikalauja specifinių žinių. Kalbant apie meluojančio liudytojo apklausos taktiką pirmiausia reikia prisiminti svarbią taisyklę, kad lengviau yra melui kelią užkirsti, negu po to jį demaskuoti. Liudytojui pakeisti savo nusistatymą duoti melagingus parodymus reikia nemažai valios, tačiau nepalyginti didesnių valios pastangų reikia atsisakyti nuo jau duotų melagingų parodymų. Todėl tyrėjas taktiniais būdais pirmiausia turi stengtis užkirsti kelią melui. Vienas iš būdų tai pasiekti yra motyvų, dėl kurių liudytojas gali duoti melagingus parodymus, išaiškinimas.

Finansinių nusikaltimuose dėl mokesčių vengimo tyrimo bylose tokie motyvai gali būti išankstinis liudytojo susitarimas su įtariamoju ar jo giminėmis, nenoras gadinti santykių su įtariamoju ar jo artimaisiais, baimė būti išmestam iš darbo ar gauti mažesnę atlyginimą, ir t. t. Be to, liudytojas pats gali būti suinteresuotas duoti parodymus įtariamojo naudai, pavyzdžiui, susitaręs su darbdaviu, kad atlyginimas jam būtų mokamas pagal neoficialų algalapį, nes už tai jam mokamas didesnis atlyginimas.

Liudytojo parodymus būtina kruopščiai analizuoti, siekti išsiaiškinti juose esančius prieštaravimus, taip pat prieštaravimus su bylos medžiaga.

Finansinių nusikaltimuose dėl mokesčių vengimo tyrimo bylose, gavus leidimą iš tyrimui vadovaujančio prokuroro patartina pateikti daiktus ir dokumentus, demaskuojančius įtariamąjį. Dokumentų pateikimas iš esmės keičia apklausos turinį. Apklausa tampa konkreti, tiesiogiai susieta

su visu nusikaltimu arba jo epizodu. Taigi dokumentų pateikimas suteikia apklausai dalykinį pobūdį, ji tampa „materializuota“. Pateiktas dokumentas nurodo įvykio laiką, dalyvavusius asmenis, ūkinės (finansinės, valdymo) operacijos turinį ir t. t.

Ypač aktuali ir opi problema finansinių nusikaltimuose dėl mokesčių vengimo tyrimo bylose yra apklausa, poėmių, bei kitų proceso veiksmų atlikimas tų liudytojų, kurie gyvena užsienio valstybėse. Tai, kartu su ilgai atliekamomis ekspertizėmis yra viena iš pagrindinių priežasčių, nulėmiančių ilgai trunkantį tyrimą. Be to, neesant liudytojo akivaizdoje, ne visuomet galima tinkamai suformuluoti jam klausimus.

Dėl šios priežasties finansinių nusikaltimuose dėl mokesčių vengimo tyrimo bylose pasitaiko atvejų, kad tyrimas užtrunka net keletą metų.

Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikaltimą. Lietuvos Respublikos BPK 89 straipsnis numato, kad atliekant ikiteisminį tyrimą, gali būti pasitelkta specialistų pagalba. Specialistai, mokestinių nusikaltimų tyrime pasitelkiami, kai reikia specialių finansinių žinių.

Kadangi mokestiniuose nusikaltimuose svarbiausias tyrimo objektas yra dokumentai, tad ekspertizės, susijusios su dokumentais, yra neatskiriama šios nusikaltimų rūšies tyrimo dalis.

Ikiteisminio tyrimo teisėjas, nusprendęs, kad būtina skirti ekspertizę, priima nutartį skirti ekspertizę, o nusprendęs, kad ekspertizės skirti nebūtina, – nutartį atsisakyti skirti ekspertizę. Tai numatyta BPK 209 straipsnio 3 dalyje. Ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartyje dėl ekspertizės nurodo: nusikalstamos veikos aplinkybes; pagrindą ekspertizei skirti; atlikti ekspertizei paskirtą ekspertizės įstaigą arba ekspertą; klausimus ekspertui; ekspertui pateikiamą medžiagą.

Dažniausiai yra skiriamos tokios ekspertizės: techninių dokumentų, rašyenos ir rašotyros, buhalterinės ir kitos. Buhalterinėse ekspertizėse svarbiausia yra pateiktų klausimų ekspertizei pobūdis nustatant lėšų slėpimo būdus, naudojant apskaitos dokumentus, turtinės žalos dydį; materialinių vertybių ir piniginių lėšų užpajamavimo ir nurašymo į išlaidas pagrįstumą; privatizuojamo turto ir žemės vertės apskaičiavimo pagrįstumą, apskaitos konkrečioje įmonėje, įstaigoje, organizacijoje formą, dokumentų apyvartą. Šios ekspertizės atliekamos siekiant išsiaiškinti apskaitos

dokumentų klastojimą, buhalterinės apskaitos ir kontrolės trūkumus, mokesčių ir įmokų į valstybės biudžetą teisingumą, lėšų iš biudžeto panaudojimą, finansinių operacijų nevykdymą, finansinės atskaitomybės teisingumą, pažeidimus, vykdant finansinius nusikaltimus ir kita.

Mokesčių vengimo bylose buhalterinė ekspertizė padeda nustatyti buhalterinės apskaitos ir kontrolės trūkumus, ar teisingai finansų deklaracijoje buvo apskaičiuojami mokesčiai, kurios įmonė privalo mokėti valstybei, ar visos pajamos buvo įtrauktos į pateikiamas finansines deklaracijas, kokia mokesčių suma nebuvo sumokėta valstybei ir kt.

Rengiantis skirti ekspertizę būtina nustatyti ekspertizės tikslus, ekspertizės atlikimo laiką, ekspertizės darymo vietą, surinkti ekspertizei būtiną medžiagą, suformuoti klausimus.

27.5. Moterų daromų nusikaltimų tyrimo ypatumai

Tyrimų praktikoje kriminalistinės charakteristikos naudojimo ypatybės priklauso nuo to, kokiam struktūros elementui priklauso turimi duomenys. Nusikaltimų kriminalistinė charakteristika, kurios atskiri elementai yra susiję, atlieka tam tikros matricos vaidmenį: ji pritaikoma konkrečiam nusikaltimui ir padeda sukurti tikimybinį nusikaltimo modelį. Tai leidžia kelti versijas jau pradiniam tyrimo etape, kai dar yra informacijos trūkumas, nustatyti tyrimo kryptį ir numatyti tyrimo veiksmus.

Nusikaltimų, tarp jų įvykdytų ir moterų, kriminalistinę charakteristiką galima apibrėžti kaip sistemą tarpusavyje susijusių ir vienas nuo kito priklausomų elementų, tokių kaip:

- 1) nusikaltimo situacija;
- 2) nusikaltimo įvykdymo ir nuslėpimo būdai;
- 3) asmuo, padaręs nusikaltimą;
- 4) nusikaltimo dalykas.

Praktika rodo, kad pradinės informacijos turinį lemia nusikaltimo situacija.

Situacija – tam tikra aplinka, kurią įvertina nusikaltėlis. Nusikaltimo situacija – tai į nusikaltimą įtrauktų asmenų santykių įvairovės visuma prieš padarant nusikalstamą veiką, realizuojant ją ir po nusikaltimo

padarymo⁵⁶⁷. Situacija konkrečiu atveju yra individuali, nors nusikaltėlis pasirenka tą patį nusikaltimo padarymo būdą ar tuos pačius nusikaltimo padarymo įrankius. Panagrinėkime smurtinių nusikaltimų situaciją. Moterys, įvykdžiusios nužudymą arba sukėlusios sunkų arba vidutinio sunkumo sveikatos sutrikdymą, dažniausiai nesislepia, nes tokius veiksmus jos atlieka spontaniškai, be kruopštaus pasirengimo, staiga atsiradus ketinimui, o kartais – paveiktos stipraus emocinio susijaudinimo (afekto). Tad galima konstatuoti tą faktą, kad asmuo, įvykdęs nusikaltimą, jau yra žinomas pirminiame tyrimo etape. Smurtinių nusikaltimų daugiausia padaroma nedarbo dienomis (poilsio, švenčių dienomis) bei tomis dienomis, kurios yra svarbios nukentėjusiajam ar nusikaltėliui (gimimo diena, sutuoktuvių diena, atlyginimo gavimo diena ir pan.). Visa tai susiję su tam tikrais papročiais, pvz., tokiomis dienomis yra švenčiama ir vartojamas alkoholis, kurio pasekmė – konfliktinės situacijos.

Moterys retai planuoja ne tik nusikaltimą prieš asmenį, bet ir nusikaltimo prieš asmenį pėdsakų slėpimą, tad ikiteisminio tyrimo procese dažniausiai jos prisipažįsta. Tai nereiškia, kad nekyla tyrimo problemų po įvykdyto nusikaltimo, tai susiję su moters psichika. Įvykdžiusios nusikaltimą dauguma moterų puola į depresiją, kartais ganėtinai gilią, taigi tyrimo metu joms gali prireikti psichologinės pagalbos. Todėl, ypač pradiniam tyrimo etape, apklausiant įtariamąją tikslinga kreiptis pagalbos į specialistą, psichologą ar psichiatrą. Kartu tyrėjas turi prisiminti, kad įtariamąsios apklausos metu išsamiai aiškindamasis nusikaltimo mechanizmą, jis faktiškai priverčia moterį atkurti atmintyje nemalonių įvykių vaizdą. Įrankiais, tiek nužudymų, tiek sunkaus arba vidutinio sveikatos sutrikdymo atvejais, dažniausiai tampa įvykio vietoje esantys daiktai. Dažniausiai tai būna virtuviniai peiliai, lazdos, akmenys, virtuvės indai, lygintuvai ir kiti daiktai, esantys netoliese ir iš anksto neparuošti, nepritaikyti kūnui sužaloti.

Smurtinius nusikaltimus moterys dažniausiai padaro būdamos 30–49 metų amžiaus. Dažniausiai tai moterys, turinčios vidurinę arba aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą.

Moterų, darančių smurtinius nusikaltimus, tipinės asmenybės ypatybės yra didelis emocinis jautrumas, uždarumas, emocinis pažeidžiamu-

⁵⁶⁷ Matulienė, S., *supra* note 261, p. 132.

mas. Šioms moterims nebūdingas agresyvumas, jis nusikaltimo vykdymo momentu yra situacijos, o ne asmeninės savybės išraiška. Pabrėžtina, kad tokios moterys paprastai pasižymi aktyvumu, išskirtiniu jautrumu tam tikriems psichiką traumuojantiems veiksniams, dėl kurių įtakos ir gali pasireikšti neprognozuojamas elgesys.

Smurtiniai nusikaltimai moterų dažniausiai įvykdomi gyvenamojoje vietoje, bute ar namų valdoje. Rečiau kitose vietose. Pavyzdžiui, tai gali įvykti kur nors gamtoje, už miesto iškylos metu. Bet tai priskirtina impulsyviems nusikaltimams, sukeltiems iššaukiančių nukentėjusiųjų veiksmų. Jei gu kalbėtume apie tuos atvejus, kai motina nužudo savo kūdikį, nusikaltimo įvykdymo vieta gali būti įvairi. Jeigu nužudymas įvykdomas gimdymo metu arba iš karto po jo, tuomet tai įvyksta toje vietoje, kurioje moteris gimdė. Tai ne visada sutampa su gyvenamąja vieta. Kartais moteris specialiai palieka nuolatinę gyvenamąją vietą iki gimdymo, kai nėštumas dar nėra aiškiai pastebimas, kad išvengtų aplinkinių apkalbų. Be to, išėjimas iš namų ne visada susijęs su mintimi nužudyti būsimą kūdikį. Tokia mintis moteriai gali kilti netikėtai vaiko gimimo metu arba iš karto po gimdymo.

Pasikėsینimo objektas smurtinių nusikaltimų atvejais yra gyvybė ir sveikata. Dažnai moters smurtinio nusikaltimo priežastimi yra įsivaizduojama vaikų gynyba arba kerštas už sukeltą jiems skriaudą. Tokiose situacijose pradinis žingsnis būna tam tikras aukos elgesys, moters įvertintas kaip įžeidžiantis ar net pavojingas. Kalbant apie smurtinių nusikaltimų priežastis – vyrauja tarpusavio ginčas 42 proc., savanaudiškos paskatos – 40 proc., chuliganiškos paskatos – 12 proc., kitos priežastys – 6 proc. Moteris ir nukentėjusysis dažnai esti iš tos pačios socialinės aplinkos. Nukentėjusysis su moterimi dažniausiai būna arba pažįstami, arba šeimos nariai.

Antra labiausiai paplitusi moterų nusikaltimų rūšis yra turtiniai nusikaltimai: vagystės vidutiniškai sudaro 60 proc.; sukčiavimas vidutiniškai – 10 proc. bendro moterų nusikaltimų skaičiaus. Dauguma moterų nuteisiamos už turtinius nusikaltimus, kuriuos, priešingai nei vyrai, padaro spontaniškai, retai naudoja fizinę jėgą.

Nusikaltimo situacija priklauso nuo nusikaltimo rūšies. Tiriant nusikaltimus svarbią reikšmę turi nusikaltimo vietų ištyrimas. Tirdamas įvykio vietą, tyrėjas gali gauti informacijos apie moters, įvykdžiusios nu-

sikaltimą, asmenybę ir nustatyti aplinkybes, padėjusias įvykdyti nusikaltimą. Be to, nuo įvykio vietoje gautos informacijos pobūdžio ir apimties priklauso veiksmai tikrinant versijas.

Tipinės minėtų nusikaltimų įvykdymo vietos yra butai, namai, turgūs ir viešasis transportas.

Pagal teritoriją nusikaltimai įvykdomi tiek kaimo vietovėje, tiek mieste. Kaimo vietovei būdingos situacijos: moterys grupėse su vyrais dalyvauja gyvulių vagystėse iš fermų, kiaulių kompleksų ir pan., pasitaiko, kad moterys vienos ar 2–3 žmonių grupėje įvykdo naminių paukščių ar virtuvės indų vagystę.

Rajonų ir apskrities reikšmės miestuose moterų vagystės dažniausiai vykdomos namuose, butuose, įstaigose (mokyklose, mokymo įstaigose).

Šios grupės vykdomų nusikaltimų vieta yra susijusi su kitu kriminalinės charakteristikos elementu, pvz., su nusikaltimo būdu. Sukčiavimas dažniausiai padaromas miestuose, žmonių susibūrimo vietose (turguose, visuomeninio transporto stotyse, šalia prekybos centrų).

Kalbant apie socialinę padėtį, moterys, turinčios darbininkiškas specialybes, sudaro apie 70 proc.; dirbančios žemės ūkyje – 6 proc.; tarnaujančios valstybinėse ir savivaldos įstaigose, komercinėse organizacijose vidutiniškai – 9 proc.; bedarbės ir neturinčios konkrečios veiklos – apie 15 proc.

Charakterizuojant moterų vykdomų nusikaltimų recidyvą svarbu pažymėti, kad moterų jis yra aukštesnis nei vyrų. Moterys lėčiau nei vyrai įveikia nusikalstamos veiklos pasekmes, sunkiau priima izoliacijos sąlygas. Tačiau socialiai svarbių ryšių nutraukimo procesas joms įvyksta greičiau. Be to, moterims bausmės socialinės pasekmės yra sunkesnės, adaptacijos procesas sudėtingesnis, todėl neretai padaromi nauji nusikaltimai.

Moterų, patrauktų baudžiamojon atsakomybėn už sukčiavimą, amžius paprastai vyrauja: 18–29 m. – 28 proc.; 30–49 m. – 60 proc.; 50 m. ir vyresnės apie 11 proc.

Moterų, įvykdžiusių svetimo turto vagystes, pagal amžių statistika tokia: 18–29 m. apie 43 proc.; 30–49 m. – 46,7 proc.; 50 ir vyresnės apie 10 proc. Paiteikti duomenys gali tyrėjui suteikti pagalbą nustatant teisingą moters, įvykdžiusios nusikaltimą, paieškos kryptį, ypač pirminiame tyrimo etape.

Moterys dažniausiai planuoja turtinių nusikaltimų vykdymą. Atsižvelgiant į tai, pareigūnai susiduria su tam tikrais sunkumais jų apklausoje. Praktikoje daugeliu atveju moteris, pradžioje davusi melagingus parodymus, vėliau, netgi pateikus nenuginčijamus faktus, pagrindžiančius jos dalyvavimą nusikaltime, vis tiek nesutinka duoti teisingų parodymų ir laikosi pirmiau pateiktų parodymų.

Pabrėžtina, kad:

- moterys dažniausiai vykdo smurtinius nusikaltimus ir nusikaltimus iš savanaudiškų paskatų, bet moterų nusikalstamumas 7–8 kartus mažesnis nei vyrų;
- moterų nusikalstamumo pokyčiai yra susiję su socialine gyvenimo dinamika;
- moterys dažniausiai vykdo nusikaltimus būdamos 30–49 m. amžiaus ir nedidele dalimi iki 17 m.
- psichologinė nusikaltimą įvykdžiusios moters asmenybės ypatybė yra ta, kad daugiau nei pusė pradžioje davusios melagingus parodymus, jos ir vėliau jų nekeičia net pateikus nepaneigiamus nusikaltimo įrodymus.

Kriminalistinės ir psichologinės nusikaltimą įvykdžiusių moterų ypatybės. Moterų padarytų nusikaltimų tyrimo efektyvumas, be viso kito, priklauso ir nuo asmeninio būdo bei savybių. Žmogaus gyvenime kinta įvairios asmeninės jo savybės, kurios daro įtaką elgesio ir veiklos motyvacijai. Lytis ne tik kaip biologinis parametras, bet ir kaip socialinis rodiklis lieka nepakitęs visą gyvenimą. Moters elgesiui esminę įtaką turi jos specifiniai biologiniai gyvenimo periodai. Turima omeny nėštumas, gimdymas, pogimdyvinis periodas ir klimaksas. Šie veiksniai dažnai turi didelę įtaką moters elgesiui, nes atitinkamas gyvenimo periodas ir tampa svarbiausiu veiksmu, nulemiančiu tą ar kitą veiksmų tipą, būdingą tik moteriai ir visiškai neaptinkamą tarp vyrų.

Pažymėtina, kad lyties skirtumai yra ne tik biologiniai, bet ir psichologiniai, turintys įtakos lytiniam ir seksualiniam asmenybės elgesiui. Moters kaip asmenybės socialinės padėties pasikeitimai visuomenėje daugelyje sričių išlygino lyčių socialinio statuso skirtumus. Nors yra konkrečių aplinkybių įvairovė ir jų dinamika, moterų vykdomus smurtinius nusi-

kaltimus sieja bendros tendencijos, būtent tarpasmeninių šeimos vidaus santykių sutrikimai.

Kartais agresyvūs moterų veiksmai gali būti aiškinami jų reakcija į šeimoje esantį smurtą, kurio aukomis jos tampa pirmiausia. Be to, moterų veiksmų motyvaciją veikia lyties nuostatos kaip šeimos interesų prioritetai ar motiniška meilė. Aplinkoje, kurioje yra nepalankūs šeiminiai santykiai, kai vyras arba suaugę vaikai piktnaudžiauja alkoholiu arba vartoja narkotikus, moterys, nuolat stengdamosi nuslėpti šeimos konfliktus, išgyvena stiprią emocinę įtampą. Be to, girtavimas yra viena iš moterų nusikalstamumo priežasčių. Tokia ilgalaikė frustracija dažnai paskatina imtis smurtinių veiksmų frustraciją sukėlusio asmens atžvilgiu. Kaip rodo statistika, daugiausia yra vagišių. Pastaruoju metu Lietuvoje ypač daugėja moterų žudikių. Daugelis nužudė savo vyrus, sugyventinius – iš neapykantos, bejėgiškumo, meilės, pavydo ir keršto. Tai yra pasekmė aplinkybių, iš kurių, jų nuomone, nebuvo kitos išeities. Iš dalies tokias moteris galima laikyti aukomis. Dažniausiai nuteistosios nusikalto artimiausioje joms aplinkoje ir taip reagavo į susidariusias sąlygas, kurios šioms moterims pasirodė nepakeliamos. Po nuolatinio smurto ar žeminančių veiksmų prieš jas laikotarpio moterys nužudo vyrus, sugyventinius, aplinkinius, įvykdo pasikėsimus ar sunkius kūno sužalojimus. Tam tikra prasme paaiškinami moterų – motinų pasikėsimai į savo vaikų gyvybę, nesuradus kitos išeities, nes gyveno nepakeliamomis sąlygomis, neturėdamos jokių pragyvenimo šaltinių.

Svarbią reikšmę tiriant moterų padaromus nusikaltimus turi asmenybės ypatybės.

Pavyzdžiui, praktikoje pasitaiko, kad vaiko nužudymas būna reakcija į išžaginimą. Žvelgiant iš psichologinių moters ypatumų, kūdikio nužudymas yra viena iš savižudybės formų. Dažnai ji neturi neigiamo nusistatymo prieš vaiką, t. y. iš esmės tai nusistatymas prieš save. Vaiko nužudymas – tai autoagresija. Ji atsiranda dėl užblokuotų galimybių agresijai, kuri turėjo pasireikšti aplinkoje, t. y. heteroagresijai. Neturėjimas galimybių išreikšti heteroagresyvų elgesį yra kompensuojamas autoagresija.

Kartais moteris žudo būdamos afekto būsenos, spontaniškai, dėl pavydo. Erotinis pavydas – moters padidėjusios negatyvios emocinės būsenos sindromas (neapykanta, pyktis, neviltsis ar keršto troškimas). Įvar-

dijami psichologiniai, kultūriniai istoriniai ir biologiniai keršto aspektai. Mus domina paskutinytis ir panašūs⁵⁶⁸. Svarbu pažymėti, kad vyriškas ir moteriškas pavydas nėra vienodi, kaip ir nevienodi skirtingų lyčių meilės ir gėdos jausmai. Moterys labiau linkusios atleisti ir mažiau jautrios varžovo atžvilgiu.

Paprastai vyrai labiausiai pavydi tada, kai jų partnerė turi daug skirtingų lytinių santykių, tuo tarpu moterys jaučia didžiausią pavydą, kai jų partneris emociškai prisiriša prie kitos partnerės.

Visus moterų vykdomus nusikaltimus galima suskirstyti į dvi grupes.

Praktikoje vyrauja ryšys tarp moters įvykdyto nusikaltimo pobūdžio ir jos visuomenėje vykdomos veiklos, tai leidžia kalbėti apie nusikaltimų grupes, susijusias su profesinių pareigų vykdymu. Todėl daugelis moterų nusikaltimų yra susiję su profesinėmis funkcijomis materialinių vertybių paskirstyme, prekyboje, maisto pramonėje, kuriose moterų lyginamasis svoris užima reikšmingą dalį.

Kitą grupę sudaro nusikaltimai, paveikti šeiminių, buitinių santykių, kurie dažnai ir nulemia veikos motyvą. Minėtos grupės moterys dažnai yra emociškai nestabilios, linkusios į depresiją. Šios kategorijos moterims būdingi pykčio proveržiai ir agresyvumas, polinkis į melagingą ir asocialią veiklą.

Praktika rodo, kad pirmoji nusikaltimų banga vyrų ir moterų nusikalstamume prasideda nuo 14–15 metų. Šio amžiaus prieštaravimai, susidūrę su nepalankioms gyvenimo aplinkybėms, perauga į nusikalstamą elgesį.

Šios grupės paauglėms būdingas efekto siekimas ir isteriškumas, piktybinio egoizmo ir individualizmo formos, tinginystė, šiurkštumas, užsispyrimas, pusiausvyros stoka ir pan. Įdomu tai, kad nepilnamečių merginų, įvykdžiusių nusikaltimą, dažna emocinė būseną yra dirglumas.

Įvykdžiusių nusikaltimą merginų psichologinė ypatybė ta, kad joms, skirtingai nuo vaikinių, būdinga daug stipresnė moralinių psichologinių bruožų deformacija: aplinkinių niekinimas (nepaisymas), neigiamas požiūris į priimtas elgesio normas, moralės trūkumas ir t. t.

Didesnę dalį moterų, linkusių nusikalsti, sudaro asmenys iki 30 metų (apie 48 proc.).

⁵⁶⁸ Leonhard, K. *Biologische Psychologie*. Leipzig, 1963.

Palyginti su jaunesnio amžiaus moterimis, vyresnio amžiaus moterims dažniau pasitaiko afektiniai sutrikimai, alkoholizmas, bet jos rečiau nei jaunesnio amžiaus moterys patraukiamos baudžiamojon atsakomybėn. Pirmą kartą patrauktoms baudžiamojon atsakomybėn vidutinio ir vyresnio amžiaus moterims dažnai prireikia gydymo nuo alkoholizmo.

Mokslininkai turi skirtingų nuomonių apie moterų nusikalstamumą. Tačiau praktikoje jį galima grupuoti į dvi dalis. Viena dalis moterų nusikalstamumą grindžia įgimtomis psichobiologinėmis moteriškosios lyties ypatybėmis, kita – nurodo, kad tam tikri socialiniai veiksniai skirtingai veikia vyrus ir moteris.

Biologiniai ypatumai lemia moterų socialinių vaidmenų specifiką, o vaidmenys daro didelį poveikį moters elgesiui, taip pat ir nusikalstamam. Įstatymus pažeidžiančios merginos, palyginti su tokio pat amžiaus jaunuoliais, dažniau nukrypsta nuo socialinių ir psichologinių normų laikymosi. Jas stipriau veikia įvairūs šeiminių santykių sutrikimai: tėvų panieka, gimimas ne santuokoje (pavainikiu), įtempti santykiai šeimoje, šeimos nepriteklis, tėvų skyrybos, psichikos sutrikimai.

Pastebimas didesnis moterų, išgyvenančių menopauzę, įvykdomų nusikaltimų skaičius. Čia kartu su fiziologiniais pokyčiais svarbų vaidmenį vaidina socialinių psichologinių veiksnių kompleksas, tokių kaip vienvė, senėjimas, patrauklumo netekimas, vyresniųjų vaikų išėjimas iš namų ir pan.

Kalbant apie moterų nusikaltimus prieš asmenį, reikėtų išskirti vieną pagrindinių savybių – agresyvumą. Nė viena nusikaltimo rūšis taip gerai neatskleidžia lyties skirtumų nusikaltimo metu kaip žmogžudystė⁵⁶⁹.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad moterys rečiau žudo nei vyrai. Svarbu ir tai, kad auka daugelyje atvejų yra susijusi su įtariamąja giminystės, bičiulystės ar intymiais ryšiais.

Moterys, palyginti su vyrais, rečiau nužudo būdamos apsvaigusios nuo alkoholio. Psichiniai sutrikimai smurtauti linkusioms moterims nustatomi dažniau nei vyrams.

Neretai moterų įstatymų pažeidimų priežastimi tampa žiaurumas šeimoje, dažniausiai situoktinio. Kyla klausimas: kodėl moteris pasilieka

⁵⁶⁹ Malmquist, G. *American Psychiatric Press*. Washington, 1996, p. 393.

šeimoje, kurioje su ja žiauriai elgiamasi? Dažniausiai tai būna finansinės priežastys, neturėjimas gyvenamojo ploto, į kurį būtų galima persikelti. Kai kurios puoselėja viltį, kad partneris galų gale pasikeis. Daugeliui moterų įtaką daro nuolatiniai vyrų atgailavimai dėl elgesio ir pažadai pasitaisyti, taip pat mintys apie tai, kad išsiskyrimo metu teks atskirti vaikus nuo tėvo. Taigi tokioje situacijoje moterys lieka priklausomomis nuo vyrų ne tik ekonomiškai, bet ir emociškai, t. y. nors vyras yra žiaurus jų atžvilgiu, nenustoja jo mylėjusi.

Apibendrinant galima teigti, kad kriminalistines, kaip ir kriminologines, įvykdžiusių nusikaltimą moterų asmenybės ypatybes būtina įvertinti keliant versiją, planuojant atskirus tiriamuosius veiksmus ir nagrinėjant nusikaltimo rūšį visame tyrimo procese.

Versijos ir tyrimo planavimas. Skirtingai nuo tradicinių tam tikrų nusikaltimų rūšių tyrimo metodikų, mūsų analizuojama metodika savita pagal tai, kokios versijos įeina į jos sudėtį.

Šiai metodikai nebūdingas bendrų versijų, aiškinančių visus įvykius kaip visumą, buvimas. Ją sudaro tik atskiros versijos, susijusios su nusikaltimo objektu arba su tam tikromis aplinkybėmis ir asmeniu.

Tokias versijas galima skirstyti į dvi dideles grupes:

1. Versijos, keliamos dėl nusikaltimą įvykdžiusio asmens, kai jis nėra žinomas.
2. Versijos apie nusikaltimą įvykdžiusį asmenį charakterizuojančius bruožus arba aplinkybes, susijusias su juo, kai jis nėra žinomas.

Pirmos grupės atskirų versijų iškėlimas, kad nusikaltimą įvykdė moteris, gali būti pagrįstas pirminiame tyrimo etape atliktų neatidėliotinių tyrimo veiksmų rezultatais.

Tokiu pagrindu gali būti:

- 1) moters pėdsakų aptikimo nusikaltimo įvykio vietoje faktas, pvz., rankų pirštų, delnų antspaudai, dantų žymės, atitinkamo dydžio ir formos apavo pėdsakai, kvapų pėdsakai (kvėpalų kvapas ir kiti);
- 2) įvykio vietoje aptikti daiktai, kuriuos pagal išvaizdą, paskirtį ir pobūdį galima priskirti moteriai (kosmetikos, makiažo priemonės, šukos, plaukų smeigtukai ir kiti panašūs daiktai);

- 3) tipiškas moterų vykdymo nusikaltimo iš savanaudiškų paskatų pasikėsinimo dalykas. Pastebėta, kad dažniausiai moterys vagia vertybes (auksą, pinigus) ir kitus vertingus daiktus, be to, rečiau grobia daiktus, kurių jos negali tiesiogiai panaudoti pagal paskirtį. Iš esmės grobiami moteriški drabužiai ir moterų apyvokos daiktai (kosmetika, segtukai, papuošalai). Vagysčių apimtys paprastai nėra didelės, tačiau tai netaikoma grupinėms vagystėms. Nusikalstamo pasikėsinimo dalykas neretai gali nurodyti nusikaltėlio amžių, socialinę grupę ir atskleisti vagystės įvykdymo motyvą. Tarp jaunų moterų, įvykdžiusių nusikaltimą iš savanaudiškų paskatų, pasitaiko madingo daikto, turinčio didelę paklausą tarp jaunimo (odinės striukės, džinsų ir t. t.), įgijimo motyvas;
- 4) duomenys, pateikti įvykį mačiusių liudininkų, liudytojų ir nukentėjusiųjų, kurie gali išvardyti broožus, nurodančius, kad nusikaltėlis gali būti moteris, pvz., moters buvimo rajone arba nusikaltimo įvykdymo vietoje faktas, pasišalinančio iš įvykio vietos žmogaus išvaizda, eisena ir pan.;
- 5) nusikaltimo įvykdymo būdo elementai: naudojami įrankiai, kiekis, jėga, sugadinimo, sužalojimo išsidėstymo vietos, kūno sužalojimo pobūdis, kurie liudija, kad nusikaltimą įvykdė moteris.

Antros grupės versijos (tais atvejais, kai asmuo, įvykdęs nusikaltimą, yra žinomas arba yra priežasčių, pagrįstai leidžiančių įtarti jį įvykdžius nusikaltimą), paprastai yra susijusios su nusikaltimo įvykdymo motyvais, aplinkybėmis, paskatinusiomis moterį nusikalsti.

Tipiškiausios aplinkybės, pastūmėjusios moterį įvykdyti nusikaltimą, yra šios:

1. Neteisėtas, moters supratimu, nukentėjusiojo elgesys. Dažniausiai tai pasitaiko buitiniuose nusikaltimuose, kai toks elgesys yra nukreiptas prieš asmenį, kuris dėl to įvykdo nusikaltimą, arba prieš jos giminaičius (įžeidinėjimai, muštynės, neištikimybė, pasikėsinimas į vaikų sveikatą). Tipiškiausi moterų vykdomų nusikaltimų, susijusių su kūno sužalojimu, atvejai: vadinamoji savo vaiko gynyba, kai ji sužino, kad vaikas buvo „užpultas“, įžeistas pašalinio žmogaus; akivaizdi situoktinio ar sugyventinio santuokinė neiš-

tikimybė. Tokiu atveju nukentėjusiuoju gali tapti sutuoktinis, kita moteris arba abu kartu; moters įžeidimai žodžiu ar veiksmu, vykdomi sugyventinio, sugėrovų ir pan.

2. Atitinkama emocinė būsena, atsiradusi prieš nusikaltimo įvykdymą susiklosčius įvairioms aplinkybėms, kuri dažnai provokuoja agresiją silpnesnių ir bejėgių žmonių atžvilgiu.
3. Pavydo jausmas, įskaitant ir patloginį.

Tyrimo ypatybė yra ta, kad būtina atskirti įprastą (psichologiškai suprantamą sveiko žmogaus) pavydą ir patloginį pavydą. Kadangi šio klausimo sprendimas sukelia daug sunkumų, ypatinga reikšmė teikiama surinktos medžiagos kokybei. Nusikaltimo įvykdymas dėl pavydo yra vienas iš atvejų, kai labai tikėtinas neteisėtos veikos subjekto psichinis sutrikimas. Tokiems asmenims tikslinga skirti teismo psichologinę ekspertizę. Pavydo pagrindu moterys įvykdo kūno sužalojimus šešiuose atvejuose iš septynių.

Panašias versijas reikėtų kelti ir jas patikrinti buitinio nusikaltimo „be motyvo“ atvejais, taip pat, kai nepilnametės įvykdo nusikaltimą prieš savo bendraamžes (dažniausiai pasitaiko kūno sužalojimai).

4. Psichiką traumuojantys veiksniai, pvz., sunkios gyvenamosios ir materialinės sąlygos, būsimo tėvo atsisakymas pripažinti savo vaiką, jo atsisakymas įregistruoti santykius su moterimi vaikžudystės atveju ir pan.

Vienintelė procesinė versijos patikrinimo priemonė yra tyrimo ir kriminalinės žvalgybos veiksmų atlikimas. Planinga pradžia yra būdinga bet kuriai daugiau ar mažiau sudėtingai žmogaus veiklos rūšiai. Ne išimtis ir moterų padarytų nusikaltimų tyrimas. Be aiškaus darbo organizavimo ir be planavimo sėkmingai spręsti įvairias ikiteisminio tyrimo užduotis neįmanoma. Žinoma, neįmanoma, neatsižvelgiant į konkretų nusikaltimą, iš anksto numatyti visų aplinkybių, kaip ir tyrimo bei kriminalinės žvalgybos veiksmų veiksmų, joms nustatyti. Dažnai, atliekant ikiteisminį tyrimą, jos nustatomos pagal susiklosčiusią konkrečią tyrimo situaciją.

Rekomenduotinos nustatytinos aplinkybės tyrimo plane, jeigu įtariama, kad nusikaltimą įvykdė moteris:

1. Įtariamąsios šeiminė padėtis.
2. Pilna ar ne pilna šeima, jeigu ne pilna, kokios to priežastys.
3. Santykiai šeimoje, sutuoktinio arba sugyventinio elgesys.
4. Pragyvenimo šaltinis.
5. Ar yra vaikų, gyvenančių su traukiama atsakomybėn moterimi, jų tikslus amžius ir sveikatos būklė (lėtinės ligos).
6. Požiūris į vaikų auklėjimą ir jų materialinį aprūpinimą.
7. Ar yra internatuose gyvenančių vaikų, kokios to priežastys.
8. Ar įtariamajai anksčiau nebuvo atimtos motinystės teisės, ar nebandė atsisakyti vaikų gimdymo namuose.
9. Ar ji nepiktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais, ar nevartoja narkotikų ir pan.
10. Turėjusi ar neturėjusi teistumą.
11. Kitos galinčios turėti reikšmės bylai aplinkybės:
  - Gyvenamosios buitinės ir materialinės sąlygos (nuosavas būstas, bendrabutis, pragyvenimas iš pensijos, pašalpų ir pan.).
  - Santykiai tėvų šeimoje, ar tėvai nebuvo teisti, jų požiūris į dabartinės nusikaltėlės auklėjimą.
  - Ar moteris pati praeityje nebuvo tapusi nusikalstamos veiklos objektu.

Praktinis tyrimo plano įgyvendinimas nustatant minėtas aplinkybes turi svarbią reikšmę daugelio nusikaltimo sudėties požymių įrodinėjimui, išsamesniam visų jo aplinkybių išaiškinimui, moters kaltės laipsnio, atsakomybę lengvinančių ir sunkinančių aplinkybių nustatymui, taip pat numatytų teisės priemonių taikymui.

Anksčiau minėta, kad iš anksto neįmanoma numatyti tyrimo organizacinių ar kontražvalgybinių veiksmų. Jie priklauso nuo nusikaltimo rūšies, pasikėsinimo objekto, moters asmenybės, jos gyvenimiškos ir nusikalstamos patirties, turimos naudingos informacijos, laiko stokos ir pan. Jų pasirinkimą lemia susiklosčiusi tyrimo situacija, pagal kurią iškeliamą ir tikrinama versija.

Keliant ir tikrinant versijas būtina suplanuoti giminaičių, kaimynų, bendradarbių, socialinių organizacijų arba globos ir rūpybos darbuotojų apklausas. Jeigu atsakomybėn traukiama nepilnametė, reikia suplanuoti

abiejų tėvų, įtėvių ar globėjų, klasės auklėtojo arba kitų asmenų, kurie gali suteikti būtinų žinių apie gyvenimo aplinkybes, auklėjimą, apie nepilnametės ryšius, apie jos asmenybės formavimosi ypatybes, apklausas.

Tikslinga pateikti užklausas darbovietėms, valstybiniams registrams, vidaus reikalų bei ikiteisminio tyrimo institucijoms, siekiant patikrinti teistumo buvimą ar įtraukimą į įskaitas. Neretai šių ar kitų aplinkybių neįmanoma išaiškinti neatlikus ekspertizės, pvz., norint nustatyti tikslų amžių, protinio atsilikimo laipsnį, išsivystymo vėlavimą, priverstinio gydymo būtinybę dėl lėtinio alkoholizmo, narkomanijos ir pan. Įvertinus tai, kad ekspertizei paskirti ir jai atlikti reikės daug laiko, verta iš karto planuoti ir pradėti rinkti ekspertų tyrimui reikalingą medžiagą.

Atskirų tyrimo veiksmų taktikos ypatybės tiriant moterų įvykdytus nusikaltimus. Atsižvelgus į nagrinėjamų nusikaltimų specifiką, tikslinga išanalizuoti tik tokių tyrimo veiksmų taktiką kaip įvykio vietos apžiūra, apklausa ir parodymas atpažinti. Kartu šiame skyriuje išnagrinėsime šį aspektą moterų dažniausiai vykdomų nusikaltimų asmeniui ir nuosavybei atžvilgiu.

Kaip rodo tyrimų ir teisminės praktikos analizė, daug sunkumų sukelia, o kartais tyrėjai padaro ir klaidų atlikdami tokį tyrimo veiksmą kaip įvykio vietos apžiūra bylose dėl tyčinių nusikaltimų gyvybei ir sveikatai.

Įvykio vietos apžiūra turi didžiulę reikšmę, nes leidžia nustatyti tokias svarbias aplinkybes kaip: tiriamo įvykio pobūdį, ar yra nusikaltimo sudėties požymių; kur įvykdytas nusikaltimas – apžiūros vietoje ar kitur; kada nutiko įvykis; kas jame dalyvavo, kokie buvo kiekvieno iš dalyvių skiriamieji požymiai ir veiksmai; kokie buvo jų veiksmų tikslai ir motyvai; kokie daiktai, jų dalys, medžiagos jų buvo palikti įvykio vietoje arba kokie išsinešti su savimi (pvz., liko ant kūno, drabužių); koku būdu asmenys pateko į įvykio vietą ir pasišalino iš jos; kaip ilgai jie buvo įvykio vietoje; kokios techninės priemonės (dažniausiai transportas) buvo naudojamos; kas galėjo stebėti įvykį ir iš kur; kokie buvo atliekami veiksmai siekiant nuslėpti realaus įvykio pėdsakus arba inscenizuoti kitą įvykį; kas prisidėjo prie kenksmingų padarinių atsiradimo ir kt.

Įvykio vietos apžiūros veiksmingumas priklauso nuo pasirėngimo šiam tyrimo veiksmui. Todėl prieš atliekant įvykio vietos apžiūrą taktiškai

svarbu atlikti visą organizacinių parengiamųjų veiksmų kompleksą. Tyrėjui būtina užtikrinti atitinkamų specialistų dalyvavimą apžiūrint įvykio vietą. Svarbu, kad jie dalyvautų instruktuojant operatyvinę tyrimo grupę ir apklausiant įvykį mačiusius liudininkus. Tai padeda gauti informaciją, būtiną įvykio esmei ir mechanizmui suprasti, taip pat ieškant pėdsakų ar kitų objektų, turinčių svarbą bylai.

Nors ne mažiau svarbūs ir kiti tyrėjo organizaciniai parengiamieji veiksmai iki įvykio vietos apžiūros, bet svarbu skirti dėmesį pagrindiniam įvykio vietos apžiūros etapui – darbiniam, taip pat taktikos ypatybėms.

Įvykio vietos apžiūros taktikos ypatybės priklausys nuo tyrimo situacijos vystymosi. Vadinamųjų „grynai moteriškų nusikaltimų, tokių kaip motinos įvykdytas naujagimio nužudymas“, kūdikio lavono aptikimo vieta būna įvairi: miško vietovės, vandens telkiniai, nuotekų šuliniai, šiukšlynai ir t. t. Vaikžudystės atveju moteris dažniausiai išmeta naujagimį jo tinkamai nepalaidojusi. Naujagimio lavono aptikimo vieta dažnai nesutampa su vieta, kurioje buvo įvykdytas nužudymas, išskyrus pasyviają vaikžudystę. Kūdikių lavonai randami susukti į laikraštį, popierių, užvalkalus, sijonus, apatinius marškinius, kelnaites ir pan.

Todėl apžiūrint daiktus, aptinkamus kartu su vaiko lavonu, reikia išsamiai juos aprašyti. Būtina kruopščiai ieškoti įvairių užrašų, antspaudų, ženklų, pagal kuriuos galima nustatyti, kam priklauso daiktas, ir vaikžudystę įvykdžiusios moters asmenybę.

Naujagimio suradimo vietoje, padedant medikui specialistui, būtina atkreipti dėmesį į ankstyvuosius ir vėlyvuosius lavono irimo požymius. Todėl būtina atkreipti dėmesį į tai, ar yra placenta, ar jos nėra, taip pat kuo ir kaip perkirsta bambagyslė, nupjauta ar nutraukta, ar placenta atskirta nuo kūno, taip pat ar yra demarkacinė bambagyslės žiedo linija. Būtina išmatuoti naujagimio lavono ilgį. Kartais naujagimio kūno apžiūra jo aptikimo vietoje pateikia daug medicininių kriminalistinių duomenų, leidžiančių nustatyti nusikaltėlio asmenybę.

Apžiūrint įvykio vietą nužudymo bylose, kai nusikaltimą įvykdė moteris, taktiškai svarbu nustatyti apžiūros veiksmų seką. Apžiūrą reikia pradėti nuo centro (lavono) arba nuo periferijos centro link, atsižvelgiant į konkrečią situaciją.

Svarbu pažymėti, kad įvykio vietos apžiūros metu moterų įvykdytų nužudymų bylose bei sveikatos sutrikdymo bylose būtina ypatingą dėmesį skirti nusikaltimo įrankiams. Jais dažniausiai tampa virtuvės indai (keptuvės, virduliai, puodai) arba įvairūs namų apyvokos daiktai. Todėl tyrimo situacijoje, pvz., kai nusikaltimą įvykdęs asmuo nėra nustatytas, o įvykio vietoje aptinkami minėti daiktai, tai gali tapti pagrindu kelti versiją dėl nusikaltimą įvykdžiusio asmens lyties. Tyrimo situacijoje, kai žinoma, kad moteris susijusi su nužudymu arba sveikatos sutrikdymu – svarbu ypatingą dėmesį skirti būtent virtuviniams peiliams, kapojimo kirvukams ir kitiems panašioms virtuvės įrankiams. Pavyzdžiui, tai aktualu tiriant moterų įvykdytus nužudymus dėl buitinių priežasčių.

Įvykio vietos apžiūra bylose dėl nusikaltimų nuosavybei, būtent svetimmo turto vagysčių, kurias įvykdė moteris, svarbią informaciją gali suteikti aptikti pėdsakai. Apie tai, kad vagystę įvykdė moteris, gali liudyti įvykio vietoje rasti: moteriškų rankų pirštų antspaudai; avalynės pėdsakai, ypač pakulnės; pamesti moteriškos paskirties reikmenys (lūpų dažai ir pan.) arba apie tai gali liudyti pavogtų daiktų pobūdis (moteriškos paskirties reikmenys). Taktiškai, apžiūrint įvykio vietą, pvz., bylose dėl vagysčių iš buto, įvykdytų moterų, ypač svarbios odorologijos panaudojimo galimybės. Uždarose patalpose lieka specifinis moteriškų kvėpalų kvapas ir todėl būtina paimiti oro mėginius. Tačiau tyrimų praktikoje odorologijos galimybės panaudojamos toli gražu ne visada.

Pažymėtina, kad vykdant tokį tyrimo veiksmą, būtina laikytis trijų pagrindinių taktinių nuostatų: žiūrėti visur, laikytis veiksmų eiliškumo ir veikti planingai.

Panagrinėsime moterų, įtariamų ir kaltinamų įvykdžius nusikaltimą, **apklausos** taktikos ypatybes. Jos pasižymi tyrimo veiksmo planavimo specifika; atsižvelgiant į moterų psichologijos ypatumus; užmezgant psichologinį kontaktą su apklausiamąja; teikiant pagalbą apklausiamajai prisiminti buvusius įvykius.

Praktika rodo, kad savo kaltę dėl nusikalstamos veikos atlikimo visiškai pripažįsta 50 proc. moterų, iš dalies – 33 proc., savo kaltės nepripažįsta – 11 proc. Be to, dalis moterų prisipažįsta dalyvavusios nusikaltime, bet atsisako duoti parodymus iš esmės.

Svarbią reikšmę turi pasirengimas apklausai, kurios vienas iš svarbiausių elementų yra kaltinamosios asmenybės ištyrimas. Kartu tyrėjas turi turėti nors nedidelį supratimą apie moterų psichologiją. Nusikaltimą įvykdžiusiems moterims būdingi afektiniai išgyvenimai ir elgesio impulsyvumas, taip pat labai svarbus kitų asmenų vertinimas. Be to, tyrėjui planuojant apklausą svarbu įvertinti įtariamiosios (kaltinamosios) gyvenimo specifinius periodus – nėštumą, gimdymą, pogimdyvinį periodą, klimaksą. Rengdamasis apklausai tyrėjas turi atsižvelgti ir į tai, kad įtariamajai (kaltinamajai) moteriai dažniausiai būdingas demonstracinis impulsyvus elgesys, kartu su kaltės jausmu, nerimu dėl savo ateities ir pan. Apklauskos taktika, tiksliau, pasirengimas apklausai, skirsis apklausiant moterį, įvykdžiusią, pvz., vaikžudystę, buitinį nužudymą arba sukčiavimą. Pirmuoju atveju, kaip jau minėjome, psichologinė ypatybė yra ta, kad vaiko nužudymas, moters supratimu, yra savižudybė, autoagresija. Antruoju atveju būtina įvertinti orientaciją į santuoką, šeimos interesų prioritetą, pasireiškiančią ilgalaikę frustraciją. Trečiuoju atveju – savanaudiškus motyvus.

Svarbu pažymėti, kad atsižvelgiant į besiklostančią tyrimo situaciją, apklausdamas nusikaltimą įvykdžiusią moterį, tyrėjas gali panaudoti vienokius ar kitokius taktinius metodus. Jų pasirinkimas priklauso nuo nusikaltimo rūšies (pvz., vaikžudystė ar sukčiavimas) ir apklausiamosios asmenybės savybių ir ypatybių. Siekiant paveikti apklausiamą moterį duoti teisingus parodymus, svarbu užmegzti su ja psichologinį kontaktą ir daryti jai psichologinį poveikį.

Dažniausiai apklausiant nusikaltimą įvykdžiusias moteris taikomi tokie metodai:

- a) objektyvumo ir nuoširdumo rodymas apklauskos metu;
- b) tam tikrų baudžiamojo proceso dalyvių konfliktinės būklės neutralizavimas;
- c) procesinio veiksmo dalyvių suinteresuotumo ir aktyvumo sužadėjimas.

Kaip minėta anksčiau, nusikaltimą įvykdžiusių moterų apklauskos kryptingumas priklauso nuo nusikaltimo pobūdžio. Apklauskiant moterį, įvykdžiusią nusikaltimą nuosavybei (vagystė, sukčiavimas, apiplėšimas ir

t. t.), mūsų manymu, reikia laikytis griežto oficialaus tono: bendravimo procesas turi atrodyti itin dalykiškas ir tyrėjas neturėtų pasiduoti ketinimams nukrypti nuo oficialių apklausos procedūros vedimo ribų. Kartais, pvz., vagystės dėl sunkių šeiminių aplinkybių atveju, priimtinas apklausos procesas oficialiu draugišku tonu, t. y. tyrėjas moters apklausos metu nenukrypsta nuo oficialaus tono, bet kartu klausimų formulavimu, jų pateikimo intonacija išreiškia užuojautą. Dėl to apklausiamoji priima tyrėją kaip asmenį, kuris įsijaučia į jos situaciją ir supranta jos įvykdytos veiklos motyvus.

Apklausiant moteris, kurios įvykdė smurtinius nusikaltimus (žmogžudystę, sunkų ir vidutinį sveikatos sutrikdymą), rekomenduotina kalbėti draugišku tonu. Tai labiau priimtina, kai apklausiamoji įvykdė nužudymą ar sužalojo kito asmens sveikatą paveikta stipraus dvasinio susijaudinimo arba viršydama būtinosios ginties ribas.

Apklausiant moteris, įvykdžiusias nusikaltimus nuosavybei, taip pat, kaip ir gyvybei bei sveikatai, neatmetama apklausa parodant pasitikėjimą.

Kartais rekomenduotina griežtą oficialų toną arba oficialų draugišką toną kaitalioti su kontrastiniu ir galiausiai su parodančiu pasitikėjimą tonu. Pasirinkimas, kurią kryptį naudoti nusikaltimus įvykdžiusių moterų apklausoje, jų kaitaliojimas ir tarpusavio ryšys priklauso nuo besiklostančios tyrimo situacijos, taip pat ar apklausa vykdoma konfliktinėje ar nekonfliktinėje situacijoje.

Kriminalistinės taktikos požiūriu patartina naudoti psichologinį poveikį. Svarstytinios rekomendacijos procesinio veiksmo atlikimo metu naudoti muzikos ir kvapų įtaką. Muzikos ir kvapų kaip poveikio priemonės reikšmė nėra būdas gauti teisingus parodymus, bet jie gali padėti paskatinti tam tikras apklausiamųjų emocines būsenas. O tai ypač svarbu apklausiant moterį, įvykdžiusią nusikaltimą. Skirtingai nuo vyro, moteris yra jausmingesnė, švelnesnės prigimties, jai dažniausiai būdingi daug aukštesnio laipsnio afektiniai išgyvenimai⁵⁷⁰.

Todėl išankstinis aiškinimasis, o po to apklausos procese mėgstamų kvapų ir muzikos panaudojimas darys teigiamą psichologinį poveikį ap-

⁵⁷⁰ Китаев, Н. Н.; Ермаков, Н. П. О возможности использования музыки при допросе обвиняемого. *Проблемы изучения личности участников уголовного судопроизводства*. Свердловск: УрГУ, 1980, с. 104-109.

klausiamajai, taip konfliktinė situacija taps nekonfliktine ir apklausa vyks rodant pasitikėjimą apklausiamąja. Tačiau būtina prisiminti, kad kvapų ar muzikos naudojimas procesinio veiksmo metu gali paskatinanti emoci-nius išgyvenimus. Todėl prieš atliekant procesinį veiksmap rekomenduoti-na išsiaiškinti procesinio veiksmo dalyvės požiūrį į tai.

Kitas tyrimo veiksmas, turintis taktikos ypatybių tiriant moterų įvyk-dytus nusikaltimus, yra parodymas atpažinti. Moterų įvykdytų nusikaltimų tyrimo procese dažnai iškyla būtinybė parodyti atpažinti įvairius objektus, atsivėlgiant į nusikaltimo pobūdį, susiklosčiusią tyrimo situaciją.

Kalbant apie asmenų parodymą atpažinti, pažymėtina, kad toks tyri-mo veiksmas reikalauja kruopštaus pasirengimo, kurio turinį sudaro šios dalys:

- išankstinė atpažįstančiojo asmens apklausa;
- statistų (moterų) atrinkimas, kurios bus pateiktos atpažinti kartu su pateiktąja atpažinti;
- vietos ir laiko parinkimas atpažinimui vykdyti;
- paruošimas mokslinių techninių priemonių, kurias reikės panau-doti atpažinimo metu, ir kt.

Mums aktualūs tik kai kurie iš elementų: atpažįstančiojo asmens iš-ankstinė apklausa, moterų kaip statisčių atrinkimas ir atpažinimo atliki-mo taktinių metodų nustatymas.

Liudytojų apklausos procese tikslinga išsiaiškinti duomenis apie nu-sikaltimą įvykdžiusios moters veido bruožus, jos ūgį, kūno sudėjimą ir iš-orę. Dažna moteris periodiškai 1–3 kartus per metus keičia savo „įvaizdį“. Tai būdinga vasaros, rudens, ypač pavasario laikotarpiams, ir pirmiausia pasireiškia šukuosenos, aprangos stiliaus, kartais netgi elgesio manieros pasikeitimu, ypač padarius nusikaltimą.

Aiškinantis nusikaltimą įvykdžiusios moters išvaizdos anatominius požymius, reikia naudoti kriminalistinėje praktikoje priimtą žmogaus išvaizdos aprašymo sistemą pagal žodinio portreto metodą. Tai padės nuosekliai aprašyti žmogaus išvaizdą ir neleis praleisti kokių nors svarbių požymių ir ypatingų bruožų. Juk atpažįstantieji yra asmenys, neturintys supratimo apie žodinį portretą, tad aprašant žmogaus išvaizdą jie susidu-ria su sunkumais.

Todėl rengiantis atpažįstančiojo asmens apklausai būtina sudaryti atitinkamą būtent moters išvaizdos požymių, eisenos ypatybių, balso ir kalbos išaiškinimo schemą. Tokio tyrimo veiksmo metu rekomenduojama sudaryti subjektyvų portretą, kuris padėtų atpažįstančiajam atkurti atmintyje atpažįstamos moters vaizdą. Taip pat apklausiant prieš parodymą atpažinti tikslinga pateikti atvaizdus piešiniuose, fotografijas, diapozityvus, spalvotus įvairios išvaizdos žmonių požymius.

Svarbu atkreipti dėmesį į tuos požymius, kuriuos apklausos metu nurodė būsiami atpažįstantieji. Taigi moteris pirmiausia kalbėdavo apie aprangą, šukuoseną, elgesio manierą, papuošalus, lūpų dažų spalvą ir netgi tušą, o tik paskui apie veido bruožus. Vyras geriau įsimena kūno sudėjimą, veido bruožus, tam tikrais atvejais apie atskiras kūno dalis (kojas, klubus, krūtis ir pan.), o tik vėliau gali pradėti kalbėti apie drabužius, papuošalus ir kita.

Mokslinėje literatūroje galime rasti diskusijų, kai tyrėjas, apklausdamas būsimą atpažįstantįjį, susiduria su sunkumais, kai apklausiamas asmuo negali įvardyti moters požymių, tačiau tvirtina, kad vis tiek ją atpažins. Kai yra tokios aplinkybės, atsižvelgiant į konkrečią tyrimo situaciją, rekomenduotina atlikti parodymą atpažinti.

Dar vienas parodymo atpažinti pasirengimo elementas yra kitų moterų kaip statistių atrinkimas. Apie statistų pasirinkimą bendrai literatūroje išsakyta daug požiūrių: atrinkimas pagal bendrą panašumą, be bendrų požymių, būtina įvertinti tuos, apie kuriuos kalbėjo atpažįstantysis, taip pat kad nebūtų ryškių kūno sudėjimo, ūgio, amžiaus, nacionalinių bruožų ir aprangos skirtumų. Tyrėjas, priimdamas sprendimą, turi remtis konkrečia susiklosčiusia tyrimo situacija. Kartu su ūgiu, amžiumi, kūno sudėjimu reikia įvertinti ir moterų statistių plaukų, šukuosenų panašumą, esamus papuošalus, aprangą, taip pat tai, kad vienodo amžiaus moteris, atsižvelgiant į tam tikras sąlygas ir priežastis, gali atrodyti vyresnės arba jaunesnės, nei iš tikrųjų yra, ir pan. Kartu nereikėtų ieškoti didžiausio panašumo, nes tai gali apsunkinti atpažinimo procesą.

Nustatant taktinius parodymo atpažinti metodus labiau reikia kreipti dėmesį ne į statinius požymius, o į dinامينius. Statiniai požymiai, atpažįstant tiek vyrus, tiek moteris, neturi esminių skirtumų. Kalbant apie dinامينius požymius, tai atpažinime svarbiausia ir labiausiai vertinga yra

laikoma eiseną. Ji apibūdinama tiek bendrais, tiek individualiais bruožais ir funkcionaliai yra susijusi su anatomine žmogaus kūno sandara.

Literatūroje pateikiama tokia eisenos charakteristika: „tempas, tolygumas, simetriškumas, žingsnio ilgis ir plotis, pėdų padėtis ir statymas einant, pakėlimo laipsnis, kelių sulenkimas, galvos, liemens, rankų padėties ir judėjimo ypatybės“. Taip pat literatūroje nurodytas pavyzdinis eisenos tipų sąrašas su jų aprašymais: dalykinis (liemuo ir galva palenkti į priekį, pečiai į priekį, eisenos tempas pagreitintas); atsipalaidavusi, netobula, neskubi (tingi); slankiojanti, pasivaikščiojimo; nervinga. Prie eisenos ypatybių priskiriami tokie tipai: šlubčiojantis, krapinėjantis, šlepsintis.

Ruošiantis atlikti ir atliekant moters atpažinimą pagal eiseną, reikia atsižvelgti į keletą ypatybių, būtent: drabužių, kuriais vilkėjo moteris vagystės vykdymo momentu (kelnės, sijonas, suknelė) modelis, nes netgi drabužių dydis gali daryti įtaką žingsnio ilgiui. Antra, apavo rūšis, pakulnės dydis, nes būtent tokie veiksniai daro įtaką moters eisenai.

Vieta, kurioje bus vykdomas tiesioginis atpažinimas pagal eiseną, turi būti pakankamai erdvi, kad būtų galima stebėti įtariamų asmenų eiseną. Taip pat rodoma atpažinti turi būti tarp kitų moterų, panašių į ją eiseną.

Prieš pradėdamas tyrimo veiksmo vykdymą, tyrėjas privalo įsitikinti moterų statistinių atrinkimo teisingumu ir pasiūlyti visoms nueiti tam tikrą atstumą. Kartu labai svarbią reikšmę turi eisenos tipo paaiškinimas ir bendras instruktažas. Tyrėjas turi iš anksto susitarti apie signalus, kuriuos jis naudos norėdamas pakeisti jų judėjimo kryptį ir greitį, apie skaičius, po kuriais figūruos statistės, nes tyrimo veiksmo vykdymo procese negalima minėti vardų ir pavardžių. Po to tyrėjas rodomai atpažinti pasiūlo pasirinkti, kelinta pagal eilę ji eis, ir nurodo maršrutą.

Tyrėjas nurodo atpažįstanciam asmeniui vietą, patogią stebėti dalyvaujančias moteris, duoda atitinkamą signalą dėl judėjimo ir pasako numerį.

Norėdamas išvengti, kad rodoma atpažinti moteris nepakeistų eisenos, tyrėjas turi teisę paprašyti jos nueiti ilgesnį atstumą, kaitaliodamas ėjimo kryptį komandomis „sulėtinti, padidinti žingsnį“ ir pan.

Įvykus atpažinimui tyrėjas privalo įsitikinti, pagal kokias eisenos žymes moteris buvo atpažinta, ar ją atpažinęs asmuo mano, kad tai ta pati moteris, kurią jis (ji) matė anksčiau, ar yra tik panaši į ją.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokia yra įkalinimo įstaigose daromų nusikaltimų kriminalistinė charakteristika?
2. Kokie įkalinimo įstaigose daromų nusikaltimų ikiteisminio tyrimo organizavimo ypatumai?
3. Kokie yra įkalinimo įstaigose daromų nusikaltimų pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai atsižvelgiant į susiklosčiusią ikiteisminio tyrimo situaciją?
4. Kokie yra įvykio vietos ir kitų objektų apžiūros ypatumai tiriant įkalinimo įstaigose daromus nusikaltimus?
5. Kuo pasižymi nuteistųjų / kalinamųjų, padariusių nusikaltimus įkalinimo vietose, apklausos?
6. Kokie yra procesinių prievartos priemonių, atliekamų tiriant įkalinimo įstaigose daromus nusikaltimus, taktiniai ir kiti metodiniai ypatumai?
7. Kokios yra kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų ar procesinių prievartos priemonių taktinės ir metodinės atlikimo rekomendacijos tiriant įkalinimo įstaigose daromus nusikaltimus?
8. Kokia yra nepilnamečių daromų nusikaltimų kriminalistinė charakteristika?
9. Kokios yra įrodinėtinos aplinkybės ir pirminio tyrimo etapo ypatumai?
10. Kokios susiklosčio tyrimo situacijos ir kokie bus atliekami pirminiai tyrimo veiksmai?
11. Kokia yra įvykio vietos apžiūros taktikos specifika?
12. Kokie yra nepilnamečių apklausos taktiniai, psichologiniai ypatumai?
13. Kokios gali būti skiriamos teismo ekspertizės?
14. Kokia yra mokestinių nusikaltimų kriminalistinė charakteristika ir jos reikšmė ikiteisminiame tyrime?
15. Kaip pradedamas šios rūšies nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas?
16. Kokios keliamos versijos ir planuojami nusikaltimų tyrimai?
17. Kokie yra pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai atsižvelgiant į susiklosčiusią ikiteisminio tyrimo situaciją?
18. Kokios yra kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų taktinės ir metodinės atlikimo rekomendacijos?
19. Kokia yra moterų daromų nusikaltimų kriminalistinė charakteristika ir jos reikšmė ikiteisminiame tyrime?

20. Kaip pradedamas šios rūšies nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas?
21. Kokios keliamos versijos ir planuojami nusikaltimų tyrimai?
22. Kokie yra pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai atsižvelgiant į susiklosčiusią ikiteisminio tyrimo situaciją?
23. Kokios yra kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų taktinės ir metodinės atlikimo rekomendacijos?

Rekomenduojama literatūra:

1. Abadinsky, Howard. *Organized crime*. Belmont (Calif.) Wadsworth Cengage Learning, 2010.
2. Burda, R.; Kuklianskis, S. *Apklausa ikiteisminio tyrimo metu (taktikos teorija ir praktika)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
3. Burda, R. *Nusikaltimai ekonomikai: sampratos modeliavimas ir šiuolaikinė tyrimo metodikos koncepcija*. 2000.
4. Kuklianskis, S.; Burda, R. *Nusikaltimų ekonomikai tyrimų taktikos bendrieji ypatumai*. Vilnius, 1998.
5. Kuncevičius, G.; Kosmačaitė, V. Mokesčių vengimo reiškinio analizė, atsižvelgiant į socialinių mokslų sąveiką. *Jurisprudencija*. 2007, 6 (96).
6. *Organised crime in Europe: concepts, patterns and control policies in the European Union and beyond*. Edited by Cyrille Fijnaut and Letizia Paoli. Dordrecht: Springer, 2004.
7. Анисимков, В. М. *Криминальная субкультура и ее нейтрализация в исправительных учреждениях России*. Автореф. дис. докт. юрид. наук. Москва, Саратов, 1998.
8. Антонян, Ю. М. *Преступность среди женщин*. Москва, 1992.
9. Бирмамитова, С. А. *Доказывание на досудебных стадиях уголовного процесса по делам о преступлениях, совершенных осужденными в исправительных колониях*. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва, 2007.
10. Богданова, Л. Ф. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетних женского пола, совершивших преступления. *Правоведение*. 1979, № 6.
11. Букаев, Н. М.; Зорина, И. Б. *Расследование преступлений организованных преступных групп и сообществ*. Учебно-практическое пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 2007.
12. Вологина, Е. В. *Судебно-психологическая экспертиза при расследовании преступлений, совершенных женщинами*. Современные проблемы криминалистики: Межвузовский сб. науч. тр. Волгоград: ВЮИ МВД России, 1999.

13. Вологина, Е. В.; Макаренко, О. Н. *Организационно-тактические особенности использования специальных познаний при расследовании преступлений, совершенных женщинами*. Актуальные проблемы юридической психологии и методико-экспериментальных исследований. Материалы межвузовской конф. Волгоград: ВА МВД России, 2000.
14. Голоднюк, М. Н. *Проблемы социального и биологического в женской преступности*. Вопросы борьбы с преступностью. Москва, 1982. Вып. № 37.
15. Ломброзо, Ч.; Ферреро, Г. *Женщина преступница и проститутка*. Ставрополь, 1991.
16. Лютынский, А. М. *Тактика допроса участников уголовного судопроизводства из числа лиц, осужденных к лишению свободы*. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Владимир, 2006.
17. Свирин, Ю. *Биологический (генетический) фактор как одно из условий преступного поведения*. Российская юстиция. Москва, 1996.
18. Серебрякова, В. А. *Особенности формирования противоправного поведения женщин и некоторые аспекты его предупреждения*. Вопросы борьбы с преступностью. Москва, 1982. Вып. 36.
19. Середа, Е. В. *Личность женщин, виновных в кражах личного имущества граждан и воспитательное воздействие на них. Личность преступника*. Методы изучения и проблемы воздействия. Москва, 1988.
20. Шурухнов, Н. Г. *Расследование преступлений, совершаемых осужденными в исправительно-трудовых учреждениях*. Москва, 2002.

3 DALIS

**KRIMINALISTINIŲ MOKSLINIŲ
DISKUSIJŲ PĖDSAKAIS**

28 SKYRIUS

KRIMINALISTINĖS GYNYBOS TAKTIKA IR METODIKA

28.1. Kriminalistinės gynybos taktikos ir metodikos samprata

Gynybos kriminalistikos, kaip atskiros kriminalistikos mokslo srities, konstravimo tikslas būtų – tam tikru pagrindu kuo tinkamiau, kompleksiskai, remiantis moksliniais metodais ir priemonėmis ištirti gana sudėtingą ir, be abejo, reikšmingą panašios srities objektą, kaip profesionaliąją gynėjo, įstatymų nustatyta tvarka teikiančio teisinę pagalbą įtariamajam, kaltinamajam, nuteistajam ar išteisintajam bei ginančio jų teises ir teisėtus interesus, panaudojant tam kriminalistikos mokslo žinias, veiklą. Beje, tokiu būdu įvyksta naujų mokslinių disciplinų formavimasis – ilgą laiką žinių sistema tobulėja ir bręsta kokio nors mokslo viduje, o vėliau jos ryšiai su kitomis į ją įeinančiomis teorinėmis sistemomis silpsta, ir ta sistema viduje išauga, išugdo tik jai būdingą kalbą bei metodą, taip pamažu tampa savarankiška žinių sritimi, taip pat įgauna savo vardą. Čia būtų tikslinga pastebėti, jog būtent taip atsitiko su pačios kriminalistikos mokslo atsiradimu, kai baudžiamojo proceso moksle iškilę kriminalistikos žinių elementai nuosekliai vystėsi, tobulėjo, darėsi vis sudėtingesni, o kartu nuolat tolo nuo tos pirminės mokslo žinių srities. Galiausiai, kai susvetimėjimo laipsnis tapo kritiškas, įvyko savaiminis jų atsiskyrimas į naująjį mokslą – kriminalistiką.

R. S. Belkinas skiria tris objektyviosios tikrovės dėsningumų, formuojančių kriminalistikos mokslo dalyką, grupes: 1) nusikaltimo mechanizmo dėsningumai; 2) informacijos apie nusikaltimą ir jo dalyvius kilmės dėsningumai; 3) įrodymų rinkimo, tyrimo, įvertinimo ir panaudojimo dėsningumai⁵⁷¹. Matyti, jog plačiąja prasme, visi šie dėsningumai turėtų būti tiriami ir gynybos kriminalistikos. Tačiau tai jokių būdu nereikš, jog tiek įvardytos mokslinės disciplinos – kriminalistikos, tiek ir

⁵⁷¹ Белкин, Р. С. *Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп.* Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001, с. 65.

atskiros jos srities – gynybos kriminalistikos tyrimo dalykai visiškai sutaps arba kad gynybos kriminalistika neturės savo, tik jai būdingo tyrimo dalyko. Atsižvelgiant į tai, į gynybos kriminalistikos, kaip į atskiros kriminalistikos srities dalyką turėtų būti įtraukta tik atitinkama dalis nusikaltimo mechanizmo dėsningumų. Tai yra tie dėsningumai, kurie įeina ne į visą nusikaltimo mechanizmą kriminalistine prasme, o tik tą jų dalį, kuri susijusi su nusikaltimą įvykdžiusiu asmeniu. Pirmajai dėsningumų, kurie turėtų būti tyrinėjami šios, gynybos kriminalistikos, kaip atskiros kriminalistikos mokslo srities, grupei, mūsų manymu, turėtų priklausyti nusikalstamo sumanymo, kuris paaiškina nusikalstamą elgesį, susiformavimo dėsningumai, nukentėjusiųjų nuo nusikaltimo elgesio ir jų veiksmų motyvacijos dėsningumai, taip pat liudytojų bei asmenų, kurie susiję su padarytu nusikaltimu kriminalistine bei baudžiamąja procesine prasme, vaidmens padarant nusikaltimus dėsningumai.

Akivaizdu, jog norint nuodugniai išnagrinėti šių gynybos kriminalistikos tyrinėjamų dėsningumų grupę, reikia pasitelkti šios srities pagrindu taikomus tiek kriminologijos, tiek psichologijos ir, savaime aišku, kriminalistikos mokslų metodus, priemones bei pasiekimus. Bet tai toli gražu neatmeta gynybos kriminalistikos dalyko tam tikro savarankiškumo, nes priešingu atveju tai reikėtų taikyti ir pačiam kriminalistikos mokslui, mat kriminalistikos mokslo dalyko savarankiškumu neabejojama, nors šis mokslas labai aktyviai savo tikslams panaudoja visų išvardytų mokslų ir daugelio kitų taikomųjų, techninių bei socialinių mokslinių disciplinų laimėjimus.

Taip pat aiškintini ir gynybos kriminalistikos informacijos apie nusikaltimą bei jo dalyvius gavimo dėsningumai ir duomenų apie nusikaltimą rinkimo, ištyrimo, įvertinimo bei panaudojimo dėsningumai. Visus juos reikia tyrinėti per antrojo šios disciplinos objekto – advokato – gynėjo, įstatymų nustatyta tvarka teikiančio teisinę pagalbą įtariamajam, kaltinamajam, nuteistajam ar išteisintajam bei ginančiam jų teises ir teisėtus interesus baudžiamajame procese, veiklos analizės prizmę. Būtent tokio pobūdžio analizė čia reikalinga, nes gynėjas, dalyvaudamas baudžiamajame procese ir gindamas savo ginamojo interesus, pirmiausia analizuoja, kaip ikiteisminį tyrimą organizuojantys ir jį atliekantys baudžiamojo proceso subjektai (tyrėjai ir prokurorai) panaudoja informaciją apie įvykdytą nusi-

kaltimą bei jį padariusius asmenis, taip pat vertina ar leistinomis, tik įstatymų nustatytais priemonėmis ir būdais buvo renkami šie duomenys, taip pat ar teisėti ir mokslškai pagrįsti metodai panaudoti tiriant su nusikalstamu susijusius objektus, kurie tyrimo perspektyvoje bus kaip pagrindiniai asmens nusikalstamos veikos įvykdymą patvirtinantys duomenys.

Kriminalistikos mokslo žinios gynėjui, kuris įstatymų nustatyta tvarka teikia teisinę pagalbą įtariamajam, kaltinamajam, nuteistajam ar išteisintajam, gina jų teises ir teisėtus interesus, padeda:

- 1) prognozuoti pasirinktos gynybinės situacijos įtaką tolesnei bylos eigai;
- 2) teisingai suvokti ir netgi kai kuriais atvejais prognozuoti proceso dalyvių veiksmus tolesnio tyrimo metu;
- 3) gana veiksmingai neutralizuoti galimą kaltinimo vienpusiškumą, laiku ir motyvuotai įgyvendinant įstatymų nustatytą visų proceso veiksmų apskundimo teisę;
- 4) gavus informacijos apie ikiteisminio tyrimo eigą, motyvuotai ir pasvertai rizikuoti keičiant gynybos taktiką;
- 5) optimizuoti gynybos veiklą, o kartu dar veiksmingiau ir greičiau vykdyti asmens teisių, laisvių bei teisėtų interesų gynybą.

Apibendrinant galima suformuluoti tokią gynybos kriminalistikos, kaip atskiros kriminalistikos mokslo srities, sampratą: gynybos kriminalistika yra kriminalistikos mokslo sritis, tirianti nusikalstamos veiklos dėsningumus, jos kriminalistinį ir baudžiamąjį procesinį vertinimą, taip pat profesionaliosios gynybos ikiteisminio tyrimo metu bei nagrinėjant baudžiamąsias bylas teismuose, veiklą ir šiais dėsningumais paremtus metodus bei priemones, kuriais remiantis nustatomos aplinkybės, teisančios asmenį, įtariamą ar kaltinamą įvykdžius nusikalstamą veiką, arba lengvinančios jo atsakomybę.

Kriminalistikos literatūroje vyksta įdomi diskusija dėl kriminalistikos taktikos sampratos, ją suprantant kaip mokslinių teiginių ir jų pagrindu rengiamų atitinkamų priemonių (jų įgyvendinimo būdų, rekomendacijų, operacijų) sistemą, kurią naudoja ne tik ikiteisminio tyrimo tyrėjas, prokuroras, bet ir advokatas – gynėjas, nes jų funkcijos ir interesas skiriasi. Čia atkreiptinas dėmesys į tai, jog nors sąvoka – „gynybos kriminalistika“

gana nauja ir Lietuvoje dar netyrinėta, tačiau kriminalistinėje literatūroje, daugiausia rusų kriminalistikos mokyklos atstovų darbuose, gynybos taktika jau turi ne vieną apibrėžimą. Vieni ją supranta kaip teisingą bei laiku taikomą kvalifikuotos gynybos teisinių priemonių ir būdų pasirinkimą, kurie konkrečiomis ikiteisminio tyrimo ar teismo nagrinėjimo sąlygomis daro didžiausią įtaką siekiamiems baudžiamojo proceso kodekso reglamentuotiems pagrindiniams gynybos tikslams, kiti – kaip mokslinių žinių bei gynėjų veiklos patirtimi paremtų rekomendacijų sistemą, kuri padeda pasirinkti tinkamiausią teisinį gynybinės pozicijos variantą ir jį konkrečiomis sąlygomis įgyvendinti kaip įmanoma veiksmingesniais gynėjo veiksmais, siekiant apginti asmens teises bei teisėtus interesus, tretii gynybos taktiką apibrėžia kaip mokslinių teiginių sistemą, kurios pagrindu rengiamos tinkamiausios gynybinės veiklos rekomendacijos, arba kaip teorinių teiginių ir praktinių rekomendacijų sistemą, kurią pasitelkus kuriamos tikslingiausios ir veiksmingiausios taisyklės, taikytinos gynybos būdams, griežtai laikantis baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimų ir pan. Tačiau kad ir kaip būtų suformuluotas gynybos taktikos apibrėžimas, gynėjas – advokatas tampa vis realesniu kriminalistikos taktikos subjektu.

Galiojančio Lietuvos Respublikos BPK 48 str. 2 d. 1 p. įpareigoja gynėją – „panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę, ir teikti ginamajam reikiamą teisinę pagalbą⁵⁷², tiek ir Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 39 str. 1 d., kuri advokatą įpareigoja „savo veikloje laikytis duotos advokato priesaikos ir įstatymų bei sąžiningai atlikti savo pareigas⁵⁷³, o tai reiškia, jog kiekvienu atveju gynėjas privalo aktyviai padėti įtariamajam ir suteikti jiems reikiamą ir kokybišką teisinę pagalbą. Todėl akivaizdu, jog šiandien jau nebegalime įsivaizduoti gynėjo, sėkmingai dalyvaujančio ikiteisminio tyrimo metu ir nenaudojančio savo veikloje šiuolaikinio mokslo, taip pat ir kriminalistikos mokslo žinių. O iš čia kyla būtinybė diskutuoti apie gynybos kriminalistiką kaip apie kriminalistikos mokslo sritį, kuri nagrinėja ir paties, bene turiningiausio, Lietuvos baudžiamojo proceso principo – rungimosi principo, realaus įgyvendinimo baudžiamajame procese nuo pat ikiteisminio tyrimo pradžios

⁵⁷² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, *supra* note 98.

⁵⁷³ Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632.

momento mechanizmo atsiradimo ir jo aktualumo poreikį. Juolab kad ir pati kriminalistikos taktika suprantama, kaip jau minėjome, nebe taip siaurai, pabrėžiant, jog: „kriminalistikos taktika – tai mokslinių teiginių ir jų pagrindu rengiamų atitinkamų priemonių (jų įgyvendinimo būdų, rekomendacijų, operacijų) sistema, kurią tinkamai ir tikslingai renkant, tiriant ir panaudojant įrodomąją informaciją, naudoja ikiteisminio tyrimo tyrėjas, prokuroras – valstybinis kaltintojas, advokatas – gynėjas, kiekvienas pagal savo procesinę funkciją, potencialios arba realios, tiesioginės ar netiesioginės priešpriešos su asmenimis arba institucijomis, turinčiais kitus interesus procese negu tie, kuriuos turi subjektas, kurio veiklos optimizavimo tikslu kuriama atitinkama kriminalistikos taktikos rūšis, sąlygomis“⁵⁷⁴.

Iš pačios Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20, 31 straipsnių turinio išlaukia kiekvieno įtariamo, kaltinamo nusikaltimo padarymu asmens, teisė, jog ne tik baudžiamųjų bylų nagrinėjimo teisme metu, bet ir ikiteisminio tyrimo metu rungimosi principas galiotų visiškai ir kiekviena šalis – tiek kaltinimo, tiek gynybos – ir ikiteisminio tyrimo metu turėtų lygias teises teikti įrodymus, dalyvauti juos tiriant, ginčyti kitos šalies argumentus, pareikšti savo nuomonę visais klausimais, kylančiais tiriant bylą, o tai reiškia – turinčiais reikšmės, kad byla būtų teisingai išspręsta. Sudarius lygias galimybes tiek gynybai, tiek kaltinimui ir ikiteisminio tyrimo stadijoje, ne tik ypač sumažėtų nepagrįstai pradėtų ikiteisminių tyrimų skaičius, pradėti ikiteisminiai tyrimai būtų visapusiškesni bei objektyvesni, paliekant pačią mažiausią subjektyvios ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų, prokurorų diskrecijos elgtis nepagrįstai, galimybę, bet kartu abi šalys laiku ir skubiai galėtų reaguoti į galimą asmens (bet kurio procesinio statuso), teisių ir teisėtų interesų pažeidimą, tokiu būdu netgi vyktų galimų žmogaus teisių pažeidimų prevencija.

Tačiau praktinės rekomendacijos, kaip įgyvendinti gynybos taktiką, gali būti tinkamai įgyvendinamos tik suvokiant gynybos metodiką. Kriminalistikos metodų taikymo gynėjo procesinėje veikloje metodika yra mokliškai pagrįstų ir praktiškai naudojamų kriminalistikos mokslo rekomendacijų sistema, skirta tam, kad gynėjas turėtų faktinę galimybę kuo tinkamiau įgyvendinti kompleksą veiksmų: pirmiausia rengiantis atlikti ir

⁵⁷⁴ Баев, Я. *Основы криминалистики: курс лекций*. Москва: Экзамен, 2001, с. 184.

atliekant gynybos funkciją ikiteisminio tyrimo metu, taip pat tiesiogiai šią veiklą įgyvendinant baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme metu. Kad gynybos metodika būtų kuo realesnė ir veiksmingai pritaikoma praktinėje gynėjo veikloje, būtina, jog gynybos metodika irgi būtų kuriama tam tikrai baudžiamųjų bylų kategorijai, kiekviena atskira gynybos kriminalistikos metodika turi būti pagrįsta tam tikra, tik tai bylų kategorijai būdinga informacija, kurią sudarytų: a) duomenys apie įrodinėtinas bylose aplinkybes, susijusias su nusikalstama veika ir nusikalstamų veikų kriminalistine charakteristika; b) specialiosios literatūros, atsižvelgiant į nusikalstamos veikos pobūdį, analizės rezultatai; c) dėsningumą, tendencijų bei požymių, būdingų tik tai nusikalstamų veikų grupei, atsispindėjimas; d) apibendrintas gynėjo, jau dalyvavusio tokio pobūdžio nusikalstamų veikų tyrime, patyrimas; e) esamų rekomendacijų dėl tinkamiausio gynybos būdų ir priemonių pasirinkimo panaudojimas.

Kad bendrai gynybos nuo pareikšto įtarimo (kaltinimo) taktika ir metodika buvo, yra ir bus, sutinka dauguma šią problemą tyrinijančių pasaulio mokslininkų, tačiau ar ji pripažintina kriminalistikos mokslo dalyku, esama įvairių nuomonių. Štai rusų mokslininko V. I. Komisarovo teigimu, dėl to, jog „šis mokslas tarnauja tam, kad visais įmanomais būdais būtų kovojama su nusikalstamumu, todėl ji negalėtų ir neturi diegti pasipriešinimo (antiveiklos) programų, skirtų ikiteisminio tyrimo pareigūnų atliekamam tyrimui“⁵⁷⁵. Kita Rusijos mokslininkė, profesorė T. V. Averjanova, iš esmės pripažindama, kad gynybos taktika yra, nesieja jos su kriminalistikos mokslu. Bet ši autorė sutinka, kad ji turi būti nuolat tobulinama, taip pat, kad kriminalistinė taktika turi įtakos gynybos taktikos formavimuisi⁵⁷⁶. Tačiau šiai mokslininkei artimesnė kriminalistikos mokslo kaip mokslo, kurio tikslas ir uždaviniai yra kova su nusikalstamumu, samprata. Minėti autoriai teigia: „Advokato uždavinys ir tikslas yra ne kovoti su nusikalstamumu, o gauti įrodomosios informacijos, teisinančios ginamąjį arba švelninančios jo atsakomybę, tokiu būdu įgyvendinant jo teises ir interesus.“⁵⁷⁷ Paminėtina ir kita nuomonė, kuri mums atrodo

⁵⁷⁵ Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики. Сб. статей. Часть II. Академия управления МВД России, 2004, с. 45.

⁵⁷⁶ *Ibid.*, с. 48.

⁵⁷⁷ *Ibid.*

priimtinesnė. Štai kitas Rusijos mokslininkas A. M. Larinas laikosi pozicijos, kad nagrinėjant kriminalistikos mokslo prigimtį aiškėja, jog yra lyg ir kelios kriminalistikos arba kelios jos briaunos: ikiteisminio tyrimo kriminalistika, ekspertinė kriminalistika, gynybos kriminalistika, operatyvinė kriminalistika, kurios ir skiriasi, ir kartu glaudžiai susijusios bei susipynusios⁵⁷⁸.

Lietuvių kriminalistikos mokslo tyrėjai – E. Palskys, M. Kazlauskas, P. Danisevičius, dar 1985 m. kriminalistikos vadovyjeje kriminalistiką apibrėžė ne tik kaip mokslą, padedantį paieškos, tuomet dar tardymo organams, ekspertizės įstaigoms ir teismui atskleisti nusikaltimus, surasti ir išaiškinti nusikaltėjus, bet ir nustatyti tiesą baudžiamosiose bylose⁵⁷⁹. Iš to išplaukia, kad ne tik ikiteisminio tyrimo tyrėjas, kriminalinės žvalgybos darbuotojas ar prokuroras, o būtent gynėjas baudžiamosios bylos tyrime ir nagrinėjimo procese prisideda prie tiesos nustatymo. Kitas klausimas apie kokią tiesą – objektyvią ar absoliučią – šiame kontekste turėtume kalbėti. Tačiau mums priimtina A. Panomariovo pozicija, jog ne objektyvi, o tik absoliuti tiesa gali suteikti ir suteikia nuodugnų, visapusišką žinojimą apie vieną ar kitą dalyką (objektą)⁵⁸⁰.

Šių dienų Lietuvos mokslininkai teisės studijų ir teisinio švietimo, grindžiamo šiuolaikinės demokratinės teisinės valstybės vertybėmis, atnaujinimo proga išleistame vadovyjeje „Kriminalistikos technikos pagrindai“ pateikia tokių kriminalistikos mokslo apibrėžimą, kuriame kriminalistika – savarankiškas mokslas, apimantis kriminalistikos techniką ir veiksmingus daiktinių įrodymų tyrimo, nusikaltimų išaiškinimo ir prevencijos metodus, nusikaltimų pėdsakų, kitų įrodymų rinkimo, tyrimo, vertinimo, panaudojimo techninius ir taktinius būdus ir priemones⁵⁸¹. Šioje sampratoje, kaip matyti, pakanka vietos ir įrodymų rinkimui, tyrimui, vertinimui ir panaudojimui, kuriuos pagal Lietuvos Respublikos BPK 48 straipsnį privalo savo veikloje įgyvendinti gynėjas. Juolab kad pastaruoju metu nenutrūksta mokslinė diskusija, jog kriminalistikoje negalima išskirti nei grynai teisinių, nei gamtinių ar techninių dalių arba žinių kompleksų, nes

⁵⁷⁸ Ларин, А. М. *Криминалистика и паракриминалистика*. Москва: БЕК, 1996.

⁵⁷⁹ *Kriminalistika*, supra note 7, p. 6.

⁵⁸⁰ Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija. Vilnius: MRU, 2011, p. 59.

⁵⁸¹ *Kriminalistikos technikos pagrindai*, supra note 2, p. 9–10.

kriminalistika sudaro bendrą žinių visumą, o ne mokslų visumą ir yra ne jungiantis kitus mokslus mokslas, o turintis sintetinę prigimtį, kai daugelio sričių žinios įsiliejo į kriminalistikos mokslą⁵⁸².

Mūsų šalyje atliekamos socialinės teisinės reformos vykdymo procesas jau tapo nuolatiniu. Vyraujančia šios reformos kryptimi pripažinta teisminės veiklos tobulinimas, nuosekliai įdiegiant vadinamąjį pasyvųjį teismo vaidmenį tuo tikslu, kad teismo bylos nagrinėjimo metu suaktyvėtų kaltinimo ir gynybos šalys. Logiškas reformos finišas galėtų būti rungimosi principo įgyvendinimas ne tik teisminiame nagrinėjime, kaip yra šiuo metu, bet rungtyniško proceso įgyvendinimas nuo pat ikiteisminio tyrimo pradžios. Šiuo metu valstybės kaltintojo veikla kaip vienos šalies yra pripažįstama neteisėta ir todėl negalima be kitos šalies – gynybos. Rungtyniškumas visada lemia interesų susikirtimą ir pasipriešinimą (antiveiklą). Šis pasipriešinimas (antiveikla) yra jaučiamas ir vyksta visoje tyrimo stadijose, jį galime vadinti objektyviai egzistuojančiu procesu, nuolat vykstančiu tyrimo procese. Tyrimo be pasipriešinimo nėra ir negali būti, nes tai dvi būtinosios vienos objektyviosios tikrovės pusės. Jeigu pripažinsime minimus teiginius teisingais, tai būsime priversti pripažinti ir tai, kad išskyrimas ir tyrinėjimas tik vienos šalies, pvz., tik ikiteisminį tyrimą vykdančio tyrėjo ar prokuroro procesinės veiklos, neišskiriant kitos šalies – gynybos veiklos ir jos įtakos, tai bus dirbtinis, objektyviosios tikrovės neatitinkantis, supaprastintas ir siauras procesas, skirtas tik kokių nors atskirų tiriamojo proceso dalių savybių suvokimui palengvinti. Tad jeigu procesinį pasipriešinimą arba antiveiklą pripažinsime nuolat baudžiamąjį procesą lydinčiu veiksniu (procesinis pasipriešinimas arba antiveikla gali būti išskiriama į aktyvią, pasyvią, aiškiai išreikštą ir nežymią), tai po atskiro kiekvienos šalies kaltinimo ar gynybos procesinės veiklos tyrimo gautas žinias būtina integruoti. Tik įgyvendinus šią sąlygą įmanoma iki galo ir visapusiškai suvokti objektyviąją baudžiamojo proceso veiklos realizacijos tikrovę ir sukurti veiksmingiausias ir veikiančias metodines rekomendacijas praktikams. Ir jeigu pagrindiniu teisiniu tikslu įvardysime teisingumo įgyvendinimą valstybėje, kaip vieną pagrindinių ir svarbių kriminalistikos

⁵⁸² Kurapka, V. E. Mokslo programa. Nusikalstamumo Lietuvoje prognozė ir jo kontrolės perspektyvos – kompleksinė ir strateginė Lietuvos mokslininkų užduotis. *Jurisprudencija*. 1998, 10 (2).

mokslo tikslų, rungimosi ir procesinio lygiateisiškumo principu pagrįsto valstybės baudžiamojo proceso kontekste, tai būtina diskutuoti apie tai, kad kriminalistikos mokslas privalo aprūpinti ne tik valstybės kaltintojo šalį, bet ir gynybos šalį atitinkamomis priemonėmis ir metodais baudžiamojo proceso įstatyme nustatytiems tikslams veiksmingai įgyvendinti.

Akivaizdu, jog gynėjo dalyvavimas Lietuvos procesinėje veikloje yra aiškiai reglamentuotas atitinkamomis galiojančio baudžiamojo proceso kodekso nuostatomis, tačiau daugelis svarbių gynėjo procesinės veiklos dėmenų yra už procesinio reglamentavimo ribų ir yra nustatyti kitų įstatymų bei poįstatyminių teisės normų, pagrįsti mokslinėmis rekomendacijomis. Jie yra pagrįsti daugiamete advokatų praktika, o jų turinys akivaizdu, kad neprieštarauja galiojančio baudžiamojo proceso normų reikalavimams.

Vertėtų pasakyti, jog terminas „metodika“ yra kilęs iš graikiško *methodike* – visuma būdų kuriam nors darbui tikslingai atlikti⁵⁸³. Tad jei jau siekiame apibrėžti gynėjo veiklos kriminalistinės metodikos sampratą, ji, mūsų nuomone, turėtų būti kildinama iš kriminalistinės nusikaltimų tyrimo metodikos, nes gynėjo procesinės veiklos taikant kriminalistikos metodus metodika turi daugelį bendrų sąsajų. Jų struktūrose neįmanoma nepastebėti įvairių bendrų organizacinių ir kriminalistinių dėmenų. Nors kriminalistinė nusikaltimų tyrimo metodika aprėpia veiklą, kurios metu siekiama nustatyti asmenį, padariusį nusikaltimą, galiausiai ši veikla taip pat orientuota į aplinkybių, sudarančių įrodinėjimo dalyką konkrečioje baudžiamojoje byloje, nustatymą ir tyrimą, įgyvendinant asmens, padariusio nusikaltimą, baudžiamąjį persekiojimą. Kriminalistinėje literatūroje nevienodai apibrėžiama nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos samprata, o teorinis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos įvairiapypiškumas lemia sudėtingą jos praktinių galimybių atskleidimą. Vieni pirmųjų sistemingai apibrėžtą kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos sąvoką pateikė šios koncepcijos pradininkai Rusijos mokslininkai V. A. Obrozcovas, V. J. Koldina, N. P. Jablokovas, ir ji buvo aiškinama kaip visuma konkrečių nusikaltimo požymių bei savybių, reikšmingų atskleidžiant ir tiriant nusikaltimus⁵⁸⁴. Lietuvos mokslininkai V. E. Kurapka ir

⁵⁸³ *Tarptautinių žodžių žodynas*. Trečiasis leidimas. Vilnius: Alma littera, 2004, p. 475.

⁵⁸⁴ *Криминалистика социалистических стран*. Под ред. В. Я. Колдина. Москва: Юрид. лит., 1986, с. 111.

H. Malevskis yra pripažinęs: „Kiekvienos nusikaltimų rūšies tyrimo metodikos pagrindinis elementas yra kriminalistinė nusikaltimų charakteristika ir tik gerai išmanydami jos elementus, galime efektyviai, operatyviai ir tikslingai tirti konkretų nusikaltimą, nes priešingu atveju ši veikla yra ne planingas, mokslinėmis rekomendacijomis pagrįstas tyrimas, bet chaotiškas tarpusavyje nesusijusių veiksmų konglomeratas, skirtas siekti labai miglotai suprantamo tikslo.“⁵⁸⁵ S. Matulienė savo moksliniame darbe pateikė dar vieną patikslintą kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos sąvoką – tai visuma kriminalistiškai svarbių nusikaltimo požymių, išryškinančių nusikaltimą, jo padarymo mechanizmą ir dėsningumus⁵⁸⁶. Pateikta kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos samprata labiausiai atskleidžia ir kriminalistikos metodų taikymo gynėjo procesinėje veikloje metodikos pagrįstumą, nes kriminalistinė nusikaltimų charakteristika – tai mokslinė abstrakcija, pagrįsta tyrimo, ekspertine, operatyvine bei teisumų ir praktikos analize ir naudojama šioje praktikoje, pasitelkiant atskirų nusikaltimų rūšių tyrimo metodiką, kur ji yra atspirties taškas (bazė)⁵⁸⁷.

Tačiau tapatinti kriminalistinę nusikaltimų tyrimo metodiką su kriminalistikos metodų taikymo gynėjo procesinėje veikloje metodika nevertėtų, nes svarbiu atskirų nusikaltimų rūšių tyrimo dėmeniu yra pripažįstama veiksmų, atliekamų nustatant su nusikaltimo įvykiu susijusių asmenų grupę, kompleksas, iš kurių vėliau tam tikri asmenys tampa įtariamaisiais, vėliau ir kaltinamaisiais, o gynėjo veiklai procese būdinga personifikuota veikla nuo pat ikiteisminio tyrimo pradžios. Jis visada pradeda ginti jau konkretų įtariamąjį asmenį, kuriam įstatymo nustatyta tvarka pranešta apie įtarimą ir kurio įtarimų pagrįstumas remiamas tam tikrų duomenų, kurie vėliau įstatymo nustatyta tvarka teisme gali būti teismo pripažinti įrodymais. Esmingai skiriasi ir šių metodikų informacinė bazė. Štai atskirų nusikaltimų rūšių tyrimo metodikos pagrindas yra tipinės atskirų nusikaltimų rūšių kriminalistinės charakteristikos, atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo rūšį ar porūšį. Ją sudaro iš procesinių, pasitelkus pasitelkus kriminalinės žvalgybos priemonės, ar kitų šaltinių gautų duomenų visuma apie būdin-

⁵⁸⁵ Kurapka, V. E.; Malevski, H. Šiuolaikinė nusikaltimų tyrimo koncepcija ir jos kriminalistinis bei procesinis užtikrinimas. Pirmieji rezultatai. *Jurisprudencija*. 2003, 43 (35): 81.

⁵⁸⁶ Matulienė, S., *supra* note 293, p. 21.

⁵⁸⁷ Белкин, Р. С. *Криминалистика*. Проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. Москва: Юрид, лит., 1988, с. 181.

giausius, nuolat besikartojančius (tipinius) tokių nusikaltimų požymius. Tais atvejais, kai duomenys apie asmenį, kuris susijęs su nusikaltimo įvykiu, nenustatyti, ši metodika gali būti naudinga keliant versijas apie nusikaltimą įvykdžiusius asmenis. Atitinkamai tokia metodika aprėpia tipinių veiksmų, siekiant nustatyti su nusikaltimu susijusį asmenį, kompleksą ir šie duomenys priskiriami prie orientuojančiųjų duomenų asmens, susijusio su nusikaltimo įvykiu, pirminiame tyrimo proceso etape, t. y. gerokai iki šio asmens baudžiamojo persekiojimo pradžios. Aišku, ikiteisminio tyrimo pabaigoje šie duomenys transformuojasi į atitinkančius leistinumą ir liečiamumo kriterijus atitinkančius duomenis, kurie vėliau teismo gali būti pripažinti įrodymais. Taigi kriminalistinė nusikaltimų tyrimo metodika apima kur kas platesnę turinį negu konkretaus ikiteisminio tyrimo ar teismo bylos nagrinėjimo metu atliekamo ir konkrečios baudžiamosios bylos medžiaga pagrįsto įrodinėjimo ar gynėjo procesinės veiklos ikiteisminiame tyrime ir teisme dalykas. Taip pat pabrėžtina, kad kriminalistinė nusikaltimų charakteristika nors ir yra nusikaltimo požymių (duomenų) aprašymas, tačiau jis nėra pagrįstas teisinėmis normomis, todėl įrodinėjimo dalykas ir kriminalistinė nusikaltimų charakteristika – skirtingos sąvokos, nesusijusios tiesioginiais vienareikšmiais ryšiais. Visuma aplinkybių, kurias būtina įrodyti, yra nustatytos įstatymo, ir tai privalu atlikti ikiteisminio tyrimo tyrėjui, atliekančiam tyrimą, prokurorui, kontroliuojančiam jį, o konstatuoti, kad šie duomenys pripažintini įrodymais ir įrodinėjimo dalykas įrodytas – teismo prerogatyva. Konkrečios rūšies nusikaltimo kriminalistinė charakteristika yra tikėtinas modelis, tam tikra sumodeliuotų aplinkybių visuma, kuri gali būti panaudota tiriant nusikaltimą. Iš čia darytina išvada, jog įrodinėjimas yra procesas, o kriminalistinė nusikaltimų charakteristika (bei jos metodika) yra kategorija, kurios turinys, beje, taip pat apimantis nusikaltimo padarymo vietą, laiką, būdą ir kitus elementus, yra daug platesnis nei įrodinėjimo dalyko.

Baudžiamasis procesas ir kriminalistika yra glaudžiai susiję kaip teisinis juridinio fakto nustatymo mechanizmas ir duomenų šaltinių apie juridinį faktą nustatymo įrankis, panaudojamas tomis aplinkybėmis, kai vien procesinių galimybių šiam tikslui pasiekti nepakanka. Nors šiuo metu populiariausia mokslininkų, ypač praktikų, pozicija yra ta, kad tam tikros kriminalistikos mokslo galimybės gali būti panaudojamos tik valstybinio

kaltintojo veikloje, tačiau pateikti argumentai aiškiai įrodo, jog gynėjo veikla, panaudojant tuos pačius ar kaltintojo nenaudotus kriminalistikos metodus, akivaizdžiai ir turiningai prisidėtų prie teisingumo vykdymo funkcijos įgyvendinimo. Tai pasireiškėtų gynėjui akylai prižiūrint kiekvieną tyrimo momentą – pirmiausia duomenų apie nusikaltimo įvykdymą pirminį (iš neprocesinių šaltinių) rinkimą, taip pat šių duomenų turinio transformavimosi į duomenis, surinktus ikiteisminio tyrimo metu, kurie suteikia pagrindą manyti, kad asmuo įvykdė tam tikrą nusikalstamą veiką, analizės procesą, kai gynėjas tiesiogiai šiuose veiksmuose dalyvauja ar net juos inicijuoja.

Taigi kriminalistikos metodų taikymo gynėjo procesinėje veikloje gynybos kriminalistinė metodika ir taktika yra mokslškai pagrįstų ir praktiškai naudojamų rekomendacijų sistema, skirta tam, kad gynėjas turėtų faktinę galimybę tinkamiausiai įgyvendinti kompleksą veiksmų: pirmiausia ruošiantis atlikti ir atliekant gynybos funkciją ikiteisminio tyrimo metu, taip pat tiesiogiai šią veiklą įgyvendinant baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme metu. Praktinis tokių rekomendacijų panaudojimas skirtas tam, kad baudžiamasis persekiojimas ir valstybinis kaltinimas teismo nagrinėjimo metu būtų vykdomi absoliučiai tiksliai laikantis a) bendrųjų baudžiamojo proceso principų bei kriminalistikos mokslo rekomendacijų, b) Baudžiamojo proceso kodekso normų, t. y. laikantis bendrųjų ir specialiųjų taisyklių tam, kad gynėjo veikla prisidėtų teismui įgyvendinant pagrindinį uždavinį – visapusiškai ir objektyviai ištirti baudžiamąją bylą laikantis galiojančių įstatymų, priimant teisėtą, byloje esančiais ir leistinai surinktais įrodymais pagrįstą, motyvuotą ir teisingą nuosprendį.

28.2. Gynėjo procesinės taktinės veiklos, taikant kriminalistikos metodus, principai

Sisteminis gynėjo procesinės veiklos charakteris ikiteisminio tyrimo metu, taip pat bylos nagrinėjimo teisme metu nulemia jos įgyvendinimą laikantis tam tikrų principų. Šie principai yra būtinoji turiningo gynėjo dalyvavimo baudžiamajame procese sąlyga. Gynėjo procesinė veikla – sudėtingas ir nevienalytis procesas. Jo esmė nėra vien tik gynėjo procesinio dalyvavimo ikiteisminio tyrimo veiksmuose ar formalaus dalyvavimo

bylos nagrinėjimo teisme klausimas. Iš čia išplaukia tai, kad šios veiklos rezultata ne visada nulemia vien tik gynėjo veiklos procesinis reglamentavimas. Gynėjui svarbu ne vien puikiai išmanyti baudžiamąją ar baudžiamąjo proceso teisę, taip pat nusikalstamų veikų kvalifikavimo teorijos pagrindus, bet ir sugebėti įvaldyti gynėjo procesinės veiklos metodiką, išplaukiančią iš įvairių rūšių atskirų nusikaltimų baudžiamosiose bylose tyrimo problematikos. Todėl darome išvadą, kad kriminalistikos metodų gynėjo procesinėje veikloje metodikos principai – tai sistematizuota pagrindinių ir būtinųjų sąlygų visuma, įgyvendinama gynėjo ir nulemta gynybos funkcijos jai ruošiantis ir ją atliekant ikiteisminio tyrimo bei baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme metu.

Remiantis Lietuvos Respublikos BPK 47 straipsniu gynėjai Lietuvos baudžiamajame procese yra advokatai. Advokatai, vykdantys gynėjo baudžiamajame procese funkciją, savo procesinę veiklą ikiteisminio tyrimo metu, taip pat ir baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme metu privalo grįsti vadovaudamiesi baudžiamąjo proceso principais, taip pat išimtinai griežtai laikydamiesi advokato veiklos principų (2004 m. kovo 18 d. priimto Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo Nr. IX-2066 5 straipsnis).

Advokato veiklą nepakanka įvertinti tik įstatymų aspektu, bet būtina jo veiksmus vertinti ir profesinę etiką reguliuojančių normų kontekste. Lietuvos advokatų etikos kodekse pabrėžiama, kad advokato profesinė veikla reikalauja laikytis *teisinių ir moralinių įsipareigojimų* (1.2. p.)⁵⁸⁸. Advokatas visada privalo saugoti profesinę garbę ir orumą ir *nediskredituoti advokato vardo, duotos priesaikos ir teisingumo idėjos* (1.3. p.). Advokatas savo profesinėje veikloje turi pareigas, *nurodytas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Advokatūros įstatyme, kituose teisės aktuose ir Lietuvos advokatų etikos kodekse* (2.2. p.).

Tačiau nors Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 5 straipsnyje yra įtvirtintas advokato veiklos laisvės principas, gynėjo veiklai baudžiamajame procese yra taikomi visi baudžiamąjo proceso principai, nes gynėjo atliekama gynybinė veikla nei ikiteisminio tyrimo metu, nei nagrinėjimo teisme metu negali būti chaotiška ir prieštaraujanti Lietuvos

⁵⁸⁸ Lietuvos advokatų etikos kodeksas, priimtas 2005 m. balandžio 8 d. visuotiniame advokatų susirinkime. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 130-4681.

Respublikos BPK 4 straipsnio nuostatomis (baudžiamojo proceso tvarką Lietuvoje nustato Lietuvos Respublikos BPK). Šie gynėjo veiklai taikomi principai yra kaip savotiškas pagrindas, ant kurio laikosi baudžiamieji procesiniai santykiai, susiję su visu įrodinėjimo procesu. Nagrinėjamų principų turinį lemia ne tik pagrindiniai baudžiamojo proceso, gynėjo veiklą reglamentuojantys principai ir priemonės, bet ir kriminalistikos, psichologijos bei kitų mokslų kryptių teorinės žinios ir praktinė veikla, kurių galimybės ir integruojasi į metodiką.

Gynėjo procesinės veiklos, taikant kriminalistikos metodus, metodikos principai apibrėžia būtent gynėjo veiklos turinį ir kryptis, šiam įgyvendinant teisės į gynybą funkciją ikiteisminio tyrimo bei bylos nagrinėjimo teisme metu. Atsižvelgdami į gynėjo procesinės veiklos norminę reglamentaciją, įstojimo į baudžiamąjį procesą momentą, gynėjo praktinės procesinės veiklos trukmę, principus, jo teises ir pareigas, įvardijame šiuos pagrindinius principus:

1 principas. *Kriminalistikos metodų gynėjo procesinės veiklos taikymo apribojimas nagrinėjamos baudžiamosios bylos įrodinėjimo dalyku ir ribomis, kurias lemia įtarimo ikiteisminio tyrimo metu bei pareikšto kaltinimo asmeniui teismo nagrinėjimo metu turinys.*

Lietuvos Respublikos BPK 187 straipsnyje įtvirtinta, jog prieš pirmąją apklausą įtariamajam turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtariamą ar pateiktas prokuroro nutarimas pripažinti jį įtariamuoju. Pranešime apie įtariamą, prokuroro nutarime ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje pripažinti įtariamuoju turi būti nurodyta nusikalstama veika (padarymo vieta, laikas, kitos aplinkybės) ir baudžiamasis įstatymas, numatantis tą nusikalstamą veiką, taip pat išvardytos įtariamojo teisės. Be to, įvertinę Lietuvos Respublikos BPK 255 straipsnio, kuriame nustatyta, jog byla teisme nagrinėjama tik dėl tų kaltinamųjų ir tik dėl tų nusikalstamų veikų, dėl kurių ji perduota nagrinėti teismajame posėdyje, ir kad kaltinamasis negali būti nuteistas pagal kitą baudžiamąjį įstatymą, numatantį sunkesnę nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, arba dėl nusikalstamos veikos, kurios faktinės aplinkybės iš esmės skiriasi nuo kaltinamajame akte išdėstytyjų, jeigu apie tokią galimybę teismajame posėdyje jam iš anksto nebuvo pranešta, turinį, atsižvelgdami į Lietuvos Respublikos Konstitu-

cinio Teismo nutarimais bei Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimais formuojamą praktiką, galime daryti išvadą, jog gynėjo procesinės veiklos, panaudojant kriminalistikos metodus, metodiką ne tik lemia įrodinėjimo dalykas, bet ir ją apriboja. Jei teismas ar valstybinis kaltintojas peržengia pateikto kaltinamajam kaltinimo ribas, tai pripažįstama esminiu baudžiamąjo proceso įstatymo pažeidimu. O tai atsitinka todėl, kad susidūrus su faktais, reikalaujančiais oficialaus teisinio vertinimo, neišvengiamai tenka naudotis labai sudėtingu norminiu įrankiu, apimančiu ir materialinę, ir proceso teisę. Dažnai pasitaiko taip, kad padaryta veika yra kvalifikuojama ypač tiksliai nurodant reikiamą nusikaltimo ar baudžiamąjo nusižengimo sudėtį, tačiau, nepaisant gero kvalifikavimo baudžiamosios teisės požiūriu, rezultatas bus nepatenkinamas, o sprendimas naikinamas, jeigu tą padarys nekompetentingas subjektas arba, tarkime, bus pažeistos kaltinimo keitimą baudžiamajame procese reglamentuojančios taisyklės, lygiai kaip kitu atveju, pvz., skundo nagrinėjimo ribos ir pan. Taigi įrodinėjimo veikla turi būti įgyvendinama ne bet kaip, bet nenukrypstant nuo teisinių taisyklių ir formalumų, o tai reiškia, kad ir gynybos ribos turi nevirsti pareikšto įtarimo ar kaltinimo ribų.

2 principas. *Vykdamt gynėjo procesinę veiklą galimybė laiku, išsamiai ir visapusiškai susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga ikiteisminio tyrimo metu ir su baudžiamosios bylos medžiaga teismo nagrinėjimo metu.*

Galiojančiame Lietuvos baudžiamąjo proceso įstatyme tokio reikalavimo gynėjui nėra nustatyta. Nes iš Lietuvos Respublikos BPK 181 straipsnio turinio išplaukia, kad tai yra gynėjo teisė, o ne pareiga. Pagal šį reglamentavimą įtariamasis ir jo gynėjas, nukentėjęsysis ir jo atstovas ikiteisminio tyrimo metu bet kuriuo momentu turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, išskyrus proceso dalyvių asmens duomenis, saugomus atskirai nuo kitos ikiteisminio tyrimo medžiagos, taip pat susipažinimo metu daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus. Rašytinis prašymas susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga ar susipažinimo metu daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus pateikiamas prokurorui. Prokuroras privalo išnagrinėti prašymą ne vėliau kaip per septynias dienas nuo jo gavimo dienos, o kai prašymui išnagrinėti reikalinga ikiteisminio tyrimo medžiaga, – per septynias dienas

nuo šios medžiagos gavimo. Prokuroras turi teisę neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, taip pat neleisti daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijų ar išrašų, jei toks susipažinimas, prokuroro manymu, galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei. Kadangi pagal Lietuvos Respublikos BPK 177 straipsnį ikiteisminio tyrimo duomenys neskelbtini, šie duomenys iki bylos nagrinėjimo teisme gali būti paskelbti tik prokuroro leidimu ir tik tiek, kiek pripažįstama leistina. Tokiu būdu analizuojamo ir, mūsų manymu, vieno iš esminių apibrėžiamos metodikos principo įgyvendinimą galime nukelti iki kaltinamojo akto surašymo įtariamajam momento arba iki viso ikiteisminio tyrimo pabaigos, taip visiškai atimant iš įtariamojo teisės į gynybą realų įgyvendinimą. Kaip rodo mūsų atlikta baudžiamųjų bylų analizė, prokurorai dažniausiai savo nutarimuose dėl gynėjų skundų tokiais atvejais, kai atsisakoma leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, konstatuoja, kad įtariamojo teisės į gynybą nebuvo pažeista.

Darytina išvada, kad siekiant sudaryti realias sąlygas įgyvendinti Lietuvos Respublikos BPK 21 straipsnyje įtvirtintas įtariamojo procesines teises, taip pat visapusiškai įgyvendinti Lietuvos Respublikos BPK 48 straipsnyje įtvirtintas gynėjo procesines teises, būtina keisti Lietuvos Respublikos BPK 181 straipsnį, panaikinant privilegijuojančią prokuroro veiklą šios procesinės normos dalį, kuri suteikia teisę prokurorui visiškai neleisti gynėjui įgyvendinti procesinės jo veiklos ir kartu esmingai apriboti įtariamojo teisės į gynybą įgyvendinimą ikiteisminio tyrimo metu.

3 principas. *Gynėjo teisinės sąmonės, kurios sudedamasis elementas kriminalistikos mokslo žinių ir su jomis susijusių naujausių technologijų taikymas, turinio visapusiškumas.*

Pagrindinis advokato tikslas – rūpintis galiojančios teisės apsauga ir užtikrinti tinkamą jos įgyvendinimą. Jo sąžiningumas, orumas, padarumas, korektiškumas, garbingumas ir kitos dorovinės savybės padeda užtikrinti advokato profesinės veiklos laisvę ir nepriklausomumą. Kiekvienam advokatui ir advokato padėjėjui būtina įsisąmoninti, jog tinkamai atlikdamas savo profesines pareigas, jis privalo ne tik laikytis įstatymų, būti teisės principų saugotoju ir pavyzdingu teisės principų įgyvendintoju, savo elgesiu nepakenkti advokato vardui, nes tai yra įsipareigojęs duoda-

mas advokato priesaiką, bet ir įsisąmoninti priedermę nuolat gilinti savo profesines žinias bei gebėjimus savo veikloje taikyti naujas technologijas, išmanyti įvairių mokslų, tarp jų ir kriminalistikos, galimybes.

4 principas. *Ginamojo asmens ir gynėjo procesinių santykių pagrindimas tarpusavio pasitikėjimu ir bendradarbiavimu.*

Tai pasiekama konkrečiomis teisinėmis priemonėmis. Pagal Lietuvos Respublikos BPK 48 straipsnio 2 dalies 4 punktą gynėjas privalo saugoti profesinę paslaptį; advokatas ir jo padėjėjas neturi teisės paskelbti žinių, kurias sužinojo vykdydami gynėjo pareigas, o štai Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 46 str. 3 d. yra nustatyta, jog draudžiama apžiūrėti, tikrinti ar paimti advokato veiklos dokumentus ar laikmenas, kuriuose yra jo veiklos duomenų, tikrinti pašto siuntas, klausytis telefoninių pokalbių, kontroliuoti kitą telekomunikacijų tinklais perduodamą informaciją ir kitokį susižinojimą ar veiksmus, išskyrus atvejus, kai advokatas yra įtariamas ar kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką. Šis leidimas taikomas tik su pareikštais įtarimais ar kaltinimais susijusiems dokumentams. To paties straipsnio 6 dalyje yra nustatyta, jog draudžiama viešai arba slapta susipažinti su advokato profesinę paslaptį sudarančia informacija ir ją naudoti kaip įrodymą. Tokio imuniteto nuo kriminalinės žvalgybos tyrimo, kokį turi advokatai, neturi teisėjai, notarai, gydytojai, valdžios atstovai ir kiti asmenys (išskyrus Lietuvos Respublikos Prezidentę). Iš čia akivaizdu, kad Lietuvos įstatymų leidėjas yra tinkamai įvertinęs ir pripažinęs gynėjo profesinės veiklos svarbą, nes kriminalinės žvalgybos tyrimo apribojimai advokato atžvilgiu taikomi advokato statusą turintiems asmenims visą laiką ir neatsižvelgiant į tai, ar asmuo vykdo profesines advokato pareigas, ar veikia kaip privatus asmuo. Tam taip pat yra pagrįstas paaiškinimas – advokatūros įstatymo 5 straipsnyje įtvirtintas būtinas advokato veiklos principas – neprikaištingas elgesys. Gynybos funkcijos realus įgyvendinimas, teisės į gynybą užtikrinimas yra pamatiniai teisinės valstybės principai. Advokatą ir jo klientą paprastai sieja tarpusavio pasitikėjimo santykiai, kai klientas privalo būti atviras, kad advokatas, žinodamas visą informaciją, galėtų suformuluoti kuo veiksmingesnę gynybinę poziciją. Sudarydami sąlygas tretiesiems asmenims sužinoti kliento patiktą informaciją advokatui, skatintume baimę kalbėti, nes kliento parodytas atviru-

mas gali būti panaudotas prieš jį patį, o tai, be abejonės, darytų neigiamą įtaką žmogaus teisių apsaugai Lietuvoje.

5 principas. *Gynėjo veiklos ikiteisminio tyrimo metu ir teisminiame nagrinėjime planavimas, kurio pagrindas kriminalistinės gynėjo versijos.*

Advokato veikla yra sudėtinga ir įvairialypė. Pagrindinis jos uždavinys – panaudoti visas įstatyme nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų išaiškintos aplinkybės, teisinančios įtariamąjį, kaltinamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę. Siekdamas įgyvendinti šį esminį gynybos uždavinį, advokatas turi žinoti ne tik tai, ką jam reikia daryti ikiteisminio tyrimo ar teismo nagrinėjimo teisme metu, bet ir tai, kaip reikia daryti, t. y. jis turi kvalifikuotai ir veiksmingai atlikti sudėtingą įtariamojo, kaltinamojo gynybos funkciją. Planavimas – tai gynėjo darbo tvarkos tam tikram laikui nustatymas. Gynėjo veiklos ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu planavimas yra viena iš prielaidų, užtikrinančių veiksmingą gynybą. Sudarant planą, turėtų būti numatoma:

- 1) visi veiksmai, kurie gynybos interesais atliktini atsižvelgiant į baudžiamojo proceso stadiją (pvz., kokius prašymus pareikšti; kokius duomenis rinkti, į ką ir koku būdu kreiptis dėl šių duomenų surinkimo ir pan.);
- 2) šių veiksmų atlikimo laikas ir eiliškumas;
- 3) numatytų atlikti gynėjo veiksmų apimties ir turinio nusistatymas (pvz., su kokia ikiteisminio tyrimo bylos medžiagos apimtimi susipažinti pradiniam gynybos etape, kokius aspektus pabrėžti įtarimo pareiškimo metu apklausiant įtariamąjį, kokius klausimus pasirengti ir užduoti liudytojo ar nukentėjusiojo apklausos pas ikiteisminio tyrimo teisėją metu, kuriuo ikiteisminio tyrimo ar teismo nagrinėjimo momentu pateikti prašymą dėl specialių žinių panaudojimo, ištiriant neaiškius tyrimo objektus ir pan.).

Kad planavimas būtų veiksmingas, jis turi atitikti tam tikrus reikalavimus, pirmiausia planavimo individualumo, kuris reiškia, jog nevalia vadovautis iš anksto parengtais veiklos planais ir juos naudotis atliekant gynybos funkciją visose baudžiamosiose bylose, nes tokie planai neatspindėtų konkrečių bylos ypatybių. Antra, planavimas turi būti pagrįstas, t. y. gynėjo veiklos planas turėtų būti pagrįstas konkrečiais baudžiamosios

bylos duomenimis, į tokį planą įtraukiant visus klausimus, kuriuos reikia išsiaiškinti bylos tyrimo metu, bei priemones, kurias būtų realu įgyvendinti. Ir trečia, gynėjo veiklos planavimas privalo būti dinamiškas, nes ikiteisminis tyrimas nėra nekintamas procesas, jo eiga nuolat papildoma naujomis faktinėmis, procesinėmis aplinkybėmis, tad ir planavimas turėtų būti nuolat koreguojamas, atsižvelgiant į būtinybę įtraukti į jį atliktinus, anksčiau nenumatytus gynybos veiksmus.

Šioje vietoje vertėtų pabrėžti, jog jeigu pripažįstame būtinybę savo darbą grįsti šiuolaikiniu kriminalistikos mokslo apibrėžimu, turime pripažinti ir tai, jog kriminalistika reikalinga ne tik nusikalstamai veikai išaiškinti, bet kriminalistinių priemonių panaudojimas būtinas taip pat ir informacijai apie tai, kad nusikaltimo iš viso nebuvo arba kad asmuo nekaltas dėl jam inkriminuoto nusikaltimo padarymo⁵⁸⁹. Todėl ir teigti, kad planavimas ir jo pagrindas – versijų kėlimas yra tik ikiteisminį tyrimą atliekančio tyrėjo ar prokuroro išimtinė teisė, nėra teisinga. Štai A. Barkauskas versiją kriminalistikoje ir baudžiamajame procese apibrėžia kaip tiesos pažinimo metodą (priemonę) įrodinėjimo procese⁵⁹⁰. Skirstydamas versijų kėlimo procesą į tris pagrindinius elementus: versijos kėlimo informacinį pagrindą, t. y. duomenis, pagal kuriuos ji keliama; prielaidą, kuria aiškinama faktų kilmė, esmė ir tarpusavio ryšiai (versijos turinys); taip pat mokslo apibendrintus duomenis arba apibendrintą praktinę veiklą, autorius orientuojasi tik į tyrėjo patirtį ir mokslo žinias, naudojamas keliant versijas⁵⁹¹. Mūsų nuomone, versijos kaip mąstymo forma ar kitaip dar vadinamu praktiniu pažinimo įrankiu savo veikloje siekiant prieiti nuo tikėtino iki tikro žinojimo, taip pat sėkmingai gali pasinaudoti ne tik ikiteisminio tyrimo tyrėjas, prokuroras, bet ir gynėjas, kuris ne tik teisiškai, bet ir pasinaudodamas kriminalistikos mokslo galimybėmis gali sukaupti faktinių duomenų apie nusikalstamą įvykį, o šie ir būtų pagrindas atitinkamoms gynybos versijoms iškelti, taip pat jas įstatymo nustatytomis priemonėmis patikrinti.

⁵⁸⁹ Kurapka, V. E. Mokslo programa „Nusikalstamumo Lietuvoje prognozė ir jo kontrolės perspektyvos“ – kompleksinė ir strateginė Lietuvos mokslininkų užduotis. *Jurisprudencija*. 1998, 10 (2).

⁵⁹⁰ Barkauskas, A. Nusikaltimų tyrimo versijų loginiai ir psichologiniai kėlimo pagrindai. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: MRU, 2011, p. 134.

⁵⁹¹ *Ibid.*, p. 136.

6 principas. *Aktyvumas tiriant, analizuojant ir argumentuojant savo poziciją susipažinus su pateiktais ikiteisminio tyrimo duomenimis, kuriais grindžiamas įtarimas, bei duomenimis, valstybės kaltintojo pateiktais teismui bylos nagrinėjimui, kuriais grindžiamas kaltinimas.*

Vadovaudamasis Lietuvos Respublikos BPK nuostatomis teismas, išnagrinėjęs bylą, turi priimti nuosprendį, kuris būtų pirmosios instancijos teismo teisiamajame posėdyje priimtas dokumentas, kuriuo kaltinamasis pripažįstamas kaltu padaręs baudžiamajame įstatyme numatytą nusikalstamą veiką arba pripažįstamas nekaltu. Tokį sprendimą įmanoma priimti tik įvertinus visus baudžiamojoje byloje esančius įrodymus, vėliau konstatuojant, ar kaltinamojo veikoje yra visi nusikalstamos veikos sudėties požymiai ir jų buvimas yra įrodytas konkrečiais įrodymais šioje byloje. Tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnyje, tiek Lietuvos Respublikos BPK 44 straipsnio 6 punkte yra įtvirtinta, jog valstybės kaltintojas privalo ne tik sugretinti įvykio aplinkybes su Lietuvos Respublikos BK uždrausta veika, ar ji formaliai atitinka dispozicijoje nustatytą nusikaltimo sudėtį, bet ir įrodyti, jog nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo padarė ne ką kita, o baudžiamuoju įstatymu uždraustą nusikalstamą veiką, o paskui teismas turi konstatuoti, jog tai yra įrodyta. Iš čia kyla valstybės kaltintojui pareiga pateikti teismui konkrečius liečiamumo ir leistinumo reikalavimus atitinkančius duomenis, kurie sudarytų pagrindą jam teigti, kad kaltinimas asmeniui yra pagrįstas. Remiantis Lietuvos Respublikos BPK 7 straipsniu įtariamasis, kaltinamasis, savaime suprantama, ir jų gynėjas, nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme turi teisę ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti savo nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės, kad ji būtų teisingai išspręsta. Tad šiam principui įgyvendinti baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme metu tiesioginių procesinių kliūčių nėra.

Tačiau laiku, objektyviai patikrinti, ar ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo, pvz., pateikiant motyvuotus prašymus dėl klausimų specialistui formulavimo, atitinkamų duomenų, tyrimų, liudytojų apklausų išreikalavimo pagal šiuo metu galiojančią Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymą gynybos šaliai, ypač sunku arba praktiškai neįmanoma. Ir štai dėl ko.

Pritariame E. Latauskienės nuomonei, jog specialių žinių taikymas baudžiamajame procese iš esmės pasižymi klasikiniu nusikalstamų veikų įrodinėjimo modeliu, tačiau įrodinėjimo proceso pokyčiai, kuriuos nulėmė Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintos įrodymo sąvokos ir įrodinėjimo kaip baudžiamojo proceso teisės instituto vystymasis sudaro teises galimybes nevienaprasmiu specialių žinių panaudojimo interpretavimui⁵⁹². Tačiau galiojančio Baudžiamojo proceso kodekso spragos susijusios su specialių žinių instituto reglamentavimu, Lietuvos teisinėje praktikoje specialių žinių panaudojimo rezultatų įvertinimo gynėjui galimybę nukelia tik į teismo bylos nagrinėjimo stadiją. Nes vadovaudamasis Lietuvos Respublikos BPK 209 straipsnio 1 dalimi prokuroras, pripažinęs būtinumą skirti ekspertizę, raštu apie tai praneša įtariamajam, jo gynėjui ir kitiems ekspertizės rezultatais suinteresuotiems proceso dalyviams ir nurodo terminą, per kurį šie asmenys gali pateikti prašymus dėl klausimų ekspertui, dėl konkretaus eksperto skyrimo ir pateikti papildomą medžiagą ekspertizei. Tačiau dažniausiai prokurorai pripažįsta būtinybę ne skirti ekspertizę, o specialų objektų tyrimą, reglamentuotą Lietuvos Respublikos BPK 205 straipsniu, kai siekiant surasti nusikalstamos veikos pėdsakus ir kitus objektus, turinčius reikšmės tyrimui, nustatyti įvykio situaciją ir kitas reikšmingas bylai aplinkybes, atliekamas įvykio vietos, žmogaus kūno, lavono, vietovės, patalpų, dokumentų ir kitokių objektų tyrimas. Prokurorams specialisto tyrimai ikiteisminio tyrimo metu paskiriami dažniausiai, nes paskyrus ekspertinį tyrimą, remiantis Lietuvos Respublikos BPK 211 straipsnio 2 dalimi, gavęs ekspertizės aktą, prokuroras apie tai raštu privalėtų pranešti įtariamajam, jo gynėjui ir kitiems proceso dalyviams, kurių prašymu buvo skirta ekspertizė arba kurie buvo pateikę prašymų skiriant ekspertizę, ir privalėtų nurodyti, kur ir kada galima susipažinti su ekspertizės aktu. Reglamentuojant specialisto tyrimą pareigos pranešti apie tyrimo rezultatus arba galimybės suformuluoti ir pateikti klausimus tyrimui iš įtariamojo, jo gynėjo šalies įstatymų leidėjas galiojančiame kodekse nenumatė. Juolab kad remdamasis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, teismas yra konstatavęs, jog specialisto išvada, kaip įrodymų

⁵⁹² Latauskienė, E. Specialiųjų žinių panaudojimo teisiniame procese teisinis vertinimas ir diskusiniai aspektai. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija. Vilnius: MRU, 2011, p. 383.

šaltinis, nėra menkesnė už ekspertizės aktą, o procesiškai specialisto paskyrimas yra paprastesnis nei ekspertizės skyrimas, todėl paspartėja bylos tyrimas. Tačiau akivaizdu, kad toks specialisto tyrimo teisinis reglamentavimas aiškiai pažeidžia Lietuvos Respublikos BPK 10 straipsnyje įtvirtintą įtariamojo, kaltinamojo ir nuteistojo teisės į gynybą užtikrinimo principą, nes iš minėtų proceso dalyvių akivaizdžiai yra atimama teisė įstatymų numatytais priemonėmis (klausimų formulavimu atitinkamam specialisto tyrimui) gintis nuo įtarimų ir kaltinimų.

Vadovaudamasis Lietuvos Respublikos BPK 181 straipsnio 1 dalimi prokuroras turi teisę neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, taip pat neleisti daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijų ar išrašų, jei toks susipažinimas, prokuroro manymu, galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei⁵⁹³. Pagal 2-ąją šio straipsnio dalį logiškai išplauktų, kad jis turi teisę neleisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis iki pat ikiteisminio tyrimo pabaigos ir kaltinamojo akto rašymo momento. Čia vertėtų dar pabrėžti, kad remiantis Lietuvos Respublikos BPK 218 straipsnio 4 dalimi ir po to, kai gynėjas sulaukia prokuroro pranešimo, kad ikiteisminis tyrimas pabaigtas, ir pateikia prašymą vienaip ar kitaip papildyti ikiteisminį tyrimą, įstatymų leidėjas prokurorų patogumui yra priėmęs teisinę nuostatą, jog prokuroro nutarimas atmesti prašymą papildyti ikiteisminį tyrimą yra neskundžiamas. Tokiu būdu iš gynėjo atimama bet kokia galimybė tinkamai vykdyti gynybos funkciją ikiteisminio tyrimo metu.

7 principas. *Procesinių kriminalistinių galimybių, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę, ir suteikta ginamajam reikiama teisinė pagalba, išnaudojimo maksimalumas.*

Procesines kriminalistines galimybes, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę, ir suteikta ginamajam būtina teisinė pagalba, gynėjo privalėtų būti įgyvendinamos tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek teismo nagrinėjimo teisme metu lygiai taip pat laiku ir visapusiškai kiekvienoje baudžiamojo proceso stadijoje. Prie procesinių galimybių priskirtinos Lietuvos Respublikos BPK

⁵⁹³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, *supra* note 98.

įtvirtintos gynėjo procesinės teisės. Prie procesinių gynėjo teisių Lietuvos Respublikos BPK 48 straipsniu įstatymų leidėjas priskyre:

- 1) susipažinimą su įtariamojo sulaikymo protokolu;
- 2) dalyvavimą įtariamojo apklausoje;
- 3) matymąsi su sulaikytu arba suimtu įtariamuoju be pašaliečių. Šių pasimatymų skaičius ir trukmė neribojami;
- 4) dalyvavimą veiksmuose, kurie atliekami su įtariamuoju, taip pat įtariamojo arba jo gynėjo prašymu atliekamuose veiksmuose;
- 5) ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu dalyvavimą bet kokiuose kituose įrodymų rinkimo veiksmuose;
- 6) savarankišką rinkimą gynybai reikalingų duomenų, kuriuos gynėjas gali gauti nesinaudodamas procesinėmis prievartos priemonėmis: gavimas iš įmonių, įstaigų ir organizacijų bei asmenų gynybai reikalingų dokumentų ir daiktų, kalbėjimasis su asmenimis apie jiems žinomas įvykio aplinkybes, apžiūrėjimas ir fotografavimas įvykio vietos, transporto priemonių ar kitoks fiksavimas gynybai reikalingos informacijos;
- 7) ikiteisminio tyrimo metu susipažinimą su proceso veiksmų dokumentais Lietuvos Respublikos BPK nustatytais atvejais ir tvarka;
- 8) pateikimą prašymų ir pareiškimų nušalinimų;
- 9) ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmų bei sprendimų Lietuvos Respublikos BPK nustatyta tvarka apskundimą ir dalyvavimą teismo posėdžiuose nagrinėjant šiuos skundus.

Igyvendindamas šias procesines teises gynėjas, be jokių abejonių, bus pripažįstamas teisėtu kiekvieno ikiteisminio tyrimo metu ar bylos nagrinėjimo teisme metu atliekamo procesinio veiksmo dalyviu, tačiau vien procesinių, nors ir visų minėtų, gynėjo teisių įgyvendinimas formaliai ir atitiks gynėjo funkcijos esmę, bet nebus veiksmingas, o Lietuvos Respublikos BPK 48 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta kiekvieno gynėjo pareiga panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemonės ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę, ir teikti ginamajam reikiamą teisinę pagalbą, nebus visapusiškai ir rezultatyviai atlikta. Nes negalėdamas panaudoti kriminalistinių žinių, įgyvendindamas savo procesines teises, gynėjas bus panašus į ikiteismini-

nio tyrimo tyrėjo ar prokuroro marionetę, kuri bus kreipiama į tą pusę, kuri naudinga būtent tyrėjo ar prokuroro tikslams ikiteisminio tyrimo metu ar teisme pasiekti, taip pat teisėtumo principo įgyvendinimo imitavimui proceso metu atlikti. Kaip numatyta Lietuvos Respublikos BPK 178 straipsnyje, atlikdami kiekvieną ikiteisminį tyrimą laikydamiesi Lietuvos Respublikos BPK nustatytos tvarkos, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali ne tik apklausti įtariamąjį, liudytojus, nukentėjusįjį, bet ir taikyti procesines prievartos priemones: suėmimą, namų areštą, įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo, kurios gali būti paskirtos tik ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi, taip pat užstatą, dokumentų paėmimą, įpareigojimą periodiškai registruotis policijos įstaigoje, rašytinį pasižadėjimą neišvykti, atlikti kitus Lietuvos Respublikos BPK numatytus veiksmus: laikiną sulaikymą, atvedinimą, asmens apžiūrą, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimą, poėmį, kratą, laikiną nuosavybės teisių apribojimą, elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, slaptą sekimą ir kitus.

Šių ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimas yra neišvengiamai susijęs su pagrindinių kiekvieno žmogaus laisvių ir teisių ribojimu, tad jų teisėtumas yra būtina sąlyga. Tačiau ne mažiau reikšmingas veiksnys gynėjui yra ne vien šių procesinių veiksmų procesinės taisyklės, bet ir kriminalistikos mokslo rekomendacijų, kiekvieno iš minėtų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo metu išmanymas. Taigi konkrečių ikiteisminio tyrimo veiksmų efektyviausių būdų, tų veiksmų atlikimo specifikos, eiliškumo ir jų ypatumų, taktinių būdų išmanymą ir gebėjimą panaudoti gynėjo procesinėje veikloje ir vadiname kriminalistinėmis gynėjo galimybėmis. Tarkime, gynėjas kviečiamas dalyvauti vieno iš ikiteisminio tyrimo veiksmų – parodymo atpažinti – veiksmė. Remiantis Lietuvos Respublikos BPK 191–195 str. parodymas atpažinti yra ikiteisminio tyrimo veiksmas, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras pateikia nukentėjusiajam, liudytojui atpažintiną objektą (šiuo atveju asmenį), jį šie lygina su anksčiau stebėtais ir nustato, ar tie objektai (asmuo) yra tie patys, ar ne. Todėl dalyvaudamas kaip atpažįstantysis asmuo privalo arba konstatuoti, kad jis atpažino asmenį, arba nurodyti, kad jis to padaryti šiuo metu negali. Atpažįstamojo asmens gynėjo pareiga tokiu atveju užtikrinti, kad tyrimo veiksmo protokole nebūtų užfiksuota, jog atpažįstantysis nurodė asmenį kaip labiausiai tikė-

tiną ar panašų į įvykio vietoje matytą. Nes tai bus bandymas į kriminalistikos mokslą įtraukti naują sąvoką – asmens atpažinimas darant prielaidą, kad tai galėjo būti tas pats asmuo, ir tuo aiškiai pažeidžiant minėtus BPK straipsnius. Kadangi parodymą atpažinti kaip gana sudėtingą ikiteisminio tyrimo veiksmą išsamiai reglamentuoja Lietuvos Respublikos BPK 191–195 str., todėl akivaizdu, kad ši tvarka negali būti pažeista, nes priešingu atveju bus prarasti reikšmingi duomenys byloje, kurių įtvirtinimas kitais proceso veiksmis praktiškai neįmanomas. Todėl pabrėžtina, kad būtent minimo ikiteisminio tyrimo veiksmo turinio, jo atlikimo tvarkos išmanymas yra būtina tokio veiksmo atlikimo teisėtumo ir objektyvumo sąlyga. Kadangi parodymo atpažinti pagrindą formuoja psichologinis procesas, kurio esmę sudaro tai, kad atpažįstantysis mintyse lygina praeityje matytą asmenį su jam pateiktu atpažinti asmeniu, kuris parodomas kartu su kitais asmenimis, todėl būtent dar prieš pradėdant šį proceso veiksmą pirmiausia atpažįstantysis asmuo privalo būti išsamiai apklaustas apie aplinkybes, kuriomis jis matė ar kitaip įsidėmėjo atpažintiną asmenį, taip pat apklausiamas apie asmens žymes ir ypatybes, pagal kurias jis gali atpažinti tą asmenį. Apklausos metu svarbu išsiaiškinti, ar atpažįstantysis asmuo gerai prisimena asmenį, kurį jam teks atpažinti, kokiomis sąlygomis jį stebėjo, kokius būdingus požymius pastebėjo, taip pat išsiaiškinama, ar atpažįstantysis iš viso galėtų atpažinti asmenį. Ir jeigu apklausos metu asmuo pareiškia, kad jis nepamena asmens, kurį pareigūnas planuoja pateikti atpažinimui, atlikti šio ikiteisminio tyrimo veiksmo nėra prasmės.

Būtent šių kriminalistikos mokslo žinių panaudojimas ir lemia gynėjo procesines kriminalistines galimybes, kad kiekvieno ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo metu būtų nustatytos kiek įmanoma visos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę, ir suteikta ginamajam kuo didesnė reikiama teisinė pagalba.

8 principas. *Ikiteisminio tyrimo metu gynėjo iniciatyvos surenkant, pateikiant ir priimant į bylą ikiteisminio tyrimo duomenis, kuriais neigiamas įtarimas, bei duomenis, gynėjo pateikiamus teismui bylos nagrinėjimui, kuriais neigiamas kaltinimas, visapusiškumas.*

Nors gynybos šaliai įstatymų leidėjas nesuteikė teisinės galimybės naudoti procesinės prievartos priemonių – tokia teisė suteikta tik kaltin-

tojui, Lietuvos Respublikos BPK 48 straipsnio 2 dalis nurodo, kad gynėjas privalo panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus. Kadangi įstatymų leidėjas šiame straipsnyje kalba apie įstatymus, savaimė suprantama, jų yra ne vienas. Pirmiausia būtina pabrėžti, kad gynybos šaliai yra suteikta pasirinkimo galimybė arba ji gali rinkti reikšmingus jai duomenis pati, įgyvendindama vadinamojo lygiagreto (alternatyvaus) tyrimo galimybes, arba pasirinkdama elgesio variantą Lietuvos Respublikos BPK normų pagrindu, t. y. kreipiantis į tyrėją, prokurorą, kad reikiamas ikiteisminio tyrimo veiksmas būtų atliktas. 2000 m. sausio 11 d. Nr. VIII-1524 Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas užtikrina asmenims, tarp jų ir advokatams teisę gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų, nustato šios teisės įgyvendinimo tvarką ir reguliuoja valstybės bei savivaldybių, institucijų ir įstaigų veiksmus teikiant informaciją asmenims⁵⁹⁴. Remiantis 14 straipsniu informacija pareiškėjui turi būti pateikiama ne vėliau kaip per 20 darbo dienų nuo prašymo gavimo įstaigoje dienos. Kitame teisės akte, t. y. 2004 m. kovo 18 d. Nr. IX-2066 Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 44 straipsnyje, nurodoma, jog advokatas, vykdydamas advokato veiklą, turi teisę: 1) gauti iš valstybės ir savivaldybių institucijų veiksmingoms teisinėms paslaugoms teikti reikalingą valstybės ir savivaldybių institucijų turimą ar kontroliuojamą informaciją, dokumentus, jų nuorašus arba motyvuotą atsakymą juos pateikti. Advokato kreipimesi turi būti pateikti duomenys, įrodantys prašomų pateikti dokumentų ar jų nuorašų ryšį su teisinių paslaugų teikimu; 2) savarankiškai rinkti teisinėms paslaugoms teikti reikalingus duomenis, kuriuos advokatas gali gauti nesinaudodamas procesinėmis prievartos priemonėmis, t. y. gauti iš asmenų reikalingus dokumentus ar jų nuorašus, ar kitokią teisinėms paslaugoms teikti reikalingą informaciją. Advokato kreipimesi turi būti pateikti duomenys, įrodantys prašomų pateikti dokumentų ar jų nuorašų ryšį su teisinių paslaugų teikimu. Asmenys, pateikę advokatui reikalingus duomenis, turi teisę į būtinų tokios informacijos pateikimo sąnaudų kompensavimą, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus; 3) susipažinti su teismų ir kitų institucijų, nagrinėjančių ginčus ir skundus, praktika, taip pat ir su priimtais

⁵⁹⁴ Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 10-236.

įsiteisėjusiais teismų sprendimais, nuosprendžiais, nutartimis ir bylų medžiaga. Jeigu ginčas ar skundas buvo nagrinėjamas uždarame teismo posėdyje, pateikiama susipažinti tik ta bylos medžiaga, kurioje nėra duomenų, dėl kurių skundas ar ginčas buvo nagrinėjamas uždarame teismo posėdyje; 4) daryti bylos, kurioje jis yra atstovas ar gynėjas, dokumentų kopijas, išskyrus bylas, kurios nagrinėtinos uždarame teismo posėdyje; 5) tvirtinti bylai nagrinėti teisme reikalingų rašytinių įrodymų nuorašus. Nuorašų tvirtinimo ir registravimo tvarką nustato Lietuvos advokatūra, suderinusi su Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija; 6) naudotis kitomis įstatymų numatytais teisėmis, susijusiomis su advokato veikla⁵⁹⁵.

Kalbant apie specialių žinių formas, jų panaudojimo svarbą ir galiomybių visapusiškumą gynėjo procesinėje veikloje, viena vertus, tenka konstatuoti, kad įtariamojo, kaltinamojo ir jų gynėjo procesinės galimybės pasinaudojant specialiomis žiniomis yra ribojamos, nes įstatymas nereglamentuoja ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui pareigos pranešti apie užduoties specialistui paskyrimą, tačiau, kita vertus, įgyvendinant Lietuvos Respublikos BPK 48 straipsnyje įtvirtintą teisę gynėjui savarankiškai rinkti gynybai svarbius duomenis, būtina konstatuoti, jog praktinėje gynėjo veikloje toli gražu ne visada pasinaudojama 2002 m. spalio 29 d. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 18 straipsnyje įtvirtinta galimybė sutartiniais pagrindais kviestis privatų teismo ekspertą konsultantu⁵⁹⁶.

Kalbant apie gynėjo iniciatyvos savarankiškai rinkti reikiamus duomenis visapusiškumą būtina pabrėžti, kad Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2007 m. rugsėjo 4 d. įsakymu Nr. 1R-327 yra patvirtinti ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizės centre nuostatai, kurie reglamentuoja teismo ekspertizių, objektų tyrimų ir ekspertizių, neturinčių teismo ekspertizės statuso, atlikimo taikant specialias žinias Lietuvos teismo ekspertizės centre⁵⁹⁷. Būtent jų 7 punktą nustato kiekvienam gynėjui galimybę pateikus rašytinį prašymą gauti ekspertizės, neturinčios teismo ekspertizės statuso, aktą. Ši ekspertizė yra atliekama nors ir fizi-

⁵⁹⁵ Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas, *supra* note 573.

⁵⁹⁶ *Valstybės žinios*, *supra* note 90.

⁵⁹⁷ Ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizės centre nuostatai. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 92-3718.

nių ar juridinių asmenų rašytiniu prašymu, tačiau yra pagrįsta tais pačiais mokslinio tyrimo metodais ir priemonėmis kaip ir teismo ekspertizė.

Taip pat pažymėtina, kad Lietuvos policijos generalinis komisaras 2008 m. liepos 11 d. įsakymu Nr. 5-V-398 yra patvirtinęs objektų tyrimų, ekspertizių atlikimo ir paaiškinimų teikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose nuostatus, kurie nustato objektų tyrimų, ekspertizių atlikimo ir paaiškinimų teikimo, taikant specialias žinias, Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose tvarką. Remiantis 64 šių nuostatų punktu objektų tyrimas fizinio ar juridinio asmens prašymu atliekamas esant Centro vadovo ar jo pavaduotojo, kriminalistinių tyrimų padalinio vadovo rezoliucijai ant prašymo atlikti tyrimą ir gavus tyrimo išlaidų apmokėjimą patvirtinantį dokumentą⁵⁹⁸. Lietuvoje veikia ir dar viena valstybinė ekspertinė įstaiga – Valstybinė teismo medicinos tarnyba prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos. Jos paskirtis – atlikti teismo medicinos ekspertizes pagal teismų nutartis ir tyrimus pagal prokurorų ir ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų užduotis bei fizinių ir juridinių asmenų prašymus, diegti naujus tyrimo metodus ekspertinėje praktikoje, vykdyti mokslo tiriamąją ir taikomąją bei metodinę veiklą teismo medicinos srityje. Taigi, įgyvendinant Lietuvos Respublikos BPK 48 straipsnyje nustatytą pareigą, gynėjui įmanoma gauti taip pat ir specialių žinių teismo medicinos srityje reikalaujančias tyrimų išvadas.

28.3. Kriminalistikos metodų taikymo gynėjo procesinėje veikloje metodikos turinys

Mūsų nuomone, kiekvieną atskirą gynybos metodikos struktūrą turėtų sudaryti: a) įrodinėtinių aplinkybių kiekvienoje atskiroje baudžiamųjų bylų kategorijoje kriminalistinė analizė bei kriminalistinė atitinkamos nusikalstamos veikos rūšies charakteristika; b) tipinės gynybinės situacijos, versijos ir gynėjo veiklos baudžiamajame procese planavimas; c) gynėjo dalyvavimo panaudojant teisėtas gynybos priemones ir būdus atskiruose

⁵⁹⁸ Dėl objektų tyrimų, ekspertizių atlikimo ir paaiškinimų teikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose nuostatų patvirtinimo. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 132-4775.

tyrimo veiksmuose ypatumai, siekiant ginti ginamųjų teises bei teisėtus interesus ir teikti teisinę pagalbą.

Gynybos ir kaltinimo šalys, jų veikla yra nagrinėjamos rungtyniškuo sistemoje, kuri įgyvendinama esant aršiai konkurencijai tiek ikiteisminio tyrimo metu, kur gynybos šalies galimybės rungtis, mūsų manymu, ypač apribotos, bei teisminiame procese. Ir nors šių šalių funkcijos skirtingos (pats pagrindinis tikslas – siekti absoliutaus teisingumo įvykdymo tas pats), tačiau jos veikia viename baudžiamojo proceso lauke, tad ir jų taktikai būdinga gana gili priklausomybė bei integralus pobūdis. Kriminalistinė skirtingų procesinių polių – kaltinimo ir gynybos integracija ne pašalina, o, priešingai, tik stiprina intelektualių leistino, besirungiančio poveikio priemonių taktinių būdų ir metodų panaudojimą. Taigi taktinį būdą, metodą galime sulyginti kad ir su Baudžiamojo proceso kodeksu, kuris rungtyniškaime procese gali būti vartomas ir skaitomas kiekvieno – tiek valstybinio kaltintojo, tiek gynėjo. Tad ir kiekvienas taktinis būdas gali būti naudojamas universaliai. Įvairių metodų ir taktikos formų įvairovė apsunkina kiekvieno praktiko padėtį, nes kiekvieno konkretaus būdo ar metodo panaudojimas įvyksta praktiškai intuityviai. O tai vyksta todėl, kad nėra kelrodžio pritaikant tiek kaltinimo, tiek gynybos taktiką.

Kaip jau minėjome, atitinkamų Lietuvos Respublikos BPK normų turinio analizė duoda pagrindą teigti, kad šios normos nustato būtinojo teismo tyrimo baudžiamojoje byloje ribas ir įrodinėjimo dalyką. Atitinkamai teisminiam tyrimui pateikiama ta baudžiamosios bylos medžiaga, kurioje atsispindi duomenys, ikiteisminio tyrimo pareigūnams duodantys pagrindo manyti, jog:

- 1) surinkta pakankamai duomenų apie baudžiamojo įstatymo uždraustos nusikalstamos veikos, dėl kurios asmuo yra įtariamasis, padarymą;
- 2) surinkta pakankamai duomenų apie tai, kad inkriminuojamą veiką padarė būtent įtariamasis, kuriam pranešta apie atitinkamą įtarimą;
- 3) yra pakankamas pagrindas teigti, kad minima nusikalstama veika yra laikoma nusikalstama, kuri yra uždrausta tam tikro baudžiamojo įstatymo;
- 4) surinkta pakankamai duomenų apie įtariamąjo asmens kaltę;
- 5) nustatytas žalos, padarytos nusikalstamos veikos įvykdymu, pobūdis ir dydis;

- 6) įvertintos ir pripažintos neegzistuojančiomis aplinkybės, kurios galėtų lemti įtariamojo asmens atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės;
- 7) surinkta pakankamai duomenų apie atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes.

Taigi šių duomenų, surinktų ikiteisminio tyrimo metu, duodančių pagrindą įtarti, jog asmuo įvykdė jam inkriminuotą nusikalstamą veiklą, turinys, kuris turėtų patvirtinti išskirtų aplinkybių visumą, ir yra esminė informacija, kurią naudoja valstybės kaltintojas, siekdamas patvirtinti kiekvienoje konkrečioje byloje kaltinamajame akte įtvirtinto kaltinimo asmeniui įrodytumą, bei gynėjas, lygiai taip pat siekdamas įgyvendinti savo pagrindinį uždavinį – parodyti, kad kaltinimas nesusidorojo su savo uždaviniu. Prokuroras nėra visiškai laisvas tiek organizuodamas ikiteisminį tyrimą, tiek jį kontroliuodamas, o juolab priimdamas procesinius sprendimus ne vien todėl, kad kiekvienas jo procesinis sprendimas stebimas gynybos šalies, bet ir dėl įstatymų leidėjo valia priimtų proceso taisyklių. Atliekant prokuroro procesinę veiklą privalo būti paisoma ne vien galiojančio baudžiamojo proceso įstatymo, bet ir 2004 02 25 Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu Nr. I-40 patvirtintų rekomendacijų „Dėl prokuroro veiklos organizuojant ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujant“ (2008 06 19 nauja įsakymo Nr. I-86 redakcija), kad kontroliuojant konkrečius ikiteisminius tyrimus nebūtų baudžiamojo proceso normų pažeidimo atvejų. Šių rekomendacijų, kurių I dalies 1 punkte yra įtvirtintas prokuroro veiklos tikslas – ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus, greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas, tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiklą padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas, turiniu yra siekiama papildomai, poįstatyminiu norminiu aktu aiškiau reglamentuoti prokuroro procesinę veiklą. Šios dalies 4 punkte yra sakoma, kad prokuroras yra ikiteisminio tyrimo vadovas, kuris privalo vadovautis tik įstatymu. II rekomendacijų dalies 5.4. punkte prokurorui yra nustatyta aiški pareiga – kontroliuoti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai, atlikdami ikiteisminį tyrimą, nepažeidintų asmens teisių, numatytų Lietuvos Respublikos BPK 44 straipsnyje, o nustačius tokius pažeidimus, nedelsiant imtis priemonių juos pašalinti. 5.6. analizuojamų rekomendacijų punkte

yra įtvirtinta prokuroro pareiga užtikrinti proceso dalyviams galimybę pasinaudoti jų procesinėmis teisėmis. Atsižvelgiant į tai, kas nurodoma, darytina išvada, jog garantuojant asmens teisių apsaugą taip pat ir įtariamojo atžvilgiu, būtina paisyti pamatinių teisinės valstybės principų, kurie reikalauja, kad teisėsaugos institucijos (policija, STT, VSAT, FNTT, prokuratūra), Lietuvoje vykdančios nusikalstamų veikų atskleidimo funkciją, būtų nešališkos ir nepriklausomos, siektų nustatyti tik objektyvią bei absoliučią tiesą ir sprendimą priimtų tik teisėtu pagrindu. Tai įmanoma padaryti, jei baudžiamasis procesas vyksta baudžiamojo proceso įstatymų nustatytu pagrindu ir nėra trupučio nenukrypsta į žmogiškąjį subjektyvumą, ypač tų proceso dalyvių, kuriems įstatymų leidėjas patikėjo šiuo atveju nusikalstamų veikų atskleidimo, taip pat valstybės kaltinimo palaikymo teisme pareigą. Vadovaudamasis galiojančio Lietuvos Respublikos BPK 48 straipsniu įstatymų leidėjas gynėjui suteikė atitinkamas procesines teises arba teisinius įrankius įtariamojo, kaltinamojo teisei į gynybą užtikrinti, o kartu ir dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro priimamų procesinių sprendimų, taip pat jų procesinių teisių ir pareigų įgyvendinimo vykdomo viso ikiteisminio tyrimo teisėto procesinio pasipriešinimo pateiktiems įtarimams arba, kitaip sakant, teisėtai procesinei antiveiklai, įgyvendinti.

Kriminalistikos metodų taikymo gynėjo procesinėje veikloje metodika – tai tokia priemonė, kuri profesionalaus gynėjo rankomis laiku ir tikslingai įgyvendina gynybos veiklos uždavinius, įtvirtintus Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse ir Lietuvos Respublikos advokatūros įstatyme. Kiekvienas advokatas, pradėdamas veikti baudžiamajame procese, privalo nuodugniai pasiruošti šių uždavinių įgyvendinimo procesui, ne tik skrupulingai išanalizuojant visą ikiteisminio tyrimo medžiagą, bet ir atliekant kitą darbą, skirtą surinkti išsamią informaciją apie nusikalstamos veikos mechanizmo ypatumus, tyrimą atliekančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų, ikiteisminio tyrimo kontrolę vykdančio prokuroro, nukentėjusiuoju pripažinto asmens, liudytojų asmenines savybes, galimą neprocesinį, tačiau su ikiteisminiu tyrimu susijusį elgesį, duomenų apie jų anksčiau tirtų ikiteisminių tyrimų rezultatus, priimtų, panaikintų ar pakeistų nuosprendžių turinį, taikytą drausminę atsakomybę ir pan. Todėl informacinį kriminalistikos metodų gynėjo procesinėje veiklo-

je panaudojimo metodikos pagrindą sudaro ne tik baudžiamosios bylos medžiaga, pagal kurią valstybinis kaltintojas palaiko kaltinimą teisme, bet ir kriminalistikos, psichologijos, logikos mokslų žinios, kita medžiaga, kurioje atsispindi įvairūs ikiteisminio tyrimo atlikimo faktiniai aspektai, tyrėjų, prokurorų, teisėjų, ekspertų, liudytojų, nukentėjusiųjų asmeninės ir dalykinės savybės, leidžiančios prognozuoti jų tolesnį elgesį ar procesinių sprendimų turinį ikiteisminio tyrimo ar teismo bylos nagrinėjimo teisme metu. Savaime suprantama, tai tik įstatymų numatytu pagrindu vykdoma gynėjo veikla, kurią jis turi teisę atlikti nesinaudodamas procesinėmis priemonėmis, o vadovaudamasis kad ir Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų, įmonių ir organizacijų įstatymo suteiktomis galimybėmis, tiesiogiai bendraujant su ikiteisminio tyrimo pareigūnais, prokurorais, teisėjais ir kitais asmenimis, iš kurių savanoriškumo pagrindu gali būti gaunama minėto turinio informacija.

Tad galime įvardyti šiuos pagrindinius kriminalistikos metodų taikymo gynėjo procesinėje veikloje metodikos elementus (komponentus), kurie yra ne kas kita, o tokie gynėjo veiksmų algoritmai, kurie paremti kriminalistikos mokslo rekomendacijomis, taikant juos konkrečioje situacijoje, kiekvieno atskiro ikiteisminio tyrimo bei teismo nagrinėjimo metu. Gynėjo veiksmų sistemą pavadinti algoritmu mus paskatino tai, jog algoritmas – pagal Vidurinės Azijos matematiko al Chorezmio lotyniškąją vardo formą *Algorithmi*, matematikoje yra pagal griežtai nustatytas taisykles atliekamų skaičiavimų (matematinų operacijų) sistema, kuri, nuosekliai jas atlikus, leidžia išspręsti duotą uždavinį⁵⁹⁹. Tad jei visą baudžiamąjį procesą su visomis kriminalistikos mokslo galimybių panaudojimo perspektyvomis pripažinsime kaip pagal griežtai nustatytas taisykles atliekamų procesinių kriminalistinių veiksmų sistemą, o gynėją kaip sudėtingas gynybos procesines – kriminalistines operacijas vykdančią šios sistemos subjektą, kurio funkcija kaip tik ir yra vieno iš sudėtingiausių uždavinių baudžiamajame procese – gynybos funkcijos įgyvendinimo išsprendimas, tai gynėjo veiksmų sudėtingą visetą vadinti algoritmu, mūsų manymu, – pats tinkamiausias sprendimas. Kiekvienos veiklos, o kaip jau esame aptarę, gynėjo – juo labiau, pagrindas yra laisvė. Laisvė iš esmės – tai yra veikimo pasirinkimo galimybė. Jeigu asmuo gali pasirinkti – jis situacijos

⁵⁹⁹ *Tarptautinių žodžių žodynas, supra note 583, p. 475.*

šeimininkas, taip pat jo elgesio variantai yra jo pasirinkimo rezultatas. Lygiai tą patį galime pasakyti ir apie gynėjo veiksmų pasirinkimo laisvę. Tik čia reikėtų prisiminti, jog tam tikrą įtaką gynėjo veiklos laisvės pasirinkimui turi kiekviena konkreti kriminalistinė situacija, kuri jokiū būdu neapriboja gynėjo veiksmų laisvės, savaime ji taip pat nenurodo gynėjui galimos veiksmų eigos, tačiau kiekviena konkreti kriminalistinė situacija įveda tam tikrą impulsą, apribojant gynėjo veiksmų pasirinkimą ir yra pagrindinis gynėjo saviraiškos impulsas. Tai impulsas pasirinkti tinkamą gynybos taktinį būdą, kurį apibūdinsime kaip tinkamiausią gynybos šalies elgesio variantą komunikuojant, stebint, ieškant, aptinkant, fiksuojant, paminant ir panaudojant gynybai reikšmingus duomenis.

G. A. Zorinas nurodė šiuos būtinius gynėjo veiksmų algoritmo turinio sudedamuosius elementus:

I. Pirminės situacijos ir duomenų apie ją turinio analizė. Ji gali būti loginė; sisteminė struktūrinė; indukcinė ir dedukcinė; refleksinė ir pan. Ją tiesiogiai veikia:

- analitinis, produktyviausių sprendimų išsirinkimo procesas;
- atitinkamos situacijos vertinimas per galimų klaidų ir rizikos prizmę;
- numatytų taktinių priemonių integravimo į galimą taktikos modelį procesas;
- asmens, kurio atžvilgiu taktinė priemonė bus naudojama, asmenybės analizė;
- būsimos situacijos, naudojant pasirinktą taktinių priemonių arsenalą, modeliavimo procesas;
- taikytinų taktinių priemonių panaudojimo ir galimų rezultatų scenarijų analizė;
- analitinė diskrecinė situacijos analizė.

II. Pasirinkto taktinio būdo panaudojimas.

III. Tarpinis pasirinkto taktinio būdo panaudojimo proceso vertinimas ir korektūra.

IV. Numatomas gynėjo veiklos rezultatas⁶⁰⁰.

⁶⁰⁰ Зорин, Г. А.; Зорина, М. Г.; Зорин, Р. Г. *Возможности криминалистического анализа в процессах предварительного расследования, государственного обвинения и профессиональной защиты по уголовным делам*. Москва: Юрлитинформ, 2001.

Sutikdami su pateiktu gynėjo veiklos algoritmo elementų turiniu, išskirtume dar du papildomus elementus, be kurių, mūsų manymu, būtų sunkiai įgyvendinti likusieji – t. y. pirminių duomenų apie konkrečią kriminalistinę situaciją surinkimas, taip pat baigiamąjį gynėjo veiksmų algoritmo elementą – dėl panaudoto taktinio būdo gynėjo gautas rezultatas, jo fiksacija bei panaudojimas taktiniams gynėjo veiklos tikslams pasiekti. Taigi, įvertinant tai, jog baudžiamasis procesas yra suskaidytas į atskirus formaliai savarankiškus etapus (stadijas), iš kurių nė vieno baudžiamojo proceso etapo nėra ir negali būti atskirai (izoliuotai) arba atsietai vienas nuo kito ir šiuos atskirus etapus jungia vienas tikslas – atskleisti nusikalstamą veiką įgyvendinant teisingumą, taip pat ir pačių kriminalistinių situacijų įvairovė bei sudėtingumas lemia gynybos veiklos algoritmo turinio įvairovę, apjungiančią intelektualiojo, emocinio, valinio, motyvacinio, procesinio ir taktinio potencialo sistemą, adaptuotą optimaliausiam, prognostiniam, giluminiam ir, savaimė suprantama, leistinam asmens, dalyvaujančio procesinėje veikloje, vykdančio tam tikrą užduotį, ir situacijos poveikiui, turint tikslą, kad būtų kaip įmanoma labiau priartėta prie absoliučios tiesos. Atsižvelgiant į tai, įvardysime šiuos pagrindinius gynėjo veiklos algoritmų arba kriminalistikos metodų taikymo gynėjo procesinėje veikloje metodikos sudedamuosius elementus:

I. Pirminių duomenų apie konkrečią kriminalistinę situaciją surinkimas.

II. Pirminės situacijos ir duomenų apie ją turinio analizė. Ji gali būti loginė; sisteminė struktūrinė; indukcinė ir dedukcinė; refleksinė ir pan. Ją tiesiogiai veikia:

- analitinis, produktyviausių sprendimų išsirinkimo procesas;
- atitinkamos situacijos vertinimas per galimų klaidų ir rizikos prizmę;
- numatytų taktinių priemonių integravimo į galimą taktikos modelį procesas;
- asmens, kurio atžvilgiu taktinė priemonė bus naudojama, asmenybės analizė;
- būsimos situacijos, naudojant pasirinktą taktinių priemonių arsenalą, modeliavimo procesas;
- taikytinų taktinių priemonių panaudojimo ir galimų rezultatų scenarijų analizė;

- analitinė diskrecinė situacijos analizė.

III. Pasirinkto taktinio būdo panaudojimas.

IV. Tarpinis pasirinkto taktinio būdo panaudojimo proceso vertinimas ir korektūra.

V. Numatomas gynėjo veiklos rezultatas.

VI. Dėl panaudoto taktinio būdo gynėjo gautas rezultatas, jo fiksacija bei panaudojimas taktiniams gynėjo veiklos tikslams pasiekti.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kokia yra kriminalistikos mokslo žinių reikšmė gynėjo procesinėje veikloje?
2. Kaip apibrėžti gynybos kriminalistikos sampratą?
3. Kokie yra gynėjo procesinės veiklos, taikant kriminalistikos metodus, metodikos principai?
4. Kokia yra kriminalistikos metodų taikymo gynėjo procesinėje veikloje metodikos samprata?
5. Kokia yra kriminalistikos metodų taikymo gynėjo procesinėje veikloje metodikos komponento (gynėjo veiklos algoritmo) sąvoka?
6. Kokie yra pagrindiniai būtinieji gynėjo veiksmų algoritmo turinio sudedamieji elementai?

Rekomenduojama literatūra:

1. Kurapka, V. E.; Malevski, H.; Palskys, E.; Kuklianskis, S. *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
2. Kurapka, V. E.; Matulienė, S.; Panomariovas, A.; Jurka, R.; Barkauskas, A.; Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Losis, E.; Belevičius, L.; Gušauskienė, M.; Latauskienė, E.; Zajančauskienė, J. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius, 2011.
3. Kurapka, V. E. Mokslo programa. Nusikalstamumo Lietuvoje prognozė ir jo kontrolės perspektyvos – kompleksinė ir strateginė Lietuvos mokslininkų užduotis. *Jurisprudencija*. 1998, 10 (2).
4. Matulienė, S. *Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika nusikaltimų tyrimo metodikoje: teorinių ir praktinių problemų šiuolaikinė interpretacija*. Daktaro disertacija. M. Romerio universitetas, 2004.
5. Palskys, E.; Kazlauskas, M.; Danisevičius, P. *Kriminalistika*. Vilnius, 1985.

6. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Trečiasis leidimas. Vilnius: Alma littera, 2004.
7. *Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики*: Сб. статей. Часть II. Академия управления МВД России, 2004.
8. Баев, Я. *Основы криминалистики*. Курс лекций. Москва: Экзамен, 2001.
9. Белкин, Р. С. *Криминалистика*. Проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. Москва, 1988.
10. Белкин, Р. С. *Курс криминалистики*. Учебное пособие для вузов. 3 изд. Закон и право. 2001.
11. Зорин, Г. А.; Зорина, М. Г. Зорин, Р. Г. *Возможности криминалистического анализа в процессах предварительного расследования, государственного обвинения и профессиональной защиты по уголовным делам*. 2001, Москва.
12. *Криминалистика социалистических стран*. Под ред. В. Я. Колдина, Москва, 1986.
13. Ларин, А. М. *Криминалистика и паракриминалистика*. Москва: БЕК, 1996.

29 SKYRIUS

PSICHOFIZIOLOGINIS TYRIMAS

29.1. Psichofiziologinio tyrimo samprata

Informacijos teisingumo nustatymo technologijos nuo seno domino žmoniją. Kai kurių žmonių kūno kalba akivaizdžiai išduoda, kada jie meluoja, pvz., išrausta veidas, pagreitėja kvėpavimas. Melagį gali išduoti ir veido raumenų mikrojudesiai, tačiau juos pastebėti reikia labai didelio įgudimo ir pastabumo, nes tai trunka sekundės dalis.

Žmonės iš savo asmeninės melavimo patirties pastebėjo, kad jiems meluojant išdžiūsta burna, ima greitai plakti širdis, išpila šaltas prakaitas⁶⁰¹, tačiau iškilo dilema, kaip šiuos pakitimus nustatyti kito žmogaus organizme. Tam buvo pasitelktos to meto žmonijos technikos išsivystymo lygį atitinkančios technologijos: nuo paprasčiausių miltų ar paukščio kiaušinio iki aukštųjų kompiuterinių technologijų, dabar – tai psichofiziologiniai tyrimai ir lygmeninė balso analizė.

Psichofiziologinio tyrimo samprata

Tiek mokslinėje literatūroje, tiek ir nusikalstamų veikų tyrimo praktikoje, o juo labiau žiniasklaidoje vartojama keletas terminų, apibūdinančių tiesos nustatymą naudojant žmogaus fiziologines reakcijas: tai tyrimai melo detektoriumi, melo detekcija, psichofiziologiniai tyrimai, tyrimai poligrafu. Sąvoka „melo detekcija“ pradėta vartoti XIX a. pabaigoje. „Melas“ reiškia informaciją, kuri neatitinka tikrovės, o žodis „detekcija“ yra kilęs iš lotynų kalbos ir reiškia „atidengti, nustatyti, atpažinti“. Taigi melo detekcija lingvistine prasme reiškia melo nustatymą. Tačiau ši sąvoka neapibūdina tyrimo esmės, nes tyrimui atlikti naudojamas prietaisas, kuris atlieka tik matavimo funkcijas – fiksuoja prie asmens kūno prijungtų daviklių parametrus, o jeigu tie parametrai kinta, prietaiso davikliai tai ir užfiksuoja. Taigi prietaisas neišaiškina melavimo, o tik fiksuoja tiriamojo asmens fiziologinius rodiklius.

---

⁶⁰¹ Plačiau skaitykite: Эрман, П. *Психология лжи*. СПб.: Издательство Питер, 1999.

Praktikoje ne iš karto įsitvirtino ir šiam tyrimui naudojamą prietaisą vienodas pavadinimas. Dažnai jis dar ir dabar vadinamas melo detektoriumi. XX a. pradžioje patobulintas tyrimui naudojamas prietaisas buvo pavadintas poligrafu, todėl greta sąvokos „melo detekcija“ pradėta vartoti kita sąvoka – „tyrimas poligrafu“⁶⁰².

Lietuvoje psichofiziologinio tyrimo užuomazgos atsirado praėjo amžiaus pradžioje, šis tyrimas tuo metu buvo suprantamas kaip psichologinis metodas nusikaltimui atskleisti arba dar kitaip – „įvykio faktų diagnostikai“ nustatyti⁶⁰³.

Pirmą kartą šį tyrimą kaip „psichofiziologinį tyrimą“⁶⁰⁴ 1992 m. įvardijo amerikiečių mokslininkas V. J. Janky (*V. J. Yankee*). Kiti mokslininkai šiuos tyrimus siūlė vadinti „psichologine ekspertize“⁶⁰⁵.

Lietuvos Respublikos poligrafo naudojimo įstatymo 2 straipsnyje, kuriame paaiškintos įstatyme vartojamos sąvokos, vartojamas tyrimo poligrafu terminas ir jis apibrėžiamas kaip kompleksinis psichofiziologinis tyrimas, skirtas asmens teiginių teisingumui įvertinti naudojant poligrafą.

Poligrafas – Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytos formos sertifikata turintis prietaisas, fiksuojantis kvėpavimo, kraujotakos, kitus asmens organizme tyrimo poligrafu metu atsirandančius fiziologinius pokyčius, kuriais grindžiamas šiuo prietaisu tiriamo asmens teiginių teisingumo vertinimas. Taigi poligrafas yra techninė priemonė, fiksuojanti žmogaus organizmo fiziologines reakcijas, todėl sąvoka „tyrimas poligrafu“ nurodo tik prietaiso naudojimą atliekant tyrimą ir nieko nesako apie tyrimo esmę. Šį

⁶⁰² Termino „poligrafas“ atitikmenys graikų kalboje yra žodžiai *poly* – didelis, garsus, dauguma, įvairovė ir *grapho* – rašau. Todėl žodis reikštų daug parametru užrašantis. Asmuo, naudojantis poligrafo prietaisą, dažniausiai vadinamas poligrafo operatoriumi, poligrafo specialistu, poligrafo tyrėju, teismo psichofiziologu arba tiesiog poligrafologu.

⁶⁰³ Plačiau skaitykite: Lazersonas, V. Psichologiniai metodai nusikaltimui išaiškinti. *Kovokime su nusikaltimais*. Metinis valstybės saugumo departamento leidinys. Kaunas: Spindulio leidykla, 1933, p. 81–85.

⁶⁰⁴ Yankee, W. J. The current status of research in forensic psychophysiology and its application in the psychophysiological detection of deception. *Polygraph*. 1992, 14 (2): 108–117.

⁶⁰⁵ Jaworski, R. *Situational Sequencing Tests in Polygraph Examination*. Wrocław, 2006, p. 78.

tyrimą reikėtų vadinti „psichofiziologiniu tyrimu“⁶⁰⁶, nes jis kur kas tiksliau apibūdina atliekamą tyrimą. Psichofiziologinis tyrimas susijęs su žmogaus psichologinėmis ir fiziologinėmis reakcijomis į tam tikrą informaciją.

Psichofiziologinis tyrimas yra tyrimas, kurio metu poligrafu fiksuojamos žmogaus fiziologinės reakcijos (kraujospūdžio padidėjimas, padažnėjęs ar gilesnis įkvėpimas ir iškvėpimas, galvaniniai odos pakitimai, t. y. odos elektros pralaidumas ir padidėjęs prakaitavimas bei kt.), o šių fiziologinių reakcijų atsiradimą tiesiogiai lemia žmogaus psichologinės reakcijos (stresas, įtampa, baimė, nerimas ir pan.) į jam pateikiamus klausimus ar rodomus vaizdus.

Tyrimo poligrafu taisyklių, patvirtintų Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 12 d. nutarimu Nr. 1131 „Dėl Tyrimo poligrafu taisyklių ir leidimo atlikti tyrimus poligrafu formos patvirtinimo“, 7 punkte nurodyta, kad poligrafu privalomai fiksuojami šie duomenys: kvėpavimas (krūtinės ląstos ir pilvo srities kvėpavimas fiksuojamas atskirai), odos galvaninė reakcija, pulsas ir kraujospūdis. O suderinus su Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija, poligrafu gali būti fiksuojami ir kiti fiziologiniai pokyčiai, atsirandantys asmens organizme tiriant poligrafu (Tyrimo poligrafu taisyklių 8 punktas).

Tyrimų poligrafu specifika yra ta, kad tiriamasis asmuo reaguoja į jam pateiktus verbalinius ar vizualinius klausimus (stimulus) ir tuo metu jo organizme vyksta fiziologiniai pokyčiai, kuriuos registruoja prie žmogaus prijungti davikliai, fiksuojantys kvėpavimo⁶⁰⁷, širdies darbo⁶⁰⁸, odos elektrinės varžos⁶⁰⁹, raumenų⁶¹⁰ pokyčius. Šie davikliai yra sujungti į vie-

⁶⁰⁶ Plačiau skaitykite: Kovalenko, A.; Saldžiūnas, V. Psichofiziologinių tyrimų poligrafu teisinis reglamentavimas ir praktika Lietuvos Respublikoje. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. II dalis. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 2011, p. 52–69.

⁶⁰⁷ Kvėpavimo matavimus ir registravimą atlieka pneumografas. Kvėpavimo pokyčiai: kvėpavimo pagreitėjimas ar sulėtėjimas ir įkvėpimo ar iškvėpimo laiko pasikeitimas.

⁶⁰⁸ Stigmomanometru matuojami kraujo spaudimo pokyčiai, širdies plakimas matuojamas stigmografu, kardiometrometru arba elektrokardiograma.

⁶⁰⁹ Odos elektrinio laidumo matavimo prietaisais yra psichogalvanometras. Odos elektrinio laidumo matavimas yra vienas patikimiausių rodiklių, tačiau jo fiziologinis mechanizmas iki galo neišaiškintas: šiuo metu manoma, kad elektrinio laidumo priežastis yra ne pats prakaitas, o prakaitavimo reakcija.

⁶¹⁰ Raumenų elektrinio potencialo pokyčiai registruojami elektromiografiniu būdu. Šiuo metu raumenų pokyčių registravimas nėra populiarus.

ną prietaisą, kuris naudojant specialią programą transformuoja daviklių užfiksuotus signalus į grafinius vaizdus kompiuteryje – toks prietaisas ir yra šiuolaikinis poligrafas. Jis veikia tokiu principu: tiriamajam atsakant į klausimus žodžiais „taip“ arba „ne“, kai, jie, tiriamojo požiūriu, neatitinka objektyvios tikrovės, prietaiso davikliai, prijungti prie žmogaus kūno, fiksuoja organizme vykstančius fiziologinius pokyčius, kuriuos užfiksavus ir ištyrus galima daryti išvadas apie pateiktos informacijos patikimumą. Vienos fiziologinės reakcijos gali būti iš dalies kontroliuojamos, kitos fiziologinės reakcijos yra nekontroliuojamos. Geriausiai žmogus gali reguliuoti kvėpavimą, nors ir tai tik tuomet, kai apie tai galvoja. Tačiau atsakinėjant į pateikiamus klausimus jam dar reikia mąstyti, ką atsakyti. Kvėpavimas paprastai jau tampa nekontroliuojamas ir paklūsta bendroms emocijų pokyčių sukeltoms organizmo reakcijoms, todėl galima teigti, kad kvėpavimo pokyčių matavimas ir registravimas gali būti patikimas fiziologinis rodiklis, siekiant išaiškinti melą.

Širdies darbo pokyčiai yra specifiskesni, palyginti su kvėpavimo pokyčiais, nes širdies ritmo pokyčiai praktiškai negali būti valingai valdomi, todėl pagal tai galima nustatyti emocinius žmogaus išgyvenimus ir preliminariai – ar žmogus sako tiesą. Negalima kategoriškai tvirtinti, kad tiriamasis asmuo nepajėgia reguliuoti savo širdies darbo. Yra specialios treniruotės, kurios padeda asmeniui po ilgų treniruočių metų valdyti širdies veiklą: širdies plakimą, kraujo spaudimą, taip pat kvėpavimą.

Vienas iš populiariausių rodiklių yra odos elektrinio laidumo matavimas, nes pagal dabartinius mokslo laimėjimus – tai sąmoningai nekontroliuojamas organizmo procesas, o išanalizavus atliktus tyrimus galima teigti, kad odos elektrinis laidumas kinta atsižvelgiant į emocinę asmens būklę, taigi šis rodiklis gali būti labai patikimas fiziologinis rodiklis, siekiant atskleisti melą.

Dar vienas iš fiksuojamų fiziologinių rodiklių yra raumenų pokyčiai. Nors dabartiniu metu raumenų įtempimo pokyčių registravimas nėra plačiai taikomas, tačiau tai gali būti veiksminga pagalbinė fiziologinių pokyčių fiksavimo priemonė, kai tiriamasis asmuo siekia „iškraipyti“ savo fiziologinius rodiklius – širdies plakimą, kraujo spaudimą, kvėpavimą, specialiai įtempdamas raumenis.

29.2. Trumpa istorinė apžvalga

Pirmiesiems bandymams nustatyti žmogaus organizme vykstančius pakitimus buvo pasitelktos pačios paprasčiausios priemonės – pulso matavimas, kurį atlikdavo medikai, nes visų pirma nebuvo jokių kitų priemonių, o pulso padažnėjimas buvo akivaizdžiausias organizmo pakitimo rodiklis⁶¹¹. Nors šis būdas atrodo labai paprastas, tačiau reikia, kad tiriantysis būtų itin įgudęs, dėl tos priežasties šis būdas ir nebuvo plačiai pritaikytas. Jau prieš porą tūkstančių metų Kinijoje buvo pradėtas taikyti parodymų patikimumo vertinimo būdas: per apklausą įtariamajam buvo duodama kramtyti sausų ryžių miltų, jeigu apklausiamasis negalėdavo to daryti, jį teisdavo, laikydami, kad įtariamasis slepia tiesą. Kitas melo nustatymo būdas – Kinijoje teismo procesuose dalyvaujantis gydytojas klausydavo, kaip plaka kaltinamojo širdis ir kinta jos ritmas. Pagal šiuos pokyčius buvo sprendžiama, ar kaltinamasis sako tiesą. Senovės Indijoje įtariamųjų buvo prašoma vienu metu su atsakymu smūgiuoti į gongą. Jeigu klausimas keldavo sumišimą, smūgis į gongą būdavo nevisiškai tikslus⁶¹².

Vyraujant inkviziciniam baudžiamajam procesui įtariamojo nustatymas, nusikalstamos veikos aplinkybių išaiškinimas bei kaltumo, o retais atvejais ir nekaltumo, įrodymas nesudarydavo didelių problemų, todėl ir melo nustatymas nebuvo labai aktualus dalykas⁶¹³.

Plečiantis žinioms apie žmogaus anatomiją, fiziologiją bei psichologiją, žmogaus psichologinių būsenų atsispindėjimą fiziologiniuose procesuose, pradedami kurti prietaisai, leidžiantys registruoti tuos pakitimus. Toliau tobulėjant instrumentiniams metodams, kuriais tiriamos žmogaus fiziologinės ir psichologinės būsenos ir jų pasikeitimai veikiant žmogų įvairiais dirgikliais, iškilo idėja tokius metodus taikyti tiriant nusikalti-

⁶¹¹ Žymus senovės gydytojas Ibn Sina, Europoje labiau žinomas kaip Avicena, siūlė matuoti įtariamojo pulsą, kai apklausos metu jam bus vardijami provokuojantys žodžiai, susiję su nusikaltimu: užfiksavus, kad pulsas kinta, reikia tą patį reikšminį žodį pakartoti dar kartą kartu su kitais žodžiais, nes įmanoma, kad pulso kitimas yra atsitiktinis, tačiau, jeigu reikšminį žodį pakartojus su kitais žodžiais pulsas vėl padažnėja, vadinasi, asmuo yra susijęs su nusikaltimu. Plačiau skaitykite: Харин, Ю. *Детектор лжи. Как это делается*. Москва, 2006, p. 70.

⁶¹² Харин, Ю. *Детектор лжи. Как это делается*. Москва, 2006, p. 68.

⁶¹³ Plačiau skaitykite: *Tamsioji teisingumo pusė*. Vilnius, 2003.

mus. Buvo daromi įvairūs bandymai ir buvo mėginama daryti išvadas apie asmens kaltumą ar melagingus parodymus.

Vienas pirmųjų, pasiūliusių panaudoti fiziologinių procesų dinamikos analizę nusikaltėliams išaiškinti, XVIII a. pradžioje buvo D. Defo⁶¹⁴. Savo traktate „Veiksmingi perspėjimai apie gatvės plėšimus ir visokių kitokių naktinių išpuolių užkardymas“⁶¹⁵ (1730 m.) jis, kaip ir Avicena, siūlė tikrinti įtariamojo asmens pulsą, tačiau jo idėjos, kaip ir Avicenos, nebuvo priimtos dėl tos pačios priežasties – kad pulso pakitimų, kurie yra labai nedideli, matavimas neturint tam specialių priemonių yra per sudėtingas procesas.

Pulso matavimo pakitimų panaudojimo melui nustatyti idėją įgyvendinti buvo galima tik atsiradus techninėms prielaidoms: tai yra sukūrus nors ir primityvų, tačiau techninį instrumentą, leidžiantį matuoti pulsą ir kraujagyslių prisipildymą kraujo⁶¹⁶.

Žmogaus fiziologinių pokyčių matavimo rezultatų panaudojimo nusikaltimams atskleisti idėja priklauso Č. Lombrozui (*C. Lombroso*)⁶¹⁷.

Tiriant nusikaltimus vienas pagrindinių informacijos gavimo būdų yra asmens apklausa ir jos metu gaunamos informacijos patikimumo nustatymas, t. y. ar asmuo sako tiesą. Pradėti kurti įvairūs melo diagnozavimo metodai: imti taikyti idėjų asociacijų, lydimųjų fiziologinių reiškinių, motorinių reakcijų registravimo, psichoanalitiniai ir kiti melo bei simuliacijos diagnozavimo metodai.

XX a. pradžioje du mokslinės kriminalistikos pradininko H. Groso mokiniai: M. Wertheimeris (*M. Wertheimer*) ir J. Kleinas (*J. Klein*) klasikinę asociacijų eksperimentą pritaikė žmogaus slepiamai informacijai nustatyti⁶¹⁸. Jo esmę sudarė tai, kad buvo parengiama tam tikrų žodžių, susijusių su įvykiu, seka, vadinamieji žodžiai jaudikliai ir neutralūs, su įvykiu nesusiję

⁶¹⁴ Žinomo romano apie Robinzono Kruzo nuotykius autorius.

⁶¹⁵ Оглоблин, С. И.; Молчанов, А. Ю. *Инструментальная „детекция лжи“: академический курс*. Ярославль: Ньюанс, 2004, с. 41.

⁶¹⁶ Plačiau skaitykite: Trovillo P. V. A history of lie detection. *Journal of Criminal Law and criminology*. 1939 05 29, Nr. 6.

⁶¹⁷ Č. Lombroso savo knygoje „Žmogus nusikaltėlis“ (*L'Homme Criminel*) aprašė pirmąjį praktinį bandymą, kaip pasitelkus fiziologinius organizmo pokyčius nustatyti nusikaltėlį.

⁶¹⁸ Оглоблин, С. И.; Молчанов, А. Ю. *Инструментальная „детекция лжи“: академический курс, оп. cit., с. 42.*

žodžiai. Apklausiamajam buvo siūloma po kiekvieno perskaityto žodžio tuoj pat negalvojant ir be jokios pauzės pasakyti kitą žodį, kuris jam pirmiausia ateina į galvą. Apklausiamas asmuo, išgirdęs kritinį žodį jaudikli, dažniausiai tuoj pat instinktyviai pasakydavo ir kitą su nusikaltimu susijusi žodį, arba nieko neatsakydavo ar atsakydavo tik gerai apgalvojęs.

Plačiai pradėta taikyti melo psichodiagnostikai instrumentinius metodus: prietaisus bei aparatus, registruojančius įvairiausių žmogaus fiziologinių būsenų: kvėpavimo, pulso dažnumo, kraujospūdžio ir kitus pokyčius.

Lietuvos kriminalistai, pasirinkę užsienio psichologinių eksperimentų duomenimis, bandė kurti savo melo diagnozavimo metodus⁶¹⁹.

Vieną pirmųjų melo poligrafų, tokį kaip jis suprantamas šiandien⁶²⁰, 1921 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose sukūrė J. A. Larsenas (*J. A. Larson*). Jo aparatas vienu metu matavo pulsą, kvėpavimo ir arterinio spaudimo pokyčius.

Ryškiausia indėlį poligrafą įdiegiant į praktiką įnešė J. A. Larseno mokinyš L. Kileris (*L. Keeler*)⁶²¹. Jis sukonstravo profesionalų portatyvinių poligrafų, skirtą melo detekcijai, rūpinosi jo serijine gamyba. Prie aparato pridėjo dar galvanometrą⁶²², kuris registravo elektrinį odos laidumą. L. Kileris organizavo visą poligrafinių patikrinimų industriją: serijinę prietaisų gamybą, atidarė pirmą specialią poligrafo specialistų rengimo mokyklą, pirmas pradėjo atlikti komercinius patikrinimus atrenkant personalą ir tarnybinius patikrinimus⁶²³.

Jungtinėse Amerikos Valstijose patikrinimų poligrafu mastas buvo labai didelis, bet trūko parengtos įstatymų bazės, reglamentuojančios patikri-

⁶¹⁹ Plačiau skaitykite: Palskys, E., *supra* note 33.

⁶²⁰ Registravo kvėpavimą, pulsą ir arterinį spaudimą.

⁶²¹ Lietuvos kriminalistai puikiai žinojo L. Kilerio darbus ir aktyviai aptarinėjo to meto kriminalistinėje bei viešojoje spaudoje jo panaudojimo galimybes. Plačiau skaitykite: Palskys, E., *supra* note 33.

⁶²² Galvanometras [galvano + metras], elektros prietaisas labai silpnoms elektros srovėms ir žemoms įtampoms matuoti. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985, p. 173.

⁶²³ Prieš Antrojo pasaulinio karo pradžią JAV net trys firmos serijiniu būdu gamino poligrafus. Daugelyje valstijų policija plačiai taikė poligrafo patikrinimus. Sparčiai plėtėsi poligrafo patikrinimai ir verslo srityje. JAV pradeda eksportuoti poligrafus ir poligrafinių patikrinimų metodiką į užsienį.

nimų teisinį pagrindą; neužteko kvalifikuotų specialistų, o tai sudarė sąlygas patikrinimus atlikti nekvalifikuotiems specialistams, todėl pasitaikydavo ir klaidų. 1988 m. JAV buvo net priimtas federalinis įstatymas „Dėl darbuotojų apsaugos nuo poligrafo“ (*The Employee Polygraph protection Act*).

Dar vėliau prie aparato buvo prijungtas siūstuvus, galintis užfiksuoti raumenų įtampos svyravimą. Vėliau poligrafas buvo vadinamas ir kitais pavadinimais⁶²⁴, tačiau iš esmės jo konstrukcija buvo tokia pati. Šiuolaikinio melo detektoriaus (poligrafo) pavyzdžiu būtų galima laikyti Lafayette poligrafą 76058⁶²⁵.

Svarbus žingsnis tobulinant poligrafą buvo žengtas 1992 m., kai buvo sukurtas kompiuterinis elektroninis poligrafas.

29.3. Psichofiziologinio tyrimo moksliniai pagrindai

Kriminalistikoje naudojami metodai⁶²⁶ turi atitikti įvairius reikalavimus, vienu iš kurių yra mokslinis metodo pagrįstumas. Nuo pat praktinio poligrafo panaudojimo pradžios mokslininkai, remdamiesi gamtos mokslais: psichologija, medicina, fiziologija, bandė teoriškai pagrįsti psichofiziologinio tyrimo metu žmogaus psichikoje ir organizme vykstančius sudėtingus procesus, kuriais remiantis būtų įmanoma atskleisti žmogaus slepiamą informaciją.

Šių procesų prigimties supratimas ir žinojimas yra svarbus:

- tiek moksliniu teoriniu požiūriu, nes moksliskai pagrįstas šio metodo panaudojimas daro metodą „suprantamesnį“ vartotojui;
- tiek praktiniu požiūriu, nes leidžia užtikrinti tyrimo veiksmingumą ir nustatyti moksliskai pagrįstas metodo panaudojimo ribas.

Nuo XX a. vidurio kuriamos įvairios mokslinės teorijos, paaiškinančios, kaip, atliekant tyrimus poligrafu, įmanoma nustatyti, kada žmogus meluoja:

⁶²⁴ Plačiau skaitykite: „Darrow Photopolygraph“, „The Truth Verifier“, „Stoelting Deceptograph“, „The Berkeley Psychograph“, „Factfinder“; Kulicki, M. *Kriminalistika*. 1994, p. 457.

⁶²⁵ <<http://www.poligraf.marpl.ru/zarubeg.p/index.htm>>.

⁶²⁶ Apie kriminalistiniams metodams keliamus reikalavimus plačiau skaitykite: *Kurapka, E., et al., supra* note 34, p. 44–57.

Bausmės baimės teorija (*threat-of-punishment theory*) – šios teorijos pagrindas yra tyrimo poligrafu baimė. Tiriamasis poligrafu bijo patikrinimo ir ši baimė, žmogui melagingai atsakant į užduodamus klausimus, sukelia fiziologines reakcijas⁶²⁷, tačiau teorijos kritikai teigia, kad poligrafas rodo daugiau patikrinimo baimę, nei atskleidžia melą. Remiantis šia teorija negalima paaiškinti aukšto eksperimentinių tyrimų⁶²⁸ rezultatyvumo, kai eksperimente dalyvaujantiems asmenims negresia jokia bausmė⁶²⁹.

Psichinės traumos teorija – jos esmę sudaro nusikaltimo įvykdymo sukelta trauma. Šią teoriją iškėlė A. R. Lurija⁶³⁰ (*A. R. Luria*), tyrinėjęs nusikaltėlių psichinę būklę. Jis padarė išvadą, kad nusikaltimo įvykdymas sukelia psichinę traumą, dėl kurios nusikaltėlis pradeda jausti stiprią afektinę įtampą, o ji visą laiką stiprėja, nes nusikaltėlis, bijo būti išaiškintas. Įtampa ir yra tas pagrindinis veiksnys, kuris padeda atskleisti nusikaltimą. Prisipažinimas leidžia asmeniui atsikratyti įtampos, t. y. afektinės būsenos, dėl kurios jis patiria vidinį konfliktą, ir sugrįžti prie daugmaž normalios būsenos⁶³¹.

A. R. Lurijos iškeltos idėjos buvo transformuotos ir pritaikytos **konfliktų teorijoje** (*conflict theory*), kuri teigia, kad stiprūs fiziologiniai pokyčiai vyks tuomet, kai dvi skirtingos nuomonės bus vienodai aktyvios:

⁶²⁷ Apie bausmės baimės teoriją plačiau skaitykite: *Scientific validity of polygraph testing: a research review and evaluation – a technical memorandum*. Washington, DC: U. S. Congress, Office of Technology Assessment, 1983.

Nagle D.R. The polygraph in employment: applications and legal considerations. *Polygraph*. 1985, Vol.14, Nr. 1.

Davis R. Physiological responses as a means of evaluating information. The manipulation of human behavior / A.D. Biderman and H. Zimmer (Eds.). N-Y.: Wiley, 1961.

⁶²⁸ Eksperimentuojamiesiems siūloma įsiminti kokį nors skaičių ar išsirinkti kortą ir eksperimento metu bandoma nustatyti įsimintą skaičių ar išsirinktą kortą. Plačiau skaitykite: Horneman, C., O’Gorman, J. Detectability in the card test as a function of the subject’s verbal response. *Psychophysiology*. 1985, Vol. 22, 3.

⁶²⁹ Apie bausmės baimės teorijos kritiką plačiau skaitykite: *Scientific validity of polygraph testing: a research review and evaluation – a technical memorandum*. Washington, DC: U. S. Congress, Office of Technology Assessment, 1983.

⁶³⁰ Plačiau skaitykite: Лурия, А. Р. Психология в определении следов преступления. *Научное слово*. 1928, 3: 79–104.

⁶³¹ Plačiau skaitykite: Luria, A. R.; Solataroff, L.; Bruner, J. *The Mind of a Mnemonist: a Little Book about a Vast Memory*. Harvard: University Press, 1987. Luria, A. R. *The nature of human conflicts*. N-Y.: Liver Wright, 1932.

noras sakyti tiesą ir noras meluoti⁶³². Ši teorija iš dalies buvo patvirtinta laboratoriniais tyrimais, kurie parodė, kad tiesą nustatyti bus tuo lengviau, kuo labiau tiriamasis bandys nuslėpti melą. Ši teorija taip pat sulaukė kritikos, nes jeigu stiprių reakcijų esmė ir priežastis yra melą reiškiantis konfliktas, tai yra didelė tikimybė suklysti, kai organizmo reakcijos susijusios su emocinėmis problemomis⁶³³. Be to, konflikto teorija negali paaiškinti stiprių organizmo reakcijų taikant vadinamąjį tylos testą⁶³⁴ (*silent test*).

Sąlygiškai refleksinė teorija (*conditioned response theory*) – jos esmė sudaro tai, kad tiriamajam užduodami kritiniai klausimai sukelia didesnes fiziologines reakcijas, nes tai lemia tiriamojo turima praeities patirtis. Ši teorija remiasi principais, kuriuos atskleidė I. Pavlovas⁶³⁵ tirdamas nervinės sistemos veiklą. Remiantis šiuo požiūriu: kuo sunkesnis nusikaltėlio padarytas nusikaltimas, tuo stipresnės reakcijos, kurias sukelia kritiniai klausimai, tačiau ši teorija nepaaiškina laboratorijose pasiektų eksperimentinių tyrimų rezultatų.

Sujaudinimo teorija (*arousal theory*) – pasak šios teorijos, melo nustatymą lemia skirtingo sujaudinimo lygio dirgiklių pateikimas. Teorijos pagrindas yra „kaltininko žinios“. Šios teorijos esmė yra tokia, kad nusikaltimo požymis tik kaltam asmeniui turės poveikį – „signalizuos vertybę“, vedančią prie orientacinio reflekso, kuris bus stipresnis nei kitas požymis. Aišku, kad tiriamiems asmenims, kurie neturės „kaltininko (kaltojo) žinių“, visi užduodami klausimai bus vienodai vertingi ir sukels vienodus refleksus, kurie nurims, kai bus kartojami. Ši teorija buvo pripažinta nepatikima taikant praktikoje, nes baismės baimė nustelbia⁶³⁶ budrumo ir dėmesio efektus.

⁶³² Plačiau skaitykite: Barland, G. H.; Raskin, D. C. Detection of deception. *Electro dermal activity in psychological research*. N-Y.: Academic Press, 1973.

⁶³³ Plačiau apie konfliktų teorijos kritiką skaitykite: Davis, R. C. Physiological responses as a means of evaluating information. *The manipulation of human behavior* / A. D. Biderman and H. Zimmer (Eds.). N-Y.: Wiley, 1961.

⁶³⁴ Tylos testas – tai toks testas, kai tiriamajam nereikia atsakyti į užduodamą klausimą, užtenka tik galvoji apie atsakymą į jį. Plačiau skaitykite: Reid, J. The polygraph silent answer test. *Journal of criminal Law, Criminology and Police science*. 1972, Vol. 63, p. 285–293.

⁶³⁵ Оглоблин, С. И.; Молчанов, А. Ю. *Инструментальная „детекция лжи“*: академический курс. Ярославль: Ньюнс, 2004, с. 70.

⁶³⁶ Plačiau skaitykite: Barland, G. H.; Raskin, D. C. Detection of deception. *Electro dermal activity in psychological research*. N-Y.: Academic Press, 1973.

Dichotomizacijos teorija (*dichotomization theory*) – laboratorinėmis sąlygomis tirdami organizmo reakcijas į neutralius ir reikšmingus dirgiklius, Izraelio poligrafologai nustatė tam tikrus dėsningumus, kuriuos pavadino dichotomizacijos teorija: pasak šios teorijos, asmenims, pasirinkusiems tam tikrą (reikšmingą) dirgiklį, neatsižvelgiant į jų pasirinkimą, prasidės nepriklausomi procesai prie dviejų dirgiklių grupių (neutralaus ir reikšmingo) pripratimo. Šios teorijos kūrėjai (G. Ben-Shakar⁶³⁷ ir kiti) tikėjosi, kad pagal šią teoriją išvesti metodiniai principai ateityje padės skirstyti dirgiklius į grupes, nustatyti pripratimo būdus ir, atsižvelgiant į kiekvieną iš šių grupių, nustatyti jų subjektyvią svarbą. Tačiau, remdamiesi šios teorijos nuostatomis, mokslininkai, atlikdami eksperimentus, susidūrė su tam tikrais prieštaravimais. Pirmiausia dichotomizacijos teorija teigia, kad situacijose, kai reikšmingi ir neutralūs dirgikliai būna lygūs, jų išskyrimas atliekant psichofiziologinį tyrimą taptų negalimas. Tačiau atliekant daugelį tyrimų, naudojant tokias pradines sąlygas, kaip odos galvaninė reakcija, sukelta stiprių dirgiklių, buvo stipresnė nei odos galvaninė reakcija į neutralų dirgiklį. Antra, buvo nustatyta, kad retai pasireiškiantys ryškūs dirgikliai sukėlė daug stipresnes odos galvanines reakcijas nei neutralūs dirgikliai, panaudoti tokioje pat situacijoje. Šia teorija buvo galima paaiškinti tik kai kuriuos tyrimus, atliekamus laboratorijose.

Orientacinė teorija (*orienting theory*), kurią kaip tyrimo poligrafu bendrą teorinį pagrindimą pasiūlė Izraelio mokslininkas M. Kleineris (*M. Kleiner*). Ši teorija remiasi E. N. Sokolovo (*E. N. Sokolov*) nuostatomis, padarytomis tyrinėjant orientacinius refleksus⁶³⁸. M. Kleinerio pasiūlytos teorijos naujumas yra tas, kad į poligrafo mokslinio pagrindimo teorijas buvo įvestos naujos sąvokos: „dirgiklio reikšmė“ (*the significance of the stimulus*) ir padaryti esminiai pakeitimai vertinant testo rezultatus: nuo testo rezultatų vertinimo apibūdinimo „melas aptiktas“ ir „melas neaptiktas“ pereita prie sąvokų „reikšmingas atsakymas“ (*significant respon-*

⁶³⁷ Plačiau skaitykite: Ben-Shakar G.; Furedy, J. J. *Theories and Applications in the Detection of Deception*. New York. 1990.

⁶³⁸ Plačiau skaitykite: Sokolov, E. N. *Perception and the Conditioned Reflex*. N-Y.: McMillan, 1963.

Sokolov, E. N. Orienting reflex as information regulator. *Cognition and Categorization* / Rosh E. and lloyds B. (eds). Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1966, p. 79–98.

ding) bei „nereikšmingas atsakymas“ (*no significant responding*)⁶³⁹. Tačiau ir ši teorija, kaip ir visos kitos iki šiol pasiūlytos teorijos, nedavė visų atsakymų, kurie išsamiai ir visapusiškai apibūdintų tuos sudėtingus procesus, vykstančius žmogaus organizme psichofiziologinio tyrimo metu.

XX a. pabaigoje lenkų poligrafologai pateikė **pėdsakų aptikimo atmintyje** teoriją⁶⁴⁰. Teorijos autorių nuomone, tyrimas poligrafu remiasi keturiais svarbiausiais elementais:

1. Tyrimo pobūdis turi atkurti atminties pėdsakus.
2. Tyrimų procedūra remiasi psichologiniuose eksperimentuose taikomais principais.
3. Patikrinimas yra kriminologinis identifikavimo metodas.
4. Tyrimas turi tikslą surasti informaciją, reikšmingą teisėsaugos institucijoms.

Šios teorijos naujumas⁶⁴¹ yra tas, kad tyrimo poligrafu metu vykdomas žmogaus atminties tyrimas, siekiant nustatyti baudžiamąją prasmę reikšmingo įvykio pėdsakų buvimą (arba patvirtinti jų nebuvimą).

Mokslininkai ir toliau kuria teorijas⁶⁴², kurios pagrįstų tuos sudėtingus psichologinius ir fiziologinius procesus, vykstančius žmogaus psichikoje ir organizme, kai asmuo slepia informaciją ar meluoja. Kriminalistinėje literatūroje teigiama, kad psichofiziologinių tyrimų metu gaunamų rezultatų patikimumas siekia 80–90 procentų⁶⁴³.

Šiuo metu psichofiziologiniai tyrimai yra taikomi daugiau nei 60-yje pasaulio šalių, taip pat ir Lietuvoje. Vienose šalyse šis metodas taikomas tik specialiųjų tarnybų veikloje, kitose – policijos operatyvinėje veikloje ir tiriant nusikalstamas veikas, o trečiose šalyse – šio metodo taikymas nu-

⁶³⁹ Plačiau skaitykite: Kleiner, M. Physiological detection of deception in psychological perspectives: a theoretical proposal. *Handbook of Polygraph testing*. Edit. M. Kleiner. San Diego: Academic press, 2002, p. 127–182.

⁶⁴⁰ Widacki, J. *Wprowadzenie do problematyki badań poligraficznych*. Warszawa, 1981, p. 45–53.

⁶⁴¹ Plačiau skaitykite: Krzycin, S. The debate over Polygraph in Poland. *Polygraph*. 2000, Vol. 29, Nr. 3.

⁶⁴² Apie Rusijos mokslininkų siūlomas teorijas skaitykite: Холодный, Ю. И. Опрос с использованием полиграфа и его естественно-научные основы. *Вестник криминалистики*. 2005. Вып. 2(14), p. 47–57.

⁶⁴³ Аверьянова, Т. В., et al. *supra* note 92, c. 393.

sikalstamų veikų praktikoje yra uždraustas, pvz., Vokietijos Federacinėje Respublikoje⁶⁴⁴. Gautų tyrimo rezultatų teisinis vertinimas taip pat yra nevienareikšmis: vienose šalyse jie naudojami tik orientacinei informacijai gauti, kitose visiškai arba iš dalies pripažįstami kaip įrodymai.

29.4. Psichofiziologinio tyrimo reglamentavimas Lietuvoje

XX ir XXI a. sandūroje Lietuvoje buvo žengtas pirmas žingsnis, siekiant teisiškai reglamentuoti psichofiziologinį tyrimą. 2000 m. rugpjūčio 29 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos poligrafo naudojimo įstatymas⁶⁴⁵, apibrėžiantis, kurių asmenų atžvilgiu gali būti taikomas patikrinimas poligrafu. Tyrimo poligrafu objektais gali būti tik valstybės tarnautojai, pareigūnai ir kariai, kurių tarnyba susijusi su įslaptintos informacijos naudojimu ir (ar) apsauga. Tyrimas tikrinamųjų asmenų atžvilgiu gali būti atliekamas tik gavus raštišką asmens sutikimą.

Įstatyme išvardytos valstybinės institucijos, kurios galėjo būti tyrimo subjektais. Tai:

- Vidaus reikalų ministerijos įgaliota institucija;
- Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos;
- Valstybės saugumo departamentas;
- Finansų ministerijos įgaliota institucija;
- Specialiųjų tyrimų tarnyba.

Įstatyme buvo nurodyti tyrimo apribojimai, tai yra nurodytos priežastys, dėl kurių tyrimas negali būti atliekamas arba jis turi būti atidedamas. Įstatymas tyrimą atliekantį asmenį įvardijo kaip tyrimo specialistą, kuris turi atitikti įstatyme nurodytus reikalavimus.

Įstatymo 9 straipsnyje išvardytos poligrafu tiriamo asmens teisės, o 10 str. nurodyta, kad tyrimo rezultatai yra pateikiami tyrimo išvadų forma.

2002 m. liepos 12 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1131 „Dėl tyrimo poligrafu taisyklių ir leidimo atlikti ty-

⁶⁴⁴ Plačiau skaitykite: Stüllenberg, K. *Lügendetektor in Deutschland*. München, 1999.

⁶⁴⁵ Plačiau skaitykite: Lietuvos Respublikos poligrafo naudojimo įstatymas [žiūrėta 2013-02-12]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=107745>.

rimus poligrafu formos patvirtinimo⁶⁴⁶. Šis įstatymas patvirtino Tyrimo poligrafu taisykles, kuriose jau buvo išvardyti bendrieji tyrimo poligrafu reikalavimai, taip pat tiriamų asmenų teisių tyrimo metu įgyvendinimas. Įstatyme detaliam reglamentuotas pats tyrimo atlikimo procesas.

2007 m. rugsėjo 21 d. Lietuvos policijos generalinio komisaro įsakymu Nr. 5-V-640 buvo patvirtinta „Psichofiziologinio tyrimo taikymo kovojant su nusikalstamu, policijos personalo korupcija ir atrenkant į tarnybą policijos pareigūnus koncepcija“, kurioje buvo rekomenduota psichofiziologinių tyrimų atlikimą ikiteisminiame tyrime įforminti specialisto išvada arba ekspertize.

2009 m. gegužės 22 d. išleistas generalinio komisaro įsakymas Nr. 5-V-637 „Dėl psichofiziologinio tyrimo naudojant poligrafą valstybės tarnautojams laikymo“. Šis įsakymas reglamentavo tikrinimą poligrafu policijos pareigūnų, kurių pareigybių aprašymuose nurodyti specialūs reikalavimai, būtini išduodant dirbti ar susipažinti su įslaptinta informacija.

2009 m. rugsėjo 4 d. Lietuvos policijos generalinio komisaro įsakymu Nr. 5-V-635 buvo patvirtinta „Psichofiziologinio tyrimo taikymo policijos veikloje instrukcija“⁶⁴⁷, kuri nustatė psichofiziologinio tyrimo uždavinius, principus, organizavimo ir atlikimo tvarką, naudojant psichofiziologinius tyrimus operatyvinėje veikloje, atliekant ikiteisminius tyrimus, atrenkant į pareigas pareigūnus.

Šios instrukcijos IX skyriuje įvardyta galimybė taikyti psichofiziologinį tyrimą ir **ikiteisminiame tyrime**, jeigu reikia:

- patikrinti asmens pateiktos informacijos patikimumą;
- gauti iš asmens informaciją, kuri yra būtina tyrimui, kad būtų laiku atlikti kiti tyrimo veiksmai;
- nustatyti asmens dalyvavimą arba nedalyvavimą rengiant ir darant nusikaltimą;
- išsiaiškinti įvykio ar nusikalstamos veikos aplinkybes;

⁶⁴⁶ Plačiau skaitykite: Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. liepos 12 d. nutarimas „Dėl tyrimo poligrafu taisyklių ir leidimo atlikti tyrimus poligrafu formos patvirtinimo“ [žiūrėta 2013-02-12]. <http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=60F6AEE1-CAE7-4862-A720-A7E01969FBCB>.

⁶⁴⁷ Lietuvos policijos generalinio komisaro 2009 m. rugsėjo 4 d. įsakymas Nr. 5-V-635 „Dėl Psichofiziologinio tyrimo taikymo policijos veikloje instrukcijos patvirtinimo“.

- nustatyti ar patikslinti nusikalstamos veikos požymius;
- nustatyti kiekvieno asmens vaidmenį darant grupinį nusikaltimą;
- nustatyti vietą, kur paslėpti turintys reikšmės tyrimui objektai;
- nustatyti besislapstančių asmenų buvimo vietą;
- nustatyti nusikaltimo bendrininkus;
- nustatyti asmenis ar valstybės tarnautojus, neteisėtai teikiančius tretiesiems asmenims informaciją, sudarančią ikiteisminio tyrimo, valstybės ar tarnybos paslaptį;
- patikrinti tiriamojo asmens anketinius duomenis.

Pagal šią instrukciją psichofiziologinis tyrimas laikomas objektų tyrimu ir jam atlikti skiriama užduotis specialistui. Atlikęs tyrimą specialistas turi pateikti išvadą, kurios turinys turi atitikti BPK 90 straipsnio ir šios instrukcijos reikalavimus.

29.5. Psichofiziologinio tyrimo atlikimo technologija

Žmogiškosios veiklos sritys, kuriose gali būti taikomas psichofiziologinis tyrimas:

- valstybinėje tarnyboje;
- nusikalstamų veikų tyrime;
- privačiame versle.

Psichofiziologiniam tyrimui atlikti reikalingas techninis įrenginys – poligrafas, kurį tradiciškai sudaro:

- 1) vienas ar du pneumografai, fiksuojantys kvėpavimo pokyčius ir brėžiantys vieną ar dvi diagramas, kurios yra pirmos poligramos kreivės;
- 2) psichogalvanometras, fiksuojantis odos laidumo pokyčius ir brėžiantis vieną diagramą, kuri yra antra arba trečia poligramos kreivė;
- 3) stigmografas ir stigmomanometras, fiksuojantis širdies pulso ir kraujo spaudimo pokyčius, brėžia vieną bendrą kreivę;
- 4) papildomai gali būti raumenų įtempimo registravimo ar dar vienas širdies darbo registravimo daviklis, dedamas ant tiriamojo asmens piršto.

Tyrimui atlikti reikalinga speciali, apsaugota nuo pašalinio triukšmo ir kitų dirgiklių bei atitinkama speciali įranga ir inventoriūs.

Tiriamasis asmuo turi sėdėti šonu į poligrafą, jis neturi matyti kompiuterio ekrane poligrafo daviklių brėžiamų diagramų. Poligrafologas turi sėdėti prieš poligrafą, kad kartu su poligrafo parodymais galėtų stebėti ir tiriamą asmenį. Patalpoje turi būti įrengtos dvi vaizdo stebėjimo kameros: viena filmuotų bendrą tiriamojo vaizdą, o kita – stambiu planu – tiriamojo veidą⁶⁴⁸.

Tyrimo metu patalpoje turi būti tik poligrafologas ir tiriamasis asmuo. Užtikrinant galimybę kitiems asmenims stebėti tyrimą, patalpos viena siena turėtų būti „veidrodinė“, kad kiti dalyvaujantys asmenys tyrimo eigą stebėtų už sienos.

Tyrimo pagrindas yra klausimai, kurie užduodami tiriamajam asmeniui. Šiuos klausimus sąlygiškai galima skirstyti į tris grupes⁶⁴⁹:

- neutralius klausimus – jie nesusiję su tikrinamąja informacija, jų turinys neturi provokuoti emocijų reakcijų. Atsakydami į šiuos klausimus, tiriamieji paprastai duoda teisingus atsakymus, tai leidžia sulyginti gautas reakcijas su kritiniais klausimais. Neutralių klausimų paskirtis – sumažinti įtampą, kuri atsiranda dėl testavimo, sudaryti būtinas pauzes, kad nusistovėtų tiriamo asmens normalios psichofiziologinės reakcijos. Pirmas neutralus klausimas, kuriuo pradamas testas, vadinamas nuliniu arba „aukojamuoju“, nes jų parodymai nėra vertinami. Kai tiriamasis asmuo atsako į šį klausimą, paprastai stebima labiausiai išreikšta reakcija, kurią sukelia testo naujumas;
- kritinius klausimus – jų tikslas nustatyti tiesioginį tiriamojo asmens ryšį su tikrinamu įvykiu arba nustatyti, kad asmuo žino reikšmingą tyrimo dalykui informaciją;
- kontrolinius klausimus – jie tiesiogiai nesusiję su kritiniais, tik suteikia galimybę palyginti reakcijas atsakant į kritinius klausimus.

Atliekant psichofiziologinį tyrimą yra parengiamas testas, kurį sudaro kompleksas klausimų, į kuriuos tiriamasis asmuo privalo atsakyti vienu

⁶⁴⁸ Beje, vadinamas psichofiziologiniu tyrimas nėra grynai vien psichofiziologinis, nes poligrafologas daro išvadas ne tik remdamasis diagramų rodmenimis, bet ir neverbaline tiriamojo reakcija į klausimą.

⁶⁴⁹ Аверьянова, Т. В., *et al. supra* note 92, p. 393.

žodžiu: taip arba ne. Testo klausimai yra emocines reakcijas, kurias ir užfiksuoja poligrafo davikliai, stimuliuojantys dirgikliai.

Tyrimui yra svarbus dalykas – testo sudarymo technika, t. y. kiek teste yra tyrimui svarbių klausimų ir koks jų išdėstymo eiliškumas tarp neutralių bei kontrolinių klausimų. Pagal testų sudarymo principą skiriamos šios testo sudarymo technikos:

- **kontrolinių klausimų sudarymo technika** (*Control Questions technique, CQT*) – šios technikos pagrindas yra trijų rūšių klausimų: neutralių, kritinių ir kontrolinių derinys, kur lemiamą įtaką testo rezultatyvumui daro tinkamas kontrolinių klausimų parinkimas;
- **didžiausios įtampos testas** (*Peak of Tension, POT*) – šis testas pagrįstas tuo, kad kritiniai klausimai yra paslėpti tarp kitų panašių klausimų. Daroma prielaida, kad „nesąžiningas“ tiriamasis žino, kurie iš klausimų yra kritiniai, „sąžiningam“ tiriamajam visi klausimai yra vienodai kritiški, todėl į visus šio testo klausimus jis reaguos vienodai stipriai, o „nesąžiningas“ tiriamasis asmuo turėtų ypač stipriai sureaguoti į kritinį klausimą. Šiame teste galima taikyti tik vieną kritinį klausimą, susijusį su tokia nusikaltimo aplinkybe, kurią gali žinoti tik nusikaltimą padaręs asmuo;
- **kaltės žinių testas** (*Guilty Knowledge Test, GKT*)⁶⁵⁰ – tyrimas sudarytas iš kelių panašių testų, kurių metu tiriama, ar asmuo žino tam tikrą aplinkybę. Kiekvienas testas sudarytas iš vieno klausimo ir penkių atsakymų, iš kurių vienas yra kritinis. Šiame teste galima naudoti ne tik verbalinius (klausimus), bet ir vizualinius dirgiklius (nuotraukas, žemėlapius, daiktus).

Psichofiziologinio tyrimo atlikimas yra sudėtingas daugiaetapis procesas, kuris susideda iš įvairių nuosekliai vienas po kito einančių stadijų. Pagal tai, kurioje srityje bus taikomas tyrimas, skiriasi kai kurie etapai – jeigu šis tikrinimas taikomas valstybės tarnyboje, tai asmenų, kurių atžvilgiu bus atliekamas toks patikrinimas, grupės nustatymas yra nesudėtingas procesas. Ir informacija, kurią reikia patikrinti, yra standartinė.

⁶⁵⁰ Plačiau skaitykite: *Handbook of polygraph testing*. Edit. by M. Kleiner. San Diego: Academic Press, 2002.

Tiriant nusikalstamas veikas visada reikia išskirti įtariamųjų asmenų, kurių atžvilgiu reikėtų atlikti psichofiziologinį tyrimą, grupę. Kadangi tyrimas yra labai sudėtingas, todėl įtariamųjų grupę reikia kiek galima sumažinti.

Psichofiziologinio tyrimo stadijos tiriant nusikalstamas veikas:

I – bylos analizė, nustatoma, ar tikslinga atlikti tokį tyrimą. Išskiriama asmenų, kuriuos reikėtų ištirti, grupė.

II – parengiamasis etapas, tai yra asmens raštiško sutikimo atlikti psichofiziologinius tyrimus gavimas. Šis tyrimas gali būti atliktas tik asmeniui savanoriškai sutikus pasitikrinti poligrafu. Sutikimas negali būti gautas iš asmens, kuriam psichiškai ar fiziškai grasinama. Tai turi būti asmens savanoriško apsisprendimo aktas. **Jeigu asmuo nesutinka tikrintis poligrafu, jam tai nesukelia jokių teisinių pasekmių.**

III – klausimų parengimas. Specialistui, kuris atliks tyrimą, yra pateikiama visa klausimams suformuluoti reikalinga baudžiamosios bylos medžiaga. Rengiant klausimus yra labai svarbus specialisto ir bylą tiriančio ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro bendradarbiavimas, nes kartais kai kurios nusikaltimo detalės nebūna užfiksuotos protokoluose ir jas žino tik tą bylą tiriantys pareigūnai, todėl labai svarbu, kad jie pasitikėtų poligrafo specialistu, o tai priklauso nuo moralinių poligrafologo asmenybės savybių.

Net jeigu vienoje baudžiamojoje byloje yra tikrinami keli asmenys, kiekvienam iš jų yra parengiami individualūs klausimai⁶⁵¹.

IV – asmens, sutikusio pasitikrinti poligrafu, informavimas apie tyrimo atlikimo vietą ir laiką. Asmuo, sutikęs tirtis poligrafu, turi būti informuotas ne mažiau kaip prieš dvi darbo dienas iki tyrimo.

V – tyrimo atlikimo procesas taip pat susideda iš kelių etapų:

- prieš kiekvieną tyrimą poligrafo aparatas patikrinamas pagal numatytą procedūrą;
- asmens informavimas – atvykęs į tarnybą, kurioje bus atliekamas tyrimas, prieš pradėdamas tyrimą asmuo turi dar kartą pasirašyti, jog sutinka, kad prie jo kūno bus prijungti davikliai ir kad jis su-

⁶⁵¹ Plačiau skaitykite: Kraujalis, L. Tyrimas poligrafu. *Justitia*. 1999, 4: 26–27.

pažindintas su tyrimo tikslu, pobūdžiu ir tvarka, tyrimo patalpoje esančiais stebėjimo ar kitais prietaisais bei įranga, kuriais bus stebimas tyrimas; supažindinamas, kad tyrimo eiga bus įrašoma ir (ar) vaizdo įrašymo aparatu. Asmuo supažindinamas su tiriamojo asmens teisėmis tyrimo metu, kad jis gali bet kuriuo tyrimo metu atsisakyti tęsti tyrimą arba prašyti padaryti pertrauką. Kai asmuo supažindinamas su klausimais, kurie bus užduoti, svarbu įsitikinti, kad tiriamajam yra aiški klausimų esmė. Prireikus jų formuluotės gali būti pakeistos atsižvelgiant į tiriamojo intelekto ir išsilavinimo lygį;

- testo atlikimas – prie asmens prijungiami šie duomenų fiksavimo davikliai: kvėpavimo, atskirai fiksuojamas krūtinės ląstos ir pilvo srities kvėpavimas; pulso ir kraujospūdžio matavimo bei odos paviršiaus elektrinis laidumas (odos galvaninė reakcija).

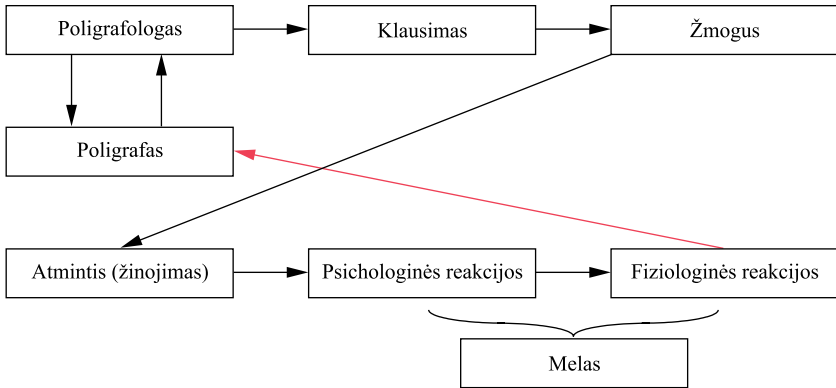

8 pav. Tyrimo atlikimo momentas.

Klausimai tiriamajam asmeniui pateikiami aiškiai ir vienoda intonacija. Negalima pateikti klausimų, susijusių su asmeniniu žmogaus ir (ar) jo šeimos gyvenimu, jeigu tai nėra tyrimo dalykas. Tiriamasis asmuo į klausimus turi atsakyti vienu žodžiu: „taip“ arba „ne“. Tyrimo metu turi būti padaryta tiek diagramų, kiek reikia pagal taikomą testavimo metodiką.

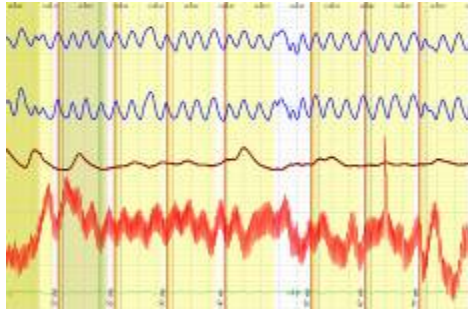

4 schema. **Psichofiziologinio tyrimo proceso modelis**⁶⁵².

VI – pokalbis baigus testus yra atliekamas, siekiant išsiaiškinti užfiksuotą tiriamojo fiziologinių reakcijų priežastį;

VII – tyrimo metu gautų rezultatų vertinimas. Specialistas analizuoja gautus tyrimo duomenis: tyrimo diagramas ir tyrimo metu padarytus vaizdo įrašus. Pastabos apie tyrimą turi būti aiškios ir tikslios.

9 pav. Psichofiziologinio tyrimo metu gauta poligrama, kurią sudaro keturios diagramos (iš viršaus): 1, 2 diagramos-pneumogramos, 3 – GSR, 4 – kardiogramama, su ryškiai išreikštais pikais, rodančiais emocijų reakciją į atitinkamus klausimus.

Šaltinis. Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro archyvas.

⁶⁵² Kovalenko, A.; Maslauskaitė, L. Psichofiziologinio tyrimo (tyrimo poligrafu) teisinis reglamentavimas Lietuvos Respublikoje: problemos ir sprendimai. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. II dalis. Vilnius: MRU, 2007.

VII – išvadų surašymas. Tyrimo poligrafu taisyklės numato šias išvadas:

- neigiama išvada, kai tyrimo poligrafu duomenys rodo, kad tiriamas asmuo sako netiesą;
- teigiama išvada, kai tyrimo duomenys rodo, kad tiriamas asmuo sako tiesą;
- išvada negalima, kai pagal tyrimo duomenis nustatyti, ar asmuo sako tiesą, ar netiesą, sudėtinga arba neįmanoma⁶⁵³.

Daugelyje valstybių, taip pat ir Lietuvoje, psichofiziologinius tyrimus atlikti tiriant nusikalstamas veikas galima tik tuomet, jei yra šios sąlygos:

- tiriamasis savanoriškai sutinka;
- tiriamojo atsisakymas tirtis negali būti panaudotas prieš jį;
- tyrimų rezultatai negali būti savarankiškas pagrindas, kuriuo remiantis būtų galima nustatyti asmens kaltumą (nekaltumą)⁶⁵⁴.

Lietuvos Respublikoje psichofiziologinis tyrimas nusikalstamoms veikoms tirti naudojamas nuo 1992 m. Klausimams sudaryti buvo pasirinkta lyginamųjų klausimų technika. Nuo 2005 m. testavimui buvo pradėta taikyti Lietuvos specialistų sukurta metodika – **Aplinkybių žinojimo testas** (ang. *Event knowlegde test*, EKT)⁶⁵⁵. Kalbėdami apie tyrimo informatyvumą, autoriai nurodo, jog poligramų apdorojimo rezultatai leidžia daryti šias prielaidas:

- a) vienos versijos naudai arba daromas sprendimas, kad visos versijos yra klaidingos;
- b) apie tiriamojo asmens vaidmenį įvykyje (pagrindinis vykdytojas, vykdytojas, bendrininkas, informuotas asmuo, liudytojas, asmuo, visai neturintis informacijos apie įvykį);
- c) apie galimą aukos ar daikto buvimo vietą ir apie nusikaltėlių asmenybę.

⁶⁵³ Psichofiziologinio tyrimo taikymo policijos veikloje instrukcija patvirtinta 2009 m. rugsėjo 4 d. Lietuvos policijos generalinio komisaro įsakymu Nr. 5-V-635.

⁶⁵⁴ Plačiau skaitykite: Аверьянова, Т. В., *et al. supra* note 92, p. 390–397.

⁶⁵⁵ Kovalenko, A.; Saldžiūnas, V. Psichofiziologinio tyrimo poligrafu teisinis reglamentavimas ir praktika Lietuvos Respublikoje. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. II dalis. Vilnius, 2011, p. 52–69.

Ši metodika taikoma ir personalui patikrinti. Autorių nuomone, jų „parengta nauja metodika – aplinkybių žinojimo testas; yra apčiuota praktikoje, o ir teisme, ginant išvadas, problemų irgi neiškilo“⁶⁵⁶.

29.6. Lygmeninė balso analizė

Po poligrafo įdiegimo, kuris vis dėlto yra invazinis tyrimo metodas, be žmogaus sutikimo fiziškai neįmanoma jo atlikti, nes prie žmogaus kūno reikia pritvirtinti laidus, o per atstumą nustatyti tokių parametru kaip kraujo spaudimas, odos varža net ir XXI a. dar neįmanoma.

Vykstantis technologinis progresas ir globalizacija atvėrė ne tik naujas galimybes žmonėms – būdus sparčiai dideliais atstumais perduoti informaciją, laisvai keliauti, bet visuomenė susidūrė ir su naujais iššūkiais: terorizmo pavojumi, konfidencialios informacijos nutekėjimu naudojančios naujomis informacinėmis technologijomis. Reikėjo naujų technologijų, kurios ne tik veiktų neinvaziniu būdu, bet ir greitai bei veiksmingai atskirtų tiesą nuo melo, tarnautų visuomenės saugumo interesams. Daugiausia tai skatino sugriežtintos saugumo patikros procedūra prieš skrydžius.

Žmogaus balso analizės⁶⁵⁷, tiksliau lygmeninės balso analizės, technologija buvo sukurta 1997 m. Izraelyje. Ši technologija paremta žmogaus smegenų veiklos ir jos emocinio atspaudu nustatymu analizuojant žmogaus balsą. Naujoji technologija analizuoja ne tai, ką sako asmuo, bet tai, kaip jis tai sako. Balsas tiriama naudojant matematinius algoritmus: esant didelio intervalo spektrui, analizuojami 129 parametrai. Tyrimo rezultatai suprantamais parametrais atskleidžia, kokios būsenos žmogus kalbėjo, o tiksliau, parodo, ką sakė jo smegenys, kaip nevalingai buvo pateikti impulsai ir kaip tai, ką žmogus sakė, skiriasi nuo to, ką jis galvojo ir ką tuo metu jautė. Taigi naujoji technologija leidžia nustatyti į pateiktus klausimus atsakančio asmens emocinę būklę.

Lygmeninės žmogaus balso analizės technologija paremta jo kalbos mechanizmu, kuris yra labai sudėtingas procesas, nes jame dalyvauja ir

⁶⁵⁶ Сальджюнас, В.; Коваленка, А. Преимущества теста знания обстоятельств события. *Эксперт криминалист*. 2012, 1: 31.

⁶⁵⁷ Plačiau skaitykite internete adresu: <www.mikolsoft.com>.

sinchronizuojami įvairūs raumenys bei kalbos padargai. Žmogui kalbant, oras pučiamas iš plaučių aukštyn į balso stygas. Galiausiai balso stygos vibruoja tam tikru dažniu ir taip susidaro garsas. Vibruojantis oro srautas ir toliau juda burnos link, kur juo manipuliuoja kalbos padargai: liežuvis, dantys ir lūpos, kad susidarytų balso garso srovė, kurią mes vadiname žodžiais ir frazėmis.

Smegenys vaidina pagrindinį vaidmenį, valdydamos visą procesą ir stebėdamos, kas pasakyta, kad jūsų skleidžiamas garsas atitiktų tai, ką norėjo pasakyti smegenys, ir kad ištarti žodžiai būtų tinkamo garsumo, idant juos girdėtų tikslinis klausytojas. Šio nuolatinio smegenų vykdomo stebėjimo rezultatas – kiekvienas „įvykis“, kuris apdorojamas smegenyse, paliks savo pėdsakus sakytinėje kalboje. Lygmeninės balso analizės technologija ignoruoja jūsų pašnekovo išsakytų minčių turinį ir ji susitelkia tik į protinės veiklos pokyčius, atspindinčius balse. Kitaip tariant, svarbu yra „kaip“ pasakyta, o ne „kas“ pasakyta.

Lygmeninės balso analizės technologija remiasi balso dažnio pakitimų tyrimais. Mokslinių tyrimų metu buvo nustatyta, kad dažnio kitimų koreliacija susijusi su skirtinga smegenų veikla, emociškai žmogaus būkle ir fiziologinėmis sąlygomis.

Šio tyrimo esmę sudaro žmogaus psichinės ir emocinės būklės atskleidimas jam kalbant arba atsakant į pateiktus klausimus. Technologija nustato įvairias streso ir emocines reakcijas. Ši informacija parodo, kokie klausimai sukelia asmeniui jaudulį, kokie verčia jį sutelkti daugiau dėmesio, kas jam kelia rūpesčių.

Lygmeninė balso analizės technologija skirta susekti smegenų aktyvumo „pėdsakus“ naudojant balsą kaip informacijos perdavimo įrankį.

Šios technologijos priemonės yra: kompiuteris, į kurį instaliuota specializuota balso analizės programa ir mikrofonas. Analizė gali būti atliekama realiu laiku, tai yra apklausiant asmenį, ir gali būti analizuojami garso įrašai, tik tada reikia rankiniu būdu išrinkti apklausiamojo asmens atsakymus. Kai apklausiamas asmuo, po kiekvieno jo atsakymo į pateiktą klausimą programa parodo, kokią emociškai būklę jam sukelia atsakymas – neutralią ar susijaudinimą.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kaip suprantate kriminalistinę fonoskopiją?
2. Kokie yra pagrindiniai fonoskopinės ekspertizės uždaviniai?
3. Kokie yra operatyvinių garso įrašų darymo reikalavimai?
4. Kokius žinote lyginamųjų garso įrašų darymo reikalavimus?
5. Ką vadiname kriminalistine odorologija?
6. Kokius žinote pagrindinius žmogaus kvapą skleidžiančius objektus?
7. Ką galima nustatyti atliekant odorologinius tyrimus?
8. Kokios yra pagrindinės kvapų pėdsakų ėmimo įvykio vietoje taisyklės?
9. Kaip reikia imti iš tikrinamųjų asmenų lyginamuosius kvapo pavyzdžius?
10. Kaip kriminalistikoje apibrėžiami mikroobjektai?
11. Kokias žinote pagrindines mikroobjektų paėmimo taisykles?
12. Kada Lietuvoje susidomėta psichofiziologiniais tyrimais?
13. Nuo kada tyrimą pradėta vadinti psichofiziologiniu tyrimu?
14. Ar gali žmogus kontroliuoti odos elektros laidumą?
15. Kokios žmogaus reakcijos buvo matuojamos atliekant pirmuosius tyrimus?
16. Kas sukūrė portatyvinį poligrafą?
17. Kada Lietuvoje buvo priimtas poligrafo naudojimo įstatymas?
18. Iš kokių stadijų susideda psichofiziologinis tyrimas?
19. Iš kokių etapų susideda testavimo procesas?
20. Ką galima nustatyti taikant psichofiziologinį tyrimą?
21. Kuo paremta lygmeninė balso analizė?

Rekomenduojama literatūra:

1. Crum, D. *Is he lying to you? : an exCIA polygraph examiner reveals what men don't want you to know*. Franklin Lakes (N.J.). Career Press, 2010.
2. Ekman, P. *Emotion revealed: recognizing faces and feelings to improve communication and emotional life*. New York: Henry Holt and Company, 2007.
3. Ekman, P. *Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage*. New York: W.Nortons & company, 2001.
4. Ekmann, P. *Психология лжи*. Москва, 2003.
5. *Handbook of polygraph testing*. Edit. by M.Kleiner. San Diego: Academic Press, 2002.

6. Jaworski, R. *Multisubject polygraph examination*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008.
7. Kovalenko, A.; Saldžiūnas, V. Psichofiziologinio tyrimo poligrafu teisinis reglamentavimas ir praktika Lietuvos Respublikoje. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. II dalis. Vilnius, 2011.
8. Kraujalis, L. *Melo detekcijos metodas: teorija ir praktika*. Diplominis darbas. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
9. Lazersonas, V. Psichologiniai metodai nusikaltimui išaiškinti. *Kovokime su nusikaltimais*. Metinis valstybės saugumo departamento leidinys. Kaunas: Spindulys, 1933.
10. Memon, A. *Psychology and law: truthfulness, accuracy and credibility*. Chichester: J. Wiley, 2003.
11. Vrij, A. *Detecting lies and deceit: the psychology of lying and the implications for professional practice*. Chichester: John Wiley, 2000.
12. Vrij, A. *Detecting lies and deceit: pitfalls and opportunities*. Chichester: John Wiley, 2008.
13. Варламов, В. *Детектор лжи*. Москва: ПЕР СЭПресс, 2004.
14. Оглоблин, С. *Инструментальная „детекция лжи“ (проверка на полиграфе): академический курс*. Ярославль: Ньюанс, 2004.
15. Семенов, В. *Правовые, тактические и методические аспекты использования полиграфа в уголовном судопроизводстве: учебнометодическое пособие*. Москва: Юрлитинформ, 2008.

30 SKYRIUS

NETRADICINIS NUSIKALTIMŲ TYRIMO METODAS – NUSIKALTĖLIO PROFILIS

30.1. Nusikaltėlio profilio sąvoka ir trumpa istorinė apžvalga

Nusikaltėlio profilio sudarymo metodas buvo sukurtas, kai kriminalistai, tiriantys itin žiaurius, dažniausiai seksualinio pobūdžio nužudymus, pastebėjo, kad nusikaltėlis ir jo įvykdytas nužudymas specifiniu būdu yra tarpusavyje susiję.

Šio metodo sukūrimo istorija įdomi tuo, kad kriminalistai, turėdami tik pradinius duomenis (aukos radimo vietą, kuo įmanoma išsamesnę informaciją apie auką) ir remdamiesi savo ilgamete darbo patirtimi, galėjo nusakyti nusikaltėlio, įvykdžiusio šį nusikaltimą, asmenybės bruožus. Jie teigė: „mes nežinome, kodėl, bet tai veikia“ (*We don't know why, but it works*). Reikėjo tik sukurti būdą, t. y. metodiką, kurios laikantis būtų pasiekti jau žinomi rezultatai.

Austrų kriminalistas T. Miuleris (T. Müller) teigia, kad norint suprasti Rembranto kūrybą, reikia studijuoti jo paveikslus arba tapytojo biografiją. Norint suprasti nusikaltėlį, reikia studijuoti jo įvykdytą nusikaltimą.

Nusikaltimas yra nusikaltėlio asmenybės išraiškos forma. Kiekvienas nusikaltimas, jo padarymo būdas atspindi nusikaltėlio asmenybę⁶⁵⁸ ir jį identifikuoja⁶⁵⁹.

Nusikaltėlio profilio sudarymas – tai bandymas rekonstruojant ir interpretuojant nusikaltimą, ypač nusikaltėlio elgesį, sudaryti hipotezę apie nusikaltimo padarymą, siekiant pateikti nusikaltimo tyrėjui praktines tolesnio bylos tyrimo rekomendacijas.

Nusikaltėlio profilio sudarytojo darbo pobūdis labai panašus į gydytojo, nustatančio ligos diagnozę ir planuojančio tolesnį gydymą: renkami ir vertinami duomenys, atkuriami pradinė situacija, formuluojamos ir

⁶⁵⁸ Taip pat, kaip ir kiekvieno valdininko ar mokslininko darbo stalias atspindi jo asmenybės bruožus.

⁶⁵⁹ Plačiau skaitykite: Lüpke, A. Täterprofile. *Kriminalistik*. 1999, 12: 800–814.

tikrinamos versijos, sudaromas nusikaltėlio profilis ir pateikiamos tolesnio nusikaltimo tyrimo rekomendacijos.

Nusikaltėlio profilio sudarymo metodas nepakeičia įprastinių kriminalistinių tyrimo metodų. Šis metodas turi pagalbines funkcijas, jo tikslas – kurti naujas idėjas, kai nusikaltimą tiriant įprastais metodais nepavyksta pasiekti teigiamų rezultatų.

Nusikaltėlio profilis yra požymių visuma, daugiau ar mažiau tikslus dar nežinomo nusikaltėlio aprašymas, galintis padėti jį surasti. Profilio aprašyme nusikaltimą padaręs asmuo apibūdinamas taip, lyg būtų aprašytas gerai pažįstamas žmogus. Nusikaltėlio profilis tiesiogiai nenurodo ieškomo nusikaltėlio⁶⁶⁰, bet turi tikslą pagal jame įvardytus požymius susiaurinti ieškomų asmenų grupę.

Nusikaltėlio profilis – tai hipotezė, sudaryta remiantis byloje esančiais objektyviais faktais. Šio metodo pranašumas tas, kad nusikaltėlio asmenybė aprašoma remiantis vien tik jo paliktais pėdsakais, kurių lieka net ir tada, kai tradicinės kriminalistikos požiūriu įvykio vietoje nepavyksta rasti jokių materialių pėdsakų. Nė vienam nusikaltėliui nepavyksta sunaikinti jo asmenybę atspindinčių kriminalistinių psichologinių pėdsakų. Šiems pėdsakams „skaityti“ ir juos panaudoti nusikaltimams išaiškinti ir buvo sukurtas nusikaltėlio profilio sudarymo metodas⁶⁶¹.

Bandymai pagal akivaizdžius smurtinio nusikaltimo pėdsakus nusaityti nusikaltėlio asmenybę yra tokie pat seni kaip ir patys nusikaltimai. Europoje pirmųjų rašytinių bandymų apibūdinti nusikaltėlio asmenybę randama XIX a. pabaigoje.

Nusikaltėlio profilio sudarymo pradininku laikomas gydytojas⁶⁶² ir teismo psichiatras italas Č. Lombrozo (C. Lombroso). Jis teigė, kad fiziniai duomenys ir psichinės savybės leidžia iš anksto numatyti, kokį nusikaltimą gali padaryti juos turintis asmuo⁶⁶³.

⁶⁶⁰ Nereikia tikėtis, kad nusikaltėlio profilio sudarytojas pasakys nusikaltėlio asmens kodą.

⁶⁶¹ Plačiau skaitykite: Juškevičiūtė, J. Nusikaltėlio profilio sudarymas – naujas netradicinis nusikaltimų tyrimo metodas. *Jurisprudencija*. 2003, 43(5): 17–25.

⁶⁶² Č. Lombrozo (1835–1909) savo profesinę veiklą pradėjo dirbdamas kalėjimo gydytoju. Nuolatinis bendravimas su kaliniais jį paskatino susidomėti, koks yra ryšys tarp nusikaltėlio fizinių duomenų ir psichinių savybių bei jo įvykdyto nusikaltimo.

⁶⁶³ Plačiau skaitykite: *Vergleichende Kriminologie*. Stuttgart, 1974; *Die Psychologie des 20. Jahrhunderts*. Zürich, 1981.

Dažniausiai pirmuoju nusikaltėlio profiliu laikomas amerikiečių psichiatro Dž. Braselo (J. A. Brussel) šeštojo dešimtmečio pradžioje sudarytas nusikaltėlio sprogdintojo, pavadinto *Mad Bomber* (kuoktelėjusiu sprogdintoju), profilis⁶⁶⁴. Jam išgarsėti padėjo tai, kad šis profilis buvo paviešintas žiniasklaidoje⁶⁶⁵. Nors sprogmenis padedantis asmuo buvo sulaikytas padedant akylai bendrovės darbuotojai⁶⁶⁶, tačiau sulaikius nusikaltėlį buvo pastebėta, kad Dž. Braselo sudarytas nusikaltėlio profilis buvo stebėtinai tikslus⁶⁶⁷.

Pirmieji šį metodą oficialiai įteisino Jungtinių Amerikos Valstijų federalinio tyrimų biuro (FBI) kriminalistai, sėkmingai taikę jį seksualinės motyvacijos nusikaltimams tirti. Šiam tikslui įgyvendinti 1972 m. Federalinio tyrimų biuro akademijoje buvo įkurtas Žmogaus elgesio tyrimo skyrius (Behavioural Science Unit). Priežastis, paskatinusi sukurti šią metodiką, buvo ta, kad aštuntajame dešimtmetyje JAV labai sumažėjo nužudymų išaiškinimas. 1950 m. FTB ekspertai, remdamiesi nužudymų bylų analize, padarė išvadą, kad net 90 proc. žudikų ir žagintojų yra aukos giminaičiai arba pažįstami, tačiau aštuntajame dešimtmetyje šis modelis jau netiko trečdaliui tokio pobūdžio nusikaltimų atskleisti⁶⁶⁸.

Nusikaltėlio profilio sudarymo metodas buvo sėkmingai parengtas ir šiuo metu yra taikomas daugelio šalių kriminalistikos praktikoje. Lietuvos Respublikos nusikaltimų tyrimo praktikoje šis metodas pirmą kartą

⁶⁶⁴ Nuo 1940 iki 1956 m., kai buvo sulaikytas Niujorką terorizavęs nusikaltėlis sprogdintojas. Pirmą sprogmenį jis padėjo labai didelės elektros tinklų įmonės centrinės būstinės pastate. Policija iškart įtarė, kad tai galėjo padaryti nepatenkintas klientas arba buvęs darbuotojas, tačiau dėl įmonės konfliktų su klientais bei darbuotojais gausos, vien tik remiantis tokiu spėjimu, nebuvo įmanoma išaiškinti nusikaltėlio. Padedamų sprogmenų galingumas per paskutiniuosius šešerius metus kasmet didėjo ir kai pasiekė kritinę ribą (žuvo žmogus), mieste kilo visuotinė panika. Policijai neliko nieko kito, kaip bandyti surasti nusikaltėlį pasitelkus netradicinius tyrimo metodus.

⁶⁶⁵ Buvo nusižengta pagrindiniam profesijos reikalavimui, griežčiausiai draudžiančiam viešinti sudarytą konkretaus nusikaltimo nusikaltėlio profilį.

⁶⁶⁶ Elektros tinklų įmonei sprogdintojas siųsdavo grasinančius laiškus. Sekretorė, peržiūrėjusi senus buvusių darbuotojų skundus, atkreipė dėmesį į buvusio įmonės darbuotojo G. Metesky (G. Metesky) skundų ir įmonės gaunamų grasinančių laiškų kalbos posakių sutapimus.

⁶⁶⁷ Plačiau skaitykite: Brussel, J. *Das ungezählte Böse*. Bern, 1971.

⁶⁶⁸ Plačiau skaitykite: Dern, H. Operative fallanalysen bei Tötungsdelikten. *Kriminalistik*. 2000, 8.

buvo pritaikytas 2002 m. tiriant serijinius pagyvenusių moterų nužudymus Dzūkijoje⁶⁶⁹.

Šio metodo autoriais laikomi amerikiečių kriminalistai Dž. Dž. Dž. (John Douglas), R. Resleris (Robert Ressler) ir R. Hazelvudas (Roy Hazelwood). Jiems vadovaujant buvo sukurti pirmieji kriminalistiniai psichologiniai modeliai ir parengtos pirmosios nusikaltėlių tipologijos⁶⁷⁰, pritaikytos nusikaltėlio profiliui sudaryti.

Nusikaltėlio profilio sudarymo metodas taikomas tiriant nužudymus, seksualinės motyvacijos nusikaltimus (nužudymus, išžaginimus, vaikų tvirkinimo faktus), žmonių bei įmonių šantažo atvejus, žmonių grobimą pasipelnymo tikslais bei serijinius padegimus.

30.2. Pagrindiniai nusikaltėlio profilio sudarymo metodikos ypatumai

Nusikaltėlio profilio sudarymo metodą sukūrė kriminalistai, kurie tirdami seksualinio pobūdžio nusikaltimus pastebėjo, kad analizuojant bylos medžiagą: aukos radimo vietą, rekonstruojant įvykio eigą galima gana tiksliai apibūdinti nusikaltėlio asmenybę.

Nusikaltėlio profilis dažniausiai sudaromas tiriant itin sunkius smurtinius nusikaltimus, kurie beveik visada yra padaryti nesant liudytojų, o auka dažniausiai jau nieko negali papasakoti apie nusikaltėlį, ir bylą tiriant tradiciniais metodais nepasiekiami teigiamų rezultatų. Sudarant nusikaltėlio profilį remiamasi tik objektyviais faktais: įvykio vietoje rastais daiktais, pėdsakais ir patikrintais duomenimis.

Nusikaltėlio profilio sudarymas susideda iš dviejų etapų:

1. Bylos analizės.
2. Paties profilio sudarymo.

⁶⁶⁹ Plačiau skaitykite: Juškevičiūtė, J. Criminal profiling - first experience. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Mokslinių straipsnių rinkinys. II dalis. Vilnius: LTEI, 2011, p. 31–41.

⁶⁷⁰ Viena iš šių tipologijų buvo parengta remiantis 1979–1983 m. atlikto nusikaltėlių asmenybės tyrimo (Criminal Personality Research Project) metu gautais rezultatais. Plačiau žr.: Ressler, R. K.; Burgess, A. W.; Douglas, J. E. *Sexual Homicide. Patterns and Motives*. New York, 1995.

Bylos analizė

Bylos analizė, daugelio kriminalistų praktikų nuomone⁶⁷¹, yra kur kas svarbesnė nei paties profilio sudarymas, nes kvalifikuotai atlikta ji beveik visada suteikia vertingos informacijos tolesniam nusikaltimo tyrimui. Bylos analizę atlieka specialistai, nesusių su jos tyrimu, ir tai padeda naujai pažvelgti į bylos aplinkybes ir faktus. Tai, kaip rodo praktika, dažnai leidžia pamatyti detales, į kurias nusikaltimo tyrėjai nebuvo atkreipę reikiamo dėmesio⁶⁷².

Bylos analizė susideda iš nuosekliai vienas po kito einančių etapų.

1 etapas – *pirminis nusikaltimo klasifikavimas*.

Tai nėra itin sunku, kai tiriamas serijinis padegimas ar išžaginimas. Daugiausia sunkumų sudaro nužudymų, kai auka yra dar ir išžaginta, klasifikavimas. Šiuo metu pagal įvairius požymius yra sudaryta daug įvairių nužudymų klasifikacijų, pritaikytų būtent nusikaltėlio profiliui sudaryti.

2 etapas – *nusikaltimo motyvo nustatymas*.

Sudarant žmogžudžių profilių įvardijami šie pagrindiniai nusikaltimo motyvai: asmeninis, seksualinis, pasipelnymo, užmaskuotas ir grupinis.

3 etapas – *aukos rizikos analizė*.

Analizuojama, kaip galima vertinti riziką, kad konkretus žmogus dėl savo amžiaus, lyties, kūno sudėjimo, asmenybės savybių ir gyvenimo būdo taps konkretaus nusikaltimo auka. Aukos rizika vertinama pagal kriminalistikoje įprastą trinarę gradaciją: žema, vidutinė, didelė⁶⁷³.

4 etapas – *nusikaltėlio rizikos vertinimas*.

Analizuojama, kokia buvo nusikaltėlio rizika, kad jis bus pastebėtas darant nusikaltimą ir jam bus sutrukdyta įgyvendinti savo sumanymą.

⁶⁷¹ Šios nuomonės laikosi vokiečių kriminalistai ir tai patvirtina nusikaltimų tyrimo praktika: 1998 m. Hamburge buvo itin žiauriai nužudytas vyras. Buvo manoma, kad tai seksualinio pobūdžio nusikaltimas, nes aplinkybės leido daryti tokią išvadą. Nusikaltimo tyrimas pateko į aklavietę. Atlikus bylos analizę buvo padaryta išvada, kad tai asmeninio pobūdžio nusikaltimas. Atnaujinus bylos tyrimą šia kryptimi buvo išaiškintas nusikaltėlis.

⁶⁷² Tai dažnai pasitaiko, kada nusikaltimus tiriantys ikiteisminio tyrimo pareigūnai neturi reikiamo išsilavinimo.

⁶⁷³ Plačiau skaitykite: Füllgrabe, U. Psychologische Täterprofile. *Kriminalistik*. 1993, 5.

Nusikaltėlio rizikos veiksnys yra atvirkščiai proporcingas aukos rizikos veiksniumi. Nusikaltėliai dažniausiai daro nusikaltimus, kai jų rizikos veiksnys yra žemas⁶⁷⁴.

5 etapas – *laiko ir vietos veiksnio analizė*.

Tai labai svarbus bylos analizės etapas⁶⁷⁵. Jo metu padarytos išvados tiesiogiai atsispindi nusikaltėlio profilyje. Kartais nusikaltimo padarymo vietos ir laiko pasirinkimo veiksnys yra vieninteliai pėdsakai, galintys suteikti informacijos apie nusikaltimą padariusį asmenį⁶⁷⁶.

6 etapas – *nusikalstamo įvykio rekonstrukcija*.

Tai yra esminis visos bylos analizės momentas. Rekonstruojamas įvykis nagrinėjamas chronologiškai, nusikaltėlio veiksmai (ypač pats nužudymo aktas⁶⁷⁷) išskaidomi į atskirus elementus. Tai leidžia susidaryti tikslesnį vaizdą, kas ir kokia seka buvo padaryta, kiek nusikaltėliui realiai reikėjo laiko savo kėslams įgyvendinti.

Nusikaltėlio profilio sudarymas

Bylos analizė ne visada baigiama profilio sudarymu. Nusikaltėlio profilis sudaromas tik tuomet, kai tam yra pakankamai faktinių duomenų. Sudarant nusikaltėlio profilių orientuojamasi į tokias charakteristikas: lytis, amžiaus ribos, išsilavinimas, profesinė veikla, šeimninė padėtis bei seksualinė branda, asmenybės bruožai, gyvenamoji aplinka, galimi teistumai, elgesys prieš ir po nusikaltimo.

Šiam metodui iliustruoti pateiksime labai glaustą metodo pradininkų Dž. Daglaso ir R. Reslerio sudarytą nusikaltėlio profilį.

⁶⁷⁴ Jeigu nusikaltėlis bando nužudyti seną silpną žmogų, kurio rizikos veiksnys dėl jo amžiaus yra didelis, tai nusikaltėlio rizikos veiksnys yra žemas.

⁶⁷⁵ Analizuojant nusikaltimų, ypač serijinių, padarymo vietos pasirinkimą (šis elementas visada yra, nors žmogus kartais to sąmoningai ir nesuvokia) buvo pastebėta, kad tarp nusikaltimo padarymo ir nusikaltėlio gyvenamosios vietos yra tam tikras ryšys.

⁶⁷⁶ Mažametės mergaitės lavonas buvo rastas nuošalioje vietoje, prie upelio, 10 km atstumu nuo šeimos gyvenamosios vietos. Mergaitė buvo baikšti, nesileisdavo į kalbas su nepažįstamais žmonėmis, ypač vyrais. Vieta, kurioje buvo rastas lavonas, aukai buvo gerai pažįstama, šioje vietoje šeima iškylaudavo. Nusikaltimo padarymo vietos pasirinkimas, kurį būtų galima pavadinti „geografiniu“ pėdsaku, nurodė žudiką.

⁶⁷⁷ Kriminalistui reikia labai gerai išmanyti teismo mediciną. Dažnai nusikaltimų tyrėjų žinios apie tai, kiek realiai reikia laiko nužudyti, pvz., pasmaugti žmogų, yra buitinio lygio, jos neatitinka tikrovės.

Ivykio aplinkybės – 15 val. ant gyvenamojo namo stogo buvo rastas nuogas moteriškos lyties lavonas (buvo nustatyta, kad tai 26 m. amžiaus šio namo gyventoja), kurio rankų riešai buvo laisvai surišti aukos pėdkelnėmis. Aukai buvo sulaužytas žandikaulis bei nosis, mirties priežastis – pasmaugimas. Ant aukos kūno buvo daugybinių kraujosruvų, taip pat buvo nustatyta, kad po mirties aukai įkasta į šlaunį. Ant abiejų galvos pusių simetriškai buvo padėti aukos auskarai. Lavono kūno padėtis buvo simboliška⁶⁷⁸.

Per metus neišaiškinus šio nusikaltimo tradiciniais tyrimo metodais, buvo nutarta pasitelkti naują nusikaltėlio profilio sudarymo metodą.

Atlikus bylos analizę⁶⁷⁹ buvo sudarytas toks nusikaltėlio profilis.

Tai baltaodis, 25–30 metų vidutinio intelekto vyriškis. Jis niekada nebuvo vedęs ir yra seksualiai nepatyręs. Jeigu užmezga ilgesnius santykius su moterimis, tai juose nori vyrauti, todėl partneres renkasi jaunesnes už save. Jo veiksmus lemia ne agresija prieš moteris apskritai, bet liguistas smalsumas. Jis tikriausiai yra sutrikusios asmenybės, galbūt yra turėjęs psichikos sutrikimų. Sprendžiant iš to, kad nusikaltimas padarytas anksti ryte (tai nustatyta atliekant tyrimą), matyti, kad nusikaltėlis gerai pažįsta nusikaltimo vietą: gyvena netoli šios vietos arba darbo reikalais yra buvęs šiame name.

Policijai gavus nusikaltėlio profilį, dar kartą buvo patikrinti įtariamųjų asmenų gyvenimo faktai. Vieno iš šių žmonių gyvenimo faktai sutapo su faktais, nurodytais nusikaltėlio profilyje. Jis buvo 30 m. baltaodis nevedęs vyras, gyveno vienas. Neturėjo nuolatinės draugės, aplinkinių buvo charakterizuojamas kaip nepasitikintis moterimis. Jis sirgo depresija ir buvo bandęs nusižudyti. Įtariamojo tėvas gyveno tame pačiame name kaip ir auka. Vyras buvo psichiatrinės klinikos pacientas, nusikaltimo įvykdymo dieną jis buvo pasišalinęs iš gydymo įstaigos⁶⁸⁰.

Šis pavyzdys akivaizdžiai rodo, kad nusikaltėlio profilio sudarymo metodas suteikia nusikaltimo tyrėjams dar vieną galimybę surasti nusikaltėlį ir išaiškinti nusikaltimą.

⁶⁷⁸ Nužudymo aplinkybės pateiktos labai glaustai.

⁶⁷⁹ Plačiau skaitykite: Douglas, E., et al. Criminal Profiling from Crime Scene Analysis. *Behavioral Science and the Law*. 1986, 4: 401–421.

⁶⁸⁰ Buvo gautas teismo leidimas paimti lyginamuosius jo dantų pavyzdžius, iš kurių nusikaltėlis buvo identifikuotas.

Vokietijoje, Austrijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose bylų analitika bei nusikaltėlio profilio sudarytojais dirba tik kriminalistai, nes neįmanoma sudaryti nusikaltėlio profilio prieš tai neišanalizavus bylos, o norint išanalizuoti bylą, reikia „skaityti“ pėdsakus⁶⁸¹, išsiaiškinti, ar iki galo išnaudota visa informacija, kurią buvo galima gauti ištyrus objektus ir pėdsakus, o tam reikia labai gerai išmanyti šiuolaikinio kriminalistikos mokslo teikiamas galimybes.

Vokietijoje šiam darbui atrenkami policijos pareigūnai, turintys ilgąmetę darbo kriminalinėje policijoje, dažniausiai žmogžudysčių tyrimo skyriuje, patirtį. Šalyje laikomasi nuostatos, kad kriminalistui, kurio specializacija bus sudaryti nusikaltėlio profilį, visų pirma būtina gyvenimo patirtis, todėl tarp profilio sudarytojų nėra jaunų žmonių. Antra, šiam darbui reikalinga profesinė patirtis, įgyjama tik praktinio darbo metu⁶⁸², todėl dažniausiai atrenkami pareigūnai, turintys ne mažesnę kaip dešimties metų praktinio darbo stažą.

Kriminalistui, sudarinėšančiam nusikaltėlio profilį, taip pat reikalingos gilios kriminologijos, psichologijos, o ypač teismo medicinos žinios. Šių ir kitų disciplinų žinias jie dar trejus metus gilina įvairiuose kursuose⁶⁸³.

Vokietijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose nusikaltėlio profilio sudarymas yra išimtinai komandinis darbas⁶⁸⁴. Į grupę įeina 5–7 profilio sudarytojai, prieš darbą gerai susipažinę su visa profiliui sudaryti reikalinga bylos medžiaga. Dažniausiai profilį sudaryti turinti komanda išvyksta į policijos komisariatą, kurio teritorijoje įvykdytas nusikaltimas, nes prieš pradėdant bylos analizę labai naudinga praktiškai susipažinti su aplinka, kurioje gyveno auka, galima pagrobimo vieta bei aukos lavono radimo vieta.

⁶⁸¹ Taip pat tuos pėdsakus, kurie lieka ant aukos kūno, t. y. įvairaus pobūdžio sužalojimus. Vokietijos nusikaltėlio profilio sudarytojų praktikoje yra pasitaikę ir tokių atvejų, kai bylos analizės metu studijuodami teismo medicinos ekspertizės aktą bei skrodimo metu padarytas nuotraukas (tai daroma rekonstruojant įvykį) kriminalistai yra atkreipę dėmesį į tokias detales, kurių skrodimo metu nepastebėjo net teismo medicinos ekspertai.

⁶⁸² Detektyvinių filmų žiūrėjimas praktiniam darbui neprilygsta.

⁶⁸³ Ypač daug dėmesio skiriama teismo medicinai. Vokietijos kriminalistų praktikų nuomone, būsimųjų profilio sudarytojų teismo medicinos žinios turi būti bent jau vidutinio teismo medicinos eksperto lygio, todėl kursuose jie dalyvauja darant skrodimus.

⁶⁸⁴ Vadovaujamas šūkiu, kad grupės darbo rezultatas visada yra didesnis nei atskirų grupės narių nuomonių suma.

Į grupės sudėtį visuomet įtraukiamas kriminalinės policijos, kurios teritorijoje buvo rastas aukos lavonas arba įvykdytas nusikaltimas, pareigūnas, gerai pažįstantis šio rajono teritoriją (kelius bei keliukus, kuriais galima pervažiuoti ar pereiti, transporto judėjimo aktyvumą tam tikru paros metu tam tikruose kelio ruožuose ir kt.). Kartais sudarant profilį konsultuoti kviečiami ir teismo medikai bei kitų profesijų specialistai. Vidutinio sudėtingumo bylos profilis yra sudaromas maždaug per 4–6 dienas.

Austrų kriminalistas T. Mülleris laikosi kitos darbo specifikos. Jis nusikaltėlio profilį sudaro vienas. Šio nusikaltėlio profilio sudarytojo vienasmenį darbo pobūdį galima pateisinti jo unikaliu profesiniu pasirengimu bei darbo patirtimi⁶⁸⁵.

30.3. Nusikaltėlio profilio sudarymo metodo taikymo Lietuvoje perspektyvos

Ar Lietuvai reikalingi specialistai, galintys atlikti bylos analizę ir sudaryti nusikaltėlio profilį. Matyt, į šį klausimą galima atsakyti tik teigiamai, nes vien tik bylos analizė, kurios metu į nusikaltimo tyrimą pažiūrima naujai, gali suteikti vertingos informacijos tolesniam bylos tyrimui. Nusikaltimai, kuriuos tiriant paprastai taikomas nusikaltėlio profilio sudarymo metodas, yra aktualūs ir Lietuvai.

Kaip teigia vokiečių kriminalistas H. Dernas (H. Dern), bylą analizės bei nusikaltėlio profilio sudarymo negalima išmokti sėdint prie žaliu akso mu uždengto stalo. Nepadės ir tai, kad jūs „daugelį metų žiūrite filmus apie serijinių žmogžudysčių tyrimą“. Bylos analizės ir profilio sudarymo metodas yra ne „paslaptingas mokslas“, bet išmokstamas ir perteikiamas metodas⁶⁸⁶. Bylą analizės bei nusikaltėlio profilio sudarymo išmokstama tik dirbant su konkrečiomis bylomis, vadovaujant patyrusiam specialistui⁶⁸⁷.

⁶⁸⁵ T. Mülleris yra baigęs Austrijos policijos mokyklą, jis 10 metų dirbo įvairiuose kriminalinės policijos padaliniuose, vėliau studijavo psichologiją Vienos universitete, yra baigęs nusikaltėlio profilio sudarytojo kursų Federaliniame tyrimų biure, 2001 m. apgynė daktaro disertaciją nusikaltėlio profilio sudarymo tema.

⁶⁸⁶ Plačiau skaitykite: Dern, H. *Profile sexueller Geawalttater: Theoretische Grundlagen und praktische Anwendung der Operativen Fallanalyse*. Stuttgart: R.Boorberg Verlag, 2011.

⁶⁸⁷ Plačiau skaitykite: Dern, H. *Operative Fallanalysen bei Tötungsdelikten. Kriminalistik*. 2000, 8.

Taigi nusikaltėlio profilio sudarymo metodo neįmanoma išmokti per savaitę, jo taip pat neišmokstama iš knygų⁶⁸⁸, todėl jau šiandien reikėtų pradėti rengti specialistus⁶⁸⁹, kurie prireikus galėtų šį metodą taikyti nusikaltimų tyrimo praktikoje.

Kaip turėtų būti organizuojamas šio metodo taikymas Lietuvoje? Šalyse, kuriose šis metodas jau senai taikomas nusikaltimų tyrimo praktikoje, įkurtos specializuotos tarnybos⁶⁹⁰, kurių pagrindinė veiklos kryptis ir yra nusikaltėlio profilio sudarymas. Tai gal ir Lietuvai reikia tokios specializuotos tarnybos? Prieš vadovaujantis argumentu, kad, jeigu jau tokios tarnybos yra kitose šalyse, jos būtinai turi būti ir Lietuvoje, mūsų nuomone, visada reikia atkreipti dėmesį į tokius labai svarbius faktus: Lietuvos teritorijos dydį (atstumas nuo rytinės šalies sienos iki vakarinės yra 373 km, nuo šiaurinės sienos iki pietinės – tik 276 km) bei gyventojų skaičių – 3 mln. 43 tūkst.⁶⁹¹, šalies ekonominę padėtį ir realias teisėsaugos institucijų galimybes: turimą žmogiškąjį potencialą⁶⁹² ir materialius bei finansinius išteklius.

Manytume, jog iš principo pritariant šio metodo taikymo Lietuvoje perspektyvumo idėjai, kol kas nereikėtų kurti specializuotos tarnybos. Tačiau dabar būtina suburti grupę kriminalistų praktikų, besidominčių

⁶⁸⁸ Pastaruoju metu pasaulyje išleidžiama nemažai knygų, kurių viršelyje puikuojasi žodžiai „nusikaltėlio profilis“, tačiau, kaip teigia Vokietijos ir Austrijos specialistai, literatūros, kurią jie galėtų rekomenduoti kaip gerą mokomąją priemonę būsimesiems nusikaltėlio profilio sudarytojams, nėra.

⁶⁸⁹ Kartais žiniasklaidoje pasirodo pranešimų, kad Lietuvos pareigūnai kreipėsi pagalbos į užsienio psichologus ir gavo tam tikras konsultacijas. Tai labai skeptiškai vertina specialistai, turintys ilgametę praktinio nusikaltėlio profilio sudarymo patirtį. Kaip teigia vienas geriausių Europoje nusikaltėlio profilio sudarytojų austras T. Mülleris, nusikaltėlio profilį gali sudaryti tik savos šalies specialistai, nes tam reikia išmanyti ne tik šalies, bet net ir regiono specifiką. Kaip pavyzdį, patvirtinantį jo teiginių teisingumą, galima pateikti šį faktą: iš Vokietijos greitkelių, vadinamųjų „autobanų“, galima išvažiuoti tik specialiai įrengtais išvažiavimais, o magistralėje Vilnius–Kaunas tai galima padaryti kad ir kas 0,5 kilometro.

⁶⁹⁰ Vokietijoje tai Operatyvinė bylų analizės tarnyba (*Operative Fallanalyse Dienst*) prie Kriminalinės policijos; Austrijoje – Kriminalistinė psichologinė tarnyba (*Kriminalpsychologischer Dienst*) prie Federalinės vidaus reikalų ministerijos.

⁶⁹¹ 2011 metų gyventojų surašymo rezultatai [žiūrėta 2013-02-10]. <http://www.stat.gov.lt/uploads/Lietuvos_gyventojai_2011.pdf>.

⁶⁹² Nesibaigiančiame Lietuvos policijos reformų maratone šalyje beveik nebeliko kriminalistų, turinčių daugiau nei 15 metų žmogūdysčių tyrimo patirties.

šio metodo taikymu, ir šią sritį tiriančių mokslininkų. Šie asmenys turėtų būti pradėti rengti nusikaltėlio profilio sudarytojo darbui. Jie turėtų būti mokomi organizuojant specialius kursus.

Konkrečiau profilio sudarymas turėtų būti organizuojamas komandiniu principu. Iškilus poreikiui sudaryti nusikaltėlio profilį būtų išskiesti 5–7 asmenys iš suburtos grupės, jie atliktų bylos analizę ir sudarytų nusikaltėlio profilį.

Kvalifikacijos kėlimo kursų metu su nusikaltėlio profilio sudarymo pradmenimis turėtų būti supažindinti visi Kriminalinės policijos smurtinių nusikaltimų tyrimo skyrių pareigūnai.

■ Kontroliniai klausimai:

1. Kas paskatino sukurti nusikaltėlio profilio sudarymo metodą?
2. Kas yra nusikaltėlio profilio sudarymas?
3. Kodėl šis metodas vadinamas netradiciniu nusikaltimų tyrimo metodu?
4. Koks buvo Dž. Braselo indėlis į šio metodo vystymąsi?
5. Kada pirmą kartą Lietuvos kriminalistikos praktikoje buvo pritaikytas šis metodas?
6. Iš kokių stadijų susideda nusikaltėlio profilio sudarymas?
7. Ar visada bylos analizė baigiama profilio sudarymu? Jeigu ne, tai kodėl?
8. Kokioms nusikalstamoms veikoms tirti taikomas nusikaltėlio profilio sudarymo metodas?
9. Kas yra geriausios mokymo priemonės apie nusikaltėlio profilio sudarymo metodą autorius?
10. Kaip turėtų būti organizuotas nusikaltėlio profilio metodo taikymas Lietuvoje?

Rekomenduojama literatūra:

1. Ainsworth, P. *Offender profiling and crime analyses*. Cullommpton: Willian Publishing, 2009.
2. Canter, D. V. *Investigative psychology: offender profiling and the analysis of criminal action*. Chichester: John Wiley, 2009.
3. *Criminal profiling: international theory, research, and practice*. Edited by R. N. Kocsis. Totowa (N.J.): Humana Press, 2007.

4. Dern, H. Operative Fallanalysen bei Tötungsdelikten. *Kriminalistik*. 2000, Nr. 8.
5. Dern, H. *Profile sexueller Gewalttäter: theoretische Grundlagen und praktische Anwendung der Operativen Fallanalyse*. Stuttgart: Richard Boorberg Verlag, 2011.
6. Geberth, V. *Practical Homicide Investigation Tactics, Procedures, and Forensic Techniques*. Boca Raton: CRC Press, 2009.
7. Holmes, R. M. *Profiling violent crimes and investigative tool*. Thousand Oaks (Calif.), London, New Delhi: SAGE Publications, 2009.
8. Juškevičiūtė, J. Nusikaltėlio profilio sudarymas – naujas netradicinis nusikaltimų tyrimo metodas. *Jurisprudencija*. LTU mokslo darbai. 2003, 43(5).
9. Napier, M. R. *Behavior, truth and deception : applying profiling and analysis to the interview process*. Boca Raton (Fla.): CRC Press: Taylor & Francis Group, 2010.
10. Ressler, R. K.; Burgess, A. W.; Douglas, J. E. *Sexual Homicide. Patterns and Motives*. New York: The Free Press, 1995.
11. *Serial crime: theoretical and practical issues in behavioral profiling*. Wayne P. editor. Amsterdam: Elsevier: Academic Press, 2009.
12. Turvey, B. *Criminal profiling: an introduction to behavioral evidence analysis*. San Diego: Academic Press, 2012.
13. Withrow, B. L. *The racial profiling controversy : [what every police leader should know*. Flushing (N.Y.): Looseleaf Law Publications, 2011.

Kurapka V. E., Matulienė S., Bilevičiūtė E., Burda R., Davidonis R., Dereškevičius E., Juškevičiūtė J., Krikščiūnas R., Novikovienė L., Latauskienė E., Radzevičius E.

Kr246 KRIMINALISTIKA. TAKTIKA IR METODIKA. Vadovėlis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013. 1060 p.

Bibliogr. 39 p., 83 p., 170–171 p., 204 p., 222–223 p., 247–248 p., 274 p., 295 p., 322 p., 408–409 p., 427–428 p., 448 p., 499 p., 537 p., 559 p., 590 p., 628 p., 674–675 p., 699 p., 729–730 p., 753 p., 779 p., 808 p., 837 p., 868–869 p., 898 p., 982–983 p., 1020–1021 p., 1045–1046 p., 1057–1058 p.

ISBN 978-9955-19-523-8

Vadovėlis „Kriminalistika. Taktika ir metodika“ – antroji knyga, pirmosios knygos „Kriminalistika. Teorija ir technika“ nuoseklus tęsinys, siekiant apimti tradicinę kriminalistikos mokslo sistemą. Kriminalistika, kaip ir kiti mokslai, be perstojo vystosi, kriminalizuojamos naujos veikos, atsiranda naujų nusikaltimų padarymo būdų, naujų procesinių taisyklių, be abejo, išskyla klausimas apie tyrimo taktiką ir metodiką, teisės normų taikymo rekomendacijas, ir akys krypta į mokslininkus, pedagogus, galinčius ir mokančius padėti teisėsaugos institucijų darbuotojams praktikams susigaudyti tokioje gana sudėtingoje situacijoje ir rasti metodiškai teisingą, mokliškai bei technologiškai pagrįstą sprendimą tiriant nusikaltimus.

Todėl vadovėlio autoriai kriminalistikos taktikos ir technologijos, atskirų nusikaltimų rūšių tyrimų problematiką nagrinėjo atsižvelgdami į kriminalistikos studijų programą, taip suteikdami būsimiems teisininkams būtinų žinių pagrindus, pasilikdami laiko diskusijoms, tiek žinioms gilinti, tiek jų plėtrai pagal auditorijos poreikius seminaruose ir pratybose, taip leisdami patiems studentams susiformuoti jiems reikalingų žinių ir įgūdžių bagažą.

Šalia pavojingiausių nusikaltimų rūšių, tokių kaip smurtiniai nusikaltimai, nusikaltimai nuosavybei, vagystės, nusikaltimai transporto eismo saugumui, apie kurių tyrimą informacijos, nors ir išbarstytos įvairiuose šaltiniuose, dar galima nesunkiai rasti, tam, aišku, sugaištant laiko, kai kurios nusikalstamos veikos, pvz., kompiuteriniai nusikaltimai ir kt., jų tyrimo rekomendacijų požiūriu buvo visiška „balta dėmė“. Būtent šią spragą autoriai stengėsi užpildyti.

Vadovėlyje skirta vietos ir diskusiniams teoriniams klausimams bei besiformuojančios praktikos, kurių ne visada galima laikyti pozityvia, analizei. Manome, kad vadovėlį perskaitys tiek teisės mokslo atstovai, tiek siekiantieji tokiais tapti.

UDK 343.98(075.8)

Vidmantas Egidijus Kurapka, Snieguolė Matulienė, Eglė Bilevičiūtė, Ryšardas Burda, Redas Davidonis, Edgaras Dereškevičius, Janina Juškevičiūtė, Rolandas Krikščiūnas, Lina Novikovienė, Eglė Latauskienė, Egidijus Radzevičius

KRIMINALISTIKA. TAKTIKA IR METODIKA

Vadovėlis

Ats. red. Vidmantas Egidijus Kurapka, Snieguolė Matulienė
Redagavo Ramutė Pinkevičienė
Maketavo Birutė Bilotienė

SL 585. 2013 02 22. 57,59 leidyb. apsk. l.

Tiražas 300 egz. Užsakymas 18 264

Išleido Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai ir spausdino UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt